عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

ابوحذیفه
مولوي سلطان عزیز عزیز عفی الله عنه

ناشر
دار الکنوز العلمیة

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پیښور - پاکستان) کې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نیټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نیټه پای ته ورسیده.

- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نیټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.

- له شروع نه تر پایه ورباندې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تیرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دیرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.

- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني، تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ، ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک: azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون: (۰۰۹۲۳۰۰۵۸٤٦۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱٦۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه ، کابل، افغانستان.

ګرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹٦۱۰۲۸) ، (۰۷۹۰۹٦۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه ، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پیښور، پاکستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵٦۵۵۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

الأحزاب (۳۳)

سریزه

۱ـ دا سورت د "الأحزاب" په نوم نومولی شوی دی چې همدغه کلمه د دې سورت په [۲۲] ایت کښې نازله شوې ده.

شاید چې دغه نوم به ورباندې د دې دپاره ایښودلی شوی وي، ترڅو د قیامت تر ورځې پورې ټول مؤمنان د الله ﷻ هغه بارز نصرت په اذهانو کښې وساتي او د همېشه دپاره ورته اُمید وکړي، کوم چې په "الأحزاب" نومې غزا کښې د غازیانو په برخه شوی وه.

د دغې غزا ځینې مهم ټکي په دې سورت کښې نازل شوي دي، په دې غزا کښې مختلفو کفري ډلو سره لاس یو کړی وه، ترڅو د مؤمنانو بنیاد وباسي او د همېشه دپاره یې په دنیا کښې ختم کړي، خو الله ﷻ د پرښتو او باد په سبب د دغو ډلو مجموعه ناکامه کړه او د خجالت سره بېرته ستنه شوه، لکه چې تفصیل یې ـ إن شاء الله ﷻ ـ راروان دی.

۲ـ دا سورت د مفسرینو کرامو په اجماع سره مدني سورت دی[1] چې د هجرت څخه وروسته نازل شوی دی.

۳ـ د دې سورت د ایتونو مجموعه درې اویا (۷۳) ایتونو ته رسېږي[2].

۴ـ د دې سورت د کلماتو شمېر یو زر دوه سوه اتیا (۱۲۸۰) کلمو ته رسېږي، او د حرفونو شمېره یې پنځه زره اوه سوه نوي (۵۷۹۰) حرفونو ته پورته شوې ده[3].

۵ـ د دې سورت عمده احکام په اعمالو پورې ارتباط لري لکه چې په مدني سورتونو کښې عموماً همدا خاصیت دی چې د عملي احکامو بیان پکښې د عقیدوي احکامو د بیان څخه زیات وي.

۶ـ نو په همدې بنیاد د دې سورت (الأحزاب) مناسبت د وراندېني سورت (السَّجْدة) سره هم پوره واضحه شو، چې هغه مکي سورت وه او په عقایدو پورې یې زیات تماس نیولی وه او دا مدیني سورت دی په اعمالو پورې زیات تماس نیسي، او دین خو د همدغو دوه وو برخو څخه تشکیل شوی دی، چې هلته یې یوه برخه مطرحه شوې ده او دلته یې بله برخه مطرحه کېږي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا
﴿١﴾ وَٱتَّبِعْ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ
عَلَى ٱللَّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِۦ ۚ وَمَا جَعَلَ

(۱) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۴۵
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۰۵
(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۸۲

أَزْوَٰجَكُمُ ٱلَّٰٓـِٔى تُظَٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ ۚ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم
بِأَفْوَٰهِكُمْ ۖ وَٱللَّهُ يَقُولُ ٱلْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى ٱلسَّبِيلَ ﴿٤﴾ ٱدْعُوهُمْ لِءَابَآئِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِندَ
ٱللَّهِ ۚ فَإِن لَّمْ تَعْلَمُوٓا۟ ءَابَآءَهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمْ ۚ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱] ای پیغمبره! د الله ﷻ څخه وډار شه (خپل ډار ته ادامه ورکړه)، او د کفارو او منافقانو اطاعت مه کوه (عدم اطاعت ته يې ادامه ورکړه).

يقينًا الله ﷻ پوه (او) د حکمت والا دی.

[۲] او (ای پیغمبره!) د هغه شي پیروي وکړه کوم چې تاته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې کېږي، يقينًا الله ﷻ په هغو (اعمالو) باندې خبردار دی کوم چې تاسو يې (روزمره) عملي کوئ.

[۳] او (هم) په الله ﷻ توکل (او اعتماد) وکړه، او الله ﷻ د کارسازوونکي په حيث بس (او کافي) دی.

[۴] الله ﷻ د (يوه) سړي دپاره په (يوه) ګېډه (بدن) کښې دوه زړونه نه دي ګرځولي (پيدا کړي)، او (همدارنګه) الله ﷻ ستاسو هغه ماندينې ستاسو مورګانې نه دي ګرځولي د کومو څخه چې تاسو ظهار کوئ (او د خپلو مورګانو سره تشبيه ورکوئ)، او (هم) الله ﷻ (د زامنو په نامه سره) ستاسو بللي شوي (پردي زامن) ستاسو زامن نه دي ګرځولي (چې ستاسو د اصلي زامنو غوندې حيثيت ولري).

دغه (مذکورې درېواړه جملې فقط) ستاسو په خولو سره ستاسو خبرې دي (واقعيت ته تغير نه شي ورکولی). او الله ﷻ حقه (ربښتيا) خبره کوي، او همدی ﷻ (سمې) لارې ته لاربښودانه کوي (نو نه څوک دوه زړونه لري، او نه په ظهار سره ماندينې مورګانې ګرځي او بالآخره نه په زوی نيولو سره پردی سړی زوی جوړېدلی شي).

[۵] (ای مؤمنانو!) تاسو هغوی (زامن بللی شوي کسان) خپلو پلرونو ته ورو بلئ (همدوی ته يې منسوب کړئ)، دا (خپلو پلرونو ته وربلل) د الله ﷻ په نزد ښه انصافي خبره ده. نو که تاسو يې په پلرونو باندې علم نه لرئ (چې څوک-څوک دي) نو (هغوی خو) په دين کښې ستاسو ورونه او ستاسو محبوبان (دوستان) دي (نو د ورونو او دوستانو په نامه يې وبلئ).

او په تاسو باندې په هغو (غلطو) بللو کښې ګناه نشته چې تاسو پکښې خطاً (او سهوه) شئ (چې يا مو معلومات غلط وي او يا مو ژبه غلطه وچلېږي)، مګر په هغو (غلطو) بللو کښې (په تاسو باندې ګناه شته) چې ستاسو زړونو ورته قصد کړی وي (او په قصدي توګه يې په غلطې بلنې سره وبلئ). او يقينًا الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او شان نزول

د وړاندېني سوړت په وروستني ایت کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې وه چې د کفارو د ناندریو څخه مخ واړوه او خپل نصرت ته منتظر اوسه. د دې سورت په ړومبیو ایتونو کښې په ذکره شوې توصیه باندې رڼا اچولې شوې ده، او څه وضاحت ورکړې شوی دی.

اما د شان نزول په باب یې مفسرینو کرامو متعدد روایات لیکلي دي[۱]، خو مونږ یوازې د یوه روایت په ذکر باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

د احد د غزا څخه وروسته د مکې معظمې یوه مشرکه جرګه د ابو سفیان په مشرۍ د امان په اخستلو سره مدینې منورې ته تللې وه او هلته په عبد الله بن أبي (رئیس المنافقین) باندې مېلمنه شوې وه. د جرګې موخه دا وه چې د نبي کریم ﷺ سره خپل مشکل د خبرو د لارې حل او فصل کړي.

جرګه د ځینو منافقانو په شمول د نبي کریم ﷺ حضور ته ورغله او یو وړاندیز یې وکړ چې مضمون یې دا دی:

الف: ته زمونږ د معبودانو بده مه وایه! او په دې اعتراف وکړه چې دوی شفاعت کولی شي او هم خپلو عابدینو ته ګټه رسولی شي.

ب: نو په مقابل کښې به مونږ تاسو پرېږدو چې یوازې د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ، او شریک ورسره پکښې ونه دروئ.

ج: په اصطلاح ته به خپل کار کوې او مونږ به خپل کار کوو، ته پوهېږې او کار دې او مونږ پوهېږو او کار مو، یو به د بل په کړنلاره کښې مداخله نه کوو.

دغه وړاندیز سمدستي منافقانو تائید کړ، چې دا ډېره ښه او متوسطه د حل لاره ده. په تائید باندې علاوه منافقانو او یهودو وویلې چې که نبي کریم ﷺ دا وړاندیز ونه مني نو مونږ به یې ترور کړو او ژوندی به یې پرېنږدو.

په دغه وړاندیز باندې نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ﷺ ډېر خپه شوه حتی عمر ﷺ د ذکر شوې مشرکې جرګې د وژلو اجازه وغوښتله، خو نبي کریم ﷺ د امان د کبله د وژلو اجازه ورنه کړه.

لنډه دا چې د دغه کفري وړاندیز په رد کښې ځینې ذکر شوي ایتونه نازل شوه[۲] چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ د وړاندینیو توصیو په تعقیب څه نورې توصیې هم واوره او په کلکه وربانډې خپل عمل ته ادامه ورکړه، هغه دا چې:

الف: ته خو یوازې د الله ﷻ څخه دارېږې، نو همدغه حال ته ادامه ورکړه او په همدغه دار باندې

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۱۷۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۱۴؛ الدر المنثور ج۶ ص۵۶۰
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۳۶؛ روح المعاني ج۲۱ ص۱۴۳

ارتباط او شان نزول

د وراندېنې سوړت په وروستني ايت کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته توصيه کړې وه چې د کفارو د ناندريو څخه مخ واړوه او خپل نصرت ته منتظر اوسه. د دې سورت په رومبيو ايتونو کښې په ذکره شوې توصيه باندې رڼا اچولې شوې ده، او څه وضاحت ورکړې شوی دی.

اما د شان نزول په باب يې مفسرينو کرامو متعدد روايات ليکلي دي[1]، خو مونږ يوازې د يوه روايت په ذکر باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

د احد د غزا څخه وروسته د مکې معظمې يوه مشرکه جرګه د ابو سفيان په مشرۍ د امان په اخستلو سره مدينې منورې ته تللې وه او هلته په عبد الله بن أبي (رئيس المنافقين) باندې مېلمنه شوې وه. د جرګې موخه دا وه چې د نبي کريم ﷺ سره خپل مشکل د خبرو د لارې حل او فصل کړي.

جرګه د ځينو منافقانو په شمول د نبي کريم ﷺ حضور ته ورغله او يو وړانديز يې وکړ چې مضمون يې دا دی:

الف: ته زمونږ د معبودانو بده مه وايه! او په دې اعتراف وکړه چې دوی شفاعت کولی شي او هم خپلو عابدينو ته ګټه رسولی شي.

ب: نو په مقابل کښې به مونږ تاسو پرېږدو چې يوازې د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ، او شريک ورسره پکښې ونه دروئ.

ج: په اصطلاح ته به خپل کار کوې او مونږ به خپل کار کوو، ته پوهېږې او کار دې او مونږ پوهېږو او کار مو، يو به د بل په کړنلاره کښې مداخله نه کوو.

دغه وړانديز سمدستي منافقانو تائيد کړ، چې دا ډېره ښه او متوسطه د حل لاره ده. په تائيد باندې علاوه منافقانو او يهودو ويلې چې که نبي کريم ﷺ دا وړانديز ونه مني نو مونږ به يې ترُور کړو او ژوندی به يې پرېنږدو.

په دغه وړانديز باندې نبي کريم ﷺ او صحابه کرام ؓ ډېر خپه شوه حتی عمر ؓ د ذکر شوې مشرکې جرګې د وژلو اجازه وغوښتله، خو نبي کريم ﷺ د امان د کبله د وژلو اجازه ورنه کړه.

لنډه دا چې د دغه کفري وړانديز په رد کښې ځينې ذکر شوي ايتونه نازل شوه[2] چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ د وراندينيو توصيو په تعقيب څه نورې توصيې هم واوره او په کلکه ورباندې خپل عمل ته ادامه ورکړه، هغه دا چې:

الف: ته خو يوازې د الله ﷻ څخه دارېږې، نو همدغه حال ته ادامه ورکړه او په همدغه دار باندې

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۱۷۹؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۱۴؛ الدر المنثور ج۶ ص۵۶۰

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۳۶؛ روح المعاني ج۲۱ ص۱۴۳

کلک اوسه (د دء ﷻ څخه په غیر بل د هیڅا څخه مه دارېږه چې تا به ترور کړي شي)

ب همدارنګه یوازې د الله ﷻ اطاعت ته ادامه ورکړه او هېڅکله د کفارو او منافقانو اطاعت مه کوه او وړاندیز یې مه قبلوه

یقیناً الله ﷻ ستا په ثبات او استقامت او ټولو کیفیاتو باندې پوه دی. خو د دې سره‌سره د حکمت څښتن هم دی، که د حکمت غوښتنه نه وی نو الله ﷻ به سمدستي د باطلو وړاندیز کوونکي هلاک کړي وی.

ج: ته د هیڅا پروا مه کوه، په پوره متانت او اطمنان سره د هغه حکم پیروي کوه کوم چې تاته د د خپل رب ﷻ د پلوه وحي کېږي او درښودل کېږي. یقیناً الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې خبردار دي کوم چې تاسو یاست چې کوئ یې. او په هغو رواجونو باندې هم خبردار دی کوم چې په تاسو کښې د جاهلیت د زماني څخه پاتې دي.

د: د کفارو او منافقانو غابن چیچي او اخطارونه تاته هیڅ ضرر نه شي رسولی، ته فقط او فقط په الله ﷻ باندې توکل او اعتماد وکړه او دا څکه چې الله ﷻ د کارساز په حیث بس او کافي دی. د هر چا دپاره چې الله ﷻ وکیل او کارساز وي هغه ته څوک ضرر نه شي رسولی او نه یې څوک کارونه ورانولی شي.

۳_ ای پیغمبره! ستا په نسبت د کفارو کفري وړاندیزونه او غوښتنې بالکل د محال شي غوښتنې دي، دا څکه چې الله ﷻ ستا په شمول هیڅا ته په یوه بدن کښې دوه زړونه نه دي ورکړي، او کوم مبارک یو زړه یې چې تاته درکړی دی، هغه خو د الله ﷻ په اطاعت باندې ډک دی، په هغه کښې خو د بل چا د اطاعت دپاره خای پاتې نه دی.

هو! که کفار ستا په هکله خیال وکړي چې ته د دوه وو زړونو خاوند یې نو دا محض د خولې خبره ده، واقعیت ته هیڅکله تغیر نه شي ورکولی.

نو لکه څنګه چې ته د کفارو په خوله د دوه وو زړونو درلودونکی نه شې جوړېدلی او حقیقت وریاندې نه شي بدلېدلی، همدارنګه په هیڅ خای کښې محض په خبره حقایق تغیر نه خوري. د ښه وضاحت دپاره لاندې صورتونه قرائت کړئ:

الف: الله ﷻ ستاسو هغه ماندینې ستاسو مورګانې نه دي ګرځولي د کومو سره چې تاسو ظهار وکړئ او محض په خولو هغوی ته د خپلو میندو نسبت وکړئ، نو په دغه صورت کښې هغوی ستاسو میندې نه ګرځي او په تاسو باندې په ابدي توګه نه حرامېږي.

ب: همدارنګه الله ﷻ ستاسو دپاره هغه کسان زامن نه دي ګرځولي کومو-ته چې تاسو د خپلو زامنو لقب ورکړئ او په زوی توب سره یې ونیسئ: او دا څکه چې:

په دغو دواړو صورتونو کښې تاسو صرف د خولې خبره کړې ده چې حقیقت ته تغیر نه شي ورکولی. نو نه مو هغه مورګانې جوړېږي او نه مو دغه زامن ګرځي.

په همدې بنیاد باطل معبودان هم شفیعان نه شي جوړېدلی که څه هم بالفرض المحال نبي

کریم ﷺ د مشرکانو وړاندېز منظور کړي او هغو ته د شفیعانو لقب ورکړي. او دا ځکه چې هغوی په واقع او حقیقت کښې د شفاعت کولو توان نه لري، او په خبرو حقایق نه بدلېږي.

۳_ ای بندګانو! یوازې الله ﷻ حقه وینا کوي او همدی ﷻ تاسو ته په هره موضوع کښې د حقې لارې ښودانه کوي، په دې مقام کښې حقه لاره دا ده چې:

الف: په لومړي صورت کښې فقط کفاره ورکړئ او د خپلې هغې دروغینې خبرې تلافي وکړئ کومه چې ستاسو د خولو څخه وتلې ده.

ب: او په دوهم صورت کښې لاندې ارشادات عملي کړئ:

اول: د زامنو په نامه بلل شوي کسان د بلونکو په نامه نه بلکې د خپلو پلرونو په نامه دروبلئ چې: ای د فلانکي زویه!، همدغه ډول بلل د الله ﷻ په نزد انصافي خبره ده او د واقعیت سره برابره ده.

دوهم: که تاسو د هغوی پلرونه نه پېژانده چې څوک دي او څه نومونه لري، نو هغوی د "يَا أَخُونَا، يَا مَوْلَانَا، يَا مَوْلَى فُلَان" په کلماتو سره وبلئ چې: "ای زمونږ وروره!، ای زمونږ دوسته، ای د فلانکي مولی (ازاد کړی شویه)" او داسې نور. ځکه چې هغوی خو بل څوک نه دي فقط ستاسو ورونه او ستاسو دوستان دي او یا مو غلامان او ازاد کړی شوي دي.

دریم: هو! که په خطا او سهوې سره ورته په پخوانۍ لهجه اواز وکړئ او یا ستاسو معلومات غلط وي چې د هغوی دعوتي پلرونه درته حقیقي پلرونه برېښېدلي وي، نو د دې باک نشته، ځکه چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه خطا او سهوه عفوه کړی شوې ده.

مګر تاسو په هغه خطاب باندې نیول کېږئ کوم ته چې ستاسو زړونه قصد وکړي او په عمدي توګه ذکر شوی ارشاد د پښو لاندې کړئ (د جاهلیت رابلل بېرته راژوندي کړئ)، په دې صورت کښې باید مغفرت وغواړئ، ځکه چې الله ﷻ مغفرت کوونکی او د مهربانیو خاوند دی، نو لکه څنګه چې د خپلې مهربانۍ د مخې په سهوه او خطا سره نیول نه کوي، همدارنګه تاسو اُمید وکړئ چې په قصدي ګناه کښې به درته هم ښښنه وکړي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ ﴾ کښې په ﴿ ٱتَّقِ ٱللَّهَ ﴾ سره نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی، حال دا چې نبي کریم ﷺ خو د متقیانو رئیس دی؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال دپاره مونږ د [البقرة:۱۴۷] ایت لاندې ښه مفصل جواب لیکلی دی، خو دلته ورباندې اضافه کوو چې: په ﴿ ٱتَّقِ ٱللَّهَ ﴾ سره په خطاب باندې د تقوی لوی شان ته اشاره ده، چې دا دومره عظیم الشان صفت دی حتی چې نبي کریم ﷺ هم ورباندې مکلف ګرځولی شوی دی.

څوک دوه زړونه نه شي درلودی

۲_ په ﴿ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٖ مِّن قَلۡبَيۡنِ فِي جَوۡفِهِۦ ﴾ کښې د ځینو کسانو د خبرو رد نازل شوی دی، هغه دا چې:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: منافقانو به اتهام لګاوه چې نبي کريم ﷺ دوه زړونه لري، يو زړه يې زمونږ سره دی او بل زړه يې د خپلو صحابه وو کرامو سره دی[۱].

ب: د قرآن کريم د نزول په زمانه کښې يوه سړي ـ چې "جميل بن معمر الفهري" نوميده ـ خپل خان ته د "ذُو الْقَلْبَيْن" (د دوه وو زړونو خاوند) لقب ورکړی وه، چې زه دوه زړونه لرم او په هر يوه زړه سره د محمد څخه ډېر هوښيار يم.

نوموړي د بدر په غزا کښې د مشرکانو په همکارۍ ګډون کړی وه، خو کله چې قريشي لښکر ماتې وخوړه نو نوموړې مکې معظمې ته په داسې حال خپل ځان ورساوه چې يوه پڼه يې په لاس کښې نيولې وه او بله يې په پښه وه.

په همدغه حال کښې د ابو سفيان سره مخامخ شو او لاندې سوال جواب يې ورسره وکړ:

ابو سفيان: د قريشي لښکر څه حال وه؟

جميل: دغه لښکر ډېر زيات فاحش شکست وخوړ.

ابو سفيان: نو تا ولې يوه پڼه په لاس کښې نيولې ده او بله دې په پښه ده؟

جميل: دېته زما هيڅ فکر نه وه، زما ګومان وه چې دواړه پڼې مې په پښو دي[۲].

يوه پښتون شاعر ذکر شوی مضمون په خپلو اشعارو کښې[۳] په ډېر ښه توګه رانيولی دی چې:

واړه ته يې خندول که ژړول کړې :: زه پخپله نه خندا کړم نه ژړا کړم

زړه که يو دی ما خو تا لره درکړی :: مګر نورو لره نور زړونه پيدا کړم

ظِهار څه ته وايي؟

۳ـ په ﴿ وَمَا جَعَلَ أَزْوَٰجَكُمُ ٱلَّٰٓـِٔى تُظَٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَٰتِكُمْ ﴾ کښې د ﴿ تُظَٰهِرُونَ ﴾ کلمه د "ظِهَار" څخه اشتقاقه شوې ده، "ظِهَار" ډېرې معناوې لري، يوه معنی يې د هغو کلماتو ويل دي په کومو باندې چې څوک خپله ماندينه د ابدي محرمې ښځې سره مشابه کړي او مخاطبه يې کړي چې:

"أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي"[۴] يعني ته په ماباندې داسې حرامه يې لکه څنګه چې په ماباندې د خپلې مور شا حرامه ده. يا په بل عبارت: ستا سره جنسي ارتباط نيول په ماباندې داسې حرام دي لکه څنګه چې راباندې د خپلې مور سره جنسي ارتباط نيول حرام دي.

په دې مقام کښې د مفسرينو په اتفاق همدغه معنی مراده ده او دا څکه چې د جاهليت په زمانه کښې رواج وه چې هر چا به د خپلې ماندينې سره ظهار وکړ او په ذکرو شوو کلمو سره به يې مخاطبه کړه نو هغه به ورباندې د مور غوندې په ابدي توګه حرامه ګڼله کېدله[۵].

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۵۶۱

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۳۶

(۳) د عبد الرحمن مومند ديوان ص۹۶

(۴) روح المعاني ج۲۱ ص۱۴۵

(۵) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۴۷؛ احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۵۴

الله ﷻ په دغه ارشاد سره د جاهلیت ذکر شوی رواج رد کړ، چې محض د خولې په وینا باندې څوک مور نه شي جوړېدلی او نه محض د خولې په وینا باندې څوک زوی جوړېدلی شي.

۴ـ پاتې شوه دا خبره چې زمونږ په شریعت کښې ظهار کول څه حکم لري؟

نو د دې جواب دا دی چې الله ﷻ د آته ویشتمې (۲۸) سپارې په لومړني سورت (المُجادلة) کښې په همدې هکله ګټور ارشادات نازل کړي دي، الله ﷻ ته اُمید کوو چې توفیق راکړي او هلته مو ورسوي ترڅو پکښې د همده ﷻ په کومک د ضرورت په اندازه څېړنه وکړو.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ﴿ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَٰهِكُمْ ﴾ په ارتباط د وړاندېنیو توضیحاتو او تشریحاتو څخه د سړي ذهن ته ورځي چې د وخت خلکو د خپلو ماندینو سره ظهار کول او پردي (أجنبي) سړي ته د خپل زوی لقب ورکول د حقیقت او واقعیت بدلون ګڼه، حال دا چې دغه ډول خیال خو ماشومان هم نه کوي. یا په بل عبارت: هیڅوک عقیده نه شي کولی چې د یوې ښځې زېږولی شوی ماشوم دې بله ښځه د دوهم ځل دپاره وزېږوي.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ذکرې شوې جملې مضمون د وړاندېنیو عادتونو او رواجونو رد جوړېدلی شي، چې دغه ستاسو د خولو خبره ده، حقیقت ورباندې نه بدلېږي؟

مونږ وایو چې: د وخت خلکو خپلې ماندینې ته په ظهار سره د خپلې مور حقوق ورکول او بللی شوی زوی یې په حقوقو کښې د خپل زوی غوندې بالله.

نو د دوی دغه کړنلاره داسې وګڼله شوه لکه چې دوی په خپلو خولو سره د حقیقت د بدلون دعوه کړې وي، دا ځکه چې دوی خو د شرعي حقوقو د ورکولو حق نه درلود، د شرعي حقوقو ورکړه (تحریم او تحلیل) خو یوازې الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ پورې اختصاص لري او بس.

عبد الله بن عمر رضی‌الله‌عنهما څه ویلي دي؟

۶ـ په ﴿ ٱدْعُوهُمْ لِأَبَآئِهِمْ ﴾ الآیة کښې ټول مؤمنان مکلف ګرځولی شوي دي چې په راتلونکي کښې پردي زامن په زوی توب سره مه نیسئ او کوم مو چې پخوا په زوی توب سره نیولي دي هغوی په خپلو محاورو او مجالسو کښې د خپلو نومونو څخه وشکوئ او خپلو پلرونو ته یې منسوب وګرځوئ ترڅو د جاهلیت د رسم او رواج جرړې او بنیاد وویستلی شي او نښې او آثار یې ورک شي.

د همدې کبله عبد الله بن عمر رضی‌الله‌عنهما وایي چې: «مَا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلَّا زَيْدَ بْنَ مُحَمَّدٍ حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآنُ»[1] یعنې مونږ نه وو چې د نبي کریم ﷺ ازاد کړی شوی (زید) په بل نامه وبولو، مګر د "زید بن محمد" په نامه مو باله، تر دې چې ذکر شوی ایت شریف نازل شو.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه هر چاته په کار دي چې خپل ځان د خپل پلار څخه په غیر بل چاته

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۵

منسوب نه کړي او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ غَيْرُ أَبِيهِ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ»[۱] یعنې هر څوک چې د خپل پلار څخه په غیر په بل چا دعوه وکړي چې دا مې پلار دی او په دې باندې پوه وي چې هغه یې پلار نه دی نو په داغه کس باندې جنت حرام دی.

مولی څه معنی؟

۷ـ په ﴿فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ﴾ کښې د "مَوالِي" کلمه د "وَلْيٌ" ـلکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نژدېکت معنی ورکوي[۲]، برابره خبره ده چې دا نژدېکت د نسب یا مکان او هم یا د دین او نصرت او هم یا د صداقت او نورو صفاتو د کبله وي.

نو "مَولی" کلمه په متعددو معناوو کښې استعمالېږي لکه دوست او ناصر، او لکه تره او د تره زامن، او هم لکه د غلام ازادونکی او غلام ازاد کړی شوی او داسې نور[۳]. نو څه لرې نه ده چې د ذکرې شوې کلمې د استعمال په وخت کښې سرې همغه معنی مراده کړي کومه چې د مقام سره مناسبه وي.

دا هم څه لرې نه ده چې په ایت شریف کښې نازلې شوې دواړه کلمې ورته استعمال کړي لکه چې نبي کریم ﷺ یوه ورځې زید بن حارثه ﷺ مخاطب کړ چې: «أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا»[۴] ای زیده! ته زمونږ ورور او زمونږ محبوب یې.

مونږ ځکه په دې حدیث کښې ذکره شوې کلمه په "محبوب" سره ترجمه کړه چې په یوه بل اورېده حدیث کښې نبي کریم ﷺ زید ﷺ په «وَأَحَبُّ الْقَوْمِ إِلَيَّ»[۵] سره مخاطب کړی دی، یعنې ای زیده! ته ماته په قوم کښې ډېر محبوب او ګران یې.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: ایا سړي ته جائزه ده چې د خپل زوی څخه په غیر بل چاته د شفقت د کبله د زوی خطاب وکړي چې "ای زویه!"؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې د جاهلیت د زمانې رواج رد شوی دی هغه دا چې: د خپل زوی څخه په غیر بل څوک د خپل زوی په حیث ونیسي او د زوی توب په ټولو حقوقو ورته قائل شي[۶]. د مثال په توګه: چې د ښځې او لورانو حجاب یې د منځه لاړ شي او هم بې نکاح ورباندې حرامه وګڼله شي او بالآخره په میراث کښې هم ورته په برخه قائل شي او داسې نور.

اما د شفقت د کبله فقط د زوی لقب ورکول څه باک نه لري.

د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولی:

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۵۷
(۲) مفردات الراغب ص ۵۷۰
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۴۰۸
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۵۲۸؛ مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۲۴۵
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۸۲
(۶) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۲۲۵

الف: أنس ﷺ وايي چې ما ته يوه ورځې نبي کريم ﷺ وويلې چې: «يَا بُنَيَّ...»[۱] اى زوى گوتيه!.

ب: عبد الله بن عباس رضي‌الله‌عنهما وايي چې: مونږ (د عبد المطلب د اولادې کوچني ماشومان) نبي کريم ﷺ د مزدلفې څخه د جمرو د ويشتلو دپاره وړاندې راولېږلو «فَجَعَلَ يَلْطَخُ أَفْخَاذَنَا وَيَقُولُ أُبَيْنِيَّ لَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ»[۲] نو شروع يې وکړه چې په خپل مبارک لاس باندې يې زمونږ ورنونه وهل او راته ويلې يې چې: اى زوى گيو! تر هغه وخته پورې جمره مه ولئ ترڅو چې لمر راوخېژي.

يوه ډېره ضروري خبره

۹_ په دې مقام کښې ډېره ضروري خبره دا ده چې: په ايت شريف کښې د دې کبله د زوى نيولو په ممنوعيت صراحت شوى دى چې د قرآن کريم د نزول په زمانه کښې د هلکانو په زوى توب سره نيول د جاهليت د کرغېړنو رواجونو څخه يو رواج پاتې وه، او خلک ورباندې اخته وه. که نه نو د بېگانه انجلۍ په لورولۍ او يا په خورولۍ نيول، او يا بېگانه سړى په وروروولۍ سره نيول هم د ايت شريف په استناد جواز نه لري، البته په دې شرط سره چې د قرابت په حقوقو ورته قائل شي.

نن ورځ[۳] هم ځينې خلک ذکر شوى جاهلي بدعت راژوندى کوي او وايي چې فلاني سړي فلانکۍ ښځې ته د ورورولۍ او خورولۍ لاس ورکړى دى او يا يې په لورولۍ او پلارولۍ سره يو تربله لاس نيوى کړى دى، نو د ده او د هغې ترمنځ حجاب او پرده نشته، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

بالآخره ځينې جهال او بدعتيان خيال کوي چې بېگانه غير محرم سړى د هغې ښځې دپاره محرم او پلار گرځي کومه يې چې د خپل ځان د نکاح ورکولو دپاره وکيل وټاکي، حتى چې د نکاح پلاري لقب ورکوي او د حجاب ايتونه تول تر پښو لاندې کوي، ثم إنا لله وإنا إليه راجعون.

دغه جاهلان دې ته نه گوري چې نوموړي وکيل ته جائزه ده چې خپله موکله ښځه پخپله په نکاح واخلي البته په هغه تفصيل سره کوم چې د فقهې په کتابونو کښې ليکلى شوى دى، نو که په وکيل گرځولو (په نکاح پلار جوړولو) باندې څوک رښتيا پلار جوړېدلى نو په کار وه چې نکاح يې ورته جائزه نه وى گڼلې شوې.

﴿ ٱلنَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ ۗ وَأُو۟لُوا۟ ٱلْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفْعَلُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَوْلِيَآئِكُم مَّعْرُوفًا ۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِى ٱلْكِتَٰبِ مَسْطُورًا ۝٦ وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ ٱلنَّبِيِّۦنَ مِيثَٰقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ٱبْنِ مَرْيَمَ ۖ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَٰقًا

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۰؛ سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۲۲

(۲) سنن ابن ماجه ص۲۱۷

(۳) ۱۴۲۱/۸/۱۱ هـ ق - ۱۳۷۹/۸/۱۷ هـ ش

غَلِيظًا ﴿٧﴾ لِّيَسْـَٔلَ ٱلصَّـٰدِقِينَ عَن صِدْقِهِمْ ۚ وَأَعَدَّ لِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾

[۶] نبي کريم ﷺ مؤمنانو ته (په ګټه او خير رسولو کښې) د دوی د خپلو نفسونو څخه ډېر نژدې (او بهتر) دی، او د نبي کريم ﷺ مانديني (په تعظيم او توقير کښې) د دوی مورګانې دي.

او د قرابتونو خاوندان څيني يې څينو (نورو) ته (د وارثانو په حيث) د الله ﷻ په کتاب (او حکم) کښې د مؤمنانو څخه بهتر دي (چې په عقد موالات او ايماني دوستۍ سره يو تربله ميراث يوسي)، او (همدارنګه هغوی) د مهاجرينو څخه (بهتر دي، چې د هجرت په بنياد وارثان جوړ شي).

مګر (دا خبره ممنوعه نه ده) چې تاسو د خپلو دوستانو سره (په شريعت کښې) معروف فعل (او کومک) وکړئ (البته د وراثت په حيث نه بلکې د دوستۍ په حيث).

دغه (مذکور احکام) په لوح محفوظ (او قرآن کريم) کښې ليکلی شوي دي.

[۷] او (ای پيغمبره!) هغه وخت (ياد کړه) چې مونږ د ټولو پيغمبرانو څخه (عموماً) کلک عهد واخست (چې يو به د بل کومک کوئ او د الله ﷻ احکام به خلکو ته ابلاغوئ)، او (خاصتاً مو) ستا څخه او هم د نوح ؑ او ابراهيم ؑ او موسی ؑ او عيسی بن مريم ؑ څخه (هم کلک عهد واخست). او (يو ځل بيا هغه وخت ياد کړه چې) مونږ (ستاسو په شمول) د ټولو پيغمبرانو څخه محکم (او قوي) عهد واخست.

[۸] (البته عهد مو تړې) د دې دپاره (واخست) چې الله ﷻ (د قيامت په ورځ) د صادقانو څخه د دوی د صدق (او رښتياني عمل) پوښتنه وکړي (چې جنت يې ورته تيار کړی دی)، او (د کفارو څخه د کفر پوښتنه وکړي، چې) کفارو ته يې دردناک عذاب تيار کړی دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د جاهليت د زمانې بدعتي رواجونه رد شوي وه، او په دې ايتونو کښې په همدې ارتباط لاندې مطالب نازل شوي دي:

الف: د رواجونو په محوه کولو کښې د نبي کريم ﷺ احترام او اطاعت.

ب: د اسلامي مواخات (ورورولی) اختتام.

ج: ذکر شوي رواجونه د پخوانيو پيغمبرانو څخه نه دي پاتې شوي، بلکې بدعتونه دي.

د: د بدعتونو د مخنيوي په هکله د نبي کريم ﷺ سره په دعوت چلولو کښې ونډه اخستل.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

١_ د الله ﷻ د پلوه ورته ابلاغ کړه چې:

الف: د الله ﷻ پيغمبر د مؤمنانو دپاره د هغوی د خانونو څخه ډېر بهتر او ډېر نژدې دی، کومه ګټه چې ورته د نبي کريم ﷺ د پلوه په دنيا او آخرت کښې رسېږي د هغې عشرُ عشير (د لسمې لسمه برخه) هم ورته د خپلو خانونو څخه نه شي رسېدلی.

نو مؤمنانو ته په کار دي چې خپلې نفسي غوښتنې د نبي کریم ﷺ د غوښتنو او ارشاداتو قرباني کړي، که څه هم د پخوانیو رواجونو تر پښو لاندې کول ورته درانه تمامېږي خو د نبي کریم ﷺ د هدایاتو په بنیاد ورته باید اسان شي.

ب: د شرعي حقوقو ورکړه (تحلیل او تحریم) د ربوبیت معنی لري او ربوبیت یوازې الله ﷻ پورې مختص او متوقف دی. بندګان نه شي کولی چې محض په خپلو خولو چاته د مورتوب یا زوی توب حقوق ورکړي.

ج: نو الله ﷻ مؤمنانو ته ابلاغوي چې د نبي کریم ﷺ بیبیانې د دوی دیني مورګانې دي. او په کار دي چې د خپلو نسبي مورګانو غوندې بلکې لا د هغوی څخه اضافه احترام یې وکړي، چې دیني احکام ترې په آینده کښې زده کړي کوم چې هغوی د نبي کریم ﷺ څخه مستقیماً زده کړي دي.

۲_ کومه ورورولي چې نبي کریم ﷺ د هجرت په لومړیو وختونو کښې د مهاجرینو او انصارو ترمنځ قائمه کړې وه، هغه تر همدې وخته پورې وه (دائمي نه وه)، د نن څخه وروسته په ذکره شوې ورورولۍ سره یو تربله میراث نه شي وړل کېدلی، او نه د عقد موالات په سبب میراث وړل کیدلی شي.

بلکې د قرابت خاوندان د الله ﷻ په حکم (د میراث په وړلو) کښې د مؤمنانو څخه بهتر دي چې د دین په سبب میراث یوسي، او هم د مهاجرینو څخه بهتر دي چې د هجرت په سبب د میراث مستحق جوړ شي.

هو! که تاسو یو تربله د میراث په حیث نه بلکې د دوستۍ په حیث څه نیکي او شرعي معروف کومکونه کوئ، نو په هغو کښې څه ممانعت نشته، او د منځه نه دي وړلی شوي.

ذکر شوی حکم په ذکر شوي تفصیل سره د الله ﷻ په کتاب (لوح محفوظ او هم په قرآن کریم) کښې لیکلی شوی دی، چې هغه موقت وه او دا ابدي دی.

۳_ یعنې ای پیغمبره! مونږ د تشریع (تحلیل او تحریم) حق هیچا ته نه دی ورکړی، د همدې کبله مو خلکو ته یو لک او څلېرشت زره _زیات یا کم_ پیغمبران استولي دي او د دوی څخه مو کلک عهد اخستی وه چې هر یو به په خپله-خپله زمانه کښې زمونږ د پلوه لېږلي شوي شریعتونه خلکو ته ابلاغوي او یو تربله به نصرت او کومک کوي.

مونږ دغه کلک عهد ستا څخه هم اخستی دی او د نوح ؑ څخه هم او د ابراهیم ؑ څخه هم او د موسی ؑ څخه هم او د عیسی بن مریم ؑ څخه هم.

مونږ د دغو ټولو څخه د تشریع د ابلاغ په هکله ډېر غلیظ او پېړ عهد اخستی وه، نو د همدې کبله نه پخوانیو خلکو د تشریع حق درلود او نه ستا په زمانه کښې څوک د تشریع حق لري.

۴_ دا ټول د دې دپاره چې الله ﷻ د قیامت په ورځ د صادقانو څخه د رښتینتوب پوښتنه وکړي او د نعمتونو او درجاتو بهتره جزا ورکړي. او همدارنګه د کاذبانو (دروغژنانو) څخه د هغوی دروغ وپوښتي چې: تاسو ولې په الله ﷻ باندې دروغ تړلي وه؟، او په پای کښې ورته سخته سزا ورکړي، او دا خکه چې الله ﷻ د کفارو دپاره دردناک عذاب تیار کړی.

توضیحات

۱_ په ﴿ ٱلنَّبِىُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د همدې ایت شریف مضمون ته په بل ایت شریف کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ ...بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ [التوبة:۱۲۸] یعنې تاسو ته داسې پیغمبر درغلی دی چې په مومنانو باندې ډېر زړه سوزونکی او ډېر مهربان دی.

ب: نبي کریم ﷺ مومنانو بلکې ټولو خلکو ته د دوی د نفسونو څخه بهتر دی، چې د اور څخه نجات ورکوي خو خلک پکښې په لوی لاس خپل ځانونه وراچوي.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَتْ الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهَا فَأَنَا آخُذُ بِحُجَزِكُمْ وَأَنْتُمْ تَقَحَّمُونَ فِيهَا»[1] یعنې زما مثال او زما د امت مثال داسې دی لکه چې یوه سړي اور بل کړی وي نو په خمکه باندې خوځېدونکي او پتنګان شروع وکړي چې په دې اور کښې ځانونه وراچوي (خو ذکر شوی سړی یې مخه نیسي او د اور څخه یې بچ کوي)، نو زه ستاسو د ملاګانو څخه نیونکی یم (چې د اور څخه نجات درکړم) او تاسو پکښې ورداخلېږئ (او خپل ځانونه پکښې وراچوئ).

ج: د نبي کریم ﷺ سره محبت او مینه درلودل د ایمان نښه ده. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»[2] یعنې ستاسو یو کس به تر هغه د (کامل) ایمان خاوند جوړ نه شي ترڅو چې زه ورته د خپل پلار او خپل اولاد او بالآخره د ټولو خلکو څخه محبوب او ګران وګرځم.

د: د نبي کریم ﷺ سره د زیات محبت معیار دا دی چې یوه لور ته د شریعت حکم وي او بل لور ته د پلار یا اولاد او هم یا د خلکو غوښتنې او نفسي خواهشات وي، خو سړی د شریعت په حکم باندې عمل وکړي، او د نورو ټولو غوښتنې تر پښو لاندې کړي.

هـ: د رښتیني محبت یوه مثال ته نبي کریم ﷺ په خپل یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «وَرَجُلٌ طَلَبَتْهُ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللهَ»[3] یعنې د قیامت په ورځ به هغه سړی هم د الله ﷻ د رحمت تر سیوري لاندې وي کوم چې یوه باشرفه او د ښایست خاونده ښځه ترې د فحاشۍ غوښتنه وکړي خو نوموړی سړی ورته ووایي چې: زه د الله ﷻ څخه ډارېږم (زه ستا غوښتنه او د خپل نفس غوښتنه تر پښو لاندې کوم او د الله ﷻ حکم سره سم د بد کار څخه اجتناب کوم).

و: نبي کریم ﷺ د ذکر شوي ایت شریف په ارتباط په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَأَنَا أَوْلَى بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»[4] یعنې هیڅ مومن نه دی مګر په داسې حال دی چې

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱۵
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۷
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۹۱
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۳۲۳

زه ورته په دنیا او آخرت کښې (د هر شي څخه) بهتر یم (نو هر یوه ته په کار دي چې زما اتباع او پیروي وکړي او بس).

ز: نبي کریم ﷺ د همدغه ایت شریف په اړه فرمایلي دي چې: «أنا أولى بكلّ مؤمن من نفسه فأيّما رجل مات وترك دينًا فإليّ ومن ترك مالًا فهو لورثته»[۱] یعنې زه د هر مؤمن دپاره د خپل ځان څخه بهتر یم. نو هرڅوک چې مړ شي او په خپله غاړه باندې څه دین (قرض) پرېږدي، نو قرضدار دې ماته راشي چې زه د مړي قرض ورکړم، او هرڅوک چې د خپله مرګه وروسته څه مال پرېږدي نو هغه د نوموړي د وارثانو د پاره دی (زه یې قرض خلاصوم او مال یې نه اخلم).

ح: په ایت شریف کښې د ﴿ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د نارینه وو دپاره وضعه شوې ده مګر د تغلیب په توګه دغه کلمه زنانه وو ایماندارو ته هم شامله ده، لکه چې د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې د ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾ کلمات زنانه وو ته هم د تغلیب په توګه شمولیت لري.

نو په همدې بنیاد نبي کریم ﷺ د مؤمنانو (نارینه وو او زنانه وو) ټولو دپاره د دوی د نفسونو څخه بهتر دی، نه یوازې د نارینه وو دپاره.

د مؤمنانو میندې

۲ـ د ﴿وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ﴾ په اړوند لاندې مطالب یاد ساتل په کار دي:

الف: په دغې جمله کښې د [الأحزاب:۴] ایت مضمون تائید شوی دی، چې د یوې ښځې په مور جوړېدلو کښې د خلکو خولې د اعتبار قابلې نه دي حتی د مؤمنانو د خولو وینا هم د اعتبار قابله نه ده. او د نبي کریم ﷺ بیبیانې خکه د مؤمنانو مورګانې ګرځېدلې دي چې الله ﷻ ورته د "أمّهات المؤمنين" لقب ورکړی دی.

ب: د علماوو کرامو په اجماع سره، په تعظیم او توقیر کښې د نبي کریم ﷺ بیبیانې د مؤمنانو معنوي مورګانې دي[۲]، او په هر چا باندې یې احترام واجب دی چې نوموړې یې په احترام سره واخلي او د دوی په هکله د توهین آمیزه کلماتو د استعمال څخه ځان وساتي.

د همدغه تعظیم او توقیر د کبله الله ﷻ په [الأحزاب:۵۳] ایت کښې د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د هغوی د نکاح په تحریم باندې صراحت کړی دی.

ج: اما په متباقي حقوقو کښې هغوی د حقیقي مورګانو څخه فرق لري[۳]. د مثال په توګه:

اول: د هغوی د حجاب مراعات په ټولو مؤمنانو باندې واجب دی، که څه هم په مورګانو باندې د زامنو په هکله حجاب نشته.

دوهم: د هغوی مورولي د هغوی نورو خپلوانو ته سرایت نه کوي، په دې معنی چې د هغوی ورونه

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۲۳
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۶۸؛ روح المعاني ج۲۱ ص۱۵۱

او خويندې د مومنانو ماماګان او ترورګانې نه ګرځي. نو عبد الرحمن بن أبي بكر رضي الله عنه ته څوک د ماما، او أسماء بنت أبي بكر رضي الله عنها ته د ترور (خاله) لقب نه شي ورکولی.

دريم: په ذکرې شوې مورولی باندې د ميراث ورپل اثبات نه شي موندلی.

د. مونږ د الله ﷻ په توفيق په وړاندېنی توضيح کښې ليکلي دي چې د تغليب په توګه د ﴿بِٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ په کلمه کښې ايمانداري زنانه هم شاملې دي.

څرنګه چې په ﴿أُمَّهَـٰتُهُمْ﴾ کښې ضمير همدغې کلمې (الْمُؤْمِنِيْن) ته راجع دی نو معلومه شوه چې د دغه لقب (أُمَّهَاتُ الْمُؤْمِنِيْن) معنی ايماندارو زنانه وو ته هم د تغليب په توګه شموليت لري، که څه هم خينو علماوو پکښې اختلاف کړی دی او د ايماندارو زنانه وو دپاره يې ورته د "أُمَّهَاتُ الْمُؤْمِنَات" لقب خانګړی کړی دی.

هـ. که څوک وايي چې د ذکر شوې عبارت غوښتنه دا ده چې نبي کريم ﷺ ته د "أَبُ الْمُؤْمِنِيْن" لقب ورکول هم جواز ولري، ايا دغه مفهوم اخستل ترې جائز دي؟

مونږ وايو چې: په همدغې موضوع کښې علماء کرام دوه ډلې شوي دي[1]:

اول: خينې وايي چې دغه ډول لقب ورکول نبي کريم ﷺ ته، جواز نه لري. لکه چې د [الأحزاب: ۴۰] ايت غوښتنه همدغه ده.

دوهم: خينې نور وايي چې دا لقب ورته جائز دی، لکه چې په دې مقام کښې يو قرائت داسې اوربدلی شوی دی چې: "وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَهُوَ أَبٌ لَهُمْ"[2] يعنې بيبيانې يې د مومنانو مورګانې دي او پخپله نبي کريم ﷺ يې پلار دی.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ أُعَلِّمُكُمْ»[3] يعنې يقيناً زه ستاسو دپاره د پلار غوندې يم چې تاسو ته (د دين) ښودانه کوم (حتی چې اودس ماتې ته د کېناستلو طريقه هم درښايم).

تبصره

و. نبي کريم ﷺ خو د مومنانو معنوي پلار دی بلکې هر يو پيغمبر د خپل-خپل إجابتي أمت دپاره د پلار حيثيت درلود، خو مونږ ته داسې بهتره برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې بدون د تشبيه څخه (لکه چې په وړاندې حديث کښې پرې صراحت شوی دی) ورباندې د پلار اطلاق ونه کړی شي. د مثال په توګه:

اول: داسې اطلاق دې وکړی شي چې نبي کريم ﷺ مومنانو ته د پلار په شان دی.

دوهم: داسې دې ونه ويلی شي چې نبي کريم ﷺ د مومنانو پلار دی.

---

[1] تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۶۸
[2] تفسير القرطبي ج۳ ص۴۲۶
[3] [illegible]

یو د بل غبرګ دروغ

ز: د نبي کريم ﷺ ټولو بيبيانو ته الله ﷻ په خپل متواتر کلام (قرآن کريم) کښې د "أُمَّهاتُ الْمُؤمِنِينَ" لقب ورکړی دی، نو په دروغو سره يې تري څوک بهرته نه شي اخستلی.

نو په همدي بنياد د اهل التشيع هغه خبره بالکل غلطه او دروغ ده، کومه چې د هغوی د خولو څخه خينو مفسرينو کرامو د رد کولو دپاره راحکايته کړي ده[۱] هغه دا چې:

علي ﷺ د جمل په جنګ کښې بي بي عائشه (ام المؤمنين رضی الله عنها) د "أُمَّهاتُ الْمُؤمِنِينَ" د جملي څخه ويستلې ده، او د وکالت په توګه يې طلاق ورکړی دی.

اهل التشيع وايي چې نبي کريم ﷺ علي ﷺ ته د خپلو بيبيانو د طلاقولو وکالت ورکړی وه چې ته کولی شې چې زما د مرګ څخه وروسته زما کومې بي بي ته زما په وکالت طلاق ورکړې.

حال دا چې عمار ﷺ په يوه اوږده حديث کښې -چې حکمًا مرفوع دی- وايي چې: «إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّها زَوْجَتُهُ فِي الدُّنْيا وَالْآخِرَةِ»[۲] يعني هرومرو زه پوهيږم چې عائشه رضی الله عنها د نبي کريم ﷺ زوجه (مېرمن) ده په دنيا او آخرت کښې.

ح: ذکره شوې خبره څکه دروغ او باطله ده چې د متواتر کلام (قرآن کريم) سره مناقضه ده، چې د همدي موضوع پورې اړوند څه وضاحت -إن شاء الله- د [الأحزاب:۳۳، ۵۳] ايتونو لاندې راروان دی.

په دي باندې علاوه، که بالفرض المحال ذکرې شوې خبرې څه حقيقت درلودی نو امير المؤمنين (علي ﷺ) به د جمل جنګ د اختتام څخه وروسته نوموړې آبې رضی الله عنها په احترام سره نه وی رخصته کړې، او د حقارت په نظر به يې ورته کتلي وی. حال دا چې د هغې رضی الله عنها د احترام او تعظيم دپاره يې د ښرش تنه ښځې ورسره ولېږلې چې په احترامانه توګه يې مدينې منورې ته ورسوي[۳].

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ﴾ کښې خو د توريث د اسبابو څخه د هغه مواخات (وروولی) سببيت منسوخ ګرځېدلی دی کوم چې نبي کريم ﷺ د هجرت په ابتداء کښې د انصارو او مهاجرينو ترمنځ قائم کړی وه[۴]؛ نو په کار وه چې د ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ﴾ په عوض "مِنَ الْأَنْصارِ وَالْمُهاجِرِينَ" نازل شوی وی، ترڅو يې په خپل صورتحال باندې په ښه وضاحت سره دلالت کړی وی؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی اعتراض به په هغه وخت کښې وارد شوی وی چې د ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۵۲
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۵۳۲
(۳) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۸۲
(۴) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۲۲۹

﴿ وَٱلْمُهَـٰجِرِينَ ﴾ مجموعه د ﴿ أَوْلَىٰ ﴾ دپاره مفضل علیه واقع شوې وی، خو دغسې نه ده، بلکې ذکرې شوې دواړه کلمې په انفرادي توګه ورته مفضل علیه دي.
یا په بل عبارت په ﴿ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ سره د عقد الموالات سببیت منسوخ شوی دی او په ﴿ وَٱلْمُهَـٰجِرِينَ ﴾ سره د توریث دپاره د هجرت سببیت منسوخ ګرځېدلی دی
د همدې جواب د ښه وضاحت دپاره باید د [النساء.۱۱، ۳۳] ایتونو وضاحتونو ته یو ځل مراجعه وکړی شي. چې هلته یې د الله ﷻ په توفیق ښه پوره شرحه تېره شوې ده.

د پیغمبرانو میثاق

۴ـ په ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِيثَـٰقَهُمْ ﴾ کښې هغه کلک عهد ته اشاره شوې ده کوم چې د پیغمبرانو څخه اخستلی شوی وه. دغه عهد مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران:۸۱] ایت لاندې څېړلی دی چې دا په دنیا کښې اخستلی شوی دی او که په عالم الذر کښې.
که څه هم هلته مونږ دې ته ترجیح ورکړې ده چې دا دنیاوي عهد دی او د هر پیغمبر څخه د پیغمبر په حیث د را استولو په وخت کښې اخستلی شوی دی. لکه چې همدا د ځینو مفسرینو کرامو نظر دی[۱]. خو دلته ورباندې دومره اضافه کوو چې که د میثاق څخه ما یطلق علیه المیثاق اراده کړی شي او دواړو عهدونو ته شامل شي نو ښه خبره ده.

أولو العزم پیغمبران څوک څوک دي؟

۵ـ په ذکر شوي ایت او په [الشوری:۱۳] ایت کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ په خطاب سره یاد کړی دی (دلته په ﴿ وَمِنكَ ﴾ سره او هلته په ﴿ إِلَيْكَ ﴾ سره) او نور څلور پیغمبران (نوح ﷺ، ابراهیم ﷺ، موسی ﷺ او عیسی ﷺ) یې په نومونو سره یاد کړي دي، چې ټول پنځه تنه کېږي.
مفسرین کرام وایي[۲] چې دغه پنځه تنه د أولو العزم پیغمبرانو په لقب سره د نورو څخه ممتاز ګرځولی شوي دي، چې د کلک تصمیم او قوي ارادې خاوندان وه.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱذْكُرُوا۟ نِعْمَةَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَآءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾ إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَـٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلْقُلُوبُ ٱلْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ٱبْتُلِىَ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا۟ زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ ﴾

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۶۹
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۰۸، المحرر الوجیز ج۱۳ ص۵۲، الدر المنثور ج۶ ص۵۷۰

[۹] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! په خپلو ځانونو باندې د الله ﷻ نعمت یاد کړئ، چې کله تاسو ته (کفري) لښکرې درغلې، نو مونږورباندې باد ور ولېږه (وچلاوه)، او (د پرښتو) داسې لښکرې (مو هم ور واستولې) چې تاسو نه لیدلې.

او الله ﷻ په هغو (کارونو) باندې بینا دی کوم چې تاسو یې کوئ.

[۱۰] هغه وخت چې کفري لښکرې تاسو ته ستاسو دپاس طرفه او (هم) ستاسو څخه د لاندې طرفه درغلې (تاسو یې احاطه او محاصره کړئ) او چې کله سترګې (د زیاتهٔ ډاره د خپل استقامت څخه) کږې شوې او زړونه ستونو ته ورسېدل (نژدې وه چې د بدن څخه بهر ووځي)، او تاسو په الله ﷻ باندې ګومانونه کول (ډېر) ګومانونه.

[۱۱] په دغه ځای (یا دغه وخت) کښې ایمان راوړونکي امتحان کړی شوه او وجړقول شوه، سخت جړقول.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې مؤمنانو ته ابلاغ شوې وه چې د دوی دپاره نبي کریم ﷺ د دوی د خپلو ځانونو څخه غوره او بهتر دی، په دې ایتونو کښې د یو پلوه د نبي کریم ﷺ د بهترۍ یو مثال ښودلی شوی دی چې مؤمنان د همده ﷺ په برکت د قوي دښمن څخه بچ شوه او د نجات نعمت یې په برخه شو. او د بله پلوه د مؤمنانو د محبت یوه مثال ته هم اشاره شوې ده چې په ډېر سخت حالت کښې د نبي کریم ﷺ په اطاعت باندې کلک شوه او خپلې نفسي غوښتنې یې تر پښو لاندې کړې.

نو حاصل یې داسې راځي: ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی او د نبي کریم ﷺ محبت او اطاعت ورباندې فرض دی! تاسو د خندق د غزا وخت درپه زړه کړئ چې:

الف: په دغه وخت کښې الله ﷻ په تاسو باندې ډېر لوی عظیم الشان نعمت درپېرزو کړ، البته کله چې تاسو یو لوی کفري لښکر احاطه کړئ او خپل کور (مدینې منورې) ته درپسې درغی.

ب: خو په مقابل کښې مونږ په همدغه کفري لښکر باندې ډېر تېز باد وچلاوه او د پرښتو داسې لښکر مو ورواستاوه کوم چې تاسو په سترګو نه لیده (غیبي لښکر وه).

ج: الله ﷻ په هغو کارونو باندې بینا دی کوم چې تاسو یې عملي کوئ او ستاسو د لاسه پوره وي او توان مو ورته رسېږي، خو ذکر شوی کفري لښکر داسې لښکر وه چې تاسو د هغوی د مقابلې توان نه درلود.

۲ـ تاسو خو هغه وخت درپه زړه کړئ چې کله تاسو ته د احزابو لوی لښکر ستاسو دپاسه (د مشرق د طرفه) او هم ستاسو د لاندې (مغرب د طرفه) مدینې منورې ته درغی او تاسو یې محاصره کړئ، نو تاسو د ډېر سخت حالت سره مخامخ شوئ چې:

الف: په دغه وخت کښې مو سترګې د لیدلو څخه کږې شوې او د زیاتهٔ ډاره یې لیدل نه شو کولی، (ستاسو په اصطلاح په سترګو مو توره شپه جوړه شوې وه).

ب زړونه مو د ډېره خوفه د ګوګلونو څخه ستونو ته اوچت شوي وه ، تابه ویل چې سات کړی ته به د بدنونو څخه خارج شي.

ج تاسو په همدغه حیرتناک حال کښې په الله ﷻ باندې ډول-ډول ګومانونه کول، او هرچا د خپل ایمان په معیار وضعه تحلیلوله، چې دغسې حالت راروان دی او د هغسې حالت سره مخامخ کېدونکي یاستو او داسې نور.

۳ـ ای پیغمبره! په دغه وخت او په دغه خای کښې هغه کسان ښه پوره امتحان کړی شوه او په سختو جړقولو سره وجړقول شوه کومو چې کلمه طیبه ویلې، او خپل خانونه یې په ایماندارانو کښې شمېرل، نو د هر چا د ایمان د قوت او ضعف اندازه د هغه د خبرو څخه څرګنده شوه.

توضیحات

۱ـ په دې ایتونو کښې چې کومې غزا ته اشاره ده هغه په لاندې دوه نومونو باندې يادېږي:

الف یو نوم یې د "أحزابو غزا" ده، چې د عربو مختلفو قومونو ـ د یهودو په شمول ـ تولو سره لاس یو کړی وه، او په اجتماعي توګه یې په مدینه منوره باندې حمله وکړه، ترڅو د مؤمنانو بنیاد وباسي او د دنیا مخ څخه یې بالکل محوه او نابود کړي.

ب بل نوم یې د "خندق غزا" ده، چې نبي کریم ﷺ د سلمان الفارسي ﷺ په مشوره د مدینې منورې د هغو څنډو څخه د خندق کمربند تاو کړی وه د کومو د پلوه چې د کفري لښکرو د ورداخلېدلو امکان وه.

د خندق یا د احزابو غزا

۲ـ د سیرت کتابونو[1] او هم مفسرینو کرامو[2] دغه غزا ډېره ښه تفصیلواره لیکلې ده، که د چا ښه زیات تفصیل ته شوق وي نو لطفًا هملته دې مراجعه وکړي، مونږ په همدې اړه د څو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو چې کتاب راځخه اوږد نه شي، هغه دا:

الف: د دغې غزا دپاره یوه بله غزا سبب جوړه شوه کومې ته چې الله ﷻ د "الحشر" په سورت کښې اشاره کړې ده، چې د بني النضير غزا ده[3].

او دا څکه چې کله نبي کریم ﷺ د یهودو دربو قبیلو (بنو قینقاع، بنو نضیر، بنو قریظه وو) د جملې څخه د بنو نضیرو غزا په دې باندې ختمه کړه چې هغوی د مدینې منورې جلا وطني قبوله کړه، او په خیبر او نورو وطنونو کښې خواره واره شوه.

د بنو نضیرو د جلا وطنی څخه وروسته د أحد غزا پېښه شوه چې مؤمنانو پکښې ماتې وخوړه او د دښمنانو حوصلې ورباندې پیاوړې شوې.

---

(۱) سیرت ابن هشام ج۳ ص۲۲۹

(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۱۳، تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۳۰؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۸۹، تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۲۳۹، تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۷۰؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۳۸۹

(۳) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۵۳

نو د همدې کبله د بنو نضیرو او نورو یهودانو مشرانو د قریشو په شمول په تولو عربي قبائلو باندې وژړل چې زمونږ سره مله شئ؛ ترڅو په مدینه منوره باندې ښه قوي حمله وروړو او د نبي کریم ﷺ او د ملګرو یې بنیاد وباسو، نو تولو قبائلو ورسره منښته وکړه او په سوق الجیشی باندې یې پیل وکړ.

د دواړو لورو د لښکر شمېره

ب: په دې غزا کښې د کفري لښکر شمېره لسو زرو (۱۰۰۰۰) تنو ته رسېدله[۱] او ځینو لا دولس زره (۱۲۰۰۰) یا پنځلس زره (۱۵۰۰۰) تنه ښودلې ده[۲].

خو د مسلمانو مجاهدینو تعداد فقط درې زرو (۳۰۰۰) تنو ته پورته شوی وه، په دغه تعداد کښې منافقان هم شامل وه[۳].

د خندق د غزا نېټه

ج: ځینو محدثینو کرامو[۴] د دې غزا د پېښېدلو نېټه د هجرت څلورم کال ښودلی دی، مګر د سیرت کتابونه[۵] په دې ټینګار کوي چې د هجرت په پنځم کال د شوال په میاشت کښې واقع شوې وه، چې د څه پلټنې څخه وروسته مونږ ته هم همدغه وروستنی قول صحیح وبرېښېد، والله ﷻ أعلم

د خندق په باب معلومات

د: د خندق په باب لاندې معلومات ولولئ:

اول: د خندق د کنودلو مشوره نبي کریم ﷺ ته سلمان الفارسي ﷺ ورکړې وه چې په دغه وخت کښې د غلامۍ څخه ازاد شوی وه[۶].

دغه مشوره د مؤمنانو دپاره په زیات خیر تمامه شوه او کفار ـ چې د دغه ډول کار سره نابلده او ناآشنا وه ـ د خندق په لیدلو سره هک پک پاتې شوه، او ونه توانېدل چې په مدینه منوره باندې په اجتماعي توګه هجوم وروړي.

دوهم: د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ الْجَنَّةَ تَشْتَاقُ إِلَى ثَلَاثَةٍ عَلِيٍّ وَعَمَّارٍ وَسَلْمَانَ»[۷] یعنې یقیناً جنت درې کسانو ته ډېر شوقمند دی چې ورداخل شي، یو علي ﷺ او بل عمار ﷺ او درېم سلمان ﷺ.

درېم: که څه هم مونږ ته د خندق د پلنوالي (عرض) او ژوروالي (عمق) محدده اندازه د پلټنې څخه وروسته څرګنده نه شوه، خو شاید چې په دومره اندازه به پلن او ژور وه چې چا به ترې په اسانۍ

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۲۴۰
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۱۵۵
(۳) سیرت ابن هشام ج۳ ص۲۳۵
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۵۸۸
(۵) سیرت ابن هشام ج۳ ص۲۲۹
(۶) تفسیر المراغي ج۲۱ ص۱۳۷
(۷) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۰

سره ټوپ نه شو وهلی او نه به ترې په اسانۍ سره څوک پورته راختلی شو.

اما د اوږدوالي اندازه یې داسې معلومېږي چې دولس زره (۱۲۰۰۰) ګزه وه، ځکه چې د مجاهدینو تعداد درې زره کسان وه او نبي کریم ﷺ هرو لسو کسانو ته څلوېښت ګزه برخه ورکړې وه[۱]. نو د حساب قواعدو ته په کتلو سره سرې کولی شي چې ذکر شوی مقدار په دغه صورت سره وټاکي: ۱۲۰۰۰ = ۴۰ × ۳۰۰ = ۱۰ ÷ ۳۰۰۰.

څلورم: د خندق په کنودلو کښې پخپله نبي کریم ﷺ هم برخه اخستې ده، او مبارک بدن یې پکښې په خاورو لیت پیت ګرځېدلی وه.

البراء بن عازب ﷺ وايي چې: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَوْمَ الْأَحْزَابِ يَنْقُلُ التُّرَابَ وَقَدْ وَارَى التُّرَابُ بَيَاضَ بَطْنِهِ»[۲] یعنې د أحزابو د غزا په ورځ ما نبي کریم ﷺ ولید چې (د خندق د کنودلو) خاورې یې انتقالولې حال دا چې خاورو یې د مبارکې ګېډې سپینوالی پټ کړی وه (او خړ پړ یې ګرځولی وه).

پنځم: د خندق د کنودلو په وخت کښې نبي کریم ﷺ د عبد الله بن رواحه ﷺ لاندې اشعار لوستل چې[۳]:

اللَّهُمَّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا :: وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا

فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا :: وَثَبِّتْ الأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا

إِنَّ الأُولَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا :: وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

یعنې ای الله! که ستا فضل نه وی نو مونږ به نه هدایت موندلی وی او نه به مو صدقه ورکړې وی او نه به مو لمونځ کړی وی. نو ته په مونږ باندې ضرور سکینه او ډاډ رانښکته کړه، او که د دښمن سره ملاقي شو نو پښې مو کلکې کړه، چې ونه تښتو. یقیناً دغو کفارو بې شکه په مونږ باندې بغاوت کړی دی، او چې دوی د فتنې اراده لري نو مونږ منعه کوو (مونږ یې ورسره نه منو).

شپږم: د خندق د کنودلو په وخت کښې ځینې خوارق هم څرګند شوه ترڅو مؤمنان ډاډه شي، چې ځینو علماوو کرامو روایت کړي دي[۴]، مونږ دلته د اوږدوالي د کبله رانقل نه کړه.

مونږ لاشونه نه پلورو

ه: د خندق په غزا کښې د کفارو څخه درې کسان ووژل شوه هغه دا:

اول: عمرو بن عبدود، دا په هغه وخت کښې د علي ﷺ د پلوه ووژلی شو کله چې د کفارو په آسونو باندې څه سواره کسان د خندق د یوه تنګ ځای څخه تېر شوه او نوموړی عمرو د خپل آس څخه ښکته شو او د علي ﷺ سره یې مقابله پیل کړه، خو په نتیجه کښې یې خپل ځان د لاسه ورکړ (ووژل شو) او متباقي سواره بېرته وتښتېدل

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۵۱۲
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۳۹۸
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۵۸۹
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۵۸۸

دوهم: منبه بن عثمان، چې په همدغه غزا کښې زخمي شوی وه او بیا په مکه معظمه کښې د همدغه زخم (ټپ) د کبله مړ شو.

دریم: نوفل بن المغیره، دغه نفر خندق ته وربښکته شوی وه چې مجاهدینو وربانديې د ډبرو باران جوړ کړ، نو غږ یې وکړ چې د دغه حال څخه راته په توره وژل بهتر دي، نو علي ﷺ وربښکته شو او هملته یې ووژه، خو مړی یې په خندق کښې پاتې شو.

کفري لښکر د نبي کریم ﷺ څخه غوښتنه وکړه چې لس زره به درکړو خو د نوفل لاش مونږ ته راکړه، نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «هُوَ لَكُمْ لا نَأْكُلُ ثَمَنَ الْمَوْتَى»[1] یعنې دغه لاش دې بدون د پیسو ستاسو وي مونږ د مړو (د لاشونو) پیسې نه خورو (که څه هم پیسو ته ډېر اړ یاستو).

اما د مومنانو د غازیانو څخه شپږ کسان شهیدان شوي وه[2]، شهید سعد بن معاذ ﷺ هم په دغو شپږو تنو کښې شامل وه، چې د لاس په یوه رګ بانديې ټپي شوی وه او څه وخت وروسته د همدغه ټپ د کبله شهید شو چې کله یې د بنو قریظه وو فیصله وکړه. چې څه ذکر یې ان شاء الله ﷻ وروسته د [الأحزاب:۲۶] ایت لاندې راروان دی.

کفري لښکر ناکام شو

و: د خندق غزا تقریباً یوه میاشت دوام وکړ چې یوه خوا او بله خوا د غشو اوکاڼو تبادله روانه وه خو د هجومي جنګ مخه خندق نیولې وه[3]. په نتیجه کښې الله ﷻ کفري لښکر ناکام بېرته ستون کړ چې د شرمندګۍ څخه په غیر بل هیڅ شی لاس ته ورنغی.

الله ﷻ کفري لښکر ته په خپل قوت سره ماتې ورکړه هغه دا چې:

اول: الله ﷻ وربانديې باد وچلاوه چې اورونه یې ورته مړه کړه، د څارویو موږي یې ور وویستل او خېمې یې ورته چپه کړې او داسې نور.

همدغه باد ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې فرمایي: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ»[4] یعنې ماته الله ﷻ په ښکیني باد سره نصرت راکړ او عادیان په پاسني (برو) باد بانديې هلاک کړی شوي وه.

دوهم: الله ﷻ وربانديې د مومنانو د کومک دپاره د پرښتو غیبي لښکر ور ولېږه چې په زړونو کښې یې ورته رعب او ډار واچاوه او د غازیانو جمعیت یې ورته ډېر قوي ورڅرګند کړ او داسې نور.

په ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا ﴾ کښې ذکرو شوو دواړو سببونو ته اشاره نازله شوې ده.

یادونه

ز: د کفري لښکر د ماتې وخت نژدې وه چې نبي کریم ﷺ حذیفه ﷺ د شپې په تیاره کښې د

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۵۶؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۵۱۳
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۱۷۵؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۴۲
(۳) سیرت ابن هشام ج۳ ص۲۳۸
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۵۸۹

معلوماتو د راوړلو دپاره د کفارو قرارګاه ته ورولېږه، چې په ډېره خارق العاده توګه هلته ورغی او په خارق العاده توګه ترې بېرته راستون شو، نو څرنګه چې دغه مزه ناکه قیصه ډېره اوږده ده موږ یې دلته د رانقلولو څخه صرف نظر کوو هیله ده چې په دې هکله اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی شي[1].

نبي کریم ﷺ څه وویل؟

ح: د غزا په ترڅ کښې چې کفري لښکر ناکامه بېرته ستون شو، نبي کریم ﷺ وویلې چې:

اول: «اَلآنَ نَغْزُوهُمْ وَلَا يَغْزُونَنَا»[2] یعنې اوس (د دې څخه وروسته) به موږ کفارو پسې ورځو او غزا به ورسره کوو، او هغوی به موږ پسې نه راځي چې غزا راسره وکړي (هغوی ته به الله ﷻ دومره توان ورنه کړي چې موږ پسې د جنګ دپاره راشي او راپسې راوخوځېږي).

دوهم: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ أَعَزَّ جُنْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَغَلَبَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ فَلَا شَيْءَ بَعْدَهُ»[3] یعنې: په حقه معبود نشته مګر الله ﷻ دی، همدی ﷻ یوازې په حقه مبعود دی او بس، همده ﷻ خپل لښکر (مؤمنانو) ته عزت ورکړ او خپل بنده ته یې نصرت ورکړ او په احزابو (کفري لښکرو) باندې یوازې غالب شو، نو د ده ﷻ څخه وروسته هیڅ شی نشته، همدی ازلي او ابدي دی او همېشه باقي دی.

د زيغ او حنجرة معناوې

۳ـ په ﴿ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَٰرُ ﴾ کښې د ﴿ زَاغَت ﴾ کلمه د "زَيْغ" ـ لکه "رَيْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "زَيْغ" دې ته وضعه شوی دی چې یو شی د خپل استقامت څخه کوم پلو ته کوږ شي او میلان وکړي[4]. یعنې هغه وخت چې د ډېر خوف د کبله سترګې د خپل حالت څخه واووښتې، چې تیغې ختلې وې او یا کلکې پلکې په ځای ولاړې وې او دښمن ته په خیر وې.

او په ﴿ وَبَلَغَتِ ٱلْقُلُوبُ ٱلْحَنَاجِرَ ﴾ کښې د "حَنَاجِر" کلمه د "حَنْجَرَة" جمعه ده، "حَنْجَرَة" د ستونې په هغه ځای دلالت کوي کوم چې د بېرون د پلوه اوچت دی، او د یوې غوټې په شکل برېښي[5].

دغه دواړه جملې د خوف او ډار د شدت څخه کنایه دي، دغو دوارو جملو ته ورته جملې په پښتو ژبه کښې هم د ډار د شدت څخه د کنایې په توګه استعمالېږي، لکه چې وایو: له ډېره ډاره راباندې سترګې پټې شوې څه مې نه لیده، او هلته زه دومره وډار شوم چې نږدې راڅخه زړه وتلی وه، او داسې نور.

ظن څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴾ کښې د "ظُنُون" کلمه د "ظَنّ" جمعه ده، "ظَنّ" خو اصلاً په غیر

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۱۰۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۷۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۵۹۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۵۹۰
(۴) مفردات الراغب ص۲۲۳
(۵) لسان العرب ج۴ ص۲۱۶

جازم اعتقاد کښې راجح طرف ته وضعه شوی دی خو کله-کله یې په علم باندې هم اطلاق کېږي چې جازم اعتقاد دی[۱].

په دې مقام کښې مونږ ته بهتره برېښي چې د "ما يُطلق عليه الظن" (هر هغه شی د ظن اطلاق پرې کېږي) په لحاظ واخستلی شي ترڅو د منافقانو ګومانونو ته او د مؤمنانو پخو جازمو عقایدو (تولو) ته شامل شي.

باتې شوه دا خبره چې دغه ګومانونه او علوم کوم-کوم وه چې په ذکره شوې ﴿ ٱلظُّنُونَا ﴾ کلمه کښې ورته اشاره شوې ده؟

نو د دې جواب دا دی چې الله ﷻ د منافقانو د ګومانونو یوه مثال ته په راتلونکي متصل ایت کښې اشاره کړې ده چې: ﴿ وَإِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَـٰفِقُونَ ﴾ الآية، او د مؤمنانو د عقایدو یوه مثال ته په راتلونکي [الأحزاب: ۲۲] ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ ﴾ الآية، اما متباقي ګومانونه او متباقي علوم الله ﷻ ته معلوم دي چې څه به وه.

مؤمنان یعنې څوک؟

۵_په ﴿ هُنَالِكَ ٱبْتُلِىَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ الآية کښې د ﴿ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې یوازې په مخلصو مؤمنانو پورې اختصاص نه لري بلکې دا کلمه هغو تولو کسانو ته شامله ده کومو چې په طیبه کلمه باندې اعتراف او اقرار کاوه، برابره خبره ده چې منافقان وه او که مخلص مؤمنان وه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکرې شوې ابتلاء او ازمېښت یوازې د قوي دښمن سره د مخامخ کېدلو د کبله صورت نه وه نیولی بلکې په دغه وخت کښې نور مشکلات هم ډېر وه، لکه لوږه، زیاته سړوښه او داسې نور.

شاید چې د ابو طلحه ﷺ لاندې حدیث به په همدغه وخت کښې تحقق موندلی وي چې وایي:

مونږ نبي کریم ﷺ ته شکایت وکړ او د خپلو ګېډو څخه مو یوه-یوه ډبره ورته لوڅه کړه (چې د لوږې د کبله مو ورباندې تړلې وه) «فَرَفَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ بَطْنِهِ عَنْ حَجَرَيْنِ»[۲] یعنې نو نبي کریم ﷺ د خپلې مبارکې ګېډې څخه جامه پورته کړه او دوه ډبرې یې راښکاره کړې.

او دا څکه چې أنس ﷺ د خندق د کنودلو په اوږده حدیث کښې وایي چې: «ثُمَّ قَامَ وَبَطْنُهُ مَعْصُوبٌ بِحَجَرٍ وَلَبِثْنَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ لَا نَذُوقُ ذَوَاقًا»[۳] یعنې په خندق کښې چې کلکه بکرینه ډبره راښکاره شوه نو نبي کریم په داسې حال کښې ورپورته شو چې په مبارکه ګېډه باندې یې ډبره تړلې شوې وه، نو کولنګ یې واخست او بکرینه ډبره یې ورباندې ووهله، نو داسې میده-میده شوه لکه میده شګې، او مونږ درې ورځې تېرې کړې چې هیڅ څکه مو نه وه کړې.

---

(۱) القاموس المحيط ج۳ ص۱۳۰

(۲) شمائل الترمذي ص۲۵

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۵۸۸

﴿وَإِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾
وَإِذْ قَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ يَٰٓأَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَٱرْجِعُوا۟ ۚ وَيَسْتَـْٔذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ ٱلنَّبِىَّ
يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِىَ بِعَوْرَةٍ ۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ
أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا۟ ٱلْفِتْنَةَ لَءَاتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا۟ بِهَآ إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا۟ عَٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ مِن
قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ ٱلْأَدْبَٰرَ ۚ وَكَانَ عَهْدُ ٱللَّهِ مَسْـُٔولًا ﴿١٥﴾ قُل لَّن يَنفَعَكُمُ ٱلْفِرَارُ إِن فَرَرْتُم
مِّنَ ٱلْمَوْتِ أَوِ ٱلْقَتْلِ وَإِذًا لَّا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾ قُلْ مَن ذَا ٱلَّذِى يَعْصِمُكُم مِّنَ ٱللَّهِ
إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوٓءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ۚ وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾﴾

[۱۲] او هغه وخت (یاد کړه) چې منافقانو او هغو کسانو ویلې د کومو په زړونو کښې چې (د ضعف) مرض دی، چې مونږ سره الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ﷺ (د نصرت) وعده نه ده کړې مګر د غولولو وعده (چې هیڅ واقعیت نه شي موندلی).

[۱۳] او هغه وخت (هم یاد کړه) چې د منافقانو څخه یوې ډلې وویلې چې: ای د یثرب (د مدینې منورې) اوسېدونکو! تاسو ته (دلته) د اوسېدانې ځای نشته (خپل خانونه مه وژنئ) نو تاسو بېرته (خپلو کورونو ته) ورو ګرځئ (او هملته غلي کښېنئ).

او (هغه وخت هم یاد کړه) چې د منافقانو یوې لویې ډلې د نبي کریم ﷺ څخه اجازه وغوښتله (او) ویې ویلې چې: یقیناً زمونږ کورونه حفاظت ته ضرورت لري (په خطري ځایونو کښې پراته دي نو مونږ ته اجازه راکړه چې ورستانه شو).

حال دا چې د دوی کورونو حفاظت ته ضرورت نه درلود، (نو په اجازه غوښتلو سره) د دوی اراده نه وه مګر (د جنګ د میدان څخه) د تښتېدلو.

[۱۴] او که چېرته (د دوی) کورونه (په داسې حال کښې د لښکرو دپاره) د ورننوېستلو ځایونه ګرځولی شوي وی چې د مدینې د اطرافو څخه (وربانډې ورتوی شوي وی او) بیا ترې څه فتنه (او ورانکاري) غوښتله شوې وی، نو دوی به سمدستي هغه ورکړې وی (د هغوی اجابت به یې کړی وی) او ایسارتیا به یې پرې نه وی کړې مګر ډېر لږ وخت.

[۱۵] او یقیناً همدوی وه چې پخوا یې الله ﷻ ته عهد ورکړی وه چې دوی به (جنګ ته) شاګانې نه وراړوي. او د الله ﷻ عهد غوښتلی شوی دی (ضرور یې پوښتنه کېږي).

[۱۶] (ورته) ووایه چې: هیڅکله به تاسو ته تښتېدل څه ګټه ونه رسوي که چېرته تاسو د مرګ یا وژلو څخه وتښتئ، او په دغه وخت کښې به (چې وتښتئ) تاسو ته څه فائده درنه کړی شي مګر لږ

وخت (چې لیکلی شوی عمر مو پوره شي).

[۱۷] (ورته) ووایه چې: دا هغه څوک دي چې تاسو د الله ﷻ (د تصرف) څخه منعه کړي که الله ﷻ تاسو ته د بدۍ (د مشقت) اراده وکړي، او یا تاسو ته د رحمت (او مهربانۍ) اراده وکړي؟ (څوک یې مخه نیولی شي؟).

او (ای پیغمبره!) دوی به د خپلو ځانونو دپاره د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست مونده کړي او نه کومک کوونکی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د وروستني ایت مضمون په ابتلاء او ازمېښت باندې مشتمل وه، په دې ایتونو کښې د همدغه ازمېښت څه نتائجو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د خندق د غزا د کلک امتحان د نتائجو څه مثالونه په خپل اُمت باندې قرائت کړه چې د قیامت تر ورځې پورې ترې عبرت واخلي، هغه دا:

۱ـ په دې امتحان کښې د هر چا د ایمان اندازه او کیفیت پوره په ډاګه شو او د منافقانو دروغژن ایمان څرګند شو، او دا ځکه چې:

الف: ته هغه وخت وریه یاد کړه چې منافقانو په ډاګه وویلې چې: زمونږ سره الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر د نصرت وعده نه ده کړې مګر د غولونې دپاره، زمونږ نصرت او په دغه لوی لښکر باندې (چې شاوخوا سیمه یې محاصره کړې ده) غالب جوړېدل بالکل دروغ خبره ده، په نن سبا کښې به وګورئ چې د مسلمانانو بنیاد به وویستلی شي او د تل دپاره به د ځمکې د مخ څخه محوه او نابود شي.

ب: هغه وخت ورته هم یاد کړه چې د منافقانو ذکره شوې بدګوماني ځینو د کمزورې ایمان خاوندانو هم ورسره بدرګه کوله البته د کمزورۍ په تفاوت سره، چې چا به ورسره د بدګومانۍ لکۍ ډېره تاووله او ځینو کمه، او ځینو به اقلاً نه ردوله او په سکوت سره به یې اورېدله.

ج: او هغه وخت هم وریه زړه کړه چې د منافقانو څخه یوې ډلې نور مخاطب کړه او ورته یې وویلې چې: ای د مدینې منورې اوسېدونکو! تاسو ټول ښه پوه شئ چې نن ورځ ستاسو دپاره دلته د اوسېدانې او پاتې کېدلو هیڅ ځای نشته، مګر په دې شرط چې یا بېرته پخوانې دین ته واوړئ او یا د احاطه کوونکې لښکر د مشرانو سره خپل ارتباط قائم کړئ او د خپلو ځانونو دپاره ترې امان واخلئ: نو هلئ ژر شئ په توندۍ سره د دغو کارونو څخه یو کار وکړئ (یا مرتد شئ او یا د جنګ د میدان څخه بېرته وګرځئ او د امان غوښتلو بندوبس وکړئ).

د. هغه وخت هم ورته یاد کړه چې د منافقانو څخه یوه ټولګي د نبي کریم ﷺ څخه اجازه غوښتله چې لطفًا اجازه راکړه چې بېرته کورونو ته ستانه شو او دا ځکه چې زمونږ کورونه په امن خایونو کښې نه دي پراته بلکې په خالي خایونو کښې اباد دي، مونږ ډارېږو چې څوک به یې تالا والا کړي.

حال دا چې د دغو منافقانو ذکره شوې خبره محض پلمه وه او دوی غوښتل چې په همدې بهانه د جنګ د میدان څخه خپلې پښې سپکې کړي او وتښتي، که نه نو په دغه وخت کښې خو یوازې

د دوی کورونه په خطره کښې واقع نه وه، بلکې د دغه ښار د ټولو مجاهدینو کورونه په خطر کښې وه، د همدې کبله ټول مجاهدین په سنګرونو کښې ناست وه چې د خطر مخنیوی وکړي، ایا نورو مجاهدینو کورونه نه درلوده؟

۲ـ ای پیغمبره! د دغو کسانو ذکره شوې خبره (چې موږ ته د خپلو کورونو د حفاظت دپاره اجازه راکړه) د دوی د بې ایمانۍ او د ایمان د کمزورۍ څخه منشأ اخلي.

نو که بالفرض هغه کفري لښکرې (چې د مدینې منورې په شاوخواوو کښې پرتې وې) د دوی کورونو ته په داسې حال کښې ورداخلې شوې وی چې دوی پکښې ناست وی، او ترې غوښتې یې وی چې هلئ ژرشئ کفر او شرک ته راواوړئ، نو دوی به سمدستي ورستانه شوي وی او کفر به یې قبول کړی وی، بلکې دوی به ورته هیڅ ځنډ نه وی کړی مګر لږ وخت.

هو! که بالمقابل ذکر شوی حالت په مخلصو مؤمنانو باندې ورشي نو ترهغه به د کفري لښکرو سره وجنګېږي چې یا شهیدان شي او یا دښمن ته ماتې ورکړي، خو نه به کفر ته بېرته واوړي او نه به د کفارو غوښتنه قبوله کړي.

۳ـ ذکرو شوو کسانو ته په کار وه چې په بهانو انو سره یې د تښتېدلو په غرض اجازه نه وی غوښتې. او دا ځکه چې دوی د الله ﷻ سره پخوا عهد کړی وه چې د جنګ په میدان کښې به کلک درېږي او شاګانې به نه وراړوي چې وتښتي.

بې شکه د الله ﷻ سره د عهد ماتول بې پوښتنې نه پاتې کېږي، نو ضرور به عهد ماتوونکي د سزا سره مخامخ شي.

۴ـ ای پیغمبره! ذکرو شوو کسانو ته ووایه چې:

الف: هیڅکله تاسو ته تښتېدل څه ګټه نه شي رسولی، ځه چې تاسو ته په ازل کښې لیکلی شوي وي هغه به ضرور دررسېږي، که په ازل کښې درته مرګ لیکلی شوی وي د مرګ څخه به په تښتېدلو خلاص نه شئ، او که هلته تاسو ته وژل لیکل شوي وي نو د وژلو څخه به نجات مونده نه کړئ.

ب: په همدې بنیاد په دغه وخت کښې چې تاسو د جنګ میدان ته شا کړئ نو د ژوند څخه به هیڅ استفاده ونه کړئ مګر هغه لږ ګټه چې تاسو ته لیکل شوې وي.

۵ـ ای پیغمبره! دا هم ورته ووایه چې:

الف: که الله ﷻ اراده وکړي چې تاسو ته بدي او مشقت در ورسوي نو دا هغه کس څوک دی چې تاسو ته نجات درکړي او د مشقت څخه مو وساتي؟

ب: که الله ﷻ تاسو ته د رحمت او نعمت د درکولو اراده وکړي نو دا هغه کس څوک دی چې مخه یې ونیسي؟

ج: لنډه دا چې دوی بلکې ټول مخلوقات د خپلو ځانونو دپاره د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست موندلی شي او نه کومکي، چې په دوستۍ یا کومک سره ورته څه ګټه ورسولی شي. او یا ترې اقلاً د څه ضرر مخنیوی وکړی شي

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَإِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَـٰفِقُونَ ﴾ الآية په ارتباط د سرې په ذهن کښې دوه پوښتنې ګرځي:
الف: یوه دا چې: د ﴿ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾ د کلماتو څخه څوک مراد دي؟
د دې پوښتنې په جواب کښې علماوو کرامو دوه قوله کړي دي چې[1]:
اول: د دغو کلماتو څخه پخپله منافقان مطلب دي او په دوهم ځل ذکر کښې د منافقت تعريف ته اشاره ده، چې هغوی د عقيدوي مرض د کبله منافقان بلل کېږي.
دوهم: په دغه کلماتو کښې د کمزوري ايمان خاوندانو ته اشاره ده، لکه چې ځينې جديد الايمان خلک په عين وخت کښې په همدغه مرض (د عقيدې په ضعف) باندې اخته وه.
مونږ ته دوهم قول ترجيح لري چې په دې کښې تاسيس دی او د تاکيد څخه تاسيس بهتر دی، نو داسې معلومېږي چې کفري خبره به اصلاً منافقانو کړې وي، او ضعيف العقيده خلکو به يې ورسره لکۍ تاوه کړې وي، او په "هو" يا خندا سره به يې بدرګه کړې وي، او يا به يې ورباندې سکوت کړی وي او رده کړې به يې نه وي.
ب: بله دا چې په ﴿ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ ﴾ کښې کومې وعدې ته اشاره ده، چې منافقانو ورته د دروغيني وعدې لقب ورکاوه؟
مونږ وايو چې: د همدغې وعدې ذکر په قرآن کريم او احاديثو ـدواړوـ کښې صورت نيولی دی، لاندې مثالونه يې ولولئ:
اول: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَإِنَّ جُندَنَا لَهُمُ ٱلْغَـٰلِبُونَ ﴾ [الصآفات:۱۷۳] يعنې او يقينًا زمونږ لښکر (مؤمنان) همدوی (په خپلو دښمنانو باندې) غلبه موندونکي دي.
دوهم: د یوه اوږده حدیث لنډ مضمون دی چې نبي کريم ﷺ د خندق د کنودلو په وخت کښې وفرمايل چې: «أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ الْيَمَنِ»[2]، يعنې نبي کريم ﷺ هغه بکرينه غټه ډبره په خپل کولنګ سره په درېوو ګوزارونو سره ميده-ميده کړه کومه چې په خندق کښې راڅرګنده شوه او د ماتولو توان يې د چا سره نه وه، او هم يې صحابه وو کرامو ﷺ ته بشارت ورکړ چې ماته د شام او فارس او هم د يمن کونجيګانې راکړې شوې چې زما امت به ورباندې اسلامي حکومت وچلوي.
ته به وايې چې د شام او فارس او يمن حکومتونه د هغې زمانې کلکې ډبرې وې او نبي کريم ﷺ په کولنګ باندې ميده-ميده کړې.
همدارنګه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې عدي بن حاطب ﷺ مخاطب کړی وه چې: «وَلَئِنْ طَالَتْ بِكَ حَيَاةٌ لَتُفْتَحَنَّ كُنُوزُ كِسْرَى»[3] يعنې که ژوند (عمر) دې اوږد شو نو خامخا به وګورې چې

---

(۱) روح المعاني ج۲۱ ص۱۵۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۴۵، سنن النسائي ج۲ ص۶۴
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۵۰۸

هرومرو ضرور به د کسری خزانې د مسلمانانو په لاس فتحه کړی شي.
که څه هم ذکره شوې خبره په اول وار یوازې مُعتِب بن قُشَیر منافق کړې وه خو څرنګه چې ټول منافقان ورباندې راضي وه او ټولو یې تصدیق کاوه نو ځکه په ایت شریف کښې یې ټول منافقان قائلان ګڼلي شوي دي[۱].
دوی به دا هم ویلې چې: مونږ ته د شام او فارس او هم د یمن د نیولو وعدې راکول کېږي حال دا چې زمونږ یو کس هم د ډاره اودس ماتولو ته نه شي کېناستلی چې وبه وژلی شي[۲].

سوال جواب

۱_ که څوک د ﴿ وَإِذْ قَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ يَٰٓأَهْلَ يَثْرِبَ ﴾ په ارتباط ووایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ سَمَّى الْمَدِينَةَ يَثْرِبَ فَلْيَسْتَغْفِرِ اللهَ ﷻ هِيَ طَابَةُ هِيَ طَابَةُ»[۳] یعنې هرڅوک چې "المدینة" په "یَثْرِب" سره ونوموي نو هغه دې د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړي، دا خو پاکیزه ده، دا خو پاکیزه ده.
نو پوښتنه دا ده چې: ایا ایت او حدیث څه منافات نه لري؟
مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی حدیث ضعیف ګڼلی دی[۴]، خو بهتره دا ده چې په جواب کښې وویلی شي چې:
الف: په حدیث شریف کښې د «هِيَ طَابَةُ هِيَ طَابَةُ» جملو څخه څرګندېږي چې په "یَثْرِب" ویلو سره هغه څوک ګنهګارېږي (باید مغفرت وغواړي) کوم چې ورباندې د دغه نامه اطلاق د وصفیت په لحاظ وکړي، دا ځکه چې د «یَثْرِب» کلمه په اصلي تورو کښې د "تَثْرِیْب" د کلمې سره متحده ده، او "تَثْرِیْب" خو د ملامته کولو او پیغور ورکولو معنی ورکوي[۵].
نو حاصل یې داسې راځېږي چې: مدینه منوره د ملامتیا او پیغور ځای نه دی بلکې پاکیزه او سپېڅلی مقام دی چې په اوسېدانې سره یې هیچا ته د بدۍ ګوته نه نیوله کېږي.
ب: په ایت شریف کښې خو د منافقانو قول حکایت شوی دی، او اعتراض به په هغه وخت کښې واقعًا صورت نیولی وی چې د الله ﷻ د پلوه بدون د حکایته په همدغه نامه یاده شوې وی.
ج: څه لرې نه ده چې حدیث شریف د هغه وخت څخه په وروسته وخت باندې محمول شي چې نبي کریم ﷺ ورباندې د "یَثْرِب" په عوض د "الْمَدِيْنَة" نوم کېښود. که نه نو په لومړیو وختونو کښې خو نبي کریم ﷺ هم په همدغه نامه (یَثْرِب) باندې یاده کړې ده لکه چې فرمایي: «رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أُهَاجِرُ مِنْ مَكَّةَ إِلَى أَرْضٍ بِهَا نَخْلٌ فَذَهَبَ وَهَلِي إِلَى أَنَّهَا الْيَمَامَةُ أَوِ الْهَجَرُ فَإِذَا هِيَ الْمَدِينَةُ يَثْرِبُ»[۶] یعنې

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۹۴
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۵۱۴؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۲۷
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۰۹
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۷۳
(۵) لسان العرب ج۱ ص۲۳۵
(۶) صحیح البخاري ج۱ ص۵۱۱

ما په خوب کښې ولیده چې یقینًا زه د مکې معظمې څخه داسې ځمکې ته هجرت کوم په کومه کښې چې د کجورو ونې دي، نو زما خیال "الْیَمَامَة" یا "الْهَجَر" ته لاړ (چې دا به مې هجرتځای وي) خو ناڅاپه معلومه شوه چې په خوب کښې لیدلې ځمکه المدینه (یثرب) وه.

عورة څه معنی؟

۳_ په ﴿ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ ﴾ کښې د ﴿ عَوْرَةٌ ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النور: ۳۰] ایت لاندې د مقام په لحاظ تعریفه کړې ده چې دا د انسان د هغه اندام څخه عبارت ده د کوم په لوڅولو باندې چې سړی شرمېږي او نه خوښوي چې څوک یې وګوري.
خو د دې مقام په لحاظ ورباندې اضافه کوو چې:
که څه هم دغه ﴿ عَوْرَةٌ ﴾ کلمه اصلاً مصدر ده مګر د مبالغې په توګه دلته په ﴿ بُيُوتَنَا ﴾ کښې په "بُیُوت" باندې حمله شوې ده، نو مفسرینو کرامو یې حاصل داسې اخستې دی[1] چې:
یقینًا زمونږ کورونه په خطرناک ځای کښې موقعیت لري، د دې خبرې ډار شته چې مونږ به دلته یاستو او هلته به مو په کورو باندې غلو او داړه مارانو چپاو وروړی وي او هرڅه به یې تالا والا کړې وي، چې دا کار مونږ نه خوښوو او ورباندې شرمېږو، نو اجازه راکړه چې مونږ د دغه شرم څخه خپل ځانونه بچ کړو او د کورونو حفاظت وکړو.

څو نکات

۴_ په ﴿ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ أَقْطَارِهَا ﴾ الآیة کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:
الف: ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ دُخِلَتْ ﴾ کښې مستتر ضمیر په وړاندېني ایت کښې د ﴿ يَثْرِبَ ﴾ کلمې ته راجع ګڼلی دی، مګر بهتره دا ده چې دا ضمیر په ﴿ إِن بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ ﴾ کښې د "بُیُوت" کلمې ته راجع شي، کومه چې د ﴿ يَثْرِبَ ﴾ د کلمې څخه ورته نژدې ده.
ب: که څه هم "دَخَلَ، یَدْخُلُ" لازم باب دی متعدي نه دی چې مجهوله ماضي ولري، خو په دې مقام کښې د "جَعَلَ" معنی ته متضمن دی نو ځکه ترې مجهوله ماضي "دُخِلَتْ" هم اشتقاقه شوې ده.
ج: په ایت شریف کښې ځکه صراحت نه دی شوی چې که بالفرض د منافقانو کورونه د هغه یا دغه لښکر دپاره د ورننویستلو ځای ګرځولی شوی وي نو د هغه اجابت به یې کړی وی، ترڅو په عموم باندې دلالت وکړي، چې منافقان به په ډېرې اسانۍ سره کفر ته وراووښتي وی که کوم لښکر ورباندې چپاو وروړی وی، برابره خبره ده چې محاصره کوونکی لښکر وی او یا بل کوم لښکر وی.
د: د ﴿ عَلَيْهِم ﴾ کلمه د دې دپاره نازله شوې ده ترڅو څرګنده شي چې د لښکر د ورننویستلو په فرضیه کښې دا هم شامله ده چې منافقان په خپلو کورونو کښې ناست وي او لښکر ورباندې د کومه طرفه حمله وروړې وی. حال دا چې دوی خپلو ځانونو ته د کورونو د ساتونکو لقب ورکړی وه

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۲۳۳؛ تفسیر الخازن ج۴ ص۹۷

خو د دې سره-سره د کورونو حفاظت به یې نه وی کړی بلکې فتنه به یې خپله کړې وې.

ه: په دې مقام کښې علماوو کرامو د "فِتْنَة" کلمه په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۱] لکه:

اول: چې منافقان صریح کفر ته وربللی شوي وی.

دوهم: چې دوی د مسلمانانو جنګ ته وردعوت کړی شوي وی چې: هلئ ژرشئ! تاسو د داخل ځخه وربانديې جنګ پیل کړئ.

غالبه دا ده چې مفسرینو کرامو به د فتنې دپاره یو-یو مثال ښودلی وی او حصر به یې مراد نه وي، نو مطلب به دا وي چې که د منافقانو ځخه هغوی هر ډول ورانکاري غوښتې وی، دوی به په لبیک ویلو سره وردانګلي وی.

نو د پاسنیو نکاتو په ملحوظ د ایت شریف مضمون داسې راخېژي چې:

منافقانو د جنګ د میدانه د تښتېدلو په غرض اجازه غوښتله چې مونږ د بې ایمانۍ یا د ایسان د کمزورۍ د کبله اجازه نه غواړو بلکې مطلب مو فقط د کورونو حفاظت دی.

خو که بالفرض د هغوی کورونه په داسې حال کښې د دښمن د ورننوېستلو ځایونه ګرځولی شوي وی چې هغوی پکښې د حافظانو په حیث موجودیت درلودی، نو هم د خپلو کورونو حفاظت به یې نه وی کړی، او سمدستي به یې د دښمن هرې غوښتنې ته لبیک ویلی وی که ځه هم غوښتنه کفر ته دعوت وی، یا د مسلمانانو په مقابل کښې وسلوال جنګ وی، او داسې نور.

نو په دغه وخت کښې به پوره ځرګنده شوې وی چې د هغوی د کورونو حفاظت مطلب نه وه، بلکې د جنګ د میدانه یې تښتېدل مطلب وه.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که ځوک وایي چې په ﴿ وَلَقَدْ كَانُوا۟ عَـٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ مِن قَبْلُ ﴾ الآیة کښې کوم عهد ته اشاره ده؟ یا په بل عبارت: منافقانو یا ضعیف الایمانو مسلمانانو په کوم وخت کښې عهد کړی وه چې مونږ به د جنګ میدان ته شاګانې نه وراړوو؟

مونږ وایو چې: که ځه هم مفسرینو کرامو د دغه عهد د تعین دپاره متعدد صورتونه ښودلي دي، خو کوم صورت چې بهتر برېښي ـوالله ﷺ أعلم_ هغه دا دی چې: د خندق د غزا دپاره به هم نبي کریم ﷺ د غازیانو ځخه عهد اخستی وي چې د جنګ د میدان ځخه به نه تښتي او مقاومت به کوي. لکه ځنګه یې چې همدغسې عهد ترې د حدیبې په ورځ اخستی وه.

جابر ؓ د حدیبې عهد ته په خپل یوه حدیث کښې اشاره کوي چې: «بَايَعْنَاهُ عَلَى أَنْ لا نَفِرَّ»[۲] یعنې: مونږ د نبي کریم ﷺ سره د حدیبې په ورځ بیعت وکړ چې مونږ به نه تښتو او د دښمن په مقابل کښې به مقاومت کوو.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۱ ص۱۳۶؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۲۸

(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۱۲۹

خو دغه د خندق د غزا عهد منافقانو مات کړ ـ لکه چې بحث پکښې روان دی ـ او مخلص مؤمنان وربانديې کلک ودرېده، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا۟ مَا عَـٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ عَلَيْهِ ﴾ [الأحزاب:۲۳] يعنې د مؤمنانو څخه داسې کسان دي کومو چې د (منافقانو په عکس) هغه عهد رښتيا کړ کوم چې دوی الله ﷻ ته ورکړی وه، چې مونږ به تېښته نه کوو.

يادونه

۶ـ ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې په دغې غزا کښې اتيا (۸۰) تنه بدون د نبي کريم ﷺ د اجازې څخه د جنګ د ميدان څخه خپلو کورونو ته لاړه[1]، الله ﷻ پوهېږي چې څومره کسانو به په دروغجنې بهانې سره اجازه ترلاسه کړې وي او څومره کسانو به په رښتياوو سره.

﴿ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ وَٱلْقَآئِلِينَ لِإِخْوَٰنِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا ۖ وَلَا يَأْتُونَ ٱلْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖ فَإِذَا جَآءَ ٱلْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَٱلَّذِى يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ ۖ فَإِذَا ذَهَبَ ٱلْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى ٱلْخَيْرِ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا۟ فَأَحْبَطَ ٱللَّهُ أَعْمَـٰلَهُمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ ٱلْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا۟ ۖ وَإِن يَأْتِ ٱلْأَحْزَابُ يَوَدُّوا۟ لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِى ٱلْأَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ أَنۢبَآئِكُمْ ۖ وَلَوْ كَانُوا۟ فِيكُم مَّا قَـٰتَلُوٓا۟ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْـَٔاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴾

[۱۸] بې شکه الله ﷻ ستاسو (د جملې) څخه د خيريه کارونو په بندوونکو باندې پوهېږي، او په هغو ويونکو (باندې هم پوه دی کوم) چې خپلو ورونو ته وايي چې: مونږ ته راشئ (د جنګ د ميدان څخه راوتېښتئ)، او (بالآخره په هغو کسانو باندې هم پوه دی کوم چې) جنګ ته نه ورځي مګر لږ وخت (چې د رياکارۍ مطلب يې پوره شي او بس).

[۱۹] په داسې حال کښې (هغوی د خيريه کارونو مخنيوی کوي) چې ستاسو (په ګټه) باندې ډېر سخت بخيلان دي (ډېر زيات وربانديې خپه کېږي).

نو کله چې (د) ډار (وخت) راشي نو ته هغوی ګورې چې تاته په داسې شان سره کتل کوي چې سترګې (د سترګو ګاتې) يې (په کولکونو کښې) د هغه چا غونديې اوړي را اوړي (چورلېږي) په کوم باندې چې د مرګ کېدلو د کبله بې هوشي وراچولی شوې وي (ورغلې وي).

---

(۱) البحر المحيط ج۸ ص۴۶۱

نو کله چې (د) ډار (وخت) لاړ شي (تېر شي بيا) تاسو ته په تېرو ژبو (او لوړ اواز) سره ضرر دررسوي، په داسې حال کښې چې دوی په غنيمتي مالونو باندې ډېر حارصان (او بخيلان) وي (چې يوازې همدوی يې ترلاسه کړي او بس).

(ای پيغمبره!) دغو کسانو (په واقع کښې) ايمان نه دی راوړی نو الله ﷻ د دوی (نېک) اعمال ضائع کړه (هيڅ اجر به ورباندې ورنه کړي)، او دا کار په الله ﷻ باندې اسان دی (دا خيال دې څوک نه کوي چې ظاهري ايمان به يې مخه ونيسي).

[۲۰] (د زياتې بې همتئ د کبله) دغه کسان ګومان کوي چې (کفري) ډلې نه دي تللې (بېرته نه دي ستنې شوې).

او که (بالفرض دغه کفري) ډلې راشي (بېرته راتاوې شي) نو دوی (دغه کسان) به خوښوي چې کاشکې چې يقيناً دوی په بانډچيانو کښې د بيديا اوسېدونکي وی (او د يو بل څخه) يې ستاسو د خبرونو پوښتنې کولې. او که (بالفرض) چرته دوی په تاسو کښې (د ښار اوسېدونکي) وی نو جنګ به يې نه وی کړی مګر ډېر لږ وخت.

[۲۱] (ای مؤمنانو!) يقيناً تاسو ته د الله ﷻ په پيغمبر کښې غوره (او ښايسته) اقتداء پرته ده (نو استفاده ترې وکړئ. البته دا) د هغه چا دپاره کوم چې د الله ﷻ د لقاء (ديدار) او د وروستنئ ورځې (د قيام) اميد لري او الله ﷻ ډېر يادوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوی دی او د منافقانو څه نور بد عادتونه او خاصيتونه شرحه شوي دي. او هم پکښې مؤمنان هڅولی شوي دي چې د منافقانو دعوت او غوښتنې تر پښنو لاندې کړي او د نبي کريم ﷺ په اتباع او پيروئ باندې دائم او قائم پاتې شي. نو حاصل يې داسې راځېژي:

ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د منافقانو څه نور عادات هم قرائت کړه ترڅو ترې دوی د قيامت تر ورځې پورې د عبرت درس واخلي، هغه دا:

۱ـ ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی ـ برابره خبره ده چې په اخلاص سره وي او که په منافقت سره ـ تاسو لاندې ټکو ته متوجه شئ:

الف: الله ﷻ ستاسو د جملې څخه په هغو کسانو باندې ښه پوه دی کوم چې د مؤمنانو پښنو ته تيرې وراچوي او د جهاد څخه يې را ايساروي، چې قرار په کورونو کښې کښنئ او د جنګ ميدان ته مه ورځئ؛

ب ـ او هغه خلک هم ورته ښه پوره معلوم او څرګند دي کوم چې خپلو نسبي او ديني او هم مسلکي ورونو ته وايي چې مونږ ته راشئ او زمونږ غونډې په کورونو کښې ارام وکړئ او د نبي کريم ﷺ ملګرتيا ته مه ورځئ؛

ج: بالآخره هغه کسان هم د الله ﷻ څخه پټ نه دي، کوم چې جنګ ته فقط او فقط د رياکارۍ دپاره سرونه ورښکاره کوي چې خلک يې وګوري، او کله چې همدغه غرض په لړ وخت کښې لاس ته ورشي نو سمدستي بېرته کورونو ته ستنېږي او د جنګ د ميدان څخه تښتي.

دغو درېواړو ډلو ذکره شوې تګلاره څکه څېله کړې ده چې دوی ستاسو په نصرت او بري باندې ډېر زيات بخل کوونکي دي او دوی نه غواړي چې تاسو د ښې ورځې خاوندان جوړ شئ. نو دوی چې هر څه کوي ودې کړي، يقيناً دوی ټول الله ﷻ ته په تفصيل سره معلوم دي نو هرې يوې ډلې او د ډلې هر يوه غړي ته به د هغه د حال سره موافقه سزا ورکړي.

۲ـ ای پيغمبره! د ذکرو شوو کسانو بل خاصيت او عادت دا دی:

الف: کله چې وېره او ډار راشي نو د ډېر بې زړه توب د کبله ته هغوی ګورې چې تاته داسې کتل کوي لکه چې ارواګانې يې الوزي. يا په بل عبارت: د دوی سترګې په کولکونو کښې داسې اوړي او را اوړي، ته به وايې چې خنکدن يې دی او سات ګړی ته به ومري.

ب: خو کله چې ډار د منځه لاړ شي نو سمدستي د ذکرو شوو کسانو حال بدل شي، سمدستي تاسو ته خپلې تېرې ژبې در اُوږدې کړي او د غنيمت په مال کښې د هر چا څخه غټه ونډه غواړي. او دا څکه چې دوی په مال باندې ډېر زيات شومان دي او نه خوښوي چې د همدوی څخه په غير نور څوک ترې استفاده وکړي، د دوی زړونه غواړي چې د ټول غنيمت څخه غېږه راتاوه کړي.

۳ـ ای پيغمبره! دغو کسانو واقعي ايمان نه دی راوړی او محض په خولو طيبه کلمه وايي، نو الله ﷻ به د دغو کسانو هغه اعمال هم ضائع کړي کوم چې دوی يې د نېکو اعمالو په شکل ترسره کوي.

هوا که دغه کسان دې ته په تمه وي چې الله ﷻ به يې اعمال ضائع نه کړي، د ده ﷻ مهرباني زښته ډېره ده، نو دا تمه دې نه کوي، دا څکه چې دا کار الله ﷻ ته ګران نه دی او د مهربانۍ د لوېوالي سره څه منافات نه لري، چې د نېک عمل د قبول دپاره د ايمان موجوديت شرط دی او دا شرط په دوی کښې نشته.

۴ـ د ذکرو شوو کسانو نور خاصيتونه دا دي:

الف: دوی د ډېر بې زړه توب د کبله اوس هم ګومان کوي چې کفري لښکري بېرته نه دي ستنې شوې او ماتې يې نه ده خوړلې، د دوی خيال وه چې هغوی ته به هيڅوک ماتې ورنه کړی شي.

ب: او که بالفرض کفري لښکري بېرته راشي او بيا په مدينه منوره باندې د يرغل اراده وکړي، نو دغه کسان به دا خوښه کړي چې کاشکې دوی د باندچيانو سره په بېديا کښې اوسېدلی او بالکل د ښاره وتلي وی، او بالآخره همکلته په بېديا کښې ستاسو د خبرونو څخه پوښتنه وکړي، چې د نابودۍ او محوې وخت درباندې ورغلی دی او که ورنژدې شوی دی؟ او داسې نور.

ج: که بالفرض کفري لښکري بېرته راستنې شي او ذکر شوي کسان ستاسو په منځکښې موجوديت ولري او بېديا ته نه وي تښتېدلي، نو په دغه وخت کښې به هم په اخلاص سره جنګ ونه کړي بلکې

د ریاکارۍ دپاره به پکښې د پخواني عادت په مطابق ډېر لږ وخت اشتراک وکړي او بس.

٥_ ای مخلصو مؤمنانو! ستاسو دپاره د الله ﷻ د لېږلي شوي بنده (محمد ﷺ) په عالي شان کښې ډېره ښه او ګټوره اقتداء نغښتې ده، نو په همدغې اقتداء باندې کلک شئ او د منافقانو د پیروۍ څخه ځانونه بچ وساتئ؛ خو په یاد ولرئ چې:

د پیغمبر ﷺ پیروي او هغه پسې اقتداء د هغو کسانو په نصیب کېږي او ګټه ترې اخلي کوم چې:

الف: د الله ﷻ ملاقات (دیدار) ته په تمه وي.

ب: او د قیامت په قیام (په وروستنۍ ورځې) باندې عقیده درلودونکي وي.

ج: او بالآخره الله ﷻ ډېر یادوي او خپل اطمنان ورباندې حاصلوي.

توضیحات

١_ په ﴿ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلْمُعَوِّقِينَ ﴾ کښې د "مُعَوِّقِيْنَ" کلمه د "تَعْوِيْق" څخه اشتقاقه شوې ده چې مجرد يې "عَوق" _لکه "قَوْل" _ دی، "عَوْق" د خیر د کار څخه منعه کولو ته وضعه شوی دی[١] په دې مقام کښې د خیر کار د ایمان راوړلو او د مؤمنانو سره د کومک کولو څخه عبارت دی.

د همدې مضمون څخه الله ﷻ په [القلم: ١٢] کښې په ﴿ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ ﴾ سره تعبیر کړی دی.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ﴿ مِنكُمْ ﴾ کښې ټول هغه کسان مخاطب دي کومو چې په ژبه باندې طیبه کلمه ویلې وه او د ایمان دعوه کوونکي وه[٢]، برابره خبره ده چې په دعوه کښې رښتیني وه لکه صحابه کرام ﷺ، او که پکښې دروغژن وه لکه منافقان.

پاتې شود دا خبره چې دغه کسان څوک وه کومو ته چې په آیت شریف کښې اشاره شوې ده؟ نو د دوی د تعین په هکله مفسرینو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي[٣]، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ ته يې په تعین کښې څه خاصه ګټه ونه برېښېدله، مونږ فقط همدومره لیکو:

هرڅوک چې وه خو په اول سر کښې يې منافقان واقع وه لکه معتب بن قشیر، عبد الله بن أبي بن سلول او داسې نور. او د قیامت تر ورځې پورې دغسې کسان د الله ﷻ څخه نه شي پټېدلی، نو په خپل وخت کښې به موافقه سزا ورکړي.

شُح څه معنی؟

٢_ په ﴿ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ﴾ او ﴿ أَشِحَّةً عَلَى ٱلْخَيْرِ ﴾ کښې د ﴿ أَشِحَّةً ﴾، ﴿ أَشِحَّةً ﴾ دواړه کلمې د "شُح" څخه اشتقاقې شوې دي، "شُح" هغه شدید بخل ته وایي د کوم سره چې حرص هم ملګری وي[٤].

(١) مفردات الراغب ص٣٦٥

(٢) نظم الدرر ج٦ ص٨٦

(٣) روح المعاني ج٢١ ص١٦٣؛ زاد المسير ج٦ ص١٨٨

(٤) لسان العرب ج٢ ص٤٩٥

نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «وَاتَّقُوا الشُّحَّ فَإِنَّ الشُّحَّ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ»[۱] يعنې او تاسو د كلک بخل څخه ځېل ځانونه وساتئ ځكه چې همدغه شديد بخل هغه خلک هلاک كړي دي (د دوزخ كندي ته يې غورځولي دي) كوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي دي، او دا ځكه چې همدغه بخل هغوی د خپلو وينو په توېولو باندې ور وخېژول، او هغوی د همدغه بخل د كبله محارم حلال وګڼل، او ناجائزه كارونو ته يې د جائزه كارونو لقب وركړ.

نو په دې مقام كښې يې د معنى حاصل داسې راځېږي چې: منافقان په تاسو باندې د هرې نفعې بخيلي كوي، او نه يې خوښېږي چې تاسو نصرت او خوشالي مونده كړئ دا د يو پلوه، او د بله پلوه همدغه كسان په غنيمتي مالونو باندې ډېر حارصان او بخيلان دي او نه غواړي چې تاسو ترې استفاده وكړئ. ته به وايې چې دغه غنيمت فقط او فقط همدوی ترلاسه كړي دي او بس.

د سَلق معنى

۳_ په ﴿ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ ﴾ كښې د "سَلَقُوا" كلمه د "سَلْق" _لكه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، كه څه هم د "سلق" دپاره نورې معناوې هم شته خو يوه معنى يې په شدت سره اواز پورته كول دي[۲]. په همدغې معنى باندې په يوه حديث كښې هم استعمال شوی دی چې نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَنَا بَرِيءٌ مِمَّنْ حَلَقَ وَسَلَقَ وَخَرَقَ»[۳] يعنې زه د هغه چا څخه بېزار يم كوم چې د مصيبت په وخت كښې خپل وېښتان وباسي او اواز أوچتوي (په لوړ اواز سره ژاړي) او خپلې جامې (ګرېوان) څيروي.

يعنې ای مؤمنانو! د منافقانو خاصيت دا دی چې د جنګ په وخت كښې د بې زړه توب د كبله داسې بربښي لكه چې ساګانې يې خېژي او مري، خود غنيمت د وېش په وخت كښې په لوړ اواز سره غوښتنه كوي او تاسو ته په تېرو ژبو ضرر رسوي، چې هلئ ژر شئ مونږ ته يې راكړئ، زمونږ څخه زيات مستحق بل هيڅوک نشته.

سوال جواب

۴_ كه څوک وايي چې الله ﷻ ته خو د هر كار اجراء كول اسان دي، نو د څه حكمت په بنياد يې په ﴿ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴾ كښې د منافقانو اعمالو ته اشاره وكړه چې د دغو حبطه كول (ضائع كول) په الله ﷻ باندې اسان دي او څه اشكال ورته نه لري؟

مونږ وايو _والله ﷻ أعلم_ چې: دا د دې دپاره ترڅو د منافقانو هغه تصور د منځه يووړل شي د كوم ظهور چې امكان درلود هغه دا چې دوی به ويلي چې الله ﷻ ډېر زيات مهربان دی، تمه شته

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۲۰
(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۵۹
(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۷۰

چې زمونږ دغه رياكارانه عمل به هم قبول كړي او اجرونه به راكړي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه دا هم څه لرې نه ده چې د ذكر شوي عبارت په نزول سره الله ﷻ خپل قهاريت ته اشاره كړې وي، چې د منافقانو د اعمالو په ضائع كولو سره الله ﷻ ته څه مشكل نه شي جوړېدلی او هيڅوک او هيڅ شی يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع كېدلی.

همدې مضمون ته په بل ايت كښې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَلَا يَخَافُ عُقْبَٰهَا ﴾ [الشمس: ۱۵] يعنې الله ﷻ ثموديان هلاک كړه او د عاقبت څخه يې (د انسانانو غوندې) نه ډارېده چې د دغه كار څخه به راته څه مشكل جوړ شي او د انتقام سره به يې مخامخ شم.

﴿ وَلَمَّا رَءَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلۡأَحۡزَابَ قَالُواْ هَٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥۚ وَمَا زَادَهُمۡ إِلَّآ إِيمَٰنٗا وَتَسۡلِيمٗا ﴿٢٢﴾ مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ رِجَالٞ صَدَقُواْ مَا عَٰهَدُواْ ٱللَّهَ عَلَيۡهِۖ فَمِنۡهُم مَّن قَضَىٰ نَحۡبَهُۥ وَمِنۡهُم مَّن يَنتَظِرُۖ وَمَا بَدَّلُواْ تَبۡدِيلٗا ﴿٢٣﴾ لِّيَجۡزِيَ ٱللَّهُ ٱلصَّٰدِقِينَ بِصِدۡقِهِمۡ وَيُعَذِّبَ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ إِن شَآءَ أَوۡ يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِغَيۡظِهِمۡ لَمۡ يَنَالُواْ خَيۡرٗاۚ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱلۡقِتَالَۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزٗا ﴿٢٥﴾ ﴾

[۲۲] او هر كله چې مؤمنانو (مختلفې كفري) ډلې وليدلې نو (د منافقانو په عكس) دوی وويلې چې: دا هغه (نصرت) دی د كوم وعده چې زمونږ سره الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ كړې وه، او الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ رښتيا ويلي دي (زمونږ د نصرت وخت ډېر رانژدې دی). او دغو (لېدلو) ورته زيات نه كړ مگر ايمان او انقياد (چې عقيدې يې لا كلكې شوې او غاړې اېښودل يې لا اضافه شوه).

[۲۳] د مؤمنانو د جملې څخه داسې سړي (نارينه) شته چې هغه خبره يې رښتيا كړه په كومه باندې چې هغوی د الله ﷻ سره عهد كړی وه (چې مونږ به په پوره مېړانه جنگېږو).

نو د همدوی څينې هغه څوک دي چې خپل نذر يې اداء كړ (شهادت يې په برخه شو او يا ورته مرگ ورسېد)، او څينې هغه څوک دي چې (د خپل عهد تكراري رښتيا كولو ته) منتظر دي، او دغو (مؤمنانو خپل عهد د منافقانو غوندې) تبديل نه كړ، تبديلول.

[۲۴] (مؤمنانو او منافقانو دواړو ډلو خپله-خپله كړنلاره) د دې دپاره (غوره كړه) ترڅو الله ﷻ صادقانو ته د خپل صدق (رښتينتوب) جزا (اجر) وركړي او (ترڅو) منافقانو ته عذاب وركړي، (البته) په دې شرط چې (د تعذيب) اراده يې ورته وشي.

او (بالآخره) يا وربانديې په رحمت سره رجوع وكړي (توبه يې قبوله وگرځوي كه دوی توبه تائب شي)، يقيناً الله ﷻ ښنونكی (او) مهربان دی.

[۲۵] او الله ﷻ هغه کسان چې کفر يې غوره کړی وه، د خپلو غُصو سره په داسې حال کښې بېرته ستانه کړه چې هېڅ خير (او ګټه) يې مونده نه کړه.

او (په دې باندې علاوه) الله ﷻ مؤمنانو ته د جنګ (په لحاظ) کافي شو (د دوی جنګ کولو ته يې اړتيا پرېنښودله). او الله ﷻ زورور (او) د کلکې ارادې څښتن دی.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د خندق د غزا د وروستنۍ کړې بيان نازل شوی دی چې حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! د منافقانو د حالاتو د بيان څخه وروسته اوس بالمقابل په خپل اُمت باندې د مخلصو مؤمنانو څه حالات قرائت کړه چې د خندق په غزا کښې ورباندې تېر شوه، هغه دا:

۱ـ کله چې مؤمنانو کفري لښکرې وليدې چې د مدينې منورې په شاوخوا کښې يې سنګر ونيوه او منطقه يې په محاصره کښې واخستله، نو د دوی حالات بالکل د منافقانو د حالاتو په ضد وګرځېدل چې:

الف: مؤمنانو سمدستي يقين او باور څرګند کړ، چې الحمد لله ﷻ زمونږ د نصرت او فتحې وخت رانژدې شو، الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ مونږ ته په حقه د نصرت وعده راکړې ده، په دغې وعده کښې هېڅ دروغ او غولول نشته، دا وعده د واقع سره برابره او رښتيانې وعده ده.

ب: کفري لښکرو د مؤمنانو حوصله کمزورې نه کړه او بلکې ايمانونه او استقامتونه يې لا پياوړي شوه او انقيادونو يې تقويه وموندله.

۲ـ مؤمنانو په دغه سخت حالت کښې د الله ﷻ د وعدې تصديق وکړ او په خپلو هغو وعدو باندې هم کلک ودرېدل کومې چې دوی په همدې هکله د جنګ د پيل څخه وړاندې الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته ورکړې وې. نو:

الف: ځينو خپل نذر او عهد پوره او انجام کړ، چې يا شهيدان شوه او يا وفات شوه، او د خپل ژوند د وروستنۍ سلګۍ پورې يې خپل عهدونه وساتل.

ب: او ځينې نور منتظر دي چې خپل خپل عهدونه په نورو غزاګانو کښې تکراراً او بيا-بيا رښتيا کړي، ترڅو چې دوی هم خپل نذرونه اداء کړي او د شهادت يا د مرګ سره مخامخ شي.

ج: لنډه دا چې مؤمنانو په خپلو عهدونو کښې په هېڅ ډول سره بدلون واقع نه کړ، لکه څنګه چې منافقانو خپل عهد بدل کړ، او د جنګ د ميدان څخه په يوه بهانه او بله بهانه وتښتېدل.

۳ـ ای پيغمبره! مؤمنانو او منافقانو متقابلې کړنلارې ځکه غوره کړې چې:

الف: ترڅو الله ﷻ رښتينو مؤمنانو ته د خپل رښتينتوب اجرونه او ثوابونه ورکړي.

ب: او ترڅو د منافقانو د خط السير نتيجه دا وګرځي چې الله ﷻ يې معذب کړي البته کله يې چې اراده وشي، او يا ورباندې په رحمت سره رجوع وکړي او د توبې توفيق يې په نصيب کړي.

یقیناً الله ﷻ هم بښونکی دی چې چاته یې اراده وشي، او مهربان دی چې چاته یې اراده وشي، دا دواړه د الله ﷻ لازم صفات دي، خو دا بېله خبره ده چې د خپل اقدس ذات سره یې فیصله کړې ده، چې کفارو او منافقانو ته مغفرت نه کوي او د أخروي مرحمت څخه یې محروم ګرځوي.

۴_ د خندق د غزا نتیجه دا شوه چې:

الف: الله ﷻ په خپل فضل سره کفري لښکرې له غُصې ډکې بېرته ستنې کړې او په غیبي قوت سره یې ماتې ورکړه.

ب: کفري لښکرو ته هیڅ ګټه په لاس ورنغله، بې د دې چې د لښکر کشي د لګښتونو متحمل شوه او په ټوله نړۍ کښې شرمنده او خجالت شوه

ج: په دې غزا کښې مؤمنانو دې ته اړ نه شوه چې کفري لښکرو ته په جنګ سره ماتې ورکړي، بلکې یوازې الله ﷻ د ماتې ورکولو کافي شو، چې د پرښتو غیبي لښکرې یې ورباندې ورنازلې کړې او سوړ تېز باد یې ورباندې وچلاوه.

الله ﷻ د ډېر قوت خاوند دی چې هیڅوک یې مقابله نه شي کولی، او هم د کلکې ارادې څښتن دی چې هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ ﴾ الایة کښې د الهي وعدې په ارتباط لړ وړاندې د [الأحزاب: ۱۲] ایت په توضیحاتو کښې څه شرحه تېره شوې ده _والحمد لله ﷻ_، چې د دې مقام د وضاحت دپاره یې یو ځل کتل ښه دي.

۲_ د ﴿ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُواْ ﴾ الآیة په ارتباط لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: زید بن ثابت ﷺ وايي چې: د عثمان ﷺ د خلافت په دوره کښې د قرآن کریم د صحائفو څخه د مصاحفو د ترتیبولو په هکله چې مونږ کوم وروستنی ایت ثبت کړ، هغه همدغه ایت شریف وه چې بحث پکښې روان دی[۱].

ب: که څوک وايي چې علماوو کرامو لیکلي دي[۲] چې ذکر شوی ایت شریف د أنس بن النضر ﷺ په شان کښې نازل شوی دی کوم چې د خندق د غزا څخه وړاندې د احد په غزا کښې شهید شوی وه؛ نو ایا وروستنی ایت د وړاندېنۍ واقعې دپاره شان نزول جوړېدلی شي؟

مونږ وایو: څرنګه چې سلفو صالحینو په مصداق باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۳] نو دلته د شان نزول څخه مصداق مطلب دی او د مصداق دپاره خو د ایت شریف د نزول څخه وروستوالی ضرور نه وي، نو ذکره شوې قیصه د ایت شریف د شان نزول څخه ګڼله کېږي خو د مصداق په معنی.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۵

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۳۷

(۳) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷، تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

د أنس بن النضر ﷺ د شهادت قیصه

ج: د أنس بن النضر ﷺ د شهادت قیصه علماوو کرامو ښه مفصله لیکلې ده خو څرنګه چې په دې مقام کښې وړیورې ذکر شوي سوال جواب څه ارتباط لري نو مونږ یې په لاندې ټکو کښې په لنډیز باندې أکتفاء کوو[۱]:

اول: أنس بن النضر ﷺ په لومړنۍ غزا (بدر) کښې ګډون نه وه کړی، نو دغه (عدم اشتراک) وړباندې ډېر دروند تمام شوی وه.

دوهم: یوه ورځې یې وړباندې ځېل تحسر داسې څرګند کړ چې: که الله ﷻ ما د کفارو بلې غزا ته حاضر کړي (او تر هغې مې ژوندۍ برېږدي) نو هرو مرو او ضرور به الله ﷻ وګوري چې زه څه کوم.

درېیم: نو کله چې د أحد د غزا وخت ورسېد او نومړي ﷺ پکښې اشتراک وکړ نو خپله ذکره شوې ژمنه یې پوره کړه.

څلورم: او آن تر هغه وخته پورې د مشرکانو سره وجنګېد، ترڅو چې شهید شو.

پنځم: او څه د پاسه آتیا ټپونه یې اوخت کړه چې د تورو، غشو او د نېزو په ټپونو باندې مشتمل وه، او د کفارو د پلوه مثله شوی هم وه او نه پېژندل کېده چې دا د چا لاش دی.

شپږم: بالآخره خپلې خور یې د لاس د یوې ګوتې څخه وپېژاند چې دا د آنس بن النضر ﷺ لاش دی.

نَحب څه معنی؟

د: په ﴿ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُ ﴾ کښې د "نَحْب" کلمه د متعددو معناوو دپاره وضعه شوې ده[۲]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: په خپل ځان باندې د یوه شي نذر ګرځول د "نَحْب" په نامه یادېږي.

دوهم: "نَحْب" د "مَوْت" (مرګ) سره مرادف دی، او داسې نورې.

ځینو مفسرینو کرامو په ایت شریف کښې د مرادې معنی په تعین کښې ډېر اوږد بحث کړی دی[۳] خو کومه معنی چې مونږ ته د مقام او د ایت شریف د جملاتو سره مناسبه برېښي هغه دا ده چې: دلته د "نَحْب" کلمه په ذکرو شوو دواړو معناوو باندې دلالت کوي په دې دول سره چې: مرګ د هرچا دپاره حتمي او ضروري شی دی نو مجازاً داسې ګڼلی کېږي لکه چې هرچا په خپل ځان باندې نذر کړی وي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: تولو رښتینو مؤمنانو په خپلو عهدونو باندې وفاء وکړه، چې د هغوی د جملې څخه ځینې وفات یا شهیدان شوه، او خپل نذرونه یې اداء کړه، او ځینې نور لا ژوندي پاتې دي او دې ته منتظر دي چې بیا بیا په خپلو عهدونو باندې وفاء وکړي او په پای کښې خپل نذرونه اداء کړي، چې یا وفات شي او یا د شهادت په درجو نائل شي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۳، صحیح مسلم ج۲ ص۱۳۹

(۲) لسان العرب ج۱ ص۷۵۰، نظم الدرر ج۶ ص۹۴

(۳) روح المعاني ج۲۱ ص۱۷۰

سوال جواب

هـ: که څوک وایي چې: یوه ورځې نبي کریم ﷺ طلحه بن عبید الله ﷺ ته اشاره وکړه او ویې وفرمایل چې: «هَذَا مِمَّنْ قَضَى نَحْبَهُ»[1] یعنې دغه صحابي ﷺ، د هغې ډلې څخه دی کوم چې خپل نَحب (نَذر) یې اداء کړی دی. نو که د "نحب" کلمه په مرګ سره تفسیره شي د حدیث شریف مطلب به داسې راوخېژي چې دغه صحابي ﷺ مړ دی او ژوندی نه دی، حال دا چې دا مطلب صحت نه لري؟

مونږ وایو چې: طلحه بن عبید الله ﷺ د أحد په غزا کښې د ډېرو مهلکو ځایونو څخه ژوندی تېر شو حتی چې یو لاس یې هم په همدغې غزا کښې شل شوی وه، نو نبي کریم ﷺ داسې وګڼه لکه چې نوموړی شهید شوی وي او خپل نظر یې اداء کړی وي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث شریف کښې اشاره کړې ده چې: «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى شَهِيدٍ يَمْشِي عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ»[2] یعنې که څوک خوښوي چې داسې یو شهید ته وګوري کوم چې د شهادت سره-سره د ځمکې په مخ ګرځي، نو هغه دې طلحه بن عبید الله ﷺ ته وګوري (چې هم شهید دی او هم ګرځي).

یادونه

۳ـ په ﴿لِّيَجْزِيَ ٱللَّهُ ٱلصَّٰدِقِينَ بِصِدْقِهِمْ﴾ الآیة کښې د "ل" توري په متعلق کښې ځینو مفسرینو کرامو متعدد صورتونه جائز ښودلي دي[3]، کوم صورت چې مونږ ته په زړه پوری بریښي هغه دادی چې:

دغه "ل" د وړاندېنیو ایتونو مضمون پورې ارتباط نیسي چې د مؤمنانو او منافقانو ـدواړوـ د حالاتو په بیان باندې مشتمل دی، ته به وایې چې داسې نازل شوی وي چې: "إِنَّمَا فَعَلَ الْفَرِيْقَانِ مَا فَعَلَا لِيَجْزِيَ اللهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ" الآیة. یعنې یقیناً ذکرو شوو دواړو ډلو هغه څه وکړه کوم یې چې وکړه او وړاندې بیان شوه، ترڅو الله ﷻ صادقانو ته د خپل صدق جزا ورکړي او ترڅو الله ﷻ منافقان په خپل منافقت سره تعذیب کړي.

همدې مضمون ته وړاندې په [الأحزاب:۸] ایت کښې اشاره شوې وه چې الله ﷻ به د دواړو ډلو څخه پوښتنه وکړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: نظر پاسنۍ شرحې ته ذکر شوی "ل" د مؤمنانو په هکله حقیقتاً د تعلیل دپاره دی، چې د دوی غرض همدا وه چې په خپل صدق سره الهي جزا او اجرونه حاصل کړي، او همدا وړاندې باعث وه. اما د منافقانو خو د خپل منافقت څخه الهي تعذیب غرض نه وه مګر

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۵
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۵۲۹

مجازاً داسې وګڼل شوه لکه چې د دوی همدغه الهي تعذیب حاصلول غرض وه، نو ځکه یې د زښتو ډېرو دلایلو او خوا ږو سره-سره منافقت ته ادامه ورکړه.

نو د دوی په هکله خو ذکر شوی "ل" حقیقتاً د عاقبت دپاره دی، چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [القصص:۸] ایت لاندې ښه پوره شرحه کړې دی هغه دا چې: د عاقبت "ل" د هغه "ل" نوم دی کوم چې په داسې نتیجه باندې داخلېږي چې د فاعل غرض نه وي، او بدون د ارادې یې د هغه په فعل باندې ترتب مونډلی وي.

نو پوښتنه دا ده چې: په ذکر شوي بیان سره یوه کلمه (ل) په حقیقي معنی او هم په مجازي معنی دواړو کښې په یوه حال او یوه ایت کښې استعماله شوه، چې دا ډول استعمال په عربیت کښې مقبول استعمال نه دی؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د "ل" کلمه د مجاز د عموم په توګه د "ما یطلق علیه التعلیل" دپاره استعماله شوې ده چې حقیقي او مجازي دواړه معناوې پکښې شمولیت لري، او دا ډول استعمال مقبول هم دی، او د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې هم نظایر لري لکه چې یو نظیر یې په [الحج:۱۸] ایت کښې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

﴿ وَأَنزَلَ ٱلَّذِينَ ظَـٰهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ مِن صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَـٰرَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَـُٔوهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾ ﴾

[۲۶] او (الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې) د اهل الکتابو د جملې څخه یې هغه کسان هم د خپلو قوي (او ډنګو) کلاګانو څخه رابښکته کړه کومو چې د کفري لښکرو سره کومک کړی وه (د پیغمبر ﷺ سره معاهده یې ماته کړې وه، چې د بنو قریظه وو څخه عبارت دي)، او الله ﷻ د همدوی (یهودي ډلې) په زړونو کښې رعب واچاوه (چې د قوي کلاګانو څخه رابښکته شوه).

(نو دغه دی چې) تاسو یې یوه ډله قتلوئ (اعداموئ) او (بله) ډله (ماشومان او زنانه) یې اسیران ګرځوئ.

[۲۷] او الله ﷻ تاسو ته د دوی زراعتي ځمکې او د دوی کورونه (تعمیرات) او د دوی (منقولي) مالونه وریا درکړه. او (هم یې په خپل کامل علم کښې نورې) داسې ځمکې (هم وریا درکړې) کومې چې (تر اوسه پورې) تاسو پای مال کړې نه دي (چې د قیامت تر ورځې پورې به وخت په وخت ظهور کوي).

او (دا ځکه چې) الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت څښتن دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د خندق د غزا بیان اختتام مونډلی وه او په دې ایتونو کښې د بنو

قریظه وو د غزا بیان ته اشاره شوې ده کومه چې د هغې غزا په تعقیب پیوسته واقع شوې وه، نو بیان د وقوع مطابق صورت نیولی دی. د دې غزا څه وضاحت ـ إن شاء الله ﷻ ـ په توضیحاتو کښې راروان دی، نو د ایتونو حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! الله ﷻ یوازې کفري لښکرې نااُمیده او شرمنده په شا ونه تمبولې بلکې د هغوی په ملګرې قبیله (بنو قریظه وو) باندې يې هم خپل غضب ورنازل کړ چې څه تفصیل يې دا دی:

۱ـ کله چې کفري لښکرې بېرته ستنې شوې او خپله محاصره يې ماته کړه نو د اهل الکتابو څخه د هغوی ملګرې قبیلې (چې بنو قریظه نومېده) په خپلو قوي کلاګانو کښې مورچې ونیولې او د کلاګانو دروازې يې بندې کړې.

د دوی خیال وه چې د هیچا به ورباندې زور ونه رسېږي، خو الله ﷻ د همدغې قبیلې جنګیالان د مورچو څخه رابښکته کړه او د خپلو قوي قوي کلاګلانو دروازې يې ورباندې پرانستلې.

۲ـ د دوی په زړونو کښې الله ﷻ رعب او ډار واچاوه او ونه توانېدل چې خپلې کلابندۍ ته ادامه ورکړي، نو ځکه يې خپلې سلاوې په څمکه باندې کېښودې.

۳ـ نو ای مؤمنانو! د هغوی د رابښکته کېدلو څخه وروسته لاندې کارونو صورت ونیوه:

الف: یوه ډله تاسو ووژل او خپل زړونه مو ورباندې ساړه کړه، کومو چې سلاوې پورته کولې شوې، او بلوغ ته رسیدلي وه.

ب: او بله ډله چې سلاوې يې نه شوې پورته کولی او د زنانه وو او ماشومانو څخه عبارت وه، هغه مو اسیران کړه او په نتیجه کښې ستاسو دپاره وینځې او غلامان جوړ شوه.

ج: الله ﷻ د غنیمت په توګه د هغوی زراعتي ځمکې او اباد کورونه او هم د هغوی منقولي مالونه تاسو ته وړیا دربېرزو کړه.

د: په دې باندې علاوه الله ﷻ ځیني نورې ځمکې هم ستاسو په قبضه کښې درکوي چې تر اوسه پورې تاسو هغه نه دي تر پښو لاندې کړي، خو د ده ﷻ په علم کښې تاسو ته درکړی شوي دي، چې موقع په موقع به ورباندې تاسو خپله قبضه ټینګه کړئ. او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې قدرت لري او هیڅ شی يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی.

توضیحات

۱ـ د بنو قریظه وو غزا د خندق د غزا په اختتام کښې پېښه شوه، چې کله کفري لښکرو د شپې د پلوه ماتې وخوړه او بېرته ستنې شوې نو د همدغې شپې په سبا نبي کریم ﷺ او نور مجاهدین خپلو کورونو ته ستانه شوه، خو په عین ورځ کښې د ذکر شوې غزا اعلان وشو.

د بنو قریظه وو د غزا په باب څه معلومات

۲ـ که څه هم د دغې غزا په ارتباط علماوو کرامو[1] زښت ډېر اوږده معلومات راغونډ کړي دي

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۲۱؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۱۰۴؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۳۱۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۷۰

او بنه پوره تفصیل یې ورکړی دی. مګر موږ فقط د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو هیله ده چې د زیاتو تفصیلاتو دپاره همغه ته مراجعه وکړی شي:

الف. د دې غزا د شروع کېدلو وجه دا وه، چې بني قریظه وو (د یهودانو قبیلې) خپل هغه عهد مات کړ کوم چې دوی د نبي کریم ﷺ سره کړی وه، چې دواړه جانبه به یو د بل په ضد کار نه کوي، او دښمن به یې نه تقویه کوي.

ب. کله چې کفري لښکرو د مدینې منورې په شاوخوا کښې سنګرونه ونیول، نو د دغو لښکرو یو کس -چې "حیي بن اخطب" نومېده او د بنو نضیرو یهودانو څخه وه کوم چې لا وراندې د مدینې منورې څخه شړلی شوي وه- بنو قریظه وو ته ورغی او د ډېر جر او بحث څخه وروسته یې دغه قبیله دې ته چمتو کړه چې خپل عهد مات کړي او په مؤمنانو باندې د کفري لښکرو په تائید د داخل څخه حمله وکړي.

ج. خو د الله ﷻ فضل وه چې د عامر د قبیلې یو سړی په اسلام باندې مشرف شو او خپل اسلام یې پټ وساته[1]، دغه سړي -چې نعیم بن مسعود نومېده- نبي کریم ﷺ ته خپل اسلام څرګند کړ او ترې وې غوښتل چې څه کار کول ورته وسپاري.

د. نبي کریم ﷺ نوموړی مکلف کړ چې د کفري لښکرو او بنو قریظه وو هغه معاهده مختله (ورانه) کړي کومې چې د اسلام په ضد صورت نیولی دی.

دغه صحابي ﷺ ذکر شوی تکلیف ترسره کړ او پکښې کامیاب شو، نو د همدې کبله ذکرې شوې قبیلې په جنګ باندې سمدستي پیل ونه کړ او ورته زړه نازړه وه.

ه. کله چې کفري لښکرې د الله ﷻ په فضل بېرته ستنې شوې او مجاهدین هم خپلو-خپلو کورونو ته په کامیابه توګه بېرته ور وګرځېده، نو په عین وخت کښې جبرائیل ﷺ نبي کریم ﷺ ته الهي فرمان ابلاغ کړ او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ:

جبرائیل ﷺ: ای پیغمبره! تا خو وسله کېښودله او په الله ﷻ باندې سوګند دی چې موږ (د پرښتو ټولګې) تر اوسه پورې نه ده ایښې. نو د دوی غزا ته ور ووځه.

نبي کریم ﷺ: «فَإِلَى أَيْنَ؟» نو کوم ځای ته ورووځم.

جبرائیل ﷺ: «هَا هُنَا» دغه ځای ته

«وَأَشَارَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ» او د بنو قریظه وو کلو ته یې اشاره وکړه.

و. «فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَيْهِمْ»[2] نو سمدستي نبي کریم ﷺ د دغې قبیلې غزا ته ووت، او اعلان یې وکړ چې «لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ»[3] هیڅوک دې د مازدیګر لمونځ نه کوي مګر په بني قریظه قبیله کښې

---

(۱) سیرت ابن هشام ج ۳ ص ۲۴۲
(۲) صحیح البخاري ج ۲ ص ۵۹
(۳) صحیح البخاري ج ۲ ص ۵۹۱

ز: صحابه کرام ﷺ د نبي کريم ﷺ په قيادت د دغې قبيلې څخه چاپېر شوه او پنځه ويشت ورځې يا تقريبًا يوه مياشت يې په خپله محاصره کښې وساتله.

ح: کله چې دغه قبيله په محاصره کښې تنګه شوه نو د نبي کريم ﷺ څخه يې وغوښتل چې مونږ ته لُبابه بن المنذر ﷺ راولېږه ترڅو مونږ ورسره د خپلې تګلارې په هکله مشوره وکړو.

ط: لُبابه ﷺ هلته ورغی، نو هغوی ترې پوښتنه وکړه چې: که مونږ محمد (نبي کريم ﷺ) ته خپل خانونه ورتسليم کړو نو زمونږ عاقبت به څنګه شي؟

لُبابه ﷺ خپل ستوني ته اشاره وکړه، يعنې ستاسو عاقبت او انجام به مرګ وي[١].

ي: لُبابه ﷺ سمدستي په خپله غلطي باندې پوه شو چې د الله ﷻ د پيغمبر سره يې خيانت وکړ، نو بېرته ترې راستون شو او د جومات د ستنې پورې يې خپل خان کلک وتاړه او ويې ويلې چې زه به خوراک او څښاک ونه کړم ترڅو چې زما توبه قبوله شي.

يا: دغه صحابي ﷺ د ستنې پورې شپږ يا اوه ورځې تړلی وه چې خپلې ماندينې به دانساني ضرورياتو او لمونځونو دپاره خلاصاوه او بيا به يې بېرته تاړه.

يب: بالآخره الله ﷻ د نوموړي صحابي ﷺ توبه قبوله کړه او نبي کريم ﷺ په خپل مبارک لاس باندې خلاص کړ.

د دغې عجيبې بنديخانې نښه اوس هم د منځه نه ده تللې او د نبوي ﷺ جومات په يوه ستنه باندې د لُبابه ﷺ نوم ليکلی شوی دی، ترڅو د قيامت تر ورځې پورې ترې خلک عبرت واخلي.

يج: بالآخره د بنو قريظه وو قبيله د خپلو قوي کلاګانو څخه راښکته شوه او نبي کريم ﷺ ته يې خپل خانونه تسليم کړه، چې ته زمونږ په هکله هره يوه فيصله اختياروې هغه زمونږ قبوله ده[٢].

يد: نو په دغه وخت کښې د اَوس د قبيلې ځينې کسان نبي کريم ﷺ ته ورغله او عرض يې وکړ چې: اې د الله رسوله! دغه (بنو قريظه) پخوا زمونږ حليفان وه نو زمونږ په لحاظ ورسره داسې معامله وکړه لکه څنګه معامله دې چې د بنو قينقاع د قبيلې سره کړې وه، چې د وطنه يې وشړه، خو د قتل فيصله ورباندې مه کوه.

يه: نبي کريم ﷺ دوی مخاطب کړه چې: ايا تاسو په دې باندې خوښېږئ چې د دوی د فيصلې په هکله زه همدا ستاسو د قبيلې (اَوس) څخه يوه سړي ته اختيار ورکړم چې هغه سړی سعد بن معاذ ﷺ نومېږي؟ نو دوی ټول په همدغې خبره باندې راضي شوه. نو نبي کريم وفرمايل چې: «فَذَاكَ إِلَى سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ»[٣] يعنې دا فيصله همدغه صحابي ﷺ ته وسپارله شوه.

يو: سعد بن معاذ ﷺ د خندق په غزا کښې زخمي شوی وه، کله چې نبي کريم ﷺ د فيصلې دپاره راوغوښت نو په خره باندې سور د فيصلې مجلس ته حاضر شو او د نبي کريم ﷺ ترڅنګ کېناست.

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٩ ص٤٧٣
(٢) سيرت ابن هشام ج٣ ص٢٥٧
(٣) تفسير الطبري ج٢١ ص١٥٢

سوال جواب

يز که څوک وايي چې: تاسو وړاندې وليکل چې بنو قريظه د نبي کريم ﷺ حکم ته تسليم شوه او خپلې مضبوطې کلاګانې يې پرېښودلې او ترې رابښکته شوه حال دا چې کله سعد بن معاذ ﷺ د فيصلې مجلس ته حاضر شو، نو نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې: «هَؤُلَاءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ»[۱] يعنې دغه د بنو قريظه وو قبيله ستا په حکم باندې د خپلو مورچلونو څخه رابښکته شوي ده. نو ته ورباندې څه حکم کوې؟، بلکې په يوه اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ په بل عبارت سره هم صراحت کړی دی چې: «انْزِلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ، فَنَزَلُوا»[۲] يعنې اې د بنو قريظه وو قبيلې! (که تاسو زما په حکميت نه رابښکته کېږئ چې لُبابه ﷺ ډار کړي ياست نو) د سعد بن معاذ ﷺ په حکميت رابښکته شئ (چې ستاسو د جهاليت د زمانې حليف او دوست دی)، نو هغوی رابښکته شوه.

نو پوښتنه دا ده چې آيا ستاسو ليکنه د حديث شريف منافي نه ده؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی منافات د دوه وو لارو څخه د يوې لارې په التزام سره د منځه تللی شي، هغه دا چې:

اول: چې بنو قريظه وو د خپلې فيصلې حکميت سعد بن معاذ ﷺ ته ورکړی وي، خو د هغه حکميت داسې ګڼلی شوی وي لکه چې پخپله نبي کريم ﷺ حَکَم ګرځولی شوی وي. او دا خکه چې د هغه حکميت د نبي کريم ﷺ د منظورۍ څخه وروسته د اعتبار قابل ګرځېدلی وه.

دوهم: چې هغوی پخپله نبي کريم ﷺ ته د فيصلې حکميت سپارلی وي، نو څرنګه چې نوموړي صحابي ﷺ ته د نبي کريم ﷺ د پلوه د فيصلې وکالت ورکړی شوی وه نو داسې به ګڼلې شوې وي لکه چې هغه مستقيماً د هغوی د پلوه حَکَم ګرځولی شوی وي.

تبصره

د احاديثو د صراحت څخه د لومړۍ حل لارې تائيد معلومېږي لکه چې په اعتراض کښې ورته اشاره شوې ده، او د يوه وړانديز څخه دوهمه حل لاره تائيد استفاده کوي، لکه چې وړاندې په "يه" کښې شرحه شوې دی. او دا خکه چې: که هغوی د سعد بن معاذ ﷺ په حکميت رابښکته شوي وی نو په کار وه چې دغه وړانديز يې د نبي کريم ﷺ په عوض سعد بن معاذ ﷺ ته کړی وی، چې فيصله يې په لاس کښې وه، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآل.

د سعد بن معاذ ﷺ فيصله

يح: کله چې سعد بن معاذ ﷺ مطمئن شو چې د ده ﷺ فيصله په ټولو نافذه ده حتی نبي کريم ﷺ هم ورته په درنه سترګه ګوري، نو ويې ويلې چې: زما فيصله دا ده چې د بنو قريظه وو بالغ نارينه

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۲۶

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۷۳

دې ووژل شي، او متباقي ماشومان او زنانه دې غلامان او وينځې وګرځولی شي، او هم دې د دوی منقولي او غیر منقولي مالونه د مؤمنانو ترمنځ توزیع کړی شي.

یط: د سعد بن معاذ ﷺ فیصله عملي شوه، چې (۶۰۰) او لا زیات کسان ووژلی شوه او په هغو خندقونو کښې دفن کړی شوه کوم چې د همدوی دپاره کنودلی شوي وه[۱]. همدارنګه د (۷۵۰) کسانو په شاوخوا کښې ماشومان او زنانه غلامان او وینځې جوړ کړی شوه، چې د نجد په بازار کښې وپلورل شوه او په پیسو باندې یې د جهاد دپاره سلاوې وپېرودلې شوې[۲].

ک: د ذکرې شوې فیصلې په اورولو سره نبي کریم ﷺ سعد بن معاذ ﷺ مخاطب کړ چې: «قَضَيْتَ بِحُكْمِ اللهِ أَوْ بِحُكْمِ الْمَلِكِ»[۳] یعنې تا خو د الله ﷻ او یا د حقیقي واکدار ﷻ په حکم سره حکم وکړ، یعنې همدا د هغو کسانو جزا ده څوک چې په عین جنګ کښې خپل عهد مات کړي.

کا: په وژلو شوو کسانو کښې لاندې دوه ټکي په پام کښې نیولی شوي وه:

اول: په زنانه وو کښې فقط یوه زنانه د قصاص په توګه ووژله شوه چې "بنانه" نومېده[۴]. او دا څکه چې هغې یو صحابي د مېچنې په پله (غته درغن) باندې وژلی وه چې خلاد بن سوید ﷺ نومیده، نورې زنانه یوه هم ونه وژله شوه.

دوهم: ماشومان هم ونه وژل شوه، صرف هغه کسان اعدام شوه چې بالغان وه او په غانو باندې یې ویښتان راټوکېدلي وه[۵] یا په بل عبارت چې د نامه څخه لاندې یې ویښتان درلوده.

کب: د سعد بن معاذ ﷺ په ارتباط لاندې معلومات ولولئ:

اول: مونږ وړاندې لیکلي دي چې سعد بن معاذ ﷺ د خندق په غزا کښې ټپي شوی وه نو د ټپي کېدلو څخه وروسته یې الله ﷻ ته سوال وکړ چې: «اللَّهُمَّ لَا تُمِتْنِي حَتَّى تُقِرَّ عَيْنِي مِنْ قُرَيْظَةَ»[۶] ای الله! ما تر هغه مه مړ کوه ترڅو چې زما سترګې په بنو قریظه وو باندې یخې شي (او هلاک یې وګورم).

دوهم: سعد بن معاذ ﷺ د فیصلې څخه وروسته سوال وکړ چې: «فَإِنْ كَانَ بَقِيَ مِنْ حَرْبِ قُرَيْشٍ شَيْءٌ فَأَبْقِنِي لَهُ حَتَّى أُجَاهِدَهُمْ فِيكَ وَإِنْ كُنْتَ وَضَعْتَ الْحَرْبَ فَافْجُرْهَا وَاجْعَلْ مَوْتَتِي فِيهَا»[۷] یعنې ای الله! ته خو پوهېږې چې زه د هغه چا سره د جهاد کولو ډېر محبت لرم کوم چې ستا د پیغمبر تکذیب کوي، نو که (ستا په علم کښې) د قریشو د جنګ څه برخه پاتې وي، نو ما ورته ژوندی پاتې کړې ترڅو ستا په لاره کښې ورسره جهاد وکړم، او که چرته تا زمونږ او د هغوی ترمنځ جنګ ختم کړی وي چې بیا دوی په مونږ باندې حمله نه شي راوړلی، نو زما همدغه ټپ وشړوې او مرګ مې د

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۲۴
(۲) روح المعاني ج۲۱ ص۱۷۹
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۵۳۷، ج۲ ص۵۹۱
(۴) تفسیر الخازن ج۵ ص۱۰۷؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۴۳
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۱
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۷۲
(۷) صحیح البخاري ج۲ ص۵۹۱

همدغه ټپ څخه وګرځوې چې شهادت مې په برخه شي (د دغې لوړې درجې څخه محروم نه شم).

نو الله ﷻ يې سوال قبول کړ، که څه هم زخم يې جوړېدو ته نژدې شوی وه خو الله ﷻ وشړاوه او وينې ترې جارې شوې چې په نتيجه کښې يې شهادت په نصيب شو، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

دريم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «اهْتَزَّ عَرْشُ الرَّحْمَنِ لِمَوْتِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ»[۱] يعنې (د زياتې خوشالۍ څخه) د ډېر مهربان الله ﷻ عرش عظيم ولړزېد البته د سعد بن معاذ ؓ د مرګ د کبله.

څلورم: يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته د وربښمو جامه سوغات ورکړې شو نو صحابه وو کرامو ؓ تعجب کاوه چې دا څومره پسته مسته ده. نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «أَتَعْجَبُونَ مِنْ هَذَا لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَحْسَنُ مِنْ هَذَا»[۲] يعنې ايا تاسو د دغې وربښمينې جامې د پوستوالي څخه تعجب کوئ، حال دا چې ضرور په جنت کښې د سعد بن معاذ ؓ دسمالونه د دغې جامې څخه ډېر ښايسته (او پاسته) دي.

صياصي څه معنی؟

۳_ په ﴿ مِن صَيَاصِيهِمْ ﴾ کښې د "صَيَاصِي" کلمه د "صَيْصَة" جمعه ده[۳]، نو وروستنۍ "ي" يې په جمعه کښې زياته شوې ده. او يا د "صَيْصِيَة" جمعه ده[۴]. په هر تقدير صَيْصَة يا صَيْصِيَة هغه شي ته ويل کېږي په کوم باندې چې څوک د خپل ځان څخه دفاع کوي، د همدې کبله د غوايه ښکرو ته ذکر شوی لقب ورکول کېږي چې د خپل ځان په دفاع کښې ترې کار اخلي او د اضرارو مخه ورباندې نيسي.

ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې سلفو صالحينو په کلکو او قوي کلاګانو سره تفسيره کړې ده[۵] چې بنو قريظه وو پکښې پنا اخستې وه او ډېر ورباندې نازېده چې مونږ ته هيڅوک څه زحمت نه شي ايجادولی، خو الله ﷻ ترې په ډېر لږ وخت کښې رابښکته کړه او د مؤمنانو په لاس يې اعدام کړه.

يو لوی بشارت

۴_ په ﴿ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَئُوهَا ﴾ کښې علماوو کرامو د "أَرْض" کلمه په متعددو ځمکو سره تفسيره کړې ده[۶] لکه د خيبر ځمکه او د مکې معظمې ځمکه او يا لکه د شام او فارس او نورې ځمکې، خو بهتره دا ده چې ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي ترڅو هغو ټولو ځمکو ته د بشارت په توګه اشاره شي کومې چې د قيامت تر ورځې پورې د مؤمنانو په لاس فتحه کېږي.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ په خپل کامل علم کښې تاسو ته (د بنو قريظو وو په ځمکو باندې علاوه) نورې ځمکې هم درکړې دي په کومو باندې چې لا تر اوسه پورې تاسو قدمونه نه

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۲۹۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۴
(۳) مفردات الراغب ص۲۹۹؛ لسان العرب ج۷ ص۵۲
(۴) القاموس المحيط ج۳ ص۸۷۵
(۵) تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۷۸
(۶) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۲۴۶؛ البحر المحيط ج۸ ص۴۷۰

دي ایښي چې د قیامت تر قیامه پورې به یې تاسو وخت په وخت فتحه کړئ. یا په بل عبارت ستاسو دین به په ټولو ادیانو هرومرو او ضرور غلبه مونده کړي او د دنیا سلطه به ستاسو لاس ته درشي.

لنډه دا چې په دې ایت شریف کښې هغه بشارت تصدیق شوی دی په کوم باندې چې نبي کریم ﷺ د خندق د کنودلو په وخت کښې مؤمنانو ته وعده او زیرې ورکړې، د کوم تفصیل چې د [الأحزاب:۱۲] ایت لاندې په اولنۍ توضیح کښې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيۡنَ أُمَتِّعۡكُنَّ وَأُسَرِّحۡكُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلۡمُحۡسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴿٢٩﴾ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأۡتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ يُضَٰعَفۡ لَهَا ٱلۡعَذَابُ ضِعۡفَيۡنِۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٗا ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۸] ای پیغمبره! خپلو بیبیانو ته ووایه چې: که تاسو یاست چې نژدې (او حقیر) ژوند او د همدې ژوند ډول (او سنګار) غواړئ (خوښوئ)، نو راشئ چې (د طلاق) متعه درکړم او خوشې مو کړم ښایسته خوشې کول.

[۲۹] او که تاسو یاست چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ او (هم) وروستنی کور غواړئ (خوښوئ)، نو یقیناً الله ﷻ محسنو ښځو ته لوی اجر تیار کړی دی چې (محسنې ښځې) همدا ستاسو څخه عبارت دي.

[۳۰] ای د پیغمبر ﷺ بیبیانو (ښځو)! که چرته ستاسو د جملې څخه هره یوه په ځرګنده سخته بدۍ سره راتګ وکړي (هره یوه سخته بدي چې وي)، نو هغې ته به عذاب غبرګ کړی شي غبرګ کول (دوه چنده کول).

او دغه کار (د عذاب غبرګول) په الله ﷻ باندې اسان دي (دا خبره یې مخه نه شي نیولی چې تاسو د پیغمبر ﷺ بیبیانې یاست او الله ﷻ ډېر مهربان دی).

ارتباط او شان نزول

۱_ وړاندې په [الأحزاب:۶] ایت کښې الله ﷻ مؤمنانو ته توصیه کړې وه چې د نبي کریم ﷺ بیبیانې د دوی معنوي مورګانې دي، بیا د څینو مناسباتو په لحاظ د خندق او د بنو قریظه ور غزاګانو بیان نازل شو. د دغو دواړو غزاګانو د بیان څخه وروسته په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ بیبیانو ته د اشارې په توګه توصیه شوې ده. چې دوی هم باید د مور توب حیثیت وساتي او د خپلو معنوي اولادونو د تعلیم په غرض دیني احکام زده کړي چې عند الموقع یې ورته تعلیم کړي.

که بالفرض دوی د نورو ښځو غوندې د دنیا په ډول او سنګار مشغولې شي نو د دین د احکامو زده کړه به تر سره نه شي. او په راتلونکي کښې به د مورتوب حیثیت د لاسه ورکړي.

۲ـ دا د يو پلوه، او د بله پلوه په دې ايتونو كښې هغه تصور رد شوى دى كوم چې أمهات المؤمنين رضي الله عنهن ته د وړاندېنيو متصلو ايتونو په ارتباط پيدا شوى وه او د همدې ايتونو د نزول سبب ګرځېدلى وه. يا په بل عبارت: د همدغه تصور رد د ايتونو شان نزول دى چې محدثينو كرامو[1] په اوږدو احاديثو كښې روايت كړى دى خو مونږ يې د لنډون په غرض د لاندې ځو ټكو په ذكر اكتفاء كوو:

الف: يو خلې أمهات المؤمنين رضي الله عنهن د نبي كريم ﷺ ځخه وغوښتل چې مونږ ته څه مصارف راكړه، البته هغه مصارف چې پخوا يې نه غوښتي وه او نه ورته پخوا وركړى شوي وه.

شايد چې دا تصور به د هغوى سره د دې كبله پيدا شوى وي چې د بنو قريظه وو منقولې او غير منقولې مالونه په غازيانو ووېشل شوه او د هغه احتياج مخه ونيوله شوه د كوم په سبب چې مهاجرين د انصارو دپاره د اوږو پېټى ګرځېدلى وه.

هغوى به د نورو غازيانو مېرمنې لېدلې وي چې په خوراک او څښاک او هم يې په لباس كښې د پخوا څخه بدلون صورت ونيوه، نو د هغوى زړونو به هم غوښتي وي چې په سيالى كښې ورسره برابرې شي، نو ځكه به يې نبي كريم ﷺ ته د وړاندېنې مطلب وړانديز كړى وي.

ځينو مفسرينو كرامو د ذكر شوي تصور وجه دا ښودلې ده[2] چې: د أمهات المؤمنين رضي الله عنهن خيال وه چې د بنو قريظه وو او نورو يهودانو د مالونو ذخائر به په نبي كريم ﷺ پورې اختصاص لري، نو ځكه يې ورته خپلې مطالبې وړاندې كړې. دا د يو پلوه، او د بله پلوه د هغوى رضي الله عنهن زړونو غوښتل چې د وخت د شاهي كورنيو د زنانه وو سره خپل ځانونه برابر كړي، لكه د كسرى او قيصر د شاهانو لورګانې او مېرمنې او داسې نورې.

په دې باندې علاوه ځينو نورو مفسرينو كرامو يې نورې وجې په ګوته كړي دي[3] خو څه لرې نه ده چې ټولې وجې د ايت شريف د نزول سبب ګرځېدلې وي، څه منافات سره نه لري، والله ﷻ أعلم.

ب: نبي كريم ﷺ د أمهات المؤمنين رضي الله عنهن په وړانديز خپه شو، او سوګند يې ياد كړ چې تر يوې مياشتې پورې به د يوې أم المؤمنين كور ته هم ورنه شي، نو د همدې كبله يې په يوه كوټه كښې يوازې ډېره ونيوله.

ج: أبو بكر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه هر يوه، يو په بل پسې اجازه وغوښتله او د نبي كريم ﷺ په حضور مشرف شوه. نو د دې دپاره چې عمر رضي الله عنه د خپل ځان دپاره د خبرو زمينه برابره كړي او نبي كريم ﷺ په خبرو راولي د خپلې ماندينې قيصه يې ورته واوروله، چې فلانكى (د عمر ماندينه) زما څخه اضافه مصارف غوښتل نو ځټ مې ورباندې ورټاو كړ او غلې مې كړه.

د: د دغې قيصې په اورېدلو سره نبي كريم ﷺ په خندا كښې وفرمايل چې: «هُنَّ حَوْلِي كَمَا تَرَى

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳۳۴؛ صحيح مسلم ج۱ ص۴۸۰؛ سنن النسائي ج۲ ص۱۰۶
(۲) البحر المحيط ج۸ ص۴۷۱
(۳) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۴ ص۱۶۲؛ تفسير البغوي ج۳ ص۵۲۵؛ روح المعاني ج۲۱ ص۱۸۱

يَسْأَلْنَهُ النَّفَقَةَ»[۱] يعنې دوی (أمهات المؤمنين) لکه چې ته يې ګورې زما په شاوخوا کښې ناستې دي او د اضافه مصارفو غوښتنه کوي.

هـ: سمدستي أبو بکر رضی الله عنه د خپلې لور (عائشه رضی الله عنها) او عمر رضی الله عنه د خپلې لور (حفصه رضی الله عنها) څخه اقرار واخست چې: «وَاللهِ لَا نَسْأَلُ رَسُولَ اللهِ ﷺ شَيْئًا أَبَدًا لَيْسَ عِنْدَهُ» يعنې په الله ﷻ دې زمونږ سوګند وي چې مونږ به د نبي کريم ﷺ څخه هيڅکله داسې شی ونه غواړو کوم چې د ده ﷺ په نزد موجوديت نه لري.

و: کله چې مياشت پوره شوه او د نبي کريم ﷺ د سوګند موده ختمه شوه، نو ذکر شوی د تخيير ايتونه نازل شوه.

ز: نو نبي کريم ﷺ په خپلو ټولو بيبيانو (أمهات المؤمنين) باندې ذکر شوي ايتونه جدا-جدا قرائت کړه او د ټولو څخه وړاندې يې أم المؤمنين عائشې رضی الله عنها ته واورول. چې حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! خپلې بيبيانې (أمهات المؤمنين) مخاطبې کړه او ورته ووايه چې:

۱_ که تاسو ياست چې نژدې او حقير ژوند خوښوئ او زړونه مو د همدې ژوند ډول او سنګار غواړي، ترڅو مو د نورو زنانه وو سره سيالي برابره شي، نو تاسو راشئ چې يو-يو جوړ جامه درکړم او د خپلې نکاح څخه مو خوشې کړم، ښايسته خوشې کول. يا په بل عبارت: چې شرعي طلاق درکړم او د بل مېړه دپاره مو مخه خلاصه کړم، په هر ځای کښې او هرڅوک چې ستاسو خوښ وي همغه په نکاح واخلئ ترڅو اضافه مصارف درکړي او د نورو زنانه وو سره مو سيالي برابره شي.

۲_ او که تاسو ياست چې د الله ﷻ رضا غواړئ او د الله ﷻ پيغمبر ﷺ مو خوښ وي او هم ستاسو په نظر کښې د وروستني کور ابادولو ځای نيولی وي، نو د نژدې او حقير ژوند سامانونه او مصارف مه غواړئ، او هغه نعمتونه په نظر کښې ونيسئ کوم چې په آخرت کښې د ايماندارانو دپاره تيار کړی شوي دي.

په دې باندې علاوه، يقيناً الله ﷻ ستاسو د جملې څخه د اخلاصمندو زنانه وو دپاره ډېر لوی اجر تيار کړی دی، چې دغه اخلاصمندې زنانه همدا ستاسو څخه عبارت دي او همدا تاسو ياست.

۳_ اى پيغمبره! خپلې بيبيانې (أمهات المؤمنين) مخاطبې کړه او د الله ﷻ د پلوه ورته ابلاغ کړه چې:

الف: اى د پيغمبر ﷺ بيبيانو! تاسو خپل شان وپېژنئ!، تاسو خو د بل چا مېرمنې نه ياست بلکې د الله ﷻ د پيغمبر ﷺ مېرمنې ياست. دغه افتخار او امتياز الله ﷻ يوازې ستاسو په برخه کړی دی نو تاسو د دې نعمت شکريه وکړئ او د الله ﷻ د پيغمبر ﷺ سره د شريعت په ابلاغ کښې همکاري وکړئ.

ستاسو سره عادي زنانه سيالي نه شي کولی او نه ستاسو مراتبو ته رسېدلی شي. نو تاسو د هغوی

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۴۸۰

سره په سيالي کولو باندې خپل عالي مراتب مه رابښکته کوئ، او د دنيا ډول او سينګار مه غواړئ.

ب: په ياد ولرئ چې ستاسو د جملې څخه هره يوه زنانه چې د خپل عالي شان څخه تجاوز وکړي او د الله ﷻ پيغمبر ﷺ ته د شريعت د چوکاټ څخه وتلې خبره واوروي او يا ترې څرګنده بې اطاعتي وکړي نو هغې ته به د الله ﷻ د پلوه غبرګ عذاب ورکړی شي، غبرګ عذاب. او دا ځکه چې ستاسو بې اطاعتي د نورو زنانه وو د بې اطاعتۍ غوندې نه ده، ستاسو په بې اطاعتۍ سره د عصيان او نافرمانۍ ډېره اېښودله کېږي، په تاسو پسې نورې ښځې اقتداء کوي.

ج: تاسو خيال مه کوئ چې ستاسو د بې اطاعتۍ غبرګه سزا به په الله ﷻ باندې درنه تمامه شي چې أم المؤمنين ياست، بلکې دغه ډول سزا په الله ﷻ باندې اسانه ده او هيڅ درنه ورباندې نه تمامېږي. لنډه دا چې تاسو ته په کار دي چې خپل عالي شان وپېژنئ او خپل عالي حيثيت وساتئ.

توضيحات

۱ـ په کوم وخت کښې چې ذکر شوي ايتونه نازل شوه او نبي کريم ﷺ أمهات المؤمنين رضي الله عنهن ته اختيار ورکړ چې ستاسو خوښه چې دنيا خوښوئ او که آخرت؛ نو په دغه وخت کښې نهه أمهات المؤمنين رضي الله عنهن ژوندۍ وې چې نومونه يې دا دي: ۱ـ عائشه ۲ـ حفصه ۳ـ أم حبيبه ۴ـ سودة ۵ـ أم سلمه ۶ـ صفيه ۷ـ ميمونه ۸ـ زينب بنت جحش ۹ـ جويريه، رضي الله عنهن[۱].

۲ـ أم المؤمنين عائشه رضي الله عنها وايي چې: د ټولو بيبيانو (أمهات المؤمنين) څخه وړاندې نبي کريم ﷺ ماته د تخيير حکم وړاندې کړ او ارشاد يې راته وکړ چې په جواب باندې تادي او عجله مه کوه، بلکې د خپل مور او پلار سره مشوره وکړه، بيا جواب راکړه. خو ما ورته وويلې چې: «فَفِي أَيِّ هَذَا أَسْتَأْمِرُ أَبَوَيَّ فَإِنِّي أُرِيدُ اللهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ ثُمَّ فَعَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ ﷺ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ»[۲] يعنې نو د دغه په کومه برخه کښې زه د مور او پلار سره مشوره وکړم؟ زه (بدون د مشورې) الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ او هم وروستنی کور خوښوم او غواړم، او ستا فراق او جدايي نه خوښوم.

بيا د نبي کريم ﷺ نورو بيبيانو هم هغه څه وکړه کوم چې ما وکړه (ټولو زما غوندې خبره وکړه او نبي کريم ﷺ يې غوره کړ).

فَاحِشَة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَـٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ﴾ کښې د "فَاحِشَة" کلمه هغه فعل يا قول ته ويل کېږي د کوم بدي او قبحه چې ډېره زياته وي[۳].

څرنګه چې په دې مقام کښې ورته د ﴿ مُّبَيِّنَةٍ ﴾ کلمه صفت واقع شوې ده نو د معنی حاصل يې

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۴۸۱
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۵
(۳) مفردات الراغب ص۳۸۷

داسې راخېژي چې: ای د پیغمبر ﷺ مېرمنو! بالفرض که چېرته ستاسو څخه کومه یوه بې بې ځرګنده سخته بدي وکړي نو هغه به په غبرګ عذاب باندې معذبه کړی شي.

دغه ځرګنده سخته بدي په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په نشوز او بدخلقی سره تفسیره کړې ده[1]، یعنې که ستاسو څخه کومه یوه د نبي کریم ﷺ سره بدخویي وچلوي او نبه ګوزاره وزسره ونه کړي، نو هغه به په غبرګ عذاب سره معذبه شي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې ځرګنده سخته بدي په عموم سره پرېښودله شي ترڅو ټولو جناياتو ته شمولیت ولري، او دا ځکه چې د تخصیص دپاره هیڅ دلیل نشته. شاید چې رئيس المفسرین ﷺ به یې محض یوه مثال ته اشاره کړې وي او حصر به یې مطلب نه وي، والله ﷻ أعلم.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ﴿ مَن يَأۡتِ مِنكُنَّ ﴾ شرطیه جمله ده، چې د وقوع په امکان باندې دلالت نه کوي بلکې په محالاتو کښې هم استعمالېږي. د مثال په توګه: الله ﷻ نبي کریم ﷺ مخاطب کړی دی چې: ﴿ لَئِنۡ أَشۡرَكۡتَ لَيَحۡبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ ﴾ [الزمر:٦٥] یعنې ای پیغمبره! که بالفرض المحال ته چېرته د الله ﷻ سره په شریک باندې قائل شې نو هرومرو ضرور به دې عمل ضائع شي او هرومرو ضرور به ته د زیانکارانو څخه وګرځې.

نو لکه څنګه چې د نبي کریم ﷺ څخه د شرک او کفر واقع کېدل محال دي او په شرطیه جمله کښې یې ذکر ته اشاره شوې ده، همدارنګه د اُمهات المؤمنین څخه هم د ځینو ګناهونو واقع کېدل ممکن نه دي خو د شرطیه جملې په شکل ذکر شوي دي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې اُمهات المؤمنین رضي الله عنهن ته په ګناه سره غبرګ عذاب ټاکلی شوی دی او د نورو مؤمنانو د ګناه په څېر مثل په مثل نه دی؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال جواب دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي، کوم جواب چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې: د اُمهات المؤمنین رضي الله عنهن عصیان د اُمت د عاصیانو دپاره جرئت اضافه کوي. ته به وايې چې د هغوی دپاره د عصیان دېره ږدي، بلکې د مشرانو ګناهونه د همېشه دپاره د کشرانو د ګناه کولو سبب جوړېږي، چې ګناه ورته خفیفه په نظر ورولي

اللَّهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ.

د یو ویشتمې سپارې ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په فضل او کرم ختم شو.

مونږ د الله ﷻ څخه لا زیات توفیق غواړو.

۲/رمضان المبارک/ ۱۴۲۱ هـ ق = ۱۳۷۹/۹/۲ هـ ش = ۲۰۰۰/۱۱/۲۸ م

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۸۱

﴿ وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتَعْمَلْ صَٰلِحًا نُّؤْتِهَآ أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِىِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ۚ إِنِ ٱتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِٱلْقَوْلِ فَيَطْمَعَ ٱلَّذِى فِى قَلْبِهِۦ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ٱلْأُولَىٰ ۖ وَأَقِمْنَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتِينَ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِعْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ وَٱذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِى بُيُوتِكُنَّ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱلْحِكْمَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۱] او ستاسو د جملې څخه چې هرڅوک د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ (حکم) ته تواضع وکړي او (هم) نیک عمل وکړي، نو مونږ به ورته خپل اجر دوه کرته ورکړو، او (همدارنګه) مونږ هغې ته (په جنت کښې) د کرامت څخه ډکه روزي تیاره کړې ده.

[۳۲] ای د پیغمبر ﷺ ښځو (بیبیانو)! ستاسو تولګی د ښځو د یوه تولګي غوندې هم نه دی، خو په دې شرط چې تاسو (د الله ﷻ څخه) وډارې شئ (ستاسو مراتب ډېر لوړ دي).

نو تاسو په خبرو کښې نرمي مه کوئ (که نه) نو هغه څوک به په تمه کښې پرېوځي د کوم په زړه کښې چې (د نفاق یا فجور) مرض وي. او تاسو (په شریعت کښې) معروفه خبره کوئ (او په زړه لهجه کړېږئ).

[۳۳] او تاسو په خپلو کورونو کښې قرار ونیسئ (بدون د حاجته بهر مه وځئ)، او (همدارنګه) تاسو د خپلو محاسنو څرګندونې مه کوئ (البته) د وړاندېني جاهلیت د څرګندونو غوندې (چې ښځو به خپل ډول او سنګار نارینه وو ته برېنداوه).

او تاسو (د ټولو حقوقو سره خپل) لمونځونه ودروئ، او زکاتونه ورکړئ او د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ.

یقینًا الله ﷻ اراده لري (غواړي او خوښوي) ای د پیغمبر ﷺ د کور والاوو! چې ستاسو څخه (د هر ډول ګناه) پلیتي لرې کړي او چې تاسو (د ګناهونو څخه) پاکې وګرځوي پاکې ګرځول.

[۳۴] او تاسو هغه شی (په علم او عمل سره) یاد کړئ کوم چې ستاسو په کورونو کښې لوستلی کېږي، چې د الله ﷻ د ایتونو او (د نبي کریم ﷺ) د حکمتي کړو وړو (او احادیثو) څخه عبارت دی.

یقینًا الله ﷻ د (ډېرو) باریکو شیانو لیدونکی (او هم په هر شي باندې) خبردار دی (نو په هر شي کښې خاص د همده ﷻ څخه وډار شئ).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او أمهات المؤمنین رضي الله عنهن ته

پکښې څه نور ارشادات هم نازل شوي دي چې حاصل يې داسې راځي:
اى پيغمبره! په خپلو بيبيانو (أمهات المؤمنين رضي الله عنهن) باندې څه نور ارشادات هم قرائت کړه هغه دا چې:
۱ـ د الله ﷻ د پلوه هغوى ته ووايه چې: ستاسو څخه چې هره يوه بي بي (أم المؤمنين) خاص د الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته تواضع وکړي (او په احکامو يې تکبر ونه کړي) او په دې باندې علاوه نور صالح اعمال هم وکړي نو مونږ به هغې ته د هغې اجر او ثواب دوه کرته ورکړو، د هغې يو ځل نېک عمل به داسې وګڼو لکه چې هغې دوه ځله اجراء کړى وي.
او برسېره په دې هغې ته به په جنت کښې د کرامت او عزت څخه ډکه روزي ورکړو چې مونږ ورته هلته تياره کړې ده.
۲ـ دا هم د الله ﷻ د پلوه ووايه چې: اى د پيغمبر ﷺ بيبيانو!:
الف: تاسو خپل حيثيت وپېژنئ، تاسو د بل چا نه بلکې د الله ﷻ د پيغمبر مېرمنې ياست، نو په دې شرط سره چې پرهېزګاري کوئ او د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ د بې اطاعتۍ څخه خپل ځانونه ساتئ، تاسو د نورو زنانه وو د يوې غونډې هم نه ياست، د هغوى يوه هم ستاسو درجې ته نه شي در اوچته کېدلى، بلکې تاسو په ټولو باندې د پاسه ياست.
ب: حتى تاسو د نورو ښځو دپاره د امامانو حيثيت لرئ، ستاسو کړه وړه هغوى د خپلو ځانونو دپاره د مثال په ډول ګرځوي.
نو تاسو چې کله د ضرورت په وخت کښې د بېګانه وو سره خبرې کوئ او يا هغوى ته څه ديني زده کړه کوئ نو خپلې خبرې په نرمۍ سره مه کوئ بلکې په زګه لهجه باندې مطالب اداء کوئ.
که نه نو ستاسو د پستو او نرمو خبرو څخه به هغو کسانو ته ستاسو په هکله څه ټمه پيدا شي د کومو په زړونو کښې چې د منافقت مرض وي، هغوى به په تاسو باندې د عادي او بدخاصيته ښځو خيال وکړي، او په همدې سبب به يې دنيا او آخرت دواړه برباد شي.
ج: په خبرو کښې هم تاسو هغه خبرې وکړئ کومې چې په شريعت کښې معروفې وي، بې هوده او بې مطلبه عبثيات مه واياست. يا په بل عبارت: داسې خبرې مه کوئ د کومو څخه چې د بد اخلاقۍ بوى پورته کېږي، او هم د مطلب د اداء کولو څخه علاوه بې ځايه خبره مه اوږدوئ.
د: اى د پيغمبر ﷺ بيبيانو! تاسو په خپلو کورونو کښې ارامې اوسېږئ او بې ضرورته بهر مه وځئ:
هـ: تاسو په عمومي توګه د خپلو کورونو څخه بهر مه وځئ او خصوصاً په هغه ډول خو بالکل مه وځئ په کوم ډول باندې به چې پخوا د جاهليت د زمانې ښځې د خپلو کورونو څخه راوتلې، چې خپل ښايست او سنګار به يې پرديو نارينه وو ته ځرګنداوه.
و: تاسو په هر کار او هر يو قول کښې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر اطاعت کوئ او فرمانبردارۍ ته يې ادامه ورکړئ.

ز: تاسو خپل لمونځونه ودروئ او خپل زکاتونه ورکړئ بلکې د خپلو اخلاقو او خويونو تزکيه وکړئ او لا ادامه ورکړئ.

ح: ای د پيغمبر ﷺ اهل بيته! الله ﷻ په دغو ارشاداتو سره غواړئ چې ستاسو څخه د ناپاکيو او ګناهونو مخنيوی وکړي او هم مغفرت درپېرزو کړي، يا په بل عبارت: الله ﷻ اراده کوي چې تاسو ظاهرًا او باطنًا پاکې کړي پاکول.

نو په همدې بنياد په الهي ارشاداتو کښې ستاسو دپاره دنياوي او أخروي ګټې نغښتې دي.

ط: ای د پيغمبر اهل بيته! تاسو هغه شرعي احکام ياد او حفظ کړئ کوم چې ستاسو په کورونو کښې لوستل کېږي، برابره خبره ده چې تاسو يې پخپله لولئ او که د پيغمبر ﷺ او يا د جبرائيل امين ﷺ د پلوه لوستلی کېږي، چې دغه لوستلی شوی شی د الله ﷻ د ايتونو څخه او هم د نبي کريم ﷺ د احاديثو څخه عبارت دی.

دا د دې دپاره چې تاسو يې خپلو معنوي اولادونو (مؤمنانو) ته ورسوئ او د هغوی ورباندې عمل وکړي، او هم د دې دپاره چې تاسو د خپل مورتوب حق پوره اداء کړئ.

يقينًا الله ﷻ ډېر باريک ليدونکی دی، هيڅ شی ترې نه شي پټېدلی، او هم په هر شي باندې خبردار دی، د هيڅ شي څخه ناخبره نه دی.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ ﴾ کښې د ﴿ يَقْنُتْ ﴾ کلمه د "قُنُوت" څخه اشتقاقه شوې ده، "قُنُوت" دېته وايي چې: څوک په عاجزۍ او تواضع سره په دوامداره توګه اطاعت وکړي[1] خو دلته ترې يوازې عاجزي او تواضع مطلب ده، دا ځکه چې په اطاعت باندې په متصله جمله ﴿ وَتَعْمَلْ صَٰلِحًا ﴾ کښې صراحت شوی دی. يعني: ستاسو هره يوه چې الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ته تواضع کوي او تکبر ورباندې نه کوي، او هم خپل صالح عمل (اطاعت) ته ادامه ورکوي، نو هغې ته به دوه کرته اجر ورکړی شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې دلته د اجر په هکله د ﴿ مَرَّتَيْنِ ﴾ په عوض د "ضِعْفَيْنِ" کلمه نازله نه شوه لکه څنګه چې په وړاندېني متصل ايت کښې د عذاب په هکله همدغه د ﴿ ضِعْفَيْنِ ﴾ کلمه نازله شوې ده؟

موږ وايو چې: دا د دې دپاره ـوالله ﷻ أعلمـ ترڅو أمهات المؤمنين رضي الله عنهن ته په نورو مؤمنانو باندې امتياز ورکړی شي، چې: الله ﷻ په يوه نېکۍ باندې هر مؤمن ته اقلاً لس چنده اجرونه ورکوي خو أمهات المؤمنين رضي الله عنهن ته ورباندې لږ تر لږه دوه کرته اجر ورکوي چې شل نېکۍ کېږي، نو د مؤمنانو د اجرونو ووکی عدد لس دی او د أمهات المؤمنين د اجرونو ووکی عدد شل (۲۰) دی.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۲۸

نو که بالفرض د ﴿ مَرَّتَيْنِ ﴾ په عوض "ضِعْفَيْنِ" نازل شوی وی ذکر شوی امتیاز به فوت شوی وی.

د أحَد کلمه عامه ده

۳_ په ﴿ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ﴾ کښې د "أحَدٍ" کلمه د مفرد او جمعي او هم د مذکر او مونث تولو دپاره استعمالېږي[۱]، چې په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د مونثې جمعې څخه عبارت ده نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې:

ای بیبیانو! ستاسو ټولګی د نورو زنانه وو د یوه ټولګي غوندې هم نه دی بلکې هر یو ټولګی ستاسو څخه په رتبه کښې ښکته دی، نو تاسو د هغوی عادتونه مه خپلوئ که نه نو هغوی ته به په رتبه کښې ورښکته شئ.

پوښتنې او جوابونه

۴_ په دې مقام کښې د سرې په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د تشبیه حرف "ک" په مشبه باندې داخل کړی شوی دی، او لکه څنګه چې اصل دی په مشبّه بِهِ باندې نه دی داخل شوی چې داسې معنی یې ورکړې وی چې:

ای بیبیانو! د نورو ښځو یو ټولګی هم ستاسو د ټولګي غوندې نه دی.

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د أمهات المؤمنین رضي الله عنهن ترهیب مطلوب دی چې د نازل شوي عبارت څخه په ډېره ښه توګه څرګندېږي، لکه چې په درېمه توضیح کښې واضحه شوې دي، والحمد لله ﷻ.

او که د تشبیه توری "ک" په مُشبه بِهِ باندې داخل کړی شوی وی نو د نورو ښځو په ترغیب به یې دلالت کړی وی چې تاسو د أمهات المؤمنین رضي الله عنهن غوندې نه یاست هلئ ژر شئ هغوی ته خپل ځانونه په نېکو اعمالو او عاداتو سره ورنژدې کړې. حال دا چې دلته دا مطلوبه معنی نه ده.

ب: که څوک وایي چې: ایت شریف د أمهات المؤمنین رضي الله عنهن د ټولګي په فضیلت باندې دلالت کوي خو د هرې یوې أم المؤمنین په فضلیت باندې صراحت نه دی شوی. نو د دې څه وجه ده؟

مونږ وایو چې: ایت شریف د هرې یوې په فضیلت باندې هم دلالت کوي او دا ځکه چې دغه فضیلت خو ټولو أمهات المؤمنین رضي الله عنهن ته د نبي کریم ﷺ د زوجیت د امله ورپه برخه شوی وه، چې په دغه نسبت باندې په إفراد او جمعیت کښې څه اثر نه پرېوځي.

ج: که څوک وایي چې: فاطمه الزهراء رضي الله عنها هم د زنانه وو د جملې څخه ده، نو ایا أمهات المؤمنین رضي الله عنهن د دې رضي الله عنها څخه هم بهترې دي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې نبي کریم ﷺ سره د زوجیت فضیلت مطرح دی چې په همدې

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص ۵۳۶

حیثیت کښې أمهات المؤمنين رضي الله عنهن د دنیا د ټولو ښځو څخه بهترې دي، اما د فاطمة الزهراء رضي الله عنها فضیلت خو د نبي کریم ﷺ څخه د جزئیت په لحاظ سره دی نه د زوجیت په لحاظ، نو د جزئیت په لحاظ خو د دغې بي بي سره هېڅوک سیالي نه شي کولی.

څو نکات

۵ـ په ﴿ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ ﴾ الآية کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د "قَرْنَ" کلمه په اصل کښې "اقْرِرْنَ" وه چې د "قَرار" څخه اشتقاقه شوې ده، او د "علم يعلم" د باب څخه د بې لامه امر د مؤنثې جمعې مخاطبه صیغه ده.

د تخفیف دپاره د لومړي "ر" حرکت "ق" ته نقل شوی دی او یوه "ر" حذف شوې ده، چې په مضاعفو کښې کله-کله یو توری حذف کېږي لکه چې په ﴿ فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴾ [الواقعة:۶۵] کښې د "ظَلْتُمْ" کلمه په اصل کښې "ظَلَلْتُمْ" وه چې یو "ل" ترې حذف شوی دی.

په دې باندې علاوه، وصلیه همزه هم پکښې حذفه شوه چې موجودیت ته یې څه حاجت پاتې نه شو، نو "قَرْنَ" ترې جوړ شو[۱] لکه چې مونږ یې همداسې قرائت کوو. یعني ای د پیغمبر ﷺ بیبیانو! تاسو په خپلو کورونو کښې قرار ولرئ بې ضرورته بهر مه راوځئ:

سوال جواب

ب. که څوک وایي: چې ایت شریف مطلق دی نو تاسو د "بې ضرورته" په قید باندې په څه دلیل مقید کړ، د همدغه اطلاق د کبله د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته أم المؤمنين سوده رضي الله عنها بالکل د خپل کور د دروازې څخه بهر نه شوه آن تر دې چې جنازه یې د کوره وویستله شوه او په هدیره کښې خاورو ته وسپارله شوه[۲]؟

مونږ وایو چې: په ذکر شوي قید باندې د اسلامي شریعت عمومات دلالت کوي حتی چې د ضرورت د کبله سړي ته د مردارې خوړل هم جائز ګرځولی شوي دي، د همدې کبله د راشده خلفاوو ﷺ په زمانه کښې أمهات المؤمنين رضي الله عنهن حج او عمرې ته د زیات مراقبت او حفاظت لاندې تلې راتلې او هیچاورباندې اعتراض ونه کړ، ځکه چې دا یو شرعي ضرورت وه. ته به وایې چې په همدغه قید باندې د صحابه وو کرامو ﷺ سکوتي اجماع منعقده شوې ده.

په دې باندې علاوه په همدغه قید باندې په یوه حدیث شریف کښې صراحت شوی دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ خپلې بیبیانې مخاطبې کړې چې: «قَدْ أَذِنَ اللهُ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ بِحَوَائِجِكُنَّ»[۳] یعني الله ﷻ تاسو ته اجازه کړې ده چې تاسو د خپلو احتیاجاتو د پوره کولو دپاره د کوره بهر ووځئ.

---

(۱) البحر المحيط ج۸ ص۴۷۶

(۲) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۸۱؛ الدر المنثور ج۶ ص۶۰۰

(۳) صحيح البخاري ج۳ ص۷۸۸

پاتې شوه د اُم المؤمنین سَوده رضی الله عنها خبره چې د کوره بالکل ونه وتله، نو دا کار د هغې د خپل خان دپاره اجتهاد وه، د همدې کبله يې په نورو بيبيانو باندې څه اثر ونه غورځاوه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ج: که څوک وايي چې: نبي کريم په حجة الوداع کښې خپلې ټولې بيبيانې مخاطبې کړې وې چې: «هَذِهِ ثُمَّ ظُهُورَ الْحُصُرِ»[1] يعنې دغه ستاسو حج دی بيا نو په تاسو باندې په پوزکيو کښناستل لازم دي، يا په بل عبارت: بيا تاسو د خپلو کورونو څخه بهر مه وځئ.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه حديث شريف د اُم المؤمنين (سَوْدَة رضی الله عنها) نظر نه تائيدوي؟

مونږ وايو چې: د حديث شريف مطلب دا نه دی چې تاسو بيا د هيڅ ډول ضرورت دپاره هم د خپلوکورونو څخه بهر مه راوځئ، بلکې مطلب يې دا دی چې حج کول په ټول عمر کښې فقط يو ځل فرض دی کوم چې تاسو دغه دی اداء کړه، بيا په تاسو باندې د فرضي حج د اداء کولو دپاره بهر راوتل نشته. همدغه مطلب ترې نورو بيبيانو رضی الله عنهن بلکې ټولو صحابه وو کرامو رضی الله عنهم اخستې وه، لکه چې وړاندې تېر شو.

آهل التشيع څه وايي؟

د: په دې مقام کښې اهل التشيع (رافضيان) په اُم المؤمنين (عائشې رضی الله عنها) باندې اعتراض کوي چې هغې په ذکر شوي ايت شريف باندې عمل ونه کړ او د خپله کوره د هغه جنګ دپاره ووتله کوم چې د علي رضی الله عنه په مقابل کښې صورت نيولی وه، کوم چې په بصره کښې واقع شوی وه او تقريباً اولس زره (۱۷۰۰۰) کسان پکښې وژل شوي وه[2].

د اهل التشـ ع د ذکر شوي اعتراض د رد او جوابولو دپاره ځينو مفسرينو کرامو[3] ښه مشرح بيانات ليکلي دي خو مونږ ترې دلته فقط د لاندې يوويشتو ټکو په رانقلولو سره اکتفاء کوو:

اول: اُم المؤمنين (عائشة رضی الله عنها) د خپله کوره د جنګ دپاره نه وه وتلې بلکې د حج دپاره ترې وتلې وه، چې د اُمهات المؤمنين د جملې څخه دوه نورې مورګانې هم ورسره ملګرې وې چې يوه اُم سلمه رضی الله عنها او بله صفيه رضی الله عنها وه، کومې چې اهل التشيع ته ډېرې مقبولې دي.

دوهم: د هغې د کوره د وتلو څخه وروسته د عثمان رضی الله عنه واقعه پېښه شوه چې د منافقانو د پلوه په شهادت ورسول شو.

دريم: کله چې عائشه رضی الله عنها ابی د واقعې څخه خبره شوه نو ډېره زياته خپه شوه او پوهه شوه چې اوس نو د مسلمانانو د بې اتفاقي او اختلاف کولو وخت راورسېد.

څلورم: په دې وخت کښې څو تنه صحابه کرام رضی الله عنهم د مدينې منورې څخه مکې معظمې ته په

---

(۱) سنن ابي داود ج۱ ص۲۴۱؛ مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۲۹

(۲) تفسير نمونه. د اهل التشيع تاليف ج۱۷ ص۳۰۲

(۳) روح المعاني ج۲۲ ص۹

داسې حال کښې ورغله چې د عثمان ﷛ د قاتلانو څخه تبنتېدلي وه او د مديني منورې ټول جريانات يې ورته هو بهو بيان کړه، او بيا يې مشوره ورکړه چې:

پنځم: هيله ده چې ته بېرته مديني منورې ته سمدستي ستنه نه شې، چې د عثمان ﷛ قاتلان د علي ﷛ څخه راتاو دي او علي ﷛ يې د مقابلې توان نه لري، او هم هلته اوضاع ډېرې خرابې دي او اختلاف مخ په وړاندې روان دی.

شپږم: زمونږ مشوره دا ده چې ته د اوس دپاره بصرې ته تشريف يوسې ترڅو په مدينه منوره کښې وضعه ارامه شي او هم أُميد دی چې ستا په لحاظ به خلک د اختلاف او شقاق څخه لاس واخلي، او ته به د خپلمنځي اصلاح دپاره ډېره ښه ذريعه وګرځې.

اوم: لنډه دا چې ته زمونږ سره بصرې ته لاړه شه ترڅو د يو پلوه مسلمانان خورېدلو ته پرېنږدو او په علي ﷛ باندې يې راغونډ کړو او د بله پلوه د عثمان ﷛ د قاتلانو څخه کسات واخلو.

اتم: عائشې ابي رضي الله عنها د هغوی خبره ومنله او د اجتماعي خير او اصلاح دپاره بصرې ته په داسې حال کښې روانه شوه چې د اوسپنې په کوجاوه کښې په اوښ باندې سوره شوه، څرنګه چې اوښ ته په عربي کښې جمل وايي نو په نتيجه کښې راتلونکي جنګ د جمل په نامه سره شهرت وموند.

نهم: په شپه کښې کاروان يو ځای ته ورسېد چې هلته سپيو غپل، کله چې ابي رضي الله عنها د سپيو غپار واورېده نو پوښتنه يې وکړه چې د دې ځای نوم څه شی دی؟

جواب ورکړ شو چې د دې ځای نوم "الْحَوْأَبْ" دی.

لسم: د جواب په اورېدلو سره عائشې رضي الله عنها وويلې چې: زه د همدې ځای څخه بېرته ستنېږم او دا ځکه چې مونږ ته نبي کريم ﷺ فرمايلي وه چې: «أَيَّتُكُنَّ تَنْبَحُ عَلَيْهَا كِلَابُ الْحَوْأَبِ»[1] يعنې ستاسو په کومې يوې باندې به د "الْحَوْأَب" سپي وغاپي، لکه چې نبي کريم ﷺ خوښ نه وه چې زمونږ کومه يوه د "الْحَوْأَب" په مقام باندې مرور او عبور وکړي.

يوولسم: خپل خوريي (د اسماء رضي الله عنها زوی) عبد الله بن الزبير ﷛ ورته وويلې چې: «بَلْ تَقْدَمِينَ فَيَرَاكِ الْمُسْلِمُونَ فَيُصْلِحُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَاتَ بَيْنِهِمْ»[2] يعنې ته بېرته مه ستنېږه وړاندې لاړه شه، أُميد دی چې الله ﷻ به ستا په ذريعه د مسلمانانو خپلمنځي اختلاف د منځه يوسي او ټول به په علي ﷛ باندې متفق شي.

دولسم: مګر عائشه رضي الله عنها په خپل عزم باندې کلکه وه، آن تر دې چې اتيا کسانو شاهدي ورکړه چې دا ځای "الْحَوْأَب" نه نومېږي، نو د خپل عزم څخه صرف نظر شوه او د بصرې په لور يې خپل سفر ته ادامه ورکړه.

ديارلسم: په عين وخت کښې منافقانو علي ﷛ ته د عائشې رضي الله عنها (أم المؤمنين) سفر غلط

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۳۹۱

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۳۱۰

تفسیر کړ، چې بصرې ته هغه د دې دپاره لاړه چې مقابله جبهه جوړه کړي او ستا د خلافت په ضد خلک راپورته کړي.

څوارلسم: که څه هم په مدینه منوره کښې حسن رضي الله عنه، حسین رضي الله عنه، عبد الله بن جعفر رضي الله عنه او عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما علي رضي الله عنه ته مشوره ورکړه چې ته دلته په مدینه منوره کښې څه وخت څنډ وکړه ترڅو کیفیت ښه پوره څرګند شي چې ایا زموږ أم المؤمنین عائشه رضي الله عنها ستا د مقابلې دپاره خلک راپورته کوي او که دا خبره دروغ ده مګر علي رضي الله عنه د منافقانو د فشار د امله ذکره شوې مشوره ونه منله او د یوه تولګي ملګرو سره -چې منافقان هم پکښې شامل وه- د بصرې په لور روان شو.

پنځلسم: هلته چې ورسېد نو "القعقاع رضي الله عنه" یې أم المؤمنین رضي الله عنها ته ورواستاوه ترڅو ترې وپوښتي چې هغه دلته د څه د پاره راغلې ده؟ هغې جواب ورکړ چې: زه د دې دپاره راغلې یم چې د خلکو تر منځ اصلاح وکړم او بې اتفاقي او اختلاف د منځه یوسم.

شپاړسم: همدارنګه القعقاع رضي الله عنه د أم المؤمنین رضي الله عنها د ملګرو مشرانو سره هم وکتل لکه طلحه رضي الله عنه او نور، او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ:

القعقاع رضي الله عنه: د اصلاح طریقه څه ده؟

طلحه رضي الله عنه: د اصلاح طریقه دا ده چې د عثمان رضي الله عنه قاتلان قصاص کړی شي، او انتقام ترې واخستلی شي.

القعقاع رضي الله عنه: دا کار سمدستي ممکن نه دی، ترڅو چې مسلمانان په اتفاق نه شي او بې اتفاقي د منځه لاړه نه شي تاسو دا خبره پته وساتئ:

طلحه رضي الله عنه: مونږ ستا وړاندیز قبول کړ، د اوس دپاره مو د انتقام خبره پټه کړه.

اولسم: په ذکره شوې فیصله باندې امیر المؤمنین (علي رضي الله عنه) هم ډېر خوشاله شو او د ټولو یقین راغی چې لانجه حل شوه، او په همدې بندوبس کښې وه چې مدینې منورې ته بېرته ستانه شي.

اتلسم: په همدې موضوع کښې طلحه رضي الله عنه او څه نورو مشرانو د امیر المؤمنین (علي رضي الله عنه) سره په داسې حال وکتل چې په مجلس کښې یې منافقانو ګډون درلود، نو د همدې کبله منافقان ډېر زیات وارخطا شوه چې مسلمانان متفق شوه او زمونږ هلې ځلې عبث شوې.

نولسم: نو دوی (منافقانو) د دسیسې په توګه د أم المؤمنین رضي الله عنها په ملګرو باندې د شپې د مخې حمله وکړه ترڅو هغوی ګومان وکړي چې د امیر المؤمنین رضي الله عنه غدر او ټګي مطلب ده او سوله یې مطلب نه ده، نو بالمقابل هغوی هم حمله وکړه او د سولې موضوع -چې تصویب ته نژدې شوې وه- د پښو لاندې شوه.

شلم: منافقان په خپل پلان کښې کامیاب شوه او دواړه جانبه په جنګ اخته شوه چې هر یوه جانب به په مقابل جانب باندې د غدر تور لګاوه، آن تر دې چې د دواړو جانبو څخه په زرګونو کسان ووژل شوه.

یوویشتم: د وړاندېنې وضاحت څخه څرګنده شوه چې عائشه رضي الله عنها د امیر المؤمنین (علي رضي الله عنه)

د مقابلې دپاره جنګ ته د کوره نه وه وتلې، بلکې د حج د اداء کولو دپاره وتلې وه چې یو اسلامي عبادت دی، حتی ځینې علماء کرام وایي چې هغې رضي الله عنها په خپل ځان باندې حج نذر کړی وه او د همدغه نذري واجبي حج دپاره مکې معظمې ته وتلې وه[1]، او بیا د مکې معظمې څخه بصرې ته د مسلمانانو په منځکښې د اصلاح دپاره تللې وه، چې د مسلمانانو خپلمنځي اختلاف د منځه وړل د هر مسلمان فریضه ده.

تبرج څه معنی؟

هـ: د ﴿وَلَا تَبَرَّجْنَ﴾ کلمه د "تَبَرُّج" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَبَرُّج" دېته وضعه شوی دی چې کومه ښځه خپل ډول او سنګار او خپل محاسن سړیو ته بربنډ کړي[2] ترڅو د هغوی توجه خپل ځان ته راواړوي.

د الْجَاهِلِيَّة الأُولَى تفسير

و: د ﴿ٱلْجَـٰهِلِيَّةِ﴾ د کلمې معنی خو واضحه ده خو کله چې په ﴿ٱلْأُولَىٰ﴾ سره توصیفه شوې ده نو علماوو کرامو د همدغه توصیف په لحاظ په ګڼو تفسیرونو سره معنی کړې ده چې تقریبًا پنځلسو معناوو ته رسېږي[3]، کومه معنی چې مونږ ته غوره او په زړه پورې برېښي هغه دا ده چې:

دلته هغه "الأُولَى" مطلب نه دی د کوم په مقابل کښې چې د "الثانية" کلمه استعمالېږي بلکې په دې مقام کښې د "الْقَدِيْمَة" معنی ورکوي، چې مونږ یې په "وړاندېنۍ" سره ترجمه کوو.

پاتې شوه دا خبره چې وړاندېنۍ جاهلیت په کومه زمانه کښې تحقق موندلی وه چې زنانه پکښې په ډول-ډول بې حیا او بې شرمه کارونو باندې اخته وې او خپلو ځانونو ته په جذب او جلب باندې مبتلا وې؟ نو د دې جواب دا دی چې: مونږ دغې زمانې ته د کوم خاص وخته پورې تخصیص نه ورکوو، بلکې فقط همدومره لیکو چې د نبي کریم ﷺ د مبعوثیت څخه وړاندې د وړاندېنۍ جاهلیت زمانه وه، برابره خبره ده چې د مبعوثیت څخه ډېره وړاندې وه او که لږه[4].

په همدغه مطلب باندې لاندې احادیث هم دلالت کوي:

اول: په یوه اوږده حدیث کښې راغلي دي چې یوه ورځې ابو ذر رضي الله عنه چا ته کنځل وکړه، نو نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ»[5] یعني یقینًا ته یو سړی یې چې د جاهلیت د زمانې څه خوی درکښې پاتې دی.

دوهم: نبي کریم ﷺ د حجة الوداع په ورځ وویلې چې: «أَلَا وَإِنَّ كُلَّ دَمٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ»[6]

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۸۱
(۲) لسان العرب ج۲ ص۲۱۲
(۳) زاد المسير ج۶ ص۱۹۷؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۷۹ 10/5
(۴) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۷۲
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۹
(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

يعنې خبر اوسئ! هره وينه چې د جاهليت په زمانه کښې توېه شوې وي هغه وضعه کړی شوې ده، د هغې انتقام به څوک نه اخلي.

دريم: نبي کريم ﷺ په يوه بل اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَالنَّاسُ مَعَادِنُ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقِهُوا»[١] يعنې او خلک د معدنونو غوندې دي (ښه او بد پکښې شته او يو تربله تفاوت لري) نو د جاهليت د زمانې غوره کسان د اسلام په زمانه کښې هم غوره دي خو په دې شرط چې په خپل دين باندې په دقت سره پوه شي او د منحرفې لارې څخه اجتناب وکړي.

دغه ارشاد عام دی

ز: دغه ارشاد ټولو مؤمنو زنانه وو ته د قيامت تر ورځې پورې شموليت لري[٢] کوم چې بايد بدون د ضرورته د کوره ونه وځي او خپل ډول او سنګار بېګانه وو نارينه وو ته بربنډ نه کړي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «خَيْرُ مَسَاجِدِ النِّسَاءِ قَعْرُ بُيُوتِهِنَّ»[٣] يعنې د ښځو بهتر جومات د خپلو کورونو داخل دی (د دوی لمونځ همدلته ډېر غوره دی).

دوهم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا وَصَلَاتُهَا فِي مَخْدَعِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا»[٤] يعنې د ښځې لمونځ په خپله کوټه کښې بهتر دی د دې د لمانځه څخه چې په خپل کور (حويلۍ) کښې يې اداء کړي، او د دې هغه لمونځ چې د کوټې په دننه په بله کوټه (پسخانه) کښې يې اداء کړي د هغه لمانځه څخه افضل دی کوم چې په خپله کوټه کښې يې اداء کړي.

دريم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ»[٥] يعنې ښځه عورت ده (بايد په پرده کښې ژوند وکړي) نو کله چې د کوره (د پردې څخه) ووځي شيطان يې د خپل نظر لاندې ساتي ترڅو ورباندې نارينه وو ته لغزش ورکړي او ترڅو دوی په نارينه وو وغولوي.

اهل البيت څوک-څوک دي؟

ح: د ﴿أَهْلَ ٱلْبَيْتِ﴾ کلمه په دې مقام کښې د حرف ندا (يا) په تقدير سره او يا د "أعني" په تقدير سره منصوبه ده[٦]، پاتې شوه دا خبره چې دلته د اهل البيت څخه څوک-څوک مراد دي، نو د دې جواب دا دی چې دلته د نبي کريم ﷺ بيبيانې (أمهات المؤمنين رضي الله عنهن) مرادې دي او دا ځکه چې:

اول: لکه چې وړاندې د [الأحزاب:٢٨] ايت لاندې مونږ د الله ﷻ په توفيق د احاديثو په رڼا کښې ليکلي دي چې دغه ايتونه د امهات المؤمنين رضي الله عنهن په شان کښې نازل شوي دي. او دا خو

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٤٩٦، ص٤٧٣
(٢) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص ٣٦٠
(٣) مسند احمد بن حنبل ج ١٠ ص١٨٤
(٤) سنن ابي داود ج١ ص٨٤
(٥) جامع الترمذي ج١ ص٢٢٢
(٦) تفسير الكشاف ج٣ ص٥٣٨

به بالکل د تعجب خبره وي چې ایتونه د همدوی په شان کښې نازل شوي وي خو پخپله دوی پکښې شاملې نه وې، لکه چې اهل التشيع همدغسې عجيب نظر لري[١].

دوهم: وړاندېنې او وروستنې احکام أمهات المؤمنين رضي الله عنهن پورې مستقيمًا تړاو لري، نو پوره واضحه ده چې په ﴿أَهْلَ ٱلْبَيْتِ﴾ کښې به هم په ندا سره د همدوی توجه جلبه شوې وي، هسې نه چې ندا علي ﷺ، فاطمې رضي الله عنها، حسن ﷺ او حسين ﷺ ته شوې وي او د ندا جواب (احکام) أمهات المؤمنين رضي الله عنهن ته متوجه وي، لکه څنګه چې اهل التشيع خيال کوي.

درېيم: الله ﷻ د ابراهيم ﷺ د مېرمنې (سارې رضي الله عنها) څخه په "أهل البيت" سره تعبير کړی دی چې: ﴿أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَـٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ﴾ [هود:٧٣] يعنې پرښتو د ابراهيم ﷺ مېرمنې (سارې رضي الله عنها) ته ووېلې چې: ايا ته د الله ﷻ د امر څخه تعجب کوې (چې ته به د اسحق ﷺ مور وګرځې)؟ ای د ابراهيم ﷺ د کور اهله! په تاسو باندې د الله ﷻ رحمت او د همده ﷻ برکتونه دي (نو تاسو تعجب مه کوئ اسحق ﷺ د همدغو برکتونو يو مثال دی).

نو ايا دا عجيبه نه ده چې بي بي ساره رضي الله عنها د ابرهيم ﷺ دپاره اهل البيت وګڼله شي، اما أمهات المؤمنين رضي الله عنهن د نبي کريم ﷺ دپاره اهل البيت ونه ګڼلی شي؟

څلورم: ډېره عجيبه خبره خو دا ده چې پخپله نبي کريم ﷺ أمهات المؤمنين ته د خپل اهل لقب ورکوي خو اهل التشيع ورباندې بخل کوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه احاديث ولولئ:

يو دا چې انس ﷺ په يوه ډېر اوږده حديث کښې وايي چې نبي کريم ﷺ د أُم المؤمنين (عائشې رضي الله عنها) حجرې ته ورغې او هغه يې مخاطبه کړه چې: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ وَرَحْمَةُ اللهِ»[٢] يعنې په تاسو دې سلام وي ای اهل البيته! او د الله ﷻ رحمت هم.

بل دا چې نبي کريم ﷺ د "إفك" په اوږده واقعه کښې ووېلې چې: «فَوَ اللهِ مَا عَلِمْتُ عَلى أَهْلِيْ إِلَّا خَيْرًا»[٣] يعنې په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زه په خپل اهل (عائشه رضي الله عنها) باندې علم نه لرم مګر د خير.

پنځم: په همدې مضمون باندې چې أمهات المؤمنين رضي الله عنهن د نبي کريم ﷺ د اهل البيت څخه دي زښت ډېر احاديث روايت شوي دي، چې يوه غټه مجموعه يې ځينو مفسرينو کرامو راغونډه کړې ده[٤] هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

ط: که څوک وايي چې: که د اهل البيت څخه أمهات المؤمنين رضي الله عنهن مرادې وی نو په

(١) تفسير نمونه تاليف اهل التشيع ج١٧ ص٢٩٤
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٧٠٧
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٣٦٤
(٤) تفسير ابن کثير ج٣ ص٤٨٣

﴿ لِيُذۡهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجۡسَ ﴾ کښې به د ﴿ عَنكُم ﴾ په عوض "عَنْكُنّ" نازل شوی وی چې "كُنّ" د موئنث جمعیت دپاره دی او د "كُمْ" ضمیر په مذکر جمعیت باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې أمهات المؤمنین رضي الله عنهن په "كُمْ" سره د ﴿ أَهْل ﴾ د لفظ په لحاظ مخاطبې کړی شوي دي، لکه څنګه چې په [هود:۷۳] ایت کښې یوازې ساره رضي الله عنها په همدغه لحاظ په "كُمْ" سره مخاطبه کړی شوې ده. او دا ځکه چې د "أَهْل" د کلمې په موئنث او مذکر او هم واحد او ډېرو باندې اطلاق کېږي[1].

دا هم څه لرې نه ده چې د تذکیر خطاب د تغلیب په بنیاد صورت نیولی وه لکه چې راتلونکې توضیح کښې یې ـان شاء الله ﷻـ شرحه راروانه ده، چې علي ﷺ او حسین ﷺ هم په اهل البیت کښې شامل دي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

ي: که څوک وایي چې: د یوه حدیث شریف مضمون دی چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو نبي کریم ﷺ علي ﷺ، فاطمې رضي الله عنها او حسن ﷺ او حسین ﷺ ته اشاره وکړه او ویې فرمایل چې: «اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي فَأَذْهِبْ عَنْهُمُ الرِّجْسَ وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيرًا» یعنې ای الله! دغه (څلور کسان) زما اهل البیت دي نو د دوی څخه پلیتي محوه کړې او د (ګناهونو) څخه یې پاک وګرځوې پاک ګرځول.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ذکر شوي حدیث شریف څخه د اهل التشیع د نظر تائید نه معلومېږي چې أمهات المؤمنین په اهل البیت کښې شاملې نه دي؟

مونږ وایو چې: حدیث په دې باندې دلالت کوي چې ذکر شوي څلور کسان اهل البیت دي اما په دې باندې دلالت نه کوي چې أمهات المؤمنین رضي الله عنهن ترې وتلې دي، د همدې کبله کله چې په عین وخت کښې أم سلمی (أم المؤمنین رضي الله عنها) وویلې چې: ای د الله رسوله! زه هم د دوی سره یم؟ نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې: «أَنْتِ عَلَى مَكَانِكِ وَأَنْتِ عَلَى خَيْرٍ»[2] یعنې ته په خپل ځای یې او ته په خیر سره یې. یا په بل عبارت: ته په اهل البیت کښې شامله یې او خیر دې په برخه شوی دی، د دې خبرې څه اړتیا نشته چې ستا په هکله سوال وکړم.

نو زمونږ (اهل السنت والجماعت) عقیده دا ده چې أمهات المؤمنین رضي الله عنهن او ذکر شوي څلور کسان ﷺ ټول په اهل البیت کښې شامل دي.

د یوې غلطۍ د کبله بله غلطي

یا. اهل التشیع یوه غلطي دا وکړه چې أمهات المؤمنین رضي الله عنهن یې د اهل البیت د جملې څخه وویستلې نو دغه غلطي د بلې غلطۍ سبب شوه هغه دا چې اهل البیت (فقط څلور تنه رضوان الله علیهم) یې

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۲۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۶

د پیغمبرانو په شان د ګناهونو څخه معصومین وګڼل او تطهیر یې په عصمت سره تفسیر کړ.

نو که هغوی د ﴿أَهْلَ ٱلْبَيْتِ﴾ کلمه أمهات المؤمنین رضی الله عنهن ته شامله ګڼلې وی، نو بیا به ورته په عصمت باندې نه وی قائل شوي.

یادونه

یب: که څوک د اهل البیت په هکله اضافه څېړنه غواړي نو هیله ده چې د اهل التشیع [۱] او هم د اهل السنت والجماعت اوږدو کتابونو [۲] ته مراجعه وکړي چې دا موضوع پکښې نفیًا او اثباتًا ښه شرحه شوې ده.

﴿إِنَّ ٱلْمُسْلِمِينَ وَٱلْمُسْلِمَٰتِ وَٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْقَٰنِتَٰتِ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ وَٱلْخَٰشِعِينَ وَٱلْخَٰشِعَٰتِ وَٱلْمُتَصَدِّقِينَ وَٱلْمُتَصَدِّقَٰتِ وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ وَٱلْحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَٱلْحَٰفِظَٰتِ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾﴾

[۳۵] یقینًا غاړې ایښودونکي سړي او غاړې ایښودونکې ښځې، او یقین کوونکي سړي او یقین کوونکې ښځې، او تواضع کوونکي سړي او تواضع کوونکې ښځې، او رښتیا ویونکي سړي او رښتیا ویونکې ښځې، او صبر کوونکي سړي او صبر کوونکې ښځې، او عاجزي کوونکي سړي او عاجزي کوونکې ښځې، او صدقه (خیرات) کوونکي سړي او صدقه کوونکې ښځې، او روژه نیوونکي سړي او روژه نیوونکې ښځې، او د خپلو عورتونو ساتونکي سړي او ساتونکې ښځې او (بالآخره) د الله ﷻ ډېر یادوونکي سړي او (ډېرې) یادوونکې ښځې، دوی (ټولو) ته الله ﷻ (د ګناهونو) مغفرت او ډېر لوی اجر تیار کړی دی.

ارتباط او شان نزول

په وړاندېنیو ایتونو کښې هغو ارشاداتو ته اشاره شوې وه کومو چې أمهات المؤمنین او نورو اهل البیت پورې مستقیمًا تړاو درلود او نورو ته په اشاره باندې اکتفاء شوې وه، او په دې ایتونو کښې د امت ټول نارینه او ټول زنانه په مستقیمه توګه یاد کړی شوي دي او د مغفرت او لوی اجر وعده ورکړه شوې ده، الله ﷻ دې پکښې مونږ ته هم برخه راکړي.

اما د شان نزول په هکله یې متعدد واقعات روایت شوي دي [۳] خو مونږ فقط د لاندې یوه روایت په ذکر باندې اکتفاء کوو:

---

(۱) تفسیر نمونه تالیف اهل التشیع ج۱۷ ص۲۹۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۲۴۹؛ المحرر الوجیز ج۱۳ ص۷۳؛ روح المعاني ج۲۲ ص۱۲؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۳۴۰
(۳) زاد المسیر ج۶ ص۱۹۹؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۴

يوه ورځې نبي كريم ﷺ ته د أم عمارة رضي الله عنها په نامه يوه ښځه ورغله او عرض يې وكړ چې: اى د الله رسوله! زه (په قرآن كريم كښې) هيڅ شى نه ګورم مګر ټول سړيو لره دي، او زه ښځې نه ګورم چې په څه (وصف) سره يادې شوې وي نو ذكر شوى ايت نازل شو[۱]، چې نارينه او زنانه پكښې څنګ په څنګ ذكر شوي دي.

توضيحات

۱ـ كه څه هم د ځينو اختصاصي احكامو څخه په غير اكثره اسلامي احكام په مذكرو صيغو سره بيانېږي، خو په ذكر شوي ايت كښې د لسو احكامو په ارتباط په مؤنثو صيغو سره د زنانه وو ذكر هم وكړى شو، ترڅو زنانه پوه شي چې د نارينه وو ذكر د مثال په توګه او يا د تغليب په ډول صورت نيسي، نه پكښې اختصاص مطلب دى او نه پكښې د زنانه وو د نېكو اعمالو بې قدري مرادہ ده.

۲ـ د ﴿ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرًا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ ﴾ په ارتباط لاندې احاديث ولولئ:

الف: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ قَالُوا وَمَا الْمُفَرِّدُونَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ الذَّاكِرُونَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتُ»[۲] يعنې: د نورو خلكو څخه مفردينو سبقت او وړاندېوالى وكړ.

صحابه كرامو ﷺ پوښتنه وكړه چې: اى د الله رسوله! مفردين څوک دي؟

نبي كريم ﷺ جواب وركړ: كوم نارينه چې الله ﷻ ډېر يادوي او كوم زنانه چې الله ﷻ ډېر يادوي.

ب: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنِ اسْتَيْقَظَ مِنَ اللَّيْلِ وَأَيْقَظَ امْرَأَتَهُ فَصَلَّيَا رَكْعَتَيْنِ جَمِيعًا كُتِبَا مِنَ الذَّاكِرِينَ اللهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ»[۳] يعنې هرڅوک چې د شپې د پلوه د خوبه راويښ شي او خپله مېرمنه هم راويښه كړي نو دواړه دوه ركعته لمونځ وكړي، دوى دواړه به د الله ﷻ په نزد د ډېرو يادوونكو نارينه وو او ډېرو يادوونكو زنانه وو څخه وليكلى شي، كومو ته چې الله ﷻ د مغفرت او لوى اجر وعده وركړې ده.

﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَن يَعْصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًا مُّبِينًا ﴿٣٦﴾ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِىٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ ۖ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِىٓ أَزْوَٰجِ أَدْعِيَآئِهِمْ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا ۚ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۶
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۴۱
(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۲۰۵

(٣٧) مَّا كَانَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ ٱللَّهُ لَهُۥ ۖ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۚ
وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا (٣٨) ٱلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَٰلَٰتِ ٱللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُۥ وَلَا يَخْشَوْنَ
أَحَدًا إِلَّا ٱللَّهَ ۗ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ حَسِيبًا (٣٩) مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ
ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا (٤٠) ﴾

[۳۶] او هيڅ مومن او هيڅ مومنې ته مناسبه (او جائزه) نه ده (البته) کله چې الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ يو کار فيصله کړي، چې دوی لره دې په خپل کار کښې (د هغه په خلاف) غوره کول وي (په دوی باندې فقط إطاعت واجب دی).

او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ (د امر څخه) عصيان (او نافرماني) وکړي، نو يقينًا هغه لاره ورکه کړه څرګند ورکول.

[۳۷] او هغه وخت (دربه ياد کړه) چې تا هغه چاته وويلې په کوم باندې چې الله ﷻ إنعام کړی وه (په قوي ايمان يې مشرف کړی وه) او تا هم ورباندې انعام کړی وه (چې حريت او ازادي دې ورکړې وه البته داسې) چې د خپل ځان سره خپله مېرمن ټينګه کړه (طلاق مه ورکوه) او د الله ﷻ څخه وډار شه.

(تا دا خبره) په داسې حال کښې (کوله) چې تا په خپل زړه کښې هغه کار پټ ساته د کوم چې الله ﷻ ښکاره کوونکی وه، او (په داسې حال کښې چې) ته د خلکو (د اعتراض) څخه ډارېدلی او الله ﷻ ډېر لايق (او مستحق) دی چې ته ورڅخه وډار شې.

نو کله چې زيد ﷺ (منعم عليه شخص) د خپلې مېرمنې څخه خپل احتياج پوره کړ (طلاق يې ورکړ او عدت يې تېر شو) نو همدغه (مېرمن) مونږ تاته په نکاح درکړه (او مونږ چې د کوم کار ښکاره کوونکي وه هغه مو ښکاره کړ).

(البته دا) د دې دپاره چې په مؤمنانو باندې د خپلو زامن بللو شوو د مېرمنو (په نکاح) کښې څه حرج (باک) پاتې نه شي، خو چې کله ترئې زامن بلل شوي کسان خپل احتياج پوره کړي (طلاق ورکړي او عدتونه يې تېر شي).

او د الله ﷻ (هر يو) کار کړی شوی دی (هيڅوک يې مخنيوی نه شي کولی).

[۳۸] په پيغمبر ﷺ باندې په هغه کار کښې هيڅ حرج (باک او اعتراض) نشته کوم چې ورته الله ﷻ ټاکلی وي (که څه هم د خلکو خوښ نه وي).

(دا طريقه) الله ﷻ په هغو کسانو (پيغمبرانو) کښې جاري کړې ده، جاري کول، کوم چې وړاندې تېر شوي دي. او د الله ﷻ هر يو کار د قوي ازلي ارادې څخه منشا اخلي (چې هيڅوک يې مخه نه شي نيولی).

[۳۹] (پخواني پيغمبران) هغه کسان دي چې هغوی به د الله ﷻ پيغامونه په داسې حال کښې

(خلکو ته) رسول چې د همده ﷻ څخه به ډارېدل او د هیچا څخه به نه ډارېدل مګر (یوازې) د الله ﷻ څخه (او بس).

او الله ﷻ د حساب کوونکي په حیث بس دی (هر چاته به مناسبه سزا یا جزا ورکړي).

[۴۰] (ای مؤمنانو!) محمد ﷺ ستاسو د بالغو نارینه وو څخه د یوه کس هم (حقیقي او شرعي) پلار نه دی (نو د زید ﷺ هم پلار نه دی)، مګر د الله ﷻ رسول او د ټولو پیغمبرانو وروستنی پیغمبر دی. او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (په هر مناسب کار باندې پوهېږي).

ارتباطونه او شان نزول

۱_ دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو سره زښت ډېر ارتباطونه لري خو لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: وړاندې په [الأحزاب:۴] ایت کښې الله ﷻ ارشاد فرمایلی وه چې د زوی په نامه سره بللی شوی کس حقیقي او شرعي زوی نه جوړېږي، په دې ایتونو کښې د هغه صحابي (زید ﷺ) قیصې ته اشاره شوې ده کوم چې نبي کریم ﷺ د خپل ځان دپاره په زویتوب سره نیولی وه خو حقیقي او شرعي زوی یې ونه ګرځېد.

ب: وړاندې أمهات المؤمنین ته اختیار ورکړی شوی وه او دلته هغه حکم ته اشاره کېږي په کوم کښې چې څوک د اختیار او غوره کولو حق نه لري.

ج: په وړاندې متصل ایت کښې د مؤمنانو لسو صفاتو ته اشاره شوې وه او دلته یې د یوولسم صفت بیان نازل شوی دی چې دوی د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ د غوره کړی شوي کار په خلاف بل کار نه غوره کوي.

۲_ اما د دغو ایتونو د اولني ایت په شان نزول کښې متعدد صورتونه روایت شوي دي[۱] او په نورو ایتونو کښې د همدغه ایت موضوع تعقیبه شوې ده، خو مونږ د دوه وو روایتونو په ذکر باندې اکتفاء کوو چې دواړه د زید بن حارثه ﷺ پورې ارتباط لري، هغه دا:

الف: یو ځل نبي کریم ﷺ خوښه او غوره کړه چې د خپل ازاد کړی شوي صحابي (زید ﷺ) دپاره خپله د ترور لور (زینب بنت جحش رضي الله عنها) په نکاح واخلي، خو دغه وړاندیز نه نوموړې زینب رضي الله عنها خوښ کړ او نه پرې د هغې ورور (عبد الله ﷺ) راضي شو، ځکه چې زید ﷺ د غلامۍ دوره تېره کړې وه او دوی خپل سیال نه ګڼله. نو الله ﷻ ذکر شوی اولنی ایت شریف نازل کړ، چې په نتیجه کښې وربانديې خور او ورور دواړه راضي شوه.

ب: یوه ورځې یوې ښځې -چې أم کلثوم نومېده- نبي کریم ﷺ ته خپل ځان وباښه، خو نبي کریم ﷺ اراده وکړه چې زید بن حارثه رضي الله عنها ته یې په نکاح کړي، خو دا کار نه د نوموړې ښځې خوښ شو او نه یې ورباندې ورور راضي شو، چې مونږ خو د نبي کریم ﷺ سره خپلوي غوښتله نه د یوه ازاد کړی شوي غلام سره.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۸۹؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۵۴۰؛ المحرر الوجیز ج۱۳ ص۲۵

نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو او دوی دواړه (خور او ورور) د زید بن حارثه ﷺ په نکاح باندې راضي شوه.

تبصره

۳ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې د ایت شریف دپاره به لومړنی ایت اصلي شان نزول وي چې د زینب رضي الله عنها نکاح وربانديې صورت ونیوه، خو بیا چې کله نوموړي صحابي ﷺ زینب رضي الله عنها ته طلاق ورکړ او هغه په أمهات المؤمنین کښې شامله شوه نو بیا به دوهم روایت د زید ﷺ د بل واده په حیث صورت نیولی وي.

هو! دوهم روایت که څه هم اصلي شان نزول نه دی خو د ایت شریف دپاره مصداق دی، او سلفو صالحینو خو په مصداق باندې هم د شان نزول اطلاق کاوه[1].

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! په دې مقام کښې په خپل أمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ د کاملو مؤمنانو د صفاتو څخه دا هم ده چې دوی په هغه کار کښې د خپلې خوښې څخه تېرېږي په کوم کښې چې د شریعت فیصله صادره شوې وي، نو د همدې کبله هیڅ مؤمن او هیڅ مؤمنې ته مناسب نه دي چې خپلې خوښې پسې وګرځي، البته په هغه کار کښې کوم چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ په فیصلې صورت نیولی وي.

دوی په دغسې کار کښې سمدستي د خپلو کارونو د خوښولو څخه تېرېږي او د نوموړي فیصلې پیروي کوي، او دا څکه چې د خلاف په صورت کښې دوی عاصیان او خلافکاران ګرځي. او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ څخه عصیان او نافرماني وکړي نو یقینًا هغه بې لارې شو او سمه لاره یې ورکه کړه، چې بې لارې کېدل یې پوره څرګند دي او هیڅ شک پکښې نشته.

۲ـ ای پیغمبره! ته هغه وخت هم دریه زړه کړه چې تا هغه کس ته وویلې په کوم باندې چې الله ﷻ په اسلام سره انعام کړی وه چې د کفر د تیارو څخه یې راویستلی او په اسلام یې مشرف کړی وه، او په کوم باندې چې تا هم احسان کړی وه چې د مریتوب څخه دې ازاد کړی وه او حریت دې وربښلی وه. البته هغه وخت چې کله نوموړي تاته خپلې مېرمنې ته د طلاق ورکولو د ارادې اطلاع درکړه نو تا ورته وویلې چې: خپله ښځه په نکاح کښې وساته او طلاق مه ورکوه او د الله ﷻ څخه ودار شه.

۳ـ ای پیغمبره! تا دغه خبره په داسې حال کښې کوله چې په زړه کښې دې هغه خبره پټه کړې وه د کومې چې الله ﷻ ښکاره کوونکی وه او تاته معلومه وه چې دغه خبره هرومرو تحقق موندونکې ده.

تاته په کار وه چې د ذکرې اطلاع په وخت کښې تا په دغې اطلاع باندې زید بن حارثه ﷺ خبر کړی وی، نو په دې تقدیر به ستا باطن د ظاهر سره نه وی مخالف شوی وی.

[1] تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

تا خو ذکره شوې کرښلاره د دې کبله خوښه کړې وه چې ته د خلکو څخه ډارېدلې او د همدوی څخه دې حیا کوله حال دا چې الله ﷻ د هر ښه مستحق دی چې ته ترې وډار شې او حیا ترې وکړې.

۴ـ نو بیا هغه وخت هم درېه زړه کړه چې کله زید (ذکر شوي منعم علیه) د خپلې میرمنې څخه خپل احتیاج پوره کړ او رابطه یې ورسره په طلاق او د عدت په تېرېدلو وشکوله، همدغه مېرمن مونږ تاته په نکاح باندې درکړه او هغه کار مو څرګند کړ، د کوم چې مونږ څرګندوونکي وو او کوم چې تا په خپل زړه کښې پټ ساتلی وه.

۵ـ ای پیغمبره! مونږ ذکر شوی کار د دې دپاره وکړ ترڅو په آینده کښې په مؤمنانو باندې څه تنګوالې صورت ونه نیسي او د حرج سره مخامخ نه شي، البته په دې کښې چې: څوک د هغه چا ښځه د طلاق او عدت څخه وروسته په نکاح واخلي کوم ته یې چې د خپل زوی لقب ورکړی وي حال دا چې په واقع کښې یې زوی نه وي.

ترڅو د جاهلیت دغه مزخرف رواج د هر چا څخه ورانډې همدا ستا په ذریعه د منځه لاړ شي، چې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو مؤمنانو دپاره یو بنیاد کېښودلی شي او هیچاته په دغه کار کښې د ملامتی ګوته ونه نیوله شي.

دا د الله ﷻ کار وه او د ده ﷻ چې هر کار ته اراده وشي هغه کړی شوی وي، د هغه مخنیوی هیڅوک او هیڅ شی نه شي کولی.

۶ـ باید ټول خلک په دې پوه شي چې د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې د هغه کار په اجراء کولو کښې هیڅ حرج او تنګي نشته او نه ورته څوک د ملامتی ګوته نیولی شي، کوم چې الله ﷻ یوازې د هغه دپاره فرض کړی او مقرر کړی وي، چې دا کار به ضرور کوي. یا په بل عبارت: د زینب رضي الله عنها په نکاح کولو کښې په نبي کریم ﷺ باندې هیڅوک د اعتراض کولو حق نه لري ځکه چې د الله ﷻ د پلوه ورباندې دغه نکاح فرض شوې وه او د فرض په اداء کولو کښې هیڅ اعتراض نشته.

د الله ﷻ د پلوه په پخوانیو پیغمبرانو کښې دا طریقه تېره شوې ده چې کله-کله د ځینو احکامو په هکله هغوی ته اختصاص ورکول کېده؛ او د الله ﷻ هر یو کار په دقیقه توګه ټاکلی شوی او مقرر کړی شوی دی چې هیڅوک تغیر نه شي ورکولی، او نه د منافقانو په اعتراضاتو باندې بدلون قبلوي.

۷ـ ای پیغمبره! پخواني پیغمبران هغه کسان وه چې په اختصاصي احکامو باندې به یې په څرګنده توګه عمل کاوه خو د دې سره-سره د الله ﷻ پیغامونه به یې خلکو ته رسول او د همده ﷻ څخه به ډارېدل. نو د الله ﷻ څخه په غیر به د هیچا څخه نه ډارېدل او په اختصاصي احکامو باندې به یې عمل کاوه.

نو تاته هم په کار دي چې په اختصاصي ارشاداتو باندې عمل وکړې او په هیڅ ډول سره د چا څخه ونه ډار شې، او دا ځکه چې الله ﷻ کافي دی چې ستا نصرت وکړي او د اعتراض کوونکو سره په خپل وخت محاسبه وکړي.

۸ـ ای خلکو! تاسو پوه شئ چې په محمد ﷺ باندې هیڅوک د زینب رضي الله عنها په نکاح کولو کښې

د اعتراض حق نه لري او دا ځکه چې:

الف: نبي كريم ﷺ ستاسو څخه د هيڅ سړي پلار نه دی. يا په بل عبارت: د ده ﷺ زامن دومره وخت ژوندي نه دي پاتې شوي چې د مكلفيت وخت ته ورسيږي او د رجل (سړي) اطلاق وربانديې وشي لكه څنګه چې په زيد ﷺ باندې د رجل اطلاق كيږي.

ب: مګر نبي كريم ﷺ د الله ﷻ د پلوه د پيغمبر ﷺ په صفت استولی شوی دی، او د پيغمبر دا مكلفيت وي چې الهي ارشادات خلكو ته ورسوي او په ډاګه وربانديې عمل وكړي، نو د بي بي زينب رضي الله عنها نكاح كول هم د ده ﷺ د مكلفيتونو څخه يو مكلفيت وه ترڅو د جاهليت د زمانې د بد عادت او رواج جرړې وباسي.

ج: كه نبي كريم ﷺ د دغه بد رواج مخنيوی ونه كړي نو بل څوک دی چې مخه يې ونيسي؟ كه بالفرض نبي كريم ﷺ وروستنی پيغمبر نه وی او بل پيغمبر هم د ده ﷺ په تعقيب راروان وی نو د دغه بد رواج مخنيوی به د هغه پورې تړل شوی وی. خو د ده ﷺ څخه وروسته بل پيغمبر نشته، نو كه همدی ﷺ د بدو رواجونو مخنيوی ونه كړي نو د قيامت تر ورځې پورې به باقي پاتې شي.

د: لنډه دا چې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی، او هر كار په مناسب وخت كښې اجراء كوي، نو د ذكر شوي بد رواج د مخنيوي همدا وخت وه او بس.

توضيحات

۱ـ په ﴿ أَن يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ﴾ كښې د ﴿ ٱلْخِيَرَةُ ﴾ كلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [القصص:۶۸] ايت لاندې ښه شرحه كړې ده چې دوه معناوې لري، چې يوه د ارادې سره مرادفه ده، او بله معنیٰ يې ترجيح او تفضيل دی. خو په دې مقام كښې وزباندې وراضافه كوو چې دغه كلمه مصدر ده او د اختيار (غوره كولو) معنی وركوي. يعني هيڅ مؤمن سړي او مؤمنې ښځې ته مناسب نه دي چې دوی خپلو غوښتنو ته د شريعت په غوښتنو باندې ترجيح وركړي.

همدې مضمون ته الله ﷻ په [النساء:۶۵] ايت كښې اشاره كړې ده.

سوال جواب

۲ـ كه څوک وايي چې: په ذكر شوي عبارت كښې د "هُمْ، هُمْ" دوه د جمعيت مذكر ضميرونه څه شي ته راجع دي؟

مونږ وايو چې: دغه دواړه ضميرونه د تغليب په ملحوظ "مُؤْمِنٍ، مُؤْمِنَةٍ" ته راجع دي، كه څه هم دغه مرجع مثنی ده خو د نفي په سياق كښې واقع ده چې عموم يې ترې استفاده كړی دی او د عموم سره خو جمعيت ملګری وي، نو د ذكرو شوو دواړو ضميرونو سره يې تطابق حاصل شو.

زيد بن حارثه ﷺ څوک وه؟

۳ـ په ﴿ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِيٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ ﴾ الآية كښې د "الَّذِي" د كلمې څخه زيد بن حارثه ﷺ

مراد دی[۱]، نو د دې دپاره چې د دې مقام مطالب ښه پوره واضحه شي، مونږ د نوموړي صحابي ﷛ څه لنډ سوانح ليکو هغه دا چې[۲]:

الف: د جاهليت په زمانه کښې يوې عربي قبيلې په بلې عربي قبيلې چپاو وروړی وه ـ لکه چې په هغه وخت کښې همدا عادت وه ـ او د مغلوبې قبيلې څخه يې بنديان په ظلم سره بيولي وه، د دغو بنديانو د جملې څخه زيد بن حارثه ﷛ هم وه.

ب: غالبې قبيلې نوموړی زيد ﷛ د عکاظ په بازار کښې د بي بي خديجه الکبری په وراره باندې د غلام په نامه خرڅ کړ، چې د خپلې ترور دپاره يې خريداري کړی وه، او عمر يې په دغه وخت کښې فقط اته کالو ته رسېده.

ج: کله چې نبي کريم ﷺ خديجه الکبری په نکاح کړه او د مؤمنانو دپاره مور وګرځېدله، هغې خپل غلام (زيد ﷛) نبي کريم ﷺ ته وبانبه.

د: د زيد ﷛ خپلوان خبر شوه چې هغه په مکه معظمه کښې اوسېږي او د غلام په حيث هلته پلورل شوی دی، نو پلار او تره يې ورغله او د نبي کريم ﷺ سره يې لاندې سوال جواب وکړ:

پلار او تره: مونږ خبر شوي ياستو چې زيد ستا غلام دی، نو مونږ به فديه درکړو هيله ده هغه په مونږ باندې وسپارې چې د خپله خانه سره يې بوځو.

نبي کريم ﷺ: زه ستاسو څخه فديه نه غواړم پرته د فديې اخستلو به يې درسره ولېږم، خو په دې شرط چې نوموړی ستاسو سره په تللو راضي وي.

پلار او تره: ډېره ښه ده د زيد څخه دې پوښتنه وکړی شي.

نبي کريم ﷺ: ای زيده! دغه دواړه کسان پېژنې؟

هغه جواب ورکړ چې: هو! دغه مې پلار دی او هغه مې تره دی.

بيا نبي کريم ﷺ نوموړی مخاطب کړ چې اوس نو ستا خوښه چې زما سره پاتې کېږې او که د خپل پلار او تره سره خپل وطن ته ځې. سمدستي زيد د نبي کريم ﷺ سره پاتې کېدل خوښ کړه، او ويې ويل چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! وَاللهِ لَا أَخْتَارُ عَلَيْكَ أَحَدًا»[۳] يعني ای د الله ﷻ پيغمبره! په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زه به په تاباندې هيڅاته غوره والی نه ورکوم!.

نبي کريم ﷺ: «أَشْهَدُوا أَنَّ زَيْدًا ابْنِي يَرِثُنِي وَأَرِثُهُ»[۴] يعني ای خلکو! تاسو شاهدان اوسئ چې زيد زما زوی دی (ما په زوی توب سره ونيوه) چې زه به د ده څخه مېراث وړم او دی به زما څخه مېراث وړي (زما د پلوه ازاد او حُر دی).

نو پلار او تره يې ډېر خوشاله شوه او بېرته خپل وطن ته ستانه شوه.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴؛ تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۰۵

(۲) الدر المنثور ج۶ ص؛ الإصابة في تميز الصحابة ج۱ ص۵۶۳

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۱

(۴) الإصابة في تميز الصحابة ج۱ ص۵۶۳

هـ: د همدغه وخت څخه وروسته به نومووړی د زيد بن محمد په نامه بلل کېده، آن تر هغه وخت پورې چې [الأحزاب: ۵] ايت نازل شو نو بيا يې بېرته خپل اصلي پلار ته انتساب صورت ونيو، چې د زيد بن حارثه په نامه ياد شو او بس.

و: په قرآن کريم کښې د بل يوه صحابي هم په صراحت نوم نه دی ذکر شوی، يوازې زيد بن حارثه رضي الله عنه دی چې په [الأحزاب: ۳۷] ايت کښې يې نوم نازل شوی او دا لوی افتخار يې په برخه شوی دی.

شايد چې دا ويار به د هغه ويار په بدل کښې ورکړی شوی وي کوم چې د نومووړي څخه واخستل شو او د "ابن محمد" نوم ترې ممنوع وګرځولی شو.

ز: کله چې زيد رضي الله عنه زلمی شو نو نبي کريم ﷺ ورته "أم أيمن رضي الله عنها" په نکاح کړه چې أسامه بن زيد رضي الله عنه د همدې بي بي زوی دی، او بيا يې ورته خپله د ترور لور (زينب رضي الله عنها) په نکاح کړه چې:

ح: په مدينه منوره کښې نبي کريم ﷺ د خپلې ترور لور (زينب رضي الله عنها) د نکاح غوښتنه وکړه، نو زينب بي بي او د دې کورنۍ ډېره خوشاله شوه چې دا مطالبه نبي کريم ﷺ د خپل خان دپاره کړې ده. خو کله چې هغوی پوه شوه چې دغې مطالبې د زيد بن حارثه رضي الله عنه دپاره صورت نيولی دی نو پخپله زينب رضي الله عنها او ورور بې (عبدالله) د نومووړي د قبول څخه انکاري شوه، نو الله ﷻ ايت شريف نازل کړ چې: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ﴾ الآية، سمدستي دواړو دغه مطالبه قبوله کړه.

ي: د نکاح څخه وروسته د زيد رضي الله عنه او د زينب رضي الله عنها ګوزاره خرابه شوه او زيد رضي الله عنه يې د طلاق اراده وکړه، چې تفصيل يې په ايت شريف کښې نازل شوی دی.

يا: عائشې رضي الله عنها د زيد بن حارثه رضي الله عنه په هکله ويلي دي چې: «مَا بَعَثَ رَسُولُ اللهِ ﷺ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ فِي جَيْشٍ قَطُّ إِلَّا أَمَّرَهُ عَلَيْهِمْ وَلَوْ بَقِيَ بَعْدَهُ اسْتَخْلَفَهُ»[1] يعني: نبي کريم ﷺ زيد بن حارثه رضي الله عنه (د غازيانو) په هيڅ لښکر کښې نه دی استولی مګر په لښکر باندې به يې د امير په حيث استاوه، او که بالفرض نومووړی صحابي رضي الله عنه د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته ژوندی پاتې وی نو هرومرو به يې خپل خليفه ګرځولی وی.

يب: نومووړی صحابي رضي الله عنه د موته په غزا کښې شهيد شو[2]. إنا لله وإنا إليه راجعون.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۴ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وايي چې په ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ﴾ کښې د "ما" کلمه د څه شي څخه عبارت ده. يا په بل عبارت: هغه څه شی وه د کوم چې الله ﷻ څرګندوونکی وه او نبي کريم ﷺ به خپل مبارک زړه کښې پټ ساتلی وه؟

(۱) مسند احمد بن حنبل ج ۱ ص۵۷
(۲) الإصابة في تمييز الصحابة ج۱ ص۵۶۳

مونږ وايو چې: نوموړې شی د بي بي زينب رضي الله عنها د نكاح خبر وه[۱] چې الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته وحې كړې وه چې دا كار كېدونكى او څرګندېدونكى دى ترڅو د جاهليت بد رواج د منځه يووړل شي. خو د دغې وحې سره-سره ـ كله چې زيد رضي الله عنه نبي كريم ﷺ ته د نوموړې زينب رضي الله عنها څخه شكايت وكړ چې زما اطاعت نه كوي او زه غواړم چې طلاق وركړم ـ نبي كريم ﷺ ورته وويلې چې: ﴿ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ ﴾ يعنې خپلې مېرمن (زينب رضي الله عنها) ته طلاق مه وركوه (په خپله نكاح كښې يې بنده وساته) او د الله ﷻ څخه وډار شه.

ب: كه څوک وايي چې: ځينې مفسرين كرام وايي چې ذكر شوى پټ ساتلى شوى شى زينب رضي الله عنها ته د نبي كريم ﷺ د زړه ميلان وه[۲] چې په طبعي توګه يې صورت ونيوه البته كله چې دغه بي بي رضي الله عنها د ده ﷺ د نظر لاندې واقع شوه. نو پوښتنه دا ده چې تاسو دغه تفسير په څه دليل خوښ نه كړ؟

مونږ وايو چې: دغه تفسير مونږ د لاندې وجوهو د كبله خوښ نه كړ:

اول: دا تفسير د يو پلوه د نبي كريم ﷺ د عالي شان سره چندان تناسب نه لري، او د بله پلوه نه په كوم حديث باندې په اثبات رسېدلى دى او نه د ايتونو د اشاراتو څخه څرګندېږي.

په دې باندې علاوه عقل يې هم نه شي منلى او دا ځكه چې:

دوهم: ذكره شوې زينب رضي الله عنها د نبي كريم ﷺ د ترور لور وه او د همده ﷺ د نظر لاندې لويه شوې وه، كه بالفرض د ده ﷺ زړه ورته ميلان كولى نو په پېغلتوب كښې به يې په نكاح اخستې وى. حال دا چې نوموړې زينب رضي الله عنها او د هغې ورور (عبد الله رضي الله عنه) د نكاح د مطالبې په وخت كښې ډېر خوشاله شوه چې دغه مطالبه نبي كريم ﷺ د خپل ځان دپاره كړې ده. لكه چې پوره وضاحت يې د الله ﷻ په توفيق وړاندې په دربمه توضيح كښې تېر شو.

ج: كه څوک رايي: كوم تفسير چې تاسو غوره كړى دى، د هغه د ثبوت وجې كومې-كومې دي؟

مونږ وايو چې: زمونږ د غوره كړى شوي تفسير د اثبات د وجوهو څخه لاندې وجې ولولئ:

اول: د ﴿ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ ﴾ د جملې څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې الله ﷻ د هغه شي د څرګندولو وعده كړې وه كوم چې نبي كريم ﷺ په خپل مبارک زړه كښې ساتلى وه. خو الله ﷻ په خپله وعده وفاء وكړه او د ﴿ زَوَّجْنَاكَهَا ﴾ جمله يې نازله كړه او څرګنده يې كړه چې زينب په أمهات المؤمنين كښې شامله وګرځوله شوه.

كه بالفرض پټ ساتلى شوى شى د همدغې نكاح خبر نه وى نو الله ﷻ به په خپله وعده وفا نه وى كړې او كوم شى چې نبي كريم ﷺ پټ ساتلى وه هغه به الله ﷻ هم پټ ساتلى وى (او دا ځكه چې په دغه ارتباط خو الله ﷻ د هغې د نكاح څخه په غير بل شى نه دى څرګند كړى).

دوهم: په دې باندې علاوه ذكره شوې جمله په دې هم دلالت كوي چې د زينب رضي الله عنها د نكاح

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۵۵۴؛ تفسير القاسمي ج۱۳ ص۲۶۸

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۵۳۱

عقد خو صرف زمونږ د پلوه صورت نیولی دی. تا خو څه اراده نه درلوده او نه دې ورته میلان کړی وه چې تاته څه ملامتیه متوجه شوې وي.

دریم: د ﴿ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ ﴾ جمله هم په همدې مطلب باندې دلالت کوي، او دا څکه چې نبي کریم ﷺ د نکاح په صورت کښې د منافقانو د پروپاګند څخه ډاریده، که بالفرض پټ ساتلی شوی شی د زړه میلان وی نو د خلکو (منافقانو) څخه به نه وی ډار شوی څکه چې د زړه په میلان باندې خو د یو پلوه څوک خبرېږي نه، چې د پروپاګند زمینه ورته برابره شي، او د بله پلوه په دغه میلان باندې چاته د ملامتې ګوته نه نیوله کېږي چې هیڅوک د خپل زړه د تصوراتو ساحه نه شي محدودولی.

څلورم: بالآخره الله ﷻ د ذکر شوي عقد په سبب باندې صراحت کړی دی چې: ﴿ لِكَيۡ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ حَرَجٌ ﴾ الآیة. یعنې دغه کار ستا د قلبي میلان د کبله صورت نه دی نیولی بلکې په دغه کار (عقد) کښې د بد رواج مخنیوی او د مؤمنانو څخه د حرج پورته کول مطلب دي.

د: که څوک وایي چې: په دې مقام کښې نبي کریم ﷺ ته د عتاب آمیزه خطاب وجه څه ده؟ یا په بل عبارت: په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ څخه کوم نامناسب کار صورت نیولی وه؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[1] د عتاب آمیزه خطاب وجه دا ښودلې ده چې نبي کریم ﷺ زید بن حارثه ؓ ته په ﴿ أَمۡسِكۡ عَلَيۡكَ زَوۡجَكَ ﴾ سره مشوره ورکړه، مناسبه دا وه چې یا چپ پاتې شوی وی او یا یې ورته ویلی وی چې: "انت وشانک" ته پوهېږې او کار دې.

مګر مونږ ته دغه مناسبه خبره په دې مقام کښې نامناسبه برېښي، دا څکه چې په دې تقدیر خو هغه شی پټ پاتې شو کوم چې نبي کریم ﷺ په مبارک زړه کښې پټ ساتلی وه او الله ﷻ یې څرګندول او په ډاګه ګرځول غوښتل چې په ﴿ وَتُخۡفِي فِي نَفۡسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبۡدِيهِ ﴾ کښې ورته اشاره شوې وه.

نو مونږ ته بهتره برېښي چې نبي کریم ﷺ ته مناسبه او بهتره دا وه چې په صراحت سره یې زید بن حارثه ؓ په وحې باندې خبر کړی وی چې الله ﷻ اراده کړې ده چې زینب ؓ په أمهات المؤمنین کښې شامله کړي او د جاهلیت رواج وربانذې د منځه یوسي.

همدا مطلب په راتلونکي ایت کښې د ﴿ يُبَلِّغُونَ رِسَٰلَٰتِ ٱللَّهِ وَيَخۡشَوۡنَهُۥ ﴾ د جملو څخه هم د اشارې په توګه څرګندېږي، یعنې پخوانیو پیغمبرانو د خلکو د ډاره وحې نه ده پټه کړې او وخت په وخت یې ابلاغ کړې ده، نو تا ولې ابلاغ نه کړه؟.

د همدې کبله أم المؤمنین عائشه ؓ وایي چې: «لَوْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَاتِمًا شَيْئًا مِنَ الْوَحْيِ لَكَتَمَ هَذِهِ الْآيَةَ ﴿ وَإِذۡ تَقُولُ ﴾ (الآیة)»[2] یعنې که بالفرض نبي کریم ﷺ د وحې څخه د کوم شي پټوونکی وی نو هرومرو به یې همدغه ایت شریف پټ کړی وی (چې په ډېر شدید عتاب باندې مشتمل دی).

(١) روح المعاني ج٢٢ ص٢٤؛ تفسير الكشاف ج٣ ص٥٤١
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص١١٠٣؛ جامع الترمذي ج٢ ص١٥٦

هـ: که څوک وایي چې: د څه حکمت په منظور د ﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا ﴾ په جمله کښې د زید ﷺ په نامه باندې صراحت وکړی شو؟ ایا دا به بهتره نه وه چې د ایت شریف په اول سر کښې ورباندې صراحت شوی وی او د ﴿ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِىٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ ﴾ په عوض "وَإِذْ تَقُولُ لِزَيْدٍ" نازل شوی وی؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: د ایت شریف په سر کښې زید ﷺ څکه د نامه په عوض په موصول (الذي) سره ذکر شو ترڅو د عتاب شدت ته اشاره وکړی شي هغه دا چې: زید بن حارثه ﷺ خو هغه سړی دی چې الله ﷻ پرې انعام کړی دی او قوي ایمان یې ورکړی دی او پخپله تا هم ورسره ښه غټ انعام کړی دی چې د مریتوب څخه دې ژغورلی دی، نو تاته مناسب وه چې په صراحت سره دې ورته وحې څرګنده کړې وی چې الله ﷻ خو دغسې اراده کړې ده ستا څنګه خوښه ده؟

نو که تا د ابراهیم ﷺ طریقه خپله کړې وی او په وحې باندې دې صراحت کړی وی نو هرومرو به زید بن حارثه ﷺ د اسماعیل ﷺ جواب خپل کړی وی چې: ﴿ ٱفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ﴾ [الصآفات:۱۰۲] یعنې هغه څه اجراء کړه په کوم باندې چې ته مامور ګرځېدلی یې.

نو کله چې نبي کریم ﷺ په خوله یوه خبره وکړه خو په زړه کښې یې بله خبره وه، نو دا کار یې خلاف الأولی او نه بهتر (غیر مناسب) کار وه، چې نبي کریم ﷺ ورته په خپلو احادیثو کښې هم اشارې کړې دي، چې یو مثال یې د عبد الله بن سعد بن ابي السرح قیصه ده کومه چې د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۹۳] ایت لاندې تېره شوې ده، او بل مثال یې دا دی چې په یوه اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ یوه صحابي ته وویلې: «إِنَّهُ لَيْسَ لِنَبِيٍّ أَنْ يُومِضَ»[1] یعنې هیڅ پیغمبر ته دا خبره نښته (ورسره مناسبه نه ده) چې په پټه چاته نرۍ اشاره وکړي، چې هله ژرشه دا کار وکړه، او خپل ځان ورباندې ناګاره کړي چې ما هیڅ اشاره نه ده کړې.

خو په یاد ولرئ! چې نبي کریم ﷺ ته امر نه وه شوی چې د زینب رضي الله عنها نکاح خلکو ته ابلاغ کړه، که بالفرض امر ورته شوی وی نو په هیڅ صورت کښې به یې په زړه کښې نه وی ساتلی.

او دا هم په یاد ولرئ چې د نبي کریم ﷺ د عالي شان سره د ظاهر او د باطن عدم تطابق غیر مناسب وه چې په باطن (ما في الضمیر) باندې یې اظهار ونه کړ او ورباندې غلی شو. که بالفرض المحال د باطن (ما في الضمیر) څخه یې انکار کړی وی او د هغه په خلاف یې څرګندونه کړې وی، نو په دې صورت کښې خو به د دروغو د عصیان مرتکب شوی وی. نو د ایت شریف مطلب دا دی چې تا خلاف الأولی کار وکړ، هسې نه چې تا عصیان وکړ.

و: که څوک وایي چې: ایا د پیغمبر ﷺ د عالي شان سره مناسبه وه چې د خلکو څخه وډار شي لکه چې په ﴿ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ ﴾ کښې ورته اشاره شوې وه؟

مونږ وایو چې:

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۳۰۳

اول: د بشریت په لحاظ سره د غیر الله څخه ډارېدل د نبوت د عصمت سره څه منافات نه لري، لکه چې موسی ﷺ د اژدها څخه ډار شوی وه [النمل: ۱۰].

دوهم: د نبي کریم ﷺ ډار په حقیقت کښې مؤمنانو ته راجع وه چې منافقان یې تېر نه باسي او کفر ته یې وانه ړوي، چې که دا پیغمبر په حقه پیغمبر وی نو د خپل بلل شوي زوی طلاقه شوې ښځه به یې په نکاح سره نه وی اخستې.

د همدې جواب یو نظیر په یوه اوږده حدیث شریف کښې ډېر ښه تمثیل شوی دی چې مونږ یې په لاندې ډول راخلاصه کوو:

نبي کریم ﷺ په جومات کښې معتکف وه، او أم المؤمنین (صفیه رضي الله عنها) د زیارت دپاره ورغله. کله چې بېرته کورته ستنه شوه نو نبي کریم ﷺ ورسره د جومات تر دروازې پورې روان شو، ترڅو هغه په اطمنان سره خپل کور ته ورسېږي. په همدغه وخت کښې د انصارو څخه دوه سړي په لاره تېرېدل او په نبي کریم ﷺ باندې یې سلام واچاوه، نبي کریم ﷺ د "وعلیکم السلام" د ویلو څخه وروسته دغه دواړه سړي ودرول او ورته یې وویلې چې: دغه ښځه بل څوک نه ده صفیه (أم المؤمنین) ده.

ذکر شوي دواړه سړي وارخطا شوه او د "الله اکبر" او "سُبْحَانَ الله" په کلماتو باندې یې اوازونه پورته کړه چې: ای د الله رسوله! په بل چا نه ایا په تا باندې به هم څوک اتهام ولګوي؟!

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا»[1] یعنې د انسان د بدن څخه شیطان د وینې د رسېدلو ځای ته رسېږي (د وینې غوندې یې په بدن کښې ګرځي) او یقینًا زه وډار شوم چې ستاسو دواړو په زړونو کښې به څه شي (شبه) واچوي (او تاسو به دواړه کافر وګرځي).

دریم: په دې مقام کښې د "تَخْشَى" کلمه د هغه "خَشْيَة" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د ډار په معنی نه بلکې د حیاء په معنی دی[2] یعنې ایا تاته د خلکو څخه حیاء او شرم درځي چې ووایي خپله طلاقه شوې اِنګور یې په نکاح واخستله. ته به وایې چې دا ایت د [الأحزاب:۵۳] ایت یو نظیر دی.

ز: که څوک وایي چې: په [الأحزاب:۵] ایت سره په ډاګه په اثبات ورسېده چې بللی شوی کس د هیڅا زوی نه شي جوړېدلی، چې نه ورباندې توارث مرتبېږي او نه ورباندې د نکاح تحریم ترتب موندلی شي، نو د څه حکمت په بنیاد دغه اِلهي قطعي فرمان د نبي کریم ﷺ په لاس باندې عملي کړی هم شو، او یوازې د ذکر شوي ایت په نزول باندې اکتفاء ونه کړی شوه؟

مونږ وایو چې: الله ﷻ ته معلومه وه چې ذکر شوی جاهلي رواج د خلکو په زړونو کښې ژورې ریښې درلودې چې د محوه کولو دپاره یې ښه پوره قوت ته ضرورت وه، نو د همدې کبله الله ﷻ یوازې د قطعي ایت په نزول سره اکتفاء ونه کړه او نه یې د هغه تعمیل د امت نورو افرادو ته پرېښود،

10
6

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۷۲، او ج۲ ص۱۰۶۲
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۲۶۵

ې پخپله نبي کریم ﷺ یې د خلکو د اقتداء دپاره مکلف کړ چې ذکر شوی رواج په قول او عمل دواړو سره محوه او نابود کړي، والحمد لله ﷻ علی ذلک.

ح: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې بي بي زینب رضي الله عنها ته د هغې د عدت د تېرېدلو څخه وروسته نبي کریم ﷺ د هغې پخوانی مېړه (زید بن حارثه رضي الله عنه) د مرکچي په حیث ورولېږه ترڅو د اُمهات المؤمنین په ډله کښې شامله شي؟ «فَقَامَتْ إِلَى مَسْجِدِهَا وَنَزَلَ الْقُرْآنُ وَجَاءَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَدَخَلَ عَلَيْهَا بِغَيْرِ إِذْنٍ»[۱] یعنې نو هغه خپل جومات ته د استخارې د لمانځه دپاره پورته شوه[۲] او د قرآن کریم دغه ایتونه نازل شوه په کومو کښې چې بحث روان دی، او بالآخره نبي کریم ﷺ د نوموړې بي بي کور ته بدون د اجازې څخه ورداخل شو (چې الله ﷻ ورته اُم المؤمنین ګرځولې وه).

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: شاید دغه ډول مرکچي لیږلو به د لاندې حکمتونو په بنیاد صورت نیولی وي:

اول: ترڅو د معاندینو د اعتراض مخه بنده کړي چې زید رضي الله عنه به د زینب رضي الله عنها په طلاقولو باندې مجبور کړی شوی وي، نو کله یې چې پخپله د هغې ریباري وکړه نو دا خیال څوک نه شي کولی.

دوهم: ترڅو د زید رضي الله عنه او زینب رضي الله عنها ترمنځ هغه زړه بداوی د منځه یووړلی شي کوم چې د دوی دواړو ترمنځ د طلاق سبب ګرځېدلی وه.

ط: که څوک وایي چې: په ﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا ﴾ کښې د ﴿ وَطَرًا ﴾ کلمه د څه شي دپاره وضعه شوې ده؟

مونږ وایو چې: دغه کلمه اصلاً د مهم حاجت او اړتیا دپاره وضعه شوې ده[۳]، خو په دې مقام کښې د طلاق څخه کنایه ده[۴] یعنې کله چې زید رضي الله عنه د بي بي زینب رضي الله عنها څخه خپله اړتیا پوره کړه او اضافه یې ورته حاجت نه درلود، چې طلاق یې ورکړ او عدت یې تېر شو.

ي: که څوک وایي چې: الله ﷻ د بي بي زینب رضي الله عنها د تزویج نسبت په ﴿ زَوَّجْنَاكَهَا ﴾ کښې خپل اقدس خان ته کړی دی، نو دغه تزویج د بشري تزویجونو څخه څه فرق درلود؟

مونږ وایو چې: دغه تزویج لاندې فرقونه درلوده[۵]:

اول: دلته ایجاب او قبول ته حاجت پاتې نه شو.

دوهم: دلته شاهدانو ته اړتیا نه وه.

دریم: دلته د مهر تاکل صورت ونه نیوه

د همدې کبله به أم المؤمنین (زینب رضي الله عنها) په نورو أمهات المؤمنین باندې افتخار کاوه چې:

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۴۶۱

(۲) د استخارې په اړه لږ څه زیات بیان د [القصص ۶۸] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ

(۳) لسان العرب ج۵ ص۲۸۵، مفردات الراغب ص۵۶۳

(۴) روح المعاني ج۲۲ ص۲۵

(۵) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۹۳، تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۰۰

«زَوَّجَكُنَّ أَهَالِيكُنَّ وَزَوَّجَنِي اللهُ مِنْ فَوْقِ سَبْعِ سَمٰوَاتٍ»[۱] یعني تاسو خپلو اقاربو (ولیانو) نبي کریم ﷺ ته په نکاح ورکړې یاست، او زه د اوو اسمانونو دپاسه الله ﷻ په نکاح باندې ورکړې یم.

یا: ایا د أم المؤمنین (زینب رضي الله عنها) ولیمه د نورو أمهات المؤمنین په ولیمو باندې دپاسه وه؟

مونږ وایو چې: هو! په همدې هکله انس ﷺ وایي چې: «مَا أَوْلَمَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى شَيْءٍ مِنْ نِسَائِهِ مَا أَوْلَمَ عَلَى زَيْنَبَ أَوْلَمَ بِشَاةٍ»[۲] یعني نبي کریم ﷺ د خپلو مېرمنو څخه په یوې باندې هم هومره ولیمه نه ده کړې څومره یې چې د زینب رضي الله عنها په نکاح باندې کړې ده، چې د دغې بي بي په واده کښې یې په ګډه (پسه) سره ولیمه وکړه (او خلکو ته یې غوښې او ډوډۍ ورکړې، چې په نتیجه کښې د حجاب ایت هم نازل شو چې په [الأحزاب:۵۳] کښې ورته اشاره شوې ده).

غوره تفسیر

۵ـ د ﴿وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا﴾ په تفسیر کښې مفسرینو کرامو متعدد طرزونه اختیار کړې دي[۳] خو کوم تفسیر چې مونږ ته غوره او د مقام سره ښه مناسب ښکاره شوی دی هغه په لاندې نکاتو ولاړ دی:

الف: د ﴿أَمْر﴾ کلمه د کار معنی ورکوي چې په "أُمُور" سره جمعه کېږي.

ب: که څه هم د "قَدَر" کلمه په تاکلي کَم او کَیف سره د شیانو موجودولو دپاره وضعه شوې ده، خو دلته ترې د قضاء معنی مراده ده چې د الله ﷻ د ازلي إرادې او ازلي فیصلې څخه عبارت ده.

ج: د "قَدَر" کلمې سره د جَر توري (لکه "ب" یا "عَن") په لحاظ کښې شته.

د: د "مَقْدُور" کلمه د "قَدَر" دپاره تاکید واقع شوې ده لکه څنګه چې د "ظِلّ" دپاره د "ظَلِيل" کلمه په تاکید باندې دلالت کوي.

نو د ذکرو شوو نکاتو په ملحوظ یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: د الله ﷻ هر یو کار د ازلي ارادې او ازلي فیصلې په اثر صورت نیسي، چې دا داسې کلکه فیصله ده چې هیڅوک یې د إجراء کولو په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی او نه یې څوک مخه نیولی شي.

څو مهم ټکي

۶ـ په ﴿مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ﴾ الآیة کښې لاندې اتو مهمو ټکو ته توجه وکړئ:

الف: د "رِجَال" کلمه د "رَجُل" جمعه ده چې د بالغ نارینه دپاره وضعه شوې ده، او د "كُمْ" کلمې ته یې اضافت موندلی دی

ب: د "كُمْ" په کلمې سره ټول انسانان (نارینه او ښځینه) مخاطب کړی شوي دي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۷۷

(۳) روح المعاني ج۲۲ ص۲۷، التحریر والتنویر ج۲۲ ص۷۹

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای انسانانو! محمد ﷺ ستاسو د نارینه وو بالغو اشخاصو څخه د یوه کس نارینه هم پلار نه دی، البته داسې پلار چې شرعي احکام وربانديې ترتب مونده کړي، او پوره واضحه ده چې زید بن حارثه ﷺ هم ستاسو د بالغو نارینه وو څخه یو کس دی.

یا په بل عبارت: محمد ﷺ هېڅ بالغ نارینه اولاد نه لري، نو دغه اعتراض څومره بې ځایه دی چې محمد ﷺ خپله انګور (د زید بن حارثه ﷺ مطلقه) په نکاح کړه حال دا چې دا کار د ده ﷺ په خپل شریعت کښې جواز نه لري.

د نبي کریم ﷺ اولادونه

ج: نبي کریم ﷺ د مسلمانانو د بالغو زنانه وو څخه د څلور تنو پلار وه چې څلور واړه د خدیجه الکبری رضی الله عنها څخه وې، چې نومونه یې دا دي: زینب، رُقیه، اُم کلثوم، فاطمه رضی الله عنهن.

یوازې فاطمه رضی الله عنها د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته وفاته شوه او نورې درېواړه د نبي کریم ﷺ په ژوند کښې وفاتې شوې وې.

همدارنګه نبي کریم ﷺ د بي بي خدیجه الکبری څخه درې زامن درلوده چې درېواړه په مکه معظمه کښې د ماشومتوب په حال کښې وفات شوي وه، چې نومونه یې دا دي: القاسم، الطیب، الطاهر. یو بل څلورم زوی یې په مدینه منوره کښې د اُم المؤمنین ماریه القبطیه رضی الله عنها څخه وه او ابراهیم نومېده، چې دا هم په ماشومتوب کښې وفات شوی دی[1].

یادونه

د: عبد الله بن ابي اوفی ﷺ وايي چې ما د نبي کریم ﷺ د "ابراهیم" په نامه زوی لیدلی وه چې په ماشومتوب کښې وفات شو: «وَلَوْ قُضِيَ أَنْ يَكُونَ بَعْدَ مُحَمَّدٍ ﷺ نَبِيٌّ لَعَاشَ ابْنُهُ وَلَكِنْ لا نَبِيَّ بَعْدَهُ»[2] یعنې که بالفرض د الله ﷻ په نزد فیصله وی چې د نبي کریم ﷺ وروسته دې بل پیغمبر وی نو زوی به یې ژوندی پاتې شوی وی، مګر د ده ﷺ څخه وروسته بل پیغمبر نشته نو زوی یې هم د ماشومتوب په حال کښې وفات شو.

سوال جواب

ه: که څوک وايي چې: د وړاندېني کلام څخه د کوم توهم د پیدا کېدلو امکان وه چې په ﴿وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ﴾ کښې یې د ﴿وَلَٰكِن﴾ په کلمې سره مخه ونیوله شوه؟

مونږ وایو چې: دغه کلمه ـ والله ﷻ أعلم ـ د دې دپاره نازله شوه چې څوک د پلاروالی د سلب سره د توقیر او تعظیم سلب ضمیمه نه کړي. نو حاصل یې داسې کېږي چې: نبي کریم ﷺ خو د بالغو نارینه وو دپاره مطلقًا حقیقي او شرعي پلار نه دی مګر معنوي پلار خو دی چې د الله ﷻ د پلوه د

(۱) تفسیر المراغي ج۲۲ ص۱۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۹۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۲۴۱
(۲) سنن ابن ماجه ص۱۰۸

پیغمبر په حیث رااستولی شوی دی او تعظیم او توقیر یې په ټول امت باندې واجب او لازم دی.

خاتم څه معنی؟

و: په ﴿ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ﴾ کښې د "خاتَم" کلمه هغې آلې ته وضعه شوې ده په کومه باندې چې مُهر وهلی کېږي[۱] یا په بل عبارت: دا هغه فلزي ګوته ده چې د غمي په ځای پکښې مُهر نقش شوی وي، او کله چې د مکتوب په آخر کښې ووهلی شي نو معنی یې دا وي چې دغه مکتوب په همدغه ځای ختم او تمام شو، د نور څه زیاتول پکښې امکان نه لري.

په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه "آخر" مراد دی. یعنې نبي کریم ﷺ د ټولو پیغمبرانو وروستنی پیغمبر دی چې د ده ﷺ څخه وروسته بل پیغمبر نشته.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث شریف کښې اشاره کړې ده چې: «إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ فَأَنَا اللَّبِنَةُ وَأَنَا خَاتِمُ النَّبِيِّينَ»[۲] یعنې زما مثال او زما څخه وړاندې د تېرو شوو پیغمبرانو مثال داسې دی لکه چې یوه سړي یوه کوټه جوړه کړې وي او ښه ښایسته او ښه ډولي یې تیاره کړې وي مګر په یوه کُنج کښې یې د یوې خښتې ځای کنډو پاتې وي، نو خلک په دغې کوټې باندې ګرځي راګرځي او د ډول او سنګار څخه یې تعجب کوي، او وایي چې دغه خښته ولې په خپل ځای کښې نه ده اېښودله شوې، نو زه همدغه خښته یم چې د نبوت کوټه راباندې کامله شوه او زه وروستنی پیغمبر یم زما څخه وروسته بل پیغمبر نشته.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

ز: که څوک وایي: په شریعت کښې ثابته ده چې کله د قیامت ورځ نژدې شي نو عیسی ؑ به د اسمانه راښکته شي، نو دا د نبي کریم ﷺ څخه وروسته بل پیغمبر نه دی؟

مونږ وایو: چې کله عیسی ؑ د اسمانه راښکته شي نو په انجیل باندې به عمل نه کوي بلکې په قرآن باندې به عمل کوي، نو په هغه وخت کښې به عیسی ؑ د نبي کریم ﷺ د خلیفه په توګه قرآني احکام اجراء کوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې کله عیسی ؑ د اسمانه راښکته شي نو د سهار د لمانځه وخت به وي، نو عیسی ته به وویلی شي چې: وړاندې شه ای روح الله! لمونځ راکړه. عیسی ؑ به جواب ورکړي چې: «لِيَتَقَدَّمْ إِمَامُكُمْ فَلْيُصَلِّ بِكُمْ. فَإِذَا صَلَّى صَلَاةَ الصُّبْحِ خَرَجُوا إِلَيْهِ»[۳] یعنې ستاسو امام دې وړاندې شي او لمونځ دې درکړي، کله چې عیسی ؑ د سهار لمونځ اداء کړي نو د دجال مقابلې ته به ورووځي.

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۱۶۳
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۵۰۱
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۵۷

شاید چې د عیسی ﷺ د اولنۍ لمانځه په عدم امامت کښې به د خلکو په غوږ وهل مطلب وي چې محمدي ﷺ شریعت باقي دی او زه هم د همدغه شریعت اتباع کوم.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا نَزَلَ ابْنُ مَرْيَمَ فِيكُمْ وَإِمَامُكُمْ مِنْكُمْ»[١] یعنې ستاسو به څه حال وي کله چې عیسی بن مریم ﷺ په تاسو کښې د اسمانه په داسې حال کښې رابکته شي چې په دغه وخت کښې ستاسو د لمانځه امام همدا ستاسو د جملې څخه وي.

ح: که څوک وایي چې: ایا د ختم النبوة په هکله نور احادیث روایت شوي دي؟

مونږ وایو چې: په نبي کریم ﷺ باندې د نبوت ختم په قرآن کریم ﷺ باندې علاوه په زښتو ډېرو احادیثو سره هم په اثبات رسیدلی دی چې د معنوي تواتر معنی ورکوي، چې خینو علماوو کرامو یې ښه غټه مجموعه راغونده کړې ده[٢] او خینو نورو پکښې ښه تحقیق کړی دی[٣].

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ۚ وَكَانَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُۥ سَلَٰمٌ ۚ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذْنِهِۦ وَسِرَاجًا مُّنِيرًا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَٰفِرِينَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَدَعْ أَذَىٰهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾ ﴾

[۴۱] ای هغو کسانو کومو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو الله ﷻ یاد کړئ ډېر یادول.

[۴۲] او (هم) الله ﷻ ته سبا او بېګا د پاکۍ نسبت کوئ (او لمونځونه ورته دروئ).

[۴۳] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په تاسو باندې رحمت (او مهرباني) کوي او د ده ﷻ پرښتې (درته مغفرت غواړي)، د دې دپاره چې تاسو (د کفر) د تیارو څخه (د اسلام) رڼا ته راوباسي (او هم مو ترې بچ وساتي)، او الله ﷻ په مؤمنانو باندې ډېر مهربان دی.

[۴۴] په کومه ورځ کښې چې مؤمنان د الله ﷻ سره ملاقي کېږي (او قیامت قائم شي نو د همده ﷻ د پلوه) د دوی تحفه (سوغات) د سلام کلمه ده (چې: السلام علیکم). او الله ﷻ ورته (په خپل نزد کښې) د کرامت والا اجر تیار کړی دی (چې د جنت د نعمتونو څخه عبارت دي).

[۴۵] ای پیغمبره! یقیناً مونږ ته د شهادت ورکوونکي په حیث (خلکو ته) استولی یې، او د

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۰؛ صحیح مسلم ج۱ ص۵۷

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۹۳

(۳) تفهیم القرآن ج۵ ص۲۲۵

زیري ورکوونکي په حیث (هم) او د ډاروونکي په حیث (هم).

[۴۶] او (هم مو خلکو ته) د الله ﷻ په توفیق (او تسهیل)، الله ﷻ ته د بلونکي په حیث او د روښانه کوونکې ډیوې په حیث (استولی یې).

[۴۷] (نو ته د همدغو حیثیاتو په مطابق خپلو اجراءاتو ته ادامه ورکړه) او مؤمنانو ته زیری ورکړه چې یقیناً دوی لره د الله ﷻ د پلوه لوی فضل ټاکلی شوی دی.

[۴۸] او ته د کفارو او منافقانو اطاعت مه کوه (او وړاندیزونه یې مه منه)، او د همدوی اذیتونه (پروپاګند) پرېږده (انتقام ترې مه اخله، او ناندرې، ورسره مه وهه)، او خاص په الله ﷻ باندې (خپل) توکل ته اِدامه ورکړه (کفار او منافقان ستا په کارونو کښې خنډ نه شي جوړولی).

او الله ﷻ د کارساز په حیث بس دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو څینې ارشادات مؤمنانو ته متوجه وه چې باید د شرعي احکامو په مقابل کښې خپل نفسي خواهشات د پښو لاندې کړي، او په دې ایتونو کښې ورته هغه طریقه توصیه شوې ده په کومه باندې چې ایمان تقویه مومي او ذکر شوی خاصیت په زړونو کښې ژوندی ساتې، چې هغه د الله ﷻ د ذکر څخه عبارت ده.

او په څینو نورو ارشاداتو باندې یې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوي وه چې باید د شریعت په ابلاغ او اظهار کښې خلاف الأولی (نه بهتره) طریقه غوره نه کړي. او په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ هغو صفاتو ته اشاره شوې ده کوم چې د همدغې طریقې د غوره کولو غوښتونکي دي.

نو د حاصل یې داسې راځېږي چې:

اې پیغمبره! د مؤمنانو او هم د خپل ځان په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ د الله ﷻ د پلوه مؤمنانو ته ورسوه چې: اې مؤمنانو! د دې دپاره چې ستاسو ایمان تقویه شي او خپل نفسونه د قابو لاندې راولئ چې د شرعي حکم په مقابل کښې د همېشه دپاره خواهشات د پښو لاندې کړی شئ، نو په لاندې ارشاداتو عمل وکړئ:

الف: تاسو په هر حال کښې الله ﷻ ډېر یادوئ چې زړونه مو د دوام په توګه اطمنان او ډاډ ولري.

ب: سبا او بېګا بلکې هر وخت الله ﷻ ته د پاکۍ او تنزیه نسبت کوئ ترڅو د شیطاني وسوسو او تشویشونو څخه بچ پاتې شئ؛

ج. اې مؤمنانو! تاسو څکه د تل دپاره د الله ﷻ ذکر او تسبیحات مه هېروئ چې:

اول: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په دوامداره توګه په تاسو باندې خپل رحمتونه درنازلوي او د نېکو اعمالو توفیق درکوي.

دوهم: د همده ﷻ پرښتې د همده ﷻ په اذن ستاسو دپاره مغفرت او د ګناهونو عفوه غواړي.

درېیم: دا د دې دپاره چې الله ﷻ تاسو د ګناهونو د تیارو څخه د مغفرت رڼا ته راوباسي لکه څنګه یې چې د کفر د تیارو څخه د ایمان رڼا ته راویستلي یاست او په ایمان یې مشرف کړخولي یاست

څلورم: الله ﷻ په مؤمنانو باندې ډېر زيات مهربان دی، نو تاسو د دغې زياتې مهرباني شكريه وكړئ او د ايمان غوښتنو ته ادامه وركړئ.

پنځم: په دې باندې علاوه كله چې مؤمنان د الله ﷻ سره ملاقي شي او جنت ته ننوځي، نو الله ﷻ به ورته د سلام سوغات وركړي او په دائمي توګه به يې په سلامتيا باندې مطمئن وګرځوي. يا په بل عبارت: د ډېر مهربان الله ﷻ د پلوه به ورته د "السلام عليكم" كلمات واورولی شي.

شپږم: بالآخره الله ﷻ د مؤمنانو دپاره په خپل نزد كښې د كرامت او عزت څخه ډك اجرونه تيار كړي دي چې كم او كيف يې فقط ليدلو پورې اړه لري او بس.

۲_ ای پیغمبره! ته د لاندې صفتونو درلودلو په حال كښې خلكو ته استولی شوی یې:

الف: چې ته به د قيامت په ورځ د خپل اُمت په مؤمنانو باندې د تزكيه كولو شهادت وركړې، ترڅو دوی د نورو پيغمبرانو دپاره د شهادت وركولو جوګه شي چې هغوی په رښتيا سره هر يوه خپل-خپل اُمت ته د الله ﷻ پيغامونه رسولي دي، او ترڅو د خپل اُمت په كفارو باندې شهادت اداء كړې چې: يقينًا تا ورته الهي ارشادات ابلاغ كړي وه خو دوی ترې انكاري شوي وه.

ب: چې ته مؤمنانو ته د الله ﷻ په رضامندۍ سره زيرې وركوونكی يې.

ج: چې ته كفارو ته د الله ﷻ په غضب او عذاب سره ډاروونكی يې.

د: چې ته خاص د الله ﷻ را نازل كړی شوي دين ته د همده ﷻ په حكم او توفيق سره دعوت چلوونكی يې.

ه: چې د ټولو دنيا دپاره د لمر غوندې ډېره لويه روښانه كوونكې ډيوه او رڼا يې.

و: ای پیغمبره! ته د ذكرو شوو صفاتو په مقتضی خپل عمل او اجراءاتو ته ادامه وركړه او لاندې ارشادات هم په نظر كښې ونيسه:

اول: ته مؤمنانو ته زيرې وركړه چې: يقينًا دوی لره د الله ﷻ د پلوه ډېر لوی فضل او احسان ټاكلی شوی دی، چې توصيف يې د انسانانو په زړونو كښې نه ځايږي.

دوهم: ته د كفارو او منافقانو وړانديز مه منه او عدم اطاعت ته يې ادامه وركړه، د دوی وړانديز خو د كفر او ضلالت وړانديز دی او ته د ارشاد او هدايت دپاره استولی شوی يې او بس.

درېيم: ته د دغو اسلام دښمنه ټولنو اذيتونه او په ژبو سره پروپاګندونه د پامه وغورځوه او هيڅ نظر ورته مه كوه، تاته هيڅ ضرر نه شي رسولی او د اسلام د ترقۍ مخه نه شي بندولی.

څلورم: : ته فقط او فقط په الله ﷻ باندې توكل وكړه او د هيچا څخه مه ډارېږه، او دا ځكه چې الله ﷻ ستا كارساز دی، چې د همده ﷻ كارسازي ستا دپاره كفايت كوي، نو هيڅوک ستا كار نه شي وړانولی او نه دې د اجراءاتو په وړاندې خنډ واقع كېدلی شي.

توضيحات

۱_ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكۡرٗا كَثِيرٗا ﴾ په ارتباط ويلي دي

چې هر یو عبادت چې الله ﷻ فرض کړی دی هغه یې محدود ګرځولی دی او اندازه یې ورته ټاکلې ده. او هم یې د عذر په حال کښې د هغه د ترک او نه عملي کولو اجازه کړې ده، خو یوازې هغه فریضه چې نه یې ورته اندازه ټاکلې ده او نه یې د معذرتونو په وخت کښې د هغې د نه اجراء کولو اجازه کړې ده، فقط ذکر دی او بس.

نو مؤمن ته په کار دي چې په هر حال الله ﷻ یاد کړي، که په وچه کښې وي او که په دریاب کښې، په سفر کښې وي او که په کور کښې، د غناء حال وي او که د فقر، جوړ وي او که مریض، پټ وي او که ښکاره. شپه وي او که ورځ[1] او داسې نور.

عائشه (أم المؤمنین) رضي الله عنها وایي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَذْكُرُ اللهَ ﷻ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ»[2] یعنې نبي کریم ﷺ وه چې په خپلو ټولو وختونو کښې به یې الله ﷻ یاداوه.

صَلوة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ هُوَ ٱلَّذِي يُصَلِّي عَلَيۡكُمۡ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ ﴾ کښې د ﴿ يُصَلِّي ﴾ کلمه اصلاً د هغه مصدر څخه اشتقاقه شوې ده د کوم څخه چې په: ﴿ وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡ ﴾ [التوبة:۱۰۳] کښې د "صَلِّ" کلمې اصلا اشتقاق موندلی، کوم چې د "صَلْي" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه عبارت دی.

څرنګه چې مونږ د الله ﷻ په توفیق دغه اشتقاق همدلته ښه پوره تحلیل کړی دی نو دلته یې بیا تحلیلولو ته څه اړتیا نه ګورو، صرف لاندې معلومات ورباندې وراضافه کوو:

الف: کله چې ذکر شوی مصدر (صَلْي) د تفعیل د باب لاندې واقع شي نو قانونًا باید "تَصْلِيَة" ـلکه "تَكْرِمَة"ـ ولوستلی شي، خو په استعمال کښې د همدغه قانوني مصدر په عوض د "صَلوة" کلمه د اسم مصدر په حیث استعمالیږي[3] چې په دغه وخت کښې متعددې معناوې درلودلی شي چې د ټولو په منځکښې څه شیان مشترک ګڼلی کیږي، لکه رحمت، حسن الثناء، دعاء. استغفار او داسې نور[4].

ب: که څوک وایي چې: په دې مقام کښې د مفسرینو کرامو په نزد د "صَلوة" څخه د الله ﷻ په نسبت رحمت مطلب دی او د پرښتو په نسبت ترې استغفار مراد دی[5]، نو په دې تقدیر خو د یوه مشترک لفظ څخه په یوه حال او په یوه جمله کښې دوه معناوې مرادې کړی شوې، حال دا چې دغه ډول استعمال د عربیت په لحاظ مقبول استعمال نه دی؟

مونږ وایو چې: د "صَلوة" د کلمې څخه د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الصَّلوة" (هر هغه شی چې د صلوة اطلاق پرې کیږي) په ملحوظ ذکرې شوې دوه معناوې لا څه چې ډیرې متعددې معناوې مراد ګرځېدلی شي.

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۶۱۹
(۲) سنن ابی داود ج۱ ص۴
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۴۶۶
(۴) القاموس المحیط ج۲ ص۸۴۷؛ صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۷
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۱۹۸

چې موږ د همدغې شاملې معنی څخه په "درود" سره تعبیر کوو.

د مشترک دا دول استعمال د عربیت په لحاظ مقبول دی چې د مشترک د عموم او یا د مجاز د عموم په نامه یادیږي.

ذکر شوی جواب باید هیر نه کړی شي او په راتلونکي [الأحزاب:۴۳] ایت کښې هم باید په نظر کښې وساتلی شي.

تحية څه معنی؟

۳ـ په ﴿ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ ﴾ کښې د "تحيّة" کلمه موږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:۸۶] ایت لاندې بنه پوره تحلیله کړې ده خو په دې مقام کښې وربانديې لاندې مطالب ورزیاتوو.

الف. دغه کلمه د "تَفْعِيْل" د باب څخه د "حَيٌ" دپاره مصدر ده چې په شريعت کښې د "السَّلامُ عَلَيْكُمْ" سره مرادفه ده[۱].

ب. دغه کلمه په ایت شریف کښې خپل مفعول (مؤمنانو) ته مضافه ده او فاعل (د السلام علیکم ویونکی) یې محذوف دی، چې مفسرینو کرامو یې په تعین کښې متعدد اقوال کړي دي[۲] لکه:

اول: د مرګ په وخت کښې به ورته ملائک د "السلام عليکم" په ویلو د سلامتۍ زیری ورکړي.

دوهم: کله چې دوی د قبرونو څخه راپورته کېږي نو پرښتې به ورته د سلامتیا زیری ورکړي.

دریم: د جنت په داخل کښې به ورته پرښتې بشارت ورکړي او سلامونه به وربانديې اچوي.

څلورم: د جنت په داخل کښې به مؤمنان یو په بل باندې د "السلام عليکم" کلمه وایي.

پنځم: د "السلام عليکم" کلمه به په جنت کښې د الله ﷻ د پلوه مؤمنانو ته سوغات ورکولی کېږي.

په دې مقام کښې موږ ته پنځم قول بهتر برېښي، چې ظاهراً د ﴿ يَلْقَوْنَهُ ﴾ بارز ضمير الله ﷻ ته راجع دی.

د نبي کريم ﷺ شهادت

۴ـ د قیامت په ورځ د نبي کريم ﷺ د شهادت په هکله موږ د الله ﷻ په مرسته د [النساء:۴۱] ایت لاندې څه بیان لیکلی دی، خو په دې مقام کښې وربانديې د لاندې حديث ذکر وراضافه کوو:

نبي کريم ﷺ په یوه اوږده حديث کښې فرمایلي دي چې د قيامت په ورځ به د نوح ﷺ قوم انکار وکړي چې موږ ته هيڅ پيغمبر نه دی راغلی، حال دا چې نوح ﷺ به د تبليغ دعوه کوي چې: ای ربه! ما خپل قوم ته ستا ارشادات رسولي دي، نو الله ﷻ به نوح ﷺ ته پوښتنه راجع کړي چې: «مَنْ يَشْهَدُ لَكَ» ستا دپاره به څوک شهادت ورکړي؟ نوح ﷺ به ووايي چې: «مُحَمَّدٌ ﷺ وَأُمَّتُهُ» ای ربه! زما شاهدان محمد ﷺ او د ده امت دی، بیا نبي کريم ﷺ وفرمایل چې: «فَتَشْهَدُ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ»[۳] نو موږ به

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۲۱۶

(۲) تفسير البغوی ج۳ ص۵۳۵؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۹۶

(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۰

شاهدي ورکړو چې بې شکه نوح علیه السلام خپل اُمت ته الهي ارشادات رسولي وه

یادونه

۵_ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو[1] دا خبره بنه پوره څېړلې ده چې: ایا نبي کريم ﷺ ته د خپل اُمت په اعمالو باندې اطلاع ورکوله کېږي او که څنګه؟

نو که څوک هلته يو ځل مراجعه وکړي شايد چې په ګټه به ورته تمامه شي.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: په ﴿وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ﴾ کښې د ﴿بِإِذۡنِهِۦ﴾ د کلمې څخه د دعوت چلولو إباحت معلومېږي، حال دا چې د دعوت چلول خو په نبي کريم ﷺ باندې فرض وه؟

مونږ وايو چې: دلته د "إذن" څخه اسانول او توفيق ورکول مطلب دي[2]. يعنې اى پيغمبره! مونږ ته په خپل نصرت او کومک سره د داعي الى الله په صفت استولى يې، چې دا کار مو تاته اسان کړى دى که نه نو دا ډېره درنه دنده ده.

يو نحوي تحليل

۷_ په ﴿وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾ کښې د "بَشِّرْ" جمله د خپلو معطوفاتو سره په هغې مقدرې انشائيه جملې باندې عطفه ده کومه چې د وړاندېنې کلام څخه د اشارې په توګه څرګندېږي. چې مونږ ترې په "قُدمْ كَمَا أَرْسَلْنَاكَ" سره تعبير کولى شو. يعنې اى پيغمبره! مونږ چې ته په کومو صفاتو باندې موصوف ګرځولى يې د هغو صفاتو په مطابق خپلې کړنلارې ته ادامه ورکړه، او هم مومنانو ته بشارت ورکړه... آن تر آخره پورې.

يوه خاطره

۸_ په دې مقام کښې مونږ ته يوه خاطره ذهن ته راځي او الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې صحت به لري او که نه که صحت لري نو د الله ﷻ د پلوه به وي که نه نو نفسي او شيطاني به وي، هغه دا چې: شايد چې دلته به الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ د دې کبله په عالي صفاتو باندې ستايلى وي چې:

الف: ترڅو د هغو عتاب آميزه کلماتو عوض وګرځي په کومو باندې چې په [الأحزاب:۳۷] کښې د الله ﷻ د پلوه مخاطب ګرځولى شوى وه چې: ﴿وَتَخۡشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخۡشَىٰهُ﴾.

ب: ترڅو نبي کريم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شي چې تاته د خلاف الأولى په ارتکاب سره څکه عتاب آميزه خطاب متوجه کړى شو چې ستا شان ډېر عالي دى او د دغو صفاتو درلودونکى يې، که بالفرض تا دغه صفات نه درلودى، نو د خلاف الأولى (نه بهتر) کار په کولو به درته ملامتي نه وى متوجه شوې.

---

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۴۵

(۲) تفسير الکشاف ج۳ ص۵۴۷

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحْتُمُ ٱلْمُؤْمِنَـٰتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ
فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا ۖ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾ يَـٰٓأَيُّهَا
ٱلنَّبِىُّ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَٰجَكَ ٱلَّـٰتِىٓ ءَاتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ
عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّـٰتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَـٰلَـٰتِكَ ٱلَّـٰتِى هَاجَرْنَ مَعَكَ
وَٱمْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِىِّ إِنْ أَرَادَ ٱلنَّبِىُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ
ٱلْمُؤْمِنِينَ ۗ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِىٓ أَزْوَٰجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ
عَلَيْكَ حَرَجٌ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥٠﴾ تُرْجِى مَن تَشَآءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔوِىٓ إِلَيْكَ مَن
تَشَآءُ ۖ وَمَنِ ٱبْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا
يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَآ ءَاتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا
حَلِيمًا ﴿٥١﴾ لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعْدُ وَلَآ أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَٰجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ
حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ رَّقِيبًا ﴿٥٢﴾ ﴾

[۴۹] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! کله چې تاسو مؤمنې ښځې په نکاح کړې (او) بیا تاسو هغوی د دې څخه وړاندې طلاقې کړې چې مسه یې کړئ (چې جنسي ارتباط ورسره ونیسئ او یا ورسره صحیحه خلوت وکړئ)، نو ستاسو دپاره په هغوی باندې هیڅ عدت (شمېرل) نشته چې تاسو به هغه شمېرئ.

نو تاسو هغوی ته متعه (یو جوړ جامه) ورکړئ او خوشې یې کړئ، ښه (او ښایسته) خوشې کول (چې بدون د اذیته یې رخصتې کړئ).

[۵۰] ای پیغمبره! یقیناً مونږ تاته ستا هغه میرمنې حلالې کړې دي کومو ته چې تا د هغوی مهرونه ورکړي دي (نو په تاباندې هیڅوک اعتراض نه شي کولی)، او هغه وینځې (مو هم درته حلالې کړې دي) چې ستا ښی لاس یې مالک ګرځېدلی دی (چې دا وینځې) د هغو ښځو څخه (عبارت دي کومې) چې الله ﷻ په تاباندې (د کفارو څخه) درتاوې کړې دي (او د غنیمت په حیث یې ستا په لاس کښې غورځولې دي).

او (تاته مو) ستا د تره لورانې او ستا د عمه ګانو لورانې او ستا د ماما لورانې او ستا د توریو لورانې (البته) هغه چې ستا سره یې (د مکې څخه مدینې ته) هجرت کړی وي (حلالې کړې دي).

او (هم مو تاته) مؤمنه ښځه (بدون د مهره حلاله ګرځولې ده، البته) په دې شرط سره چې هغه پیغمبر ﷺ ته خپل ځان هبه کړي (چې زه ستا څخه مهر نه غواړم. دغه مو حلاله ګرځولې ده خو) که چرته پیغمبر ﷺ اراده درلوده چې په نکاح باندې یې واخلي (یعنې د دغسې ښځې په نکاح اخستل څه لازم کار نه دی)

(ای پیغمبره!) ذکر شوې ښځې مو) خاص (او سوچه) ستا د پاره بدون د مؤمنانو څخه (حلالې ګرځولې دي) اما د مؤمنانو په هکله) یقینًا مونږ په هغو (احکامو) باندې پوهېږو کوم چې ورباندې مونږ د دوی د مېرمنو او هغو وینځو په هکله فرض کړي دي چې د دوی ښي لاسونه یې مالکان شوي دي (نو هغوی ته د هغوی سره مناسب احکام ورنازلوو).

(ای پیغمبره! مونږ) د دې دپاره (تاته ذکرې شوې زنانه حلالې وګرځولې) چې په تاباندې (د شریعت په ابلاغ او دعوتي چارو کښې) څه حرج (تنګي) پرېنووځي (او د مشکل سره مخامخ نه شې).

او الله ﷻ ښښونکی (او) مهربان دی (که اعتراض کوونکی توبه تائب شي نو الله ﷻ به د پخوانیو ګناهونو څخه ورتېر شي).

[۵۱] (ای پیغمبره! په مېرمنو کښې په تاباندې د نوبت مراعات هم لازم نه دی نو) ته د دغو ښځو (خپلو مېرمنو) څخه هغه مېرمن وروسته کولی شې کومې ته چې ستا اراده وشي (چې د نوبت څخه یې وروسته کړې)، او ته هغه مېرمن خپل ځان ته درنژدې کولی شې کومې ته چې ستا اراده وشي (چې درنژدې یې کړې او په خپل څنګ کښې ځای ورکړې). او هغه مېرمن چې ته (خپل ځان ته بېرته) دروغواړې (البته چې دا) د هغې مېرمنې څخه عبارت ده کومه چې تا (د خپله خانه) جدا (او لرې) کړې وي، نو (په دې کښې هم) په تاباندې څه باک (او ګناه) نشته.

(ای پیغمبره!) دغه (د نوبت عدم وجوب) دې ته ډېر نژدې دی چې ستا د مېرمنو سترګې یخې شي (خوشالې شي)، او غمژنې نه شي، او چې دوی ټولې په هغه څه باندې راضي شي کوم چې ته دوی ته ورکوې (لږ وي او که ډېر).

او الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي کوم چې ستاسو په زړونو کښې موجود دي (نو په دغې کرښلاره کښې د هغوی خوشالي او د دعوت چلولو دپاره ستا فراغت نغښتی دی). او الله ﷻ پوه (او) د حلم خاوند دی (د هغه چا په تعذیب عجله نه کوي کوم چې په تاباندې اعتراض کوي).

[۵۲] (ای پیغمبره! د زنانه وو) د ذکرو شوو (ګروپونو) د حلال ګرځولو څخه وروسته (په غیر تاته (نورې) ښځې (په نکاح اخستل) حلالې نه دي، او نه (درته دا کار حلال دی) چې په موجودو مېرمنو سره د ښځو څخه (نورې ښځې) تبدیلې کړې (چې دوی ته طلاق ورکړې او هغوی په نکاح واخلې)، که څه هم د هغوی حسن تا په تعجب کښې اچوي (ستا خوښې شي)، مګر (د موجودو وینځو څخه په غیر درته) هغه وینځې (حلالې دي) د کومو چې ستا ښی لاس مالک وګرځي (په وینځو کښې په تاباندې هیڅ ډول بندیز نشته).

او الله ﷻ په هر شي باندې څارونکی دی (د هر چا د حال سره مناسب احکام نازلوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

لکه څنګه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې ځینې ارشادات مؤمنانو ته متوجه وه او ځینو نورو په نبي کریم ﷺ پورې ارتباط درلود، همدارنګه په دې ایتونو کښې هم ځینې ارشادات په مؤمنانو پورې مربوط دي او ځینې نور په نبي کریم ﷺ پورې اختصاص لري، چې حاصل یې داسې راځېږي.

اې پیغمبره! د مؤمنانو په هکله او هم د خپل خان په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه.

۱ـ د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې: اې مؤمنانو!

الف: کله چې تاسو مؤمنې زنانه په نکاح واخلئ او بیا ورته د هغه څخه وړاندې طلاق ورکړئ چې تاسو ورته لاس ور وړئ او جنسي ارتباط ورسره ونیسئ، نو په دې صورت کښې په دغو طلاق کړې شوو ښځو باندې د عدت تېرول نشته

دوی کولی شي چې سمدستي ستاسو د جملې څخه بل مسلمانان نارینه په نکاح واخلي، او همدارنګه په تاسو باندې نشته چې د هغوی د عدت شپې او ورځې وشمېرئ ترڅو هغوی ته د نورو مطلقو غوندې نفقه ورکړئ

ب: هو! په ذکر شوي صورت کښې په تاسو باندې د هغوی دپاره د متعې ورکول واجب دي چې څه دنیاوي سامان (لکه جامه او نور) ورکړئ، او په ښایسته خوشې کولو سره یې خوشې کړئ.

یا په بل عبارت: په تاسو لازمه ده چې په هغوی باندې بندیز ونه لګوئ، چې یا وروباندې جبراً عدت تېر کړئ او یا یې مخه ونیسئ او اجازه ورنه کړئ چې د بل چا سره نکاح وکړي.

۲ـ اې پیغمبره! د خپل خان په ارتباط په نظر کښې ونیسه چې: مونږ تاته لاندې زنانه حلالې ګرځولې دي:

اول: هغه زنانه کومې چې في الحال ستا په نکاح کښې ستا سره موجودې دي، چې ځینو ته دې مهرونه ورکړي دي او ځینې هغه زنانه دي چې ستا ښی لاس یې مالک ګرځېدلی دی او الله ﷻ په تاباندې د کفارو څخه درتاوې کړې دي او ستا په ملکیت کښې یې شاملې ګرځولې دي، خو تا ځینې ازادې کړې او په نکاح سره دې د اُمهات المؤمنین په ډله کښې شاملې وګرځولې او ځینې لا تر اوسه پورې د وینځتوب په حالت پاتې دي.

دوهم: او هم هغه زنانه کومې چې ستا په پلارني نسب پورې تړاو لري لکه د کاکا لوڼانې او یا د پلارنیو تروړګانو لوڼانې، خو په دې شرط چې ستا غوندې د مکې معظمې څخه د مدینې منورې په هجرت بریالی شوې وي.

دریم: تاته د مور د نسب مربوطې زنانه هم مونږ حلالې ګرځولې دي، لکه ستا د ماما لوڼانې او یا د مورنۍ تروړګانو لوڼانې، خو په دوی کښې هم د هجرت شرط شته دی.

څلورم: هغه مؤمنه ښځه مو هم درته حلاله ګرځولې ده کومه چې خپل خان بدون د مهره تاته په دې ملحوظ وبښي چې ته د الله ﷻ پیغمبر یې. نو که چېرته د الله ﷻ پیغمبر د نومورې زنانه د نکاح کولو اراده وکړي نو د غه نکاح ورته بدون د مهره حلاله ده

۳_ ای پیغمبره! لنډه دا چې تاته مو اجازه درکړې ده چې په خپلو موجوده زوجاتو باندې نورې هم وراضافه کړې او د أمهات المؤمنين په ډله کښې يې شاملې کړې، خو خپل أمت ته زموږ د پلوه ابلاغ کړه چې: ذکر شوی احلال او اجازه فقط په همدا تا پورې مختصه ده، او نورو مؤمنانو ته اجازه نشته چې په ذکر شوي احلال کښې خپل ځانونه له تا سره شریک وګڼي. او د ځلورو څخه اضافه ښځې په نکاح واخلي او يا يې بدون د مهره په نکاح کړي.

او دا څکه چې: موږ په خپل کامل علم سره په هغو احکامو باندې ښه پوهېږو کوم چې موږ ستا څخه په غير په نورو مؤمنانو باندې فرض کړي دي، البته د دوی د مېرمنو او د وینځو په هکله. یا په بل عبارت: د حکمت په مقتضی مو ځینې احکام تا پورې مختص ګرځولي دي او نور مؤمنان مو درسره پکښې نه دي شریک کړي.

۴_ ای پیغمبره! ځینې احکام په تا پورې څکه خاص کړی شوي دي ترڅو په تاباندې هيڅ تنګي رانه شي او په دعوتي أمورو کښې څه خنډ واقع نه شي.

هو! که په دغو اختصاصي احکامو کښې په تاباندې څوک اعتراض کوي نو الله ﷻ بښونکی او مهربان دی او د توبې دروازه يې لا تر اوسه پورې نه ده بنده کړې، نو هغوی ته په کار دي چې په خپلو کړو وړو او اعتراضونو باندې توبه تائب شي.

۵_ ای پیغمبره! په تاپورې بل اختصاصي حکم دا دی چې په تاباندې د خپلو مېرمنو په هکله نوبت او وار واجب نه دی، چې تفصيل يې دا دی:

الف: ته کولی شې چې د خپلو مېرمنو د جملې څخه کومه يوه د نوبت څخه وروسته کړې او د وار څخه يې وباسې.

ب: دا هم تاته جائزه ده چې هغه مېرمن خپل ځان ته درنژدې کړې کومې ته چې ستا اراده وشي

ج: همدارنګه ته کولی شې چې خپله هغه مېرمن بېرته خپل ځان ته درنژدې کړې کومه چې تا د خپله خانه لرې کړې وي او د نوبت څخه دې ويستلې وي.

۶_ موږ څکه ستا د غاړې څخه د خپلو مېرمنو په ارتباط د نوبت مراعات ساقط کړ چې دغه کار لاندې ګټې لري:

الف: په دې تقدیر نژدې ده چې ستا د ټولو مېرمنو سترګې يخې شي او خوشاله وګرځي چې په عدم نوبت کښې ټولې يو برابرې شوې.

ب: نژدې ده چې يوه په بله غمژنه نه شي او يوه د بلې سره سيالي ونه کړي.

ج: لرې نه ده چې ټولې د هغه څه په ورکړه باندې راضي شي ـ لږ وي او که ډېر ـ کوم چې ستا د پلوه هغوی ته ورکول کيږي، او دا څکه چې:

په تاباندې د خپلو مېرمنو ترمنځ د نوبت د مراعاتولو حق نشته او څه چې ستا د پلوه ورته ورکول کېږي هغه د حق اداء کول نه بلکې هغه يو احسان دی او بس.

۷_ ای پیغمبره! الله ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې پوهېږي کوم چې ستاسو په زړونو کښې خطور

کوي او ګرځي راګرځي. نو:

الف: ستا زړه هم ورته معلوم دی چې په اُمهات المؤمنين کښې کومې یوې ته زيات ميلان لرې، او دا هم ورته څرګنده ده چې د نوبت سقوط ستا دپاره څومره زيات فراغت بښي او د دعوت چلولو دپاره څومره ګټور واقع کېږي.

ب: د اُمهات المؤمنين زړونه هم ورته څرګند دي چې د نوبت سقوط د دوی د اطمنان دپاره څومره لوی سبب ګرځي.

ج: بالآخره: الله ﷻ ته هغه اعتراضات هم په ډاګه دي کوم چې د اُمهات المؤمنين د تعدد په هکله د ځينو خلکو په اذهانو کښې تاوېږي او يا يې پکښې په لوی لاس تاووي.

خو د دې سره-سره چې الله ﷻ پوه دی، د حلم خاوند هم دی، نو د دغو عنادي اعتراض کوونکو په تعذيب باندې عجله نه کوي چې د توبې فرصت ترې فوت شي.

۸ـ ای پيغمبره! مونږ تاته د هغو ښځو په نکاح باندې اخستل حلال ګرځولي دي د کوموګروپونو ته چې وړاندې اشاره وشوه، خو په دې باندې علاوه لاندې ارشادات هم په نظر کښې ونيسه:

الف: تاته حلاله نه ده چې د ذکرو شوو ګروپونو څخه په غير د نورو ګروپونو څخه ښځې په نکاح واخلې، يا په بل عبارت: ته نه شې کولی چې اعرابی يا اعجمی ښځه په اُمهات المؤمنين کښې شامله کړې.

ب: دا هم تاته جواز نه لرې چې موجودو اُمهات المؤمنين ته طلاق ورکړې او په عوض کښې يې د ذکرو شوو حلالو ګروپونو څخه نورې ښځې اُمهات المؤمنين جوړې کړې.

لنډه دا چې ته د ذکرو شوو ګروپونو څخه د اُمهات المؤمنين عدد زياتولی شې خو عوض کولی يې نه شې.

ج: اما د وينځو په هکله تاته جائزه ده چې نورې هم په خپل ملکيت کښې شاملې کړې.

۹ـ او الله ﷻ په هر شي باندې څارونکی (او مراقبت کوونکی) دی، ستاسو ټول کړه وړه يې تر څارنې لاندې دي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحْتُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾ الآية- په ارتباط د [البقرة:۲۲۷] ايت لاندې د عدتونو په هکله او د [البقرة:۲۳۶] ايت لاندې د متعې په هکله ښه پوره تفصيل تېر شوی دی ـوالحمد لله ﷻ علی ذلک ـ، چې تکراري تفصيل ته يې څه اړتيا نه ګورو.

نبي کريم ﷺ پورې څه اختصاصي احکام

۲ـ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ ﴾ الآية. او په ﴿ لَّا يَحِلُّ لَكَ ﴾ الآية، دواړو ايتونو کښې هغو احکامو ته اشاره شوې ده کومو چې نبي کريم ﷺ پورې اختصاص درلود. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحې ته متوجه شئ:

لومړی اختصاصي حکم

۳ـ د ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَحۡلَلۡنَا لَكَ أَزۡوَٰجَكَ ٱلَّٰتِيٓ ءَاتَيۡتَ أُجُورَهُنَّ﴾ شرحه دا ده چې

الف. د [الأحزاب:۵۲] ایت په تفسیر کښې د ځینو مفسرینو کرامو[۱] د بیان څخه معلومېږي چې د دغه ایت د نزول په وخت کښې د اُمهات المؤمنین د ټولګي څخه نهه تنه ژوندۍ وې. یعنې ای پیغمبره! دغه تعداد مونږ تاته حلال ګرځولی دی، چې په همدا تاپورې اختصاص لري. اما ستا د اُمت دپاره في نفر د څلورو څخه اضافه په نکاح اخستل جواز نه لري.

ب. پنځو تنو ته نبي کریم ﷺ پخپله مهرونه ورکړي وه چې د هغوی نومونه دا دي: عائشه، حفصه، سودة، اُم سلمه، میمونه رضي الله عنهن.

ج. یوې اُم المؤمنین (اُم حبیبې رضي الله عنها) ته خو النجاشي د حبشې پاچا مهر ورکړی وه، دغه کار نوموړي تبرعًا کړی وه، ته به وایې چې د نبي کریم ﷺ په وکالت یې دغه کار ته اقدام کړی وه.

د. څرنګه چې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته زینب بنت جحش رضي الله عنها په نکاح ورکړې وه نو د مهر ورکولو او اخستلو موضوع پکښې هیڅ مطرحه نه وه، لکه چې د [الأحزاب:۳۷] ایت لاندې یې څه بحث تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

هـ. صفیه رضي الله عنها د خیبر د غزا د بندیانو څخه وه، نبي کریم ﷺ ازاده کړه او د اُمهات المؤمنین په ټولګي کښې یې شامله کړه، چې همدغه ازادي یې د مهر قائم مقام وګرځول شوه[۲].

و. جویریه رضي الله عنها د بني مصطلق د غزا د بندیانو څخه وه او د ثابت بن قیس ﷺ په برخه کښې شامله وه، چې مکاتبه یې ګرځولې وه، نو نبي کریم ﷺ د مهر په عوض د هغې د کتابت قیمت اداء کړ او اُم المؤمنین یې جوړه کړه.

سوال جواب

ز. که څوک وایي چې: د نبي کریم ﷺ د بیبیانو مهرونه څومره-څومره وه؟

مونږ وایو چې: د اُمهات المؤمنین په مهرونو کښې لاندې دوه ډوله احادیث روایت شوي دي.

اول: د عائشې رضي الله عنها روایت دا دی چې د هغوی مهرونه پنځه سوه درهمو ته رسېده[۳].

دوهم: داسې روایت هم شته چې: «وَكَانَ مُهُورُ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ أَرْبَعَ مِائَةِ دِرْهَمٍ»[۴] یعنې او د نبي کریم ﷺ د بیبیانو مهرونه څلور سوه درهمه وه.

شاید چې د دواړو روایتونو مطلب به دا وي چې د اُمهات المؤمنین مهرونه د څلورو سوو درهمو څخه ښکته نه وه او د پنځو سوه درهمو څخه پورته نه وه.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۳۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۳۶۲
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۸۶
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۳۹۶

يوازې د أُم حبيبې رضي الله عنها مهر څلور سوه دينارو ته رسېده چې د النجاشي د پلوه ورته تبرعاً ورکړی شوی وه(١)، چې تقريباً څلور زره درهمه ترې جوړېده.

دوهم اختصاصي حکم

۴ـ دوهم اختصاصي حکم ته په ﴿ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيْكَ ﴾ کښې اشاره شوې ده چې وضاحت يې لاندې لوستلی شي:

الف: د ايت شريف د نزول په وخت کښې نبي کريم ﷺ دوه وينځې په خپل ملکيت کښې درلودې، يوه ريحانه رضي الله عنها نومېده، چې نبي کريم ﷺ د بني قريظه وو د بنديانو څخه په خپل ملکيت کښې پرېښې وه، او په ايمان باندې مشرفه شوې وه. او بله ماريه رضي الله عنها نومېده، چې د مصر پاچا ورته د سوغات په توګه استولې وه(٢)، دا هم په ايمان باندې مشرفه شوې وه او د نبي کريم ﷺ يو زوی (ابراهيم) د همدې څخه وه چې په ماشومتوب کښې وفات شو.

سوال جواب

ب: که څوک وايي چې: په ماريه رضي الله عنها باندې خو د ﴿ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيْكَ ﴾ قيد نه صادقېږي او دا ځکه چې دا خو د مصر پاچا (مقوقس) د سوغات په توګه نبي کريم ﷺ ته لېږلې وه او د غزواتو د بنديانو څخه خو نه وه؟

مونږ وايو چې: علماء کرام وايي چې دغه قيد د احتراز دپاره نه دی چې د اخراج معنی ورکړي او اعتراض وارد شي(٣) بلکې دا قيد غالبي دی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ج: که څوک وايي چې: د وينځو تحليل خو ټول اُمت ته شامل دی، نو تاسو ورته ولې د اختصاصي حکم لقب ورکړ؟

مونږ وايو چې: د نبي کريم ﷺ په وينځو کښې اختصاص دا دی چې د ده ﷺ د وفات څخه وروسته بل چاته جواز نه لري چې جنسي استفاده ترې وکړي(۴)، ته به وايي چې د ايت شريف مضمون داسې وی چې: مونږ خاص تاته ستا وينځې ګرځولې دي.

دريم اختصاصي حکم

۵ـ دريم اختصاصي حکم په ﴿ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّٰتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَٰلَٰتِكَ ٱلَّٰتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ ﴾ کښې نازل شوی دی چې شرحه يې دا ده:

---

(١) تفسير ابن کثير ج٣ ص٤٩٩

(٢) الطبقات الکبری لابن سعد ج٨ ص٢١٢

(٣) تفسير المظهري ج٧ ص ٣٦٠

(۴) روح المعاني ج٢٢ ص٧٣

الف: څرنګه چې په ایت شریف کښې د "عَمّ"، "خَال" کلمې مفردې نازلې شوې دي او "عَمَّات، خَالات" کلمې جمعې نازلې شوې دي، نو علماوو کرامو پکښې متعدد وجوه او حکمتونه لیکلي دي[1]، نو څوک یې چې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي، مونږ ته بهتره وبرېښېدله چې الله ﷻ ته یې وسپارو.

ب: نصاراوو افراط کاوه او د اقاربو څخه به یې هغه ښځه په نکاح اخستله چې اوه پلاره به ترې لرې وه، او یهودو تفریط کاوه حتی چې خپله وریره او خپله خورزه یې هم په نکاح اخستله[2].

زمونږ په شریعت کښې افراط او تفریط دواړه د پښو لاندې کړی شوه او سړي ته جائزه وګرځوله شوه چې د خپل کاکا او یا خپل ماما لورانې او یا د خپلو دواړو ډولو ترورګانو لورانې په نکاح واخلي.

مګر خاص نبي کریم ﷺ ته پکښې د اولیت او افضلیت په خاطر یو شرط اضافه شو چې باید د مکې معظمې څخه یې مدینې منورې ته هجرت هم کړی وي، د همدې کبله د نبي کریم ﷺ د تره (أبو طالب) لور (أم هانئ) وایي چې: «فَلَمْ أَكُنْ أَحِلُّ لَهُ لِأَنِّي لَمْ أُهَاجِرْ كُنْتُ مِنَ الطُّلَقَاءِ»[3] یعني ماته نبي کریم ﷺ د نکاح دعوت راکړ خو ما خپل اعتذار وړاندې کړ او د نبي کریم ﷺ په نزد باندې مقبول وګرځېد، بیا الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ او د تره د لور په نکاح کښې د هجرت شرط اضافه شو، نو زه ورته حلاله ونه ګرځېدلم څکه چې ما هجرت نه وه کړی، زه د هغو خلکو د ډلې څخه وم کوم چې نبي کریم ﷺ د مکې معظمې د فتحې په ورځ ازاد کړي وه.

څلورم اختصاصي حکم

۶ـ څلورم اختصاصي حکم ته په ﴿ وَٱمۡرَأَةٗ مُّؤۡمِنَةً إِن وَهَبَتۡ نَفۡسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنۡ أَرَادَ ٱلنَّبِيُّ أَن يَسۡتَنكِحَهَا ﴾ کښې اشاره شوې ده چې وضاحت یې دا دی:

الف: که څوک وایي چې: وړاندېنۍ او وروستنۍ جملې په خطاب سره نازلې شوې دي نو په دې کښې څه حکمت دی چې ﴿ لِلنَّبِيِّ إِنۡ أَرَادَ ٱلنَّبِيُّ ﴾ په عوض "لَكَ إِنْ أَرَدْتَ" د خطاب په ضمائرو سره نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: په دغه ډول نزول سره د هغه عار مخه نیولې شوې ده کوم چې د خپل ځان هبه کوونکو ښځو ته متوجه کېده چې عائشې رضي الله عنها هم ورته په خپل یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «أَمَا تَسْتَحِي الْمَرْأَةُ أَنْ تَهَبَ نَفْسَهَا لِلرَّجُلِ»[4] یعني ایا ښځه نه شرمېږي چې خپل ځان سړي ته هبه کړي.

د دغه پېغور مخه څکه بنده شوه چې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ د "النَّبِيّ" په لقب سره ذکر کړ، ترڅو خلک په غوږ ووهي چې دغه ډول وړاندیز د یوې ایماندارې ښځې د پلوه بل چاته نه بلکې د الله ﷻ

(۱) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۲۸۵؛ روح المعاني ج۲۲ ص۵۶
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۴۹۹
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۶
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۷۶۶

پیغمبر نه د هغې د ایمان په قوت باندې دلالت کوي او د حیا، د کمزورۍ معنی نه ورکوي، که بالفرض دغه کار ورته د پیغمبر په صفت نه بلکې د یوه عادي سړي په صفت صورت نیولی وی نو د پیغور امکان به یې درلودلی وی.

نو که ذکر شوی اختصاصي حکم د ضمائرو په صورت کښې نازل شوی وی نو د نوموړي عار محتیوی به نه وی شوی ځکه چې ضمائر یوازې په ذات باندې دلالت کوي او اوصاف ترې نه فهمېږي.

ب: دا حکم نبي کریم ﷺ پورې اختصاص لري چې بدون د مهره ښځه په نکاح واخلي. اما د أمت دپاره د مهر ورکول فرض دي لکه چې [النساء ۲۴] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

ج: پاتې شوه دا خبره چې آیا نبي کریم ﷺ داسې ښځه په نکاح باندې اخستې وه کومې چې ورته بدون د مهره ځېل ځان ښېلی وي؟ نو په دې کښې اختلاف دی[1].

ځینې علماء کرام وايي چې دغه ډول ښځه نبي کریم ﷺ په نکاح سره نه ده اخستې، او ځینې وايي چې میمونه بنت الحارث رضي الله عنها د همدې قبیلې ښځه وه، والله ﷻ أعلم.

یو نحوي تحلیل

۷ـ په ﴿ خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کښې د ﴿ خَالِصَةً ﴾ په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[2] خو کوم تحلیل چې مونږ ته په زړه پورې بربښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي[3]:

الف: د ﴿ خَالِصَةً ﴾ کلمه مصدر ده لکه څنګه چې د "عَافِيَة" کلمه مصدر ده.

ب: دغه کلمه په هغه مقدر فعل باندې منصوبه ګرځېدلې ده د کوم مضمون چې ذکرړ شوو څلورو واړو اختصاصي احکامو ته شامل دی.

څه لري نه ده چې مونږ ترې داسې تعبیر وکړو چې: "خَلَصَ لَكَ الإِحْلَال المَذْكُور خَالِصَةً" یعنې ذکر شوي څلور واړه اختصاصي احکام د خپلو قیوداتو په ملحوظ یوازې او سوچه په تا پورې اختصاص لري او نورو مؤمنانو ته پکښې اشتراک نشته.

ج: دا جمله ﴿ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِىٓ أَزْوَٰجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُمْ ﴾ معترضه جمله ده چې په منځ کښې د متعلَق ﴿ خَالِصَةً ﴾ او متعلِق ﴿ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ ﴾ کښې واقع شوې ده.

شاید چې د معترضې جملې په نازلولو کښې به دې ته اشاره وي چې ذکر شوي اختصاصي احکام یوازې او یوازې د نبي کریم ﷺ سره مناسب وه. او کومو احکامو چې د ده ﷺ د أمت سره تناسب درلود هغه مونږ په نورو ځایونو کښې ښه پوره مشرح نازل کړي دي.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۰۰ اللباب في علوم الکتاب ج۱۵ ص۵۷۱

(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۷۰

(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۵۱

د اُمهات المؤمنين د تعدد حکمتونه

۸_ مونږ چې د امهات المؤمنين رضی الله عنهن په تعدد کښې څه ليکو دا مو مطلب نه دی چې معاندينو او اسلام دښمنه ټولنو ته قناعت ورکړو او دا ځکه چې عناديان په هيڅ دليل باندې قناعت نه کوي حتی چې په څرګندو معجزاتو باندې د سحر او جادو نوم ږدي. او دا مو هم مطلب نه دی چې مؤمنان قانع کړو، ځکه چې مؤمنان کلک يقين او باور لري چې په دغه تعدد کښې بې شمېره الهي حکمتونه پټ دي، د الله ﷻ هر يو کار او هر يو حکم د حکمتونو په مقتضی صورت نيسي. همدې ټکي ته په ﴿ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِىٓ أَزْوَٰجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ ﴾ جمله کښې اشاره شوې ده. يعنې يقينًا مونږ په هغو ارشاداتو باندې پوهېږو کوم چې مونږ په مؤمنانو باندې د زوجاتو او وينځو په هکله فرض کړي دي کوم چې د دوی د حال سره ښه تناسب لري.

په دغې ليکنه کښې زمونږ مطلب فقط همدا دی چې د الله ﷻ د هغو نعمتونو څرګندونه وکړو کوم چې د اُمهات المؤمنين په تعدد کښې پټ دي، الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴾ [الضحی: ۱۱] يعنې او هر چې (نعمت دی) نو د خپل رب ﷻ په نعمت سره بيان کوه او خلکو ته يې څرګندونه کوه.

نو ليکو چې د اُمهات المؤمنين تعدد په شهوت رانۍ باندې ولاړ نه دی لکه چې عناديان او کفار خيال کوي، بلکې دغه کار د جامعې د مصلحت په بنياد صورت نيولی دی. نو د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي د نظره تېر کړئ:

الف: نبي کريم ﷺ د خپل عمر تر پنځه ويشتو کالو پورې مجرد وه (واده يې نه درلود) او په ډېر عفت سره په جاهلي ټولنه کښې اوسېد، حتی چې معاندين هم ترې انکار نه شي کولی او نه ورباندې څه اعتراض کولی شي.

ب: د خپل عمر په پنځه ويشت کلنی کښې يې د يوې بوډۍ ښځې سره واده وکړ چې عمر يې څلوېښتو (۴۰) کالو ته رسېدلی او يا ترې اضافه وه، چې دوه کرته کونډه شوې وه او نبي کريم ﷺ يې د خپل ځان دپاره د درېم مېړه په حيث وټاکه، دغه بوډۍ "خديجه" نومېده رضی الله عنها.

ج: نبي کريم ﷺ د أم المؤمنين الخديجه الکبری رضی الله عنها سره د خپل عمر پنځه ويشت (۲۵) کاله تېر کړه، نو کله چې نوموړې رضی الله عنها د بعثت په لسم (۱۰) کال باندې وفاته شوه، نو نبي کريم ﷺ يوه بله زړه بوډۍ او کونډه په نکاح واخستله چې "سَودة" نومېده رضی الله عنها.

د: په همدغه کال کښې نبي کريم ﷺ يوه وړکۍ انجلۍ هم په نکاح واخستله چې "عائشة" رضی الله عنها نومېږي، ترڅو د همدې په ذريعه د خپل لومړي ملګري (آبو بکر ﷺ) سره خپله علاقه ښه قوي کړي او د ملګرتيا سره خپلوي هم ضميمه کړي، خو د دې واده وروسته په مدينه منوره کښې د هجرت په لومړي کال صورت ونيوه.

د همدغه غرض دپاره چې د دوستی سره خپلوي هم ضميمه کړي، نبي کريم ﷺ خپله يوه لو.

علي ﷺ ته او دوه لوراني يې يوه د بلې پسې عثمان ﷺ ته په نکاح باندې ورکړې.

ه: همدارنګه نبي کريم ﷺ د خپل انډيوال عمر ﷺ کونډه لور (حفصة رضي الله عنها) هم په نکاح واخستله ترڅو د دعوت د چلولو پړی ښه پیاوړی کړي.

د دې مېړه (خُنيس ﷺ) د بدر په غزا کښې زخمي شوی وه چې څو مياشتې وروسته د همدغو زخمونو د کبله وفات شو فإنا لله وإنا إليه راجعون. دغې نکاح د هجرت په دريم کال صورت نيولی دی.

و: نبي کريم ﷺ د هجرت په څلورم کال أم سليمه رضي الله عنها هم په أمهات المؤمنين کښې شامله کړه، د دې مېړه (ابو سلمه ﷺ) د أحد په غزا کښې ټپي شوی وه، چې څو مياشتې وروسته د همدغو ټپونو له امله شهيد شو، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

دغې بي بي رضي الله عنها ماشومان هم درلوده چې د شهيد اولادونه وه او بې سرپرسته پاتې شوه، نبي کريم ﷺ يې کونډه مور (أم سلمه رضي الله عنها) أم المؤمنين وګرځوله او د هغې د ماشومانو حضانت (ساتنه) يې په غاړه واخستله.

ز: د هجرت په پنځم کال الله ﷻ زينب بنت جحش رضي الله عنها د أمهات المؤمنين په ټولګي کښې شامله کړه، د جاهليت د زماني بدعتي رواج يې ورباندې د منځه يووړ. يا په بل عبارت: د نوموړې بي بي نکاح د تشريعي حکمت په بنياد صورت نيولی دی لکه چې پوره بيان يې د [الأحزاب:۳۷] ايت لاندې لږ وړاندې تېر شو، والحمد لله ﷻ.

ح: د هجرت په شپږم کال نبي کريم ﷺ جوريه رضي الله عنها هم په أمهات المؤمنين کښې شامله کړه، دا د يهودانو ښځه وه چې مېړه يې د بني المصطلق په غزا کښې ووژلی شو، او پخپله د بنديانو په جمله کښې شامله وه، نو نبي کريم ﷺ ورته ازادي ورکړه او په نکاح باندې يې واخستله. د همدې نکاح په سبب د يهودانو د عداوت اور مخ په سړېدو شو.

ط: د هجرت د اوم کال په لومړۍ مياشت (محرم) کښې نبي کريم ﷺ د يهودانو ښځه يوه بله ښځه هم أم المؤمنين وګرځوله چې هغه رضي الله عنها "صفيه" نومېده، د دې مېړه هم د خيبر په غزا کښې ووژلی شو او پخپله په بنديانو کښې شامله وګرځېده نو نبي کريم ﷺ ازاده کړه او نکاح يې ورباندې وتړله.

د دې نکاح په سبب هم د يهودانو د عداوت د اور لمبې د سړېدلو خواته مائلې شوې، او څه کمزوري پکښې واقع شوه.

ي: د ابو سفيان يوه لور -چې په أم حبيبې سره يې شهرت درلود- د خپل مېړه سره د مکې معظمې څخه حبشې ته په هجرت نائله شوې وه، خو هلته يې مېړه مرتد او بيا مړ شو.

دغه بي بي رضي الله عنها مکې معظمې ته بېرته نه شوه ستنبدلی چې هلته يې اقارب مشرکان وه، او په حبشه کښې يې سرپرست نه درلود، نو هلته د بې وزلۍ په حال کښې بنده پاتې وه، د همدې کبله د هجرت په همدغه اوم کال کښې نبي کريم ﷺ نوموړې په أم المؤمنين سره ملقبه کړه. نو دغې نکاح د أم حبيبې سره د خواخوږۍ په بنياد صورت ونيوه.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د هغې د پلار (أبو سفيان) او د هغې د نورو اقاربو په عداوت هم پوره اثر ولوېد حتى چې بالآخره په اسلام باندې مشرف شوه او د "رضي الله عنهم" د ويلو لايق وګرځېدل.

يا: د هجرت د همدغه اوم کال تقريبًا په آخرنۍ مياشت (شوال) کښې نبي کريم ﷺ يوه بله بې وزله کونډه هم أم المؤمنين وګرځوله چې "ميمونه" نومېده رضي الله عنها.

دغه وروستنۍ ښځه وه چې د مؤمنانو د ژونديو مورګانو شمېر درباندې نهو تنو ته ورسېد، د دغې أبۍ څخه وروسته نبي کريم ﷺ بله ښځه د أمهات المؤمنين په ټولګي کښې شامله نه کړه.

يادونه

۹_ که څوک غواړي چې د أمهات المؤمنين رضي الله عنهن مشرح سوانح او حالات ولولي، نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي مونږ د همدغو ځينو کتابونو[1] څخه هومره بيانات رانقل کړه د کومو سره چې د ايتونو تفسير کلک تړاو درلود، د ښه وضاحت په غرض مونږ په همدغو بياناتو باندې لاندې يوه تبصره ليکو:

تبصره

۱۰_ د ذکرو شوو کرښو څخه څرګنده شوه چې د أمهات المؤمنين تعدد د شهوترانۍ په اساس د صورت نه دی نيولی لکه څنګه چې اسلام دښمنې ټولنې اتهام لګوي.

او دا ځکه چې که بالفرض المحال د هغوی اتهام حقيقت درلودی نو ضرور به تعدد د هجرت څخه وړاندې تحقق موندلی وی. د نبي کريم ﷺ د ځوانۍ دوره خو هملته (په مکه معظمه کښې) تېره شوې وه، مدينې منورې ته خو د خپل عمر د درې پنځوسم کال څخه وروسته مهاجر وګرځېد.

همدارنګه که بالفرض المحال ذکر شوی اتهام څه حقيقت درلودی نو ضرور به تعدد د پېغلو په صورت کښې بروز کړی وی، نه د زړو بوډيو او کونډو رنډو په صورت کښې، حال دا چې نبي کريم ﷺ يوازې يوه بي بي (عائشة رضي الله عنها) پېغله په نکاح کړې وه او بس. او دا په داسې حال کښې چې نبي کريم ﷺ صحابه وو کرامو ﷺ ته د پيغلو په نکاح کولو باندې ترغيب ورکاوه، په همدې اړه په يوه اوږده حديث کښې د جابر بن عبد الله ﷺ سره د نبي کريم ﷺ لاندې سوال جواب ولولئ:

نبي کريم ﷺ: «أَيْنَ تُرِيدُ؟» يعنې چرته په چالاکۍ سره روان يې او په اوښ باندې سور ځغلې؟

جابر ﷺ: ما يوه کونډه ښځه په نکاح اخستې ده، نو کور ته مې تادي ده.

نبي کريم ﷺ: «هَلَّا جَارِيَةً تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ»[2] يعنې ولې دې پېغله په نکاح نه اخسته چې تا د هغې سره ساتېري کولی او هغې ستا سره ساتېري کولی.

جابر ﷺ: زما پلار شهيد شوی دی، او ماته خورګانې يتيمانې پاتې دي، نو ما وغوښتل چې کونډه په نکاح کړم ترڅو زما د خويندو خدمت وکړي او د زنانه وو آداب ورزده کړي، دغه مطلب په

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد ج۸ ص۵۲، ص۲۲۱؛ المفصل في احکام المراة والبيت المسلم ج۱۱ ص۵۱۰

(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۳۱۰

پیغله کښې په بهتر صورت سره نه ترلاسه کېږي.

د اُمهات المؤمنين تعدد په شهوت پرستۍ نه بلکې د نورو اسبابو په بنياد صورت نيولی دی کوم چې په مدينه منوره کښې متحقق شوي وه، هغه دا چې:

الف: په مکه معظمه کښې اکثره عقيدوي احکام نازلېده چې نارينه او زنانه پکښې يو برابر وه، اما په مدينه منوره کښې د عملي احکامو د نزول کثرت پیل شو، چې ځينو په زنانه وو پورې اختصاص درلود، لکه د حيض او نفاس او نورو شيانو احکام.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه نبي کريم ﷺ ډېر زيات حياناک وه د همدې کبله ابو سعيد الخدري ﷺ وايي چې: «كَانَ النَّبِيُّ ﷺأَشَدَّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خِدْرِهَا»[1] يعنې نبي کريم ﷺ د هغې پېغلې څخه سخت (زيات) حياناک وه کومه چې په خپله پرده کښې ناسته وي (او بهر ته نه وي وتلې). نو د همدې کبله نبي کريم ﷺ نه شو کولی چې د خپلو مېرمنو څخه په غير نورو ښځو ته ځينې احکام په صريحو الفاظو کښې ابلاغ کړي، نو د دغه ډول احکامو د ابلاغ دپاره د مېرمنو تعدد ضرور وه.

په دې اړه د يو حديث مضمون ولولئ چې د نبي کريم ﷺ سره يوې ښځې لاندې سوال جواب وکړ:

ښځه: ای د الله ﷻ پيغمبره! زه د حيض څخه د پاکېدلو په صورت کښې څنګه غسل وکړم؟.

نبي کريم ﷺ: په مشکو باندې يوه ککړه لته (کېړه) واخله او خپل ځان ورباندې پاک کړه.

ښځه: څنګه ورباندې خپل ځان پاک کړم؟.

نبي کريم ﷺ: خپل ځان ورباندې پاک کړه.

ښځه: څنګه؟.

نبي کريم ﷺ: سبحان الله خپل ځان ورباندې پاک کړه.

اُم المؤمنين عائشه رضي الله عنها وايي چې کله ښځه په خبره پوه نه شوه نو ما خپل ځان ته راکش کړه او ورته مې وويلې چې: «تَتَبَّعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِ»[2] يعنې داسې درته وايي چې په خوشبويه کېړه باندې هغه ځايونه ومږه چې د وينې اثرات پرې موجوديت لري (خپل غليظ عورت ورباندې پاک کړه).

ب: په مکه معظمه کښې وسلوال جهاد نه وه پیل شوی نو کونډو او يتيمانو هم موجوديت نه درلود چې خواخوږۍ ته يې اړتيا پېښه شوې وی.

وسلوال جهاد په مدينه منوره کښې پیل شو چې هملته د اُم المؤمنين عائشې رضي الله عنها په واده سره جوخت د ذکرې شوې خواخوږۍ سلسله هم پیل شوه.

ج: د غزواتو د شروع سره سم دې ته هم اړتيا پېښه شوه چې نبي کريم ﷺ د ازواجو د تعدد سره د قبائلي دښمنيو او عداوتونو د اور لمبې مړې کړې، او هم پرې د خپلو انډيوالانو سره د انډيوالی اړيکې ټنګې او قوي کړي.

د: د نبي کريم ﷺ هر يو قول او فعل د شريعت څخه نمايندګي کوله، حال دا چې د کور په داخل

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۰۳

(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۴۵

کنبې کاروبار او کړه وړه يې د صحابه وو کرامو ﷺ څخه پټ وه، خو الله ﷻ د أمهات المؤمنين په تعدد سره پټ پرهنبسودل او مؤمنانو ته يې ورځرګند کړه چې د قيامت تر ورځې پورې پرې عمل وکړي

ه: لنډه دا چې أمهات المؤمنين د مؤمنانو دپاره د استاذانو حيثيت لري او په تعدد کنبې يې ډېر لوی تعليمي حکمت پټ دی. شايد چې په همدې بنياد به هغوی د لاندې صفاتو درلودونکې ګرځولې شوې وي:

اول: په مدينه منوره کنبې د أمهات المؤمنين څخه يوه هم الله ﷻ د اولادونو مور ونه ګرځوله ترڅو د شريعت په تعلم او تعليم کنبې څه خنډ واقع نه شي. بلکې دلته د نبي کريم ﷺ فقط يو زوی وزېږېد، هغه هم د کومې أم المؤمنين څخه نه وه بلکې د يوې وينځې (ماريې قبطيې) څخه وه. لکه چې وړاندې د [الأحزاب: ۴۰] ايت په شپږمه توضيح کنبې ورته اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

دوهم: د أم المؤمنين عائشې رضي الله عنها څخه په غير بله يوه هم د أمهات المؤمنين په ټولګې کنبې د پېغلتوب په حال کنبې نه ده شامله کړې شوې، او نه د دې غوندې بله يوه همدغسې کم عمره او په عقل پخه وه، بلکې ټولې د اولادونو د روزنې څخه فارغې او په تجربوي عقلونو باندې پخې وې (د شريعت د تعلم او تعليم دپاره مناسبې او مساعدې وې) رضوان الله ﷻ عليهن.

و: نو ذکرو شوو تشريحاتو ته په کتلو سره د ﴿لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ﴾ د جملې مضمون داسې راڅرګندېږي چې: مونږ څکه تاته تعدد حلال وګرځاوه ترڅو په تاباندې د شريعت په ابلاغ او د مؤمنانو سره په خواخوږۍ کنبې تنګي صورت ونه نيسي، او ښه په کامله توګه وکړی شي چې د خپل أمت نارينه وو او زنانه وو ته احکام ورسوې او په احسنه طريقه ورته دعوت وچلوې.

پنځم اختصاصي حکم

۱۱_ که څه هم علماوو کرامو د ﴿تُرْجِى مَن تَشَآءُ مِنْهُنَّ﴾ الآية، په متعددو معناوو باندې تفسير کړې دی[1] مګر کوم تفسير چې د مفسرينو کرامو ترمنځ مشهور دی[2] او مونږ ته په زړه پورې برېښي او د وړاندې ببرته سره ښه سمون خوري، هغه دا دی چې د "هُنَّ" ضمير أمهات المؤمنين ته راجع دی او په ايت شريف کنبې پنځم اختصاصي حکم ته اشاره شوې ده، هغه دا چې:

الله ﷻ يوازې خپل پيغمبر مختار ګرځولی دی چې د خپلو بيبيانو ترمنځ د نوبت مراعات ساتي او که نه، خو د دې سره‌سره نبي کريم ﷺ آن د مرګ تر وخته پورې ذکر شوی مراعات د نظره ونه غورځاوه، لکه چې څه شرحه يې د [النساء: ۱۲۹] ايت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

دوه ډوله تفسير

۱۲_ د ﴿لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعْدُ﴾ جمله علماووکرامو په دوه ډوله تفسيره کړې ده، او د تعدد

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۲۰۹؛ تفسير القاسمي ج۱۳ ص۲۸۷

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۵۳۷

وجي يې د 'مِنْ بَعْدُ' د مقدر مضاف اليه څخه منشأ اخستې ده چې شرحه يې لاندې لوستلی شي:

الف. ځينې علماء كرام وايي چې دلته مقدر مضاف إليه د 'هؤلاء التِّسْعْ' كلمات دي[۱]، يعنې اې پيغمبره! تاته د دغو نهو بيبيانو څخه پرته ـ كومې چې فعلاً ستا په نكاح كښې موجودې دي ـ نورې هيڅ ښځې حلالې نه دي چې په نكاح باندې يې واخلې، لكه د كاكا او ماما لورانې او داسې نورې.

نو په دې تفسير سره دغه ايت د وړاندېنې ايت دپاره ناسخ ګرځي، چې هلته ورته د نورو ښځو په نكاح اخستل جائز ګرځولی شوي وه او دلته ورته حرام وګرځولی شوه.

ب. ځينې نور وايي چې دلته مقدر مضاف اليه د 'هَؤُلَاءِ الأَصْنَافِ الْمَذْكُورَةِ' د كلماتو څخه عبارت دی[۲]، چې مونږ يې په لاندې ټكو كښې خلاصه كوو:

اول: په ﴿ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَٰجَكَ ﴾ الآية، كښې د هغو ښځو ډولونو ته اشاره شوې وه د كومو نكاح چې ورته حلاله ګرځولې شوې وه، مګر د ښځو څه نور ډولونه په سكوت كښې پرېښودلی شوي وه چې نكاح به يې ورته حلال وګرځولی شي او كه نه، دغه ډولونه د اعرابيانو او غير عربي ښځو څخه عبارت دي.

دوهم: په دغه ايت شريف كښې ـ چې د بحث لاندې دی ـ صراحت وكړی شو چې د ښځو هغه ډولونه كوم چې تر اوسه پورې په سكوت كښې پرېښودل شوي وه د هغو نكاح كول نبي كريم ﷺ ته حلال نه دي.

تبصره

۱۳ ـ مونږ ته دوهم تفسير غوره برېښي، چې د يو پلوه دواړه ايتونه تقريباً څنګ په څنګ قرائت كېږي نو په يوه باندې د ناسخ نوم اېښودل او بل ته د منسوخ لقب وركول بدون د قوي دليل څخه صورت نه شي نيولی، او قوي دليل دلته موجوديت نه لري لكه چې شيخ المفسرين العلامه الطبري عليه رحمة ورباندې صراحت كړی دی.

او د بله پلوه په همدې تفسير باندې د رئيس المفسرين ﷺ يو روايت هم دلالت كوي چې د ايت شريف په تفسير كښې يې فرمايلي دي چې: «وَحَرَّمَ مَا سِوَى ذَلِكَ مِنْ أَصْنَافِ النِّسَاءِ»[۳] يعنې په دې ايت كښې په نبي كريم ﷺ باندې په صراحت سره الله ﷻ د زنانه وو د هغو ډولونو څخه په غير د نورو په نكاح اخستل حرام وګرځول كوم چې په وړاندې ايت ﴿ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ ﴾ كښې ورته اشاره شوې ده.

سوال جواب

۱۴ ـ كه څوک وايي چې: عائشه رضي الله عنها فرمايي چې: «مَا مَاتَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حَتَّى أُحِلَّ لَهُ النِّسَاءُ»[۴]

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۵۳۸
(۲) تفسير الطبري ج۱۲ ص۳۰؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۰۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۶
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۶

يعني نبي كريم ﷺ تر هغه وفات نه شو ترڅو چې ټولې ښځې ورته ـ د عربې او غير عربې په شمول ـ حلالې وګرځولې شوې. نو ايا دغه روايت ستاسو د غوره کړې شوي تفسير سره منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: دغه روايت د يو پلوه د اعتبار قابل نه دی چې ناسخ په کښې نه دی ښودلی شوی چې نبي كريم ﷺ ته په کوم ناسخ دليل سره ټولې ښځې حلالې ګرځولې شوې دي[1]، او د بله پلوه که څه هم دغه روايت د ذکرو شوو دواړو تفسيرونو سره منافات لري مګر په عين حال کښې د اولني تفسير په نسبت دوهم تفسير ته ـ چې مونږ غوره کړي دی ـ ترجيح ورکوي چې منافات يې ورسره د هغه په نسبت کمزوری دی. څکه چې: د اولني تفسير غوښتنه دا ده چې نبي كريم ﷺ ته لسمه ښځه أم المؤمنين جوړول جواز نه درلود ـ که څه هم د ذکرو شوو څلورو اصنافو څخه وي ـ حال دا چې د عائشې رضي الله عنها د حديث په بنياد يوه ښځه لا څه چې ډېرې ښځې يې أمهات المؤمنين ګرځولی شوې.

او د دوهم تفسير غوښتنه دا ده چې په نبي كريم ﷺ باندې د أمهات المؤمنين په تعداد کښې زيادت کول جائز وه خو په دې شرط چې د ذکرو شوو څلورو اصنافو څخه وي.

شپږم اختصاصي حکم

۱۵ـ په ﴿وَلَآ أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَٰجٍ﴾ الآية، کښې شپږم اختصاصي حکم ته اشاره شوې ده. يعني اى پيغمبره! تاته دا خبره حلاله نه ده چې خپلې موجوده نهه مېرمنې (أمهات المؤمنين) طلاقې کړې او په عوض او بدل کښې يې نورې ښځې أمهات المؤمنين وګرځوې، البته د هغو ګروپونو زنانه وو څخه کومو ته چې وړاندې په ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ﴾ الآية کښې اشاره شوې ده.

شايد چې د طلاق عدم تحليل به په حقيقت کښې د همدغو نهو بيبيانو دپاره د شکريې په توګه صورت نيولی وی کله چې هغوی په دنيا باندې آخرت غوره وګاڼه، چې پوره تفصيل يې د [الأحزاب:۲۸] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

دېر اختصاصي احکام

۱۶ـ که څوک غواړي چې هغه متعدد احکام د نظره تېر کړي کومو چې نبي كريم ﷺ پورې اختصاص درلود نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[2]، چې د دغسې احکامو متعدد مثالونه يې راغونډ کړي دي، الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ إِلَّآ أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَٰظِرِينَ إِنَىٰهُ وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَٱدْخُلُواْ فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَٱنتَشِرُواْ وَلَا مُسْتَـْٔنِسِينَ لِحَدِيثٍ ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِى ٱلنَّبِىَّ فَيَسْتَحْىِۦ مِنكُمْ ۖ وَٱللَّهُ لَا يَسْتَحْىِۦ مِنَ ٱلْحَقِّ ۚ وَإِذَا

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۶۹
(۲) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۱۱

سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَـٰعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا
كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا۟ رَسُولَ ٱللَّهِ وَلَآ أَن تَنكِحُوٓا۟ أَزْوَٰجَهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦٓ أَبَدًا إِنَّ
ذَٰلِكُمْ كَانَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾ إِن تُبْدُوا۟ شَيْـًٔا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُلِّ
شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾ لَّا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِىٓ ءَابَآئِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآئِهِنَّ وَلَآ إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ
إِخْوَٰنِهِنَّ وَلَآ أَبْنَآءِ أَخَوَٰتِهِنَّ وَلَا نِسَآئِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُنَّ وَٱتَّقِينَ ٱللَّهَ
إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدًا ﴿٥٥﴾

[۵۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو د نبي کریم ﷺ کورونو ته مه ورداخلېږئ مګر په داسې حال کښې چې تاسو ته اجازه درکړی شي (او یا) طعام ته (وروبللی شئ. د بلنې په صورت کښې) په داسې حال (ورننوځئ) چې د طعام پخېدلو ته منتظر نه یاست.

(د طعام خوړلو دپاره اجازه هم مه غواړئ) مګر کله چې تاسو (طعام ته) وروبللی شوئ نو (هلته ورداخل شئ، نو کله مو چې طعام وخوړ نو (سمدستي) خواره شئ. او (همدارنګه د دعوت په صورت کښې) په داسې حال (ورداخل شئ) چې د خبرو دپاره مینه کوونکي (او مجالس جوړوونکي) نه یاست (چې پلتې ووهئ او کېنئ).

یقینًا دغه (ذکر شوي کارونه هر یو) نبي کریم ﷺ ته ضرر (تکلیف) رسوي، نو ستاسو څخه شرمېږي (حیا کوي چې په دې باره کښې درته څه ووایي)، او الله ﷻ د حق (د بیان) څخه شرم (څنګه چې ورسره مناسب وي) نه کوي.

او (ای مؤمنانو!) کله چې تاسو د اُمهات المؤمنین څخه (د نفعې اخستلو) کوم شي (یا کومه خبره) غواړئ نو د پردې تر شا یې ترې وغواړئ. دغه (دول غوښتل) ستاسو د زړونو او د اُمهات المؤمنین د زړونو دپاره ښه پاک ساتونکی دی.

او تاسو ته (مناسبه او) جائزه نه ده چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته (په شعوري یا لا شعوري توګه) ضرر (او زحمت) ورسوئ، او نه دا چې د پیغمبر ﷺ (د وفات) څخه وروسته د ده ﷺ بیبیانې (خپلې مورګانې) په نکاح واخلئ.

یقینًا دغه (هر یو کار ایذاء او نکاح) د الله ﷻ په نزد ډېر لوی (جنایت) دی. (نو ځانونه ترې وساتئ).

[۵۴] (ای مؤمنانو!) که چرته تاسو څه شی ښرګند کړئ او یا یې (په زړونو کښې) پټ کړئ نو (په دواړو صورتونو کښې ورباندې الله ﷻ پوهېږي ځکه چې) یقینًا الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

[۵۵] (ای پیغمبره!) په اُمهات المؤمنین باندې (د یوه شي د بې حجابه غوښتلو په هکله) په خپلو پلرونو کښې څه باک (او ګناه) نشته (چې د دغسې غوښتلو موقع ورکړي)، او نه (ورباندې) په

خپلو زامنو کښې او نه په خپلو ورونو کښې او نه د خپلو ورونو په زامنو (وریرونو) کښې او نه د خپلو خویندو په زامنو (خوریونو) کښې او نه په خپلو (مسلمانانو) ښځو کښې او (بالآخره) نه په هغو وینځو کښې (که څه هم چې مسلمانانې نه وي) چې د دوی ښي لاسونه يې مالکان شوي وي (څه ګناه او باک شته چې د مخامخ غوښتلو موقع ورکړي).

او (ای بیبیانو!) تاسو د الله ﷻ څخه ووېرېږئ (او د حجاب مراعات وکړئ ترڅو د قیامت تر ورځې پورې ټولې مسلمانانې ښځې تاسو پسې اقتداء وکړي او د حجاب مراعات وساتي. ځکه چې) یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې حاضر دی (چې هیڅ شی او هیڅ کار ترې نه شي پټېدلی).

شان نزولونه او ارتباط

د ذکرو شوو ایتونو د اولني ایت د شان نزول په هکله متعدد واقعات روایت شوي دي[1] څه لرې نه ده چې ټول پېښ شوي وي خو مونږ د لاندې څو روایتونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

۱ـ د انس ﷺ د اوږده حدیث مضمون دی چې کله الله ﷻ زینب رضي الله عنها په اُمهات المؤمنین کښې شامله کړه نو نبي کریم ﷺ په خپل کور کښې خلکو ته د ولیمې دوډۍ ورکړه، خلک راتلل او د خوراک څښاک څخه وروسته بېرته وتل، خو دوه درې کسان ځای په ځای کېناستل او خپلو خبرو اترو ته يې ادامه ورکړه.

د نبي کریم ﷺ زړه غوښتل چې دغه ناسته ډله خپلې خبرې بس کړي او دلته پلتې ونه وهي، مګر د زیاتې حیاء د کبله يې ورته نه شو ویلی چې تاسو جنابان هم مهرباني وکړئ او بهر لاړ شئ. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ او حجاب فرض شو[2].

۲ـ عمر ﷺ وايي چې یوه ورځې ما نبي کریم ﷺ ته وړاندیز وکړ چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! لَوْ أَمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ فَإِنَّهُ يُكَلِّمُهُنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ فَنَزَلَتْ»[3] یعنې ای د الله ﷻ پیغمبره! کاش چې ته خپلو مېرمنو ته امر وکړې چې دوی د خلکو څخه حجاب وکړي، دا ځکه چې یقیناً شان دا دی چې د دوی سره نېکوکار او بدکار (هر يو) خبرې کوي (چې دا کار په ماباندې ډېر دروند تمامېږي)، نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

۳ـ یوه ورځې یوه منافق وویلې: که نبي کریم ﷺ وفات شي نو زه به عائشه (اُم المؤمنین) په نکاح واخلم، نو الله ﷻ ذکر شوي ایت شریف نازل کړه[4].

اما د وړاندېنیو ایتونو او د دې ایتونو ارتباط خو بالکل څرګند دی چې د هغو د مضامینو اکثریت په اُمهات المؤمنین پورې ارتباط درلود او د دې ایتونو مطالب هم په همدوی پورې مربوط دي، چې حاصل يې داسې راځي:

(۱) زاد المسير ج۶ ص۲۱۲، نظم الدرر ج۶ ص۱۲۷؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۹۳
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۶
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۵۸؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۴۳
(۴) روح المعاني ج۱۲ ص۷۴، الدر المنثور ج۶ ص۶۴۳

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د خپلو مېرمنو او خپلو کورونو په ارتباط د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې:
۱_ ای مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په قوت د خپل پیغمبر ﷺ سره په ناسته ولاړه کښې لاندې آداب عملي کړئ:
الف: تاسو د نبي کریم ﷺ کورونو ته مه ورداخلېږئ مګر په اجازې سره. یا په بل عبارت: که تاسو پرته د دعوت څخه وغوښتل چې هلته ورداخل شئ نو لومړی ضرور اجازه واخلئ او بیا ورننوځئ.
ب: که تاسو خوراک او څښاک ته وردعوت شوئ نو بیا هم دعوت قبول کړئ خو په داسې وخت کښې هلته تشریف ورورئ چې د خوراک او څښاک وخت وي، هسې نه چې تاسو د وخت څخه وړاندې کورته ورشئ او د خوراک پخېدلو ته منتظر یاست.
ج: لنډه دا چې بدون د دعوته صرف د خوراک دپاره اجازه مه اخلئ، خو کله چې تاسو دعوت کړی شوئ نو ورداخل شئ او کله مو چې خوراک څښاک وکړ او ترې فارغ شوئ نو سمدستي ووځئ او خواره واره شئ.
د: همدارنګه تاسو ته جواز نه لري چې د خوراک او څښاک څخه وروسته پلتی. ووهئ او خینې د خینو نورو د خبرو اورېدلو دپاره مجالس جوړ کړئ. که تاسو دا کار کوئ نو بهر لاړ شئ او هلته سره کېنئ او خبرې اترې وکړئ.
ه: ای مؤمنانو! ستاسو ذکر شوي کارونه نبي کریم ﷺ ته په اذیت او ضرر باندې تمامېږي خو هغه ﷺ د ډېرې حیا څخه تاسو ته داسې نه شي ویلی چې: بې اجازې زما کورونو ته مه راننوځئ، یا بدون د دعوت او بلنې څخه صرف د طعام خوړلو دپاره اجازه مه غواړئ، یا د دعوت په صورت کښې د وخت څخه وړاندې مه راځئ، او همدارنګه د بلنې په صورت کښې د خوراک کولو څخه وروسته د کور په داخل کښې مجالس مه جوړوئ بلکې د دې کار دپاره بهر لاړ شئ.
و: الله ﷻ د حق د بیان څخه شرم (څنګه چې ورسره مناسب وي) نه کوي، نو د همدې کبله یې تاسو ته د ناستې ولاړې آداب درنازل کړه.
ز: ای مؤمنانو! کله چې تاسو د أمهات المؤمنین څخه څه متاع غوښتله نو دغه کار د پردې څخه هغه خوا وکړئ او د پخوا په شان هغوی ته مخ په مخ (بې پردې) مه درېږئ.
ح: دغه ډول غوښتنه ستاسو د زړونو او د أمهات المؤمنین د زړونو دپاره ښه پاک ساتونکې او پاکیزه ده. او همدارنګه دا د دې دپاره هم ګټوره ده چې د قیامت تر ورځې پورې مؤمنان سړي او مؤمنانې ښځې ستاسو څخه عبرت واخلي او ستاسو کړنلاره خپله کړي، نو د ډول- ډول اتهاماتو او اشتباهګانو مخه به ونیوله شي.
ط: ای مؤمنانو! د ذکرو شوو څو کارونو یادونه د مثال په توګه درنازله شوه نو په تاسو باندې لازمه او تاسو ته مناسبه ده چې په هیڅ ډول سره د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته اذیت ونه رسوئ.
ي: تاسو ته د همېشه دپاره دا هم جواز نه لري چې د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د ده ﷺ

مېرمنې (خپلې مورګانې) په نکاح کړئ.

یا: ای مؤمنانو! یقیناً نبي کریم ﷺ ته هر ډول اذیت رسول او هم د ده ﷺ بیبیانې د ده ﷺ د وفات څخه وروسته په نکاح سره اخستل د الله ﷻ په نزد ډېره لويه ګناه او ډېر لوی جنایت دی، نو خپل ځانونه ترې وساتئ؛

یب: که تاسو نبي کریم ﷺ ته اذیت رسونه اویا یې د وفات څخه وروسته مېرمنې په نکاح اخستنه ځرګنده کړئ او یا یې په زړونو کښې پټه وساتئ، نو په دواړو صورتونو کښې د الله ﷻ څخه نه پټېږي او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی؛ نو تاسو ته په کار دي چې ذکر شوي هر ډول اذیت ته په خپلو زړونو کښې هم ځای ورنه کړئ.

۲_ ای پیغمبره! لکه چې په مؤمنانو باندې لازمه ده چې ستا د کورونو آداب وساتي همدارنګه ستا په مېرمنو باندې هم واجبه ده چې د اجانبو څخه حجاب او پرده وکړي. هو! که دوی د خپلو ځینو اقاربو څخه پرده ونه کړي نو څه باک یې نشته، دغه ډول اقارب د لاندې کسانو څخه عبارت دي:

د دوی پلرونه او زامن، د دوی وروڼه او وراړونه، د دوی خوریونه، او مسلمانانې ښځې

او په دوی باندې د هغې کافرې ښځې څخه حجاب او پرده کول واجب نه دي د کومې چې د دوی ښي لاسونه مالکان ګرځېدلي وي.

۳_ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خپلو مېرمنو ته ابلاغ کړه چې:

الف: تاسو د الله ﷻ څخه وډارې شئ او په خپله پرده او حجاب باندې د نبي کریم ﷺ په غیاب او حضور دواړو حالاتو کښې کلکې اوسېږئ. او دا ځکه چې:

ب: یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې شاهد دی چې هیڅ شی ترې غائب نه شي جوړېدلی، نو که بالفرض تاسو د بندګانو څخه خپله بې حجابي پټه کړئ د الله ﷻ څخه یې په هیڅ حال نه شي پټولی.

توضیحات

۱_ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ ﴾ الآية کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: که څوک وایي چې په ﴿ إِلَّآ أَن يُؤۡذَنَ لَكُمۡ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيۡرَ نَٰظِرِينَ إِنَىٰهُ ﴾ کښې د ﴿ يُؤۡذَنَ ﴾ کلمه په ﴿ إِلَىٰ ﴾ سره متعدي ګرځېدلې ده حال دا چې دغه کلمه په "في" سره متعدي ګرځي، لکه چې وایي: "أذِنَ لِفُلَانٍ فِيْ كَذَا" فلاني ته په دغه کار کښې اجازه وکړی شوه. نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د ﴿ إِلَىٰ ﴾ په عوض د "في" توری نازل نه شو؟

مونږ وایو چې: دلته ﴿ يُؤۡذَنَ ﴾ کلمه د "دَعْوَة" معنی ته متضمنه ده[1] چې په "إِلَى" سره متعدي ګرځي، نو د همدغې تضمني معنی په ملحوظ د "إِلَى" توری نازل شوی دی، والله ﷻ أعلم. په همدې تضمین باندې په عین ایت کښې د ﴿ إِذَا دُعِيتُمۡ ﴾ کلمات هم دلالت کوي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۶۸

ب: د ﴿أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ﴾ کلمات د ﴿لَا تَدْخُلُوا﴾ د فاعل څخه حال واقع شوي دي، او د ﴿غَيْرَ نَـٰظِرِينَ إِنَىٰهُ﴾ کلمات ترې دوهم مترادف حال دی[۱].

ج: دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿إِنَىٰهُ﴾ کښې د "أنى" کلمه د "أنى يأني" ـلکه "رَمَى يَرْمِي" ـ دپاره مصدر ده چې د پوخوالي او وخت ته د رسېدلو معنی ورکوي[۲].

نو په ذکرو شوو ملحوظاتو سره يې د معنی حاصل داسې راځېژي چې: ای مؤمنانو! تاسو د نبي کريم ﷺ کورونو ته په هيڅ حال کښې د هيڅ شي دپاره مه ورداخلېږئ مګر د اجازه درکولو او طعام ته د دعوت درکولو په حال کښې او په داسې حال کښې چې تاسو د طعام پخېدلو ته انتظار ويستونکي نه ياست، چې د وخت څخه وړاندې ورداخل شئ او د طعام د پخېدلو پورې په خبرو اترو سره خپل مجالس تاوده کړئ.

د ايت شريف يو ارشاد

د: نظر ذکرې شوې شرحې ته د ايت شريف څخه د دې خبرې ارشاد هم معلومېږي چې بايد هيڅوک بدون د دعوت (بللو) څخه د نبي کريم ﷺ کورونو ته د خوراک او څښاک دپاره ورداخل نه شي، چې مطلب يې فقط خوراک او څښاک وي او بس که څه هم اجازه واخلي[۳].

دغه ډول نابللي مېلمه ته په عربي لغت کښې د "ضَيْفَنْ" کلمه وضعه شوې ده چې د "ن" توری پکښې زائد دی او د "ضَيف" په کلمې پورې پيوسته شوی دی.

د همدې کبله کله چې يوه ورځ نبي کريم ﷺ ته چا دعوت ورکړی وه خو يوه نابللي سړي هم وربورې خپل ځان ضميمه کړ، کله چې د بلونکي د کور دروازې ته ورسېدل نو نبي کريم ﷺ بلونکی مخاطب کړ چې «إِنَّ هَذَا اتَّبَعَنَا فَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَأْذَنَ لَهُ وَإِنْ شِئْتَ رَجَعَ» يعني دغه سړی زمونږ پسې بدون د دعوت څخه راروان دی، نو که ستا خوښه وي اجازه به ورته وکړې (او په بللو شوو کسانو کښې به يې وشمېرې)، او که ستا خوښه وي (چې اجازه ورته ونه کړې) نو بېرته به وګرځي.

بلونکي جواب ورکړ چې: «لَا بَلْ آذَنُ لَهُ يَا رَسُولَ اللهِ!»[۴] دغسې نه ده (چې اجازه ورنه کړم) بلکې ای د الله ﷺ پيغمبره! زه ورته اجازه ورکوم (او په بللو شوو کسانو کښې يې شمېرم).

په دې باندې علاوه د ايت شريف څخه دا هم فهمېږي چې تاسو د خپل کوم کار دپاره اجازه غوښتل د طعام د پخېدلو وخت ته مه ټالوئ[۵] ترڅو په يوه اجازه غوښتلو سره هم خپل کار ترسره کړئ او هم طعام نوش جان کړئ.

---

(۱) تفسير المظهري ج۷ ص۳۷۱
(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۴۸
(۳) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۲۹۲، تفسير أبي السعود ج۷ ص۱۱۲
(۴) صحيح مسلم ج۲ ص۱۷۶
(۵) تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۰۵

سوال جواب

ه: که څوک وايي چې: د "لَكِنْ" کلمه خو د دې دپاره وضعه شوې ده چې هغه توهم ورباندې د منځه يوورل شي کوم چې د وړاندېني کلام څخه چاته ذهن ته ورځي؛ نو پوښتنه دا ده چې په ﴿ وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا ﴾ کښې په دغې کلمې سره کوم توهم د منځه وړل شوی دی؟

مونږ وايو چې: څه لرې نه ده چې د ﴿ إِلَّا أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ ﴾ د کلماتو د ظاهر څخه چاته توهم پيدا شوی وی چې د نبي کريم ﷺ کورونو ته به صرف د طعام خوړلو دپاره اجازه غوښتل هم غير مناسب کار نه وي، نو په ذکرې شوې کلمې سره دغه توهم پورته کړی شو. يعنې تاسو د نبي کريم ﷺ کورونو ته د طعام خوړلو دپاره اجازه مه غواړئ.

هو! که تاسو طعام ته ورو بللی شوئ نو په ټاکلي وخت ورداخل شئ او د طعام د نوش جان کولو څخه وروسته سمدستي ووځئ او په څمکه کښې خواره شئ.

استيناس څه معنی؟

و: په ﴿ وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ ﴾ کښې د ﴿ مُسْتَأْنِسِينَ ﴾ کلمه د "استيناس" څخه اشتقاقه شوې ده چې د الله ﷻ په توفيق د [النور:۲۷] ايت لاندې پوره تحليله شوې ده، چې متعددې معناوې درلودلی شي؛ خو په دې مقام کښې د هغو متعددو معناوو څخه د ميلان (د محبت د اظهار) معنی په زړه پورې برېښي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې کلمه په ﴿ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ ﴾ باندې عطفه ده[۱] چې د "غير" معنی پکښې په "لا" سره تاکيده شوې ده. يعنې ای مؤمنانو! تاسو د پيغمبر ﷺ کورونو ته د دعوت او اذن درکولو په صورت کښې په داسې حال کښې ورداخل شئ چې هلته د طعام څخه وړاندې انتظار کوونکي نه ياست او د طعام څخه وروسته هلته د محبت او مينې مجالس جوړونکي نه ياست چې پلتې ووهئ او په مرکو او قيصو باندې پيل وکړئ.

متاع څه معنی؟

ز: په ﴿ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا ﴾ کښې د "مَتاع" کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده د کوم څخه چې په کور کښې استفاده کېږي او يا ترې په بله کومه وجه څه ګټه اخستله کېږي[۲]، مګر په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه هر هغه شی مراد دی د کوم څخه چې په دنيا او يا آخرت کښې ګټه پورته کولی شي[۳] نو په همدې بنياد د شريعت احکام او د نبي کريم ﷺ احاديث د دغې کلمې لومړني مدلولات دي.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۹۴
(۲) مفردات الراغب ص۴۸۱
(۳) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۲۷

د حجاب معنی

ح: په ﴿ فَسْـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ ﴾ کښې د "حِجَاب" کلمه د هغې شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې د دوه وو شیانو ترمنځ حائل (پرده) واقع کېږي[١]، چې لاندې صورتونه درلودلی شي:

اول: چې پرده په دېوال غوندې شي سره صورت ونیسي حتی چې د شخص د لېدلو مانعه وي.

دوهم: چې په لوی پوړني یا څادر غوندې شي سره صورت ونیسي، چې فقط د څېرې د لېدلو مانعه وي خو د شخص د قد او قامت د لیدلو مانعه نه وي.

که څه هم په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د ذکرې شوې کلمې څخه اولنۍ معنی مراده کړې ده[٢]، مګر مونږ ته پکښې لاندې تفصیل بهتر برېښي:

په مؤمنانو باندې واجبه وه چې د یوه شي د غوښتنې په وخت د حجاب اولنۍ معنی مراعاته کړي، او د پردې تر شا ترې غوښتنه وکړي. اما په أُمهات المؤمنین باندې په اولنۍ معنی سره حجاب واجب نه وه بلکې په دوهمه معنی سره حجاب ورباندې فرض وه، لکه چې په راتلونکي [الأحزاب:٥٩] ایت کښې ورڅخه په جلابیب (لوی څادر) سره تعبیر شوی دی.

د همدې کبله د حجاب د فرضیت څخه وروسته أُمهات المؤمنین حجونو ته تللې دي او په غزواتو کښې یې ګډون کړی دی لکه چې څه مثالونو ته یې د [النور:٣١] ایت لاندې اشاره شوې ده.

عمر ﷺ دواړه ډوله حجاب خوښاوه

ط: عمر ﷺ د أُمهات المؤمنین دپاره دواړه ډوله حجاب خوښاوه، د همدې کبله یې د حجاب د نزول څخه وړاندې یو ځل أُم المؤمنین سوده رضي الله عنها ولیده چې د انساني حاجت د ترسره کولو دپاره بهر وتلې وه نو په نوموړې باندې یې اعتراض وکړ. کله چې دغه اعتراض د نبي کریم ﷺ حضور ته وړاندې کړی شو نو ویې فرمایل چې: «إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَاجَتِكُنَّ»[٣] یعنې یقیناً شان دا دی چې بې شکه تاسو ته اجازه درکړه شوې ده چې د خپلو انساني احتیاجاتو د ترسره کولو دپاره د کوره بهر لاړې شئ.

نو الله ﷻ د حجاب آیت نازل کړ او أُمهات المؤمنین ورباندې د حجاب بالابدان (چې په پورتني تقسیم کښې د حجاب دوهم ډول دی) په صورت کښې عمل وکړ.

بله ورځ د همدغه ایت د نزول څخه وروسته د عمر ﷺ د پلوه په سوده رضي الله عنها باندې ذکر شوی اعتراض تکرار شو، نو نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې بیا خپلې بیبیانې مخاطبې کړې چې: «إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَاجَتِكُنَّ»[٤] یعنې یقیناً شان دا دی چې ماته د الله ﷻ د پلوه وحې وکړی

---

(١) لسان العرب ج١ ص٢٩٨
(٢) تفسير البغوي ج٣ ص٥٤٠
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٢٦، ج٢ ص٧٠٧
(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٧٠٧

شوه چې بې شکه تاسو ته اجازه ده چې د خپلو احتیاجاتو د پوره کولو دپاره (په حجابونو کښې) د کوره ووځئ. یا په بل عبارت: په تاسو باندې حجاب بالابدان فرض دی او حجاب بالاشخاص (په پورتنې تقسیم کښې د حجاب اول صورت) درباندې فرض نه دی چې بالکل د کوره بهر ونه وځئ.

لهذا دا چې په اُمهات المؤمنین باندې که څه هم بالاشخاص حجاب کول فرض نه وه چې بالکل د کوره بهر ونه وځي مګر مستحب وه[۱]، د همدې کبله د امهات المؤمنین د ډلې څخه دوه تنه (سوده او زینب بنت حجش رضي الله عنهما) د حجاب بالاشخاص پابندې وې[۲] حتی چې نه نفلي حج ته لاړې او نه عمرې ته، او نه د مرګ د وخته پورې د خپله کوره ووتلې.

حجاب په ټولو فرض دی

ي: د ﴿ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې د حجاب فرضیت په اُمهات المؤمنین پورې اختصاص نه لري بلکې ټولې مؤمنانې ښځې په حجاب کولو باندې مکلفې دي. او دا ځکه چې په دغې جمله کښې د حجاب د فرضیت وجې ته اشاره شوې ده، نو کله چې د حجاب مراعات د اُمهات المؤمنین او د دوی د معنوي زامنو (مؤمنانو) په نسبت د زړونو دپاره ښه پاکوونکی وګڼل شو، نو د پردیو ښځو او پردیو نارینه وو په نسبت خو ډېر زیات پاکوونکی او سپېڅلی ګڼل کېږي.

نو د قیامت تر ورځې پورې چې په هر ځای کښې د حجاب مراعات د پښو لاندې کړی شي هلته د ډېر زیات خبث او ناپاکۍ د رامنځته کېدو وېره شته.

مؤمنانو ته په کار دي چې خپل خانونه ترې بچ وساتي او د حجاب مراعات نه زنانه د پامه وغورځوي او نه ورته د دوی نارینه او نه اسلامي حکومت اجازه ورکړي چې مراعات یې ونه کړي.

د ایت د نزول نېټه

یا: په اُمهات المؤمنین باندې د حجاب کولو فرضیت د هجرت په پنځم کال د ذي العقدې په میاشت کښې صورت نیولی او ذکر شوې ایت پکښې نزول موندلی دی[۳].

سوال جواب

یب: که څوک وایي چې: په ﴿ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ تُؤْذُوا ﴾ کلمه د "إيذاء" څخه اشتقاقه شوې ده، او پوره واضحه ده چې "إيذاء" د هغه فعل یا قول څخه عبارت ده په کوم باندې چې سړی خپه کېږي، لکه بدون داجازې کور ته ورننوتل او داسې نور، نو پوښتنه دا ده چې د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د ده ﷺ "إيذاء" د څه شي څخه عبارت ده چې باید مؤمنان ترې د قیامت تر ورځې پورې خپل خانونه وساتي؟

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۷۵
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۲۲۹
(۳) الطبقات الكبرى لابن سعد ج۸ ص۱۷۶

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې ایت په استناد د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته مؤمنان مکلف ګرځولی شوي دي چې د هغه قول یا فعل څخه ځانونه بچ وساتي په کوم کښې چې د نبي کریم ﷺ او یا د اُمهات المؤمنین سپکاوی او توهین نغښتی وي، د همدې قبیلې څخه د اُمهات المؤمنین په تعدد باندې اعتراض کول هم ګڼل کېږي چې د کفر څخه نمایندګي کوي.

یوه مسئله

یځ: په ﴿ وَلَا أَن تَنكِحُوٓاْ أَزْوَٰجَهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦٓ أَبَدًا ﴾ کښې د ټولو علماوو کرامو اجماع ده چې اُمهات المؤمنین په دنیا او آخرت کښې د نبي کریم ﷺ مېرمنې دي، او د ده ﷺ د وفات څخه وروسته په قطعي توګه د هغوی نکاح کول حرام دي[۱].

یا په بل عبارت: د هغوی ازدواج د نورو ښځو غوندې د نبي کریم ﷺ په وفات سره نه دی قطعه شوی، د همدې کبله په هغوی باندې د عدتونو تېرول هم واجب نه وه، بلکې د هغوی حال هغه ښځو ته ورته وه د کومو چې مېړونه چرته په سفر سره غائب ګرځېدلي وي[۲].

څو ټکي

۲ـ په ﴿ لَّا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِىٓ ءَابَآئِهِنَّ ﴾ الآية، کښې لاندې ټکو ته پام وکړئ:

الف: په دې ایت شریف کښې د [النور:۳۱] ایت غوندې مضمون نازل شوی دی، نو څرنګه چې مونږ هلته د الله ﷻ په توفیق څه معلومات تفصیلوار لیکلي دي نو دلته د هغو بیا تفصیلي لیکلو ته څه اړتیا نه ګورو هغه دا چې:

اول: هلته د دې وجه ذکره شوې ده چې د تره او ماما نومونه په محارمو کښې نه دي نازل شوي حال دا چې دوی هم د محارمو څخه دي.

دوهم: په ایت شریف کښې محارم عام دي، هغو محارمو ته هم شامل دي کوم چې د رضاع (تي رودلو) په سبب محارم ګرځېدلي وي.

دریم: د ﴿ وَلَا نِسَآئِهِنَّ ﴾ څخه مسلمانانې ښځې مطلب دي.

څلورم: په ﴿ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ ﴾ کښې د ﴿ مَا مَلَكَتْ ﴾ څخه فقط وینځې مراد دي، چې کافرې وینځې ته هم شمولیت لري.

ب: که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د هغو ټولو کسانو نومونه نازل نه شوه کوم چې هلته نازل شوي وه؟

مونږ وایو چې: دا ایت شریف د یوې پوښتنې په جواب کښې نازل شوی دی، هغه دا چې کله د اُمهات المؤمنین په هکله د حجاب ذکر شوی حکم نازل شو نو د هغوی اقارب او خپلوان نبي

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۰٦
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۲۲۹

کریم ﷺ ته ورغله او پوښتنه یې وکړه چې: ای د الله رسوله! ایا مونږ هم (که څه غوښتل) نو د هغوی څخه یې د پردې تر شا وغواړو؟ نو الله ﷻ دغه ایت شریف نازل کړ[۱] او د ښه اطمنان دپاره یې د سوال کوونکو په قرابتونو باندې صراحت وکړ، نو د همدې کبله د هغه ایت مضمون دلته هو بهو راحکایت نه شو او د لاندې کسانو د صراحتونو څخه ساکت پاتې شو چې:

اول: د نبي کریم ﷺ ذکر خو بالکل مطرح نه وه.

دوهم: د نبي کریم ﷺ پلار ژوندی نه وه، او نه یې کوم بالغ زوی ژوندی وه چې ذکر ته یې څه اړتیا پېښه شوې وی.

دریم: بالآخره ساده چوپړان او هم ماشومان په سوال کوونکو کښې شامل نه وه.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيْهِ وَسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ بِغَيْرِ مَا ٱكْتَسَبُواْ فَقَدِ ٱحْتَمَلُواْ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿٥٨﴾ ﴾

[۵۶] یقینًا الله ﷻ او د ده ﷻ پرښتې په پیغمبر ﷺ باندې درود استوي، (نو) ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو (هم) په پیغمبر ﷺ باندې درود واستوئ او (هم)ورباندې سلام ووایاست سلام ویل (چې: "السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُه" څخه عبارت دي).

[۵۷] بې شکه هغه کسان کوم چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ته ایذاء (ضرر) رسوي (نو) الله ﷻ هغوی په دنیا او اخرت کښې د خپل رحمت څخه لرې کړي دی او سپکوونکی عذاب یې ورته تیار کړی دی.

[۵۸] او هغه کسان کوم چې مؤمنانو سړیو او مؤمنانو ښځو ته د هغه (کار) څخه په غیر (د بل کار په اتهام سره) ضرر رسوي کوم چې دوی کسب کړی وي (چې دروغ وربورې تړي) نو بې شکه هغوی لوی بهتان او څرګنده ګناه (په غاړو باندې) اخلي (هغوی د ډېر لوی جنایت دپاره متحمل کېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وراندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې مؤمنانو ته په کار دي چې نبي کریم ﷺ ته نه په ژوند کښې او نه د وفات څخه وروسته څه اذیت او ضرر ورسوي، په دې ایتونو کښې د یو پلوه د همدغه مضمون وجې ته اشاره شوې ده او د بله پلوه د هغو خلکو په هکله وعید نازل شوی دی کوم چې نبي کریم ﷺ او یا نورو مؤمنانو ته د ضرر او اذیت رسولو په تکل کښې وي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۵۷: تفسیر المراغي ج۲۲ ص۳۲: تفسیر ابي السعود ج۷ ص۱۱۳: البحر المحیط ج۸ ص۵۰۱: تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۲۳۱: تفسیر الخازن ج۵ ص۱۳۵

مطالب قرائت کړه چې:

ای پیغمبره! په دې موقع کښې په خپل اُمت باندې لاندې

۱_ یقینًا الله ﷻ او د ده ﷻ پرښتې په نبي کریم ﷺ باندې درود استوي، نو ایا تاسو ته مناسبه ده چې تاسو ورته اذیت ورسوئ؟ نو په همدې بنیاد:

ای مؤمنانو! تاسو هم خپل پیغمبر ﷺ ته اذیت مه رسوئ او خپه کوئ یې مه، بلکې هم ورباندې درودونه واستوئ او هم ورباندې د "السَّلامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ" کلمات واستوئ.

۲_ یقینًا هغه کسان چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ته اذیت او ضرر رسوي نو الله ﷻ هغوی په دنیا او آخرت کښې د خپل رحمت څخه لرې کړي دي، چې په دنیا کښې به د نېکیو توفیق مونده نه کړي او په آخرت کښې به د دردناک عذاب سره مخامخ شي، او په دې باندې علاوه الله ﷻ ورته هلته سپکوونکی عذاب تیار کړی دی چې توهین او تخجیل هم ورسره ملګری دی.

۳_ ای پیغمبره! هغه کسان چې د پیغمبر ﷺ څخه په غیر نارینه مؤمنانو او مؤمنو ښځو ته ضرر رسوي او په داسې اقوالو او افعالو باندې یې متهموي کوم چې دوی نه وي کسب کړي او محض د اذیت دپاره یې ورپورې تړي، نو یقینًا دغه خلک د بهتان متحمل شوه او پوره ښکاره ګناه یې په غاړه واخستله، چې هرومرو او ضرور به یې د بدو عواقبو سره مخامخ شي.

توضیحات

۱_ د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ﴾ الایة- د تفسیر دپاره لاندې نکاتو ته توجه وکړئ:

الف: د ﴿ يُصَلُّونَ ﴾، ﴿ صَلُّوا ﴾ دواړه کلمې د الله ﷻ په توفیق د [التوبة:۱۰۳] ایت لاندې د لغت د حیثه ښې پوره تحلیلې شوې دي، او په [الأحزاب:۴۳] ایت کښې ورباندې څه معلومات ورزیات شوي دي، چې تکراري تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

ب: که څه هم مونږ د "صَلوة" او "سَلام" په هکله د [التوبة:۱۰۳] ایت لاندې څه شرعي احکام لیکلي دي ـوالحمد لله ﷻ، مګر ځینو مفسرینو کرامو[1] په همدې ارتباط په دې مقام کښې هم د شرعي نګاه څخه ښه پوره بحث لیکلی دی، که د چا زړه اوږد بحث غواړي نو هملته دې مراجعه وکړي، خو مونږ د لاندې څو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: په نبي کریم ﷺ باندې په ټول عمر کښې یو ځل درود ویل فرض دي، چې په ﴿ صَلُّوا عَلَيْهِ ﴾ کښې ورباندې امر نازل شوی دی، او امر د تکرار غوښتونکی نه دی، او په یو ځل باندې علاوه د درود استول د مستحباتو او سنتو څخه دي، خو د علماوو کرامو اختلاف پکښې شته دی[2].

دوهم: کله چې په یوه مجلس کښې نبي کریم ﷺ یاد کړی شي نو په کار دي چې درود ورباندې واستولی شي او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْبَخِيلُ الَّذِي مَنْ ذُكِرْتُ عِنْدَهُ فَلَمْ يُصَلِّ

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۷۹
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۲۳۲

عَلَيَّ»(۱) يعنې هغه څوک بخيل دی چې د ده په نزد زه ياد کړی شم او په ماباندې درود وانستوي.

دریم: په نبي کريم ﷺ باندې په لمانځه کښې درود استول د ابو حنيفه عليه الرحمة په نزد سنت او د ځينو نورو امامانو عليهم الرحمة په نزد فرض دي(۲).

څلورم: ليکونکو ته په کار دي چې د نبي کريم ﷺ د نامه سره "صلی الله عليه وسلم" پوره وليکي او په "ص" يا بل څه سره يې اختصار نه کړي.

پنځم: هو! که بدون د ليکلو په ژبه باندې ذکره شوې جمله ولولي او په ليک کښې ورته اشاره وکړي نو باک يې نشته، ځينو امامانو عليهم الرحمة د ليک سره په ژبه باندې د ذکرې شوې جملې په لوستلو سره اکتفاء کړې ده(۳).

شپږم: اکثره سلف صالحين عليهم الرحمة په دې خبره کلک دي چې د نبي کريم ﷺ د نامه سره دې يوازې په "صلی الله عليه" باندې اکتفاء ونه کړی شي، بلکې د "وسلم" کلمه دې هم ورسره پيوسته کړی شي، چې په ايت شريف کښې په دوارو (صلاة او سلام) باندې امر نازل شوی دی.

اووم: که څه هم په دې کښې څه روايت نشته چې د پرښتو د نامه سره بايد څه ډول جمله ضميمه کړی شي، خو څرنګه چې الله ﷻ ورته په [فاطر:۱] ايت کښې د رسولانو لقب ورکړی دی نو په کار دي چې د دوی د نومونو سره هم د پيغمبرانو عليهم السلام غوندې ذکره شوې جمله ضميمه کړی شي او ـمثلاًـ وويل شي چې جبرائيل صلی الله عليه وسلم.

سوال جواب

اتم: که څوک وايي چې: ايا جائزه ده چې څوک د نبي کريم ﷺ د نامه سره د "غفر الله له" جمله ضميمه کړي حال دا چې پيغمبران د ګناه څخه معصومان دي؟

مونږ وايو چې: که څه هم د مغفرت د غوښتلو سره د ګناه موجوديت ضرور نه دي، بلکې مغفرت کله- کله د درجو د لوړوالي دپاره غوښتل کېږي، د همدې مطلب دپاره د جنازې په لمانځه کښې د صغيرانو او ماشومانو دپاره هم د مغفرت غوښتل صورت نيسي؛ مګر د نبي کريم ﷺ د نامه سره د ذکرې شوې جملې ضميمه کول په کار نه دي چې د عدم معصوميت بوی ترې پورته کېږي او عوام په اشتباه کښې لوېږي(۴).

نهم: د هغو کسانو د نامه سره بايد د "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" جمله او يا د "صَلَّى اللهُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ وَسَلَّمَ" جمله پيوسته شي د کومو چې نبوت يقيني نه وي، لکه "لقمان رضي الله عنه" او نور.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ج: که څوک وايي چې: الله ﷻ مونږ ته په ذکر شوي ايت شريف کښې خبر راکړ چې هغه ﷻ په خپل

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۴؛ مسند أحمد بن حنبل ج۱ ص۴۲۹
(۲) الفقه الإسلامي وادلته ج۱ ص۷۲۱
(۳) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۳۰۳؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۰۶
(۴) روح المعاني ج۲۲ ص۸۷

پیغمبر باندې درود استوي او رحمتونه وروباندې وروي، نو د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ په عین ایت کښې مؤمنان هم مکلف وګرځول چې تاسو هم وروباندې درود واستوئ او د رحمتونو د نزول غوښتنه ورته وکړئ؟

مونږ وایو چې: په دغه تکلیف سره د یو پلوه په مونږ باندې د نبي کریم ﷺ تعظیم او اجلال واجب وګرځولی شو او د بله پلوه راته ارشاد وشو چې اجرونه او ثوابونه تر لاسه کړي.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا»(١) یعني نو یقیناً هرڅوک چې په ماباندې درود واستوي نو الله ﷻ به په هغه باندې لس ځله خپل رحمت ورنازل کړي.

سوال جواب

د: که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په ﴿ صَلُّوا۟ عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴾ کښې د ﴿ صَلُّوا۟ ﴾ د کلمې سره د ﴿ وَسَلِّمُوا ﴾ کلمه ضمیمه نازله شوه، حال دا چې د ایت شریف په سر کښې د ﴿ يُصَلُّونَ ﴾ د کلمې سره د "يُسَلِّمُونَ" کلمه ضمیمه نه ده نازله شوې؟

مونږ وایو چې: په وړاندې وروسته ایتونو کښې بنیادمانو ته توصیه شوې ده چې په جدي توګه د نبي کریم ﷺ د ایذاء څخه ځان ساتنه وکړي، او همدغه مطلب د ﴿ وَسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴾ په نزول سره تائید شوی دی، او پوره څرګنده ده چې ضرر رسول یوازې او یوازې د بنیادمانو څخه متصور وه نو د تاکید او تائید نزول هم یوازې د همدوی سره مناسب وه او بس.

د تفسیري احادیثو مجموعه

ه: په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ـجزاهم الله خیراـ د تفسیري احادیثو ښه غټه مجموعه راغونډه کړې ده چې ایت شریف پکښې د هر حیثه پوره تفسیر شوی دی(٢). خو د دې کتاب د اوږدېدو له امله مونږ د یوه حدیث په رانقلولو باندې اکتفاء کوو چې مضمون یې دا دی:

یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې: ای د الله رسوله! زمونږ خو په تا باندې د سلام دراستولو طریقه زده ده چې تا راښودلې ده، مثلاً په لمانځه کښې وایو چې: "السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ" یعني ای پیغمبره! په تا باندې دې سلامتیا وي او د الله ﷻ رحمت هم او د ده ﷻ برکتونه؛ نو په تا باندې درود څنګه دراستوو؟ هیله ده چې دا هم مونږ ته رازده کړې.

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: ووایاست «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ»(٣).

---

(١) صحيح مسلم ج١ ص١٦٦؛ جامع الترمذي ج٢ ص٢٠٢؛ مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٥٧١
(٢) تفسير ابن كثير ج٣ ص٥٠٦؛ الدر المنثور ج٦ ص٦٤٦
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٧٠٨

ایذاء څه معنی؟

۲_ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾ الآية کښې د ﴿ يُؤْذُونَ ﴾ کلمه د "إِيْذَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، "إِيْذَاء" دې ته وايي چې څوک یوه ژوندي شي ته يو ډول ضرر ورسوي، برابره خبره ده چې دنیاوي وي او که اُخروي، او برابره ده چې مالي وي او که ځاني او يا نور[1].

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د نبي کريم ﷺ په نسبت خو د ايت شريف مصداق څرګند دی چې منافقانو به د اُمهات المؤمنين په تعدد باندې اعتراض کاوه او لا لګيا دي کوي يې او داسې نور، نو پوښتنه دا ده چې د الله ﷻ په نسبت د ايت شريف مصداق څه شی جوړېدلی شي؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ په نسبت د ايت شريف مصداق په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسير کېدلی شي:

الف: الله ﷻ ته د ولديت اثباتول د همده ﷻ د ايذاء څخه عبارت دی، او دا خکه چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه حکايت کړی دی چې: «وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ أَنْ يَقُولَ اتَّخَذَ اللهُ وَلَدًا وَأَنَا الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ»[2] يعني او ماته د بنده کنځل دا دي چې په ما پورې ولد راوتپي چې ما ولد نيولی دی، او شان دا دی چې زه هغه بې پروا اقدس ذات يم، چې نه مې څوک زېږولی دی، او نه د چا څخه زېږولی شوی يم، او نه مې چرته څوک سيال (ساری) شته.

ب: نبي کريم ﷺ ته ضرر رسول (ایذاء) الله ﷻ د ډېر تکريم او توقير په لحاظ داسې تعبير کړې ده لکه چې پخپله همده ﷻ ته ايذاء رسولې شوې وي.

يا په بل عبارت: لکه څنګه چې الله ﷻ د خپل پيغمبر ﷺ خوشالي او رضامندي خپله رضامندي بولي _لکه چې پوره بيان يې د [التوبة:۶۱] ايت لاندې تېر شوي دی والحمد الله ﷻ والمنة_ همدارنګه په دې ايت شريف کښې _چې بحث پکښې روان دی_ الله ﷻ د خپل پيغمبر ﷺ ايذاء د خپل اقدس ذات ايذاء بللې ده.

همدا مضمون په ډېرو احاديثو کښې منعکس شوی دی، لاندې دوه يې د مثال په توګه ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «...وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللهَ وَمَنْ آذَى اللهَ يُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ»[3] يعنې هرڅوک چې ماته ضرر ورسوي نو بې شکه هغه الله ﷻ ته ضرر ورساوه، او هرڅوک چې الله ﷻ ته ضرر ورسوي نو نژدې ده چې الله ﷻ يې (په عذاب سره) ونيسي.

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده قدسي حديث کښې د يوه بنده سره داسې سوال جواب راحکايت کړی دی چې د قيامت په ورځ به صورت ونيسي:

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۱
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۴۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵

غوښت خو تا رانه کړ.

الله ﷻ: ای زما بنده! ما ستا څخه طعام (خوراک) غوښتنی وی نو ما به تاته ځنګه

بنده: ای زما ربه! که (بالفرض المحال) تا زما څخه څه خوراک غوښتی وی نو ما به تاته ځنګه درکړی وی حال دا دی چې ته رب العالمین یې، چې د خوراک او څښاک څخه بې پروا او پاک یې؟

الله ﷻ: ای بنده! ایا ته په دې علم نه لرې چې یقیناً زما یوه بنده (چې فلانی نومېږي) ستا څخه طعام (خوراک) وغوښت او تا ورته ورنه کړه. ای بنده! ایا ته نه پوهېږې چې که تا هغه ته طعام ورکړی وی «لَوَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي»[۱] نو د هغه اجرونه او ثوابونه به دې (نن ورځ) زما په نزد موندلي وی.

تبصره

۴ـ ذکر شوي دواړه تفسیرونه په زړه پوري دي، خو د مقام په لحاظ سره مونږ ته دوهم تفسیر بهتر او غوره برېښي، والله ﷻ أعلم.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَـٰبِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥٩﴾ لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ ٱلْمُنَـٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْمُرْجِفُونَ فِى ٱلْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَّلْعُونِينَ ۖ أَيْنَمَا ثُقِفُوٓا۟ أُخِذُوا۟ وَقُتِّلُوا۟ تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾ ﴾

[۵۹] ای پیغمبره! ته خپلو مېرمنو او خپلو لورګانو او (هم) د مؤمنانو مېرمنو ته ووایه چې: دوی دې په خپلو (ټولو) ځانونو باندې د خپلو لویو ټکریو (څادرونو) څخه ورنژدې (ورخواره) کړي.

دغه (د ټول ځان پټول) نژدې دي چې دوی (ورباندې) وپېژاندلی شي (چې دوی اصیلې حیاناکې ښځې دي) نو دوی ته به (د فاسقانو د پلوه) اذیت نه وررسولی کېږي (او تمې به یې پرې شي).

او الله ﷻ ښښونکی (او) مهربان دی (که څوک په دغه حکم کښې قصور واقع کړي نو توبه تائب دې جوړ شي).

[۶۰] (ای پیغمبره!) سوګند دی که منافقان او هغه کسان د کومو په زړونو کښې چې (د فحاشۍ) مرض دی او (هم) په مدینه منوره کښې د بدو اوازو خوروونکي کسان (د خپلو کارونو څخه) منعه نه شي، نو هرومرو خامخا به مونږ تا په هغوی باندې ورسلېښت (مسلط) کړو (چې) بیا به په مدینه منوره کښې ستا سره ګواندېتوب ونه کړي مګر لږ وخت.

[۶۱] په داسې حال کښې (به ستا ګواندېتوب پرېږدي) چې دوی به ملعونان ګرځولي شوي وي (او د الله ﷻ د رحمت څخه به ساتـ په سات لرې کېږي، حتی) په هر ځای کښې چې وموندلی شي نو

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۸

نیولی کېږي به او په شدت سره به وژلی کېږي، په شدت سره وژل.

[۶۲] (دا طریقه) الله ﷻ په هغو کسانو کښې (جاري کړې ده) کوم چې (د دغو ورانکارانو څخه) وړاندې تېر شوي دي، طریقه جاري کول. او نه به هیڅکله د الله ﷻ (مقرري) طریقې لره بدلول مونده نه کړې (دا به تر قیامته پورې جاري وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېني متصل ایت مضمون تعقیب شوی دی او د اذیت د مخنیوي دوه چارې ښودلې شوې دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د اذیت رسوونکو د اذیت رسونې مخه ونیوله شي لاندې دوه چارې عملي کړه:

۱_ یوه چاره دا ده چې خپلو بیبیانو او خپلو لورګانو او هم د مؤمنانو مېرمنو ته د الله ﷻ د پلوه ابلاغ کړه چې:

الف: دوی دې په خپلو خانونو باندې د خپلو لويو ټکريو (څادرونو) څه برخې ښکته ورواچوي او خپل مخونه او خپلې سینې دې ورباندې ښې پټې کړي، خو فقط دومره وتونه دې پرېږدي چې دوی ورباندې لاره ولیدلی شي او بس.

ب: د دوی خپل خانونه دغه ډول اداره کول او په څادرونو کښې رانغښتل دېته نژدې دي چې دوی وپېژاندلی شي چې دوی بې باکه او بې حیاء ښځې نه دي.

لنډه دا چې په دې تقدیر به د منافقانو تمې پرې شي او د اذیت رسولو پلمې او بهانې به یې د منځه لاړې شي، نو دوی ته به اذیت نه رسولی کېږي او هیڅوک به ورباندې بدګوماني نه کوي، بلکې په دې تقدیر به هغوی د ډاره اذیت ته اقدام ونه کړی شي.

ج: هو! که ذکر شوي حکم کښې د دوی څخه څه قصور واقع شي نو د هغه دپاره دې مغفرت او ښننه وغواړي، څه لرې نه ده چې مغفرت ورته وکړی شي او دا ځکه چې الله ﷻ ډېر بښونکی او ډېر مهربان دی.

۲_ د اذیت د مخنیوي بله چاره دا ده چې لاندې کسان د جنایتونو د ارتکاب څخه منعه کړه:

الف: منافقان د منافقت څخه منعه کړه، چې د خپلو عادتونو څخه لاس واخلي.

ب: هغه کسان د فسق او فجور څخه منعه کړه کوم چې د ایمان د کمزورۍ د کبله مؤمنانو ښځو ته اذیت او ضرر رسوي.

ج: بالآخره، په مدینه منوره کښې د دروغینو اوازو خوروونکي هم د دغه کار څخه منعه کړه، چې د مؤمنانو خوشالي په خطره کښې وانچوي.

۳_ ای پیغمبره! که ذکرو شوو درېواړو ډلو د خپلو بدو عادتونو څخه لاس وانخست او ستا ارشادات یې د پښو لاندې کړه، نو هرومرو او ضرور به مونږ په هغوی باندې تا او ستا ملګري (مؤمنان) ورمسلط کړو او ستاسو په لاس باندې به ورته ښه درنه سزا ورکړو. آن تر دې چې:

الف: تاسو به ذکر شوي کسان د مدینې منورې څخه وشړئ چې ډېر ژر به ستاسو ګاونډیتوب پرېږدي او تاسو به يې د اذيتونو څخه بې غمه شئ.

ب: هغوی به ستاسو د مسلط ګرځولو څخه وروسته ډېر لږ وخت په مدينه منوره کښې تم شي. ترڅو خپل انتقالي سامان راغونډ کړي او خپلې سفري بسترې وتړي، او يا ووژلی شي او دنيا پرېږدي. يا په بل عبارت: هغوی به ستاسو په مقابل کښې د خپلو خانونو څخه هيڅ دفاع ونه کړی شي او بالکل به مقاومت دلاسه ورکړي.

ج: هغوی به ستاسې ګاونډيتوب په داسې حال کښې پرېږدي چې د هره طرفه به ورباندې لعنت ورېږي او د الله ﷻ د رحمت څخه به لرې کېږي، هغه دا چې: په هر ځای کښې چې هغوی ومونډلی شي نو سمدستي به نيولی کېږي او هم به په کثرت سره وژلی کېږي، نو ځينې به يې اسيران وګرځولی شي او ځينې به ووژلی شي.

۴ـ ای پيغمبره! د فساقو او جنايتکارانو سره د الله ﷻ دغه کړنلاره په پخوانيو قومونو کښې تېره شوې ده او په همدغې کړنلاره باندې يې ورسره چال چلند کړی دی.

ته به هيڅکله د الله ﷻ د دغې کړنلارې بدلون مونده نه کړې بلکې د قيامت تر ورځې پورې به جريان ولري او نېکان به په بدانو باندې غلبه مومي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ ﴾ الآية، کښې په هغه حکم باندې صراحت شوی دی کوم ته چې په [الأحزاب:۵۳] ايت کښې اشاره شوې وه، هغه دا چې: هلته اُمهات المؤمنين په حجاب باندې مکلفې ګرځولې شوې وې او نورو مؤمنانو ښځو ته د اشارې په توګه توصيه شوې وه چې په خپلو مورګانو پسې اقتداء وکړي او خپل ځانونه په حجاب باندې مکلف وبولي.

د جلباب اغوستلو څرنګوالی

۲ـ په ﴿ يُدۡنِينَ عَلَيۡهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّۚ ﴾ کښې د ﴿ يُدۡنِينَ ﴾ کلمه د "اِدْنَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د نژدې کولو معنی ورکوي[۱]، کله چې د کومې ښځې مخ بربنډ شي نو په عربي ژبه کښې هغې ته داسې خطاب صورت نيسي چې: "أَدْنِيْ ثَوْبَكِ عَلى وَجْهِكِ"[۲] يعنې خپله جامه دې په خپل مخ باندې ورنژدې کړه (ورباندې ورخوره يې کړه چې پټ شي).

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د "جَلَابِيب" کلمه د "جِلْبَاب" جمعه ده، "جِلْبَاب" د هغه لوی څادر دپاره وضعه شوې ده کوم چې د يوې زنانه د ټول بدن څخه راتاو کړی شي آن ترديې چې اغوستې جامې يې هم ورباندې پټې کړی شي[۳]، لکه په افغانستان کښې بوقره (څادري) او نور ورته لباس.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۷۴

(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۵۶۰

(۳) روح المعاني ج۲۲ ص۱۸۸؛ لسان العرب ج۱ص۲۷۳

د "جِلْبَاب" اغوستلو څرنګوالی په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د "جِلْبَاب" اغوستلو په هکله ویلي دي چې: «أَمَرَ اللهُ نِسَاءَ الْمُؤْمِنِيْنَ إِذَا خَرَجْنَ مِنْ بُيُوْتِهِنَّ فِيْ حَاجَةٍ أَنْ يُغَطِّيْنَ وُجُوهَهُنَّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِنَّ بِالْجَلَابِيْبِ وَيُبْدِيْنَ عَيْنًا وَاحِدَةً»[۱] یعنې الله ﷻ د مؤمنانو مېرمنو ته امر کړی دی چې کله هغوی د څه حاجت په هکله د خپلو کورونو څخه بهر وځي، چې خپل مخونه دې د سرونو دپاسه په جلبابونو سره پټ کړي او فقط یوه سترګه دې (د لارې د لیدلو دپاره) لوڅه کړي.

ب: أم سلمه رضي الله عنها (أم المؤمنين) وايي: چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو، نو «خَرَجَ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ كَأَنَّ عَلَى رُءُوسِهِنَّ الْغِرْبَانَ مِنَ الْأَكْسِيَةِ»[۲] یعنې د انصارو زنانه په داسې حال سره د کورونو څخه راووتلې لکه چې په سرونو باندې یې کارغان ناست وي، چې د جامو څخه عبارت وه (په سرونو باندې یې جامې او څادرونه راخواره کړه).

ج: محمد بن سیرین علیه الرحمة وايي چې: ما د عبیدة السلماني علیه الرحمة څخه د همدغه ایت شریف په هکله پوښتنه وکړه نو هغه راته په عملي توګه په دې ډول شرحه کړ چې:

خپل لوی څادر یې واخست او خپل مخ او خپل سر یې ورباندې پټ کړه، بیا یې فقط یوه چپه سترګه لوڅه کړه[۳] (چې لاره پرې وګوري).

بیا هم د مخ پټول

۳ـ که څه هم د اصیلو ښځو په هکله د مخ د پټولو څه دلایل د [النور: ۳۱] ایت لاندې تېر شوي دي والحمد لله ﷻ، خو په دغه ایت شریف کښې ـ چې بحث پکښې روان دی ـ څه نورو دلایلو ته هم اشاره شوې ده. هغه دا:

الف: په ایت شریف کښې أمهات المؤمنین او نورې مؤمنې ښځې ټولې د جلباب په اغوستلو باندې مکلفې ګرځولې شوې دي.

څرنګه چې په أمهات المؤمنین باندې بالاتفاق د مخونو پټول واجب وه نو څرګنده شوه چې په نورو مؤمنانو ښځو باندې هم د مخونو پټول واجب دي. که بالفرض په دوی باندې واجب نه وی نو د هغوی سره به د جلباب اغوستلو په خطاب کښې نه وی جمعه شوې.

په دې باندې علاوه، دا هم څه لرې نه ده چې دلته د أمهات المؤمنین رضي الله عنهن ذکر د دې دپاره صورت نیولی وي ترڅو خلک پوه شي چې نورې مؤمنې ښځې د جلباب په اغوستلو کښې د هغوی څخه کمې نه دي.

که دا مطلب نه وی نو د هغوی رضي الله عنهن حجاب خو وړاندې نازل شوی وه، تکراري نزول به یې

(۱) تفسیر الطبري ج۲۲ ص۴۶؛ الدر المنثور ج۶ ص۶۵۹
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۱۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۱۸

صورت نه وي نيولی، والله ﷻ أعلم.

ب: د ﴿ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ﴾ څخه څرګندېږي چې په اصيله مؤمنه ښځه باندې د مخ پټول فرض دي، ترڅو وپېژانده شي او د کم اصلې څخه جدا شي.

د همدې کبله کله چې عمر ﷺ يوه وينځه (کم اصله) وليده چې په لوی څادر (جلباب) کښې يې خپل ځان رانغښتی وه نو هغه يې په دره ووهله او مخاطبه يې کړه چې: «يَا لُكَاعُ أَتَتَشَبَّهِيْنَ بِالْحَرَائِرِ أَلْقِي الْقِنَاعَ»[1] يعنې ای لوچکې! ايا ته خپل ځان د اصيلو غونډې جوړوې؟ دغه لوی څادر دې وغورځوه!.

نو که بالفرض په اصيلو مؤمنو ښځو باندې د مخونو پټول واجب نه وی نو دا به يې د پېژاندلو دپاره نښه او شعار نه وی ګرځولی شوی. د ايت شريف د نزول په وخت کښې د اصيلو ښځو شعار د مخ پټول وه او د کم اصلو (وينځو) شعار مخ لوڅی وه[2].

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې ځينو علماوو کرامو ليکلي دي[3] چې مؤمنو اصيلو ښځو ته څکه د مخونو پټول شعار ګرځولی شوی وه چې د هغو فساقو د بهانې بنياد ووېستلی شي کومو به چې اصليو مؤمنو ښځو ته په دې بهانه اذيت رساوه، چې زما په ګومان دا کم اصله (وينځه) ده نو څکه مې لاس ورووړ او يا مې ورته هغه خبرې واورولې کومې چې فحاشۍ ته دعوت ورکوي.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا فاسقان د وينځو په اذيت رسولو باندې معذور ګڼل کېدل؟ ايا هغوی ته د وينځو په هکله د اذيت رسولو اجازه ورکړه شوې وه؟

مونږ وايو چې: شريعت د جنايتونو مخه په لاندې دوه ډوله باندې نيسي:

- الف: يو دا چې هغه اسباب او ذرائع د منځه وړي کوم چې د جنايتونو د ارتکاب دپاره لاره هواره وي. نو په دغه ډول سره که څه هم په کامله توګه د جنايتونو مخه نه نيوله کېږي مګر کمبود پکښې واقع کيږي.

ب: بل دا چې جنايتکاران په جنايتونو باندې مجازات کړی شي، او حدود او تعزيرات ورباندې تطبيق ومومي.

په دې مقام کښې د اصيلو مؤمنو ښځو حجابونه اغوستل د اول ډول څخه شمېرل کېږي چې وينځې ته شموليت نه لري. او فاسقانو ته د مجازاتو تاکل د دوهم ډول مخنيوي څخه ګڼل کېږي چې اصيل او کم اصل دواړه ډوله زنانه پکښې يو برابري دي.

دغه مجازات ته د مجموعې په متباقي ايتونو کښې اشاره شوې ده.

لنډه دا چې ذکر شوي اعتراض به په هغه وخت کښې صحت درلودلی وی چې فساقو ته په مطلق اذيتونو باندې مجازات نه وی نازل شوي، لکه چې په لاندې کرښو کښې به شرحه شي، إن شاء الله.

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۵۴۴
(۲) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۹۹
(۳) البحر المحيط ج۸ ص۵۰۴؛ الطبقات الكبرى لابن سعد ج۸ ص۱۷۶

د ارجاف او اغراء معناوي

۵ـ په ﴿ لَّئِن لَّمْ يَنتَهِ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْمُرْجِفُونَ فِى ٱلْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ﴾ كښې د "مُرْجِفُون" كلمه د "ارْجَاف" څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصل مصدر يې "رَجْف" دی. د "رَجْف" كلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۷۸] ايت لاندې ښه پوره شرحه كړې ده، چې سخت اضطراب او جړق دپاره وضعه شوې ده.

نود "الْمُرْجِفُونَ" كلمه د هغې ډلې معنی وركوي كومو به چې په درغينو اوازو سره مؤمنان په اضطراب كښې غورځول او د سخت جړق سره به يې مخامخ كول، چې غازيانو ماتې وخوړه او فلانۍ قبيله په مدينه منوره باندې د حملې كولو نيت لري چې ډېر ژر به دغه ښار تالا ترغه كړي او داسې نور.

او د ﴿ لَنُغْرِيَنَّكَ ﴾ كلمې د "اغْرَاء" څخه اشتقاق موندلی دی، مونږ ـ لله ﷻ الحمد والمنة ـ د "اغْرَاء" كلمه د [المائدة:۷۸] ايت لاندې ښه پوره څېړلې ده چې د سرپښولو او نښلولو معنی وركوي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه كه څه هم ځينو مفسرينو كرامو د ﴿ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ ﴾ څخه جنايتكاران مسلمانان مراد اخستي دي او ﴿ وَٱلْمُرْجِفُونَ ﴾ كلمه يې په يهودانو سره تفسيره كړې ده[1]. نو د ايت شريف د معنی حاصل يې داسې اخستی دی چې: ای پيغمبره! كه منافقان او فاسقان او هم يهودان د خپلو كړو وړو څخه لاس وانخلي او خپله تګلاره بدله نه كړي نو مونږ به هرومرو تاته امر وكړو چې هم يې ووژنې او هم يې د وطنه وشړې.

مګر مونږ ته دا تفسير په زړه پوری نه برېښي، ځكه چې د ايت شريف د نزول په وخت كښې يهودانو په مدينه منوره كښې موجوديت نه درلود بلكې ټول په وژلو يا شړلو سره ختم شوي وه.

مونږ ته بهتره برېښي چې په ايت شريف كښې فقط منافقانو ته اخطار وركړی شوی دی، چې د جنايتونو د كثرت د كبله يې په درېوو عناوينو باندې صراحت شوی دی، او دا ځكه چې منافقانو په هغه وخت كښې په منافقت باندې علاوه فسق او فجور ته هم بدې وهلې وې او دارونكې اوازې هم همدوی خورولې.

نو د معنی حاصل به يې په دې تقدير داسې راوځېږي چې: ای پيغمبره! كه منافقان خپل عادتونه پرېنږدي او خپله كړنلاره بدله نه كړي نو هرومرو ضرور به مونږ تا مكلف كړو چې وسلوال جهاد ورسره پيل كړې، نو په نتيجه كښې به دوی د يهودانو په شان څوک ووژلی شي او څوک به د مدينې منورې څخه وشړلی شي.

۶ـ پاتې شوه دا خبره چې منافقانو د ذكر شوي اخطار څخه وروسته كومه تګلاره غوره كړه، نو د دې جواب دا دی چې هغوی خپل خط السير بدل كړ[2]، د همدې كبله د دوی په هكله د قتال (جنګ)

(۱) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۳۱۱؛ تفسير المراغي ج۲۲ ص۳۹
(۲) تفسير الطبري ج۲۲ ص۴۸

فرمان نازل نه شو او یوازې د جهاد حکم نازل شو چې د وسلې پورته کولو څخه په غیر په نورو صورتونو کښې عملي شو، چې پوره شرحه او مثالونه یې د [التوبة: ۶۶_ ۷۳] ایتونو لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

یادونه

۷_ د ﴿ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ﴾ ایت د اعراب په لحاظ د [بني إسرائیل: ۷۷] ایت ته ورته دی، او د مضمون په لحاظ د [البقرة: ۲۵۱] ایت سره تړاو لري.

په دغو دوارو ایتونو کښې د الله ﷻ په توفیق څه اندازه څېړنه شوې ده، هیله ده چې یو ځل ورته مراجعه وکړی شي.

﴿ يَسْـَٔلُكَ ٱلنَّاسُ عَنِ ٱلسَّاعَةِ ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ
تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَـٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۖ لَّا
يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِى ٱلنَّارِ يَقُولُونَ يَـٰلَيْتَنَآ أَطَعْنَا ٱللَّهَ
وَأَطَعْنَا ٱلرَّسُولَا۠ ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا۟ رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا۠ ﴿٦٧﴾ رَبَّنَآ
ءَاتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ ٱلْعَذَابِ وَٱلْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾ ﴾

[۶۳] ستا څخه خلک د قیامت (د قیام) په هکله پوښتنه کوي (چې کله به صورت ونیسي؟).

ته (ورته په جواب کښې) ووایه چې: یقیناً د قیامت (د قیام) علم د الله ﷻ په نزد (محفوظ) دی (د ده ﷻ څخه په غیر وربانديې هیڅوک علم نه لري).

(ای پیغمبره!) ته (د قیامت په قیام بانديې) څه شي پوه کړې؟ (ته وربانديې هیڅ شي نه یې پوه کړې). شاید چې (یقیناً) د قیامت قیام نژدې دی (دېر ژر به صورت ونیسي).

[۶۴] بې شکه الله ﷻ د خپل رحمت څخه کافران لرې کړي دي، او دوی ته یې سوزونکی دوزخ تیار کړی دی.

[۶۵] په داسې حال (به ورداخل شي) چې په دې کښې به په دوامداره توګه همېشه (اوسېدونکي) وي، چې نه به دوست موندې کړي او نه کومک کوونکی (چې د عذابه یې خلاص کړي).

[۶۶] (ته) هغه ورځ (یاده کړه) چې د دوزخیانو مخونه په اور کښې (د کباب غوندې) اړول کېږي رااړولې کېږي، دوی به (په دغه وخت کښې) وایي چې: ای کاش! چې مونږ د الله ﷻ اطاعت کړی وی او (هم) مو د پیغمبر ﷺ اطاعت کړی وی (نو اوس به په دغه عذاب بانديې اخته نه وي).

[۶۷] او دوزخیان به (دا هم) وایي چې: ای زمونږ ربه! مونږ د خپلو سردارانو (آمرانو) او خپلو مشرانو اطاعت کړی وه، نو مونږ یې د سمې لارې څخه بې لارې کړو.

[۶۸] ای زمونږ ربه! دغو (ګمراه کوونکو) ته د عذاب څخه غبرګ (عذاب) ورکړه، او هم یې د خپل رحمت څخه لرې کړه لوی (او سخت) لرې کول.

ارتباطونه

۱_ د [الأحزاب:۵۳] ایت څخه راپه دېخو څو واره خلک منعه کړی شوي دي چې د نبي کریم ﷺ د اذیت څخه ډډه وکړي، بلکې تقریباً دا سورت د اول سر څخه په همدې مطلب باندې مشتمل دی. په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته د اذیت رسولو یوه خاص مثال ته اشاره شوې ده، چې ظاهراً اذیت نه برېښي خو باطناً اذیت دی، چې هغه ترې د عناد او زورولو په غرض د قیامت د قیام په هکله پوښتنه کول دي.

۲_ د وړاندېني متصل ایت مضمون دا وه چې الله ﷻ د خپل جاري قانون د مخې په دنیا کښې د نېکانو په لاس د ورانکارانو او اذیت رسوونکو خلکو مخه نیسي، او په دې ایتونو کښې د قیامت د ورځې ذکر نازل شوی دی چې هر یو ورانکار ته به هلته د خپلو کړو وړو پوره سزا ورکړی شي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ خلک ستا څخه د قیامت د ورځې په هکله پوښتنه کوي چې دا به کله او څه وخت قائمه شي؟ او څومره وخت ورته پاتې دی؟ نو دغو خلکو ته جواب ورکړه چې:

الف: د قیامت د قیام علم یوازې او یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري، دغه علم الله ﷻ فقط د خپل اقدس ذات سره ساتلی دی، زه یې د دې دپاره نه یم رالېږلی چې د قیامت د قیام وخت چانه وښایم، دغه کار نه زما د وسې پوره دی او نه زما دنده ده، زما وظیفه فقط د احکامو رسونه ده او بس.

نو که تاسو زما څخه پوښتنه کوئ نو د شریعت په احکامو کښې یې راڅخه وکړئ، نه د قیامت د قیام په هکله.

ب: ای پیغمبره! کله چې الله ﷻ اراده کړې ده چې ستا په شمول هیچا ته د قیامت د قیام علم ورنه کړي، نو هغه څه شی دی چې تاته په همدې ارتباط معلومات درکړي؟

یا په بل عبارت: ته به د قیامت د قیام علم د کومه کړې چې الله ﷻ دغه علم نه درکړی دی او نه به یې درکړي، او د ده ﷻ څخه په غیر دا علم د هیچا او هیڅ شي سره نشته.

ج: سوال کوونکو ته فقط همدومره ووایه چې یقیناً د دغې ورځې د قیام وخت رانژدې شوی دی، لږ وخت وروسته به صورت ونیسي او خلک به د قبرونو څخه راپورته شي.

۲_ ای پیغمبره! د دغې ورځې د قیام په هکله نه بلکې د هغو حالاتو په هکله په خلکو باندې څه معلومات ولوله نوم به چې په همدغې ورځې کښې صورت ومومي. هغه دا چې:

الف: یقینًا الله ﷻ په دنیا او آخرت کښې په کفارو باندې خپل لعنت وربښکته کوي او د خپل رحمت څخه یې لرې باسي. د همدې کبله یې د دوی دپاره په نوموړې ورځ کښې سوزونکی اور تیار کړی دی.
ب: دغه اور (دوزخ) داسې اور دی چې کفار به پکښې د تل دپاره پراته وي، چې هیڅکله به ترې بهر راونه وځي او نه به وروباندې سوړ شي، بلکې په دوامداره توګه به تېزېږي.
ج: په دغې ورځ کښې به کفار د خپلو ځانونو دپاره نه دوست موندلی کړي چې په دوستۍ سره ورته څه ګټه ورسولی شي، او نه به مددګار په لاس ورشي چې په زور او قوت سره د الهي عذاب څخه نجات ورکړی شي.
۳_ ای پیغمبره! ته کفارو ته هغه وخت ورياد کړه او ورته متوجه یې کړه چې کله د دوی مخونه په اور کښې اړول کېږي او را اړولی کېږي او د هر طرفه ورباندې د دوزخ اور احاطه کړې وي، نو دوی به وایي چې:
الف: ای کاش! چې مونږ په دنیا کښې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت کړی وی، او ایمان مو ورباندې راوړی وی. د دغه اور څخه د نجات دپاره د ذکر شوي اطاعت څخه په غیر بله لاره نشته خو افسوس چې زمونږ څخه وخت په غفلت کښې تېر شوی دی.
ب: ای زمونږ ربه! مونږ د نجات لاره خطا کړه او د ذکر شوي اطاعت په عوض مو د خپلو آمرانو او حاکمانو اطاعت وکړ، او همدارنګه مونږ د خپلو دیني مشرانو او لویانو خبره ومنله، نو همدغو دوارو ډلو مونږ د سمې لارې څخه بې لارې کړو او په ګمراهۍ باندې یې اخته کړو، که دغو دوارو ډلو مونږ نه وی ګمراه کړي نو نن ورځ به مونږ په دغه مصیبت باندې اخته نه وی.
ج: نو ای ربه! دغه ګمراه کوونکو ډلو ته د عذاب څخه غبرګه برخه ورکړه. یا په بل عبارت: زمونږ د ګمراه کولو عذاب هم ورباندې ورواچوه چې زمونږ د کافر پاتې کېدلو اصلي محرکین همدوی وه. په دې باندې علاوه په خپل لوی لعنت او غضب باندې یې اخته کړه چې همدوی د کفر امامان او مخکښان دي.

توضیحات

۱_ د هجرت څخه وړاندې به مشرکانو د استهزاء او پېچموزو په توګه د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه کوله چې قیامت به کله قائم شي؟. د دوی پوښتنې ته په مکي سورتونو کښې اشاره شوې ده، لکه چې یو مثال یې په [الأعراف:۱۸۷] ایت کښې تېر شوی دی.
د هجرت څخه وروسته به دغه پوښتنه یهودانو مطرحوله چې یا به یې ورته مستقیمًا اقدام کاوه او یا به یې د خپلو لاسپوڅو (منافقانو) په ذریعه صورت ورکاوه.
څرنګه چې دا سورت (الأحزاب) مدني دی نو غالبه دا ده چې په ﴿ يَسْئَلُكَ ٱلنَّاسُ عَنِ ٱلسَّاعَةِ ﴾ کښې به د ﴿ ٱلنَّاسُ ﴾ کلمې څخه همدوی مطلب وي.

هېر مو نه شي

۲_ که څه هم د ﴿ لَعَلَّ ﴾ کلمه د تمې او أمید دپاره وضعه شوې ده، خو په کوم ځای کښې چې د الله ﷻ د پلوه استعمال شوې ده هلته په تحقیق او تثبیت باندې دلالت کوي[1].

نو په همدې بنیاد په ﴿ لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴾ کښې د ﴿ لَعَلَّ ﴾ کلمه د قیامت د ورځې په نژدېوالي باندې دلالت کوي، چې یقینًا نژدې راروانه ده.

همدا مطلب په ډېرو احادیثو کښې هم انځور شوی دی د ښه وضاحت دپاره لاندې مثال ولولئ:

نبي کریم ﷺ په یوه ډېر اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَلَا إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدُّنْيَا فِيمَا مَضَى مِنْهَا إِلَّا كَمَا بَقِيَ مِنْ يَوْمِكُمْ هَذَا فِيمَا مَضَى مِنْهُ»[2] یعنې اګاه اوسئ، یقینًا شان دا دی چې د دنیا د ټول عمر څخه (د دې هغه عمر ته په نسبت سره کوم چې تېر شوی دی) نه دی پاتې مګر ډېر لږ، لکه څنګه چې د دغې ننۍ ورځې څخه نه ده پاتې مګر ډېر لږ، چې د لمر په ختلو سره پېل شوې وه او زیاته برخه یې تېره شوې ده چې سات ګړی ته به د لمر په لوېدلو سره پای ته ورسیږي.

د دغه حدیث ښه پوره شرحه د [الأنبياء:۱] ایت لاندې لیکل شوې ده _والحمد لله ﷻ_، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه باید چې په ذکر شوي عبارت کښې هغه نحوي سوال جواب کټ مټ تطبیق کړی شي کوم چې د الله ﷻ په توفیق په ﴿ إِنَّ رَحْمَتَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴾ [الأعراف:۵۶] ایت کښې تېر شوی دی، چې څه شرحه یې په دې مقام کښې هم ځینو مفسرینو کرامو[3] لیکلې ده، که د چا زړه یې لوستل غواړي نو هلته یا دلته دې مراجعه وکړي.

کفري مشران یعنې څوک؟

۳_ په ﴿ وَقَالُواْ رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ سَادَتَنَا ﴾ کلمه په آمرانو (حاکمانو) او د "كُبَرَآءَنَا" کلمه په نورو ګمراه کوونکو مشرانو باندې تفسیره کړې ده[4]، او ځینو نورو د لومړنۍ کلمې څخه اشراف او د دوهمې کلمې څخه علماء مراد کړي دي[5].

په هر تقدیر، د دغو بې لارې کوونکو کسانو څخه الله ﷻ په [التوبة:۱۲] ایت کښې په ﴿ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ﴾ (د کفر په امامانو) سره تعبیر کړی دی.

یادونه

۴_ الله ﷻ چې په ﴿ رَبَّنَآ ءَاتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ ٱلْعَذَابِ ﴾ کښې د دوزخیانو د خولو څخه کومه

---

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۶۰۷؛ مفردات الراغب ص۴۷۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۴۳
(۳) زاد المسير ج۶ ص۲۱۷
(۴) روح المعاني ج۲۲ ص۹۳
(۵) تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۱۹

غوښتنه راحکایت کړې ده د هغې رد ته یې د [الأعراف:۳۸] ایت لاندې اشاره کړې ده، هیله ده چې د زیاتو معلوماتو دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّذِينَ ءَاذَوْا۟ مُوسَىٰ فَبَرَّأَهُ ٱللَّهُ مِمَّا قَالُوا۟ ۚ وَكَانَ عِندَ ٱللَّهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَقُولُوا۟ قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَـٰلَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾

[۶۹] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی! تاسو د هغو کسانو غوندې مه کېږئ کومو چې (په اتهاماتو سره) موسی ﷺ ته اذیت (ضرر) رسولی وه، نو الله ﷻ (په خارق العاده توګه) موسی ﷺ ته د هغو (اتهاماتو) څخه پاکي ورکړه په کومو باندې چې هغوی قول کاوه. او (دا ځکه چې) موسی ﷺ د الله ﷻ په نزد مخور (او باعزته) وه.

[۷۰] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ او خبرې وکړئ حقې (او سمې) خبرې (اتهامات مه لګوئ او ناجائزې خبرې مه کوئ).

[۷۱] (که تاسو دغه ارشاد معمول وګرځاوه نو) الله ﷻ به تاسو ته ستاسو اعمال صالح کړي (او لا زیات توفیق به درکړي) او ګناهونه به مو درته وبښي.

او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي (او ارشادات یې عملي کړي) نو یقیناً هغه د کامیابۍ خاوند شو. ډېره لویه کامیابي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

مونږ د وړاندېنیو ایتونو په لومړنۍ توضیح کښې لیکلي دي چې نبي کریم ﷺ ته په مدینه منوره کښې د اذیت رسولو اصلي لمسوونکي یهودان وه چې په مستقیمه یا غیر مستقیمه توګه به یې دغه کار ته اقدام کاوه، په همدې ارتباط وړاندېني ایتونه نازل شوه.

په دې ایتونو کښې مؤمنانو ته توصیه شوې ده چې تاسو خپل ځانونه د یهودانو لاسپوڅي مه جوړوئ چې خپل پیغمبر ﷺ ته اذیت ورسوئ او په یوه وجه او بله وجه یې خپه کړئ.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي هم ورکړه شوې ده. نو حاصل یې داسې راځېژي:

ای پیغمبره! ته د یهودانو په اذیتونو باندې مه متأثر کېږه چې درګرده په مستقیمه یا غیر مستقیمه توګه یې درته رسوي. د هغوی څخه ګېله په کار نه ده، هغوی د خپلې زمانې د پیغمبر (موسی ﷺ) په اذیت باندې صرفه نه ده کړې نو ستا په اذیت به څه صرفه وکړي.

یا په بل عبارت. د هغوی پلرونو موسی ﷺ ته اذیتونه رسول او اولادونه یې ستا په اذیتونو باندې اخته دي، لکه چې موسی ﷺ ورته نه وه بې حوصلې شوی، ته هم ورته مه بې حوصلې کېږه.

خو په خپل اجابتي أمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه چې:

۱ـ ای مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په مقتضی کلک ودرېږئ، او د منافقت څخه په جدي توګه خانونه بچ وساتئ، هسې نه چې د دین دښمنه خلکو په لمسون خپل پیغمبر ﷺ ته اذیت ورسوئ او په څه وجه يې خپه کړئ.

تاسو د یهودانو غوندې مه جوړېږئ چې خپل پیغمبر (موسی ﷺ) ته به يې په یوه او بله بهانه اذیت رساوه، او پروپاګند به يې وربسې کاوه، خو په نتیجه کښې به الله ﷻ موسی ﷺ د پروپاګند څخه پاک وګرځاوه، او هغوی به يې د خجالت او شرمندګی سره مخامخ کړه او دا څکه چې:

موسی ﷺ د نورو پیغمبرانو غوندې د الله ﷻ په نزد باعزته او مخور وه، چې د خلکو د توهین او تحقیر مخه يې ترې اړوله.

۲ـ نو ای مؤمنانو! ستاسو پیغمبر (محمد ﷺ) د الله ﷻ په نزد د موسی ﷺ څخه لا زيات مخور او باعزته دی، نو که تاسو يې اذیت ته اقدام وکړئ فقط خپل خانونه به په دنیا او آخرت کښې خجالت او شرمنده کړئ، چې الله ﷻ به ورته ستاسو د اذیتونو څخه برائت ورکړي او تاسو به مختورن پاتې شئ.

نو تاسو ته توصیه کېږي چې د الله ﷻ څخه وډار شئ او سمې خبرې کوئ، او د شریعت د چوکاټ څخه بهر مه وځئ، خپلې خولې اداره کړئ او چټیات مه وایاست.

۳ـ که تاسو په دغې توصیې باندې عمل وکړئ او د شریعت احکام په خپلو خانونو باندې تطبیق کړئ او بالآخره د خپل پیغمبر ﷺ توقیر او تعظیم وکړئ او د توهین څخه يې خانونه وساتئ، نو:

الف: الله ﷻ به ستاسو اعمال صالح کړي او د لا زياتې نېک عملۍ توفيق به درکړي (استقامت به درپه برخه کړي).

ب: ګناهونه به درته وبښي او د جنایتونو د چټلۍ څخه به مو پاک وګرځوي.

ج: لنډه دا چې: هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ، چې په اوامرو باندې يې عمل وکړي او د نواهیو څخه يې اجتناب وکړي، نو یقیناً دغه کس په ډېرې لويې کاميابۍ سره کامیاب شو او ډېره زياته او دائمي خوشالي يې په برخه شوه.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې موسی ﷺ ته یهودانو کوم کوم اذیتونه رسولي وه چې په ﴿ لَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّذِينَ ءَاذَوۡا۟ مُوسَىٰ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: د دغو اذیتونو متعددو مثالونو ته ځینو مفسرینو کرامو اشاره کړې ده[۱]، خو مونږ دلته د لنډون په غرض د لاندې اذیتونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

(۱) تفسير القاسمي ج۳ ص۳۱۵؛ روح المعاني ج۲۲ ص۹۴؛ المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۰۳؛ زاد المسير ج۶ ص۲۱۸

الف: بني اسرائيلو (يهودانو) موسى ﷺ ته د محالو (نا ممكنو) كارونو په غوښتنو سره اذيت رسولى وه، لكه:

اول: ﴿أَرِنَا ٱللَّهَ جَهْرَةً﴾ [النساء:١٥٣] يعني نو هغوى وويلې چې اى موسى! مونږ ته الله ﷻ په ډاګه راوليد كړه.

دوهم: ﴿قَالُوا۟ يَـٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَـٰهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ﴾ [الأعراف:١٣٨] يعني هغوى وويلې چې: اى موسى! مونږ ته هم داسې يو معبود (بوت) ودروه لكه چې دغه قوم لره معبودان (بوتان) دي.

ب: د يوه حديث مضمون دى[1] چې هغوى په موسى ﷺ باندې تور لګاوه چې په بدن كښې ځه مرض لري لكه پيس او نور، ځكه په ښكاره توګه غسل نه كوي؛ نو الله ﷻ ورته د يوې ډبرې په حركت سره د ذكر شوي تور څخه نجات وركړ او ترې پاک يې كړ.

دغه حديث مونږ د [الأعراف:١٥٤] ايت لاندې ښه په تفصيل سره لیکلى دى.

ج: قارون يوې كچنۍ ښځې ته رشوت وركړى وه چې موسى ﷺ د خپل ځان سره تور شوى معرفي كړي[2]. دغه قيصه هم مونږ د [القصص:٨١] ايت لاندې ښه تفصيلواره ليكلې ده، والحمد لله ﷻ.

نبي كريم ﷺ ته د اذيت رسوني مثالونه

٢ـ نبي كريم ﷺ ته د كفارو او منافقانو په سلسله زښت ډېر اذيتونه رسولي شوي دي او لا د قيامت تر ورځې پورې ورته رسولى كېږئ چې لړه يې نه ده قطعه شوې. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: نبي كريم ﷺ د إفک په واقعه كښې وزورولى شو چې بشپړ بيان يې د النور په سورت كښې تېر شوى دى.

ب: د أمهات المؤمنين په ډله كښې د زينب رضي الله عنها په شاملولو سره د اذيتونو سره مخامخ كړى شو چې په تفصيل باندې يې همدا سورت (الأحزاب) مشتمل دى.

ج: د غير عادل لقب ورپورې تپلى شوى دى، لكه چې په لاندې يوه حديث كښې ورته اشاره شوې ده.

د: يو ځل نبي كريم ﷺ د غنيمت مالونه ووېشل خو يوه سړي اعتراض وكړ چې په دغه وېش كښې عدالت نه دى شوى، او يا دا چې د الله ﷻ رضا پكښې په پام كښې نه ده نيولې شوې. خو كله چې نبي كريم ﷺ خبر كړى شو نو ويې فرمايل چې: «فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللهُ وَرَسُولُهُ رَحِمَ اللهُ مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ»[3] يعني نو كله چې الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر عدل ونه كړي نو هغه به څوک وي چې عدل وكړي؟، الله ﷻ دې په موسى ﷺ باندې رحم وكړي هغه ته د دغه اذيت څخه ډېر اذيت ور رسولى شوى وه خو هغه ﷺ پرې صبر وكړ (نو زه هم صبر كوم).

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٢٦٦؛ صحيح البخاري ج١ ص٤٨٣
(٢) الدر المنثور ج۶ ص٤٣۶
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٤٤۶

ه د نن ورځې[1] ښخه تقریبًا پنځه ورځې وړاندې د پاکستان د پېښور په ښار کښې یوې ورځپاڼې د نبي کریم ﷺ په هکله ډېرې بې ادبه او غیر مناسبې خبرې لیکلې وې. دغې بې ادبۍ د مؤمنانو غُصه په جوش راوستله او په مظاهرو او اعتصابونو باندې یې پیل وکړ، نو د نوموړې ورځپاڼې دفتر یې په اور باندې شنه لوخړه وګرځاوه، او په ملیاردونو روپیو تاوان یې ورواړاوه، او هم یې د حکومتي مقاماتو ښخه وغوښتل چې د ورځپاڼې چلوونکو ته د اعدام سزا ورکړي.

وبل کیږي چې د بې ادبه مضمون لیکونکی اصلاً یو یهودي دی، چې د وخت د منافقانو په لاس یې بې ادبه مضمون نشر کړ.

سدید قول څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَقُولُواْ قَوْلاً سَدِيدًا ﴾ کښې "سدید قول" د حقې او صوابې خبرې ښخه عبارت دی[2] چې د شریعت په لحاظ د هره طرفه د خلل او نقصان ښخه بچ وي. یعني تاسو د همېشه دپاره حقې ویناوې کوئ او د خللي او اذیت رسوونکو ویناوو ښخه اجتناب وکړئ، چې دغه کار تاسو ته په دنیا او آخرت کښې په ګټه تمامېږي.

﴿إِنَّا عَرَضْنَا ٱلْأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَٰنُ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولاً ﴿٧٢﴾ لِّيُعَذِّبَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْمُشْرِكِينَ وَٱلْمُشْرِكَٰتِ وَيَتُوبَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٣﴾﴾

[۷۲] یقینًا مونږ په اسمانونو او ځمکو او غرونو باندې خپل امانت (تکلیفي احکام) وړاندې کړ نو هغو منعه وکړه چې التزام یې وکړي (او ترسره کول یې په غاړو واخلي)، او هغوی د امانت (د خیانت) ښخه وډار شوه، خو انسان دا (امانت) په غاړه واخست (او د هغو د اداء کولو التزام یې وکړ).

یقینًا جنس انسان ډېر ظلم کوونکی (او) ډېر ناپوه دی (خپل ځان په مشکلاتو اخته کوي).

[۷۳] (د انسان د امانت د اداء کولو نتیجه دا کېږي) چې الله ﷻ به نارینه منافقانو او زنانه منافقانو او نارینه مشرکانو او زنانه مشرکانو ته عذاب ورکړي، او الله ﷻ به په نارینه مؤمنانو او زنانه مؤمنانو باندې (په رحمت سره) رجوع وکړي. او الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې په الهي اطاعت سره د ګناهونو مغفرت او لویه کامیابي

(۱) ۱۴۲۱/۱۱/۱۲ هـ ق- ۱۳۷۹/۱۱/۱۶ هـ ش- ۲۰۰۱/۲/۵ م

(۲) لسان العرب ج۳ ص۲۱۰

په دې ایتونو کښې همدغه نتیجه ورکوي چې د نیونې او ناکامۍ ترلاسه کېږي او عصیان (بغاوت) یې د دې خبرې مطلب تائید شوی دی چې حاصل یې داسې راځي چې:

ای پیغمبره! که څه هم د الله ﷻ د تکلیفي احکامو اداء کول د ډېرې لویې کامیابۍ او بریالیتوب سبب دی، مګر د عدم اداء کولو په صورت کښې د ډېرې غټې ناکامۍ او تعذیب سبب هم ګرځېدلی شي. د همدې کبله:

۱_ کله چې مونږ اسمانونه، ځمکې او غرونه مخاطب کړه چې تاسو ته اختیار دی چې زمونږ د تکلیفي احکامو د اداء کولو التزام هم کوئ او که یوازې د تکویني احکامو په اداء کولو باندې بسوالی غوره کوئ. که تاسو ذکر شوي تکلیفي احکام قبول کړه او د اداء کولو التزام مو خوښ کړ، نو د اطاعت په صورت کښې به ډېره غټه کامیابي ترلاسه کړئ او د عصیان په صورت کښې به د ډېرې لویې ناکامۍ او د غټ عذاب سره مخامخ شئ.

۲_ ذکرو شوو مخاطبینو د خپلو قوتونو سره-سره د تکلیفي احکامو قبول ته غاړې کښېښودې او د الهي عذاب څخه وډار شوه، چې د ناکامۍ په صورت کښې به ورسره لاس او ګرېوان شي، دوی د تکویني احکامو په التزام باندې کلک شوه چې که ثوابونه او کامیابۍ پکښې نشته نو د ناکامۍ او تعذیب خطر هم نه لري.

۳_ خو کله چې په ذکره شوې موضوع کښې انسان مختار وګرځولی شو او د اداء او عدم اداء دواړه اړخونه ورته د ثواب او عذاب په لحاظ شرحه کړی شوه نو انسان د خپلې کمزورۍ جوتې سره-سره د تکلیفي احکامو د اداء کولو التزام وکړ او د ناکامۍ د احتمال څخه ونه ډار شو. او دا ځکه چې:

یقیناً انسان په خپل ځان باندې ډېر ظلم کوونکی او د کارونو په عواقبو باندې ډېر ناپوه دی. یا په بل عبارت: د ذکرو شوو احکامو په عواقبو باندې یې خپل ځان ناپوه او ناخبره واچاوه.

۴_ د همدغه التزام نتیجه دا شوه چې الله ﷻ منافقانو نارینه وو او منافقانو ښځو ته او هم مشرکانو نارینه وو او مشرکانو ښځو ته تعذیب ورکوي، چې د ذکر شوي التزام سره-سره الهي احکام د پښو لاندې کوي او په خپل لوظ باندې نه ودرېږي.

بالمقابل الله ﷻ په مؤمنانو نارینه وو او مؤمنانو زنانه وو باندې په رحمت سره رجوع کوي. که څه هم دوی لکه څنګه چې مناسب وي تکلیفي احکام نه شي اجراء کولی مګر دوی د خپلو نیمګړتیاوو تلافي او مخنیوی په توبو سره کوي او الله ﷻ یې توبه قبلوي، او دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

توضیحات

۱_ علماوو کرامو د ذکرو شوو ایتونو په تفسیر کښې متعددې طریقې غوره کړې دي [۱]. که

(۱) تفسیر المظهري ج۷ ص۳۸۷؛ روح المعاني ج۲۲ ص۹۶

څوک د اوږدو بياناتو د لوستلو تابيا لري نو هملته دي مراجعه وکړي، خو مونږ د لاندي دريوو تفسيرونو په ذکر باندې اکتفاء کوو.

لومړی تفسير

۲ـ کوم تفسير ته چې مونږ د لومړي لقب ورکړ دا ځينو مفسرينو کرامو خوښ کړی دی[۱]، چې په لاندې ټکو ولاړ دی:

الف: د الله ﷻ احکام په دوه ډوله دي، يو تکليفي دي او بل تکويني، تکويني هغه احکام دي کوم چې صرف د الله ﷻ په ارادې سره تحقق مومي او د مخلوق کسب ورسره څه ارتباط نه لري، د اسمانونو او ځمکو او هم د غرونو او نورو جماداتو پورې اړونده احکام د همدې قبيلې څخه دي.

تکليفي احکام د هغو احکامو نوم دی په کومو کښې چې د الله ﷻ په ارادې باندې علاوه د مخلوق کسب سره هم څه ناڅه تړاو لري، همدغو احکامو ته د "أمانة" لقب هم ورکولی کېږي، شايد چې دا لقب به ورته ځکه ورکړی شوی وي چې د دغو احکامو په هکله د قيامت په ورځ پوښتنه صورت نيسي لکه چې هر امانت په انجام کښې د پوښتنې او ګويګنې مورد ګرځي او بندګان هم د خپل امانت پوښتنه کوي.

ب: د ﴿ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا ﴾ درېواړه کلمې په ترتيب سره د "إباء" (منعه کول) او "حمل" (التزام کول) او "إشفاق" (ډارېدلو) څخه اشتقاقي شوې دي، او درېواړه په حقيقت باندې محمولې دي او څه مجاز او استعاره پکښې نشته.

سوال جواب

ج: که څوک وايي چې: ايا جمادات خبرې کولی شي؟ يا په بل عبارت: اسمانونه او ځمکې او هم غرونه خو جمادات دي نو ايا منعه کول او التزام او هم ډارېدل درېواړه په جماداتو کښې صورت نيولی شي چې نه اراده لري او نه عقل او نه پوهه؟

مونږ وايو چې: بې شکه جمادات ګونګيان دي خو نظر مونږ ته، اما نظر الله ﷻ ته د سوال جواب، خبرو اترو، تسبيحاتو او تحميداتو څخه ګونګيان نه دي.

د ښه وضاحت دپاره دغه ايت شريف ولولئ: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾ [بني اسرائيل:۴۴] يعني هيڅ شی نشته مګر هغه د الله ﷻ تسبيح وايي او حمد يې ورسره ضميمه کوي، مګر تاسو يې په تسبيح ويلو باندې نه پوهيږئ.

د دغه ايت شريف لاندې مونږ د الله ﷻ په توفيق په خپل ځای کښې په متعددو نصوصو سره په اثبات رسولې ده چې جمادات او حيوانات د الله ﷻ په نزد په دنيا کښې ګونګيان نه دي لکه چې دوی به په اخرت کښې هم ګونګوالی ونه لري.

---

[۱] اضواء البيان ج۶ ص۶۰۵

د د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د يوه اورډه حديث مضمون دی چې الله ﷻ آدم عليه السلام مخاطب کړ چې ای آدمه! ما اسمانونو او ځمکو او غرونو ته خپل امانت (تکليفي احکام) ور وړاندې کړه او هغو ته مو د التزام کولو او عدم التزام کولو اختيار ورکړ؛ خو د هغوی ورته تابيا رانه غله (ودار شوه) نو ايا ته د دغه امانت پورته کوونکی (التزام) کوونکی يې؟

نو آدم عليه السلام خپل خان بنه پوه کړ چې د دغه امانت په ساتنه کښې ثواب دی او په ضائع کولو کښې يې عقاب دی، خو د دې سره-سره يې الله ﷻ ته عرض وکړ چې: «قَدْ حَمَلْتُهَا بِمَا فِيْهَا»[1] ما دغه امانت د هغه څه سره چې په دې امانت کښې دي پورته کړه (التزام مې وکړ او قبول مې کړه).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ه: که څوک وايي چې: د ذکر شوي تفسير په مقتضی بايد په ﴿ وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَـٰنُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْإِنسَـٰنُ ﴾ د کلمې څخه "آدم عليه السلام" مراد کړی شي، حال دا چې همدغه انسان په ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولاً ﴾ کښې په ډېر ظالم او ډېر جاهل باندې ملقب شوی دی؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه دواړه لقبونه د آدم عليه السلام د شان سره مناسب دي؟

مونږ وايو چې: د ﴿ إِنَّهُ ﴾ ضمير د ﴿ ٱلْإِنسَـٰنُ ﴾ کلمې ته د نومړي مصداق په لحاظ راجع نه دی ترڅو سوال وارد شي، بلکې د مفهوم په لحاظ ورته راجع دی چې نور متعدد مصداقات درلودلی شي. په همدې مطلب باندې د ښه پوهېدو دپاره لاندې نکات په خيال کښې ولرئ:

اول: د همدې ډول استعمال دوه مثالونه په [الأعراف:۱۸۹] ايت او [الشعراء:۵۹] ايت کښې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ، او دريم مثال يې په [فاطر:۱۱] ايت کښې راروان دی، إن شاء الله ﷻ.

دوهم: دا ډول استعمال د استخدام سره شباهت او ورته والی لري؛ د علم البديع په اصطلاح کښې استخدام دې ته وايي چې د يوې کلمې څخه په صراحت سره يوه معنی مراده وي خو ضمير ورته د بلې معنی په ملحوظ راجع کړی شي[2].

دريم: عرب وايي چې "لِزَيْدٍ عَلَيَّ دِرْهَمٌ وَنِصْفُهُ" په ماباندې د زَيد يو درهم او د يو درهم نيمايي دی، چې يو نيم درهم جوړېږي.

په دغه مثال کښې د "نِصْفُهُ" ضمير "دِرْهَمٌ" ته د مفهوم په لحاظ راجع دی که نه نو کلام به بالکل باطل او متناقض وګرځي، چې په ماباندې د زيد يو درهم او د همدغه يوه درهم نيمايي دی.

څلورم: په همدغې مطلب باندې متصل ايت ﴿ لِّيُعَذِّبَ ٱللَّهُ ﴾ الآية هم دلالت کوي، او دا څکه چې که بالفرض د ﴿ إِنَّهُ ﴾ ضمير د ﴿ ٱلْإِنسَـٰنُ ﴾ کلمې ته د آدم عليه السلام په لحاظ سره راجع وي نو دغه تعقيب به نه وی نازل شوی چې نه ورسره ارتباط لري او نه ورسره مناسب برېښي.

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۶۷۰

(۲) مختصر المعاني ص۳۵۷

د ذکرو شوو نکاتو په ملحوظ د ایت شریف مضمون هم راڅرګنږي کوم ته چې وړاندې د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده.

دوهم تفسير

۳ـ دوهم تفسیر چې ځینو علماوو کړامو خوښ کړی دی[1] په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي

الف. د ﴿ ٱلْأَمَانَةَ ﴾ د کلمې څخه د الله ﷻ احکام مطلب دي، برابره خبره ده چې تکویني وي او که تکلیفي.

ب: په "أَبَيْنَ" او "أَشْفَقْنَ مِنْهَا" کښې دواړه کلمې د "إِبَاء" او "إِشْفَاق" څخه په مجازي معنی سره اشتقاقي شوې دي چې دواړه د عدم قبول څخه او د عدم قبول د وجې څخه کنايې دي.

ج: په ﴿ أَن يَحْمِلْنَهَا ﴾ او ﴿ وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَٰنُ ﴾ کښې دواړو کلمو د هغه حمل څخه اشتقاق موندلی دی کوم چې د خیانت معنی ورکوي.

نو حاصل یې داسې راڅېږي چې:

یقینًا مونږ اسمانونه او ځمکې او هم غرونه په خپل تکویني احکامو باندې توظیف کړه چې دغو ټولو پکښې د خیانت څخه اباء وکړه او په پوره او کامله توګه یې اداء کړه او لا لګیا دي اداء کوي یې. خو مونږ په انسان باندې خپل تکلیفي احکام فرض وګرځول چې ده پکښې ناغیړي وکړه او خیانت نه یې پکښې بدې ووهلې، یا په بل عبارت: په خپله غاړه کښې یې واچول، چې د قیامت په ورځ به یې سزا وګوري.

که څه هم همدا مضمون په [الحج:۱۸] ایت کښې منعکس شوی دی او په حقانیت کښې یې څه شک نشته مګر د مقام په لحاظ او د لومړي تفسیر سره د پرتلې په لحاظ لاندې نیمګړتیاوې لري:

اول: د ﴿ ٱلْأَمَانَةَ ﴾ کلمه تکویني احکامو ته هم شامله ګڼله شوې ده، حال دا چې د دغو احکامو سره د امانت لقب مناسبت نه لري ځکه چې په تعقیب او نتیجه کښې د تکلیفي احکامو غوندې پوښتنه نه لري.

دوهم: "إِبَاء" او "إِشْفَاق" دواړه په مجازي معناوو کښې استعمال شوي دي، حال دا چې ترڅو پورې چې حقیقت متعذر نه وي ګرځېدلی په کار دي چې مجازي معنی مراده نه کړی شي، او دلته حقیقي معناوې متعذرې نه دي، لکه چې په لومړي تفسیر کښې واضحه شوې دي.

دریم: که څه هم په ځینو استعمالاتو کښې د "حَمَل" کلمه د "خیانت" په معنی کښې استعماله شوې ده[2]، مګر متبادره نه ده، ګومان نه کوو چې په قرآن کریم کښې به په همدغې معنی سره په بل ایت کښې استعماله شوې وي.

---

(۱) تفسير الكشاف ج۳ ص۵۶۴

(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۱۷۵

درېم تفسير

۴ـ په ايت شريف کښې ځينو علماوو درېم ډول تفسير هم خوښ کړی دی[۱]، چې په لاندې بنيادونو باندې ولاړ دی:

الف: په دې ايت کښې يو فرضي مثال ته اشاره شوې ده، او د تکليفي احکامو اهميت پکښې ښودلی شوی دی او بس.

ب: نو په همدې بنياد عرض (وړاندې کول) او منعه کول او هم التزام او ډارېدل ټول د مثال په توګه ذکر شوي دي. هسې نه چې د واقع بيان دی.

ج: ذکر شوي فرضي کارونه داسې ګڼل شوي دي لکه چې واقع شوي وي.

د: دا ډول استعمال په عربي کلام کښې ډېر پېښېږي مثلاً عرب وايي چې: "قَالَ الْجِدَارُ لِلْوَتَدْ لِمَ تَشُقُّنِيْ قَالَ سَلْ مَنْ يَدُقُّنِيْ" يعنې دېوال موږي ته وويلې چې ما ولې شکوې؟ موږي جواب ورکړ چې دا پوښتنه د هغه چا څخه وکړه کوم چې ما ټکوهي.

ه: بيا دغه فرضي مثال داسې ګڼل شوی دی، لکه چې واقع شوی وی او ايت شريف ترې حکايت کړی وي. يا په بل عبارت: الله ﷻ د تکليفي احکامو اهميت او التزام دومره عظيم او لوړ کار ښودلی دی چې اسمانونو، ځمکو او غرونو به يې هم تحمل نه وی کړی که بالفرض په دغو باندې ور وړاندې کړی شوي وی.

يادونه

که څه هم ذکر شوی مضمون حق دی او په ځينو نورو ايتونو کښې ورته اشاره هم شوې، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُۥ خَٰشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ﴾ [الحشر: ۲۱] يعنې او که بالفرض موږ دغه قرآن کريم په غره باندې نازل کړی وی (او پوهه او عقل مو ورکړې وی) نو هرومرو به تا غر ليدلی وی چې د الله ﷻ د ډاره به پوټې-پوټې شوی وی، نو د کفارو زړونه د غرونو څخه هم کلک دي چې ايمان وربانديې نه راوړي او د اثر لاندې يې نه واقع کېږي.

مګر د دغه ايت شريف څخه ـچې بحث پکښې روان دیـ د ذکر شوي مضمون اخستل موږ ته ډېر لرې برېښي او څه اړتيا هم ورته نشته چې په دغسې بعيد تفسير باندې تفسير کړی شي.

أمانة د احاديثو په رڼا کښې

۵ـ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو[۲] هغه زښت ډېر احاديث راغونډ کړي دي کوم چې په ﴿ٱلْأَمَانَةَ﴾ پورې تړاو لري، الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي، موږ فقط د لاندې يوه مثال په ذکر باندې اکتفاء کوو:

(۱) تفسير البيضاوي في هذا المقام
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۵۲۳

نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَرْبَعٌ إِذَا كُنَّ فِيكَ فَلَا عَلَيْكَ مَا فَاتَكَ مِنَ الدُّنْيَا حِفْظُ أَمَانَةٍ وَصِدْقُ حَدِيثٍ وَحُسْنُ خَلِيقَةٍ وَعِفَّةٌ فِي طُعْمَةٍ»[1] يعنې اى مومنه! څلور څيزونه دي چې كله څلور واړه په تا كښې موجوديت ولري نو د هغو دنياوي كارونو هيڅ باک نشته كوم چې ستا څخه فوت شوي وي. يو د امانت ساتنه ده، بل په خبرو كښې صدق دى، دريم د نېک (بنايسته) خوى خپلول دي او څلورم په خوراک (رزق) كښې د حرامو څخه خپل ځان پاک ساتل دي.

يعنې كه تا دغه څلور واړه كارونه خپل كړه نو ستا دپاره دنيا متاع الغرور نه بلكې متاع البلاغ ده، چې آخرت ته به ورباندې ورسېږې.

د "الأحزاب" سورت ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق ختم شو، د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق او كومک غواړو.

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ التَّوَّابِيْنَ وَمِنَ الَّذِيْنَ تَتُوبُ عَلَيْهِمْ بِالرَّحْمَةِ وَالتَّوفِيقِ إِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيْمٌ.

۱۴۲۱/۱۱/۱۵ هـ ق = ۱۳۷۹/۱۱/۱۹ هـ ش = ۲۰۰۱/۲/۸ م.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۹۲

سبأ (٣٤)

سریزه

۱_ دا سورت د قرآن کریم د نورو سورتونو څخه د "سبأ" په نامه سره بېل شوی دی، دغه کلمه د دې سورت په [۱۵] ایت کښې نازله شوې ده.

۲_ د دې سورت د [۶] ایت ﴿ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ ﴾، په مکیتوب کښې څه اختلاف شته مګر نورټول سورت په اتفاق سره مکي دی او ټول ایتونه یې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي[۱].

۳_ د دې سورت د ایتونو شمېره فقط (۵۴) ته رسېږي[۲].

۴_ او د کلماتو شمېر یې (۸۸۳) دی او د حروفو شمېر یې (۴۵۱۲) حرفونو ته پوره شوی دی[۳].

د سورت محتویات

۵_ قرآن کریم د الله ﷻ کلام دی او د ده ﷻ د کامل علم څخه نمایندګي کوي، نو هیڅوک نه شي کولی چې د یو سورت محتویات د انحصار او ضبط په توګه ولیکي. نو د همدې کبله مونږ د مثال په توګه د دې سورت د لاندې محتویاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: دلته الله ﷻ د پاکو صفاتو څخه په کامل علم باندې پوره رڼا اچولې شوې ده.

ب: د مرګ څخه وروسته د بیا ژوندي کولو په حقیقت باندې پکښې زیات زور اچولی شوی دی.

ج: د معاد او توحید په هکله د کفارو اعتراضات پکښې رد کړی شوي‌دي، او اشتباهګانو ته یې پکښې جوابونه ورکړی شوي دي.

د: د کفارو هغه شبهات هم پکښې پورته کړی شوي دي د کومو څخه چې هغوی د نبوت په هکله د خپلو کافر پاتې کېدلو دپاره د بهانو په حیث کار اخست.

د دواړو سورتونو تناسب

۶_ د دې سورت (سبأ) او د هغه سورت (الأحزاب) د تناسب یوه وجه دا ده چې هغه مدني سورت دی او د اعمالو په بیان باندې پکښې زیات زور اچول شوی دی، او دا مکي سورت دی چې اکثره موضوعات یې په عقیدې پورې تړاو لري.

او پوره واضحه ده چې کامل ایمان د عقیدې او عمل د دواړو د مجموعې څخه عبارت دی، چې هلته یې یوه برخه بیانه شوې وه او دلته یې بله برخه بیانېږي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَهُوَ

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۲۵۸

(۲) الدر المنثور ج۶ ص۶۷۳

(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۳

ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا
يَعْرُجُ فِيهَا ۚ وَهُوَ ٱلرَّحِيمُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَا تَأْتِينَا ٱلسَّاعَةُ ۖ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّى
لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَـٰلِمِ ٱلْغَيْبِ ۖ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَآ
أَصْغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرُ إِلَّا فِى كِتَـٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٣﴾ لِّيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟
ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ وَٱلَّذِينَ سَعَوْ فِىٓ ءَايَـٰتِنَا مُعَـٰجِزِينَ
أُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿٥﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[١] ټولې ستاینې هغه الله ﷻ لره دي چې خاص همده ﷻ ته هغه شیان دي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه شیان هم (د همده ﷻ ملکیت دی) کوم چې په ځمکو کښې (موجود) دي. او (بالآخره) چې خاص همده ﷻ ته په آخرت کښې (هم) حمد (او ثناء) ده.

او همدا (اقدس ذات ﷻ) د حکمت څښتن (او په هر شي) خبردار دی.

[٢] همدی ﷻ په هغو شیانو باندې پوهېږي چې په ځمکو کښې ننوځي (او یا پکښې دننه پراته دي) او په هغو شیانو باندې (هم پوهېږي) چې د ځمکو څخه (بهر) راوځي او په هغو شیانو باندې هم کوم چې د اسمان څخه راښکته کېږي او کوم چې پکښې پورته کېږي (هیڅ شی ترې پټ نه دی).

او همدی ﷻ ډېر مهربان (او) ډېر بښونکی دی.

[٣] او هغه کسان وایي کومو چې کفر غوره کړی چې: مونږ ته به (د) قیامت (ورځ) رانه شي.

(ته ورته په رد کښې) ووایه چې: دغسې نه ده (لکه چې تاسو پرې قول کوئ) زه په خپل رب ﷻ باندې سوګند یادوم چې هرومرو (ضرور) به تاسو ته (د) قیامت (ورځ) درشي، (زه د خپل هغه رب ﷻ په نامه سوګند یادوم) چې په ټولو غیبو باندې (د قیامت په شمول) پوهېدونکی دی.

زما د رب ﷻ (د علم) څخه د یوې ذرې په اندازه (شی) نه په اسمانونو کښې غائب کېدلی شي او نه په ځمکو کښې، او (په دې باندې علاوه) نه د یوې ذرې څخه وړوکی شی شته او نه (ترې) لوی مګر (ټول) په ښکاره کتاب (لوح محفوظ) کښې (ثبت) دي.

[٤] (د قیامت قیام) د دې کبله (ضرور راتلونکی دی) چې الله ﷻ هغه کسانو ته جزا ورکړي چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي.

(جزا یې دا ده چې): دغه کسان چې دي خاص همدوی لره (زما د رب ﷻ د پلوه) مغفرت او باکرامته روزي ده (ورته تیاره کړې یې ده).

[٥] او (ترڅو) هغو کسانو ته (هم جزا ورکړي) چې زمونږ (د) ایتونو (په ابطال او مخنیوي) کښې

په داسې حال کښې زيار وباسي (او هلې ځلې کوي) چې دوی (په خپل خيال) د الله ﷻ عاجز ګرځوونکي دي (د ارادې مخه يې نيولی شي).

(د دغو کسانو جزا دا ده چې): دغه کسان چې دي خاص همدوی لره عذاب دی چې د دردوونکې سزا څخه عبارت دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت (الأحزاب) د وروستني ايت مضمون دا وه چې: الله ﷻ به ضرور د خپل امانت (تکليفي احکامو) پوښتنه او ګويګنه کوي او په نتيجه کښې به خائنانو او وفادارانو ته سزا او جزا ورکوي. خو په دې خبره صراحت نه وه شوی چې دا کار به د قيامت په ورځ صورت نيسي.

د دې سورت (سبأ) په لومړنيو ايتونو کښې همدا مطلب په صراحت سره بيان شوی دی چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته خپل اُمت ته ابلاغ کړه چې:

۱ـ يوازې الله ﷻ د ستاينې او توصيف لايق دی، چې د ټولو مخلوقاتو مالک او واکدار دی، څه چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي د هغو ټولو څرنګوالی د همده ﷻ په ارادې باندې څرخېږي او بس. نو:

الف: خاص همده ﷻ ته جنس حمد او ثناء ده چې اول کرت يې مخلوقاتو ته عمومًا او انسان ته خصوصًا د موجوديت نعمت وربښلی دی، او په دې باندې علاوه همدغه انسان ته يې د امانت (تکليفي احکامو) نعمت هم ورپېرزو کړی دی.

ب: خاص همده ﷻ ته جنس حمد او ثناء ده چې ټولو ساکښانو ته يې عمومًا او انسان ته يې خصوصًا د دوهم ځل دپاره موجوديت ورکړی دی او په ارواګانو سره يې ژوندي کړي دي ، نو په دغه وخت کښې به د انسان څخه د خپل ورکړی شوي امانت غوښتنه او پوښتنه هم وکړي. دا څکه چې:

ج: همدی ﷻ د حکمت څښتن دی او په هر شي باندې خبردار (خبر والا) دی، نو دغه محاسبه او پوښتنه به د حکمت په بنياد صورت ونيسي، نه د خبر حاصلولو په بنياد. او دا څکه چې:

د: الله ﷻ په هر شي باندې علم لري چې هيڅ شی د ده ﷻ د علم څخه وتلی نه دی. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: الله ﷻ په هغو شيانو باندې پوهېږي کوم چې په ځمکه کښې ننوځي لکه حشرات او نور. او يا د ځمکې څخه بهر وځي لکه نباتات او نور.

دوهم: الله ﷻ ته هغه ټول شيان معلوم دي، کوم چې د اسمانه راښکته کېږي لکه باران او نور، او يا پکښې پورته کېږي لکه د انسانانو ارواګانې او نور.

يا په بل عبارت: هر شی چې وځي او ننوځي او هر شی چې ښکته پورته کېږي دا ټول الله ﷻ ته معلوم دي او دا ټول د همده ﷻ په کامل قدرت باندې څرخېږي، خو د دومره کامل علم او دومره

کامل قدرت سره-سره ډېر مهربان او ډېر بښونکی هم دی.

۲_ ای پیغمبره! د دې سره-سره چې الله ﷻ د قیامت په قیام باندې علم لري هغه کسان ترې انکاري دي کومو چې کفر غوره کړی دی، دوی وایي چې مونږ ته به د قیامت ورځ رانه شي او مونږ به د مرګ څخه وروسته د قبرونو څخه راپورته نه کړی شو.

نو ته د دغو کسانو د خبرې په رد کښې دوی ته ووایه چې:

الف: دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، زه د خپل رب ﷻ په نامه سوګند یادوم چې هرو مرو او ضرور به قیامت قائم شي او تاسو به د مرګ څخه وروسته بېرته راژوندي کړی شئ.

ب: زه د خپل هغه رب ﷻ په نامه ستاسو د تسکین دپاره سوګند یادوم، کوم چې د پوره کامل علم درلودونکی دی حتی چې:

اول: د یوې ذرې په اندازه شی ترې نه په اسمانونو کښې پټېدلی شي او نه په ځمکو کښې. بلکې څه چې په دغو دواړو کښې سمدستي موجود دي او یا به پکښې وروسته موجودیت ومومي هغه ټول ورته ښه پوره معلوم دي.

دوهم: په دې باندې علاوه د یوې ذرې څخه نه وړوکی شی شته او نه غټ مګر هغه ټول په څرګند کتاب (لوح محفوظ) کښې ثبت دي او هیڅ شی بدون د ثبته پاتې نه دی.

نو ای کفارو! ایا تاسو د دغه کامل انضباط او کامل علم د خاوند (الله ﷻ) په مقابل کښې څرګندونه کوئ چې د قیامت ورځ به قائمه نه شي؟

۳_ دا هم ورته ووایه چې د قیامت قیام ځکه ضرور دي چې الله ﷻ دنیا عبثه نه ده پیدا کړې چې په پای کښې تصفیه او محاسبه ونه لري، نو دا دنیا به هرومرو یو وخت ورانېږي او تصفیه او محاسبه به صورت نیسي. ترڅو:

الف: الله ﷻ هغو کسانو ته نېکه جزا او آجر ورکړي کومو چې په دنیا کښې ایمان راوړی وي او نېک اعمال یې هم ورسره کړي وي.

د دوی نېکه جزا او اجر به دا وي چې همدغو کسانو لره د الله ﷻ په نزد مغفرت او د کرامته ډګه روزي ساتلې شوې ده، چې جنتونو ته به یې داخل کړي او خپل ابدي نعمتونه به ورپېرزو کړي.

ب: بالمقابل هغو کسانو ته به الله ﷻ سزا ورکړي کوم چې د الله ﷻ د ایتونو په ردولو او ابطال کښې زیار باسي او په رنګارنګ پلمو سره یې د مخنیوی هڅې کوي.

همدغو کسانو لره د محاسبې په ورځ دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې د همېشه دپاره به پکښې معذب وګرځولی شي.

توضیحات

۱_ په ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ الآیة کښې د ﴿ لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کلمات دغه نړدې ژوند ته اشاره ده او د ﴿ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ کلمات د راتلونکي ژوند څخه

عبارت دي؛ نو حاصل يې داسې راځېږي:

هلته او دلته ټولې ستاينې په الله ﷻ پورې اختصاص لري، د الله ﷻ څخه په غير د نورو مخلوقاتو ستاينې هم په حقيقت کښې د همده ﷻ ستاينې دي چې فقط همده ﷻ د ستاينې وړ ګرځولي دي.

په ياد ولرئ

٢ـ په ياد ولرئ چې د الله ﷻ حمد او ثناء او تسبيحات او تنزيهات د مخلوقاتو د پلوه په لاندې دوه وو ډولونو سره صورت نيسي:

الف: د کفارو په شمول ټول مخلوقات پرته د ارادې د الله ﷻ په حمد او تسبيح باندې بوخت دي.

ب: اما د الله ﷻ بالاراده حمد او تسبيح ټول د ارادې خاوندان وايي خو فقط کفار ترې ډډه کوي او د خپلو باطلو معبودانو په ستاينه مشغول دي.

ستاينه د تلذذ دپاره

٣ـ الله ﷻ په متعددو ايتونو کښې د جنتيانو د خولو څخه خپل حمد او ثناء مونږ ته راحکايت کړې ده، د بېلګې په توګه: ﴿ وَقَالُواْ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَذْهَبَ عَنَّا ٱلْحَزَنَ ﴾ [فاطر:٣۴] يعنې او جنتيان به په جنت کښې وايي چې هغه الله ﷻ ته ټولې ستاينې دي چې زمونږ څخه يې غمونه لرې کړه او جنت ته يې داخل کړو.

د جنتيانو ستاينه د دنياوي ستاينې غوندې نه ده چې د عبادت او مکلفيت په بنياد ولاړه ده، بلکې د هغوی ستاينه د تلذذ او خوند اخستلو په توګه صورت نيسي[1].

همدا مطلب نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې ښه واضحه کړې دی چې فرمايلي يې دي: «يُلْهَمُونَ التَّسْبِيحَ وَالتَّحْمِيدَ كَمَا تُلْهَمُونَ النَّفَسَ»[2] يعنې جنتيانو ته به د الله ﷻ د پلوه تسبيح او تحميد د الهام په توګه داسې ښودل کېږي لکه چې تاسو ته تنفس د الهام په توګه ښودلی شوی دی، چې بې تکليفه په اسانۍ سره ساوې اخلئ او د عدم تنفس په صورت کښې تنګي حس کوئ.

يادونه

۴ـ د ﴿ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا ﴾ الآية، په څلورو جملو کښې چې کومو شيانو ته د "ما" په کلمو سره اشاره شوې ده د هغو په کميت او کيفيت باندې يوازې الله ﷻ پوهېږي او بس. خو مونږ يې فقط لاندې څو مثالونه ذکر کوو:

الف: کوم شيان چې په ځمکه کښې ننوځي او يا يې په داخل کښې پراته دي، لکه د باران څاڅکي او د سيندونو او ويالو اوبه، يا لکه معدنونه او دفن کړی شوې خزانې او بالآخره لکه حشرات او د مړو لاشونه.

ب: کوم چې د ځمکې څخه راوځي، لکه ونې او بوټي، چينې او کاريزونه، غلې دانې او ميوجات

[1] روح المعاني ج٢٢ ص١٠٣
[2] صحيح مسلم ج٢ ص٣٧٩

او بالآخره لکه حشرات چې په ځمکه کښې ننوځي او ترې راوځي.

ج: کوم شیان چې د اسمان څخه راښکته کېږي لکه باراني اوبه او واورې، ږلۍ او تندرونه، د مخلوقاتو مقدرات او پرښتې او داسې نور.

د: او کوم چې اسمان ته خېژي لکه راښکته شوې پرښتې، د نېکو بندګانو اعمال او ارواګانې او یا لکه لوګي او بخارات او داسې نور.

درېګوني سوګندونه

۵ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۵۳] ایت لاندې په سوګندونو سره د شرعیاتو او معتقداتو د اثبات په هکله ښه ګټور معلومات لیکلي دي، په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې:

په ټول قرآن کریم کښې یوازې په درېوو ایتونو کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې ده چې خپل دعوتي کلام د سوګند په یادولو باندې مؤکد وګرځوي. هغه دا:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِى وَرَبِّىٓ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ ﴾ [یونس:۵۳] یعنې ای پیغمبره! ستا څخه پوښتنه کوي چې دا (قرآن کریم یا عذاب الخلد) حق دی؟ ته ورته ووایه چې هو! په خپل رب ﷻ مې سوګند دی چې دا حق دی (هېڅ شک پکښې نشته).

ب: بل همدغه ایت شریف دی چې بحث پکښې روان دی، په دې ایت شریف کښې د ابو سفیان سوګند رد شوی دی، هغه دا چې نوموړي یوه ورځې د خپلو بوتانو په نومونو باندې سوګند یاد کړ ـپه دغه وخت کښې د "رضي الله عنه" لایق نه وه ګرځېدلی ـ او د مکې مشرکانو ته یې داډ ورکړ چې هیڅکله به قیامت قائم نه شي او نه به مونږ د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شو[۱].

نو الله ﷻ خپل پیغمبر ته امر وکړ چې: ﴿ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّى لَتَأْتِيَنَّكُمْ ﴾ یعنې ته ورته ووایه چې: دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، زما دې په خپل رب ﷻ باندې سوګند وي چې تاسو به د قیامت د قیام سره مخامخ شئ او د قبرونو څخه به ژوندي راپورته شئ.

ج: ﴿ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّى لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ ﴾ [التغابن:۷] یعنې کفار ګومان کوي چې دوی به مبعوث نه کړی شي، ته ورته ووایه چې: دغسې نه ده، زه په خپل رب ﷻ باندې سوګند یادوم چې تاسو به د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شئ او بیا به د خپلو کړو وړو څخه خبر کړی شئ (او د پوره سزا سره به مخامخ شئ).

یو نحوي تحلیل

۶ـ علماوو کرامو د ﴿ وَلَآ أَصْغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرُ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴾ په اعراب کښې متعددې وجې لیکلي دي[۲]، خو کومه وجه چې مونږ ته غوره ښکاره شوې ده هغه دا ده چې: د ﴿ وَلَآ

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۰۸

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۷

أَصْغَرُ ﴾ کلمه د خپل معطوف او متعلق سره مبتدا ده او ﴿ إِلَّا فِي كِتَـٰبٍ مُّبِينٍ ﴾ يې خبر دی، په دغې جمله کښې د وړاندېنۍ جملې مضمون تاکید شوی دی.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د الله ﷻ د کامل علم څخه هيڅ شی نه شی پټېدلی خو په دې باندې علاوه هر شی په لوح محفوظ او څرګند کتاب کښې ثبت کړی شوی هم دی، برابره خبره ده چې د ذرې څخه وړوکی وي او که غټ.

﴿وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ ٱلْحَقَّ وَيَهْدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَمِيدِ ۝٦ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ۝٧ أَفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَم بِهِۦ جِنَّةٌۢ ۗ بَلِ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ فِي ٱلْعَذَابِ وَٱلضَّلَـٰلِ ٱلْبَعِيدِ ۝٨ أَفَلَمْ يَرَوْاْ إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۚ إِن نَّشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأَيَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ۝٩﴾

[۶] او هغه کسان کومو ته چې (راسخ) علم ورکړی شوی دی ګوري (او پوهېږي) چې يقيناً هغه کتاب کوم چې تاته د خپل رب ﷻ د پلوه درنازل کړی شوی دی همغه حق دی او د عزيز (او) حميد (الله ﷻ) لارې ته هدايت (او ښودانه) کوي.

[۷] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی (خلکو ته) وايي چې:

ايا مونږ تاسو ته په يوه داسې سړي باندې دلالت وکړو کوم چې تاسو ته خبر درکوي چې کله تاسو په نهايت پوتی-پوتی کېدلو سره پوتی-پوتی کړی شئ (او په ځمکو کښې تيت پرک کړی شئ هم) يقيناً تاسو به (په دغه وخت کښې) هرومرو په نوي پيدايښت کښې ياست (ضرور به بېرته راژوندي کړی شئ)؟

[۸] ايا (نوموړی سړی) په الله ﷻ باندې دروغ تړي او يا ورپورې لېونتوب (نښتی) دی؟ (دغسې نه ده) بلکې هغه کسان کوم چې په آخرت باندې ايمان نه لري (او عقيده ورباندې نه خپلوي) په (أخروي) عذاب او (د حقيقت څخه) په لرې ګمراهی کښې (واقع) دي، (څکه ذکر شوي ګومانونه کوي).

[۹] ايا نو (همدغه) کفار هغو شيانو ته نه ګوري کوم چې د دوی په وړاندې دي او کوم چې د دوی په وروسته دي چې د اسمان او ځمکې څخه عبارت دي، (ايا دوی نه پوهېږي چې) که زمونږ اراده وشي ځمکه به ورباندې خسف کړو (او پکښې ډوب به يې کړو) او يا به ورباندې د اسمان څخه ټوټې ور وغورځوو؟

یقیناً په دغې (ذکره شوې خبره) کښې (الله ﷻ ته) د هر رجوع کوونکي بنده دپاره (دېر لوی) قدرتي دلیل (پروت) دی (نو په کار دي چې عبرتي درس ترې واخلي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د قیامت قیام په اثبات ورسولی شو او د کفارو معتقدات رد کړې شوه، په دې ایتونو کښې د یو پلوه د قیامت د قیام په وړاندې د خلکو غبرګون ته اشاره کېږي او د بله پلوه یې په اثبات باندې څه نور قدرتي دلایل هم اقامه شوي دي نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د قیامت د ورځې په اړوند لاندې مطالب په خپل اُمت باندې قرائت کړه:

۱ـ نظر د قیامت د ورځې دلایلو ته او نظر د همدې ورځې ضرورت ته، خلک په لاندې دوه وو ګروپونو ویشلی شوي دي:

الف: څوک چې عناد نه دي نیولي او حقائقو پسې تاند وهي او هم ورته د الله ﷻ د پلوه پوهه ورکړې شوې ده، هغوی لاندې حالات خپلوي:

اول: هغوی تا مخاطب ګرځوي چې ای پیغمبره! کوم کتاب چې تاته د خپل رب ﷻ د پلوه درنازل کړې شوی دی، همدغه حق کتاب دی او څه چې پکښې نازل شوي دي همغه د واقع سره مطابق دي، مونږ یې په حقانیت باندې دومره کلکه عقیده لرو لکه چې په غړولو سترګو باندې مو لیدلي وی، مونږ پکښې شک نه لرو او نه پکښې شک او شبه شته.

دوهم: همدغه تاته درنازل شوی کتاب د هغې لارې ښوونکی دی کومه چې د الله ﷻ لاره ده، الله ﷻ د کلکې ارادې او د عالي محامدو (صفاتو) درلودونکي دي، د دروغو او باطلو خبرو څخه پاک او منزه دی.

ب: بالمقابل عنادي کفار لاندې عکس العمل خپلوي چې:

اول: دوی په تعجب او تمسخر سره خلکو ته او نورو کفارو ته وایي چې:

ایا مونږ تاسو ته داسې سړي درپه ګوته کړو کوم چې تاسو ته په نه کېدونکو کارونو باندې خبر درکوي؟ د مثال په توګه نوموړی وایي: کله چې تاسو مړه شئ او په خاورو کښې تیت پرک وګرځئ، نو تاسو به بېرته راژوندي کړی شئ او د حساب کتاب دپاره به ودرولی شئ.

پوره واضحه ده چې دغه خبره محاله او نه کېدونکي ده، په دې خبره باندې به هغه څوک قول کوي کوم چې دروغژن وي او یا په خپل سر کښې ماغزه نه لري او لیونی وي.

نو ای خلکو! مونږ ستاسو څخه پوښتنه کوو چې: ایا دغه سړی (محمد) په الله ﷻ باندې دروغ تړي او که عصبي ناروغي لري او لیونی دی چې په بیا راژوندي کېدلو باندې عقیدې ته دعوت چلوي او په همدې باندې کلک دی؟ د دغو دوارو صورتونو څخه په یوه صورت کښې هم نوموړی د پېروۍ قابل نه دی نو تاسو ته په کار دي چې خپل پلرنی دین پرېنږدئ او په بعث بعد الموت باندې عقیده خپله نه کړئ.

۲_ دغسې نه ده لکه چې عنادي کفار ورباندې قول کوي بلکې محمد ﷺ نه په الله ﷻ باندې دروغ ترلي دي او نه لیوني دی، حقیقت دا دی چې هغوی د دې دپاره په آخرت (بعث بعد الموت) باندې عقیده نه خپلوي ترڅو په خپل خیال د اُخروي عذابه بچ پاتې شي.

خو دغه خیال به یې هیڅکله واقعیت مونده نه کړي ځکه چې هغوی د حقیقت څخه په ډېرې لرې ګمراهۍ کښې واقع دي، نو هرو مرو به د عذاب سره مخامخ شي.

۳_ ای پیغمبره! ایا نو ذکر شوي کفار د قیامت څخه په انکار باندې کلک دي حال دا چې وړاندې ېې‌رته او لاندې باندې نه ګوري چې د اسمان او ځمکې ترمنځ محاصره دي او د هر طرفه یې ورباندې احاطه کړې ده.

نو که زمونږ اراده وشي په ځمکه کښې به یې د قارون غوندې خسف کړو او یا به ورباندې د اسمان څخه ټوټې وروغورزوو او لاندې به یې ترې میده‌میده کړو. یا په بل عبارت: د نومړو عنادي کفارو او د عذاب د نزول ترمنځ فقط همدا خبره حائله ده چې مونږ ورته اراده نه ده کړې که نه نو د دوی کړه وړه د عذاب د نزول غوښتونکي دي.

یقینًا په دغه بیان کښې د هر هغه بنده دپاره د الله ﷻ قدرت ډېره لویه نښه ده کوم چې الله ﷻ ته رجوع کوي او د دلیل په پلټنه پسې تاند وهي، نو په دغو عنادي کفارو باندې دې افسوس وي چې د حق پلټنه نه کوي، که نه همدغه یوه قدرتي نښه کافي وه چې د قیامت قیام یې محال نه وی ګڼلی او ایمان یې ورباندې راوړی وی.

توضیحات

۱_ ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ وَيَرَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾ کښې د موصول څخه د اهل الکتابو هغه علماء مراد کړي دي کوم چې په ایمان باندې مشرف شوي وه لکه عبد الله بن سلام ؓ او نور[۱]، نو په دې تقدیر باید دغه یو ایت په دې سورت کښې مدیني وګڼل شي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ذکر شوي موصول څخه به هغه ټول د علم خاوندان مطلب وي د کومو علم چې واقعي او رښتیانی وي، برابره ده چې پرښتې وي او یا بنیادمان، لکه چې د [الرعد: ۴۳] ایت لاندې یې څه بحث تېر شوی دی.

نو په کار دي چې ذکر شوی ایت شریف هم د وړاندې بېرته ایتونو غوندې مکي وګڼل شي چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی.

یادونه

۲_ په ﴿ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې د ﴿ كِسَفًا ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [بني اسرائيل: ۹۲] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده چې بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۱۳

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضْلًا يَـٰجِبَالُ أَوِّبِى مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴿١٠﴾ أَنِ
ٱعْمَلْ سَـٰبِغَـٰتٍ وَقَدِّرْ فِى ٱلسَّرْدِ وَٱعْمَلُوا۟ صَـٰلِحًا إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾
وَلِسُلَيْمَـٰنَ ٱلرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُۥ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ وَمِنَ ٱلْجِنِّ مَن
يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِۦ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ﴿١٢﴾
يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ مِن مَّحَـٰرِيبَ وَتَمَـٰثِيلَ وَجِفَانٍ كَٱلْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَـٰتٍ ٱعْمَلُوٓا۟
ءَالَ دَاوُۥدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِىَ ٱلشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ
عَلَىٰ مَوْتِهِۦٓ إِلَّا دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ أَن لَّوْ كَانُوا۟
يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُوا۟ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۰] او يقينًا مونږ د خپله جانبه داوُد ﷺ ته فضل (او نعمتونه) ورکړي وه (د مثال په توګه: مونږ غرونه مخاطب ګرځولي وه چې) اى غرونو! د داوُد ﷺ سره (تسبيحات) بدرګه کړئ.

او مرغان (مو هم ورته مسخر جوړ کړي وه چې تسبيحات ورسره زمزمه کړي)، او اوسپنه مو ورته (په ګوتو کښې) نرمه (او پسته) ګرځولې وه.

[۱۱] چې (اى داوُده!) ارتې (کاملې) زرغرې (ترې) جوړې کړه، او په اوبدلو کښې يې اندازه وکړه (د اندازې مراعات پکښې وکړه چې کړۍ يې په يوه سايز وي)، او تاسو (او ستا ټبر) صالح عمل وکړئ (او شکرګزاران جوړ شئ، او دا ځکه چې) يقينًا الله ﷻ په هغو (کارونو) بينا دى کوم چې تاسو يې عملي کوئ.

[۱۲] او (همدارنګه مونږ) سليمان ﷺ ته باد (مسخر کړى وه چې) د دغه باد (د) سبايي (مزل) د يوې مياشتې (مسافه) وه، او (د) ښېګا (مزل) يې هم د يوې مياشتې (مسافه) وه.

او مونږ ورته د جامدو ميسو (تانبې) معدن بهولى وه (او مائع مو ورته ګرځولى وه). او (هم مو ورته) د پېريانو ځخه هغه کسان (مسخر جوړ کړي وه) کومو به چې د ده ﷺ په وړاندې د همده ﷺ د رب ﷻ په اذن (أمر) سره (درانه) کارونه کول، او د دوى ځخه به چې هر چا زمونږ له امره کوږوالى (سرکشي) وکړه نو هغه ته به مو سوزونکى عذاب ورڅاکه (او پړې به مو اخته کاوه).

[۱۳] سليمان ﷺ ته به دوى هغه (کارونه) کول د کومو به چې د سليمان ﷺ اراده وشوه چې (دا کارونه) د لوړو کلاګانو ځخه عبارت دي او هم (د سنګار دپاره) د مجسمو ځخه، او د داسې لګنونو (ښانکونو) ځخه کوم به چې د حوضونو غوندې وه، او (بالآخره) د داسې ديګونو ځخه چې ځاى په ځاى به ايښې وه (او د پېريانو ځخه په غير به چا حرکت نه شو ورکولى).

(مونږ سلیمان ﷺ مخاطب ګرځولی وه چې) ای د داوُد ﷺ ټبره! تاسو د شکرګزارۍ دپاره (نېک) عملونه وکړئ.

او زما په بندګانو کښې شکرګزاران لږ دي (تاسو په همدغو لږو کښې خپل ځانونه شامل کړئ).

[۱۴] نو کله چې مونږ په سلیمان ﷺ باندې د مرګ فیصله وکړه نو د ده ﷺ په مرګ باندې دوی (بنیادمانو او پیریانو) ته هیڅ شي ښوونه (دلالت) ونه کړ مګر د ځمکې حشرې، چې د سلیمان ﷺ همسا یې خوړله (او په نتیجه کښې یې هغه ﷺ ته سقوط ورکړ).

نو کله چې سلیمان ﷺ (د ډېر وخت څخه وروسته) وغورځېد نو پیریان (د دوی حال خلکو ته) څرګند شو چې که دوی په غیبو باندې پوهېدلی نو دوی به په سپکوونکي (سخت) عذاب کښې (تر یو کاله پورې) نه وی تیال شوي (د درنو کارونو څخه به یې د سلیمان ﷺ د مرګه سره سم خپلې اوږې سپکې کړې وی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېني متصل ایت کښې دې مضمون ته اشاره شوې وه چې اسمان او ځمکه د الله ﷻ د کامل قدرت لاندې دي او د همده ﷻ تکویني او امرو ته مسخر او تابع دي، په دې ایتونو کښې د همدغه مضمون د تائید دپاره د داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ یادونه شوې ده او د ذکر شوي تسخیر څو مثالونه پکښې ښودل شوي دي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په دې مقام کښې په خپل اُمت باندې د داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ ځینې خوارق قرائت کړه ترڅو ورته جوته شي چې اسمان او ځمکه بلکې ټول مخلوقات د همده ﷻ ارادې ته مسخر (تابع) دي، او رنګول او بیا جوړول یې هم د همده ﷻ په تکویني اوامرو سره صورت نیسي او بس. هغه دا چې:

۱ـ یقینًا مونږ داوُد ﷺ ته د خپله جانبه فضل او څه خاص نعمتونه ورکړي وه، هسې نه چې زمونږ څخه یې غوښتي وه، د مثال په توګه:

الف: غرونو ته مو تکویني امر کړی وه چې کله داوُد ﷺ د الله ﷻ تسبیحات وایي او زبور تلاوت کوي نو تاسو هم ورسره تلاوت بدرګه کړئ او خپل اوازونه ورسره غبرګ وګرځوئ.

ب: مونږ مرغانو ته هم امر کړی وه چې د داوُد ﷺ سره تسبیحات او د زبور تلاوت بدرګه کړي.

ج: مونږ د داوُد ﷺ دپاره اوسپنه نرمه ګرځولې وه، چې بدون د ګرمولو او بدون د ټټک وهلو څخه به یې په خپلو ګوتو باندې د موم او ختې غوندې اړولی او را اړولی شوه، او هرڅه به یې چې زره غوښتل هغه به یې ترې په ډېرې اسانۍ سره جوړولی شوه.

د: مونږ داوُد ته ارشاد کړی وه او د زغرو زده کول مو ورښودلي وه چې:

اول: ای داوُده! ته د اوسپنې څخه داسې زغرې جوړې کړه چې پراخه وي او ټول بدن په اسانۍ سره پټولی شي.

دوهم: ای داوده! ته د کړیو څخه زغرې جوړې کړه چې د اوبدلو په شکل یوه په بله کښې ننوځي او هم پکښې بنده شي. او د کړیو په تیارولو کښې د اندازې مراعات د نظره مه غورځوه چې ځینې نرۍ او ځینې پیړې جوړې کړې، بلکې ټولې په یوه اندازه تیارې کړه.

دریم: بالآخره داوُد ﷺ ته مو امر کړی وه چې ته او ستا اولاده، تاسو ټول صالحو اعمالو ته ادامه ورکړئ. یا په بل عبارت: تاسو د کسبي کارونو سره شرعي کارونه هم ضمیمه کړئ او د دنیا او آخرت دواړو کارونه مو په وړاندې بوځئ؛ او دا ځکه چې یقیناً زه په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا یم کوم چې تاسو یې عملي کوئ او انجام ته یې رسوئ.

۲ـ همدارنګه مونږ سلیمان ﷺ ته هم د خپله جانبه بدون د هغه ﷺ د غوښتنې څه امتیازي نعمتونه او خوارق العاده شیان ورکړي وه. د مثال په توګه:

الف: سلیمان ﷺ ته مو باد مسخر کړی وه چې د ده ﷺ په أمر به چلیده او تخت به یې ورته د یوه وطن څخه بل وطن ته انتقالاوه.

ب: دغه باد به د سبایي د پلوه د یوې میاشتې مزل واهه او د بېګاه د پلوه به هم د یوې میاشتې د لرې مزله په وهلو توانیده.

یا په بل عبارت: سلیمان ﷺ د سبا د پلوه او هم د بېګاه د پلوه د باد په ذریعه دومره اوږده مسافه پرې کوله که بالفرض د باد ذریعه نه وی نو په یوه-یوه میاشتې کښې به مطلوب ځای ته رسېدلی وی.

ج: مونږ سلیمان ﷺ ته د زیړو (تانبې) چینه بهولې وه چې د اوبو غوندې به بدون د ګرمولو څخه بهېدله او په هره یوه سانچه کښې به چې بهېدونکې تانبه واچوله شوه نو مطلوب سامان به ترې جوړېده.

د: مونږ سلیمان ﷺ ته د ډېرو قوي پیریانو څخه هم زښت ډېر تابع ګرځولي وه، چې د ده ﷺ په وړاندې به یې هغه کارونه ترسره کول کومو ته به چې د هغه ﷺ اراده وشوه، لکه تانبو ته سانچې جوړول او داسې نور.

هـ: سلیمان ﷺ ته د خپل رب ﷻ په امر سره قوي هیکلو پیریانو متابعت کاوه. یا په بل عبارت: هغوی ته مونږ امر کړی وه چې د سلیمان ﷺ تابعداري وکړي او هم مو هغوی ته اخطار ورکړی وه چې هرڅوک چې زمونږ د امر څخه کوږوالی وکړي او په تابعدارۍ کښې سستي او تنبلي وکړي نو هغه ته به مونږ سوزونکی عذاب وروڅکو او وړاندې به یې اخته کړو.

و: نو کوم کارونه چې هغوی د سلیمان ﷺ دپاره اجراء کول د هغو ځینې مثالونه دا دي:

اول: دغو پیریانو به د سلیمان ﷺ دپاره قوي او دنګې کلاګانې جوړولې چې د انسانانو د لاسه به د هغو جوړولو امکان نه وه.

دوهم: ډول-ډول تمثالونه او مجسمې به یې ورته د مختلفو موادو څخه تیارولې.

دریم: دومره لوی-لوی لګنونه او ښانکونه به یې ورته د تانبې او نورو موادو څخه جوړول چې کله

به د اوبو څخه ډک کړی شوه نو تا به ویل چې دا لوی-لوی ډنډونه او تالاوونه دي.

څلورم: کوم دیګونه چې پیریانو د سلیمان ﷺ دپاره جوړول هغه دومره لوی لوی وه چې بنیادمانو د خپله ځایه حرکت نه شو ورکولی، نو ځای په ځای به یې قرار درلود او د پخلي دپاره به کارېدل، چې نغري به یې ورپوري نښتي وه.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ سلیمان ﷺ ته ډېر خوارق او نعمتونه ورکړي وه خو د دې سره- سره مو ورته امر کړی وه چې: ای د داوُد ﷺ اولادې! تاسو د شکرگزارۍ عمل کوئ نو لکه څنګه چې ستاسو پلار داوُد ﷺ د الله ﷻ شکرګزار بنده وه، تاسو هم د الله ﷻ شکرګزار بندګان شئ.

زما په بندګانو کښې شکرګزاران لږ کسان دي نو تاسو خپل ځانونه د همدغو لږو بندګانو څخه شمېر کړئ.

۴ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې د سلیمان ﷺ ژوند خارق العاده وه همدارنګه د هغه ﷺ مرګ هم په خارق العاده توګه صورت ونیوه چې تر څه وخته پوري یې د خپل مرګ څخه وروسته هم په پېریانو باندې خپل حکم وچلاوه، چې تفصیل یې دا دی:

الف: کله چې مونږ په سلیمان ﷺ باندې د مرګ فیصله وکړه نو په داسې ډول مو ورباندې مرګ مسلط کړ چې ډېر قوي پیریان ورباندې خبر نه وه، نو سلیمان ﷺ په داسې حال وفات شو چې په خپله همسا باندې یې تکیه وهلې وه او په ولاړه ژوندی لیده کېده.

ب: پېریان په خپلو ورسپارلو شوو کارونو باندې د ده ﷺ د مرګ څخه ناخبره مشغول وه او په خیال کښې یې ورتله چې سلیمان ﷺ ژوندی دی او د دوی څارنه کوي.

خو په عین وخت کښې وَینو د سلیمان ﷺ همسا خوړله چې په نتیجه کښې ماته شوه او سلیمان ﷺ په ځمکه باندې راولوېد. نو د سلیمان ﷺ په مرګ باندې فقط وَینو پېریانو ته خبر ورکړ، که بالفرض هغو همسا نه وی خوړلې او نه وی ماته شوې نو پېریان به یې په مرګ باندې نه وی خبر شوي.

ج: په دغه وخت کښې د پېریانو حال ښه څرګند شو چې دوی په غیبو باندې نه پوهېږي، او دا ځکه چې که بالفرض دوی په غیبو باندې پوهېدلی نو د سلیمان ﷺ د وفات څخه وروسته او د همسا د سقوط څخه وړاندې به یې په سپکوونکي عذاب کښې درنګ نه وی کړی او د هغه ﷺ د مرګ سره سم به یې د درنو کارونو څخه خپلې اوږې خالي کړې وی او لاس به یې ترې اخستی وی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضۡلًاۖ ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿ فَضۡلًا ﴾ کلمه په متعددو نعمتونو باندې تفسیره کړې ده چې تعداد یې تقریبا نهو ته رسېږي[1]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې په مطلق امتیازي نعمت باندې تفسیره کړی شي، نو په دې تقدیر به د

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۲۶۴

اوسپنې نرموالی او د زغرو جوړول د مثال په توګه نازل شوي وي.

يو نحوي تحليل

۲_ په ﴿ يَـٰجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ ﴾ كښې د ﴿ وَٱلطَّيْرَ ﴾ كلمه مفسرينو كرامو د اعراب په حيث په ډېرو وجوهو سره تحليله كړې ده[1]، خو كوم تحليل چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی هغه په لاندې ټكو كښې شرحه كېږي:

الف: د ﴿ يَـٰجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ ﴾ كلمات د "سَخَّرْنَا" څخه كنايه دي، ته به وايې چې "سَخَّرْنَا مَعَهُ الْجِبَالَ" نازل شوی وی.

نو دغه جمله كه څه هم په لفظ كښې انشائيه ده مګر په معنی كښې خبريه ده.

ب: د ﴿ وَٱلطَّيْرَ ﴾ كلمه د "سَخَّرْنَا" په تقدير سره منصوبه ده چې ظهور يې داسې جوړېږي: "وَسَخَّرْنَا مَعَهُ الطَّيْرَ".

علماوو كرامو همدارنګه جمله په ﴿ وَلِسُلَيْمَـٰنَ ٱلرِّيحَ ﴾ كښې هم مقدره ګڼلې ده[2] چې ظهور يې داسې راځېږي: "وَسَخَّرْنَا لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ".

ج: نو دغه خبريه جمله په وړاندېنۍ جملې باندې معطوفه ده چې په معنی كښې خبريه ده.

نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: مونږ داوُد ﷺ ته غرونه مسخر ګرځولي وه چې تسبيحات به يې ورسره بدرګه كول، او همدارنګه مو ورته مرغان هم تابع كړي وه چې خپل تسبيحات به يې د هغه ﷺ تسبيحاتو سره ضميمه كول.

مونږ څكه ذكر شوی تحليل غوره وګڼه چې په همدې عبارت باندې په [ص:۱۸، ۱۹] ايتونو كښې صراحت نازل شوی دی.

د زغرو نوی ساخت

۳_ د ﴿ أَنِ ٱعْمَلْ سَـٰبِغَـٰتٍ وَقَدِّرْ فِى ٱلسَّرْدِ ﴾ د كلماتو څخه څرګندېږي چې داوُد ﷺ د زغرو د جوړولو مخترع نه وه بلكې دغه صنعت د نواقصو سره-سره د وړاندې څخه رواج درلود. نواقص يې دا وه چې زغرې به د تختو په شكل جوړول كېدلې چې په ټول بدن باندې يې احاطه نه شوه كولی او ډېر اندامونه به ترې بربنډ پاتې كېده، خصوصاً لاسونه او پښې خو ورباندې بالكل نه شوه پټېدلی.

همدې مطلب ته د الله ﷻ په توفيق د [الأنبياء: ۸۰] ايت لاندې اشاره شوې ده او په همدې مطلب باندې په ايت شريف كښې لاندې كلمې دلالت كوي:

الف: د ﴿ سَـٰبِغَـٰتٍ ﴾ كلمه د "سِبَاغ" څخه اشتقاقه شوې ده، "سِبَاغ" ارتوالي او پراخوالي ته وضعه شوی دی[3].

---

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۱۱۴
(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۵۷۱
(۳) مفردات الراغب ص۲۳۵

ب: د ﴿ ٱلسَّرۡدِ ﴾ كلمه د اوبدلو او ګنډلو معنى وركوي لكه چې موچي پڼې ګنډي[١].

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: مونږ داؤد ﷺ ته ارشاد وكړ چې د اوسپنې ځخه د كړيو په شكل زغرې جوړې كړي او يوه كړۍ په بله كښې بنده كړي او همدارنګه د كړيو تناسب او توازن د پامه ونه غورځوي، نو د دغه ارشاد په بنياد به ارتې او پراخه زغرې جوړې كړى شي او د بدن ټول اندامونه به پرې پټېدلى شي.

د ارشاد د تعميل يو مثال

۴ـ په كوم ارشاد باندې چې الله ﷻ داؤد ﷺ مخاطب ګرځولى وه او مونږ ته يې په ﴿ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًا ﴾ سره راحكايت كړي دي، د هغه د تعميل لاندې وضاحت ولولئ:

الف: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللهِ صِيَامُ دَاوُدَ فَإِنَّهُ كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا وَأَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللهِ ﷻ صَلَاةُ دَاوُدَ كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيُصَلِّي ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ»[٢] يعني الله ﷻ ته د نفلي روژو محبوبه روژه د داؤد ﷺ روژه ده چې يقينًا هغه ﷺ به يوه ورځ روژه نيوه او بله ورځ به بوږه كېده (روژه به يې نه نيوله). همدارنګه الله ﷻ ته د نفلي لمونځ محبوب لمونځ د داؤد ﷺ لمونځ وه چې نيمه شپه به ويده كېده او دريمه برخه شپه به يې لمونځ كاوه او بيا به شپږمه برخه ويده كېده.

يا په بل عبارت: داؤد ﷺ ټوله شپه په شپږو برخو وېشلې وه چې نيمه شپه (درې برخې) به ويده كېده او يو ثلث (دوه برخې) به يې لمونځ كاوه او يو سدس (يوه برخه) به بيا ويده كېده، نو په هره شپه كښې به يې څلور برخې لمونځ كاوه او دوه برخې به ويده كېده.

ب: داؤد ﷺ د خپلو بيبيانو او خپلو اولادونو دپاره د عبادت كولو مهال وېش جوړ كړى وه او هر يوه ته يې بېل-بېل وختونه ټاكلي وه، نو په شپه او ورځ كښې به داسې وخت نه تېرېده چې د ده ﷺ د ټبر ځخه به څوک په لمانځه باندې مشغول نه وه[٣].

سليمان ﷺ ته د باد تسخير

۵ـ په ﴿ وَلِسُلَيۡمَٰنَ ٱلرِّيحَ ﴾ كښې د باد تسخير ته اشاره ده چې مونږ د الله ﷻ په توفيق همدا موضوع د [الأنبياء: ٨١] ايت لاندې څېړلې ده، په دې مقام كښې ورباندې وراضافه كوو[۴] چې:

كله چې به د سليمان ﷺ خوښه شوه نو د سبا د پلوه به د خپلو ټولو لښكريانو سره د دمشق ښار ځخه اصطخر ښار ته والوت، او هلته به يې د غرمې خوراک او څښاک وكړ، بيا به د اصطخر ځخه د بېګا د پلوه د كابل ښار ته را الوت. او دلته به يې شپه تېره كړه. د ذكرو شوو درېواړو وطنونو (دمشق، اصطرخ، كابل) ترمنځ د يوې-يوې مياشتې فاصله ده، نو سليمان ﷺ به په حقيقت كښې

---

(١) لسان العرب ج٨ ص٤٢٣
(٢) سنن ابن ماجه ص١٢٣
(٣) الدر المنثور ج۶ ص٦٨٠
(۴) تفسير ابن كثير ج٣ ص٥٢٨، تفسير الطبري ج٢٢ ص٦٩، تفسير البغوي ج٣ ص٥٥١؛ المحرر الوجيز ج١٣ ص١١٥

په یوه ورځ کښې د دوه وو میاشتو د مزله په اندازه مسافه طي کوله.

عَيْنَ الْقِطْرِ څه معنی؟

۶_ د ﴿ وَأَسَلْنَا لَهُۥ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ ﴾ د جملې تفسير د ځينو علماوو کرامو په نزد[۱] په لاندې تکو متکې دی:

الف: د "أَسَلْنَا" کلمه د "إِسَالَةٌ" _لکه "إِضَافَةٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې متعدي مصدر دی او د بهولو معنی ورکوي.

ب: د "عَيْن" کلمه دلته د چينې په معنی سره ده.

ج: د "قِطْر" کلمه د ذوب (ويلي) کړې شوو ميسو (تانبې) دپاره وضعه شوې ده[۲].

د: ذکر شوې چينې د يمن په مملکت کښې موقعيت درلود[۳].

نو د معنی حاصل يې اسې راځېژي چې: مونږ سليمان ﷺ ته د يمن په مملکت کښې د ذوب (ويلې) کړی شوې تانبې چينه بهولې وه.

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: ذوب کړی شوي ميس (تانبه) خو بهېږي، بهول کېږي نه، او د "أَسَلْنَا" کلمه په بهولو باندې دلالت کوي نو په کار وه چې د دغې کلمې په عوض د "سَالَت" کلمه نازله شوې وی او دا ځکه چې چينه پخپله بهېږي او بهولو ته اړتيا نه لري، لکه څنګه چې په [الرعد:۱۷] ايت کښې نازله شوې ده او د بهېدلو معنی ورکوي؛ نو د څه حکمت په بنياد دلته هم دغسې نازله نه کړی شوه؟

مونږ وايو چې. د همدغه اعتراض د قوت د کبله زمونږ په نزد دلته د "قِطْر" کلمه د ذوب کړی شوو ميسو په معنی نه بلکې د جامدو ميسو (تانبې) په معنی سره ده او د ﴿ عَيْنَ ﴾ کلمه د معدن څخه کنايه ده[۴]، نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي چې: مونږ سليمان ﷺ ته د جامدو ميسو (تانبې) معدن بهېدونکی (مائع معدن) ګرځولی وه، چې بدون د ګرمولو څخه په سانچو کښې د اچولو دپاره مساعد وه او ډول-ډول سامانونه به ترې تيارېدل.

لنډه دا چې داوُد ﷺ ته اوسپنه نرمه ګرځولې شوې وه او سليمان ﷺ ته ميس (تانبه) پاسته کړی شوې وه چې ګرمولو ته به يې اړتيا نه وه[۵]، خو دومره فرق وه چې اوسپنه به د داوُد ﷺ په ګوتو کښې نرمه وه او سليمان ﷺ ته د ميسو ټول معدن مائع ګرځولی شوی وه.

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۲ ص۶۹
(۲) لسان العرب ج۵ ص۱۱۵؛ القاموس المحيط ج۳ ص۶۴۳
(۳) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۱۵
(۴) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۷۰
(۵) زاد المسير ج۶ ص۲۲۶

دواړه منافات نه لري

٨ـ په ﴿ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ﴾ کښې علماوو کرامو "عذاب السعير" په لاندې دوه وو معناوو تفسير کړی دی[١]:

الف: الله ﷻ پيريانو ته اخطار ورکړی وه چې هرڅوک چې د سليمان ﷺ د اطاعت څخه غاړه وغړوي او ناغېرې وکړي نو هغه ته به په آخرت کښې سوزوونکی عذاب وروڅکو او وربانديې به بې اخته کړو.

ب: الله ﷻ په پيريانو باندې يوه پرښته ټاکلې وه چې د اور متروکه به ورسره وه او هر پيري به چې د سليمان ﷺ د اطاعت څخه غاړه وغړوله نو هغه به يې په همدغې اورينې متروکه باندې سماوه.

څرنګه چې دغه دواړه تفسيرونه سره يو تربله منافات نه لري نو بهتره ده چې يوې خواته هم تخصيص ورنه کړی شي.

د پيريانو صنعت

٩ـ په ﴿ يَعْمَلُونَ لَهُۥ مَا يَشَآءُ ﴾ کښې اشاره ده چې پيريانو به سليمان ﷺ ته مختلفې چارې پرمخ بيولې، د مثال په توګه د دريابونو څخه به يې ورته جواهر راويستل چې په [الأنبياء:٨٢] ايت کښې ورته اشاره شوې ده؛ او په دې مقام کښې د هغوی د صنعت څه نور نومونه نازل شوي دي چې تفصيل يې لاندې لوستلی شي:

الف: د "مَحَارِيبَ" کلمه د "مِحْرَاب" جمعه ده، مونږ د [مريم:١١] ايت لاندې د دغې کلمې دپاره متعددې معناوې ذکرې کړې دي، چې يوه معنی پکښې "دنګه او لوړه مانۍ" ده چې د لرې ځای څخه څرګندېږي؛ په دې مقام کښې علماوو کرامو په همدغې معنی سره اخستې ده[٢]. يعنې پيريانو د سليمان ﷺ دپاره لوړې او دنګې مانۍ او کلاګانې جوړولې چې د هغو جوړول به د بنيادم په توان کښې نه وه.

ب: د "تَمَاثِيل" کلمه د "تِمْثَال" جمعه ده، برابره خبره ده چې د "ت" توری يې زېر ولري، او يا زور[٣]؛ نو "تَمْثَال" د "ت" په زور سره د تفعيل د باب څخه د "مَثَّلَ" دپاره مصدر دی، او په زېر سره يې هغه صورت ته ويل کېږي چې د بل مخلوق په شکل جوړ کړی شي، برابره خبره ده چې بل مخلوق سالرونکی مخلوق وي او يا بې روحه وي.

په دې مقام کښې د ﴿ تَمَٰثِيلَ ﴾ کلمه د هغه "تِمْثَال" جمعه ده کوم چې د "ت" په زېر سره دی، باتې شوه دا خبره چې دغه تماثيل او صورتونه به د کومو مخلوقاتو په شکلونو جوړول کېده؟. نو په دې کښې علماء کرام په لاندې دوه دوو ګروپونو وېشل شوي دي:

---

(١) تفسير البغوي ج٣ ص٥٥١
(٢) الدر المنثور ج٦ ص٦٧٩
(٣) لسان العرب ج١١ ص٦١٣

اول: ځینې وايي چې دا صورتونه د ژوندیو او سالرونکو مخلوقاتو په شکل نه وه، بلکې د بې روحه شیانو شکلونه او مجسمې وې چې د مختلفو فلزاتو، ډبرو او نورو شیانو څخه به د ډول او سنګار په غرض تراشل کېدل[۱]، اما د سا لرونکو مخلوقاتو صورتونه لکه چې زمونږ په شریعت کښې جواز نه لري همدارنګه يې په هغه شریعت کښې هم جواز نه درلود.

دوهم: ځینې علماء کرام وايي چې: ذکر شوي صورتونه د ژوندیو شیانو صورتونو ته هم شامل وه، که څه هم زمونږ په شریعت کښې د سا لرونکو شیانو صورتونه جواز نه لري، برابره خبره ده چې مجسمې وي او سوری لري، او یا نقوش وي چې سوری نه لري[۲]، مګر د هغه ﷺ په شریعت کښې يې جواز درلود[۳].

الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته د اولنۍ ډلې علماوو کرامو قول بهتر برېښي چې دې کار به هلته هم جواز نه درلود، او زمونږ په شریعت کښې خو بالکل جواز نه لري برابره خبره ده چې د ژوندي مخلوق نقش وي او په کاغذ جوړ شوی وي او یا يې مجسمې وي، چې ځینو مفسرینو کرامو يې د تحریم په هکله زښت ډېر احادیث راغونډ کړي دي[۴] الله ﷻ دې اجر ورکړي، خو مونږ فقط د یوه حدیث په ذکر باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

یوه ورځې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په یوه اوږده حدیث کښې یوه سړي ته ـ چې تصویرونه به يې جوړول ـ وویلې چې: «فَعَلَيْكَ بِهَذَا الشَّجَرِ وَكُلِّ شَيْءٍ لَيْسَ فِيهِ رُوحٌ»[۵] یعنې که ضرور د تصاویرو کارکوونکی يې او پرېښودونکی يې نه يې نو په تاباندې لازمه ده چې د دغو ونو او هغو شیانو تصویرونه جوړ کړې کوم چې روح نه لري او بې سا شیان دي.

ج: د "جِفَان" کلمه د "جَفْنَة" جمعه ده، "جَفْنَة" د "قَصْعَة" سره مرادفه ده او د هغې لويې کاسې یا لګن (ښانک) نوم دی کوم چې د لسو کسانو خوراک ځایوي[۶]، خو څرنګه چې په دې مقام کښې ورسره د ﴿كَالْجَوَابِ﴾ کلمه نازله شوې ده نو دلته ترې ډېره لويه کاسه یا ډېر لوی لګن (ښانک) مراد دي. او دا څکه چې:

د: د "جَوَاب" کلمه په اصل کښې "جَوَابِيُ" ـ لکه "نَوَاصِرُ" ـ وه چې د "جَابِيَةٌ" جمعه ده او د "جِبَايَة" څخه يې اشتقاق موندلی دی، چې د راغونډولو معنی ورکوي[۷]، او د [القصص:۵۷] ایت لاندې ښه شرحه شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ چې "جَابِيَةٌ" د اُوبو د حوض یو نوم دی، شاید چې دا نوم به ورته د دې کبله اېښودلی شوی وي چې حوض د اُوبو راغونډوونکی وي.

(۱) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۷۲؛ المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۱۶
(۲) روح المعاني ج۲۲ ص۱۱۹
(۳) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۷۲
(۴) تفهيم القرآن ج۴ ص۲۹۳
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۲۹۶
(۶) تحفة الأحوذي شرح الترمذي ج۵ ص۴۷۴
(۷) مفردات الراغب ص۸۵

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: پېریانو به سلیمان ﷺ ته د فلزاتو څخه داسې کاسې او لګنونه (ښانکونه) جوړول چې په پراخوالي کښې به د أوبو حوضونو (تالاوونو) ته ورته وه.

هـ. د "قُدُور" کلمه د "قِدْر" ـ لکه "عِلْم" ـ جمعه ده، "قِدْر" د هغه دېګ دپاره نوم دی په کوم کښې چې غوښې پخولی کېږي؛ خو په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د ﴿ رَّاسِيَٰتٍ ﴾ په کلمې سره توصیفه شوې ده، چې په ډېر لویوالي باندې یې دلالت کوي. او دا څکه چې:

و. د "رَاسِيَات" کلمه د "رَاسِيَة" جمعه ده او د "رَسَوْ، رَسُوٌّ" څخه یې اشتقاق موندلی دی چې د ثبوت معنی ورکوي[١].

یعنې پېریانو به سلیمان ﷺ ته د فلزاتو څخه داسې لوی پېښې (نغري) لرونکي دیګونه جوړول چې په ځای به ایښې وه او د وریورته کېدلو دپاره به یې د زینو څخه کار اخستل کېده[٢]. بلکې د پېریانو څخه په غیر به بل چا حرکت هم نه شو ورکولی.

نحوي تحلیل

١٠ـ که څه هم علماوو کرامو د ﴿ ٱعۡمَلُوٓاْ ءَالَ دَاوُۥدَ شُكۡرٗا ﴾ په جمله کښې متعدد تحلیلونه کړي دي[٣]؛ خو مونږ د یوه تحلیل په ذکر باندې اکتفاء کوو چې په لاندې ټکو باندې ولاړ دی:

الف: د ﴿ ءَالَ دَاوُۥدَ ﴾ د کلماتو سره د "یا" توری مقدر دی او د سلیمان ﷺ په شمول د داوُد ﷺ ټوله اولاده ترې مراده ده.

ب: د ﴿ شُكۡرٗا ﴾ کلمه د ﴿ ٱعۡمَلُوٓاْ ﴾ دپاره مَفعُول لَهُ ده.

نو حاصل یې داسې راخېژي چې: ای د داوُد ﷺ اولادې! تاسو د خپل پلار په شان د شکرګزارۍ دپاره نېک عملي وکړئ او ناشکران مه جوړېږئ چې په ناشکرۍ کښې د نعمت زوال نغښتی دی.

خارق العاده مرګ

١١ـ په ﴿ فَلَمَّا قَضَيۡنَا عَلَيۡهِ ٱلۡمَوۡتَ ﴾ الآية، کښې د سلیمان ﷺ خارق العاده مرګ ته اشاره ده، د دغه خارق العاده مرګ قیصه ځینو مفسرینو کرامو په تفصیل سره لیکلې ده[٤] خو د اسرائیلیاتو څخه خالي نه ده[٥]، د همدې کبله یې مونږ دلته په تفصیل سره نه رانقلوو او فقط د هغو ټکو په ذکر باندې یې اکتفاء کوو کوم چې د ایت شریف سره ډېر نږدې تړاو لري هغه دا:

الف: ځینو مفسرینو کرامو ته بهتره بریښېدلې ده چې په ﴿ مَا دَلَّهُمۡ عَلَىٰ مَوۡتِهِۦٓ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمیر پېریانو ته راجع شي[٦] مګر غوره دا ده چې ذکر شوی ضمیر د وخت ټولو خلکو ته راجع شي

(١) القاموس المحيط ج٢ ص٣٤٠

(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٦ ص١٩

(٣) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٤ ص٨٣

(٤) تفسير الطبري ج٢٢ ص٧٤، تفسير البغوي ج٣ ص٥٥٢، الدر المنثور ج٦ ص٦٨٢

(٥) تفسير ابن كثير ج٣ ص٥٣٠، تفسير القرطبي ج١٤ ص٢٧٨، المحرر الوجيز ج١٣ ص١٢٤

(٦) روح المعاني ج١٢ ص١٢١

برابره خبره ده چې پېریان وي او که بنیادمان[۱]، او دا خکه چې د سلیمان ﷺ په مرګ باندې د هغه د راپرېوتو څخه وړاندې د پېریانو په شمول هیڅوک پوه نه وه، یوازې وینې ورباندې خلک خبر کړه چې د سلیمان ﷺ همسا یې وخوړه او هغه ﷺ راپرېووت.

ب: د ﴿ إِلَّا دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ ﴾ په ارتباط ټول مفسرین کرام متفق دي چې د ﴿ دَآبَّةُ ﴾ کلمې څخه هغه سپین رنګې حشره مراد ده کومه چې لرګی خوري، چې په پښتو ژبه کښې ورته "وینه" وایي او په عربي ژبه کښې په دوه وو نومونو باندې بلله کېږي چې یو د "أَرَضَة" کلمه ده ـ لکه "خَشَبَة"ـ، او بل د "سُرْفَة" کلمه ده ـ لکه "قُذْرَة"ـ[۲].

خو د ذکر شوي عبارت څخه د همدغه مطلب په راویستلو کښې دوی په لاندې دوه اختلاف لري:

اول: ځینې وایي چې: د "أَرْض" کلمه په دې مقام کښې په متعارفه معنی سره نه ده چې په ځمکه ترې تعبیر کوو، بلکې دلته دغه کلمه مصدر ده او د وَینُو د خوراک معنی ورکوي[۳] لکه چې عرب وایي: "أُرِضَتِ الدَّابَّةُ الْخَشَبَةَ" یعنې وَینې لرګی خوړلی وه؛ خو په دې معنی باندې په بل ایت کښې نه ده استعماله شوې.

په دې تقدیر د "دَابَّة" کلمې خپل فعل ته اضافت موندلی دی لکه څنګه چې په "بَقَرَةُ الْحَرْث" کښې د "بَقَرَة" کلمه خپل فعل (حَرْث) ته مضافه شوې ده، یعنې د زراعت غوا.

دوهم: د "أَرْض" د کلمې څخه خپله متعارفه معنی (ځمکه) مراده ده خو ﴿ دَآبَّةُ ٱلْأَرْضِ ﴾ په دې مقام کښې د وینې معنی ورکوي چې په متصله جمله ﴿ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ ﴾ کښې تفسیره شوې ده، او دا ځکه کومه حشره چې لرګی (همسا) خوري هغه وینه نومېږي.

ج: د "مِنسَأَة" کلمه د آلې صیغه ده چې د "نَسْء" ـ لکه "ضَرْب"ـ څخه یې اِشتقاق موندلی دی، "نَسْء" وروسته کولو معنی ورکوي[۴] همسا ته ځکه د "مِنْسَأَة" لقب ورکړی شوی دی چې په دې سره ضرري شیان د خپله ځانه بېرته کول کېږي او سپي ورباندې شړل کېږي.

د: په ﴿ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ أَن لَّوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ ﴾ کښې د ﴿ تَبَيَّنَتِ ﴾ کلمه د "تَبَيُّن" ـ لکه "تَكَرُّم"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې لاندې دوه معناوې درلودلی شي[۵].

اول: یوه د پوهېدلو معنی ده. یعنې نو کله چې سلیمان ﷺ سقوط وکړ نو پېریان پوه شوه چې دوی په غیبو باندې علم نه لري، که نه نو د سلیمان ﷺ مرګ به ورته معلوم شوی وی او دَابَّةُ الْأَرْض (وینه) به یې ښوونکې نه وی جوړه شوې.

---

(۱) نظم الدرر ج۶ ص۱۶۶

(۲) لسان العرب ج۷ ص۱۱۳؛ روح المعاني ج۲۲ ص۱۲۱

(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۷۳

(۴) مفردات الراغب ص۵۱۱

(۵) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۳۴؛ تفسیر ابي السعود ج۷ ص۱۲۶

د دې معنى په اخستلو سره يوه پوښتنه راولاړېږي هغه دا چې: ايا تر دغه وخته پورې پېريان نه پوهېده چې دوی په غيبو باندې نه پوهېږي؟، يا په بل عبارت: ايا تر دې وخته پورې دوی په مرکب جهل سره جاهلان وه؟

خو دا پوښتنه په دوه وو جوابونو سره جوابېدلی شي:

يو دا چې: دلته د ﴿ٱلۡجِنُّ﴾ څخه عوام پېريان مطلب دي. يعنې په دغه وخت کښې عوام پېريان پوه شوه چې د دوی خواص په دروغو د علم الغيب دعوه کوي.

بل دا چې: په دغې جمله کښې د ټولو پېريانو توبيخ نغښتی دی. يعنې دوی د علم الغيب مدعيان وه خو دَابَّةُ الْأَرْض (وينې) پوه کړه چې تاسو دروغ واياست.

د دې جملې مثال دا دی چې څوک خپل عنادي مدعي ملامت کړي او بيا ورته ووايي چې ته اوس په خپله غلطۍ پوه شوې.

دوهم: بله د ځرګندېدلو معنى ده، چې د دې معنى په اراده کولو سره وروسته متصله جمله. ﴿أَن لَّوۡ كَانُواْ يَعۡلَمُونَ ٱلۡغَيۡبَ﴾ د ﴿ٱلۡجِنُّ﴾ کلمې څخه بدل واقع کېږي. يعنې: په دغه وخت کښې د پېريانو حال هر چاته ځرګند شو چې دوی په غيبو باندې نه پوهېږي، که نه نو د سليمان عليه السلام په مرګ باندې به پوه شوي وی، چې د هر چا څخه يې پټ صورت نيولی وه.

مونږ ته همدغه معنى غوره برېښي، چې د يو پلوه بې تکلفه ده او سوال جواب پکښې صورت نه نيسي، او د بله پلوه پکښې د دې زماني خلکو ته هم ارشاد نغښتی دی چې علم الغيب يوازې په الله ﷻ پورې مختص وېږني.

سوالونه او جوابونه

١٢ ـ په دې مقام کښې د سرې په زړه کښې لاندې پوښتنې تاوېږي راتاوېږي:

الف: د سليمان عليه السلام وفات څومره وخت پټ وه؟

جواب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روايت په بنياد تر يوه کاله پورې سليمان عليه السلام وفات شوی په همسا باندې ولاړ پټ پاتې شوی وه[١].

ب: ايا دا کار محال نه دی چې مړی دې تر يوه کاله پورې په همسا باندې ولاړ پاتې شي؟

جواب: دا کار د خوارقو څخه وه او خوارق خو ټول عادةً محال وي او ذاتًا ممکن وي، يا په بل عبارت: ټول معجزات د همدې قبيلې څخه دي.

په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو د همدې آخر الزمان أمت د دوه وو مړو دوه عجيبې قيصې ليکلې دي چې: يو مړی د څو کالو را په دې خوا ولاړ دی. او بل مړی د څو سوه کاله راپه دې خوا ناست دی[٢]: دغه دواړه مړي په بېلو-بېلو وطنونو پورې ارتباط لري، که څوک يې د لوستلو

---

(١) الدر المنثور ج ٦ ص ٦٨٣

(٢) نظم الدرر ج ٦ ص ١٦٦

شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

ج: د سليمان ﷺ د مرګ په پټ ساتلو کښې څه حکمت وه؟

جواب: دغه حکمت ته په عين ايت شريف کښې اشاره شوې ده چې ترڅو د علم الغيب د مدعيانو دعوه تکذيبه شي.

د: ايا د سليمان ﷺ مرګ په بيابان کښې وه چې سقوط يې د پېريانو د نظر لاندې واقع شو؟

جواب: دغه مرګ په يوه کوټه (عبادتخای) کښې صورت نيولی وه چې وړاندې او بهرته يې کړکۍ درلودې[۱]، او يا دغه کوټه د ښيښې څخه جوړه وه چې د ليدلو مانعه نه وه[۲].

ه: ايا تر يو کاله پورې د سليمان ﷺ خپلو مقربينو هم پوښتنه ونه کړه چې مړ دی او که ژوندی دی، څه ضرورت لري او که نه؟

جواب: د سليمان ﷺ عادت وه چې په مياشتو مياشتو به يې په عبادتخای کښې خلوت خوښاوه[۳] نو هغوی به ګومان کړی وي چې دا خل به يې هم خپل خان د عبادت دپاره فارغ ګرځولی وي.

و: کله به چې سليمان ﷺ مياشتې مياشتې په خلوت کښې تېرولې نو د خوراک او څښاک بندوبس يې په څه ډول صورت نيوه؟

جواب: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې سليمان ﷺ به خوری د خپل خان سره اخست او بيا به خلوت ته داخلېده[۴] لکه څنګه به چې نبي کريم ﷺ د خپله خانه سره د حراء د غره څوکې ته خوری او توښه پورته کوله. مګر بهتر جواب دا دی چې: په دغه وخت کښې به سليمان ﷺ خوراک او څښاک ته ضرورت نه درلود او شپه او ورځ به روژه وه، لکه څنګه چې موسی ﷺ د مناجات په وخت کښې څلوېښت ورځې او شپې روژه نېولې وه.

د همدې موضوع ښه وضاحت د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۵۱] ايت لاندې تېر شوی دی، او د يوه حديث شريف په ضمن کښې ورباندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده.

د سليمان ﷺ ټول عمر

۱۳_ د سليمان ﷺ عمر ته مفسرينو کرامو[۵] په لاندې ډول تفصيل ورکړی دی:

الف: سليمان ﷺ ديارلس (۱۳) کلن وه چې پاچا شو.

ب: څلوېښت (۴۰) کاله يې په نبوت او حکومت کښې تېر کړه.

ج: بالاخره د خپل عمر په درې پنځوس (۵۳) کلنۍ کښې وفات شو، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

په همدې هکله څه نور روايات هم شته[۶] خو الله ﷻ پوهېږي چې رښتيانی عمر به يې څومره وه؟

---

(۱) تفسير تيسير الرحمن ج۲ ص۱۶۸

(۲) روح المعاني ج۲۲ ص۱۲۳

(۳) تفسير الخازن ج۴ ص۱۵۳؛ تفسير الطبري ج۲۲ ص۷۵

(۴) تفسير البغوي ج۳ ص۵۵۲؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۲۹

(۵) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۸۳

(۶) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۸۱

﴿ لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ ءَايَةٌ ۖ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ ۖ كُلُوا۟ مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ
وَٱشْكُرُوا۟ لَهُۥ ۚ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ (١٥) فَأَعْرَضُوا۟ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ ٱلْعَرِمِ
وَبَدَّلْنَٰهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَىْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَىْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ (١٦) ذَٰلِكَ
جَزَيْنَٰهُم بِمَا كَفَرُوا۟ ۖ وَهَلْ نُجْزَىٰٓ إِلَّا ٱلْكَفُورُ (١٧) وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ ٱلْقُرَى ٱلَّتِى
بَٰرَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَٰهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا ٱلسَّيْرَ ۖ سِيرُوا۟ فِيهَا لَيَالِىَ وَأَيَّامًا ءَامِنِينَ (١٨) فَقَالُوا۟
رَبَّنَا بَعِّدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ فَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَٰهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۚ إِنَّ فِى
ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (١٩) وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ فَٱتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا
مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ (٢٠) وَمَا كَانَ لَهُۥ عَلَيْهِم مِّن سُلْطَٰنٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يُؤْمِنُ بِٱلْءَاخِرَةِ مِمَّنْ
هُوَ مِنْهَا فِى شَكٍّ ۗ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ حَفِيظٌ (٢١) ﴾

[۱۵] یقیناً د سبا قبیلې دپاره په خپل استوګنځای کښې (د الهي قدرت ډېره لویه) نښه وه (هغه دا چې): دوه (ستر-ستر) باغونه (د دوی) د ښي اړخ او چپ اړخ څخه (غزېدلي) وه.
(دغې قبیلې ته د پیغمبرانو د پلوه وویلی شوه چې) تاسو د خپل رب ﷻ د (ورکړې شوې) روزۍ څخه خورئ او همده ﷻ ته (په انقیاد سره) شکرګزاري وکړئ. (او دا ځکه چې):
(ستاسو ښار) ډېر پاکیزه ښار دی او (رب ﷻ مو) ډېر بښونکی رب دی.
[۱۶] نو هغوی (د پیغمبرانو د دعوت څخه) اعراض وکړ، نو مونږ ورباندې د بند (ډېم) سېلاب ورولېږه (ورخلاص کړ).
او د هغوی (ذکر شوي) باغونه مو په داسې دوه وو باغونو تبدیل کړه چې د بې مزو (تروو او ترخو) مېوو او د غزونو د ونو او بېرو د ونو څخه د لږ شي خاوندان (درلودونکي) وه.
[۱۷] دغه (ذکر شوی مصیبت) مونږ هغوی ته د هغوی د کفر په سبب جزا ورکړه، او ایا مونږ (دغسې سخته) جزا ورکوو (نه یې ورکوو) مګر ناشکرانو ته.
[۱۸] او (د سبا قبیلې ته مونږ نور نعمتونه هم ورکړي وه، د مثال په توګه) مونږ د هغوی او د هغو کلو (ښارونو) ترمنځ ځرګند کلي (او ښارونه) ګرځولي وه، په کومو کښې چې مونږ برکتونه ایښې دي (چې د شام د ښارونو څخه عبارت دي)، او مونږ په دغو (ځرګندو کلو او ښارونو) کښې تلل په اندازه کړي وه (چې د هغوی په مسافراتو باندې په بیابان کښې شپه ورنه شي).
(هغوی ته د خپلو پیغمبرانو د پلوه ویل شوي وه چې) تاسو په دغو ځرګندو ښارونو کښې په شپو

او ورخو د امنيت درلودونکو په حال کښې ځئ راځئ (ګرځئ راګرځئ).

[١٩] نو د سبأ قبيلې (په جواب کښې) وويلې چې اى زمونږ ربه! زمونږ د سفرونو (سفري منزلونو) ترمنځ لرېوالى واقع کړې (دغه نعمت راڅخه واخلې)، او په خپلو ځانونو باندې يې ظلم وکړ.

نو مونږ هغوى (د خلکو په منځکښې) قيصې وګرځول (چې د ضرب المثل په توګه يې يادوي)، او هغوى مو تار په تار (تيت پرک) کړه، نهايت تار په تار کول.

يقيناً په دغه (بيان) کښې د هر صبر کوونکي (او هر) شکرګزار دپاره زښت ډېر (د قدرت) دلايل نغښتي دي.

[٢٠] او يقيناً د سبأ په قبيله باندې ابليس خپل ګومان (خپل اټکل) رښتيا کړ، نو ټولو يې پيروي وکړه، مګر په يوه فرقه (ډله) باندې (يې خپل ګومان رښتيا نه کړى شو) چې د مؤمنانو د ډلې څخه عبارت ده.

[٢١] او (حال دا چې) ابليس لره په هغوى باندې هيڅ سلطه (او قوت) نه وه (فقط دعوت يې ورکړ او هغوى قبول کړ).

(مونږ د بل هيڅ شي د کبله ذکر شوي امتحان ته صورت ورنه کړ) مګر د دې دپاره چې مونږ (په شهودي علم سره) په هغه چا باندې علم ولرو، کوم چې په آخرت باندې ايمان راوړي (او) د هغه چا څخه (يې جدا کړو) کوم چې د آخرت څخه په شک (او انکار) کښې واقع وي.

او (اى پيغمبره!) ستا رب ﷻ په هر شي باندې ساتونکى دى (خو په امتحان کښې زښت ډېر حکمتونه مرموز دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د شاکرانو انجام ته اشاره شوې ده چې سليمان ﷺ د خپل مرګ څخه وروسته هم تر يوه کاله پورې د خپل مملکت اداره وکړه او انحلال ته يې پرې‌نښود. او په دې ايتونو کښې د ناشکرانو انجام ته اشاره کېږي چې الله ﷻ ترې خپل نعمتونه بېرته واخستل او مملکت يې ورته درې ورې کړ. نو حاصل يې داسې راځي:

اى پيغمبره! د شاکرانو د بيان څخه وروسته اوس په خپل اُمت باندې د ناشکرانو د حالاتو بيان قرائت کړه ترڅو ترې عبرت واخلي، هغه دا چې:

١ـ د سبأ د قبيلې دپاره ـ په نورو دلايلو باندې علاوه ـ د دوى په خپل استوګنځاى او خپل وطن کښې هم د الله ﷻ د وحدانيت ډېر لوى دليل موجوديت درلود، که دوى بل هيڅ دليل ته توجه نه وى کړې هم يوازې همدغه يوه دليل کفايت کاوه چې په ايمان باندې مشرف شوي وى او د شکرګذارانو څخه ګرځېدلې وى. د دوى وطنى او کورنى دليل په لاندې ټکو کښې توضيح کېږي:

الف. د سبأ قبيلې د خپل وطن د دوه وو غرونو ترمنځ ډېر لوى ډنډ درلود چې د باران اوبه به پکښې راغونډېدلې او دوى به ترې د کال دولس مياشتې استفاده کوله، چې هيڅکله به د اوبو د

کېدو د سوې په مصالحو کېدو.

ب: په دغه باندې د هغوی وطن ډېر تر و تازه وه حتی چې د پایتخت ښي خوا او چپې خوا ته یو د هر ډول میوجاتو په زړونو او ګلونو جړښه څنګه باندې باغونه درلوده.

ج: هغوی باغونه دومره ګڼ او ډېر وه چې یو د بل سره نښتي وه، تا به ویل چې یو باغ د پایتخت ښي طرف ته واقع دی او بل باغ یې چپ طرف ته.

د: هغوی ته د وخت د پیغمبرانو د پلوه ویل شوي وه چې: تاسو د خپل رب ﷻ د نعمتونو او د عفو روزي څخه استفاده وکړئ کومه چې تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه درکوله شوې ده او په پراخه پیمانه یې ستاسو په واک کښې درکړې ده.

هـ: خو د دې سره سره تاسو خپل رب ﷻ په اطاعت سره یاد کړئ او د نعمتونو شکریه یې وکړئ، ستاسو رب ﷻ لکه څنګه چې د نعمتونو په درکولو باندې قدرت درلود، همدارنګه په بېرته اخستلو باندې هم د کامل قدرت څښتن دی.

د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ او د جنایتونو د ارتکاب څخه لاس واخلئ.

هـ: ستاسو ښار (وطن) ډېر سپېڅلی ښار او ډېر پاکیزه وطن دی، نو تاسو هم خپل ځانونه په الهي عبادت سره سپېڅلي او پاکیزه جوړ کړئ. دا فرصت د لاسه مه ورکوئ، بیا به ارمان کوئ خو څه به لاس ته نه درځي. تاسو د جنایتونو څخه توبه تائب شئ او د خپل رب ﷻ د غفوریت څخه ګټه اوچته کړئ. که نه نو ستاسو رب ﷻ لکه چې غفور دی همدارنګه قهار هم دی.

۲_ ای پیغمبره! ذکر شوي مالداري قبیلې د خپلو ناصحانو خبره ونه منله او خپلو جنایتونو ته یې ادامه ورکړه چې په نتیجه کښې ورسره موږ داسې چال چلند وکړ چې:

الف: کوم بند (ډېم) چې موږ د ذکر شوې قبیلې د خوشالۍ او د وطن د تازګۍ سبب ګرځولی وه، همغه مو ورته د تباهۍ او خفګان سبب جوړ کړ. نو همغه ډېم مو ورته یو عظیم الشان سېلاب وګرځاوه چې ابادۍ یې ورته په کنډوالو بدلې کړې او ښارونه یې ورته په بېدیا واړول.

ب: د هغوی باغونه مو تول وچ کړه. د باغونو کومه اوږده سلسله چې د پایتخت په دواړو خواوو کښې غزېدلې وه همغه مو ورته په داسې باغونو باندې عوض کړه چې:

اول: د داسې بې خونده میوجاتو درلودونکي وه کوم چې د بنیادمانو د خوراک وړ نه وه.

دوهم: هلته مو څه بوټي د ځنګلي غزونو څخه هم را وټوکول.

درېیم: بالاخره په عین ځای کښې د ځنګلي بېرو څخه څه لږې ونې رازرغونې شوې.

۳_ موږ ذکر شوي تبدیل ته د هغوی د ناشکرۍ او کفر په سبب صورت ورکړ، او خپل نعمتونه مو ترې بېرته واخستل.

ایا موږ په دنیا کښې دغسې دړنه جزا د ناشکرانو څخه پرته بل چاته ورکوو؟ ایا موږ د هغو خلکو څخه خپل نعمتونه بېرته اخلو کوم چې خپلو ځانونو ته د ناشکرۍ په لور تغیر نه وي ورکړی؟

۴_ ای پیغمبره! موږ د سبا قبیلې ته د ذکرو شوو نعمتونو څخه علاوه نور ډېر نعمتونه هم

ورکړي وه، لاندې مثالونه يې ولولئ:
الف: مونږ د دغې قبيلې او د برکتناکې ځمکې (شام) ترمنځ بيابانونه او بېدياوې د منځه وړې وې بلکې منزل په منزل او مېنه په مېنه مو ورته ښارونه اباد کړي وه چې مسافرو به د يوه ښار څخه بل ښار ته شپه رسولی شوه او په بېديا کښې به ورباندې شپه نه ورتله، د مسافرو څخه به چې کله يو ښار پنا شو نو سمدستي به ورته بل ښار په نظر ورغی. او دا خکه چې مونږ د لارې په اوږدو کښې سفري مسافې اندازه کړې وې.
ب: د ذکر شوي سفر په اوږدو کښې مونږ د سبأ قبيلې مسافرينو ته امنيت ورکړی وه، چې د غلو او دارمارانو خطر هلته نه د ورځې او نه د شپې موجوديت درلود. که بالفرض د هغوی څخه کوم يوه مسافر د شپې د پلوه سفر کړی وی هم، د هيڅ خطر سره به نه وی مخامخ شوی.
هغوی داسې مطمئن وه لکه چې (دوی ته د پيغمبرانو عليهم السلام په وساطت) داد ورکړی شوی وي چې: ای د سبأ قبيلې! تاسو په دغې اوږده مسافه او په دغو ځرګندو ښارونو کښې په شپو او ورځو کښې تلل راتلل وکړئ او د هيچا او هيڅ شي څخه مه دارېږئ.
۵_ د سبأ قبيلې لکه څنګه چې د خپل وطن د ښېرازۍ شکريه ونه کړه همدارنګه يې د ذکر شوي امنيت حق هم اداء نه کړی شو، او په خپلو ځانونو باندې يې ظلم وکړ.
نو د همدې کبله يې د خپل رب ﷻ څخه د حال (يا د قال) په ژبه وغوښتل چې: ای زمونږ ربه! زمونږ سفري منزلونه او مېنې لرې-لرې وګرځوه او د لارې په اوږدو کښې مو د خطراتو سره مخامخ کړه (خپل امنيت راڅخه بېرته واخله).
۶_ ای پيغمبره! نو مونږ د ذکر شوو ناشکريو د امله د هغوی اجتماعي موجوديت د منځه يووړ او په دنيا کښې مو خواره واره وګرځول، چې د هر ډول خطرونو او احتياجاتو سره لاس او ګرېوان جوړ شوه.
بې شکه د ذکرې شوې قبيلې په حالاتو کښې د هر صبر کوونکي او هر شکرګزار بنده دپاره د الله ﷻ د قدرت ډېرې لويې عظيم الشاني نښې نغښتې دي، نو ستا اُمت ته په کار دي چې عبرت ترې واخلي او د نعمتونو شکريه وکړي او هم د منهياتو څخه خپل ځانونه بچ وساتي او يا ترې لاس واخلي، ترڅو د هغوی د سرنوشت او برخليک سره مخامخ نه شي.
۷_ ابليس (غټ شيطان) د سبأ په قبيله باندې خپل ګومان رښتيا کړ، چې ټول يې بې لارې کړه، فقط يوه ډله ترې بچه پاتې شوه چې هغه د مؤمنانو ډله وه. په ذکره شوې قبيله باندې شيطان څه سلطه نه درلوده چې په زور سره يې بې لارې کړې وی او په ناشکرۍ باندې يې اخته کړې وی.
هغوی د شيطان په سبب فقط د امتحان لاندې واقع شوه چې په نتيجه کښې د ناکامۍ سره مخامخ شوه او په امتحان کښې پاتې راغله. او دا خکه چې:
مونږ په هيچا باندې شيطان نه دی مسلط کړی بلکې د ده په سبب خلک فقط د امتحان لاندې واقع کوو، ترڅو مونږ ته يو ځل بيا هغه څوک کوم چې په آخرت عقيده لري د هغه چا څخه جدا او

معلوم شي کوم چې د آخرت په هکله په شک او شبه کښې پروت وي.

۸ـ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ په خپل کامل علم کښې او هم په لوح محفوظ کښې د هر شي ساتونکی دی نو امتحان نه د تازه معلوماتو د تحصیل دپاره صورت نه ورکوي، بلکې د عمل په میدان کښې د خپل ازلي علم د پیاده کولو دپاره صورت ورکوي. ترڅو د قیامت په ورځ عاصیان بنده ګان اعتذار وړاندې نه کړی شي چې مونږ خو جنایات نه دي کړي، باید مونږ د عمل په میدان کښې امتحان کړی شو، که په امتحان کښې ناکام وګرځېدلو نو بیا به د جزا لیاقت ولرو.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ ءَايَةٌ ﴾ کښې د سبأ کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟ ایا دا د کومې ښځې نوم ده او که د کومې ځمکې دپاره وضعه شوې ده؟

مونږ وایو چې: همدغې پوښتنې ته نبي کریم ﷺ په خپل یوه اوږده حدیث کښې جواب فرمایلی دی چې: «لَيْسَ بِأَرْضٍ وَلَا امْرَأَةٍ وَلَكِنَّهُ رَجُلٌ وَلَدَ عَشَرَةً مِنَ الْعَرَبِ فَتَيَامَنَ مِنْهُمْ سِتَّةٌ وَتَشَاءَمَ مِنْهُمْ أَرْبَعَةٌ»[۱]

یعنې سبأ نه ځمکه وه او نه ښځه، بلکې د عربو څخه یو سړی وه چې لس اولادونه یې زیږولي وه (او د هر یوه څخه یو قوم جوړ شوی وه)، نو د دوی شپږو قومونو د یمن په اړونده سیمو کښې استوګنه غوره کړه او څلورو قومونو یې د شام په مربوطاتو کښې سکونت اختیار کړ.

یا په بل عبارت: کله چې د ذکرو شوو لسو قومونو په وطن باندې ډېر (بند) ورخوشې شو نو ډېر خلک یې هلاک شوه او ابادۍ یې ړنګې شوې، خو کومو کسانو چې نجات وموند هغوی د شام او یمن په مربوطاتو کښې خواره واره شوه[۲].

د مدینې منورې ـ چې اصلي نوم یې یثرب وه ـ اصلي ابادونکي د اوس او خزرج دوه قبیلې دي، دوی هم د سبأ د اولادې څخه دي، او دغه منطقه د یمن د نواحیوو څخه شمېرله کېږي؛ د همدغو دواړو قبیلو په اجازه پکښې د یهودانو درې قبیلې وروسته مېشتې شوې دي، چې د بني قینقاع، بني نضیر او بني قُریظه وو څخه عبارت دي[۳].

بیا هم د "سبأ" کلمه

۲ـ که څه هم د ذکر شوي حدیث شریف په بنیاد د سبأ کلمه اصلاً د یوه عرب سړي نوم وه. مګر په محاوراتو کښې په لاندې معناوو کښې هم استعمالېږي:

الف: هغه ښارونه او کلي په کوم کښې چې د نوموړي سړي اولاده اوسېدله، کوم چې د یمن د مربوطاتو څخه وه او پایتخت یې "مآرب" نومېده چې د صنعاء د ښار څخه درې فرسخه لرې پروت دی[۴]

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸؛ سنن ابي داود ج۲ ص۱۹۸

(۲) البحر المحيط ج۸ ص۵۳۹

(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱٦ ص۴۰

(۴) نظم الدرر ج٦ ص۱٦۷

په دغو ښارونو باندې د سليمان ﷺ په زمانه کښې د بلقيس حکومت وه چې بالآخره د بوت پرستي څخه توبه تائب شوه او په اسلام باندې مشرف شوه.

همدا معنى ترې په [النمل:۲۲] ايت کښې مراده ده چې څه شرحه يې هملته تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ب: هغه قومونه کوم چې د نومونړي عربي سړي د زوزات څخه تشکيل شوي وه، چې مونږ ترې په قبيله يا قبائلو سره تعبير کولی شو.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنى مطلب ده[۱].

د سبأ د کلمې نظائر په نورو ژبو کښې هم موندلی کېږي، د مثال په توګه د "مومند" کلمه د يوه پښتون سړي نوم وه چې په محاوراتو کښې يې د هغه زوزات په اوسېدنځای او پخپله د هغه په زوزات دواړو باندې اطلاق کېږي.

عجائب او غرائب

۳ـ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو[۲] زښت ډېر عجائب او غرائب ليکلي دي که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ دلته د اوږدوالي د کبله رانقل نه کړه.

يو اعرابي تحليل

۴ـ د ﴿ جَنَّتَانِ ﴾ په اعراب کښې مفسرينو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي[۳] خو کوم تحليل چې مونږ ته غوره برېښي هغه دا دی چې:

الف: ذکره شوې کلمه مبتدأ ده او د دوه باغونو څخه د باغونو دوه مجموعې مطلب دي، ته به وايې چې داسې نازل شوی دی: "مَجْمُوْعَتَانِ مِنَ الْجَنَّاتِ" نو په همدغه لحاظ نکره مخصصه ګرځي او د ابتدائيت صلاحيت مونده کوي.

ب: د ﴿ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ ﴾ کلمات د ذکرې شوې مبتدأ خبر دی، چې دغه جمله د وړاندېنۍ جملې تفسير واقع کېږي. يعنې د سبا قبيلې دپاره په خپل مسکن کښې د الله ﷻ کامل قدرت غټ دليل موجود وه که دوی ورته په دقت سره کتلي وی نو همدغه دليل کفايت کاوه چې هغوی په ايمان باندې مشرف شوي وی، هغه دا چې دواړو خواته يې د باغونو دوه وو غټو مجموعو موجوديت درلود.

۵ـ پاتې شوه دا خبره چې په ﴿ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ ﴾ کښې د چا يا د څه شی ښي او چپ مراد دی، نو د دې دپاره علماوو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[۴]. هغه دا چې:

الف: د پايتخت (مآرب) دواړه خواوې د باغونو په ډېرو اوږدو ليکو باندې مشتملې وې.

---

(۱) تفسير المراغي ج۲۲ ص۶۹

(۲) زاد المسير ج۶ ص۲۲۹؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۸۴؛ تفسير الطبري ج۲۲ ص۷۳

(۳) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۲۶؛ تفسير المظهري ج۸ ص۱۹

(۴) نظم الدرر ج۶ ص۱۶۸؛ تفسير الخازن ج۵ ص۱۵۴

ب: د هر کور دواړه خواوې د باغونو درلودونکې وې.

ج: د دغه مملکت ټولې لارې او سړکونه په باغونو کښې غزېدلې وه، نو طبعي وه چې په دغو لارو او سړکونو باندې د تلونکو کسانو دواړه خواوې به باغونو احاطه کړې وې چې ځينې به يې ښيو طرفونو ته او ځينو به يې چپو طرفونو ته موقعيت درلود.

که څه هم ذکرې شوې درېواړه معناوې سره څه منافات نه لري او عبارت هم د درېواړو تحمل کولی شي، څه لرې نه ده چې درېواړه مرادې وي. مګر مونږ ته درېمه معنی په زړه پورې برېښي چې مبالغه پکښې زياته ده.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: د سبا قبيلې ته د چا د پلوه وويلی شوه چې: ﴿ كُلُواْ مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ ﴾ يعنې تاسو د خپل رب ﷻ د دربېرزو کړی شوي رزق او ميوجاتو څخه خورئ او شکريه يې کوئ؟

مونږ وايو چې: د دغې پوښتنې په جواب کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو وېشلی شوي دي:

الف: ځينې وايي چې دا قيصه د عيسى ﷺ د ميلاد څخه وړاندې تېره شوې ده[1] او ذکرې شوي قبيلې ته ديارلس (۱۳) پيغمبران وراستولی شوي وه خو هغوی د خپلو پيغمبرانو د ارشاداتو څه پروا ونه کړه.

ب: ځينې نور وايي چې دا قيصه د عيسى ﷺ د ميلاد څخه وروسته واقع شوې ده[2]، او مونږ د [المائدة:۱۹] ايت لاندې ليکلي دي چې په دغې زمانه کښې د کوم پيغمبر مبعوثيت په نصوصو باندې په اثبات نه دی رسېدلی. نو په همدې بنياد هغوی ته د حال په ژبه ذکر شوی نصيحت ابلاغ شوی وه. يا په بل عبارت: د هغوی حال غوښتنه کوله چې هغوی دې د خپل رب ﷻ د نعمتونو څخه استفاده وکړي او هم دې ورباندې ايمان راوړي چې د نعمتونو کفران صورت ونه نيسي.

که څه هم ايت شريف د ذکرو شوو دواړو تفسيرونو تحمل کولی شي مګر مونږ ته لومړی تفسير په زړه پورې برېښي چې په راتلونکي متصل ايت کښې د ﴿ فَأَعْرَضُواْ ﴾ د کلمې سره په ډېر صراحت سره تطابق لري. والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآب.

طَيِّبَةٌ څه معنی؟

۶_ په ﴿ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ ﴾ کښې د ﴿ طَيِّبَة ﴾ کلمه د "خَبِيْثَةٌ" کلمې ضد ده چې په متعددو معناوو سره تفسير کېدلی شي. خو څرنګه چې په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د ﴿ بَلْدَة ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده، نو د پاکيزه او سپېڅلي ښار معنی ورکوي، چې امنيت پکښې قائم وي او د ډېرو ښېګڼو

(۱) تفسير المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۲۶؛ تفسير زاد المسير ج۶ ص۲۲۹

(۲) تفسير المراغي ج۲۲ ص۶۹؛ تفهيم القرآن ج۴ ص۳۱۵؛ تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۲۸

مرکز وي[۱]، حتی ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې: په دغه ښار کښې منګور، لړم او نورو زهري حشراتو شتون نه درلود او هوا يې د روغ صحت دپاره ډېره زياته مساعده وه[۲].

سَيْلَ الْعَرِم وپېژنئ:

۷_ په ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ ٱلْعَرِمِ ﴾ کښې د ﴿ سَيْلَ ﴾ کلمه د سيلاب معنی ورکوي[۳]، او د ﴿ ٱلْعَرِمِ ﴾ کلمه متعددې معناوې لري[۴] خو کومې معناوې چې مونږ ته بهترې برېښي هغه د لاندې دوه وو معناوو څخه عبارت دي:

الف: چې د ﴿ ٱلْعَرِمِ ﴾ کلمه د "الشَّدِيد" معنی ورکړي[۵] او اضافت يې د "مَسْجِدُ الْجَامِع" د قبيلې څخه وګڼل شي. يعنې په سبأيانو باندې مونږ ډېر سخت او قوي سيلاب ورخوشې کړ چې وطن يې ورته په بل مخ واړاوه.

ب: چې دغه کلمه د "السَّد" د کلمې سره مرادفه وي، او د ډنډ دپاره وضعه شوې وي[۶] او اضافت يې د "غُلَامُ زَيدٍ" اضافت ته ورته شي. يعنې مونږ د سبأ په قبيله باندې د هغوی د ناشکرۍ د کبله د ډېم سيلاب ورخوشې کړ، او د هغه شي څخه مو ورته مصيبت جوړ کړ کوم يې چې د کفران سبب ګرځېدلی وه.

يو صرفي تحليل

۸_ په ﴿ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ ﴾ کښې د ﴿ ذَوَاتَيْ ﴾ کلمه د "ذو" کلمې د مربوطاتو څخه ده چې د خاوند معنی ورکوي، نو مونږ د ښه پوهېدلو دپاره د "ذو" د کلمې مربوطات د الله ﷻ په توفيق په لاندې ډول سره تشريح کوو:

الف: د "ذو" کلمه په اصل کښې "ذَوَوٌ" وه _لکه "شَرَفٌ"_، نو وروستنی "و" د تخفيف د کبله حذف شو نو "ذَوًا" ترې جوړ شو، لکه چې د "عَصَوٌ" څخه په عين تحليل سره "عَصًا" جوړېږي.

ب: بيا د ښه زيات تخفيف دپاره اولنی "و" هم حذف شو چې "ذًا" ترې جوړ شو.

ج: څرنګه چې په ذکرې شوې کلمې کښې اضافت شرط دی نو د اضافت په حال کښې دغه لومړی حذف شوی "و" بېرته راګرځي نو "ذو" لوستلی کېږي، لکه: ذُو مَالٍ (د مال خاوند).

د: همدغه حذف شوی "و" د مثنی او جمعيت په حالونو کښې هم بېرته خپل مقام اشغالوي، نو "ذَوَان، ذَوَين" او "ذَوُون، ذَوِين" لوستل کېږي.

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۵۶۳
(۲) تفسير الطبري ج۲۲ ص۷۷
(۳) مفردات الراغب ص۲۵۹
(۴) زاد المسير ج۶ ص۲۳۰؛ لسان العرب ج۱۲ ص۳۹۶
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۸
(۶) تفسير الکشاف ج۳ ص۵۷۶

ه د "ذو" موئنثه کلمه "ذواة" راځي، خو د اضافت په حال کښې کرده "ة" معطوله او اوږده "ت" لیکله کېږي.

و په همدغې مفرده موئنثه کښې، د تخفیف په غرض د "و" توری لوېدلی شي، نو د "ذوات" په عوض "ذات" لوستل کېږي، لکه "ذاتُ الصُّدُور".

ز خو دغه لوېدلی "و" د مثنی په حال کښې ضرور بېرته راګرځي او "ذواتان، ذواتین" لوستلی کېږي کله چې ترې په اضافت سره "ن" هم ساقط شي نو "ذواتا، ذواتي" پاتې کېږي لکه ﴿ ذَوَاتَا أَفْنَانٍ ﴾ [الرحمن ۴۸] او ﴿ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ ﴾ [سبا ۱۶].

ح اما د جمعیت په حال کښې د ذکر شوي لوېدلي "و" راګرځول او نه راګرځول دواړه جواز لري، او د خپل مفرد پیروي کوي، نو

اول: "ذوات" بدون د تخفیفه په "ذویات" سره جمعه کېږي.

دوهم او "ذات" د تخفیف سره په "ذوات" سره جمعیت مومي.

سوال جواب

ط: که څوک وایي چې د ذکر شوي وضاحت په بنیاد د "ذوات" په کلمه کښې اشتباه واقع کېږي چې دا مفرده غیر مخففه صیغه ده، او که مخففه جمعه ده؛ نو ایا د دغې اشتباه پورته کولو څه چاره شته؟

موږ وایو چې ذکرې شوې دواړه کلمې د مقام او موصوف په ذریعه یوه د بلې څخه پېژاندل کېږي او بېلیږي، نو په "امرءة ذوات مال" کښې د "ذوات" کلمه مفرده ده، یعنې یوه مالداره ښځه، او په "نسوة ذوات مال" کښې جمعه ده، یعنې ډېرې مالدارې ښځې.

د څو لغاتو معناوې

۹ـ په ﴿ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د "أُكُل" کلمه د مېوې او ثمرې معنی ورکوي[1].

ب: د "خَمْط" کلمه د تریخ یا تریو شي دپاره وضعه شوې ده[2].

ج: د "أثل" کلمه د هغې ونې نوم دی کومه چې په پښتو کښې د غزه په نامه یادېږي، او یا بله کومه بې مېوې ونه ده چې د غزه ونې ته ورته ده[3].

د: د "سِدْر" کلمه د هغې ونې نوم دی کومې ته چې موږ بېره وایو، چې یوه نوعه یې پسته ده، او

(۱) تفسیر المظهري ج۸ ص۲۱۰ البحر المحیط ج۸ ص۵۳۶؛ صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۸

(۲) روح المعاني ج۲۲ ص۱۲۷

(۳) لسان العرب ج۱۱ ص۱۰، تفسیر الخازن ج۵ ص۱۵۶

بله يې اغزي لرونکې ده چې استفاده ترې نه کېږي[١]. شايد چې دلته به همدغه نوعه مراده وي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ذکرو شوو ونو په مجموعې باندې محض د مشاکلت په توګه د باغونو اطلاق شوی دی که نه نو هغه خو په حقيقت کښې باغ نه دی بلکې يو ځنګل دی.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مونږ د سبأ د ښاريانو رښتياني باغونه (چې ډول-ډول خوندورې مېوې يې درلودې) په داسې ځنګل باندې تبديل کړه چې محض په نامه باغونه وه. او دا ځکه چې مېوجات يې تروه او ترخه وه چې د خوراک قابل نه وه، ډېرو لا هيڅ مېوه نه درلوده لکه د غزه ونې او نور، او په دغه سرچپه شوي باغ کښې د بېرو ونو څخه ډېر لږ شی وه چې د چا په درد نه دوا کېده.

يو مهم مضمون

١٠ـ د ﴿ وَهَلۡ نُجَٰزِيٓ إِلَّا ٱلۡكَفُورَ ﴾ مضمون دا دی چې الله ﷻ خپل نعمت ته تغير نه ورکوي او د زوال سره يې نه مخامخ کوي ترڅو چې د نعمت ناشکري ونه کړه شي او د نعمت درلودونکی خپل خان ته تغير ورنه کړي. دا يو ډېر مهم مضمون دی چې د [الأنفال:٥٣] ايت کښې هم نازل شوی دی او هملته ورباندې د الله ﷻ په توفيق بنه پوره رڼا اچولې شوې ده.

سوال جواب

١١ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَجَعَلۡنَا بَيۡنَهُمۡ ﴾ الآية کښې څه نورو نعمتونو ته اشاره شوې ده، کوم چې د سبأ قبيلې ته ورکړی شوي وه؛ نو د څه حکمت په بنياد دا ايت د [١٥] ايت سره د نبي کريم ﷺ په اشاره متصل کېښنودل شو، په کوم کښې چې د نومورې قبيلې د نعمتونو څه ذکر شوی دی؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: په عدم اتصال کښې دې ته اشاره ده چې د سبأ د قبيلې د پوښنا کولو دپاره يوازې د ذکرو شوو نعمتونو ناشکري هم کفايت کاوه خو هغوی ورباندې د نورو نعمتونو ناشکري هم وراضافه کړه او په ناشکرۍ کښې د چتې څخه وواته.

نو که بالفرض دا ايت د هغه ايت سره متصل اېښودلی شوی وی ذکره شوې اشاره به پټه پاتې وی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

١٢ـ که څوک وايي چې: ايا د سبأ قبيلې د خپلو خانونو دپاره د مشقت غوښتنه وکړه چې د ﴿ رَبَّنَا بَٰعِدۡ بَيۡنَ أَسۡفَارِنَا ﴾ په کلماتو سره يې د سوال لاسونه پورته کړه، حال دا چې هرڅوک د خپل خان دپاره اساني غواړي؟

مونږ وايو چې: خينو علماوو کرامو داسې جواب کړی دی چې د هغوی ذکر شوی سوال د قال په ژبه نه وه چې اعتراض وارد شي. بلکې د حال په ژبه يې ورته اقدام کړی وه. يا په بل عبارت: د هغوی د حال غوښتنه دا وه چې د الله ﷻ څخه د نعمتونو د زوال مطالبه وکړي او دا ځکه چې د زوال وخت يې وررسېدلی وه.

---

(١) تفسير ابن کثير ج٣ ص٥٣٣

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې هغوی به د قال په ژبه ذکر شوی سوال کړی وي، دا ځکه چې کله بنیادم عناد ونیسي او یا د جهل په خره سور شي نو همدغسې غوښتنې کوي چې یا عذاب غواړي او یا د نعمت د زوال غوښتنه کوي. لاندې نظایر یې ولولئ:

الف: د مکې مشرکانو د عناد د کبله خپلو خانونو ته د ډبرو باران وغوښت، الله ﷻ د همدوی خبره حکایت کړی دی چې: ﴿ وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ [الأنفال: ۳۲] یعنې او هغه وخت یاد کړه چې مشرکانو وویلې چې: ای الله! که چرته دغه قرآن کریم همدا ستا په نزد حق کتاب وي نو په مونږ باندې د اسمان د پلوه د ډبرو باران وکړه.

ب: همدارنګه بني اسرائیلو د بې تکلیفه او بې مشقته مَن او سَلوی په عوض پیاز او نوره ترکاري وغوښتله چې د زحمت او مشقت څخه ډکه وه. یا په بل عبارت: د نعمت د زوال غوښتونکې وګرځېده.

همدا موضوع د [البقرة: ۶۱] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده، والحمد لله ﷻ.

د "أَحَادِيثَ" معنی

۱۳ـ که څه هم په ﴿ فَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ ﴾ کښې د ﴿ أَحَادِيثَ ﴾ کلمه د [یوسف: ۶] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه پوره تحلیله شوې ده، خو په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[1]، چې ذکره شوې کلمه دلته د "حَدِيث" شاذه جمعه نه ده، لکه څنګه چې هلته ده، بلکې دلته د "أُحْدُوثَة" جمعه ده، "أُحْدُوثَة" د هغه خبر نوم دی[2] کوم چې د خلکو ترمنځ ضرب المثل ګرځېدلی وي او په تعجب سره یې په مجالسو کښې یادوي.

نو حاصل یې داسې راخېژي چې: مونږ د سبأ قبیله د داسې خبرونو مجموعه وګرځوله چې خلک یې د ناشکرۍ او تفرق دپاره د مثال په توګه یادوي، مثلاً وایي چې: فلانکی قوم د سبأ د قبیلې غونډې په مختلفو لارو روان شو او د هغوی غونډې تیت پرک شو[3]، او یا داسې نور.

ابلیس خپل ګومان رښتیا کړ

۱۴ـ په ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ ﴾ کښې د ابلیس هغه ګومان او اټکل ته اشاره ده کوم چې الله ﷻ مونږ ته د همدغه ملعون د خولې څخه حکایت کړی دی چې: ﴿ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَٰكِرِينَ ﴾ [الأعراف: ۱۷] یعنې نوموړي د خپل ملعونیت په وخت کښې وویلې چې: ای الله! ته به د بنیادمانو اکثریت شکرګزاران مونده نه کړې بلکې اکثریت به یې زه بې لارې کړم او د خپل ځان پیروان به یې وګرځوم.

نو نوموړي ملعون د سبأ په قبیله باندې خپل ګومان تصدیق ته ورساوه چې اکثریت یې ناشکري

---

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۱۳۱

(۲) القاموس المحیط ج۱ ص۶۰۰

(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۷۸

غوره کړه او د هغه ملعون پیروي یې په غاړه واخستله، مګر اقلیت په مستقیمه لاره باندې ثابت پاتې شو او د هغه ملعون د دعوت د اثر لاندې واقع نه شوه.

﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ ۖ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِن شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُم مِّن ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ ۚ حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ ۖ قَالُوا الْحَقَّ ۖ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾﴾

[۲۲] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې تاسو هغه بوتان وبلئ (په کومو باندې) چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر (د معبودانو) ګومان کوئ (او بیا وګورئ چې ایا ستاسو د بللو اجابت کولی شي؟ هیڅکله به مو اجابت ونه کړي او دا ځکه چې):
هغوی نه په اسمانونو کښې د یوې ذرې په اندازه ملکیت لري او نه په ځمکو کښې. او نه هغوی لره په اسمانونو او ځمکو کښې څه اشتراک (برخه) شته او (بالآخره) نه الله ﷻ د هغوی څخه کومک کوونکي لري.

[۲۳] او (په دې باندې علاوه) د الله ﷻ په نزد (هیڅ) شفاعت ګټه نه شي رسولی مګر (داسې شفاعت) چې هغه چا پورې مختص وي چې الله ﷻ ورته (د شفاعت کولو) اجازه ورکړې وي.
(خو د اجازې د ورکړې په وخت کښې به په شفاعتګرو او شفاعت کړی شوو دواړو ډلو باندې ډېر زیات خوف او ډار مسلط شي چې ټول به د خود څخه ووځي) آن تردې چې کله د هغوی د زړونو څخه ډار (او هیبت) لرې کړی شي نو د شفاعت اُمیدواران به (شفاعتګرو ته) ووایې چې هغه څه حکم دی کوم چې (تاسو ته) ستاسو رب ﷻ وفرمایه؟
شفاعتګر به (په جواب کښې) ووایې چې: (زمونږ رب ﷻ) حق (حکم وفرمایه، مونږ ته یې د مستحقینو دپاره د شفاعت کولو اجازه راکړه)، او همدی ﷻ (په بلا کیفه توګه) اوچت (او) د کبریاء خاوند دی (که نه نو د ده ﷻ په حضور کښې څوک بې اجازې شفاعت کولی شي؟).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د سورت د اول سر څخه په دې کښې خبرد راروانه ده چې الله ﷻ د کامل علم او کامل قدرت درلودونکی دی. او هم د نعمتونو ورکړه او بېرته اخستل د همده ﷻ په واک او اختیار کښې دي او بس. نو د عبادت استحقاق هم د همده ﷻ پورې اختصاص لري. په دې ایتونو کښې همدغه مضمون تائید شوی دی او مشرکان خپلې ګمراهۍ ته متوجه کړی شوي دي چې بدون د استحقاقه د بوتانو په عبادت مشغول دي. حال دا چې بوتان نه څه علم لري او نه د څه قدرت درلودونکي دي او نه د خپلو عابدانو د اړتیاوو په پوره کولو باندې څه توان لري. نو حاصل یې داسې راځېژي

ای پیغمبره! د الله ﷻ د عالي صفاتو د بیان څخه وروسته اوس مشرکان خپلو غلطیاوو ته متوجه کړه او په لاندې پوښتنې سره یې مخاطب وګرځوه چې:

۱ـ ای مشرکانو! تاسو خو د تجربې او امتحان دپاره خپل هغه معبودان دروبلئ په کومو باندې چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر د ربنتیانیو معبودانو ګومان کوئ. او بیا وګورئ چې د هغوی د لاسه څه پوره کېدلی شي؟ هغوی تاسو ته ستاسو غوښتنه درکولی شي؟

۲ـ حقیقت دا دی چې د هغوی په واک کښې هیڅ شی نشته او دا خکه چې:

الف. د هغوی په ملکیت کښې د یوې ذرې په اندازه شی نه په اسمانونو کښې شته او نه په ځمکو کښې چې ملکیت یې په همدوی پورې اختصاص ولري.

ب. او نه هغوی په اسمانونو او ځمکو کښې د الله ﷻ سره څه اشتراک لري چې څه برخه پکښې ولري.

ج. همدارنګه الله ﷻ د هغوی څخه کوم یو د کومکي او مرستیال په صفت هم نیولی نه دی، چې په پیداکولو کښې یې ورسره لاس کړی وی او یا په روزمره کارونو کښې ورسره کومک کړی وی.

د. د مشرکانو باطل معبودان خپلو عابدینو ته شفاعت هم نه شي کولی او دا خکه چې د الله ﷻ په نزد هیچا ته بدون د سابق اذن څخه شفاعت کول ګټه نه شي رسولی، او دغه باطل معبودان نه د شفاعت کولو جوګه دي او نه د إذن اخستلو لیاقت لري چې جمادات دي، او بالآخره نه الله ﷻ د کفارو دپاره چاته د شفاعت کولو اذن ورکوي.

هـ په دې باندې علاوه، د شفاعتګرو اذن اخستل هم څه اسان کار نه دی، د مثال په توګه کله چې الله ﷻ د قیامت په ورځ د شفاعت کولو د اجازې فرمان صادر کړي نو په دغه وخت کښې به شفاعتګر او د شفاعت اُمیدواران ټول ولړزېږي او زړونه به یې په رعب او هیبت باندې ډک شي. آن تردې چې کله د هغوی په زړونو باندې څه رڼا ورشي او زړونه یې د هیبت او رعب څخه څه ارامي مونده کړي نو لومړی خبره به یې دا وي چې د شفاعتګرو څخه به پوښتنه وکړي چې: زمونږ او ستاسو رب ﷻ په دغه فرمان کښې څه حکم صادر کړ؟ ایا تاسو ته د شفاعت کولو اجازه درکړه شوه؟

شفاعتګر (پرښتې، پیغمبران او صالحان بندګان) به جواب ورکړي چې: هوا زمونږ رب ﷻ هغه څه وفرمایل او هغه حکم یې صادر کړ کوم چې حق دی او د حکمتونو څخه ډک دی، هغه دا چې خاص د مؤمنانو عاصیانو دپاره د شفاعت کولو دروازه بېرته شوه، او د کفارو په مخ دغه دروازه تر ابده تړلې ده.

و. خکه د اجازې اخستل اسان کار نه دی او هیبت او ډار ورسره ملګری دی چې الله ﷻ په بلاکیفه توګه د هر شي څخه اُوچت او عالي دي او د کبریاء او عظمت خاوند دی، او ټول مخلوق د ده ﷻ په وړاندې ذلیل او کمزوري دي.

توضیحات

۱ـ په ذکرو شوو ایتونو کښې د باطلو معبودانو په نسبت هغه ټولې دروازې تړلې شوې دي:

کومو څخه چې د څه ګټې د رسېدلو اُمید صورت نیولی شي. مثلاً:

الف: باطل معبودان په ځمکو او اسمانونو کښې د یوې ذرې په اندازه ملکیت هم نه لري چې عابدینو ته په ګټه تمام شي.

د همدې مطلب څخه په بل ایت کښې داسې تعبیر کړی شوی دی چې: ﴿ وَٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ مَا يَمْلِكُونَ مِن قِطْمِيرٍ ﴾ [فاطر:۱۳] یعنې ای مشرکانو! تاسو چې د الله ﷻ څخه په غیر د کومو بوتانو بلنه کوئ هغوی د خرما د زړي د یوې نرۍ پردې مالکان هم نه دي!.

ب: هغوی د اسمانونو او ځمکو په روزمره کارونو کښې څه برخوال هم نه دي چې د خپلو عابدینو په ګټه کوم کار اجراء کړي.

ج: د هغوی څخه کوم یو الله ﷻ د کومکي او د معاون په حیث هم نه دی نیولی چې د دې لارې څخه یې د لاسه څه پوره شي.

د: بالآخره هغوی د الله ﷻ په وړاندې د شفاعت کولو جوګه هم نه دي چې خپلو عابدینو ته شفاعت وکړي.

نو په دې مقام کښې د مشرکانو هغه اُمید د خاورو سره برابر کړی شوی دی کوم چې الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکایت کړی دی چې: ﴿ وَيَقُولُونَ هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ ﴾ [یونس:۱۸] یعنې او مشرکان وایي چې دغه معبودان د الله ﷻ په نزد زمونږ دپاره شفاعت کوونکي دي (مونږ ته به د عذاب څخه نجات راکړي که بالفرض قیامت رښتیا قائم شي).

دوه ډوله تفسیر

۲ـ د ﴿ وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ ﴾ کلمات په لاندې دوه ډوله تفسیر کېدلی شي[۱]:

الف: چې د ﴿ لِمَنْ ﴾ د "ل" توری د اختصاص دپاره شي او د "من" کلمه د شفاعت کوونکي څخه تعبیر شي. یعنې د الله ﷻ په نزد د قیامت په ورځ هیڅ شفاعت ګټه نه شي رسولی، مګر د هغه چا شفاعت ګټه رسوونکی جوړېږي چې هغه ته الله ﷻ د شفاعت کولو اجازه کړې وي.

ب: چې د ﴿ لِمَنْ ﴾ د "ل" توری د تعدیت معنی ورکړي او د "مَن" کلمه د شفاعت کړی شوي څخه عبارت شي، او همدارنګه چې د ﴿ لَهُۥ ﴾ سره د "شَفِيع" کلمه مقدره وګڼله شي، ته به وایې چې "لِشَفِيعِهٖ" نازل شوی وي. یعنې په دغې ورځ کښې د الله ﷻ په نزد هیچا ته شفاعت ګټه نه شي رسولی مګر هغه چاته یې رسولی شي د کوم شفاعتګر ته چې الله ﷻ إذن کړی وي.

تبصره

۳ـ که څه هم دغه دواړه تفسیرونه یو تربله تلازم لري او په اصلي مطلب باندې څه فرق نه اچوي

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۰۵۸۰؛ تفسیر ابي السعود ج۷ ص۱۳۱

او همدارنګه په دوهم تفسير باندې په [طه:١٠٩] ايت کښې صراحت هم شوی دی، مګر د مقام سره اولنی تفسير ډېر ښه مناسب برېښي چې دلته د بوتانو موضوع مطرحه ده.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ ﴾ کښې د ﴿ حَتَّىٰ ﴾ توری د کوم مضمون سره ارتباط لري؟

مونږ وايو چې: دغه توری د يوې مقدرې جملې پورې ارتباط[1] نيسي چې مونږ ترې په "يَفْزَعُ الَّذِينَ أَذِنَ اللهُ لَهُمْ لِلشَّفَاعَةِ" سره تعبير کوو. يعنې هغه کسان به په سخت ډار کښې واقع شي کومو ته چې الله ﷻ د شفاعت کولو اجازه ورکړې، هسې نه چې په شفاعت کولو کښې راځخه څه قصور پېښ شي، او د هغو کسانو ډار او هيبت خو به لا اضافه شي کوم چې شفاعت ته په تمه ناست وي، چې مونږ به د شفاعت کړی شوو په ډله کښې شموليت ولرو او که نه؟

د ذکر شوي مضمون د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ﴾ [الجاثية:٢٨] يعنې ای کتونکيه! ته به د قيامت په ورځ د ډېره هيبته او ډاره هر اُمت په ګونډو باندې نسکور ګورې.

ب: نبي کريم ﷺ د شفاعت په اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْغَمِّ وَالْكَرْبِ مَا لَا يُطِيقُونَ وَلَا يَتَحَمَّلُونَ»[2] يعنې د قيامت په ورځ به خلکو ته د غم او مشقت څخه دومره اندازه ورسېږي، کوم چې هغوی به يې طاقت نه لري او تحمل به يې نه شي کولی.

ج: په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ فُزِّعَ ﴾ کلمه په اصل کښې د "فَزَع" ـ لکه "شَرَف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د خوف او ډار معنی ورکوي، نو د تفعيل سره يکښې سلب او إزاله اضافه شوې ده، لکه چې وايي: "قَذَّيْتُ عَيْنَهُ" يعنې د فلاني د سترګې څخه مې قذی (خلی) لرې کړ.

د: پوره واضحه ده چې کله د قيامت په ورځ په خوفناک مقام کښې اواز وشي چې دغه دی د الله ﷻ فرمان راورسېد، نو خوف او ډار به بالکل د چتې ووځي او د شافع او مشفوع دواړه ډلې به خود او هوښ د لاسه ورکړي.

خو کله چې الله ﷻ هغوی په خود کښې راولي سمدستي به پوښتنې شروع کړي چې د الله ﷻ فرمان د څه په باره کښې صادر شوی دی؟، نو په جواب کښې به ډاډ ورکړی شي چې فلانکی ډلې ته اجازه ورکړی شوه ترڅو فلانکی ډلې خلکو ته شفاعت وکړي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِذَا قَضَى اللهُ

---

[1] تفسير الطبري ج٢٢ ص٩٣
[2] جامع الترمذي ج٢ ص٦٩

الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَأَنَّهُ سِلْسِلَةٌ عَلَى صَفْوَانٍ فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ»[۱] يعنې کله چې الله ﷻ د کوم کار د کولو فيصله وکړي (په همدې ارتباط حکم صادر کړي) نو پرښتې د عاجزۍ او ډار د کبله خپلې وزرې وبړقوي، لکه د اوسپنې زنځير چې په ښویه ډبره باندې وهل کېږي؛ خو کله چې الله ﷻ د هغوی د زړونو څخه ډار لرې کړي نو دوی به یو تربله پوښتنه کوي چې ستاسو رب ﷻ څه حکم صادر کړ.

بلکې په همدې مضمون باندې نور احاديث هم روايت شوي دي چې ځينو مفسرينو کرامو راغوند کړي دي[۲] الله ﷻ دې اجرونه ورکړي، دغه ټول احاديث دلالت کوي چې د ايت شريف مضمون په دنيا پورې ارتباط لري. نو پوښتنه دا ده چې: د کومې وجې د کبله تاسو ايت شريف په اُخروي اُمورو پورې مربوط ګڼلی دی چې د قيامت په ورځ به يې مصداق تحقق ومومي؟

مونږ وايو چې: همدغه ايت شريف د شفاعت په بيان سره پيل شوی دی چې آخرت پورې مربوط دی، نو څرګنده شوه چې متباقي ايت هم د آخرت سره تړاو لري.

پاتې شوه د احاديثو خبره، نو د دې جواب دا دی[۳] چې: د الله ﷻ هر يو حکم ـ په دنيا کښې وي او که په آخرت کښې ـ لړزوونکی دی[۴]، نو شايد چې نبي کريم ﷺ به يې يوه دنياوي مثال ته اشاره کړې وي، او ايت شريف به يې د تفسير په غرض نه بلکې د استشهاد په توګه قرائت کړې وي.

همدا مطلب د دې څخه معلومېږي چې د نبي کريم ﷺ څخه په ذکر شوي حديث کښې د ټول ايت تلاوت نه دی روايت شوی بلکې د ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمۡ ﴾ الآية، تر آخره پورې تړې روايت شوی دی او بس.

﴿ قُلۡ مَن يَرۡزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ قُلِ ٱللَّهُۖ وَإِنَّآ أَوۡ إِيَّاكُمۡ لَعَلَىٰ هُدًى أَوۡ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴿٢٤﴾ قُل لَّا تُسۡـَٔلُونَ عَمَّآ أَجۡرَمۡنَا وَلَا نُسۡـَٔلُ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلۡ يَجۡمَعُ بَيۡنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفۡتَحُ بَيۡنَنَا بِٱلۡحَقِّ وَهُوَ ٱلۡفَتَّاحُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿٢٦﴾ قُلۡ أَرُونِيَ ٱلَّذِينَ أَلۡحَقۡتُم بِهِۦ شُرَكَآءَۖ كَلَّاۚ بَلۡ هُوَ ٱللَّهُ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴿٢٧﴾ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗا وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾

[۲۴] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووايه چې: څوک تاسو ته د اسمانونو او ځمکو څخه روزي درکوي؟ (څرنګه چې دغه پوښتنه بل جواب نه لري نو ته په جواب کښې) ووايه چې: الله ﷻ (تاسو ته روزي

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۸
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۵۳۷
(۳) روح المعاني ج۲۲ ص۱۳۸
(۴) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۲۹۶

درکوي چې د اسمانه باران نازلوي او د ځمکې څخه وربانديې نباتات راټو کوي)، او يقيناً مونږ او يا تاسو په هدايت باندې ياستو او يا په ښکاره ګمراهی کښې (پرېوتلي) ياستو.

[۲۵] (بيا ورته) ووايه چې: ستاسو څخه به د هغه شي پوښتنه ونه کړی شي کوم چې مونږ د ګناه په حيث کړي دي (چې تاسو ته ګناه ښکاري)، او زمونږ څخه به هم د هغه شي پوښتنه ونه کړی شي کوم چې تاسو يې عمل کوئ.

[۲۶] (دا هم ورته) ووايه چې: يقيناً زمونږ رب ﷻ به زمونږ (دواړو ډلو) ترمنځ يو ځای والی وکړي (ټول به حشر کړي او) بيا به زمونږ په منځکښې په حقه فيصله وکړي، او همدا (زمونږ رب ﷻ) ښه فيصله کوونکی (او) پوه دی.

[۲۷] (بيا ورته) ووايه چې: (ای مشرکانو!) تاسو هغه (معبودان) ماته راوښايست کوم چې تاسو په الله ﷻ پورې د شريکانو په حيث نښلولي دي (تاسو يې د اثبات دپاره څه دلايل وړاندې کړئ).

دغسې نه ده (چې تاسو به څه دلايل اقامه کړی شئ) بلکې شان دا دی چې الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د حکمت څښتن دی (نو تاسو ته په کار دي چې د عذابه يې وډار شئ).

[۲۸] او (ای پيغمبره!) مونږ ته نه يې استولی مګر خلکو ته په داسې حال کښې چې ټول په نظر کښې نيولی شوي دي، (او په داسې حال کښې چې ته ټولو ته) چې زيری ورکوونکی او ډاروونکی يې (او بس)، مګر اکثره خلک نه پوهيږي (او يا يې خپل ځانونه په ناپوهی اچولي دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د الله ﷻ عالي شان (کامل قدرت او کامل ملکيت) ته او هم د بوتانو ناتوانی ته اشاره شوې وه، په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی چې حاصل يې داسې راوځي:

ای پيغمبره! ته مشرکان په لاندې مطالبو مخاطب وګرځوه:

۱ـ هغوی ته د رزق په هکله پوښتنه راجع کړه.

الف ورته ووايه چې د اسمانونو او ځمکو څخه تاسو ته څوک روزي درکوي چې د پاسه باران رانازلوي او د ښکته څخه نباتات را ټوکوي؟ ايا دا کارونه الله ﷻ اجراء کوي او که ستاسو بوتان؟

څرنګه چې د دغې پوښتنې جواب مشخص دی نو د هغوی د جواب څخه وړاندې ته په جواب کښې ووايه چې: دا کارونه ټول په الله ﷻ پورې اختصاص لري.

ب بيا ورته ووايه چې: يقيناً په مونږ او تاسو کښې يوه ډله يا په هدايت باندې ده او يا يوه ډله په څرګنده ګمراهی کښې واقع ده. دواړه ډلې نه هدايت موندونکي کېدلی شي او نه دواړه ډلې ګمراهانې ګڼلی شي. که نه نو يا به دواړه نقيضان جمعه شي او يا به دواړه نقيضان پورته شي، حال دا چې دا هيڅ عاقل نه شي منلی.

ج: اوس نو تاسو په انصاف سره ووايئ چې: مونږ په سمه لاره روان ياستو او که تاسو؟ يا مونږ

په غلطه لاره باندې کلک یاستو او که تاسو؟

۲ـ مشرکانو ته دا هم ووایه چې: ستاسو په هدایت کښې زمونږ مطلب دا نه دی چې خپله ګناه په تاسو درواچوو او نه دا د الله ﷻ قانون دی چې یو د بل په ګناه ونیسي، بلکې مونږ او تاسو هره یوه ډله د خپلو کړو وړو پخپله مسئول یاستو، که ښه مو وکړه خپلو ځانونو ته به ګټه ورسوو او که بد مو وکړه د خپلې ګناه پېټی به درونډ کړو.

۳ـ دا هم ورته ووایه چې: داسې ورځ راروانه ده چې هرڅوک به په هغې کښې د خپلو کړو وړو د مسئولیت سره مخامخ شي، په دغې ورځ کښې به الله ﷻ زمونږ او ستاسو ترمنځ هم حقه فیصله وکړي چې تاسو په سمه لاره روان یاست او که مونږ. همدی ﷻ په عدل سره ډېره ښه فیصله کوونکی دی او هرڅه ورته معلوم دي، د هیچا کړه وړه تري پټ نه دي.

۴ـ دا هم ورته ووایه چې: که تاسو د ذکرو شوو دلایلو څخه وروسته هم په خپله خبره کلک یاست چې ستاسو بوتان د الله ﷻ سره د عبادت په استحقاق کښې شریکان دي، نو ماته وښایاست چې په کومه وجه ورته دغه استحقاق حاصل دی؟ حال دا چې د عبادت د استحقاق ټولې وجې په الله ﷻ پورې اختصاص لري.

نو کله چې تاسو د عبادت د استحقاق وجه نه شئ موندلی چې ماته یې را په ګوته کړئ، نو معلومه شوه چې خبره دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ.

بلکې حقه خبره دا ده چې دغه استحقاق الله ﷻ پورې مختص دی، او شان دا دی چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، کولی شي چې تاسو سمدستي پوپنا کړي، خو د دې سره-سره د حکمت څښتن هم دی تاسو ته فرصت درکوي چې د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب او په سمه لاره روان شئ.

۵ـ ای پیغمبره! ته د کفارو په کفر باندې د پاتې کېدلو په سبب ډېر مه غمژن کېږه. دا ځکه چې:

الف: ته د قیامت تر ورځې پورې ټولو خلکو ته مونږ د پیغمبر په حیث استولی یې، چې خپلو پیروانو ته بشارت ورکړي او عاصیان (غاړې غړونکی) د الهي عذاب څخه وډار کړي.

ب: د هغوی په کافر پاتې کېدلو باندې به ته په هغه وخت کښې ډېر غمژن کېدلی چې یا ورته د الله ﷻ د پلوه ته پیغمبر نه وی ورغلی او یا ستا په شرعي دلایلو او دعوت کښې څه قصور وی چې خپله دنده دې ښه نه وي ترسره کړې.

ستا په دعوت کښې قصور نشته مګر د خلکو اکثریت نه پوهېږي او په خپله ګټه او تاوان باندې یې خپل ځانونه ګول اچولي دي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِنَّآ أَوۡ إِيَّاكُمۡ لَعَلَىٰ هُدًى أَوۡ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴾ کښې د [النحل: ۱۲۵] ایت توصیه عملي شوې ده چې: ای پیغمبره! د الله ﷻ لارې ته په حکمت او ښایسته طریقه باندې دعوت وچلوه او که جګړې او مباحثې ته اړتیا پېښه شوه نو په ډېرې ښې طریقې سره مجادله وکړه، چې ترڅو د

مقابل لوري احساسات را ونه پارېږي.

که ذکر شوی ملحوظ نه وی نو د تردد کلام به نه وی نازل شوی، څکه چې په وړاندې او بېرته ایتونو کښې پوره څرګنده شوې ده چې اسلامي شریعت حق دی او کفري لارې باطلې او ناحقې دي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په ﴿ وَلَا نُسْئَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾ کښې د ﴿ تَعْمَلُونَ ﴾ په عوض "تُجْرِمُونَ" نازل نه کړی شو، ترڅو یې په ﴿ عَمَّآ أَجْرَمْنَا ﴾ کښې د "أَجْرَمْنَا" سره توافق موندلی وی؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: د دې هم یو سبب دا دی چې د مشرکانو احساسات راونه پارېږي، او په سړه سینه په دلایلو کښې غور او سوچ وکړي.

که بالفرض "تُجْرِمُونَ" نازل شوی وی نو د دې امکان وه چې هغوی په غُصه شوي وی، او دا څکه چې د "تُجْرِمُونَ" کلمه د "إِجْرَام" څخه اشتقاقه شوې ده، "إِجْرَام" په هغه عمل کښې استعمالېږي کوم چې مکروه او بد عمل وي[1].

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: اې مشرکانو! تاسو زمونږ د عمل (زمونږ د ګناه) څخه نه پوښتلی کېږي او مونږ ته ستاسو د عمل پوښتنه نه راجع کېږي، ستاسو خپل کار دی او زمونږ خپل کار دی.

یو اعرابي تحلیل

۳ـ که څه هم په ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ ﴾ کښې د ﴿ كَآفَّةً ﴾ د کلمې په اعراب کښې مفسرینو کرامو متعددې وجې جائزې ګڼلې دي[2] مګر کومه وجه چې مونږ ته په زړه بربښېدلې ده هغه دا ده چې: دغه کلمه د ﴿ لِّلنَّاسِ ﴾ دپاره په حالیت سره منصوبه ده چې د اهتمام دپاره یې وړاندې تقدم موندلی دی[3].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې کلمه د لغت کتابونو په ډېرو معناوو سره معنی کړې ده چې یوه معنی یې "كُلُّهُمْ" ده[4]. په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده چې د نبي کریم ﷺ د رسالت عموم وړاندې دلالت کوي.

د نبي کریم ﷺ رسالت عام دی

۴ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۱۹] ایت لاندې څه تحقیق لیکلی دی چې د نبي کریم ﷺ

---

(۱) مفردات الراغب ص۸۹

(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۵۸۲؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۶۲

(۳) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۳۸؛ روح المعاني ج۲۲ ص۱۴۲

(۴) القاموس المحيط ج۴ ص۶۶؛ لسان العرب ج۹ ص۳۰۵

رسالت وروستنی رسالت دی او عربو عجمو بلکې ټولو خلکو ته شامل دی، نو پخواني اديان ټول نسخه شوي دي او د نجات لاره نن ورځ فقط په محمدي شريعت کښې نغښتې ده او بس.

په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً»[۱] يعني او زما د خانګړتياوو څخه دا هم ده چې پخوا به يو پيغمبر خاص خپل قوم ته وراستول کېده، او زه عامو خلکو ته استولی شوی يم.

ب: نبي کريم ﷺ په بل اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «كَانَ كُلُّ نَبِيٍّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى كُلِّ أَحْمَرَ وَأَسْوَدَ»[۲] يعني دا هم زما خاصه ده چې پخوا به هر پيغمبر خاص خپل قوم ته لېږل کېده او زه هر سور او تور (عرب، عجم) دواړو ته لېږلی شوی يم.

﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُل لَّكُم مِّيعَادُ يَوْمٍ لَّا تَسْتَـْٔخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ بِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَلَا بِٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ۗ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ٱلْقَوْلَ يَقُولُ ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ لَوْلَآ أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوٓا۟ أَنَحْنُ صَدَدْنَٰكُمْ عَنِ ٱلْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَآءَكُم ۖ بَلْ كُنتُم مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ بَلْ مَكْرُ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَآ أَن نَّكْفُرَ بِٱللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُۥٓ أَندَادًا ۚ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ وَجَعَلْنَا ٱلْأَغْلَٰلَ فِىٓ أَعْنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۚ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾

[۲۹] او کفار وايي چې: دا وعده (د قيامت قيام) به کله وي، که تاسو رښتيني ياست (نو وخت يې تعين کړئ)؟

[۳۰] (ای پيغمبره! ته ورته په جواب کښې) ووايه چې: ستاسو (د بيا راژوندي کولو) دپاره د داسې ورځې ميعاد (ټاکلی شوی) دی چې تاسو به ترې نه يوه ګړۍ وروسته شئ او نه به (ترې) وړاندې شئ.

[۳۱] او هغه کسان چې کفر يې غوره کړی دی وايي چې: مونږ به هيڅکله په دغه قرآن کريم

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۸
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۱۹۹

باندې ایمان رانه وړو او نه په هغه (کتاب باندې) کوم چې (د خلکو په ګومان) د ده په وړاندې (نازل شوی) دی (لکه تورات او انجیل).

(ای پیغمبره!) او که ته چرته هغه وخت وګورې چې ظالمان (کفار) د خپل رب ﷻ په نزد درولی شوي دي (حال دا چې) ځینې کسان یې ځینو (نورو) ته خبره ورتاوه وي (نو ته به ډېر عجیب کیفیت وګورې هغه دا چې):

هغه کسان به ووايي کوم چې (په دنیا کښې) کمزوري ګرځولي شوي دي (او تابعان دي، البته) هغو کسانو ته کوم چې (په دنیا کښې) تکبر کوونکی دي، چې: که چرته تاسو (زمونږ دپاره منعه کوونکي) نه وئ نو هرومرو ضرور به مونږ ایمان راوړونکي (ګرځېدلي) وی.

[٣٢] (بالمقابل) هغه کسان به ووايي کوم چې تکبر کوي (البته) هغو کسانو ته کوم چې کمزوري ګرځولی شوي دي چې: ایا د هدایت څخه تاسو مونږ واړولئ کله چې تاسو ته راغی (او ورته دعوت کړی شوئ)؟ دغسې نه ده) بلکې تاسو (پخپله) مجرمان وئ (تاسو په خپله خوښه جرمونو ته لاس اچولی وه).

[٣٣] او هغه کسان به ووايي کوم چې کمزوري ګرځولی شوي دي (البته) هغو کسانو ته کوم چې تکبر کوي چې: بلکې د شپې او ورځې (ستاسو) چل (او پټ تدبیر مونږ ډلارې څخه واړولو)، هغه وخت چې تاسو به مونږ ته امر کاوه چې په الله ﷻ سره کافر جوړ شو (د وحدانیت څخه یې منکر شو) او همده ﷻ ته (په عبادت کښې) شریکان (او سیالان) وګرځوو.

او هرکله چې دوی (ټول) عذاب وګوري نو خپل ندامت به په پټ کړي (ټول به ساکت او هک پک وګرځي). او مونږ به د هغو کسانو په غاړو کښې غورابونه واچوو کومو چې (په دنیا کښې) کفر غوره کړی وه.

ایا دوی ته مونږ جزا ورکوو (بلکې جزا نه ورکوو) مګر د هغو (جنایتونو جزا) کوم چې دوی وه چې (په دنیا کښې) به یې کول.

ارتباطونه

١_ د وړاندېنیو ایتونو په [سبأ: ٢٦] ایت کښې په اجمالي توګه د قیامت ورځې ته اشاره شوې وه، او په دې ایتونو کښې یې لږ څه تفصیل نازل شوی دی.

٢_ هغه ایتونه په دې ختم شوي وه چې د خلکو اکثریت (کفار) نه پوهېږي او په دې ایتونو کښې د هغوی په ناپوهۍ باندې دلایل اقامه کړی شوي دي، چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

١_ د کفارو د ناپوهۍ یو دلیل دا دی چې د قیامت د قیام په وعدې باندې د دروغیني وعدې نوم ږدي او تاسو ته وايي چې: که دغه وعده رښتیانې وعده وي او ضرور راتلونکې وي نو تاسو یې

مونږ ته وخت وټاکئ چې کله به تحقق ومومي او څومره وخت ورته پاتې دی، کله چې تاسو د هغې د تحقق وخت نه شئ په ګوته کولی نو معلومه شوه چې دا دروغینه وعده ده.

۲ـ ته دغو کفارو ته په جواب کښې ووایه چې: ستاسو د بېرته راژوندي کولو دپاره د الله ﷻ په نزد وخت ټاکلی شوی دی خو مونږ ته یې معلومات نه دي نازل کړي.

لنډه دا چې د قیامت قیام ضرور واقع کېدونکی دی او هیڅ دروغ پکښې نشته، او تاخیر یې د دې کبله نه دی چې دا وعده دروغینه ده بلکې د دې کبله دی چې ټاکلی شوی وخت یې نه دی رارسېدلی، کله یې چې ټاکلی وخت راورسېږي نو د سترګو په رپ کښې به واقع شي، تاسو به ترې نه ډېر کوچنی وخت وروسته شئ او نه به ترې وړاندې والی وکړئ.

خو دا ستاسو د ناپوهۍ نښه ده چې تیاري ورته نه نیسئ او ناحقه ورته د دروغینې وعدې لقب ورکوئ.

۳ـ د کفارو د ناپوهۍ بل دلیل دا دی چې دوی د پوهې په وسایلو باندې عقیده نه خپلوي، حتی دوی وایي چې مونږ به هیڅکله نه په دغه قرآن کریم باندې ایمان راوړو او نه په هغو کتابونو باندې کوم چې د ده څخه وړاندې د اسماني کتابونو په نامه باندې بلل شوي دي، لکه تورات، انجیل او یا زبور.

پوره واضحه ده چې د پوهې د وسائلو څخه انکار کول او په عنادي توګه یې د پښو لاندې کول د جهل غټه موجبه ده.

۴ـ کفار به هرومرو د قیامت په ورځ په خپلې ناپوهۍ باندې اعتراف وکړي او د پښېمانۍ سره به مخامخ شي خو هغه به داسې وخت وي چې پښېماني به ورته هیڅ ګټه ونه شي رسولی بلکې حسرت به یې لا اضافه کړي.

۵ـ ای پیغمبره! که چرته ته وګورې چې د قیامت په ورځ ظالمان (کفار) د خپل رب ﷻ په حضور کښې هک پک درولی شوي وي او په دوه وو ډلو (مشرانو او کشرانو) باندې وېشلي شوي وي، او هره یوه ډله په بل باندې پړه اچوي، نو ته به ډېر عجیبه حال وګورې، هغه دا چې:

الف: هغه کسان به دنیاوي مشرانو ته ووایي کوم چې په دنیا کښې کمزوري ګرځولي شوي دي او د دخدمتګارانو کار ترې اخستل کېږي چې:

ای مشرانو! که چرته تاسو په دنیا کښې زمونږ مخنیوی نه وی کړی نو هرو مرو به مونږ هلته د مؤمنانو د ډلې څخه ګرځېدلي وی او نن ورځ به په دغه عذاب باندې نه وی اخته شوي چې ورباندې اخته یاستو.

ب: هغه کسان چې په دنیا کښې سرکشان او متکبران دي هغوی به دنیاوي کمزورو او خدمتګارانو ته جواب ورکړي چې:

دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، ستاسو د هدایت مخه مونږ نه وه بنده کړې. ایا کله چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه هدایت درغی او پیغمبرانو دعوت درکړ نو مونږ تاسو د هدایت د قبول څخه

منعه کړئ؟ آیا مونږ ستاسو په عقیده قدرت درلود چې انحراف ورکړو؟ آیا تاسو عقلونه نه درلوده؟ بلکې تاسو پخپله مجرمان وئ او په خپله خوښه مو کفر اختیار کړی وه.

ج: بیا به کشران او دنیاوي کمزوران خپلو دنیاوي مشرانو او متکبرانو ته مخ وراړوي چې: ای متکبرانو! که څه هم تاسو په مونږ باندې زور نه وه اچولی مګر دوامدار او بیا-بیا دعوت خو مو راکړی وه چې کفري عقیده خپله کړو. آیا ستاسو خپل هغه چلونه هېر دي چې په دوامداره توګه به مو ترې کار اخست او د شپې او ورځې به زمونږ په ګمراه کولو کښې چاپېر وئ، کله به مو تهدید راکاوه او کله به مو د تمې په جال کښې رانیولو.

تاسو خو خپل هغه حال دربه زړه کړئ چې مونږ ته به مو امر کاوه چې په الله ﷻ باندې کفري عقیده ولرو او په عبادت کښې ورسره سیالان او شریکان ودروو؟

د: کشران او مشران به په سوال جواب او ناندریو اخته وي چې د دوزخ عذاب به ورڅرګند شي، نو په دغه وخت کښې به ټول هک پک شي او ټول به د ځرمې په داسې هیبت کښې واقع شي چې د ټولو به ژبون وتړلی شي او د خبرو توان به د لاسه ورکړي، حتی چې د پښېمانتیا کلمات به هم څرګند نه کړی شي او ټول به یې په زړونو کښې وساتي.

۶ـ نو په عین حال کښې به مونږ هغو ټولو کسانو ته غورابونه په غاړو کښې ورواچوو او لاسونه به یې ولچک کړو، کومو چې په دنیا کښې کفر غوره کړی وه.

ایا دوی ته جزا ورکوله کېږي؟ (نه ورکوله کېږي) مګر د هغو جنایتونو جزا کوم چې دوی پخپله په دنیا کښې عملي کړي وه، او په خپل اختیار سره یې مرتکب شوي وه.

توضیحات

۱ـ شاید چې په ﴿وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمْ﴾ کښې به د ﴿مَوْقُوفُونَ﴾ په کلمې سره هغه وقوف (درولو) ته اشاره وي په کوم باندې چې په بل ایت کښې امر حکایت شوی دی هغه دا چې کله کفار د دوزخ په لور روان کړی شي نو الله ﷻ به پرښتو ته امر وکړي چې: ﴿وَقِفُوهُمْ ۖ إِنَّهُم مَّسْـُٔولُونَ ۝ مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ﴾ [الصآفات: ۲۴، ۲۵] یعنې تاسو دوزخیان ودروئ ترڅو ترې د تخجیل او تهدید دپاره پوښتنه وکړی شي چې: ای کفارو! تاسو لره څه دي چې نن ورځ یو د بل سره کومک او نصرت نه کوئ، او ټول (کشران او مشران) په ډله ئیزه توګه دوزخ ته روان یاست؟ آیا تاسو په دنیا کښې ډېر خواږه دوستان نه وئ؟

نحوي تحلیل

۲ـ د ﴿بَلْ مَكْرُ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ﴾ په اعراب کښې مفسرینو کرامو متعددې وجې لیکلې دي[۱] خو مونږ ته بهتره بریښي چې ذکر شوی عبارت به مبتدأ وي او خبر به یې مقدر وي چې په "صَدَّنَا" سره

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۶۹

تعبير كولى شو، د همدغه مقدر خبر په تعين باندې په وړاندې ايت كښې د ﴿ أَنَحْنُ صَدَدْنَٰكُمْ ﴾ جمله دلالت كوي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مَكْرُ ﴾ كلمه مفعول ته مضافه ده او فاعل يې مقدر دى چې په "كُمْ" سره ترې تعبير كېدلى شي، نو ټول عبارت داسې جوړېږي چې: "بَلْ مَكْرُكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ صَدَّنَا" يعنې بلكې په شپه او ورځ كښې ستاسو چلونو او پټو تدبيرونو مونږ د سمې لارې او هدايت څخه اړولي ياستو، كه تاسو دغه كار نه وى كړى نو مونږ به نه وى ګمراه شوي.

۳_ كوم ندامت او ارمان ته چې په ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ ﴾ كښې اشاره شوې ده هغه الله ﷻ په بل ايت كښې واضحه كړى دى چې: ﴿ فَلَوۡ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ [الشعراء: ۱۰۲] يعنې نو اى كاش او ارمان! چې مونږ لره بېرته دنيا ته بيا ورتلل وى چې مونږ د مؤمنانو څخه ګرځېدلي وى.

﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِي قَرۡيَةٖ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتۡرَفُوهَآ إِنَّا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالُواْ نَحۡنُ أَكۡثَرُ أَمۡوَٰلٗا وَأَوۡلَٰدٗا وَمَا نَحۡنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾ قُلۡ إِنَّ رَبِّي يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَمَآ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُم بِٱلَّتِي تُقَرِّبُكُمۡ عِندَنَا زُلۡفَىٰٓ إِلَّا مَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ جَزَآءُ ٱلضِّعۡفِ بِمَا عَمِلُواْ وَهُمۡ فِي ٱلۡغُرُفَٰتِ ءَامِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَٱلَّذِينَ يَسۡعَوۡنَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُوْلَٰٓئِكَ فِي ٱلۡعَذَابِ مُحۡضَرُونَ ﴿٣٨﴾ قُلۡ إِنَّ رَبِّي يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦ وَيَقۡدِرُ لَهُۥۚ وَمَآ أَنفَقۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَهُوَ يُخۡلِفُهُۥۖ وَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿٣٩﴾ ﴾

[۳٤] او مونږ په هيڅ ښار (او قريه) كښې هيڅ ډاروونكى نه دى لېږلى مګر د ښار نعمت درلودونكو (بډايانو) به (ورته) ويل چې: يقيناً مونږ په هغه شي باندې كافر ياستو (ترې انكار كوو) په كوم باندې چې تاسو (په خپل خيال) را استولي شوي ياستئ؛

[۳٥] او (همدارنګه) ويل به يې چې: مونږ (ستاسو څخه) د مالونو او اولادونو د حيثه زيات ياستو او مونږ معذب كړى شوي نه ياستو (كه بالفرض زمونږ عقيده د الله ﷻ په نزد مردوده وى نو مونږ ته به يې ذكر شوى حيثيت نه وى راكړى).

[۳٦] ته (ورته په جواب كښې) ووايه چې: يقيناً زما رب ﷻ هغه چاته روزي پراخوي كوم ته يې چې اراده يې وشي، او هم يې (ورته) تنګوي، مګر اكثره خلك نه پوهېږي (چې د روزى پراخي يا تنګي زما د رب ﷻ د رضامندى يا نارضامندى دليل بولي).

[۳۷] او (اى بنيادمانو!) نه ستاسو مالونه او نه ستاسو اولادونه هغه (مجموعه) ده كومه چې

تاسو ژمونږ په نزد نژدې کوي، نژدې کول (او نژدېکت)، مګر (ستاسو د جملې څخه) هغه چا ته (د نژدېکت سبب ګرځي) کومو چې ایمان راوړی وي او صالح عملونه کوي.

نو دغه (کسان) خاص همدوی لره په سبب د هغو عملونو غبرګه جزا ده کوم چې دوی بې عملي کوي، او همدوی (د جنت) په ماڼیو کښې امن درلودونکي دي.

[۳۸] او هغه کسان کوم چې زمونږ په ایتونو کښې په داسې حال کوښښ کوي چې (الله ﷻ لره په خپل خیال) ناتوانه ګرځوونکي دي (چې د ارادې مخه به یې بنده کړي)، نو همدغه کسان (د دوزخ) په عذاب کښې حاضر کړی شوي دي (چې هیڅکله به ترې غایب نه کړی شي)

[۳۹] (دا هم) ووایه چې: یقیناً زما رب ﷻ د خپلو بندګانو څخه هغه چاته روزي پراخوي کومو ته یې چې اراده وشي او تنګوي یې ورته (چې اراده یې ورته وشي)

او هغه شی چې تاسو یې (زما د رب ﷻ په لاره کښې) مصرفوئ هر شی چې وي (لږ وي او که ډېر وي) نو زما رب ﷻ د هغه عوض په مختلفو صورتونو کښې تاسو ته) درکوي. او زما رب ﷻ د ټولو روزي ورکوونکو بهتر (روزي ورکوونکی) دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې دا جمله هم شامله وه چې: ﴿ لَن نُّؤْمِنَ بِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَلَا بِٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ﴾ [سبا: ۳۱] یعنې مشرکان (کفار) وایي چې مونږ به هیڅکله نه په دغه قرآن باندې ایمان راوړو او نه په هغه کتاب باندې کوم چې (د خلکو په ګومان) د قرآن څخه وړاندې د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی

څه لرې نه ده چې د مشرکانو د ذکر شوې فیصلې په اورېدلو سره به نبي کریم ﷺ ډېر غمژن شوی وي او هغه تمه به یې د خاورو سره برابره شوې وي کومه یې چې د هغوی ایمان راوړلو ته درلوده، نو الله ﷻ په دې ایتونو کښې د یو پلوه نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه او د بله پلوه یې هغه وجه رده کړه د کومې په اثر چې هغوی نوموړې فیصلې ته رسیدلي وه. نو حاصل یې داسې راځي چې

ای پیغمبره! د لاندې ایتونو په قرائت سره خپل ځان متسلي کړه او د مشرکانو د تکبر وجه رده کړه:

۱ـ مونږ ستا څخه وړاندې هیڅ ډاروونکی (پیغمبر) هیڅ ښار ته نه دی استولی مګر هغه ته د ښار شتمنو او د نعمتونو خاوندانو هغه خبره کړې ده کومه چې ستا د دزمانې مالداران یې تاته کوي، هغه دا چې:

الف: ای ډاروونکو! مونږ په یقین سره په تاسو باندې ایمان نه راوړو او د کوم رسالت دعوه چې تاسو کوئ د هغه څخه مونږ انکار کوونکي یاستو.

ب: هغوی به ورته دا هم ویلی چې مونږ ستاسو په نسبت د مالونو او اولادونو په حیث زیات یاستو. که بالفرض زمونږ عقیده د الله ﷻ په نزد کښې مقبوله نه وی نو نه به یې ډېر مالونه راکړي وی او نه ډېر اولادونه.

ج. مونږ عذاب کړی شوي نه یاستو لکه څنګه چې تاسو ګومان کوئ او په دروغو باندې مونږ
تړې داروئ.

٢_ ای پیغمبره! ته د خپلې زمانې کفارو ته جواب ورکړه چې:

الف. د رزق پراخې د الله ﷻ د رضامندی نښه نه ده او نه د رزق تنګي د الله ﷻ د ناراضيتوب علامه ده، بلکې یقیناً زما رب ﷻ د حکمتونو په بنیاد د هغه چا روزي پراخوي کوم ته یې چې اراده وشي او د هغه چا روزي تنګوي کوم ته یې چې اراده وشي، برابره خبره ده چې عاصي وي او که مطیع.

خو اکثره خلک نه پوهېږي او د روزۍ پراخي د رضامندۍ نښه بولي، او د روزۍ تنګي د الهي غضب علامه ګڼي، حال دا چې دغه ډول ګومان بالکل غلط دی او د جاهلانو کار دی.

ب. د خپل رب ﷻ د پلوه ټولو خلکو ته عموماً او د وخت مشرکانو ته خصوصاً ووایه چې:

ستاسو د مالونو او اولادونو مجموعه داسې مجموعه نه ده چې تاسو ته زمونږ په نزد د نژدېکت او منزلت اسباب جوړه شي، او تاسو مونږ ته رانژدې کړي. که بالفرض دغسې کېدلی شوی نو مونږ به کفارو او مشرکانو ته نه مالونه ورکړي وی او نه اولادونه، چې زمونږ د رحمت څخه ډېر لرې واقع دي.

ج. مګر ستاسو د جملې څخه ذکره شوې مجموعه هغو کسانو ته د نژدېکت اسباب جوړېږي کومو چې زمونږ په شریعت باندې ایمان راوړی وي او هم یې صالح اعمال ورسره ملګري کړي وي.

نو په همدې بنیاد دغه کسان چې دي، زمونږ په نزد د همدوی دپاره غبرګه جزا او په چندونو چندو اجرونه تاکلي شوي دي، او همدغه کسان د جنت په لوړو ماڼیو کښې په داسې حال اوسېدونکي دي چې د هر مشقت او هر آفت څخه به پکښې بې غمه او بې خطره دائمي ژوند کوي.

د. بالمقابل هغه کسان کوم چې زمونږ د ایتونو په ابطال کښې د مالونو او اولادونو څخه کار اخلي او غواړي چې زمونږ د ارادې مخه بنده کړي او په خپل خیال په مونږ باندې زورور شي، نو همدغه کسان په الهي عذاب کښې حاضر کړی شوي دي چې هیڅکله به ترې غایب نه شي.

نو په عوض د دې چې دغو کسانو ته مالونه او اولادونه ګټه ورسوي، په ضرر به یې تمام شي او د جنایتونو پېټي به یې ورباندې لا درانه وګرځي.

٣_ ای پیغمبره! زما مخلصو بندګانو (مؤمنانو) ته ډاډ ورکړه او ورته ووایه چې:

الف. یقیناً زما رب ﷻ ستاسو د جملې څخه هم هغه چاته روزي پراخوي کوم ته یې چې اراده وشي او په هغه چا باندې یې تنګوي کوم ته یې چې اراده وشي.

ب. ستاسو دپاره دواړه حالونه په ګټه دي او د منزلت او نژدېکت اسباب درته جوړېږي، او دا څکه: که زما رب ﷻ په تاسو باندې پراخي درولي نو شکر به وکړئ او منزلت به حاصل کړئ، او که تنګي درباندې درنازله کړي نو صبر به وکړئ او اجرونه به وګټئ.

ج. ای مؤمنانو! تاسو چې د الله ﷻ په لاره کښې هر شی نفقه او مصرف کړئ، برابره خبره ده چې لږ وي او که ډېر، نو زما رب ﷻ به تاسو ته په دنیا او آخرت کښې د هغه اجرونه او عوضونه درکړي.
او دا څکه چې

الله ﷻ د ټولو روزيِ ورکوونکو بهتر روزي ورکوونکی دی چې د هر جبره خور (روزي خور) روزي او جبره (روزي) يې په خپل اقدس ذات باندې تلطفًا منلې ده او کومه روزي چې بندګان ورکوي په واقع کښې د هغې ورکوونکی هم الله ﷻ دی او بس، چې د روزۍ په شمول د هر شي خالق دی.

توضیحات

۱ـ د ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ الآیة- مضمون په [بني اسرائیل: ۳۰] ایت کښې د بر ښه منعکس شوی دی، هیله ده چې هلته یو خل مراجعه وکړی شي.

څو نکات

۲ـ په ﴿ وَمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُكُم ﴾ الآیة کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ بِٱلَّتِى تُقَرِّبُكُمْ ﴾ کښې د "الَّتِي" کلمه د خپلې صلې سره د "اَلْمَجْمُوعَةَ" کلمې دپاره صفت واقع شوې ده، کومه چې په عبارت کښې مقدره ده.

ب. د ﴿ زُلْفَىٰٓ ﴾ کلمه د "قُرْبَةً" معنی ورکوي[1]، او د ﴿ تُقَرِّبُكُمْ ﴾ کلمې دپاره مفعول مطلق واقع شوې ده چې اعراب يې تقدیري دی[2].

ج: که څه هم د ﴿ تُقَرِّبُكُمْ ﴾ کلمه د مزیدو څخه ده او ﴿ زُلْفَىٰٓ ﴾ د مجردو مصدر دی، خو من غیر الباب هم کله-کله مفعول مطلق منصوب ګرځېدلی شي. لکه چې په ﴿ وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا ﴾ [آل عمران: ۳۷] کښې د "نَبَاتًا" کلمه د "اَنْبَتَهَا" دپاره من غیر الباب مفعول مطلق واقع شوې ده[3].

د: د ﴿ إِلَّا مَنْ ءَامَنَ ﴾ دپاره په ﴿ تُقَرِّبُكُمْ ﴾ کښې د "كُمْ" ضمیر مستثنی منه ګڼل کېږي[4].

هـ: د ذکرو شوو نکاتو په ملحوظ د کلام حاصل داسې راخېژي چې: ای بنیادمانو ستاسو د مالونو او اولادونو مجموعه هغه مجموعه نه ده کومه چې تاسو ته زمونږ په نزد نژدېکت درکوي، نژدېکت. مګر ذکره شوې مجموعه زمونږ په نزد هغه چا ته نژدېکت ورکوي کومو چې ایمان راوړی وي او صالح عملونه يې کړي وي.

و: مؤمنانو ته مالونه څکه ګټه رسوي چې دوی ورباندې تکبر او غرور نه خپلوي بلکې د الله ﷻ په لاره کښې يې مصرفوي، همدارنګه دوی ته اولادونه هم په ګټه تمامېږي چې په شرعي چوکاټ کښې تعلیم او تربیه ورکوي، نو په ژوند کښې لا څه چې د مرګ څخه وروسته هم ورته فایده اړولی شي، چې صالح اولاد د باقیاتو صالحاتو څخه شمېرل کېږي.

ز: په ﴿ وَهُمْ فِى ٱلْغُرُفَٰتِ ءَامِنُونَ ﴾ کښې د "غُرُفَات" کلمه د "غُرْفَة" جمعه ده، که څه هم په دنیاوي

---

(۱) لسان العرب ج۹ ص۱۳۸

(۲) تفسیر الکشاف ۵۵۶

(۳) تفسیر المدارک في هذا المقام

(٤) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۱۳۶

کوټو کښې هغې کوټې ته "غُرْفَة" وايي کومه چې د بلې کوټې دپاسه جوړه شوې وي[۱]، چې په فارسي ژبه کښې د "بالاخانه" په نامه نوموله کېږي، مګر د جنت ټولې کوټې د "غُرُفَات" په لقب ملقبې شوې دي.

مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الفرقان:۷۵] ايت لاندې د جنت کوټې په يوه حديث سره تفسيري کړې دي چې بيا تفسيرولو ته يې اړتيا نه ګورو. په دې مقام کښې وړاندې لاندې وضاحت وراضافه کوو:

نبي کريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «لَبِنَةٌ مِنْ فِضَّةٍ وَلَبِنَةٌ مِنْ ذَهَبٍ وَمِلَاطُهَا الْمِسْكُ الْأَذْفَرُ وَحَصْبَاؤُهَا اللُّؤْلُؤُ وَالْيَاقُوتُ وَتُرْبَتُهَا الزَّعْفَرَانُ»[۲] يعني د جنت د ماڼيو يوه خښته د سپينو زرو ده او بله خښته يې د سرو زرو ده، او رازيګل يې خوشبويه مشک دي، او شګې يې ملغلرې او ياقوت دي، او خاوره يې زعفران ده.

ح: د دغه ايت مضمون په ډېرو ايتونو کښې منعکس شوی دی، لکه په [التوبة:۵۵] ايت کښې، او هم په [المؤمنون:۵۵] ايت کښې.

ط: د ايت شريف مضمون په ډېرو احاديثو کښې هم روايت شوی دی، د مثال په توګه: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ»[۳] يعني يقينًا الله ﷻ (د مجازات په هکله) ستاسو صورتونو او ستاسو مالونو ته نه ګوري مګر ستاسو زړونو او ستاسو عملونو ته ګوري.

يادونې

۳_ په دې مقام کښې لاندې دوه ټکي په ياد ولرئ:

الف: د ﴿ فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ ﴾ کلماتو څه تفسير د راتلونکي درېم ايت لاندې _إن شاء الله ﷻ_ راروان دی، چې د في سبيل الله انفاق چندونه پکښې واضحه شوي دي.

ب: په ﴿ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴾ کښې په صراحت د مشرکانو هغه ادعاء رده شوې ده کومه چې وړاندې په ﴿ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴾ جمله کښې د هغوی د خولو څخه حکايت شوې وه.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: دغه ايت شريف ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ ﴾ د څو کلماتو په کمبود سره په همدغې مجموعه کښې لږ وړاندې نازل شوي وه په کومه کښې چې بحث روان دي؛ نو پوښتنه دا ده چې په تکراري نزول کښې يې څه حکمت دی؟

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۲

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۷۹

(۳) ... مسلم ج۲ ص۳۱۷؛ سنن ابن ماجه ص۳۰۶

مونږ وايو: مفسرينو کرامو ذکره شوې پوښتنه په ډېرو وجوهو سره جوابه کړې ده[۱]، کوم جوابونه چې مونږ ته بهتر برېښي او په ايت شريف کښې ورباندې دليل هم موجوديت لري هغه دا دي:

الف: هلته د دوه وو اشخاصو د رزق پراخي او تنګي مطرحه وه، او دلته د يوه شخص د رزق پراخي او تنګي ته اشاره شوې ده چې په دوه زمانو او يا په دوه حالونو کښې ورباندې تېرېږي او راتېرېږي، د همدې کبله دلته د "لَهُ" کلمه نازله شوې ده او هلته يې نزول نه دی موندلی.

ب: هلته د کفارو د رزق پراخي او تنګي مطرحه وه او دلته د مؤمنانو د رزق پراخي او تنګي ته اشاره کېږي، د همدې کبله دلته د ﴿ مِنْ عِبَادِهِ ﴾ کلمات نازل شوي دي، او هلته نه دي نازل شوي.

اخلاف څه معنی؟

۵_ په ﴿ فَهُوَ يُخْلِفُه ﴾ کښې د ﴿ يُخْلِفُه ﴾ کلمه د "اِخلاف" څخه اشتقاقه شوې ده، "اِخلاف" عوض ورکولو ته وايي[۲].

خو په ياد ولرئ چې الله ﷻ هغو کسانو ته په مختلفو شکلونو کښې عوضونه ورکوي کوم چې د همده ﷻ په لاره کښې د خپلو مالونو انفاق کوئ. د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي ولولئ:

الف: الله ﷻ ورته د نفقه کړی شوو مالونو په عوض کښې دنياوي حلال مال زياتوي لکه چې فرمايي: ﴿ يَمْحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰاْ وَيُرْبِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾ [البقرة:۲۷۶] يعنې الله ﷻ د سود ګټه وته هلاکوي او محوه کوي او د صدقاتو مالونو ته زيادت ورکوي.

ب: نبي کريم ﷺ په يوه قدسي حديث کښې فرمايلي دي چې: «يَا ابْنَ آدَمَ أَنْفِقْ أُنْفِقْ عَلَيْكَ»[۳] يعنې ای بنيادمه! (ته زما په لاره کښې) انفاق وکړه نو زه به په تاباندې انفاق وکړم.

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا وَيَقُولُ الْآخَرُ اللَّهُمَّ أَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا»[۴] يعنې يوه ورځ هم نه ده چې بندګان پکښې سبا کوي مګر دوه پرښتې رانښکته کېږي، نو يوه پرښته وايي چې ای الله! ته (في سبيل الله) انفاق کوونکي ته عوض ورکړه، او بله پرښته وايي چې ای الله! ته د مال بندوونکي ته تلف (هلاک) ورکړه چې ستا په لاره کښې يې نه نفقه کوي.

د: قناعت ورکول هم يو ډول عوض ورکول دي، نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ»[۵] يعنې غنا د سامانونو (او مالونو) د ډېروالي څخه نه حاصلېږي، مګر کامله غنا د نفس (زړه) غنا ده.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۴۵؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۷۶؛ روح المعاني ج۲۲ ص۱۵۰

(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۵۸۶

(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۳۲۲، صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۷

(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۴

(۵) سنن ابن ماجه ص۳۰۵

همدا مضمون يوه پښتنون شاعر(۱) داسې تمثل کړی دی چې:

په ښه خوی د بدخواهانو بې پروا یم :: په نرمۍ لکه اوبه د اور سزا یم

قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی :: پټ د درست جهان پاچا ظاهر ګدا یم

که چا لار د عاشقۍ وې ورکه کړې :: زه رحمان د ګمراهانو رهنما یم

هـ: د في سبيل الله انفاق دپاره الله ﷻ په آخرت کښې د څو چنده عوضونو وعده کړې ده چې پوره شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۶۱] او [الأنعام: ۱۶۰] ايتونو لاندې تېره شوې ده.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَهُوَ خَيْرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴾ د کلمې څخه څرګنديږي چې بندګان هم روزي ورکولی شي، بلکې الله ﷻ بندګانو ته په روزي ورکولو باندې امر هم کړی دی چې: ﴿ وَٱرْزُقُوهُمْ فِيهَا ﴾ [النساء:۵] يعنې تاسو سادګانو ته په هغو مالونو کښې روزي ورکړئ کوم چې ستاسو د حفاظت لاندې دي.

حال دا چې په بل ايت کښې الله ﷻ روزي ورکول په خپل اقدس ذات پورې خاص ګرځولي دي چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ ﴾ [الذاريات:۵۸] يعنې يقيناً فقط الله ﷻ ټولو مخلوقاتو ته روزي ورکوونکی او د کلک قوت خاوند دی.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا ذکر شوي دواړه ايتونه سره يو تربله منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: د روزۍ د ورکړې نسبت په لاندې دوه دوه وو ډولونو سره صورت نيسي:

الف: يو د پيدا کولو او حقيقت په ملحوظ، چې په دې ملحوظ سره د روزۍ ورکول په الله ﷻ پورې اختصاص لري او د "الذاريات" په سورت کښې همدې ډول ته اشاره شوې ده.

ب: بل د اسبابو او کسب په لحاظ، چې دا ډول روزي ورکول د بندګانو خاصه ده او د "النساء" په ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

اما په دې مقام کښې -چې بحث پکښې روان دی- د ﴿ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴾ کلمه د عموم مجاز په اعتبار سره بندګانو ته هم شموليت لري(۲) نو د دغې کلمې معنی ټول روزي ورکوونکي دي، برابره خبره ده چې په حقيقي توګه يې وي او که په مجازي توګه.

﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا۟
سُبْحَٰنَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم ۖ بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ۖ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾
فَٱلْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَّفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ

---

(۱) د عبد الرحمن مومند ديوان ص۱۰۱

(۲) روح المعاني ج۲۲ ص۱۵۱؛ تفسير المظهري ج۸ ص۳۴

﴿ ٱلنَّارِ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾

[۴۰] او (ای پیغمبره!) داسې ورځ (یاده کړه) چې الله ﷻ (پکښې) ټول (عابدین او معبودین) راټول کړي، بیا پرښتو ته ووایي چې: (ای پرښتو!) ایا دغه کفار (په دنیا کښې) وه چې تاسو ته یې عبادت کاوه؟

[۴۱] پرښتې به (په جواب کښې) ووایي چې: (ای الله!) تاته (د هر ډول نقص څخه) پاکي ده، ته د دغو کفارو څخه په غیر زمونږ دوست یې (مونږ د دوی د عبادت څخه بېزار یاستو، دغو زمونږ عبادت نه دی کړی) بلکې دوی د شیطانانو عبادت (اطاعت) کړی دی، د دوی اکثریت په همدوی (شیطانانو) باندې معتقدان (ایمان راوړونکي) وه.

[۴۲] نو (الله ﷻ به ووایي چې: ای عابدانو او معبودانو!) نن ورځ ستاسو ځینې کسان ځینو نورو ته نه د ګټې رسولو توان لري او نه ترې د ضرر (د مخنیوي توان او ملکیت لري).

او (په دغه ورځ کښې به) مونږ هغو کسانو ته ووایو کومو چې ظلم (کفر) کړی وه چې: د هغه اور (دوزخ) عذاب وڅکئ: د کوم په هکله چې تاسو وئ چې د دروغو نسبت به مو ورته کاوه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ فِى ٱلْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴾ جمله هم شامله وه، نو څه لرې نه ده چې ځینو مشرکانو بهانه نیولې وی چې که بالفرض د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل حق وی نو زمونږ دپاره به هغه پرښتې شفاعت وکړي او د عذابه به نجات راکړي د کومو چې مونږ عبادت کوو. نو په دې ایتونو کښې همدغه بهانه جوابه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! هغه ورځ یو خل بیا یاده کړه په کومه کښې به چې الله ﷻ ټول خلک د حساب کتاب دپاره راغونډ کړي او څه حالات یې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ ـ په دغې ورځ کښې به الله ﷻ د پرښتو سره داسې سوال جواب وکړي:

الف ای پرښتو! ایا دغو کسانو او دغې ډلې ستاسو عبادت کاوه؟ ایا دغو تمه درلوده چې تاسو به ورته شفاعت وکړئ؟

ب پرښتې به په جواب کښې عرض وکړي چې

اول ای الله! تاته د شرک په شمول د ټولو نواقصو څخه پاکي ده، مونږ پوهېږو او مونږ عقیده لرو چې ستا سره په عبادت کښې هیڅ شریک نشته

دوهم ستا سره په عبادت کښې د اشتراک دعوه کول ستا سره دښمني ده، حال دا چې یوازې ستا نه ﷻ زمونږ دوست او زمونږ کارساز یې (ستا د دښمنی څخه پنا غواړو).

دریم مونږ ستا ﷻ عابدان یاستو، مشرکان په مونږ باندې دروغ تړي چې مونږ یې معبودان وه، او هغوی مو عابدان وه

څلورم بلکې حقیقت دا دی چې دغو مشرکانو په دنیا کښې د پېریانو (شیطانانو) عبادت کاوه

(د همدوی په اطاعت مشغول وه) او اکثریت بلکې ټول یې په همدوی باندې عقیده کوونکي او ایمان راوړونکي وه.

۲ـ کله چې پرښتې د هغوی د عبادت څخه انکار وکړي او خپله بېزاري ترې اعلانه کړي، نو الله ﷻ به ټول عابدین او معبودین د عابدینو د تخجیل په ملحوظ مخاطب وګرځوي چې:

نن ورځ تاسو ټول یو تربله نه د ګټې د رسولو توان لرئ او نه یو تربله د ضرر مخنیوی کولی شئ، ای کفارو! تاسو به هیڅکله د دوزخ د اوره نجات مونده نه کړئ.

۳ـ نو د همدې کبله به مونږ هغه کسانو ته د توبیخ او تخجیل دپاره ووایو کومو چې په دنیا کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی وي او کفر یې اختیار کړی وي چې:

ای ظالمانو! تاسو د هغه دوزخ د عذاب مزه وڅکئ په کوم باندې چې تاسو په دنیا کښې عقیده نه درلوده او د دروغو نسبت به مو ورته کاوه.

توضیحات

۱ـ د ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ فِي ٱلۡعَذَابِ مُحۡضَرُونَ ﴾ الآية- مضمون په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی دی، لاندې نظائر یې ولولئ:

الف: د قیامت په ورځ به الله ﷻ عیسی ؑ مخاطب کړي چې: ﴿ ءَأَنتَ قُلۡتَ لِلنَّاسِ ٱتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيۡنِ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ [المائدة: ۱۱٦] یعنې ایا تا خلکو ته ویلي وه چې د الله ﷻ څخه په غیر ما او زما مور په معبودیت سره ونیسئ؟

نو عیسی ؑ به هم تقریبًا همدغه جواب ووایي کوم چې په دې مقام کښې د پرښتو څخه حکایت شوی دی.

ب: کله چې الله ﷻ مشرکان او د دوی باطل معبودان راټول کړي نو د معبودانو څخه به د هغوی په حضور پوښتنه وکړي چې: ﴿ ءَأَنتُمۡ أَضۡلَلۡتُمۡ عِبَادِي هَٰٓؤُلَآءِ أَمۡ هُمۡ ضَلُّواْ ٱلسَّبِيلَ ﴾ [الفرقان: ۱۷] یعنې ایا تاسو زما دغه بندګان بې لارې کړي وه او یا دا چې دوی پخپله سمه لاره ورکه کړې وه؟

نو باطل معبودان به هم د عیسی ؑ غوندې نژدې همدغه جواب تکرار کړي کوم چې الله ﷻ د پرښتو د خولو څخه راحکایت کړی دی.

دلته شیطانان مطلب دي

۲ـ په ﴿ بَلۡ كَانُواْ يَعۡبُدُونَ ٱلۡجِنَّ ﴾ کښې د ﴿ ٱلۡجِنَّ ﴾ د کلمې څخه ابلیس او د ده لښکر مراد دی، الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ ﴾ [الکهف: ۵۰] یعنې ابلیس د پېریانو څخه وه

پاتې شوه دا خبره چې مشرکانو څنګه د شیطانانو عبادت کاوه. نو د دې دپاره مفسرینو کرامو متعدد صورتونه لیکلي دي[۱] چې د ټولو اراده کول هم څه منافات نه لري. د مثال په توګه

(۱) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۱۴۶، نظم الدرر ج۶ ص۱۸۹

الف: مشرکانو د شیطانانو په دعوت د بوتانو عبادت کاوه، نو داسې وګڼل شو لکه چې دوی پخپله د همغوی عبادت کړی وي.

ب: مشرکانو ته شیطانانو څه مجسمې ښودلې وې چې دا د پرښتو مجسمې دي، تاسو يې په عبادت باندې مشغول اوسئ چې تاسو ته په ګټه تمامېږي.

په دغو دواړو صورتونو کښې په ﴿ بَلۡ كَانُواْ يَعۡبُدُونَ ٱلۡجِنَّ ﴾ کښې د ﴿ يَعۡبُدُون ﴾ کلمه د "يطيعُون" د کلمې معنی ورکوي.

په همدې ارتباط د [الأنعام: ۱۰۰] ایت لاندې ښه مشرح بحث تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ، هيله ده چې هلته يو وار مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د ﴿ أَكۡثَرُهُم بِهِم مُّؤۡمِنُونَ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې د مشرکانو اکثريت په شيطانانو باندې معتقد وه او د همغوی اطاعت يې کاوه، حال دا چې د ﴿ بَلۡ كَانُواْ يَعۡبُدُونَ ٱلۡجِنَّ ﴾ جمله دا کار د ټولو مشرکانو بولي، نو پوښتنه دا ده چې دغه جملې يو تربله څه منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو ذکر شوی اعتراض په متعددو لارو سره جواب کړی دی[1] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ أَكۡثَرُهُم ﴾ ضمير يوازې مشرکانو ته راجع نه دی چې اعتراض وارد شي بلکې دا ټولو انسانانو ته راجع دی، او پوره څرګنده ده چې د خلکو اکثريت د شيطانانو اطاعت کوي او اقليت يې ترې ځانونه ساتي خو دا جواب متبادر نه دی.

ب: بهتر جواب دا دی چې ذکر شوی ضمير د نورو ضمائرو غوندې مشرکانو ته راجع دی مګر په مشرکانو کښې داسې اقليت شته چې شرکي عقيده يې د شيطان د اطاعت د کبله نه وه خپله کړې بلکې د عناد او يا د پيغور د ډاره په دغې عقيده باندې کلک وه، د ابو طالب کفر او همدارنګه د فرعون کفر د همدې قبيلې څخه وه چې د دواړو څه ناڅه بحث د [القصص:۵۶] ايت او [النحل:۱۴] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ لَا يَمۡلِكُ بَعۡضُكُمۡ لِبَعۡضٍ ﴾ کښې د "كُمۡ" په ضمير سره څوک ـ څوک مخاطب ګرځولی شوي دي؟

مونږ وايو چې: د دغه ضمير په مخاطبينو کښې مفسرينو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[2]،

---

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۱۵۱؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۷۹

(۲) البحر المحيط ج۸ ص۵۵۷؛ تفسير الطبري ج۲۲ ص۱۰۲

خو بهتر احتمال پکښې دا دی چې دلته عابدين او معبودين ـ برابره خبره ده چې پرښتې وي او که بل څوک ـ ټول مخاطب گرځولي شوي دي. او اصلي مطلب پکښې د مشرکانو تهديد او نااميده گرځول دي. يعنې اې مشرکانو! نن ورځ خو ستاسو د عبادت څخه پرښتو خپله بېزاري اعلانه کړه. خو بالفرض المحال که دوی ستاسو په عبادت باندې قائل هم شي ستاسو په هکله به يې هيڅ شی د وسې پوره نه شي.

د ضمير په همدغه تعميم باندې د ﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ﴾ جمله دلالت کوي.

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتُنَا بَيِّنَـٰتٍ قَالُوا۟ مَا هَـٰذَآ إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُكُمْ وَقَالُوا۟ مَا هَـٰذَآ إِلَّآ إِفْكٌ مُّفْتَرًى ۚ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَآ ءَاتَيْنَـٰهُم مِّن كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا ۖ وَمَآ أَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِن نَّذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا۟ مِعْشَارَ مَآ ءَاتَيْنَـٰهُمْ فَكَذَّبُوا۟ رُسُلِى ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۴۳] او کله چې په کفارو (مشرکانو) باندې زمونږ واضحه (او ښکاره) ايتونه ولوستلی شي نو دوی وايي چې: دغه (محمد) نه دی مگر داسې سړی دی چې د هغو (بوتانو) څخه زمونږ د اړولو اراده لري د کومو. به چې زمونږ پلرونو عبادت کاوه (او غواړي چې په مونږ باندې خپل خان د مشر په حيث ومني).

او دوی دا هم وايي چې: دغه (کتاب) نه دی مگر (په الله ﷻ باندې) جوړ شوي دروغ دي (ترڅو ورته پېروان مونده کړي).

او (بالآخره) هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی، هر کله چې ورته حق ورشي (هغه ته اشاره کوي او) وايي چې دغه نه دی مگر ښکند جادو دی.

[۴۴] او مونږ کفارو (مشرکانو) ته (د قرآن څخه وړاندې) څه کتابونه نه دي ورکړي چې دوی يې (په تکراري توگه) لولوي، او نه مو ورته ستا څخه وړاندې کوم ډاروونکی (پيغمبر) ورلېږلی دی (چې دغه غلطه لاره يې ورته ښودلي وي).

[۴۵] او (د دغو کفارو غوندې) هغو کسانو (هم حق ته) د دروغو نسبت کړی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي، حال دا چې دوی (د دې زمانې کفار) د هغو (مادياتو) لسمې برخې ته نه رسېږي کوم چې مونږ هغوی ته ورکړي وه، نو هغوی زما پيغمبران تکذيب کړه.

نو زما انکار څنگه وه؟ (په هغوی مو څنگه بنياد ويستونکی عذاب ورنازل کړ؟ په کار دي چې دوی ترې عبرت واخلي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ ایتونه په دې تمام شوي وه چې کفارو ته د ظلم او تکذیب د کبله د دوزخ اور ټاکلی شوی دی، په دې ایتونو کښې د هغوی د ظلم او تکذیب څو مثالونو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راخېژي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو د ظلم او تکذیب په ارتباط ابلاغ کړه چې:

۱ـ کله چې په کفارو باندې زمونږ څرګند دلایل او ایتونه ولوستلی شي نو په ځای د دې چې دوی پکښې فکر وکړي او یوې ربنتیانۍ نتیجې ته پرې ورسېږي وایي چې:

الف: دغه سړی چې محمد نومېږي بل څه اراده نه لري یې د دې چې مونږ د هغو معبودانو څخه واړوي د کومو عبادت به چې زمونږ پلرونو کاوه، او خپل ریاست راباندې قبول کړي. خو مونږ هیڅکله د خپلې پلرنۍ لارې څخه بل خوا اووښتونکي نه یاستو.

ب: دغه کتاب چې نوموړي د خپله خانه سره راوړی دی او د الهي کتاب په نامه یې یادوي، دا نه دی مګر دروغ دي، او الله ﷻ ته یې د دې دپاره نسبتوي چې په خلګو باندې یې ومني.

یا په بل عبارت: دا کتاب دروغین کتاب دی او په الله ﷻ باندې یې په دروغو ورتپلی دی چې د ده ﷺ د پلوه نازل شوی دی. مونږ به هیڅکله په دروغین کتاب باندې د الهي کتاب عقیده ونه کړو او ایمان به ورباندې رانه وړو.

ج: او هغو کسانو کومو چې کفر غوره کړی دی، د کفر د امله عادت دا دی چې: په هره وخت او هر کله ورته حق ورشي او یا د نبوت کوم خوارق وګوري نو سمدستي ورته ګوته نیسي چې دا څرګند جادو دی.

که بالفرض دوی د جادو په لقب ورکولو کښې بېره نه کولی او د څه سوچ او فکر څخه یې کار اخستی وی نو احتمال وه چې سرونه یې ورباندې خلاص شوي وی او غاړې یې ورته ایښې وی.

۲ـ ای پیغمبره! د کفارو ادعاګانې یوه هم په دلیل باندې ولاړه نه ده. او دا څکه چې:

الف: نه عقلي دلیل شته چې ته د مشرۍ غوښتونکی یې او یا دا قرآن کریم دروغژن کتاب او یا جادو دی.

ب: او نه پرې نقلي دلیل شته، چې د قرآن کریم څخه وړاندې مونږ هغوی ته کوم کتاب ورنازل کړی وي چې د بل کتاب راوړونکی جادوګر دی او کتاب یې دروغین کتاب دی.

ج: بالآخره هغوی ته مونږ ستا څخه وړاندې کوم ډاروونکی هم نه دی وراستولی چې هغه ورته ذکره شوې توصیه کړې وي.

۳ـ خبره دا ده چې ستا د زمانې کفار د پخوانیو کفارو غوندې بلا دلیله د حقائقو تکذیب کوي نو:

الف: لکه څنګه چې د هغوی څخه مالونو او اوږدو عمرونو د عذاب مخه وانه ړولی شوه همدارنګه د دوی څخه هم مالونه او ثروتونه د عذاب مخه نه شي اړولی.

حال دا چې دوی ته ورکړی شوي نعمتونه د هغو نعمتونو لسمې برخې ته هم نه شي رسېدلی کوم چې هغوی ته ورکړی شوي وه، چې د هغوی عمرونه ډېر اوږده او جسامتونه يې ډېر غټ-غټ وه.

ب: خو د دې سره- سره هغوی زما د پيغمبرانو تکذيب وکړه او ورباندې کافر پاتې شوه، نو ما يې تکذيب وغانده او عذاب مې ورباندې ورنازل کړه.

ج: نو وګورئ چې زما غندل څنګه وه او څه نتيجه يې ورکړه؟ ايا د هغوی بېخ او بنياد مې ونه ويست؟ ايا تول مې پوپنا نه کړه؟

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَمَآ ءَاتَيْنَٰهُم مِّن كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا ﴾ کښې د "يَدْرُسُونَ" کلمه د "درس" څخه اشتقاقه شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران: ۷۹] ايت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده.

۲ـ په دې باندې علاوه د همدغه ايت شريف مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی چې: ﴿ أَمْ أَنزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا۟ بِهِۦ يُشْرِكُونَ ﴾ [الروم: ۳۵] يعنې ايا مونږ په مشرکانو باندې کوم دليل نازل کړی دی نو هغه دليل د هغو بوتانو په حقيت باندې ناطق دی کوم چې دوی پرې شرک کوي او پرې مشرکان ګرځېدلي دي؟ (دغسې نه ده).

مِعْشَار څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَمَا بَلَغُوا۟ مِعْشَارَ مَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ ﴾ کښې د ﴿ مِعْشَار ﴾ کلمه د "عُشْر" (لسمې برخې) معنی ورکوي[1].

دا د يو پلوه، او د بل پلوه د ذکرې جملې په ضمائرو کښې مفسرينو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[2]، خو کوم احتمال چې جمهورو خوښ کړی دی هغه دا دی چې: د ﴿ بَلَغُوا۟ ﴾ ضمير د "مکې مشرکانو يا د دې زمانې کفارو" ته راجع دی او ﴿ ءَاتَيْنَٰهُمْ ﴾ غائب ضمير د پخوانيو کفارو څخه عبارت دی.

يعنې: د دې زمانې کفار د هغو مادي نعمتونو لسمې برخې ته هم نه شي رسېدلی کوم چې پخوانيو کفارو ته ورکړی شوي وه، چې عمرونه يې اوږده وه او شتمنۍ يې ډېرې وې. خو د الله ﷻ د عذاب په مقابل کښې ورته هيڅ شي څه ګټه ونه شوه رسولی نو ايا د دې زمانې کفارو ته به څه ګټه ورسولی شي؟

﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ۖ أَن تَقُومُوا۟ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا۟ ۚ مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُم بَيْنَ يَدَىْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾ قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۷
(۲) روح المعاني ج۲۲ ص۱۵۴؛ زاد المسير ج۶ ص۲۴۱؛ البحر المحيط ج۸ ص۵۵۹

فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ
بِٱلْحَقِّ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ إِن ضَلَلْتُ
فَإِنَّمَآ أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي وَإِنِ ٱهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِيٓ إِلَيَّ رَبِّيٓ إِنَّهُۥ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ﴿٥٠﴾

[۴۶] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: زه تاسو ته په یوه خبره باندې پند درکوم (هغه دا) چې تاسو خاص د الله ﷻ (د رضا) په خاطر دوه دوه تنه او یا یو-یو تن پورته شئ، بیا (په دې کښې) فکر (پوره غور او تحقیق) وکړئ، چې ستاسو په اندیوال (محمد ﷺ) پورې څه لیونتوب نشته.
ستاسو اندیوال نه دی مګر ستاسو دپاره د سخت عذاب په وړاندې داروونکی دی (او بس).

[۴۷] (ورته) ووایه چې: (بالفرض المحال) کوم اجر چې زه ستاسو څخه غواړم نو هغه دې همدا ستاسو وي (هغه دې تاسو ته تبریک وي)، زما اجر نه دی مګر په الله ﷻ باندې دې (چې تفضلاً یې په خپل اقدس ذات باندې منلی دی)، او الله ﷻ په هر شي باندې شاهد دی (هیڅ شی ترې غیاب نه شي موندلی، نو زما په ذکره شوې خبره باندې هم شاهد دی).

[۴۸] (ورته) ووایه چې: یقینًا زما رب ﷻ په حق سره ویشتل کوي (ماته یې په وحې سره را استوي، او همدی ﷻ) په ټولو غیوبو باندې پوه دی (هغه څوک ډېر ښه پېژني چې د نبوت جوګه وي).

[۴۹] (ورته) ووایه چې: (دغه دی) حق راغی او باطل به نه (په وده) شروع وکړي او نه به بېرته راوګرځي (بلکې بالکل به محوه او نابود شي).

[۵۰] (ورته) ووایه چې: که (بالفرض المحال) زه ګمراه شوم نو یقینًا زما ګمراهي به زما په خپل خان وي (د هر چا څخه وړاندې به یې ضرر په ما وي)، او که زه لاره موندونکی کړم نو په هغه (څه به یې مونده کړم کوم) چې زما رب ﷻ ماته وحې کوي (نو په دې صورت کښې به یوازې همدا تاسو متضرر وګرځئ).
(همدغه دوهم صورت واقعیت او حقیقت دی ځکه چې) یقینًا زما رب ﷻ (د ټولو اقوالو اورېدونکی (او په علم او قدرت سره ماته ډېر) نژدې دی (که بالفرض زه دروغژن وی نو دومره فرصت به یې نه وی راکړی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په تهدید باندې ختم شوی وه چې د پخوانیو کفارو د حالاتو څخه عبرت واخلئ او حق ته غاړې کېږدئ، په دې ایتونو کښې همدغه توصیه د خواخوږۍ په ښتو کلماتو کښې وړاندې شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د دعوت د وړاندېنې طرز څخه وروسته دا ځل په بل طرز او طریقې سره د کفارو هکله دعوت وچلوه هغه دا چې:

۱ـ مشرکان مخاطب کړه او ورته ووايه چې:

الف: زه تاسو يوې ډېرې مهمې خبرې ته متوجه کوم. چې تفصيل يې دا دی:

ب: تاسو خاص د الله ﷻ د رضا دپاره او د حق د پلټنې په غرض، دوه-دوه تنه او يو-يو تن پورته شئ او ښه په دقت سره فکر وکړئ چې:

ج: ستاسو په انډيوال (محمد ﷺ) پورې هيڅ ليونتوب نشته، د ده ﷺ کلام او دعوت د ليونيانو د کلام او دعوت سره څه تشابه نه لري.

محمد ﷺ په تاسو کښې نااَشنا سړی نه دی بلکې په تاسو کښې ماشوم رالوی شوی دی او تاسو ته يې کړه وړه او صداقت او امانت ډېر ښه معلوم دی.

د: نو په همدې بنياد محمد ﷺ نه دی مګر تاسو ته د يوه سخت عذاب د راتلو څخه وړاندې ډاروونکی دی او بس، تاسو ته په کار دي چې د جادوګر او ليوني او داسې نور لقبونه ورباندې کښېښږدئ.

۲ـ دا هم ورته ووايه چې: ای مشرکانو! که بالفرض زه ستاسو څخه د دعوت په قبول باندې څه مزدوري غواړم نو هغه دې د همدا ستاسو وي، زه ترې خپله بېزاري اعلانوم. او دا ځکه چې:

الف: زما اجر او ثواب په بل هيچا نه دی مګر په الله ﷻ باندې دی چې د مهربانۍ د کبله يې په خپل اقدس ذات باندې د هغه التزام کړی دی.

ب: الله ﷻ په هر شي باندې شاهد دی او هيڅ شی ترې غياب نه شي موندلی، نو په همدې بنياد زما زړه هم ورته معلوم دی چې زه ستاسو څخه د څه شي تمه نه لرم. بلکې زه الله ﷻ شاهد ګرځوم چې زه په خپله خبره کښې رښتينی يم.

۳ـ دا هم ورته وايه چې: يقيناً زما رب ﷻ په حق سره د باطل ماغزه وباسي او د منځه يې وړاندې وړي، د همدې کبله يې ماته د وحې سلسله پيل کړې ده او پيغمبر يې جوړ کړی يم.

يقيناً زما رب ﷻ په ټولو غيبونو باندې ډېر ښه پوه دی. نو دا هم ورته معلومه ده چې څوک د پيغمبر ګرځولو دپاره مناسب دی او څوک مناسب نه دی.

۴ـ دا هم ورته ووايه چې: دغه دی حق راغی او د باطل (کفر) ماغزه يې تيت پرک کړه چې په راتلونکي کښې به نه په ظهور باندې پيل وکړي او نه به بېرته راوګرځي. نو تاسو ته په کار دي چې د حق پيروي وکړئ او خپل ځانونه د حق په پيروۍ کښې اماماں او مخکښان وګرځوئ. نه پرشاتلونکي

۵ـ بالآخره مشرکانو ته ووايه چې:

الف: ای مشرکانو! که بالفرض المحال زه په خپله ادعاء کښې دروغژن او ګمراه يم، نو د ټولو څخه وړاندې به ما خپل ځان ته ضرر رسولی وي. او پوره څرګنده ده چې هيڅوک خپل ځان ته ضرر نه رسوي. او په مصيبت کښې يې نه غورځوي.

ب: او که زه په سمه لاره باندې روان يم نو دا کار بدون د الهي وحې څخه امکان نه لري، نو په دې صورت کښې به ماته ضرور خپل رب ﷻ وحې کړې وي، لهذا زه به واقعي او رښتيانی پيغمبر اوسم.

واقعیت همدا دوهم صورت دی، چې زما رب ﷻ د ټولو اقوالو اورېدونکی دی، او ما ته په علم او قدرت سره ډېر نژدې دی. کله چې د همده ﷻ د پلوه درګرده زما تائید کېږي نو معلومه شوه چې په وړاندېنیو دواړو صورتونو کښې دوهم صورت حقیقت لري او دا څکه چې زما رب ﷻ په دروغو باندې د نبوت مدعي خلکو ته رسوا کوي او تائید یې نه کوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ أَن تَقُومُوا لِلَّهِ ﴾ کښې د ﴿ تَقُومُوا ﴾ کلمه د قیام څخه اشتقاقه شوې ده، لکه څنګه چې په ﴿ وَأَن تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ ﴾ [النساء:۱۲۷] کښې د ﴿ تَقُومُوا ﴾ کلمې د همدغه قیام څخه اشتقاق موندلی دی، په دغو دواړو ایتونو کښې قیام د زیات تحقیق او زیات اهتمام څخه عبارت دی[۱]؛ نو په دې مقام کښې به یې د معنی حاصل داسې راوخېژي چې:

زه تاسو ته د یوې خبرې په هکله نصیحت کوم، هغه دا چې تاسو په ډېر اهتمام سره په پوره اخلاص دوه-دوه تنه د افکارو تبادله وکړئ او بیا یې په انفرادي توګه هم پوره وڅېړئ چې ستاسو په انډیوال (محمد ﷺ) پورې کوم جنون او لیونتوب نشته.

یادونې

۲ـ په دې مقام کښې لاندې یادونې په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿ مَا بِصَاحِبِكُم مِّن جِنَّةٍ ﴾ کښې د نبي کریم ﷺ څخه په "صَاحِبْ" سره تعبیر وکړی شو، ترڅو مشرکان په غور ووهلی شي چې نبي کریم ﷺ خو په تاسو کښې ځلوښت کاله عمر تېر کړی دی چې تاسو ته یې ټول کړه وړه او صداقت او هوښیاري ښه معلومه ده، نو تاسو ته څه مناسب دي چې د لیوني او جادوګر لقب ورکوئ.

په همدې هکله د [الأعراف:۱۸۴] ایت لاندې څه تحقیق تېر شوی دی والحمد لله ﷻ چې یو ځل لوستل یې بې ګټې نه دي.

ب: په ﴿ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُم ﴾ کښې د ﴿ نَذِيرٌ ﴾ کلمې یوه عملي صحنه د یوه حدیث شریف په رڼا کښې د [الشعراء:۲۱۴] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ذکره شوې ده، چې یو ځل کتل یې ګټور دي.

قَذَف څه معنی؟

۳ـ په ﴿ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ ﴾ کښې د ﴿ يَقْذِفُ ﴾ کلمه د "قَذَف" څخه اشتقاقه شوې ده، "قَذَف" د لرې غایه څخه په ویشتلو دلالت کوي[۲]، خو په دې مقام کښې "قَذَف" د وحې څخه عبارت دی[۳].

شاید چې په دغه تعبیر کښې به دې ته اشاره وي چې بالفرض که الله ﷻ په خپل فضل سره وحې

---

[۱] تفسیر اللباب ج۱۶ ص۸۴
[۲] مفردات الراغب ص۴۱۲
[۳] المحرر الوجیز ج۱۳ ص۱۴۹

نه وي نازله کړې نو په يوه حرف باندې به يې هم څوک نه وي پوه شوی، يعنې وحې د خلکو څخه ډېره بعيده ده خو د الله ﷻ په فضل سره رانږدې شوې ده.

همدې مضمون ته په [الأنعام: ۱۲۴] او [النحل: ۲] ايتونو کښې هم اشاره شوې ده.

إبْدَاء او إعَادَة څه ته وايي؟

۴ـ په ﴿ قُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾ کښې د ﴿ يُبْدِئُ ﴾ او ﴿ يُعِيدُ ﴾ دواړه فعلونه په ترتيب سره د "إبْدَاء" او "إعَادَة" څخه اشتقاق شوي دي، چې په دې مقام کښې دواړه لازم فعلونه دي (متعدي نه دي)[1] دواړه د محوه کولو څخه کنايه دي[2].

يعنې دغه دی حق دين راورسېد او باطل (کفري دين) محوه او نابود شو، چې نه به بيا په وده پيل وکړي او نه به د دوهم خل دپاره بېرته راتاو شي.

همدا مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ۚ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾ [بني إسرائيل: ۸۱] يعنې: او حق راغلی او باطل محوه شو، يقيناً باطل محوه کېدونکی دی.

﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ فَزِعُوا۟ فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا۟ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٥١﴾ وَقَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦ وَأَنَّىٰ لَهُمُ ٱلتَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا۟ بِهِۦ مِن قَبْلُ ۖ وَيَقْذِفُونَ بِٱلْغَيْبِ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ فِى شَكٍّ مُّرِيبٍۭ ﴿٥٤﴾ ﴾

[۵۱] او کله چې ته په هغه وخت کښې کفار وګورې چې په هيبت (او ډار) کښې واقع شي (نو ته به ډېر عجيبه حال وګورې)، نو (دوی لره به په دغه وخت کښې) هيڅ ډول نجات نه وي، او د نږدې ځای څخه به (په ډېرې توندۍ سره) ونيولی شي.

[۵۲] او کفار به (په دغه وخت کښې) ووايي چې: مونږ په محمد ﷺ باندې ايمان راوړی دی، حال دا چې د لرې ځای (د محشر د ميدان) څخه به دوی ته د ايمان رانيول د کومه شي (چې ايمان يې قبول وګرځي).

[۵۳] په داسې حال کښې چې پخوا (په دنيا کښې) وړباندې کافر شوي وه، او د لرې ځای څخه به يې په غيبو (په پټو سترګو او بلا دليله په القابو) ويشتل کول (چې دا ساحر دی! شاعر دی! ليونی دی! او داسې نور).

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۲۸

(۲) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۳۵

[۵۴] او (په دغه وخت کښې) به د کفارو په منځکښې او د هغه شي په منځکښې پرده واقع کړی شي کوم چې دوی به یې غواړي (چې ورته حاصل شي، لکه د ایمان قبول، یا بېرته دنیا ته ستنېدل او داسې نور)،

(د دې زمانې د کفارو سره به داسې عمل وکړی شي) لکه څنګه به چې د دوی د وړاندېنیو امثالو کفارو سره عمل (کار) ترسره کېږي.

یقینًا ټول کفار (په دنیا کښې) په سخت وارخطاکوونکي شک کښې واقع دي (چې د وتلو په ټولو دروازو باندې یې سترګې پټې کړې دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې مشرکانو ته په ډېرو پستو کلماتو کښې پند ورکړی شوی وه چې د کفر څخه لاس واخلي او په اسلام باندې مشرف شي، خو هغوی قبول نه کړ او خپل کفر او شرک ته یې ادامه ورکړه. په دې ایتونو کښې د هغوی هغه حال ته اشاره شوې ده په کوم کښې به چې هغوی د ارمان سره مخامخ شي او ذکر شوی پند به قبول کړي خو څه ګټه به ورته ونه شي رسولی.

نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! نن ورځ خو مشرکان او کفار ستا پند او نصیحت نه قبلوي او خپل خانونه ورباندې کاڼه اچوي، خو داسې ورځ را روانه ده چې هغوی به پکښې ستا نصیحت قبول کړي مګر څه ګټه به ورته ونه رسوي او هغه دا چې:

۱ـ ته به په هغه وخت کښې ډېر عجیب حال وګورې چې کله د قیامت ورځ قائمه شي، نو:

الف: په دغه وخت کښې به کفار په سخت ډار کښې پرېوځي او د خلاصون او نجات دروازې به هم ورباندې وتړلی شي.

ب: په دغې ورځ کښې به هغوی ته په عذاب سره نیول ډېر نژدې وي چې په ډېره اسانۍ سره نیولی کېږي او د تېښتېدلو توان به ونه لري، په سات کړی کښې به دوزخ ته ورټېلوهلی شي.

۲ـ په دغه وخت کښې به کفار ووایي چې: مونږ په قرآن کریم باندې ایمان راوړی دی او ستا پند او نصیحت مو قبول کړی دی، خو د دغه وخت ایمان او اعتراف به ورته هیڅ ګټه ونه شي رسولی او دا څکه چې:

الف: د ایمان راوړلو ځای دنیا ده چې دار التکلیف دی، او آخرت خو دار التکلیف نه دی بلکې دار الجزاء دی.

ب: په هغه وخت کښې ایمان راوړل داسې مثال لري لکه څوک چې د آخرت څخه دنیا ته لاس راوغزوي او څه یې چې په ګټه تمامېږي هغه ترې رااوچت کړي.

لنډه دا چې آخرت د دنیا څخه ډېر لرې دی، د هغه ځای څخه دلته لاس نه راغزولی کېږي.

ج: حال دا چې کفارو په همدغه قرآن کریم باندې په دنیا کښې کفر غوره کړی وه او هیڅ نصیحت ته یې غوږ نه نیوه.

د: هغوی به په دنیا کښې پیغمبر ﷺ او قرآن کریم په ډول-ډول لقبونو یادوي یادول. لکه جادوګر او جادو، یا شاعر او شعر او داسې نور.

هغوی د دغو لقبونو په اثبات باندې هیڅ دلیل نه درلود، بلکې د هغوی مثال داسې وه لکه چې څوک د ډېر لرې ځای څخه په پټو سترګو په یو هدف باندې فیرونه کوي.

هـ: نو په دغه وخت کښې به د کفارو او د هغه شي ترمنځ حائل واقع شي کوم ته چې د هغوی اشتهاء راځي او زړونه یې غواړي. یا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به د کفارو غوښتنه رد کړی شي، نه به یې ایمان قبول کړی شي او نه توبه.

۳ـ ای پیغمبره! په دغې ورځ کښې لکه څنګه چې ستا د اُمت د کفارو ایمان او توبه نه قبلېږي همدارنګه چال چلند به د دوی د هغو امثالو سره هم وکړی شي کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي، بلکې دغه به د ټولو کفارو حال وي او هیڅوک به مطلب ته ونه رسېږي چې ایمان یې قبول شي. او دا ځکه چې:

هلته به د ټولو کفارو څخه وخت تېر وي چې په یقین سره دوی ټول نن ورځ په ډېر قوي شک کښې پراته دي او هیڅ نصیحت وړباندې څه اثر نه غورځوي.

توضیحات

۱ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿إِذْ فَزِعُوا﴾ د کلماتو څخه دنیاوي عذاب مراد کړی دی[1]، خو بهتره دا ده چې دلته اُخروي عذاب مراد کړی شي چې د راتلونکو ایتونو مضمون ورسره ډېر ښه تړاو لري[2].

نو په همدې بنیاد، که څه هم د "فَزِعُوا، أُخِذُوا، قَالُوا، حِيلَ، فُعِلَ" کلمې د ماضي صیغې دي خو باید د مضارع په صیغو سره معنی کړی شي[3].

او کله چې د یو شي واقع کېدل یقیني وي نو هلته ترې کله-کله په عربي ژبه کښې په ماضي سره تعبیر صورت نیسي چې متحقق الوقوع ده، ته به وایې چې لا وړاندې واقع شوی دی.

فَوت څه معنی؟

۲ـ په ﴿فَلَا فَوْتَ﴾ کښې د ﴿فَوْتَ﴾ کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې یو شی د سړي څخه دومره لرې واقع شي چې رانیول یې مشکل او سخت وګرځي[4]. په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه په نجات سره معنی کړې ده[5].

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۲ ص۱۰۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۴۴
(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۵۹۲، البحر المحیط ج۸ ص۵۶۴
(۴) مفردات الراغب ص۴۰۰
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۳۱۴

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴾ کلمات د نیولو د سرعت څخه کنایه دي[۱].

يعنې کله چې ته کفار وګورې چې د قیامت په ورځ یې د عذاب هیبت احاطه کړي نو د نجات ټولې دروازې به وربانديې وتړلی شي او په عین حال کښې به په ډېرې جلتۍ او توهین آمیزه توګه ونیولی شي، نو ته به هلته ډېر عجیب حال وګورې.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَقَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِهِۦ ﴾ کښې او همدارنګه د راتلونکي ایت په ﴿ وَقَدْ كَفَرُواْ بِهِۦ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د "بِهِ، بِهِ" دواړه ضمیرونه څه شي ته راجع دي؟

مونږ وايو چې: د دغو دواړو ضمیرونو مرجع که په (الله ﷻ، محمد ﷺ، قرآن کریم، یوم البعث) کښې هره یوه مرجع وټاکل شي په اصل مطلب باندې څه اثر نه پرېوځي، مګر څرنګه چې د وړاندېنیو ایتونو څخه راپه ډېخوا د نبي کریم ﷺ د رسالت موضوع مطرحه ده نو بهتره دا ده چې ذکر شوي ضمیرونه نبي کریم ﷺ ته راجع وګڼل شي.

په دې باندې علاوه په ﴿ وَأَنَّىٰ لَهُمُ ٱلتَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴾ کښې د "تناوُش" کلمه د نژدې ځایه څخه د یوه شي را اخستلو ته وضعه شوې ده[۲].

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېژي چې: د قیامت په ورځ به کفار ووايي چې: مونږ په محمد ﷺ باندې ایمان راوړی دی چې لیونی او جادوګر نه دی بلکې په حقه پیغمبر دی. خو د هغوی د دغه وخت ایمان به هیڅکله د قبول مقام ته ونه رسېږي او دا ځکه چې د ایمان د قبول ځای دنیا ده او هلته به د هغوی څخه دنیا ډېره لرې پاتې شوې وي، نو ایمان به یې داسې مثال ولري لکه څوک چې د لرې ځای څخه د یوه شي د رانیولو اراده وکړي حال دا چې هلته یې لاس نه وررسېږي او د لاس د وررسېدلو په وخت کښې یې ترې انکار کړی وي او خپل ځان یې وربانديې ګول اچولی وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: الله ﷻ په ﴿ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴾ کښې د محشر میدان ته د "بعید" لقب ورکړی دی چې د قیامت ورځ د دنیا څخه ډېره لرې واقع ده، حال دا چې په بل ایت کښې یې ورته د قُرب نسبت کړی دی چې: ﴿ ٱقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ ﴾ [الأنبياء: ۱] يعنې خلکو ته د دوی محاسبه (د قیامت ورځ) نژدې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دوه ایتونو سره څه منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: د دنیا د اختتام څخه وړاندې د قیامت ورځ نژدې ده چې راتلونکې ده او سات په سات رانژدې کېږي. اما د دنیا د اختتام څخه وروسته به ترې لرې وګرځي چې ګړی په ګړی به یې ترې فاصله اضافه کېږي.

---

(۱) روح المعاني ج ۲۲ ص ۱۵۷
(۲) لسان العرب ج ۶ ص ۳۶۱

نښه دا چې د قیامت د ورځې دوه لقبونه (قریب، بعید) د دوه وو وختونو په نسبت صورت نیسي نو څه منافات سره نه لري.

بیا هم د قذف معنی

۵ـ په ﴿ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴾ کښې د "یَقْذِفُونَ" کلمه د "قَذْف" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ لږ وړاندې د [سبا:۴۸] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې "قذف" د پټه وضعه شوی دی چې څوک د لرې ځای څخه ګوزارونه کوي چې په هدف نه نښلي.

په دې مقام کښې همدغه معنی د ﴿ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴾ په کلماتو سره تاکیده شوې هم ده چې د عدم ثبوت، او عدم دلیل څخه کنایي دی. او دا ځکه چې مشرکانو هیڅ دلیل نه درلود چې نبي کریم ﷺ ته د شاعر یا ساحر او یا نور کفري لقبونه ورکړي.

په دې باندې علاوه، که څه هم د "یَقْذِفُونَ" کلمه مضارع ده، خو په ماضي باندې دلالت کوي، لکه چې معطوف علیها جمله ﴿ وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِن قَبْلُ ﴾ یې هم ماضي ده.

په همدې ارتباط مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۹۱] ایت لاندې ښه خوندور بحث لیکلی دی چې کله-کله د ماضي څخه د تقبیح د پاره په مضارع سره تعبیر کولی شي.

نو د ذکرو شوو ملحوظاتو په بنیاد د ایت شریف مضمون داسې راځېږي چې: په بعید مکان (د محشر په میدان) کښې به په نبي کریم ﷺ باندې څنګه د مشرکانو ایمان د قبول مقام ته ورسېږي حال دا چې هغوی ورباندې په دنیا کښې کفر غوره کړی وه او په پټو سترګو او بلا دلیله به یې ورباندې د کفري لقبونو ګوزارونه کول او خپله کفري عقیده به یې ورباندې سات په سات پیاوړې کوله.

څو نکات

۶ـ په ﴿ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه وکړئ:

الف: د "حِیلَ" کلمه مجهوله ماضي ده او د "حَوْل" ـ لکه "قَوْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د "حَیْلُولَة" (پردې) معنی ورکوي او مستتر ضمیر یې همدغه مصدر ته راجع دی[۱]، چې په عربي محاورو کښې مثالونه او نظائر لري[۲].

ب: که څه هم په ﴿ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ ﴾ کښې د "ما" کلمه ځینو مفسرینو کرامو په دنیاوي مالونو او ثروتونو باندې هم تفسیره کړې ده[۳]، مګر مونږ ته داسې برېښي چې د هغوی تفسیر به د مثال په توګه صورت نیولی وي او حصر به یې مطلب نه وي، او ذکره شوې کلمه به مقبول ایمان او د بوتانو شفاعت ته هم شامله وي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۱۵۹
(۲) شرح ملا جامي في النحو ص۱۳۴
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۴۵؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۵۶۴؛ زاد المسیر ج۶ ص۲۴۴

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: د قیامت په ورځ به د کفارو ترمنځ او د هغو شیانو ترمنځ حائل او پرده واقع کړی شي، کوم چې د هغوی زړونه یې غواړي، لکه مقبول ایمان او مقبول شفاعت، یا لکه بېرته دنیا ته ستنېدل او د مالونو او ثروتونو څخه ګټه پورته کول او نور.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې د قیامت په ورځ خو د ټولو کفارو سره په یوه وخت کښې ذکر شوی چال چلند صورت نیسي، حال دا چې د ﴿ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ ﴾ څخه ظاهراً څرګندېږي چې مخکې والی او وروسته والی به ولري؟

مونږ وایو چې: د ﴿ مِّن قَبْلُ ﴾ کلمات په ﴿ فُعِلَ ﴾ پورې تعلق نه نیسي چې ذکر شوی اعتراض وارد شي، بلکې د ﴿ بِأَشْيَاعِهِم ﴾ پورې مربوط دی. نو حاصل یې داسې لاس ته راځي چې:

ای پیغمبره! ستا د اُمت د کفارو سره به هغه چال چلند اجراء کړی شي کوم به چې د دوی د وړاندېنیو امثالو سره صورت نیسي، نو د ټولو غوښتنې او مشتهیات به د پښو لاندې کړی شي او هیڅوک به یې مطلب ته ونه رسېږي.

یادونه

۸_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۵۷] ایت لاندې لیکلي دي چې کله کوم شي ته د خپل لفظ څخه صفت جوړ کړی شي نو د همغه شي په قوت باندې دلالت کوي. په ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُّرِيبٍ ﴾ کښې د ﴿ مُّرِيبٍ ﴾ کلمه د "رَيْب" څخه اشتقاقه شوې ده چې د "شك" سره مرادفه ده، ته به وایې چې د خپل لفظ څخه ورته صفت جوړ کړی شوی وي، نو دلته هم د شک په قوت باندې دلالت کوي.

یعنې: کفارو ته به د قیامت په ورځ څکه ذکر شوي مشکلات وردمخه شي چې نن ورځ دوی په ډېر قوي شک کښې پراته دي چې د هیڅ دلیل د اغېز لاندې نه راځي.

د الله ﷻ په توفیق د سبأ سورت په پښتو ژبه ترجمه او تفسیر شو.

د الله ﷻ څخه د راتلونکو سورتونو د ترجمو او تفسیرونو د ختمولو توفیق هم غواړو.

۱۴۲۱/۱۲/۲۹ هـ ق - ۱۳۸۰/۱/۴ هـ ش.

فاطر (۳۵)

سریزه

۱_ دا سورت په دووه وو نومونو باندې نومول شوی دی چې دواړه د سورت د اولنې ایت څخه اخستل شوي دي، یو نوم یې "فَاطِر" دی او بل یې "اَلْمَلَائِكَة" دی[۱]. نو په همدغو دواړو نومونو باندې د قرآن کریم د نورو سورتونو څخه جدا ګرځولی شوی دی.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د دې سورت د ایتونو شمېره پنځه څلوېښتو (۴۵) ته رسېږي[۲].

ب: د کلمو شمېر یې اوه سوه اوه نوي (۷۹۷) دی[۳].

ج: د حرفونو شمېر یې درې زره یو سلو دېرش (۳۱۳۰) دی[۴].

۳_ دا سورت (فاطر) مکي سورت دی[۵] چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی.

د دې سورت محتویات

۴_ په دې سورت (فَاطِر) کښې هم د نورو مکي سورتونو غوندې په عقیدوي احکامو باندې ډېر زور اچولی شوی دی، لکه د الله ﷻ توحید، د نبي کریم ﷺ نبوت، د قیامت قیام، بعث بعد الموت او داسې نور.

د دواړو سورتونو تناسب

۵_ دا سورت (فَاطِر) او وړاندېنی سورت (سبأ) سره یو تریله ډېر تناسبونه لري. د مثال په ډول:

الف: دواړه سورتونه مکي سورتونه دي او دواړه په ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ﴾ سره پیل شوی دی.

ب: په دواړو کښې د الله ﷻ د نعمتونو په ذکر باندې زور اچولی شوی دی، ترڅو د عقیدې د تصحیح دپاره ذریعه وګرځولی شي.

ج: په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي او ډاډ ورکړی شوی دی.

د: په دواړو کښې د الله ﷻ د کامل قدرت مثالونه ښودلی شوي دي، او داسې نور.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُولِيْٓ اَجْنِحَةٍ مَّثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ ؕ يَزِيْدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَآءُ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ ۝ مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۴ ص۳۱۸
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۵۶۴
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۹۷
(۴) تفسیر الخازن ج۵ ص۱۷۳
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۴۶

رَّحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ۖ وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] ټولې ستاينې (او سپېڅلي صفات) خاص الله ﷻ لره دي، چې د اسمانونو او ځمکو بدون د سابق مثال پیدا کوونکی دی، (او هم) د داسې پرښتو پیغام رسوونکي ګرځوونکی دی چې د دوه وو-دوه وو او درېوو-درېوو او څلورو-څلورو وزرونو خاوندانې دي.

(په دې باندې علاوه) الله ﷻ په پیدایښت کښې هغه څه زیاتوي کومو ته یې چې اراده وشي (او دا ځکه چې) یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت درلودونکی دی.

[۲] الله ﷻ چې څه شی د خلکو دپاره پرانيزي هر یو رحمت (او نعمت) چې وي نو د هغه دپاره هیڅ بندونکی نشته، او هر هغه شی چې (الله ﷻ یې د بندګانو څخه) بند کړي (هر نعمت چې وي) نو د هغه دپاره د الله ﷻ د بندولو څخه وروسته هیڅ پرانستونکی نشته.

او (دا ځکه چې) الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت د وروستنیو ایتونو په مضامینو کښې دا خبره هم شامله وه چې الله ﷻ به د قیامت په ورځ هرومرو د مؤمنانو دښمنانو (کفارو او مشرکانو) ته د خپلو کړو وړو په سبب ابدي عذاب او دائمي سزا ورکړي.

په دې ایتونو کښې مؤمنانو ته تلقین شوی دی چې په همدې نسبت تاسو د الله ﷻ حمد او ثنا ووایاست، چې د یو پلوه به ستاسو دښمنان په سزا ورسوي او د بله پلوه یې په تاسو باندې د خپل رحمت دروازې پرانستې دي، نو د رحمت پرښتې د همدې کبله د غیبو څخه ځي راځي او پروازونه کوي. چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ ټول حمد او ټولې ستاینې په الله ﷻ پورې اختصاص لري او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ بدون د سابق مثال څخه د اسمانونو او ځمکو پیداکوونکی دی، ایا د ده ﷻ سره څوک سیالي کولی شي؟

ب: همدی ﷻ د غیبو څخه د پرښتو رالېږونکی دی چې د وحې په شمول خپل رحمتونه د همدوی په سلسله په خپلو مخلوقاتو باندې رانښکته کوي.

ج: د اسمانونو او ځمکو غونډې یې پرښتې هم بدون د سابق مثال څخه پیدا کړي دي، او د دوه وو-دوه وو او درېوو-درېوو او هم د څلورو-څلورو او لا د دې څخه د اضافه وزرو درلودونکې یې جوړې کړې دي، چې په ډېر سرعت سره د همده ﷻ د اوامرو په سرته رسولو کښې پروازونه کوي

د: په دې باندې علاوه الله ﷻ په پیداکولو کښې (د کم او کیف په لحاظ) هغه څه اضافه پیدا کوي کوم ته یې چې اراده وشي. د مثال په توګه ځینو پرښتو ته یې د ذکرو شوو عددونو څخه زیات وزرونه هم ورکړي دي، چې اندازه یې فقط همده ﷻ ته معلومه ده او بس، او د نورو کیفیاتو معلومات یې هم په همده ﷻ پورې اختصاص لري.

ه: لنډه دا چې الله ﷻ په هر شي باندې کامل قدرت لري. نو په همدې بنیاد:

۲_ کله چې د خپلو بې اندازې رحمتونو څخه کوم یو رحمت په خپل مخلوق باندې ورپرانیزي نو د هغه مخه هیڅ شی نه شي بندولی.

۳_ او هر یو رحمت چې د خپل مخلوق څخه بند کړي نو د ده ﷻ د بندولو څخه وروسته یې هیڅوک او هیڅ شی راخوشې کوونکی نه شي جوړېدلی.

د مثال په توګه: هیڅوک د الله ﷻ د ارادې په خلاف نه وحې جارې کولی شي او نه یې د وحې د جارې کولو مخه بندولی شي.

۴_ نو الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی دی او هر یو کار یې د حکمتونو په بنیاد صورت نیسي.

توضیحات

۱_ په ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾ کښې د ﴿فَاطِرِ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۱۴] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده، چې الله ﷻ د ځمکو او اسمانونو رومبی پیداکوونکی دی چې نه یې د بل چا پیداکول ترمیم کړي دي او نه یې په پیدا کولو کښې په بل چا پسې اقتداء کړې ده.

د پرښتو په موجودیت عقیده

۲_ د پرښتو په هکله لاندې معلومات یاد ساتل په کار دي:

الف: د پرښتو په موجودیت عقیده کول فرض دي، هرڅوک چې ترې انکار وکړي هغه کافر بالله دی او په ابدي توګه به په دوزخ کښې پروت وي.

ب: مونږ د پرښتو په هکله په هغه شي باندې عقیده لرو کوم چې په قرآن کریم او احادیثو کښې په اثبات رسېدلی وي.

نو په همدې بنیاد مونږ په اجمالي توګه معتقد یاستو چې پرښتې متعدد وزرونه لري اما د وزرونو تفصیلي علم یې الله ﷻ ته سپارو.

ج: ځینو علماوو کرامو د پرښتو په ارتباط زښت ډېر نصوص (ایتونه او احادیث) راغونډ کړي دي[1] الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي چې دلته رانقلول یې ډېر اوږدوالی پیدا کوي.

د: د ﴿يَزِيدُ فِي ٱلْخَلْقِ مَا يَشَآءُ﴾ څخه د مقام (وړاندې جملې) په ملحوظ د اشارې په توګه معلومېږي

---

(۱) شرح العقیدة الطحاویة لابن ابي العز الدمشقي ص۴۰۱

چې ځینو پرښتو ته الله ﷻ د څلورو وزرو څخه اضافه وزرې هم ورکړي دي، چې په یوه حدیث کښې یې په یوه مثال باندې صراحت هم شوی دی هغه دا چې عبد الله بن مسعود ﷺ فرمايي چې: «أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ»[1] یعنې یقینًا نبي کریم ﷺ جبرائیل امین ﷺ (په خپله اصلي څېره) لیدلی دی چې شپږ سوه وزرې یې درلودې.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡۚ هَلۡ مِنۡ خَٰلِقٍ غَيۡرُ ٱللَّهِ يَرۡزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِۚ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۖ فَأَنَّىٰ تُؤۡفَكُونَ ﴿٣﴾ وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدۡ كُذِّبَتۡ رُسُلٞ مِّن قَبۡلِكَۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرۡجَعُ ٱلۡأُمُورُ ﴿٤﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلۡغَرُورُ ﴿٥﴾ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ لَكُمۡ عَدُوّٞ فَٱتَّخِذُوهُ عَدُوًّاۚ إِنَّمَا يَدۡعُواْ حِزۡبَهُۥ لِيَكُونُواْ مِنۡ أَصۡحَٰبِ ٱلسَّعِيرِ ﴿٦﴾ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَهُمۡ عَذَابٞ شَدِيدٞۖ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَأَجۡرٞ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ أَفَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنٗاۖ فَإِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُۖ فَلَا تَذۡهَبۡ نَفۡسُكَ عَلَيۡهِمۡ حَسَرَٰتٍۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِمَا يَصۡنَعُونَ ﴿٨﴾ ﴾

[۳] ای خلکو! په تاسو باندې د الله ﷻ نعمتونه درپه یاد کړئ، (او ووایاست چې) ایا د الله ﷻ څخه په غیر کوم پیداکوونکی شته چې تاسو ته (روزمره) د اسمان او ځمکې څخه روزي درکوي؟ (حقیقت دا دی چې په حقه) معبود نشته مګر الله ﷻ دی (او بس)، نو تاسو (د حقې لارې څخه) څنګه (او په څه وجه) تاوولی کېږئ؟

[۴] او (ای پیغمبره!) که کفار تاته د دروغو نسبت کوي نو (ته مه غمژن کېږه ځکه چې) یقیناً ستا څخه مخکښې ډېرو پیغمبرانو ته د دروغو نسبت کړی شوی دی (په دې هکله ستا ملګري ډېر دي). او خاص الله ﷻ ته ټول کارونه ورګرځولی کېږي (د حساب کتاب ورځ راروانه ده).

[۵] ای خلکو! یقینًا د الله ﷻ وعده حقه ده (او د شیطان وعده دروغژنه ده) نو تاسو لره دې حقیر (او نژدې) ژوند دوکه نه کړي، او نه دې تاسو لره په الله ﷻ سره ډېر دوکه کوونکی (شیطان) دوکه کړي.

[۶] یقینًا شیطان (ډېر دوکه باز) تاسو ته (پخواني) دښمن دی نو تاسو یې د دښمن په حیث ونیسئ (او د دوستۍ لاس مه ورکوئ). بې شکه شیطان د دې دپاره خپل ټولګي (پېروانو) ته دعوت

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۸، او ج۲ ص۷۲۰

ورکوي ترڅو هغوی (د همده ملعون غونډې) د دوزخ ملګري جوړ شي.

[۷] هغو کسانو ته (په آخرت کښې) سخت عذاب دی کومو چې کفر غوره کړی دی. او هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او نېک (صالح) عملونه یې کړي دي خاص همدوی ته (د الله ﷻ د پلوه عظیم الشان) مغفرت او لوی اجر دی.

[۸] ایا نو هغه څوک کوم ته چې خپل بد عمل ښایسته کړی شوی وي نو د ښایسته (نېک عمل) په حیث ورته ګوري (د هغه چا غونډې دی چې ورته نه وی ښایسته کړی شوی)؟

نو یقیناً الله ﷻ (د حکمت په مقتضی) هغه څوک ګمراه کوي کوم ته یې چې اراده وشي او هغه چا ته هدایت کوي کوم ته یې چې اراده وشي.

نو (ای پیغمبره!) ستا (مبارک) ځان دې په کفارو (د دوی په کفر) باندې د حسرتونو (او افسوسونو) د کبله (د منځه) لاړ نه شي (چې هلاک شي).

بې شکه الله ﷻ په هغو کارونو باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې هغوی یې په ډېر مهارت سره اجراء کوي (نو موافقه سزا به ورکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱_ د وړاندېنیو ایتونو په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې د نعمتونو ورکړه یوازې د الله ﷻ په اختیار کښې ده او بس. په دې ایتونو کښې همدغه مطلب په لاندې ټکو سره تعقیب شوی دی:

الف: باید ټول خلک د الله ﷻ په نعمتونو باندې اعتراف وکړي او د شیطان په لمسون ونه غولېږي چې ناشکرۍ ته یې ملاوې وتړي او په کفر باندې کلک شي.

ب: د خلکو د ناشکرۍ په صورت کښې په کار دي چې نبي کریم ﷺ په صبر او زغم کښې په پخوانیو پیغمبرانو پسې اقتداء وکړي او خپله حوصله خرابه نه کړي.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

۲_ ای پیغمبره! کله چې ټول نعمتونه د الله ﷻ د پلوه دي، نو ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای خلکو! تاسو د الله ﷻ هغه نعمتونه په شکر (عقیدې او عمل) سره یاد کړئ کوم یې چې په تاسو باندې پېرزو کړي دي، نو د کفر څخه اجتناب وکړئ او د اسلام لاره غوره کړئ.

ب: ای خلکو! تاسو خو روزمره په هغې روزۍ باندې لګیا یاست کومه چې الله ﷻ تاسو ته د اسمانونو څخه په باران او د ځمکې څخه په نباتاتو سره درکوي.

نو په کار دي چې تاسو عبادت هم یوازې په الله ﷻ پورې مختص وګرځوئ. او دا ځکه چې

اول: ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک د روزۍ پیداکوونکی شته؟

دوهم: نو تاسو د الله ﷻ د عبادت څخه کوم لور ته اړولی کېږئ؟

درېیم: ایا دا خبره مناسبه ده چې روزي د الله ﷻ د پلوه درکوله کېږئ او په عبادت سره باطلو معبودانو ته سرونه ښکته کوئ؟

۳_ ای پیغمبره! که خلکو ستا ذکره شوې توصیه قبوله نه کړه او ستا تکذیب ته یې بدې وهلې نو ته وربانديې ډېر مه غمژن کېږه، او دا څکه چې:

اول: ته د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر یې، نو څه چې په هغوی باندې د خپلو-خپلو امتونو د پلوه ورغلي وه هغه به په تا باندې هم درځي، نو لکه څنګه چې د هغوی تکذیب شوی وه همدارنګه به ستا تکذیب هم کېږي.

دوهم: لکه چې هغوی د زغم څخه کار اخستی وه، ته هم باید د زغم څخه کار واخلې.

دریم: څکه چې د ټولو کارونو اخرنی مرجع الله ﷻ ته ده او بس، چې د هر کار سره به مناسبه سزا یا جزا ورکړي. یا په بل عبارت: ته خپله دعوتي دنده سرته ورسوه نور نو الله ﷻ پوهېږي او کار یې.

۴_ ای پیغمبره! یو ځل بیا ټول خلک (د مسلمانانو په شمول) مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای خلکو! یقیناً د الله ﷻ وعده حقه او ربنتیا ده، د حساب کتاب ورځ در روانه ده چې ټول کارونه به پکښې د الله ﷻ حضور ته وړاندې کړی شي.

ب: تاسو د دغې ورځې دپاره تیاری ونیسئ او زما دعوت قبول کړئ چې د نجات خاوندان جوړ شئ.

ج: تاسو لره دې دا نژدې او حقیر ژوند ونه غولوي چې حقیقي او ابدي ژوند وربانديې هېر کړئ او هیڅ تیاری ورته ونه نیسئ.

د: همدارنګه تاسو دې په هیڅ وجه غولوونکی شیطان ونه غولوي خاصتاً په دې وجه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی امید دی چې تاسو ته به کفر هم وبښي او په دوزخ کښې به مو پرې وانچوي.

ه: نو د شیطان په دغې غولونې باندې مه غولېږئ، الله ﷻ هیچا ته کفر نه بښي، او د کفر څخه پرته د نورو ګناهونو بښل او نه بښل هم د الله ﷻ په اختیار کښې دي، څوک وربانديې په زور بښل نه شي کولی.

و: یقیناً شیطان ستاسو قدیمي دښمن دی، هیڅکله هغه تاسو ته د خیر خبره نه کوي بلکې غواړي چې تاسو وغولوي او د هلاک په کنده کښې مو ورواچوي. نو تاسو ته په کار دي چې د دوستی لاس ورنه کړئ او په دښمنی سره یې ونیسئ.

ز: یقیناً شیطان غواړي چې تاسو په خپل ټولګي کښې شامل کړي، البته د دې دپاره چې د خپل ځان غوندې مو ابدي دوزخیان وګرځوي، هغه د همدې مطلب په غرض خپلو پیروانو ته دعوت چلوي.

۵_ کله چې قیامت قائم شي نو ټول خلک به د محاسبې په نتیجه کښې په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ووېشلی شي:

الف: هغو کسانو ته د الله ﷻ په نزد ډېر سخت عذاب ټاکلی شوی دی کومو چې کفر غوره کړی دی او په همدغه کفري حال باندې مړه شوي دي.

ب: هغو کسانو ته خاص د همدوی دپاره د الله ﷻ د پلوه د ګناهونو مغفرت او ډېر لوی اجر دی کومو چې په دنیا کښې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې ورسره ضمیمه کړي وي.

۶_ ای پیغمبره! د ذکر شوي بیان څخه وروسته لاندې ټکو ته توجه وکړه:

الف: د قیامت په ورځ خلکه لول خلک په نومورو دوه وو ګروپونو باندې وېشلی کېږي چې د دوارو ګروپونو تګلارې په دنیا کښې جدا جدا دي او د دوارو ترمنځ ډېر لوی تفاوت موجود دی. د مثال په توګه: ایا هغه څوک چې د شیطان د پلوه ورته خپل بد عمل ښایسته ښکاره شوی وي او د نېک عمل په نظر ورته ګوري، د هغه چا غوندې دی کوم چې د شیطان په غولونو نه غولېږي او نېک عمل ورته نېک او بد عمل ورته بد ښکاري؟

ب: ای پیغمبره! کفارو ته چې خپل بده کړنلاره ښایسته بریښي د دې وجه دا نه ده چې ستا په دعوت کښې څه نقصان دی، بلکې وجه یې دا ده چې الله ﷻ د حکمت په مقتضی هغه څوک ګمراه کوي کوم ته یې چې اراده وشي او هغه چانه هدایت کوي کوم ته یې چې اراده وشي.

نو ذکرو شوو کفارو ته یې (د هغوی د بد استعداد د کبله) د هدایت اراده نه ده شوې.

ج: نو ستا مبارک ځان دې په دغو کفارو باندې د حسرت او اندېښنې د کبله د منځه لاړ نه شي (نه ورباندې ځان له ډېره غمه د مرګ په خطره کښې مه اچوه).

د: یقیناً الله ﷻ په هغو کارونو باندې پوه دی کوم چې کفار یې په ډېر مهارت سره اجرا کوي، نو موافق او مناسب چال چلند به ورسره وکړي.

توضیحات

۱_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ هَلۡ مِنۡ خَٰلِقٍ غَيۡرُ ٱللَّهِ ﴾ په اعراب کښې متعدد تحلیلونه کړي دي[۱]، خو کوم تحلیل چې په زړه پورې بریښي هغه په لاندې تکو ولاړ دی[۲]:

الف: په ﴿ مِنۡ خَٰلِقٍ ﴾ کښې د "مِن" توری د استغراق او تاکید دپاره زائد دی.

ب: د ﴿ خَٰلِقٍ ﴾ کلمه مبتدا موصوفه ده چې محلاً مرفوعه ده.

ج: په ﴿ غَيۡرُ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ غَيۡرُ ﴾ کلمه د زیات نکارت د کبله په اضافت سره تعریف نه شي کسب کولی، نو د ﴿ خَٰلِقٍ ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده.

د: د ذکرې شوې موصوفې مبتدا خبر مقدر دی چې مونږ ترې په (موجود) سره تعبیر کوو.

نو حاصل یې داسې راځېژي چې: ای خلکو! ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک خالق شته؟ چې تاسو ته د اسمانونو او ځمکو څخه روزي درکړي، چې د اسمان څخه باران رانازل کړي او یا د ځمکې څخه کوم بوټی (نبات) رازرغون کړي؟.

شیطان چلباز دی

۲_ په ﴿ وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلۡغَرُورُ ﴾ کښې د "غَرُور" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [لقمان ۳۳] ایت لاندې ډېره ښه تحلیله کړې ده، چې اصلاً د غولونکي دپاره وضعه شوې ده خو دلته ترې شیطان

---

[۱] روح المعاني ج۲۲ ص۱۶۵؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۱۰۱

[۲] تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۴۲

مراد دی، بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو خو په دې مقام کښې وربانديې د شیطان د چلونو څو مثالونه وراضافه کوو، ترڅو ترې مؤمنان اجتناب وکړي. هغه دا چې:

الف: شیطان د جنایتونو په هکله خلک ترغیبوي چې الله ﷻ غفور او رحیم دی او هم د ده ﷺ پیغمبر شفاعت کوونکی دی، د جنایتونو د ارتکاب څخه څه ډار په کار نه دی.

ب: اما د نېکۍ په هکله شیطان ډېر زیار وباسي چې د انسان مخه ونیسي.

ج: که په مخه نیولو باندې یې بریالی نه شي نو بیا انسان هڅوي چې د خپل وخت څخه یې تاخیر کړي او په اصلي وخت کښې یې اداء نه کړي.

د: که د نېکیو په ټالولو کښې یې هم خبره ونه منله شي نو بیا زیار باسي چې د اداء کولو په کیفیت کښې یې نیمګړتیاوې پېښې کړي، مثلاً په لمانځه کښې یې د ارکانو تعدیل او طمانیه د منځه یوسي او داسې نور.

ه: کله چې انسان د شیطان د دغې وسوسې په مقابل کښې هم مقاومت وکړي نو بیا یې ریاکارۍ ته هڅوي.

و: بالآخره په دې غوښتنه کښې چې هم ناکام پاتې شي نو بیا یې عُجب او خان بینۍ ته متوجه کوي چې ستا غوندې صالح بل هیڅوک نشته.

دا څو شیطاني وسوسې مونږ د مثال په توګه ذکر کړې کړي که نه نو د ده ملعون چلونه او غولونې د انحصار لاندې نه راځي، په کار دي چې مؤمنان ورته ډېر زیات متوجه اوسي.

یو نحوي تحلیل

۳ـ په ﴿ أَفَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنًا ﴾ کښې د "مَنْ" کلمه د خپلو ټولو متعلقاتو سره مبتدأ ده او خبر یې مقدر دی چې مونږ ترې په "كَمَنْ لَمْ يُزَيَّنْ لَهُ" سره تعبیر کوو، یعنې ایا هغه څوک چې د شیطان د پلوه ورته خپل بد عمل ښایسته کړی شوی وي نو په نېک او حسن نظر ورته ګوري د هغه چا غوندې دي چې خپل بد عمل ورته نه وي ښایسته کړی شوی او په نېک نظر ورته نه ګوري؟

همدا مضمون په نورو ایتونو کښې په صراحت سره نازل شوی دی لاندې یوه بیلګه یې ولولئ: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ ﴾ [محمد:۱۴] یعنې ایا نو هغه څوک چې د خپل رب ﷻ د پلوه په څرګند حجت باندې روان وي د هغه چا غوندې دی کوم ته چې خپل بد عمل د شیطان د پلوه ښایسته کړی شوی وي (او په نېک نظر ورته ګوري)؟

﴿ وَٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَٰهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ كَذَٰلِكَ ٱلنُّشُورُ ﴿٩﴾ مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعِزَّةَ فَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ جَمِيعًا ۚ إِلَيْهِ يَصْعَدُ ٱلْكَلِمُ ٱلطَّيِّبُ وَٱلْعَمَلُ ٱلصَّٰلِحُ يَرْفَعُهُۥ ۚ وَٱلَّذِينَ يَمْكُرُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۖ وَمَكْرُ

أُوْلَٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾ وَٱللَّهُ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَٰجًا ۚ وَمَا تَحْمِلُ
مِنْ أُنثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِۦ ۚ وَمَا يُعَمَّرُ مِن مُّعَمَّرٍ وَلَا يُنقَصُ مِنْ عُمُرِهِۦٓ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ ۚ
إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١١﴾ ﴾

[۹] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې بادونه چلوي نو دا (بادونه) وريځې پورته کوي، نو موږ دغه وريځې مړ ښار (وچې کلکې ځمکې) ته راکاږو نو په دې (د دې په اوبو) سره (همدغه مړه) ځمکه د هغې د مرګ څخه وروسته راژوندۍ کوو (او نبات ترې رازرغونوو او راوباسو).
(ای پیغمبره!) همدارنګه (د قبرونو څخه) راپورته کېدل هم دي (چې د مړو په راپورته کولو سره به ځمکه راژندۍ کړو).
[۱۰] هرڅوک چې عزت غواړي نو (هغه دې د الله ﷻ په اطاعت سره عزت وغواړي او دا خکه چې) ټول عزت الله ﷻ پورې مختص دی.
خاص الله ﷻ ته پاکيزه کلمې پورته کېږي (او د قبول مقام ته رسېږي) او (همدارنګه) صالح عمل چې دی هغه هم الله ﷻ اوچتوي (او د قبول مقام ته يې رسوي).
او (بالمقابل) هغه کسان کوم چې بد تدبيرونه کوي (او د خبيثو کلمو ويونکي دي) همدغو کسانو ته (د الله ﷻ په نزد) سخت عذاب دی. او د دغو کسانو چل (او پټ تدبير) بالکل باطلېږي (او زړونه يې چې کومه نتيجه غواړي هغه به ورباندې مرتبه نه شي).
[۱۱] او الله ﷻ تاسو (د اصل په اعتبار) د خاورو څخه پيداکړي ياست بيا د نطفې څخه، بيا يې تاسو (د همدغه يو اصل څخه) جوړې (نر او ښځه) ګرځولي ياست (چې دنياوي ژوند مو تامين کړي).
او هيڅ ښځينه (په خپل رحم کښې) څه شی نه پورته کوي او نه يې (د رحم څخه) وضعه کوي (زېږي) مګر د الله ﷻ په (کامل) علم سره (چې ټول کيفيات او ټول کميات يې ورته معلوم دي).
او (همدارنګه) هيڅ عمر ورکړی شوي ته عمر (ژوند) نه ورزياتولی کېږي او نه د هيڅ عمر ورکړی شوي څه عمر کمولی کېږي مګر (د محوې او اثبات) په کتاب کښې (ليکلی شوی) دی.
يقينًا دغه (ذکر شوي کارونه) په الله ﷻ باندې اسان دي (نو بيا راژوندي کول هم ورته څه ستونزمن کار نه دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ايتونه په دې تمام شوي وه چې الله ﷻ د کفارو په هغو ټولو کارونو باندې پوه دی کوم چې هغوی يې په ډېر مهارت سره اجراء کوي، نو هرو مرو به موافقه سزا ورکړي. په دې ايتونو کښې د هغې ورځې په راتللو باندې دلايل اقامه کړی شوي دي په کومه کښې به چې ذکره شوې سزا ورکول صورت ونيسي، نو حاصل يې داسې راځېږي:
ای پيغمبره! اوس د قيامت د ورځې په قيام باندې دوه دلايل اقامه کړه چې: دا ورځ ضرور راتلونکې

ده، یو افاقي دلیل او بل انفسي دلیل:

۱ـ د افاقي دلیل خلاصه دا ده چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې بادونه چلوي او هوا ته حرکت ورکوي.

ب: دغه بادونه په تک شنه اسمان کښې وریځې پورته کوي او تحقق ورکوي.

ج: نو بیا مونږ همدغه د باران ځخه ډکه وریځ داسې یوه وطن ته سوق کوو کوم چې وچ کلک وي چې د مړي غونډې هیڅ حرکت پکښې موجودیت نه لري او ځمکه یې په نبات باندې نه راپورته کېږي.

د: نو کله چې په همدغه وطن او ښار باندې باران وورو نو مونږ د همدغه مړه ښار ځمکه د مرګ ځخه وروسته په باران سره راژوندۍ کړو او د نباتاتو په راټوکېدلو باندې پیل وکړي، ته به وایې چې مړی بېرته راژوندی شو.

ه: ای پیغمبره! لکه څنګه چې د ځمکې ځخه مونږ نباتات راوباسو همدارنګه به د قیامت په ورځ ټول خلک د ځمکې ځخه ژوندي راوباسو. لکه څنګه چې مونږ په بادونو سره د وریځو ټوټې راجمعه کوو همدارنګه به په ارواګانو سره د بدنونو خورې ورې ټوټې راجمعه کړو.

نو کفارو ته په کار دي چې د ذکر شوو بیاناتو ځخه د عبرت درس واخلي او د قیامت د قیام ځخه انکار ونه کړي، په دغې ورځ کښې به مؤمنان د عزت خاوندان وي او کفار به د ذلت سره مخامخ وي.

و: په همدې بنیاد هرڅوک چې د عزت او وقار غوښتونکی وي هغه دې د الله ﷻ احکامو ته غاړه کېږدي ترڅو د عزت خاوند وګرځي او دا ځکه چې ټول عزت ورکول او د هر حیثه وقار ورکول په الله ﷻ پورې اختصاص لري، د ده ﷻ ځخه پرته نه څوک عزت لري او نه چاته عزت وربښلی شي.

ز: د الله ﷻ په نزد د عزت موندلو سبب دوه شیان دي، چې یوه د توحید کلمه ویل (ایمان راوړل) دي او بل صالح عمل دی.

نو د الله ﷻ په نزد پاکیزه کلمې د قبول مقام ته پورته کېږي او صالح عمل هم د ده ﷻ په نزد کښې د قبول درجې ته اوچتول کېږي. او بالعکس کفري کلمې او خبیث اعمال د ذلت اسباب دي.

ح: د همدې کبله هغو کسانو ته قیامت په ورځ د ذلت او اهانت سخت عذاب تیاکلی شوی دی کوم چې د بدیو او فتنو د راوېښولو دپاره پټو تدبیرونو ته صورت ورکوي، او غواړي چې د عزت اسبابو ځخه بنده کړي او اسلام خورېدلو ته پرېنږدي.

یا په بل عبارت: څوک چې د طیبې کلمې په عوض د خبیثې کلمې (کفري کلمې) ویونکی وي او د صالح عمل په عوض د بدو عملونو خاوندان وي، نو دغه کسان به هیڅکله په خپل هدف کښې کامیاب نه شي او د بدیو پټ تدابیر به یې د هلاکت او نابودۍ سره مخامخ شي.

۲ـ د قیامت په قیام باندې د انفسي دلیل خلاصه دا ده چې:

الف: ای خلکو! الله ﷻ تاسو د اصل (آدم ؑ) په لحاظ د خاورو ځخه پیدا کړي یاست، او بیا یې په ذاتي لحاظ د نطفې ځخه پیدا ایښت درکړی دی، بیا یې په همدغه فرعي پیدا ایښت کښې تاسو جوړې جوړې ګرځولي یاست، چې ځینې مو نارینه او ځینې نور مو ښځینه دي؛ نو پوښتنه دا ده چې:

ایا همدغه د کامل قدرت خاوند (الله ﷻ) په دې قدرت نه لري چې یو ځل بیا تاسو د قبرونو څخه راپورته کړي او پرته د تدریجه موجودیت درکړي؟

ب: هیڅ ښځینه په خپل رحم (ګېډه) کښې څه شی نه پورته کوي او نه یې ترې وضعه کوي او غورځوي، مګر دا هر یو کار د الله ﷻ په کامل علم سره صورت نیسي، چې ټول کیفیات او کمیات یې ورته ښه پوره څرګند دي؛ نو پوښتنه دا ده چې:

ایا همدغه د کامل علم خاوند (الله ﷻ) ته ستاسو د بدنونو خاورې شوې برزې هو بهو معلومې نه دي؟ چې په څه کیفیت او څه کمیت په ځمکه کښې خورې ورې ګرځېدلې دي او چرته چرته پرتې دي؟

ج: په دې باندې علاوه هیڅ عمر ورکړی شوي ته زیات عمر نه ورکول کېږي او نه ترې کمېږي مګر هغه ټول په کتاب کښې ثبت او لیکلی شوي دي؛ نو پوښتنه دا ده چې:

ایا د همدغه کتاب خاوند (الله ﷻ) ته دا نه ده معلومه چې تاسو به په دنیا کښې څومره عمرونه تېروئ او بیا به څومره وخت په قبرونو کښې مړه پراته یاست او بالآخره بیا به څه وخت د قبرونو څخه راپورته کېږئ او نوی تازه ابدي ژوند او عمر به پیل کوئ؟.

د: لنډه دا چې ستاسو ټول کفیات (اړول او رااړول) د الله ﷻ د کامل قدرت او کامل علم په بنیاد صورت نیسي نو تاسو ته په کار دي چې د قیامت د قیام څخه انکاري ونه ګرځئ:

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَرۡسَلَ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا ﴾ الآية- مضمون په یوه اوږده حدیث کښې د یو صحابي ﷺ سره د نبي کریم ﷺ په لاندې سوال جواب کښې ډېر ښه شرحه شوی دی:

صحابي ﷺ: یا رسول الله! الله ﷻ مړي څنګه راژوندي کوي (په دنیا کښې یې مثال څنګه دی؟).

نبي کریم ﷺ: «أَمَا مَرَرْتَ بِأَرْضٍ مِنْ أَرْضِكَ مُجْدِبَةٍ ثُمَّ مَرَرْتَ بِهَا مُخْصِبَةً!» یعنې ایا ته د خپلو ځمکو څخه په کومه ځمکه نه یې تېر شوی چې وچه کلکه او د نباتاتو څخه خالي وي، او بیا ورباندې تېر شوی یې چې په نباتاتو سره تکه شنه ګرځېدلې وي؟

صحابي ﷺ: هو، ورباندې تېر شوی یم.

نبي کریم ﷺ: «كَذَٰلِكَ النُّشُورُ»[1] همدغه ډول الله ﷻ د قبرونو څخه مړي هم راپورته کوي او ژوندي کوي یې.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په بل اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «ثُمَّ يُنْزِلُ اللهُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيَنْبُتُونَ كَمَا يَنْبُتُ الْبَقْلُ»[2] یعنې بیا به الله ﷻ د اسمان څخه باران رانښکته کړي نو مخلوقات به د ځمکې څخه داسې راشرګند شي او ترې راوبه وخي لکه څنګه چې ترې شنه وابنه رازرغونېږي او ترې راوخي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۷۰
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۷

يو نحوي تقدير

۲_ په ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعِزَّةَ فَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ جَمِيعًا ﴾ کښې د "مَنْ" کلمه د شرط معنی ته متضمنه ده او جزا يې مقدره ده چې د ﴿ فَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ جَمِيعًا ﴾ کلمات وربانديې دلالت کوي او مونږ تري په "فَلْيَتَعَزَّزْ بِاللهِ ﷻ" سره تعبير کوو. يعنې هرڅوک چې د خپل ځان دپاره د دنياوي يا اُخروي عزت او شرف د حاصلولو اراده لري، نو دغه مطلب دې فقط په الله ﷻ سره ترلاسه کړي او د همده ﷻ اطاعت دې وکړي، او دا ځکه چې هر ډول عزت او شرف په الله ﷻ پورې اختصاص لري او په اطاعت سره يې خپلو دوستانو ته ورکوي لکه چې نبي کريم ﷺ او مؤمنان يې وربانديې معزز ګرځولي دي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په دغه ايت شريف کښې د مشرکانو کړنلاره رده شوې ده چې د بوتانو عبادت به يې د عزت او شرف د حاصلولو په نيت کاوه، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً لِّيَكُونُواْ لَهُمْ عِزًّا ﴾ [مريم: ۸۱] يعنې مشرکان د الله ﷻ څخه په غير خپل بوتان د دې دپاره د معبودانو په حيث نيسي ترڅو ورته د عزت او شرف اسباب جوړ شي (او د ذلت څخه نجات ورکړي، خو دغسې نه ده).

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث شريف کښې اشاره کړې ده چې: «وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ»[1] يعنې هيڅوک د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره تواضع نه کوي مګر الله ﷻ به ورته (په دنيا او آخرت کښې) اوچتوالی ورکړي. او په همدې مضمون باندې د ايت شريف متصله فقره هم دلالت کوي هغه دا ﴿ إِلَيْهِ يَصْعَدُ ٱلْكَلِمُ ﴾ الآية.

څو نکات

۳_ په ﴿ إِلَيْهِ يَصْعَدُ ٱلْكَلِمُ ٱلطَّيِّبُ وَٱلْعَمَلُ ٱلصَّٰلِحُ يَرْفَعُهُۥ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه وکړئ:

الف: د ﴿ يَصْعَدُ ﴾ کلمه د "صُعُود" _لکه "قُتُول"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې لازم فعل دی او د ختلو معنی ورکوي[2].

ب: د ﴿ ٱلْكَلِمُ ﴾ کلمه د "كَلِمَة" جمعه ده چې مذکر او مؤنث دواړه ضميرونه ورته رجوع موندلی شي[3]، د همدې کبله دلته د ﴿ ٱلطَّيِّبُ ﴾ په کلمې سره موصوفه شوې ده چې مفرده مذکره ده.

ج: د ﴿ ٱلْكَلِمُ ﴾ کلمه په دې مقام کښې مفسرينو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[4]، خو رئيس المفسرين عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د توحيد په کلمو سره معنی کړې ده[5]، که څه هم د توحيد کلمه (لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ) خو يوه کلمه ده خو شايد چې تعدد (جمعيت) به يې د تکلم کوونکو

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۲۱
(۲) مفردات الراغب ص۲۸۸
(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۵۲۳
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج ۱۶ ص ۱۱۰
(۵) روح المعاني ج۲۲ ص۱۷۴

په لحاظ صورت نیولی وي. یعني الله ﷻ ته د توحید کلمه ـچې په اخلاص سره صورت ونیسي ـ
ورپورته کېږي او د قبول مقام ته رسېږي د هر چا د پلوه چې ووېلی شي.
د: د ﴿ يَرْفَعُهُ ﴾ کلمې د "رَفَع" ـلکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې دلته ترې په رتبه او
شرف کښې اوچتول مطلب دي، دا د یو پلوه.
ه: او د بله پلوه د ذکرې شوې کلمې په ضمائرو کښې متعدد احتمالات صورت نیولی شي[1].
لاندې ځو مثالونه یې ولولئ:

اول: چې مرفوع ضمیر ﴿ ٱلْكَلِمُ ﴾ ته راجع شي او منصوب ضمیر "الْعَمَلُ الصَّالِحُ" ته. یعني د توحید
کلمې صالح اعمال د قبول مقام ته رسوي او دا ځکه چې بدون د همدغې عقیدې څخه صالح اعمال
د الله ﷻ په نزد مقبول نه شي ګرځېدلی.

دوهم: چې مرفوع ضمیر "الْعَمَلُ الصَّالِحُ" ته راجع شي او منصوب ضمیر ﴿ ٱلْكَلِمُ ﴾ ته. یعني صالح
اعمال د توحید کلمو ته پورته والی ورکوي. یا په بل عبارت: کله چې د توحید د کلمې سره صالح
عمل ملګرې شي نو سړی ورباندې د ابدي دوزخ او موقت دوزخ (دواړو) څخه نجات مومي.

دریم: چې مرفوع ضمیر الله ﷻ ته راجع شي او منصوب ضمیر "الْعَمَلُ الصَّالِحُ" ته راجع وګڼلی
شي، یعني الله ﷻ خپل اقدس ذات ته صالح عمل پورته کوي او په لوړه درجه یې قبلوي، حتی چې
اقلاً د یوه نېک عمل په عوض کښې لس اجرونه او عوضونه ورکوي.

تبصره

و: که څه هم ذکر شوی عبارت د وړاندېنیو درېواړو معناوو تحمل کولی شي مګر مونږ ته اولنۍ
معنی بهتره برېښي او دا ځکه چې:

اول: ذکر شوی عبارت په حقیقت کښې د هغه سوال جواب دی کوم چې د وړاندېنۍ جملې څخه
چاته ذهن ته ورته، هغه دا چې: عزت خو ټول الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو پوښتنه دا ده چې باید
بندګان یې په کومه طریقه ترلاسه کړي؟

د جواب حاصل دا دی چې: هرڅوک د دوه وو شیانو په مجموعې سره په دنیا او آخرت کښې
عزت ترلاسه کولی شي، چې یو د الله ﷻ په توحید باندې په اخلاص سره عقیده خپلول دي، او بل
صالح عمل دی.

ته به وایې چې په ذکر شوي عبارت کښې هغه مضمون ته اشاره شوې ده کوم چې په "آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ" کښې منعکس شوی دی.

دوهم: په همدغه مضمون باندې په [النور:۵۵] ایت شریف کښې صراحت شوی دی، نو شاید چې
همغه مضمون به دلته مراد وي، والله ﷻ أعلم بأسرار کتابه ومکنونات خزائنه.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۴۳؛ زاد المسیر ج۶ ص۲۴۸؛ البحر المحیط ج۹ ص۱۹

څو مهم ټکي

۴ـ د ﴿ وَمَا يُعَمَّرُ مِن مُّعَمَّرٍ وَلَا يُنقَصُ مِنْ عُمُرِهِۦٓ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ ﴾ په عبارت کښې لاندې څو مهمو ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ يُعَمَّرُ ﴾ کلمه اصلاً د "عُمُرٌ" ـ لکه "قُفْلٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د بقاء او ژوند معنی ورکوي[۱]، خو کله چې همدغه مصدر (عمر) د تفعيل باب ته واړولی شي لکه چې دلته اووښتی دی، نو دوه معنی ورکوي[۲]، چې يوه د بقاء او ژوند ورکول دي او بله د بقاء او ژوند زياتول دي.

ب: زمونږ په فکر په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د بقاء او ژوند په زياتولو باندې دلالت کوي او دا ځکه چې:

اول: د ﴿ مُّعَمَّرٍ ﴾ کلمه د ژوند او بقاء په ورکړه باندې دلالت کوي، نو که بالفرض د ﴿ يُعَمَّرُ ﴾ څخه هم د ژوند او بقاء ورکړه مطلب شي نو د حاصل شوي شي تحصيل به لازم شي.

دوهم: د ﴿ وَلَا يُنقَصُ ﴾ د کلمې غوښتنه هم دا ده چې د ﴿ يُعَمَّرُ ﴾ د کلمې څخه دې دوهمه معنی اراده کړی شي چې تناسب يې ورسره زيات دی.

ج: په ﴿ مِن مُّعَمَّرٍ ﴾ کښې د "مِنْ" توری دتعميم دپاره زيات شوی دی، ته به وايې چې داسې نازل شوی چې: "وَمَا يُعَمَّرُ أَحَدٌ مِنَ الْمُعَمَّرِيْنَ".

د: دا يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مُّعَمَّرٍ ﴾ د کلمې څخه په صراحت سره ځينې افراد او مصداقات مطلب دي او په ﴿ مِنْ عُمُرِهِۦٓ ﴾ کښې ورته د ځينو نورو افرادو او مصداقاتو په ملحوظ ضمير راجع شوی دی[۳] لکه چې د همدې ډول ضمير يو نظير په [الأحزاب: ۷۲] ايت کښې پوره شرحه شوی دی والحمد لله ﷻ.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د معمرينو (عمر ورکړی شوو) څخه د هيچا عمر نه زياتېږي او نه د هيچا عمر کمېږي مګر هر يو (زيادت او کمښت) په کتاب کښې ثبت دی.

سوال جواب

هـ. که څوک وايي چې: ايا په ازلي کتاب کښې زيادت او کمبود صورت نيولی شي حال دا چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «يَا أَبَا هُرَيْرَةَ! جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ»[۴] يعنې ای ابا هريره! يقيناً په هغه شي باندې قلم وچ شوی دی (تغير نه قبلوي) د کوم سره چې ته پيوسته کېدونکی يې؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ په توفيق د [الرعد: ۳۹] ايت لاندې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) د روايت په بنياد ليکلی شوی دی چې د تقدير کتابونه دوه دي چې:

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۶۰۱
(۲) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۴۵
(۳) البحر المحيط ج۹ ص۲۰
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۷۶۰

اول: يوه ته لوح محفوظ وايي او د أم الكتاب لقب هم ورکولی شوی دی، په دې کتاب کښې تغير او بدلون صورت نه شي نه نيولی.

دوهم: بل ته د كتاب المحو والاثبات لقب ورکولی شوی دی، چې تغير پکښې صورت نيولی شي.

نو په ﴿إِلَّا فِي كِتَٰبٍ﴾ کښې د "كِتَاب" څخه دوهم کتاب مراد دی او په حديث شريف کښې لومړني کتاب ته اشاره ده، والله ﷻ أعلم.

يادونه

و: ځينو مفسرينو کرامو د ﴿وَلَا يُنقَصُ مِنْ عُمُرِهِۦٓ إِلَّا فِي كِتَٰبٍ﴾ معنی داسې اخستې ده[1] چې: د ژوند ورکړی شوو څخه هيچاته څه عمر نه ورکولی کېږي مگر هغه په کتاب کښې ثبت دی، او د همدغه عمر څخه په تېرېدلو سره څه نه کمېږي، مگر هغه هم پکښې ليکلی شوی دی.

د مثال په توګه: که چاته څلوېښت کاله عمر وکړی شوی وي او يو کال ترې تېر شي نو په کتاب کښې نهه دېرش کاله پاتې کېږي.

که څه هم دغه معنی په خپل ذات کښې صحيح معنی ده خو د وړاندېنۍ جملې سره ښه پوره تناسب نه لري، د همدې کبله مونږ خوښه نه کړه.

﴿وَمَا يَسْتَوِي ٱلْبَحْرَانِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَآئِغٌ شَرَابُهُۥ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ ۖ وَمِن كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا ۖ وَتَرَى ٱلْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيْلِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ ٱلْمُلْكُ ۚ وَٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ مَا يَمْلِكُونَ مِن قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾ إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا۟ دُعَآءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا۟ مَا ٱسْتَجَابُوا۟ لَكُمْ ۖ وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ ۚ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾﴾

[١٢] او دوه بحرونه يو برابر نه دي چې دغه ډېر خوږ دی (او) اوبه يې ډېرې ښې (په اسانۍ سره) د ستوني څخه تېرېدونکي دي، او دغه (بل) ډېر تريو (او مالګين) دی، (د دغو دواړو دريابونو ترمنځ الله ﷻ کلکه پرده درولې ده)، او (د دغو دواړو) د هر يوه څخه تاسو تازه غوښې (ماهيان) خورئ او داسې ګاڼې (زيورات) ترې راوباسئ چې تاسو يې اغوندئ (او خپل خانونه ورباندې ډولې ګرځوئ). او (ای کتونکيه!) ته په هر يو درياب کښې ببړۍ ګورې چې (په شدت سره د اوبو) څيروونکي دي ترڅو تاسو د الله ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ (خپلو ځانونو ته روزي ترلاسه کړئ) او شايد چې

(١) تفسير ابي السعود ج٧ ص١٤۶

تاسو (د الله ﷻ د نعمتونو) شکریه وکړئ (او عقیده او عمل سم کړئ).

[۱۳] (الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره) شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې ننباسي او لمر او سپوږمۍ یې مسخر ګرځولي دي چې هر یو (ستاسو د ګټو دپاره) تر ټاکلي شوي نېټې (قیامت) پورې (په خپل-خپل مدار کښې) جریان لري (او حرکت کوي).

(ای بنده ګانو!) دا (د دغو کارونو کوونکې) الله ﷻ ستاسو رب دی، چې خاص همده ﷻ ته (کامله) واکداري ده. او هغه شیان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلئ هغوی د کجورې د زړي د پردې په اندازه هم واکداري نه لري (او نه یې د لاسه څه پوره دي).

[۱۴] (ای بنده ګانو!) که چرته تاسو بوتان وبلئ! (او څه ترې وغواړئ) نو هغوی به ستاسو بلنه وانه وري (چې جمادات دي، اوربېدل نه شي کولی) او که (بالفرض ستاسو بلنه) واوري نو تاسو ته به (قولي او فعلي) اجابت ونه کړئ (او نه یې دا کار په توان کښې شته). او (بالآخره) هغوی به د قیامت په ورځ ستاسو په شرک (عبادت) باندې انکاري شي (چې تاسو زمونږ عبادت نه دی کړی).

(ای پیغمبره!) د خبردار (الله ﷻ) غوندې به تاته (هیڅ خبر ورکوونکی) خبر درنه کړی شي (ځکه چې د ده ﷻ غوندې کامل علم او کامله خبرتیا هیڅوک نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې په بعث بعد الموت باندې ځینې دلایل اقامه کړی شوي وه او په دې ایتونو کښې د الله ﷻ د توحید ځینو دلایلو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! خلکو ته د توحید څه دلایل ور واوروه. هغه دا:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د دوه وو دریابونو ترمنځ یې ډېره قوي پرده درولې ده چې د یوه اوبه د بل د اوبو سره نه شي ګډېدلی. یا په بل عبارت: دواړه دریابونه د اوبو څخه تشکیل شوي دي خو په کیفیت کښې یو د بل سره نه شي برابرېدلی او د دواړو ترمنځ ډېر تفاوت موجودیت لري هغه دا چې:

الف: د دغه یوه دریاب اوبه ډېرې زیاتې خوږې او ډېرې ښې تېرېدونکې دي.

ب: او د دغه بل اوبه ډېرې زیاتې تروې او ترخې دي چې د ستونې څخه تېرېدل یې مشکل دی.

که بالفرض الله ﷻ د خوږ دریاب او تریو دریاب ترمنځ قوي معنوي پرده نه وی قائمه کړې نو اوبه به یې سره ګډې وډې شوې وی او د خواږه دریاب خوږوالی به د منځه تللی وی، او تریو او یا خوږلوړی دریاب به ترې جوړ شوی وی، چې په نتیجه کښې به دغه ترېووالي د څمکو اوبو ته هم سرایت کړی وی او په څاګانو کښې به هم خوږې اوبه نه وی موندلې شوی.

۲ـ په همدغو دواړو دریابونو کښې الله ﷻ تاسو ته د ماهیانو (کبانو) روزنه کوي، چې د هر یوه دریاب څخه یې تاسو رانیسئ او تروتازه غوښې ترې خورئ.

که بالفرض الله ﷻ د تروه او ترخه دریاب ماهیان هم تروه او ترخه ګرځولي وی، نو تاسو به د ذکرو شوو خوږو غوښو د خوراک څخه بې برخې ګرځېدلي وی.

۳_ په دې باندې علاوه، الله ﷻ تاسو ته په دریابونو کښې ګاڼې پیدا کړي دي او جواهر او مرجان یې پکښې ځای په ځای کړي دي، چې تاسو یې ترې راوباسئ او خپل ځانونه وربانديې ښایسته کوئ او د ډول سنګار کار ترې اخلئ.

۴_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د دریابونو ساختمان یې داسې پیدا کړی دی چې بېړۍ پکښې نه ډوبېږي، د همدې کبله ته بېړۍ ګورې چې دریاب څیروي او خپل ځان ته پکښې لاره جوړوي مګر پکښې ډوبېږي نه.

دا د دې دپاره چې تاسو د یوې وچې څخه بلې وچې ته د همدغو بېړیو په ذریعه ورپورېوځئ او د الله ﷻ فضل (حلال مال) ولټوئ او تجارتونه وکړئ. که بالفرض د دریابونو ساختمان یې د بېړیو د چلېدنې دپاره چمتو نه وی پیدا کړي نو تاسو به د بحري سفرونو څخه محروم ګرځېدلي وي.

۵_ ای بندګانو! تاسو د ذکرو شوو نعمتونو شکریه وکړئ او په عبادت کښې ورسره شریکان مه دروئ او هم صالح اعمال خپل کړئ، ترڅو مو د آخرت دپاره څه پانګه تیاره کړې وي.

۶_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو د استفادې دپاره شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې. یا په بل عبارت: د ځمکې په مخ یې ورځې او شپې (دواړو) ته موجودیت ورکړی دی او په دواړو کښې یې ستاسو بېل‌بېل منافع نغښتي دي که نه نو ستاسو ژوند به د مشکلاتو سره مخ شوی وی.

۷_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې په اسمانونو کښې لمر او سپوږمۍ مسخر ګرځولي دي چې تاسو دواړو ته په خپل ژوند کښې اړتیا لرئ.

خو تاسو پوه شئ چې د لمر او سپوږمۍ جریان او ګردش دائمي نه دی بلکې تر یوه ټاکلي وخته پورې به صورت ونیسي، کله چې ټاکلی وخت ورسېږي نو دواړه به د حرکت څخه پاتې شي او هم به یې رڼا او پلوشې د منځه لاړې شي. یعنې دغه دواړه به د قیامت تر قیامه پورې په حرکت کښې وي او بس.

۸_ ای خلکو! دغه واحد او لا شریک الله ﷻ ستاسو رب دی چې ټوله واکداري په همده ﷻ پورې اختصاص لري، او ذکرو شوو قدرتي څو کارونو ته محض د مثال په توګه اشاره وشوه.

۹_ او ای خلکو! هغه بوتان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوئ او په عبادت ورته قائل یاست، هغوی د هیڅ کار د کولو توان نه لري حتی چې د هغې پردې په اندازه قدرت هم ورسره نشته کومه چې د کجورې د زړي څخه راتاوه شوې وي، نو ایا د دغسې ناتوانه شیانو بلنه او عبادت معقول کار دی؟

۱۰_ په دې باندې علاوه ای بوت پرستانو! که تاسو خپل معبودان وبلئ او د بللو اواز ورته وکړئ نو دوی به ستاسو بلنه وانه وري، ځکه چې دوی غوږونه نه لري او جمادات دي.

که بالفرض ستاسو بلنه واوري نو بیا به ستاسو بلنې ته اجابت ونه کړی شي، ځکه چې توان او وسه پکښې نشته او څه یې د لاسه پوره نه دي.

په دې باندې علاوه، ای مشرکانو! همدغه باطل معبودان به د قیامت په ورځ ستاسو د عبادت څخه انکاري شي چې تاسو زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې تاسو د خپلو خواهشاتو او شیطانانو پیروي کړې ده.

۱۱_ الله ﷻ په ټولو حقایقو او ټولو پټښو باندې باخبره دی او د قیامت د ورځې ټول حالات هم څرګند دي، او په دغې ورځ کښې د عابدینو او بوتانو سوال جواب ترې هم پټ نه دی.

نو د همده ﷻ د خبرتیا غوندې خبرتیا به هیڅوک درنه کړی شي او نه بل چا ته دغسې حقایق معلوم دي لکه څنګه چې همده ﷻ ته معلوم دي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَمَا يَسْتَوِي ٱلْبَحْرَانِ ﴾ الآیة کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: لاندې معلومات د [الفرقان:۵۳] ایت لاندې لیکلي شوي دي، والحمد لله ﷻ.

اول: د دوه وو بحرونو څخه کوم بحرونه مطلب دي؟

دوهم: د ﴿ عَذْبٌ فُرَاتٌ ﴾ تحلیل، چې د ډېرو خوږو اوبو معنی ورکوي.

دریم: ﴿ مِلْحٌ أُجَاجٌ ﴾ تحلیل، چې ډېرې تروې او ترخې اوبه ترې مرادې دي.

ب: لاندې مطالب د [النحل:۱۴] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېر شوي دي:

اول: د ﴿ طَرِيًّا ﴾ کلمه د "طَرَوَاة" څخه اشتقاقه شوې ده چې په (تازه) باندې معنی کېږي.

دوهم: د بحري حیواناتو څخه یوازې د ماهي غوښه حلاله ده.

دریم: په څه دلیل په ﴿ تَلْبَسُونَهَا ﴾ کښې د ګاڼو اغوستل نارینه وو ته نسبت کړی شوي دي؟

ج: په ﴿ فِيهِ مَوَاخِرَ ﴾ کښې د ﴿ مَوَاخِرَ ﴾ کلمې د "مَخر، مُخُور" _لکه "قَتْل، قُتُول"_ څخه اشتقاق موندلی دی "مَخْر" یا "مُخُور" دې ته وایي چې بېړۍ په خپل وړاندې تګ سره اوبه څېرې کړي او د څپو اواز اوچت شي[1].

یعنې ای کتونکیه! ته په دریاب کښې بېړۍ ګورې چې اوبه څیروي او بنه په جرپ سره پکښې وړاندې او بېرته تلل کوي مګر مخ ښکته تلل نه کوي چې ډوبه شي.

قطمیر څه معنی؟

۲_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء: ۴۹] ایت لاندې په ﴿ مَا يَمْلِكُونَ مِن قِطْمِيرٍ ﴾ کښې د ﴿ قِطْمِيرٍ ﴾ کلمه معنی کړې ده چې د هغې سپین رنګې نرۍ پردې دپاره وضعه شوې ده په کومه کښې چې د کجورې زړی نغښتی وي.

په عربي ژبه کښې ذکره شوې کلمه د مثال په توګه د تقلیل او تحقیر دپاره استعمالېږي. یعنې ای مشرکانو! ستاسو باطل معبودان ستاسو دپاره د ډېر وړوکی شی (لکه د کجورې د زړي پرده) د

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۱۶۰

درکولو توان هم نه لري پاتې خو لا غبږ شي لکه شفاعت او د دوزخ څخه نجات او داسې نور.

د إستجابة معنی

۳ـ په ﴿ مَا ٱسْتَجَابُواْ لَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ ٱسْتَجَابُواْ ﴾ کلمه د "اسْتِجَابَة" ـ لکه "اسْتِقَامَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "اسْتِجَابَة" د قبول معنی ورکوي، برابره خبره ده چې قولي قبول وي لکه د سوال په جواب کښې د "هو" ویل، او یا فعلي قبول وي لکه د یوه غوښتلي شوي شي ورکول[1].

یعني ای مشرکانو! بالفرض که ستاسو بوتان ستاسو غږ واوري نو تاسو ته به نه قولي اجابت وکړي چې "هو" درته ووایي، او نه به یې فعلي اجابت د لاسه پوره شي چې ستاسو غوښتنه عملاً پوره کړي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ أَنتُمُ ٱلْفُقَرَآءُ إِلَى ٱللَّهِ ۖ وَٱللَّهُ هُوَ ٱلْغَنِيُّ ٱلْحَمِيدُ ﴿١٥﴾ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿١٧﴾ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَىْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰٓ ۗ إِنَّمَا تُنذِرُ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِٱلْغَيْبِ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ۚ وَمَن تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِۦ ۚ وَإِلَى ٱللَّهِ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٨﴾ ﴾

[۱۵] ای خلکو! تاسو الله ﷻ ته اړ یاست، او الله ﷻ چې دی همدی ﷻ بې پروا (او) ستایلی شوی دی (د سپېڅلو صفاتو درلودونکی دی).

[۱۶] که چرته د الله ﷻ اراده وشي (چې تاسو د منځه یوسي) نو سمدستي به مو د منځه یوسي او نوی مخلوق به (مو په عوض) راولي (چې هغوی به ستاسو غوندې نه وي).

[۱۷] او (ای پیغمبره!) دغه کار په الله ﷻ باندې درونډ. (او ګران) نه دی.

[۱۸] او (داسې ورځ راروانه ده چې) هیڅ د پېټي پورته کوونکی نفس به (پکښې) د بل نفس پېټی پورته نه کړي (که څه هم دا د هغه خپلوان وي). او که چرته درونډ بار کړی شوی نفس خپل بار ته (بل څوک) وروبلي (چې د بار څه برخه تري په خپلو اوږو واخلي) نو د ده (د بار) څخه به هیڅ شی پورته نه کړي (او بلل به یې ونه مني) که څه هم (دا د هغه، د قرابت (خپلوی) خاوند وي.

(ای پیغمبره!) یقیناً ته هغه کسان ډاروې (ګټه ورته رسولی شې) کوم چې د خپل رب ﷻ څخه په غیبو سره وېرېږي او (د همدې کبله د خپل رب ﷻ د رضامندی دپاره) لمونځونه دروي. او هرڅوک چې (ستا په ارشاداتو سره خپل ځان) پاک کړي نو یقیناً هغه د خپل ځان دپاره پاکوالی حاصل کړ (ګټه یې همده ته راجع ده). او (که څوک ذکره شوې تزکیه ونه کړي نو) خاص الله ﷻ ته ورتاوېدل دي (خپله سزا به هلته وګوري).

---

(۱) مفردات الراغب ص ۱۰۰.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې دې مضمون ته هم اشاره شوې وه چې واکداري او اختیار یوازې په الله ﷻ پورې اختصاص لري او د ده ﷻ څخه په غیر د مشرکانو باطل معبودان نه څه توان لري او نه پکښې د توان او قبول څه صلاحیت او استعداد شته. په دې ایتونو کښې د ذکر شوي مضمون په نظر کښې نیولو سره یوې تبصرې ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! څرنګه چې واک او اختیار یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري نو:

۱ ـ ټول خلک او خپل ټول دعوتي امت مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: اې خلکو! تاسو ټول فقط الله ﷻ ته د هر حیثه محتاج او اړ یاست، او بل هیڅوک ستاسو اړتیاوې نه پوره کولی شي او نه توان لري چې څه درکړي.

ب: خو د دې سره-سره الله ﷻ بې پروا دی، نه ستاسو عبادت ته محتاج دي او نه دې ته اړ دي چې تاسو خپل خان ته او یا د الله ﷻ بل مخلوق ته روزي ورکړي.

ج: همدارنګه الله ﷻ د ښو صفاتو او محامدو درلودونکی دی، ستاسو تحمید او عدم تحمید ورته یو برابر دي.

د: لکه څنګه چې الله ﷻ تاسو ته وجود درکړی دی او د عدم څخه یې موجود کړي یاست، همدارنګه ستاسو بقاء او ژوند هم یوازې د همده ﷻ په اختیار کښې دي او بس.

ه: نو که الله ﷻ اراده وکړي چې ستاسو بقاء ته خاتمه ورکړي نو سمدستي به تاسو د منځه یوسي او په عوض به مو د خپلې ارادې مطابق نوی او تازه پیدا کړی شوی مخلوق راولي.

و: دغه کار الله ﷻ ته ډېر اسان دی هیڅ ګرانوالی ورته نه لري بلکې فقط د "کُنْ" په ویلو سره چې: "شه!"، ذکره شوې ټوله نقشه عملي کېږي.

ز: اې پیغمبره! خلکو ته دا هم ووایه چې: تاسو ته ډېره سخته ورځ در روانه ده، نو له همدې کبله ستاسو د دنیاوي احتیاج څخه ستاسو اُخروي احتیاج ډېر سخت او ډېر درونډ دی. د وضاحت دپاره لاندې دوه صورتونو ته پام وکړئ:

اول: په دغې ورځ کښې هیڅ پېټی اوچتوونکی کس د بل چا پېټی نه اوچتوي او نه به داسې څوک موندل کېږي چې په خپله خوښه او د خپل ترحم او زړه سوی د کبله د بل چا پېټی په اوږو واخلي، که څه هم بل څوک یې ډېر نژدې خپلوان وي.

دوهم: او که کوم کس چې (د ګناه پېټی یې درونډ وي) د خپل پېټي د پورته کولو دپاره چاته دعوت ورکړي چې: راشه او زما څخه څه ګناه په خپله غاړه واخله (زما اوږې ترې سپکې کړه). نو دغه غوښتنه به یې هم پوره نه کړی شي، که څه هم بللی شوی کس د بلونکي نژدې خپلوان وي، دا ځکه چې په دغې ورځ (قیامت) کښې به هرڅوک په خپل غم اخته وي او هرڅوک به نَفسي نَفسي وایي.

ح: نو خلکو ته په کار دي چې یوازې د الله ﷻ اطاعت وکړي او یوازې د پیغمبر ﷺ دعوت قبول کړي ترڅو یې د دنیا او آخرت مشکلات حل کړي، د مشکلاتو د حل بله لاره نه شته.

۲_ ای پیغمبره! اوس نو د خپل ځان په هکله دا ارشادات په نظر کښې کلک وساته:

الف: ته هر څوک نه شې ډارولی، فقط هغه کسان ډارولی شې کوم چې په غیبو سره د خپل رب ﷻ څخه وېرېږي او په همدې منظور ورته په اخلاص سره لمونځونه دروي. یا په بل عبارت: ستا د دعوت او انذار څخه یوازې ذکر شوي کسان استفاده کولی شي او بس.

ب: هو! څوک چې ستا د دعوت څخه استفاده وکړي او خپل ځان د کفري خاصیتونو څخه پاک کړي نو یقیناً هغوی دغه کار فقط د خپل ځان دپاره وکړ، ګټه یې همدوی ته ورګرځي، په تاباندې یې هیڅ احسان نشته.

ج: بالمقابل څوک چې ذکر شوي صفات ونه لري او د قبول استعداد یې ختم شوی وي هغوی ستا د دعوت او انذار څخه ګټه نه شي پورته کولی نو تاته په کار دي چې د هغوی په کافر پاتې کېدلو باندې ډېر زیات غمژن ونه ګرځې، خاص الله ﷻ ته د هر چا بېرته ورتګ دی نو د هر چا سره به مناسب چال چلند وکړي.

توضیحات

۱_ د ﴿ وَيَأۡتِ بِخَلۡقٍ جَدِيدٍ ﴾ جمله لاندې دوه تفسیرونه درلودلی شي[1]:

الف: که د الله ﷻ اراده وشي نو: ای خلکو! تاسو به ټول د منځه یوسي او په داسې مخلوق باندې به مو عوض کړي چې هغوی تاسو نه پېژني، هغه به نوی مخلوق وي.

ب: که د الله ﷻ اراده وشي نو: ای خلکو! تاسو به په داسې خلکو باندې عوض کړي چې هغوی به د ګناهونو په ارتکاب کښې ستاسو غوندې نه وي، الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت درلودونکی دی.

د ذکرې شوې جملې مضمون په [النساء:۱۳۳] ایت کښې تېر شوی دی، او په [محمد:۳۸] ایت کښې راروان دی.

څو نکات

۲_ د ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ ﴾ الآیة په تفسیر کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ ﴾ په جمله کښې هغه کومک منفي ګرځولی شوی دی کوم چې د کومک کوونکي د پلوه د مهربانۍ او زړه سوي د کبله صورت نیسي لکه چې کفارو به مؤمنانو ته د دغه ډول کومک وعدې ورکولې، چې پوره بیان ته یې په [العنکبوت:۱۲] ایت کښې اشاره شوې ده.

ب: د ﴿ وَإِن تَدۡعُ مُثۡقَلَةٌ ﴾ په جمله کښې هغه کومک نفي کړی شوی دی کوم چې د مطالبې او غوښتنې په اثر صورت نیسي، تقریباً همدې مضمون ته په [عبس:۳۴] او ورپسې ایتونو کښې اشاره شوې ده چې سړی به د خپلوانو څخه د مطالبې د ډاره تښتي.

ج: کله چې ذکر شوي دواړه ډوله کومکونه منفي وګرځولی شوه نو اجباري کومک خو به بالکل

[1] تفسیر ابي السعود ج۷ ص۱۴۸

واقع نه شي او نه به يې د واقع کېدلو امکان وي.

د: که څوک وايي چې په ﴿ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ﴾ کښې د "كَانَ" ضمير چاته راجع دی؟

مونږ وايو چې دغه ضمير هغه مَدعُو (بلل کړی شوي) ته راجع دی په کوم باندې چې وراندې په ﴿ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ ﴾ کښې د ﴿ تَدْعُ ﴾ کلمه دلالت کوي.

ه: دا د يو پلوه، او د بله پلوه زمونږ په فکر ـ والله ﷻ أعلم ـ د ﴿ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ﴾ مضمون د ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴾ د جملې سره هم مراد دی. يعنې هيڅ بار پورته کوونکی به په دغې ورځ کښې د بل چا بار پورته نه کړي که څه هم د بل چا د نژدې خپلوانو څخه وي.

﴿ وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ ۖ وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ إِنْ أَنتَ إِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۚ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾ ﴾

[۱۹] او ړوند (کافر) او ليدونکی (مؤمن) نه برابرېږي (د هر تو پير لري).

[۲۰] او نه تیارې (کفر) او نه رڼا (اسلام).

[۲۱] او نه يخ سوری (جنت) او نه ګرم باد (دوزخ).

[۲۲] او نه ژوندي (مؤمنان) او نه مړي (کفار يو تر بله) برابرېدلی شي.

يقينًا الله ﷻ اورول (هدايت) کوي هغه چاته کوم ته يې چې اراده وشي، او ته (ای پیغمبره!) هغه چاته اورورونکی (هدايت کوونکی) نه يې کوم چې په قبرونو کښې (مړه پراته) دي (نو د کفارو هدايت هم ستا په توان کښې نه دی).

[۲۳] ته نه يې مګر ډارورونکی يې (د کفارو د کفر مسئول نه يې).

[۲۴] يقينًا مونږ ته (ټولو خلکو ته) په حقه سره د زيرې ورکوونکې او ډارورونکې په حيث استولی يې. او (د دې څخه وړاندې) هيڅ اُمت نه وه مګر ډارورونکی پکښې تېر شوی دی (چې يا به پيغمبر وه او يا به بل داعي وه).

[۲۵] او (ای پيغمبره!) که کفار تاته د دروغو نسبت کوي نو (ته ورباندې مه خپه کېږه ځکه چې) يقيناً هغو کسانو هم (خپلو پيغمبرانو ته) د دروغو نسبت کړی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي، هغوی ته خپل پيغمبران په معجزاتو سره او په صحيفو سره او (بالآخره) په روښانه کتابونو سره ورغلي وه (خو هغوی ونه منل).

[۲۶] بیا ما هغه کسان (په عذاب سره) ونیول کومو چې کفر غوره کړی وه، نو (ته وګوره چې) زما ناآشنا عذاب څنګه وه (څه یې ورباندې وکړه، ایا تول یې پوپنا نه کړه)؟.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د [فاطر:۹] ایت څخه راپه دېخوا د قیامت په قیام او د الله ﷻ په توحید باندې زښت ډېر دلایل اقامه کړی شوي وه او بالآخره وړاندېنی متصل ایت په دوه وو مطالبو سره تمام شوی وه: یو نبي کریم ﷺ ته تسلي او ډاډ ورکول، او بل دا چې الله ﷻ ته بېرته ورتګ او د قیامت قیام ضروري دی.

په دې ایتونو کښې همدغه دوه مطلبونه د بحث مدار ګرځولي شوي دي، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ته په دې باندې ډېر مه غمږن کېږه چې د زښتو ډېرو دلایلو د اقامه کولو سره‌سره کافران نه د الله ﷻ په وحدانیت عقیده خپلوي او نه د قیامت په قیام ایمان راوړي. او دا ځکه چې:

۱ـ ړوند او بینا (کافر او مومن) یو برابر نه دي او تیارې او رڼا (کفر او اسلام) یو برابر نه دي، او نه یخ سوری او نه ګرمه هوا یو برابر دي، او نه جنت او دوزخ سره برابر دي.

بلکې د بینا او مؤمن سره د اسلام او ایمان په خاطر د جنت یخ سوری مناسب دی او د ړانده او کافر سره د کفریاتو د کبله د دوزخ ګرم اور مناسب دی.

نو د قیامت قیام ضرور دی ترڅو ذکر شوي مناسبات عملاً صورت ونیسي، چې مؤمنان جنت ته داخل شي او کفار دوزخ ته ورتېل وهلی شي.

۲ـ ای پیغمبره! ته د کفارو په دوزخي جوړېدلو باندې ډېر مه غمږن کېږه، ستا په دعوت او هلو خلو کښې هیڅ قصور نشته بلکې هغوی د قبول استعداد د لاسه ورکړی دی او د مړو غوندې ګرځېدلي دي (د مؤمنانو غوندې ژوندي نه دي)، او پوره واضحه ده چې د دعوت په قبول کښې نه مړي د ژوندیو سره برابرېږي او نه ژوندي د مړو سره.

۳ـ ستا په توان کښې نشته چې ته مړو ته خپل دعوت ور واوروې او ورباندې قبول یې کړې، نو د همدې کبله ته په کفارو باندې هم خپل دعوت نه شې قبلولی.

هو! الله ﷻ کولی شي چې هغه چا ته ستا دعوت ورواوروي او ورباندې قبول یې کړي کوم ته یې چې اراده وشي، خو د ده ﷻ اراده د حکمتونو په بنیاد صورت نیسي چې په عنادي کفارو کښې منفي ده.

۴ـ لنډه دا چې ته ـ ای پیغمبره!ـ په آینده کښې هم هغو کسانو ته خپل دعوت نه شې ورواورولی او نه یې ورباندې قبلولی شې کوم چې په قبرونو او هدیرو کښې پراته دي، او نه ته په دغه کار باندې مکلف یې، ته فقط په إنذار (ډارولو) باندې مکلفیت لرې چې په ډېره احسنه طریقه باندې دې سرته رسولی دی.

۵ـ ای پیغمبره! مونږ ته په حقه سره د بشیر او نذیر په حیث دنیا ته استولی یې لکه څنګه چې

مونږ ستا څخه وړاندې پیغمبران خپلو خپلو قومونو ته په همدغه حیث استولی وه. ستا څخه وړاندې زښت ډېر پیغمبران تېر شوي دي او ته د ټولو وروستنی پیغمبر یې.
لنډه دا چې هیڅ اُمت نه دی تېر شوی مګر ډاروونکی به پکښې موجود وه چې یا به پخپله پیغمبر وه او یا به یې په اِنذار او دعوت کښې نائب وه.

۶_ ای پیغمبره! که ستا د زمانې عنادي کفار تا نه قبلوي نو ته ډېر مه غمژن کېږه او حوصله مه خرابه، ځکه چې هغو کفارو هم د خپلو خپلو پیغمبرانو تکذیب کړی وه کوم چې د دوی څخه پخوا تېر شوي دي، دوی خو د هغوی په قدم روان دي.
هغوی ته خپل پیغمبران علیهم السلام په معجزو او صحیفو او هم په روښانه کتابونو (تورات، انجیل او زبور) سره ورغلي وه خو هغوی ورباندې ایمان رانه وړ، چې بیا ما په عذاب سره ونیول او ټول مې پوپنا کړه.
نو ته وګوره چې هغوی لره زما عذاب څنګه بېخ ویستونکی وه او زما انکار په هغوی باندې څه اثر وغورځاوه؟ او څنګه ناآشنا عذاب مې ورباندې نازل کړ؟
ستا اُمت ته په کار دي چې د هغوی څخه عبرت واخلي او ستا په معجزو او روښانه کتاب (قرآن کریم) باندې عقیده خپله کړي، که نه نو دهغوی په مېنه به یې شپه شي.

توضیحات

په ذکرو شوو ایتونو کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

۱_ د ﴿ وَمَا يَسْتَوِى ٱلْأَعْمَىٰ وَٱلْبَصِيرُ ﴾ په مضمون سره په قرآن کریم کښې ډېر ایتونه نازل شوي دي چې یو د [هود:۲۴] ایت دی.

۲_ په ﴿ وَلَا ٱلظُّلُمَـٰتُ وَلَا ٱلنُّورُ ﴾ کښې د "ظُلُمَات" او "نُور" دواړو کلمو شرحه د [البقرة:۲۵۷] ایت لاندې ولولئ.

۳_ په ﴿ وَلَا ٱلظِّلُّ وَلَا ٱلْحَرُورُ ﴾ کښې د "ظِل" کلمه د [النساء:۵۷] او [الرعد:۳۵] ایتونو لاندې ډېره ښه شرحه شوې ده، والحمد لله ﷻ.

او د "حَرُور" کلمه د ګرمې هوا (باد) معنی ورکوي، چې د "سَمُوم" د کلمې سره مرادفه ده[1]، خو په دې مقام کښې د "ظِل" څخه جنت مراد دی او د "حَرُور" څخه دوزخ[2]. یعنې جنت د دوزخ سره برابر نه دی او دوزخ د جنت سره نه شي برابرېدلی.

۴_ د ﴿ وَمَا يَسْتَوِى ٱلْأَحْيَآءُ وَلَا ٱلْأَمْوَٰتُ ﴾ مضمون په ډېرو ایتونو کښې منعکس شوی دی چې یو نظیر یې په [الأنعام:۱۲۲] ایت کښې تېر شوی دی.

۵_ په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَآءُ ﴾ کښې د ﴿ يُسْمِعُ ﴾ کلمه د "يَهْدِيْ" معنی ورکوي، لکه چې الله ﷻ

---
(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۳۰۴؛ مفردات الراغب ص۱۱۰
(۲) تفسیر الطبري ج۲۲ ص۱۲۸

په بل ایت کښې فرمایي: ﴿ وَٱللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ [البقرة:۲۱۳] یعنې او الله ﷻ هغه چا لره سمې لارې ته هدایت کوي (مطلب ته یې رسوي) کوم ته یې چې اراده وشي.

۶ـ په ﴿ وَمَآ أَنتَ بِمُسْمِعٖ مَّن فِي ٱلْقُبُورِ ﴾ کښې د "مُسْمِع" کلمه د "هَادِي" په معنی سره ده، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلْعُمْيِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ ﴾ [الروم:۵۳] یعنې ای پیغمبره! ته د ړندو کفارو هدایت کوونکی نه یې، چې د ګمراهۍ څخه یې بچ کړې او مطلب ته یې ورسوې.

۷ـ او د "سماع الموتی" موضوع مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النمل: ۸۰] ایت لاندې د ضرورت په اندازه څېړلې ده، او په اضافه څېړنو باندې یې دا کتاب نه اوږدوو.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي: لکه څنګه چې نبي کریم ﷺ "نذیر" دی همدارنګه "بشیر" هم دی، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد په ﴿ إِنْ أَنتَ إِلَّا نَذِيرٌ ﴾ کښې د حصر په توګه یوازې د ﴿ نَذِيرٌ ﴾ کلمه نازله شوې ده؟

مونږ وایو چې: دلته د عنادي کفارو په هکله بحث روان دی، نو د همدې مقام په دلالت سره دغه حصر په نظر سره د "بشیر" کلمې ته صورت نه دی نیولی، ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دا حصر په نظر سره د "مسئول" کلمې ته دی کومه چې د مقام څخه معلومېږي:

یعنې ای پیغمبره! ستا څخه د کفارو د کافر پاتې کېدلو په ارتباط پوښتنه نه کېږي بلکې ته فقط په دې خبره مسئول یې چې هغوی د الله ﷻ د عذابه وډار کړې.

۹ـ د ﴿ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴾ په متعلق د [القصص:۴۶] ایت لاندې څه سوال جواب تېر شوي دي والحمد لله ﷻ، چې په دې مقام باندې د بنه پوهېدلو دپاره یې کتل ضروري دي.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٖ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ۚ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدُۢ بِيضٞ وَحُمْرٞ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٞ ﴿۲۷﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلْأَنْعَٰمِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ كَذَٰلِكَ ۗ إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿۲۸﴾ ﴾

[۲۷] ایا ته نه ګورې چې: یقینًا الله ﷻ د اسمانه اوبه (باران) نازل کړی دی، نو مونږ په دغه (باران) سره (د ځمکې څخه) په داسې حال کښې میوجات راوباسو چې رنګونه یې مختلف وي.

او د غرونو څخه (ځیني غرونه) سپین او سره خطونه دي (د سپینو او سرو خطونو درلودونکي دي) چې د دغو خطونو رنګونه (هم په خپل-خپل ذات کښې) مختلف دي، او (ځیني نور غرونه بالکل سوچه تک تور دي (او ځیني لا سوچه نور رنګونه لري).

[۲۸] او داسې (مخلوق) چې رنګونه یې د دغو (میوجاتو) غوندې مختلف دي، د خلکو (بنیادمانو) او په ځمکه باندې د خوځېدونکو ساکښانو او د څارویو څخه عبارت دي.

يقيناً د الله ﷻ څخه (په ربښتياني علم سره) عالمان ډارېږي (او د ذكرو شوو اختلافاتو څخه عبرت اخلي). بې شكه الله ﷻ د كلكې ارادې خاوند (او) ډېر ببښونكى دى.

ارتباطونه

۱_ وړاندې په [فاطر:۱۸] ايت كښې الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته تسلي وركړې ده چې ستا إنذار د خپل رب ﷻ څخه په غيبو سره ډارېدونكو ته ګټه رسولى شي، په دې ايتونو كښې همدغه ډاريدونكې ډله ښودلى شوې ده چې د علماوو د ډلې څخه عبارت ده.

۲_ وړاندې نژدې ايتونه قيامت ته په ضرورت او نبي كريم ﷺ ته په تسلى باندې مشتمل وه، او دا ايتونه د توحيد په دلايلو او هم نبي كريم ﷺ ته په تسلى باندې اشتمال لري.

۳_ هلته د معنوي كيفياتو عدم برابري بيانه شوې وه او دلته د محسوسو كيفياتو عدم برابرى ته اشاره كېږي چې حاصل يې داسې راځېژي:

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! د وړاندېنيو ايتونو په تعقيب لاندې مطالب په خپل أمت باندې قرائت كړه:

۱_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دى چې د كامل قدرت درلودونكى دى او هيڅ شريک او سيال نه لري. او دا څكه چې:

الف: ايا ته نه ګورې چې د اسمان د پلوه يې په څمكه باندې اوبه نازلې كړې دي؟ ايا د ده ﷻ څخه په غير څوک يو څاڅكى اوبه راښكته كولى شي؟

ب: نو په همدغو اوبو سره مونږ د څمكې څخه داسې ميوجات راوباسو چې مختلف ډولونه لري او په هر ډول كښې يې مختلف رنګونه او مختلف شكلونه شته.

كه بالفرض المحال د ده ﷻ سره كوم شريک موجوديت درلودى نو: ايا دغو كارونو به په دوامداره توګه صورت نيولى وى؟ ايا په هر بوټي او هره ميوه او رنګ او شكل به جګړه نه وى واقع شوې؟ ايا د دنيا نظام به نه وى ړنګ شوى؟

۲_ د ميوجاتو څخه په غير، الله ﷻ غرونه هم په مختلفو ډولونو او بېلابېلو رنګونو سره پيدا كړي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: څينې غرونه هغه دي چې په يوه رنګ كښې د سپينو ليكو او خطونو خاوندان دي، ته به وايې چې سپينه لاره ورباندې اووښتې ده.

ب: څينې غرونه په يوه رنګ كښې د سرو يا تورو ليكو درلودونكي دي، ته به وايې چې ښامار ورباندې پروت دى.

ج: په څينو نورو كښې په نورو رنګونو سره كرښې موجوديت لري.

د: څينې غرونه فقط يو رنګ لري او د بل رنګ كرښه پكښې موجوده نه وي؛ د مثال په توګه تک تور وي، ته به وايې چې يوه غټ كارغه ورباندې وزرې غوړولې دي.

هـ: بالآخره لکه څنګه چې غرونه د مختلفو رنګونو درلودونکي دي همدارنګه شکلونه یې هم بې اندازې اختلاف لري او د الله ﷻ په وحدانیت او کامل قدرت باندې دلالت کوي.

۳_ای پیغمبره! د میوجاتو او غرونو په شان لاندې شیان هم مختلف ډولونه او مختلفې څېرې لري:

الف: په یوه انساني رنګ او شکل کښې خلک د هر مختلف رنګونه او شکلونه لري لکه تور او سپین، لوړ او ټیټ او داسې نور.

ب: حشرات او په ځمکه باندې خوځېدونکي ساکښان یو تربله په شکلونو او رنګونو کښې زښت ډېر تفاوتونه لري، او همدارنګه د هرې نوعې افراد هم بې تفاوته نه دي، خو دا بېله خبره ده چې په خینو افرادو کښې یې انسانان په تفاوتونو پوهېږي او خینو نه پوهېږي.

ج: همدارنګه څاروي (اوښان، غوایان، ګډې، اوزې) هم په رنګونو کښې زښت ډېر اختلاف لري، او د همدغه اختلاف د کبله هرڅوک خپل خپل څاروي پېژني.

۴_ای پیغمبره! ذکرې شوې اختلافات په څرګنده توګه دلالت کوي چې الله ﷻ واحد او لا شریک او هم د کامل قدرت خاوند دی، خو ته په دې باندې ډېر مه متاثر کېږه چې کفار ترې د استدلال استفاده نه کوي. او دا ځکه چې:

الف: یقینًا د الله ﷻ څخه یوازې علماء (د پوخ علم خاوندان) دارېږي (ستا انذار وربانډې اثر غورځوي او بس). نو د ناپوهانو څخه څه ګیله ده چې سترګې یې وربانډې پټې کړې دي او غوږونه یې وربانډې کاڼه اچولي دي.

ب: د قیامت ورځ راروانه ده، په دې ورځ کښې به الله ﷻ جاهلانو (کفارو) ته سزا ورکړي او د پوهانو (مؤمنانو) د تقصیراتو څخه به ورتېر شي، او دا ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي بندولی او همدارنګه ډېر بښونکی دی.

توضیحات

۱_په ﴿ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٖ مُّخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهَا ﴾ کښې د "أَلۡوَان" د کلمې اصلي معنی رنګونه ده، خو د انواعو (ډولونو) په معنی باندې هم استعمالېږي[1].

که څه هم په دې مقام کښې جائزه ده چې د "مَا يُطۡلَقُ عَلَيۡهِ الأَلۡوَان" (هر هغه شی چې د "ألوان" اطلاق پرې کېږي) په لحاظ دواړه معناوې اراده کړی شي چې په میوجاتو کښې د رنګونو په اختلاف باندې علاوه د ډولونو اختلاف هم زښت ډېر دی، مګر څرنګه چې په راتلونکو ﴿ مُّخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهَا ﴾ او ﴿ مُخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهُۥ ﴾ کښې د "أَلۡوَان" کلمې د رنګونو معناوې ورکوي نو ظاهره دا ده چې د هغو د توافق دپاره به دلته هم ذکره شوې کلمه فقط د رنګونو معنی ورکړي. یعنې: مونږ په باراني اوبو سره د یوې ځمکې څخه په مختلفو رنګونو کښې میوجات راوباسو.

---

[1] مفردات الراغب ص۴۷۷

څو نکات

۲ـ په دغو دواړو ایتونو کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ ﴾ کښې د "و" توری دوه احتماله درلودلی شي[۱]:

اول: چې د استیناف دپاره شي او مدخول یې د اعراب محل ونه لري.

دوهم: چې د عطف دپاره وګڼلی شي.

خو په دغو دواړو تقدیرونو باندې د ﴿ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ ﴾ کلمات مقدم خبر دی او د ﴿ جُدَدٌ ﴾ کلمه د خپلو مربوطاتو سره موخره مبتدأ ده، چې إسمیه جمله ترې جوړېږي، خو د عطف په صورت کښې په وړاندېنۍ فعلیه جمله ﴿ فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ﴾ معطوفه ګڼله کېږي.

سوال جواب

ب: که څوک وایي چې: د عطف په صورت کښې خو لازمېږي چې إسمیه جمله په فعلیه جمله باندې معطوفه وګرځي، حال دا چې دا ډول عطف د لغویانو په نزد غیر مناسب دی؟

مونږ وایو چې: رښتیا چې دا ډول عطف غیر مناسب کار دی خو په هغه وخت کښې چې کوم مهم مطلب په نظر کښې نه وی نیولی شوی، که نه نو غیر مناسب کار نه دی[۲].

او په دې مقام کښې مهم مطلب په نظر کښې نیولی شوی دی ـوالله ﷻ أعلمـ هغه دا چې: د میوجاتو د رنګونو اختلاف د تجدد په توګه صورت نیسي نو فعلیه جمله ورسره مناسبه ده چې په تجدد دلالت کوي، او د غرونو د رنګونو اختلاف استمراري دی نو په اسمیه جمله باندې اداء کړی شو چې په استمرار باندې دلالت کوي.

ج: د ﴿ جُدَدٌ ﴾ کلمه د "جُدَّة" ـلکه "حُجَّة"ـ جمعه ده او د لارې دپاره وضعه شوې ده[۳]، خو په دې مقام کښې ترې هغه خطونه مراد دي کوم چې په غرونو باندې اوږده پراته وي او د غرونو د رنګونو څخه اختلاف ولري[۴]، لکه په تور غره باندې سپین خطونه، یا په سپین غره باندې سرې یا تورې کربښې او داسې نور.

د: ځینې مفسرین کرام وایي چې: د ﴿ جُدَدٌ ﴾ د کلمې سره د "ذُو" کلمه مقدره ده او دا ځکه چې غرونه خو پخپله خطونه او کربښې نه دي بلکې د خطونو او کربښو خاوندان او درلودونکي دي[۵].

خو مونږ ته بهتره برېښي چې د "ذُو" کلمه مقدره ونه ګڼله شي او د "زَيْدٌ عَدْلٌ" غوندې په مبالغه باندې حمل کړی شي، لکه چې کربښې لرونکي غرونه ټول کربښې وي.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۱۳۲
(۲) مختصر المعاني في البلاغة ص۲۶۴
(۳) لسان العرب ج۳ ص۱۰۸
(۴) تفسير القرطبي ج۱۴ ص۳۴۲
(۵) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۵۱

هـ: د ﴿ بِيضٌ ﴾ کلمه د "أَبْيَض" جمعه ده[١]، او د ﴿ جُدَدٌ ﴾ د کلمې دپاره لومړی صفت دی.

و: د "حُمْرٌ" کلمه د "أَحْمَر" جمعه ده[٢] او د ﴿ جُدَدٌ ﴾ د کلکې دپاره دوهم صفت دی.

ز: د ﴿ مُّخْتَلِفُ أَلْوَٰنُهَا ﴾ په اعراب کښې هم مفسرینو کرامو متعدد تحلیلونه لیکلي دي[٣]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته بهتر بربښېدلی دی هغه دا دی چې دا ﴿ مُّخْتَلِفُ أَلْوَٰنُهَا ﴾ د ﴿ جُدَدٌ ﴾ د کلمې دپاره دریم صفت دی.

ح: د "غَرَابِيب" کلمه د "غِربیب" جمعه ده، چې د تک تور معنی ورکوي، ته به وایې چې اصلاً د غُراب (تور کارغه) څخه اخستله شوې ده. ذکره شوې کلمه په ﴿ جُدَدٌ ﴾ باندې عطفه ده.

سوال جواب

ط: که څوک وایي چې: د "غَرَابِيب" کلمه خو د "سُود" د کلمې صفت او تابع ده، چې د "أَسْوَد" جمعه ده، او قاعده دا ده چې صفت د موصوف څخه او توابع د متبوع څخه وروسته ذکر کېږي. نو د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د خپل متبوع ﴿ سُودٌ ﴾ څخه وړاندې ذکره شوې ده؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د "غَرَابِيبُ" کلمه د مذکورې ﴿ سُودٌ ﴾ کلمې دپاره صفت او تابع نه ده چې اعتراض وارد شي، بلکې موصوف او متبوع کلمه یې مقدره ده چې په مذکورې ﴿ سُودٌ ﴾ کلمې سره تفسیره شوې ده، ته به وایې چې داسې عبارت نازل شوی وي چې: "وَسُودٌ غَرَابِيبُ سُودٌ".

یا په بل عبارت: دلته ډېر زیات تور غرونه مطلب دي چې بالکل پکښې بل رنګ موجودیت ونه لري، نو په دې مقام کښې د تاکید دپاره د "سُود" کلمه دوه کرته تکراره شوې ده، یو په تقدیر سره، او بل په صراحت سره.

نو د ذکرو شوو نکاتو په نظر کښې نیولو سره یې حاصل داسې راځېږي: چې د غرونو څخه خینې غرونه سپینې سپینې کرښې درلودونکي دي، چې په همدغه سپین رنګ کښې سره ډېر اختلاف لري چې د خینو کرښې یو ډول سپینې دي او د خینو بل ډول سپینوالی لري. همدارنګه خینې غرونه د سرو سرو کرښو درلودونکي دي چې په همدغه سوروالي کښې ډېر ډولونه لري، او بالآخره خینې غرونه کرښې کرښې نه دي بلکې په یوه رنګ کښې جوړ دي، لکه بالکل سوچه تور او داسې نور.

یو بل نحوي تحلیل

ي: د ﴿ مُخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ ﴾ کلمه د خپل مقدر موصوف په لحاظ ـ چې په "مَخْلُوق" سره ترې تعبیر کولی شو ـ مؤخره مبتدأ ده، او د ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلْأَنْعَٰمِ ﴾ کلمات یې مقدم خبر دی او په ﴿ أَلْوَٰنُهُۥ ﴾ کښې همدغه مقدر موصوف ته ضمیر راجع دی[٤].

---

(١) لسان العرب ج٧ ص١٢٢
(٢) القاموس المحیط ج۴ ص٢١٠
(٣) البحر المحیط ج٩ ص٢٩
(۴) المحرر الوجیز ج١٣ ص١٧٢

يا: دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ كلمه محلاً منصوبه ده، او د ﴿ مُخْتَلِفٌ ﴾ دپاره د مقدر موصوف "إختلافاً" په اعتبار مفعول مطلق ده[۱]. په "ذَٰلِكَ" سره د ميوجاتو اختلاف ته اشاره ده چې بعيد ذكر دى.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: د ذكرې شوې درېګونې مجموعې څخه يو مخلوق بنيادمان دي چې د ميوجاتو غونډې مختلف رنګونه لري، او د همدې مجموعې څخه بل مخلوق په ځمكه باندې خوځېدونكي ساكښان دي چې د ميوجاتو غونډې د مختلفو رنګونو درلودونكي دي، او بالآخره د همدغې مجموعې څخه بل مخلوق څاروي دي چې دوى هم د ميوجاتو غونډې مختلف رنګونه لري.

علماء څوک-څوک دي؟

۳ـ په ﴿ إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُاْ ﴾ كښې د "عُلَمَاء" د كلمې څخه هغه علماء كرام مطلب دي كوم چې د الله ﷻ په وحدانيت باندې عقيده لري او شريعت ته غاړې اېښودونكي وي.

يا په بل عبارت: څومره چې په يوه مؤمن كښې د الله ﷻ د عظمت او كامل قدرت پېژاندنه اضافه كېږي په هماغې اندازه په هغه كښې الهي ډار او خوف وده كوي، بالمقابل څومره چې په چا كښې ذكر شوى علم كمزورى كېږي په همغې اندازه به پكښې په ګناهونو باندې جرئت زياتېږي، برابره خبره ده چې نوموړى مؤمن ليک او لوست ولري او يا سوچه أمي وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې أحاديث ولولئ:

الف: يوه ورځې نبي كريم ﷺ وفرمايل چې: «فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَاكُمْ» يعنې په عابد باندې د عالم بهتري داسې ده لكه ستاسو په ادنى مؤمن باندې چې زما بهتري ده، «ثُمَّ تَلا هَذِهِ الْآيَةَ»[۲] بيا نبي كريم ﷺ ذكر شوى ايت شريف د استشهاد په توګه ولوست.

ب: نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»[۳] يعنې كه تاسو په هغه شي باندې پوهېدلى په كوم باندې چې زه پوهېږم نو لږ به مو خندلي وى او ډېر به مو ژړلي وى.

ج: نبي كريم ﷺ په يوه بل اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «وَاللهِ إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ»[۴] يعنې په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زه ستاسو د جملې څخه د الله ﷻ څخه ډېر ډارېدونكى يم، او همده ﷻ ته زيات متقي يم.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنفَقُواْ مِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۱۹۱
(۲) سنن الدارمي ج۱ ص۷۵
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۵۷
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۷۵۷

يَرْجُونَ تِجَٰرَةً لَّن تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ غَفُورٌ شَكُورٌ
﴿٣٠﴾ وَٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ هُوَ ٱلْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ بِعِبَادِهِۦ
لَخَبِيرٌۢ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾ ثُمَّ أَوْرَثْنَا ٱلْكِتَٰبَ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا ۖ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِۦ
وَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌۢ بِٱلْخَيْرَٰتِ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾

[۲۹] يقيناً هغه کسان کوم چې د الله ﷻ کتاب (قرآن کريم) لولي او لمونځ دروي او (بالآخره) په پټه او ښکاره توګه د هغو مالونو څخه انفاق کوي کوم چې مونږ ورته ورکړي (وربښلي کړي) دي. دوی (ذکر شوي کسان) د داسې تجارت اُميد کوي (اُميد دې وکړي) چې هيڅکله نه هلاکيږي (بې ګټې نه پاتې کيږي)

[۳۰] (دا) د دې دپاره چې الله ﷻ ورته خپل اجرونه (ثوابونه) پوره ورکړي او هم ورته د خپل فضل څخه لا زيات (اجرونه) ورکړي. (او دا څکه چې) يقيناً الله ﷻ ډېر بښونکی (او) ډېر منونکی (شکريه کوونکی) دی.

[۳۱] او (اې پيغمبره!) هغه شی کوم چې مونږ تاته وحې کړی دی چې د کتاب (قرآن کريم) څخه عبارت دی، همدا (کتاب) په داسې حال کښې حق دی چې د هغو کتابونو تصديق کوونکی دی کوم چې د ده څخه وړاندې (نازل شوی) دی.

يقيناً الله ﷻ د خپلو بندګانو (په حالاتو) سره (باندې) هرومرو خبردار (او) بينا دی

[۳۲] بيا (د وحې څخه وروسته) مونږ نوموړی کتاب (قرآن کريم) هغو کسانو ته (بدون د ستومانۍ) ورکړ، کوم چې مونږ غوره کړي دي چې زمونږ د بندګانو څخه عبارت دي. نو د دوی (زمونږ د غوره کړی شوو بندګانو) څخه ځينې هغه څوک دي کوم چې د خپل خان دپاره په ظلم باندې اخته دي (ګناهونه يې اضافه دي)، او ځينې يې منځلاري دي (چې نېکۍ او بدۍ يې برابرې دي) او ځينې يې د الله ﷻ په إذن (او توفيق) سره خيراتونو (نېکيو) ته وړاندې کېدونکي دي (اول نمره ګان دي).

(اې پيغمبره!) دغه (ذکر شوی ايحاء او ايراث) همدا ډېر لوی فضل دی (نو بايد چې شکريه يې وکړی شي)

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون په دې باندې هم مشتمل وه چې د الله ﷻ څخه يوازې علماء ډارېږي او جهال د الهي ډار څخه بې برخې دي، په دې ايتونو کښې ډارېدونکي علماء ښودلي شوي دي، چې حاصل يې داسې راځېږي:

اې پيغمبره! خپل اُمت ته د ډارېدونکو علماوو څه صفات بيان کړه، هغه دا چې

۱_ کوم کسان چې د الله ﷻ څخه ډارېږي او ستا انذارورباندې اثر غورزوي هغوی د لاندې کسانو څخه عبارت دي:

الف: هغه کسان ډارېدونکي علماء دي کوم چې په دوامداره توګه د الله ﷻ کتاب (قرآن کریم) لولي او په مطالبو کښې يې سوچ او فکر کوي.

ب: هغه کسان دي کوم چې د بدني عبادتونو (د لمانځه په قيام) باندې همېشوالی کوي، او د حقوقو په سراعات سره يې اداء کوي.

ج: هغه کسان دي کوم چې د مالي عبادتونو په اداء کولو کښې هم ناغېړي نه کوي او د هغو مالونو څخه پټ او ښکاره، شپه او ورځ في سبيل الله انفاق جاري ساتي کوم چې مونږ ورته روزي کړي دي، او خاص زمونږ د جانبه ورته ورکړی شوی دی.

۲_ ای پیغمبره! ذکر شوي ډارېدونکي علماء هغه کسان دي کوم چې په عالي تجارت باندې مشغول دي، البته داسې تجارت چې هيڅکله به بې نتيجې پاتې نه شي او نه به د بربادۍ او خُسران (تاوان) سره مخامخ شي. او دا ځکه چې ذکرو شوو کسانو د بل چا سره نه بلکې د الله ﷻ سره خپل تجارت ته ارتباط ورکړی دی او خپله متاع يې په همده ﷻ باندې خرڅه کړې ده.

نو ضرور به په نتيجه کښې الله ﷻ نوموړو کسانو ته د هغوی پوره أجرونه ورکړي او هيڅ نقصان به پکښې واقع نه کړي، او په دې باندې علاوه د خپل فضل څخه به ورته لا ډېر اضافه أجرونه او ثوابونه هم وربېرزو کړي. او دا ځکه چې:

الله ﷻ د تقصيراتو بښونکی دی او د عباداتو او طاعاتو منونکی دی چې بې شکره يې نه پرېږدي.

۳_ ای پیغمبره! د هغه کتاب په ارتباط په خپل أمت باندې څه نور مطالب هم قرائت کړه په کوم باندې چې عمل کول د ډارېدونکو علماوو دپاره معيار ټاکلی شوی دی، هغه دا چې:

الف: همدغه کتاب کوم چې مونږ تاته وحې کړی دی، همدا حق کتاب دی او په عملي شرائعو کښې د پخوانيو کتابونو ناسخ دی.

ب: د حقانيت يو دليل يې دا دی چې همدا کتاب د پخوانيو اسماني کتابونو سره په عقيدوي احکامو او هم د عملي احکامو په أُصولو کښې مطابق دی او د هغو تصديق کوي، که بالفرض المحال دا حقاني کتاب نه وی نو د هغو سره به يې مطابقت نه درلودی.

ج: يقينًا الله ﷻ د خپلو بندګانو په ټولو حالاتو باندې باخبره او بينا دی، د همدې کبله يې د دې زمانې د بندګانو دپاره همدغه کتاب (قرآن کريم) نازل کړ، چې په عملي احکامو کښې پخوانيو کتابونو د دې امت د حالاتو سره پوره توافق نه درلود.

د: دا کتاب وروستنی اسماني کتاب دی چې د قيامت تر ورځې پورې د مسلمانۍ معيار ګرځولی شوی دی، او مونږ په خپلو غوره بندګانو کښې باقي پرېښی دی، البته هغه غوره بندګان کوم چې د سمې عقيدې خاوندان دي او د کفرياتو او شرکياتو څخه اجتناب کوي.

هـ: خو نظر همدغه کتاب ته، زمونږ موحدين بندګان د عمل په ساحه کښې په لاندې درېو

ګروپونو باندې ويشل کېږي:

يو ګروپ هغه بندګان دي چې په خپلو ځانونو باندې ظلم کوي او په همدغه کتاب باندې د عمل کولو په هکله پاتې راځي.

دوهم هغه ګروپ بندګان دي کومو چې د عمل په لحاظ په دوارو طرفونو کښې برخه اخستې وي چې طاعتونه او عبادتونه يې هم کړي وي، او د جنايتونو په ارتکاب کښې هم واقع شوي وي.

دريم د ټولو څخه غوره او اول نمره ګروپ دی چې د خيريه کارونو په سبب د ټولو څخه وړاندې وي او د الله ﷻ په توفيق سره يې په قرآن کريم باندې په ربښتيانيو معناوو کښې عمل کړی وي.

و: دغه (د نوموړي کتاب وحې کول او بيا يې د قيامت تر ورځې پورې په غوره بندګانو کښې د لاربنود په صفت پرېښودل) ډېر لوی فضل دی او د الله ﷻ ډېره لويه مهرباني ده.

توضيحات

١_ په دغو ايتونو کښې د درجاتو په تفاوت سره د الله ﷻ څخه د ډارېدونکو علماوو پېژاندنه شوې ده، لکه چې مونږ ورته د الله ﷻ په توفيق وړاندې د ارتباط په وجه کښې اشاره کړې ده.

بَوار څه معنی؟

٢_ په ﴿ تِجَٰرَةً لَّن تَبُورَ ﴾ کښې د ﴿ تَبُورَ ﴾ کلمه د "بَوَار" _لکه "قَرَار"_ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الفرقان:١٨] ايت لاندې شرحه کړې ده، چې د هلاک معنی ورکوي.

خو ځرنګه چې په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د ﴿ تِجَٰرَةً ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده نو مفسرينو کرامو په هغه تجارت باندې تفسيره کړې ده کوم چې د چلښت څخه ولاړ وي او ګټه وټه ترې نه ترلاسه کېږي[1]. يعنې د ډارېدونکو علماوو معامله هغه تجارت ته ورته نه ده کوم چې ګټور نه وي، بلکې د دوی معامله سراسري ګټور تجارت دی او د تاوان احتمال پکښې نشته چې د الله ﷻ سره يې صورت نيولی دی.

څو نکات

٣_ په ﴿ ثُمَّ أَوْرَثْنَا ٱلْكِتَٰبَ ﴾ الآية، کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ ثُمَّ ﴾ توری دلته د زماني د وروسته والي دپاره نه دی بلکې د رتبې په وروسته والي باندې دلالت کوي[2]، او دا خکه چې د إيحاء (د کتاب د وحې کولو) او د ايراث (په امت کښې يې د باقي پرېښودلو) زمانه يوه ده، مګر د "إِيْحَاء" څخه د "إِيْرَاث" رتبه وروسته ده چې په "إِيْحَاء" باندې د نبي کريم ﷺ مبعوثيت مرتب دی او په "إِيْرَاث" باندې يې د قيامت تر ورځې پورې د نبوت بقاء مرتبه ده. او پوره واضحه ده چې د نبوت بقاء د نبوت د ورکړې څخه په رتبه کښې وروسته ده.

---

(١) المحرر الوجيز ج١٣ ص١٧٣

(٢) روح المعاني ج٢٢ ص١٩۴

ب: د ﴿ أَوْرَثْنَا ﴾ كلمه د "إِيْرَاث" ـ لكه "إِكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، كوم شی چې چاته بدون د ستوماني او بدون د مشقت ګاللو وركړى شي، هغه د "إِيْرَاث" په نامه يادېږي[1].

ج: د ﴿ اَصْطَفَيْنَا ﴾ كلمې د "اصْطِفَاء" ـ لكه "اِكْتِسَاب" ـ څخه اشتقاق موندلى دى نو د "ط" توري يې د "ت" د توري څخه دى، چې د غوره كولو (او موحد ګرځولو) معنى وركوي[2].

د: په ﴿ مِنْ عِبَادِنَا ﴾ كښې د ﴿ مِنْ ﴾ توري د بيان دپاره دى، چې ﴿ اَلَّذِيْن ﴾ وربانديې تفسير شوى دى[3]، او اضافت پكښې د تشريف په معنى دلالت كوي[4].

نو د ذكر شوو نكاتو په نظر كښې نيولو سره يې د معنى حاصل داسې راځېږي چې اى پيغمبره! مونږ د قرآن كريم په وحې كولو سره تاته نبوت دركړ او بيا مو هم‌دغه قرآن كريم په هغو كسانو كښې باقي پرېښود (منسوخ مو ونه ګرځاوه)، كوم چې مونږ غوره كړي دي، او په ايمان باندې مو مشرف ګرځولي دي.

هم‌دې مضمون ته په لاندې نصوصو كښې اشاره شوې ده:

اول: ﴿ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ﴾ [البقرة:۱۴۳] يعنې او په هم‌دغه ډول سره مونږ تاسو غوره أمت ګرځولي ياست.

دوهم: ﴿ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾ [آل عمران: ۱۱۰] يعنې: تاسو داسې بهتر أمت ياست چې د خلكو د ګټې دپاره راويستلى شوي (پيدا كړى شوي) دي.

دريم: په هم‌دې هكله د نبي كريم ﷺ څخه زښت ډېر احاديث روايت شوي دي چې ځينو مفسرينو كرامو راغونډ كړي دي[5]. لاندې يو مثال يې ولولئ:

نبي كريم ﷺ د ذكر شوي ايت شريف په تفسير كښې فرمايلي دي چې: «هٰؤُلَاءِ كُلُّهُمْ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ وَكُلُّهُمْ فِي الْجَنَّةِ»[6] يعنې دغه درېواړه ډلې كومو ته چې په ايت شريف كښې اشاره شوې ده ټولې داسې دي لكه چې يوه ډله وي او ټولې په جنت كښې دي (ټول د مراتبو په تفاوت سره جنتيان دي).

څلورم: هم‌دا مطلب د متصل ايت څخه هم د اشارې په توګه معلومېږي چې: ﴿ جَنّٰتُ عَدْنٍ يَدْخُلُوْنَهَا ﴾ [فاطر:۳۳]. يعنې د اقامت باغونه چې دې دوى ټول (درېواړه ډلې) به ورداخل شي.

سوال جواب

ه: كه څوک وايي چې: ذكر شوې درېواړه ګروپونه په كومو كومو كسانو باندې تفسير شوي دي؟ مونږ وايو چې: كه څه هم د دغو ګروپونو په تشخيص كښې علماوو كرامو ګڼ شمېر اقوال كړي

(۱) مفردات الراغب ص۵۵۵

(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۴۶۲

(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۱۳۸

(۴) تفسير المظهري ج۸ ص۵۵

(۵) تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۵۵- الدر المنثور ج۷ ص۲۴

(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸، مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۵۷

دي چې تقريباً (۴۵) قولو ته رسېږي[1] خو كوم قول چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه دا دی چې:
اول: ظالم ګروپ د هغو کسانو څخه عبارت دی د کومو چې ګناهونه په طاعتونو باندې اضافه وي، د همدغه ګروپ د جملې څخه هغه کسان هم دي کومو ته چې نبي کريم ﷺ په خپل بوه اوږده حديث کښې د مفلسانو لقب ورکړی دی[2].
دوهم: مقتصده ډله هغه کسان دي کومو چې نېک او بد عملونه دواړه خلط ملط کړي وي او دواړه يې د مساوات په درجه کښې قرار ولري.
ته به وايې چې همدغې ډلې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعۡتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمۡ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا ﴾ [التوبة: ۱۰۲] يعنې او نور (داسې کسان دي) چې په خپلو ګناهونو باندې يې اعتراف کړی دی، نو د صالح عمل سره يې بل بد عمل ګډ کړی دی.
دریم: سابقين هغه کسان دي د کومو چې د الله ﷻ په توفيق سره په بديو باندې نېکۍ د پاسه او زياتې وي، او کوم چې د مقربينو بندګانو څخه عبارت دي.
همدغې ډلې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلسَّٰبِقُونَ ۝ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلۡمُقَرَّبُونَ ﴾ [الواقعة: ۱۰، ۱۱] يعنې (نېکيو ته) وړاندې کېدونکي کسان (د الله ﷻ رضامندۍ ته) وړاندې کېدونکي دي، همدغه ډله الله ﷻ ته ډېر نژدې کړی شوي دي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

و: که څوک وايي چې: د ذکر شوي بيان څخه څرګندېږي چې د نبي کريم ﷺ د اجابت اُمت (چې ايمان يې ورباندې راوړی وي) ټول جنتيان دي؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا دغسې مطلب اخستل صحت لري؟
مونږ وايو چې: ټول مؤمنان په دې معنی جنتيان نه دي چې عاصيان هم دوزخ ته نه شي داخلېدلی بلکې ټول په دې معنی جنتيان دي چې د ټولو انتهاء جنت ته ده. يا په بل عبارت: مؤمنان عاصيان که دوزخ ته داخل کړی شي نو هلته به د کفارو غوندې دائم پاتې نه شي او د دوزخې دورې د تېرولو څخه وروسته به جنت ته داخل شي.
ز: په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د مذکور په اعتبار سره ايحاء او ايراث دواړو ته اشاره ده چې د ﴿ أَوۡحَيۡنَآ ﴾، ﴿ أَوۡرَثۡنَا ﴾ جملې ورباندې دلالت کوي، يعنې: نبي کريم ﷺ ته قرآن کريم ﷺ ورنازلول او بيا يې په مؤمنانو کښې د قيامت تر ورځې پورې باقي پرېښودل ډېر لوی فضل دی، چې دنيا او آخرت دواړو ته شامل دی.

﴿ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ يَدۡخُلُونَهَا يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَلُؤۡلُؤٗاۖ وَلِبَاسُهُمۡ فِيهَا حَرِيرٞ ۝٣٣

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۱۹۷؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۱۳۹
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۷

وَقَالُوا ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَذْهَبَ عَنَّا ٱلْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ ٱلَّذِيٓ أَحَلَّنَا دَارَ
ٱلْمُقَامَةِ مِن فَضْلِهِۦ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ
نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُم مِّنْ عَذَابِهَا كَذَٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ
كَفُورٍ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَآ أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا غَيْرَ ٱلَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ
أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَآءَكُمُ ٱلنَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِن
نَّصِيرٍ ﴿٣٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ عَٰلِمُ غَيْبِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿٣٨﴾

[۳۳] د دائمي اوسېدانې باغونه چې دي دغو ته به د مؤمنانو ټولې ډلې (د مراتبو به په تفاوت سره) ورداخلېږي (او) دوی به پکښې د سرو زرو څخه په (جوړو شوو) باهوګانو (بنګړيو) سره او (هم) په ملغرو سره ګانه دار کولی (ګرځولی) شي، او لباس (اغوستن) به يې هلته ورېښم وي.

[۳۴] او (هلته) به جنتيان وايي چې: هغه الله ﷻ ته ستاينې (او ثناګانې) دي چې زمونږ څخه يې (هر ډول) خفګان بوته (لرې کړ)، يقيناً زمونږ رب ﷻ (د ګناهونو) ښښونکی (او د طاعتونو) منونکی (قبلوونکی) دی.

[۳۵] هغه (الله ﷻ) ته (ټول محامد دي)؛ چې مونږ يې د همېشوالي په کور کښې د خپل فضل د کبله ښکته کړي (مېشت کړي) ياستو، چې په دې کښې مونږ ته نه ستوماني رسېږي او نه پکښې زمونږ (غوړونو) ته بې هوده (عبث خبرې) رسېږي.

[۳۶] او هغه کسان چې کفر يې غوره کړی دی دوی لره د دوزخ اور دی، په دوی باندې به دلته (د مرګ) فيصله ونه کړی شي چې ټول ومري (او د عذابه نجات مونده کړي)، او نه به ترې د دوزخ عذاب څه تخفيف کړی شي.

(ای پيغمبره!) مونږ هر ناشکره ته دغسې جزا (سزا) ورکوو.

[۳۷] او دوزخيان به په دوزخ کښې سورې (او چيغې) وهي (او وايي به) چې: ای زمونږ ربه! مونږ (د دې دوزخ څخه) وباسه (او بېرته مو دنيا ته بوځه) ترڅو مونږ (هلته) د هغه بد عمل څخه په غير کوم به چې مونږ (هلته) کاوه (بل) صالح عمل وکړو.

(د دغې غوښتنې په رد کښې به ورته وويلی شي چې:) ايا مونږ تاسو ته هومره عمر نه وه درکړی چې هغه چا پکښې پند اخستلی شو کوم چې پند اخست، او (برسېره په دې) تاسو ته ډاروونکی (هم) درغلی وه (خو تاسو نه پند واخست او نه ودار شوئ بلکې ظلم ته مو ادامه ورکړه)، نو (نن ورځ د دوزخ عذاب) وڅکئ چې ظالمانو ته مددګار نشته (چې نجات ورکړي).

[۳۸] يقيناً الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو په غيبو باندې پوه دی، (حتی) يقيناً الله ﷻ په داسې

حالاتو باندې هم ښه پوه دی چې د سینو (زړونو) خاوندان وي (نو دا هم ورته معلومه ده چې د کفارو ذکره شوې وعده دروغینه وعده ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندیني ایتونه په ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْكَبِيرُ﴾ باندې تمام شوي وه، او په دې ایتونو کښې د همدغه لوی فضل څه تفسیر نازل شوی دی. دا د یو پلوه، او د پلوه د جنت د ښه پېژاندلو دپاره د دوزخ څه حالات هم بیان شوي دي چې هر شی د خپل ضد په پېژاندلو سره ډېر ښه پېژاندلی کېږي نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د لوی فضل څه مثالونه په خپل اُمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ د قرآن کریم نازلول او بیا یې د قیامت تر ورځې پورې د تعمیل دپاره باقي پرېښودل د الله ﷻ د ډېر لوی فضل سبب دی. د دغه لوی فضل لاندې څو مثالونه ولولې:

الف: کوم جنت ته چې د قرآن کریم په سبب مؤمنان ورداخلېږي هغه د اقامت ځای دی، چې همېشه به پکښې اوسېږي او هیڅکله به ترې نه بهر شي او نه به ترې چرته سفر وکړي.

ب: جنتیانو ته به په جنت کښې ډول-ډول ګاڼې وراغوستلی کېږي، هسې نه چې دوی به پخپله د اغوستلو مشقت ګالي بلکې بې زحمته به په ګاڼو باندې ښایسته ګرځولی کېږي. مثلاً:

اول: هغوی ته به د سرو زرو بنګړي وریه لاس کولی کېږي.

دوهم: همدارنګه به هغوی د ملغلرو په ګاڼو سره هم ډولي ګرځولی کېږي.

ج: د جنتیانو لباس به هلته رنګارنګ وربښم وي، چې زینت ډېر ډولونه او رنګونه به لري.

د: په جنتیانو باندې به په جنت کښې هیڅ ډول خفګان نه وي، او نه به د دې خبرې احتمال وي چې څه غم وربانديې وریېښ شي. نو:

هـ: د همدې کبله به جنتیان وایي چې: هغه الله ﷻ ته ثناګانې او ستاینې دي چې زمونږ څخه یې دلته بالکل د غم مخنیوی کړی دی او په بنیادي توګه یې ترې خلاص کړي یاستو.

و: یقیناً زمونږ رب ﷻ ډېر ښونکی دی چې زمونږ نیمګړتیاوې یې راښنلي دي، او هم زیښت ډېر شکریه کوونکی او قبلوونکی دی چې زمونږ لږ عبادت یې په ډېر عبادت سره منظور کړی دی او ډېر اجرونه یې وربانديې راکړي دي.

ز: هغه الله ﷻ ته تولې ستاینې او حمدونه دي چې مونږ یې بدون د استحقاقه صرف په خپل فضل سره د همېشوالي کور (جنت) ته ورداخل کړي یاستو او دلته یې په دائمي توګه اوسولي او مېشت کړي یاستو.

ح: جنت داسې کور دی چې نه پکښې مونږ ته څه مشقت او زحمت رسېږي او نه پکښې د څه ستومانۍ او ستړیا سره مخامخ کېږو.

بالآخره مونږ په دې کور کښې عبث او پوچې خبرې نه اورو. زمونږ خبرې تولې خوشالي او سلامونه دي. لنډه دا چې دا کور د دنیاوي کور غوندې نه دی چې د زحمتونو او ستومانیو څخه

ډک وه او دروغجنې خبرې او بهتانونه به پکښې اورېدل کېده.
۲ـ ای پیغمبره! د جنتیانو یو لوی نعمت دا دی چې الله ﷻ ورته د هغه دوزخ څخه نجات ورکړی دی د کوم اوسېدونکي چې د لاندې حالاتو درلودونکي دي:
الف: د دوزخ اور به دائمي توګه د هغو کسانو دپاره دی کومو چې په دنیا کښې کفر غوره کړی دي، که څېنې مؤمنان عاصیان ورداخل کړی شي هم همځلته به د تل دپاره پاتې نه کړی شي او په پای کښې به ترې نجات مونده کړي.
ب: کفار به په دوزخ کښې د مرګ غوښتنه کوي ترڅو د مرګ په ذریعه ترې خلاص شي، خو دا غوښتنه به یې هیڅکله ونه منله شي او د مرګ فیصله به ورباندې ونه کړی شي چې مړه شي او نجات ومومي.
ج: هغوی به د عذاب د تخفیف مطالبه هم په مکرره توګه وکړي خو دا مطالبه به یې هم مقبوله ونه ګرځي او عذاب به ترې هیڅکله تخفیف نه کړی شي.
د: ای پیغمبره! د ذکر شوي سخت عذاب څخه مونږ مؤمنانو ته نجات ورکوو او هر ناشکره بنده ورباندې اخته کوو کوم چې د الله ﷻ توحید نه مني او په کفري حالت باندې ومري.
هـ: همدغه ناشکران او همدغه کفار به په دوزخ کښې فریادونه کوي او په چیغو-چیغو به وایي چې: ای زمونږ ربه! مونږ د دغه دوزخ څخه وباسه او بېرته مو دنیا ته بوځه ترڅو مونږ هلته د سمې عقیدې په درلودلو سره صالح اعمال وکړو، البته د هغو اعمالو څخه په غیر کوم چې مونږ وو چې هلته به مو کول او د صالحو اعمالو نوم به مو ورباندې ایښوده.
و. په دغه وخت کښې به مونږ د کفارو ذکره شوې غوښتنه هم رده کړو او ورته به ووایو چې:
اول: ای کفارو! ایا مونږ تاسو ته په دنیا کښې هومره عمر نه وه درکړی، که ستاسو څخه پکښې چا پند اخستی نو پند به یې پکښې اخستی وی (د عقل په رڼا کښې به په سمه لاره روان شوي وی)؟
دوهم: په دې باندې علاوه، تاسو ته هلته ډاروونکی (پیغمبر) هم درغلی وه چې ستاسو د عقل دپاره یې د تفکر ساحه صافوله او ښودانه یې درته کوله.
خو په تاسو باندې افسوس دی چې نه مو هلته د عقل څخه کار واخست او نه مو د پیغمبر او ډاروونکي ارشاد او دعوت قبول کړ.
دریم: که بالفرض مونږ تاسو ته نه اوږد عمر درکړی وی او نه مو ډاروونکی دراستولی وی نو نن ورځ به تاسو ظالمان نه وی ګڼلی شوي.
څلورم: په همدې بنیاد تاسو تاکلی شوی عذاب وڅکئ او مزه ترې واخلئ چې په دنیا کښې مو د همدغه د ګټلو دپاره هلې ځلې کړي دي، او په خپلو ځانونو باندې مو پخپله ظلم کړی دی، او ظالمانو ته نن ورځ نه کومک کوونکی شته او نه ورته څوک نجات ورکولی شي.
۳ـ ای پیغمبره! یقیناً الله ﷻ په هغو ټولو غیبو باندې پوهېدونکی دی کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې پټ دي، او همدارنګه په هغو ټولو حالاتو باندې د کاملې پوهې خاوند دی کوم چې د

خلکو په زړونو کښې سمدستي تېرېږي او یا به پکښې خطور وکړي. نو الله ﷻ ته دا هم معلومه ده چې د کفارو ذکره شوې وعده به په دروغو صورت ونیسي، نو که بالفرض المحال هغوی بېرته دنیا ته بوتللی شي هم په خپله وعده به ونه درېږي او بیا به په کفریاتو اخته شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ يَدۡخُلُونَهَا يُحَلَّوۡنَ فِيهَا ﴾ الآیة کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ ﴾ کلمات مبتدأ ده چې یو خبر یې ﴿ يَدۡخُلُونَهَا ﴾ دی او بل خبر یې ﴿ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا ﴾ دی[۱]. او د ﴿ عَدۡنٖ ﴾ کلمه د اقامه معنی ورکوي چې په مقابل کښې د "اِرۡتِحَال" کلمه یا سفر کول استعمالېږي[۲] چې په دې مقام کښې تړې مونږ په همېشوالي سره تعبیر کوو.

ب. په دواړو خبرونو کښې مستتر ضمیرونه ﴿ ٱلَّذِينَ ٱصۡطَفَيۡنَا مِنۡ عِبَادِنَا ﴾ ته راجع دي چې ګناهګاران مؤمنان هم پکښې شامل دي[۳]، چې څه بیان یې د [فاطر:۳۲] ایت لاندې تېر شوی دی والحمد لله ﷻ او په دې باندې علاوه نور څه بیان یې دا دی چې په دې مقام کښې د جنتیانو په مقابل کښې د ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَهُمۡ نَارُ جَهَنَّمَ ﴾ [فاطر:۳۶] ایت نازل شوی دی چې د سوچه کفارو څخه عبارت دی او مؤمنانو عاصیانو ته شمولیت نه لري.

نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې: د همېشوالي باغونه چې دې همدې باغونو ته د مراتبو په تفاوت سره د مؤمنانو درېواړه ډلې ورداخلېږي، او په همدې باغونو کښې هغوی ته ګاڼې وراغوستلی کېږي.

ج: د الله ﷻ په توفیق په ﴿ مِنۡ أَسَاوِرَ ﴾ کښې د ﴿ أَسَاوِرَ ﴾ د کلمې صرفي تحلیل د [الکهف:۳۱] ایت لاندې تېر شوی چې بیا تحلیلولو ته اړتیا نه ګورو.

او د همدغه ایت لاندې په دنیا کښې د وربښمو د اغوستلو شرعي تحریم هم په احادیثو سره په اثبات رسول شوی دی، هیله ده چې علاقمندان هلته مراجعه وکړي.

د: همدارنګه د "لُؤۡلُؤٗا" کلمه د [الحج:۲۳] ایت لاندې د اعراب په لحاظ تحلیله شوې ده، او د احادیثو په رڼا کښې ورباندې څه بحث شوی دی، والحمد لله ﷻ.

دَارَ الۡمُقَامَةِ څه معنی؟

۲ـ په ﴿ أَحَلَّنَا دَارَ ٱلۡمُقَامَةِ ﴾ کښې د ﴿ أَحَلَّنَا ﴾ کلمه د "اِحۡلَال" ـ لکه "اِکۡرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د بنکته کولو او د سفر د ختمولو معنی ورکوي[۴].

---

[۱] روح المعاني ج۲۲ ص۱۹۸
[۲] لسان العرب ج۱۱ ص۱۶۳
[۳] البحر المحیط ج۹ ص۳۳
[۴] مفردات الراغب ص۱۲۷

او د ﴿ ٱلۡمُقَامَةِ ﴾ کلمه اسم مصدر دی چې د "إقامة" سره مرادف دی[١]، او مونږ تري په مقیم ګرځولو سره تعبیر کوو. یعني ټولې ستاینې او ثناګانې هغه الله ﷻ پورې اختصاص لري چې مونږ یې په داسې کور کښې ښکته کړي یاستو چې د همېشوالي کور دی، او په هیڅ صورت سره ترې سفر کول او یا ویستل صورت نه نیسي، نو مونږ به پکښې د همېشه دپاره مېشت یاستو.

د نصب او لغوب ترمنځ فرق

٣ـ په ﴿ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴾ کښې د ﴿ نَصَبٌ ﴾ کلمه د ستومانۍ څخه عبارت ده[٢] او د ﴿ لُغُوبٌ ﴾ کلمه دوه معناوې لري[٣] چې یوه معنی یې ستوماني ده او بله معنی یې عبث خبرې دي.

په دې مقام کښې یې مونږ ته دوهمه معنی په زړه پورې برېښي چې د یوه پلوه د تاکید څخه تاسیس بهتر دی او په لومړنی معنی کښې تاکید دی، او د بله پلوه په همدغې دوهمې معنی باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ لَا يَسۡمَعُونَ فِيهَا لَغۡوًا وَلَا تَأۡثِيمًا ﴾ [الواقعة:٢٥] یعني جنتیان به په جنت کښې نه عبث خبرې اورې او نه داسې خبرې چې په دنیا کښېورباندې خلک ګناهګاریږي لکه دروغ، بهتان او داسې نور.

د تذکر عمر څومره عمر دی؟

٤ـ په ﴿ أَوَلَمۡ نُعَمِّرۡكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د قیامت په ورځ به د اعتذار ورانديې کولو مخه د تذکر عمر هم ونیسي. خو د دغه عمر په تعین کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[٤].

مونږ ته دا بهتره برېښي چې د تذکر عمر به د هغه عمر څخه عبارت وي چې په یوه حدیث کښې ورته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې فرمایي: «أعذر الله إلى امرئ أخر أجله حتى بلغه ستين سنة»[٥] یعني الله ﷻ د داسې سړي اعتذار د منځه وړی دی د کوم د مرګ نېټه یې چې وروسته کړې وي چې آن تر شپېتو کالو پورې یې رسولې وي. یا په بل عبارت نوموړی سړی به د قیامت په ورځ د عمر د لنډوالي اعتذار نه شي وړاندې کولی چې که زما عمر اوږد وی نو زما عقل به پکښې سر ته راغلی وی او د کفریاتو څخه به مې لاس اخستی وی، افسوس چې دا کار ونه شو.

نذیر یعني څوک؟

٥ـ په ﴿ وَجَآءَكُمُ ٱلنَّذِيرُ ﴾ کښې د "نذیر" کلمې دپاره په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو متعدد

---

(١) القاموس المحیط ج٣ ص٧١٩

(٢) مفردات الراغب ص٤٧١

(٣) لسان العرب ج١ ص٧٤٢، القاموس المحیط ج٤ ص١٥٢

(٤) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٣٧٤

(٥) صحیح البخاري ج٢ ص٩٥

مصداقات ښودلي دي لکه سپين ويښته، د همزولو او اقاربو مرګ او داسې نور[1]، بهتره دا برېښي
چې دلته به ديني داعي (بلونکی) مراد وي برابره خبره ده چې پيغمبر وي او يا بل اسلامي داعي.

يادونه

ع په ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَٰلِمُ غَيۡبِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ﴾ الآية- کښې هغه مضمون ته اشاره ده په کوم
باندې چې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿وَلَوۡ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنۡهُ وَإِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ﴾
[الأنعام:۲۸] يعنې که بالفرض المحال د محشر د ميدان څخه کفار بېرته دنيا ته ستانه کړی شي نو
هرومرو به دوی هغو کفرياتو ته بېرته وروګرځي د کومو څخه چې منعه کړی شوي وه، خو دوی ترې
منعه نه شوه، يقيناً په دغه ورځ کښې هم کفار دروغژنان دي او په خپل قول کښې رښتيني نه دي.

﴿هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمۡ خَلَٰٓئِفَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ فَمَن كَفَرَ فَعَلَيۡهِ كُفۡرُهُۥۖ وَلَا يَزِيدُ ٱلۡكَٰفِرِينَ كُفۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ إِلَّا مَقۡتٗاۖ وَلَا يَزِيدُ ٱلۡكَٰفِرِينَ كُفۡرُهُمۡ إِلَّا خَسَارٗا ﴿٣٩﴾ قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ شُرَكَآءَكُمُ ٱلَّذِينَ تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُواْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ أَمۡ لَهُمۡ شِرۡكٞ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَمۡ ءَاتَيۡنَٰهُمۡ كِتَٰبٗا فَهُمۡ عَلَىٰ بَيِّنَتٖ مِّنۡهُۚ بَلۡ إِن يَعِدُ ٱلظَّٰلِمُونَ بَعۡضُهُم بَعۡضًا إِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يُمۡسِكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ أَن تَزُولَاۚ وَلَئِن زَالَتَآ إِنۡ أَمۡسَكَهُمَا مِنۡ أَحَدٖ مِّنۢ بَعۡدِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورٗا ﴿٤١﴾﴾

[۳۹] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې په ځمکه کښې (د پخوانيو قومونو) خليفګان
ګرځولي ياست (د هغوی په عوض يې تاسو اباد کړي ياست).
نو هرڅوک چې کفر غوره کړي نو خاص په همده باندې د خپل کفر (سزابار) ده، او کفارو ته د
خپل رب ﷻ په نزد د دوی کفر نه زياتوي، مګر غضب (او قهر)، او کفارو ته د دوی کفر نه اضافه
کوي مګر تاوان (او زيان).

[۴۰] (ورته) ووايه چې: (ای مشرکانو!) ماته د خپلو هغو شريکانو څخه خبر راکړئ کوم چې
تاسو يې د الله ﷻ څخه په غير بلئ (او عبادت يې کوئ)، ماته راوليد کړئ (راوښايئ) هغه کوم شی
دی چې دوی (د ځمکې د مخلوقاتو څخه) پيدا کړي دي؟ (تاسو ورته ګوته ونيسئ).
(او) ايا ستاسو معبودانو ته د اسمانونو (په مخلوقاتو) کښې څه اشتراک شته؟ (او بالآخره) ايا
موږ ستاسو معبودانو ته کوم کتاب ورکړی (ورنازل کړی) دی چې دوی د همدغه کتاب څخه په
څرګند دليل باندې (ولاړ) دي (او تاسو ورباندې قناعت کوونکي ياست)؟

[1] روح المعاني ج۲۲ ص۲۰۱؛ زاد المسير ج۶ ص۱۵۸

(د ذکرو شوو درېواړو پوښتنو جواب منفي دی يو هم ثبوت نه لري) بلکې ځينې ظالمان (کفار) ځينو نورو ته وعده نه ورکوي مګر د غولوني دپاره.

[۴۱] يقيناً الله ﷻ اسمانونه او ځمکې د دې څخه ايساروي چې دواړه د زوال سره مخامخ شي، او که دغه دواړه (د الله ﷻ په امر) د زوال سره مخامخ شي (لکه چې همدا کار به د قيامت په ورځ صورت ونيسي) نو د ده ﷻ څخه وروسته (په غير) به يې هيڅوک (د زوال څخه) را ايسار نه کړي (او نه د چا توان شته).

يقيناً الله ﷻ حليم (او هم) غفور دی (د کفارو په تعذيب بيړه نه کوي او که توبه تائب شي نو د تعذيب څخه يې تېربږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون په دې باندې هم مشتمل وه چې د قيامت په ورځ به کفار بې وخته اعتراف وکړي چې دوی په دنيا کښې په غلطه لاره روان وه، خو د دغه وخت اعتراف به ورته هيڅ ګټه ونه شي رسولی. په دې ايتونو کښې ځينو دلايلو ته اشاره شوې ده ترڅو کفار په وخت سره په خپله غلطيا اعتراف وکړي چې ګټه ورته ورسوي او د جهالت څخه وړباندې رابهر شي. نو حاصل يې داسې راځېژي:

ای پيغمبره! په خپل دعوتي أمت باندې د اسلام د حقانيت او د الله ﷻ د وحدانيت څه دلايل قرائت کړه ترڅو ترې کفار په وخت سره پند واخلي او د کفري او شرکي عقيدې څخه اجتناب وکړي نو ورته ووايه چې:

۱ـ ای خلکو! الله ﷻ هغه واحد لا شريک اقدس ذات دی چې تاسو يې په ځمکه کښې د پخوانيو خلکو خليفه ګان ټاکلي ياست، او د هغوی د مرګ څخه وروسته يې په تاسو باندې دنيا اباده کړې ده، نو داسې وخت هم راروان دی چې ستاسو د مرګ څخه وروسته به نورو خلکو باندې دنيا اباده کړي. يا په بل عبارت: لکه چې عاديانو او ثموديانو او نورو هلاکو شوو قومونو ته خپلو باطلو معبودانو څه ګټه ونه شوه رسولی او د بنيادي هلاک څخه يې نجات ورنه کړ، نو همدغه ډول به تاسو ته هم خپل کفريات او شرکيات نجات درنه کړي شي.

نو ای خلکو! تاسو د خليفه توب د عظيم الشان نعمت شکريه وکړئ او د توحيد عقيده خپله کړئ که نه نو هرڅوک چې کفري عقيده خپله کړي هغه فقط خپل خان ته ضرر ورساوه او د خپلو اوږو پيټی يې درووند کړ او بس. بلکې:

الف: کفارو ته خپل کفر د دوی د رب ﷻ په نزد بل څه نه اضافه کوي مګر غضب او قهر، چې څومره يې استخلاف زيات وي هومره به ورباندې الهي غضب زيات ورنازل شي.

ب: همدارنګه دوی ته خپل کفر د تاوان څخه په غير بل کوم اثر او نتيجه نه لري، نو تاسو ته په کار دي چې د کفر په غوره کولو سره نه د خپل رب ﷻ غضب او قهر خپلو خانونو ته اضافه کړئ او

... قانونو د لا زيات تاوان سره مخامخ کړئ.

۱. اى پيغمبره! مشركان مخاطب كړه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووايه چې اى مشركانو! تاسو ته د ... هغو بوتانو په ارتباط موږ څه پوښتنې راجع كوو د كومو په عبادت باندې چې تاسو د الله ﷻ ... په ځاى مشغول ياست. نو بايد چې تاسو يې جواب راکړئ. پوښتنې دا دي.

الف: ايا ستاسو باطل معبودان د مخلوقاتو په پيداكولو كښې څه برخه لري؟ كه بالفرض دا سې ... وي نو تاسو ماته په ځمكه كښې هغه مخلوق راوليد كړئ (راوښاياست) چې دوى پيدا كړي وي.

ب: ايا ستاسو معبودان په اسماني مخلوقاتو كښې څه ونډه لري؟ ايا د مثال په توګه د كوم ... ستوري په خپل مدار څرخول د دوى په واك كښې شته؟

ج: ايا موږ ستاسو معبودانو ته كوم اسماني كتاب وركړى دى چې د هغه كتاب په رڼا كښې ... تاسو ته لارښوونه كوي او خپل عبادت ته مو وربولي؟

۳ـ پوره واضحه ده چې د ذكرو شوو درېواړو پوښتنو جوابونه منفي دي، نو معلومه شوه چې ... بوتان په هيڅ وجه د عبادت لياقت نه لري، او د مشركانو سره يې په ثبوت باندې كوم دليل نشته ... بلکې اصلي خبره دا ده چې ځينې كفار او ظالمان ځينو نورو ته وعدې نه وركوي مګر د غولونې ... وعدې چې هيڅ حقيقت نه شي موندلى.

همدغه دروغجنې وعدې وركول د انسي او جني شيطانانو كار دى چې په هر وخت كښې ترې د ... بې لارې كولو دپاره استفاده كوي.

۴ـ د الله ﷻ د وحدانيت بل دليل دا دى چې اسمانونه او ځمكې فقط همده ﷻ ايسار كړي دي ... چې د زوال سره مخامخ نشي، او يوازې همده ﷻ ورته بقاء وركړې ده.

او كه بالفرض اسمانونه او ځمكې د زوال سره مخامخ شي او يا قيامت قائم شي او الله ﷻ يې د ... نړولو اراده وكړي، نو بيا هيڅوک نشته چې د الله ﷻ د نړولو څخه وروسته ورته بقاء وركړي او يا ... يې د زوال مخنيوى وكړي.

۵ـ اى پيغمبره! كله چې مشركان په خپلو شركياتو باندې هيڅ دليل نه شي قايمولى او د توحيد ... دلايلو ته غوږ نه ږدي نو دوى د دې خبرې مستحق دي چې سمدستي ورباندې الله ﷻ بنياد ... ويستونكى عذاب ورنازل كړي، خو الله ﷻ حليم دى دغه كار بې تر اوسه نه دى كړى.

يا په بل عبارت: الله ﷻ د خپل حلم د مخې هغوى ته فرصت وركوي چې د شركياتو څخه توبه ... تائب شي او توحيدي عقيده خپله كړي، كه هغوى داسې وكړي نو په پخوانيو كفرياتو باندې به يې ... ونه نيسي ځكه چې الله ﷻ ډېر بښونكى دى.

توضيحات

۱ـ په ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ شُرَكَآءَكُمُ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ﴾ كښې ... لاندې ټكوته توجه په كار ده:

الف: د ﴿ أَرَءَيْتُمْ ﴾ کلمه د "أخبرُوني" معنی ورکوي[۱].

ب: د ﴿ أَرُونِي ﴾ کلمه د همدغې ذکرې شوې کلمې څخه بدل واقع شوې ده[۲] چې د هغې معنی پکښې منعکسه شوې ده.

نو ته به وايې چې داسې عبارت نازل شو دی چې: "أخبرُوني، أرُوني" يعنې ای کفارو! ماته د خپلو باطلو معبودانو (شرکاوو) په هکله خبر راکړئ ماته راوليد کړئ چې هغه مخلوق کوم يو دی چې دوی په ځمکه کښې پيدا کړی دی؟

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې په: ﴿ أَمْ ءَاتَيْنَٰهُمْ كِتَٰبًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَتٍ مِّنْهُ ﴾ کښې د "هُمْ، هُمْ" دواړه ضميرونه چاته راجع دي؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو دغه دواړه ضميرونه د التفات په بنياد مشرکانو ته راجع کړلي دي[۳] او حاصل يې داسې راويستلی دی چې: ای پيغمبره! ايا مونږ مشرکانو ته اسماني کتاب ورکړی دی چې د همدغه کتاب څخه د خپلو شرکياتو دپاره د لاربنود او نقلي دليل استفاده کوي؟

همدغه مضمون په [الروم:۳۵] ايت کښې تقريبًا په صراحت سره نازل شوی دی.

مګر د دغه جواب په بنياد په ضمائرو کښې انتشار او تفکيک رامنځته کيږي چې بې ضرورته دغسې کار ته اقدام کول د عربيت په لحاظ ښه کار نه دی.

نو بهتره دا ده چې ذکر شوي دواړه ضميرونه به په ﴿ شُرَكَآءَكُمُ ﴾ کښې د "شُرکاء" کلمې ته راجع وي[۴] لکه چې په ﴿ خَلَقُوا ﴾، ﴿ لَهُمْ ﴾ کښې دواړه ضميرونه همدوی ته راجع دی. نو حاصل به يې داسې راوخيژي چې: ای مشرکانو! ايا مونږ ستاسو بوتانو ته کتاب ورکړی دی چې د همغه کتاب په استدلال سره تاسو د هغوی په عبادت مشغول ياست او د شفاعت په تمه ورته ناست ياست؟

نو په دې تقدير سره په اولنيو سوالونو کښې دې ته اشاره کيږي چې: ای مشرکانو! ستاسو معبودان د عبادت دپاره ذاتي استحقاق او لياقت نه لري چې په اسمانونو او ځمکو کښې يې څه شی پيدا کړی نه دی. او په دريم سوال کښې دې ته اشاره برېښي چې: ای مشرکانو! ستاسو معبودانو ته د الله ﷻ د پلوه هم د عبادت لياقت او استحقاق نه دی ورکړی شوی، چې په همدې هکله يې کوم کتاب ورنازل کړی وی.

نو تاسو په کوم عقلي يا نقلي دليل سره په شرکي عقيده باندې کلک ولاړ ياست؟.

﴿ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ لَئِن جَآءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى ٱلْأُمَمِ

(۱) تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۵۵
(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۶۱۷
(۳) تفسير المظهري ج۸ ص۶۳؛ زاد المسير ج۶ ص۲۵۸
(۴) روح المعاني ج۲۲ ص۲۰۳؛ البحر المحيط ج۹ ص۳۸

فَلَمَّا جَآءَهُمْ نَذِيرٌ مَّا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾ ٱسْتِكْبَارًا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَكْرَ ٱلسَّيِّئِ ۚ وَلَا يَحِيقُ
ٱلْمَكْرُ ٱلسَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِۦ ۚ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ ٱلْأَوَّلِينَ ۚ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ
تَبْدِيلًا ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾ أَوَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ
عَـٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَكَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعْجِزَهُۥ مِن شَىْءٍ فِى
ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا
كَسَبُوا۟ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَآبَّةٍ وَلَـٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۖ فَإِذَا جَآءَ
أَجَلُهُمْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِۦ بَصِيرًۢا ﴿٤٥﴾

[۴۲] او کفارو (مشرکانو) به په الله ﷻ سره سوګند کاوه خپل ډېر کلک سوګند، چې که چرته دوی ته ضرور ډاروونکی (پیغمبر) ورشي نو دوی به هرومرو خامخا د ټولو امتونو د یوه (ممتاز امت) څخه هم ډېر ښه لاره موندونکي جوړ شي.

خو کله چې دوی ته ډاروونکی ورغی نو دوی ته یې (د هدایت په عوض د حق څخه) نفرت (تښتېدل) زیات کړه.

[۴۳] (د حق څخه د دوی نفرت) په ځمکه کښې د تکبر او بد تدبیر د کبله صورت ونیوه (چې حق یې د پښو لاندې کړه او د اسلام د مخنیوي پلانونه یې په کار واچول)، حال دا چې د بد تدبیر (بیا چل ضرر په هیچا) نه چاپېرېږي مګر په خپل اهل (خپل خاوند او چل جوړوونکي) باندې.

نو ایا کفار انتظار وباسي (منتظر نه دي) مګر د لومړیو (پخوانیو قومونو) قانون ته (چې ورسره اجراء شوی وه، او ټول هلاک شوي وه)؟.

نو ته به هیڅکله د الله ﷻ (د تعذیب) سنت (قانون) ته بدلون مونده نه کړې (چې جنایتکاران معذب نه کړي).

او ته به هیڅکله د الله ﷻ سنت (قانون) ته ګرځول (هم) مونده نه کړې (چې د تعذیب مخه غیر جنایتکارانو ته واړوي).

[۴۴] ایا کفارو په ځمکه کښې نه ګرځي (راګرځي) نو وګوري چې د هغو کسانو عاقبت څنګه وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوی دي؟ (ایا مونږ د کفر د کبله د څرمې هلاک نه کړه؟) حال دا چې هغوی د دوی څخه د قدرت د حیثه سخت (او کلک) وه.

او الله ﷻ داسې نه دی چې کوم شی یې په اسمانونو کښې عاجز وګرځوي، او نه (داسې دی چې په ځمکو کښې (یې کوم شی عاجز وګرځوي او د ارادې په وړاندې یې خنډ واقع شي).

یقیناً الله ﷻ (په هر شي باندې) پوه (او) د قدرت څښتن دی.

[۴۵] او که الله ﷻ خلک په هغو (جنایتونو سمدستي) نیولی کوم چې هغوی کسب کړي دي نو د ځمکې په شا (مخ) باندې به یې هیڅ حرکت کوونکی (ساکښ ژوندی) نه وی پرېښي (الله ﷻ په عجله سره نیول نه کوي) مګر د ټاکلې نېټې پورې یې وروسته کوي
نو کله چې د خلکو (د نیولو) نېټه راشي (راورسېږي) نو یقینًا الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې بینا دی (هر چاته به موافقه سزا یا جزا ورکړي).

ارتباطونه

۱ ـ وړاندېنیو آیتونو په توحید پورې ارتباط درلود او دا ایتونه په نبوت پورې تړاو لري
۲ ـ هلته دا مضمون هم شامل وه چې د دې زمانې کفار د پخوانیو کفارو خلیفه ګان دي، او په دې ایتونو کښې دېته اشاره شوې ده چې دوی به هم د هغوی په مېنه شپه شي. ځکه چې د الله ﷻ سنت نه بدلېدونکی سنت دی.
۳ ـ بالآخره وړاندې ایتونه د ﴿ حَلِيمًا غَفُورًا ﴾ په کلمو باندې ختم شوي وه چې د اشارې په توګه یې کفارو ته په مهلت ورکولو باندې دلالت کاوه، او د دې ایتونو په اختتام کښې په همدغه مضمون باندې صراحت شوی دی، نو د مطلب خلاصه یې داسې راځېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د سورت په آخر کښې اوس په خپل دعوتي امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:
۱ ـ لکه څنګه چې کفار د الله ﷻ د توحید څخه انکاري دي همدارنګه دوی د پیغمبر ﷺ په نبوت باندې هم عقیده نه خپلوي چې بیان یې دا دی:
الف: دوی به د نذیر او ډاروونکي د ورتګ څخه وړاندې په سوګند سره عهد کاوه چې که چرته دوی ته ډاروونکی ورشي او د الله ﷻ د پلوه ورمبعوث شي لکه څنګه چې په پخوانیو امتونو کښې پیغمبران مبعوث شوي وه، نو هرومرو او ضرور به ورباندې ایمان راوړي او تکذیب به یې ونه کړي حتی دوی به د پخوانیو امتونو د هر یو پخواني امت څخه ډېر ښه هدایت موندونکي جوړ شي او د هغوی څخه به ورباندې بهتره عقیده وکړي.
ب: خو کله چې ذکرو شوو عهد کوونکو ته د الله ﷻ د پلوه ډاروونکی او پیغمبر ورواستولی شو نو هغوی په خپل عهد باندې ونه درېده او ایمان یې ورباندې رانه ووړ، بلکې نفرت یې لا اضافه شو او د حق څخه یې تېښتېدل لا قوي او کلک شوه.
ج: په ځمکه کښې د دوی تکبر او سرکشي لا زیاته شوه او هم یې پکښې بدو تدابیرو او چلونو لا وده وکړه، د همدې کبله دوی لګیا دي د اسلام د ترقۍ مخنیوی کوي او خلک نه پرېږدي چې د توحید عقیده خپله کړي او د الله ﷻ په وراستولي شوي پیغمبر باندې ایمان راوړي.
د: خو دوی دې په یاد ولري چې د سرکشۍ او بدو تدابیرو ضرر به د دوی څخه پرته بل چا ته ونه رسېږي او کوم اور چې دوی بل کړی دی په هغه کښې به د همدوی څخه پرته بل څوک لولپه نه شي

ه: دا د الله ﷻ سنت (قانون) دی چې د چلونو او بدو تدابیرو اثرات بل چا ته نه بلکې پخپله چل کوونکو ته رسوي او بس.

و: نو د ذکر شوي بیان په بنیاد ایا د دې زمانې کفار انتظار وباسي، بلکې انتظار نه وباسي مګر فقط هغه الهي سنت او قانون ته کوم چې په پخوانیو کفارو کښې جاري ساتلی شوی دی.

ز: نو د دغه الهي سنت او قانون په اساس لکه چې یهودان د خپلې سرکشۍ د کبله غضب کړی شوی وګرځېده او نصارا د ګمراهانو په ډله کښې وشمېرل شو، همدارنګه به د دې زمانې کفار او سرکشان غضب کړی شوي وګرځي او د ګمراهانو په قطار کښې به په دائمي توګه ودرولی شي.

ح: نو ای پیغمبره! ته به هیڅکله د الله ﷻ سنت (قانون) ته تبدیل مونده نه کړې چې چل کوونکی د خپل چل په اور کښې لولپه نه کړي.

او نه به ورته تغیر او تحویل مونده کړې چې د چل کوونکي څخه په غیر یې بل چاته مخه واړوي او بل څوک یې په اور کښې لولپه کړي.

۲_ ایا کفار په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي او د عادیانو او ثمودیانو په کنډوالو باندې یې نظر نه نښلي، ترڅو وګوري او پوه شي چې د هغو سرکشانو عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي؟، ایا الله ﷻ د هغوی بنیاد نه دی ویستلی؟

حال دا چې هغوی د دوی څخه د قوت د حیثه زیات وه او د مالونو د حیثه ترې ثروتمند وه، نو چې هغوی نجات ونه موند دوی به یې څنګه مونده کړي؟. برسېره په دې:

الف: الله ﷻ دغسې نه دی چې په اسمانونو کښې وړاندې کوم شی زورور شي او د اجرااتو مخه یې بنده کړي (عاجز او ناتوانه یې وګرځوي)، او نه دغسې شی په ځمکو او اسمانونو کښې شته چې د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ شي. او دا ځکه چې:

ب: الله ﷻ په دائمي توګه د کامل علم او کامل قدرت درلودونکی دی، دا دواړه د الله ﷻ د ذاتي صفاتو څخه دي چې هیڅکله ترې انفکاک نه شي موندلی.

۳_ ای پیغمبره! که بالفرض الله ﷻ په جلتۍ سره خلک د دوی د جنایتونو په سبب باندې نیولی او د توبې فرصت یې نه ورکولی، نو د ځمکې په مخ به یې هیڅ ساکښ ژوندی نه وی پرېښي او ټول به یې پوپنا کړي وی.

مګر الله ﷻ دغسې نیول نه کوي، بلکې خلکو ته د دوی د جنایتونو سره-سره فرصت ورکوي او د ټاکلي وخته پورې یې وروسته کوي، ترڅو د دوی عقل سرته ورشي او د خپلو جنایتونو څخه توبه تائب شي.

هو! کله چې د خلکو د هلاک ټاکلې نېټه ورسېږي نو ټول به هلاک کړي او هیڅوک به ژوندي پرېنږدي (قیامت به قائم کړي). بیا چې حساب کتاب شروع شي او قیامت قائم شي نو یقینًا الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې بینا دی چې څوک د جزا لایق دی او څوک د سزا لیاقت لري؟، نو د هر چا سره به موافق چال چلند وکړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ ﴾ کښې د "أَقْسَمُوا" ضمیر عربو کفارو او قریشو ته راجع دی[1] او هغه مضمون ته پکښې اشاره شوې ده کوم چې ګڼ شمېر مفسرینو کرامو د الفاظو په تفاوت سره حکایت کړی دی[2]، هغه دا چې:

د نبي کریم ﷺ د بعثت څخه وړاندې به عربو او خصوصاً قریشو په سوګند سره اظهار کاوه که چرته مونږ ته د الله ﷻ د پلوه همدا زمونږ د قوم څخه پیغمبر راواستول شو نو مونږ به د ټولو امتونو څخه د خپل رب ﷻ دپاره ښه اطاعت کوونکی امت جوړ شو.

خو کله چې د همدوی د قومیت څخه ورته پیغمبر (محمد ﷺ) ورمبعوث شو، نو هغوی په خپلو پخوانیو اظهاراتو کښې دروغژن څرګند شوه، او په خپل سوګند باندې ونه درېده.

هېر مو نه شي!

۲ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ ﴾ کښې د ﴿ أَهْدَىٰ ﴾ کلمه د تفضیل صیغه ده او د "مِنْ" توری تفضیلي دی او بالآخره د ﴿ إِحْدَى ﴾ کلمه د "أَحَد" دپاره مؤنثه کلمه ده چې د "وَاحِدَة" معنی ورکوي[3]. نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل په لاندې دوه ډوله صورت نیولی شي[4]:

الف: یو دا چې د ﴿ إِحْدَى ﴾ کلمه په خپله معنی (وَاحِدَة) سره باقي پرېښودله شي، یعنې: مشرکانو به ویل چې: که مونږ ته ډاروونکی راشي نو د امتونو د جملې څخه به مونږ په یوه امت باندې په هدایت کښې بهتر وګرځو.

ب: بله دا چې ذکره شوې کلمه د ممتاز معنی ورکړي چې په فضائلو کښې ورسره بل امت سیالي نه شي کولی، څه لرې نه ده چې په اول نمره سره ترې تعبیر وکړی شي. یعنې په دغه صورت کښې به مونږ په هغه امت باندې هم په هدایت کښې د پاسه جوړ شو کوم چې په امتونو کښې ممتاز او اول نمره وي.

شاید چې د مشرکانو به په دواړو معناوو کښې اهل الکتاب (یهود او نصارا) مطلب وه، والله ﷻ أعلم.

ج: دا هم څه لرې نه ده چې د مشرکانو به د ﴿ إِحْدَى الْأُمَمِ ﴾ څخه د استغراق په توګه ټول امتونه مطلب وه[5]، یعنې: په دې صورت کښې به مونږ د ټولو امتونو څخه بهتر لاره موندونکي جوړ شو.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۱۸۲

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۶۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۵۷۴؛ الدر المنثور ج۷ ص۳۵

(۳) لسان العرب ج۳ ص۴۴۷

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۱۵۴؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۶۱۸

(۵) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۶۲؛ المحرر الوجیز ج۱۳ ص۱۸۲

په یاد ولرئ!

۳_ په یاد ولرئ چې په ﴿ وَمَكۡرَ ٱلسَّيِّيِٕ ﴾ کښې د "مَكۡرَ" کلمه خپل صفت ته مضافه شوې ده، لکه چې په متصله جمله ﴿ وَلَا يَحِيقُ ٱلۡمَكۡرُ ٱلسَّيِّئُ إِلَّا بِأَهۡلِهِۦ ﴾ کښې په خپل اصل سره موصوفه نازله شوې ده، او حاصل یې داسې راځېږي چې: چل او ناکاره تدبیر نه راتاوېږي مګر د خپل هغه خاوند څخه کوم چې چل یې پلان ګزاري کړې وي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَلْعُونٌ مَنْ ضَارَّ مُؤْمِنًا أَوْ مَكَرَ بِهِ»[1] یعنې هغه څوک ملعون دی (د الله ﷻ د رحمت څخه لرې دی) کوم چې مؤمن ته ضرر رسوي او یا ورسره پټ تدبیر (چل) کوي.

یوه پښتون شاعر ذکر شوی مضمون په خپلو اشعارو کښې داسې ځای په ځای کړی دی[2] چې:

کر د ګلو کړه چې سیمه دې ګلزار شي :: اغزي مه کره په پښو کښې به دې خار شي
ته چې بل په غشو ولې هسې پوه شه :: چې همدا غشی به ستا په لور ګوزار شي
کوهی مه کنه د بل سړي په لار کښې :: چېرې ستا به د کوهي په غاړه لار شي
ته چې هر چا ته په خوارو سترګو ګورې :: لا رومبی به ستا صورت تر خاورو خوار شي
آدم زاد په معنی واړه یو صورت دی :: هر چې بل ازاروي هغه ازار شي
که ته نه کوې نظر د چا وعیب ته :: هر سړی به ستا د عیبو پرده دار شي
لږ یې مه ګڼه ګناه که هر څو لږ وي :: لږ_لږ چې سره جمع شي بسیار شي

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَبۡدِيلًاۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَحۡوِيلًا ﴾ کښې الله ﷻ د خپل سنت (قانون) څخه تبدیل او تحویل دواړه منفي ګرځولي دي نو د دغو دواړو ترمنځ څه فرق دی؟

مونږ وایو چې[3]: په دې مقام کښې تبدیل د دې څخه عبارت دی چې تعذیب په غیر تعذیب سره واړولی شي، او د تحویل معنی دا ده چې د مستحقینو څخه غیر مستحقینو ته د عذاب مخه ورتاوه کړی شي.

په دواړو صورتونو کښې د عدم وجدان معنی عدم وجود دی. یعنې د الله ﷻ په سنت کښې نه تبدیل شته او نه پکښې تحویل موجودیت لري.

یادونې

۵_ په ﴿ وَلَوۡ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ ﴾ الآية کښې لاندې یادونې په ذهن کښې ساتل په کار دي:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵
(۲) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۲۲۹
(۳) تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۵۶

الف: همدې ایت ته ورته مضمون په [النحل:۶۱] او [الأنفال:۲۵] ایتونو کښې نازل شوی دی، چې مونږ پکښې د الله ﷻ په توفیق څه وضاحتونه لیکلي دي، هیله ده چې د هغو ایتونو توضیحاتو ته یو ځل مراجعه وکړی شي ترڅو ورباندې هغه مطلب پوره څرګند شي کوم ته چې په دې ایت کښې اشاره شوې ده.

ب: په ﴿ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا ﴾ کښې د "ظَهْر" کلمه اصلاً په شا سره معنی کېږي خو د مجاز په توګه یې په هغه څاروي باندې هم اطلاق کېږي د کوم څخه چې د سورلۍ کار اخستلی کېږي[1].

په همدې لحاظ سره په دې مقام کښې د ځمکې ضمیر ته مضافه شوې ده او اضافت پکښې بیاني دی، ته به وایې چې ځمکه د ټولو ساکښانو دپاره د سورلۍ څاروی دی او ټول ورباندې سواره دي.

ج: کله-کله ځمکې ته په بیاني اضافت سره د "وَجْه" کلمه هم مضافېږي، که څه هم دغه کلمه (وَجْه) اصلاً د مخ دپاره وضعه شوې ده خو د کنایې په توګه یې د هر شي په لومړنۍ برخه باندې هم اطلاق کېږي[2]، او پوره واضحه ده چې د ځمکې سره د ساکښانو پیوستون د هر شي څخه مخکښې صورت نیسي. د همدې استعمال د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: یوه ورځې نبي کریم ﷺ طلحه ﷺ ته اشاره وکړه او ویې فرمایل چې: «شَهِيدٌ يَمْشِي عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ»[3] یعنې دغه صحابي داسې شهید دی چې (د شهادت سره-سره) د ځمکې په مخ تلل کوي او ګرځي راګرځي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې هغه خبره هم راحکایت کړې ده په کومه باندې چې ابراهیم ﷺ خپله مېرمن (سارة رضي الله عنها) مخاطبه کړې وه چې: «يَا سَارَةُ! لَيْسَ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مُؤْمِنٌ غَيْرِي وَغَيْرَكِ»[4] یعنې ای سارې! نن ورځ د ځمکې په مخ باندې زما او ستا څخه په غیر بل مؤمن نشته (چې ښځه او مېړه دواړه مؤمنان وي).

د فاطر د سورت ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.
اللَّهُمَّ وَفِّقْنَا لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى.
۱۴۲۲/۳/۲۶ هـ ق = ۱۳۸۰/۳/۲۹ هـ ش.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۲۸
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۵۵۵
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۲
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۴

يس (٣٦)

سریزه

۱ـ د دې سورت لومړنی ایت ﴿ یٰسٓ ﴾ د همدې سورت دپاره نوم ګرځولی شوی دی، چې د قرآن کریم د نورو سورتونو څخه ورباندې جدا کېږي.

۲ـ دا سورت مکي سورت دی[۱]، او د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی.

د دې سورت اعداد

۳ـ د دې سورت د ایتونو، کلماتو او حرفونو شمېر په لاندې ډول دی[۲]:

الف: د ایتونو تعداد یې دري اتیا (۸۳) ته رسېږي.

ب: د ټولو کلماتو تعداد یې اوه سوه نهه ویشت (۷۲۹) کلمې دي.

ج: بالآخره د حرفونو شمېره یې دري زرو (۳۰۰۰) حرفونو ته پورته شوې ده.

د دې سورت فضائل

۴ـ د "یس" سورت په فضائلو کښې زښت ډېر احادیث او اثار روایت شوي دي چې ځینو مفسرینو کرامو راغونډ کړي دي (الله ﷻ دې اجرونه ورکړي)[۳]، خو مونږ فقط د لاندې احادیثو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اقْرَءُوا يس عَلَى مَوْتَاكُمْ»[۴] یعنې تاسو د "یس" سورت په خپلو هغوکسانو باندې قرائت کړئ کوم چې قریب الموت (مرګ ته نږدې) وي او ځنکدن یې وي (شاید چې الله ﷻ به ورباندې اساني ورولي).

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَيس قَلْبُ الْقُرْآنِ لَا يَقْرَؤُهَا رَجُلٌ يُرِيدُ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَالدَّارَ الْآخِرَةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ وَاقْرَءُوهَا عَلَى مَوْتَاكُمْ»[۵] یعنې او د "یس" سورت د قرآن کریم زړه دی دا سورت هیڅ سړی نه لولي چې د الله ﷻ د رضا او وروستنی کور یې اراده وي مګر الله ﷻ به ورته مغفرت وکړي، او هم دغه سورت په خپلو مړو (قریب الموت کسانو) باندې قرائت کړئ.

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ قَلْبًا وَقَلْبُ الْقُرْآنِ يس وَمَنْ قَرَأَ يس كَتَبَ اللهُ لَهُ بِقِرَاءَتِهَا قِرَاءَةَ الْقُرْآنِ عَشْرَ مَرَّاتٍ»[۶] یعنې هر شی زړه لري او د قرآن کریم زړه د "یس" سورت دی، او څوک چې "یس" قرائت کړي نو الله ﷻ به ورته د هغه په قرائت سره د قرآن کریم قرائت لس کرته ولیکي (دومره ثواب به ورکړي لکه چې قرآن کریم یې لس کرته قرائت کړی وي).

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۱
(۲) تفسیر الخازن ج۵ ص۱۹۴
(۳) الدر المنثور ج۷ ص۳۷
(۴) سنن ابي داود ج۲ ص۸۹؛ سنن ابن ماجه ص۱۰۴
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۸٦
(٦) جامع الترمذي ج۲ ص۱۱٦

د دې سورت محتويات

۵ـ د دې سورت (یس) اکثریت بحثونه د نورو مکي سورتونو غوندې عموماً او د وړاندېنې سورت (فاطر) غوندې خصوصاً د عقیدوي موضوعاتو په محور باندې څرخېږي خو زیات زور پکښې په درېوو مسئلو باندې اچولی شوي دي، چې په ډول-ډول دلایلو سره په اثبات رسولی شوي دي هغه دا چې:

الف: الله ﷻ واحد او لا شریک دی.

ب: نبي کریم (محمد ﷺ) په حقه پیغمبر دی.

ج: بالآخره د مرګ څخه وروسته به ضرور ټول مړي بېرته راژوندي کړی شي او هرڅوک به د خپلو کړو وړو مطابق د سزا یا جزا سره مخامخ شي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ يسٓ ۝١ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ۝٢ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ۝٣ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝٤
تَنزِيلَ ٱلْعَزِيزِ ٱلرَّحِيمِ ۝٥ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أُنذِرَ ءَابَآؤُهُمْ فَهُمْ غَٰفِلُونَ ۝٦ لَقَدْ حَقَّ
ٱلْقَوْلُ عَلَىٰٓ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٧ إِنَّا جَعَلْنَا فِىٓ أَعْنَٰقِهِمْ أَغْلَٰلًا فَهِىَ إِلَى
ٱلْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ ۝٨ وَجَعَلْنَا مِنۢ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَٰهُمْ
فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ۝٩ وَسَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝١٠ إِنَّمَا تُنذِرُ
مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلذِّكْرَ وَخَشِىَ ٱلرَّحْمَٰنَ بِٱلْغَيْبِ ۖ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ۝١١ إِنَّا نَحْنُ
نُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا۟ وَءَاثَٰرَهُمْ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ أَحْصَيْنَٰهُ فِىٓ إِمَامٍ مُّبِينٍ ۝١٢ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] په محکم (او د حکمتونو څخه په ډک) قرآن کریم باندې سوګند دی.

[۳] چې یقیناً ته (ای پیغمبره!) هرومرو د لېږلو شوو کسانو د جملې څخه یې.

[۴] (او هم) په سمه (او برابره) لاره باندې (روان) یې.

[۵] (دا قرآن کریم نازل کړی شوی دی) د کلکې ارادې (او) د ډېرې مهربانۍ درلودونکي الله ﷻ نازلول.

[۶] (دا)، د دې دپاره چې ته (ورباندې) داسې قوم (د الله ﷻ د عذابه) ودار کړې چې (نژدې) پلرونه

یې نه دي ډارولې شوي، نو دوی (د توحید د عقیدې څخه) غافلان دي (او په غفلت کښې پراته دي).

[۷] بې شکه (د تعذیب) خبره د کفارو په اکثریت باندې ثابته شوې ده، نو (د دوی) اکثریت ایمان نه راوړي.

[۸] یقینًا مونږ د کفارو د اکثریت په غاړو کښې ولچکونه (غورابونه) ګرخولي (اچولي) دي، نو دا ولچکونه یې تر زنو پورې رسېدلي دي، نو سرونه یې نبغ کړی شوي دي (چې ښکته نه شي کتلی او سترګې هم ورباندې پټې کړی شوي دي).

[۹] او مونږ د کفارو د اکثریت په وړاندې دېوال ګرځولی دی، او وروسته یې (هم) مونږ دېوال دروليی دی (بلکې د ځلورو خواوو څخه مو احاطه کړی دی).

نو مونږ د دوی (سترګې) پټې کړي دي نو دوی (هیڅ حقیقت) نه ګوري.

[۱۰] او (ای پیغمبره! په تاباندې نه بلکې) په دوی باندې یو برابر ده چې (د الله ﷻ د عذابه) یې ډاروې او که یې نه ډاروې (په دواړو صورتونو کښې) ایمان نه راوړي.

[۱۱] یقینًا ته هغه څوک ډاروې (ستا د ډارولو څخه ګټه اخلي) کوم چې د قرآن کریم پیروي کوي، او د غیاب په حال کښې د ډېر مهربان الله ﷻ څخه ډارېږي (په نالیدلي دوزخ عقیده کوي).

نو ته ورته په لوی مغفرت او په باکرامته اجر باندې بشارت (زیری) ورکړه.

[۱۲] یقینًا مونږ همدا مونږ مړي ژوندي کوو، او هغه څه لیکو کوم چې خلکو وړاندې استولي دي، او وروسته پاتې نښې یې (هم لیکو).

او هر شی مونږ (شمېرلی دی) په څرګند امام (لوح محفوظ) کښې مو شمېرلي (او ثبت کړي) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د هغو مضامینو څه تفصیل نازل شوی دی کومو ته چې د وړاندېني سورت (فاطر) په ځلورو وروستنیو ایتونو کښې اجمالاً اشاره شوې ده. هغه دا چې:

الف: د مکې مشرکانو نژدې پلرونو ته پیغمبر نه وه ورغلی.

ب: هغوی په سوګند سره کلک عهد کړی وه چې که پیغمبر ورته ورغی نو د هر چا څخه به ښه هدایت موندونکی وګرځي.

ج: خو چې کله پیغمبر ورغی هغوی په خپل عهد ونه درېده، او د دعوت د لارې خنډ جوړ شوه.

د: د الله ﷻ سنت (قانون) دی چې چلیان خلک د خپل چل په لومه کښې پخپله نښلوي او د همدوی په ضرر یې تماموي.

ه: الله ﷻ په عجله سره د جنایتونو په سبب خلک نه نیسي، که نه نو د مکې مشرکان خو به یې سمدستي پوپنا کړي وی.

نو د پاسنیو ټکو په نظر کښې نیولو سره یې د مطلب خلاصه داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل دعوتي اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ نه په حقه پیغمبر یې او کوم کتاب چې تاته درنازل کړی شوی دی هغه رښتیانی الهي کتاب دی او دا ځکه چې:

الف: دغه کتاب د هغو تورو څخه ترکیب شوی دی د کومو څخه چې په محاوراتو کښې روزمره د خلکو خبرې ترکیب مومي. لکه 'ي، س' او داسې نور.

خو د دې سره-سره هیڅوک د نومړي کتاب د مقابلې توان نه لري او د یوه ایت یا یوه سورت سره یې سیالي نه شي کولی.

که بالفرض المحال دا کتاب ستا خپل تصنیف وی لکه چې معاندین خیال کوي نو هرومرو او ضرور به تولو خلکو په اجتماعي توګه د یوه ایت یا یوه سورت د جوړولو توان درلودلی وی چې د همدې قرآن کریم غوندې د حکمتونو څخه ډک وي.

ب: نو په همدغه قرآن کریم باندې (چې د حکمتونو څخه ډک دی) سوګند دی چې: یقیناً ته هرومرو په حقه سره د پیغمبرانو د جملې څخه یو غوره پیغمبر یې، او په رښتیا سره د خلکو د هدایت دپاره استولی شوی یې.

ج: یا په بل عبارت په همدغه حکیم کتاب باندې سوګند دی چې ته په سمه لاره باندې روان یې، او هرڅوک چې په تاباندې د پیغمبر عقیده نه خپلوي هغه په باطله لاره باندې روان دی او سمه لاره یې بالکل غلطه کړې ده.

د: دا کتاب (چې د حکمتونو څخه ډک دی او خپل حقانیت پخپله په اثبات رسوي) د هغه الله ﷻ د پلوه تاته درنازل کړی شوی دی چې د کلکې ارادې خاوند دی او د ارادې په وړاندې یې هیڅوک خنډ نه شي واقع کېدلی.

خو د دې سره-سره ډېر مهربان هم دی چې جنایتکاران په عجله سره نه نیسي او د توبه تائب ګرځېدلو فرصت ورکوي.

ه: ته د دې دپاره استولی شوی یې او د دې دپاره درباندې حکیم او معجز کتاب درنازل شوی دی ترڅو د الله ﷻ د عذاب څخه داسې قوم وډار کړې د کومو پلرونه چې په نژدې وختونو کښې د یو پیغمبر د پلوه نه دي ډارولی شوي، او د نورو داعیانو دعوت ته یې پاملرنه نه ده کړې، نو دوی د غفلت په کلک خوب اوده دي او رابېدارولو ته ضرورت لري.

۲ـ ای پیغمبره! زمونږ په ازلي علم کښې د کفارو په اکثریت باندې د تعذیب خبره ثابته ده چې په تاباندې عقیده نه خپلوي او کفري او شرکي عقیدې ته ادامه ورکوي.

د مشرکانو حالت په لاندې تمثیل کښې ښه پوره واضحه جوړېږي چې:

الف: عنادي کفار او مشرکان داسې دي لکه چې یقیناً مونږ یې په غاړو کښې غورابونه اچولي دي او لاسونه مو د دوی د زنو پورې ولچک کړي وي، چې سرونه یې ښغ نیولي وي او ښکته ځمکې ته نه شي کتلی چې لوړې ژورې یې وګوري او خپل خانونه ترې بچ کړي.

ب: په دې باندې علاوه لکه چې مونږ یې په وړاندې هم ښه لوړ (قوي) دېوال درولی وي او د شا

طرف ته هم. يا په بل عبارت: د عنادي کفارو حال هغو ولچک کړی شوو کسانو ته ورته دی چې برسېره په ولچکونو د څلورو خواوو څخه د لوړو دېوالونو په محوطه کښې هم ايسار وي.

۳ـ نو ای پيغمبره! ايا ذکرو شوو کسانو ته څوک لاره ښودلی شي؟

پوره واضحه ده چې هيڅوک ورته لاره نه شي ښودلی، نو ته هم نه شې کولی چې په عنادي کفارو باندې خپل دعوت قبول کړي او په سمه لاره يې روان کړي.

بلکې ستا ډارول او نه ډارول په هغوی باندې په دې کښې يو برابر دي چې ايمان دې رانه وړي، که څه هم په دعوت کښې يې ثاته اجرونه او ثوابونه شته.

۴ـ يقيناً ته هغه څوک ډارولی شې او دعوت دې ورباندې اغېزمن واقع کېږي کوم چې د پند او قرآن کريم پيروي کوي او د سمې لارې په موندلو پسې زيار وباسي، او هم د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غيبو وېرېږي (په نالېدلو حقائقو باندې عقيده خپلوي).

نو ته همدغو کسانو ته د الله ﷻ په مغفرت او هم د کرامت څخه په ډکو اجرونو سره زېری ورکړه، چې هرومرو به د قيامت په ورځ دواړه (مغفرت او اجرونه) تر لاسه کړي.

۵ـ ای پيغمبره! يقيناً د قيامت ورځ راروانه ده چې بل څوک نه همدا مونږ به پکښې مړي راژوندي کړو، او هرڅوک به پکښې د خپلو کړو وړو د جزا يا سزا سره مخامخ کړو. او دا څکه چې

الف: مونږ د ټولو خلکو هغه اعمال په اعمالنامو کښې ليکو کوم چې هغوی د خپلو ځانونو څخه وړاندې لېږلي دي، او د هغوی د اعمالو هغه اثرات هم بې ليکلو نه پرېږدو کوم چې د هغوی په اعمالو باندې په دنيا کښې مرتبېږي، او يا وروسته نور خلک اقتداء کوي.

ب: په دې باندې علاوه مونږ هر شی په ازلي کتاب (لوح محفوظ) کښې د شمار لاندې راوستلی دی او هلته مو پکښې ثبت کړی دی، نو د حساب کتاب په وخت کښې به نه د چا يوه ذره نيکي ضائع شي او نه به يې يوه ذره بدي بې حسابه پاتې شي.

توضيحات

۱ـ ځينو علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ يس ﴾ د تورو دپاره متعدد تاويلونه کړې دي لکه "يا مُحَمَّدُ!، يا إِنْسَانُ!" او داسې نور[۱]. خو مونږ ته بهتره برېښي چې ذکرو شوو تورو ته د نورو مقطعاتو تورو په نظر وکتل شي او د تاويل څخه يې صرف نظر وکړی شي لکه "طه، الم" او داسې نور.

يو نحوي تحليل

۲ـ ځينو علماوو کرامو د ﴿ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ کلمات د اعراب په لحاظ په متعددو طريقو سره تحليل کړی دی[۲]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوي کلمات به په ﴿ إِنَّكَ ﴾ کښې د "إنّ"

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۴۱ ۰ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۴ ۰ زاد المسير ج۶ ص۲۴۲
(۲) تفسير المظهري ج۸ ص۷۱

دپاره دوهم خبر وي؛ يا په بل عبارت: دا به د سوګند دوهم جواب وي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په کوم شي باندې چې الله ﷻ سوګند ياد کړی همغه شی په حقيقت کښې د سوګند جواب په اثبات رسوي.

نو په همدې بنياد په دې مقام کښې د کفارو هغه اعتراض رد شوی دی کوم چې الله ﷻ د همدوی څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَسْتَ مُرْسَلًا ﴾ [الرعد:۴۳].

نو د رد حاصل يې داسې راخيژي چې: ای پيغمبره! مشرکان تا ته وايي چې ته په حقه پيغمبر نه يې؛ دغسې نه ده لکه چې دوی اعتراض کوي، په همدغه حکمتناک کتاب باندې سوګند دی چې ته په حقه پيغمبر يې او په سمه لاره باندې روان يې (همدغه معجز کتاب ستا د نبوت څرګند دليل دی).

يو تفسيري تحليل

۳- ځينو علماوو کرامو په ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أُنذِرَ ءَابَآؤُهُمْ ﴾ کښې د "مَا" توری موصولي اسم ګڼلی دی[1]. او حاصل يې داسې راخېژولی دی چې: ای پيغمبره! ته د دې دپاره پيغمبر ګرځولی شوی يې ترڅو يو قوم د يوه عذابه وډار کړې د کوم څخه چې د دوی پلرونه ډارولي شوي وه.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوی د "ما" توری به حرف وي او د نفې معنی به ورکوي.

يعنې ته د دې دپاره استولی شوی يې ترڅو داسې قوم د الهي عذابه وډار کړې د کوم چې پلرونه هم د پيغمبرانو عليهم السلام د پلوه نه دي ډارولي شوي.

مونږ څکه دا تحليل غوره کړ چې لاندې تائيدات لري:

الف: د ﴿ فَهُمْ غَٰفِلُونَ ﴾ د جملې تعقيب همدغه تحليل ته ترجيح ورکوي چې د غفلت ترتب په عدم انذار باندې ښه تناسب لري نه په انذار باندې چې لومړنی تحليل يې غوښتونکی دی.

ب: د دغه تحليل مضمون په نورو ايتونو کښې منعکس شوی دی. لکه:

اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِن نَّذِيرٍ ﴾ [سبا:۴۴] يعنې ای پيغمبره! مونږ ستا څخه وړاندې د مکې مشرکانو ته هيڅ پيغمبر نه دی لېږلی.

دوهم: الله ﷻ فرمايي: ﴿ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أَتَىٰهُم مِّن نَّذِيرٍ ﴾ [القصص:۴۶] يعنې ته د دې دپاره پيغمبر وګرځولی شوې ترڅو ته د الهي عذابه داسې يو قوم وډار کړې کوم ته چې هيڅ پيغمبر نه دی ورغلی (نو دوی پېړی په پېړی په غفلت کښې پراته دي).

څو پوښتنې او جوابونه

۴- په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴾ [فاطر:۲۴] يعنې هيڅ امت نه دی

[1] تفسير الکشاف ج۴ ص۴؛ المحرر الوجيز ج۱۳ ص۱۸۶

تېر شوي مګر ډاروونکي پکښې تېر شوي دي (د ډاروونکي څخه نه دي خالي شوي).

نو پوښتنه دا ده چې: ايا د غوره تحليل په بنياد هغه ايت د دغه ايت سره څه تضاد نه لري؟

مونږ وايو چې: دغه اعتراض د [القصص:۴۶] ايت لاندې جواب شوی دی، چې د مطلق داعي الى الخير څخه هېڅ امت نه دي خالي شوي او په خپله د پيغمبر په نسبت دغه کار کله-کله شوی دی.

ب: د مکې مشرکانو پلرونو ته خو پيغمبر (اسماعيل ﷺ) ورغلی وه، نو ايا صحت لري چې په ﴿مَّآ أُنذِرَ ءَابَآؤُهُمۡ﴾ کښې د "مَا" توری د نفي دپاره واخستلی شي؟

مونږ وايو چې: دلته د ﴿ءَابَآؤُهُمۡ﴾ څخه نژدې پلرونه مطلب دي[۱] او اسماعيل ﷺ خو د مکيانو ډېرو پخوانيو پلرونو ته استولی شوی وه.

ج: د نبي کريم ﷺ إنذار خو ټول بشريت ته شامل دی، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا﴾ [الأعراف:۱۵۸] يعني اې پيغمبره! ووايه چې: اې خلکو! يقيناً زه تاسو ټولو ته د الله ﷻ استولی شوی پيغمبر يم.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په ملحوظ په ايت شريف کښې يوازې د مکيانو إنذار ته تخصيص ورکړی شو؟

مونږ وايو چې: د مکيانو ذکر ته د تخصيص د کبله صورت نه دی ورکړی شوی بلکې د دې کبله يې صورت نيولی دی چې د ايتونو د نزول په وخت کښې د همدوی سره مخاطبه او محاوره روانه وه[۲].

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿لَقَدۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ عَلَىٰٓ أَكۡثَرِهِمۡ﴾ کښې د ﴿ٱلۡقَوۡل﴾ کلمه د څه شي څخه عبارت ده، چې د کفارو په اکثريت باندې فيصله شوې ده؟

مونږ وايو چې: دغه کلمه په بل ايت کښې د دوزخ په ډکولو باندې تفسيره شوې ده چې: ﴿وَلَٰكِنۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ مِنِّي لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ﴾ [السجدة:۱۳] يعني مګر زما د پلوه دا خبره تثبيت (فيصله) شوې ده چې هرومرو (او ضرور) به زه د پېريانو او بنيادمانو (د مجرمانو) څخه دوزخ ډکوم د ټولو څخه.

څو نکات

۶ـ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۱۵۷] ايت لاندې ليکلي دي چې د "أَغْلَال" کلمه د "غُلّ" جمعه ده، "غُلّ" هغه شي ته ويل کېږي په کوم باندې چې لاسونه د غاړې سره ترلي کېږي، کوم

---

(۱) تفسير الکشاف ج۴ ص۴؛ روح المعاني ج۲۲ ص۲۱۳

(۲) تفسير المراغي ج۲۲ ص۱۴۶

نه چې په پښتو کښې "غوراب" وايي.

ب: په ﴿ فَهِيَ إِلَى ٱلْأَذْقَانِ ﴾ کښې د "هِيَ" ضمير يا هغو لاسونو ته راجع دی کوم چې د "أغلال" په مفهوم کښې په ضمني توګه ذکر دي[1]، او يا پخپله همدغې د "أغلال" کلمې ته راجع دی[2].

په دغو دواړو صورتونو کښې په اصلي مطلب باندې چندان اثر نه پرېوځي.

ج: د ﴿ مُّقْمَحُونَ ﴾ کلمه د "إقماح" ـلکه "إكرام"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "إقماح" دېته وايي چې د چا سر نيغ کړی شي او سترګې يې پټې کړی شي[3]، چې نه ښکته څمکې ته سر ټيټولی شي او نه څه شي ته کتلی شي.

د: که څه هم په ايت شريف کښې فقط په وړاندې بېرته (دوه وو) ديوالونو باندې صراحت شوی دی، خو مطلب پکښې محض تمثيل دی او د څلورو خواوو څلور ديوالونه مراد دي[4]، ان شاء الله ﷻ، لکه چې د ﴿ فَأَغْشَيْنَٰهُمْ ﴾ څخه اشارةً معلومېږي.

ه: په ﴿ فَأَغْشَيْنَٰهُمْ ﴾ کښې د "أغشينا" کلمه د "غِشَاوَة" ـلکه "نِدَامَة"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "غِشَاوَة" هغه شي ته ويل کېږي په کوم باندې چې بل شی پټېږي[5] لکه چې په سترګو باندې پردې ورخورې شي.

نو د ذکرو شوو نکاتو په نظر کښې نيولو سره د دواړو ايتونو مطلب داسې راځېژي چې: د کفارو په اکثريت باندې څکه د تعذيب خبره ثابته ده چې د ايمان راوړلو استعداد يې ختم شوی دی، د دوی مثال د هغو کسانو غوندې دی د کومو چې لاسونه د غاړو او زنو پورې ولچک او کلک غوراب وي، او د همدغو ولچکونو او غورابونو په سبب يې سترګې پټې او سرونه يې نيغ ګرځولی شوي وي چې ښکته نه شي کتلی ترڅو لوړې او ژورې وګورې او خپل ځان ترې په څنګ کړي.

په دې باندې علاوه د کفارو اکثريت هغو کسانو ته ورته دی په کومو باندې چې د څلورو خواوو څخه لوړو ديوالونو احاطه کړې وي، او هم يې په سترګو باندې پردې ورخورې شوې وي چې وړاندې بېرته هيڅ شی نه ګوري.

لنډه دا چې د کفارو اکثريت نه د أنفسي دلايلو څخه کار اخلي او نه أفاقي دلايلو ته پام کوي چې په سمه لاره برابر شي، نو د همدې کبله ورته انذار او عدم انذار يو برابر دی.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: د ذکرو شوو ايتونو په هکله ځينو مفسرينو کرامو[6] ډېرې قيصې ليکلې

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۲ ص۱۵۰

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۱۷۱

(۳) لسان العرب ج۲ ص۵۶۶

(۴) روح المعاني ج۲۲ ص۲۱۵

(۵) مفردات الراغب ص۳۷۳

(۶) تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۶۴، تفسير البغوي ج۴ ص۶؛ الدر المنثور ج۷ ص۴۲

دي چې يوه ورځې أبو جهل غوښتل چې په نبي كريم ﷺ باندې د ډېرې مرګاني حمله وكړي، خو د هغه لاسونه د غاړې سره ولچک وګرځولی شوه، او په سترګو باندې پړوند وګرځولی شو، چې د نبي كريم ﷺ د قرائت اواز يې اورېده خو په سترګو باندې يې نه شو ليدلی.

همدارنګه همدغـې يوه ناكاره اراده بل كافر هم كړې وه چې الله ﷻ يې دسيسه شنډه كړه او په سترګو باندې يې پړوند وګرځاوه.

نو پوښتنه دا ده چې: تاسو ولې ذكر شوي دواړه ايتونه داستعارې په توګه په تمثيلي معناوو باندې تفسير كړه او د شان نزول په حكايت شوو قيصو باندې مو تفسير نه كړه چې د ايتونو حقيقي معناوې پكښې منعكسې شوې دي؟

موږ وايو چې: كوم ډول تفسير چې موږ ته غوره برېښېدلی دی همغه د سياق او سباق (وړاندې او ورپسې ايتونو) غوښتنه ده. يا په بل عبارت: د ذكر شوو ايتونو څخه وړاندې ايت ﴿ لَقَدْ حَقَّ ٱلْقَوْلُ ﴾ الآية- او د همدې دواړو څخه وروسته راتلونكی ايت ﴿ وَسَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ﴾ الآية- په هر يوه كښې تمثيلي معناوې منعكسې شوې دي، نو په كار دي چې په دغو دواړو كښې هم تمثيلي معناوې اراده كړی شي.

په دې باندې علاوه، همدغه تمثيلي معنی په [البقرة: ۶_ ۷] ايتونو كښې په صراحت سره نازله شوې ده، ته به وايې چې هغه ايتونه د دې ايتونه تفسير واقع شوي دي.

هو! د دواړو معناوو اراده كول هم څه منافات نه لري چې تمثيلي معنی په عبارة النص او حقيقي معنی په إشارة النص سره مراده كړی شي.

يادونه

۸_ د ﴿ وَسَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ ايت ته ورته ايت وړاندې په [البقرة: ۶] ايت كښې تېر شوی دی، هيله ده چې د دې ايت په مطلب باندې د ښه پوهېدلو دپاره هلته مراجعه وكړی شي.

سوال جواب

۹_ كه څوک وايي چې: تاسو د دې سورت (يس) په سريزه كښې ليكلي دي چې دا سورت مكي دی او ټول ايتونه يې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي، حال دا چې د خينو روايتونو څخه څرګند برېږي چې د ﴿ إِنَّا نَحْنُ نُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ الآية. په مدينه منوره كښې نازل شوی دی هغه دا چې:

د بني سلمه وو قبيلې كورونه د مدينې منورې په يوه څنډه كښې واقع وه او د نبوي جومات څخه لرې پراته وه، نو هغوی قصد وكړ چې خپل كورونه ورته رانژدې جوړ كړي، نو ذكر شوی ايت شريف نازل شو، نو بيا نبي كريم ﷺ هغوی مخاطب كړه چې «إنَّ آثارَكُمْ تُكْتَبُ فلا تَنْتَقِلوا»[1] يعني يقيناً

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸

ستاسو اثار او قدمونه لیکلي کېږي نو جومات ته نږدې خپل کورونه مه را انتقالوئ.

مونږ وایو چې: سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[1]، نو دلته د شان نزول څخه مصداق مطلب دی، او د "نزلت" څخه "قرات" مراد دی، یعنې: نبي کریم ﷺ ورته ذکر شوی ایت قرائت کړ.

یادونه

۱۰- په ﴿ فِىٓ إِمَامٍ مُّبِينٍ ﴾ کښې د "إمام مُبین" لقب ازلي کتاب ته ورکړی شوی دی کوم چې په لوح محفوظ سره شهرت لري او پوره بیان یې د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۵۹] او [الرعد:۳۹] ایتونو لاندې تېر شوی دی، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَٰبَ ٱلْقَرْيَةِ إِذْ جَآءَهَا ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾ إِذْ أَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمُ ٱثْنَيْنِ
فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوٓا۟ إِنَّآ إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا۟ مَآ أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَمَآ
أَنزَلَ ٱلرَّحْمَٰنُ مِن شَىْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا۟ رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّآ إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ
﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَآ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٧﴾ قَالُوٓا۟ إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ ۖ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا۟ لَنَرْجُمَنَّكُمْ
وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا۟ طَٰٓئِرُكُم مَّعَكُمْ ۚ أَئِن ذُكِّرْتُم ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ
مُّسْرِفُونَ ﴿١٩﴾ وَجَآءَ مِنْ أَقْصَا ٱلْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَٰقَوْمِ ٱتَّبِعُوا۟ ٱلْمُرْسَلِينَ
﴿٢٠﴾ ٱتَّبِعُوا۟ مَن لَّا يَسْـَٔلُكُمْ أَجْرًا وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ ﴾

[۱۳] او (ای پیغمبره! د خپل اُمت کفارو ته) د یوه ښار ملګري (اوسېدونکي) مثال وګرځوه (او ورته بیان یې کړه چې عبرت ترې واخلي). هغه وخت (ورته یاد کړه چې) دوی ته لېږلی شوي (پیغمبران) ورغله.

[۱۴] کله چې مونږ دغو ښاریانو ته دوه پیغمبران ورواستول نو دوی تولو ورته د دروغو نسبت وکړ (چې تاسو رښتیاني پیغمبران نه یاست). نو مونږ (هغوی دواړه) په درېیم (پیغمبر) سره تقویه کړه (چې د هغوی دواړو په تعقیب مو ورواستاوه).

نو درېواړو (ورته په یوه خوله) وویلې چې: یقیناً مونږ تاسو ته استولی شوي یاستو (د خپله خانه نه یاستو راغلي).

[۱۵] ښاریانو (بیا د هغوی دعوت رد کړه او) ویې ویلې چې: تاسو نه یاست مګر زمونږ غوندې

[1] تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

بنیادمان یاست. او ډېر مهربان الله ﷻ هیڅ شی (هیڅ شریعت) نه دی نازل کړی (که بالفرض نازل کړی یې وی نو ضرور به یې د مهربانۍ د مخې د پرښتو په لاس رالېږلی وی).

(نو په همدې بنیاد) تاسو نه یاست مګر دروغ وایاست (چې مونږ پیغمبران یاستو).

[۱۶] (بیا) پیغمبرانو وویلې چې: زمونږ رب ﷻ پوهېږي چې یقیناً مونږ خاص ستاسو دپاره رالېږلي شوي یاستو (که بالفرض مونږ په خپل رب ﷻ دروغ تړلی وی نو زمونږ تائید به یې نه وی کړی).

[۱۷] او (په همدې بنیاد) په مونږ باندې نشته مګر ځرګنده رسونه (چې لله ﷻ الحمد مونږ په ښه صورت سره اداء کړه نور نو تاسو پوهېږئ او کار مو).

[۱۸] ښاریانو (د دربم ځل دپاره) وویلې چې: یقیناً مونږ په تاسو باندې بد فال نیسو (چې ستاسو په راتګ سره راباندې باران بند شو).

بې شکه که تاسو (د خپل دعوت څخه) منعه نه شئ نو هرومرو ضرور به مونږ تاسو رجم کړو (د ډېرو لاندې به مو ووژنو) او خامخا ضرور به تاسو ته زمونږ د پلوه دردناک عذاب ورسېږي.

[۱۹] پیغمبرانو وویلې چې: ستاسو بدفالي همدا ستاسو سره ده (چې کفري عقیده مو خپله کړې ده، په مونږ باندې بد فال مه نیسئ).

(عجیبه ده) ایا کله چې تاسو ته پند درکړی شي (نو تاسوورباندې بد فال نیسئ او سپېره یې ګڼئ؟)! داسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، بلکې تاسو (په کفر کښې هم) د حد څخه تجاوز کوونکی قوم یاست (چې خپل ناصحان تهدیدوئ).

[۲۰] او (ای پیغمبره! په دغه وخت کښې) د ښار د لرې څنډې څخه یو سړی په ډاسې حال کښې راغی چې منډې یې وهلې (خفاستل یې او) ویې ویلې چې: ای زما قومه! د لېږلو شوو پیروي وکړئ (او نافرماني یې مه کوئ).

[۲۱] (ای زما قومه!) د هغو کسانو پیروي وکړئ چې ستاسو څخه (په دعوت باندې) اُجرت (او مزدوري) نه غواړي. حال دا چې دوی (سمه) لاره موندونکي دي.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د عنادي کفارو عناد ته اشاره شوې ده چې د ځرګندو دلایلو څخه ډډه کوي او حق دین ته غاړه نه ږدي.

په دې ایتونو کښې د یوه عنادي کافر قوم قیصه نازله شوې ده چې په عاقبت کښې تول پوپنا شوه او بنیاد یې وحوت ترخو ترې د دې زمانې عنادیان عبرت واخلي او د توحید عقیده خپله کړي.

۲ـ د هغو ایتونو مضمون په دې تمام شوی وه چې د قیامت په ورځ به هرڅوک د خپلو کړو وړو د جزا سزا سره مخامخ شي.

دلته دې ته اشاره شوې ده چې په آخرت باندې علاوه په دنیا کښې هم کله-کله عنادي کفر د سزا

سبب جوړېږي لکه چې يوه ښار ته د همدغه خپل کفر څخه مصيبت جوړ شوی وه او د ټولو بنياد يې ويستلی وه. نو حاصل يې داسې راځېږي.

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! د خپلې زمانې عنادي کفارو ته د پخوانيو هلاکو شوو ښارونو څخه د يوه ښار اوسېدونکي مثال وګرځوه، کوم چې د همدوی غوندې د الهي دعوت په وړاندې په کفري عقيده کلک شوه او په پای کښې د څرمې په بنياد ويستونکي عذاب سره هلاک کړی شوه.

دا د دې دپاره چې عبرت ترې واخلي او په پای کښې يې د هغوی په مېنه شپه نه شي، نو هغه وخت ورته ياد کړه کله چې هغوی ته پيغمبران ورغله او د کفري عقيدې څخه يې د توحيد عقيدې نه وردعوت کړه. يا په بل عبارت: هغه وخت ورته ياد کړه چې لاندې کيفيت پکښې پېښ شو:

الف: مونږ د دغه ښار اوسېدونکو ته د توحيدي عقيدې ددعوت دپاره دوه تنه پيغمبران ورولېږل چې د ورتللو سره سم يې په دعوت پيل وکړ خو ذکر شوي ښاريان په خپله کفري عقيده کلک شوه او دواړو پيغمبرانو ته يې د دروغو نسبت وکړ چې تاسو دروغژنان ياست.

ب: بيا مونږ د ذکرو شوو دواړو پيغمبرانو په تعقيب يو بل پيغمبر ﷺ هم ورواستاوه ترڅو په دعوت کښې د هغوی دواړو ملاتړ وکړي او ټول په يوه خوله کفري عقيده رده کړي.

ج: نو د همدې کبله درېواړو ذکر شوي ښاريان مخاطب کړه چې: يقيناً مونږ درېواړه پيغمبران ياستو او ستاسو د دعوت دپاره را استولی شوي ياستو ترڅو تاسو په دنيا او آخرت کښې د الهي عذاب څخه بچ پاتې شئ.

د: خو دغو ښاريانو د پيغمبرانو دعوت رد کړ چې تاسو زمونږ غوندې بنيادمان ياست، مونږ هيڅکله په تاسو باندې د نبوت عقيده نه شو خپلولی.

ه: زمونږ عقيده دا ده چې دېر مهربان الله ﷻ نه هيڅ پيغمبر رالېږلی دی او نه يې څه شريعت رانازل کړی دی، که بالفرض دا کار يې کړی وی نو د خپلې مهربانۍ د مخې به يې يوه پرښته يا څو پرښتې د شريعت سره رالېږلې وی، د الله سره خو پرښتې څه کمې نه دي.

و: لنډه دا چې تاسو درېواړه نه ياست مګر داسې خلک ياست چې دروغ واياست او په دروغو سره مو خپل خانونه پيغمبران تراشلي دي.

ز: ذکرو شوو درېواړو پيغمبرانو په يوه اواز سره وويلې چې: زمونږ رب ﷻ پوهېږي او شاهدي وايي چې يقيناً مونږ بل چا ته نه بلکې خاص تاسو ته هرومرو د همده ﷻ د پلوه رالېږلي شوي کسان ياستو. که بالفرض مونږ په خپل رب ﷻ پورې دروغ تړلي وی نو ضرور به يې مونږ شرمولي وی، دروغين پيغمبر الله ﷻ بې شرمولو نه پرېږدي.

ح: تاسو ته په کار دي چې زمونږ دعوت قبول کړئ او په لوی لاس خپل خانونه د الهي غضب سره مخامخ نه کړئ.

که تاسو زموږ دعوت قبول نه کړئ نو ضرر یې همدا تاسو ته متوجه دی او په موږ باندې خو د خرګند پیغام د رسولو څخه په غیر بل شی نشته، چې لله ﷺ الحمد والشکر موږ خپله فریضه په ربښتیانیو معناوو کښې ترسره کړه

ط. کله چې ښاریانو د استدلال په دوره کښې ماتې وخوړه او د هغوی د دعوت د رد دپاره یې څ حجت وړاندې نه کړی شو. نو دوی تولو وویلې چې

یقیناً موږ په تاسو باندې بد فال نیسو. دلته ستاسو راتګ موږ پورې سپېره شو چې بارانونه راباندې بند شو، او په اختلاف او جګړو باندې اخته شوو

ي. که تاسو د خپل دعوت څخه لاس وانخلئ او خپلې کړنلارې ته تغیر ورنه کړئ نو هرومرو ضرور به مو سنګسار کړو او د ډیرو باران به درباندې جوړ کړو

او هرومرو ضرور به زموږ د پلوه تاسو ته دردناک عذاب ورسیږي. نو لږ په خپلو ځانونو باندې رحم وکړئ او موږ د ذکر شوي عمل اجراء کولو ته مه مجبوروئ

یا: پیغمبرانو د هغوی په تهدید باندې هیڅ پروا ونه کړه او په جواب کښې یې ورته وویلې چې

ای ښاریانو! په تاسو باندې د بدې ورځې درتګ زموږ د کبله نه دی بلکې د دې سبب ستاسو د خپله لاسه دی، تاسو د کفر څخه لاس واخلئ چې الله ﷻ درباندې بارانونه ووروي او جنګ او جګړه مو ختمه کړي

یب: عجیبه ده چې ایا تاسو ته کله پند درکړی شي او د کفریاتو څخه د اجتناب دپاره دعوت کړی شئ، نو تاسو په خپلو ناصحانو او خپلو داعیانو باندې بد فال نیسئ او د سپیرو لقب ورکوئ؟

یج. لنډه دا چې خبره دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ بلکې تاسو د شریعت د چوکاټ څخه تجاوز کوونکی قوم یاست، او همدغه مو د بدې ورځې سبب ګرځېدلی دی. خو تاسو وړاندې خپل ځانونه ګول اچولي دي

ید. په پای کښې ذکرو شوو کافرو ښاریانو په کلکه اراده وکړه چې خپله د سنګسارولو نقشه په پیغمبرانو باندې عملي کړي

۲ـ ای پیغمبره! د ښاریانو په سوء قصد باندې یو صالح سړی خبر شو نو د ښار د یوې لرې څنډې څخه په ډېره خفګانه ورغی او په لاندې مطالبو باندې یې هغوی مخاطب وګرځول چې

الف. ای زما قومه! تاسو د هغو کسانو د وژلو پلان مه ترتیبوئ بلکې پیروي یې وکړئ کوم چې تاسو ته ستاسو د خیر دپاره درلیږلی شوي دي.

ب. یا په بل عبارت تاسو د هغو کسانو پیروي وکړئ کوم چې ستاسو څخه په دعوت باندې په هیڅ ډول مزدوري نه غواړي او نه درنه څه تمه او امید لري

ج: حال دا چې همدغه کسان لاره موندونکي دي او د الله ﷻ د پلوه یې روزمره تائید کیږي

دا کسان څوک دي؟ دا کسان همدغه پیغمبران دي چې تاسو یې د وژلو نیت کړی دی او هغوی مو خیر غواړي. او اراده لري چې تاسو ژوندي پاتې شئ

توضیحات

۱_ په ﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَٰبَ ٱلْقَرْيَةِ ﴾ کښې د "اضْرِبْ" کلمه د "اجْعَلْ" معنی ته متضمنه ده چې دوه مفعوله غواړي، نو دلته يې دوهم مفعول ﴿ مَّثَلًا ﴾ دی، او لومړنی مفعول يې ﴿ أَصْحَٰبَ ٱلْقَرْيَةِ ﴾ دی[1].

يعني: ای پیغمبره! د خپلې زمانې کفارو ته د یوه ښار اندېوالان (اصلي اوسېدونکي) مثال وګرځوه او هغه حالات يې ورباندې قرائت کړه کوم چې هغوی د خپلو پیغمبرانو په مقابل کښې خپل کړي وه، ترڅو ترې عبرت واخلي او په ایمان باندې مشرف شي.

پوښتنې او جوابونه

۲_ په دې مقام کښې مفسرینو کرامو لاندې پوښتنې مطرح کړې دي:

الف: ذکره شوې قیصه په کوم ښار کښې واقع شوې وه؟

موږ وايو چې: د دغه ښار نوم "إنْطَاکیه" ښودلی شوی دی[2]، چې په شاماتو کښې پروت دی، خو ځنې مفسرین کرام دغه خبره نه مني[3]، دوی وايي چې ذکره شوې قیصه په بل کوم ښار کښې پېښه شوې ده.

موږ ته بهتره برېښي چې دښار د نامه څخه ساکت شو لکه څنګه چې ترې قرآن کریم ساکت دی، د نامه په تعین کښې يې څه خاصه ګټه نشته، که بالفرض څه ګټه پکښې وی نو الله ﷻ به ورباندې صراحت کړی وی.

ب: ایا دغه درېواړه کسان الله ﷻ مستقیماً استولي وه او که دوی د عیسی ﷺ دپلوه موظف ګرځولي شوي وه، او د ده ﷺ نائبان وه؟

موږ وايو چې: ځینو مفسرینو کرامو دوهم قول ته ترجیح ورکړې ده، چې دوی درېواړه د عیسی ﷺ د پلوه هلته استولي شوي وه، خو د ترجیح دپاره يې هیڅ دلیل نه دی تېر کړی، او په همدې ارتباط يې ښه اوږده او مفصله قیصه لیکلې ده[4].

نو بهتره دا ده چې ذکر شوي درېواړه کسان د الله ﷻ په مستقیمه توګه پیغمبران وګڼلی شي، همدا قول د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی[5]. او په دې باندې لاندې قرآني دلایل هم دلالت کوي:

اول: د همدې سورت (یس) په دریم ایت کښې د ﴿ ٱلْمُرْسَلُونَ ﴾ کلمه د هغو کسانو څخه عبارت ده

---

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۲۲۰
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۶۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۶۹
(۴) تفسیر الخازن ج۵ ص۱۹۸ · تفسیر البغوي ج۴ ص۷؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۸
(۵) زاد المسیر ج۶ ص۲۶۶

کوم چې الله ﷻ مستقیمًا استولي وه، نو ظاهره دا ده چې په دغو ایتونو کښې به هم د ﴿ ٱلۡمُرۡسَلُونَ ﴾، ﴿ مُرۡسَلُونَ ﴾، ﴿ لَمُرۡسَلُونَ ﴾، ﴿ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴾ څلور واړه کلمې د همدوی څخه عبارت وي.

دوهم: که څه هم امکان لري چې الله ﷻ د عیسی ؈ استول په ﴿ أَرۡسَلۡنَآ ﴾ کښې خپل اقدس خان ته نسبت کړي وي، خو متبادره دا ده چې دا کار به الله ﷻ پخپله مسقیمًا انجام کړی وي.

دریم: د ښاریانو جواب چې: ﴿ مَآ أَنتُمۡ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُنَا ﴾ هم په هغه صورت کښې ښه تناسب مومي چې ذکر شوي درېواړه کسان مستقیمًا د الله ﷻ د پلوه وراستولي شوي وي، چې همدغه جواب په نورو ایتونو کښې د کفارو د پلوه همدغسې پیغمبرانو ته ویل شوی دی.

څلورم: په مثال کښې خو د درېواړو رسولانو د نبي کریم ﷺ سره تشبیه ورکول مطلب دي او پوره واضحه ده چې دا مطلب په هغه وخت کښې په ډېره ښه توګه ترلاسه کېږي چې هغوی هم د نبي کریم ﷺ غوندې مستقیمًا د الله ﷻ د پلوه استولی شوی وي، نه د عیسی ؈ د پلوه.

ج: دغو درېواړو پیغمبرانو څه نومونه درلوده؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د دوی نومونو ته اشاره کړې ده لکه "صادق، صَدوق، یوحنا" او داسې نور[1]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې نومونه یې داسې پټ پرېږدو لکه چې قرآن کریم پټ پرېښي دي، چې په تعین کښې یې څه خاصه ګټه نشته.

دغو ښاریانو د نبوت څخه انکار کاوه

٣ـ الله ﷻ د ښاریانو د خولو څخه د پیغمبرانو په تکذیب کښې د ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱلرَّحۡمَٰنُ مِن شَيۡءٍ ﴾ کلمات راحکایت کړي دي، نو ظاهره دا ده چې دوی په الله ﷻ باندې معتقد وه، خو د نبوت څخه انکاري وه، چې پیغمبر باید بنیادم نه وي بلکې پرښته وي.

یو نحوي تحلیل

۴ـ د ﴿ أَئِن ذُكِّرۡتُم ﴾ جمله، شرطیه استفهامیه جمله ده، چې جواب یا جزا یې مقدره ده، او وړاندېنی کلام ﴿ إِنَّا تَطَيَّرۡنَا بِكُمۡ ﴾ ورباندې دلالت کوي[2]، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی چې: "أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ تَطَيَّرْتُمْ وَهَدَدتُمْ بِالرَّجْمِ وَالتَّعْذِيبِ" یعنې ایا کله چې تاسو ته پند درکړی شي نو تاسو ورباندې بدفالي نیسئ او سپېره یې ګڼئ، او هم یې په رجم او تعذیب سره تهدید کوئ؟ حال دا چې پند ورکول سپېره نه دي بلکې ستاسو کفر او باطله عقیده سپېره ده چې په دنیا او آخرت کښې مو د هلاکت سبب جوړېږي.

درې تنه تاریخي سړي

۵ـ د قرآن کریم په درېوو خایونو کښې د درېوو سړیو ذکر نازل شوی دی چې درېواړو درې

---

[1] تفسیر القرطبی ج١۵ ص١۴
[2] تفسیر ابي السعود ج٧ ص١۶٣

تاریخي کارونه کړي دي، او هر یو ته "رَجُل" یعني سړي په نامه یاد شوی دی. یا په بل عبارت: په هر بو،کښې سرېتوب وه او د اسلامي ورورولۍ احساس یې ډېر پیاوړی وه، په کار دي چې د قیامت تر ورځې پورې ترې عبرت واخستل شي او کړنلاره یې خپله کړی شي، هغه دا دي:

الف: د یوه سړي ذکر په [القصص: ٢٠] ایت کښې تېر شوی دی، چې حملته یې څه لنډه سوانح هم لیکلې شوې ده، والحمد لله ﷻ. دغه سړي موسی ؑ ته د وژلو څخه نجات ورکړ، البته کله چې د فرعون کابینې د ده ؑ د وژلو فیصله وکړه، دغه کار د موسی ؑ د نبوت څخه وړاندې صورت نیولی وه.

ب: بل سړی د اکثرو مفسرینو کرامو په قول[1] "حبیب" نومېده، او د نجارۍ کسب یې درلود. نوموړي ته په همدې ایتونو کښې اشاره شوې ده چې بحث پکښې روان دی. نوموړي د درېواړو پیغمبرانو کومک ته په هغه وخت کښې ورودانګل کله چې کافرو ښاریانو د هغوی د وژلو او سنګسارولو تصمیم ونیوه، ترڅو په نصیحت سره کفري تصمیم بدل کړي، او د ایمان راوړلو زمینه یې برابره کړي.

ج: د درېم سړي ذکر په [غافر:٢٨] ایت کښې راروان دي، چې د ځینو مفسرینو کرامو په قول "حزبیل" نومېده[2]. نوموړي په هغه وخت کښې د موسی ؑ د نجات دپاره فرعونیانو ته نصیحت شروع کړ کله چې فرعون د موسی ؑ د وژلو دړکه وکړه، البته دا په هغه وخت کښې کله چې موسی ؑ د هغه په وړاندې د یو پیغمبر په حیث په دعوت پیل کړی وه او غوښتل یې چې د کفري عقیدې مخه یې ونیسي او توحیدي عقیده یې بدله کړي.
په

د دوه ویشتمې سپارې پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق او کومک ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زیاته مرسته غواړو.

اللَّهُمَّ وَفِّقْنَا لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى.

١٤٢٢/٣/١٣ هـ ق - ١٣٨٠/١٥ هـ ش.

(١) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص٥٦٨

(٢) تفسیر البغوي ج٤ ص٩٦

﴿ وَمَا لِيَ لَآ أَعۡبُدُ ٱلَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَأَتَّخِذُ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً إِن يُرِدۡنِ
ٱلرَّحۡمَٰنُ بِضُرّٖ لَّا تُغۡنِ عَنِّي شَفَٰعَتُهُمۡ شَيۡـٔٗا وَلَا يُنقِذُونِ ﴿٢٣﴾ إِنِّيٓ إِذٗا لَّفِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾
إِنِّيٓ ءَامَنتُ بِرَبِّكُمۡ فَٱسۡمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ٱدۡخُلِ ٱلۡجَنَّةَۖ قَالَ يَٰلَيۡتَ قَوۡمِي يَعۡلَمُونَ ﴿٢٦﴾
بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ ٱلۡمُكۡرَمِينَ ﴿٢٧﴾ ۞ وَمَآ أَنزَلۡنَا عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنۢ بَعۡدِهِۦ مِن جُندٖ
مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ ﴿٢٨﴾ إِن كَانَتۡ إِلَّا صَيۡحَةٗ وَٰحِدَةٗ فَإِذَا هُمۡ خَٰمِدُونَ ﴿٢٩﴾
يَٰحَسۡرَةً عَلَى ٱلۡعِبَادِۚ مَا يَأۡتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۲] او ماته څه وجه ده (بلکې نشته) چې زه د هغه اقدس ذات عبادت ونه کړم چې زه يې د نشت څخه پيدا کړی دی يم (او بيا به همده ﷻ ته رجوع کوم)، او (همدارنګه تاسو ته څه وجه ده بلکې هيڅ وجه نشته چې د هغه اقدس ذات عبادت نه کوئ چې تاسو يې د نشت څخه پيدا کړي ياست او بيا) به همده ﷻ ته (د قيامت په ورځ) وروګرځولی شئ.

[۲۳] (ای زما قومه!) ايا زه د الله ﷻ څخه په غير داسې معبودان ونيسم، که چرته د ډېر مهربان الله ﷻ ماته د ضرر رسولو اراده وکړي نو د دوی شفاعت به زما څخه د هيڅ شي مخنيوی ونه کړی شي، او نه به مې (ترې په زور) خلاص کړی شي؟

[۲۴] يقينًا زه به په دغه وخت کښې په ښکاره ګمراهۍ کښې (لوېدلی) يم.

[۲۵] (ای زما قومه!) يقينًا ما (په خپل او) ستاسو په رب ﷻ ايمان راوړی دی (او رسولان مې منلي دي) نو تاسو زما څخه (دغه اعلان) واورئ.

[۲۶] (نوموړی د قوم د پلوه شهيد کړی شو او د شهادت څخه وروسته ورته د الله ﷻ د پلوه) وويلی شو چې جنت ته (روحًا) داخل شه (او د نعمتونو څخه يې استفاده کوه).

(نوموړي) شهيد عليه الرحمة وويلې چې: ای کاش! چې زما قوم په هغه شي پوه شي.

[۲۷] د کوم په سبب چې ما ته خپل رب ﷻ مغفرت وکړ او (د کوم په سبب يې چې) زه د عزت ورکړی شوي دلې څخه وګرځولم.

[۲۸] او مونږ د ده (نوموړي شهيد عليه الرحمة) په قوم باندې د ده عليه الرحمة (د شهادت) څخه وروسته (د هلاکولو دپاره) له اسمانه کوم لښکر نازل نه کړه (او نه ورته اړتيا وه)، او مونږ (د دغسې بنياد ويستلو دپاره د لښکرو) رالښکته کوونکي نه ياستو.

[۲۹] (د دغه قوم) هلاکت نه وه مګر (فقط د جبرائيل امين) يوه کريکه وه نو دوی ټول ناڅاپه يخ پخ پراته وه (ټول هلاک شوه).

(۳۰) په هلاکو شوو بندګانو باندې ای لویه حسرته! چې دوی ته هیڅ پیغمبر نه دی ورغلی مګر دوی به وه چې مسخرې به یې ورباندې کولې (او په نتیجه کښې به هلاک کړی شوه)

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د ایماندار سړي د نصائحو پاتې برخې ته پکښې اشاره شوې ده، او هم د کفارو ښاریانو په عاقبت او انجام باندې رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! هغه سړي کوم چې د پیغمبرانو د نجات دپاره وروځغاستل، خپلو نصائحو ته ادامه ورکړه او خپل قوم یې مخاطب کړه چې:

۱ـ ای زما قومه! زه تاسو هغې عقیدې خپلولو ته رابولم کومه چې ما د خپل ځان دپاره غوره کړې ده، هغه دا چې:

الف. زه خاص د الله ﷻ عبادت کوم نو تاسو هم خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ او د پیغمبرانو دعوت یې قبول کړئ. او دا ځکه چې:

ب: ما لره څه دي (زه څه دلیل لرم) چې خاص د هغه الله ﷻ عبادت ونه کړم کوم چې زه یې د نشت څخه پیدا کړی یم او د موجودیت نعمت یې راپېرزو کړی دی، او په دې باندې علاوه خاص همده ﷻ ته به د قیامت په ورځ (د مرګ څخه وروسته) رجوع کوم او په حضور کښې به یې دریږم. نو په همدې بنیاد تاسو څه دلیل لرئ چې د همدغه اقدس ذات عبادت نه کوئ چې هم یې د موجودیت نعمت درکړی دی او هم به د قیامت په ورځ د ده ﷻ په حضور کښې درېږئ.

ج: ای زما قومه! عجیبه ده، ایا زه د همدغه اقدس ذات څخه په غیر نور داسې معبودان ونیسم او په عبادت سره یې تعظیم وکړم. کوم چې: عبادت یې ماته هیڅ ګټه نه شي رسولی البته په هغه وخت کښې چې که ډېر مهربان الله ﷻ ماته د څه مشقت د رسولو اراده وکړي.

یا په بل عبارت: ایا زه د هغو بوتانو عبادت وکړم چې نه د هغوی شفاعت په درد خوري او نه د الله ﷻ د ارادې څخه نجات او خلاصون راښنلی شي؟. نو تاسو ته هم په کار دي چې د دغسې بې وسې معبودانو د عبادت څخه لاس واخلئ او د توحید عقیده خپله کړئ.

د: نو په همدې بنیاد که بالفرض زه دغه غیر مشروع او غیر معقول عبادت وکړم نو په دغه وخت کښې به زه هرو مرو په ښکاره ګمراهۍ کښې واقع یم. نو که تاسو همدغه نامشروع او نامعقول عبادت ته ادامه ورکړئ نو تاسو به هم په ښکاره ګمراهۍ کښې پراته یاست.

هـ: ځرنګه چې توحیدي عقیده په دلایلو او براهینو ولاړه ده او کفري او شرکي عقیده بې بنیاده ده، نو تاسو ټول خبر اوسئ چې ما په خپل رب ﷻ ایمان راوړی دی او د پیغمبرانو دعوت مې قبول کړی دی، دغه رب ﷻ لکه څنګه چې زما رب دی ستاسو رب هم دی.

زه په ډاګه اعلانوم، تاسو یې ښه په دقت سره واورئ چې زه باایمانه یم او د کفري او شرکي عقیدې څخه بېزار یم، تاسو ته په کار دي چې ما پسې اقتداء وکړئ او توحیدي عقیده خپله کړئ.

۲_ ای پیغمبره! د ذکر شوي اعلان څخه وروسته کفارو ښارړانو په اتفاق سره نوموړی شهید کړ او خپله غُصه يې وربانديې سره کړه. د همدغه شهادت د کبله نوموړي ته وويلی شوه چې: سمدستي جنت ته داخل شه، چې په امتحان کښې اوله نمره کامیاب شوې.

۳_ د نوموړي شهید سره په جنت کښې هم د خپلو قاتلانو کفارو د هدایت غم وه نو د همدې کبله يې هلته وويلې چې:

ای کاش! چې زما قوم زما په هکله په دې پوه شوی وی:

الف: چې ماته خپل رب ﷻ ټول ګناهونه راوبښل او د ټولو څخه راتېر شو.

ب: چې زه خپل رب ﷻ د عزتمند او باکرامته ټولګي څخه وګرځولم.

ای کاش! چې دوی پوه شوي وی ګوندې په ایمان باندې مشرف شوي وی، او د ابدي دوزخ څخه يې نجات موندلی وی.

۴_ مونږ د نوموړي شهید د شهادت څخه وروسته ذکر شوي کفار ښاریان د څرمې هلاک کړه او بنیاد مو ورووېست چې یو نفر يې هم ژوندی پاتې نه شو.

د هغوی هلاکولو د کوم لښکر په سلسله صورت ونه نیوه چې د اسمانه مو د پرښتو کوم غټ ټولګی وراستولی وی، او نه مونږ دا کار کوو (نه ورته اړتیا شته).

د هغوی هلاکول او پوپنا کول بل شی نه وه فقط یوه تېزه کړېکه وه چې د یوې پرښتې (جبرائیل امین ﷺ) د پلوه يې صورت ونیوه، نو د همدغې یوې کړیکې سره ټول ښاریان کفار یخ پخ په ځمکه باندې ورولوېده او مړه شوه.

۵_ ای لویه حسرته او افسوسه! په عنادي هلاکو شوو کفارو باندې ورښکته شه، چې ته د دوی د حال سره ډېر ښه تناسب لرې او دا څکه چې:

دوی ته هیڅ پیغمبر او ناصح نه دی ورغلی مګر دوی به وربانديې مسخرې کولې او ملنډې به يې وربانديې وهلې، حتی لا په وژلو او سنګسارولو باندې به يې تهدیدونه ورکول، او یا به يې وربانديې عملي کول.

توضیحات

۱_ زمونږ په فکر ـ والله ﷻ أعلم ـ د ﴿ وَمَا لِيَ لَآ أَعْبُدُ ٱلَّذِى فَطَرَنِى ﴾ سره د "وَإِلَيْهِ أَرْجِعُ" جمله مقدره ده لکه چې د ﴿ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾ سره د "وَمَا لَكُمْ لَا تَعْبُدُونَ الَّذِي فَطَرَكُمْ" جمله په تقدیر کښې شته.

نو حاصل يې داسې راځېژي چې: زما سره څه وجه ده؟ (هیڅ وجه نه لرم) چې خاص د هغه اقدس ذات عبادت ونه کړم چې د نشت څخه يې پیدا کړی یم او بیا به د قیامت په ورځ همده ﷻ ته رجوع کوم.

همدارنګه تاسو ته څه وجه ده؟ (هیڅ وجه نه لرئ) چې خاص د هغه اقدس ذات عبادت نه کوئ چې د نشت څخه يې پیدا کړي یاست او د مرګ څخه وروسته به همده ﷻ ته بېرته ورستنېږئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ إِنِّيٓ ءَامَنتُ بِرَبِّكُمۡ فَٱسۡمَعُونِ ﴾ په دوارو جملو کښې څوک مخاطب کړی شوي دي؟ یا په بل عبارت: حبیب النجار علیه الرحمة چاته د خپل ایمان راوړلو اعلان ورواوراوه؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو نظر دا دی چې په دغو دوارو جملو کښې دریواړه پیغمبران مخاطب ګرځولي شوي دي[۱] چې: ای پیغمبرانو! زما په ایمان باندې خبر شئ او زما د ایمان اعلان واورئ چې د قیامت په ورځ راباندې شهادت ورکړئ.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دغو جملو کښې به کفار ښاریان مخاطب ګرځولي شوي وي لکه چې مباحثه او خبرې اترې د همدوی سره راروانې دي.

څو نکات

۳ _ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ قِيلَ ٱدۡخُلِ ٱلۡجَنَّةَ ﴾ څخه لاندې مطالب اشارةً معلومېږي:

اول: کله چې حبیب النجار علیه الرحمة خپل ایمان راوړل اعلان کړه نو ښاریان ډېر په غُصه شوه او وېرار شوه چې نور خلک به یې په ایمان راوړلو کښې پیروي وکړي د همدې کبله یې د نوموړي علیه الرحمة د وژلو کلکه اراده وکړه.

دوهم: ځینې علماء کرام وايي چې نوموړي علیه الرحمة ته الله ﷻ د عیسی علیه السلام غوندې نجات ورکړ او ژوندی یې اسمان ته اوچت کړ او هلته ورته وویلی شوه چې جنت ته داخل شه[۲] (چې د مرګ دوره به درباندې وروسته درځي). مګر اکثره علماء کرام وايي[۳] چې نوموړی علیه الرحمة د ښاریانو د پلوه شهید کړی شو او د شهادت څخه وروسته ورته سمدستي وویلی شوه چې جنت ته داخل شه.

یا په بل عبارت: نوموړی علیه الرحمة د نورو شهیدانو غوندې جنت ته داخل کړی شو چې ارواګانې یې جنت ته خي او راخي، چې شرحه یې ان شاء الله ﷻ لږ وروسته راروانه ده.

ب: پاتې شوه دا خبره چې د دریواړو پیغمبرانو حالات څنګه شوه، ایا هغوی هم ووژلی شوه؟ نو ځینې مفسرین کرام وايي چې هغوی هم شهیدان کړی شوه[۴] خو د اکثرو علماوو کرامو قول دا دی چې هغوی نه دي وژلی شوي، که نه نو د حبیب النجار علیه الرحمة د شهادت په عوض به په ایت شریف کښې د هغوی شهادت ته اشاره شوې وی.

نو شاید چې هغوی به د لاندې وجوهو د کبله نه وي شهیدان کړی شوي:

اول: کفارو به خیال کړی وي چې هغوی به ډار شوي وي او د دعوت څخه به لاس واخلي او وژلو ته به یې ارتیا پاتې نه شي.

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۵۲؛ زاد المسیر ج۶ ص۲۶۷
(۲) روح المعاني ج۲۲ ص۲۲۸؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۱۹۶
(۳) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۱۹۶
(۴) الدر المنثور ج۷ ص۵۳

دوهم: کفارو به د هغوی وژل هم په نظر کښې درلوده څو فرصت به یې نه وي موندلی او په توندۍ سره به ورباندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل شوی وی، والله ﷻ أعلم.

ج: په ﴿ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي ﴾ کښې د "ما" توري دوه احتماله لري[1]:

اول: چې د مصدریت دپاره شي. یعنې کاش چې زما قوم زما په مغفرت او زما په لوړه باګرامه درجه باندې پوه شوي وی.

دوهم: چې د موصولیت دپاره شي. یعنې ای کاش! چې زما قوم په هغه شي باندې پوه شوی وی د کوم د کبله چې ماته خپل رب ﷻ مغفرت وکړ، او په جنت کښې یې اوچته درجه راپېرزو کړه.

په دواړو احتمالونو کښې په اصلي مطلب باندې چندان اثر نه پرېوځي. هغه دا چې: ای کاش! چې زما قوم زما په حالت پوه شي. ترڅو زما غوندې د توحید عقیده خپله کړي او د کفریاتو څخه لاس واخلي. ته به وایې چې شهید حبیب النجار رحمه الله خپل قوم ته د مرګ څخه وروسته هم د توحید دعوت ورکاوه، او د دوزخ څخه یې راکشول.

د: د نوموړي شهید رحمه الله آرزو د أحد د شهیدانو ﷺ آرزو ته ورته وه، چې په یوه اوږده حدیث کښې روایت شوې ده، او لنډ مضمون یې دا دی:

اول: د أحد د شهیدانو ارواګانې الله ﷻ د شهادت څخه وروسته د شنو قدرتي مرغانو په جوجورو کښې ځای په ځای کړې.

دوهم: چې د همدغو قدرتي الوتکو په ذریعه یې د جنت دورې پیل کړې او هلته یې د جنت څلورو ویالو څخه څښاک کاوه او د میوجاتو څخه یې خوراک کاوه. ځکه چې دوی د الله ﷻ په نزد ژوندي دي.

دریم: د دوی (د قیامت تر ورځې پورې) اصلي مسکن (قرارګاه) هغه قندیلونه دي کوم چې د عرش العظیم لاندې موقعیت لري.

څلورم: کله چې هغوی خپل پاکیزه خوراک او څښاک او پاکیزه مساکن ولیده نو ویې ویلې چې: ای کاش! چې زمونږ ورونه په هغه څه باندې پوه شوي او خبر شوي وي کوم چې الله ﷻ مونږ ته عنایت کړي دي، ترڅو هغوی په جهاد کښې سستي ونه کړي او لټان جوړ نه شي.

پنځم: نو الله ﷻ هغوی ته اطلاع ورکړه چې: «أنا أُبَلِّغُهُمْ عَنْكُمْ»[2] یعنې ستاسو دغه آرزو به زه پوره کړم او ستاسو په حالاتو به یې خبر کړم. نو الله ﷻ د [آل عمران: ۱۶۹ _ ۱۷۱] ایتونه نازل کړه چې: ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴾ الآيات. یعنې او ته په هغو کسانو باندې د مړو ګومان مه کوه کوم چې د الله ﷻ په لاره کښې وژلی شوي دي بلکې هغوی د خپل رب ﷻ په نزد ژوندي دي چې په ممتازه توګه ورته روزي ورکوله کېږي.

---

(1) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۱

(2) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۵۷۰

سوال جواب

۴ که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې الله ﷻ هیڅکله له اسمانه د پرښتو لښکرې نه دي رالېږلې کړي. نو پوښتنه دا ده چې ایا دا ایت چې بحث پکښې روان دی د هغو ایتونو سره څه منافات نه لري کوم چې د بدر د غزا په هکله نازل شوي دي؟

مونږ وایو: لکه چې د مقام څخه معلومېږي، دلته د پرښتو د هغو لښکرو رالېږلو کول منفي شوي دي کوم چې د یوه کافر قوم د هلاکولو دپاره صورت نیسي؛ د پرښتو لښکرې د بدر په غزا کښې د دغه مطلب دپاره نه وې ورښکته شوې بلکې هلته ورته نورې دندې سپارلې شوې وې لکه چې په [الأنفال: ۱۱] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

﴿ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنَ ٱلْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ۝٣١ وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ ۝٣٢ ﴾

[۳۱] ایا کفار نه ګوري (نه پوهېږي) چې د دوی څخه وړاندې مونږ څومره ډېر قرنونه (پېړۍ) هلاکې کړې دي (او نه ګورې چې) یقیناً هغوی دوی ته (په دنیا کښې) بېرته رجوع نه کوي (بېرته نه راستنېږي)؟

[۳۲] او هیڅ یوه پېړۍ نه ده مګر زمونږ په نزد راغونډېدونکې (او) حاضره کړی شوې ده.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د یوې کفرې ډلې څه قیصه بیانه شوې وه، او په دې ایتونو کښې په هغې قیصې باندې یوې تبصرې ته اشاره شوې ده چې ذکره شوې قیصه د مثال په توګه نازله شوې ده که نه نو د هلاکو شوو کافرو قومونو تعداد زښت ډېر دی. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! هسې نه چې مونږ یوازې ذکر شوي عنادي کفار په یوه کړیکه هلاک کړي دي، د هغوی ذکر ته محض د مثال په توګه اشاره شوې ده، نو په همدې بنیاد:

۱ـ ایا ستا د زمانې کفار نه ګورې او علم نه لري چې څومره ډېر قومونه (پېړۍ) مونږ د کفر د کبله هلاک کړي دي چې کنډوالې ښارونه یې د مسافرو په لارو کښې پراته دي، لکه عادیان او ثمودیان او داسې نور؟

۲ـ ایا د وخت کفار نه ګوري چې هغوی بېرته دنیا ته نه راستنېږي چې په حقیقت باندې یې خبر کړي؟ په راتلونکو غائبو حقائقو باندې د پوهېدلو او خبرېدلو ذریعه فقط همدا یوه ده چې د الله ﷻ پیغمبر دی.

۳ـ ایا د وخت کفار دا خیال کوي چې هلاکې شوې پېړۍ او قومونه لکه چې دنیا ته بېرته نه شي راتلای، د قیامت په ورځ به هم د حساب کتاب دپاره حاضر نه کړی شي.

دغسې نه ده، بلکې هيڅ ټولګی او هيڅ فرد نه دی مګر په هغې ورځ به په اجتماعي توګه زمونږ په نزد حاضر کړی شي او د خپلو کړو وړو سزا يا جزا به وګوري.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: د ﴿ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ کلمات په اعراب کښې څه شی واقع شوي دي؟
مونږ وايو چې: د دغو کلماتو په محلي اعراب کښې مفسرين کرام په متعددو ډلو ويشلی شوي دي[۱] مثلاً:

الف: ځينې وايي چې دا کلمات د ﴿ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنَ الْقُرُونِ ﴾ څخه لفظي بدل نه، بلکې معنوي بدل دی[۲].

ب: ځينې نور وايي چې دا کلمات په مقدر عامل "قَضَيْنَا" سره منصوب ګرځېدلي دي[۳].
خو مونږ ته لومړنی تحليل بعيد برېښي او دوهم تحليل راته غير متبادر ښکاري.
زمونږ په نزد دلته د عاطف "و" توری مقدر دی او دا کلمات په ﴿ كَمْ أَهْلَكْنَا ﴾ باندې عطف دي، چې د ﴿ أَلَمْ يَرَوْا ﴾ دپاره مفعول ګرځي. نو حاصل يې هاغسې راځي لکه چې په خلاصه مطلب کښې ورته اشاره شوې ده.

څو ټکي

۲ـ په ﴿ وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ ﴾ الآية کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د "إِنْ" توری د نفي دپاره دی.

ب: د ﴿ كُلٌّ ﴾ کلمه د احاطې دپاره ده چې د مضاف اليه ټولو افرادو ته شموليت لري، چې تنوين يې د همدغه مضاف اليه څخه عوض دی، نو په دې مقام کښې ترې په "قَرْن" سره تعبير کولی شو، او ويلی شو چې: "إن كُلّ قَرْن مَاضٍ أَوْ آتٍ".

ج: د ﴿ لَّمَّا ﴾ کلمه دلته د "إلا" معنی ورکوي[۴]. په همدې معنی باندې په [الطارق: ۴] ايت کښې استعماله شوې ده.

د: بالآخره د ﴿ جَمِيعٌ ﴾ کلمه د اجتماع څخه نمايندګي کوي، او د ﴿ كُلٌّ ﴾ دپاره خبر ده.

و: د ﴿ مُحْضَرُونَ ﴾ کلمه د ﴿ جَمِيعٌ ﴾ دپاره صفت ده، او يا د ﴿ كُلٌّ ﴾ دپاره دوهم خبر ده[۵].
نو د پاسنيو ټکو په نظر کښې نيولو سره يې د معنی حاصل داسې راځي چې: هيڅ قرن (پېړۍ)

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۲۰۴
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۵. تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۶۶
(۳) البحر المحيط ج۹ ص۶۳
(۴) تفسير الطبري ج۲۳ ص۴؛ القاموس المحيط ج۴ ص۱۷۲
(۵) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۱۲۹

نه ده مګر د قیامت په ورځ په انفرادي صورت نه، بلکې په اجتماعي صورت زمونږ په نزد حاضره کړی شوې ده، حال دا چې دنیا ته یې یو فرد هم نه شي ستنبدلی.

﴿وَءَايَةٌ لَّهُمُ ٱلۡأَرۡضُ ٱلۡمَيۡتَةُ أَحۡيَيۡنَٰهَا وَأَخۡرَجۡنَا مِنۡهَا حَبّٗا فَمِنۡهُ يَأۡكُلُونَ (۳۳) وَجَعَلۡنَا
فِيهَا جَنَّٰتٖ مِّن نَّخِيلٖ وَأَعۡنَٰبٖ وَفَجَّرۡنَا فِيهَا مِنَ ٱلۡعُيُونِ (۳۴) لِيَأۡكُلُواْ مِن ثَمَرِهِۦ وَمَا
عَمِلَتۡهُ أَيۡدِيهِمۡۚ أَفَلَا يَشۡكُرُونَ (۳۵) سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡأَزۡوَٰجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنۢبِتُ
ٱلۡأَرۡضُ وَمِنۡ أَنفُسِهِمۡ وَمِمَّا لَا يَعۡلَمُونَ (۳٦) وَءَايَةٞ لَّهُمُ ٱلَّيۡلُ نَسۡلَخُ مِنۡهُ ٱلنَّهَارَ فَإِذَا هُم
مُّظۡلِمُونَ (۳۷) وَٱلشَّمۡسُ تَجۡرِي لِمُسۡتَقَرّٖ لَّهَاۚ ذَٰلِكَ تَقۡدِيرُ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ (۳۸) وَٱلۡقَمَرَ
قَدَّرۡنَٰهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَٱلۡعُرۡجُونِ ٱلۡقَدِيمِ (۳۹) لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ
وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ (۴۰) وَءَايَةٞ لَّهُمۡ أَنَّا حَمَلۡنَا ذُرِّيَّتَهُمۡ فِي
ٱلۡفُلۡكِ ٱلۡمَشۡحُونِ (۴۱) وَخَلَقۡنَا لَهُم مِّن مِّثۡلِهِۦ مَا يَرۡكَبُونَ (۴۲) وَإِن نَّشَأۡ نُغۡرِقۡهُمۡ فَلَا
صَرِيخَ لَهُمۡ وَلَا هُمۡ يُنقَذُونَ (۴۳) إِلَّا رَحۡمَةٗ مِّنَّا وَمَتَٰعًا إِلَىٰ حِينٖ (۴۴)﴾

[۳۳] او د خلکو دپاره (د توحید او کامل قدرت د اثبات په هکله) مړه (وچه کلکه) ځمکه لویه نښه (او دلیل) ده چې مونږ یې (په اوبو سره) ژوندۍ کوو او دانې ترې راوباسو، نو د دغو (دانو) څخه دوی خوراک کوي (او خپل ژوند ته وربانديې ادامه ورکوي).

[۳۴] او مونږ پکښې د کجورو او انګورو څخه باغونه ګرځوو (زرغونوو)، او مونږ پکښې د چینو څخه (سیندونه) بهوو.

[۳۵] (دا) د دې دپاره چې بنیادمان د مذکورو باغونو د میوجاتو څخه وخوري، او د هغو شیانو څخه هم (وخوري) کوم چې (د میوجاتو څخه) د دوی لاسونو جوړ کړي وي (لکه جوس او نور).

ابا نو دوی (د دغو نعمتونو) شکریه نه کوي (چې د کفریاتو څخه لاس واخلي)؟.

[۳٦] هغه اقدس ذات لره پاکي ده چې ټول انواع (او اصناف) یې پیدا کړي دي (برابره ده) چې (دا انواع) د هغو شیانو څخه وي کوم چې ځمکه یې زرغونوي او (یا) د بنیادمانو د خپلو ځانونو څخه وي (لکه نر او ښځه)، او (یا) د هغو شیانو څخه وي په کومو باندې چې هغوی علم نه لري (او تر اوسه پورې الله ﷻ نه دي خلق کړي).

[۳۷] او دوی لره شپه (بله) لویه نښه ده، چې مونږ ترې د ورځې پوستکی راوباسو نو سمدستي بنیادمان په تیاره (شپه) کښې داخلېدونکي دي.

[۳۸] او لمر هغې قرارګاه ته روان دی چې ورته (تاکلی شوی) ده. (او هيڅ خنډ پکښې نه واقع کېږي ځکه چې) دغه د عزيز (او) عليم اندازه ټاکل دي (چې د ارادې مخه يې څوک نه شي نيولی او په هرڅه پوه دی).

[۳۹] او موږ سپوږمۍ (اندازه کړي) منازل (مبنې) مو ورته اندازه کړي دي (چې په دغو منازلو کښې په مختلفو کيفياتو سره مخامخه کېږي) حتی چې (په اول او آخر منزولونو کښې) د کجورو د ونې د زړې څانګې غوندې ګرځي (زېړه نرۍ او کږه ليدنه ترې جوړه شي).

[۴۰] لمر چې دی لايقه ورته نه ده چې په سپوږمۍ باندې احاطه وکړي (او په محاق کښې يې دوامداره وساتي) او نه شپه په ورځې باندې وړاندې کېدونکې ده (چې بې وخته تحقق وموميي)، او هر يو (لمر او سپوږمۍ او نور ستوري) په (خپل-خپل) مدار کښې لامبو وهي (او په منظمه توګه پکښې حرکت کوي).

[۴۱] او خلکو ته بل دليل دا دی چې موږ (دوی لا څه چې) د دوی اولاده (په سامانونو باندې) په ډکه کړی شوې بېړۍ کښې پورته کوو (او تر قيامته پورې دا سلسله روانه ده).

[۴۲] او موږ د خلکو دپاره د بېړۍ غوندې هغه (څاروی) پيدا کړي دي په کومو باندې چې دوی سورېږي (لکه اوښان او نور)

[۴۳] او که زموږ اراده وشي (په درياب کښې) به يې غرق کړو، نو دوی لره به (په دې صورت کښې) هيڅ فريادرس نه وي. او نه به دوی ته (په هيڅ وجه د غرق څخه) خلاصون ورکړی شي.

[۴۴] مګر (موږ) د خپله جانبه د لوی رحمت د کبله او (د مرګ) تر (ټاکلي) وخته پورې د نفعې ورکولو د کبله (د غرق څخه خلاصون ورکوو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

موږ د الله ﷻ په توفيق د دې سورت (يس) په سريزه کښې ليکلي دي چې په دې سورت کښې د عقيدوي موضوعاتو څخه په توحيد او نبوت او بعث بعد الموت باندې ډېر زور اچولی شوی دی. نو څرنګه چې په وړاندېنيو ايتونو کښې د نبوت په هکله د يوه کفري ښار د هلاکت قيصه د تهديد په توګه نازله شوې وه او بعث بعد الموت هم يې اشارې پاتې نه وه چې په وړاندېنې متصل ايت کښې يې ذکر نازل شوی وه، نو دا دی په دې ايتونو کښې د توحيد دلايل بيانېږي چې د يو پلوه دلايل دي او د بله پلوه د الله ﷻ نعمتونه دي چې بايد شکريه يې وکړی شي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د توحيد څه دلايل قرائت کړه او الهي نعمتونه ورپه زړه کړه ترڅو دوی د عقل او شکر څخه کار واخلي او د توحيد عقيده خپله کړي هغه دا چې:

۱ــ د خلکو دپاره د الله ﷻ په وحدانيت او کامل قدرت باندې مړه ځمکه هم پوره دليل جوړېدلی شي، چې وچه کلکه او سپېره پرته وي. خو

الف ــ موږ همدغه مړه ځمکه په باران سره راژوندۍ کوو او حرکت پکښې پيدا کوو چې د نباتاتو په زرغونولو باندې پيل کوي

ب. نو د همدغې ځمکې څخه مونږ رنګ په رنګ دانې راوباسو چې ځینې دانې پخپله د بنیادمانو خوراک دی لکه غنم، وریژې او نور. او د ځینو نورو څخه د دوی څاروي استفاده کوي او ژوندي وربانديې پاتې کیږي لکه پوندانه، شاخل او داسې نور.

په دې باندې علاوه، د خلکو څاروي د کال په اوږدو کښې په وچو او لمدو وښو باندې ژوندي پاتې کیږي او وربانديې څربیږي.

ج. مونږ د باران په ذریعه په ځمکه کښې د کجورو او انګورو باغونه پیدا کوو او زرغونوو، چې د خلکو دپاره د بر ګټور میوجات دي.

د. مونږ په ځمکه کښې چینې هم بهوو، چې د یو پلوه وربانديې باغونه خړوبیږي او د بله پلوه ترې پخپله بنیادمان او د دوی څاروي د خړوبېدلو او څښکلو ګټه پورته کوي.

ه. دا ټول د دې دپاره چې د ذکرو شوو نباتاتو او باغونو د میوجاتو څخه خلک استفاده وکړي او په خوراک سره وربانديې خپل ژوند تامین کړي، او هم د هغو شیانو څخه ګټه واخلي کوم چې بنیادمان بې د میوجاتو څخه په خپلو لاسونو او کسب سره جوړوي لکه نبیذ او جوسونه او داسې نور.

و. نو ایا خلک د ذکرو شوو نعمتونو شکریه نه کوي؟ چې د کفریاتو څخه لاس واخلي او د توحید عقیده خپله کړي.

ز. ایا خلک د عقل څخه کار نه اخلي؟ چې د شرکیاتو بطلان وربانديې وپېژني او د توحید واقعیت بې په زړونو کښې ځای ونیسي او دا څکه چې:

ح. که بالفرض المحال الله ﷻ شریک درلودی ـ لکه چې کفار پرې قول کوي ـ نو د ذکرو شوو کارونو څخه به یوه کار هم د دنیا د پیدایښت څخه راپه دېخوا په دوامداره توګه بدون د جګړې صورت نه وی نیولی، بلکې د هر یوه ځاځکي په وربښت او د هر نبات په زرغونېدلو کښې به اختلاف او جګړې رامنځته شوې وی، چې په نتیجه کښې به د دنیا نظام خراب شوی وی او ځمکه او اسمان به دواړه د فساد په لور روان شوي وی.

ط. د ذکر شوې تفصیل څخه د هوښیارانو دپاره لاندې مطالب په اثبات رسیږي.

اول هغه اقدس ذات د ټولو شرکیاتو څخه پاک او منزه دی چې د نباتاتو ټول دولونه یې پرته د جګړې، د یوې ځمکې څخه پیدا کړي دي.

یا په بل عبارت د الله ﷻ سره د یوه نبات په زرغونولو کښې هم معارض نشته کوم چې په ځمکه کښې راټوکیږي، همدارنګه د بنیادمانو د دولونو په پیداکولو کښې هم ورسره څه معارض نشته لکه نارینه او ښځینه، او نه ورسره د دوی په رنګونو او د هغو اندامونو په ورکولو کښې څه جګړه شته کوم چې د بنیادمانو په ځانونو پورې ارتباط لري لکه لاسونه او پښې او نور.

دوهم نه د الله ﷻ سره د هغو مخلوقاتو په پیدا کولو کښې څه جګړمار شته او نه به موجود شي کوم چې الله ﷻ به یې په راتلونکي کښې د قیامت تر ورځې پورې پیدا کړي چې نن ورځ وربانديې بنیادمان علم نه لري چې هغه به څه څه شیان وي

ي: نو څرنګه چې الله ﷻ په پیدا کولو کښې شریک او سیال نه لري نو معلومه شوه چې په عبادت کښې هم ورسره هیڅوک او هیڅ شی سیال او شریک نه شي جوړېدلی.

۲_ ای پیغمبره! په خلکو باندې د توحیدي عقیدې د خپلولو دپاره څه اسماني دلایل هم قرائت کړه هغه دا چې:

الف: د توحیدي عقیدې د اثبات دپاره د شپې او ورځې بدلون رابدلون هم کفایت کوي البته چې څوک د عقل څخه کار واخلي او په دقت سره ورته وګوري، هغه دا چې:

اول: مونږ شپه تکه توره تیاره پیدا کړې ده چې بیا همدغه توره شپه په روښانه ورځې سره د منځه وړو، ته به وایې چې شپې ته مو د ورځې پوستکی وراغوستی دی، ترڅو پکښې خلک کاروبار وکړي.

دوهم: بیا د شپې څخه د ورځې رڼا راغونډوو او روښانه پرده ترې راټولوو، لکه څنګه چې خلک د یوه پسه څخه پوستکی راوباسي. نو کله چې ذکر شوی کار اجراء کړو نو سمدستي ټول وګړي په تیاره کښې واقع شي او د ارام نیولو دپاره ورته زمینه برابره شي.

ب: د اسماني دلایلو څخه بل دلیل د لمر ټیکلی دی چې په دوامداره توګه خپلې قرارګاه ته حرکت کوي او په منظم ډول خپله ټاکلې مسافه طي کوي، نه وروسته پاتې کېږي او نه وړاندې تېرېږي، بلکې د حرکت اندازه یې په دقیقه توګه ټاکلې شوې ده.

ج: ای پیغمبره! په دغه دقیق ډول سره د حرکت دپاره د اندازې ټاکنه د بل چا د پلوه نه ده چې زیادت یا کمبود پکښې صورت ونیسي، بلکې د الله ﷻ د پلوه ده چې د کلکې ارادې خاوند دی او تخلف ترې امکان نه لري، او هم په هر شي باندې پوه دی، چې د هر ډول حرکت نتائج ورته ډېر ښه معلوم دي.

د: لکه څنګه چې لمر د توحید د دلایلو څخه ښه قوي دلیل دی همدارنګه سپوږمۍ هم په همدغه مطلب باندې په ډېره څرګنده توګه دلالت کوي او دا څکه چې:

اول: مونږ د سپوږمۍ د حرکت دپاره په ټول مدار کښې منزلونه (مېنې) ټاکلې دي، په دوامداره توګه په دغو منزلونو (مېنو) کښې د یوه څخه بل ته په حرکت کښې ده، او په هر منزل (مېنه) کښې د جدا جدا کیفیت سره مخامخه کېږي.

دوهم: آن تردې چې په منزلونو کښې د لیدونکو په نظر داسې برېښي لکه د کجورې د ونې زړه کړه شوې څانګه.

کله چې سپوږمۍ خپل ټول منزلونه پای ته ورسوي نو بیا پرې د سره دوره شروع کوي، او بیا د مختلفو کیفیاتو سره مخامخه کېږي.

ه: لنډه دا چې لمر ته دا مناسبه نه ده او نه د ده د حال او حرکت سره سمون خوري چې سپوږمۍ بالکل احاطه کړي او په هیڅ ډول ظهور او راڅرګندېدلو ته یې پرېنږدي.

یا په بل عبارت: د سپوږمۍ حرکات داسې تنظیم شوي دي چې نه په تمامه معنی سره د لمر د

...لاندې واقع کېږي چې بالکل په دائمي توګه پته شي او هيڅ بدلون ورباندې صورت ونه نيسي، او نه داسې ده چې بالکل ترې بهر شي او د بدلون رابدلون څخه بې غمه شي.

و: د شپې او ورځې تګ راتګ هم په ډېره دقيقه توګه تنظيم شوی دی چې هره يوه ټاکلی وخت او ټاکلی معيار لري، چې نه ورځ د شپې څخه وړاندې کېدونکې ده او نه شپه د ورځې څخه، او په اخره نه د دواړو په منځکښې فرجه (وت) رامنځته کېدلی شي.

ز: په دې باندې علاوه، هر يو ستوری په خپل‌خپل مدار کښې لامبو وهي او پکښې چورلېږي، چې نه د خپل مدار څخه وځي او نه د بل ستوري د مدار سره ټکر او مزاحمت کوي، نو په ميلياردونو ستورو کښې نه ټکر شته او نه ټېل ماټېل.

ح: نو که بالفرض المحال الله ﷻ څه شريک درلودی نو هيڅکله به اسماني نظام په ذکره شوې دقيقه توګه صورت نه وی نيولی او نه به يې دوام کړی وی.

۳ـ ای پيغمبره! په خلکو باندې د توحيد د عقيدې د خپلولو دپاره څه نور دلايل هم قرائت کړه هغه دا چې:

الف: مونږ بنيادمان لا څه چې د دوی اولادونه هم په ډکو بېړيو کښې سواره کړي دي او لا د قيامت تر ورځې پورې دغه لړۍ روانه ده، چې ثقيلې (درنې) بېړۍ په نرمو اوبو کښې په قدرتي توګه په واماده حرکت کوي او پکښې نه ډوبېږي.

ب: په دې باندې علاوه په وچه خمکه کښې هم مونږ بنيادمان په هغو څارويو باندې سواره کړي دي کوم چې په وچو ډاګونو او رغونو کښې ګرځي راګرځي او اړتياوې يې پوره کوي.

يا په بل عبارت: بنيادمان په وچه کښې د اوښانو او خرو څخه داسې استفاده کوي لکه څنګه چې په دريابونو کښې د بېړيو څخه کار اخلي.

ج: دا يوازې زمونږ کامل او متفرد قدرت دی چې په دريابونو کښې د درنو بېړيو د غرق مخه نيسي او په وچه کښې څاروي بغاوت ته نه پرېږدي.

نو که زمونږ اراده وشي په دريابونو کښې به په بنيادمانو باندې بېړۍ ډوبې کړو او په وچه کښې به څاروي د دوی د کنټرول څخه وباسو. په دغه صورت کښې به ورته فرياد اورېدونکی مونده نه شي چې ورباندې وژاړي چې د غرق او څارويو د بې اطاعتۍ څخه يې وژغوري.

د: مګر مونږ د خپل جانب څخه د لوی رحمت د کبله بنيادمان په دريابونو کښې د غرق څخه ساتو او همدارنګه مونږ ورته څاروي د دې کبله ايل کړي دي، ترڅو دوی تر ټاکلي وخته پورې د دنيا څخه استفاده وکړي او ژوندي پاتې شي.

هـ: نو که بالفرض المحال الله ﷻ شريک يا شريکان درلودی، نه به بحري نظام او نه به برې نظام دغسې چلېدلی وی لکه چې روان دی چلېږي.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿مِن ثَمَرِهِ﴾ کښې د «هٔ» ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: د دغه ضمیر په مرجع کښې ځینو مفسرینو کرامو(۱) متعدد احتمالات لیکلي دي، خو بهتره دا ده چې په ﴿ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعۡنَٰبٍ ﴾ کښې "نَخِيل" او "أَعۡنَاب" د مذکور په لحاظ سره ملحوظ کړی شوي دي او دواړو ته د مفرد ضمیر راجع کړی شوی دی.

دا د یوه پلوه، او د بله پلوه په ﴿ وَمَا عَمِلَتۡهُ أَيۡدِيهِمۡ ﴾ کښې د "مَا" کلمه دلته علماوو کرامو په دوه ډوله تفسیره کړې ده(۲) هغه دا چې:

الف: ﴿ مَا ﴾ نافیه ده، او دا جمله د ﴿ ثَمَرِهِ ﴾ څخه حال واقع شوې ده. یعنې الله ﷻ د کجورو او انګورو باغونه د دې دپاره پیدا کړي دي ترڅو یې د میوجاتو څخه په داسې حال کښې بنیادمان خوراک وکړي چې د دوی لاسونه پکښې د وجود ورکولو عمل نه دی کړی او نه یې پکښې کولی شي، بلکې یوازې الله ﷻ ورته موجودیت ورکړی دی.

نو په دې تفسیر سره ذکره شوې جمله د ﴿ وَجَعَلۡنَا فِيهَا جَنَّٰتٖ ﴾ الآية د جملې دپاره تاکید واقع کېږي.

ب: ﴿ مَا ﴾ موصولیه ده، او د ﴿ مِن ثَمَرِهِ ﴾ په محل باندې عطفه ده. یعنې الله ﷻ ذکر شوي باغونه د دې دپاره پیدا کړي دي چې بنیادمان یې د میوجاتو څخه وخوري او هم هغه شیان وخوري کوم چې د دوی لاسونو په عمل او کسب سره منځته راوړي دي، لکه د کجورو نبیذ، د انګورو زوبنا او جوسونه او داسې نور.

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي چې په دې کښې تاسیس دی او د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

یادونه

۲ـ د ﴿ وَمِمَّا لَا يَعۡلَمُونَ ﴾ غوندې یوه جمله په [النحل:۸] ایت کښې تېره شوې ده چې: ﴿ وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ یعنې او الله ﷻ به په راتلونکي کښې هغه شیان پیدا کړي په کومو باندې چې تاسو اوس نه پوهېږئ. هیله ده چې په دې مقام باندې د ښه د پوهېدلو دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

سلخ څه معنی؟

۳ـ په ﴿ نَسۡلَخُ مِنۡهُ ٱلنَّهَارَ ﴾ کښې د ﴿ نَسۡلَخُ ﴾ کلمه د "سَلۡخ" ـ لکه "ضَرۡب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَلۡخ" دې ته وایې چې د یوه پوستکي درلودونکي شي څخه پوستکی وویستلی شي(۳).

یعنې مونږ د شپې څخه د لمر په غروب سره د ورځې پوستکی راوباسو چې سمدستي بنیادمان په تیاره کښې واقع کېږي.

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۲۱۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۷۲
(۳) لسان العرب ج۳ ص۲۴

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: ورځ او شپه خو يو تربله په تعقيب سره صورت نيسي، حال دا چې د ذکر شوې تشبيه غوښتنه دا ده چې بايد ورځ د شپې دپاره د غلاف (پوښ) حيثيت ولري لکه څنګه چې پوستکی د څاروي دپاره د غلاف حيثيت لري؟

مونږ وايو چې: څرنګه چې شپه اصلي مخلوقه ده او ورځ عارضه ده[١] نو د کومو مخلوقاتو څخه چې د لمر په غروب سره د ورځې رڼا راغونډه کړی شي هلته الله ﷻ سمدستي توره تياره (شپه) پيدا کوي، نو دغه صورت حال داسې ګڼلی شوی دی لکه چې شپه د ورځې په غلاف کښې پټه وي، لکه څنګه چې د پسه غوښه د پوستکي په غلاف کښې پټه وي.

مُسْتَقَرّ څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَٱلشَّمۡسُ تَجۡرِي لِمُسۡتَقَرّٖ لَّهَاۚ ﴾ کښې د "مُسْتَقَرّ" کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[٢] چې مونږ يې د دوه وو مثالونو په ذکر باندې اکتفاء کوو او بس، چې په دواړو کښې د "ل" توری د "الی" معنی ورکوي، هغه دا چې:

الف: د "مُسْتَقَرّ" کلمه د ظرف زمان صيغه ده او د هغې زمانې څخه عبارت ده په کومه کښې چې لمر د حرکت څخه ولوېږي او د قيامت ورځ قائمه شي[٣]. يعنې لمر تر هغه وخته پورې په حرکت کښې دی ترڅو چې د خپل سکون او قرار وخت ته ورسېږي او قيامت قائم شي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِذَا ٱلشَّمۡسُ كُوِّرَتۡ ﴾ [التکوير: ١] يعنې هغه وخت چې کله لمر بې نوره او راتاو کړی شي.

ب: ذکره شوې کلمه د ظرف مکان صيغه ده، نو "مستقر" د هغه مکان څخه عبارت دی په کوم باندې چې لمر په خپل مدار کښې خپله دوره تکميلوي (د غروب ځای ته رسېږي)[۴].

همدغه مضمون ته د ابو ذر ﷺ سره د نبي کريم ﷺ په لاندې سوال جواب کښې اشاره شوې ده:

نبي کريم ﷺ: ای ابو ذره! ايا ته پوهېږې چې دغه لمر چرته ځي (البته کله چې غروب وکړي)؟

ابو ذر ﷺ: الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ښه پوهېږي.

نبي کريم ﷺ: «فَإِنَّهَا تَذْهَبُ تَسْتَأْذِنُ فِي السُّجُودِ فَيُؤْذَنُ لَهَا وَكَأَنَّهَا قَدْ قِيلَ لَهَا اطْلُعِي مِنْ حَيْثُ جِئْتِ فَتَطْلُعُ مِنْ مَغْرِبِهَا» دغه لمر ځي (غروب کوي) نو د الله ﷻ څخه د سجدې په کولو کښې اجازه غواړي، نو اجازه ورته وکړی شي (او سجده وکړي نو امر ورته وکړی شي چې بله دوره شروع کړي او په عادي ډول سره بيا طلوع وکړي. خو داسې وخت هم راتلونکی دی چې) لکه چې ورته به وويلی

---

(١) روح المعاني ج٢٣ ص١١
(٢) تفسير المظهري ج٨ ص٨٣؛ البحر المحيط ج٩ ص٦۶
(٣) تفسير القاسمي ج١۴ ص٧٣
(۴) تفسير الطبري ج٢٣ ص۵

شي چې د هغه ځای څخه طلوع وکړه د کومه چې راغلې یې، نو سمدستي به لمر د خپل مغرب څخه طلوع وکړي. بیا نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف ـد عبد الله بن مسعود ﷺ په قرائت سره ـ ولوست چې: «ذٰلِكَ مُسْتَقَرٌّ لَهَا»[۱] یعنې دغه د لمر دپاره د استقرار ځای دی.

تبصره

٦ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسیرونه د واقعیت سره مطابق دي او د بدلیت په اعتبار سره د دواړو اراده کول هم څه لرې خبره نه ده. مگر مونږ ته دوهم تفسیر غوره بریښي، ځکه چې دلته د توحید په دلایلو کښې بحث راروان دی، او دغه مطلب د همدغه دوهم تفسیر څخه په ډېره ښه توگه ترلاسه کېږي چې لمر په مستمر او منظم ډول سره او روزمره د خلکو د سترگو لاندې راخېژي او پرېوځي.

سوالونه او جوابونه

۷ ـخو په همدغه غوره تفسیر باندې د سرې په زړه کښې لاندې پوښتنې گرځي راگرځي:

الف: د لمر هر یو اُفق د ځینو خلکو او ځینو وطنونو په نسبت د طلوع اُفق دی، او د ځینو نورو په نسبت د غروب اُفق دی. نو پوښتنه دا ده چې: باید د کوم وطن اُفق ته د ذکر شوي حدیث په مطابق د "مُسْتَقَرٌ" لقب ورکړی شي چې لمر هلته په مستمره توگه سجده کوي او د قیامت په ورځ به د همغه اُفق څخه بېرته راستون شي او د همغه غربي اُفق څخه به طلوع وکړي؟!

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو د ذکرې شوې پوښتنې جوابولو ته د مشکل لقب ورکړی دی او غیر متبادر جواب ته یې لاس اچولی دی[۲]، مگر بهتره دا ده ـوالله ﷻ أعلمـ چې د "مُسْتَقَرٌ" څخه به د مدینې منورې غربي اُفق مطلب وي د کوم په شان کښې چې ذکر شوي حدیث شریف صورت نیولی دی.

یا په بل عبارت: د مدینې منورې د غربي اُفق څخه به یو خل لمر راوخېژي، او همدغه اُفق د لمر د سجدې کولو ځای دی، او په دې باندې علاوه همدغه اُفق د لمر د دورې د شروع او ختم اُفق هم دی.

ب: که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ د ذکر شوي ایت شریف په تفسیر کښې فرمایلي دي چې: «مُسْتَقَرُّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ»[۳] یعنې د لمر د استقرار ځای د عرش العظیم څخه لاندې دی، حال دا چې تاسو د مدینې منورې غربي اُفق ته د مستقر لقب ورکړ؟

مونږ وایو چې: د ﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ﴾ [البقرة:۲۵۵] په مطابق د مدینې منورې د اُفق په شمول ټول اُفقونه د عرش العظیم څخه لاندې لا څه چې د کرسي څخه هم لاندې دي.

نو شاید ـوالله ﷻ أعلمـ چې د «تَحْتَ الْعَرْشِ» تعبیر به ورته د دې دپاره خوښ کړی شوی دي ترڅو د الله ﷻ په کبریاء او عالي شان باندې دلالت وکړي او د سجدې کولو وجې ته اشاره وگرځي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸

(۲) روح المعاني ج۱۳ ص۲۳

(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۹

ج: که څوک وایي چې: د "مُسْتَقَرٌ" کلمه په استقرار او سکون باندې دلالت کوي حال دا چې د لمر سکون او قرار د مشاهدې څخه خلاف دی؟

مونږ وایو: په کوم أفق باندې چې د لمر دوره ختمه شي همغه أفق په دې معنی د لمر دپاره د قرار نیولو ځای دی چې د استقرار دپاره یې قابل دی، نه په دې معنی چې بالفعل پکښې قرار نیسي، لکه چې معترض ګومان کړی دی.

یا په بل عبارت. که بالفرض د دورې د پای ته رسېدو څخه وروسته الله ﷻ د بلې دورې په پیل کولو باندې لمر نه وی مکلف کړی نو همدلته به یې قرار نیولی وی، او کله چې د لمر وروستنی دوره هم پای ته ورسېږي نو همدلته به قرار ونیسي.

د: که څوک وایي چې: وړاندې په پنځمه توضیح کښې لمر ته د غروب څخه وروسته سجده کول روایت شوي دی او پوره واضحه ده چې سجده خو پرته د قرار او سکون څخه صورت نه شي نیولی حال دا چې قرار او سکون د مشاهدې څخه خلاف دی؟

مونږ وایو چې: دا اعتراض به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د لمر سجده د انسانانو د سجدې غوندې وی، خو خبره دغسې نه ده، الله ﷻ پوهېږي چې لمر په څه کیفیت سره سجده کوي، لکه چې فرمايي: ﴿ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ، وَتَسْبِيحَهُ ﴾ [النور: ۴۱] یعنې هر شی په خپل لمانځه (عبادت) او په خپلو تسبیحاتو باندې پوهېږي چې د الله ﷻ څنګه عبادت وکړي او څنګه ورته تسبیح ووایي.

څو نکات

۸ـ په ﴿ وَٱلْقَمَرَ قَدَّرْنَٰهُ ﴾ الآیة کښې باید لاندې نکات په نظر کښې ونیولی شي:

الف: په ﴿ وَٱلْقَمَرَ قَدَّرْنَٰهُ مَنَازِلَ ﴾ کښې دغه نحوي تحلیلونه په کار دي:

اول: د "ٱلْقَمَرَ" کلمه په محذوف "قَدَّرْنَا" سره منصوبه ده، چې په مذکور "قَدَّرْنَا" سره تفسیره شوې ده، د دې ډول منصوب یو نظیر د [الإسراء: ۱۲] ایت لاندې شرحه شوی دی، والحمد لله ﷻ.

دوهم: د ﴿ قَدَّرْنَٰهُ ﴾ کلمه په اصل کښې "قَدَّرْنَا لَهُ" وه، چې د "ل" توری حذف شو، او د "ه" ضمیر د فعل سره وصل شو، چې نحویان ورباندې د "حذف او إیصال" نوم ږدي[1].

درېم: د ﴿ مَنَازِلَ ﴾ کلمه چې د ﴿ قَدَّرْنَٰهُ ﴾ دپاره مفعول واقع شوې ده، د منزل جمعه ده، خو په دې مقام کښې ترې هغه مسافه مطلب ده کومه چې په یوه شپه او یوه ورځ کښې د سپوږمۍ د پلوه وهله کېږي[2].

ب: د سپوږمۍ ټوله دوره د راڅرګندېدو څخه تر پټېدو پورې په اته ویشتو (۲۸) منزلونو باندې وېشلې شوې ده، چې ځینو مفسرینو کرامو یې د ټولو منزلونو نومونه لیکلي دي[3].

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۷۳
(۲) روح المعاني ج۱۳ ص۱۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۲۹

ج: د "عُرْجُون" كلمه د "فُعْلُون" يا "فُعْلُول" په وزن ده، چې د "ن" توری پكښې زائد يا اصلي دی[۱]، په هر تقدير دغه كلمه د خرما د ونې د هغې څانګې نوم دی په كومې پورې چې د كجورو وړې نښتې وي او كله چې ترې جدا شي نو ذكره شوې څانګه د ونې پورې زوړنده پاتې كېږي[۲].

خو د وخت په تېرېدلو او زوړوالي سره په نوموړې څانګه كښې درې صفات موجودېږي، چې باريكه او نرۍ، كږخې، رنګ يې زېړوالي ته اوړي او بالآخره قوسي (هلالي) شكل غوره كوي.

سپوږمۍ هم د خپلو منازلو په لومړي منزل كښې او هم په وروستني (اته ويشتم) منزل كښې د "عُرْجُون" غوندې باريكه او زېړه او هم كږه په سترګو برېښي.

د: د اته ويشتم منزل څخه وروسته سپوږمۍ د خلكو د نظره پټېږي چې همدغه حال ته يې "مُحَاق" وايي[۳]. نو كه يوه شپه پټه پاتې شوه نو مياشت يو كم دېرش (۲۹) ورځې ګرځي او كه دوه شپې پټه شوه نو بيا پوره دېرش (۳۰) ورځې جوړېږي.

إدْراك څه معنی؟

۹ـ په ﴿أَن تُدْرِكَ ٱلْقَمَرَ﴾ كښې د ﴿تُدْرِك﴾ كلمه د "إدْرَاك" ـ لكه "إكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۱۰۳] ايت لاندې ليكلي دي چې د "إدْرَاك" كلمه د احاطه كولو دپاره وضعه شوې ده.

نو په دې مقام كښې يې د معنى حاصل داسې راځي چې: كه څه هم د حكمتونو په بنياد د لمر د شعاعو د كبله سپوږمۍ په خپلو منازلو كښې د مختلفو كيفياتو سره مخامخه كېږي، مګر د الهي مقاديرو د كبله داسې نه شي كېدلى او نه ممكنه ده چې لمر بالكل سپوږمۍ پټه كړي چې هيڅكله څرګنده نه شي.

يادونې

۱۰ـ په دې مقام كښې لاندې يادونې ياد ساتل په كار دي:

الف: ځينو مفسرينو كرامو د [الأنعام:۵] ايت لاندې د لمر او سپوږمۍ د حركاتو او منازلو په هكله ډېر خوندور بحث كړی دی نو په كار دي چې علاقه مندان هلته مراجعه وكړي، خو په دې شرط چې په عربي ژبه پوهېږي.

ب: په دې باندې علاوه، د شمسي او قمري كلونو د پېژاندلو په ارتباط د [التوبة:۳۶] ايت لاندې بنه تحقيقي بحث تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې دلته يې كتل په ګټه تمامېږي.

ج: د ﴿وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ غوندې جمله وړاندې په [الأنبياء:۳۳] كښې تېره شوې ده، او مونږ پكښې هغه څه ليكلي دي چې الله ﷻ رابنودلي وه، نو بيا تكرارولو ته يې اړتيا نه ګورو.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۲۲۰

(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۲۰۱؛ النهاية في غريب الأحاديث ج۲ ص۲۰۳

(۳) لسان العرب ج۱۰ ص۳۳۹

سوال جواب

١١_ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد د ﴿ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ ﴾ په عوض "أنا حملناهم" نازل نه شو، يا په بل عبارت: دلته د "ذُرِّيَّة" کلمې په زياتولو کښې څه حکمت دی، حال دا چې مطلوبه معنی بدون د دغې کلمې څخه هم ترلاسه کېدله، لکه چې په ﴿ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ﴾ [الإسراء: ٧٠] ايت کښې ورباندې صراحت شوی دی؟

مونږ وايو چې: ځينې مفسرين کرام[1] وايي چې د "ذُرِّيَّة" کلمه د أضدادو څخه ده چې په پلرونو او اولادونو دواړو باندې يې اطلاق کېږي او دلته ترې پلرونه مطلب دي. دوی وايي چې دلته د ﴿ الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴾ څخه د نوح ﷺ بېړۍ مراده ده.

نو د معنی حاصل يې داسې راوباسي چې: بنيادمانو ته يوه لويه قدرتي نښه دا ده چې مونږ د دوی پلرونه د نوح ﷺ په ډکه بېړۍ کښې پورته کړي وه، او په خارق العاده توګه مو نجات ورکړی وه، که نه نو دوی به د ځمکې په مخ نه وی موجود شوي.

مونږ ته دا جواب د متصلې جملې ﴿ وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴾ سره ښه مناسب نه برېښي، مونږ وايو ـوالله ﷻ أعلم ـ چې: ذکره شوې کلمه به د دې دپاره په نزول کښې اضافه شوې وي ترڅو بنيادمان په غوږ ووهي چې دغه نعمت (د درياب تسخير) به د قيامت تر ورځې پورې باقي وي، او د دوی غونډې به ترې د دوی اولادونه هم استفاده وکړي، نو دوی ته په کار دي چې د دغه عام او تام نعمت شکريه وکړي او د کفرياتو او شرکياتو څخه لاس واخلي.

همدارنګه که بالفرض المحال الله ﷻ شريک درلودی نو دغه تسخير به دومره دوام نه وی کړی چې آن تر قيامته پورې اوږد شوی وی.

صَرِيخ څه معنی؟

١٢_ په ﴿ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ صَرِيخَ ﴾ کلمه د "صَرْخَة" ـلکه "رَحْمَة"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "صَرْخَة" هغه سخت اواز يا سختې کريکې ته وايي کومه چې د ډارونکي يا مصيبت ځپلي د خولې څخه د کومک غوښتلو په نيت وخي[2].

خو د دې سره‌سره ذکره شوې کلمه د أضدادو څخه ده چې د "صَارِخ" (چيغې وهونکی) او "مُصْرِخ" (چيغې غلې کوونکی) په دواړو معناوو سره استعمالېږي، مګر په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده[3] چې متصله جمله ﴿ وَلَا هُمْ يُنقَذُونَ ﴾ ورباندې دلالت کوي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ إِلَّا رَحْمَةً مِّنَّا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴾ کښې د "رَحْمَةً ـ مَتَاعًا" دواړه کلمې

---

(١) تفسير البغوي ج٤ ص١٣

(٢) لسان العرب ج٣ ص٣٣

(٣) البحر المحيط ج٩ ص٧١

د اعم العلل څخه مستثنی شوې دي[١].

او په دې باندې علاوه د "مَتَاعًا" کلمه د "رَحْمَةً" دپاره د تفسیر حیثیت لري.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: که زمونږ اراده وشي نو په ډکې بېړۍ کښې سواره بنیادمان به ټول غرق کړو چې هیڅوک به یې فریادرس ونه ګرځي چې نجات ورکړي، او نه به ورته په بل سبب سره خلاصون ورکړی شي.

مګر د دې کبله به نجات ورکړی شي چې زمونږ د پلوه ورباندې مهرباني وکړی شي ترڅو د خپل ژوند څخه تر ټاکلې مودې پورې استفاده وکړي او بیا د مرګ د بل سبب سره مخامخ شي.

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّقُواْ مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ
ءَايَةٍ مِّنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُواْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ
قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنُطْعِمُ مَن لَّوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ أَطْعَمَهُۥٓ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِى
ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنظُرُونَ إِلَّا
صَيْحَةً وَٰحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَآ إِلَىٰٓ أَهْلِهِمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ فَإِذَا هُم مِّنَ ٱلْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُواْ
يَٰوَيْلَنَا مَنۢ بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا ۜ هَٰذَا مَا وَعَدَ ٱلرَّحْمَٰنُ وَصَدَقَ ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ إِن
كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَٰحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَٱلْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ
شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾ ﴾

[۴۵] او کله چې کفارو ته وویلی شي چې: د هغو (واقعاتو) څخه وډار شئ کوم چې ستاسو په وړاندې دي (ستاسو څخه په وړاندې قومونو باندې د کفریاتو په سبب ورنازل شوي دي) او (د هغو عذابونو څخه هم وډار شئ) کوم چې تاسو پسې (د قیامت په ورځ در روان) دي شاید چې په تاسو باندې رحم وکړی شي (او د دغو عذابونو څخه نجات مونده کړئ).

[۴۶] او (دا خکه چې) کفارو ته د خپل رب ﷻ د ایتونو څخه هیڅ ایت (حکم او دلیل) نه دی ورغلی، مګر دوی ترې اعراض کوونکي دي.

[۴۷] او کله چې ورته وویلی شي چې د هغو مالونو څخه (په فقیرانو باندې) څه خرڅه وکړئ کوم چې تاسو ته الله ﷻ روزي کړي دي، نو هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی (په تعجب سره)

(١) تفسیر ابي السعود ج٧ ص١٦٩

منو کسانو ته چې ایمان یې راوړی دی وایې چې: ایا مونږ هغه چا ته څه خوراک ورکړو کومو ته چې که د الله ﷻ اراده شوې وی نو خوراک به یې ورکړی وی (او په ګېډه به یې ماړه کړي وی؟ ای مؤمنانو!) تاسو نه یاست مګر په څرګنده ګمراهی کښې یاست (چې زمونږ څخه د الله ﷻ د ارادې په خلاف غوښتنه کوئ).

[۴۸] او کفار (مؤمنانو ته) وایي چې: دغه (د قیامت) وعده به کله وي که تاسو رښتیاویونکي یاست؟ (نو د قیام وخت یې وټاکئ).

[۴۹] (ای پیغمبره!) کفار انتظار نه وباسي (ټال نه دي) مګر یو آواز ته چې په داسې حال کښې به دوی ونیسي چې دوی به (په ورکړه راکړه کښې) په جګړه بوخت وي.

[۵۰] نو دوی به (په دغه وخت کښې) د وصیت کولو وسه ونه لري (او فرصت به ورته نه کړي) او نه به خپلو کورونو ته بېرته ورستانه شي (بلکې خای په خای به هلاک شي).

[۵۱] او (بیا به) په شپېلۍ کښې (دوهم ځل) پوکی وکړی شي نو ناڅاپه به دوی د قبرونو څخه خپل رب ﷻ ته وروخغلي (او د حشر میدان ته به ورټول شي).

[۵۲] کفار به (په دغه وخت کښې) وایي چې: ای زمونږ حسرته (او زمونږ هلاکه)، مونږ د خپلو ارامګاوو څخه چا راپورته (را اوچت) کړو؟

(په دغه وخت کښې به کفارو ته وویلی شي چې) دا هغه (دوهم ژوندون) دی چې ډېر مهربان الله ﷻ یې وعده کړې وه او پیغمبرانو (پکښې) رښتیا ویلي وه (چې ضرور واقع کېدونکی دی، خو تاسو نه مانه).

[۵۳] (ای پیغمبره!) دا (د شپېلۍ دوهم ځل پوکول) به (هم) نه وي مګر یو اواز، نو ناڅاپه به زمونږ په نزد دوی ټول کړی شوي (او) حاضر کړی شوي وي.

[۵۴] نو په دغې ورځ کښې به په هیڅ نفس د هیڅ شي ظلم ونه کړی شي، او تاسو ته به جزا نه درکوله کېږي مګر د هغه شي (جزا) کوم چې تاسو یاست چې کوئ یې، (او په دنیا کښې وړاندې اخته یاست).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید دلایل بیان شوي وه او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د دغو دلایلو په وړاندې د کفارو غبرګون ته اشاره کېږي او د بل پلوه په معاد (بعث بعد الموت) باندې هم ښه پوره رڼا اچولې شوې ده، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د توحید د دلایلو په مقابل کښې د کفارو او مشرکانو غبرګون دا دی چې:

۱ـ کله چې مشرکانو ته وویلی شي چې:

الف: تاسو د دلایلو په مقتضی د توحید عقیده خپله کړئ او د کفریاتو څخه لاس واخلئ. یا په بل عبارت: د هغه عذاب څخه خپل خانونه په وقایه کښې وساتئ کوم چې ستاسو په وړاندې دي او تاسو په تلوار سره ور روان یاست، چې د دوزخ عذاب دی. او هم د هغه عذاب څخه خپل خانونه بچ

کړئ کوم چې په دنیا کښې ستاسو د اعمالو نتیجه ده او په نن سبا کښې به ورباندې اخته شئ، لکه څنګه چې پخواني قومونه د خپلو کفریاتو په نتائجو باندې مبتلاء شوي وه.

ب: ای کفارو! که دغه ذکره شوې کړنلاره غوره کړئ نو تاسو د دې خبرې امید وکړئ چې د الله ﷻ د پلوه به په تاسو باندې مهرباني وکړی شي او د دنیاوي او اُخروي دواړو عذابونو څخه به بچ پاتې شئ، او لا اضافه مرحمت به هم درسره وکړی شي.

ج: نو د ذکر شوي نصیحت په مقابل کښې د کفارو غبرګون د اعراض او مخ ګرځولو څخه پرته بل شی نه دی او دا خکه چې:

کفارو ته د خپل رب ﷻ د پلوه هیڅ تشریعي یا تکویني نښه او دلیل نه دی ورغلی مګر په دوامداره توګه ترې دوی اعراض کوونکي دي او په هیڅ وجه ورته غاړې نه ږدي، نو د خپل همدغه عادت په غوښتنه د ذکر شوي وړاندیز څخه هم اعراض کوي او غوږ ورته نه نیسي.

۲_ ای پیغمبره! کفار او مشرکان لکه څنګه چې د الله ﷻ حقوق د پښو لاندې کوي، همدارنګه د بندګانو حقوق هم نه اداء کوي او په ملنډو او مسخرو سره جواب ورکوي. مثلاً:

الف: کله چې ورته وویلی شي چې: ای کفارو مالدارانو! د هغو مالونو څخه څه برخه په فقیرانو باندې مصرفه کړئ کوم چې تاسو ته الله ﷻ روزي کړي دي.

یا په بل عبارت: ای کفارو! تاسو د توحید عقیده خپله کړئ او بیا د همدې عقیدې په مطابق په خپلوانو او فقیرانو باندې زړه سوی وکړئ او څه خوراک څښاک في سبیل الله ورکړئ، چې په دنیا او آخرت دواړو کښې درته په درد وخوري. او که دا عقیده نه خپلوئ نو په ذکرو شوو کسانو باندې د بشریت په لحاظ څه انفاق وکړئ چې په دنیا کښې خو عوضونه درکړی شي.

ب: نو د دغه نصیحت په رد کښې هم د کفرې عقیدې خاوندان خپل ناصحان (مؤمنان) مخاطب ګرځوي او په تعجب سره ورته وایي چې:

اول: ایا مونږ هغه چاته یو لمړی خوراک ورکړو کومو ته چې که د الله ﷻ اراده شوې وی نو خوراک او څښاک به یې ورکړی وی او مونږ ته به یې نه وی اړباسلي. که بالفرض مونږ ستاسو نصیحت قبول کړو نو مونږ به د الله ﷻ د ارادې څخه په خلاف کار کړی وي.

دوهم: نو په همدې بنیاد تاسو د څرګندې ګمراهۍ څخه په غیر بل څه کښې نه یاست واقع شوي، چې زمونږ څخه د الله ﷻ د ارادې په خلاف کار کول غواړئ.

۳_ کله چې د مؤمنانو د پلوه کفارو ته وویلی شي چې د قیامت ورځ راتلونکې ده تاسو ورته تیاري ونیسئ او د توحید عقیده خپله کړئ چې هلته د دوزخ د دائمي او شدید عذاب څخه نجات درکړی شي، نو د همدغه نصیحت په مقابل کښې هم د انکار لاره نیسي او مؤمنانو ته وایي چې: ای مؤمنانو! که بالفرض د قیامت د ورځې راتلل رښتیا وی نو ضرور به یې تاسو ته وخت معلوم وی. نو که تاسو په خپله خبره کښې رښتیني یاست مونږ ته ووایاست چې دغه وعده به کله متحققه شي او قیامت به کله قائم شي؟

۴- ای پیغمبره! د مشرکانو د ذکرې شوې پوښتنې په هکله په خپل اُمت باندې لاندې مطالب نزانت کړه:

الف: د قیامت د قیام په ټاکلې نېټې باندې (د ځینو حکمتونو په بنیاد) الله ﷻ هیڅ ته علم نه دی ورکړی چې په فلانکي تاریخ به صورت ومومي، او دومره یا هومره وخت ورته پاتې دی.

ب: هو! په قیام کښې یې هیڅ شک او شبهه نشته، نو خکه بل شي ته منتظر نه دی مګر فقط همدې ته چې په لومړني ځل شپېلۍ پو کړی شي او په یو توند اواز ټول خلک په داسې حال راوبښي چې په خپلو معاملاتو اخته وي او د راکړې ورکړې په ارتباط په جګړو بوخت وي.

ج: په عین حال کښې به ځای په ځای د ټولو ارواګانې قبض کړی شي او ټول به مړه او یخ پخ به په ځمکه پرېوځي.

د: حتی چې دوی به په ذکر شوي حال کښې نه د وصیت کولو توان ولري او نه بېرته کور ته د ورستنېدلو، بلکې په دغه وخت کښې به نه کور پاتې وي او نه به څوک موجودیت ولري چې خپل وصیت ورواوروي.

ه: هو! چې بیا کله په دوهم ځل شپېلۍ پو کړی شي نو ټول خلک به د خپلو-خپلو قبرونو څخه د خپل رب ﷻ د حساب کتاب دپاره په څغاسته ورټول شي او هلته به د فیصلې په انتظار حاضر کړی شي.

و: نو په دغه وخت کښې به د کفارو د زړونو سترګې خلاصې شي او هغه حقائق به د سر په سترګو وګوري په کومو باندې چې نن ورخ باور نه کوي.

ز: نو د همدې کبله به په حسرت سره ووايي چې:

اول: ای زمونږ افسوسه! راشه چې همدا دې وخت دی.

دوهم: ای زمونږ حسرته! مونږ د ارامګاوو (قبرونو) څخه بلا اختیاره چا راپورته کړو، مونږ خو ناڅاپه د محشر په میدان کښې حاضر کړی شو.

ح: خو په عین وخت کښې به ورته وویلی شي ترڅو بنه خجالت کړی شي چې: دا هغه شی دی چې ډېر مهربانه الله ﷻ یې وعده کړې وه او پیغمبرانو تاسو ته په رښتیا سره ابلاغ کړې وه، خو تاسو ورباندې باور نه کاوه او په استهزاء سره به مو پوښتنه کوله چې دا وعده به کله رښتیا کېږي.

ط: دغه دوهم ځل شپېلۍ هم د لومړنی شپېلۍ غوندې د یو توند اواز څخه په غیر بل شی نه دی، چې د همدغه یوه توند اواز په اثر به سمدستي ټول خلک زمونږ په وړاندې حاضر کړی شوي وي چې هیڅوک به د عدم حضور توان ونه لري.

ي: نو په دغې ورځ کښې به په هیچا باندې ظلم او تېری ونه کړی شي، په همدې بنیاد به تاسو ته هم په نوموړي وخت کښې جزا درنه کړی شي مګر په هغو کړو وړو باندې کوم چې تاسو به یې په کولو لګیا یاست.

توضیحات

۱_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّقُوا ﴾ الآية- شرطيه جمله ده، نو پوښتنه دا ده چې د دغه شرط جزا کومه جمله جوړېږي؟

مونږ وايو چې: جزائيه جمله ورسره مقدره ده چې مونږ ترې په "أَعْرَضُوا" سره تعبير کوو[۱] په همدغې مقدرې جزا باندې متصل ايت ﴿ وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ ءَايَةٍ ﴾ الآية- دلالت کوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وايي چې: په ﴿ مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ ﴾ کښې د "مَا، مَا" دواړه کلمې د کومو شيانو څخه عبارت دي؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوو دواړو کلمو په تفسير کښې دلته علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۲]. لاندې دوه تفسيره د مثال په توګه ولولئ:

الف: په ﴿ مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ ﴾ کښې د "مَا" توری د هغو وا قعو څخه عبارت دی کومې چې په دنيا کښې په پخوانيو قومونو باندې تېرې شوي دي لکه عاديان، ثموديان او نور. يعني اې مشرکانوا تاسو د هغو وقائعو څخه خپل خانونه وساتئ او د کفرياتو څخه لاس واخلئ کومې چې په پخوانيو قومونو باندې تېرې شوې دي چې په تاسو باندې بيا تکرارې نه شي.

او په ﴿ وَمَا خَلْفَكُمْ ﴾ کښې د "مَا" توری د هغو عذابونو څخه کنايه دی کوم چې په آخرت کښې ورسره کافران مخامخ کېدونکي دي. يعني همدارنګه د هغو عذابونو څخه هم وډار شئ او د توحيد عقيده خپله کړئ کوم چې په آخرت کښې ستاسو د ژوند د ختم څخه وروسته تيار کړی شوی دی.

ب: لومړی "مَا" د قيامت د ورځې (أخروي) عذابونو څخه کنايي دی چې خلک ورروان دي، او دوهم "مَا" د دنياوي عذابونو څخه عبارت دی چې د خلکو د اعمالو په تعقيب صورت نيسي. يا په بل عبارت: دا تفسير د لومړي تفسير عکس دی.

تبصره

۳_ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه په اصل مطلب باندې څه اثر نه غورزوي خو شيخ المفسرين عليه الرحمة لومړی تفسير غوره کړی دی[۳] چې دا تفسير په دغه ايت شريف سره هم د اشارې په توګه تائيد مومي چې: ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ [المائدة: ۴۸] يعني: اې پيغمبره! مونږ تاته کتاب (قرآن کريم) په داسې حال کښې په حقه درنازل کړی دی چې د هغه شي تصديق کوونکی دی کوم چې د ده څخه وړاندې نازل کړی شوی وه چې د

(۱) تفسير الطبري ج۲۳ ص۱۲
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۲۹؛ زاد المسير ج۶ ص۲۷۳
(۳) تفسير الطبري ج۲۳ ص۱۲

کتابونو څخه عبارت دی.

خو د دې سره-سره دوهم تفسیر هم د منلو قابلیت لري، د همدې کبله مونږ د مطلب په خلاصه کښې ذکر کړی دی.

سوالونه او جوابونه

۴_ په ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ ﴾ الآية کښې د سرې په زړه کښې لاندې پوښتنې کرخي راګرځي:

الف: که څوک وايي چې: په څه منظور په ﴿ أَنفِقُوا ﴾ سره د مشرکانو څخه د مالي انفاق غوښتنه وکړې شوه، حال دا چې د هر نېک عمل د قبول دپاره د عقيدې صحت ضرور دی چې کفار ترې محروم دي؟

مونږ وايو چې: که څه هم د کفارو اعمال په آخرت کښې د ثواب قابليت نه لري مګر په دنيا کښې خو وربانديې الله ﷻ دنياوي عوضونه ورکوي، لکه چې په [هود:۱۵] ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې غوښتنه دې ته اشاره ده چې د وخت کفار برسېره پر عقيدوي فساد په عملي او اخلاقي فساد باندې هم اخته وه، په اصطلاح حقوق الله او حقوق العباد بې تول د پښو لاندې کړي وي.

د وخت کفار په خپله تګلاره کښې پخوانيو کفارو ته ورته وه، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴾ [الشعراء:۱۸۱] يعني شعيب ﷺ خپل قوم مخاطب کړ، چې د هر څه څخه ورانديې د توحيد عقيده خپله کړئ، او په دې باندې علاوه تاسو پيمانه هم پوره ورکړئ، او د نقصان کوونکو څخه مه جوړېږئ؛ همدارنګه وزن (تول) هم په برابره تله سره کوئ (ډنډۍ مه وهئ).

ب: که څوک وايي چې: د کفارو څخه په ﴿ أَنفِقُوا ﴾ سره انفاق غوښتلی شوی وه حال دا چې هغوی په ﴿ أَنُطْعِمُ ﴾ سره د إطعام څخه انکار وکړ، نو په دې کښې څه نکته پټه ده چې هغوی د سوال په مطابق جواب ورنه کړ ترڅو مونږ ته الله ﷻ راحکايت کړی وی؟

مونږ وايو چې: د "إنفاق" څخه "إطعام" خاص دی چې اکثره وخت په يو خوراک يا په يوه لمړۍ کښې استعمالېږي، نو د جواب حاصل يې داسې راخېژي چې: نور إنفاق خو لا څه چې يوه ګېډه خوراک يا يوه لمړۍ ډوډۍ به هم ورنه کړو.

ج: که څوک وايي چې: د جهالت په زمانه کښې خو سخاوت د محاسنو څخه شمېرل کېده، او د کفر سره-سره په سخيانو او مېلمه پالانو باندې به آفرين ويل کېده. نو پوښتنه دا ده چې د وخت په کفارو باندې څه باعث وه چې د انفاق څخه په مطلقه توګه انکاري شوه؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال دپاره متعدد جوابونه صورت نيولی شي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: ذکر شوی جواب د ټولو کافرانو څخه نه دی حکايت شوی، بلکې دلته د هغوی يوه جاهله ډله مطلب ده. او دا ځکه چې:

په هغوی کښې یوه ډله داسې هم وه چې خپل څاروي به یې په دوه برخو باندې وېشل، څاربه څاروي به یې هغه ځرځای ته ورجدا کول په کوم کښې به چې وابښه ډېر وه، او ډنګرو څارویو ته به یې بې کاره ځرځای خوښاوه، نو چې کله به په دغه غیر عادلانه تقسیم کښې ویوښتل شوه نو جواب به یې دا وه چې: زه هغو څارویو ته اکرام ورکوم کومو ته چې الله ﷻ اکرام او اعزاز ورکړی دی او څاربه یې پیدا کړي دي، او هغو څارویو ته د توهین په نظر ګورم کوم چې الله ﷻ سپک کړي دي او غوښه یې نه ده ورکړې او ډنګر دي[1].

دوهم: په مکه معظمه کښې یوه ډله د هریان وه چې د الله ﷻ څخه بالکل انکاري وه نو ذکر شوي جواب ته هغوی د استهزاء او ملنډو په توګه لاس اچاوه، هسې نه چې دا د ټولو کفارو جواب وه[2].

دریم: کله به چې ځینې فقیران خلک په ایمان باندې مشرف شوه نو خپلوانو به ورسره صله رحمي او خپلوي پرېښودله او غنیانو به ترې کومک قطعه کړ، او په ذکر شوي جواب باندې به یې د مسلمانانو د تهدید دپاره خولې ښورولې[3]. یا په بل عبارت هغوی د خاصو کسانو سره سخاوت کول بد ګڼل او بس.

د: که څوک وایي چې د جواب حاصل خو داسې راځېږي چې: مونږ بدون د الله ﷻ د ارادې څخه چاته یوه لمړۍ ډوډۍ هم نه شو ورکولی. نو پوښتنه دا ده چې: په دې مضمون کښې خو څه نقصان نشته نو په څه وجه ذکر شوی جواب د کفارو د قبائحو څخه وشمېرل شو، په کار وه چې آفرین ورباندې ویلی شوی وی؟

مونږ وایو چې: په ذکر شوي جواب کښې څه نقصان نه وه، خو هغوی ورباندې باطله معنی اراده کوله هغه دا چې:

اول: فقیرانو ته یوه لمړۍ ډوډۍ ورکول ښه کار نه دی، که نه نو پخپله الله ﷻ به په ګېډه ماړه کړي وی.

پوره واضحه ده چې دغه معنی غلطه ده، بلکې د فقیرانو مړول ښه کار دی، خو الله ﷻ ځینې خلک فقیران او ځینې نور غنیان ګرځولي دي ترڅو یې یو په بل باندې وآزمایي.

د دې ډول جواب یوه نظیر ته وړاندې په [الأنعام:۱۴۸] ایت کښې اشاره شوې ده، هیله ده چې د دې مقام د ښه وضاحت دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

دوهم: هغوی د غنیانو ورکړه د الله ﷻ د ورکړې څخه بېله ګڼله. حال دا چې د غنیانو ورکړه د الله ﷻ د ورکړې د صورتونو څخه یو صورت دی او بس.

دریم: د مشرکانو کلام صحیح وه، خو عقیده یې د کلام د مضمون سره موافقه نه وه. یا په بل عبارت: ذکر شوی جواب د منافقانو کلام ته ورته وه، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِذَا جَآءَكَ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ قَالُواْ

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۲۰۴
(۲) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۹
(۳) البحر المحیط ج۹ ص۷۲

نَشۡهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُۥ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ لَكَٰذِبُونَ ﴾ [المنافقون: ۱]

یعني ای پیغمبره! کله چې تاته منافقان درشي نو وايي چې مونږ شهادت ورکوو چې ته ضرور د الله ﷺ پیغمبر یې؛ الله ﷺ پوهېږي چې ضرور ته د ده ﷺ پیغمبر یې، او الله ﷺ شهادت ورکوي چې یقیناً منافقان هرومرو دروغ ویونکي دي چې په ذکر شوي شهادت باندې عقیده نه لري.

ه: که څوک وايي چې: په ﴿ إِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴾ کښې په ﴿ أَنتُمۡ ﴾ سره څوک مخاطب گرځولي شوي دي؟

مونږ وايو چې: په ذکر شوي ضمیر کښې لاندې احتمالات صورت نیولی شي[۱]:

اول: په ذکرې شوې جمله کښې د الله ﷺ د پلوه د کفارو د جواب رد نازل شوی دی، یعني ای کفارو! تاسو په دغه جواب کښې په څرگنده گمراهۍ کښې یاست چې په فقیرانو او خپلوانو باندې انفاق کول ښه کار نه دی (وضاحت یې وړاندې تېر شو).

دوهم: په ذکرې شوې جملې سره د مؤمنانو د پلوه کفارو ته خطاب متوجه شوی دی چې: ای کفارو! تاسو د ذکر شوي جواب په هکله په غلطه لاره روان یاست.

درېیم: ذکره شوې جمله د کفارو د جواب وروپوره کوونکې ده چې: ای مؤمنانو! تاسو چې مونږ ته د انفاق نصیحت کوئ نو تاسو په څرگنده گمراهۍ کښې یاست.

په ذکرو شوو درېواړو صورتونو کښې درېیم صورت متبادر برېښي، مونږ همدې صورت ته ترجیح ورکوو، والله ﷻ أعلم.

اختصام څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَهُمۡ يَخِصِّمُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَخِصِّمُونَ ﴾ کلمه د "اِخۡتِصَام" څخه اشتقاقه شوې ده، چې په اصل کښې "یَخۡتَصِمُونَ" وه، "ت" په "ص" بدله شوه او په "ص" کښې مدغمه شوه، او بیا "خ" ته زبر ورکړی شو، نو "یَخِصِّمُونَ" ترې جوړه شوه.

"اِخۡتِصَام" جگړې او په راکړه ورکړه کښې سختۍ کولو ته وايي، چې په دومره باندې یې راکړه او په دومره باندې یې واخله او داسې نور.

همدا مضمون په یوه اوږده حدیث کښې ډېر ښه روایت شوی دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ نَشَرَ الرَّجُلَانِ ثَوْبَهُمَا بَيْنَهُمَا فَلَا يَتَبَايَعَانِهِ وَلَا يَطْوِيَانِهِ»[۲] یعني د قیامت ورځ به په ناڅاپي ډول قائمه شي چې خلک به په خپلو معاملاتو باندې اخته وي او د هیڅ په خیال کښې به نه گرځي آن تر دې چې خامخا او ضرور به په داسې حال کښې قیامت قائم شي چې دوه سړیو به یوه جامه په خپل منځکښې د پلورلو او پېرودلو دپاره خوره کړې وي، نو دوی دواړو به بیعه نه وي فیصله کړې او جامه به یې نه وي راتاوه کړې چې قیامت به قائم شي او دواړه به سمدستي مړه شي.

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۷
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۵۵

د ذکر شوي حدیث سره متشابه مضمون د احادیثو په نورو کتابونو کښې هم روایت شوی دی[۱].

أجْداث څه معنی؟

۶_ په ﴿ فَإِذَا هُم مِّنَ ٱلْأَجْدَاثِ ﴾ کښې د "أجْدَاث" کلمه د "جَدَث" _لکه "شَرَف"_ جمعه ده، "جَدَث" د قبر معنی ورکوي[۲]. چې په دې مقام کښې ترې هغه ځایونه مطلب دي په کومو کښې چې د خلکو د بدنونو خاورې شندلې شوې وي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنبياء:۹۶] ایت لاندې لیکلي دي چې: د ﴿ يَنسِلُونَ ﴾ کلمه د "نَسْل" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د ځغاستلو معنی ورکوي.

نو حاصل یې داسې راځېژي چې: په شپېلۍ کښې چې دوهم ځل پوکې وکړی شي، نو په ناڅاپي توګه به ټول خلک د خپلو قبرونو څخه خپل رب ﷻ ته د حشر میدان ته ورځغلي.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې په بل ایت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ ﴾ [الزمر:۶۸] یعنې بیا به په شپېلۍ کښې بل پوکې وکړی شي نو ناڅاپه به ټول خلک ولاړ وي او ګوري به چې څه کېږي. نو پوښتنه دا ده چې: د ځغاستلو او قیام کولو ترمنځ خو منافات دی، ولاړ سړی خو منډې وهونکی نه وي؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو[۳] ذکر شوی سوال داسې جواب کړی دی چې د ځغاستلو او درېدلو دواړه زمانې ډېرې نژدې دي نو دواړه یوه زمانه ګڼلې شوې ده. یعنې د دوهمې شپېلۍ سره سم به ځغاستل او د حشر په میدان کښې درېدل دواړه صورت نیسي. مګر مونږ ته داسې ښکاري _والله ﷻ اعلم_ چې په ﴿ قِيَامٌ يَنظُرُونَ ﴾ کښې ځای په ځای درېدل مطلب نه دي، ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دلته د قبرونو څخه راپاڅېدل مراد دي.

یا په بل عبارت: په دوهمه شپېلۍ باندې دوه حالتونه صورت نیسي، یو د قبرونو څخه راپاڅېدل او بل د حشر میدان ته ځغاستل، نو په یوه ایت کښې یوه ته اشاره شوې ده او په بل ایت کښې د بل حالت ذکر نازل شوی دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وایي چې: په ﴿ مَنۢ بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا ﴾ کښې د "مَرْقَد" کلمه د "رَقْد" _لکه "ضَرْب"_ یا د "رُقَاد" _لکه "لُعَاب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، او "رَقْد، رُقَاد" د خوب معنی ورکوي[۴]. نو باید چې

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۳؛ صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۳؛ مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۶۸
(۲) لسان العرب ج۲ ص۱۲۸
(۳) روح المعاني ج۲۳ ص۳۲؛ البحر المحيط ج۹ ص۳۷
(۴) لسان العرب ج۳ ص۱۸۳

مضمون بې داسې راوخېژي چې: قبرونه د خوب او بې غمۍ ځايونه دي او برزخي عذاب موجوديت نه لري؛ حال دا چې دا ډول مضمون صحيح نه دی؟!

مونږ وايو چې: دغې پوښتنې ته علماوو کرامو ډېر جوابونه کړي[1]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: د لومړنۍ شپېلۍ څخه وروسته تر درهمې شپېلۍ پورې به د" اهل القبورو څخه عذاب القبر (برزخي عذاب) پورته شي نو د هر چا دپاره به خپل قبر ارامګاه وګرځي.

که دغه روايت علماوو کرامو ضعيف الاسناد نه وی ګڼلی نو بل هيڅ جواب ته به حاجت نه وی پاتې شوی، خو دوی يې ضعيف ګڼي[2].

ب: دلته د "مَرْقَد" کلمه د تجريد په بنياد فقط د اړخ په لګولو باندې دلالت کوي، او د ارامۍ مفهوم ورسره نشته چې اعتراض وارد شي.

ج: کفار به د قيامت د نورو عذابونو په نسبت په قبرونو باندې (د عذابونو سره- سره) د ارامګاوو اطلاق وکړي.

د: هغوی به خکه خپلو قبرونو ته ذکر شوی لقب ورکړي چې هغوی پکښې اختياري کارونه نه شوه کولی، لکه راکړه ورکړه او نور، نه دا چې هلته عذاب نه وه.

ه: بالآخره څرنګه چې کفار په دنيا کښې عادت دي چې قبرونو ته د دائمي ارامتيا د ځايونو لقب ورکوي، نو د همدغه عادت په مطابق به د قيامت په ورځ هم خپل قبرونه په همدغه نامه وبولي.

تبصره

۹ـ زمونږ په خيال ـوالله ﷻ أعلم ـ ذکرو شوو جوابونو ته هيڅ اړتيا نشته خکه چې الله ﷻ په ايت شريف کښې د کفارو قول راحکايت کړی دی، او مونږ څه مجبوريت نه لرو چې د هغوی دروغژنو هرې خبرې ته د واقع په مطابق مفهوم مونده کړو، ترڅو د هغوی خبره رښتيانی مصداق پيدا کړي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه کفار خو هغه خلک دي چې د ډېرې وارخطايۍ د کبله به د دنيا په ټول عمر باندې د يوې ورځې يا نيمې ورځې نوم کېږدي. او همدارنګه د قيامت په ورځ به په خپل کفر او شرک باندې انکاري شي او په سوګند سره به ووايي چې هيڅکله مونږ کفر نه دی اختيار کړی.

نو که د ډېرې اوترۍ د کبله په خپلو قبرونو باندې د عذابونو سره-سره د ارامګاوو اطلاق وکړي څه باک يې دی او جواب ته يې څه اړتيا ده؟

يادونې

يادونې
په دې مقام کښې بايد لاندې يادونې په ياد کښې وساتلی شي:

۱۰ـ په دې مقام کښې بايد لاندې يادونې په ياد کښې وساتلی شي: ...

الف: په دنيا کښې کفار وايي چې: ﴿ مَتَىٰ هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ ﴾ [يس:۴۸] دا د ډېرته راڅرګندي کېدلو

[1] روح المعاني ج۲۳ ص۳۲؛ تفسير البغوي ج۴ ص۱۵؛ تفسير ابن کثير ج۳ ص۵۷۴
[2] البحر المحيط ج۹ ص۷۴

وعده به کله ربښتیا شي؟

د قیامت په ورځ به د تخجیل دپاره ورته وویلی شي چي: ﴿ هَـٰذَا مَا وَعَدَ ٱلرَّحْمَـٰنُ ﴾ [یس:۵۲] یعني دغه هغه ورځ ده چي ډېر مهربان الله ﷻ يې وعده کړې وه، او پیغمبرانو درته په رښتیا دعوت چلولی وه، خو تاسو وربانديې باور او یقین نه کاوه.

ب: په دې ایتونو کښې د قیامت د ورځي د شپېلۍ وهل دوه ځلي ذکر دي چي:

اول: په ﴿ مَا يَنظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً ﴾ الآية- کښې لومړي ځل وهلو ته اشاره ده چي ټول خلک به مړه شي.

دوهم: او په ﴿ وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ ﴾ الآية- کښې په دوهم ځل وهلو باندي صراحت شوی دی چي ټول به بېرته راژوندي شي.

پاتې شوه دا خبره چي شپېلۍ وهل به همدا دوه کرته صورت ونیسي او که متعدد صورتونه به ولري؟، نو په دې باره کښې به ان شاء الله ﷻ د [الزمر:۶۸] ایت لاندې څه تحقیق وکړو، الله ﷻ دې توفیق راکړي.

﴿ إِنَّ أَصْحَـٰبَ ٱلْجَنَّةِ ٱلْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَـٰكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَٰجُهُمْ فِي ظِلَـٰلٍ عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ مُتَّكِـُٔونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَـٰكِهَةٌ وَلَهُم مَّا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَـٰمٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ﴿٥٨﴾ وَٱمْتَـٰزُوا۟ ٱلْيَوْمَ أَيُّهَا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَـٰبَنِىٓ ءَادَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا۟ ٱلشَّيْطَـٰنَ ۖ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٦٠﴾ وَأَنِ ٱعْبُدُونِى ۚ هَـٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا ۖ أَفَلَمْ تَكُونُوا۟ تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هَـٰذِهِۦ جَهَنَّمُ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ ٱصْلَوْهَا ٱلْيَوْمَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾ ٱلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰٓ أَفْوَٰهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾

[۵۵] یقینًا په دغې ورځ کښې به د جنت (دائمي) ملګري په عظیم الشان مشغولیت کښې ډېر خوشاله وي.

[۵۶] جنتیان او د دوی جوړې (میرمنې) به په ګڼو سورو کښې وي (او) په تختونو باندې به تکیا وهونکي (ناست) وي.

[۵۷] دوی لره به په جنت کښې (هر ډول) میوجات وي. او هم به ورته هغه شیان وي کوم چي دوی يې غوښتنه کوي (او اشتهاء يې ورته وشي).

[۵۸] (جنتیانو ته به هلته) داسې سلام (وي) چې د ډېر مهربان رب ﷻ د پلوه (به ورته ویلی کېږي) ویل.

[۵۹] (په دغې ورځ کښې به وویلی شي چې) ای مجرمانو (کافرانو)! نن ورځ تاسو (د مؤمنانو څخه په دائمي توګه) جدا شئ. (او دا څکه چې):

[٦۰] ایا مونږ تاسو ته ای بنیادمانو! حکم (او توصیه) نه وه کړې چې: تاسو د شیطان عبادت (او اطاعت) مه کوئ، یقینًا شیطان ستاسو څرګند (او پخوانی پلارنی) دښمن دی؟

[٦۱] او (دا مو درته نه وه توصیه کړي) چې خاص زما عبادت وکړئ، دغه برابره لاره ده (نه هغه لاره چې شیطان یې درته په ګوته کوي).

[٦۲] (نو تاسو زما خبره ونه منله) او یقینًا شیطان ستاسو د جملې څخه زښت ډېر تولګي بې لارې (او ګمراه) کړه.

نو ایا تاسو (په دنیا کښې) نه وئ چې عقل مو کارولی وی (او خپل دښمن مو پېژاندلی وی)؟.

[٦۳] دغه (ستاسو په وړاندې) هغه دوزخ دی چې ستاسو سره یې وعده کېدله (دا حقه وعده وه او د شیطان وعدې دروغې وې).

[٦۴] تاسو نن ورځ همدغه دوزخ ته په دې سبب ورداخل شئ چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې (د مرګ تر ورځې پورې) مو کفر غوره کړی وه.

[٦۵] (ای پیغمبره!) په دغې ورځ کښې به مونږ د کفارو په خولو باندې مهرونه ولګوو، او زمونږ سره به یې لاسونه خبرې وکړي (او اعتراف او اقرار به وکړي)، او د دوی پښې به په هغو جنایتونو شهادت ورکړي کوم چې دوی وه چې (په دنیا کښې) به یې کسب کول.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونه مضمون په دې تمام شوي وه چې د قیامت په ورځ به هر چاته د خپلو کړو وړو بدله پوره ورکړی شي، په دې ایتونو کښې همدغه مضمون تعقیب شوی دی چې د جنتیانو او دوزخیانو په حالاتو باندې څه رڼا اچولې شوې ده. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د پوره بدلې څه مثالونه قرائت کړه چې:

۱ ـ یقینًا د جنت دائمي اندېوالان به په دغې ورځ کښې په یوه عظیم الشان شغل کښې مشغول وي چې په دنیا کښې ورباندې څوک احاطه نه شي کولی. د همدغې مشغولتیا څه مثالونه دا دي:

الف: جنتیان به هلته همېشه خوشاله وي او د هیڅ ډول غم او اندېښنې سره به نه مخامخ کېږي.

ب: د دوی او د دوی مېرمنې (جوړې) به په ګڼو سورو کښې سکونت لري، او په دې باندې علاوه هلته به په تختونو باندې ناست او تکیه وهونکي وي او خبرې اترې به کوي.

ج: همدوی لره به په جنت کښې رنګارنګ میوجات وي او د هیڅ مېوې کمي به نه وي.

د لنده دا چې جنتیانو ته به هلته هغه ټول شیان تیار وي او د دوی په قابو کښې به وي کوم چې دوی یې د خپلو خانونو دپاره غواړي او یا یې په زړونو کښې وګرځي راوګرځي.

هـ: برسېره په دغو مادي نعمتونو باندې به هلته جنتيانو ته روحي نعمتونه هم ورکړی شي. مثلاً هلته به ورته د خپل ډېر مهربان رب ﷻ د پلوه سلام استولی کېږي، چې په تاسو باندې دې سلام وي تاسو به په دائمي توګه دلته د هر ډول آفت او ضرر څخه په سلامتيا کښې ياست.

و: په دې باندې شي علاوه پرېښتې به هم ورباندې ورداخلېږي او سلامونه به ورباندې اچوي او په خپلو منځو کښې به هم يو تربله د سلام کلمات تبادله کوي، او چټي او اپلټي خبرې به نه اوري.

۲ـ بالمقابل د مجرمانو او کفارو حال به داسې وي چې:

الف: هغوی ته به امر وکړی شي چې: ای مجرمانو! نن ورځ تاسو د مؤمنانو څخه په دائمي توګه جدا شئ چې ستاسو حال د هغوی د حال څخه جدا دی. دا د آخرت ورځ ده، دا دنيا نه ده چې تاسو به هلته خلط ملط اوسېدلئ. تاسو د دې لايق نه ياست چې د هغوی تر څنګ دمه جوړه کړئ. دا ځکه چې:

ب: ای کفارو! ايا په دنيا کښې ما تاسو ته کلک حکم نه وه کړی او داسې خطاب مې درته نه وو رسولی چې:

اول: ای بنيادمانو! تاسو د خپل پلار (آدم ﷺ) حال په نظر کښې ونيسئ او د شيطان عبادت او پيروي مه کوئ. چې يقيناً نوموړی ستاسو ښکاره پلرنی دښمن دی، چې ستاسو په پلار باندې يې صرفه نه ده کړې نو په تاسو به څه صرفه وکړي.

دوهم: ای بنيادمانو! تاسو فقط زما عبادت وکړئ او بس، چې همدا مستقيمه لاره ده، په نورو لارو باندې لاړ نه شئ چې خپل ځانونه به هلاک کړئ.

ج: خو تاسو زما حکم ونه مانه او زما توصيه مو د پښو لاندې کړه چې خپل دښمن مو په دوستۍ سره ونيو.

د: نو د همدې کبله نوموړي په يقين سره ستاسو د جملې څخه زښت ډېر بې لارې کړه چې تاسو ټول هم د همدغې جملې څخه شمېرل کېږئ.

هـ: نن ورځ ستاسو عقل سر ته درغی او دوست او دښمن مو بې وخته وپېژاند، خو دا پېژاندنه تاسو ته هيڅ ګټه نه شي رسولی. يا په بل عبارت: ايا نو تاسو په دنيا کښې نه وئ چې د عقل څخه مو کار اخستی وی او د پاخه دښمن خبره مو نه وی منلې.

و: ای مجرمانو! دا چې نن ورځ ستاسو تر سترګو لاندې دی هغه دوزخ دی چې په دنيا کښې بې ستاسو سره د بغاوت په صورت کښې وعده کړی شوې وه، د الله ﷻ وعده رښتيا ده.

ز: نو نن ورځ تاسو د خپلو کفرياتو مزه وڅکئ او وعده کړی شوي دوزخ ته د هغو شرکياتو او کفرياتو په سبب ورداخل شئ په کومو باندې چې تاسو په دنيا کښې د مرګ تر وخته پورې کلک ولاړ وئ او پيغمبران مو دروغژن ګڼل.

ح: ای پيغمبره! په دغې ورځ کښې به کفار د خپلو کفرياتو څخه انکاري شي او په سوګند سره به وايي چې مونږ په دنيا کښې مشرکان او کافران نه وو.

خو مونږ به يې په خولو باندې مهر ولګوو چې اختياري خبرې به نه شي کولی، او زمونږ سره به د

دوی لاسونه خبرې وکړي او په کفریاتو باندې به یې اقرار وکړي، همدارنګه به په همدغه اقرار باندې د دوی پښې شهادت ورکړي چې "هو" دغو کافرانو په دنیا کښې د کفریاتو او شرکیاتو کسب کړی وه او انکار یې غلط دی.

توضیحات

۱ـ په ﴿إِنَّ أَصْحَـٰبَ ٱلْجَنَّةِ ٱلْيَوْمَ فِى شُغُلٍ فَـٰكِهُونَ﴾ کښې د ﴿شُغُلٍ﴾ د کلمې تنوین د تعظیم دپاره دی. یعني جنتیان به په یوه عظیم الشان شُغل کښې وي چې په دنیا کښې یې څوک تصور نه شي کولی.

شاید چې همدغه شُغل ته به الله ﷻ په قدسي حدیث کښې اشاره کړې وي چې: «أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ»[۱] یعني ما د خپلو صالحو بندګانو دپاره هغه نعمتونه تیار کړي دي کوم چې نه سترګې لیدلي دي او نه غوږ اورېدلي دي او نه د کوم بنیادم په زړه باندې تېر شوي دي.

او شاید چې دغه مزه ناک شُغل به د دې دپاره د جنتیانو په صفاتو کښې ذکر شوی وي ترڅو د چا خیال ته ورنه شي چې هلته به جنتیان د بې کارۍ څخه په تنګ وي لکه چې په دنیا کښې بې کاري یو عذاب دی او سړی پکښې خپه کېږي.

او د ﴿فَـٰكِهُونَ﴾ کلمه د "فُكَاهَة" ـ لکه "خُرَافَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "فُكَاهَة" ټوکو ټکالو ته وايي[۲]، چې خوشالي ورسره لازمه ده، د همدې کبله ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په خوشالېدونکو سره تفسیره کړې ده[۳].

یادونه

۲ـ په ﴿عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ مُتَّكِـُٔونَ﴾ کښې د "أَرَائِك" کلمه د "أَرِيكَة" جمعه ده، چې د [الکهف: ۳۱] ایت لاندې تحلیله شوې ده؛ او د ﴿مُتَّكِـُٔونَ﴾ کلمه د "اِتِّكَاء" څخه اخستلې شوې ده، چې د [یوسف: ۳۱] ایت لاندې تفسیره شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا تحلیلولو او تفسیرولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

صرفي تحلیل

۳ـ په ﴿وَلَهُم مَّا يَدَّعُونَ﴾ کښې د ﴿يَدَّعُونَ﴾ کلمه په اصل کښې "يَدْتَعِيُونَ" ـ لکه "يَكْتَسِبُونَ" ـ وه، نو "ت" په "د" بدله شوه او اصلي "د" پکښې ادغام شو، او همدارنګه "ي" حذفه شوه او پېښ یې "ع" ته د هغه د اسکان څخه وروسته انتقال شو، نو "يَدَّعُونَ" ترې جوړه شوه چې مصدر یې "اِدِّعَاء" لوستل کېږي.

[۱] صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴
[۲] لسان العرب ج۱۳ ص۵۲۴
[۳] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۷۵

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د "اِدِّعَاء" معنی خو دا ده چې سړی په بل چا باندې د یوه شي غوښتونکی وګرځي، برابره خبره ده چې غوښتل یې په حقه وي او که په باطله⁽¹⁾، نو په کار دي چې د ﴿ يَدَّعُونَ ﴾ د کلمې معنی داسې راوخېژي چې: جنتیانو ته به په جنت کښې هغه څه وي کوم چې دوی په بل چا باندې دعوه وکړي او ترې يې غواړي. یا په بل عبارت، فیصله به د همدوی په ګټه صورت نیسي، حال دا چې دا مطلوبه معنی نه ده؟

مونږ وایو چې: دلته د "اِفْتِعَال" باب د مجردو (دَعی) په معنی سره دی چې فقط په غوښتلو او يو شي ته د اشتهاء کېدلو په معنی سره ترجمه کېدلی شي.

او د "اِفْتِعَال" باب خو دځینو مجردو په معنی سره استعمالېږي د همدې کبله د "شَوى الرَّجُلُ - اِشْتَوَى" دواړو یوه معنی ده⁽²⁾، چې یو سړي غوښه کباب کړي وه.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: جنتیانو لره به هلته هغه څه وي کوم چې دوی يې د خپلو ځانونو دپاره غواړي او کومو ته چې د دوی اشتهاء راځي.

همدا مضمون په بل ایت کښې په صراحت سره نازل شوی دی چې: ﴿ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ﴾ [الزخرف: ۷۱] یعنې او جنتیانو ته به هلته هغه شیان وي کومو ته چې د دوی د نفسونو اشتهاء راځي او په کومو باندې چې د دوی سترګې خوږېږي.

یو نحوي تحلیل

۵ـ په ﴿ سَلَٰمٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ﴾ کښې علماوو کرامو د اعراب په لحاظ متعدد تحلیلونه کړي دي⁽³⁾، کوم تحلیل چې مونږ غوره کړی دی هغه په لاندې تکو ولاړ دی:

الف: د ﴿ سَلَٰمٌ ﴾ کلمه موصوفه مبتدأ ده.

ب: د ﴿ قَوْلًا ﴾ کلمه د مقدر "يُقَالُ" دپاره مفعول مطلق ده، دغه مقدر فعل د خپلو ټولو متعلقاتو سره د ﴿ سَلَٰمٌ ﴾ دپاره صفت دی.

ج: د مبتدأ خبر مقدر دی چې په "لَهُمْ" سره ترې تعبیر کولی شو، نو حاصل یې داسې راځېژي چې: جنتیانو ته په جنت کښې داسې سلام هم ثابت دی چې د ډېر مهربان رب ﷻ د پلوه به ورته ویل کېږي. اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنَا سَلَامَكَ يَا سَلَامُ.

ذکر شوی مضمون په [الأحزاب: ۴۴] ایت کښې په صراحت سره نازل شوی دی.

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۲٦۱: القاموس المحیط ج۲ ص۸۸
(۲) تفسیر الکشاف ج۴ ص۲۲
(۳) روح المعاني ج۲۳ ص۳۷: البحر المحیط ج۹ ص۷٦

يادونې

۶ـ په دې مقام كښې لاندې يادونې په نظر كښې ساتل په كار دي:

الف. كه څه هم علماوو كرامو د ﴿ وَٱمْتَٰزُوا۟ ٱلْيَوْمَ أَيُّهَا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ تفسير داسې كړى دى چې د قيامت په ورځ به كفار مخاطب كړى شي چې ګمراه ډلې دې يوه د بلې څخه جدا شي او همدارنګه هر يو كافر به د بل څخه بېل كړى شي چې نه به يې بل كافر ګوري او نه به يې بل كافر د نظر لاندې راځي او ابد الآباد به يوازې او تنها وي[1]، العياذ بالله ﷻ.

مګر مونږ ته بهتره برېښې چې د ايت شريف معنى به دا وي چې اى مجرمانو! تاسو نن ورځ د مؤمنانو څخه جدا شئ چې بيا به ورسره هيڅكله خلط ملط نه كړى شئ. مونږ ته ځكه دغه معنى بهتره برېښي چې په [الروم:٤٣] ايت كښې ورباندې صراحت نازل شوى دى.

ب: په ﴿ وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا ﴾ كښې د "جبل" كلمه د الله ﷻ په توفيق د [الشعراء:١٨٤] ايت لاندې شرحه شوې ده چې د ټولګي او جماعت معنى وركوي، خو په دې مقام كښې ورباندې لاندې ټكي وراضافه كوو:

اول: هلته ورپورې د "ة" توری پيوسته شوى وه، او دلته بدون د "ة" د توري نازله شوې ده، او د لغت كتابونه وايي چې: "جبِلّة، جبِل" دواړه د خلكو ټولګي ته وضعه شوې دي[2].

دوهم: څرنګه چې دلته د ﴿ جِبِلًّا ﴾ كلمه د ﴿ كَثِيرًا ﴾ په كلمې سره موصوفه شوې ده، نو بايد چې په زښتو ډېرو ټولګيو دلالت وكړي، او د كفارو (ګمراهانو) مختلفو ډلو ته شامله وګڼله شي.

يعنې د قيامت په ورځ به كفار مخاطب كړى شي چې تاسو په دنيا كښې د الله ﷻ توصيه د پښو لاندې كړې وه چې د شيطان د ګمراه كولو څخه خپل ځانونه بچ وساتئ، نو د همدې كبله هغه ـعليه اللعنة ـ ستاسو (بنيادمانو) د جملې څخه زښتې ډېرې ډلې په مختلفو نومونو باندې بې لارې كړې دي، نو نن ورځ د اعتذار كولو لياقت نه لرئ.

څو نكات

۷ـ په ﴿ ٱلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰٓ أَفْوَٰهِهِمْ ﴾ الآية كښې لاندې نكاتو ته توجه په كار ده:

الف: د ﴿ نَخْتِمُ ﴾ كلمه د "ختم" څخه اشتقاقه شوې ده، چې مهر لګولو معنى وركوي، خو په دې مقام كښې لاندې معناوې درلودلى شي[3]:

اول: د قيامت په ورځ به د كفارو په خولو حقيقتاً مهر ولګولى شي.

دوهم: دلته "ختم" د عدم تكلم څخه كنايي دى چې د كفارو ژبې به هلته اختياري خبرې ونه كړى شي او د هغو د واكه به ووځي.

[1] تفسير القرطبي ج١٥ ص٤٦؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٦ ص٢٥٠
[2] لسان العرب ج١١ ص٩٨
[3] روح المعاني ج٢٣ ص٤١

که څه هم ذکرې شوې دواړه معناوې په اصل مطلب باندې څه اثر نه غورزوي، مگر د قرآن کريم
د الفاظو سره اولنۍ معنی ډېره ښه مناسبه برېښي.

ب: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې دلاسونو اخبار په "تَكَلِّمُنَا" سره تعبير شو او د پښو اخبار ته په "تَشْهَدُ" کښې د شهادت لقب ورکړی شو، حال دا چې لاسونه او پښې دواړه د ناظرانو حيثيت لري، نه د جنايتکارانو؟

مونږ وايو چې لاسونو ته د جنايت د ارتکاب نسبت ډېر کېږي. الله ﷻ فرمايي: ﴿وَمَآ أَصَٰبَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ﴾ [الشورى: ۳۰] يعنې هر شی چې تاسو ته رسېږي، هر مصيبت چې وي، نو هغه ستاسو د لاسونو د کسب په سبب سره صورت نيسي.

نو د لاسونو اخبار اقرار او اعتراف ته ورته دی، نه شهادت ته، اما پښو ته د جنايتونو نسبت نه کېږي مگر په ندرت سره، نو اخبار يې په شهادت سره تعبير شو، چې شاهد همېشه د جنايتکار څخه غير وي، او د ارتکاب په صحنه کښې حاضر وي.

ج: د اندامونو د شهادت په ارتباط د الله ﷻ په توفيق د [النور:۲۴] ايت لاندې څه تحقيقي مضمون تېر شوی دی چې د دې مقام سره ښه قوي تړاو لري خو دلته ورباندې لاندې احاديث وراضافه کوو:

اول: يوه ورځې نبي کريم ﷺ د زنانه وو يو ټولگي مخاطب کړ چې: «عَلَيْكُنَّ بِالتَّسْبِيحِ وَالتَّهْلِيلِ وَالتَّقْدِيسِ وَاعْقِدْنَ بِالْأَنَامِلِ فَإِنَّهُنَّ مَسْئُولَاتٌ مُسْتَنْطَقَاتٌ وَلَا تَغْفُلْنَ فَتَنْسَيْنَ الرَّحْمَةَ»[۱] يعنې اى د زنانه وو ټولگيه! تاسو د الهي تسبيح او تهليل او هم د تقديس سره ملازمت وکړئ، او د گوتو په څوکو (سرونو) باندې يې غوټه کړئ (وشمېرئ)، او دا خکه چې همدغه د گوتو سرونه هم پوښتنه کړی شوي دي او د قيامت په ورځ د استنطاق لاندې نيولی شوي دي، او تاسو غفلت مه کوئ (چې الهي ذکر ونه کړئ) نو تاسو به د الله ﷻ د رحمت څخه هېرې کړی شئ (پرېښودلی شئ).

دوهم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ أَوَّلَ عَظْمٍ مِنَ الْإِنْسَانِ يَتَكَلَّمُ يَوْمَ يُخْتَمُ عَلَى الْأَفْوَاهِ فَخِذُهُ مِنَ الرِّجْلِ الشِّمَالِ»[۲] يعنې يقيناً د بنيادم څخه اولنۍ هډوکی چې په هغې ورځ خبرې کوي په کومه ورځ چې په خولو باندې مهر ولگولی شي، هغه يې د چپې پښې ورون دی.

درېيم: همدارنگه نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَإِنَّ أَوَّلَ مَا يَتَكَلَّمُ مِنَ الْآدَمِيِّ فَخِذُهُ وَكَفُّهُ»[۳] يعنې او لومړنی هغه شی چې د بنيادم څخه خبرې کوي هغه يې ورون او ورغوی دی.

﴿وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰٓ أَعْيُنِهِمْ فَٱسْتَبَقُوا۟ ٱلصِّرَٰطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَآءُ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۹
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۱۳۴
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۳۶

لَمَسَخْنَٰهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا ٱسْتَطَٰعُواْ مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَن نُّعَمِّرْهُ
نُنَكِّسْهُ فِى ٱلْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَّمْنَٰهُ ٱلشِّعْرَ وَمَا يَنۢبَغِى لَهُۥٓ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ
وَقُرْءَانٌ مُّبِينٌ ﴿٦٩﴾ لِّيُنذِرَ مَن كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ ٱلْقَوْلُ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٧٠﴾ أَوَلَمْ يَرَوْاْ أَنَّا
خَلَقْنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ أَنْعَٰمًا فَهُمْ لَهَا مَٰلِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَٰهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ
وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

[۶۶] او که زمونږ اراده وشي نو د کفارو په سترګو باندې به زوال ورنازل کړو (او نظر به يې بالکل محوه کړو)، نو دوی به (بیا) لارې ته وړاندې کېږي (چې ورباندې لاړ شي) نو دوی به (په دغه صورت کښې) څنګه لیدل وکړي؟

[۶۷] او که زمونږ اراده وشي نو مونږ به کفار په خپلو ځايونو باندې (ځای په ځای) مسخه کړو (مثلاً کاڼي به ترې جوړ کړو)، نو دوی به (بیا) د (وړاندې) تللو توان ونه لري او نه به دوی بېرته (خپلو کورونو ته) ورستانه شي.

[۶۸] او هر چا ته چې مونږ اوږد عمر ورکړو نو هغه په پیدائښت کښې سرچپه کوو (بېرته يې د أرذل العمر کمزوري حال ته ورتاوه وو)، ایا نو دوی د عقل څخه کار نه اخلي؟ (چې يقيناً مونږ په بيا ژوندي کولو باندې هم کامل قدرت لرو).

[۶۹] او مونږ پیغمبر ﷺ ته د شعر جوړول نه دي ښودلي او نه ورته دا کار مناسب دی، (نو په همدې بنیاد) دا (کتاب) نه دی مګر (سراسري) پند دی، او (د الله ﷻ د پلوه) څرګند لوستلی شوی (کتاب) دی.

[۷۰] (البته دا) د دې دپاره چې دا (قرآن یا پیغمبر) هغه څوک (د الله ﷻ د عذابه) وډار کړي کوم چې ژوندی وي (وینس زړه ولري)، او (هم د دې دپاره) چې په کفارو باندې (د عذاب) خبره په اثبات ورسېږي (چې د قیامت په ورځ اعتذار وړاندې نه کړی شي).

[۷۱] او ایا خلک دې ته نه ګوري چې يقيناً مونږ ورته د هغو (مخلوقاتو) څخه څاروي پیدا کړي دي کوم چې (فقط) زمونږ (بلا کیفه) لاسونو جوړ کړي دي، نو دوی همدغو څارويو ته مالکان دي (او هر ډول تصرف پکښې کوي).

[۷۲] او مونږ دا (څاروي) خلکو ته ذلیل (امر منونکي) ګرځولي دي: نو ځینې ورته سورلۍ دي (چې ورباندې سورېږي) او د ځینو څخه (غوښې) خوري (او په ځینو باندې دواړه کارونه اجراء کوي).

[۷۳] او خلکو ته په څارويو کښې د ګټو ډېر شیان دي او (هم ورته) د څښکلو ډېر شیان دي (لکه شوده او ماسته او نور).
ایا نو دوی شکر نه کوي؟ (چې د توحید عقیده خپله کړي او د کفریاتو څخه لاس واخلي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دغو ایتونو کښې هغه اشتباه جوابه شوې ده کومه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د وروستني متصل ایت څخه عنادي کفارو پورته کولی شوه ترڅو وړباندې عوام وغولوي او خپل باطل خط السیر ته د تصحیح په غرض د ختیو پوزه کېږدي، هغه دا چې:

که بالفرض د قیامت قیام رښتیا شي او خلک د قبرونو څخه را اوچت کړی شي نو شي به، خو دا هیڅکله نه شي کېدلی چې ژبه ودرېږي او په عوض یې لاسونه او پښې خبرې وکړي، دا ډول فکر محض شاعرانه تخیل دی او څه واقعیت نه شي موندلی، نو د همدې ډول فکر څخه څرګنده شوه چې قرآن شعري کلام دی او محمد -چې خپل خان ته د پیغمبر لقب ورکوي- د یوه پوه او ذکي شاعر څخه په غیر بل څوک نه دی.

نو د اشتباه د جوابولو خلاصه یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د دې دپاره چې د قیامت په ورځ د اندامونو خبرې کول او د ژبو درېدل د خلکو اذهانو ته ورنژدې شي او عنادي کفار ورباندې د شاعرانه تخیلاتو نوم کېښنږدي؛ په خپل امت باندې لاندې دلایل قرائت کړه:

۱- د اندامونو څخه چې په دنیا کښې کومې ګټې اخستلی کېږي هغه زمونږ په اراده صورت نیسي، هسې نه چې د هغو ذاتي صفات دي. د مثال په توګه:

الف: که زمونږ اراده وشي نو مونږ به په دنیا کښې د کفارو په سترګو زوال ورښکته کړو او د لیدلو قوت به ترې بالکل واخلو، نو په دغه وخت کښې به دوی لارې ته ورورړاندې کېږي چې ورباندې تېر شي، نو لیدل به څنګه وکړي چې مونږ ترې د لیدلو قوت اخستی وي؟.

ب: همدارنګه د نورو اندامونو واک او اختیار هم زمونږ په اختیار کښې دی، نو که زمونږ اراده وشي مونږ به کفار مسخه کړو چې لاسونه به یې نیول ونه شي کړی او پښې به یې د حرکت څخه ولوېږي بلکې خای په خای به ولاړ وګرځي، چې نه به د وړاندې تېرېدلو توان ولري او نه د بېرته ستنېدلو.

نو د دغسې کامل قدرت سره که د قیامت په ورځ مونږ لاسونو او پښو ته د نطق کولو توان ورکړو او د ژبې څخه د څه وخت دپاره نطقي قوت واخلو نو په دې کښې څه لرېوالی دی؟ بلکې په دنیا کښې هم اندامونو ته د نطق توان ورکولی شو، چې د ژبې په عوض وګرېږي او خبرې وکړي.

ج: د ښه وضاحت دپاره د زړو بنیادمانو اندامونه د نظره تېر کړئ چې مونږ یې څنګه په تدریج سره د استفادې څخه غورزوو. یا په بل عبارت: هر چا ته چې مونږ اوږد عمر ورکړو نو مونږ د هغه پیدایښت سرچپه کوو، چې سترګې یې د لیدلو څخه پاتې کېږي او پښې یې د ماشومتوب غوندې مزل نه شي کولی او داسې نور.

ایا نو تاسو اوس هم د عقل څخه کار نه اخلئ ترڅو پوه شئ چې د اندامونو ګټې وټې د هغو ذاتي صفات نه دي بلکې د الله ﷻ د کامل قدرت په ولکه کښې قرار لري او بس.

۲- د ذکر شوي بیان په بنیاد د قیامت په ورځ د پښو او لاسونو او نورو اندامونو اخبار او شهادت واقعیات دي او شاعرانه تخیلات نه دي ځکه چې:

الف: مونږ خپل پیغمبر (محمد ﷺ) ته د شعر ویل نه دي ښودلي، د ده ﷺ سلیقه مو د شعر ویلو دپاره مساعده نه ده پیدا کړې، بلکې د ده ﷺ د شان سره هم د شعر جوړول مناسبت نه لري ځکه چې شعر په تخیلاتو ولاړ وي او د ده ﷺ کلام سراسري حقایق او واقعیات دي.

ب: د پیغمبر ﷺ کلام (وینا) د خلکو دپاره پند او عبرت دی او کوم څرګند کتاب چې ورته ورکړی شوی دی هغه ورباندې واقعًا د الله ﷻ د پلوه قرائت شوی دی. چې د اعجاز د کبله خپل واقعیت پخپله په اثبات رسوي.

ج: مونږ خپل پیغمبر ﷺ ته د دې دپاره قرآن کریم ورنازل کړی دی چې

اول: ترڅو هغه څوک د الله ﷻ د عذابه او د قیامت د ورځې څخه وډار کړي کوم چې ژوندي وي او د نېکیو استعداد یې د لاسه نه وي ورکړی، بلکې حقائقو پسې تاند وهي او عناد نه وي نیولی.

دوهم: بل د دې دپاره چې په کفارو باندې د عذاب خبره په اثبات ورسېږي او د قیامت په ورځ اعتذار وراندې نه کړی شي، چې: ای ربه! تا خو به مونږ ته کتاب نازل کړی وی چې مونږ یې پیروي کړې وی او د ذلت سره نه وی مخامخ شوي.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ بنیادم په ځمکه کښې خلیفه ګرځولی دی چې په وچه او لمده کښې سور ګرځي، او په خپلو ډېرو مخلوقاتو باندې مو ورته کرامت ورکړی دی. مثلاً:

الف: بنیادم ته مو داسې اندامونه او عقل ورکړی دی کوم چې د خلافت سره مناسب دي، خو د دې سره-سره د هغه اندامونه د جاسوسانو مثال لري چې د قیامت په ورځ به یې په ټولو کړو وړو باندې شهادت ورکوي.

ب: ایا بنیادمان دې ته نه ګوري چې مونږ د دوی دپاره هغه څاروي پیدا کړي دي کوم چې یوازې زمونږ بلا کیفه لاسونو جوړ کړي دي او د دوی لاسونو پکښې نه هیڅ اشتراک کړی دی اونه یې پکښې کولی شي.

خو د دې سره-سره مونږ ذکر شوي څاروي (خپل مخلوق) د بنیادمانو دپاره ملکیت ګرځولی دی چې روزمره پکښې مالکانه تصرف کوي (پلورل او پېرودل یې د همدوی په اختیار کښې دي).

ج: لکه څنګه مو چې بنیادمانو ته د هغوی اندامونه تابع ګرځولي دي همدارنګه مو ورته څاروي هم فرمان منونکي جوړ کړي دي، چې ټول کړه وړه یې د هغوی په اراده باندې څرخېږي.

نو د همدې کبله په ځینو باندې سورېږي او خپل درانه سامانونه ورباندې د یوه ځای څخه بل ځای ته انتقالوي، ځینې ذبحه کوي او غوښې یې خوري، د ځینو نورو څخه لا دواړه ډوله استفادې کوي او بالآخره د ځینو ژوېو څخه لا نور کارونه اخلي.

د: په دې باندې علاوه بنیادمانو ته مو په څارویو کښې زښتې ډېر ګټې وټې نغښتې دي. د مثال په توګه:

اول: د پوستکو، هډوکو، وړیو او وېښتو څخه یې ګټې پورته کوي، او داسې نور.

دوهم: ځینې څاروي مو ورته داسې ګرځولي دي چې د شودو څخه یې خوري او ځینې حال دا چې

همدغه تګ سپین خواږه شوده مو ورته د سرو وینو او بدبویه لېږشنو د منځه راوستلي دي.

ه ایا نو انسان اوس هم زمونږ د عجیبه نعمتونو شکریه نه کوي؟ دوی ته به کار دي چې خپل رب ﷻ په کامل قدرت سره وپېژني او د قرآن کریم په بیاناتو باندې د شاعرانه تخیلاتو تورم کېږدي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰٓ أَعْيُنِهِمْ ﴾ کښې د "طمسنا" کلمه د "طمس" _لکه "ضرب"_ څخه اشتقاقه شوې ده. مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس ۸۸] ایت لاندې لیکلي دي چې "طمس" د یو شي محوه کولو او د هغه د اثارو د منځه وړلو ته ویل کېږي. خو په دې مقام کښې قتاده ﷫ په "لأعميناهم" سره تفسیر کړی دی.[1]

مونږ ته همدا معنی په زړه پورې برېښي چې په راتلونکي ایت کښې د ﴿ لَمَسَخْنَٰهُمْ ﴾ سره ښه تناسب لري. یعنې که زمونږ اراده وشي چې د کفارو د سر سترګې ړندې کړو نو هرو مرو به د دوی په سترګو باندې ړوندوالی واقع کړو نو بیا به څه لیدل وکړی شي؟

مسخ څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَمَسَخْنَٰهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ ﴾ کښې د "مسخنا" کلمې د "مسخ" _لکه "ضرب"_ څخه اشتقاق موندلی دی. "مسخ" په دوه وو معناوو کښې استعمال مومي[2]:

الف: یوه دا چې یو شی د خپلې څېرې څخه بلې قبیحې څېرې ته واړولی شي، لکه چې د یهودانو څخه بیزوګان جوړ شوي وه. او یا لکه چې انسان ته د ډېرې څېره ورکړی شي.

ب: بله دا چې د یوه انسان خوی د کوم ځناور خوی ته واوړي. لکه چې خوګ د سپي خوی "شومتیا" خپله کړي، او یا د خنزیر غوندې بې غیرته شي. العیاذ بالله ﷻ.

په دې مقام کښې لومړی معنی په زړه پورې برېښي چې د الله ﷻ د کامل قدرت څخه ډېره ښه نمایندګي کوي او خبره په همدې کښې رارونه ده.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه که څه هم دلته ځینو علماوو کرامو د بلې څېرې څخه د خوګ (خنزیر) څېره اراده کړې ده[3] خو مونږ ته بهتره برېښي چې بله څېره به د کاڼي د څېرې څخه عبارت وي، چې همدا معنی د متصلې جملې ﴿ فَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴾ سره ډېر ښه تناسب لري.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: که زمونږ اراده وشي نو د عنادي کفارو څخه به په دنیا کښې انساني څېرې واخلو او کاڼي به ترې جوړ کړو. نو بیا به د نورو کاڼو غوندې خای په خای پراته وي چې نه به وړاندې حرکت کولی شي او نه به بېرته ستنېدلی شي.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۲۱۲

(۲) مفردات الراغب ص۴۸۸؛ لسان العرب ج۳ ص۵۵

(۳) روح المعاني ج۲۳ ص۴۵

تنکیس څه معنی؟

۲ـ په ﴿ نُنَكِّسْهُ فِى ٱلْخَلْقِ ﴾ کښې د ﴿ نُنَكِّسْهُ ﴾ کلمه د "تَنْکِیس" څخه اشتقاقه شوې ده، چې مجرد يې "نَكْس" ـلکه "ضَرْب" ـ دی، "نَکْس" او "تَنْکِیس" دې ته وايي چې يو شی سرچپه کړی شي چې سر يې ښکته او پښې يې پورته شي[1].

نو په خلق (پيدا ينبت) کښې سرچپه کول د دې څخه عبارت دي چې د چا د ځوانۍ قوت بېرته د ماشومتوب کمزورۍ ته ورواړولی شي، په دغه حال باندې په [الحج:۵] او [النحل:۷] ايتونو کښې د أَرْذَلُ العُمر اطلاق شوی دی چې څه شرحه يې هملته تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

د شعر په هکله څو ټکي

۳ـ په ﴿ وَمَا عَلَّمْنَٰهُ ٱلشِّعْرَ وَمَا يَنۢبَغِى لَهُۥٓ ﴾ کښې لاندې څو ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د مطلق شعر په هکله د [الشعراء:۲۲۴] ايت لاندې څه بيان تېر شوی دی ـوالحمد لله ﷻـ خو دلته د هغه خاص شعر په ارتباط څه مطالبو ته اشاره شوې ده، کوم چې د نبي کريم ﷺ په عالي شان پورې تړاو لري. هغه دا چې:

ب: د عبد المطلب (د نبي ﷺ نيکه) اولاده ـنارينه وه او که زنانهـ ټولو شعر ويلی شو، او ټول شاعران وه، مگر يوازې نبي کريم ﷺ ته الله ﷻ شعر نه وه ښودلی[2] چې اشعار يې نه شوه جوړولی، لکه چې په ايت شريف کښې ورته اشاره شوې ده.

ج: که څوک وايي چې: ايا لاندې احاديثو ته شعر نه شو ويلی؟:

اول: نبي کريم ﷺ د حنين په غزا[3] کښې فرمايلي دي چې: «أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ»[4] يعنې زه رښتيانی پيغمبر يم (زما په نبوت کښې دروغ نشته)، زه د عبد المطلب زوی (لمسی) يم.

دوهم: نبي کريم ﷺ خپله زخمي شوې گوته مخاطبه کړه چې: «هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيتِ، وَفِي سَبِيلِ اللهِ مَا لَقِيتِ»[5] يعنې ته نه يې مگر يوه گوته يې، چې وينې (زخمي) شوې، او هغه څه د الله ﷻ په لاره کښې دي کوم چې ته ورسره پيوسته شوې.

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو علماوو کرامو ذکر شوي دواړه احاديث د شعرونو په نامه منلي دي، او جواب يې داسې کړی دی چې د يوه يا دوه وو شعرونو په جوړولو باندې څوک شاعر نه بللی کېږي، لکه چې په يو درز يا دوه درزو په تېرولو باندې څوک د خياط لقب نه شي گټلی[6].

مگر مونږ ته دا جواب د قبول قابل نه برېښي او دا ځکه چې په ايت شريف کښې د نبي کريم ﷺ

---

(۱) لسان العرب ج۶ ص۲۴۱، مفردات الراغب ص۵۲۷

(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۷۸

(۳) دغې غزا ته په [التوبة ۲۵] ايت کښې اشاره شوې ده، او څه شرحه يې هم هلته تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ

(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۴۰۱

(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۲

(۶) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۵۳

څخه مطلق شعر نفي کړی شوی دی، برابره خبره ده چې لږ وي او که ډېر.

نو بهتر جواب، دا دی چې: ذکر شوي دواړه احادیث شعرونه نه شي بللی کېدلی او دا ځکه چې شعر د هغه منظوم او مسجع کلام نوم دی په کوم کښې چې سجع او نظم (وزن) د هرڅه څخه وړاندې په قصدي توګه په نظر کښې نیولی شوي وي[1]، نو کوم منظوم کلام چې وزن او قافیه پکښې په اتفاقي (ناڅاپي) توګه صورت نیولی وي هغه د شعر په نامه نه شي یادولی.

د: که څوک وایي چې: د څه څخه معلومېږي چې په ذکرو شوو دواړو احادیثو کښې وزن او قافیې ته د نبي کریم ﷺ د پلوه اراده نه وه شوې؟

مونږ وایو چې: أم المؤمنین عائشه رضي الله عنها د یوه سوال په جواب کښې وایي چې: «قَدْ كَانَ أَبْغَضَ الْحَدِيثِ إِلَيْهِ»[2] یعنې نبي کریم ﷺ ته په خبرو کښې ډېره مبغوضه خبره شعري خبره وه او ډېره یې بده ایسېده. او پوره واضحه ده چې هیڅوک خپل مبغوض شي ته قصد نه کوي، نو څرګنده شوه چې ذکر شوي احادیث او د هغو امثال اشعار نه دي بلکې د اشعارو سره یې بلا اراده توافق موندلی دی.

ه: که څوک وایي چې: په څه وجه د نبي کریم ﷺ سره د شعر جوړولو مناسبت نه درلود؟

مونږ وایو چې: وجه یې دا وه چې ترڅو کفار د ایمان نه راوړلو دپاره بهانه جوړه نه کړي چې نبي کریم ﷺ د شعري قوت په درلودلو سره تخیلي او غیر واقعي مفاهیم راغونډ کړي دي او د قرآن نوم یې وربانديې ایښی دی.

و: که څوک وایي چې: د قرآن کریم حقانیت خو په اعجاز سره په اثبات رسېدلی دی، نو که بالفرض نبي کریم ﷺ ته شعر ښودلی شوی وی هم، د هغوی بهانه نیول به ظاهر البُطلان وی؟ په دې باندې علاوه د شعر عدم تعلیم خو د کفارو د اعتراض کولو مخنیوی ونه کړی شو، او نبي کریم ﷺ ته یې د شاعر اتهم ورکړ؟

مونږ وایو چې: که بالفرض نبي کریم ﷺ ته شعر ښودلی شوی وی او شعري قوه ورکړه شوې وی نو د کفارو اعتراض به څه وجه درلودلې وی او د عوام فریبۍ دپاره به یې ترې څه کار اخستی وی، خو د شعر د عدم تعلیم په صورت کښې هوښیار عوام هم پوهېده چې دا اتهام غلط دی.

د ذکر شوي بیان یو نظیر خط (لیک) دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُواْ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَۖ إِذًا لَّٱرْتَابَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴾ [العنکبوت:۴۸] یعنې ای پیغمبره! د قرآن کریم څخه وړاندې ته نه وې چې کوم کتاب دې لوستلی وي او نه دې په خپل ښي لاس سره لیک کړی وي، په دغه وخت کښې (که تا لیک او لوست کړی وی) نو د باطلو خاوندانو (کفارو) به د قرآن کریم په حقانیت کښې شک کړی وی (او شک کولو به یې څه وجه هم درلودلې وی).

نو د شعر په عدم تعلیم کښې که څه هم د کفارو د اعتراض مخه ونه نیوله شوه خو دا ټولو عوامو

---

(۱) حواشي صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۵۵۹

نا څرګنده شوه چې اعتراض یې بې ځایه دی.

په دې باندې علاوه د شعر په عدم تعلیم کښې د نبي کریم ﷺ د احادیثو څخه هم اتهام پورته کړی شوی دی چې د عنادي کفارو څخه په غیر بل څوک وربانديې قول نه شي کولی، که نه نو دوی به اعتراض کړی وی چې د نبي کریم ﷺ احادیث هم د اشعارو غوندې په تخیلاتو باندې ولاړ دي او کوم واقعیت نه لري.

ز: که څوک وایي چې: ایا نبي کریم ﷺ د شاعرانو جوړ کړي اشعار اوریدلي یا لوستي دي؟

مونږ وایو چې: هو، نبي کریم ﷺ شعرونه اوریدلي دي او لوستي یې هم دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د [الشعراء:۲۲۴] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تیر شوي دي چې نبي کریم ﷺ د اُمیه بن أبي الصلت (کافر) څه اشعار اوریدلي دي او غوږ یې ورته اینبی وه، آن تر دې چې په پای کښې یې وفرمایل چې: اُمیه بن أبي الصلت نژدې وه چې مسلمان شوی وه.

دوهم: د خندق په غزا کښې نبي کریم ﷺ د عبد الله بن رواحه ؓ څو اشعار د صحابه کرامو ؓ په ملګرتیا په یوه اواز سره لوستي دي، چې تفصیل یې د [الأحزاب:۹] ایت لاندې تیر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

دریم: یوه ورځې نبي کریم ﷺ دا شعر ولوست[1] چې:

إِنْ تَغْفِرْ اللّٰهُمَّ تَغْفِرْ جَمًّا :: وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلَمَّا

یعنې ای الله! ته چې بښنه کوې ډیرې او غټې ګناهونه وبښه، او هغه ستا کوم بنده دی چې ورې ګناهونه یې نه وي کړي؟.

ذکر شوی بیت اصلاً د اُمیه بن أبي الصلت په نوم یوه کافر شاعر جوړ کړی دی خو نبي کریم ﷺ وربانديې تلفظ وکړ[2].

هو! د نبي کریم ﷺ د خولې څخه وروستنی نیم بیت په «لَا أَلَمَّا» کښې د "لا" په توري تمام شوی روایت شوی دی، او د ذکر شوي شاعر څخه د "مَا" په توري "مَا أَلَمَّا" تمام شوی حکایت شوی دی[3].

د "مَا، لا" اختلاف د بیت په مضمون باندې څه اثر نه غورزوي چې دواړه توري د نفي دپاره دي، او د "أَلَمَّا" کلمه په دواړو کښې د "إِلْمَام" څخه معلومه ماضي ده او "الف" پکښې اشباعي دی.

څلورم: نبي کریم ﷺ د لبید نیم بیت هم ستایلی وه چې بهتر شعر دی، هغه دا چې[4]: "أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللهَ بَاطِلُ" یعنې اګاه اوسئ چې د الله ﷻ څخه په غیر هر شی بې بنیاده دی.

د دې شعر پاتې نیم بیت دا دی چې: "وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلُ" یعنې: او هر نعمت ضرور د زوال

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱٦۴
(۲) تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي ج۹ ص۱۲۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۵٦
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۲۳۹

سره مخامخ کېدونکی دی.

پنځم: د عبد الله بن رواحه ﷺ یو شعر دی چې:

سَتُبْدِي لَكَ الأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلاً :: وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ

یعني ژر دی چې تاته ورځې هغه شی درڅرګند کړي په کوم چې ته نن ورځ ناخبره (ناپوه) یې، او هغه څوک به درته خبرونه دروړي چې تا ورته توښه نه وي ورکړې (چې لاړ شه ماته خبرونه راوړه).

یوه ورځې نبي کریم ﷺ د ذکر شوي بیت اولنی نیم بیت ولوست[1].

ح: که څوک وایي چې: ایا د نبي کریم ﷺ څخه پرته نورو پیغمبرانو کوم یوه ته شعر ورښودلی شوی وه؟

مونږ وایو چې: په دې موضوع کښې علماء کرام په دوه وو ګروپونو وېشلی شوي دي[2]: ځینې وایي چې د شعر عدم تعلیم د نبي کریم ﷺ خاصه ده، د نورو پیغمبرانو علیهم السلام په هکله د تعلیم څه ممنوعیت نه وه، د همدې کبله دوی څه اشعار نقل کړي دي چې دا د آدم ﷺ څخه راپاتې دي.

ځینې نور وایي چې د هیڅ پیغمبر سره د شعر جوړول مناسب کار نه دی.

خو مونږ په دې موضوع کښې توقف غوره کوو او وایو چې: الله ﷻ أعلم بحقيقة الحال واليه المرجع والمآل.

ژوند یعني څه؟

۴ـ په ﴿لِّيُنذِرَ مَن كَانَ حَيًّا﴾ کښې د ﴿حَيًّا﴾ کلمه د "حَيوة" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ژوند معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو باندې معنی کړې ده:

الف: دلته هغه ژوند مطلب دی چې په هغه باندې حس او حرکت صورت نیسي. یعني د دې دپاره مونږ خپل پیغمبر ﷺ ته څرګند قرآن کریم ورنازل کړی دی ترڅو د قیامت تر ورځې پورې هغه څوک د الله ﷻ څخه وډار کړي کوم چې په خمکه ګرځي راګرځي.

الله ﷻ همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل کړي دي چې: ﴿وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ﴾ [الأنعام:۱۹] یعني ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې ماته دغه قرآن کریم د دې دپاره وحې شوی دی چې تاسو ورباندې وډار کړم او هغه څوک هم چې د قیامت تر ورځې پورې ورته رسېږي.

ب: د ژوند څخه دلته معنوي ژوند مطلب دی چې سړی ورباندې په جنت کښې د تل دپاره ژوندي پاتې کېږي. که څه هم په قرآن کریم باندې هرڅوک داروللی کېږي خو په ذکر شوي ژوند سره ژوندي کسان ترې ګټه پورته کوي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَجِيبُواْ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ﴾ [الأنفال:۲۴] یعني ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو الله ﷻ ته او هم

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۶۶
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۴۷

پیغمبر ﷺ ته اجابت وکړئ کله چې تاسو هغه شي ته وروبلي کوم چې تاسو ته ابدي ژوند دربښي. [انفال (۲۴)]

څو لغات

په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

۵. الف: په ﴿ فَمِنۡهَا رَكُوبُهُمۡ ﴾ کښې د "رَکُوب" کلمه د "مَرۡکُوب" معنی ورکوي[۱] (هغه څاروي په کوم باندې چې سوریدل صورت نیسي). د څارویو همدغه ډول ته په [النحل:۸] ایت کښې اشاره شوې ده.

ب: په ﴿ وَلَهُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَمَشَارِبُ ﴾ کښې و "مَنَافِع" کلمه د "مَنۡفَعَة" جمعه ده، چې یا مصدر دی او یا اسم دی[۲]، په هر تقدیر دغه کلمه د هغو ګټو څخه عبارت ده، په کومو باندې چې په [النحل: ۸۰] ایت کښې صراحت شوی دی، لکه وړۍ او نور.

ج: او په همدغه عبارت کښې د "مَشَارِب" کلمه د "مَشۡرَب" جمعه ده، چې "مَشۡرَب" میمي مصدر دی، خو د "مفعول به" معنی ورکوي[۳]، چې د څښکل شوو (شودو) په معنی سره ده، که څه هم شوده په خپل ذات کښې یو ډول دي خو د شودو لرونکو څارویو په اعتبار متعدد انواع لري، لکه د ګډو شوده، د اوښانو شوده او داسې نور. او همدارنګه د شودو څخه د څښکلو متعدد شیان جوړیږي لکه ماسته، شرومبې او داسې نور، نو څکه ذکره شوې کلمه په جمعیت سره نازله شوې ده.

په دې باندې علاوه. په ذکره شوې کلمه کښې د حلالو څارویو متیازې هم شاملې دي البته د هغه چا دپاره چې دا ورته دارو درمل وي[۴].

﴿وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةٗ لَّعَلَّهُمۡ يُنصَرُونَ (٧٤) لَا يَسۡتَطِيعُونَ نَصۡرَهُمۡ وَهُمۡ
لَهُمۡ جُندٞ مُّحۡضَرُونَ (٧٥) فَلَا يَحۡزُنكَ قَوۡلُهُمۡۘ إِنَّا نَعۡلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعۡلِنُونَ (٧٦)
أَوَلَمۡ يَرَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقۡنَٰهُ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ مُّبِينٞ (٧٧) وَضَرَبَ لَنَا مَثَلٗا
وَنَسِيَ خَلۡقَهُۥۖ قَالَ مَن يُحۡيِ ٱلۡعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٞ (٧٨) قُلۡ يُحۡيِيهَا ٱلَّذِيٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ
مَرَّةٖۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلۡقٍ عَلِيمٌ (٧٩) ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلشَّجَرِ ٱلۡأَخۡضَرِ نَارٗا فَإِذَآ أَنتُم
مِّنۡهُ تُوقِدُونَ (٨٠) أَوَلَيۡسَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۚ
بَلَىٰ وَهُوَ ٱلۡخَلَّٰقُ ٱلۡعَلِيمُ (٨١) إِنَّمَآ أَمۡرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ (٨٢)

---

(۱) البحر المحیط ج۹ ص۵۳
(۲) لسان العرب ج۸ ص۳۵۹، القاموس المحیط ج۳ ص۴۱۷
(۳) روح المعاني ج۲۳ ص۵۱
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۸۰

فَسُبْحَـٰنَ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

[۷۴] او مشرکانو د الله ﷻ څخه په غیر (نور) معبودان نیولي دي، شاید چې (د دوی په خیال به) ورسره نصرت وکړي (او عذاب به ترې ایسار کړي).

[۷۵] (دغسې نه ده بلکې) د دوی باطل معبودان وسه نه لري چې د دوی (مشرکانو سره نصرت) وکړي حال دا چې (خبره سرچپه ده) مشرکان خپلو معبودانو ته (په دنیا کښې) حاضر کړی شوي لښکر دی (چې دفاع ترې کوي).

[۷۶] نو (ای پیغمبره!) تا دې د مشرکانو خبرې غمژن نه کړي (چې کفري لقبونه درکوي. او دا څکه چې): یقیناً مونږ په هغه څه باندې پوهیږو چې مشرکان یې (په زړونو کښې) پټوي او په هغه څه باندې هم کوم چې دوی یې څرګندوي (نو د دواړو ډولو جنایتونو سزا به ورکړو).

[۷۷] او ایا (کافر) انسان نه ګوري (علم نه لري) چې یقیناً مونږ نوموړی د نطفې څخه پیدا کړی دی (او دومره قوت مو وربښلی دی چې) نو ناڅاپه هغه (زمونږ په مقابل کښې) څرګند جګړمار دی.

[۷۸] او مونږ ته مثال وهي (بیانوي) حال دا چې خپل پیدایښت یې هېر کړی دی (چې د نطفې څخه مو پیدا کړی دی. نو نوموړی منکر انسان) وایي چې: څوک به هډوکو ته ژوند ورکړي حال دا چې وراسته شوي (او خمکې خوړلي) وي؟

[۷۹] (ای پیغمبره! ته ورته په جواب کښې) ووایه چې: هغه اقدس ذات ﷻ به ورستو هډوکو ته (دوهم وار) ژوند ورکړي چې اول ځل یې (د نطفې څخه) پیدا کړي دي، او همدغه اقدس ذات ﷻ په هر مخلوق باندې پوه دی (د خاورې شوي بدنونو ذرات ورته معلوم دي).

[۸۰] هغه اقدس ذات ﷻ چې ستاسو دپاره یې د شنې ونې څخه اور ګرځولی (پیدا کړی) دی، نو ناڅاپه تاسو د همدغه اور څخه (ډېر اورونه) بلوئ (او خپلې اړتیاوې ورباندې پوره کوئ).

[۸۱] (ای پیغمبره! د نوموړي جګړمار او د ملګرو په هکله یې دا هم ووایه چې:) ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې اسمانونه او خمکې یې پیدا کړي دي قادر نه دی چې د دوی امثال (بیا) پیدا کړي؟ دغسې نه ده (لکه چې دوی خیال کوي)، او همدا (د دنیا پیدا کوونکی) ﷻ ډېر بنه پیداکوونکی (او ډېر) بنه علم درلودونکی دی.

[۸۲] الله ﷻ چې کله د یوه شي (د پیدا کولو) اراده وکړي، نو یقیناً امر یې (فقط) همدا دی چې ورته ووایي: شه!، نو (سمدستي هغه هماغسې) شي (څنګه یې چې ورته امر کړی وي).

[۸۳] نو هغه اقدس ذات ﷻ ته پاکي ده چې د ده ﷻ په (بلا کیفه) لاس باندې د هر شي ټینګه واکداري ده، او خاص همده ﷻ ته به (تاسو ټول په آخرت کښې) بېرته ورتاو کړی شئ.

ارتباطونه

۱ـ د [یس: ۳۲] ایت څخه راپدېخوا ترڅو ایتونو پورې د الله ﷻ د توحید دلایل د اثبات په حیث نازل شوي وه، او په دې ایتونو کښې د مشرکانو هغه عکس العمل رد شوی دی د کوم څخه به چې

هغوی د دلایلو په مقابل کښې د بهانو په حیث کار اخست. یا په بل عبارت: دلته د هغوی د اعتراضونو مخه نیولی شوې ده.

۲_ ذکر شوي نژدې ایتونه _چې د معاد دلایل او د نعمتونو ذکر پکښې نازل شوي وه_ په دې جمله تمام شوي وه چې ﴿أَفَلَا يَشْكُرُونَ﴾ ایا نو دوی شکرګزاري نه کوي چې د توحید عقیده خپله کړي.

دلته د مشرکانو هغې ناشکرۍ ته اشاره کېږي کومه به چې هغوی د نعمتونو په مقابل کښې خپلوله. نو حاصل یې داسې راځېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د ذکرو شوو عقیدوي دلایلو په مقابل کښې او هم د الله ﷻ د بې شمېره نعمتونو په وړاندې د کفارو عکس العمل دا دی چې:

۱_ کفار او مشرکان په دلایلو او نعمتونو باندې خپل خانونه کاڼه اچوي او د الله ﷻ څخه په غیر نور معبودان نیسي او په عبادت باندې یې د دې دپاره مشغولېږي چې شاید د هغوی د پلوه دوی ته څه نصرت او مدد وکړی شي.

۲_ خو خبره دغسې نه ده لکه چې دوی ګومان کوي، هغوی د خپلو عابدانو دپاره د هیڅ نصرت او کومک وسه نه لري، چې نه یې په دنیا کښې د الهي عذابه خلاصولی شي او نه د قیامت په ورځ د دوزخ څخه نجات ورکولی شي.

بلکې په دنیا کښې خو خپله عابدین د معبودانو دپاره حاضر کړی شوې لښکرې دي چې مچان ترې شړي او د میده-میده کوونکو مخه ترې نیسي، چې د ابراهیم ﷺ غوندې یې څوک په تبر باندې ټوټه-ټوټه نه کړي.

۳_ نو ای پیغمبره! د کفارو سپکې او سپورې خبرې دې تا په خفګان کښې وانچوي، چې تاته د شاعر او ساحر لقب درکوي. او دا ځکه چې:

الف: یقیناً مونږ په هغو وینااو باندې ښه پوهېږو چې کفار یې په زړونو کښې پټې ساتي او هغه وینااوې یې راته هم معلومې دي کومې چې په خولو باندې څرګندوي، نو د قیامت په ورځ به د ټولو بدو اعمالو مطابقه سزا ورکړو.

ب: کافر انسان ډېر مغرور او متکبر دی چې د خپل خالق ﷻ په مقابل کښې سپین سترګي کوي او په عبادت کښې ورسره شریک او شریکان دروي.

۴_ ایا دغه کافر انسان دې ته نه ګوري چې مونږ د بل شي څخه نه بلکې د نرمې سپکې نطفې څخه پیدا کړ او د ښایسته څېرې دپاسه مو عقل هم ورپېرزو کړ چې د څارویو څخه ورباندې جدا شو.

خو د دغه ستر نعمت سره-سره نوموړی ناشکره انسان د خپل خالق ﷻ یووالی نه مني او د قیامت د ورځې څخه انکار کوي، نو د همدې کبله:

۵_ مونږ ته د انکار په غرض په داسې حال کښې مثال بیانوي او خپلو کفریاتو ته بهانه تراشي

چې خپل پیدایښت یې هېر کړی وي. که بالفرض نوموړي خپل پیدایښت نه وی هېر کړی نو د انکار دپاره به یې بهانې نه وی تراشلي او په بعث بعد الموت باندې به یې ضرور عقیده خپله کړې وی.

۶_ نوموړی د خپل پیدایښت هېروونکی انسان ورستو هډوکو ته اشاره کوي او په تعجب سره وایي چې: دا به څوک بیا راژوندي کړي؟ او څوک به ترې هوښیار بنیادم جوړ کړي؟.

۷_ ای پیغمبره! ته ذکر شوي ناشکره کافر انسان ته جواب ورکړه چې:

الف: هغه اقدس ذات ﷻ به دغه وراسته هډوکي بیا راژوندي کړي او دوهم ځل به ترې بنیادم جوړ کړي، چا چې په لومړي ځل د نطفې څخه پیدا کړی دی.

ب: همدغه اقدس ذات ﷻ ته خپل هر یو مخلوق د هر ښه معلوم دی او د هر ښه وربانديې پوهېږي. چې د خاورې شوي بدن ذرې ذرې بځرکي یې چرته چرته پراته دي، په ذکر شوي بدن کښې یې په کومو کومو خایونو کښې قرار درلود او بالاخره هلته د څنګه څنګه کیفیاتو درلودونکي وه.

ج: همدغه اقدس ذات ﷻ ستاسو(انسانانو) دپاره د شنې ونې څخه اور پیدا کوي چې ناڅاپه تاسو د همدغه اور څخه نور اورونه بلوئ او خپل ضروریات وربانديې پوره کوئ.

یا په بل عبارت: ایا همدغه د شنې ونې څخه اور پیداکوونکی الله ﷻ په دې باندې قدرت نه لري چې د ورستو هډوکو څخه بیا انسان جوړ کړي؟

د: په دې باندې علاوه، ایا هغه اقدس ذات ﷻ چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړي دي، په دې قادر نه دی چې یو ځل بیا د ورستو هډوکو څخه د انکار کوونکو انسانانو غوندې انسانان پیدا کړي هسې نه چې د اسمانونو او یا د ځمکو غوندې غټ-غټ وي؟

۸_ ای پیغمبره! ذکره شوې پوښتنه د "ولې نه دی قادر" څخه په غیر بل جواب نه لري، نو د همدې کبله به کفار په جواب کښې چپ پاتې شي. نو کله چې دوی چپ پاتې شوه، ته پخپله ذکره شوې پوښتنه جوابه کړه چې:

الف: هو، ولې نه دی قادر. هغه اقدس ذات چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړي دي قادر دی چې د بنیادمانو غوندې کمزوري او ضعیف مخلوقات بیا راژوندي کړي.

ب: همدی ﷻ خلاق دی، چې زښت ډېر مخلوقات یې پیدا کړي دي او لا د پیدا کولو سلسله روانه ده (خلق همده ﷻ پورې اختصاص لري).

ج: همدی ﷻ په هر شي باندې پوه دی، چې هر شی په مناسب شکل او مناسب کیفیت سره پیدا کوي.

د: دا هم ورته ووایه چې: الله ﷻ ته د هر شي پیدا کول اسان دي چې فقط د امر پورې یې توقف لري او بس. او دا ځکه چې یقیناً کله چې الله ﷻ د یوه شي د پیدا کولو اراده وکړي نو همغه شي ته فقط همدومره ووایي چې: موجود شه. نو سمدستي هغه موجودیږي.

هـ: د ذکرې شوې شرحې په بنیاد د هر شي موجودول او هر چاته ګټه رسول او یا د مشکلاتو څخه نجات ورکول یوازې د الله ﷻ په واک اختیار کښې دي او د ده ﷻ څخه په غیر د باطلو معبودانو په

وماليي (۲۲) شمول د هيڅا په توان کښې نه ګټه رسول او د ضرر څخه بچ کول نشته.
نو هغه اقدس ذات ﷻ ته د ټولو نواقصو څخه پاکي ده چې په بلاکيفه لاس کښې يې په هر شي باندې واکداري د اختصاص په توګه قرار لري.
۹_ اى پيغمبره! په پاى کښې د الله ﷻ د پلوه ټول مخلوقات مخاطب کړه چې: د قيامت په ورځ به خاص همده ﷻ ته تاسو ټول راجع کړى شئ او هر چاته به د خپلو کړو وړو په مطابق سزا يا جزا ورکړي، او هيڅوک به ونه توانېږي چې د بېرته راجع کېدلو څخه بچ پاتې شي.

توضيحات

۱_ په ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُندٌ مُّحْضَرُونَ﴾ کښې علماوو کرامو د ضمائرو په اعتبار سره متعدد تفسيرونه کړي دي[1]، کوم تفسير چې مونږ ته بهتر برېښېدلى دى هغه په لاندې ټکو باندې ولاړ دى:

الف: په ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ﴾ کښې مستتر ضمير او په ﴿لَهُمْ﴾ کښې بارز ضمير (دواړه) باطلو معبودانو (بوتانو) ته راجع دي.

ب: د ﴿نَصْرَهُمْ﴾ او د "هُمْ" دواړه ضميرونه د مشرکانو عابدانو څخه عبارت دي، نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: د باطلو معبودانو څخه د مشرکانو نصرت غوښتنه په تناقض باندې مشتمله ده او دا ځکه چې پوره واضحه ده چې بوتان د خپلو عابدينو دپاره نه په دنيا کښې د نصرت توان لري او نه په آخرت کښې، اما عابدينو په دنيا کښې د خپلو باطلو معبودانو نصرت او خدمت نه په دوامداره توګه په اصطلاح لومړي درجه احضارات نيولي دي، چې د ماتولو څخه يې ساتي، مچان ترې شړي او هم يې د دښمنانو سره دښمني کوي او داسې نور.

مونږ ځکه ذکر شوى تفسير غوره کړ چې . په دې تفسير باندې په بل ايت کښې صراحت شوى دى چې: ﴿قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ﴾ [الأنبياء: ۶۸] يعنې کله چې مشرکان د ابراهيم ﷺ سره د استدلال په ميدان کښې د ماتې سره مخامخ شوه نو يو تربله يې سره وويل چې ابراهيم ﷺ وسوزوئ او د خپلو معبودانو نصرت وکړئ، که چرته تاسو د دغه کار کوونکي ياست نو عجله وکړئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ذکر شوي غوره تفسير په بنياد خو په ضمائرو کښې تفکيک او انتشار صورت نيسي، حال دا چې دا کار په عربيت کښې مقبول کار نه دى؟

مونږ وايو چې: هو، دا کار د نحويانو خوښ نه دى، خو په هغه ځاى کښې چې په اصل مطلب باندې اثر اچوي او د التباس موجب وي، خو دلته مطلب واضحه دى او څه التباس نه لازمېږي[2].

---

(۱) تفسير ابى السعود ج۷ ص۱۷۹؛ البحر المحيط ج۹ ص۸۲
(۲) روح المعانى ج۲۳ ص۵۲

ښکاره جګړمار څوک وه؟

يس (۲۱)

۳_ په ﴿ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴾ کښې الله ﷻ جګړمار په وصف سره ذکر کړی دی او په نامه سره يې نه دی ښودلی، چې د نامه په تعين کښې يې څه خاصه ګټه نه وه.

خو علماوو کرامو د نوموړي جګړمار په نامه کښې متعدد اقوال کړي دي چې تقريباً پنځو ته رسېږي[۱]، چې خينو أبو جهل ښودلی دی او خينو أبي بن خلف او داسې نور.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: په څه وجه په ﴿ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴾ کښې د ﴿ رَمِيمٌ ﴾ کلمه "رَمِيمَة" (مونثه) نازله نه کړی شوه، ترڅو د خپلې مبتدأ (هِيَ) سره په تانيث کښې مطابقه شوې وی؟

مونږ وايو چې:

الف: مطابقت هلته ضرور دی چې خبر صفتي اسم وي او ضمير پکښې موجود وي، حال دا چې د ﴿ رَمِيمٌ ﴾ کلمه جامد اسم دی او د ضمير څخه خالي ده چې د زړو هډوکو دپاره وضعه شوې ده[۲].

ب: دغه کلمه ﴿ رَمِيمٌ ﴾ د "رَمِمَة" څخه معدوله ده او کومه کلمه چې د خپل اصل څخه عدول وکړي هغه د همېش دپاره مذکره لوستله کېږي، د همدې کبله په ﴿ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴾ [مريم:۲۸] کښې د ﴿ بَغِيًّا ﴾ کلمه مذکره نازله شوې ده چې د "بَاغِيَة" څخه معدوله ده[۳].

ج: دا کلمه صفت دی او اشتقاق يې د "رَمّ" _لکه "مَدّ"_ څخه نه دی موندلی چې د يوه زاړه شي د نواقصو د اصلاح معنی ورکوي، او د "مَرَمَّةٌ" سره ترادف لري[۴]. بلکې د "رِمَّةٌ" _لکه "نِعْمَةٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د خوړلو دپاره وضعه شوې ده، خلک وايي چې: "رَمَّتِ الْإِبِلُ الْحَشِيشَ"[۵] يعنې اوښانو واښه خوړلي وه.

نو "رَمِيمٌ" د "مرموم" په معنی سره دی چې وراسته هډوکي د ځمکې د پلوه خوړلی شوي وي، او په دغه ډول فعيل کښې (چې د متعدي فعل څخه يې اشتقاق موندلی وي) د نحويانو په اجماع سره مذکر او مونث يو برابر وي[۶] لکه چې جريح او قتيل په معنی د مجروح او مقتول سره دی.

اور او شنې لښتې

۵ _ په ﴿ الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا ﴾ الآية- کښې هغو دوه ونو ته اشاره ده چې په

(۱) زاد المسير ج۶ ص۲۸۳؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۴۶
(۲) تفسير الكشاف ج۴ ص۳۱
(۳) تفسير البغوي ج۴ ص۲۰
(۴) لسان العرب ج۱۲ ص۲۵۱
(۵) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۸۸
(۶) روح المعاني ج۲۳ ص۵۴

پیدیا کښې ترې اعراب اور بلوي، چې یوه "اَلْمَرْخ" نومېږي او بلې ته "اَلْعَفَار" وايي[۱].
که څوک د دغو دواړو ونو څخه د مسواک غوندې یوه یوه لښته راپرې کړي او بیا یوه په بله
باندې وموږي نو الله ﷻ سمدستي د دواړو لښتو ترمنځ اور پیدا کوي، حال دا چې د دواړو لښتو
څخه په اصطلاح اوبه څاڅي.
دغه ډول اور پیدا کېدل حقیقت لري او څه خیالي اټکل نه دی، که بالفرض حقیقت یې نه درلودی
نو سمدستي به مشرکانو په قرآن کریم باندې نیوکه کړې وی، هغوی خو نیوکې ته شنه ناست وه.
په دې باندې علاوه د ذکر شوي اور څه نظایر په هر وطن کښې لیدل کېږي لکه.
الف: که څوک یوه بکرینه ډبره په بله بکرینه ډبره باندې په زغرده ووهي نو سمدستي به ترې
سپرغۍ بادې شي.
ب: د یوې اوسپنې د بلې اوسپنې په ټکر سره هم د اور بڅرکي لیدل کېږي.
ج: شاید چې د جهاد په مرحله کښې به مجاهدینو لیدلي وي چې د آسونو او قچرو د پښو څخه
به د اور سپرغۍ شندلې کېدې، او دا ځکه چې د سومانو نعلونو به یې د ډبرو سره ټکر کاوه.
دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ فَإِذَآ أَنتُم مِّنْهُ تُوقِدُونَ ﴾ د جملې په تعقیب سره دېته اشاره ده چې
ذکرې شوې د اور سپرغۍ د "حُبَاحِب" د سپرغیو غوندې نه دي چې د شپې د مخې په هوا کښې
فقط د لیدونکو سترګو ته ځرګندېږي خو د چا درد وریاندې نه دوا کېږي او اور ترې نه بلول کېږي.
"حُبَاحِب" د یوه الوتونکي حیوان نوم دی چې په شکل کښې مچ ته ورته دی، او کله چې هوا ته
پورته شي نو رڼا او سپرغۍ ترې بادېږي ته به وايې چې د اور بڅرکی دی[۲]، دغه حیوان ته په پښتو
کښې "اور بلبلکی" وایي.
نو د ایت شریف حاصل به داسې راوخېژي چې: ای مشرکانو! تاسو ولې د بعث بعد الموت څخه
انکار کوئ، او د عوام غولونې په غرض د ورستو هډوکو مثال وړاندې کوئ؟
ایا هغه څوک ﷻ چې د یوه ضد څخه بل ضد پیدا کوي او د شنې ونې څخه د اور سپرغۍ
راوباسي په دې قادر نه دی چې یو ځل بیا د ورستو شوو پرزه جاتو څخه بنیادم جوړ کړي؟ حال دا
چې خپل پرزه جات ورسره ضدیت نه لري.

سوال جواب

٦ـ که څوک وایي چې: په ﴿ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُم ﴾ کښې د ﴿ مِثْلَهُم ﴾ ضمیر چاته راجع دی. یا په
بل عبارت: د بنیادمانو امثال څوک دي؟
مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو په جواب کښې ویلي دي چې[۳]: د قیامت په ورځ

---

[۱] تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۶۰
[۲] لسان العرب ج۱ ص۲۹۷ ؛ مفردات الراغب ص۲۰۸
[۳] تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۱

بیا ژوندون د اصلي أجزاوو په إعادې سره صورت نیسي، کوم چې د یوه انسان سره د اول پیدایښت څخه ترمرګه پورې موجودیت ولري، نو په همدې ملحوظ سره پوره واضحه ده چې هغه ابدان به د دنیاوي ابدانو امثال وي.

مګر مونږ ته دا جواب په زړه پورې نه برېښي ځکه چې: دې جواب به په هغه وخت کښې صحت درلودی چې ذکر شوی ضمیر د بنیادمانو ابدانو ته راجع وی، حال دا چې دغه ضمیر پخپله د همدوی اعیانو ته راجع دی چې په دنیا او آخرت کښې اختلاف نه لري، ترڅو پکښې مثلیت صورت ونیولی شي.

نو مونږ ته لاندې دوه جوابونه په زړه پورې برېښي:

الف: د انسانانو امثال پخپله انسانان دي لکه چې خلک د کنایې په توګه وايي چې: "مِثْلُكَ لَا يَبْخَلُ"[1] ستا غوندې سړی بخل نه کوي. یعنې ته بخل او شومتیا نه کوې.

ب: ذکر شوی ضمیر د بعث بعد الموت منکرینو ته راجع دی، چې وراسته هڅوکي يې د خپل انکار د استدلال دپاره وړاندې کړي وه[2].

که څه هم په ایت شریف نوموړی کس د مفردو کلمو (ضَرَبَ، نَسِيَ) سره ذکر شوی دی، خو ضمیر ورته د خپلو همعقیده ملګرو په لحاظ راجع شوی دی.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: الله ﷻ هرو مرو په دې قدرت لري چې د منکرینو امثال او هم پخپله همدوی بیا پیدا کړي، چې د اسمانونو او ځمکه په نسبت د یوې ذرې حیثیت لري.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ [المؤمن:۵۷] یعنې ضرور د اسمانونو او ځمکو پیدا کول د خلکو د پیدا کولو څخه ډېر لوی دي مګر اکثره خلک نه پوهېږي، چې د بعث بعد الموت څخه انکار کوي.

ماثور تفسیر

۷_ د دې ایت شریف ﴿ إِنَّمَآ أَمْرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيْـًٔا ﴾ الآية- مضمون په یوه قدسي اوږد حدیث کښې داسې روایت شوی دی:

نبي کریم ﷺ وايي چې الله ﷻ فرمايي: «عَطَائِي كَلَامٌ وَعَذَابِي كَلَامٌ إِنَّمَا أَمْرِي لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»[3] یعنې ای زما بندګانو! ماته هرڅه اسان دي، زه هر هغه څه کوم چې زما ورته اراده وشي، زما ورکړه فقط کلام (امر کول) دی او زما عذاب هم فقط کلام (امر کول) دی، یقیناً یوه شي ته زما امر فقط همدا دی چې زه ورته ووایم چې: وشه! (موجود شه!) نو سمدستي هغه وشي (موجود شي).

---

(۱) روح المعاني ج۱۳ ص۵۶

(۲) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۳۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۷۶، مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۸۵، ۱۲۸

يادونه

۸ـ په ﴿ فَسُبْحَـٰنَ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ ﴾ كښې د ﴿ مَلَكُوتُ ﴾ كلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران: ۲۶] ايت لاندې شرحه كړې ده، خو په دې مقام كښې وربانـدې وراضافه كوو چې:

الف: د جمهورو علماوو په نزد د "ملك" او "مَلَكُوت" معنى يوه ده چې د واكدارۍ څخه عبارت ده، لكه چې د "رَحْمَة" او "رَحَمُوت"، او د "رَهْبَة" او "رَهَبُوت"، او هم د "جَبْر" او "جَبَرُوت" معناوې سره يو دي[۱].

ب: ځيني علماء كرام وايي چې په "ت" كښې مبالغه ده چې په ډېرې قوي واكدارۍ سره ترې تعبير كوو، دوى وايي چې د "مَلَكُوت" د كلمې استعمال په الله ﷻ پورې اختصاص لري[۲].

د الله ﷻ په توفيق د "يس" سورت پښتو ترجمه او تفسير ختم شو، او د الله ﷻ څخه د زيات توفيق اميد كوو چې د ټول قرآن كريم ترجمه او تفسير په خپل لاس پاى ته ورسوو، او په خپل لاس يې چاپ كړو او په مسلمانانو باندې يې توزيع كړو.

اَللّٰهُمَّ احْشُرْنَا مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًا.
نېټه: ۱۴۲۲/۵/۶ هـ ق = ۱۳۸۰/۵/۴ هـ ش.

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۳ ص۵۸۳
(۲) مفردات الراغب ص۴۹۳

الصافات (۳۷)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم "الصَّافّات" دی چې د همدې سورت د لومړي ایت څخه اخستلی شوی دی، یا په بل عبارت: د دې دپاره چې دا سورت د قرآن کریم د نورو سورتونو څخه جدا شي نو په خپلې اولنۍ کلمې (الصّافّات) باندې ونومولی شو.

۲_ دا سورت د ټولو علماوو کرامو په اتفاق مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱].

۳_ د دې سورت د ایتونو شمېره یو سلو دوه اتیاوو (۱۸۲) ته رسېږي[۲].

۴_ د دې سورت د کلماتو او حروفو شمېره په لاندې ډول ده[۳]:

الف: کلمات یې اته سوه او شپېته (۸۶۰) دي.

ب: او د حروفو شمېره یې درې زرو اته سوه او شپږ ویشتو (۳۸۲۶) ته پورته شوې ده.

د دې سورت محتویات

۵_ د دې سورت محتویات څه محدودیت نه قبلوي خو په عمده توګه ویلی شو چې محتویات یې د نورو مکي سورتونو غوندې د عقیدې په محور څرخېږي. د مثال په توګه:

الف: په دې سورت کښې د توحید دلایلو ته اشاره شوې ده او په انفسي او افاقي څېرو کښې ښودلي شوي دي.

ب: په دې کښې د مشرکانو هغه انکار رد شوی دی کوم چې په معاد پورې ارتباط لري.

ج: د جنت او دوزخ څه حالات پکښې بیان شوي دي او د جنتیانو او دوزخیانو مکالمې او خبرو اترو ته هم پکښې اشاره شوې ده.

د: د لسو (۱۰) پیغمبرانو څه حالات پکښې نازل شوي دي.

هـ: په دې کښې کفار تهدید شوي دي او مؤمنانو ته پکښې د نصرت وعده ورکړه شوې ده.

و: بالآخره په دې سورت کښې د الله ﷻ تنزیهي صفات نازل شوي دي او د مشرکانو هغه عقیده په کلکه رده شوې ده کومه چې هغوی د پرښتو په هکله درلوده چې دوی بنات الله دي، العیاذ بالله.

د دواړو سورتونو تناسب

۶_ څرنګه چې وړاندېنی سورت (یس) او دا سورت (الصّافّات) دواړه مکي سورتونه دي نو په موضوعاتو کښې یو تربله ډېر زیات تناسب او توافق لري. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هلته هم عقیدوي احکام نازل شوي وه او دلته هم همدغه احکام په ښېل او ممتاز طرز سره بیان شوي دي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۶۱

(۲) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۳۳

(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۲۲۴

ب: هلته په [۳۱] ایت کښې پخوانیو هلاکو شوو قومونو ته د اجمال په توګه اشاره شوې وه او دلته یې څه مثالونه ښودلی شوي دي، لکه د نوح ﷺ قوم او داسې نور.

ج: هلته د جنتیانو او دوزخیانو څه حالات نازل شوي وه چې دلته وربانديې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده، او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَالصَّافَّاتِ صَفًّا ۝١ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ۝٢ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ۝٣ إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ۝٤
رَّبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ۝٥ إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ
الْكَوَاكِبِ ۝٦ وَحِفْظًا مِّن كُلِّ شَيْطَانٍ مَّارِدٍ ۝٧ لَّا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَىٰ وَيُقْذَفُونَ
مِن كُلِّ جَانِبٍ ۝٨ دُحُورًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ۝٩ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ
ثَاقِبٌ ۝١٠ فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَم مَّنْ خَلَقْنَا ۚ إِنَّا خَلَقْنَاهُم مِّن طِينٍ لَّازِبٍ ۝١١ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] د پرښتو په صف تړونکو ډلو باندې سوګند دی، صف تړل.

[۲] بیا د پرښتو د اوامرو اجراء کوونکو (ټکان ورکوونکو) ډلو باندې (سوګند دی)، د اوامرو اجراء کول (او ټکان ورکول).

[۳] بیا د پرښتو د ذکر (او پند) په تلاوت کوونکو ډلو باندې (سوګند دی)، چې:

[۴] یقیناً ستاسو (حقیقي) معبود یو (او لا شریک) دی.

[۵] (همدا واحد لا شریک) د اسمانونو او ځمکو او هغو شیانو رب دی کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجود دي، او هم د مشرقونو (او مغربونو) رب دی.

[۶] یقیناً مونږ نژدې اسمان (د لیدونکي په نظر کښې) د ستورو په ښایست سره ښایسته کړی دی.

[۷] او (هم مو) د هر سرکشه شیطان څخه (ساتلی دی) ساتل.

[۸] شیطانان (د مشقت د ګاللو سره-سره) د پرښتو عالي ټولګي ته غوږ نه نیسي (خو یوه استثناء لري چې وروسته راروانه ده)، او غوږ نیوونکی شیطانان له هر لوري (په ستورو سره) ویشتل کېږي.

[۹] (البته د شیطانانو ویشتل) د شړلو (او رټلو) دپاره (صورت نیسي)، او دوی لره (په دغو ویشتلو کښې) دائمي عذاب دی (چې ډېر لږ شیطانان ترې بچ کېږي).

[۱۰] مګر (د شیطانانو څخه) هغه څوک (د پرښتو عالي ډلې ته غوږ نیسي) کوم چې تښتول کړي یو کرت تښتول، خو سوری کوونکې شغله یې (په عین حال کښې) تعقیبوي.

[۱۱] نو (ای پیغمبره!) ته د مشرکانو څخه کلکه پوښتنه وکړه چې ایا دوی د پیدا کولو د حیثه

پیدا شوی دي یا هغه څوک (او هغه شیان) چې مونږ پیدا کړي دي؟ (چې څه مثالونه یې وړاندې تېر شوه).

یقیناً مونږ (د ټولو بنیادمانو په شمول د پلار په لحاظ) مشرکان د سرېښناکې ختې څخه پیدا کړي دي، (نو ایا له مرګه وروسته یې بېرته نه شو راژوندي کولی؟).

ارتباطونه

د وړاندېنۍ سورت (یس) د وروستنیو ایتونو او د دې سورت (الصّٰٓفّٰت) د لومړنیو ایتونو د تړاو لاندې مثالونه ولولئ:

۱_ د هغه سورت د [۸۱] ایت مضمون دا وه چې د اسمانونو او ځمکو خالق ﷻ قادر دی چې د قیامت څخه د منکرینو غونډې بلکې د ټولو انسانانو غونډې کمزوري مخلوقات بیا راژوندي کړي. همدې مضمون ته د دې سورت په [الصّٰٓفّٰت:۱۱] ایت کښې اشاره شوې ده چې مشرکان دې فکر وکړي چې: ایا د هغو مخلوقاتو پیدا کول درونږ کار دی چې د دوی څخه په غیر مونږ پیدا کړي دي او یا د دوی پیدا کول؟

۲_ هغه سورت په دې تمام شوی وه چې الله ﷻ د کاملې واکدارۍ خاوند دی او ټول بندګان به د ده ﷻ حضور ته یو ځل بېرته ورګرځولی کېږي، او هیڅوک به ترې خپل ځان بچ نه کړی شي.

د دې سورت په ذکرو شوو ایتونو کښې په همدغه مضمون باندې دلایل اقامه کړی شوي دي چې الله ﷻ په ولې د کاملې ارادې څښتن نه وي چې د هر حیثه واحد او لا شریک دی او هیڅوک او هر هیڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی. نو حاصل یې داسې راځېږي

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته خلکو ته د توحید څه نور دلایل هم ور واوروه ترڅو مشرکانو ته یو ځل بیا په ډاګه شي چې د الله ﷻ سره په عبادت او واکدارۍ کښې په هیڅ ډول اشتراک نشته. دلایل دا دي:

۱_ الله ﷻ د پرښتو په لاندې ټولګیو او ډلو باندې د سوګند په یادولو سره وایي چې: یقیناً الله ﷻ په حقیقي معبودیت او حقیقي مالکیت کښې هیڅ شریک او سیال نه لري. د پرښتو ټولګي او ډلې دا دي:

الف: الله ﷻ په هغو پرښتو سوګند یادوي کومې چې صفونه‌صفونه یوازې د همده ﷻ په عبادت باندې مشغولې دي.

ب: په هغو پرښتو باندې هم چې شړونکې او ټکان ورکوونکې دي. یا په بل عبارت هغې پرښتې کومې چې د اوامرو اجراء کوونکې او پلې کوونکې دي.

ج: بالآخره د پرښتو په هغو ټولګیو باندې هم سوګند یادوي کومې چې د پیغمبرانو په شمول په بندګانو باندې د وحې او الهي الهاماتو تلاوت کوونکې دي.

که بالفرض الله ﷻ شریک درلودی (لکه چې مشرکان خیال کوي) نو د پرښتو ذکرو شوو ډلو به هم

په الله ﷻ پورې اختصاص نه وي موندلی بلکې د بل چا په عبادت او د احکامو په اجراء کولو به بوختې وي او پرته د الله ﷻ د اجازې څخه به يې چا ته وحې وروړلی او الهام به يې ورته کولی شوی.

۲_ يوازې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو رب دی او هم د هغو مخلوقاتو رب دی کوم چې د ځمکو او اسمانونو ترمنځ موقعيت لري، بالآخره د لمر او نورو ستورو د راخېژولو ربوبيت هم په همده ﷻ پورې خاص دی، او همدارنګه د ټولو غروب هم د همده ﷻ په اختيار کښې قرار لري او بس.

که بالفرض الله ﷻ څه شريک درلودی نو په ذکرو شوو افعالو کښې خو به يې کوم يو کار د وسې پوره وی، او يا خو به يې ضرور د الله ﷻ سره په کوم يوه کار کښې منازعه او جګړه کولی شوی.

۳_ ای پيغمبره! دغه نژدې اسمان په ستورو باندې يوازې مونږ ښايسته کړی دی، ايا زمونږ څخه په غير بل څوک په ستورو کښې څه تصرف کولی شي؟

همدغه ښايسته اسمان يوازې مونږ د هر سرکشه شيطان څخه ساتلی دی چې هلته وروخېژي او د تلاوت کوونکو پرښتو څخه څه د وحې او الهام (د غيبي اُمورو) خبرې واوري او له وخته مخکښې يې خپلو دوستانو ته ورورسوي ترڅو ورباندې خلک دوکه کړي او ورباندې يې تېر باسي. د همدې تفصيل دا دی چې:

الف: سرکشه شيطانان د پرښتو عالي شانه ټولګيو ته غوږ نه شي نيولی. او دا ځکه چې:

ب: د هره طرفه د ستورو په شغلو باندې ويشتلی کېږي او شړلی کېږي.

ج: بلکې همدغه په شغلو باندې ويشتل کېدل د هغوی دپاره دائمي عذاب دی چې د هر وخت په ختلو کښې ورسره مخامخ کېږي.

د: هو! د همدغو سرکشو شيطانانو څخه ورته هغه شيطان غوږ نيسي کوم چې يوه خبره وتښتوي په يو کرت تښتولو سره، چې سمدستي يې سوزوونکې او رڼاکوونکې شغله تعقيب کړي او بېرته راستنېدلو ته يې اړ کړي.

لنډه دا چې هيڅ سرکشه شيطان (چې پرښتو ته د غوږ نيولو هڅه کوي) په ارامۍ سره غوږ نه شي نيولی او د ستورو په شغلو باندې ويشتلي کېږي.

دا بېله خبره ده چې د اخوډب په حال کښې يو وار څه غيبي خبره وتښتوي او خپلو کاهنانو ته يې ورسوي ترڅو ورسره هغوی چندونه-چندونه دروغ ګډ کړي او خلک ورباندې وغلوي.

۴_ نو ای پيغمبره! د ذکرو شوو دلايلو د اورولو څخه وروسته مشرکان مخاطب کړه او د توبيخ او تخجيل دپاره ترې کلکه پوښتنه وکړه چې: ايا دوی د پيدا کولو د حيثه کلک او سخت دی، او که هغه څوک کلک دی کوم چې مونږ د دوی څخه په غير په اسمانونو او ځمکو کښې پيدا کړي دي؟

پوره څرګنده ده چې مونږ ته د هيڅ شي پيدا کول څه سختي نه لري، ايا همدوی نه ګوري چې مونږ همدوی د پلار (آدم ﷺ) په ملحوظ د سرېښناکې ختې څخه پيدا کړي دي؟، نو په همدې بنياد مونږ کامل قدرت لرو چې د مرګ څخه وروسته يې يو خل بيا د قبرونو څخه راپورته کړو او ژوند ورعنايت کړو.

که بالفرض المحال الله ﷻ شریک درلودی نو نه به د مشرقونو او مغربونو نظام دوام موندلی وی او نه به د شیطانانو د غوږ نیونې مخنیوی شوی وی او داسې نور.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: که څوک وایي چې: تاسو د [النحل:۵۷] ایت لاندې لیکلي دي چې پرښتې نه مذکرې دي او نه مونثې دي، او مذکر ضمائر ورته فقط په دې اعتبار راجع کېږي چې تذکیر د تانیث په نسبت اصل دی: نو پوښتنه دا ده چې: دلته د "الصّافّات، الزّاجرات، التّالیات" کلمې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په شمول اکثرو علماوو کرامو په پرښتو سره تفسیرې کړي دي[۱]، حال دا چې ذکر شوې کلمې په ترتیب سره د "صَافة، زَاجرَة، تَالِیَة" د کلماتو جمعې دي چې دغه درېواړه مونثې مفردې کلمې دي؟!

مونږ وایو چې: د ذکرو شوو کلماتو موصوفات د پرښتو جماعتونه او ډلې دي، که بالفرض موصوفات یې د پرښتو اشخاص وی نو اعتراض به وارد شوی وی، نو مونږ ترې داسې تعبیر کوو چې: "جَمَاعَة صَافة، جَمَاعَة زَاجرة، جَمَاعَة تَالِیَة".

بیا په دوهم ځل سره په "صَافّات، زَاجرَات، تَالِیَات" سره جمعه شوي دي نو که څوک ورته د جمع الجمع لقبونه ورکړي هم باک یې نشته[۲].

ب: داسې معلومېږي چې د پرښتو عبادت هم د صفونو په ډول سره صورت نیسي لکه چې الله ﷻ د پرښتو د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ ٱلصَّآفُّونَ﴾ [الصآفات:۱۶۵] یعنې پرښتې وایي چې: مونږ د الله ﷻ اولادونه نه یاستو، بلکې د ده ﷻ بندګان یاستو چې په صفونو سره ورته په دوامداره توګه عبادت کوو.

په مونږ باندې په عبادت (لمانځه) کښې د پرښتو غونډې صفونه درول هم سنت ګرځولي شوي دي، چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث شریف کښې فرمایلي دي چې: «جُعِلَتْ صُفُوفُنَا كَصُفُوفِ الْمَلَائِكَةِ»[۳] یعنې کومې بهترۍ چې مونږ ته الله ﷻ راپېرزو کړي دي، د هغو څخه یوه دا ده چې زمونږ صفونه یې د پرښتو د صفونو غونډې ګرځولي دي.

ج: د "زَاجرَات" کلمه اصلاً د "زَجْرَة" څخه اشتقاقه شوې ده، د "زَجْرَة" کلمه د چیغې او شړلو (ټکان ورکولو) مجموعې ته وضعه شوې ده خو کله-کله یې په یوازې چیغې او یوازې شړلو باندې هم اطلاق کېږي[۴].

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲؛ الدر المنثور ج۷ ص۷۸؛ أضواء البیان ج۶ ص۶۷۱
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۹۳
(۳) صحیح مسلم ج۱ ص۱۹۹
(۴) مفردات الراغب ص۲۱۶

په دې مقام کښې د پرښتو هغو ډلو ته د "زَاجِرَات" لقب ورکړی شوی دی کومې چې د اوامرو په سرته رسولو بوختې دي، لکه د وریځې خورول او د باران ورول، د یوه کافر قوم هلاکول او داسې نور؛ نو شاید چې د شیطانانو شړل او په شغلو باندې ویشتل به هم د همدغو ګروپونو دنده وي چې په راتلونکو ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

د همدغو پرښتو څخه الله ﷻ په بل ایت کښې داسې تعبیر کړی دی چې: ﴿ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾ [النحل: ۵۰] یعنې او پرښتې د الله ﷻ داسې مخلوق دی چې هغه کار کوي په کوم باندې چې د الله ﷻ د پلوه مامور کړی شي.

د: د پرښتو کومو ډلو ته چې په ﴿ فَالتَّـٰلِيَـٰتِ ذِكْرًا ﴾ سره اشاره شوې ده، دا د هغو ډلو څخه عبارت دي کوم چې پیغمبرانو ته په وحې استولو او صالحو بندګانو ته په الهام وراچولو باندې مکلفیت لري، چې په بل ایت کښې ترې داسې تعبیر نازل شوی دی چې: ﴿ فَالْمُلْقِيَـٰتِ ذِكْرًا ﴾ [المرسلات: ۵] یعنې نو بیا د پرښتو په هغو ډلو باندې سوګند دی کومې چې مناسبو اشخاصو ته د ذکر (پند او وحې) وراچوونکې (ور رسوونکې) دي.

هـ: کله چې الله ﷻ په خپل کوم مخلوق باندې سوګند یاد کړي نو په حقیقت کښې همغه مخلوق د سوګند جواب اثباتوي.

نو په دې مقام کښې د پرښتو ذکرو شوو ډلو ته خکه تخصیص ورکړی شوی دی ترڅو مشرکانو ته ورڅرګنده کړی شي چې د الله ﷻ سره د پرښتو اړیکه صرف بندګي او مخلوقیت دی، که بالفرض المحال اړیکه یې ورسره ولدیت وی ـ لکه چې کفار پرې قول کوي ـ نو هغوی به ورته د نورو بندګانو غوندې په عبادت کښې قطارونه-قطارونه نه دریدلې، او د نورو اطاعت کوونکو غوندې اطاعت به یې نه کولی.

همدغه مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ ...لَيَقُولُونَ ۝ وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴾ [الصآفات: ۱۵۱، ۱۵۲] یعنې اګاه اوسئ چې د مشرکانو د دروغو څخه دا خبره هم ده چې دوی وايي چې الله ﷻ ضرور ولد لري (پرښتې بنات الله دي) حال دا چې کفار هرو مرو دروغژنان دي.

و: که څوک وايي چې: ایا د شرعي احکامو د اثبات دپاره سوګند یادول کفایت کوي حال دا چې مشرکان او کفار د قطعي دلایلو څخه انکاري دي؟

مونږ وایو چې: د همدې پوښتنې جواب د [یونس: ۵۳] ایت لاندې ښه مشرح لیکلی شوی دی ـ والحمد لله ﷻ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو. خو دومره ورباندې وراضافه کوو چې ذکر شوی اعتراض خو به په هغه وخت کښې په ځای وی چې سوګندونه په دلایلو سره نه وی تعقیب شوي، حال دا چې د دلایلو لړی ورسره متصله پیل شوې ده چې: ﴿ رَبُّ السَّمَـٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ ﴾ الآیات.

لږ څه معلومات

۲ـ په ﴿ وَرَبُّ الْمَشَـٰرِقِ ﴾ کښې لاندې معلومات په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: د "مَشَارِق" کلمه د "مَشرِق" جمعه ده چې د طلوع او راختلو په ځای (ختیځ) باندې دلالت کوي.

ب: په دې باندې علاوه په دې مقام کښې د "وَرَبُّ الْمَغَارِبِ" کلمات هم مراد دي چې هر شی په خپل ضد باندې د اشارې په توګه لاربنوونه کوي، بلکې په بل ایت کښې وربانديې صراحت شوی دی چې: ﴿ فَلَآ أُقۡسِمُ بِرَبِّ ٱلۡمَشَٰرِقِ وَٱلۡمَغَٰرِبِ ﴾ [المعارج: ۴۰] یعنې نو (دغسې) نه ده (لکه چې کفار خیال کوي) د مشرقونو او مغربونو په رب ﷻ باندې سوګند دی چې مونږ کامل قدرت لرو.

ج: که څوک وایي چې: لمر خو یو مشرق او یو مغرب لري نو څه وجه ده چې دلته د ﴿ ٱلۡمَشَٰرِقِ ﴾ کلمه جمعه نازله شوې ده؟

مونږ وایو چې:

اول: دلته د ټولو ستورو مشرقونه او مغربونه مطلب دي چې لمر او سپوږمی هم پکښې شامل دي[1]، لکه چې وریسې پیوسته د ستورو ذکر نازل شوی دی.

دوهم: دلته یوازې د لمر د راختلو ځایونه مراد دي چې په توحید باندې په ډېر خرګند ډول سره دلالت کوي، د همدې کبله ابراهیم ﷺ د نمرود کافر په وړاندې د لمر په راختېژولو باندې استدلال ونیوه، چې بشپړ بیان یې د [البقرة:۲۵۸] ایت لاندې تېر شوی دی والحمد لله ﷻ.

پاتې شوه دا خبره چې د "مَشَارِق" د جمعیت وجه څه ده؟ نو د دې جواب دا دی چې:

د [التوبة:۳۶] ایت لاندې لیکلی شوي دي چې شمسي کال د درې سوو پنځه شپېتو (۳۶۵) ورځو او شپږو ساتونو د مجموعې (۳۶۵,۲۵) څخه عبارت دی. نو که د محاسبې د اسانی دپاره د کسر (شپږو ساتو) او د پنځو (۵) ورځو څخه نظر واړوو لکه چې ځینو مفسرینو کرامو ترې اړولی دی[2]، نو وبه وایو چې لمریز (شمسي) کال د درې سوه او شپېتو (۳۶۰) ورځو مجموعه ده.

د حمل څخه نیولې آن د سنبلې تر آخره پورې (شپږ میاشتې) لمر په بېل-بېل مشرق کښې راخېژي، چې ټول تعداد یې یو سلو اتیا (۱۸۰) مشرقونو ته رسېږي، دغو مشرقونو ته د اوړي د مشرقونو لقب ورکول کېږي.

بیا د میزان د اول څخه د حوت تر آخره پورې لمر بېرته ستنېږي او د ذکرو شوو مشرقونو څخه تر یو سلو اتیا (۱۸۰) ورځو پورې په معکوسه توګه خپله دوره پیل کوي ترڅو چې په شپږو میاشتو کښې ذکر شوی مشرقونه پوره کړي. دغو مشرقونو ته په ذکر شوي لحاظ سره د منې یا ژمي د مشرقونو لقب ورکول کېږي.

نو د "مَشَارِق" د کلمې د جمعیت وجه دا ده چې: په ایت شریف کښې یوازې د اوړي د مشرقونو مجموعه (۱۸۰)، او یا یوازې د ژمي د مشرقونو مجموعه (۱۸۰)[3]، او بالآخره یا د ټولو مشرقونو

[1] روح المعاني ج۳ ص۶۷
[2] البحر المحیط ج۹ ص۹۰
[3] المحرر الوجیز ج۱۳ ص۲۲۰

مجموعه درې سوه شپېته (۳۶۰) په نظر کښې نيولې شوې ده.

او که د اوړي او ژمي مشرقونو ته د دوه وو مجموعو په لحاظ وکتلی شي نو د دوه مشرقونو اطلاق وربانديې کېږي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ ﴾ [الرحمن:۱۷].

هو! د مشرقونو جهت او طرف ته په مفردې کلمې سره اشاره کېږي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ قَالَ رَبُّ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَآ ﴾ [الشعراء:۲۸] يعنې موسى ﷺ فرعون مخاطب کړ او رب العالمين يې وروپېژاند، ورته يې وويلې چې: رب العالمين د شرقي طرف او غربي طرف او د هغه شي رب دی کوم چې د دغو دواړو طرفونو ترمنځ موقعيت لري.

يادونه

۳ـ په ﴿ إِنَّا زَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا ﴾ الآيات- کښې د ستورو او شيطانانو څه حالاتو ته اشاره شوې ده خو همدا موضوع مونږ د [الحجر:۱۶] ايت لاندې ښه پوره څېړلې ده والحمد لله ﷻ چې بيا يې نه شو څېړلی چې کتاب اوږد نه شي.

خو د دې مقام په لحاظ سره دلته لاندې معلومات د الله ﷻ په توفيق ليکو:

الف: په ﴿ وَحِفْظًا مِّن كُلِّ شَيْطَٰنٍ مَّارِدٍ ﴾ کښې د "حِفْظًا" کلمه په مقدر "حَفِظْنَاهَا" سره منصوبه ده، او مجموعه جمله په ﴿ زَيَّنَّا ﴾ باندې عطفه ده.

په دې باندې علاوه د ﴿ مَّارِدٍ ﴾ کلمه د "مرداء" څخه اشتقاقه شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:۱۱۷] ايت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده چې د هغو شګو نوم دی کومې چې د نباتاتو څخه خالي او لوڅې وي، شيطان ته ځکه دغه (مَارِد) لقب ورکول کېږي چې د هر خير څخه او د الله ﷻ د اطاعت څخه لوڅ پوڅ دی، نو که مونږ ترې په سرکشه باندې تعبير وکړو هم څه باک يې نشته.

ب: په ﴿ لَّا يَسَّمَّعُونَ إِلَى ٱلْمَلَإِ ٱلْأَعْلَىٰ ﴾ کښې د ﴿ لَّا يَسَّمَّعُونَ ﴾ کلمه په اصل کښې "لَا يَتَسَمَّعُونَ" ـلکه "لَا يَتَكَرَّمُونَ"ـ وه، بيا "ت" په "س" بدله شوه او په اصلي "س" کښې مدغمه شوه نو "لَا يَسَّمَّعُونَ" ترې جوړه شوه، خو د "تَفَعُّل" باب دلته په تکلف او مشقت باندې دلالت کوي، چې شيطانانو ته د غوږ نيول اسان کار نه دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ٱلْمَلَإِ ٱلْأَعْلَىٰ ﴾ ټولګی د پرښتو د ټولګي څخه عبارت دی چې عالي شان لري او د عصيان څخه معصومې دي[1]، شايد چې دلته به هغو ټولګيو ته اشاره وي د کومو څخه چې وړاندې په ﴿ فَٱلزَّٰجِرَٰتِ زَجْرًا ﴾ سره تعبير شوی دی، ځکه چې همدغه د اوامرو اجراء کوونکی ټولګی به د اجراء څخه وړاندې په خپلو منځو کښې خپل ماموريتونه څرګندوي، چې مونږ بايد نن دا کار وکړو، او سبا ته هغه، او داسې نور.

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۷۹

ج: په ﴿ دُحُورًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴾ کښې د ﴿ دُحُورًا ﴾ کلمه د "يُقْذَفُونَ" دپاره مَفعُول لَهُ ده[۱] او د شړلو (لرې کولو) معنی ورکړي[۲].

یعنې شیطانان د پرښتو عالي ټولګیو ته په داسې حال کښې په زحمت سره غوږ نیوی کوي چې د شړلو او لرې کولو دپاره د هره جانبه ویشتلی کېږي.

همدارنګه په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ وَاصِبٌ ﴾ کلمه د "دَائِمٌ" سره مرادفه ده[۳]، که څه هم ځینو مفسرینو کرامو دوامداره عذاب د اُخروي عذاب څخه کنایي اخستی دی[۴]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا عذاب به د دنیاوي عذاب څخه کنایي وي. یعنې غوږ نیوونکو شیطانانو ته په ستورو باندې ویشتل کېدل دائمي عذاب ګرځولی شوی دی چې ډېر کم شیطان ترې بچ کېږي؛ په همدغه مطلب باندې متصله استثناء دلالت کوي.

د : په ﴿ إِلَّا مَنْ خَطِفَ ٱلْخَطْفَةَ ﴾ الآية- کښې د لاندې ټکو شرحه ولولئ:

اول: مفسرینو کرامو په ﴿ إِلَّا مَنْ ﴾ کښې د ارتباط په لحاظ متعدد احتمالات لیکلي دي[۵]، خو بهتره دا ده چې دا کلمات د ﴿ لَّا يَسَّمَّعُونَ ﴾ د جملې څخه استثناء واقع شوي دي[۶].

دوهم: د ﴿ ٱلْخَطْفَةَ ﴾ کلمه په سرعت سره د یوه شي تښتولو ته وضعه شوې ده[۷] او د "ة" توری پکښې د یو کرت په تښتولو باندې دلالت کوي چې د تقلیل معنی ترې راخېژي.

درېیم: د ﴿ شِهَابٌ ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۷] ایت لاندې شرحه کړې ده، چې د بَل کړی شوي اور د شغلې معنی ورکوي.

څلورم: د ﴿ ثَاقِبٌ ﴾ کلمه د "ثَقَبَ" ـلکه "ضَرَبَ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د سوري کولو او څېرولو معنی ورکوي[۸].

شاید چې په دې مقام کښې د ستوري شغلې ته ځکه د "ثَاقِب" لقب ورکړی شوی وي چې په توره شپه کښې روښانه لاره جوړوي، ته به وایې چې تیاره یې څیرې او سوری کړه.

نو د پاسنیو ټکو په ملحوظ سره د ایت شریف د معنی حاصل داسې راخېژي چې: د پرښتو ټولګیو ته د هر طرفه د ویشتلو د کبله شیطانان په مشقت سره هم غوږ نه شي نیولی، مګر هغه شیطان ورته څه ګوډومات غوږ نیسي کوم چې په تښتولو سره څه ډېر لږ خبر وتښتوي، خو دغه هم سمدستي په تېزه شغله باندې تعقیبېږي او ویشتلی کېږي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۷۰
(۲) مفردات الراغب ص۱۶۷
(۳) لسان العرب ج۱ ص۷۹۷
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۵ ص۳
(۵) المحرر الوجيز ج۳ ص۲۲۲؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۶۶
(۶) البحر المحيط ج۹ ص۹۳
(۷) لسان العرب ج۹ ص۷۵
(۸) القاموس المحيط ج۱ ص۴۱۱

لزب یا لزوب څه معنی؟

۴_ په ﴿ مِّن طِينٍ لَّازِبٍ ﴾ کښې د ﴿ لَّازِبٍ ﴾ کلمه د "لَزَب" _لکه "ضَرَب"_ او یا د "لُزُوب" _لکه "نُزُول"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "لَزَب" یا "لُزُوب" دې ته وايي چې د یوه شي اجزاء څیني په څینو نورو کښې ننوځي[۱] لکه خټه چې په اړولو او را اړولو سره پخه شي، او اوړه په اغږلو سره کډوډ شي.

څرنګه چې د خټې د پخولو سره سرېښنت لازم دی نو ځکه عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د ﴿ طِينٍ لَّازِبٍ ﴾ کلمات په سرېښناکه خټې سره تفسیر کړي دي[۲].

یعنې ای بنیادمانو! مونږ تاسو د آدم علیه السلام په اعتبار سره د سرېښناکې او اغږل شوې خټې څخه پیدا کړي یاست، نو کله چې تاسو خاورې شئ ایا مونږ قدرت نه لرو چې دوهم ځل مو همدغه خاورې خټه وګرځوو او ستاسو کالبوتونه ترې جوړ کړو او په ارواګانو سره مو بېرته راژوندي کړو؟

﴿ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ۝١٢ وَإِذَا ذُكِّرُوا۟ لَا يَذْكُرُونَ ۝١٣ وَإِذَا رَأَوْا۟ ءَايَةً يَسْتَسْخِرُونَ ۝١٤ وَقَالُوٓا۟ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ۝١٥ أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَٰمًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ۝١٦ أَوَءَابَآؤُنَا ٱلْأَوَّلُونَ ۝١٧ قُلْ نَعَمْ وَأَنتُمْ دَٰخِرُونَ ۝١٨ فَإِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَٰحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يَنظُرُونَ ۝١٩ وَقَالُوا۟ يَٰوَيْلَنَا هَٰذَا يَوْمُ ٱلدِّينِ ۝٢٠ هَٰذَا يَوْمُ ٱلْفَصْلِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ۝٢١ ﴾

[۱۲] بلکې ته (ای پیغمبره! د مشرکانو د انکار څخه) تعجب کوې او مشرکان (په انکار باندې علاوه) ملنډې هم وهي.

[۱۳] او کله چې ورته پند (نصیحت) ورکړی شي نو دوی تذکر نه کوي (پند نه اخلي).

[۱۴] او کله چې دوی (په خپلو سترګو ستا د نبوت) نښه وګوري نو دوی لا زیاتې مسخرې کوي (او لا زیاتې ملنډې وهي).

[۱۵] او (د ملنډو په ترڅ کښې) وايي چې دغه (خارق العاده چې مونږ ولید) نه دی مګر څرګند جادو (کوډې) دي. (او دا ځکه چې):

[۱۶] ایا کله چې مونږ مړه شو او مونږ خاورې او هډوکي شو، ایا مونږ یقیناً ضرور (د قبرونو څخه بېرته) راپورته کړی شوي یاستو؟

[۱۷] ایا مونږ او زمونږ اولني (مړه شوي) پلرونه هم (ضرور د قبرونو څخه راپورته کړی شوي دي؟).

[۱۸] (ته ورته په جواب کښې) ووایه چې: هو، په داسې حال کښې (راپورته کړی شوي یاست) چې تاسو به د ذلت (او خجالت) درلودونکي یاست.

[۱۹] ځکه چې یقیناً بېرته راژوندي کېدل (په شپېلۍ کښې فقط) یوه چیغه (او یو اواز) دی،

(۱) لسان العرب ج۱ ص۷۳۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۳

نو ناڅاپه (او سمدستي) به ټول خلک (د قبرونو څخه راپورته کړی شوي وی او) ګوري (بد چې څه به ورسره وکړی شي).

[۲۰] او کفار به (په دغه وخت کښې) ووايي: ای زمونږ افسوسه! دغه د جزا ورځ ده (چې مونږ نرې په دنیا کښې انکار کاوه).

[۲۱] (او د پرښتو د پلوه به ورته وويلی شي چې: هو!) دغه د فیصلې هغه ورځ ده کومه چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې د دروغو نسبت به مو ورته کاوه (او باور به مو ورباندې نه کاوه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید دلایل نازل شوي وه او په ایتونو کښې د کفارو او مشرکانو عکس العمل ته اشاره شوې ده، چې خلاصه یې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! د توحید د قوي دلایلو د بیان څخه وروسته اوس په خپل اُمت باندې د کفارو عکس العمل قرائت کړه چې د زیات جهالت او عناد څخه نمایندګي کوي. هغه دا چې:

الف: کفار په خپله کفري عقیده باندې د عناد د کبله کلک دي خو د دې سره ـسره نه د توحید ذکر شوي دلایل ردولی شي او نه د خپلو کفریاتو دپاره کوم دلیل اقامه کولی شي.

بلکې نور خلک لا څه چې ته پخپله د کفارو د بلا دلیله انکار څخه تعجب کوې او ورته حیران یې چې په څومره لوی جهالت کښې پراته دي.

ب: د زیات تعجب حال یې لا دا دی چې په انکار باندې علاوه په توحیدي عقیدې باندې ملنډې هم وهي.

ج: کله چې ورته د دوی د ښېګڼې دپاره پند ورکړی شي چې انکار او ملنډې پرېږدئ او د توحید عقیده خپله کړئ، نو دوی پند نه قبلوي او خپل غوږونه ورباندې کاڼه اچوي.

د: او کله چې خارق العاده کار وګوري چې د توحید د عقیدې په حقانیت باندې دلالت کوي، لکه د سپوږمۍ ټوټه کېدل، نو په ملنډو او مسخرو کښې لا زیادت وکړي. آن تر دې چې دوی په ملنډو سره وايي چې:

هـ: یقیناً دغه خارق العاده کار ښکاره جادو او کوډې دي.

و: په مسخرو سره دا پوښتنه هم مطرحه کوي چې: ایا کله چې مونږ مړه شو او بدنونه مو خاورې شي او په ځمکه کښې تیت پرک شي، ایا مونږ به هرومرو بیا راپورته کړی شوي او ژوندي کړی شوي یاستو؟ او ایا زمونږ پخواني پلرونه به هم بېرته راژوندي کړی شي، حال دا چې دوی ټول په خاورو کښې خاورې شوي او ورک شوي دي؟

۲ـ ای پیغمبره! ذکرو شوو معاندینو (د بعث بعد الموت منکرینو) ته ووایه چې:

الف: هو! تاسو او ستاسو پخواني پلرونه به هرو مرو او ضرور د دوهم ځل دپاره راژوندي کړی شئ او په داسې حال کښې به د الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شئ چې د ډېر ذلت او حقارت سره به مخامخ یاست، ډېر به خجله او ډېر به شرمنده یاست. او دا ځکه چې:

ب: دغه بیا ژوندي راپورته کول څه مشکل کار نه دی او نه اوږد وخت ته اړتیا لري بلکې په دوهم ځل شپېلۍ کښې فقط یوه کړیکه ده، چې د همدغې یوې کړیکې سره سم به ټول مړي د خپلو قبرونو څخه را اوچت شي او د محشر په میدان کښې به د حساب کتاب دپاره ودرولی شي، او دې ته به منتظر وي چې اوس به څه پېښېږي.

ج: په دغې ورځ کښې به د بعث بعد الموت منکران په حسرت سره ووايي چې: ای زمونږ افسوس او حسرته! راشه چې همدا دې وخت دی. دا د جزا هغه ورځ ده چې په دنیا کښې وریاندې مونږ باور نه درلود او په شدت سره ترې انکاري وو، بلکې ملنډې او مسخرې به مو ورپورې کولې.

د: بیا به همدغو کفارو ته د دوی د زیات تخجیل او تذلیل دپاره وویلی شي چې دا د فیصلې هغه ورځ ده کومې ته چې تاسو په دنیا کښې د دروغو نسبت کاوه او عقیده مو وریاندې نه کوله.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په دې ایتونو کښې د "يَسْخَرُونَ" او د "يَسْتَسْخِرُونَ" دوه کلمې نازلې شوې دي چې لومړۍ کلمه د مجردو څخه ده او دوهمه د مزیدو څخه اشتقاقه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې د دغو دواړو کلمو په معنی کښې څه فرق شته؟

مونږ وایو چې: مفسرین کرام[1] د دې پوښتنې په جواب کښې وايي چې:

الف: دلته مجرد او مزید په یوه معنی سره دي چې ملنډې وهل دي، او تفاوت یې تفنن في العبارة دی.

ب: په ﴿ يَسْتَسْخِرُونَ ﴾ کښې د طلب معنی زیاته ده. یعنې کله چې مشرکان خارق العاده کار وګوري لکه شق القمر او نور، نو دوی د لېدونکو څخه دا غوښتنه کوي چې ملنډې وریاندې ووهي او د جادو لقب ورکړي.

تبصره

۲ـ مونږ ته دوهم شق غوره برېښي چې د تورو زیادت د معنی په زیادت باندې دلالت کوي، خو د معنی زیادت دلته د نورو څخه د ملنډو مطالبه نه ده بلکې په ملنډو کښې مبالغه ده، چې د سحر په لقب ورکولو څرګنده شوې ده، لکه چې متصل ایت شریف وریاندې دلالت کوي.

نحوي تحلیل

۳ـ په ﴿ أَوَءَابَآؤُنَا ٱلۡأَوَّلُونَ ﴾ کښې د "آبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ" کلمات مبتدأ ده، او خبر یې مقدر دی چې مونږ ترې په "لَمَبْعُوثُونَ" باندې تعبیر کولی شو[2]، چې مذکور ﴿ لَمَبۡعُوثُونَ ﴾ وریاندې دلالت کوي. یعنې او ایا زمونږ پخوانې مړه شوي پلرونه به هم بېرته د قبرونو څخه راپورته کړی شي؟!

(۱) المحرر الوجیز ج۱۳ ص۲۲۴
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۷۷

یادونه

۴_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الصافات:۲] ایت لاندې لیکلي دي چې د "زَجْرَةٌ" د کلمې کله-کله په بوازې چیغه او کړیکه باندې هم اطلاق کېږي. په دې مقام کښې تر ې همدغه معنی مراده ده؛ لکه چې په [یس:۵۳] ایت کښې ورباندې صراحت نازل شوی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ﴿ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ ﴾ کښې د "هِيَ" ضمیر د "بَعْثَة" کلمې ته راجع دی، په کومې باندې چې مقام دلالت کوي.

یعني: نو د قبرونو څخه د مړو ژوندي راپورته کول بل شی نه دی (کوم اشکال نه لري) فقط په شپېلۍ کښې د دوهم ځل دپاره یوه چیغه او یو اواز دی چې د اسرافیل ؑ د پلوه به صورت ونیسي.

﴿ ٱحْشُرُواْ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَأَزْوَٰجَهُمْ وَمَا كَانُواْ يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَٱهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ ۖ إِنَّهُم مَّسْـُٔولُونَ ﴿٢٤﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ ٱلْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُوٓاْ إِنَّكُمْ كُنتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ ٱلْيَمِينِ ﴿٢٨﴾ قَالُواْ بَل لَّمْ تَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُم مِّن سُلْطَٰنٍۭ ۖ بَلْ كُنتُمْ قَوْمًا طَٰغِينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَآ ۖ إِنَّا لَذَآئِقُونَ ﴿٣١﴾ فَأَغْوَيْنَٰكُمْ إِنَّا كُنَّا غَٰوِينَ ﴿٣٢﴾ فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِى ٱلْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾ إِنَّهُمْ كَانُوٓاْ إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُوٓاْ ءَالِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍۭ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَآءَ بِٱلْحَقِّ وَصَدَّقَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾ إِنَّكُمْ لَذَآئِقُواْ ٱلْعَذَابِ ٱلْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۲۲] (ای پرښتو!) تاسو هغه کسان راغونډ کړئ کومو چې (په دنیا کښې) ظلم کړی وه (کفر یې غوره کړی وه) او د دوی امثال (همعقیده خلک هم) او هغه (بوتان) هم چې دوی به یې (هلته) عبادت کاوه.

[۲۳] (البته) د الله ﷻ څخه په غیر، نو (مختلف ګروپونه ترې جوړ کړئ او بیا) د سوزونکي اور (دوزخ) لاره وروښایست (په همدغې لاره باندې یې سوق کړئ).

[۲۴] او (په دغې لاره کښې) یې لږ ودروئ (ځکه چې) یقیناً (د تهدید او توبیخ دپاره) دوی پوښتلي شوي دي (پوښتنه ترې کېږي چې):

[٢٥] تاسو لره څه دي چې (په دغې وروستنۍ مرحله کښې هم) يو تربله کومک نه کوئ؟

[٢٦] (دوی يو تربله کومک نه شي کولی) بلکې دوی به په دغې ورځ کښې (هرڅوک د خپل خپل ځان دپاره) سلامتي غوښتونکي وي (او بس).

[٢٧] او د کفارو ځينې به (د قيامت په ورځ) په ځينو نورو مخ وروارړوي (او پره به پرې واچوي البته) په داسې حال کښې چې يو تربله به پوښتنې کوي (او داسې سوال جواب به سره وکړي چې).

[٢٨] دوی (کشران او پيروان) به (مشرانو ته) ووايي چې: يقيناً تاسو په دنيا کښې وئ چې مونږ ته به مو د ښي طرفه (بلکې د هره طرفه په دې غرض) راتګ کاوه (چې مونږ کفري عقيده خپله کړو).

[٢٩] دوی (مشران) به (ورته په جواب کښې) ووايي چې: (دغسې نه ده) بلکې تاسو (په دنيا کښې وئ چې) ايمان راوړونکي نه وئ.

[٣٠] او مونږ لره په تاسو باندې (هلته) هيڅ سلطه نه وه (چې ستاسو په زړونو باندې مو حاکميت درلودلی وی) بلکې تاسو سرکشه قوم ياست (هلته مو سرکشي کوله).

[٣١] نو په مونږ (کشرانو او مشرانو ټولو) باندې زمونږ د رب ﷻ (د تعذيب) خبره ثابته شوې ده، (نو) يقيناً مونږ (ټول) هرومرو (د عذاب) څکونکي ياستو.

[٣٢] نو (لنډه دا چې) مونږ تاسو (د وسائلو په لحاظ) بې لارې کړئ (خو تاسو بې لارې په اختيار سره قبوله کړه) يقيناً مونږ (پخپله په اختيار سره) ګمراه شوي وه (نو زمونږ او ستاسو هيڅ فرق نشته په اصل کفر کښې يو برابر ياستو).

[٣٣] نو (ای پيغمبره!) ټول کفار به په دغې ورځ په (اصل) عذاب کښې شريکان (يو برابر) وي (خو په څرنګوالي کښې به سره توپير ولري).

[٣٤] يقيناً مونږ د مجرمانو سره دغسې (چال چلند) کوو.

[٣٥] يقيناً دوی (نن ورځ) دي چې (د تلقين دپاره) ورته وويلی شي چې لَآ إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰهُ (تاسو هم دغه کلمه ووایاست)، نو تکبر کوي (او د ويلو څخه يې ډډه کوي).

[٣٦] او (په تعجب سره) وايي چې: ايا مونږ خامخا د يوه ليوني شاعر دپاره د خپلو معبودانو پرېښودونکي ياستو؟

[٣٧] (دا پيغمبر ليونی او شاعر نه دی) بلکې په حقه سره (ورته) ورغلی دی او د (پخوانيو ټولو) پيغمبرانو تصديق کوونکی دی.

[٣٨] (ای کفارو!) يقيناً تاسو د دردناک عذاب څکونکي ياست.

[٣٩] او تاسو ته جزا نه درکوله کېږي مګر د هغو اعمالو چې تاسو ياست چې کوئ يې.

[٤٠] مګر د الله ﷻ مخلصان بندګان (ترې بچ دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو په وروستنيو دوه وو ايتونو کښې د قيامت ورځ د يوم الدين او يوم الفصل په لقبونو سره ياده شوې وه. د دې ايتونو څخه آن تر [٧٤] ايت پورې په همدغو دواړو لقبونو باندې

(۲۲) ... ته پوره رڼا نازله شوې ده، چې د ذکرې شوې مجموعې ایتونو د مطلب خلاصه داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه چې:
۱ـ الله ﷻ به د حشر په میدان کښې پرښتو ته امر وکړي چې:
الف: د هرې خوا څخه کفار راټول کړئ او د مؤمنانو څخه یې را جدا کړئ.
ب: بیا ترې د عقیدې په ملحوظ مختلف ګروپونه جوړ کړئ او د کفریاتو سیالان سره غونډ کړئ.
ج: په دې باندې علاوه د هرې ډلې او هر ګروپ سره هغه معبودان هم ضمیمه کړئ د کومو به یې چې په دنیا کښې عبادت کاوه او د الله ﷻ څخه په غیر به ورته په الوهیت معتقد وه.
د: د ګروپ بندۍ څخه وروسته هر یو ګروپ ته د دوزخ لاره وښایست چې ستاسو لاره دغه ده، په دنیا کښې تاسو د خپلو خانونو دپاره همدغه لاره غوره کړې وه او د جنت لارې ته مو شاوې اړولې وې.
۲ـ پرښتو ته به د ګروپ بندۍ څخه وروسته دا هم وویلی شي چې:
الف: تاسو دغه کفري ګروپونه ټول د یوې پوښتنې دپاره ودروئ چې د تخجیل او توبیخ دپاره ترې صورت ونیسي. هغه دا چې:
ب: ای کفارو! تاسو ټول د دوزخ په لاره باندې روان یاست او دغه دی په سات ګړۍ کښې به عابدین او معبودین او هم کشران او مشران په دوزخ کښې ورواچولی شئ: نو پوښتنه دا ده چې تاسو لره څه دي چې یو تربله کومک نه کوئ؟ ستاسو یو تربله دنیاوي لاپې شاپې څه شوې؟ ایا د دې څخه به هم په تاسو باندې کوم سخت حال درځي؟
۳ـ نو په دغه حال کښې به یو د بل سره په هیڅ ډول سره کومک نه شي کولی بلکې ټول به د خپلو- خپلو خانونو دپاره د سلامتیا غوښتونکي وي، او هرڅوک به په خپل غم اخته وي، چې کاش نجات مونده کړي، خو دا ارمان به د هیچا پوره نه کړی شي.
۴ـ ای پیغمبره! د قیامت د ورځې د حالاتو څخه یو حال دا دی چې:
الف: ځینې کفار به ځینو نورو ته پوښتنې راجع کړي او یوه ډله به په بلې باندې د کفر پړه ور واچوي، داسې چې:
ب: کشران او پیروان به خپلو مشرانو او رئیسانو ته ووایي چې مونږ ستاسو د لاسه د دغې بدې ورځې سره مخامخ شوو، او دا خکه چې:
اول: همدغه کفري لاره تاسو زمونږ دپاره خوښه کړې وه، او تاسو ورباندې د نجات د لارې او د خیر د لارې لقب اینښی وه.
دوهم: په همدغې لارې باندې د تللو په ارتباط تاسو د زور څخه هم کار اخست، چې مونږ پرې د مجبوریت د کبله تګ کاوه.
دریم: تاسو د همدغې لارې په بهترۍ باندې سوګندونه هم کول.
څلورم: تاسو د پیسو په زور ذکره شوې لاره په مونږ باندې قبوله کړې وه، په دنیا کښې مونږ فقیران وو او تاسو شتمن وئ.

لنډه دا چې تاسو د هرې ممکنې لارې څخه کار اخست ترڅو مونږ ستاسو دعوت قبول کړ او سمه لاره مو غلطه کړه.

ج: بالمقابل مشران به د خپلو پیروانو پړه ببرته په همغوی باندې ورواچوي او په لاندې ډول به یې رده کړي چې:

اول: دغسې نه ده لکه چې تاسو گومان کوئ بلکې په دنیا کښې تاسو پخپله ایمان راوړونکي نه وئ. او دا ځکه چې:

دوهم: که څه هم مونږ په تاسو باندې برلاسي وو مگر ستاسو په زړونو باندې خو زمونږ قدرت نه وه، مونږ خو نه شو کولی چې ستاسو په زړونو کښې په زور سره کفري عقیده ټینگه کړو.

دریم: تاسو پخپله سرکشه او د حد څخه تجاوز کوونکی قوم وئ او په خپله خوښه مو کفري عقیدې ته په زړونو کښې ځای ورکړی وه.

څلورم: نن ورځ په مونږ باندې پړه اچول تاسو ته هیڅ گټه نه شي رسولی، په مونږ او تاسو ټولو باندې د خپل رب ﷻ د عذاب خبره ثبوت ته رسېدلې ده نو هرومرو او ضرور مونږ او تاسو د عذاب څکونکي یاستو.

پنځم: هوا مونږ تاسو په دې معنی باندې نه یاست گمراه کړي چې کفري عقیده مو ستاسو په زړونو باندې تحمیله کړې وي، بلکې مونږ تاسو داسې بې لارې کړي یاست لکه څنگه چې مونږ پخپله بې لارې وو. یا په بل عبارت: لکه څنگه چې مونږ په اختیار سره کفري عقیده ټینگه کړې وه همدارنگه تاسو هم په خپل اختیار سره کافر شوي وئ ستاسو په زړونو باندې خو مونږ حاکمیت نه درلود.

۵ـ ای پیغمبره! څرنگه به چې د قیامت په ورځ ټول کفار (مشران او کشران) د کفري عقیدې په خپلولو باندې پړه وي او سوال جواب به ورته هیڅ گټه ونه شي رسولی، نو ټول به په عذاب کښې اشتراک ولري او ټول به د جنایتونو په تفاوت سره دوزخ ته په ابدي توگه ورواچولی شي. دا ځکه چې:

۶ـ ټول کفار (مشران او کشران) په دنیا کښې داسې دي چې:

الف: کله چې ورته وویلی شي: د توحید کلمه (لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ) ووایاست، او د الله ﷻ څخه په غیر د بل شي عبادت مه کوئ، نو دوی سمدستي تکبر کوي چې د توحید کلمه نه په خوله باندې لولوي او نه ورباندې عقیده کوي.

ب: په دې باندې علاوه ټول په تعجب سره وایي چې: ایا مونږ په یقین سره د خپلو معبودانو پرېښودونکي جوړ شو؟ دا هم د بل چا په خوله نه بلکې د یوه شاعر او لیوني په خوله؛ ایا دا کار د منلو وړ دی؟

۷ـ دغسې نه ده لکه چې کفار ورباندې قول کوي، نو دوی ته ورغلی پیغمبر شاعر او لیونی نه دی، بلکې دوی ته یې حق وروړی دی او واقعیتونه ورته بیانوي، او په دې باندې علاوه د پخوانیو ټولو پیغمبرانو تصدیق کوونکی دی.

ایا لیونی او شاعر واقعیات بیانولی شي؟ ایا د پخوانیو پیغمبرانو تصدیق کولی شي؟

۸_ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه کفار مخاطب کړه چې:
الف: یقیناً تاسو په غلطه لاره روان یاست، او هرومرو د دردناک عذاب څکونکي یاست (هیڅکله به ترې نجات مونده نه کړئ).
ب: دغه دردناک عذاب (دوزخ) تاسو د خپلو خانونو دپاره په خپله خوښه ګټلی دی او تاسو ته جزا نه درکولی کېږي مګر د هغو کړو وړو د کبله کوم چې تاسو یاست چې روزمره یې په عمل باندې اخته یاست.
ج: مګر د الله ﷻ مخلصان بندګان د دردناک عذاب څخه نجات موندونکي دي چې د توحید کلمه یې قولاً او عقیدتاً خپله کړې ده.

توضیحات

۱_ په ﴿ ٱحۡشُرُواْ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَأَزۡوَٰجَهُمۡ ﴾ کښې د "أَزْوَاج" کلمه اکثرو علماوو کرامو _د عمر ﷺ (امیر المؤمنین) او عبدالله بن عباس رضی الله عنهما (رئیس المفسرین) په شمول_ د یوې عقیدې او د یو مسلک په خلکو باندې تفسیره کړې ده[1]. یعنې الله ﷻ به پرښتو ته امر وکړي چې د میدان د مختلفو ځنډو څخه هغه کسان د خپلو سیالانو سره راغونډ کړئ کومو چې ظلم او کفر غوره کړی دی، او د هرې ډلې سره خپل دنیاوي باطل معبود هم یوځای کړئ او بیا یې د دوزخ په لاره روان کړئ، ترڅو دوی پوه شي چې باطل معبودان او خپل خاص ملګري ورته هیڅ ګټه نه شي رسولی.
همدا مضمون په لاندې نصوصو کښې ډېر ښه واضحه شوی دی چې:
الف: الله ﷻ د کفارو څخه مونږ ته خبر راکوي چې: ﴿ أَمۡ يَقُولُونَ نَحۡنُ جَمِيعٞ مُّنتَصِرٞ ﴾ [القمر:۴۴]
یعنې ایا کفار وایي چې: مونږ غټه متفقه ټولنه یاستو (یو تربله کومک کوونکي) او انتقام اخستونکي یاستو؟.
نو هلته به تهدیداً ذکره شوې خبره ورپه زړه کړی شي چې: ولې نن ورځ یو د بل سره کومک نه کوئ؟
ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «فَيَقُولُ أَلَا يَتْبَعُ كُلُّ إِنْسَانٍ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ»[2]
یعنې د قیامت په ورځ به رب العالمین ﷻ وفرمایي چې اګاه اوسئ چې هرښیادم دې هغه شي پسې لاړ شي (او د هغه پیروي دې وکړي) د کوم به یې چې په دنیا کښې عبادت کاوه.
نو په همدې بنیاد به بوت پرستان د بوتانو په تعدد سره ډلې ډلې شي او همدارنګه به په صلیبیانو او نورو کفري خلکو کښې بېلې بېلې ډلې جوړې شي.

استسلام څه معنی؟

۲_ په ﴿ بَلۡ هُمُ ٱلۡيَوۡمَ مُسۡتَسۡلِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ مُسۡتَسۡلِمُونَ ﴾ کلمه د "اِسْتِسْلَام" څخه اشتقاقه

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۴؛ الدر المنثور ج۷ ص۸۳؛ تفسیر الطبري ج۲۳ ص۴۷
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۲

شوي ده، چې په دې مقام کښې لاندې دوه معناوې درلودلی شي [۱]:

الف: چې "اِسْتِسْلام" د سلامتی د غوښتنې معنی ورکړي. یعني په دغې ورځ کښې به کفار د خپلو-خپلو خانونو دپاره د سلامتیا غوښتونکي وي، اما د بل چا سره کومک کول خو به د هیچا په خیال کښې هم نه تېرېږي.

ب: چې "اِسْتِسْلام" د انقیاد په معنی سره شي. یعني بلکې په دغې ورځ کښې به کفار الله ﷻ ته غاړې اېښودونکي وي، که بالفرض المحال د چا په توان کښې نصرت وي هم خپل ځان به یې وړاندې غلی کړی وي چې نصرت کول د انقیاد سره منافي کار دی.

د یَمِین معنی

۳ـ په ﴿ تَأْتُونَنَا عَنِ ٱلْيَمِينِ ﴾ کښې د "یَمِین" کلمه په دې مقام کښې متعددې معناوې درلودلی شي [۲] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د "یَمِین" کلمه د "یُمْن" ـلکه "غُلْف"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د خیر او برکت معنی ورکوي، یعني تاسو مونږ ته کفري عقیده د خیر او برکت لاره معرفي کړې وه چې خیر او برکت په همدې کښې دی.

ب: دغه کلمه د قوت او قدرت څخه کنایي ده، یعني: تاسو په مونږ باندې په دنیا کښې کفري عقیده د زور او قوت د لارې تحمیله کړې وه.

ج: دا کلمه د سوګند معنی ورکوي، یعني تاسو خو په دنیا کښې سوګندونه یادول چې کفري لاره حقه لاره ده او د مرګ څخه وروسته بیا ژوندون نشته.

د همدغه سوګند د لارې څخه ابلیس ـعلیه اللعنةـ آدم ؑ او حواء رضی الله عنها ته دوکه ورکړه او دواړه یې خطاء کړه، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴾ [الأعراف:۲۱] یعني او آدم ؑ او حواء رضی الله عنها ته ابلیس سوګند یاد کړ، چې یقیناً زه ستاسو دواړو دپاره خیر غوښتونکی یم او تاسو دواړو ته د ناصحینو د ډلې څخه یم.

تبصره

۴ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې دلته د "یَمِین" په کلمه باندې د مثال په توګه صراحت شوی دی او مطلب څلور واړه طرفونه دي، او څلور واړه طرفونه (وړاندې، وروسته، ښي، چپ) د مختلفو وسائلو څخه کنایي دي. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

ای مشرانو! مونږ په دنیا کښې څکه کفري عقیده خپله کړې وه، چې تاسو به مونږ ته په همدې هکله د هره طرفه راتګ کاوه او هره یوه وسیله به چې په ګمراه کولو کښې اغېزمنه واقع کېدله تاسو به د همغې وسیلې څخه کار اخست. د مثال په توګه:

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۲۸۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۷۴

(۲) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۴۹؛ زاد المسیر ج۶ ص۲۹۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۷۵؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۶۱

الف: تاسو زمونږ په ګمراه کولو کښې د وهلو او ډبولو څخه کار اخست.
ب: تاسو مونږ ته په همدې ملحوظ پيسې او دنياوي سامانونه راکول.
ج: د شهوتراني وسائل راته تاسو برابر کړي وه.
د: د ناروا نشرياتو څخه هم تاسو په همدې موخه کار اخست.
ه: د زنانه وو لوڅ پوڅ تصويرونه تاسو خورول.
و: په غزلياتو او سرودونو باندې تاسو صرفه نه کوله.
ز: د چوکۍ تمه به تاسو راکوله، او د مخالفت په صورت کښې به تاسو د چوکۍ څخه په عزل باندې تهديدولو، او داسې نور.

لنډه دا چې تاسو زمونږ په بې لارې کولو کښې په هيڅ شي باندې صرفه نه ده کړې، نو که بالفرض تاسو ذکر شوي وسائل په کار نه وی اچولي نو مونږ به نه وی ګمراه شوي او اوس به د دوزخ په لور نه وی سوق کړی شوي.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: ﴿ فَأَغْوَيْنَٰكُمْ ﴾ کښې د کفري مشرانو د خولو څخه اعتراف حکايت شوی دی چې "هو، مونږ تاسو ګمراه کړي ياست" حال دا چې د همدوی د خولو څه په ﴿ بَلْ كُنتُمْ قَوْمًا طَٰغِينَ ﴾ کښې انکار حکايت شوی دی. نو پوښتنه دا ده چې ايا د دغو دواړو حکايتونو ترمنځ منافات نشته؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي سوال جواب ته په ﴿ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُم مِّن سُلْطَٰنٍ ﴾ کښې اشاره شوې ده هغه دا چې:

رښتيا چې مونږ ستاسو په ګمراه کولو کښې د هرې وسيلې څخه کار اخستی وه، او په همدې ملحوظ مونږ ستاسو ګمراه کوونکي ياستو، اما ستاسو په زړونو باندې مونږ څه حاکميت نه درلود چې ستاسو اراده مو سلبه کړې وی، بلکې تاسو په خپله خوښه او په خپله اراده کفري لاره غوره کړې وه.

همدغه مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ أَغْوَيْنَٰهُمْ كَمَا غَوَيْنَا ﴾ [القصص: ۶۳] يعنې مشران به د الله ﷻ په حضور کښې د کشرانو اتهام داسې رد کړي چې: ای زمونږ ربه! مونږ دوی داسې ګمراه کړي وه لکه څنګه چې مونږ پخپله ګمرهان شوي وه.

يا په بل عبارت، کشرانو زمونږ غوندې بالاختيار کفري عقيده خوښه کړې وه، مونږ خو د دوی په زړونو باندې حاکميت نه درلود، نو مونږ د دوی د کفرياتو څخه برائت اعلانوو.

﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَٰكِهُ وَهُم مُّكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ فِي جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ عَلَيْهِم بِكَأْسٍ مِّن مَّعِينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَآءَ لَذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ ﴿٤٦﴾ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِندَهُمْ قَٰصِرَٰتُ ٱلطَّرْفِ عِينٌ ﴿٤٨﴾ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُونٌ ﴿٤٩﴾ ﴾

[۴۱] (ای پیغمبره!) دغه (مخلصین بندګان) چې دي، دوی ته معلومه روزي ده (یوازې الله ﷻ ته معلومه ده او بس).

[۴۲] (دا روزي) د میوجاتو (څخه عبارت ده چې د خوند او مزې دپاره به خوړل کېږي)، حال دا چې (هغوی ته به) عزت (او اکرام) ورکړی شوی وي.

[۴۳] (البته) د نعمتونو په جنت کښې (به معزز ګرځولی کېږي).

[۴۴] (هغوی به هلته) په تختونو باندې په داسې حال (ناست وي) چې یو بل ته به مخ وراړونکي وي (هلته به کینه او عداوت نه وي).

[۴۵] په هغوی باندې به (هلته د خدمتګارانو د پلوه) د بهېدونکي شرابو څخه ډکې پیالې تاوولی کېږي.

[۴۶] (داسې بهېدونکي شراب چې) تک سپین رنګه (به وي، او) څښونکو ته به خوند (مزه) ورکوونکي وي.

[۴۷] په دې شرابو کښې به په هیڅ ډول فساد نه وي او نه به د هغو د کبله جنتیان بې سده (بې عقله) ګرځولی شي.

[۴۸] او د جنتیانو په نزد به (هلته په خپلو خاوندانو باندې) د نظر لنډوونکې غټې سترګې لرونکې (ښځې) وي.

[۴۹] (دا ښځې به د ډېرو صفا او سپېځلو رنګونو لرونکې وي) لکه چې دوی (د ګردونو څخه) په پرده کښې ساتلې شوې هګۍ وي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مخلصو بندګانو څه اُخروي حالاتو ته اشاره شوې ده د کومو په ذکر باندې چې وړاندېنۍ مجموعه ختمه شوې وه. نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د مخلصو بندګانو د اُخروي حالاتو څخه په خپل اُمت باندې لاندې حالات قرائت کړه:

۱_ همدغو مخلصو بندګانو ته به جنت کښې داسې پاکیزه روزي ده چې یوازې الله ﷻ ته یې کم او کیف معلوم دی، او بس.

دغه روزي د ډول-ډول میوجاتو څخه عبارت ده، چې صرف د تلذذ او خوند دپاره به خوړل کېږي، نه د غذایت دپاره چې د لوږې مخه ورباندې ونیولی شي.

۲_ جنتیان به په جنت کښې برسېره په مادي نعمتونو باندې د روحي او معنوي نعمتونو خاوندان هم وي، هغه دا چې:

الف: دوی به هلته عزت او وقار درلودونکي وي او د نعمتونو په باغونو کښې به د خوشالۍ په حال کښې ګرځي راګرځي.

ب: هلته به جنتیان په تختونو باندې ناست وي، او یو به بل ته مخامخ ګوري او شا به نه وراړوي

او دا ځکه چې هلته کينه او عداوت نشته چې د يوه رنګ په بل باندې ښه ونه لګي.
۳ـ په دوی باندې به هلته د شرابو څخه ډکې پيالې (جامونه) تاوولی او ګرځولی کېږي، دې ته به اړ نه وي چې پخپله د هغو په لټه کښې شي. د هغو شرابو صفات دا دي:
الف: هغه شراب به د ميوجاتو او غذايي شيانو څخه زيښبلی شوي نه وي، بلکې هغه به د چينو شراب وي چې بهېږي به.
ب: هغه به تک سپين رنګ ولري، او د دنيا د شرابو غوندې به خيرن پيرن نه وي.
ج: هغه به د څښونکو (جنتيانو) دپاره ډېر مزه ناک او خوندور وي، بدخوندي به پکښې نه وي.
د: په دغو شرابو کښې په هيڅ ډول عيب او ضرر نشته، لکه چې د دنيا شراب د ډېرو عيبونو څخه ډک دي.
هـ: بالآخره جنتيان به د دغو شرابو څخه بې عقله (نبشه) نه ګرځولی کېږي چې د ليوني غوندې په اپلتو باندې سر شي.
۴ـ هلته به جنتيان مېرمنې او ښځې لري چې د دوی په وړاندې به په دائمي توګه موجودې وي، د هغوی ځينې امتيازي صفات دا دي:
الف: ذکرې شوې ښځې به د خپلو خاوندانو څخه په غير بل چاته نه ګوري بلکې نظر به يې په همدوی پورې اختصاص لري چې محبت يې په همدوی پورې خاص دی.
ب: دا جنتي ښځې به، حورې وي او که نورې، تکې تورې غټې سترګې لري.
ج: دا جنتي ښځې به په صافوالي کښې دومره صافې او پاکې وي لکه چې دوی د پوټکي لاندې هګۍ وي چې نه وربانديې ګرد لوېدلی وي او نه وربانديې د چا لاس لګېدلی وي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ ۝ فَوَٰكِهُ ﴾ کښې د ﴿ مَّعْلُومٌ ﴾ کلمه لاندې دوه تفسيرونه درلودلی شي:
الف: کوم نعمتونه چې جنتيانو ته په جنت کښې ورکولی کېږي د هغو پوره کم او کيف يوازې الله ﷻ ته معلوم دی، چې په دنيا کښې د هغو ځرنګوالی نه غوږونو اورېدلی دی او نه سترګو لېدلی دی او بالآخره نه د چا په زړه کښې تېر شوی دی.
همدې مضمون ته په [السجدة:۱۶] ايت کښې اشاره شوې ده، او همهلته د يوه قدسي حديث په روايت سره تفسير شوی دی والحمد لله ﷻ.
ب: که څه هم په جنت کښې نعمتونه زښت ډېر او په مختلفو ډولونو او خوندونو سره شتون لري، مګر تول به جنتيانو ته معلوم وي چې د فلانکي نعمت خوند او مزه داسې ده او د فلانکي هغسې ده[1]، نو چې هر ډول خوند او مزې ته يې اراده وشي همغه به د استفادې دپاره انتخابوي. که بالفرض هغوی ته يې کيفيات معلوم نه وي نو ډېر نعمتونه به ترې بې استفادې پاتې شوي وي.

[1] المحرر الوجيز ج۱۳ ص۲۳۱؛ تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۹۰

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ فَوَٰكِهُ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د ﴿ رِزۡقٞ مَّعۡلُومٞ ﴾ دپاره بیان واقع شوې ده. د "فَوَاكِه" کلمه د میوجاتو معنی ورکوي، او پوره واضحه ده چې میوجات د خوند او تلذذ په حیث خوړل کېږي، نه د غذا په حیث چې د لوږې مخه ورباندې ونیوله شي.

نو د مرغانو د غوښو په شمول هلته د هر ډول خوراک او څښاک څخه د تلذذ په حیث استفاده کېږي، نه په دې حیث چې د لوږې یا تندې مخه ورباندې ونیوله شي. همدې مضمون ته په [طه: ۱۱۸، ۱۱۹] ایتونو کښې اشاره شوې ده.

د سرور معنی

۲_ په ﴿ عَلَىٰ سُرُرٖ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴾ کښې د ﴿ سُرُرٖ ﴾ کلمه د "سَرِیْر" جمعه ده، چې د پاچایي تخت معنی ورکوي[1]، شاید چې د جنت چوکی به د "سُرُر" په نامه ځکه نومولې شوې وي چې دا کلمه د "سُرُور_لکه "غُرُور"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د خوشالۍ دپاره وضعه شوې ده، او پوره واضحه ده چې پاچایي تخت د خوشالیو څخه نمایندګي کوي.

جنتي شراب

۳_ په دې مقام کښې الله ﷻ د جنتي شرابو څو إمتیازات نازل کړي دي، چې ځینو وضاحتونه یې دا دي:

الف: دلته په ﴿ يُطَافُ عَلَيۡهِم ﴾ کښې د ﴿ يُطَافُ ﴾ صیغه مجهوله نازله شوې ده، چې طواف کوونکي معلوم نه دي، خو په بل ایت کښې معلوم شوي دي چې: ﴿ وَيَطُوفُ عَلَيۡهِمۡ غِلۡمَانٞ لَّهُمۡ ﴾ [الطور: ۲۴] یعني او په جنتیانو باندې به هلته د دوی غلامان (خدمتګاران) تاوېږي راتاوېږي.

عین مضمون ته په [الواقعة: ۱۷_ ۱۹] ایتونو کښې هم اشاره شوې ده، او په دې باندې علاوه په همدې ارتباط ډېر احادیث هم روایت شوي دي لاندې یو مثال یې ولولئ:

نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً الَّذِي لَهُ ثَمَانُونَ أَلْفَ خَادِمٍ»[2] یعني یقینًا د رتبې او درجې د حیثه أدنی جنتي هغه څوک دی کوم لره به چې اتیا زره خدمتګاران وي.

د کأس معنی

ب: په ﴿ بِكَأۡسٖ مِّن مَّعِينِۭ ﴾ کښې د "کَأس" د کلمې اطلاق په لاندې معناوو باندې کېږي[3]:

اول: هغه لوښی کوم چې د شرابو څخه ډک وي، برابره خبره ده چې ښیښنوي وي او که نه.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۳۴، لسان العرب ج ۴ ص ۳۶۱

(۲) جامع الترمذي ج ۲ ص ۸۳، مسند احمد بن حنبل ج ۴ ص ۱۵۲

(۳) مفردات الراغب ص ۴۳۶، لسان العرب ج ۶ ص ۱۸۹

دوهم: هغه لوښی په کوم کښې چې شراب ځښکل کېږي، برابره خبره ده چې شراب پکښې موجودیت ولري او یا نه.

دریم: پخپله شراب د لوښي، د لحاظ څخه پرته.

په دې مقام کښې مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې دلته به دریمه معنی مراده وي او دا ځکه چې دلته د "كَأْس" کلمه په هغو صفاتو باندې موصوفه ګرځولې شوې ده، کوم چې شرابو پورې اختصاص لري او لوښي ته پکښې مداخله نشته لکه ﴿ بَيْضَآءَ لَذَّةٍ ﴾ او نور.

یو صرفي تحلیل

ج: په ذکر شوی عبارت کښې د ﴿ مَّعِينٍ ﴾ کلمه په صرفي لحاظ سره په دوه ډوله[1] تحلیلېدلی شي، لکه چې د [المؤمنون: ۵۰] ایت لاندې ورته د الله ﷻ په توفیق اشاره شوې ده، هغه دا چې:

اول: دا کلمه په اصل کښې "مَعْيُون" وه ـ لکه "مَفْعُول" ـ چې د "م" توری پکښې د مفعولیت دپاره زیادت موندلی دی، بیا د "مبیع" په اعلال سره "مَعِين" ګرځېدلې ده.

دوهم: دا کلمه د "فَعِيْل" په وزن ده، او إعلال پکښې صورت نه دی نیولی، او د "م" توری پکښې اصلي توری دی.

په دواړو تقدیرونو سره په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د جاري اوبو څخه عبارت ده. یعنې جنتي شراب د میوجاتو یا د حبوباتو څخهٔ نه زېږېدلی کېږي، بلکې د أوبو غوندې بهېږي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «وَبَحْرَ الْخَمْرِ ثُمَّ تُشَقَّقُ الْأَنْهَارُ بَعْدُ»[2] یعنې په جنت کښې د شرابو دریاب دی، چې بیا د همدغه دریاب څخه د هر جنتي کور ته ویالې وربېلې شوې دي.

د بیضاء تفسیر

د: په ﴿ بَيْضَآءَ لَذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ ﴾ کښې د ﴿ بَيْضَآءَ ﴾ کلمه حسن علیه الرحمة داسې تفسیره کړې ده چې: "خَمْرُ الْجَنَّةِ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ"[3] یعنې د جنت شراب د سپینوالي د حیثه د شودو څخه زیات سپین دي. د دنیا د شرابو په څېر په مختلفو رنګونو کښې نه دي لکه خړ، زېړ، تور او داسې نور.

ه: د جنت د شرابو خوند او مزه ډېره زیاته ده، ته به وایې چې ټول خوند او مزه ده لکه چې د ﴿ لَذَّةٍ ﴾ کلمه ورباندې دلالت کوي، همدارنګه ډېره زیاته خوشبویي هم لري او د دنیاوي شرابو غوندې بدبویه نه دي[4].

---

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۸۷؛ مفردات الراغب ص۳۶۸؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۱۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۴
(۳) تفسیر البغوي ج۴ ص۲۷
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۶

غَول څه معنی؟

و: په ﴿ لَا فِيهَا غَوْلٌ ﴾ کښې د ﴿ غَوْلٌ ﴾ کلمه مفسرينو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسيره کړې ده⁽¹⁾، لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: دا کلمه د سردرد معنی ورکوي.

دوهم: دا د ګېډې درد او د پېچش په معنی سره ده.

دريم: د دې معنی د ګېډې پړسېدل، او د متيازو بهېدل دي.

څلورم: د بې عقله کېدلو او د هوښيارۍ زوال معنی لري، او داسې نور.

تبصره

ز: د دنياوي شرابو مفاسد د شمېر لاندې نه شي راتلای، د همدې کبله ورته الله ﷻ په [المائدة: ۹۰] ايت کښې د "رِجْسٌ" لقب ورکړی دی چې پليت دی، او نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د "أم الخبائث" په نامه بللی دی چې: «اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثِ»⁽²⁾ يعنې تاسو د شرابو څښکلو څخه خپل ځانونه وساتئ چې يقيناً دا د ټولو خبيثو او ناپاکه کارونو بېخ او بنياد دی.

نو زمونږ په فکر د ﴿ غَوْلٌ ﴾ کلمه د شرابو ټولو مفاسدو ته شامله ده، خو يوازې څلورمې مفسدې ته -چې د عقل زوال دی- په دې مقام کښې شامله نه ده او دا ځکه چې په همدغې مفسدې باندې وروسته صراحت شوی دی چې په لاندې کرښو کښې يې ولولئ:

نَزف معنی

ح: په ﴿ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزَفُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُنزَفُونَ ﴾ کلمه د "نَزْفٌ" -لکه "ضَرْبٌ"- څخه اشتقاقه شوې ده، "نزف" دې ته وايي چې په تدريج سره يو شی د منځه يووړلی شي⁽³⁾ لکه چې د يوه کوهي (څا) ټولې اوبه په کراره-کراره وويستلی شي، او يا يې ټولې اوبه په ورو-ورو وچې کړی شي چې په نتيجه کښې پکښې هيڅ اوبه پاتې نه شي. خو په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او نورو ډېر علماوو کرامو ذکره شوې کلمه د عقل په زوال (بې سده ګرځولو) باندې تفسيره کړې ده⁽⁴⁾.

يعنې جنتيان به په جنت کښې د شرابو څښلو د امله بې سده نه شي ګرځولی چې عقل ترې لاړ شي او په اپلتو او بې هوده خبرو باندې سرشي.

جنتي ښځې يا حورې

۴- د جنت حورې او يا جنتي ښځې ډېر صفات او امتيازات لري چې په قرآن کريم او احاديثو

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۲۹۴: تفسير الطبري ج۲۳ ص۵۴: نظم الدرر ج۶ ص۳۱۱
(۲) سنن النسائي ج۲ ص۳۳۰
(۳) مفردات الراغب ص۳۶۸
(۴) المحرر الوجيز ج۳ ص۲۳۳: تفسير القرطبي ج۱۵ ص۷۸: البحر المحيط ج۹ ص۱۰۱: تفسير ابي السعود ج۷ ص۱۹۱

خاى په خاى بيان شوي، خو كومو صفاتو او امتيازاتو ته يې چې په دې مقام كښې اشاره ده د هغو څه وضاحتونه دا دي:

الف: په ﴿ وَعِندَهُمۡ قَٰصِرَٰتُ ٱلطَّرۡفِ عِينٌ ﴾ كښې د ﴿ قَٰصِرَٰتُ ٱلطَّرۡفِ ﴾ د كلماتو معنى دا ده[1] چې د دغو ښځو د سترګو "طَرف" يعنې كتل به فقط په خپلو خاوندانو پورې قصر او خاص وي، بل چا ته د كتلو اراده به ورسره نه پيدا كېږي بلكې په همدوى باندې به عاشقانې وي.

ب: په همدغه عبارت كښې د ﴿ عِينٌ ﴾ كلمه د "عيناء" جمعه ده، "عيناء" هغې ښځې ته وايي د كومې چې سترګې غټې وي او هم يې د سترګو كاسې پراخه وي[2].

د بيض او مكنون معناوې

ج: په ﴿ كَأَنَّهُنَّ بَيۡضٌ مَّكۡنُونٌ ﴾ كښې د ﴿ بَيۡضٌ ﴾ كلمه اسم جنس ده چې په مفرد، مثنى او جمعه درېواړو باندې يې اطلاق كېږي، د همدې كبله په دې مقام كښې د ﴿ مَّكۡنُون ﴾ په كلمه باندې موصوفه شوې ده چې مفرده ده.

دا كلمه د هګۍ معنى وركوي او مفرد يې (بَيْضَة) ترې په "ة" سره جدا شوى دى، او په "بيوض" سره جمعه كېږي، لكه څنګه چې د "تَمر" كلمه اسم جنس ده او مفرد يې (تَمْرَة) ترې د "ة" په پيوستون سره جدا كېږي[3] او په "تُمُور" سره جمعه كېږي.

د: په همدې عبارت كښې د ﴿ مَّكۡنُون ﴾ كلمه د "كِنّ" _لكه "سِرّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د هغې پردې او صندوق دپاره وضعه شوې ده په كوم كښې چې يو شى ساتلى كېږي[4].

په ايت شريف كښې جنتي ښځې په صفاوالي كښې د هغو هګيو سره تشبيه كړې شوي دي كومې چې د ګردونو څخه په پرده كښې كښې پټې وي.

پاتې شوه دا خبره چې دلته كومه پرده مراده ده؟، نو د دې جواب دا دى چې:

اول: دلته د پيل مرغ هګۍ مرادې دي چې زېړوالي ته مائل سپين رنګ لري، البته په داسې حال كښې چې په خاله كښې د وزرونو د پردې لاندې د دوړو او ګردونو څخه پټې ساتلې شوې وي[5].

دوهم: دلته هغه پرده مراده ده په كومه كښې چې د پوټكي لاندې هګۍ راتاوه كړې شوې وي[6]، چې نه ورباندې د مرغه پښې او ښكې لګېدلې وي او نه ورسره د چا لاس تماس نيولى وي.

مونږ ته همدغه دوهم قول بهتر برېښي، چې مبالغه پكښې زياته ده او د مقام سره زياته مبالغه ښه تناسب لري.

---

(۱) تفسير الطبري ج۲۲ ص۵۶
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۳۰۲
(۳) روح المعاني ج۲۳ ص۸۹؛ لسان العرب ج۷ ص۱۲۴؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۳۰۵
(۴) القاموس المحيط ج۴ ص۹۰؛ مفردات الراغب ص۴۵۹
(۵) اللباب في علوم الكتاب ج۱۵ ص۸۰
(۶) تفسير الطبري ج۲۳ ص۵۷

ه: ذکر شوی مضمون په ډېرو نصوصو کښې شته، لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ كَأَنَّهُنَّ ٱلْيَاقُوتُ وَٱلْمَرْجَانُ ﴾ [الرحمن:۵۸] يعنې جنتي ښځې د ياقوتو او مرجانو غوندې صافې او سپېڅلې دي، که څوک ترې اميل جوړ کړي نو تار پکښې د ورايه ښکارېږي.

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْمَرْأَةَ مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ لَيُرَى بَيَاضُ سَاقِهَا مِنْ وَرَاءِ سَبْعِينَ حُلَّةً حَتَّى يُرَى مُخُّهَا»[۱] يعنې يقيناً د جنتيانو د ښځو څخه هره يوه ښځه دومره صافه او سپېڅلې ده چې ضرور د پنډيو سپينوالی يې د اويا جامو څخه هغې خوا ته څرګندېږي، آن تردې چې د پړکي ماغزه يې هم پکښې ليدل کېږي.

يا په بل عبارت: که هغوی اويا جنتي جامې واغوندي هم صفايي يې پکښې نه پټېږي، نه به وايې چې د لمر سترګه يې په جامو کښې راتاوه کړې ده.

سوال جواب

و: که څوک وايې چې: په جنت کښې خو مجرد نارينه نشته، ټول نارينه به د مراتبو په تفاوت سره دنياوي ښځې او حورې ولري، خو پوښتنه دا ده چې ايا هلته مجرده ښځه شته چې خاوند ونه لري؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال د جواب دپاره لاندې مقدمات په نظر کښې لرل په کار دي:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَمَا فِي الْجَنَّةِ أَعْزَبُ»[۲] يعنې په جنت کښې اعزب نشته.

ب: علماء کرام وايي چې: په دغه حديث کښې د «أَعْزَبُ» په عوض د "عَزَب" ـلکه "شَرَف"ـ کلمه صحت لري[۳].

ج: عرب وايي چې: "امْرَأَةٌ عَزَبَةٌ، عَزَبٌ"[۴] يعنې هغه ښځه کومه چې مېړه نه لري، او هم وايي چې: "اَلْعَزَبُ مَنْ لَا أَهْلَ لَهُ"[۵] يعنې "عَزَب" د هغه چا دپاره وضعه شوی دی کوم چې أهل (مېرمن) ونه لري.

نو د پاسنيو مقدماتو په نظر کښې نيولو سره د حديث شريف مضمون داسې راخېژي چې: په جنت کښې بې خاونده ښځه نشته، نو کومه ښځه چې بې واده مړه شوې وي او يا يې مېړه ابدي دوزخي وي، هغه به الله ﷻ هلته د خپلې ارادې مطابق کوم جنتي نارينه ته ورکړي.

ځينو مفسرينو کرامو څو متعدد احاديث راغونډ کړي دي[۶]، چې مضمون يې دا دی:

الله ﷻ به په جنت کښې لاندې زنانه د نبي کريم ﷺ په اهل کښې شاملې کړي:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۰

(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۷۹: مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۹

(۳) شرح النووي في ذلک الحديث

(۴) لسان العرب ج۱ ص۵۹۵

(۵) القاموس المحيط ج۳ ص۲۱۳: النهاية في غريب الحديث والاثر ج۳ ص۲۲۸

(۶) تفسير ابن کثير ج۴ ص۲۹۰

اول: آسیه رضی الله عنها د فرعون ښځه، چې مېړه یې ابدي دوزخي دی.

دوهم: مریم رضی الله عنها د عیسی علیه السلام مور، چې مېړه یې نه دی کړی او مجرده مړه شوې وه.

﴿ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ۝ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ ۝ يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ۝ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَدِينُونَ ۝ قَالَ هَلْ أَنتُم مُّطَّلِعُونَ ۝ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ ۝ قَالَ تَاللَّهِ إِن كِدتَّ لَتُرْدِينِ ۝ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ۝ أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ ۝ إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ۝ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝ لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ۝ ﴾

[۵۰] نو ځینې جنتیان به ځینو نورو ته په داسې حال کښې مخ ورتاو کړي چې یو تربله به سره پوښتنې (او ګویکښې) کوي.

[۵۱] (په همدې ترڅ کښې به) د جنتیانو ځخه یو ویاند (نورو ته) ووایي چې: یقینًا مالره (په دنیا کښې) یو (داسې) اندیوال وه (چې):

[۵۲] (ماته) به یې (په تعجب سره) ویلې چې: ایا یقینًا ته (په بعث بعد الموت باندې) د باورکوونکو (د ډلې) ځخه یې؟!

[۵۳] (دا غیر ممکنه خبره ده خکه چې:) ایا کله چې مونږ مړه شو او مونږ خاورې او هډوکې شو، ایا یقینًا مونږ به (بېرته راژوندي کړی شوي او) ضرور جزا ورکړی شوي یاستو؟!

[۵۴] (ذکر شوی) ویاند به (بیا نورو جنتیانو ته) ووایي چې: ایا تاسو اطلاع حاصلوونکي یاست؟ (ایا تاسو غواړئ چې زما د دنیاوي اندیوال په حال باندې خان پوه کړئ؟).

[۵۵] نو (تول به د اطلاع د ترلاسه کولو فیصله وکړي، نو همغه) ویاند به (د نورو په شمول) اطلاع (خبرتیا) حاصله کړي، نو (ذکر شوی دنیاوي) اندیوال به د سوزوونکي دوزخ په منځکښې وګوري.

[۵۶] (ذکر شوی) ویاند به (ورته) ووایي چې: په الله ﷻ باندې دې زما سوګند وي چې ته (په دنیا کښې) نژدې وې چې زه دې هلاک کړی وی (د خپل خان په شان دې په ابدي دوزخ کښې اچولی وی).

[۵۷] او که زما د رب ﷻ نعمت (په ماباندې) نه وی، نو زه به (هم نن ورځ په دوزخ کښې) د حاضر کړی شوو د ډلې ځخه ګرځېدلی وی.

[۵۸] (مونږ په دائمي جنت کښې یاستو) ایا نو مونږ مړه کېدونکي یاستو؟!

[۵۹] (البته) زمونږ د پخواني مرګ ځخه په غیر (په بل مرګ سره؟)، او ایا مونږ عذاب کړی شوي یاستو؟ دغسې نه ده. مونږ نه بیا مړه کېږو، او نه مونږ عذاب کړی شوي یاستو.

[۶۰] یقینًا دغه (مذکور صورت حال) هرو مرو لویه کامیابي ده.

[۶۱] (ای پیغمبره!) د دغې کامیابۍ په مثل کامیابۍ ته دې نو عمل کوونکي عمل وکړي (نه د فاني دنیا کامیابۍ ته).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنې ایتونه په دې مضمون باندې هم شامل وه چې جنتیان به په تختونو باندې ناست وي، او د خوشالیو په حال کښې به خبرې اترې کوي. په دې ایتونو کښې د هغوی د خبرو اترو یوه مثال ته اشاره شوې ده چې خلاصه یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د هغو موضوعاتو یو مثال قرائت کړه کومې به چې جنتیان هلته په خپلو منځو کښې تر بحث لاندې نیسي، هغه دا چې:

۱ـ هلته به جنتیان د خوشالۍ په حال کښې ځینې کسان ځینو نورو ته مخ ور اړوي چې: ای فلانکیه! په دنیا کښې فلانۍ موضوع څنګه وه؟ او هلته مو څه خبرې کولې او څه عمل مو ترسره کاوه؟ او داسې نور.

۲ـ په همدې ترڅ کښې به د هغوی یو وېناکوونکی یوې دنیاوي قیصې ته اشاره وکړي او وبه وایي چې:

الف: ای د مجلس حاضرینو! زه تاسو ته د یوې دنیاوي قیصې څه مهم ټکي دراوروم هغه دا چې: په دنیا کښې یو سړی وه چې زما سره یې ناسته ولاړه درلوده او وخت په وخت به یې راسره خبرې کولې.

ب: یوه ورځې یې راته په ډېر تعجب سره وویلې چې:

اول: ایا ربښتیا ته د هغو کسانو د جملې څخه یې کوم چې د قیامت په ورځ تصدیق کوونکي دي او د مرګ څخه وروسته ورته بیا راژوندي کېدل حق او واقعیت ځرګندېږي؟

دوهم: که ته په ذکره شوې خبره باندې عقیده لرې نو لرې به یې، مګر زه خو هیڅکله دغه عقیده نه شم خپلولی، او دا ځکه چې:

دریم: ایا کله چې مونږ مړه شو او په ځمکه کښې خاورې شو او هم مو هډوکي وراسته شي او ټول بندونه او پیوندونه مو سره بېل-بېل شي، نو ایا په ربښتیا سره به مونږ بېرته راژوندي کړی شو او په خپلو کړو وړو باندې به مجازات کړی شو؟، دا هیڅ واقعیت نه لرې او د خیالاتو څخه په غیر بل شی نه دی.

ج: ای د مجلس اندېوالانو! ایا تاسو د ذکر شوي سړي په حال باندې خانونه نه خبروئ چې په دوزخ کښې د څه کیفیت سره مخامخ دی؟

د مجلس حاضرین به د نوموړي کافر په حال باندې خبرېدل خوښ کړي، نو په همدې بنیاد به قیصه کوونکی جنتي سړی د خپلو ملګرو په شمول دوزخ ته یوه کتنه وکړي او د هغه د لیدلو هڅه به وکړي.

د کتنې په ترڅ کښې به دوی ټول نوموړی کافر د سوزوونکي دوزخ په منځکښې وګوري او جنتي ملګری به ورته په داسې حال کښې ووایي چې نورو ملګرو جنتیانو به ورته غوږ ایښی وي چې

د: په الله ﷻ باندې سوګند دی چې ته په دنیا کښې نژدې وې چې زه دې بې لارې کړی او د هلاکت په کنده کښې اچولی وی، ایا تا ماته دعوت نه راکاوه چې ستا غوندې کفري عقیده خپله کړم؟ ایا تا ماته دعوت نه راکاوه چې بیا ژوندون واقعیت نه لري بلکې محض خیالات او اوهام دي؟

ه: په ماباندې د خپل رب ﷻ مرحمت او لطف وه چې په توحیدي عقیده یې کلک پاتې کړم او په پښه مې ونه ښویېده.

که بالفرض هلته زما پښه ښویېدلې وی نو نن ورځ به زه هم ستاسو غوندې د دوزخ په دائمي عذاب کښې حاضر کړی شوی وی او د نجات ټولې دروازې به راباندې تړلې شوې وی.

و: ای دوزخي دنیاوي ملګریه! دا هم واوره چې ماته خپل رب ﷻ د ابدي دوزخ څخه نجات راکړی دی او د بې زواله نعمتونو خاوند یې ګرځولی یم، په همدې بنیاد د دغو پوښتنو جوابونه منفي دي:

اول: ایا مونږ د اولني مرګ څخه په غیر په بل مرګ سره مړه کېدونکي یاستو؟

دوهم: ایا مونږ جنت ته د داخلېدلو وروسته معذب کړی شوي یاستو؟

نو په مونږ باندې نه بیا مرګ راځي او نه تعذیب، اما په تاسو باندې مرګ نه درځي خو تعذیب مو دائمي دی، هیڅ انقطاع نه لري.

ز: نو دغه کامیابي (چې بیا راباندې مرګ نه راځي او نعمتونه مو انقطاع نه لري) یقیناً همدا ډېره لویه کامیابي ده چې الله ﷻ مونږ ته راپېرزو کړې ده، او ته ترې محروم کړی شوی یې.

۳- ای پیغمبره! ربښتیا چې دا ډېره لویه کامیابي ده، نو په کار دي چې په دنیا کښې د همدغې کامیابۍ غوندې کامیابۍ ته کارکوونکی کار وکړي، او په همدې هکله خپلو هلو ځلو ته قوت ورکړي او بس.

او دا ځکه: لکه څنګه چې دنیا فاني ده همدارنګه د دنیا کامیابي هم فاني ده، چې په مرګ سره ختمېږي، خو د دې سره-سره په فاني دنیا باندې باقي دنیا ګټله کېږي.

توضیحات

۱- ځینې مفسرینو کرامو لیکلي دي چې: کومو دوه کسانو ته چې په دې ایتونو کښې اشاره شوې ده دا هغه دوه کسان دي د کومو ترمنځ محاوره چې الله ﷻ مونږ ته په [الکهف:۳۲] ایت او نورو ایتونو کښې راحکایت کړې ده[۱]، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال.

دین څه معنی؟

۲- په ﴿ أَءِنَّا لَمَدِينُونَ ﴾ کښې د "مَدِينُونَ" کلمه د "دین" -لکه "عِيْر"- څخه اشتقاقه شوې ده، د "دین" کلمه د لغت په اعتبار سره د جزا او مکافاة معنی ورکوي. یعنې کافر اندیوال وویلې: کله چې مونږ خاورې او په ځمکه کښې تیت پرک شو نو ایا مونږ به بیا راژوندي کړی شوي او جزا (مکافاة) راکړی شوي یاستو؟ دا کار هیڅکله کېدونکی نه دی او زه وړباندې عقیده نه لرم.

[۱] تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۸۴

یادوني

۳ـ د دې مقام په تفسیرولو کښې باید لاندې یادونې په لحاظ کښې وساتلی شي:
الف: که څه هم جنتیان او دوزخیان په ډېرو لرو مسافو کښې استوګنه لري خو د دې سره‌سره د دوارو ډلو ترمنځ د لیدلو او خبرو اترو کولو دپاره کوم مانع نشته، الله ﷻ په هر شي باندې کامل قدرت لري.

په دې باندې علاوه په دنیا کښې یې څه نظایر شته چې د [الأعراف: ۵۰] ایت لاندې ورته اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ب: په دې مقام کښې الله ﷻ مونږ ته د دوزخي خبره راحکایت نه کړه نو امکان لري چې نوموړی به د ډېر خجالت د کبله سکوت اختیار کړي. او دا هم څه لرې نه ده چې جواب به یې ورکړي خو الله ﷻ به مونږ ته د دې کبله نه وي راحکایت کړي چې د افسوس او حسرت څخه په غیر به پکښې بل شی نه وه، والله ﷻ أعلم.

ج: د کلام په ترتیب کښې مونږ ته بهتره ښکاره شوه چې د ﴿ تَٱللَّهِ إِن كِدتَّ ﴾ څخه نیولې آن تر ﴿ لَهُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴾ پورې ټول مضامین د جنتي سړي د خولې څخه الله ﷻ حکایت کړه، او په ﴿ لِمِثۡلِ هَٰذَا ﴾ الآیة- کښې الله ﷻ د همدغه جنتي په وینا باندې یوې تبصرې ته اشاره کړې ده چې باید خلک ترې عبرت واخلي.

خینو مفسرینو کرامو د کلام په ترتیب کښې نور احتمالات لیکلي دي[1] که څوک یې لوستل غواړي نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿ أَذَٰلِكَ خَيۡرٞ نُّزُلًا أَمۡ شَجَرَةُ ٱلزَّقُّومِ ۝٦٢ إِنَّا جَعَلۡنَٰهَا فِتۡنَةٗ لِّلظَّٰلِمِينَ ۝٦٣ إِنَّهَا شَجَرَةٞ تَخۡرُجُ فِيٓ أَصۡلِ ٱلۡجَحِيمِ ۝٦٤ طَلۡعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ۝٦٥ فَإِنَّهُمۡ لَأٓكِلُونَ مِنۡهَا فَمَالِـُٔونَ مِنۡهَا ٱلۡبُطُونَ ۝٦٦ ثُمَّ إِنَّ لَهُمۡ عَلَيۡهَا لَشَوۡبٗا مِّنۡ حَمِيمٖ ۝٦٧ ثُمَّ إِنَّ مَرۡجِعَهُمۡ لَإِلَى ٱلۡجَحِيمِ ۝٦٨ إِنَّهُمۡ أَلۡفَوۡاْ ءَابَآءَهُمۡ ضَآلِّينَ ۝٦٩ فَهُمۡ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمۡ يُهۡرَعُونَ ۝٧٠ وَلَقَدۡ ضَلَّ قَبۡلَهُمۡ أَكۡثَرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ۝٧١ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا فِيهِم مُّنذِرِينَ ۝٧٢ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُنذَرِينَ ۝٧٣ إِلَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلۡمُخۡلَصِينَ ۝٧٤ ﴾

[۶۲] (ای پیغمبره!) ایا دغه (د جنتیانو نعمتونه) د مېلمستیا د حیثه بهتر دي یا د زقوم ونه (د همدې حیثه بهتره ده)؟

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۸۴؛ المحرر الوجیز ج۱۳، ص۲۳۷؛ روح المعاني ج۲۳ ص۹۴

[۶۳] یقیناً د زقوم ونه مونږ د ظالمانو (کافرانو) دپاره عذاب (او امتحان) ګرځولې ده.

[۶۴] یقیناً د زقوم ونه یوه داسې ونه ده چې د سوزوونکي دوزخ په بېخ کښې راوخې (راټوکېدلې ده).

[۶۵] د دې ونې (د مېوې) وږی (په قباحت او بدرنګۍ کښې) د شیطانانو د سرونو غوندې دي.

[۶۶] نو بې شکه د همدې ونې (د مېوې) څخه په دوامداره توګه دوزخیان خوړونکي دي، نو د همدې ونې (د میوې) څخه د خپلو ګېډو ډکوونکي دي.

[۶۷] بیا یقیناً دوزخیانو (کافرانو) ته د زقوم په ونې باندې د پاسه ضرور د ایشېدلو (ګرمو) اوبو څخه ګډول (څښل) دي (چې کُلمې به یې ټوټه-ټوټه کړي).

[۶۸] بیا (د ایشېدلو اوبو څخه وروسته) سوزوونکي اور ته د هغوی بېرته ورتاوېدل دي.

[۶۹] (څکه چې): یقیناً کفارو (ظالمانو) خپل پلرونه ګمراهان موندلي دي.

[۷۰] نو د خپلو ګمراهانو پلرونو په قدمونو باندې په داسې حال کښې (روان) دي چې منډې وهي (روند تقلید یې کوي او بلا فکره ورپسې ځغلي).

[۷۱] او یقیناً د (موجوده) کفارو څخه وړاندې ډېرو ړومبنیو (اُمتونو هم) ګمراهي غوره کړې وه.

[۷۲] او بې شکه مونږ په ړومبنیو اُمتونو کښې ډاروونکي (پیغمبران) استولي وه.

[۷۳] نو وګوره چې د ډارول شوو کسانو عاقبت څنګه شو؟ (ایا ټول پوپنا نه شوه؟).

[۷۴] مګر د الله ﷻ مخلصان بندګان (په دنیا او آخرت کښې د عذابه په امن کښې پاتې شوه).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د جنتیانو د حالاتو په تعقیب د دوزخیانو ځینو حالاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راخېژي:

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د کفارو (دوزخیانو) ځینې حالات قرائت کړه ترڅو ترې د مقایسې په توګه عبرت واخلي. هغه دا چې:

۱ـ خپل امت مخاطب کړه او پوښتنه ترې وکړه چې: ایا د جنتیانو د رنګارنګ میوجاتو روزي، د شرابو څخه ډکې پیالې او د دوی حورې او غلمان او نور نعمتونه د مېلمستیا په حیث بهتر دي او که د دوزخیانو د عذابونو او په تېره بیا د زقوم د ونې مېلمستیا بهتره ده؟!

د زقوم د ونې څه خانګړتیاوې دا دي چې:

الف: دغه ونه مونږ په دوزخ کښې د کفارو (دوزخیانو) دپاره ډېر سخت عذاب ګرځولې ده، او په دنیا کښې مو ورته د هغې د حالاتو اخبار امتحان جوړ کړی دی.

خو دوی یې په موجودیت باندې څکه باور نه کوي چې:

ب: یقیناً دغه یوه ونه ده چې د ګرم دوزخ د بېخ څخه راپورته شوې ده او همغه په سرو لمبو کښې ولاړه ده.

ج: د دغې ونې وږي او غوټۍ داسې بدرنګ او بدښېره دي ته به وایې چې د شیطانانو سرونه دي.

د: نو يقيناً د همدغې ونې د میوې څخه دوزخیان (کفار) خوړونکي دي، او هیڅ نجات به ونه مومي چې خوراک ترې ونه کړي، بلکې هرومرو به د همدغې بدڅېره او بې خونده مېوې څخه دوی په دوامداره توګه د خېلو ګېډو ډکوونکي وي.

ه: په همدغه ناکاره او بدرنګ خوراک باندې به د پاسه دوزخیان د دوزخ د ګرمو اوبو څخه څښي. یا په بل عبارت: په دوزخ کښې د دوزخیانو خوراک د زقوم د ونې میوه ده او څښاک یې هلته جوش کړی شوې ګرمې اوبه دي.

و: د ذکر شوي خوراک او څښاک څخه وروسته بیا هم د هغوی دپاره د نجات لاره نشته، بلکې بیا به هغوی د همدغه ګرم دوزخ نورو عذابونو ته رجوع کوي او بیا به وربانديې اخته کېږي.

لنډه دا چې د دوزخیانو تعذیبونه د شمېر لاندې نه شي راتلای بلکې په دوامداره توګه به د یوه تعذیب سر وي او د بل به آخر.

۲ـ ای پیغمبره! د کفارو دائمي تعذیب د دې کبله دی چې:

الف: هغوی ته الهي دعوت ورسېد خو هغوی ورته هیڅ التفات ونه کړ او د پښو لاندې یې کړ، او په جلتۍ سره د خپلو ګمراه پلرونو په قدم روان پاتې شوه.

یا په بل عبارت: هغوی د لیونیانو غوندې هغه لاره خپله کړه په کومه باندې یې چې خپل پلرونه موندلي وه، او په همدغې کفري لارې باندې د مرګ تر ورځې پورې کلک پاتې شوه.

ب: هو! د هغوی د پخوانیو پلرونو اکثریت ګمراهان وه او د حقې لارې څخه په انحراف کښې واقع وه، او اقلیت یې په سمه لاره باندې روان وه، نو هغوی د اقلیت لاره پرېښودله او په عوض یې د اکثریت لاره خپله کړه او ځانونه یې د ابدي دوزخ مستحق وګرځول.

ج: هسې نه چې ذکر شوي دوزخیان مونږ بې دعوته پرېښي وه بلکې هغوی ته مو وخت په وخت پیغمبران ورلېږلي وه چې حقه لاره او باطله لاره یې ورته دواړه واضحه کړې وې، چې دا د دوزخ لاره ده او دا د جنت، تاسو د جنت په لاره لاړ شئ او د دوزخ د لارې څخه خپل ځانونه بچ وساتئ.

۳ـ نو ای پیغمبره! ته وګوره چې د ډار کړی شوو عاقبت، او د دعوت د نه قبلوونکو عاقبت څنګه شو؟!.

مګر د مخلصانو بندګانو عاقبت دغسې نه دی (لکه چې پوره شرحه یې وړاندې تېره شوه)، په جنت کښې به دوی د همېشه دپاره په نعمتونو کښې ژوندي وي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ أَمْ شَجَرَةُ ٱلزَّقُّومِ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د "زَقُّوم" کلمه ـ لکه "تَنُور" ـ د "زَقْم" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "زَقْم" د یوه شي ښویه تېرولو او یوه لمړۍ کولو ته وایي، خو دغه کلمه د لاندې معناوو دپاره هم وضعه شوې ده[۱]:

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۴۶۴؛ لسان العرب ج۱۲ ص۲۶۸

اول: کوچ او کجوري چې ګډوډ کړی شي نو د زقوم په نامه يادېږي.

دوهم: د تهامة په بېديا ګانو کښې د يوې ونې نوم زقوم دی چې وړې وړې پاڼې لري او ډېر بد بوی کوي، او داسې شوده لري چې ډېر ترخه دي که د چا بدن ته ورسېږي نو سمدستي پړسېږي.

درېم: زقوم د هغې ترخې ونې د مېوې نوم دی کومه چې د دوزخ په تل کښې په قدرتي توګه شنه شوې ده او ښاخونه يې په ټول دوزخ کښې خواره واره دي.

نو په همدې بنياد "زَقُّوم" ته د ﴿ شَجَرَةُ ﴾ اضافت داسې دی لکه چې په "شَجَرَةُ الرُّمَّان" کښې "الرُّمَّان" ته د "شَجَرَة" اضافت شوی دی، يعنې د انار ونه.

ب: په دې مقام کښې همدغه درېمه معنی مراده ده، نبي کريم ﷺ په همدې هکله فرمايلي دي چې: «وَلَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الزَّقُّومِ قُطِرَتْ لَأَمَرَّتْ عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ عَيْشَهُمْ فَكَيْفَ مَنْ لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا الزَّقُّومُ»[1] يعنې او که بالفرض د زقوم د ونې څخه يو څاڅکی (اوبه يا شوده په دنيا کښې) راوڅاڅي نو د ځمکې په اوسېدونکو باندې به ژوند تريخ کړي (هيڅ شی به خوږ پاتې نه شي)، نو د هغه چا به څه حال وي چې هغوی ته پرته د زقوم څخه بل خوراک نه وي؟!

ج: په ﴿ فِتْنَةً لِّلظَّـٰلِمِينَ ﴾ کښې د "زَقُّوم" ونې ته د "فِتْنَة" لقب ورکړی شوی دی چې لاندې دوه تفسيرونه درلودلی شي:

اول: چې د ﴿ فِتْنَةً ﴾ کلمه د عذاب معنی ورکړي، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ ذُوقُواْ فِتْنَتَكُمْ ﴾ [الذاريات: ١٤] يعنې الله ﷻ به د قيامت په ورځ کفارو ته ووايي چې خپل عذاب وڅکئ[2] (چې په دنيا کښې مو د همدې دپاره زيار ويستلی وه).

دوهم: چې د ﴿ فِتْنَةً ﴾ کلمه د امتحان معنی ورکړي، نو کله چې الله ﷻ په قرآن کريم کښې د "زَقُّوم" د ونې ذکر نازل کړ نو کفار د سخت امتحان سره مخامخ شوه، چې شنه ونه به په دوزخ کښې څنګه زرغونه شي، نو په امتحان کښې ناکام شوه او کفر يې لا پياوړی شو. همدې مضمون ته په [الإسراء: ٦٠] ايت کښې اشاره شوې ده.

د: په ﴿ طَلْعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَـٰطِينِ ﴾ کښې د "طَلْع" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام: ٩٩] ايت لاندې ښه تحليله کړې ده، خو په دې مقام کښې د ذکر شوې کلمې څخه د "زَقُّوم" د ونې مېوه مطلب ده چې د دوزخيانو خوراک ده[3].

سوال جواب

هـ: که څوک وايي چې: په ﴿ كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَـٰطِينِ ﴾ کښې الله ﷻ د "زَقُّوم" د ونې مېوه په بدرنګۍ او قباحت کښې د شيطانانو د سرونو سره تشبيه کړې ده، حال دا چې نه چا شيطانان ليدلی دي او

(١) مسند احمد بن حنبل ج١ ص٦٤٤، ٧٢٤؛ جامع الترمذي ج٢ ص٨٦؛ سنن ابن ماجه ص٣٢١
(٢) تفسير البغوي ج٤ ص٢٢٩
(٣) تفسير القاسمي ج٣ ص١٠٨؛ زاد المسير ج٦ ص٢٩٨

نه د هغوی سرونه، ترڅو د تشبيه په ذريعه د زقوم ونې په بدرنګۍ باندې پوه شيَ؟
مونږ وايو چې: خينو مفسرينو كرامو د ذكر شوي سوال د جوابولو دپاره متعدد صورتونه ليكلي دي[1]، خو كوم جواب چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی هغه دا دی چې:
الله ﷻ په قرآن كريم كښې د بنيادمانو د محاورو خاصيتونه د اعتباره نه دي غورزولي، كه نه نو مشركانو ته به ډېر ښه بهانه په لاس ورغلي وی او ويلی به يې چې مونږ د قرآن كريم د مقابلې څخه ځكه عاجزان ياستو چې دلته زمونږ د محاورې خاصيتونه نه دي مراعات شوي، كه زمونږ د محاورې خاصيتونه مراعات شوي وی نو ضرور به مونږ د دې قرآن د يوه ايت يا يوه سورت غوندې لا څه بلكې ډېر ايتونه او ډېر سورتونه جوړ كړي وی.
نو د بنيادمانو په محاورو كښې مشهوره ده چې ښايسته شيان د پرښتو سره تشبيه كوي او بدڅېره او بدرنګو شيانو ته د شيطانانو او غولانو سره مشابهت وركوي، حال دا چې په خپله څېره كښې خلكو نه پرښتې ليدلي دي او نه يې په شيطانانو او غولانو باندې نظر پرېوتلی دی.
د ذكر شوي مضمون د اثبات دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:
اول: الله ﷻ د مصريانو ښځو د خولو څخه حكايت كړی دی چې: ﴿ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴾ [يوسف: ۳۱] يعنې نومورو ښځو چې كله يوسف عليه السلام وليد نو ويې ويلې چې: دا بشر نه دی بلكې د كرامت څخه ډكه پرښته ده.
دوهم: په نبي كريم ﷺ باندې يهودانو كوډې كړې وې او هغه يې د "ذَرواَن" په نوم كوهي كښې ښخې كړې وې، نو نبي كريم ﷺ د څو صحابه وو كرامو ﷺ سره هلته ورغی او كله چې بېرته كورته راستون شو نو عائشه رضي الله عنها يې مخاطبه كړه چې: «نَخْلُهَا كَأَنَّهَا رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ»[2] د ذكر شوي كوهي د كجورو ونې داسې بدشكله وې لكه د شيطانانو سرونه.
دريم: يو عربي شاعر د هغه چا په جواب كښې چې دی يې په وژلو سره ګواښلی وه وايي چې[3]:

أَيَقْتُلُنِي وَالْمَشْرَفِيُّ مُضَاجِعِي :: وَمَسْنُونَةٌ زُرْقٌ كَأَنْيَابِ أَغْوَالِ

يعنې: ايا فلانكی سړی ما په وژلو سره تهديدوي، حال دا چې مشرفي (يمني) توره مې ترڅنګ ده، او داسې پړقېدونكي غشي مې هم ترڅنګ دي لكه د غولانو داړې؟!.
نو په ايت شريف كښې د بنيادمانو د محاورو مراعات شوی دی او د زَقُّوم د ونې د بار (مېوې) وړې يې د شيطانانو د سرونو سره تشبيه كړې شوې دی.

شَوب څه معنی؟

۲ـ په ﴿ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا ﴾ كښې د "شَوب" كلمه د خلط (ګډولو) دپاره وضعه شوې ده[4]،

(۱) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۲۳۸؛ تفسير الطبري ج۲۳ ص۶۴
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۴۶۳
(۳) مختصر المعاني في البلاغة ص۳۱۹
(۴) مفردات الراغب ص۲۷۷

نو په دې مقام کښې عبد الله عباس رضی الله عنهما په هغه شي سره تفسیر کړې ده کوم چې د خوراک څخه وروسته څښل کېږي[1]. یعنې په دوزخیانو باندې به د زقوم د خوراک څخه وروسته ګرم او جوش کړې شوې اوبه وڅښولې شي، ته به وایې چې په ګېډه کښې د خوراک سره ګډېږي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ ﴾ څخه څرګندېږي چې کفار (دوزخیان) به کله-کله د دوزخ څخه ویستل کېږي، حال دا چې الله ﷻ په بل ایت کښې فرمایلي دي چې: ﴿ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنْهَا ﴾ [المائدة:۳۷] یعنې او کفار چې دي دوی د دوزخ څخه وتونکي نه دي بلکې دوی ته هلته دائمي عذاب دی؟

مونږ وایو چې: دلته دوزخ ته ورستنېدل مطلب نه دي چې اعتراض وارد شي، بلکې د اور تعذیب ته ورستنېدل مراد دي. یعنې کفار به د ګرمو اوبو د تعذیب څخه وروسته د اور تعذیب ته راجع شي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ ءَانٍ ﴾ [الرحمن: ۴۴] یعنې کفار به د دوزخ (اور) او د ډېرو ګرمو اوبو په منځکښې تاوېږي راتاوېږي: کله به په دوزخ کښې په یوه عذاب تعذیبېږي او کله په بل. أعاذنا الله ﷻ من جمیع التعاذیب.

د "اهراع" معنی

۴ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود:۷۸] ایت لاندې په ﴿ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُهْرَعُونَ ﴾ کلمه ډېره ښه تحلیله کړې ده چې د "اِهْرَاع" ـ لکه "اِکْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او "اِهْرَاع" هغو منډو او څغلېدلو ته ویل کېږي د کوم سره چې د اندامونو لړزه هم ملګرې وي چې د زیات حرص او اضطراب څخه نمایندګي کوي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې: کفارو ته څکه ذکر شوی تعذیب ټاکلی شوی دی چې دوی د خپلو کفارو پلرونو روند تقلید کاوه او د ډېر اضطراب په حال کښې د هغوی په کفري لاره څغلېدل.

﴿وَلَقَدْ نَادَىٰنَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ ٱلْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥ مِنَ ٱلْكَرْبِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُۥ هُمُ ٱلْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى ٱلْءَاخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَٰمٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٧٩﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّهُۥ مِنْ عِبَادِنَا ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا ٱلْءَاخَرِينَ ﴿٨٢﴾﴾

[۷۵] او مونږ ته نوح علیه السلام (د خپل قوم په هکله) اواز (سوال) وکړ، نو مونږ ډېر ښه اجابت کوونکي یاستو (سوال مو ورته قبول کړ).

---

[1] الدر المنثور ج۷ ص۹٦

[۷۶] او مونږ نوح ﷺ او د ده ﷺ اهل (مؤمن اُمت) ته د لوی غم څخه نجات ورکړ.
[۷۷] او د نوح ﷺ اولاده همدوی مو (په دنیا کښې د قیامت تر ورځې پورې) باقي وګرځول.
[۷۸] او مونږ په نوح ﷺ باندې په وروستنیو خلکو کښې (دا جمله) پرېښودله چې:
[۷۹] په نوح ﷺ باندې دې سلام وي (البته دا جمله مو) په ټولو عالمونو کښې (جاري پرېښودله).
[۸۰] یقینًا مونږ (ای پیغمبره!) نېکوکارانو ته دغسې (نېکه) جزا ورکوو.
[۸۱] یقینًا نوح ﷺ زمونږ د (کلک) باور کوونکو مؤمنانو بندګانو څخه وه (نو ځکه مو ورسره ذکر شوی چال چلند وکړ).
[۸۲] بیا مو (د نوح ﷺ او نورو مؤمنانو د سترګو لاندې) نور خلک (کفار) غرق کړه (او د دوی زړونه مو ورباندې ساړه کړه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په پای کښې د مخلصانو بندګانو او غیر مخلصانو ذکر نازل شوی وه، په دې ایتونو کښې آن تر [الصافات:۱۴۸] ایت پورې په درې آویا (۷۳) ایتونو کښې د لسو (۱۰) مخلصو بندګانو (پیغمبرانو) په نومونو باندې د مثال په توګه صراحت نازل شوی دی، او هم پکښې د غیر مخلصو بندګانو انجام ته اشارې شوې دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د نوح ﷺ د قیصې څو نکات قرائت کړه ترڅو دوی ته څرګنده شي چې مونږ خپلو مخلصو بندګانو ته په څه ډول نجات ورکوو او غیر مخلص بندګان (کفار) په څنګه پوپنا کوونکي عذاب باندې اخته کوو. هغه دا چې:

۱ـ نوح ﷺ په خپل قوم کښې نهه نیم سوه (۹۵۰) کاله دعوت وچلاوه ترڅو هغوی په اخلاص سره د توحید عقیده خپله کړي او د کفري او شرکي عقیدې څخه راوګرځي.

مګر هغوی کفري او شرکي عقیدې ته ادامه ورکړه چې په نتیجه کښې نوح ﷺ د همغوی په هکله مونږ ته د سوال لاسونه پورته کړه او بنیاد ویستونکی عذاب يې ورته وغوښت.

نو ته وګوره چې مونږ څنګه سوال قبلوونکي یاستو چې د نوح ﷺ سوال مو قبول کړه او ذکر شوي مخلص بندګان (کفار) مو د ځرمې په دریاب کښې هلاک کړه. یا په بل عبارت: په مشرکانو باندې مو ټوله ځمکه دریاب جوړه کړه چې:

۲ـ یوازې نوح ﷺ او د ده ﷺ پیروان (ایمانداره) کورنۍ مو د غرق څخه وژغورله او د کفارو د ضرورنو څخه مو خلاص کړه، او په دې باندې علاوه:

الف: فقط د نوح ﷺ اولاده مو په ځمکه کښې باقي پرېښودله، چې د قیامت تر ورځې پورې به باقي وي.

ب: په دغه مخلص بنده (نوح ﷺ) باندې مو د وروستنیو پېړیو په ژبو دا جمله جاري پرېښودله چې: ﴿سَلَٰمٌ عَلَىٰ نُوحٍ﴾ په نوح ﷺ باندې دې سلام وي او د هر غم او درد څخه دې بچ وي.

ج: ذکره شوې جمله مو یوازې په انساني پېړیو کښې جاري پرېښودله بلکې په ټولو عالمونو

کښې مو ذکرې شوې جملې ته ځلښت ورکړه، حتی چې پرښتې او پېریان هم تر قیامته پورې ذکره شوې جمله په خپلو ژبو باندې ژوندۍ ساتي.

۳_ ای پیغمبره! مونږ محسنانو بندګانو ته په دغه خارق العاده ډول نجات ورکوو، زمونږ دغه کړنلاره د خپلو ټولو ایمان لرونکو بندګانو سره جاري ده؛ نوح ﷺ هم د همدغو محسنانو ایماندارانو بندګانو د ډلې څخه یو عالي شان مؤمن مخلص بنده وه.

۴_ لنډه دا چې مونږ د نوح ﷺ او د ده د أهل (پیروانو) د نظر لاندې، پاتې خلک (کفار) په دریاب کښې غرق او هلاک کړه، او د هغوی غرق مو دوی ته ور ولیده کړ ترڅو یې ورباندې زړونه یخ شي او د الله ﷻ په لوی فضل باندې پوره خوشاله شي او خوند ترې واخلي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَقَدْ نَادَىٰنَا نُوحٌ ﴾ کښې د ﴿ نَادَىٰنَا ﴾ کلمه په نورو ایتونو کښې تفسیره شوې ده. د ښه وضاحت دپاره یې لاندې مثالونه ولولئ:

الف: ﴿ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَغْلُوبٌ فَٱنتَصِرْ ﴾ [القمر: ۱۰] یعنې نو نوح ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې (ای زما ربه!) یقیناً زه (د خپل قوم په دعوت کښې) کمزوری کړی شوی یم (دوی زما دعوت نه قبلوي) نو زما انتقام ترې واخلې (او ټول د ځرمې تباه کړې).

ب: ﴿ وَقَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى ٱلْأَرْضِ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ دَيَّارًا ﴾ [نوح:۲٦] یعنې او نوح ﷺ (د اوږده دعوت څخه وروسته) وویلې چې ای زما ربه! په ځمکه باندې د کفارو څخه هیڅ اوسېدونکی پرېنږدې او ټول هلاک کړې.

اما د نوح ﷺ د سوال د إجابت صورتحال په [هود:۳٦] ایت او وروسته ایتونو کښې ښه پوره تفصیلوار نازل شوې دی، او هملته یې د الله ﷻ په توفیق تفسیر هم تېر شوی دی، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

آهل څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَنَجَّيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥ ﴾ کښې د "أهْل" کلمه په دې مقام کښې نوح ﷺ ته مضافه شوې ده، او د پیغمبر أهل د هغو کسانو څخه عبارت وي کومو چې ورباندې ایمان راوړی وي[1]. یعنې مونږ نوح ﷺ او د ده هغه أمت ته نجات ورکړ کومو چې ورباندې ایمان راوړی وه او په بېړۍ کښې ورسره اوچت شوي وه.

دا حقیقي قصر دی که اضافي؟

۳_ په ﴿ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُۥ هُمُ ٱلْبَاقِينَ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمیر د فصل ضمیر دی[2] چې بالاتفاق قصر

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۲۹؛ القاموس المحیط ج۱ ص۱۹۳
(۲) البحر المحیط ج۹ ص۱۰۸؛ مختصر المعاني في البلاغة ص۱۸۳

إفاده کوي، خو علماء کرام پکښې اختلاف لري چې دلته حقیقي قصر مطلب دی او که اضافي، چې
ښه وضاحت يې لاندې لوستلی شي:

الف: اکثره علماء کرام وايي چې دلته حقیقي قصر مراد دی[۱]، چې د نجات څخه وروسته د نوح ﷺ د اولادې څخه د نورو هغو مؤمنانو نسل باقي پاتې نه شو کومو چې په بېړۍ کښې نجات موندلی وه. دوی په ذکر شوي تفسیر باندې د لاندې وجوهو د کبله کلک دي چې:

اول: نبي کریم ﷺ په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ ذُرِّيَّتَهُۥ ﴾ کلمه د نوح ﷺ په درېوو زامنو باندې تفسیره کړې ده چې: سَام، حَام، يَافِث دي[۲]، سَام د عربو پلار دی، حَام د حبشو پلار دی او يَافِث د رومیانو او زوزو مازوزو (یاجوج او ماجوج) پلار دی.

دوهم: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ویلي دي چې: «لَمْ يَبْقَ إِلَّا ذُرِّيَّةُ نُوْحٍ»[۳] یعني د طوفان د ختم څخه وروسته هیڅوک (د نسل په اعتبار سره) باقي پاتې نه شوه مګر د نوح ﷺ اولاده پاتې شوه، چې د قیامت تر ورځې پورې په همدوی باندې دنیا ودانه ده.

ب: ځینې علماء کرام وايي چې ذکر شوی قصر (کوم چې د ضمیر فصل څخه معلومېږي) حقیقي نه دی بلکې اضافي دی[۴]. یا په بل عبارت: دغه قصر په اضافت سره غرقو شوو کفارو ته دی، یعني مونږ یوازې د نوح ﷺ زوزات باقي پرېښود او د کفارو زوزات مو یوپنا کړه او بنیاد مو وروېست، چې ټول د ځرمې هلاک شوه.

په دې تقدیر په ایت شریف کښې د نورو مؤمنانو زوزات په سکوت کښې پاتې کېږي چې هغوی پاتې شوه او که نه.

خو په بل ایت کښې يې بقاء ته اشاره شوې ده، چې: ﴿ ٱهْبِطْ بِسَلَٰمٍ مِّنَّا وَبَرَكَٰتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰٓ أُمَمٍ مِّمَّن مَّعَكَ ﴾ [هود:۴۸] یعني الله ﷻ د طوفان د ختم څخه وروسته نوح ﷺ ته توصیه وکړه چې: د بېړۍ څخه او بیا د جودي غره څخه هوارې ځمکې ته په داسې حال ورښکته شه چې زمونږ د پلوه په تاباندې سلامتیا او برکتونه دي (چې نسل به دې ډېر شي) او په هغو اُمتونو (او ډلو) باندې هم زمونږ سلامتیا او برکتونه دي کوم چې ستا سره په بېړۍ کښې دي (د دوی نسل به هم برکتناک وګرځولی شي).

تبصره

۴_ که څه هم ایت شریف د ذکرو شوو دواړو تفسیرونو تحمل کولی شي او د دواړو جانبو دلایل هم د قناعت وړ دي بلکې هر یو جانب د بل جانب دلایل په خپله مدعي باندې ځرخولی هم شي، خو د دې سره-سره مونږ ته د اکثریت نظر بهتر برېښي، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

---

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۹۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸
(۳) الدر المنثور ج۷ ص۹۹؛ تفسير البغوي ج۴ ص۳۰
(۴) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۸۹؛ المحرر الوجيز ج۱۳ ص۲۴

را د یوه پلوه، او د بله پلوه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۶۴] ایت لاندې د ذکرې شوې موضوع په اړوند څه مطالب لیکلي دي چې هلته یو ځل مراجعه کول بې ګټې نه دي.

یو نحوي تحلیل

۵ـ د ﴿ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى ٱلْـَٔاخِرِينَ ۝ سَلَـٰمٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِى ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴾ کښې علماوو کرامو د اعراب په لحاظ متعدد تحلیلونه کړي دي[1] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف. د ﴿ وَتَرَكْنَا ﴾ دپاره مفعول مقدر دی چې مونږ ترې په "ثَنَاءً حَسَنًا" سره تعبیر کوو، او د ﴿ سَلَـٰمٌ عَلَىٰ نُوحٍ ﴾ جمله د الله ﷻ د پلوه په نوح ﷺ باندې عنایت شوې ده[2]، لکه څنګه چې همدې جملې ته ورته جمله د الله ﷻ د پلوه په [مریم:۱۵] ایت کښې په یحیی ﷺ باندې عنایت شوې وه.

یعنې مونږ په نوح ﷺ باندې په وروستنیو خلکو کښې ښایسته ستاینه جاري پرېښې ده، او زمونږ دپلوه په نوح ﷺ باندې د پرښتو په شمول په ټولو عالمونو کښې سلام او سلامتیا ده، چې ټول مو ورباندې خبر کړي دي.

ب: د ﴿ سَلَـٰمٌ عَلَىٰ نُوحٍ ﴾ جمله د "تَرَكْنَا" دپاره مفعول واقع شوې ده[3]. یعنې: مونږ په نوح ﷺ باندې ذکره شوې جمله په وروستنیو خلکو کښې لا څه بلکې د پرښتو په شمول په ټولو عالمونو کښې جاري پرېښې ده، چې ټول یې په نېک نامه یادوي او سلامونه ورباندې وراستوي.

د دغه نېک یادښت غوښتنه ابراهیم ﷺ هم کړې وه چې خپل رب ته یې سوال وکړ چې: ﴿ وَٱجْعَل لِّى لِسَانَ صِدْقٍ فِى ٱلْـَٔاخِرِينَ ﴾ [الشعراء: ۸۴] یعنې ای زما ربه! ماته په وروستنیو خلکو کښې رښتیني یاد وګرځوې (راکړې چې اقتداء راپسې وکړي او آجرونه مې لا زیات شي).

هېر مو نه شي!

۶ـ هېر مو نه شي چې ذکر شوی نحوي تحلیل باید د دې سورت (الصافات) په [۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۹، ۱۲۰] او [۱۲۹، ۱۳۰] ایتونو کښې هم په پام کښې ونیول شي چې بیا یې نه شو لیکلی.

﴿ وَإِنَّ مِن شِيعَتِهِۦ لَإِبْرَٰهِيمَ ۝٨٣ إِذْ جَآءَ رَبَّهُۥ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ۝٨٤ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَاذَا تَعْبُدُونَ ۝٨٥ أَئِفْكًا ءَالِهَةً دُونَ ٱللَّهِ تُرِيدُونَ ۝٨٦ فَمَا ظَنُّكُم بِرَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ۝٨٧ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِى ٱلنُّجُومِ ۝٨٨ فَقَالَ إِنِّى سَقِيمٌ ۝٨٩ فَتَوَلَّوْا۟ عَنْهُ مُدْبِرِينَ ۝٩٠ فَرَاغَ إِلَىٰٓ ءَالِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ۝٩١ مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ۝٩٢ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًۢا بِٱلْيَمِينِ ۝٩٣ فَأَقْبَلُوٓا۟

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۳ ص۱۱۲
(۲) البحر المحیط ج۹ ص۱۰۸
(۳) تفسیر ابی السعود ج۷ ص۱۹۶؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۴۸

إِلَيۡهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ أَتَعۡبُدُونَ مَا تَنۡحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمۡ وَمَا تَعۡمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُواْ ٱبۡنُواْ
لَهُۥ بُنۡيَٰنٗا فَأَلۡقُوهُ فِي ٱلۡجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُواْ بِهِۦ كَيۡدٗا فَجَعَلۡنَٰهُمُ ٱلۡأَسۡفَلِينَ ﴿٩٨﴾

[۸۳] او یقینًا د نوح ﷺ په تګلارې باندې د تلونکو څخه هرو مرو ابراهیم ﷺ (هم) دی.

[۸۴] هغه وخت (یاد کړه) چې کله ابراهیم ﷺ خپل رب ﷻ ته (د باطلو عقایدو څخه) په روغ زړه سره ورغی (او پوره اخلاص یې خپل کړ).

[۸۵] هغه وخت چې کله یې خپل پلار او خپل قوم ته وویلې چې: دا (هغه بوتان) څه شی دی (د کومو) چې تاسو عبادت کوئ (ایا دا د عبادت لیاقیت لري)؟

[۸۶] ایا د دروغ تړلو د کبله تاسو د الله ﷻ څخه پرته معبودانو ته اراده لرئ؟

[۸۷] نو ستاسو په رب العالمین باندې څه ګومان دی (ایا مخلوق ورسره برابرېدلی شي)؟

[۸۸] نو ابراهیم ﷺ په ستورو کښې نظر واچاوه یو نظر (ښه دقیق فکر یې وکړ).

[۸۹] نو (د فکر څخه وروسته یې جواب ورکړه او) ویې ویلې چې: یقینًا زه ناروغ یم (مېلې ته نه شم تلای).

[۹۰] نو مشرکانو ترې (د دعوت څخه) په داسې حال مخ واړاوه چې بېرته ستنېدونکي وه (او د مېلې په لور روان شوه).

[۹۱] نو ابراهیم ﷺ د مشرکانو معبودانو ته په پټه ورغی نو (د ملنډو په توګه یې ورته) وویلې چې: ایا تاسو (دغه خوراکي شیان) نه خورئ؟ (کوم چې ستاسو په وړاندې پراته دي).

[۹۲] (ای بوتانو!) تاسو لره څه دي چې خبرې نه کوئ؟ (ماته ولې جواب نه راکوئ).

[۹۳] نو ابراهیم ﷺ په بوتانو باندې په داسې حال پټ اقدام وکړ چې ښه په قوت (ښي لاس) سره (یې په تبر) وهونکی وه (نو میده-میده یې کړه، خو فقط یو غټ بوت یې پرېښود).

[۹۴] نو (مشرکان د مېلې څخه راغله او) ابراهیم ﷺ ته یې په داسې حال مخه کړه چې ورخغلېده (ترڅو د استنطاق ننداره وکړي).

[۹۵] (د استنطاق په وخت کښې) ابراهیم ﷺ (مشرکانو ته) وویلې چې: ایا تاسو د هغو بوتانو عبادت کوئ کوم چې تاسو (په خپلو لاسونو باندې) تراشلي دي؟

[۹۶] حال دا چې الله ﷻ تاسو هم پیدا کړي یاست او ستاسو عملونه یې هم پیدا کړي دي (بلکې ستاسو د بوتانو هم خالق دی).

[۹۷] مشرکانو وویلې چې د ابراهیم ﷺ دپاره (د اوره ډک) تعمیر (خندق) جوړ کړئ، نو نوموړی په همدې (مصنوعي) دوزخ کښې ورواچوئ.

[۹۸] نو مشرکانو ابراهیم ﷺ ته د (دښه) چل اراده وکړه، نو مونږ لاندېني کسان وګرځول (چې په خپل چل کښې مطلب ته ونه رسیده او ناکام شوه).

د مطلب خلاصه

یعني اې پیغمبره! د مخلصو بندګانو د جملې څخه ابراهیم هم دی نو په خپل اُمت باندې یې څه حالات او خاصیتونه قرائت کړه چې په زیات اخلاص باندې یې دلالت کوي، هغه دا چې:

۱- یقیناً د نوح ﷺ د نسل او کومکیانو څخه ابراهیم ﷺ هم وه، چې د همغه په قدم باندې روان وه او د همغه غونډې یې د توحید په ترویج کښې زیات مشکلات ګاللي دي، خو الله ﷻ هغه ﷺ ته د غرق څخه نجات ورکړ او ده ﷺ ته یې د اور څخه نجات په نصیب کړ. نو:

الف: هغه وخت خلکو ته وریه یاد کړه په کوم کښې چې ابراهیم ﷺ د ټولو باطلو معبودانو سره قلبي اړیکه پرې کړې وساتله او یوازې واحد لا شریک خپل رب ﷻ ته یې خالصه او د ټولو باطلو او مزخرفاتو څخه پاکه عقیده وړاندې کړه.

ب: په دې باندې علاوه د همدغې سوچه او پاکې عقیدې دپاره یې دعوت هم چلاوه ترڅو مشرکان شرکي عقیده پرېږدي او توحیدي عقیده خپله کړي.

۲- اې پیغمبره! د ابراهیم ﷺ د دعوت څو مهم ټکي خپل اُمت ته وریه زړه کړه چې عبرت ترې واخلي هغه دا چې:

الف: ابراهیم ﷺ خپل پلار او خپل قوم ته د دعوت په ارتباط داسې پوښتنې راجع کړې ترڅو هغوی حقایقو ته متوجه شي، چې:

اول: اې زما خپلوانو! هغه بوتان چې تاسو یې عبادت کوئ څه شی دي؟ ایا مخلوق د عبادت لیاقت درلودلی شي؟

دوهم: نو په همدې بنیاد ایا تاسو د دروغو د تړلو د کبله اراده لرئ چې د الله ﷻ څخه په غیر چې حقیقي او واقعي معبود دی- نور باطل معبودان په الوهیت سره ونیسئ؟

دریم: نو ستاسو په رب العالمین ﷻ باندې څه ګومان دی چې تاسو به په شرکي عقیدې باندې مجازات نه کړي؟

۳- د دعوت په جریان کښې یوه عجیبه قیصه هم پېښه شوه چې څه لنډ مطالب یې دا دي:

الف: یوه ورځې مشرکان مېلې ته روان شوه او ابراهیم ﷺ یې هم همدغې مېلې ته ورو باله ترڅو ورسره لاړ شي او چکر ورسره ووهي.

ب: خو ابراهیم ﷺ غوښتل چې د همدې فرصت څخه استفاده وکړي، او سوګند یې یاده کړه چې د مشرکانو بوتان به میده- میده کړي ترڅو هغوی ته د استدلال په میدان کښې ماتې ورکړي.

ج: نو د همدې کبله ابراهیم ﷺ د هغوی د اغفال دپاره یو خل په ستورو کښې نظر وکړ، او د همدې کتلو په تعقیب یې د هغوی بلنې ته منفي جواب ورکړ چې زه ناروغ یم او مېلې ته نه شم تللی یا په بل عبارت: ابراهیم ﷺ د ښه پوره دقیق فکر څخه وروسته هغوی ته خپل ځان ناروغ معرفي کړه

د: مشرکانو د ابراهیم ﷺ منفي جواب قبول کړ او د هغه ﷺ د بلنې څخه یې مخونه واړول او په

بېره سره د میلې په لور روان شوه، چې خپل بوتان یې شاته (بې حمایته) پرېښودل.

ه: په عین وخت کښې -چې بوتان بې حمایته پاتې شوه- ابراهیم ﷺ وربانديٰ په پټه ورننووت او د استهزاء او ملنډو په توګه یې په لاندې پوښتنو سره مخاطب وګرځول چې:

اول: ای باطلو معبودانو! تاسو ولې خوراک او څښاک نه کوئ؟ ستاسو په وړاندې خوراکونه ایښې دي نو تاسو ترې ولې استفاده نه کوئ؟ ایا تاسو د خوراک او څښاک څخه عاجزان یاست؟

دوهم: تاسو لره څه دي چې نه ګړېږئ، او ټول پټه خوله یاست؟ ایا تاسو خبرې نه شئ کولی او که تاسو ګونګیان یاست؟

و: د ذکر شوي خطاب څخه وروسته ابراهیم ﷺ په پټه وربانديٰ شروع وکړه او په قوت سره یې په تبره بانديٰ میده-میده کړ. یا په بل عبارت: ابراهیم ﷺ په کمزوري (کیڼ لاس) بانديٰ نه بلکې په قوي (ښي لاس) بانديٰ ووهل او ښه یې وټکول.

مګر یوازې یو غټ بوت یې روغ پرېښود ترڅو ترې په آینده کښې د استدلال دپاره کار واخلي.

۴_ کله چې مشرکان د میلې څخه راستانه شوه او خپل بوتان یې میده-میده او ټکولي شوي ولیده نو ډېر زیات خپه او په هغه چا بانديٰ ډېر زیات په غُصه شوه څوک چې د دغه کار مرتکب شوي وي، نو د همدې کبله:

الف: هغوی په دې لټه کښې شوه چې د دغه کارکوونکي مونده کړي چې د پلټنې په ترڅ کښې یې په ابراهیم ﷺ بانديٰ یقین راغی چې دا کار همده کړی دی، نو د استنطاق دپاره یې وروغوښت.

ب: بیا د ننداري دپاره ټولو د هغه ﷺ په لور مخه کړه او په منډه-منډه ترې راکړه شوه چې هله ژر کوه جواب راکړه چې دا کار دې ولې ترسره کړی دی؟

ج: ابراهیم ﷺ هغوی متوجه کړه او ورته یې وویلې چې ذکره شوې پوښتنه دغه غټ بوت ته راجع کړئ ترڅو تاسو ته جواب درکړي او خپل دښمن درته په ګوته کړي.

دا هم احتمال لري چې غټ بوت په وړو بوتانو بانديٰ په غُصه شوی وی او په میده کولو سره یې وربانديٰ خپله غُصه سره کړې وي؟

د: د دې خبرې په اورېدلو سره مشرکان هک پک حیران شوه او ابراهیم ﷺ ته یې وویلې چې: ته خو ښه پوهېږې چې زمونږ بوتان خبرې نه شي کولی او د خوراک او څښاک توان هم نه لري، نو مونږ به ترې څنګه وغواړو چې هلئ ژر شئ خپل دښمن راپه ګوته کړئ ترڅو مونږ ترې انتقام واخلو؟.

ه: په دغه وخت کښې ابراهیم ﷺ ته د استدلال موقع په لاس ورغله او مشرکان یې مخاطب کړه چې:

اول: ایا تاسو د هغو جماداتو عبادت کوئ کوم چې تاسو په خپلو لاسونو بانديٰ تراشلي او جوړ کړي دي چې نه خبرې کولی شي، نه د خوراک څښاک توان لري او بالآخره نه د خپلو ځانونو څخه دفاع کولی شي او نه خپل دښمن په ګوته کولی شي؟

دوهم: په داسې حال کښې چې الله ﷻ تاسو ته موجودیت درکړی دی او روزمره روزي درکوي او

هم ستاسو ورځني اعمال پیدا کوي، بلکې ستاسو بوتان هم د الله ﷻ د مخلوقاتو څخه دي چې همده ﷻ وجود ورکړی دی.

ایا دا عجیبه نه ده چې مطلق قادر ذات ﷻ مو پرېښي دی او د خپلو مصنوعاتو کومک ته په نه یاست چې د خپلو خانونو څخه هم دفاع نه شي کولی!؟.

۵ـ ای پیغمبره! کله چې مشرکانو د استدلال په میدان کښې ماتې وخوړه او د سخت خجالت سره مخامخ شوه نو ټولو په اتفاق سره د ابراهیم ﷺ د وژنې نقشه داسې ترتیبه کړه چې:

الف: ټولو یوه بل ته وویلې چې: د عبرت دپاره ابراهیم ﷺ په اور باندې وسوزئ لکه څنګه یې چې زمونږ زړونه د بوتانو په ایذاء سره سوزولي دي.

ب: نو د یوې پراخې ځمکې څخه دیوال تاو کړئ او لوی خندق جوړ کړئ، په دغه خندق کښې بنه غټ اور بل کړئ؛ یا په بل عبارت: د نوموړي د تعذیب په غرض دوزخ تیار کړئ.

ج: بیا په همدغه ګرم اور (دوزخ) کښې ابراهیم ورواچوئ چې پکښې وترقېږي او عوام وګوري چې مونږ څومره د خپلو بوتانو په نصرت او کومک کښې کلک یاستو، ترڅو هیڅوک د هغه پیروی ته زړه ښه نه کړي.

۶ـ مشرکانو په ابراهیم ﷺ باندې خپله ذکره شوې نقشه عملي کړه او ډېره غټه دسیسه او حیله یې په کار واچوله، خو مونږ د هغوی دسیسه ناکامه کړه او په ابراهیم ﷺ باندې مو ذکر شوی اور ګل ګلزار وګرځاوه.

نو د کوم شي څخه چې هغوی تښتېدل په همغه کښې واقع شوه او د ذلت سره مخامخ شوه.

ابراهیم ﷺ لکه چې د استدلال په میدان کامیاب وه همدارنګه د دسیسې په عملي میدان کښې هم کامیاب او بریالی وګرځېد.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَإِنَّ مِن شِيعَتِهِ ﴾ کښې د "شِيعَة" کلمه په دې مقام کښې هغه کلمه نه ده کومې چې په دې زمانه کښې په یوه خاص ټولګي پورې اختصاص موندلی دی، کوم چې د علي ﷺ په محبت کښې افراط کوي او په مقابل کښې یې اهل السنت والجماعت ټولګي تشکیل نیولی دی.

بلکې دلته د ذکرې شوې کلمې لغوي معنی مراده ده چې په لاندې ټکو کښې د الله ﷻ په توفیق شرحه کېږي:

الف: د "شِيعَة" کلمه د "شِيَاع" ـلکه "ضِيَاع"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "شِيَاع" د هغو کوچنیو خاشاکو نوم دی په کومو سره چې اور بلولی کېږي او د غټ اور دپاره پرې زمینه برابرېږي[1].

همدارنګه د قوت او انتشار په معناوو باندې یې هم استعمال موندلی دی[2].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۹۱

(۲) مفردات الراغب ص۲۷۹

ب: ذکره شوي کلمه د هغه قوم نوم دی کوم چې په یوه کار باندې راغونډ شوي وي او هر یو فرد يې د بل د فکر پیروي کوي[۱].

ج: په دې کلمه کښې مفرد، مثنی، جمعه، مونث او مذکر ټول یو برابر دي[۲].

پوره واضحه ده چې کوم قوم چې ذکر شوي صفات ولري هغوی به یو تربله تعاون کوي او په ګډه سره به په ځمکه خپل نفوذ ته وده ورکوي او پکښې خوروي به يې.

د: په دې مقام کښې ابراهیم ﷺ د نوح ﷺ د شیعه وو څخه ګڼه وشمېرلی شو چې د ټولو پیغمبرانو هدف یو وه او ټولو غوښتل چې په ځمکه کښې د الله ﷻ شریعت او توحیدي عقیده پلې کړي. یا په بل عبارت: ټولو پیغمبرانو په عقیدوي احکامو کښې او د فرعي احکامو په کلیاتو کښې هیڅ تفاوت نه درلود، یوازې د عملي او فرعي احکامو په اشکالو کښې سره څه ناڅه جدا جدا وه، نو د همدې کبله هر یوه ته د بل د شیعه لقب ورکولی کېږي.

لکه چې بیان يې د الله ﷻ په توفیق د [المائدة: ۴۹] ایت او نورو ایتونو لاندې تېر شوی دی.

یوه مقدمه

۲ـ د دې دپاره چې د ﴿فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي ٱلنُّجُومِ﴾ تفسیر ښه واضحه شي نو په کار دي چې لاندې مطالب په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: د بدیع د علم په مطابق "تَورية" هم د هغو صفاتو څخه ده په کومو باندې چې یو بلیغ کلام ډول او سنګار مونده کوي[۳].

ب: "تَوْرِيه" د "وَرَاء" څخه اخستلې شوې ده، د یوه شي د شا طرف په "وَرَاء" سره تعبیرېږي.

نو "تَوْرِيه" په لغت کښې شاته د غورزولو څخه عبارت ده، اما په اصطلاح کښې په دوه ډوله ده، چې یوه قولي توریه ده او بله عملي.

ج: قولي توریه دې ته وایي چې یو متکلم په خپلو خبرو کښې داسې کلمه استعماله کړي چې دوه معناوې ولري، یوه معنی يې ذهن ته نژدې وي او بله ترې لرې وي چې په زغرده ذهن ته نه ورځي، نو متکلم لرې معنی اراده کړي او مخاطب ترې نژدې معنی واخلي. یا په بل عبارت: لفظي (قولي) توریه دې ته وایي چې سړی اصلي مطلب پټ کړي او غیر اصلي مطلب څرګند کړي[۴].

د: دغه ډول توریه د ابو بکر الصدیق ﷺ په کلام کښې استعماله شوې ده، لکه د هجرت په سفر کښې به چې ترې چا د نبي کریم ﷺ په هکله وپوښتل چې دغه سړی څوک دی؟ نو هغه به جواب ورکړ چې: «هَذَا الرَّجُلُ يَهْدِينِي إِلَى السَّبِيلِ»[۵] یعني دغه سړی ماته لاره راښايي.

---

(۱) لسان العرب ج۸ ص۱۸۸

(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۷۸۶

(۳) مختصر المعاني ص۴۵۶

(۴) مفردات الراغب ص۵۵۷

(۵) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۲۱؛ صحیح البخاري ج۱ ص۵۵۶

یهالي(۲۲) نو د "السبیل" د کلمې څخه به د آبو بکر ﷺ شرعي او معنوي لاره مراد وه خو پوښتونکي به خیال د ده به دنیاوي لاره مطلب وي ځکه چې په دښتو او بیابانونو کښې لاربنود ته ارتیا پېښېږي، کاره چې کله د دوی دواړو سره په دغه سفر کښې یو ماهر لاربنوود په أجرت سره ملګری وه[۱].

د همدې نبي کریم ﷺ په غزاګانو کښې "توریه" په کار اچوله، د همدې کبله کعب بن مالک ﷺ وایي چې: نبي کریم ﷺ هیڅ غزا ته اراده نه وه کړې مګر توریه به یې پکښې کوله، پرته د تبوک د غزا څخه چې توریه یې پکښې ونه کړه او د صراحت څخه یې کار واخست[۲] ترڅو غازیان ورته تیاري ونیسي.

هـ: عملي توریه دې ته وایي چې څوک یو داسې کار وکړي چې حاضرین ترې یو مفهوم واخلي حال دا چې واقعیت بل څه وي (کار کوونکی ترې بل غرض اراده کوي).

و: همدا ډول "توریه" الله ﷻ د یوسف ﷺ څخه راحکایت کړې ده چې: ﴿ فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَآءِ أَخِيهِ ﴾ [یوسف:۷۶] یعنې نو یوسف ﷺ د پیمانې د لټولو دپاره د خپلو ناسکه ورونو په څټو باندې پیل وکړ (البته) مخکښې د دې څخه چې د خپل سکه ورور څټه وپلټي.

نو د ذکر شوي طرز العمل څخه کاروانیانو فهم کړه چې دوی ته د پیمانې معلومات نشته، حال دا چې یوسف ﷺ ته معلومه وه، نو که بالفرض یوسف ﷺ د خپل سکه ورور په څټه لټولو باندې شروع کړې وی نو سمدستي به هغوی ګومان کړی وی چې پیمانه همدا تا پخپله همدلته غلې ایښې ده، په دې کار کښې د څټې خاوند ملامته نه دی.

ز: په محاوراتو کښې د یوه کلام څخه په دوه وو ډولونو سره معنی اراده کولی شي چې یوې ته افرادي معنی وایي او بله د ترکیبي معنی په نامه یادېږي.

ح: افرادي معنی دېته وایي: چې د یوه کلام څخه د مفرداتو په نظر کښې نیولو سره مفهوم واخستلی شي، لکه ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ [البقرة:۴۳] یعنې او ای مؤمنانو! تاسو لمونځ ودروئ او زکات ورکړئ او داسې نور.

ط: ترکیبي معنی د دې څخه عبارت ده چې د یوه کلام مفردات د نظره وغورزولی شي او هغه معنی ترې اراده کړی شي په کومه باندې چې په کنایي توګه دلالت کوي، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ ﴾ [الأعراف:۱۴۹] یعنې کله چې بني اسرائیل د خوسکي په عبادت باندې پښېمان شوه.

د دغه ایت پوره تحقیق په خپل ځای کښې تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې د مفرداتو معناوې پکښې د نظره غورزولې شوې دي او هغه معنی ترې اراده کړی شوې ده په کومې سره چې په محاوراتو کښې استعمالېږي.

ي: د ترکیبي معنی اراده کول په عربي ژبې پورې ځانګړتیا نه لري، بلکې دغه طریقه په ټولو ژبو

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۳۰۱
[۲] صحیح البخاري ج۲ ص۶۳۴

کښې د کنايې په توګه په کار اچوله کېږي، چې په پښتو ژبه کښې يې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف ۵۴] ايت لاندې يوه مثال ته اشاره شوې ده. او بل مثال يې دا دی چې په پښتو کښې خلک د خپل مهارت په هکله وايي چې: ما فلاني ته د ورځې ستوري ورولیده کړه. يعنې د دومره دقيق فکر سره مې مخامخ کړ ته به وايې چې د ورځې يې ستوري ليدلي وي.

اصلي مطلب

۳_ د ذکرو شوو مقدماتي مطالبو څخه وروسته مونږ په اصلي مطلب باندې د الله ﷻ په توفيق پيل کوو هغه دا چې:

د ﴿ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي ٱلنُّجُومِ ﴾ په تفسير کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو سره ويشلي شوي دي:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې دلته افرادي معناوي مرادې دي[۱]، چې وضاحت يې په لاندې دوه وو ټکو کښې وړاندې کېږي:

اول: مشرکانو ابراهيم ﷺ ته وړانديز وکړ چې زمونږ سره ميلې ته لاړ شه، خو ابراهيم ﷺ سمدستي ستورو ته وکتل او بيا يې جواب ورکړ چې: ﴿ إِنِّي سَقِيمٌ ﴾ زه مريض يم ميلې ته د تللو جوګه نه يم.

دوهم: که څوک وايي چې: ايا ابراهيم ﷺ ته جائزه وه چې ستورو ته د يوه نجومي په حيث وګوري او بيا د ناروغۍ دعوه وکړي؟

مونږ وايو چې: ابراهيم ﷺ ستورو ته د يوه نجومي په حيث نه وه کتلي چې اعتراض وارد شي، بلکې په دغو کتلو کښې يې عملي توريه مطلب وه چې د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې د عبرت دپاره نظر واچوي، خو هغوی ورباندې د نجومي د نظر ګومان وکړ.

که بالفرض ابراهيم ﷺ ذکره شوې عملي توريه په کار نه وی اچولې نو هغوی به يې په ﴿ إِنِّي سَقِيمٌ ﴾ ويلو باور نه وی کړی او په نه تللو کښې به يې معذور نه وی ګڼلی.

ب: ځينې علماء کرام وايي چې د ذکر شوي عبارت څخه د قولي توريې په توګه ترکيبي معنی مطلب ده او د کلماتو افرادي معناوې پکښې د نظره غورزولې شوې دي[۲]. هغه دا چې:

اول: کله چې څوک په يوه موضوع کښې دقيق فکر وکړي، چې څه ډول چال چلند پکښې غوره کړي، نو د همغه په هکله د قولي توريې په توګه خلک وايي چې: "نَظَرَ فِي النُّجُوم"[۳] يعنې فلانکي سرې په موضوع کښې دقيق فکر وکړ.

دوهم: په دغه عبارت کښې د "نَظَرَ" کلمه د هغه نَظَر څخه نه ده اشتقاقه شوې کوم چې دکتلو معنی ورکوي بلکې د هغه نَظَر څخه يې اشتقاق موندلی دی کوم چې د تفکر او سوچ معنی ورکوي.

---

(۱) زاد المسير ج۶ ص۳۰۰؛ تفسير القاسمي ج۱۳ ص۱۱۴؛ المحرر الوجيز ج۱۳ ص۲۴۲
(۲) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۳
(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۵۷۱

په دې تفسير سره يې حاصل داسې راخېژي چې: ابراهيم ﷺ د ډېر دقيق فکر وکړ ترڅو مشرکانو ته داسې بهانه جوړه کړي چې د هغوی قناعت وربانديې حاصل شي.

تبصره

۴_ مونږ ته همدغه دوهم تفسير د لاندې وجوهو د کبله غوره برېښي، والله ﷻ أعلم:

الف: په لومړي تفسير سره سوال جواب ته ارتيا پېښېږي او په دوهم تفسير سره نه سوال شته او نه جواب.

ب: په ﴿ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي ٱلنُّجُومِ ﴾ کښې د "فِي" توری دوهم تفسير تائيدوي، که بالفرض لومړی تفسير بهتر وی نو د ﴿ فِي ٱلنُّجُومِ ﴾ په عوض به "إِلَى النُّجُوم" نازل شوی وی.

څو پوښتنې او هغو جوابونه

۵_ په ﴿ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ ﴾ کښې د سړي په زړه کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: ايا ابراهيم ﷺ د ﴿ إِنِّي سَقِيمٌ ﴾ د ويلو په وخت کښې رښتيا مريض وه او که په دروغو سره يې خپل ځان مريض معرفي کړ؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو زښت ډېر جوابونه کړي دي چې شمېر يې تقريباً اُوو جوابونو ته رسېږي[۱]، خو کوم جواب چې مونږ ته په زړه پوری برېښي هغه دا دی چې:

د ﴿ إِنِّي سَقِيمٌ ﴾ په ويلو کښې د ابراهيم ﷺ د قولي توريې په توګه په اينده کښې مريضتيا مطلب وه، خو مشرکانو د ده ﷺ خبره په سمدستي مريضتيا باندې حمل کړه[۲]، او پوره واضحه ده چې په اينده کښې هيڅوک د مريضتيا څخه بچ نه شي پاتې کېدلی، که بالفرض بل هيڅ مرض ورته ونه رسېږي مرګ خو ورته ضرور رسېدونکی دی، چې دا هم د مرضونو څخه يو غټ مرض دی.

د ذکر شوي جواب يوه نظير ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ ﴾ [الزمر: ۳۰] يعنې اې پيغمبره! يقيناً ته هم مړ يې او مشرکان هم مړه دي (تاسو دواړه ډلې مړه کېدونکي ياست بيا به د قيامت په ورځ جګړې کوئ).

ب: که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: کله د قيامت په ورځ د محشر په ميدان کښې خلک ابراهيم ﷺ ته ورغوند شي ترڅو د الله ﷻ په حضور کښې شفاعت وکړي چې حساب کتاب پيل شي، نو ابراهيم ﷺ به اعتذار ورانديې کړي او وبه وايي چې: «وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذِبَاتٍ»[۳] زه د دغه لوی شفاعت جوګه نه يم، ما په دنيا کښې درې دروغه ويلي وه.

د دغو درېوو دروغو څخه يو دروغ همدغه د ﴿ إِنِّي سَقِيمٌ ﴾ کلام دی، نو پوښتنه دا ده چې: دا

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۳۲۳

(۲) تفسير الطبري ج۲۳ ص۷۲

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۵

څنګه کېدلی شي چې ابراهیم ﷺ به په خپله خوله ووایي چې ما دروغ ویلي وه او تاسو وایاست چې نوموړی ﷺ په ذکره شوې خبره کښې رښتینی وه؟

مونږ وایو چې: د دغې پوښتنې دپاره د الله ﷻ په توفیق د [الأنبیاء:۶۳] ایت لاندې بنه تفصیلوار جواب لیکلی شوی دی، چې ابراهیم ﷺ به د قیامت په ورځ خپل ذکر شوي قول ته تواضعًا او هضمًا للنفس د دروغو لقب ورکړي، هسې نه چې نوموړی ﷺ واقعًا د دروغو مرتکب شوی وه؛ نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

یادونې

۶ـ په دې مقام کښې په کار ده چې لاندې یادونې هېرې نه کړی شي:

الف: د علم النجوم په هکله ځینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی[۱]، که د چا اوږده بیان ته زړه نه په تنګېږي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ب: الله ﷻ د ابراهیم ﷺ هغه قیصه کومه چې د بوتانو په ماتولو پورې ارتباط لري په [الأنبیاء: ۵۱] ایت او وروسته ایتونو کښې مشرحه نازله کړې ده، که په دې مقام کښې د چا ذهن ته څه پوښتنه ورلوېږي نو هغه مقام دې یو ځل وګوري هیله ده چې پوښتنه به یې په قناعت سره جوابه شي.

رَوغ او رَوغان څه معنی؟

۷ـ د ﴿ فَرَاغَ ﴾، ﴿ فَرَاغَ ﴾ دواړه کلمې د "رَوْغ" یا "رَوَغَان" ـلکه "ضَرْب، حَيَوَان"ـ څخه اشتقاقي شوې دي. "رَوْغ" یا "رَوَغَان" دې ته وایي چې سړی یوه ځای ته په پټه او حیله سره ورشي او هلته میلان وکړي[۲]، نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

الف: ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ ءَالِهَتِهِمْ ﴾ یعنې ابراهیم ﷺ په پټه د مشرکانو باطلو معبودانو ته ورغی او د استهزاء او ملنډو په توګه یې د استنطاق لاندې ونیوه، چې تاسو خوراک او څښاک ولې نه کوئ؟ او ولې ګونګیان یاست؟ حال دا چې ستاسو عابدان خوراک او څښاک هم کوي او ګړېږي هم.

ب: په ﴿ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا ﴾ کښې د ﴿ ضَرْبًا ﴾ کلمه د اعراب په لحاظ متعدد صورتونه درلودلی شي[۳]، یو صورت یې دا دی چې ﴿ ضَرْبًا ﴾ د "ضَارِبًا" په تاویل سره د ابراهیم ﷺ څخه حال واقع شوی دی. یعنې نو ابراهیم ﷺ په بوتانو باندې په داسې حال کښې په پټه اقدام وکړ چې په قوت سره یې په تبر میده-میده کوونکی وه.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: په ﴿ إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴾ کښې د ﴿ يَزِفُّونَ ﴾ کلمه د "زَفّ" یا "زَفِيف" ـلکه "مَدّ،

---

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۱۰۲

(۲) مفردات الراغب ص۲۱۳؛ لسان العرب ج۸ ص۴۳۱؛ القاموس المحیط ج۲ ص۴۱۴

(۳) البحر المحیط ج۹ ص۱۱۱

زَفِيْنَ ـ څخه اشتقاقه شوې د ... رف" یا "زَفِيفٌ" د چالاکۍ او سرعت معنی ورکوي. یعنې مشرکان ابراهیم ﷺ ته په منډه منډه ورمنډه چې د استنطاق لاندې یې ونیسي.

پوښتنه دا ده چې. د بل ایت [الأنبیاء: ۶۱] مضمون دا دی چې مشرکانو ابراهیم ﷺ وروغوښت چې هلئ ژر شئ استنطاق ته یې حاضر کړئ، هسې نه چې دوی په بیره ورغله؟

مونږ وایو چې: د ذکرو شوو دواړو ایتونو ترمنځ څه منافات نشته، او دا ځکه چې د مشرکانو مشرانو ابراهیم ﷺ وروغوښت او د استنطاق نندارې ته یې د هرې خوا څخه عوام او ځینې غائبین مشران وروغلېده.

نو په هغه ایت کښې لومړي حال ته اشاره شوې ده او په دې ایت کښې دوهم حال ته.

ایا دلته د "مَا" کلمه مصدریه ده؟

۹ـ په ﴿ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴾ کښې د "مَا" کلمه په متعددو ډولونو سره تفسیره شوې ده[۱] د مثال په توګه:

الف: اهل السنة والجماعة وايي چې دغه کلمه دلته د مصدریت دپاره ده[۲]. یعنې ای مشرکانو! ایا تاسو د هغو بوتانو عبادت کوئ چې په خپلو لاسونو باندې مو تراشلي دي؟ حال دا چې الله ﷻ د هر شي خالق دی، تاسو یې هم پیدا کړي یاست او ستاسو عملونو ته هم همدی ﷻ وجود ورکوي.

ب: معتزله وايي چې دغه کلمه د موصولیت دپاره ده[۳]. یعنې حال دا چې الله ﷻ تاسو هم پیدا کړي یاست او هغه بوتان یې هم په مادي لحاظ پیدا کړي دي کومو ته چې تاسو شکل او څېره ورکړې ده، نو الله ﷻ یې د مادې پیدا کوونکی دی او تاسو یې د شکل پیدا کوونکي یاست، العیاذ بالله.

همدا موضوع د عقائدو په کتابونو کښې بنه پوره شرحه شوې ده[۴].

﴿ وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ لِي مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَٰهُ بِغُلَٰمٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ ٱلسَّعْىَ قَالَ يَٰبُنَىَّ إِنِّىٓ أَرَىٰ فِى ٱلْمَنَامِ أَنِّىٓ أَذْبَحُكَ فَٱنظُرْ مَاذَا تَرَىٰ ۚ قَالَ يَٰٓأَبَتِ ٱفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٠٢﴾ فَلَمَّآ أَسْلَمَا وَتَلَّهُۥ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾ وَنَٰدَيْنَٰهُ أَن يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ ٱلرُّءْيَآ ۚ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلْبَلَٰٓؤُا۟ ٱلْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَٰهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا

[۱] تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۹۶؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۳۲۶
[۲] المحرر الوجیز ج۱۳ ص۲۴۵؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۹۶
[۳] تفسیر الکشاف ج۴ ص۵۱
[۴] شرح المقاصد في العقیدة ج۲ ص۱۲۵

عَلَيۡهِ فِي ٱلۡأٓخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَٰمٌ عَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿١١٠﴾ إِنَّهُۥ مِنۡ
عِبَادِنَا ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرۡنَٰهُ بِإِسۡحَٰقَ نَبِيّٗا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١١٢﴾ وَبَٰرَكۡنَا عَلَيۡهِ
وَعَلَىٰٓ إِسۡحَٰقَۚ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا مُحۡسِنٞ وَظَالِمٞ لِّنَفۡسِهِۦ مُبِينٞ ﴿١١٣﴾ ﴾

[۹۹] او ابراهیم ﷺ وویلې چې: یقینًا زه خپل رب ﷻ ته تلونکی یم، چې ژر به راته (د هغه ځای) لاربنودانه وکړي (کوم ته چې د ده ﷻ اراده وي).

[۱۰۰] ای زما ربه! ماته د صالحانو (اولادونو) څخه راوبښې.

[۱۰۱] نو مونږ ورته په حوصله ناک هلک (اسماعیل ﷺ) سره زیری ورکړ (چې درته به یې وبښو).

[۱۰۲] نو کله چې دا هلک د ابراهیم ﷺ سره (د) کوښښ (عمر) ته ورسېد (او لږ څه غټکی شو) نو ابراهیم ﷺ (ورته) وویلې چې: ای زویګوټیه! یقینًا زه په خوب کښې ګورم چې یقینًا زه تا لره ذبحه کوم (او زما خوب وحې ده)، نو ته وګوره (فکر وکړه) چې هغه کوم کار دی چې ته یې (مصلحت) وینې (ایا ته دغه کار ته چمتو یې)؟

نو زوی یې (اسماعیل ﷺ) وویلې چې: ای پلاره! هغه کار (په ماباندې) وکړه (او عملي یې ورویښه) په کوم باندې چې تاته (په خوب کښې) امر درکولی کېږي، ژر دی چې ـکه د الله ﷻ اراده وي ـ ما به د صبر کوونکو څخه موندې کړې (زه به ذبحې ته په ثبات او استقامت سره غاړه کېږدم).

[۱۰۳] نو کله چې دواړو (د الله ﷻ امر ته) غاړې کېښوې او ابراهیم خپل زوی په څنګه (اړخ) باندې څملاوه (نو هغه څه پېښ شوه کوم چې یوازې الله ﷻ ته معلوم دي او بس).

[۱۰۴] او مونږ ابراهیم ﷺ ته غږ وکړه چې: ای ابراهیمه!

[۱۰۵] یقینًا تا خپل خوب رښتیا کړ (په امتحان کښې کامیاب شوې)، یقینًا مونږ (نورو) نیکوکارانو ته (هم) دغه ډول جزا ورکوو (او توفیق یې په برخه کوو).

[۱۰۶] بې شکه دغه (په خپل لاس د خپل زوی ذبحه) هرومرو څرګند امتحان وه (چې په ثقل یې رڅوک پوهېږي).

[۱۰۷] او مونږ د ابراهیم ﷺ د زوی فدیه (عوض) په لوییې مذبوحې (ګډورې) سره اداء کړه.

[۱۰۸] او مونږ په وروستنیو (خلکو) کښې په ابراهیم ﷺ باندې (دا کلمه) باقي پرېښودله چې:

[۱۰۹] په ابراهیم ﷺ باندې دې سلام وي.

[۱۱۰] (ای پیغمبره!) مونږ نیکو کارانو ته دغسې (نېکه) جزا ورکوو (چې آن تر قیامته پرې سلامونه استولی کېږي).

[۱۱۱] یقینًا ابراهیم ﷺ زمونږ د مؤمنو (او مخلصو) بندګانو څخه وه.

[۱۱۲] او (په ذکر شوې ذبیح زوی باندې علاوه) مونږ ابراهیم ﷺ ته په اسحق ﷺ باندې په داسې حال زیری ورکړ چې پیغمبر به وي (او) د صالحانو څخه به وي.

[۱۱۳] او مونږ په هغه (ذبيح هلک) او په اسحق (دواړو) باندې برکتونه ورنازل کړه (چې د دواړو په نسلونو کښې زښت ډېر پيغمبران پيدا شوه).
او د دوی دواړو د نسلونو (اولادونو) څخه نېک او د خپل خان دپاره ښکاره ظلم کوونکی (دواړه ډوله خلک) شته.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د ابراهيم ﷺ هغو ښېنو حالاتو ته اشاره شوې ده کومو چې د اور د نجات څخه وروسته صورت نيولی وه، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:
ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د ابراهيم ﷺ څه نور حالات هم قرائت کړه ترڅو همغه لاره تعقيب کړي. هغه دا:
۱ـ کله چې ابراهيم ﷺ د استدلال په ميدان کښې مشرکانو ته ماتې ورکړه او د هغوی د اُور څخه هم روغ رمټ راووت، نو بيا يې وويلې چې:
الف: زه د نن څخه وروسته په دې ښار کښې نه اوسېږم او هغه ښار ته د مهاجر په حيث ورځم کوم چې راته خپل رب ﷻ په خپل ازلي علم کښې ټاکلی دی، نو د خپل رب ﷻ څخه اُميد کوم چې ډېر ژر به راته هدايت وکړي او هملته به مې ور ورسوي.
ب: کله چې ابراهيم ﷺ د الله ﷻ په فضل خپل هجرتځای ته ورسېد، نو هلته يې د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای زما ربه! ما خو خپلوان او قوميان صرف ستا د رضامندۍ دپاره پرېښودل او د پردېسۍ اوسېدانې ته مې ترجيح ورکړه، نو ماته په خپل فضل او مهربانۍ سره داسې اولادونه او نسل راکړي چې د صالحانو د ډلې څخه وي او زما د مرګ څخه وروسته د توحيد په دعوت کښې زما خلافت وکړی شي.
۲ـ مونږ د ابراهيم ﷺ سوال قبول کړ چې مونږ ډېر ښه اجابت کوونکي ياستو، نو هغه ﷺ ته مو په داسې يوه هلک سره زېری ورکړ چې د ښه حلم او صبر درلودونکی به وي.
۳ـ بيا ذکر شوي زېري عملي صورت ونيوه او ابراهيم ﷺ د حليم او صابر زوی پلار جوړ شو.
کله چې ذکر شوی هلک داسې وخت ته ورسېد چې د خپل پلار سره يې د کارونو په اجراء کولو کښې مرسته کولی شوه، او منډه ترړه يې ورسره وهلی شوه، نو مونږ په ابراهيم ﷺ باندې په خوب کښې امر وکړ او همدلته مو ورولید کړ چې ذکر شوی زوی (چې د کاروبار جوګه هم دی) په خپل لاس ذبحه کړي.
۴ـ ابراهيم ﷺ خپل زوی ته زمونږ د امر يادونه وکړه ترڅو خپل خان ته معلومه کړي چې دغه کار به په رضامندۍ سره صورت ونيسي او که زور ته به پکښې اړتيا پېښه شي.
نو خپل زوی ته يې په صراحت سره وويلې چې:
الف: ای زويګوټيه! ته په ما باندې ډېر ګران يې او ډېره مهرباني هم درسره لرم، او نظر ستا عمر او زما بوډاتوب ته ستا غوندې زوی ته ښه پوره اړتيا هم لرم.

ب: خو د دغو ټولو کیفیاتو سره-سره زه ستا په هکله په خوب کښې ګورم چې تا د پسه غوندې ذبحه کوم، نو زه ستا په ذبحه کولو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه مامور شوی یم

ج: نو ته وګوره او ماته ووایه چې هغه کار څه دی کوم چې تاته ښکاري؟ ایا ته د دې کار عملي صورت ته خپل چمتوالی څرګندوې؟

۵ـ ابراهیم ﷺ ته خپل زوی د ذکرې شوې پوښتنې په جواب کښې په خوشالۍ سره وویلې چې:

الف: ای زما پلاره! هغه کار ته عملي شکل ورکړه په کوم باندې چې تاته امر کیږي، زه پوهیږم چې دا کار د دښمنۍ د کبله صورت نه نیسي بلکې د الله ﷻ د امر د قبول په غرض ورته ته عملي بڼه ورکوې.

ب: ای پلاره! ته هیڅ تشویش مه کوه، زه دغه کار ته په ډېر اخلاص سره چمتو یم، دې ته اړتیا نشته چې زما لاسونه او پښې وتړې او یا د زور څخه کار واخلې.

ج: که د الله ﷻ رضا او اراده وي نو ته به ډېر ژر ما د صبر کوونکو بندګانو د ډلې څخه شمېرل شوی مونده کړې، زه به بالکل بې صبري ونه کړم.

۶ـ کله چې ابراهیم ﷺ د ذابح په حیث او اسماعیل ﷺ د مذبوح په حیث الله ﷻ ته خپل ځانونه تسلیم کړه او مهربان پلار خپل ګران زوی د ذبحې په غرض په اړخ باندې څملاوه او دواړو خپلې بشرې وسې تمامې کړې، نو:

الف: هغو درجاتو او فضائلو تحقق وموند کوم چې دوی دواړو ته په ازل کښې لیکلی شوي وه او یوازې الله ﷻ ورباندې پوه وه.

ب: په همدغه وخت کښې مو ورته وحې وکړه چې ای ابراهیمه! تا خپل خوب رښتیا کړ او زما امر دې تعمیل کړ، نو ته کامیاب شوې.

۷ـ ای پیغمبره! مونږ نېکوکارانو او مخلصانو بندګانو ته دغسې لویه کامیابي ورپه برخه کوو او په دغسې درنو اوامرو باندې یې امتحانوو او په تعمیل کښې یې توفیق ورکوو.

یقیناً ابراهیم ﷺ د ډېر څرګند او لوی امتحان سره مخ شو چې په نتیجه کښې بریالي شو او د دنیا او آخرت امتیازات یې په برخه شوه. د مثال په توګه:

الف: مونږ د ذبیح هلک فدیه اداء کړه او ابراهیم ﷺ ته مو ښه څرب او مقبول ګډوری ورکړ چې د خپل زوی په عوض یې ذبحه کړي.

ب: په ابراهیم ﷺ باندې مو په وروستنیو خلکو کښې د قیامت تر ورځې پورې دا جمله باقي پرېښودله چې: ﴿ سَلَٰمٌ عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ یعنې په ابراهیم ﷺ باندې دې سلامونه او سلامتیـ وي.

۸ـ مونږ نېکوکارانو ته دغسې ښایسته جزا ورکوو چې د قیامت تر ورځې پورې یې اثرات باقي پاتې کیږي.

۹ـ مونږ خکه د ابراهیم ﷺ سره ذکر شوي احسانات وکړه چې: یقیناً نوموړی ﷺ زمونږ د مخلصو مؤمنانو بندګانو څخه وه، او مونږ هیڅکله د مخلصو بندګانو عملونه نه ضائع کوو.

۱۰_ په اسماعیل ﷺ باندې علاوه، مونږ ابراهیم ﷺ ته په یوه بل زوی (اسحق ﷺ) سره هم د پیغمبر په صفت زیرې ورکړ، چې د صالحانو او پیغمبرانو څخه به وي او د حق دعوت به چلوي.
په دې باندې علاوه د یوه لمسي په بشارت باندې مو هم سرلوړی کړ چې یعقوب به نومېږي او د اسحق ﷺ زوی به وي. دا به هم د صالحانو د جملې څخه وي او ته به ترهغه ژوندی یې چې په هغه باندې دې سترګې بخې شي.

۱۱_ ای پیغمبره! مونږ په اسماعیل ﷺ او اسحق ﷺ باندې برکتونه وورول چې د دوی دواړو څخه وروسته مو ټول پیغمبران د همدوی دواړو په اولاده کښې مبعوث کړه.
خو د دې سره‌سره د دغو دواړو (اسماعیل ﷺ او اسحق ﷺ) اولادونه د پیغمبرانو څخه پرته په دوه ووډلو باندې وېشلي شوي دي:
الف: یو ډله هغه دي چې د خپلو پلرونو په لاره سم روان وي او مخلصان بندګان وي.
ب: بله ډله هغه دي چې د څرګند ظلم لاره یې خپله کړې وي او د اخلاص لاره یې پرېښې وي.

توضیحات

۱_ د ﴿وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ﴾ مضمون وړاندې تېر شوی دی، چې: ﴿وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي﴾ [العنکبوت: ۲۶] یعنې او ابراهیم ﷺ د اور د نجات څخه وروسته وویلې چې: یقیناً زه خپل رب ﷻ ته هجرت کوونکی یم (هغه ځای ته تلونکی یم چېرته یې چې راته د تللو امر کړی دی).

یادونه

۲_ د ابراهیم ﷺ د هجرت د قیصې مهم ټکي او هم یې په مکه معظمه کښې د خپنو اولادونو د ډېره کولو څه اجمالي معلومات د [إبراهیم: ۳۷] ایت او [الأنبیاء: ۷۱] ایت لاندې لیکلی شوي دي والحمد لله ﷻ چې بیا لیکل یې کتاب اوږدوي.

ذبیح څوک وه؟

۳_ په لاندې مطالبو کښې ټول علماء کرام اتفاق لري:
الف: ابراهیم ﷺ خپل یو زوی د الله ﷻ د رضا دپاره په خپله خوښه په خپل لاس ذبحه کړ، خو دا بېله خبره ده چې الله ﷻ یې ذبحه تمامه نه کړه او په عوض کښې یې په یوه پسه باندې د ذبحې عملیه اجراء کړه، چې تر نن ورځې پورې همدغه د قربانۍ عملیه د یادښت په توګه ترسره کېږي.
ب: په ﴿فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ﴾ کښې د "حلیم" لقب همدغه هلک ته ورکړی شوی دی، چې د "ذبیح" په نامه هم یادېږي.
ج: په ﴿يَا بُنَيَّ﴾ کښې د ابرهیم ﷺ د پلوه همدغه هلک مخاطب ګرځولی شوی دی.
د الله ﷻ د همدغه هلک د خولې څخه حکایت کړی دی چې ﴿سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾ یعنې ای پلاره! ډېر ژر به ته ما مونده کړې چې د ذبحې په وخت کښې به شورماشور (جزع فزع) ونه

کړم او د صبر کوونکو د ډلې څخه به وګرځم (زما درسره وعده ده، زه به په خپله وعده وفا وکړم).

هـ: بالآخره، بالاتفاق په ﴿ فَلَمَّآ أَسۡلَمَا ﴾ کښې د ﴿ أَسۡلَمَا ﴾ مستتر ضمیر ابراهیم ﷺ او همدغه هلک ته راجع دی د کوم په ذبحه کولو باندې چې امر کړی شوی وه.

خو په دې کښې علماء کرام په دوه وو ګروپونو باندې وېشلي شوي دي چې ذکر شوی هلک د ابراهیم ﷺ کوم یو زوی وه؟، اسماعیل ﷺ که اسحق ﷺ؟.

اکثریت څه وايي؟

۴ـ د علماوو کرامو اکثریت وايي چې ذبیح اسماعیل ﷺ دی[۱]، په دغه اکثریت کښې ډېر صحابه کرام ﷺ شامل دي چې د هغوی د جملې څخه أبو سعید الخُدري ﷺ، او په یو روایت سره عبد الله بن عباس رضی الله عنهما هم دي[۲]، په دې باندې علاوه ډېرو تابعینو هم همدغه خبره غوره کړې ده[۳]، او بالآخره ډېرو مفسرینو کرامو هم همدغې خبرې ته ترجیح ورکړې ده چې په لومړي سر کښې يې العلامه ابن کثیر علیه الرحمة واقع دی[۴].

که څه هم د اکثریت دلایل زښت ډېر دي خو مونږ د څو هغو دلایلو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې د قرآن کریم د ایتونو او کلماتو څخه سرې ته ذهن ته ورځي هغه دا چې:

الف: الله ﷻ د ایتونو په ذکره شوې مجموعه کښې په بشارت کښې دوه ایتونه نازل کړي دي چې:

اول: ﴿ فَبَشَّرۡنَٰهُ بِغُلَٰمٍ حَلِيمٍ ﴾ [الصافات:۱۰۱].

دوهم: ﴿ وَبَشَّرۡنَٰهُ بِإِسۡحَٰقَ نَبِيّٗا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [الصافات:۱۱۲].

پوره واضحه ده چې په لومړني ایت کښې هغه هلک ته اشاره شوې ده کوم چې ذبیح دی، چې د ذبحې عملیه په همده باندې ترسره شوې ده.

نو که همدغه هلک د اسحق ﷺ څخه عبارت شي نو دوهم ایت به د لومړي ایت دپاره تاکید واقع شي چې په دې تقدیر به په دواړو کښې همدی ﷺ اراده کېږي او بس، او که ذکر شوی ذبیح د اسماعیل ﷺ څخه عبارت وګڼو نو دوهم ایت به تاسیس شي، او څرګنده خبره ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

په دې باندې علاوه په ﴿ وَبَشَّرۡنَٰهُ ﴾ کښې د "وَ" توری د عطف دپاره دی او عطف د مغایرت غوښتونکی دی، خو مغایرت په هغه وخت کښې تحقق مومي چې ذبیح اسماعیل ﷺ وګڼلی شي.

ب: په ذکر شوي دوهم ایت کښې الله ﷻ د اسحق ﷺ د بشارت سره جوخت د نبوت زېری هم ورکړی دی چې: ای ابراهیمه! دا زوی به دې تر هغه ژوندی وي ترڅو په نبوت کښې ستا قائم مقام

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۳۰۲

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۱۰۷

(۳) الدر المنثور ج۷ ص۱۰۵

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۸؛ اضواء البیان ج۶ ص۶۹۱

او ځای ناستی جوړ شي، یا په بل عبارت: دغه هلک به ښه د هر عمر ولري.
نو که بالفرض د همدغه هلک (اسحق ﷺ) په ذبحه کولو باندې ابراهیم ﷺ مامور وګڼو نو په بشارت کښې به خلف او تغیر صورت ونیسي.

ج: همدارنګه الله ﷻ د اسحق ﷺ د بشارت سره په بل ایت کښې د لمسي بشارت هم پیوسته کړی دی چې: ﴿ فَبَشَّرْنَٰهَا بِإِسْحَٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ ﴾ [هود: ۷۱] یعنې مونږ د ابراهیم ﷺ میرمنې (ساره رضی الله عنها) ته په اسحق سره زېرى ورکړ، او د اسحق ﷺ څخه هغه خوا (وروسته) مو په یعقوب ﷺ (لمسي) سره هم زېرى ورکړ.

او پوره څرګنده ده چې د لمسي زېرى د ذبحې د امر سره منافي بریښي، ته به وایې چې الله ﷻ به د نیم بشارت د ورکولو اراده کړې وي، العیاذ بالله ﷻ.

د: لکه چې وړاندې په دربمه توضیح کښې واضحه شوې ده، ابراهیم ﷺ ته هغه هلک چې د ذبحې عملیه ورباندې اجراء شوې ده دا وعده ورکړې وه چې زه به د صبر کوونکو څخه جوړ شم، حال دا چې دغه دواړه حالات په نورو ایتونو کښې د اسماعیل ﷺ په هکله حکایت شوي دي چې:

اول: ﴿ وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ إِسْمَٰعِيلَ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ ﴾ [مریم: ۵۴] یعنې په قرآن کریم کښې د اسماعیل ﷺ ذکر وکړه چې یقیناً نوموړی په وعده کښې رښتینی وه، چې د ذبحې په وخت کښې یې هیڅ جزه پزه ونه کړه او په خپله وعده کلک ولاړ پاتې شو.

دوهم: ﴿ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا ٱلْكِفْلِ ۖ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ [الأنبیاء: ۸۵] یعنې او اسماعیل ﷺ او ادریس ﷺ او ذا الکفل ﷺ هم یاد کړه چې دوی هر یو د صبر کوونکو څخه وه.

ه: همدارنګه په دربمه توضیح کښې تېر شوه چې د ﴿ أَسْلَمَا ﴾ مستتر ضمیر ابراهیم ﷺ او د ده هغه زوی ته راجع دی کوم چې ذبیح وه او په غاړه ایښودلو کښې ورسره شریک وه. خو په بل ایت کښې د اسماعیل ﷺ په نامه باندې صراحت شوی دی چې: ﴿ رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ ﴾ [البقرة: ۱۲۸] یعنې ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ دواړو خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه تاته غاړه ایښودونکي وګرځوه.

نو الله ﷻ یې سوال قبول کړ او د ذبحې په وخت کښې یې دواړه غاړه ایښودونکي وګرځول او مونږ ته یې په ﴿ فَلَمَّآ أَسْلَمَا ﴾ سره راحکایت کړه.

و: الله ﷻ د اسحق د بشارت سره د "علیم" لقب ضمیمه کړی دی چې:
اول: ﴿ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴾ [الحجر: ۵۳] یعنې ای ابراهیمه! ته داړېږه مه، یقیناً مونږ تاته په یو پوه هلک سره زېرى درکوو.
دوهم: ﴿ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴾ [الداریات: ۲۸] یعنې او پرښتو ابراهیم ﷺ ته په یوه پوه ماشوم سره زېرى ورکړ.
که بالفرض ذبیح اسحق ﷺ وی نو په دواړو ایتونو کښې به د "علیم" په عوض د "حلیم" لقب

ورکړې شوې وې چې د ذبحې د حال سره ښه مناسب وه، او دا ځکه چې څوک حلم او ثبات ونه لري په دغسې حال کښې استقامت نه شي ساتلی.

د همدې کبله ابراهیم ﷺ د یوه ذابح په حیث په [التوبة:۱۱۴] او [هود:۷۵] ایتونو کښې د "حلیم" په صفت یاد شوی دی.

دغه ډله وايي چې: د اسماعیل ﷺ عمر د ذبحې په وخت کښې دیارلسو (۱۳) کالو ته رسیده[۱]، چې د خپل پلار په خدمت کښې یې منډه تلړه وهلی شوه.

ز: په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۲] په "حدیث الذبیحین" باندې استدلال نیولی دی، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو همغته دې مراجعه وکړي، مونږ پرې ځکه استدلال ونه نیوه چې دغه حدیث مو د آحادیثو په کتابونو کښې مونده نه کړ.

أقلیت څه وايي؟

۵ـ ځینې علماء کرام وايي چې ذبیح اسحق ﷺ دی، په دغې ډلې کښې هم ډېر صحابه کرام ﷺ شته لکه عبد الله بن مسعود ﷺ، او په یو روایت کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما هم همدغسې قول کړی دی، او تابعین هم پکښې شمولیت لري، بالآخره په مفسرینو کرامو کښې هم ځینو همدغه قول غوره کړی دی چې په سر کښې یې شیخ المفسرین الطبري علیه الرحمة واقع دی.

د دغې ډلې دلایل مونږ ته د قرآن کریم په ایتونو کښې په نظر رانغله، خو دوی هغو دلایلو ته تاویل ورکوي کوم چې د اسماعیل ﷺ په ذبیحیت باندې دلالت کوي[۳]، او بیا ترې د اسحق ﷺ ذبیحیت فهموي؛ که څوک یې د لوستلو شوق لري نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي.

تبصره

۶ـ څرنګه چې د علماوو کرامو ذکرې شوې دواړه ډلې په صحابه وو کرامو ﷺ او تابعینو علیهم الرحمة باندې مشتملې دي[۴]، او مفسرین کرام هم په دواړو ډلو باندې وېشلي شوي دي، نو مونږ په دغې موضوع کښې خپل نظر په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په دې موضوع کښې ډېر شدت او سختي په کار نه ده، او دا ځکه چې اسماعیل ﷺ او اسحق ﷺ دواړه پیغمبران وه، او دواړه د ابراهیم ﷺ زامن وه، که هر یو ذبیح وګڼلی شي د قربانۍ په ابراهیمي سنت باندې کوم اثر نه غورزوي.

نو د همدې کبله مونږ د ځینو مفسرینو کرامو غوندې[۵]، د اسحق ﷺ ذبیحت په شدت سره نه ردوو او د اسرائیلیاتو څخه یې نه ګڼو.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۹۹؛ تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۰۰

(۲) تفسیر الکشاف ج۴ ص۵۶

(۳) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۸۵؛ روح المعاني ج۲۳ ص۱۳۶

(۴) تفسیر البغوي ج۴ ص۳۲؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۳۳۰

(۵) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۸

ب: څه محاله نه ده چې ابراهيم ﷺ د هر يو زوی په ذبحه کولو باندې مامور شوی وي او په هر يو ماموريت کښې کامياب ختلی وي[۱].

نو په دې تقدير به فقط دومره فرق ولري چې د اسماعيل ﷺ ذبيحيت به په قرآن اثبات شوی وي او د اسحق ﷺ ذبيحيت به په روايتونو سره په اثبات رسېدلی وي، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

دوه پوښتنې او د هغو ځوابونه

۷ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: د څه حکمت په بنياد ابراهيم ﷺ ته په وينېنه وحې ونه کړی شوه چې زوی دې ذبحه کړه؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ: دا د دې دپاره چې د پلار او زوی کامل انقياد څرګند شي، چې دوی دواړو دغه قرباني د وينبې د وحې پورې تړلی شوه او بهانه يې نيولی شوه خو دا کار يې ونه کړ.

په دې باندې علاوه څرګنده ده چې ذکر شوی حکم ډېر دروند حکم وه، نو الله ﷻ ورباندې خپل خليل په پوره صراحت سره مخاطب ونه ګرځاوه، بلکې په خوب کښې يې ورته ارشاد وکړ.

د ذکر شوي حکم نظر هغه عتاب آميزه حکم دی کوم ته چې په ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ۝ أَن جَآءَهُ ٱلۡأَعۡمَىٰ ﴾ [عبس: ۱، ۲] کښې اشاره شوې ده، چې الله ﷻ خپل حبيب (محمد ﷺ) مخاطب ونه ګرځاوه چې: تا خپل اوچولی تريو کړ او بېرته تاو شوې چې کله ړوند صحابي (عبد الله بن أم مکتوم ﷺ) درته درغی. بلکې وې فرمايل چې: نبي کريم ﷺ اوچولی تريو کړ او بېرته تاو شو البته کله چې ورته ړوند صحابي ورغی.

ب: په دې کښې څه حکمت وه چې ابراهيم ﷺ د ذبحې موضوع خپل زوی ته د مشورې په توګه وړاندې کړه؟ که بالفرض دا حکم يې نه وی قبول کړی نو ايا ابراهيم ﷺ به يې د اجراء کولو څخه صرف نظر شوی وی؟

مونږ وايو چې: په ذکره شوې مشوره کښې د الله ﷻ زښت ډېر حکمتونه پټ دي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

اول: دا د دې دپاره چې ابراهيم ﷺ خپل ځان ته معلومه کړې چې ايا دغه کار به تړلو ته ضرورت ولري ترڅو د زور څخه کار واخلي؟

دوهم: که بالفرض د قربانۍ عمل په اسماعيل ﷺ باندې بدون د مشورې په خوب يا غفلت کښې اجراء شوی وی نو د انقياد اجر به يې هم نه وی موندلی. بيا به مونږ ته الله ﷻ د دواړو (پلار او زوی) کامل انقياد نه وی راحکايت کړی، او د قيامت تر ورځې پورې به د ټولو پلرونو او ټولو زامنو دپاره د عبرت درس نه وی ګرځېدلی.

څو نکات

۸ـ په ﴿ فَلَمَّآ أَسۡلَمَا وَتَلَّهُۥ لِلۡجَبِينِ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۱۳۶

الف: د ﴿ فَلَمَّآ أَسْلَمَا ﴾ جمله شرطيه جمله ده، چې په جزائيه جمله کښې يې علماوو کرامو متعدد غير متبادر اقوال کړي دي[۱]. د مثال په توګه:

اول: ځينې وايي چې: د ﴿وَ تَلَّه ﴾ جمله يې جزائيه جمله ده، او د "و" توري پکښې زائد دی څه معنی نه لري.

دوهم: ځينې نور وايي چې: د ﴿ وَفَدَيْنَهُ ﴾ جمله يې جزائيه جمله ده، او د "و" توري پکښې زائد دی څه معنی نه لري.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به جزائيه جمله مقدره وي چې په "وَقَعَ ما وَقَعَ" سره ترې تعبير کولی شو[۲]، شايد چې تقدير به يې د تعميم دپاره صورت نيولی وي.

ب: په ﴿ وَتَلَّه ﴾ کښې د "تَلَّ" کلمه د "تَلَّ" ـ لکه "مَدَّ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د غملولو او غورزولو معنی ورکوي[۳].

ج: په ﴿ لِلْجَبِينِ ﴾ کښې د "جَبين" کلمه د هغه ځای دپاره وضعه شوې ده، کوم چې د غوږ او تندي ترمنځ واقع دی[۴]، چې په پښتو کښې ورته څنه وايي. يا په بل عبارت: د وريځو څخه اوچت او د سر د وېښتانو څخه رانښکته ځای د اوچولي (تندي) په نامه يادېږي چې په عربي ژبه کښې ورته د "جَبْهَة" کلمه وضعه شوې ده، او د تندي دواړه طرفونه د دوه وو جبينيو په نامه يادېږي.

نو د ذکرو شوو نکاتو په نظر کښې نيولو سره يې د معنی حاصل داسې راځيږي چې:

نو کله چې ابراهيم ﷺ د ذابح په حيث او اسماعيل ﷺ د ذبيح په حيث د الله ﷻ د امر تعميل ته غاړې کېښودې او ابراهيم ﷺ خپل ګران زوی د الله ﷻ د رضا دپاره په اړخ او جَبين (څنې) باندې څملاوه، نو هغه څه واقع شوه کوم چې الله ﷻ ورته په خپله ازلي اراده کښې ټاکلي وه.

د: پاتې شوه دا خبره چې هغه څه شی وه چې لا ورته پخوا په ازلي علم کښې ټاکلی شوی وه؟، نو څه لرې نه ده چې همغه شی "د الله ﷻ په نزد مقبوليت او د خلکو په نزد د نېکې يادونې" څخه عبارت وي لکه چې د وروسته ايتونو څخه د اشارې په توګه فهمېږي، والله ﷻ أعلم.

څو ټکي

۹ـ په ﴿ وَفَدَيْنَهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه ضروري ده:

الف: د "فَدَيْنَا" کلمه د "فِدْيَة" يا "فِدَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، "فِدْيَة" يا "فِدَاء" دې ته وايي چې چا ته څوک په مالي مرسته د عذاب يا بنديتوب څخه نجات او خلاصون ورکړي[۵].

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۳۳۴؛ تفسير الطبري ج۲۳ ص۸۰
(۲) تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۰۱
(۳) لسان العرب ج۱۱ ص۷۷
(۴) روح المعاني ج۱۲ ص۱۳۰
(۵) مفردات الراغب ص۳۸۸

ب: په ﴿ وَفَدَيْنَهُ ﴾ کښې منصوب ضمير اسماعيل ﷺ ته راجع دی[۱].

ج: که څوک وايي چې په دې تقدير د کلام حاصل داسې راځېږي چې: او مونږ د اسماعيل ﷺ فديه په عظيم ذبح سره اداء کړه او د مرۍ د پرېکولو څخه مو وژغوره. حال دا چې الله ﷻ خو فديه اداء کوونکی نه وه بلکې فديه قبلوونکی وه، فديه اداء کوونکی خو ابراهيم ﷺ وه؟

مونږ وايو چې: الله ﷻ د ابراهيم ﷺ فديه اداء کول داسې تعبير کړي دي لکه چې پخپله اقدس ذات ﷻ اداء کړې وي.

دغه ډول تعبير ته د بلاغت په علم کښې عقلي مجاز وايي[۲].

د: که څوک وايي چې الله ﷻ خو وړاندې ابراهيم مخاطب ګرځولی وه چې: ﴿ قَدْ صَدَّقْتَ ٱلرُّءْيَآ ﴾ يعنې تا خپل خوب رښتيا کړ. نو کله چې ابراهيم ﷺ خپل خوب رښتيا کړ او خپله فريضه يې سرته ورسوله، طبعي ده چې اسماعيل ﷺ د ذبحې څخه خلاص شو، نو د فديې اداء کول څه معنى لري؟ يا په بل عبارت: اسماعيل ﷺ خو د فديې اداء کولو څخه لا وړاندې د ذبحې څخه خلاص شوی وه؟

مونږ وايو چې: د ﴿ وَفَدَيْنَهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴾ جمله د وړاندې کلام دپاره بيان او تفسير واقع شوې ده، او اعتراض به په هغه وخت کښې صحت درلودی چې دا بېله جمله وی او په بېل مضمون باندې يې دلالت کولی.

ه: د "ذِبْح" کلمه ـ لکه "عِلْم" ـ د هغه شي دپاره وضعه شوې ده د کوم چې مرۍ او د ستوني شارګونه پرې کړی شي[۳]. مګر په دې مقام کښې تر ټولو هغه لګی لرونکی ګډوری مطلب دی کوم چې ښکرونه درلودونکی وی، خو ذکره شوې کلمه "ذَبْح" ـ لکه "ضَرْب" ـ د مرۍ او ستوني د رګونو پرېکولو دپاره وضعه شوې ده[۴].

و: الله ﷻ ذکر شوی ګډوری د ﴿ عَظِيمٍ ﴾ په کلمې سره موصوف کړی دی چې علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيره کړې ده[۵] لکه:

اول: "عَظِيم" يعنې څرب او چاغ.

دوهم: "عَظِيم" يعنې د الله ﷻ په نزد مقبول.

مونږ ته داسې ښه برېښي چې د ﴿ عَظِيمٍ ﴾ کلمه دلته عامه معنى ولري، چې څرب، مقبول او نورې ډېرې معناوې پکښې شاملې شي.

ز: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د دغه ګډوري په هکله وايي چې: «فَالْتَفَتَ إِبْرَاهِيمُ فَإِذَا هُوَ بِكَبْشٍ

---

(۱) المحرر الوجيز ج۲۳ ص ۲۵۰

(۲) مختصر المعاني ج۵۳

(۳) القاموس المحيط ج۲ ص۲۴۸

(۴) لسان العرب ج۲ ص۴۳۶؛ الفقه الإسلامي وادلته ج۳ ص۶۴۸

(۵) تفسير الطبري ج۲۳ ص۸۷؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۱۰۷

أَبْيَضَ أَقْرَنَ أَغْيَنَ»[۱] یعنې کله چې ابراهیم ﷺ ته اواز وکړی شو چې ای ابراهیمه! تا خپل خوب رښتیا کړ، نو سمدستي ابراهیم ﷺ وکتل نو ناڅاپه یې په سپین رنګي ښکرور غټې سترګې ګډوري باندې سترګې ولګېدې، چې دغه د الله ﷻ په حضور کښې د اسماعیل ﷺ په عوض قرباني کړه، نو ابراهیم ﷺ همدغه ګډوری قرباني کړ، او د قیامت تر ورځې پورې یې یو سنت پرېښود.

ح: د دغه ګډوري ښکرونه بیا د کعبې شریفې په داخل کښې د یادګار په توګه خوړند وه، آن تردې چې نبي کریم ﷺ هم ولیده، البته کله چې د مکې د فتحې په ورځ هلته ورداخل شو.

خو کله چې د کعبې شریفې څخه رابهر شو، نو شیبه ﷺ یې مخاطب کړ چې: «إِنِّي رَأَيْتُ فِي الْبَيْتِ قَرْنًا فَغَيِّبْهُ»[۲] یعنې ما په کعبه شریفه کښې ښکر ولید، نو (ته لاړ شه او) هغه د کعبې شریفې څخه غائب کړه (ترې ویې باسه، او دا ځکه چې په کعبه شریفه کښې د هغه شي موجودیت مناسب نه دی کوم چې لمونځ کوونکی مشغولوي).

ط: ځینې مفسرین کرام وایي چې: د ذکر شوي ګډوري ښکرونه د کعبې په داخل کښې تر هغه وخته پورې خوړند وه، ترڅو چې د حجاج بن یوسف په جنګ کښې کعبې شریفې اور واخست او پکښې وسوزېدل او د منځه لاړل[۳]، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا ﴾ کښې د "هِمَا" ضمیر چاته راجع دی؟

مونږ وایو: که څه هم دغه ضمیر ځینو مفسرینو کرامو ابراهیم ﷺ او اسحق ﷺ ته راجع ګڼلی دی[۴]، خو دغه ارجاع بهتره نه برېښي دا ځکه چې د اسحق ﷺ زوزات خو د ابراهیم ﷺ د زوزات څخه وتلي نه دي، نو که بالفرض دغه ارجاع مراده وی نو د ﴿ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا ﴾ په عوض به "وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ" نازل شوی وی؛ نو بهتره دا ده چې دغه ضمیر اسماعیل ﷺ او اسحق ﷺ ته راجع وګڼل شي.

﴿ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَٰهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ ٱلْكَرْبِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾
وَنَصَرْنَٰهُمْ فَكَانُوا۟ هُمُ ٱلْغَٰلِبِينَ ﴿١١٦﴾ وَءَاتَيْنَٰهُمَا ٱلْكِتَٰبَ ٱلْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَٰهُمَا ٱلصِّرَٰطَ
ٱلْمُسْتَقِيمَ ﴿١١٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِى ٱلْءَاخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَٰمٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ﴿١٢٠﴾
إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾ ﴾

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۳۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۶۸
(۳) روح المعاني ج۲۳ ص۱۳۴
(۴) تفسیر البغوي ج۴ ص۳۵

[۱۱۴] او یقینًا مونږ په موسی عليه السلام او هارون عليه السلام باندې (په نبوت او نورو منافعو سره) احسان کړی وه.

[۱۱۵] او مونږ دوی دواړو او د دوی دواړو قوم ته د لوی غم څخه نجات ورکړی وه (چې فرعون به ورته نارینه اولادونه ذبحه کول).

[۱۱۶] او مونږ د دوی (ټولو) سره (په هره ساحه کښې) نصرت کړی وه، نو همدوی (ټول د استدلال او عمل دواړو په میدانونو کښې) غلبه درلودونکي وه.

[۱۱۷] او مونږ موسی عليه السلام او هارون عليه السلام (دواړو) ته د ډېر ښه بیانوونکی کتاب (تورات) ورکړی وه.

[۱۱۸] او دوی دواړو ته مو (په همدې کتاب سره د دنیا او آخرت) سمه (سیده) لاره ښودلې وه.

[۱۱۹] او مونږ په دوی دواړو باندې په وروستنیو (خلکو) کښې (دا کلام) باقي پرېښي دی چې:

[۱۲۰] په موسی عليه السلام او په هارون عليه السلام باندې دې سلامونه (او سلامتی) وي.

[۱۲۱] (ای پیغمبره!) یقینًا مونږ نیکوکارانو (مخلصانو بندګانو) ته دغسې (نېکه) جزا ورکوو.

[۱۲۲] یقینًا دوی دواړه زمونږ د مومنانو بندګانو د جملې څخه وه.

توضیحات

۱ـ که څه هم امتنان او نجات ورکول او نصرت او غلبه څلور واړه متلازم نعمتونه دي، خو الله ﷻ په ذکرو شوو ایتونو کښې د زیات اهتمام دپاره په څلور واړو باندې صراحت وکړ.

اِسْتِبَانَة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ٱلْكِتَٰبَ ٱلْمُسْتَبِينَ﴾ کښې د ﴿ٱلْمُسْتَبِينَ﴾ کلمه د "اِسْتِبَانَة" ـلکه "اِسْتِقَامَة" ـ څخه اشتقاق شوې ده، چې مجرد یې "بَیَان" دی، نو څرنګه چې د تورو زیادت د معنی په زیادت او قوت باندې دلالت کوي[1]؛ نو په دې مقام کښې یې معنی داسې کېږي چې مونږ موسی عليه السلام او هارون عليه السلام ته د احکامو ډېر ښه بیانوونکی کتاب (تورات) ورکړی وه او احسان مو ورسره کړی وه.

﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴿١٢٥﴾ ٱللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ ءَابَآئِكُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِلَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى ٱلْءَاخِرِينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَٰمٌ عَلَىٰٓ إِلْ يَاسِينَ ﴿١٣٠﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ إِنَّهُۥ مِنْ عِبَادِنَا ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾﴾

[۱۲۳] او یقینًا اِلیاس عليه السلام (هم) د پیغمبرانو د جملې څخه دی.

[۱۲۴] (ای پیغمبره!) هغه وخت یاد کړه چې کله اِلیاس عليه السلام (د دعوت په جریان کښې) خپل قوم

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۶۸

ته وویلې چې: ایا تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډارېږئ (چې شرکي عقیده مو خپله کړې ده)؟.

[۱۲۵] ایا تاسو په داسې حال کښې د بَعل (بوت) بلنه (او عبادت) کوئ چې د ټولو جوړونکو بهتر (جوړونکی الله ﷻ) مو پرېښی دی؟!.

[۱۲۶] (د) الله ﷻ (عبادت مو پرېښی دی) چې ستاسو رب (هم) دی او ستاسو د پخوانیو پلرونو رب (هم) دی.

[۱۲۷] نو هغوی د اِلیاس ﷺ تکذیب وکړ، نو یقیناً هغوی هرو مرو (په عذاب کښې) حاضر کړی شوي دي (چې هیڅکله به ترې غیاب ونه مومي).

[۱۲۸] مګر د الله ﷻ مخلصو بندګانو (یې تکذیب ونه کړ بلکې د پیغمبر په حیث یې وپېژاند).

[۱۲۹] او مونږ په اِلیاس ﷺ باندې په وروستنیو (خلکو) کښې (دا کلام) باقي پرېښود چې:

[۱۳۰] په الیاس ﷺ باندې دې سلام (او سلامتیاوې) وي.

[۱۳۱] (ای پیغمبره!) یقیناً مونږ احسان کوونکو (نیکوکارانو) ته دغسې (نېکه) جزا ورکوو

[۱۳۲] یقیناً اِلیاس ﷺ زمونږ د (مخلِصو) مؤمنانو بندګانو څخه وه.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱- په ﴿ وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ کښې فقط دومره اشاره شوې ده چې اِلیاس ﷺ د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر وه، خو نور حالات یې پټ دي چې د چا د اولادې څخه وه او په کومه زمانه کښې تېر شوی دی؟ او داسې نور.

او په احادیثو کښې هم د الیاس ﷺ نور حالات په صحیحه توګه نه دي شرحه شوي.

مګر مفسرینو کرامو د ده ﷺ په هکله ډېر څه لیکلي دي، او ښې اوږدې قیصې یې پکښې نقلې کړې دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ په دې باره کښې فقط د لاندې ټکو په لیکلو باندې اکتفاء کوو:

الف: الیاس ﷺ د بني اسرائیلو د پیغمبرانو څخه یو پیغمبر وه او د هارون ﷺ د نسل څخه وه.

ب: نوموړی د سلیمان ﷺ څخه وروسته په هغه وخت کښې مبعوث شوی وه چې کله بني اسرائیلو بوت پرستۍ ته مخه کړه او د توحید عقیده یې پرېښودله.

ج: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې: الیاس ﷺ هم د خضر ﷺ په شان په ځمکه کښې ژوندی ګرځي او تر لومړۍ شپېلۍ پورې به ژوندی وي[۲]، خو دا خبره یې په کوم قوي سند باندې ولاړه نه ده، د همدې کبله ترې ډېرو انکار کړی دی.

بَعل څه معنی؟

۲- په ﴿ أَتَدْعُونَ بَعْلاً ﴾ کښې د "بَعل" کلمه په ګڼ شمېر معناوو سره استعماله شوې ده،

---

(۱) تفسیر البغوي ج۴ ص۳۶؛ تفسیر الطبري ج۲۳ ص۹۲؛ تفسیر الخازن ج۵ ص۲۵۱؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۱۱۵

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۱۱۸

... ته ... منسوبونه یې ولول:

الف: د "بَعْل" کلمه د مالک او خاوند د پاره وضعه شوې ده[1].

... همدې معنی په تائید کښې ځینو مفسرینو کرامو یوه قیصه لیکلې ده[2]، چې په لاندې ډول ... کښې خلاصه کیږي:

... یو سړی غږ وکړ چې: "مَنْ وَجَدَ نَاقَةً أَنَا بَعْلُهَا" هغه اوښه چا لیدلې ده چې زه یې بَعل یم؟

... د دغه اواز په اوریدلو سره تنکوري سړي ته ماشومان وروخغلیده چې: "يَا زَوْجَ النَّاقَةِ!" ای ... اوښې میړه!

... نو عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دغه سړی وروغوښت او پوښتنه یې ترې وکړه چې ستا د "أَنَا بَعْلُهَا" کلام څخه څه مطلب دی؟

... هغه جواب ورکړ چې زما مطلب دا دی چې: "أَنَا رَبُّهَا" زه د اوښې خاوند یم.

... نو ابن عباس رضي الله عنهما ذکر شوی ایت شریف ولوست. ته به وایې چې د همدغه سړي د ... څخه یې د "بَعْل" د کلمې معنی زده کړه، او پخوا وربانديې نه پوهیده.

او دا ځکه چې مشرکانو ته خپل بوت (معبود) رب او خاوند بریښي، چې هر خیر او شر د همده ... په واک کښې ګڼي.

ب: د "بَعْل" کلمه د "زَوْج" معنی ورکوي. لکه چې الله ﷻ د ساري رضي الله عنها څخه حکایت کړی دی چې ﴿وَهَٰذَا بَعْلِي شَيْخًا﴾ [هود: ۷۲] یعنې کله چې الله ﷻ ابراهیم علیه السلام ته په اسحق علیه السلام سره بشارت ورکړ، نو بي بي ساره رضي الله عنها (د ابراهیم علیه السلام ماندینې) په تعجب سره وویلې چې: ایا زه به ماشوم ... راوړم حال دا چې زه زړه بوډۍ یم او دغه مې بوډا میړه دی؟!

ج: دا د یوه خاص بوت نوم وه چې همدغه قوم به یې عبادت کاوه. دا بوت د سرو زرو څخه جوړ ... چې شل ګزه اوږد وه او څلور سوه منجاوران یې درلوده، او څلور مخونه یې ورته جوړ کړي وه[3].

د په عربۍ ژبه کښې هغه بوت ته بعل ویل کیږي کوم چې معبود ګرځولی شوی وي او خلک ورته په عبادت سره خپل ځان ورنږدې کوي[4]، هر یو بوت په همدغه نامه باندې یادولی شي.

تبصره

۳- په دې مقام کښې د "بَعْل" د کلمې د ذکرو شوو څلورو معناوو څخه د دوهمې معنی څخه په ... ټولو دریواړو معناوې صحت لري چې اراده کړی شي.

نو د الیاس علیه السلام د دعوتي کلام خلاصه داسې راځیږي چې:

---

[1] لسان العرب ج۱۱ ص۵۹
[2] زاد المسیر ج۶ ص۳۰۷
[3] روح المعاني ج۲۳ ص۱۴۰؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۱۱۷
[4] مفردات الراغب ص۵۲

الف: ای زما قومه! ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ چې په عبادت کښې ورسره شریکان دروئ؟

ب: ایا تاسو د بَعل بوت یا د مطلق بوت عبادت کوئ، حال دا چې تاسو د أحسنُ الخالقین الله ﷻ مخلصانه عبادت پرېښی دی؟

ج: یوازې همدغه الله ﷻ ستاسو او ستاسو د پخوانیو پلرونو رب دی، همدی ﷻ ستاسو اړتیاوې پوره کوي، لکه چې په دنیا کښې یې موجودیت درکړی دلته ستاسو بقاء هم د همده ﷻ په اختیار کښې ده او ستاسو بېرته راژوندي کول هم د همده ﷻ حتمي کار دی، چې ضرور به صورت ورکوي.

یادونه

۴ـ په ﴿ وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ کښې د ﴿ أَحْسَنَ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ غوندې عبارت وړاندې په [المؤمنون:۱۴] ایت کښې هم نازل شوی دی، چې مونږ هلته د الله ﷻ په توفیق څه سوال جواب لیکلی دی چې: د ﴿ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ څخه جوړونکی مراد دی، نه پیداکوونکی؛ نو هیله ده چې د ښه وضاحت دپاره هغه مقام ته یو ځل مراجعه وکړی شي.

یو نحوي تحلیل

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ إِلَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴾ کښې د "إِلَّا" په توري سره د څه شي څخه استثناء صورت نیولی دی؟

مونږ وایو چې: په دغې استثناء کښې لاندې دوه صورتونه تحقق موندلی شي:

الف: دغه استثناء په ﴿ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴾ کښې د ﴿ فَكَذَّبُوهُ ﴾ د مستتر ضمیر سره تعلق نیسي او استثناء هم متصله ده منقطعه نه ده[۱]. یعنې د الیاس ﷺ دعوتي کلام ټول قوم تکذیب کړ، مګر د الله ﷻ مخلصو بندګانو یې تصدیق وکړ او تکذیب یې نه کړ.

ب: دغه استثناء په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ لَمُحْضَرُونَ ﴾ د مستتر ضمیر سره ارتباط لري[۲]، او استثناء هم متصله نه ده بلکې منقطعه ده. یعنې ټول مکذبین او ټول مشرکان د الله ﷻ په تعذیب کښې حاضر کړی شوي دي، او ضرور به پکښې واقع کېږي، مګر د الله ﷻ اخلاصمند بندګان به د عذابونو څخه بچ وي او جنت ته په داخلېدلو سره به سرلوړي وګرځي.

هېر مو نه شي

۶ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ سَلَٰمٌ عَلَىٰٓ إِلْ يَاسِينَ ﴾ کښې د ﴿ إِلْ يَاسِينَ ﴾ کلمه عبراني (اعجمي) ده او کله چې اعجمي کلمه په عربي کلام کښې استعماله شي، نو د ډېرو تغیراتو سره مخامخه کېږي، لاندې مثالونه یې ولولی:

الف: په "جِبْرَائِيل" او "مِيكَائِيل" کښې "جِبْرِيل" او "مِيكَال".

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۳۴۱؛ البحر المحیط ج۹ ص۱۲۲

(۲) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۰۴

ب: په "إدْرِيس" کښې "إدْرِيسِين" او "إدْرَاسِين".
ج: په "إبْرَهِيم" کښې "إبْرَاهَام".
د: په "سَيْنَاء" کښې "سِينِين"، او داسې نور.
په همدې بنیاد په "إلْيَاس" کښې "ي، ن" دوه توري دلته زیات نازل شوي دي چې: ﴿إِلْ يَاسِينَ﴾ یې لولو.
نو د ایت شریف معنی داسې صورت نیسي چې: مونږ په وروستنیو خلکو کښې د قیامت تر ورځې پورې په الیاس ﷺ باندې دا کلام جاري او باقي پرېښود چې په الیاس باندې دې سلامونه او سلامتي وي.
هو! څرنګه چې د قرآن کریم د ایتونو لیکنه د عربي لیکدود تابع نه ده، او نقل پورې متوقفه ده، نو مونږ په "إلْيَاس" کښې د "إلْ" توری متصل لیکو او په "إلْ يَاسِين" کښې یې منفصل لیکو، چې په ایتونو کښې همدا ډول لیکنه د عثمان ﷺ د زمانې څخه راپاتې ده.

﴿وَإِنَّ لُوطًا لَّمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ إِذْ نَجَّيْنَـٰهُ وَأَهْلَهُۥٓ أَجْمَعِينَ ﴿١٣٤﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِى ٱلْغَـٰبِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا ٱلْـَٔاخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِم مُّصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِٱلَّيْلِ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾﴾

[۱۳۳] او یقینًا لوط ﷺ (هم) د پیغمبرانو د جملې څخه وه.
[۱۳۴] (ای پیغمبره!) هغه وخت یاد کړه چې مونږ لوط ﷺ او د ده ﷺ ټولې کورنۍ ته (د عذاب څخه) نجات ورکړ.
[۱۳۵] مګر یوې زړې (بوډۍ) ته (مو نجات ورنه کړ، چې دا) په بېرته پاتې کېدونکو (کفارو) کښې وه (او کافره وه).
[۱۳۶] بیا (د هغوی د نجات څخه وروسته) مونږ نور (ټول) هلاک کړه.
[۱۳۷] او (ای مکیانو!) یقینًا تاسو د هلاک کړی شوي قوم (په کنډوالو) باندې په داسې حال تېرېږئ چې په سبا کښې داخلېدونکي یاست.
[۱۳۸] او په شپه کښې هم (ورباندې تېرېږئ)، ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ (چې د کفارو عنادیانو انجام څنګه کېږي)؟.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱- د لوط ﷺ د قوم د هلاکت قیصه وړاندې په ډېرو سورتونو کښې ښه تفصیلواره نازله شوې ده، او مونږ پکښې هغه تحلیلونه ځای په ځای کړي دي کوم چې الله ﷻ راښودلي وه چې بیا یې لیکلو ته اړتیا نه ګورو؛ نو هیله ده چې یو ځل "الْحِجْر، الشُّعَرَاء" او نورو سورتونو ته مراجعه وکړی شي.

يو اعرابي تحليل

۲ـ په ﴿ وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِم مُّصْبِحِينَ ﴾ کښې لاندې تحليلونه په نظر کښې ولرئ:

الف: د ﴿ مُّصْبِحِينَ ﴾ کلمه د "تَمُرُّونَ" د هغه مستتر ضمير څخه حال واقع شوی ده په کوم باندې چې مکيان (د مکې مشرکان) مخاطب گرځولی شوي وه.

ب: د "بِاللَّيْلِ" کلمه د خپل متعلق "مُتَلَبِّسِينَ" په ملحوظ په ﴿ مُّصْبِحِينَ ﴾ باندې عطفه ده.

نو حاصل يې په دغو دوولونو سره راختلی شي:

اول: ای مشرکانو! د لوط ﷺ د هلاک شوي قوم ړنگې شوې او ورانې شوې ودانۍ خو ستاسو د سترگو لاندې دي، کله چې تاسو شام ته په سفر روان ياست نو تاسو په دغو ښارونو (سدوم) باندې په داسې وخت کښې تيرېږئ چې سبا راختلی وي (رڼا خوره شوې وي) او ټولې کنډوالې درته ښکاره کېږي. همدارنگه تاسو ورباندې په پخه شپه کښې هم مرور او عبور کوئ چې په ټولو اطرافو کښې يې چپه چپتيا وي، نه هلته څه اواز اورئ او نه څه د اور يا څراغ رڼا گورئ چې په کوم ژوندي ساکنينو باندې دلالت وکړي.

دوهم: که د "مُصْبِحِينَ، بِاللَّيْلِ" دواړه کلمې د ټولو وختونو څخه کنايې واخستلی شي نو حاصل يې داسې راخېژي چې: ای مشرکانو! تاسو هلته شپه او ورځ بلکې په ټولو وختونو کښې گرځئ راگرځئ او د (سدوم) د ښارونو کيفيات درته ښه پوره ښکاره او واضحه دي. نو ايا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ چې هغوی په څه سبب پوپنا کړی شوي دي؟ ايا د هغوی دپاره کفري او شرکي عقيده بلا او آفت نه وه جوړ شوی، البته هغه عقيده کومه چې تاسو خپله کړې ده؟.

که څه هم ذکر شوې دواړه معناوې سره څه منافات نه لري او ممکنه ده چې د بدليت په لحاظ دواړه اراده کړی شي، مگر مونږ ته اولنۍ معنی په زړه پورې برېښي چې په [مريم: ۹۸] ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

﴿ وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَأَنبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿١٤٨﴾ ﴾

[۱۳۹] او يقينًا يونس ﷺ ضرور د پيغمبرانو د جملې څخه وه.

[۱۴۰] (ای پيغمبره!) هغه وخت ياد کړه چې يونس ﷺ (د خپل قوم څخه) ډکې بېړۍ ته وروتښتېد (لکه چې د خپل مولی څخه غلام وتښتي).

[۱۴۱] نو (په بېړۍ کښې) يې (د سورليو سره) اسک (قُرعه) واچوله، نو د مغلوبانو څخه شو
(همدې د غرق مستحق شو).
[۱۴۲] نو (څرنگه چې درياب ته ور ولوېد سمدستي) يوه ماهي په داسې حال کښې بنويه تېر کړ
چې (د خپل ځان) ملامته کوونکی وه (په خپله ملامته پوه شو).
[۱۴۳] نو که دا خبره نه وی چې يونس ﷺ (د ماهي په گېډه کښې) د تسبيح ويونکو څخه وه.
[۱۴۴] نو هرومرو به يې د ماهي په گېډه کښې تر هغې ورځې پورې تال کړی وی چې خلک
بېرته راژوندي کړی شي (د ژوندي کېدلو وخت نژدې شي او اولنی شپېلۍ ووهلی شي).
[۱۴۵] نو مونږ يونس ﷺ (ته د تسبيحاتو په سبب نجات ورکړ او هغه مو) په خالي خمکه
باندې په داسې حال کښې واچاوه چې مريض (او کمزوری) وه.
[۱۴۶] او هم مو ورباندې (هلته) يوه ونه زرغونه کړه چې د کدو د ونې څخه عبارت وه.
[۱۴۷] او مونږ يونس ﷺ سل زره (خلکو) ته بلکې (د دې.څخه) ډېرو خلکو ته (د پيغمبر په
حيث) لېږلی وه.
[۱۴۸] نو د يونس ﷺ قوم ايمان راووړ نو (مونږ د عذاب څخه بچ کړ او) تر څه وخته پورې مو
ورته د استفادې موقع ورکړه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې [۷۵] ايت څخه را په دېخوا د هغو نهو پيغمبرانو ذکر نازل شوی دی، د کومو
قومونه چې په کفري او شرکي عقيده باندې کلک پاتې شوه او په نتيجه کښې الله ﷻ خپلو مخلصو
بندگانو ته نجات ورکړ او کفار يې د خرمې هلاک کړه.

په دې ايتونو کښې د هغه پيغمبر ذکر نازل شوی دی د کوم قوم چې په نتيجه کښې د کفري
عقيدې څخه لاس واخست او په ايمان مشرف شوه، نو الله ﷻ ورته نجات ورکړ او د هغوی پيغمبر
يې د عتاب لاندې واقع کړ، چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د يونس ﷺ او د ده د قوم څه حالات قرائت کړه چې عبرت ترې
واخلي. هغه دا چې:

۱ـ يقيناً يونس ﷺ د پيغمبرانو د جملې څخه يو پيغمبر وه، او خپل قوم ته يې د توحيد دعوت
چلاوه، د ده ﷺ په حالاتو کښې د عبرت ډېر درسونه شته دي د مثال په توگه:

الف: يونس ﷺ خپل قوم ته زښت ډېر دعوت وچلاوه خو هغوی ورباندې ايمان رانه ووړ، چې په
پای کښې يونس ﷺ هغوی په عذاب سره تهديد کړه.

ب: د تهديد څخه وروسته يونس ﷺ د ښار څخه په داسې حال بهر شو چې الله ﷻ ورته توصيه
نه وه کړې لکه څنگه يې چې لوط ﷺ ته د ښاره د وتلو توصيه کړې وه.

نو د يونس ﷺ ذکر شوی کړنلاره د هغه غلام د کړنلارې سره شباهت درلود کوم چې د خپل
مولی څخه اجازه وانخلي او کومې خوا ته په خپله خوښه لاړ شي.

ح: یونس ﷺ په خپل دغه بې اجازې سفر کښې په یوه ډکه بېړۍ باندې وربرابر شو، نو په دغې ډکې بېړۍ کښې سور شو او په دریاب کښې یې خپل سفر ته ادامه ورکړه.

د: څرنګه چې په بېړۍ کښې سورلۍ ډېرې شوې او نژدې وه چې د ډېر ډکوالي د کبله غرقه شي، نو د بېړۍ چلوونکي دوی ته خبر ورکړ چې یو کس دریاب ته وغورزوئ ترڅو پاتې کسان د غرق څخه بچ پاتې شي، که نه نو ټول به د څرمې د غرق سره مخامخ شو.

هـ: د بېړۍ سورلیو د یو کس د تعین په هکله قُرعه کشي وکړه (اسک یې واچاوه) چې د هر چا په نوم اسک راوخوت نو هغه به خپل ځان دریاب ته ورغورزوي.

و: په قرعه کشۍ کښې یونس ﷺ مغلوب شو او د همده په نامه اسک راوخوت چې باید خپل ځان دریاب ته ورواچوي.

ز: یونس ﷺ په همدې نسبت خپل ځان دریاب ته ورګوزار کړ، خو د ګذارولو سره سم یوه ماهي بنویه تېر کړ.

ح: په همدغه حال کښې یونس ﷺ په خپل تقصیر باندې پوه شو او خپل ځان یې ملامته وباله، چې زه د الله ﷻ د توصیې څخه په غیر د ښار څخه راوتلی یم او همدا وجه ده چې الله ﷻ د ماهي په خوله کښې ورواچولم.

۲ـ نو یونس ﷺ د ماهي په ګېډه کښې د الله ﷻ تسبیحاتو ته ادامه ورکړه او خپل ځان یې د ظالمانو څخه شمېر کړ.

همدا وجه وه چې مونږ ورته نجات ورکړ او د بندیخانې څخه مو رابهر کړ، که بالفرض یونس ﷺ د سوال کوونکو او تسبیحات ویونکو څخه نه وی ګرځېدلی او د سوال لاسونه یې نه وی پورته کړي، نو هرومرو او ضرور به نوموړی آن د قیامت تر ورځې پورې د ماهي په ګېډه کښې تم شوی وی.

۳ـ نو مونږ د یونس ﷺ د سوال اجابت وکړ او د ماهي د ګېډې څخه مو په یوه خالي ځمکه باندې وغورزاوه چې نه پکښې کوم بوټی وه چې د سوري لاندې یې تم شوی وی، او نه یې توان درلود چې د خپله خانه یې مچان شړلي وی. یا په بل عبارت: په دغه وخت کښې د کمزورۍ د مرض سره مخامخ وه.

۴ـ نو د همدې کبله مو ورباندې د کدو وُنه سمدستي زرغونه کړه چې سوری یې ورباندې وکړ او د حشراتو مخه یې ترې واړوله.

۵ـ ای پیغمبره! مونږ یونس ﷺ یو لک خلکو ته بلکې د دې څخه اضافه خلکو ته د پیغمبر په حیث لېږلی وه چې ذکره شوې قیصه واقع شوه.

۶ـ نو څرنګه چې دغو خلکو د یونس ﷺ په غیاب کښې ایمان راوړی وه او بیا یې خپل ایمان ته ادامه ورکړه، نو مونږ ترې د عذاب مخه واړوله او فرصت مو ورکړ چې تر ټاکلي وخته پورې د ژوند څخه استفاده وکړي.

همدارنګه هرڅوک چې په اخلاص سره ایمان راوړي نو مونږ یې په عذاب او غضب سره نه هلاکوو او فرصت ورکوو، په همدې بنیاد د دې زمانې کفارو ته په کار دي چې د یونس ﷺ د قوم څخه عبرت واخلي.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د یونس ﷺ د قیصې څه اجمال د [یونس:۹۸] ایت لاندې لیکلی دی چې په عراق کښې د موصل په مربوطاتو کښې د "نینوی" ښارګوټي ته د پیغمبر په حیث ورلیږلی شوی وه، چې په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو دغه قیصه ښه مفصله لیکلې ده[1]. خو مونږ دلته د هغو مطالبو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې د ایتونو سره ډېر نژدې تړاو لري. هغه دا چې:

إباق څه معنی؟

۲_ په ﴿إِذْ أَبَقَ إِلَى ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ﴾ کښې د ﴿أَبَقَ﴾ کلمه د "إِبَاق" _لکه "كِتَاب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "إِبَاق" د تېښتېدلو معنی ورکوي[2].

د دغه ایت په تفسیر کښې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د کلام لنډ مضمون په دې ډول دی[3]:

الف: یونس ﷺ د یوه ښار اوسېدونکو ته د پیغمبر په حیث وراستولی شوی وه، خو هغوی یې دعوت قبول نه کړ، او خپل کفر ته یې ادامه ورکړه.

ب: الله ﷻ یونس ﷺ ته وحې وکړه چې په فلانکۍ ورځ به په دغه ظالم قوم باندې عذاب نازل کړی شي.

ج: یونس ﷺ د ذکرې شوې وحې د اورېدلو څخه وروسته د ښار څخه بهر ووت او دومره انتظار یې ونه کړ چې الله ﷻ ورته د وتلو امر وکړي لکه څنګه یې چې لوط ﷺ ته د وتلو ارشاد کړی وه.

همدغه بې اجازې وتل په دې مقام کښې په "إِبَاق" تېښتېدلو سره تعبیر شوه، ته به وایې چې یو غلام د خپل مولی څخه تېښتېدلی دی.

د "ادْحَاض" معنی

۳_ په ﴿فَكَانَ مِنَ ٱلْمُدْحَضِينَ﴾ کښې د "مُدْحَضِينَ" کلمه د "اِدْحَاض" _لکه "إِكْرَام"_ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف:۵۶] ایت لاندې لیکلي دي چې: "اِدْحَاض" د زائل ګرځولو او د منځه د وړلو دپاره وضعه شوی دی.

مګر په دې مقام کښې علماوو کرامو ذکره شوې کلمه د "مَغْلُوبِينَ"[4] په معنی سره اخستې ده یعنې د اسک اچولو (قرعه کشی) په میدان کښې یونس ﷺ د هغو کسانو څخه وګرځېد کوم چې

---

(۱) نظم الدرر ج۶ ص۳۴۳
(۲) مفردات الراغب ص۳
(۳) الدر المنثور ج۷ ص۱۲۱
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۱۳۰

مغلوب ګرځېدلي وي او په دغه میدان کښې یې ماتې خوړلې وي.

سوال جواب

۴ _که څوک وایي چې: د بېړۍ په سورلیو باندې څه باعث وه چې د اسک اچولو په ذریعه یې وغوښتل چې یو نفر دریاب ته وروا چوي؟

مونږ وایو چې. که څه هم مفسرینو کړامو⁽¹⁾ د دغه کار وجه دا ښودلې ده چې بېړۍ د اوبو په منځکښې خای په خای ودرېدله، او هلته مشهوره وه چې کله په یوه بېړۍ کښې تښتېدلی غلام سور وي نو بېړۍ ودرېږي او حرکت نه کوي، نو دوی خکه د اسک څخه کار واخست ترڅو معلومه کړي چې دغه تښتېدلی غلام څوک دی؟ ترڅو یې دریاب ته ورګوزار کړي چې ټول غرق نه شي.

خو د ﴿ ٱلۡفُلۡكِ ٱلۡمَشۡحُونِ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې د ذکر شوي عمل د اجراء کولو وجه به د بېړۍ دروندوالی وه چې ډېره ډکه وه او هغوی په دغه عمل سره وغوښتل چې لږ څه سپکه شي ترڅو ټول د غرق سره مخامخ نه شي.

داسې معلومېږي ـوالله ﷻ أعلمـ چې بېړۍ به ډېره غټه نه وه، که نه نو د یوکس په کمولو سره به نه وی سپکه شوې.

مونږ خکه دغې وجې ته ترجیح ورکوو چې په هغې وجه کښې دوه ټکي د سړي زړه ته نه لوېږي:

الف: ایا بېړۍ یوازې د "إِبَاق" د ګناه سره خپل حرکت پرېښود او په نورو ګناهونو باندې یې هیڅ تغیر نه خوړ؟

ب: ایا بېړۍ په "إِبَاق" سره ګنهګار غلام پېژانده؟

ج: که بالفرض په هغه وخت کښې د ټولو بېړیو همدا عادت وه نو په کار وه چې په سوګند سره دغه ډول ګنهګار تعین شوی وی چې په اقرار یا د سوګند په نه کولو سره به یې صورت نیولی وی، نه په قرعه کشۍ (اسک اچولو) سره چې سوچه روند تقلید دی.

یو صرفي تحلیل

۵_ په ﴿ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴾ کښې د ﴿ مُلِيمٌ ﴾ کلمه اصلاً د "لوم" څخه اشتقاقه شوې ده، خو کله چې دلته د "إِفْعَال" د باب لاندې واقع شوې ده، نو ځینو مفسرینو کرامو پکښې متعدد تحلیلونه کړي دي⁽²⁾ خو بهتره دا ده چې همزه پکښې د تعدیت دپاره شي او مفعول یې مقدر شي. یعنې یونس ﷺ په داسې حال کښې د ماهي په خوله کښې ولوېد چې خپل ځان ته د ملامتۍ ګوته نیوونکی وه.

یا په بل عبارت: تر دې وخته د یونس ﷺ ګومان وه چې الله ﷻ به راباندې د خلاف الأولی په ارتکاب سره تنګي رانه ولي، خو کله چې د ماهي په ګېډه کښې بندي شو نو یقین یې راغی چې دا

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۶۱

(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۱۴۳

د همدغه خلاف الأولی د ارتکاب اثر دی چې بدون د اجازې د بناره راوتلی یم.

لنډه دا چې د "حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِيْنَ" په بنیاد یونس ﷺ په دغه کار باندې ونیولی شو، که بالفرض دا کار بل چا کړی وی نو نیونې به هیڅ صورت نه وی درلودلی.

څو نکات

۶_ په دې مقام کښې باید لاندې نکات په نظر کښې ونیولي شي:

الف: د ﴿ فَلَوْلَآ أَنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلْمُسَبِّحِينَ ﴾ جمله شرطیه جمله ده، خو په هغو تسبیحاتو کښې علماء کرام په لاندې ډول اختلاف لري کوم چې د یونس ﷺ دپاره د نجات سبب ګرځېدلي وه[1].

اول: ځینې وایي چې: هغه تسبیحات یې د نجات سبب جوړ شوه کوم به چې یونس ﷺ د ماهي د بندیخانې څخه وړاندې د عافیت په حال کښې انجامول (په زیات اخلاص سره به یې د الله ﷻ ذکر او عبادت کاوه).

دوهم: ځینې نور علماء کرام وایي چې: د نجات سبب یې هغه تسبیحات ګرځېدلي دي کوم چې یونس ﷺ د ماهي په ګېډه کښې انجام کړه، کوم چې مونږ ته الله ﷻ راحکایت کړي دي چې: ﴿ فَنَادَىٰ فِى ٱلظُّلُمَـٰتِ أَن لَّآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَـٰنَكَ إِنِّى كُنتُ مِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾ [الأنبیاء:۸۷]

یعنې یونس ﷺ ګومان کاوه چې د خلاف الأولی په ارتکاب باندې به مونږ ورباندې تنګي ورنازله نه کړو، نو کله چې پوه شو چې په همدغه ارتکاب باندې مو نیولی دی نو په ګنو تیارو کښې یې مونږ ته اواز (سوال) وکړ چې: ای ربه! د عبادت لایق نشته مګر یوازې همدا ته یې، تاته د هر نقص څخه پاکي ده، یقیناً زه (د خلاف الأولی په ارتکاب سره) د ظالمانو د جملې څخه یم (نو ماته عفوه وکړې او نجات راکړې).

مونږ ته همدغه دوهم نظر بهتر برېښي، خو که د بدلیت په لحاظ سره دواړه اراده کړی شي هم څه پاک یې نشته.

ب: د ﴿ لَلَبِثَ فِى بَطْنِهِۦٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴾ جمله د ذکرې شوې شرطیه جملې دپاره جزائیه جمله ده چې په لاندې ډول شرحه کېږي:

اول: که څوک وایي چې: یونس ﷺ د ماهي (کب) په ګېډه کښې څومره وخت تم شوی وه؟

مونږ وایو چې: د دغې مودې په ښودلو کښې علماوو کرامو ګڼ شمېر اقوال کړي دي[2]، چې تقریباً شپږو قولونو ته رسېږي، لکه څلوېښت ورځې، شل ورځې، اوه ورځې او داسې نور.

مونږ ته بهتره برېښي چې د دغې مودې په تعین کښې سکوت وکړو لکه څنګه چې پکښې قرآن کریم ساکت دی، مونږ باید همدومره ووایو چې هرڅومره موده چې هلته تم شوی وه هغه به الله ﷻ ته معلوم وي خو د ﴿ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې هلته پکښې ډېر کمزوري شوی وه.

---

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۱۴۴

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۱؛ زاد المسیر ج۶ ص۳۰۰

دوهم: كه څوک وايي چې: د ﴿ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې د عدم تسبيح په صورت كښې به يونس ﷺ د ماهي په ګېډه كښې د يوم البعث (دوهمې شپېلۍ) پورې ژوندى پاتې شوى وي، حال دا چې د مخلوقاتو ژوند خو د لومړۍ شپېلۍ په پوكولو سره اختتام مومي؟

مونږ وايو چې: د ذكر شوي سوال دپاره لاندې دوه جوابونه وركړى شوي دي:

يو دا دى چې د ماهي په ګېډه كښې د يونس ﷺ ژوندي پاتې كېدل مطلب نه دى ترڅو اعتراض وارد شي، بلكې مطلب دا دى چې د عدم تسبيح په صورت كښې به د يونس ﷺ دپاره د ماهي ګېډه قبر ګرځېدلى وى او همدلته به پكښې منحل شوى وى، نو د قيامت په ورځ به د ماهي د راژوندي كېدلو سره يونس ﷺ هم راژوندى شوى وى[۱].

بل دا چې د ﴿ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴾ څخه د مقدماتو په شمول د قيامت ورځ مراده ده، چې د لومړۍ شپېلۍ څخه پيل كېږي[۲].

مونږ ته همدغه دوهم جواب په زړه پورې برېښي، والله ﷻ أعلم.

نو د ذكرو شوو نكاتو په ملحوظ د دې مقام مضمون داسې راڅېږي چې: كه بالفرض يونس ﷺ د ماهي په ګېډه كښې د تسبيحات ويونكو او سوال كوونكو څخه نه وى ګرځېدلى نو د اولنۍ شپېلۍ پورې به ورته د ماهي ګېډه بنديخانه جوړه شوې وى او ترهمدغه وخته پورې به يونس ﷺ او ماهي دواړه ژوندي وى.

عَرَاء څه معنى؟

۷ـ په ﴿ فَنَبَذْنَٰهُ بِٱلْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴾ كښې د "عَرَاء" كلمه د هغه خالي ځاى دپاره وضعه شوې ده، كوم چې د ونو او بوټو څخه خالي او لوڅ وي[۳].

يعنې مونږ يونس ﷺ ته نجات وركړ، او د ماهي د ګېډې څخه مو په داسې خالي ځاى كښې واچاوه چې ونې او بوټي پكښې نه وه ترڅو يې د هغو د سورو څخه استفاده كړې وى، حال دا چې يونس ﷺ په دغه وخت كښې ډېر كمزورى وه او د لمر د وړانګو د تماس توان يې نه درلود، او نه يې د خپله خانه مچان او مېږتانه شړلى شوه چې اذيت ورته ونه رسوي.

سوالونه او جوابونه

۸ـ په دې مقام كښې د سړي په ذهن كښې لاندې سوالونه او پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: په ﴿ وَأَنۢبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ﴾ كښې د ﴿ شَجَرَةً ﴾ كلمه د هغه نبات دپاره وضعه شوې ده كوم چې ډډ لري او په خمكه باندې هوا ته اوچت ولاړ وي[۴]، حال دا چې د ﴿ يَقْطِينٍ ﴾ كلمه

(۱) تفسير الكشاف ج۴ ص۶۲؛ تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۰۵

(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۱۴۵

(۳) مفردات الراغب ص۳۴۴

(۴) القاموس المحيط ج۲ ص۶۷۴

اکثرو مفسرینو کرامو د کدو په بوټي سره تفسیره کړې ده[۱]، کوم چې د هندواني او مرغوني غونډې په څمکه باندې خور وور پروت وي او ډډ (ساق) نه لري؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی د کدو بوټي د نورو کدوانو غونډې په څمکه باندې خور وور نه وه پروت بلکې په خارق العاده توګه په ډډ (ساق) باندې د نورو ونو غونډې ولاړ وه. یا په بل عبارت د ذکر شوي د کدو بوټي څخه شړې لاندې کېناستلی او څملاستلی شو چې سوری یې درلود.

شاید چې ذکر شوي خارق العاده کیفیت ته د اشارې دپاره به ورسره په دې مقام کښې د ﴿ شَجَرَةً ﴾ کلمه ضمیمه نازله شوې وي. ترڅو اشاره وکړي چې دا کدو ډډ درلودونکی وه.

ب: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې د نورو بوټو څخه د یونس ﷺ دپاره د کدو بوټي ته تخصیص ورکړی شو؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: د دغه تخصیص وجه به دا وه چې همدغه بوټي د یونس ﷺ د حال سره ښه مناسب وه، چې دغه بوټي ته مچان نه ورنژدې کېږي او پاڼې یې پلنې او پستې دي چې سوری یې یخ دی او زهروالی نه لري[۲].

ج: که څوک وايي چې: په دغه وخت کښې چې یونس ﷺ د کدو د سوري لاندې پروت وه، خوراک یې څه شی وه؟

مونږ وايو چې: د یونس ﷺ د دغه وخت په غذا او خوراک کښې علماء کرام دوه نظره لري:

اول: ځینې علماء کرام وايي چې: په دغه وخت کښې ورته الله ﷻ یوه سارانې هوسۍ مقرره کړې وه چې سبا او بېګا به ورتله، او شوده به یې ورکول[۳].

دوهم: ځینې علماء کرام وايي چې: په ذکر شوي کدو بوټي کښې ورته الله ﷻ هر ډول غذا (خوراک) پیدا کاوه، چې کوم ډول خوراک ته به یې شوق پیدا شو هغه به ورته هلته موجود وه[۴].

د: که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَرْسَلْنَهُ ﴾ کښې د یونس ﷺ کوم ارسال (لېږل) مطلب دی؟ هغه لېږل چې په اول کښې ورلېږلی شوی وه او که د ماهي د مصیبت څخه وروسته لېږلو ته اشاره ده؟

مونږ وايو چې: د ذکرې شوي جملې په تفسیر کښې هم علماء کرام دوه ډلې دي:

اول: ځینې علماء کرام ذکره شوې جمله د ﴿ وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ سره مربوطه ګڼي او وايي چې دا د هغه تفسیر او بیان ده، او په منځکښې د ماهي قیصه د معترضې جملې حیثیت لري[۵].

نو په دې تفسیر سره د یونس ﷺ هغه حال په سکوت کښې پاتې کېږي چې د ماهي د نجات څخه وروسته ورپېښ شوی وه، خو غالبه دا ده ـ والله ﷻ أعلم ـ چې بېرته به خپل قوم ته ورستون شوی وي.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۳ ص۲۵۸
(۲) زاد المسير ج۶ ص۳۱۱؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۲
(۳) تفسير البغوي ج۴ ص۴۳؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۲۸
(۴) تفسير الطبري ج۲۳ ص۱۰۳؛ المحرر الوجيز ج۱۳ ص۲۵۷
(۵) روح المعاني ج۲۳ ص۱۴۷

دوهم: ځینې علماء کرام وایي چې په ذکر شوي جمله کښې د یونس ﷺ د نجات څخه وروسته حال ته اشاره ده[۱]. یعنې مونږ یونس ﷺ د نجات څخه وروسته بیا خپل قوم ته ورولیږه.

زمونږ په نزد ذکر شوي دواړه تفسیرونه یو په بل ترجیح نه لري، والله ﷻ أعلم.

ه: که څوک وایي چې: راتلونکی ایت ﴿ فَـَٔامَنُواْ فَمَتَّعۡنَٰهُمۡ إِلَىٰ حِينٖ ﴾ د ذکرو شوو دواړو تفسیرونو سره منافات لري او دا خکه چې:

د اولني تفسیر سره په ﴿ فَـَٔامَنُواْ ﴾ کښې د "ف" توری منافي بربښي چې په متصل وروسته والي باندې دلالت کوي، نو که بالفرض دغسې مراد وی د "ف" په عوض به "ثُم" نازل شوی وی، چې په اتصال باندې دلالت نه کوي، او دا ځکه چې دغه قوم خو د ارسال سره متصل ایمان نه وه راوړی.

او که دوهم تفسیر اراده کړی شي نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: د یونس ﷺ قوم د هغه ﷺ د ورستنېدلو څخه وروسته ایمان راوړ، حال دا چې هغوی خو د یونس ﷺ په غیاب کښې ایمان راوړی وه لکه چې په [یونس:۹۸] کښې درباندې صراحت شوی دی؟

مونږ وایو چې: که اولنی تفسیر اراده کړی شي نو د "ف" توری د عرفي اتصال دپاره ګڼلی کېږي چې څه وخت جدایي ورسره منافات نه لري. لکه چې وایي: "زَيْدٌ نَكَحَ فَوَلَدَ" یعنې زید نکاح وکړه نو ولد یې وزېږاوه (نهه میاشتې وروسته).

او که دوهم تفسیر مراد شي نو "آمَنُوا" د "أَدَامُوا" په معنی ګرځي. یعنې کله چې یونس ﷺ خپل قوم ته ورستون شو نو هغوی خپل ایمان ته ادامه ورکړه.

د دې ډول معنی یو نظیر وړاندې تېر شوی دی چې: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ ﴾ [النساء:۱۳۶] یعنې ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی خپل ایمان ته ادامه ورکړئ.

و: که څوک وایي چې: په ﴿ إِلَىٰ مِاْئَةِ أَلۡفٍ أَوۡ يَزِيدُونَ ﴾ کښې د "أَوْ" توری په شک او تردد باندې دلالت کوي چې د الله ﷻ د شان سره مناسب نه دی، هغه ﷻ ته خو د یونس قوم هو بهو معلوم وه؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول ـ ذکر شوی "أَوْ" د "بَلْ" په معنی اخستې دی[۲] چې په همدې معنی باندې استعمال شوی هم دی[۳].

په دې باندې علاوه، ځینې مفسرین کرام وایي چې: شک د نظر کوونکو په اعتبار سره دی[۴] یعنې که چا ورته کتلي وی نو هغه ته به یو لک یا څه د پاسه څرګند شوي وی.

﴿ فَٱسۡتَفۡتِهِمۡ أَلِرَبِّكَ ٱلۡبَنَاتُ وَلَهُمُ ٱلۡبَنُونَ ۝١٤٩ أَمۡ خَلَقۡنَا ٱلۡمَلَـٰٓئِكَةَ إِنَٰثٗا وَهُمۡ

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۳۱۱
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۱۳۱
(۳) القاموس المحیط ج۱ ص۱۹۴
(۴) تفسیر الکشاف ج۴ ص۶۲

ومالي (۲۳)

شٰهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ أَلَآ إِنَّهُم مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ ٱللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ أَصْطَفَى
ٱلْبَنَاتِ عَلَى ٱلْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾ أَمْ لَكُمْ سُلْطَٰنٌ
مُّبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا۟ بِكِتَٰبِكُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٥٧﴾ وَجَعَلُوا۟ بَيْنَهُۥ وَبَيْنَ ٱلْجِنَّةِ نَسَبًا ۚ وَلَقَدْ
عَلِمَتِ ٱلْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلْمُخْلَصِينَ
﴿١٦٠﴾ فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ بِفَٰتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ ٱلْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾

[۱۴۹] (ای پیغمبره!) د مشرکانو څخه کلکه پوښتنه وکړه چې: ایا ستا د رب ﷻ دپاره (د دوی په خیال) لورګانې دي او دوی (مشرکانو) ته زامن دي؟

[۱۵۰] (دا پوښتنه ترې هم وکړه چې) ایا مونږ پرښتې په داسې حال کښې ښځینه پیدا کړې چې مشرکان (هلته) حاضر وه (او د هغوی ښځینتوب یې په سترګو لیدلی دی)؟

[۱۵۱] اګاه اوسه چې یقینًا مشرکان د خپل دروغ جوړولو د کبله ضرور وایي چې:

[۱۵۲] الله ﷻ ولد زېږولی دی، حال دا چې دوی هرومرو دروغژنان دي.

[۱۵۳] ایا الله ﷻ لورګانو ته په زامنو باندې غوره والی ورکړی دی؟

[۱۵۴] (ای مشرکانو!) تاسو لره څه دي (چې د عقل څخه کار نه اخلئ)؟، تاسو څنګه حکم کوئ (تاسو فکر وکړئ، ایا دا حکم د الله ﷻ سره مناسب دی)؟!

[۱۵۵] ایا نو تاسو تذکر نه کوئ (او لږ پند نه اخلئ)؟

[۱۵۶] ایا تاسو لره (په ذکره شوې عقیده باندې) څه څرګند دلیل شته (چې په وحې سره په اثبات رسېدلی وي)؟

[۱۵۷] (که وي) نو خپل کتاب راوړئ که تاسو رښتیا ویونکي یاست.

[۱۵۸] (ای پیغمبره!) او مشرکان د الله ﷻ ترمنځ او د پېریانو ترمنځ د نسب اړیکه ګرځوي (چې الله ﷻ د ابلیس ورور دی). او یقینًا (د ابلیس په شمول ټول) پېریان پوهېږي چې یقینًا دوی هرو مرو (په عذاب کښې) حاضر کړی شوي دي (که د مشرکانو خبرې صحت درلودی نو دوی ته به عذاب نه وی).

[۱۵۹] الله ﷻ ته د هغو څیزونو څخه پاکي ده کوم چې مشرکان یې بیانوي (او الله ﷻ پورې یې تړي).

[۱۶۰] مګر د الله ﷻ مخلصان بندګان (په عذاب کښې د حاضرولو څخه بچ پاتې دي).

[۱۶۱] نو یقینًا (ای مشرکانو!) تاسو او هغه شیان د کومو چې تاسو عبادت کوئ.

[۱۶۲] تاسو (ټول) په الله ﷻ باندې (د چا) په فتنه کښې اچوونکي نه یاست (چې د توحید د عقیدې څخه یې واړوئ).

[۱۶۳] مگر د هغه چا کوم چې هغه د الله ﷻ په ازلي علم کښې دوزخ ته داخلېدونکی دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د دې سورت په اول سر کښې د پرښتو په متعددو عبادت کوونکو ډلو باندې سوګند یاد شوی وه چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی. بیا په همدې مطلب باندې زښت ډېر دلایل اقامه کړی شوه او د څو پیغمبرانو د څه حالاتو بیان ته اشارې نازلې شوې چې همدوی ته د دعوت په جریان کښې ورپېښ شوي وه.

په دې ایتونو کښې د مشرکانو د هغې شرکي عقیدې رد نازل شوی دی کومه چې هغوی د پرښتو په هکله درلوده چې دوی بنات الله دي ـ العیاذ بالله ـ. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د توحید په ارتباط څه نور مطالب هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ د پرښتو په هکله مشرکان دوه باطل فکرونه او عقیدې لري، یوه دا چې پرښتې ښځینه مخلوق دی او بله دا چې دوی بنات الله دي، چې د رد وجوه یې دا دي:

الف: نو ته مشرکانو ته د دوهمې باطلې عقیدې په رد کښې توبیخًا یوه کلکه پوښتنه راجع کړه چې: ایا ستا د رب ﷻ دپاره بنات (لورګانې) دي او د مشرکانو دپاره زامن دي؟ یا په بل عبارت: ایا مشرکان ستا د رب ﷻ دپاره لورګانې خوښوي او د خپلو ځانونو دپاه زامن؟ او لورګانې یې بدې ایسي؟ دغه دی ناکاره وېش، دغه ده بې انصافي او غټه سپین سترګي.

ب: او د اولنۍ باطلې عقیدې په رد کښې ورته زمونږ د پلوه ووایه چې: ایا په کوم وخت کښې چې مونږ پرښتې پیدا کولې هلته مشرکان حاضر وه او دوی په خپلو سترګو ولیدې چې مونږ په ښځینه صفت باندې پیدا کړې؟

۲ـ ای پیغمبره! اګاه اوسه چې د مشرکانو ذکرې شوې خبرې دواړه دروغینې خبرې دي چې الله ﷻ ولد زېږولی دی او په ولد کښې یې لا بیا لورګانې زېږولې دي، او دا څکه چې یقینًا مشرکان دروغژنان دي او په دروغو ویلو باندې روږدي دي او دایې عادت ګرځېدلی دی.

۳ـ ای پیغمبره! مشرکانو ته د هغوی دروغینو خبرو په رد کښې یو ځل بیا ووایه چې:

الف: ایا الله ﷻ د خپل ځان دپاره په ځامنو باندې لورګانې غوره کړې دي او تاسو ته یې په زامنو سره فضیلت درکړی دی؟

ب: په تاسو باندې څه شوي دي او څه تکه درباندې درلوېدلې ده چې دغې دروغینې خبرې ته مو ملاتړلې ده؟

ج: تاسو خو خپلې دروغینې خبرې ته خیر شئ، دا څنګه حکم دی چې تاسو درباندې قائل یاست؟! ایا عقل دغه حکم ممکن ګڼلی شي؟

د: د دغه حکم بطلان خو په ډېر لږ تذکر او لږې توجه سره څرګندېږي، ایا تاسو لږه توجه هم نه کوئ چې په ډېره کمه درجه عقل په کار واچوئ؟.

٨_ ای مشرکانو! ایا تاسو د همدغه حکم په هکله کوم څرګند منقولي دلیل په لاس کښې لرئ، (۲۲)
چې په وحې باندې متکي وي؟.
۹_ که دغسې دلیل مو په لاس کښې وي نو هلئ ژر شئ هغه رامیدان ته کړئ، که تاسو رښتیا
ویونکي یاست نو دغه کار وکړئ، او که نه نو ستاسو حکم بالکل باطل دی چې نه په عقل اتکاء
لري او نه په نقل.

۴_ ای پیغمبره! د مشرکانو د دروغینو خبرو څخه بله دا ده چې: دوی د الله ﷻ او د پیریانو (شیطانانو) ترمنځ د نسب په اړیکه قائل او معتقد دي، چې د الله ﷻ او د ابلیس ترمنځ خپلولي او وروروولي ده، د خیر کارونه او د شر کارونه یې سره وېشلي دي.

حال دا چې پخپله ابلیس او نور شیطانان پوهېږي چې دا عقیده باطله (او دروغینه) ده، او د ابلیس په شمول ټول پېریان په دې پوهېږي چې دوی هرو مرو په عذاب کښې حاضر کړی شوي دي.

یا په بل عبارت: شیطانان ښه پوهېږي چې په دوی باندې د خالقیت ګومان غلط دی، که بالفرض ذکر شوي ګومان څه صحت درلودی نو په اور کښې به په دائمي توګه نه وی معذب شوي.

۵_ ای پیغمبره! د مشرکانو دروغین کلمات ډېر زیات دي، خو لنډه دا ده چې الله ﷻ ته د هغو ټولو دروغو او باطلو صفاتو څخه پاکي ده په کومو باندې چې هغوی الله ﷻ توصیفوي.

نو د همدې کبله تاته د الله ﷻ د پلوه وحې کېږي چې هغوی (شیطانان او مشرکان) ټول په اور کښې په دائمي توګه حاضر کړی شوي دي مګر یوازې د الله ﷻ مخلصان بندګان د عذابه بچ دي او په جنتونو کښې همېشه دي.

۶_ نو د ذکرو شوو ردونو څخه وروسته کفار او مشرکان مخاطب کړه چې:

ای کفارو! تاسو خو نوموړي اباطیل د دې دپاره خوروئ چې په الله ﷻ باندې د ده ﷻ مخلصان بندګان په فتنه کښې واچوئ او د توحیدي عقیدې څخه یې واړوئ مګر تاسو په یاد ولرئ چې: هېڅکله به دغه مطلب ته ونه رسېږئ او مخلصو بندګانو ته به دوکه ورنه کړی شئ، مګر هغه چاته کوم چې د الله ﷻ په ازلي علم کښې اور او دوزخ ته داخلېدونکي دي.

توضیحات

۱_ د پرښتو په هکله مشرکان د لاندې درېوو جنایتونو مرتکب شوي وه:

الف: مشرکانو به پرښتو ته د بنات الله ﷻ لقب ورکاوه، چې په ﴿ فَٱسْتَفْتِهِمْ ﴾ الآیة- کښې یې رد ته اشاره شوې ده.

ب: هغوی به پرښتې د ښځینه مخلوق په نامه بللې، چې رد یې په ﴿ أَمْ خَلَقْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ إِنَٰثًا ﴾ الآیة- کښې نازل شوی دی.

ج: مشرکانو به په خپل ګومان د پرښتو عبادت کاوه، چې رد یې وړاندې په [فاطر: ۴۰] ایت کښې تېر شوی دی.

خو نظائر

۲_ په دې مقام کښې د ایتونو لاندې نظائر ولولئ چې په نورو سورتونو کښې نازل شوي دي:

الف: د ﴿ فَٱسْتَفْتِهِمْ ﴾ الآية- مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ ٱلْبَنَٰتِ سُبْحَٰنَهُۥ ۙ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ ﴾ [النحل:۵۷] يعنې او مشرکان الله ﷻ ته لورګانې ګرځوي چې الله ﷻ ته ترې پاکي ده، حال دا چې همدغو مشرکانو ته په خپل خيال هغه څه دي کوم چې د دوی زړونه يې غواړي، چې د زامنو څخه عبارت دي.

ب: د ﴿ أَمْ خَلَقْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ إِنَٰثًا ﴾ الآية- نظير دا دی چې: ﴿ أَشَهِدُوا۟ خَلْقَهُمْ ﴾ [الزخرف:۱۹] يعنې ايا مشرکان حاضر وه چې الله ﷻ پرښتې ښځينه پيدا کړې؟

ج: د ﴿ أَمْ لَكُمْ سُلْطَٰنٌ ﴾ الآية- مضمون الله ﷻ په بل ايت کښې داسې نازل کړی دی: ﴿ أَمْ أَنزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا۟ بِهِۦ يُشْرِكُونَ ﴾ [الروم:۳۵] يعنې ايا مونږ په مشرکانو باندې کوم قوي دليل (کتاب) نازل کړی دی، نو هغه دليل يا کتاب د هغو مفترياتو په واقعيت باندې نطق (او دلالت) کوي کوم چې مشرکان يې د الله ﷻ سره په اشتراک باندې قائل دي؟

متعدد تفسيرونه

۳_ د ﴿ وَجَعَلُوا۟ بَيْنَهُۥ وَبَيْنَ ٱلْجِنَّةِ نَسَبًا ﴾ الآية- په تفسير کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې: دلته د ﴿ ٱلْجِنَّةِ ﴾ څخه پرښتې مطلب دي[۱]، دا ځکه چې دوی هم د سترګو څخه غائبې دي لکه څنګه چې پېريان د سترګو څخه غائب دي. يعنې مشرکان د الله ﷻ او پرښتو ترمنځ د نسب اړيکه ګرځوي او جوړوي، او پرښتو ته د بنات الله لقب ورکوي.

خو څرنګه چې همدغه مضمون په وړاندېنيو ايتونو کښې نازل شوی دی، نو که دلته بيا اراده کړی شي، نو تاکيد به راشي حال دا دی چې د تاکيد څخه تاسيس بهتر دی.

ب: ځينې نور وايي چې: د ﴿ ٱلْجِنَّةِ ﴾ څخه پېريان مراد دي او د ﴿ نَسَبًا ﴾ څخه زوموالی مطلب دی[۲]. يعنې مشرکان د الله ﷻ او د پېريانو ترمنځ په زومتوب قول کوي.

وايي چې يوه ورځ قريشو وويل چې پرښتې بنات الله دي، نو ابو بکر الصديق ﷺ ورته توبيخاً پوښتنه راجع کړه چې: نو ستاسو په ګومان (په دې تقدير) يې مورګانې څوک دي، هغوی جواب ورکړ چې: "بَنَاتُ سَرَوَاتِ الْجِنِّ"[۳] يعنې مورګانې يې د پېريانو سردارانې انجونې (بناپېرۍ) دي. خو مونږ ته دا قول په زړه پوره نه برېښي، ځکه چې د "نسب" د کلمې څخه د زومتوب معنی

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۰۸

(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۱۵۱؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۱۳۴

(۳) الدر المنثور ج۷ ص۱۳۳

افضل متبادر نه دي، که بالفرض همدا تفسیر مطلب وي نو د ﴿ نَسَبًا ﴾ په عوض به "صَهرًا" نازل شوي وی، چې د زومتوب معنی ورکوي.

ج: مونږ ته بهتره برېښي چې دلته د ﴿ ٱلْجِنَّةِ ﴾ کلمه د پېریانو معنی ورکوي، او په دې ایت کښې د یوې ډلې مشرکانو د عقیدې رد ته اشاره ده، کومو به چې ویل: "إنّ الله وإبليسَ أخوانِ"[1] يعنې_العياذ بالله_ يقيناً الله ﷻ او ابلیس (پېریان) ورونه دي، الله ﷻ د خیر کارونه کوي او ابلیس او د ده لښکر د بدو کارونو پیدا کوونکي دي.

د همدې مضمون رد ته په [الأنعام: ۱۰۰] ایت کښې هم اشاره شوي ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفیق همغلته وربانديې څه رڼا اچولې ده.

څو تحلیلونه

۴_ په دې مقام کښې باید لاندې تحلیلونه په نظر کښې وساتل شي:

الف: ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ إِنَّهُمۡ لَمُحۡضَرُونَ ﴾ دواړه ضمیرونه مشرکانو ته راجع ګڼلي دي[2]، خو مونږ ته بهتر دا برېښي چې دغه دواړه ضمیرونه به د ﴿ ٱلۡجِنَّةَ ﴾ کلمې ته راجع وي کومه چې ورسره متصله (نژدې) ذکره ده، او د پېریانو څخه عبارت ده.

ب: د ﴿ سُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴾ جمله د مستثنی او مستثنی منه ترمنځ د معترضې جملې حیثیت لري.

ج: د ﴿ إِلَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلۡمُخۡلَصِينَ ﴾ کښې په "إلّا" سره د ﴿ لَمُحۡضَرُونَ ﴾ د ضمیر څخه استثناء واقع شوې ده، چې لاندې دوه صورتونه درلودلی شي:

اول: که مخلص بندګان د پېریانو څخه اراده کړی شي چې د ﴿ ٱلۡجِنَّةَ ﴾ په کلمې کښې شمولیت لري کومې ته چې ذکر شوی ضمیر راجع دی، نو دا به متصله استثناء شي. یعنې پېریان بنه پوهېږي چې د دوی پیروان لا څه چې دوی پخپله به دوزخ کښې حاضر کړی شوي دي، مګر د الله ﷻ مخلصان بندګان کومو چې د پېریانو د ډلې څخه د توحید عقیده خپله کړې ده.

دوهم: که ذکر شوي مخلصان بنیادمان وګڼلی شي، نو ذکره شوې استثناء به منقطعه وګرځي چې دوی به مستثنی منهُ کښې شامل نه دی. یعنې پېریان پوهېږي چې دوی او پېروان یې په دوزخ کښې حاضر کړی شوی دی، مګر د الله ﷻ مخلص بندګان او بنیادمان په جنت کښې دي.

د: د ﴿ فَإِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ ۝ مَآ أَنتُمۡ عَلَيۡهِ بِفَٰتِنِينَ ﴾ جمله د وړاندې استثناء دپاره علت واقع شوې ده، او د ﴿ عَلَيۡهِ ﴾ ضمیر الله ﷻ ته راجع دی[3].

---

[1] اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۳۵۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۳

[2] تفسیر الخازن ج۵ ص۲۵۶

[3] روح المعاني ج۲۳ ص۱۵۲؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۶۵

يعنې نو ای مشرکانو! تاسو او ستاسو معبودان (که څه هم لاسونه سره يو کړئ) په الله ﷻ باندې هيڅوک په فتنه کښې نه شئ اچولی چې د توحيد د عقيدې څخه يې واړوئ مگر هغه څوک کوم چې د الله ﷻ په ازلي علم کښې دوزخ ته داخلېدونکی دی.

همدا مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ ﴾ [الحجر: ۴۲] يعنې ای ابليسه! يقينًا زما بندگان چې دي تا لره ورباندې غلبه او قدرت نشته چې بې لارې يې کړې، مگر هغه څوک چې ستا پيروي کوي چې د گمراهانو څخه عبارت دي.

﴿ وَمَا مِنَّآ إِلَّا لَهُۥ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ ٱلصَّآفُّونَ ﴿١٦٥﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ ٱلْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾ ﴾

[۱۶۴] او زمونږ څخه هيڅوک نه دی مگر (د الله ﷻ په نزد) ورته مقام معلوم کړی شوی دی (چې په همدغه مقام باندې کلک ولاړ دی).

[۱۶۵] او يقينًا مونږ هرومرو همدا مونږ (د الله ﷻ په اطاعت او عبادت کښې) صف تړونکي ياستو.

[۱۶۶] او يقينًا مونږ هرومرو همدا مونږ (الله ﷻ ته) تسبيحات ويونکي ياستو (چې د ولد نيولو په شمول ورته د هر عيب او نقص څخه د پاکۍ نسبت کوو).

ارتباط او توضيحات

۱_ په وړاندېنيو ايتونو کښې په استدلال سره اثبات کړی شوه چې الله ﷻ د ولديت څخه پاک او منزه دی او هم پرښتې د الله ﷻ بندگان او عبادت کوونکي دي او د بنات الله لقب ورکول جهل او حماقت بلکې سپين سترگي ده. په دې ايتونو کښې الله ﷻ په استدلال باندې علاوه د پرښتو اقرار او اعتراف راحکايت کړی دی ترڅو مشرکان د انحرافي عقيدې څخه لاس واخلي.

۲_ همدارنگه دا ايتونه د دې سورت (الصَّافَّات) د لومړنيو ايتونو سره هم کلک تړاو لري، چې الله ﷻ هلته په کومو لقبونو باندې پرښتې يادې کړې وې تقريبًا په همغو لقبونو سره دلته د هغوی خپل اقرار راحکايت کړی شو.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَا مِنَّآ إِلَّا لَهُۥ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ ﴾ کښې ﴿ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ ﴾ د څه شي څخه عبارت دی؟

مونږ وايو چې: دلته "معلوم مقام" علماوو کرامو[۱] په متعددو معناوو سره تفسير کړی دی، مثلاً:

الف: معلوم مقام د عبادت د نوعې څخه کنايي دی، چې څوک ورته په رکوع دي او څوک په سجده پراته دي او داسې نور.

---

(۱) تفسير الخازن ج۵ ص۲۵۷؛ تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۱۰

ب هر چا ته په اسمانونو کښې ځایونه ټاکلي شوي دي، چې هیڅوک د خپل ټاکلي ځای څخه بهاوز نه کوي.
ج د هر چا دپاره د قُرب إلی الله ﷻ درجات معلوم دي.
د هرڅوک په خوف او رجاء سره عبادت کوي، او په هیڅ ډول ناغېړي پکښې نه کوي.
ه هرڅوک د الله ﷻ په اطاعت کښې کلک دی او هر څه کار چې ورته وسپارلی شي په ډېره ښه توګه یې سرته رسوي.
زمونږ په فکر ذکر شوي تفسیرونه سره څه منافات نه لري بلکې یو د بل تائید او تاکید دی، شاید چې علماوو کرامو به یې محض مثالونه ښودلي وي. لکه چې الله ﷻ د پرښتو حالت په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ لَا يَسۡبِقُونَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ وَهُم بِأَمۡرِهِۦ يَعۡمَلُونَ ﴾ [الأنبياء:۲۷] یعني پرښتې د الله ﷻ داسې بندګان دي چې په خبره کښې ترې نه وړاندې کېږي، او دوی چې دي د الله ﷻ په امر باندې په مستمره توګه عمل کوي.

﴿ وَإِن كَانُواْ لَيَقُولُونَ ۝١٦٧ لَوۡ أَنَّ عِندَنَا ذِكۡرٗا مِّنَ ٱلۡأَوَّلِينَ ۝١٦٨ لَكُنَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلۡمُخۡلَصِينَ ۝١٦٩ فَكَفَرُواْ بِهِۦۖ فَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ ۝١٧٠ ﴾

[۱۶۷] او (ای پیغمبره! ستا د بعثت څخه پخوا) یقینًا مشرکان وه چې په تاکید سره به یې ویلې چې:
[۱۶۸] که چرته زمونږ په نزد د ړومبنیو (پخوانیو خلکو) څخه څه ذکر (او خبر) وی (او په مونږ کښې پیغمبر مبعوث شوی وی).
[۱۶۹] نو هرومرو به مونږ د الله ﷻ د مخلصانو بندګانو څخه ګرځېدلي وی (په خپل پیغمبر به مو ایمان راوړی وی، خو افسوس چې مونږ پیغمبر نه لرو).
[۱۷۰] نو (دغه دی پیغمبر مو د همدوی د قبیلې څخه ورولېږه خو) دوی وریاندې کافر شوه (او په خپل عهد او لوظ ونه درېده)، نو ژر دی چې (په خپل عاقبت به) پوه شي.

ارتباط او توضیحات

۱ـ د سورت د اول سر څخه تر دې ځایه پورې الله ﷻ د توحید د عقیدې د اثبات دپاره د تهدید او هم د ترهیب په خاطر زښت ډېر دلایل نازل کړه.
او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د کفارو او مشرکانو عکس العمل ته اشاره شوې ده چې په ټولو دلایلو باندې یې غوږونه کاڼه کړه، او د بله پلوه د هغوی د بدعهدۍ او په عهد باندې نه درېدلو ته اشاره کېږي، چې مضمون یې د ترجمې څخه ښه پوره واضحه برېښي.
۲ـ همدا مضمون په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی دی، لکه [الأنعام:۱۵۶، ۱۵۷] او [فاطر: ۴۲، ۴۳] ایتونه.

﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ ٱلْمَنصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُندَنَا
لَهُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ ﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ أَفَبِعَذَابِنَا
يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَآءَ صَبَاحُ ٱلْمُنذَرِينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّىٰ
حِينٍ ﴿١٧٨﴾ وَأَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾ سُبْحَٰنَ رَبِّكَ رَبِّ ٱلْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾
وَسَلَٰمٌ عَلَى ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾ وَٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٨٢﴾ ﴾

[۱۷۱] او یقینًا زمونږ خبره زمونږ د بندګانو پیغمبرانو دپاره لا پخوا تېره شوې (فیصله شوې) ده، چې:

[۱۷۲] یقینًا زمونږ پیغمبران چې دي هرو مرو همدوی نصرت کړی شوي (کامیابان) دي.

[۱۷۳] او یقینًا زمونږ لښکر (د پیغمبرانو پیروان) هرومرو همدوی (په کفارو باندې) غلبه موندونکي (بریالي) دي.

[۱۷۴] نو (ای پیغمبره!) د کفارو څخه ترڅه وخته پورې مخ وګرځوه (او په جهاد پیل مه کوه).

[۱۷۵] او (د) کفارو (مغلوبیت) ته وګوره، نو ډېر ژر به دوی (هم ستا نصرت) وګوري.

[۱۷۶] ایا نو کفار (د بل چا په عذاب باندې نه بلکې) زمونږ په عذاب باندې تلوار کوي؟!

[۱۷۷] نو کله چې زمونږ عذاب د دوی پر ساحه (سیمه) وربشکته شي نو ډېر بد دی د ډارولی شوو خلکو سبا (چې د همدغې ورځې څخه عبارت دی).

[۱۷۸] او (ای پیغمبره!) د کفارو څخه ترڅه وخته پورې مخ تاو کړه (جهاد مه پیل کوه).

[۱۷۹] او ته (د کفارو مغلوبیت ته) وګوره، نو ډېر ژر به دوی (هم ستا نصرت او غلبه) وګوري.

[۱۸۰] (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ ته، چې د عزت (کلکې ارادې) خاوند دی، د هغو ټولو نواقصو څخه پاکي ده چې کفار یې ورباندې توصیفوي.

[۱۸۱] او (همدارنګه ستا د رب ﷻ د پلوه) په ټولو پیغمبرانو باندې سلام (او سلامتیا) ده.

[۱۸۲] او ټولې ستاینې خاص الله ﷻ لره دي، چې د ټولو عالمونو رب (او پالونکی) دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنې ایتونه په دې تمام شوي وه چې کفار به ډېر ژر په نتیجه باندې پوه شي چې نصرت د چا په برخه کېږي، په دې ایتونو کښې د نتیجې په بیان باندې صراحت شوی دی چې نصرت د مؤمنانو په برخه دی، نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د نتیجې په ارتباط په خپل اُمت باندې دغه مطالب قرائت کړه:

۱ـ د پیغمبرانو او مؤمنانو په هکله زمونږ خبره پخوا لا فیصله کړی شوې او تېره شوې ده، چې

د تبدیل قابله نه ده، هغه دا چې: (۲۳)

الف: یقیناً زمونږ بندګان پیغمبران همدوی کومک کړی شوي دي، او نصرت ورسره حتمي او ضروري دي.

ب: دغه نصرت او کومک یوازې په پیغمبرانو پورې اختصاص نه لري بلکې زمونږ لښکر په یقیني ډګه همدوی د غلبې خاوندان دي، البته چې زمونږ لښکر د مخلصو مؤمنانو څخه عبارت دی.

۲_ نو په همدې بنیاد _ای پیغمبره!_ د مشرکانو او کفارو څخه سمدستي مخ واړوه، او ترڅه وخته پورې ورته منتظر اوسه، او هغوی ته هم وخت ورکړه، چې ډېر ژر به دوی خپل هزیمت او د مؤمنانو بری او نصرت په خپلو سترګو وګوري.

۳_ که څه هم کفار زمونږ په عذاب باندې عجله کوي او په بیړه یې غواړي، البته دا د دې کبله چې زمونږ عذاب ورته دروغ برېښي او په خیال کښې یې نه ورځي چې په مصیبت به اخته شي؛ خو کله چې ورباندې عذاب ورنازل شي نو د ډېرې بدې ورځې سره به مخامخ شي. او دا څکه چې: کله چې زمونږ عذاب د ډاروونکی شوو کفارو ټوله ساحه او منطقه را ایساره او محاصره کړي، نو هرو مرو به په خپله عجله باندې پښېمانه شي چې ای کاش! چې ایمان مو راوړی وی او د دغې بدې ورځې سره نه وی مخامخ شوي، خو بې وخته پښېماني به ورته څه ګټه ونه رسوي.

۴_ ای پیغمبره! یو ځل بیا تاته توصیه کېږي چې تر څه وخته پورې د کفارو څخه مخ واړوه، تر اوسه لا د وسلوال جهاد وخت نه دی رارسېدلی. نو یو ځل بیا تاته ارشاد دی چې وګوره چې مونږ څه کوو، نو ډېر ژر دی چې کفار او مشرکان به هم وګوري چې د الله ﷻ عذاب ترې په څه ډول سره راچاپېرېږي. او دا څکه چې:

الف: ستا رب ﷻ ته د هغو شرکیاتو او کفریاتو څخه پاکي ده کوم چې کفار یې ورته نسبتوي، او د هغو ټولو نواقصو څخه پاک او منزه دي کوم چې هغوی یې بیانوي او ورباندې اخته دي.

ب: ستا رب ﷻ ته څکه د هر ډول کفریاتو او نواقصو څخه پاکي ده، چې همدی ﷻ د عزت او کلکې ارادې خاوند دی، چې هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی او نه څوک مقاومت کولی شي.

ج: ستا د رب ﷻ د پلوه په ټولو پیغمبرانو باندې سلامونه او سلامتیا ده، چې هیڅکله به دوی د ذلت او ناکامۍ سره مخامخ نه شي.

د: لکه څنګه چې ستا رب ﷻ ته د هر عیب څخه پاکي ده، همدارنګه همده (الله ﷻ) ته ټولې ستاینې مختصې دي، او یوازې همدی ﷻ یې مستحق دی او بس، چې د ټولو عالمونو پالونکی او کارسازوونکی دی.

توضیحات

۱_ د ﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا ﴾ الآیات- ډېر نظایر په نورو ځایونو کښې نازل شوي دي، لاندې یو مثال یې ولولئ:

﴿ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴾ [المجادلة ٢١] یعني الله ﷻ په لوح محفوظ کښې لیکلي دي چې هرو مرو او خامخا زه او زما پیغمبران (او مؤمنان) غلبه درلودونکي یاستو او دا ځکه چې الله ﷻ د قوت والا د کلکې ارادې خاوند دی.

سوال جواب

که څوک وايي چې: د تاریخ په اوږدو کښې په ډیرو غزاګانو کښې مؤمنانو (مجاهدینو) ماتې خوړلې ده او نصرت یې نه دی په نصیب شوی لکه د أحد په غزا کښې، نو پوښتنه دا ده چې آیا دغسې پېښې د ایت شریف د وعدې سره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال په هکله د [آل عمران ۱۳۹] ایت لاندې څه وضاحت تېر شوی دی والحمد لله ﷻ خو په دې مقام کښې وړاندې د الله ﷻ په توفیق ورا اضافه کوو چې:

په ذکرو شوو ایتونو کښې د ﴿ لعبادنا ﴾، ﴿ جُندنا ﴾ د کلمو څخه څرګندیږي چې د نصرت وعده د مخلصو مجاهدینو دپاره ورکړه شوې ده، څوک چې په جهادي تګلاره او د الله ﷻ د لارې په جهادي شروطو باندې برابر وي، د الله ﷻ په وعده کښې هیڅکله خلف او بې وفایي نه واقع کیږي (که څه هم الله ﷻ هغو مجاهدینو ته هم کله-کله نصرت ورپه برخه کوي کوم چې په شروطو برابر نه وي خو دا نصرت د وعدې په اثر نه دی بلکې صرف د الله ﷻ په فضل او مهربانۍ سره صورت نیسي) د همدغه جواب د ښه وضاحت دپاره لاندې ایتونه ولولئ:

الف: ﴿ قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنفُسِكُمْ ﴾ [آل عمران ۱۶۵] یعني (ای مؤمنانو) کله چې تاسو ته په داسې حال کښې مصیبت ورسیږي چې تاسو خپل دښمن ته (په بله غزا کښې) دوه چنده مصیبت رسولی وي، نو تاسو وایاست چې دا مصیبت مونږ ته څنګه ورسېد؟ (مونږ خو مؤمنان یاستو مونږ ته خو الله ﷻ د نصرت وعده راکړې وه او داسې نور)، نو ای پیغمبره! ته د ذکرې شوې خبرې قائلینو ته په جواب کښې ووایه چې دا مصیبت ستاسو د خپلو ځانونو د پلوه صورت نیولی دی (ستاسو خپله کړنلاره ورته سبب ګرځېدلې ده).

هو! کله چې اور بل شي نو بیا پکښې لمدې ځانګې هم سوزي، مثلاً:

د أحد په غزا کښې د هغو مجاهدینو عصیان د ماتې او مصیبت سبب وګرځېد کوم چې نبي کریم ﷺ د مراقبت او څارنې دپاره په کندو کښې کښنولي وه، چې مفصله قیصه یې د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران: ۱۴۴] ایت لاندې تېره شوې ده. خو په همدغه مصیبت کښې اویا (۷۰) کسه مجاهدین شهیدان شوه او د دغه اور څه تاو پخپله نبي کریم ﷺ ته هم ورسېد چې مبارک غاښ یې پکښې شهید شو، خو د دې سره-سره د الله ﷻ په فضل سره یې نصرت په برخه شو او بنیاد یې ونه ویستلی شو

ب: ﴿ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُم ﴾ [آل عمران: ۱۵۲] یعني او یقیناً الله ﷻ ستاسو سره خپله د نصرت وعده هغه وخت رښتیا

کړه چې کله تاسو د الله ﷻ په إذن (توفیق) کفار بې حسه کول (وژل)، آن تردې چې کله تاسو بې زړه شوئ (د بې زړه توب په لار روان شوئ) او په خپلو منځو کښې مو په جهادي چارو کښې جګړه پیل کړه او عصیان او نافرمانئ ته مو لاس واچاوه (نو الله ﷻ درځخه خپل نصرت بېرته واخست او د شکست سره مخامخ شوئ).

ح: ﴿ وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَا تَنَـٰزَعُوا۟ فَتَفْشَلُوا۟ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ ۖ وَٱصْبِرُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّـٰبِرِينَ ﴾ [الأنفال: ۴۶] یعنې او ای مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ او په خپل منځکښې جګړه مه کوئ چې تاسو به بې زړه شئ او باد (قوت) به مو د منځه لاړ شي، او تاسو صبر (او استقامت) کوئ (او دا څکه چې) یقیناً الله ﷻ د صبر کوونکو سره مل دی (او نصرت ورکوي).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ وَأَبْصِرْهُمْ ﴾ د کلمې معنی خو داسې راخېژي چې ای پیغمبره! مشرکانو ته وګوره چې په څومره غټ مصیبت باندې اخته دي. نو پوښتنه دا ده چې لیدل خو په موجوداتو کښې صورت نیسي حال دا چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې (د هجرت څخه وړاندې) خو په مشرکانو باندې مصیبت او شکست نه وه ورنازل شوی ترڅو لیدلی شوی وی؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې په هغوی باندې د مصیبت نزول یقیني وه نو داسې وګڼلی شوه لکه چې سمدستي واقع وي او د لیدلو قابل وي.

ساحة څه معنی؟

۳_ په ﴿ فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ ﴾ کښې د "سَاحَة" کلمه د هغې پراخې فضاء څخه عبارت ده کومه چې د یوه کلي یا یوه ښار په شاوخوا کښې موجودیت لري[۱]، خو په دې مقام کښې ترې د کنایې په توګه پخپله مشرکان مراد دي[۲].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ فَسَآءَ صَبَاحُ ٱلْمُنذَرِينَ ﴾ کښې د "صَبَاح" کلمه د "مَسَاء" د کلمې نقیضه ده، چې دواړه په ترتیب سره د سبا او بېګا معناوې ورکوي. اما بد سبا او بده ورځ د بدحالئ څخه عبارت ده[۳].

نو حاصل یې داسې راخېژي چې: نن ورځ مشرکان د عذاب په نزول باندې عجله کوي خو په کوم وخت کښې چې د دوی په منطقه باندې احاطه کوونکی (موعود) عذاب ورنازل شي نو د ډېر بد حال سره به مخامخ شي، حتی هلته به ارمان کوي چې ای کاش! چې مونږ د ډاروونکو خبرو ته غوږ ایښی وی او په ایمان مشرف شوي وی چې د دغه عذاب څخه مو نجات موندلی وی.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۵۳
(۲) تفسیر القرطبي ج ۱۵ ص ۱۴۰
(۳) لسان العرب ج ۲ ص ۵۰۲؛ البحر المحیط ج ۹ ص ۱۳۱

همدغه مضمون ته نبي كريم ﷺ په يوه حديث كښې اشاره كړې ده، كله چې خيبر ته د جهاد دپاره ورورسيده نو د الله ﷻ د شان عظمت ته يې اشاره وكړه او ويې فرمايل چې: «الله أكبر خربت خيبر إنا إذا نزلنا بساحة قوم فساء صباح المنذرين»[1] يعنې خيبر خراب شو (او دا خكه چې د جنګ سره مخامخ شو) او كله چې مونږ د كوم قوم ساحې او سيمې ته د جهاد دپاره ورننوځو نو (د هغو خلكو خبر نشته او) د ډارولي شوو خلكو ورخ ډېره بده ده، چې د ډېر بد حال سره به مخامخ شي.

سوال جواب

۴_ كه څوک وايي چې په دې كښې څه حكمت دی چې په دې مقام كښې الله ﷻ دوه ايتونه [۱۷۸، ۱۷۹] په لږ تغيير سره بيا نازل كړه؟

مونږ وايو چې: دغه تكراري نزول ځينو علماوو كرامو[2] په تاكيد باندې حمل كړی دی چې د نبي كريم ﷺ حوصله پرې قوي شي، او ځينو نورو علماوو كرامو اولني دواړه ايتونه [۱۷۴_ ۱۷۵] په دنياوي عذابه پورې مربوط ګڼلي دي او وروستنيو دواړو ايتونو ته يې په أخروي عذابه پورې ارتباط وركړی دی[3]، والله ﷻ أعلم بمراده.

يادونه

۵_ ځينو مفسرينو كرامو د دې سورت د وروستنيو درېوو ايتونو په فضائلو كښې زينت ډېر احاديث راغونډ كړي دي[4]، هيله ده چې علاقمندان هلته يو ځل مراجعه وكړي.

د الله ﷻ په توفيق د "الصافات" سورت د پښتو ترجمې او تفسير له حيثه ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

۱۴۲۲/۷/۱۹ هـ ق = ۱۳۸۰/۷/۱۴ هـ ش.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۱۴

(۲) تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۱۱

(۳) البحر المحيط ج۹ ص۱۳۱

(۴) تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۵، الدر المنثور ج۷ ص۱۴۱

ص (۳۸)

سریزه

۱ـ دا سورت د "ص" په توري باندې پیل شوی دی او همدغه توری ورته نوم گرځولی شوی دی، چې تلفظ وربانديې داسې کېږي. "صاد"، او لیک یې داسې (ص) دی.

۲ـ د دې سورت ټول ایتونه بالاتفاق مکي دي، او د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي[۱].

۳ـ د دې سورت د ایتونو شمېره (۸۸) اته اتیاوو ته رسېږي[۲].

۴ـ د دې سورت د کلماتو شمېره اوه سوه او دوه دېرشو (۷۳۲) کلمو ته رسېږي او د حروفو شمېر یې درې زره اوه شپېتو (۳۰۶۷) ته پورته شوی دی[۳].

د دواړو سورتونو تناسب

۵ـ دغه دواړه سورتونه (الصافات، ص) سره یو تربله کلک تناسب لري او دا څکه چې دواړه مکي سورتونه دي او دواړه په عقیدوي احکامو پورې ارتباط لري، نو د دواړو محتویات تقریباً متحد دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دواړه سورتونه د توحید په دلایلو باندې مشتمل دي.

ب: په دواړو کښې د مشرکانو اعتراضونه جواب شوي دي.

ج: په دواړو کښې د جنتیانو او دوزخیانو څه حالات بیان شوي دي.

د: په دواړو کښې د څو پیغمبرانو څه ذکر نازل شوی دی.

هـ: په دواړو کښې د بعث بعد الموت اثبات نازل شوی دی.

و: بالآخره په دواړو کښې د نبوت موضوع مطرحه شوې ده او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ صٓ وَٱلْقُرْءَانِ ذِى ٱلذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن
قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ فَنَادَوا۟ وَّلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾ وَعَجِبُوٓا۟ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ ۖ وَقَالَ
ٱلْكَٰفِرُونَ هَٰذَا سَٰحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾ أَجَعَلَ ٱلْـَٔالِهَةَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا ۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَىْءٌ عُجَابٌ
﴿٥﴾ وَٱنطَلَقَ ٱلْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ ٱمْشُوا۟ وَٱصْبِرُوا۟ عَلَىٰٓ ءَالِهَتِكُمْ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَىْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾ مَا
سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِى ٱلْمِلَّةِ ٱلْـَٔاخِرَةِ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا ٱخْتِلَٰقٌ ﴿٧﴾ أَءُنزِلَ عَلَيْهِ ٱلذِّكْرُ مِنۢ بَيْنِنَا ۚ بَلْ هُمْ

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۳۱۶

(۲) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۱۴۲؛ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۱۴۳

(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۱۶۰؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۳۶۲

فِي شَكٍّ مِّن ذِكْرِي ۚ بَل لَّمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ﴿٨﴾ أَمْ عِندَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ﴿٩﴾ أَمْ لَهُم مُّلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ ﴿١٠﴾ جُندٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ ﴿١١﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

په داسې قرآن کريم سره چې د پند (او بيان او هم د شرف) څښتن دی، سوگند کوم (چې يقيناً الله ﷻ شريک نه لري او ته په حقه پيغمبر يې).

[۲] بلکې هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی (د توحيد او رسالت څخه) په تکبر او (عنادي) مخالفت کښې واقع دي.

[۳] (کفار نه گوري چې) مونږ د دوی څخه وړاندې څومره ډېرې پېړۍ هلاکې کړې دي چې (د هلاکت په وخت کښې) به يې چيغې (او کوکارې) وهلې (که نجات وموومي) او دا (وخت) به د تښتېدلو (او نجات) وخت نه وه.

[۴] او مشرکان د دې څخه تعجب کوي چې دوی ته د همدوی څخه ډاروونکی ورغی، او کافران (د انکار په توگه) وايي چې: دغه (سړی) جادوگر (او) دروغژن دی (او دا څکه چې:)

[۵] ايا دا (نوموړی سړی) ډېر معبودان يو معبود گرځوي؟ (د الله ﷻ څخه په غير په نورو ټولو معبودانو باندې د بطلان خط کشوي)؟ يقيناً دغه (توحيد) ډېر عجب شی دی.

[۶] او (کله چې د توحيد کلمه مشرکانو واورېدله نو) د دوی څخه ځينې مشران (د مجلسه پورته شوه او) روان شوه (او يو تربله يې سره وويلې) چې: لاړ شئ او په خپلو معبودانو باندې ښه کلک شئ (او صبر پرې وکړئ)، يقيناً دغه (توحيد) ته (د نوموړي سړي د پلوه) کلکه اراده کړه شوې ده (چې مصالحه ورسره د امکانه وتلې ده).

[۷] مونږ دغه (توحيد د أهل الکتابو څخه) په وروستني ملت (دين) کښې هم نه دی اورېدلی (عيسويان هم په تثليث باندې قائل دي)، دغه (توحيد) نه دی مگر دروغ دي (د خانه جوړ کړی شوي دي).

[۸] ايا زمونږ د جملې څخه (يوازې) په همدغه سړي (محمد) باندې ذکر (وحې) نازله کړی شوه (ايا په مونږ کښې مشران او بډايان نه وه)؟

(ای پيغمبره! دغه محض بهانې دي او نور څه نه دي) بلکې دوی زما د ذکر څخه په شک کښې واقع دي. بلکې (لا تراوسه پورې) دوی زما عذاب نه دی څکلی.

[۹] ايا ستا د کلک اراده (او) د هر شي هبه کوونکي رب ﷻ د رحمت خزانې د مشرکانو (کفارو) په نزد دي (ايا د نبوت ورکړه د همدوی په لاس ده)؟

[۱۰] ایا د اسمانونو او ځمکو او (هم) د هغو شیانو واکداري مشرکانو پورې مختصه ده چې د دغو دوارو ترمنځ موجود دي؟ (که داسې وی) نو مشرکان دې په وسائلو کښې وخېژي (او هلته دې زمونږ وحې قطعه کړي).

[۱۱] (د دغو مشرکانو) د ډلو څخه یوه وړوکې ډلګی ده چې (همدغې ډلګی نه) (مکه معظمه) کښې شکست ورکړی شوی دی (همدلته به ماتې وخوري).

ارتباط او شان نزول

د وړاندې سورت (الصافات) په [۱۶۸] ایت کښې الله ﷻ د کفارو د خولو څخه دا خبره راحکایت کړې وه چې: که مونږ د پخوانیو خلکو غوندې څه ذکر درلودی چې د هغوی غوندې په مونږ کښې پیغمبر مبعوث شوی وی، نو هرومرو به مونږ د الله ﷻ د مخلصانو بندګانو څخه ګرځېدلي وی او خپل پیغمبر به مو د هغوی څخه ډېر ښه استقبال کړی وه، خو افسوس چې دا کار نه دی شوی

په دې ایتونو کښې د همغه ذکر نزول ته اشاره شوې ده د کوم چې کفارو ارمان کاوه. خو هغوی په خپله وعده باندې ونه دربېده او تکذیب ته یې ملاوې وتړلې (خپل پخواني جهالت ته یې ادامه ورکړه).

د دغو ایتونو په شان نزول کښې اوږد حدیث روایت شوی دی[۱] چې مونږ یې په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

۱_ د نبي کریم ﷺ تره (ابو طالب) د مرګ په مرض سره مریض شو، نو د قریشو مشران ورغونډ شوه او مخاطب یې کړ چې خپل وراره (نبي کریم ﷺ) دې اصلاح کړه چې زمونږ معبودان کنځي او وایي چې دا باطل دي (حقیقت نه لري)، هیله ده چې نصیحت ورته وکړې ترڅو د دغې کړنلارې څخه لاس واخلي چې په راتلونکي کښې زمونږ او د ده ترمنځ څه شخړه پېښه نه شي.

۲_ ابو طالب نبي کریم ﷺ همدغه مجلس ته وروغوښت او په ذکر شوي شکایت باندې یې خبر کړ چې: ای وراره! ته د خپل قوم او د دغو مشرانو څخه څه غواړې؟ یا په بل عبارت: هغه څه شی دی چې ستا او د دغو ترمنځ ورباندې اصلاح راتلای شي؟

۳_ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې زه د دغو حاضرینو څخه هغه څه غواړم په کوم کښې چې د دوی شرف او عزت نغښتی دی، زه ترې فقط یوه خبره غواړم چې که دوی هغه قبوله کړي نو عرب به یې اطاعت وکړي او عجم به ورته جزیه ورکړي، هغه دا چې: "لا إلا إلا الله" یعنې په حقه معبود نه دی مګر الله ﷻ دی او بس.

۵_ د دغه جواب په اورېدلو سره سمدستي د قریشو مشران د مجلس څخه اوچت شوه او هغه مرې پې وکړې کومو ته چې په ذکرو شوو ایتونو کښې اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راخېژي:

---

[۱] جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸، مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۹۰، اسباب النزول للواحدي ص۲۴۶

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ ته په حقه پیغمبر یې، او ستا خبره (چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی) سل په سلو کښې رښتیاده. او دا ځکه چې:

الف: کوم کتاب چې تا راوړی دی همغه کتاب ستا په رسالت او صداقت باندې دلالت کوي، چې ټول مخلوقات یې د مقابلې څخه ناتوانه دي او په یوه ایت یا یوه سورت کښې ورسره هم سیالي نه شي کولی، حال دا چې هغه ټول توري د هغوی په واک کښې دي د کومو څخه چې دغه کتاب ترکیب شوی دی لکه "ص" او دا سې نور

که بالفرض المحال دا کتاب ستا خپل تصنیف وی لکه څنګه چې مشرکان خیال کوي، نو هرومرو به نورو خلکو ستا سره د کتاب په څه برخه کښې سیالي کړې وی. نو هر کله چې ټول مخلوق ستا د کتاب د سیالۍ څخه عاجزان دي نو معلومه شوه چې دا د مخلوق کتاب نه بلکې د خالق ﷻ کتاب دی.

ب: دا قرآن کریم پند درلودونکی کتاب دی او خپلو معتقدینو ته عزت او شرف ورښي. یا په بل عبارت، دا همغه کتاب دی چې مشرکانو به یې ستا د رسالت څخه وړاندې ارمان کاوه چې: ای کاش! چې مونږ د یوه اسماني کتاب درلودونکي وی.

مونږ په همدغې کتاب باندې سوګند یادوو چې ته په حقه پیغمبر یې او د دې خبرې په شمول (چې په حقه معبود نه دی مګر یو الله ﷻ دی) ستا ټولې خبرې رښتیا دي او هیڅ شک شبه پکښې ځای نه لري.

۲_ ستا ټولې خبرې رښتیا دي خو مشرکان ترې انکار کوي بلکې هغو کسانو کومو چې کفر اختیار کړی دی، تکبر او مخالفت ته پښې لوڅې کړې دي او بلا دلیله په عنادي توګه په کفري او شرکي عقیدې پورې نښتي دي.

۳_ ای پیغمبره! مشرکان په تکبر او مخالفت سره نور څه نه کوي فقط په خپلو لاسونو سره خپل ځانونه د هلاکت په کنده کښې وراچوي.

ایا ته نه ګورې چې د دې زمانې د مشرکانو څخه وړاندې مونږ څومره ډېر کفري قومونه او پېړۍ هلاکې کړې دي، لکه عادیان او ثمودیان او نور، دغو هلاکو شوو قومونو به په خپلوخپلو پیغمبرانو باندې تکبر کاوه خو د هلاکت په وخت کښې به یې چیغې او کوکارې وهلې او نجات به یې غوښت، خو دغه وخت به د خلاصون وخت نه وه او نه به ورته چیغو څه ګټه رسولې شوه.

۴_ مشرکان یوازې د الله ﷻ د وحدانیت څخه انکاري نه دي بلکې د پیغمبر څخه هم انکار کوونکي دي، د همدې کبله:

الف: کله چې دوی ته ډاروونکی (پیغمبر) د همدوی د قومیت څخه ورشي نو دوی ترې په تعجب

سره انکار کوي، او د خپلې کفري عقيدې په بنياد ورته اشاره کوي او وايي چې دغه سړی د الله ﷻ د پلوه نه دی را استولی شوی بلکې غټ جادوګر او غټ دروغژن دی چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي چې د نبوت تاج يې وربه سر کړی دی او دا خکه چې

ب: ايا نوموړی غواړي چې متعدد معبودان يو معبود وګرځوي؟ ايا نوموړی په ټولو بوتانو باندې د بطلان خط راکاږي او يوازې الله ﷻ د عبادت مستحق ګڼي؟

ج: يقيناً چې دغه کار ډېر زيات عجيبه کار او عجيبه شی دی چې بالکل د منلو وړ نه دی.

۵_ کله چې پيغمبر ﷺ په توحيد باندې کلکوالی وکړې نو د همدغو مشرکانو غټان او مشران سمدستي د مجلس څخه پورته کېږي او ځينې يې ځينو نورو ته وايي چې:

الف: دغه مجلس پرېږدئ او ترې اوچت شئ، دا مجلس د دې وړ نه دی چې مونږ پکښې کېنو او د جادوګر او دروغژن خبرې واورو.

ب: تاسو د خپلو معبودانو (بوتانو) په عبادت باندې کلک شئ او پام کوئ چې ونه غولېږئ او د خپلو پلرونو دين پرېنږدئ.

ج: تاسو د دې تمه هم مه کوئ چې دغه جادوګر به زمونږ سره څه روغې جوړې ته ورسېږي او د خپل دريځ څخه به رابنکته شي، بلکې نوموړی په خپلې تګلارې باندې ډېر کلک دی او اراده يې کړې ده چې په همدې باندې باقي پاتې شي، نو د مصالحې او جوړجاړې تمه ترې مه کوئ.

د: مونږ د نوموړي جادوګر خبره څکه نه منو چې دا خبره (توحيد) مونږ په وروستني دين کښې نه ده اورېدلې. يا په بل عبارت: کوم دين چې مونږ ته د خپلو پلرونو څخه راپاتې دی په هغه کښې بوتان هم د عبادت لياقت لري او يوازې الله ﷻ پورې اختصاص نه شي درلودی.

همدارنګه د توحيد خبره د اهل الکتابو په وروستني دين (نصرانيت) کښې هم نشته دوی (عيسويان) هم په تثليث قائل دي.

نو دغه د توحيد دين د نوي جوړ شوي او نوي اختراع شوي دين څخه پرته بل څه نه دی، مونږ يې هيڅکله نه شو منلی.

ه: زمونږ د انکار بله غټه وجه دا ده چې: راوړونکی يې يو وړوکی سړی دی چې د قوم په مشرانو کښې شامل نه دی، که بالفرض دا د توحيد دين حق دين وی نو د مکې معظمې يا د طائف د مشرانو څخه به په يوه قومي مشر باندې نازل شوی وی او هغه ته به د نبوت تاج وربه سر شوی وی.

۶_ ای پيغمبره! هسې نه چې مشرکان د کفري او شرکي عقيدې د خپلولو دپاره د عناد څخه په غير کومه صحيحه وجه په لاس کښې لري، بلکې دوی زما د ذکر او وحې څخه په شک او تردد کښې پرېوتلي دي.

همدارنګه هسې نه ده چې مشرکانو ته د شک څخه د خلاصون څه دلايل نه دي اورولی شوي، بلکې دوی دلايلو ته غوږ نه ږدي او تراوسه پورې يې زمونږ عذاب نه دی څکلی چې دلايلو ته غوږ کېږدي. کله چې ورباندې زمونږ عذاب ورنازل شي نو دوی به ورته په هغه وخت کښې غوږ کېږدي

او د "آمنا" چيغي به ووهي خو هيڅ گټه به ورته ونه رسيږي، او د عذاب ځکل دوی ته ډېر نژدې دی.
ډېر وخت به تېر نه شي چي ورباندې به اخته شي.

۷_ ای پیغمبره! کفار او مشرکان چي ستا په نبوت باندې عقیده نه خپلوي چي ولي د نبوت
سره دنده يوه دنياوي بڼايي ته ورنه کړی شوه، نو ته ورته دا پوښتني راجع کړه چي:

الف: ايا ستا د رب ﷻ د خزانو اختيار د مشركانو په لاس كښي دی چي په فلاني باندې دي
وحي نازله شي او په فلاني دې نه نازليږي؟

حال دا چي ستا رب ﷻ د كلكې ارادې خاوند دی، هيڅوک يې د قدرت او توان په وړاندې ختم
نه شي واقع کېدلی، په دې باندې علاوه ډېر بښونكى هم دی، نبوت او رحمت هغه چاته وركوي
كوم ته يې چي د وركولو اراده وشي.

ب: ايا د اسمانونو، ځمکو او د هغو شيانو واکداري د مشركانو په اختيار كښي دی كوم چي د
دغو دوارو ترمنځ موجوديت لري؟

كه بالفرض المحال داسې وي نو مشركان دې په خپلو وسائلو سره اسمان ته پورته شي او هلته
دې د وحي هغه دروازه وتړي د كومې څخه چي په تاباندې وحي نازليږي.

۷_ حقيقت دا دی چي مشركان د هغو ټولكيو څخه يو وړوكى ټولگى دی كوم چي د الله ﷻ د
دين د محوه كولو دپاره راغونډيږي. دغه مشركان به په همدغې مكه معظمه كښي ضرور د
شكست سره مخامخ شي. يا په بل عبارت د دوی شكست او هزيمت يقيني دی او ضرور واقع
كېدونكى دی، لكه چي همدا اوس واقع شوی وي.

توضيحات

۱_ كه څه هم په دې مقام كښي د "ص" تورى علماوو كرامو په متعددو معناوو سره تفسير كړى
دی چي تقريباً اته معناوو ته رسيږي[۱]، مگر كومه معنى چي مونږ ته بهتره برېښېدلې ده هغه دا ده
چي ذكر شوی تورى د هغو نورو تورو د جملې څخه يو تورى دی كوم چي د نورو ځينو سورتونو په
سرونو كښي نازل شوي دي، لكه "الم، ق" او داسې نور.

يا په بل عبارت: زمونږ په نزد دغه تورى د مقطعاتو او متشابهاتو څخه دی، چي په اصلي معنى
باندې يې يوازې الله ﷻ پوهيږي او بس.

او كوم شی چي مونږ د نومورې توري په شرحه كښي ليكلي دي هغه يې اصلي معنى نه ده بلكې
د اشاري معنى نوم ورباندې ايښودلی شو.

سوال جواب

۲_ كه څوک وايي چي: د ﴿ وَٱلۡقُرۡءَانِ ذِي ٱلذِّكۡرِ ﴾ جمله خو قسميه جمله ده، نو پوښتنه دا ده چي

---

[۱] زاد المسير ج۶ ص۳۱۶؛ البحر المحيط ج۹ ص۱۳۵

د دغه قسم یا سوګند جواب کومه جمله واقع کېدلی شي؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې قسمیه جملې په جوابیه جمله کښې مفسرینو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[1]، کوم احتمال چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه په لاندې تکو کښې د الله ﷻ په توفیق۔ شرحه کېږي:

الف: په ﴿ يسٓ ۝ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ۝ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [یس: ۱_ ۳] کښې د ﴿ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ جمله د قسمیه جملې جواب دی.

ب: په ﴿ وَٱلصَّٰٓفَّٰتِ صَفًّا ۝ فَٱلزَّٰجِرَٰتِ زَجْرًا ۝ فَٱلتَّٰلِيَٰتِ ذِكْرًا ۝ إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَٰحِدٌ ﴾ [الصافات: ۱_۴] ایتونو کښې د ﴿ إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَٰحِدٌ ﴾ جمله د قسم جواب دی.

ج: څرنګه چې د ذکرو شوو ایتونو په مجموعه کښې توحید او رسالت دواړه مطرح دي نو څرګنده شوه چې ذکر شوي دواړه جوابونه به دلته مقدر وي چې مونږ ترې داسې عبارت ترکیبولی شو: "وَالْقُرآنِ ذِي الذِّكْرِ إِنَّ إِلٰهَكَ لَوَاحِدٌ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ".

د: په همدې تقدیر باندې په ﴿ بَلِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴾ کښې د "بَلْ" کلمه دلالت کوي.

هـ: د ﴿ عِزَّةٍ ﴾ کلمه په قرآن کریم کښې په دوه وو معناوو استعماله شوې ده[2]:

اول: دائمي او حقیقي عزت چې زوال نه لري، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِۦ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ [المنافقون:۸] یعني او خاص الله ﷻ ته عزت دی او د ده ﷺ پیغمبر ته او مؤمنانو ته، مګر منافقان نه پوهېږي.

دوهم: ظاهري او موقت عزت چې په حقیقت او نتیجه کښې ذلت دی، چې مفسرینو کرامو په تکبر سره معنی کړی دی[3]، په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: په داسې قرآن کریم باندې سوګند دی چې د پند او شرف څښتن دی، چې یقینًا (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ واحد او لا شریک دی او یقینًا ته د پیغمبرانو د جملې څخه یې، او کفارو ته د کفري عقیدې د خپلولو دپاره هیڅ دلیل نشته بلکې دوی په تکبر او بلا دلیله مخالفت کښې اخته دي.

یو تحلیل

۲_ په ﴿ وَّلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴾ کښې د "وَّلَاتَ" په کلمه کښې علماوو کرامو زښت ډېر تحلیلونه کړي دي[4]. خو کوم تحلیل چې مونږ ته واضحه او لنډ ښکاره شوی دی هغه په لاندې تکو کښې وړاندې کېږي:

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۳۶۴؛ روح المعاني ج۲۳ ص۱۶۲
(۲) مفردات الراغب ص۳۴۵
(۳) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۱۴۴
(۴) البحر المحيط ج۹ ص۱۳۸؛ زاد المسير ج۶ ص۳۱۸

الف: په دغې کلمه کښې د "لا" توری هغه "لا" دی کوم چې د "لَيْسَ" سره په معنی او عمل کښې مشابهت لري، او د "ت" توری ورسره د معنی (نفې) د تاکید او قوت دپاره اضافه شوی دی لکه چې کله-کله د "ثُمَّ" سره "ت" اضافه کېږي او "ثمت" لوستل کېږي.

ب: د "لاتَ" کلمه د "لَيْسَ" غوندې اسم او خبر غواړي چې دلته یې اسم مقدر دی، چې مونږ ترې په "الحين" سره تعبیر کوو، او د ﴿ حِينَ مَنَاصٍ ﴾ کلمات یې خبر واقع شوی دی.

ج: دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مَنَاصٍ ﴾ کلمه د "نَاصَ، يَنُوْصُ" لکه "قَالَ، يَقُوْلُ" څخه میمي مصدر دی، چې د "نَوْص" لکه "ضَرْب" سره مرادف دی، او د فرار (تېښتې او تبدیلو) معنی ورکوي[1].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې مونږ په پخوانیو زمانو کښې څومره ډېر کافر قومونه او پېړۍ هلاکې کړې دي چې د هلاکت په وخت کښې به یې چیغې او کوکارې وهلې چې وتښتي او نجات ومومي، خو دغه وخت به د تښتېدلو وخت نه وه او هیڅوا به نجات نه شو موندلی.

نو په کار دي چې د دې زمانې کفار وډار شي چې د هغوی غوندې وخت وربانډې ورنه شي چې د خلاصون دروازې وربانډې وتړلی شي.

"هذا" توحید ته اشاره ده

۳_ په دې مقام کښې الله ﷻ د کفار (مشرکانو) د خولو څخه متعددې جملې راحکایت کړې دي چې په اکثرو کښې د "هٰذَا" کلمه نازله شوې ده چې هغه توحید ته اشاره ده په کوم باندې چې وراندېنۍ جمله ﴿ أَجَعَلَ ٱلْءَالِهَةَ إِلَـٰهًا وَٰحِدًا ﴾ دلالت کوي. جملې دا دي:

الف: په ﴿ إِنَّ هَـٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴾ کښې د ﴿ عُجَاب ﴾ کلمه د "عَجِيب" دپاره مبالغه ده لکه چې د "كَبِير" دپاره د "كُبَار" کلمه مبالغه ده[2]. یعنې مشرکان وایي چې: یقینًا دغه توحید "چې الله ﷻ هیڅ شریک نه لري" ډېر زیات عجیبه خبره او نادر شی دی.

ب: په ﴿ إِنَّ هَـٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴾ کښې د "شَيْءٌ يُرَادُ" کلمات علماوو کرامو په متعددو تفسیرونو سره معنی کړی دی[3]، خو کومه معنی چې بهتره برېښي او د شان نزول سره ښه مطابق لري هغه دا ده چې: یقینًا دغه توحید هرومرو داسې یو شی دی چې د محمد ﷺ د پلوه ورته اراده کړی شوې ده، او کلک نیت یې کړی دی چې دعوت ورته وچلوي، نو د مصالحې تمه کول ورته عبث دي، نوموړی ﷺ د خپلې ارادې بدلوونکی نه دی.

ج: په ﴿ مَا سَمِعْنَا بِهَـٰذَا فِى ٱلْمِلَّةِ ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْمِلَّةِ ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ کلمات مفسرینو کرامو په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیر کړي دي:

---

[1] لسان العرب ج۷ ص۱۰۲
[2] القاموس المحیط ج۳ ص۱۵۷
[3] روح المعاني ج۲۳ ص۱۶۸، تفسیر الکشاف ج۴ ص۷۳

اول: د ﴿ٱلۡمِلَّةِ ٱلۡأٓخِرَةِ﴾ څخه د نصرانیت دین مطلب دی، چې په اهل الکتابو کښې وروستنی دین دی[۱]. یعنې دغه د توحید عقیده مونږ د آهل الکتابو په وروستنی دین کښې هم نه ده اورېدلې، د دغه دین (نصرانیت) اهل هم په تثلیث قائل دي.

دوهم: د دغو کلمو څخه د قریشو خپل دین ته اشاره ده[۲]. یعنې دغه د توحید عقیده مونږ د خپلو نژدې پلرونو په دین کښې نه ده اورېدلې، نو باور وربانديې نه شو کولی.

د: په ﴿إِنۡ هَٰذَآ إِلَّا ٱخۡتِلَٰقٌ﴾ کښې د ﴿ٱخۡتِلَٰقٌ﴾ کلمه دلته د کذب او دروغو معنی ورکوي[۳]. یعنې دغه د توحید خبره نه ده، مګر دروغه ده چې نه د آهل الکتابو په وروستني دین کښې شته او نه زمونږ د نژدې پلرونو په دین کښې.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿أَءُنزِلَ عَلَيۡهِ ٱلذِّكۡرُ مِنۢ بَيۡنِنَا﴾ مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿وَقَالُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٖ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ﴾ [الزخرف:۳۱] یعنې او مشرکان وایي چې دغه قرآن د دغو دواړو ښارونو (مکه، طائف) څخه په یوه لوی (بډاي) سړي باندې ولې نازل نه کړی شو؟

یو نحوي تحلیل

۴_ د ﴿جُندٞ مَّا هُنَالِكَ مَهۡزُومٞ مِّنَ ٱلۡأَحۡزَابِ﴾ په نحوي تحلیل کښې مفسرینو کرامو متعدد صورتونه لیکلي دي[۴]، خو کوم صورت چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی هغه په لاندې ډکو کښې خلاصه کېږي.

الف: د ﴿جُندٞ﴾ کلمه د مقدرې مبتدا (هُمْ) دپاره خبره ده، دغه ضمیر (هُمْ) د توحید او رسالت څخه انکار کوونکو کفارو ته راجع دی.

ب: د "مَا" توری ورسره د تحقیر او تقلیل دپاره اضافه شوی دی.

ج: د ﴿هُنَالِكَ﴾ کلمه ظرف مکان دی، چې راتلونکي ﴿مَهۡزُومٞ﴾ پورې ارتباط نیسي او مکې معظمې ته پکښې اشاره ده.

د: د ﴿مَهۡزُومٞ﴾ کلمه د ذکرې شوې مقدرې مبتدا (هُمْ) دپاره دوهم خبر دی.

هـ: د ﴿مِّنَ ٱلۡأَحۡزَابِ﴾ کلمه د ﴿جُندٞ﴾ پورې ارتباط لري.

نو د ذکرو شوو ټکو په ملحوظ یې د معنی حاصل داسې راځېژي چې: دا ډلګې چې د توحید او رسالت څخه انکاري ده د ډلو د جملې څخه یوه وړوکې او حقیره ډلګې ده او همدا ډلګې په همدغې مکه معظمه کښې ماتې ورکړې شوې ده، او په خپلو کړو وړو پښېمانه کړی شوې ډلګې ده.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۸؛ الدر المنثور ج۷ ص۱۴۶؛ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۱۱
(۲) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۱۵
(۳) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۱۲۸
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۱۴۹؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۳۸۰

څو کاله وروسته د ایت شریف مضمون مصداق وموند چې مشرکان د مکې معظمې د فتحې په ورځ په خپل کور کښې د هزیمت او ذلت سره مخامخ شوه، والحمد لله ﷻ.

﴿كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ لْئَيْكَةِ أُولَٰئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِن كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾ وَمَا يَنظُرُ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَّا لَهَا مِن فَوَاقٍ ﴿١٥﴾﴾

[۱۲] د دوی (د دې زمانې د عنادي کفارو) څخه وړاندې د نوح ﷺ قوم (خپل پیغمبر ته) د دروغو نسبت کړی وه، او عادیانو (ورته هم)، او د موږیو (میخونو) خاوند فرعون (ورته هم دغه نسبت کړی وه).

[۱۳] او ثمودیانو او د لوط ﷺ قوم او د ځنګله ملګرو (هم دا کارکړی وه)، دغه (ذکر شوي قومونه داسې) حزبونه (ډلې) دي (چې الله ﷻ هلاک کړي دي).

[۱۴] (دغه ټولګی) يو هم نه وه مګر پیغمبرانو ته يې د دروغو نسبت کړی وه نو زما عذاب وربانديې متحقق (او واقع) شو.

[۱۵] او دغه کفار انتظار نه کوي مګر داسې يوې کريکې ته چې هغې ته هيڅ ډيل نشته.

ارتباط او توضيحات

۱ـ وړاندېني ايتونه د ﴿مِّنَ الْأَحْزَابِ﴾ په کلماتو سره ختم شوي وه او هلاکو شوو کافرو قومونو ته په اجمالي توګه اشاره شوې وه، په دې ايتونو کښې د همدغو هلاکو شوو کافرو قومونو څو مثالونو ته اشاره کېږي چې توضيحات يې په لاندې ډول وړاندې کېږي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ﴾ کښې د "أَوْتَاد" کلمه د "وَتَد" ـلکه "شَرَف"ـ جمعه ده چې د موږي معنی ورکوي[۱]، نو په څه مناسبت فرعون ته د ذُو الأوتاد (د موږيو خاوند) لقب ورکړی شوی دی؟

مونږ وايو چې: په دې مناسبت کښې مفسرينو کرامو ډېرې وجې ليکلي دي[۲]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دا لقب د زيات قوت څخه کنايه دی، چې په موږيو سره خيمې درېږي او وحشي شيان وربانديې اداره کېږي.

ب: دا لقب د ډېر زيات ظلم څخه نمايندګي کوي. او دا ځکه چې فرعون به د تعذيب په وخت

---

[۱] لسان العرب ج۳ ص۴۴۴

[۲] زاد المسير ج۶ ص۳۲؛ روح المعاني ج۲۳ ص۱۷۱

کېښې د يو مظلوم پېښې او لاسونه په څلورو موړيو پورې موړي کول او مېخ کول، او بيا به يې ورباندې منګوران او لړمان ورخوشې کول او يا به يې ورته په سينه باندې ډېره غټه ډبره ايښودله، ترڅو به چې په همدغه حال کښې مړ شو.

يادونه

۳_ د الله ﷻ په توفيق د [الشعراء ۱۷۶] ايت لاندې د ﴿ وَأَصْحَٰبُ لْـَٔيْكَةِ ﴾ کلمه ښه پوره شرحه شوې ده چې د شعيب ﷺ د قوم څخه عبارت ده، نو په دې مقام کښې داسې مضمون لاس ته راځي چې:

اې پيغمبره! د دې زمانې د کفارو څخه وړاندې د نوح ﷺ قوم، عاديانو، لوی ظالم او لوی پاچا (فرعون)، ثموديانو، د لوط ﷺ قوم او د ځنګله ملګرو هر يوه خپل-خپل پيغمبر ته د دروغو نسبت کړی وه؛ نو ته مه خپه کېږه چې تاته خپل قوم د دروغژن نسبت کوي.

دغه دې د کفري هلاکو شوو ډلو مثالونه، د دغو د هلاکولو وجه بله نه وه مګر فقط همدا وجه وه چې دوی پيغمبران دروغژن وګڼل، نو زمونږ د عذاب خبره ورباندې په اثبات ورسېده او ورباندې تطبيق شوه، نو ستا قوم ته په کار دي چې د هغوی څخه د عبرت درس واخلي.

فُواق څه معنی؟

۴_ په ﴿ إِلَّا صَيْحَةً وَٰحِدَةً مَّا لَهَا مِن فَوَاقٍ ﴾ کښې د "فُوَاق" کلمه د هغه لږ وخت دپاره وضعه شوې ده په کوم کښې چې د شوده درلودونکي څاروي تی راوزېښلی شي او د خوشې کولو څخه وروسته بيا د دوهم ځل دپاره راوزېښلی شي(۱). يا په بل عبارت: د دوه وو زېښلو ترمنځ وقفه (خوشې کول) د "فُوَاق" په نامه يادېږي.

همدې لږ وخت وقفې ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ قَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فُوَاقَ نَاقَةٍ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ»(۲) يعنې هرڅوک چې د الله ﷻ په لاره کښې د لنګې اوښې د فواق په اندازه وخت جنګ (جهاد) وکړي نو جنت ورته واجب شو.

نو د ايت شريف حاصل داسې راځېږي چې: د دې زمانې عنادي کفار (چې په کفري عقيده کلک دي) انتظار نه باسي مګر يوې داسې کړيکې ته چې د پيل په حال کښې د "فُوَاق" په اندازه هم وقفه نه لري.

پاتې شوه دا خبره چې دغه کړيکه د کومې کړيکې څخه عبارت ده؟، نو دا لاندې درې احتماله لري(۳):

الف: دا کړيکه د دنياوي عذاب څخه کنايي ده، لکه چې په پخوانيو هلاکو شوو قومونو باندې ورنازله شوې وه.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۰۲

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۴۳

(۳) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۴؛ روح المعاني ج۲۳ ص۱۷۲

ب. دا کړیکه د لومړۍ شپېلۍ اواز ته اشاره ده د کوم سره چې ټول ساکښان مړه کېږي.
ج. په دې کښې د دوهمې شپېلۍ اواز مراد دی، چې خلک بېرته راژوندي شي او حساب کتاب پیل شي.

تبصره

۵ـ که څه هم ذکر شوي درې واړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري، د بدلیت په لحاظ ټول اراده کېدلی شي: مګر د راتلونکي ایت شریف سره درېم تفسیر ډېر ښه تړاو لري لکه چې وروسته به ـ ان شاء الله ﷻ ـ واضحه شي.

﴿وَقَالُوا۟ رَبَّنَا عَجِّل لَّنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْحِسَابِ ﴿١٦﴾ ٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَٱذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُۥدَ ذَا ٱلْأَيْدِ ۖ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿١٧﴾ إِنَّا سَخَّرْنَا ٱلْجِبَالَ مَعَهُۥ يُسَبِّحْنَ بِٱلْعَشِىِّ وَٱلْإِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَٱلطَّيْرَ مَحْشُورَةً ۖ كُلٌّ لَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُۥ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحِكْمَةَ وَفَصْلَ ٱلْخِطَابِ ﴿٢٠﴾﴾

[۱۶] او مشرکان (د مسخرو په توګه) وایي چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته د حساب د ورځې (قیامت) څخه وړاندې (د تعذیب) خپله برخه (په دنیا کښې) پـه هـمـدې سره راکړه.

[۱۷] (ای پیغمبره!) ته د هغو خبرو (په اورېدلو) باندې صبر وکړه کومې چې مشرکان یې وایي او (د خپلې حوصلې او استقامت د خپلولو دپاره) زمونږ مخلص بنده داود ﷺ یاد کړه چې (په عبادت کښې) د ښه قوت خاوند وه، یقیناً داوُد ﷺ (خپل رب ﷻ ته) ډېر رجوع کوونکی وه.

[۱۸] (د صبر د کېله) یقیناً مونږ د داوُد ﷺ سره غرونه مسخر کړي وه په داسې حال چې د ورځې په آخره برخه او (هم) په اوله برخه کښې به یې ورسره تسبیحات زمزمه کول.

[۱۹] او مرغان (مو هم ورته) په داسې حال کښې (مسخر کړي وه) چې وړغونډ کړی شوي به وه (او په خواو شا کښې به ورټول شوي وه).
(غرونه او مرغان) هر یو (په دوامداره توګه) داوُد ﷺ ته (په تسبیحاتو ویلو کښې) رجوع کوونکي وه (او د همده ﷺ پیروي کوونکي وه).

[۲۰] او مونږ د داوُد ﷺ پاچایي ښه قوي کړې وه، او نبوت او (هم) د شخړو د فیصله کولو بصیرت مو ورکړی وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغه غبرګون ته اشاره شوې ده کوم چې مشرکانو د وړاندېني متصل ایت په مقابل کښې د استهزاء او ملنډو په توګه خپل کړی وه، او د بله پلوه پکښې نبي کریم ﷺ ته د هغوی د غبرګون په وړاندې د صبر او استقامت توصیه شوې ده، چې حوصله د لاسه ورنه کړي نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د خپلې حوصلې د قوي کولو دپاره دغه ارشادات په نظر کښې ونیسه:

۱ـ کفار خو د ملندو او مسخرو په توګه ستا د بې حوصلې کولو په غرض ستا د غوږه وايي او تاته يې دراوروي چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته د عذاب هغه برخه په توندۍ سره راکړه او د حساب کتاب څخه وړاندې مو ورباندې مبتلاء کړه، د کومې چې ته مونږ ته د حساب کتاب څخه وروسته د قیامت په روځ راکوونکی یې.

۲ـ خو ای پیغمبره! ته د کفارو په دغو استهزاء آمیزه خبرو باندې مه بې حوصلې کېږه او د زغم څخه کار واخله ترڅو ستا درجات او مراتب نور هم د الله ﷻ په وړاندې لوړ او اوچت شي.

۳ـ نو د همدغه مطلب ترلاسه کولو دپاره زمونږ د یوه مخلص بنده (داوُد ﷺ) حالات درپه زړه کړه چې د زغم او صبر د کبله ورته مونږ څومره عالي شان ورکړی وه. هغه دا چې:

الف: داوُد ﷺ په عبادت کښې د ډېر قوت خاوند وه او خپل رب ﷻ ته ډېر رجوع کوونکی وه.

ب: په دې باندې علاوه چې مونږ ورته په جالوت ظالم پاچا باندې نصرت ورکړی وه، غرونه مو هم ورته تابع ګرځولي وه، چې سبا او بیګاه به یې ورسره په تسبیحاتو کښې اشتراک کاوه او په خپلو اوازونو سره به یې د هغه اواز بدرګه کاوه.

ج: همدارنګه به مرغان هم ورټولېده او د تسبیحاتو په مجلس کښې به یې ورسره ګډون کاوه.

لنډه دا چې د غرونو او مرغانو څخه هر یو داوُد ﷺ ته رجوع کوونکی وه او د همده ﷺ د تسبیحاتو په مجلس کښې ورسره اشتراک کوونکی وه.

د: مونږ داوُد ﷺ ته ډېر قوي او محکم حکومت او پاچاهي ورکړې وه.

هـ: همدارنګه مو ورته ـبرسېره پر پاچاهيـ حکمت او نبوت هم ورکړی وه او د خبرو او منازعاتو د فیصله کولو توان مو هم وربښلی وه.

دا څکه چې داوُد ﷺ د ډېر زغم او صبر خاوند وه (صبر که څه هم تریخ دی خو مېوه او نتائج یې ډېر خواږه دي).

توضیحات

۱ـ په ﴿ رَبَّنَا عَجِّل لَّنَا قِطَّنَا ﴾ کښې د "قِطّ" کلمه په لغت کښې په متعددو معناوو سره معنی شوې ده، چې یوه معنی یې نصیب (برخه) ده[۱]. په دې مقام کښې همدغه معنی په زړه پورې برېښي.

پاتې شوه دا خبره چې دلته د څه شي برخه مطلب ده، یا په بل عبارت: مشرکانو د څه شي برخه په عجله سره غوښتله؟ نو د دې جواب دا دی چې:

خینو مفسرینو کرامو دلته د "قِطّ" کلمه په مطلقې برخې سره تفسیره کړې ده[۲]. یعنې مشرکانو به د استهزاء په توګه ویلې چې: ای ربه! مونږ ته خپله برخه عذاب او یا مونږ ته خپله برخه ثواب د

---

(۱) لسان العرب ج۷ ص۳۸۲
(۲) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۳۵

آخرت څخه وراندې په دنیا کښې راکړه.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د هغوی د عذاب برخه مطلب وه، او دا ځکه چې په وراندې ایتونو کښې په عذاب سره د تهدید خبره راروانه ده.

او همدې مطلب ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ مَا عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ ﴾ [الأنعام:۵۷] یعنې ای پیغمبره! کفار مخاطب کړه چې هغه عذاب زما په نزد نشته په کوم باندې چې تاسو عجله او تونډې کوئ، هرڅه د الله ﷻ په اختیار کښې دي او بس.

أید څه معنی؟

۲ـ په ﴿ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾ کښې د "أَيْد" کلمه د "آدَ يَئِيدُ" ـلکه "بَاعَ يَبِيعُ"ـ څخه مصدر ده، چې د ډېر قوت معنی ورکوي[۱]، خو دلته په عبادت کښې قوت مطلب دی چې د ﴿ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾ جمله وربانډې دلالت کوي. یعنې داوُد ﷺ په عبادت کښې د ډېر قوت خاوند وه، او دا ځکه چې یقینًا هغه ﷺ الله ﷻ ته ډېر رجوع کوونکی وه.

همدې مضمون ته د اشارې په توګه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللهِ صَلَاةُ دَاوُدَ وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللهِ صِيَامُ دَاوُدَ وَكَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا»[۲] یعنې الله ﷻ ته په لمونځونو کښې د داوُد ﷺ لمونځ ډېر محبوب دی او الله ﷻ ته د روژو څخه د داوُد ﷺ روژه ډېره محبوبه ده (هغه دا چې:) داوُد ﷺ به نیمه شپه ویده کېده، او د شپې په درېیمه برخه کښې به دربېده (عبادت به یې کاوه)، بیا به د شپې شپږمه برخه ویده کېده (د شپې په څلورو برخو کښې به یې خوب کاوه او دوه برخې به یې په عبادت سره رڼې کولې)، همدارنګه د داوُد ﷺ عادت دا وه چې یوه ورځ به یې روژه نیوله او یوه ورځ به یې نه نیوله (یوه ورځ به روژه وه او یوه ورځ به بوږه، نو په هره میاشت کښې به یې پنځلس روژې نیولې).

یادونه

۳ـ د ﴿ إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ ﴾ جملې مضمون مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنبیاء:۷۹] ایت لاندې لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

څو نکات

۴ـ په دې مقام کښې باید لاندې نکات په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: د ﴿ يُسَبِّحْنَ ﴾ کلمه د "تَسْبِيح" څخه اشتقاقه شوې ده، دلته تسبیح عامه ده، چې په ذکر سره وي او که په لمانځه سره.

---

[۱] لسان العرب ج۳ ص۷۶

[۲] صحیح البخاري ج۱ ص۱۵۲

ب: په ﴿ بِٱلۡعَشِيِّ ﴾ کښې د "عشي" کلمه هغه وخت ته وضعه شوې ده کوم چې د لمر د زوال څخه پیل کېږي او په سهار باندې ختمېږي[١].

ج: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿ وَٱلۡإِشۡرَاقِ ﴾ په عوض "وَالشَّرْق" یا "وَالشُّرُوق" نازل نه شو، حال دا چې د "إشراق" معنی د دغو دوارو سره مرادفه ده چې د لمر ختلو څخه عبارت ده؟

مونږ وایو چې: "شَرْق" یا "شُرُوق" هره یوه کلمه د أُفُق څخه د لمر راپورته کېدلو (طلوع) دپاره وضعه شوې ده[٢]، په کوم کښې چې د یوه اوږده حدیث په مقتضی لمونځ کول ممنوع دي[٣].

اما د "إشراق" کلمه د لمر د پوره روښانه کېدلو معنی ورکوي چې د طلوع څخه وروسته وربانديې څه وخت تېر شي[٤]، په کوم کښې چې د نفلي لمونځ کول مستحب دي، کوم ته چې په شریعت کښې درې لقبونه ورکړی شوي دي. هغه دا چې:

د إشراق د لمانځه درې لقبونه

اول: "صَلاةُ الإشْرَاق"، لکه چې په ایت شریف کښې وربانديې صراحت شوی دی.

دوهم: "صَلاةُ الأوَّبِيْن"، چې دا د داوُد ﷺ لمونځ دی او داوُد ﷺ د "أوَّاب" لقب درلود لکه چې په ﴿ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴾ کښې په څرګنده توګه نازل شوی دی.

دریم: "صَلاةُ الضُّحی"، چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي: «صَلاةُ الْإِشْرَاقِ صَلاةُ الضُّحى»[٥] یعنې د إشراق لمونځ د څاښت لمونځ دی. أبو هریره ﷺ او أنس ﷺ وايي چې: «صَلاةُ الْأَوَّابِيْنَ صَلاةُ الْأَضحى»[٦] یعنې د اوابینو لمونځ د څاښت لمونځ دی.

د: که څوک وايي چې إشراق د کوم وخت څخه پیل کېږي؟

مونږ وایو چې: د دغه وخت تعین ته په لاندې احادیثو کښې اشاره شوې ده:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «صَلَاةُ الْأَوَّابِينَ إِذَا رَمِضَتْ الْفِصَالُ مِنَ الضُّحَى»[٧] یعنې د اوابینو د لمانځه وخت هغه وخت شروع کېږي چې کله د څاښت د وخت څخه د ورو جونګیانو پښې په ځمکه باندې د ګرمی د کبله) وسوزي. یا په بل عبارت، چې لمر څه پورته شوی وي او ځمکه یې توده کړې وي.

---

(١) مفردات الراغب ص٣٤٧
(٢) القاموس المحيط ج٢ ص٧٠٢
(٣) مسند احمد بن حنبل ج٧ ص٣٩
(٤) لسان العرب ج١٠ ص١٧٤
(٥) تفسير القرطبي ج١٥ ص١٦٠
(٦) الدر المنثور ج٧ ص١٥٢
(٧) مسند احمد بن حنبل ج٧ ص٧٤

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «...فَإِذَا طَلَعَتْ قَارَنَهَا فَإِذَا ارْتَفَعَتْ فَارَقَهَا...»[۱] يعنې کله چې لمر راوخېژي نو شيطان ورسره خپل ځان ضميمه کړي ترڅو د لمر پرستانو په عبادت کښې معبود وګرځي او سجده ورته وکړی شي، نو تاسو په دغه وخت کښې نفلي لمونځونه مه کوئ چې د هغوی سره مو مشابهت صورت ونه نيسي. نو کله چې لمر د خپل أفق څخه پورته شي نو شيطان ترې جدا شي (نو تاسو په دغه وخت کښې نفلي لمونځونه کوئ چې د هغوی سره پکښې مشابهت صورت نه نيسي).

هـ: خو څرنګه چې ذکر شوی اولنی حديث يوازې په ګرمو سيمو کښې او يوازې په اوړي کښې د اشراق د پېژاندلو نښه ګرځېدلی شي، او په دوهم حديث کښې د «ارْتَفَعَتْ» کلمه مجمله ده چې د ارتفاع اندازه پکښې نه ده ټاکلې شوې، نو فقهاوو کرامو په ټولو مناطقو او په ټولو موسمونو کښې د إشراق د پېژاندلو دپاره او هم د ذکر شوي دوهم حديث د اجمال د اوچتولو دپاره ذکر شوی وخت اندازه کړی دی او ويلي يې دي چې: "هَذَا الْوَقْتُ قَدْرُ رُمْحٍ بَعْدَ طُلُوعِهَا بِمِقْدَارِ ثُلُثِ سَاعَةٍ"[۲] يعنې دغه د إشراق وخت هغه وخت دی په کوم کښې چې لمر د يوې نېزې په اندازه د أفق څخه پورته شي، چې د يوه سات د دريمې برخې اندازه ده. يا په بل عبارت: د لمر د طلوع څخه شل دقيقې وروسته د اشراق وخت داخلېږي.

و: که څوک وايي چې د إشراق لمونځ څو رکعته دی؟

مونږ وايو چې: په لاندې دوه وو احاديثو کښې د ذکر شوي لمانځه د رکعتونو أقل عدد او أکثر عدد (دواړو) ته اشاره شوې ده:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ حَافَظَ عَلَى شُفْعَةِ الضُّحَى غُفِرَ لَهُ ذُنُوبُهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ»[۳] يعنې هرڅوک چې د څاښتي لمانځه په يوه جوړه (دوه رکعته) باندې همېشوالی وکړي، نو ګناهونه به يې ورته (د الله ﷻ د پلوه) وبښلی شي اګر که د درياب د ځګ په اندازه ډېرې وي.

دوهم: أُم هانئ رضي الله عنها وايي چې: «أَتَى بَعْدَ مَا ارْتَفَعَ النَّهَارُ يَوْمَ الْفَتْحِ فَأُتِيَ بِثَوْبٍ فَسُتِرَ عَلَيْهِ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ قَامَ فَرَكَعَ ثَمَانِيَ رَكَعَاتٍ»[۴] يعنې د مکې معظمې د فتحې په ورځ نبي کريم ﷺ زما کور ته په داسې وخت کښې راغی چې ورځ پورته شوې وه (د څاښت وخت وه) نو غسل يې وکړ او بيا يې اته رکعته لمونځ اداء کړه.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: په ﴿ كُلٌّ لَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴾ کښې د ﴿ لَّهُۥٓ ﴾ ضمير چاته راجع دی؟

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۸؛ سنن ابن ماجه ص۸۸
(۲) الفقه الإسلامي وادلته ج۱ ص۵۲۰
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۱۰۸
(۴) صحيح مسلم ج۱ ص۲۴۹

مونږ وایو چې: د دغه ضمیر په مرجع کښې مفسرین کرام لاندې دوه ډلې شوي دي[۱]:

الف. جمهور علماء کرام وايي چې دغه ضمیر داوُد ﷺ ته راجع دی، خو آوابیت د إطاعت په معنی سره آخلي. یعني هر یو د غرونو او مرغانو څخه په تسبیحاتو کښې داوُد ﷺ ته إطاعت کوونکی وه.

ب: ځینې نور وایي چې ذکر شوی ضمیر الله ﷻ ته راجع دی. یعنې هر یو (داوُد ﷺ، غرونه، مرغان) الله ﷻ ته رجوع کوونکي وه.

ذکر شوي دواړه تفسیرونه د بدلیت په لحاظ اراده کېدلی شي خو مونږ ته د مقام په لحاظ اولنی تفسیر غوره برېښي چې خبره د داوُد ﷺ په حالاتو کښې راروانه ده.

یادونه

۶ـ په [البقرة: ۲۵۱] ایت کښې هم داوُد ﷺ ته د حکمت د ورکړې ذکر نازل شوی دی او هلته مونږ د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې د حکمت څخه نبوت مراد دی، نو په ﴿ وَءَاتَيْنَهُ ٱلْحِكْمَةَ ﴾ کښې هم باید د ﴿ ٱلْحِكْمَةَ ﴾ کلمه په نبوت سره تفسیره شي.

فَصلَ الخطاب څه معنی؟

۷ـ په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ وَفَصْلَ ٱلْخِطَابِ ﴾ کلمات په متعددو معناوو سره تفسیر کړي دي[۲]، کوم تفسیر چې مونږ ته په زړه پوری برېښېدلی دی او د راتلونکو ایتونو سره ډېر ښه سلېښت نیسي هغه دا دی چې دلته د "فَصْلَ الْخِطَاب" څخه د قضاء او فیصلې بصیرت مراد کړی شي. یعني مونږ داوُد ﷺ ته برسېره په نبوت د جګړمارانو ترمنځ د فیصلو بصیرت هم ورکړی وه، چې د ضرورت په وخت کښې به یې ترې کار اخست.

لنډه دا چې پیغمبري علم (وحې) ورته یو نعمت وه او د قضاء بصیرت (اجتهادي علم) یې بل نعمت وه. د ښه وضاحت دپاره لاندې آثر ولولئ:

أمیر المؤمنین عمر ؓ ویلي دي چې: «عَلِيٌّ أَقْضَانَا وَأُبَيٌّ أَقْرَؤُنَا»[۳] یعنې علي ؓ په مونږ کښې ښه قاضي دی (او د قضاء د ښه بصیرت خاوند دی)، او أُبي بن کعب ؓ په مونږ کښې ښه قاري (ښه علم درلودونکی) دی.

ترهیب او ترغیب

۸ـ الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته د کفارو د زورونې او ایذاء په مقابل کښې په دوه ډوله توصیه کړې وه، یوه په ترهیب (ډارولو) سره او بله په ترغیب (هڅولو) سره، چې لږ څه شرحه یې دا ده:

الف: د ترهیب لاندې مثالونه ولولئ:

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۳۲۴؛ روح المعاني ج۲۳ ص۱۷۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۲۶۲؛ زاد المسیر ج۶ ص۳۲۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۵

اول ﴿ لَعَلَّكَ بَـٰخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا۟ مُؤْمِنِينَ ﴾ [الشعراء ۳] يعني اى پيغمبره! شايد چې ته د دې په وجه د خپل ځان هلاکوونکى وګرځې چې کفار مومنان جوړ نه شوه (او دلائلو ته يې غوږ کېښود)

دوهم ﴿ فَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ ٱلْحُوتِ ﴾ [القلم ۴۸] يعني اى پيغمبره! ته د خپل رب ﷻ حکم او فيصلې ته صبر وکړه (او ورته منتظر اوسه) او د ماهي د ملګري (يونس ﷺ) غوندې مه کېږه (چې بې صبري يې وکړه او د خپل رب ﷻ د عتاب لاندې واقع شو)

ب. د ترغيب توصيه په همدې ايتونو کښې منعکسه شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

داوُد ﷺ د جالوت (غټ کافر) او نورو کفارو په مقابل کښې صبر او استقامت خپل کړى وه چې الله ﷻ ورته عالي مراتب او لوړ فضائل وربښلي وه.

نو اى پيغمبره! ته هم د خپلې زمانې د کفارو د ايذاء په مقابل کښې د داوُد ﷺ غوندې استقامت او صبر ته ادامه ورکړه چې ترڅو ته هم په يوه بل شکل کښې د همغه ﷺ غوندې د فضائلو خاوند وګرځې. د مثال په توګه

اول. موږ به ستاسو د کفارو همغه زړونه نرم وګرځوو کوم چې د غرونو ښخه سخت او د اوسپنو ښخه کلک دي. نو داسې وخت در روان دى چې ستا په دين کښې به په ډلنيزه توګه داخليږي.

دوهم. موږ به همغه کفار تاته ايل کړو کوم چې د سارانيو مرغانو غوندې ستا ښخه نفرت کوونکي دي. دوى به ستا په شاوخوا راتاو کړو او په لمونځونو او تسبيحاتو کښې به درسره اشتراک کوونکي جوړ شي. لکه څنګه چې موږ داود ﷺ ته سارانې مرغان ايل کړي وه.

دريم. موږ به تاته د داوُد ﷺ په شان دوامداره او قوي حکومت درکړو چې په ځمکه کښې به هرې خوا ته نيلي وزغلوې.

څلورم. موږ به تاته ترهغې ورځې پورې جلي وحي جاري وساتو ترڅو چې قرآن کريم تکميل شي.

پنځم. بالآخره تاته او ستا أمت ته به د قضاء او فيصلې بصيرت درپېرزو کړو، چې د قيامت تر ورځې به ترې په غير منصوصي قضاياوو کښې کار اخلي.

لنډه دا چې ستا په زړونه او خپه کېدلو ستا مراتب لوړيږي او اجرونه دې زياتيږي.

﴿ وَهَلْ أَتَىٰكَ نَبَؤُا۟ ٱلْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا۟ ٱلْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَىٰ دَاوُۥدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ
قَالُوا۟ لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَىٰ بَعْضُنَا عَلَىٰ بَعْضٍ فَٱحْكُم بَيْنَنَا بِٱلْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ
وَٱهْدِنَآ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلصِّرَٰطِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ هَـٰذَآ أَخِى لَهُۥ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِىَ نَعْجَةٌ وَٰحِدَةٌ
فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِى فِى ٱلْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِۦ
وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْخُلَطَآءِ لَيَبْغِى بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ

ص ۳۸

وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ وَظَنَّ دَاوُۥدُ أَنَّمَا فَتَنَّٰهُ فَٱسْتَغْفَرَ رَبَّهُۥ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ۩ (۲۴) فَغَفَرْنَا
لَهُۥ ذَٰلِكَ وَإِنَّ لَهُۥ عِندَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَـَٔابٍ (۲۵) يَٰدَاوُۥدُ إِنَّا جَعَلْنَٰكَ خَلِيفَةً فِى
ٱلْأَرْضِ فَٱحْكُم بَيْنَ ٱلنَّاسِ بِٱلْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ ٱلْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ
يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌۢ بِمَا نَسُوا۟ يَوْمَ ٱلْحِسَابِ (۲۶)

[۲۱] او (ای پیغمبره!) ایا تاته د جګړه کوونکو خبر درغلی دی چې کله دوی په دېوال باندې په پورته کېدلو سره (د داود ﷺ) عبادتخانې ته وروختل

[۲۲] کله چې جګړه کوونکي په داود ﷺ باندې (عبادتخانې ته) ورننوتل، نو داود ﷺ ترې وډار شو (چې ناآشنا خلک وه او په ناآشنا طریقه ورغله).

نو دوی (داود ﷺ ته) وویلې چې: ډارېږه مه! (مونږ غله نه یاستو. مونږ) دوه جګړه کوونکي ډلې یاستو چې ځینو مو په ځینو نورو باندې بغاوت (او تېری) کړی دی، (مونږ غواړو چې ته د بغاوت مخه ونیسې) نو زمونږ ترمنځ په حقه حکم (او فیصله) وکړه او (شرعي حکم) لرې مه غورزوه، او (هم) سمې لارې ته زمونږ لارښوونه وکړه (متجاوز ته نصیحت وکړه).

[۲۳] (زمونږ لانجه دا ده): دغه (چې ستا په وړاندې موجود دی) زما داسې ورور دی چې ده ته نهه نوي (۹۹) ګډې دي او ماته (فقط) یوه ګډه ده، نو (په دغه حال کښې ماته) وایي چې: د دغې یوې ګډې هم ما ضامن وګرځوه (زما په ملکیت کښې یې شامله کړه).

او (دا هم واوره چې) زما دغه ورور په ماباندې په خطابه (خبرو کولو) کښې غلبه درلودونکی دی (او په قوت کښې راباندې زورور دی).

[۲۴] داود ﷺ وویلې چې: یقینًا په تاباندې خپل ورور ستا د یوې ګډې په غوښتلو سره ظلم کړی دی چې د خپلو ګډو سره یې (یوځای) کړې. او د مالي او حقوقي شریکانو څخه ډېر کسان هرو مرو ځینې په ځینو نورو باندې بغاوت (او تېری) کوي، مګر هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وی او نېک عملونه کوي، او دا (ډله) ډېر لږ (کسان) دي (نو اکثریت ظلم کوونکي دي).

او (په دغه وخت کښې) داود ﷺ ګومان وکړ (او بیا متیقن شو) چې یقینًا هغه مونږ په امتحان کښې واچاوه (او ذکره شوې قضیه امتحاني قضیه وه)، نو د خپل رب ﷻ څخه یې مغفرت وغوښت او په داسې حال په سجده پرېووت چې لمونځ کوونکی (او عاجزي کوونکی) وه، او (خپل رب ﷻ ته) یې رجوع وکړه.

[۲۵] نو مونږ ورته دغه (خلاف الأولی کار) وبښه (او د نیونې څخه ورتېر شوو). او (دا خکه چې) یقینًا زمونږ په نزد د داود ﷺ دپاره ډېره نژدې مرتبه او د بېرته ورتلو ښایسته (او ښه) ځای دی.

[۲۶] (مونږ داود ﷺ مخاطب کړ چې) ای داوده! یقینًا مونږ ته په ځمکه کښې (د شریعت د نفاذ

دپاره، خلیفه گرځولی یې؛ نو ته د خلکو ترمنځ په حقه سره حکم (او فیصله) کوه (او د ډېر دقت څخه کار اخله)، او (هم) د خواهشاتو پېروي مه کوه (عدم پیروی ته یې ادامه ورکړه، که نه) نو د الله ﷻ د لارې څخه به دې بې لارې کړي.

یقینًا هغه کسان چې د الله ﷻ د لارې څخه بې لارې شي، دوی لره په دې سبب سخت عذاب دی چې د حساب ورځ یې هېره کړې ده.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې وه، چې د کفارو په ایذاء باندې صبر وکړه او د جالوت په مقابل کښې د داوُد ؑ صبر درپه زړه کړه. په دې ایتونو کښې ورته اشارتًا توصیه کېږي چې امتحان ته خپل ځان چمتو کړه چې مراتب دې لا لوړ شي، او د داوُد ؑ امتحان درپه یاد کړه.

۲ـ د وړاندېنیو ایتونو د وروستني ایت په مضمون کښې دا هم شامله وه، چې مونږ داوُد ؑ ته قوي حکومت او د فیصلو بصیرت ورکړی وه. په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې د استدلال په توګه یوې قیصې ته اشاره شوې ده، چې کله د هغه ؑ څخه د لږ وخت دپاره زمونږ إمداد پرې کړی شو نو نه یې د حکومت قوت بقاء وکړه او نه ورته د قضاء (فیصلو) بصیرت پاتې شو. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د خپل ژوند په اوږدو کښې به ته زمونږ د پلوه د مراتبو د لوړولو دپاره د امتحاناتو سره هم مخامخ شې، نو تاته په کار دي چې خپل ځان ورته چمتو کړې او خپله حوصله ورته کمزورې نه کړې، دا زمونږ سنت او قانون دی، زمونږ په قانون او سنت کښې بدلون نشته.

نو ته د خپل استقامت او خپل مورال د پیاوړي ساتلو دپاره د داوُد ؑ د امتحان یوه قیصه درپه زړه کړه، هغه دا چې: ایا تاته د هغو جګړمارانو څه قیصه او څه مهم خبر رسېدلی دی په کومو باندې چې داوُد ؑ د امتحان لاندې واقع شوی وه؟

۱ـ امتحان په هغه وخت کښې پیل شو چې داوُد ؑ په خپل عبادتخای کښې په عبادت بوخت وه، او په ناڅاپي توګه جګړماران (بې لارې) په دېوال وروختل او عبادتخای ته ورننوتل.

۲ـ په ناڅاپي توګه د ناآشنا کسانو ورننوتلو داوُد ؑ په ډار کښې واچاوه او د حیرت سره مخامخ شو چې دا څوک دي؟ د څه دپاره دلته راغله؟

۳ـ ناپېژاندو کسانو داوُد ؑ ته ډاډ ورکړ او د ناڅاپه ورننوتلو وجه یې هم ورته څرګنده کړه چې:

الف: ای داوُده! ته ډارېږه مه، مونږ ستا د قتل دپاره نه یاستو راغلي، مونږ څه اړتیا او احتیاج لرو چې احتیاج مو پوره کړې هغه دا چې: مونږ تاته یوه شخړه او یوه لانجه راوړې ده، چې په دې لانجه کښې به ضرور زمونږ یو لوری په حقه وی او بل لوری به په ناحقه ورباندې ظلم او بغاوت کوي. نو:

ب: لطفاً زمونږ ترمنځ په حقه فیصله وکړه او په یوه جانب هم ظلم او تیری مه کوه، بلکې مونږ ټولو ته سمه لاره راوښایه، ترڅو زمونږ خپلمنځي اختلاف د منځه لاړ شي او دواړه جانبه د ورورۍ په فضا کښې ژوند وکړو.

ج: په دغو جګړمارانو کښې یوه جانب د اختلاف او جګړې موضوع داسې بیانه کړه او د جګړې صورت حال یې داسې مطرح کړ چې دغه (بل جانب) زما ورور دی، خو د ورورۍ په لاره نه ځي او دا خکه چې:

د: مونږ دواړه جانبه سل (۱۰۰) ګډې لرو چې صرف یوه ګډه پکښې زما ده، او نورې ټولې (۹۹) ګډې زما د دغه ورور دي، زما خبرې پخپله اوري. خو:

ه: زما همدغه ورور په همدغه حال کښې غواړي چې زما یوه ګډه هم خپله کړي ترڅو د هغه سل ګډې پوره شي او زه بې ګډو پاتې شم، همدغه ورور په ماباندې امر کوي چې هله ژر شه خپله یوه ګډه دي ماته راوسپاره.

و: ای د الله ﷺ پیغمبره! کوم صورت حال چې ما تاته وړاندې کړ دا ټکي په ټکي ربښتیا دي، هیڅ دروغ پکښې نشته، که بالفرض څه کوز او پاس پکښې وي نو زما ورور دغه دی ناست دی، غلی دې نه پاتې کېږي او غلط ټکي ته دې ګوته ونیسي.

ز: ای د الله پیغمبره! دا خبر: هم واوره چې زما دغه ورور ډېر فصیح (ډېر خولور) سړی دی او په ماباندې په خطابه کښې زورور دی، بهانې یې ډېرې زده دي، نو څه لرې نه ده چې په سوال جواب کښې ما سکوت ته مجبور کړي، په دغه وخت کښې به زما سکوت زما په پړکېدلو دلالت ونه کړي.

۴_ داوُد ﷺ د همدغه یوه جانب په بیان باندې حکم وکړ، او د خلاف الاَولی مرتکب شو، ده ﷺ ته په کار وه چې د بل جانب څخه یې هم پوښتنه کړې وی، که څه هم موضوع ډېره واضحه وه خو د فیصلې قواعد دا نه دي چې د یوه جانب په قول فیصله وکړی شي.

د داوُد ﷺ حکم دا وه چې همغه جانب یې مخاطب کړ کوم چې د دعوې صورت وړاندې کړی وه، چې یقیناً په تاباندې خپل ورور ظلم کړی دی چې دا یوه ګډه درڅخه غواړي، ترڅو ورباندې د خپلو ګډو شمېر سلو ته ورسوي او تا خالي لاس پرېږدي، نو هغه ته په کار دي چې په تا ظلم ونه کړي.

۵_ داوُد ﷺ په ذکر شوي ظلم باندې ډېر تاسف وکړ. نو:

الف: مظلوم ته یې داډ ورکړ چې ته خپه کېږه مه، ته په دغه ظلم کښې یوازې نه یې بلکې د شریکانو اکثریت یو تربله بغاوت کوي او په خپل حق باندې نه درېږي، چې ستا شریک هم د همدې قبیلې څخه دی.

ب: هو! یوازې هغه شریکان ظلم نه کوي کومو چې په درستو معناوو کښې ایمان راوړی وي او نېک عمل یې ورسره هم ضمیمه کړی وي.

ج: ظالم جانب ته یې د اشارې په توګه توصیه وکړه، چې خپل ځان اصلاح کړي او د ایمان په مقتضی صالح عمل ته ملا وتړي، ترڅو د ظلم کولو څخه بچ پاتې شي.

د بالاخره دا خبره یې هم وکړه چې دغسې خلک ډېر لږ دي چې د خپل ایمان په غوښتنه عمل کوي او د ظلم څخه خپل ځانونه ساتي (نو اې ظالمه! تاته په کار دي چې خپل ځان د همدغو لږو خلکو د ډلې څخه وګرځوې او په خپل ورور باندې ظلم ونه کړې)

۶- اې پیغمبره! د ذکر شوي صورت حال څخه وروسته داود ؈ په اول کښې ګومان وکړ او بیا سمدستي پوه شو چې:

الف: یقیناً زمونږ د جانبه نوموړی ؈ په امتحان کښې واچولی شو، او باور یې راغی چې دا قضیه یوه امتحاني قضیه وه، چې دی پکښې د خلاف الأولی مرتکب شو.

ب: نو سمدستي یې د خپل رب ﷻ څخه مغفرت وغوښت او په سجده ورته پرېووت او هم یې په تمامه معنی همده ﷻ ته رجوع وکړه او خپل ځان یې قاصر وباله.

ج: مونږ ورته مغفرت وکړ او د خلاف الأولی د ارتکاب څخه ورتېر شوو.

که څه هم داوُد ؈ زمونږ په نزد ډېره نژدې رتبه درلوده، او زمونږ په نزد هغه ته د بېرته ورګرځېدلو ډېر ښه مکان تیار کړی شوی وه، خو په ذکر شوي ازموینه کښې یې مراتب لا لوړ شوه او نزدیکت یې لا زیات شو. نو:

۷- بیا مونږ داوُد ؈ مخاطب کړ چې:

الف: اې داوُده! مونږ ته په ځمکه کښې د شریعت د انفاذ دپاره د خپل خلیفه په حیث ټاکلی یې، نو ته د خلکو په منځکښې په حقه او عدل سره حکم او فیصله کوه، او د عدل او حکم د ټولو حقوقو مراعات کوه، او د خپلې نفسي غوښتنې پیروي مه کوه، که نه نو همدغه نفسي غوښتنې به دې د الله ﷻ د لارې څخه بې لارې کړي. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې په ذکره شوې قضیه کښې د خلاف الأولی مرتکب شوې، همدارنګه خطر شته چې د نفسي پیروی په صورت کښې د ګناه مرتکب وګرځې او حقه لاره بالکل خطاء کړې.

ب: اې داوُده! یقیناً هغه کسان کوم چې د الله ﷻ د لارې څخه بې لارې شي او د حساب کتاب ورځ هېره کړي، نو همدغو کسانو ته په دې سبب شدید عذاب دی چې د حساب کتاب ورځ یې هېره کړې ده او په غلطه لاره روان دي.

توضیحات

۱- په ﴿وَهَلْ أَتَىٰكَ نَبَؤُا۟ ٱلْخَصْمِ﴾ الآیة- کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولې:

الف: د "خَصْم" کلمه اصلاً د مصدر صیغه ده، چې دلته د فاعل (مخاصم) معنی ورکوي، خو نظر مصدریت ته پکښې مفرد او مثنی او هم جمعه درېواړه یو برابر دي[۱]؛ د همدې کبله ورته په ﴿تَسَوَّرُوا۟﴾، ﴿دَخَلُوا۟﴾ کښې د جمعي ضمیرونه واقع شوي دي.

ب: د ﴿تَسَوَّرُوا۟﴾ کلمه د مجردو په لحاظ د "سُور" _لکه "قَوْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې یوه

[۱] روح المعاني ج۲۳ ص۱۷۸

لوړ ځای ته د تیریدو وړ څلور دېواله وضعه شوي وي[1]

ځ د "محراب" کلمه په بیوه الګر کیسي د اوچت ځای لپاره دی[1]، مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د عبادت د حجرې څخه عبارت ګڼلي دي[2]

نو حاصل یې داسې راځي چې: ایا تا د جګړه مارانو قیصه اوریدلې ده، چې د الګر په احاطه باندې یې ورټوپ کړه او په داود ﷺ باندې د عبادت حجرې ته په غیر عادي توګه ورداخل شول او یې ورو ځاته، نو حضرت ﷺ دوه مره وارخطا شو چې ورځینو کو ته یې دا ډار څرګند شو

سوال جواب

۲ ـ که څوک وایي چې د ﴿فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ﴾ څخه څرګندېږي چې داود ﷺ عبادتخانې ته د وراوچت شوو کسانو څخه ووار شو، نو پوښتنه دا ده چې د دغه ډار وجه څه وه؟

موږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو د داود ﷺ د ډار وجه دا ښودلې ده چې ورداخل شوي کسان بدون د اجازې او بدون د لارې، د غلو غوندې په دېوال ورختلي وه[3] او د یوه قول په بنیاد دغه کار د شپې د پلوه صورت نیولی وه چې عادتاً د ډار وخت دی.

خو موږ وربانډې اضافه کوو چې ډار د دې کبله هم زیات شو چې هغوی ناآشنا کسان وه، او طبعي ده چې د نابلدو خلکو ملاقات په ناڅاپه توګه د ډار سبب ګرځي.

د داود ﷺ ډار د ابراهیم ﷺ ډار ته ورته وه چې الله ﷻ موږ ته راحکایت کړی دی. ﴿قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ﴾ [هود: ۷۰] یعنې ابراهیم ﷺ ته د ورغلو پرښتو څخه ډار پیدا شو، نو هغوی ورته وویلې چې: وارېږه مه، یقیناً موږ د لوط ﷺ د قوم د هلاکولو دپاره را استولي شوي یاستو، تاته زموږ د پلوه څه خطر متوجه نه دی.

نو دلته یې حاصل داسې راځي چې: ای داوده! ته وارېږه مه، زموږ د پلوه تاته څه خطر نشته، موږ د جګړه کوونکو دوه ډلې یاستو چې یوې ډلې په بلې ظلم کړی دی.

د شطط معنی

۳ ـ په ﴿وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا﴾ کښې د "تُشطِط" کلمه اصلاً د "شطط" ـ لکه "شرف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. موږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۱۴] ایت لاندې لیکلي دي چې "شطط" افراطي لرېوالي ته ویل کېږي، خو په دې مقام کښې د شرعي حکم څخه تجاوز ته د "شطط" لقب ورکړی شوی دی. یعنې زموږ ترمنځ حقه فیصله وکړه او د شریعت څخه تجاوز مه کوه.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۵۳
(۲) لسان العرب ج ۱ ص ۳۰۵
(۳) المحرر الوجیز ج ۱۲ ص ۱۹
(۴) تفسیر القرطبي ج ۱۵ ص ۱۶۹، البحر المحیط ج ۹ ص ۱۴۷

سوالونه او جوابونه

۴ـ په دې مقام کښې د سرې په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:
الف: که څوک وايي: د ﴿ إِنَّ هَـٰذَآ أَخِى ﴾ څخه ښکاره کېږي چې د جګړه کوونکو تعداد دوه کسان وه چې يوه خبرې وکړې او بل ته يې په ﴿ هَـٰذَا ﴾ سره اشاره وکړه، حال دا چې وړاندې د ﴿ تَسَوَّرُواْ ﴾، ﴿ دَخَلُواْ ﴾ دوه جملې يې په جمعيت باندې دلالت کوي؛ نو اصلي تعداد به يې څو کسان وه؟
مونږ وايو ـوالله ﷻ أعلمـ: داسې معلومېږي چې هغوی به په هر جانب کښې اقلاً درې درې کسان وه، چې مجموعه يې شپږ تنه کېږي او په ذکرو شوو دواړو جملو کښې ورته د جمعيت ضميرونه راجع شوي دي، چې يو تن پکښې اصلي جګړمار او نور به يې ملګري وه.
او په ﴿ خَصْمَانِ ﴾ کښې به دوه وو درې کسبزو ډلو ته اشاره وي، او بالآخره په ﴿ إِنَّ هَـٰذَآ أَخِى ﴾ کښې به دوه اصلي مدعيان مراد وي چې يو خبرې کوونکی وه او بل ته يې په ﴿ هَـٰذَا ﴾ سره اشاره وکړه.
ب: که څوک وايي چې: په ﴿ لَهُۥ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِىَ نَعْجَةٌ وَٰحِدَةٌ ﴾ کښې د ﴿ نَعْجَةً ﴾، ﴿ نَعْجَةٌ ﴾ هره يوه کلمه د ګډې معنی ورکوي[۱]. نو پوښتنه دا ده چې دغه کسان څوک وه چې د ګډو لانجه يې داوُد ﷺ ته وړاندې کړه؟
مونږ وايو چې: دغه کسان پرښتې وې چې د امتحان په توګه يې خپله دعوه د ګډو په صورت کښې عرض کړه[۲].
ج: که څوک وايي چې: پرښتې خو دروغ نه وايي او نه ګډې لري، نو ايا دا خبره صحت موندلی شي چې دغه کسان (د سړيو په څېره) پرښتې وې؟
مونږ وايو چې: د پرښتو مطلب يو تمثيل وه، چې بالفرض دا زما ورور دی او نهه نوي ګډې لري او زه فقط يوه ګډه لرم... تر آخره پورې.
د: که څوک وايي: ايا داسې واقعه چرته پېښه شوې ده، چې پرښتو خپل ځانونه د سړيو په څېره اړولي وي او مخاطب ته يې په ذهن کښې وراچولي وي چې مونږ بنيادمان ياستو؛ يا په بل عبارت: ايا د دغسې واقعې دپاره کوم نظير روايت شوی دی؟
مونږ وايو: د دغې واقعې يو نظير په يوه اوږده حديث کښې په تفصيل سره روايت شوی دی[۳] چې يوه پرښته درېوو هغه کسانو ته ورغلې وه کوم چې يو يې پخوا پېس وه، بل يې ګنجی وه او درېم يې ړوند وه،
دغه پرښته پخواني پېس ته د پېس په څېره کښې او پخواني ګنجي ته د ګنجي په څېره کښې او بالآخره ړانده ته د ړانده په څېره کښې ورغلې وه، او درېواړه يې د امتحان لاندې نيولي وه، چې

---
(۱) مفردات الراغب ص ۵۲۰
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۹
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۸

اولني دواړه ناکام او دریم کامیاب ګرځېدلی وه

ه: که څوک وایي چې: د ﴿ أَكْفِلْنِيهَا ﴾ کلمه څنګه تحلیلېږي؟

مونږ وایو چې: ذکره شوې کلمه د "إِكْفَال" ـلکه "إِكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "إِكْفَال" دې ته وایي چې څوک یو سړی د څه مال دپاره ضامن او کافل وګرځوي[1] چې ټول مسئولیت یې په همغه پورې تعلق ولري. یعنې نوموړی ماته وایي چې هله ژر شه! چې ما د دغې یوې ګډې مسئول او ضامن وګرځوه، چې زما په ملکیت کښې داخله شي او خوراک او څښاک یې خاص زما په غاړه پرېوځي.

و که څوک وایي چې: مدعیانو خو د داوُد ﷺ څخه یوازې فیصله غوښتې وه نو د دې جملې ﴿ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ ﴾ الآية " په وراورولو کښې څه مطلب دی؟

مونږ وایو چې: دواړو د فیصلې څخه علاوه د نصیحت غوښتنه هم کړې وه چې: ﴿ وَاهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ ﴾ او مونږ ته سمه لاره وښایه. نو دغه جمله د همدغې دوهمې غوښتنې جواب دی.

ز: که څوک وایي: په ﴿ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې داوُد ﷺ پوه شو چې ذکره شوې قضیه یوه امتحاني قضیه وه، نو پوښتنه دا ده چې په څه وجه هغه ﷺ ته ذکر شوی علم حاصل شو؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د فیصلې څخه وروسته دواړو مدعیانو تبسم وکړ[2]، او یا دواړه خای په خای د سترګو څخه غائب شوه[3] او یا د ده ﷺ د نظر لاندې اسمان ته والوته[4] نو ورته څرګنده شوه چې دا پرښتې وې، بنیادمان نه وه، او د امتحان دپاره راغلي وې.

ح: که څوک وایي چې: داوُد ﷺ ته قضیه وړاندې شوه او شرعي فیصله یې ورکړه، نو پوښتنه دا ده چې په څه وجه یې د خپل رب ﷻ څخه په ﴿ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ ﴾ کښې د مغفرت غوښتنه وکړه، او هم په ﴿ فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د الله ﷻ مغفرت څه معنی لري؟

مونږ وایو چې: داوُد ﷺ په ذکره شوې فیصله کښې د لاندې خلاف الأولی کارونو مرتکب شوی وه:

اول: داوُد ﷺ د مقابل جانب څخه پوښتنه ونه کړه چې ته په دغې موضوع کښې څه وایې، بلکې په عجلې سره یې فیصله صادره کړه او د هغه سکوت یې په اقرار باندې حمل کړ.

دوهم: په خپلې فیصلې سره یې نطاق مخاطب وګرځاوه چې ته مظلوم یې، په کار وه چې مقابل جانب یې مخاطب ګرځولی وی چې ته ظالم یې.

دریم: نطاق په ضمني توګه په مقابل جانب باندې د نهه څلوېښتو (۴۹) ګډو دعوه وکړه خو داوُد ﷺ د دغې ضمني دعوې څخه بالکل ساکت پاتې شو.

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۵۹۰؛ القاموس المحیط ج۴ ص۶۸
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۱۸۱
(۳) تفسیر البغوي ج۴ ص۵۴
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۱۸۰

که بالفرض د نوموړي د ۴۹۰ ګډو د دعوه کولو مطلب نه وی، نو د ګډو د مجموعه تعداد ذکر به يې نه وی کړی بلکې په دې صورت کښې به يې په لنډو تکو کښې ويلي وی چې دغه مقابل جانب زما په يوه ګډه دعوه کړې ده، موږ ته په همدې هکله حقه فيصله راکړه.

د ايتونو د تفسير نور ډولونه

ط: که څوک وايي په دې مقام کښې مفسرينو کرامو متعدد تفسيرونه کړي دي چې په ځينو کتابونو[1] کښې راغونډ کړی شوي دي، نو تاسو په څه بنياد په دغو تفسيرونو باندې ډېره کېښودله؟

موږ وايو چې: د دغې قيصې په ارتباط په صحيحو احاديثو کښې څه تفسير نه دی روايت شوی[2]، چې په سر او سترګو يې ومنو، نو په کار دي چې موږ هغه تفسير ته ترجيح ورکړو کوم چې پخپله د قرآن کريم څخه څرګندېږي او د شريعت د چوکاټ سره ښه پوره تړاو لري.

نو کوم تفسير چې موږ وړاندې شرحه کړی دی، هغه د يو پلوه د پيغمبر (داوُد ﷺ) د عالي شان سره مناسب دی، او د بله پلوه د ايتونو سره ډېر نږدې تړاو لري لکه چې بيان يې تېر شوی دی. والحمد لله ﷻ.

اما نور تفسيرونه د پيغمبر (داوُد ﷺ) د عالي شان سره مناسبت نه لري، او يا د ايتونو د تړاو سره منافي برېښي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

ي: ځينې مفسرينو کرامو د ذکر شوې قيصې په ارتباط ليکلي دي چې:

داوُد ﷺ د يوه مجاهد په مېرمن باندې عاشق شوی وه، نو دغه مجاهد يې جهاد ته واستاوه او د جبهې قومندان ته يې توصيه ورولېږله چې د خطر په موقع کښې يې وګماره ترڅو شهيد شي[3].

د همدغې نقشې د عملي کېدو په نتيجه کښې نوموړی مجاهد شهيد شو، نو داوُد ﷺ يې کونډه په نکاح کړه، حال دا چې مجاهد همدا يوه مېرمن درلوده او داوُد ﷺ نهه نوي (۹۹) مېرمنې درلودې، نو الله ﷻ ورته د مېږو (ګډو) په صورت کښې غلطي ورڅرګنده کړه.

دا تفسير د لاندې وجوهو د کبله صحت نه لري:

اول: داوُد ﷺ خپله فيصله په ﴿ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْخُلَطَآءِ ﴾ الآية- سره تعقيبه کړې ده، چې "خُلَطَاء" د "خليط" جمعه ده، "خَليط" د هغه چا لقب دی کوم چې د بل چا سره د خپل ملکيت په حقوقو کښې اشتراک لري، لکه چې لاره يې ورسره يوه وي او يا يې د اوبو وياله متحده وي او داسې نور[4]، يا هغه څوک دی چې د بل چا سره يې خپل مال ګډ کړی وي[5].

نو که بالفرض المحال ذکره شوې قيصه رښتيا وی نو ضرور به داوُد ﷺ د ذکر شوي تعقيب په

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۳۹۸؛ تفسير القاسمي ج۱۴ ص۱۵۶؛ تفسير الطبري ج۲۳ ص۱۴۳

(۲) اضواء البيان ج۶ ص۲۴

(۳) الدر المنثور ج۷ ص۱۵۸

(۴) لسان العرب ج۷ ص۲۹۱؛ القاموس المحيط ج۲ ص۹۲

(۵) تفسير الكشاف ج۴ ص۸۷

عوض خپله فیصله په "وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ" سره تعقیبه کړې دی، چې په مالونو پورې اختصاص نه لري او ناموسونو ته هم شاملېږي.

یا په بل عبارت په دې تفسیر سره مثال د ممثل سره تطبیق نه خوري، او دا ځکه چې خلطیت په مالونو کښې تحقق موندلی شي او په ناموسونو (منکوحو ښځو) کښې بې تصور هم نه شي کېدلی.

دوهم: الله ﷻ د دغې ځخه وروسته داوُد ﷺ د ﴿وَإِنَّ لَهُۥ عِندَنَا لَزُلۡفَىٰ وَحُسۡنَ مَـَٔابٖ﴾ په کلمانو سره ستایلی دی، یعنې یقیناً داوُد ﷺ ته زمونږ د پلوه ډېر نژدېوالی او د ښېرته ورستنېدلو بهتر ځای ورکړی شوی دی.

که بالفرض المحال داوُد ﷺ د مجاهد د قتل په دسیسه کښې لاس درلودی نو ذکره شوې رتبه به نه وی ورکړی شوې. یا په بل عبارت، دغسې بد نیت د یوه عادي مسلمان سره مناسبت نه لري پاتې لا د یوه پیغمبر سره، نو معلومه شوه چې ذکره شوې قیصه بالکل دروغ ده او د اسرائیلیاتو ځخه ده[۱].

یا: که څوک وایي چې: که ذکرې شوې قیصې واقعیت نه درلودی او د اسرائیلیاتو ځخه وی نو الله ﷻ به د ﴿وَلَا تَتَّبِعِ ٱلۡهَوَىٰ﴾ په جمله باندې مخاطب نه وی ګرځولی. یعنې ای داوُده! ته مونږ په ځمکه کښې د شرعي احکامو د نفاذ دپاره خلیفه ګرځولی یې، نو ته د خپلو خواهشاتو پیروي مه کوه (لکه چې په عشق کښې دې مجاهد شهید کړ)، که نه نو د حقې لارې ځخه به دې دغه پیروي واړوي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د منعه کولو معنی دا نه ده چې ته په دغه کار اخته یې او لاس ترې واخله، بلکې مطلب یې دا دی چې د عدم متابعت حال ته ادامه ورکړه.

همدې مضمون ته په ورته مضمون باندې یو ایت نبي کریم ﷺ ته هم نازل شوی دی چې: ﴿وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا﴾ [الأنعام ۱۵۰] یعنې ای پیغمبره! د هغو کسانو د خواهشاتو پیروي مه کوه کوم چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي (عدم پیروی ته یې ادامه ورکړه).

یب: ځینې نورو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې:

داوُد ﷺ ډېر عبادت کوونکی بنده وه، او د عبادت د پاره یې مهال وېش ټاکلی وه چې په هغه کښې به یې د عبادت ځخه په غیر بل ځه نه کول چې یا جګړې فیصله کړي او یا نور ځه ترسره کړي.

نو یوه ورځې خپل عبادت په تعجب کښې واچاوه[۲] چې زه څومره په زیات فراغت سره عبادت کوم، نو الله ﷻ په ایت شریف کښې لانجه (د عبادت په مهال) ورمخې ته کړه او د عبادت ځخه ورباندې مشغول وګرځېد.

یج: ذکره شوې قیصه که ځه هم د پیغمبر (داوُد ﷺ) د شان سره ځه منافات نه لري مګر د ایت شریف ځخه لرې ده. او دا ځکه چې:

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۳۱
(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۱۹

د ﴿ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ ﴾ الآية- غوښتنه دا ده چې داوُد ﷺ دې په یو کار باندې مکلف گرځولی شوی وي او د همغه کار په انجامولو کښې دې پاتې راغلی وي او په فتنه (امتحان) کښې دې لوېدلی وي.

د ذکرې شوې قیصې په صورت کښې د داوُد ﷺ څخه فقط فراغت فوتېږي، حال دا چې نه داوُد ﷺ په فراغت باندې مکلف وه او نه ورباندې د فتنې (امتحان) اطلاق کولی شو. فراغت خو پل شی نه وه بلکې د الله ﷻ یو فضل وه چې د لې وخت دپاره د داوُد ﷺ څخه واخستلی شو چې د گډو د لانجې په فیصله باندې مشغول شو.

لنډه دا چې په شرعي فیصله باندې داوُد ﷺ مکلف وه چې خپل مکلفیت یې انجام کړ، او عبادت ته په فراغت باندې مکلف نه وه په کوم کښې چې پاتې راغی، نو که بالفرض دلته ذکره شوې قیصه مراده وی نو مناسب دا وه چې الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نه وی نازل کړی، والله ﷻ اعلم.

پد: که څوک وایي په ﴿ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴾ کښې د "خرّ" کلمه د "خرور" ـلکه "عبور"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې په ځمکه باندې په شدت سره د پرېوتلو معنی ورکوي[1]، او دلته ترې سجده کول مطلب دي. دا د یو پلوه. او د بله پلوه د ﴿ رَاكِعًا ﴾ کلمه د "خرّ" د کلمې د ضمیر څخه حال واقع شوې ده

نو پوښتنه دا ده چې ایا په یوه وخت کښې سړی سجده کوونکی او رکوع کوونکی گرځېدلی شي؟

مونږ وایو د ذکر شوي سوال جوابونه ډېر دي[2]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول دلته د ﴿ رَاكِعًا ﴾ معنی د "خاشعًا، متواضعًا" سره مرادفه ده[3] یعنې داوُد ﷺ په داسې حال کښې په سجده پرېووت چې عاجزي کوونکی او ذلت درلودونکی وه.

دوهم دلته ﴿ رَاكِعًا ﴾ څخه "مُصَلِّيًا" مطلب دی[4]. یعنې داوُد ﷺ په داسې حال کښې خپل سر په ځمکه کېښود چې لمونځ کوونکی وه.

درېيم دغه کلمه د "ساجدًا" معنی ورکوي[5]. یعنې په داسې حال یې خپل سر په ځمکه ولگاوه چې سجده کوونکی وه.

د تلاوت لسمه سجده

۵ـ ددې سورت په [۲۴] ایت کښې د قرآن کریم د تلاوت لسمه سجده ده، لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې نبي کریم ﷺ د "ص" په سورت کښې د تلاوت سجده وکړه او بیا یې وفرمایل چې «سَجَدَهَا دَاوُدُ تَوْبَةً وَنَسْجُدُهَا شُكْرًا»[6] یعنې داوُد ﷺ د توبې د قبول دپاره سجده کړې

---

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۳۵

(۲) البحر المحیط ج۹ ص۱۵۰، زاد المسیر ج۶ ص۳۳۱

(۳) لسان العرب ج۸ ص۱۳۳

(۴) تفسیر الکشاف ج۴ ص۸۸

(۵) روح المعاني ج۲۳ ص۱۸۳، تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۲۲

(۶) سنن النسائي ج۱ ص۱۵۲

وه او مونږ یې د الله ﷻ (د نعمتونو) د شکرګزارۍ دپاره کوو.

د تلاوت د سجدې ځینې ضروري احکام د [الأعراف ۲۰۶] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکل شوي دي چې بیا تکرارولو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَـٰطِلًا ۚ ذَٰلِكَ ظَنُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۚ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنَ ٱلنَّارِ ﴿٢٧﴾ أَمْ نَجْعَلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ كَٱلْمُفْسِدِينَ فِى ٱلْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ ٱلْمُتَّقِينَ كَٱلْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾ كِتَـٰبٌ أَنزَلْنَـٰهُ إِلَيْكَ مُبَـٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوٓا۟ ءَايَـٰتِهِۦ وَلِيَتَذَكَّرَ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَـٰبِ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۷] او مونږ اسمان او ځمکه او (هم) هغه شیان کوم چې د دواړو ترمنځ (موجود) دي، باطل (عبث) نه دي پیدا کړي (چې په پای کښې تصفیه ونه لري).

دغه د هغو کسانو ګومان دی کومو چې کفر غوره کړی دی، نو هغو کسانو ته وَیل (افسوس) دی کومو چې کفر غوره کړی دی (دغه وَیل) د اُور څخه عبارت دی.

[۲۸] ایا مونږ هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او صالح عملونه یې کړي دي، په ځمکه کښې د مفسدانو غوندې وګرځوو؟ یا مونږ به متقیان کسان د سختو فاجرانو غوندې وګرځوو؟ (که بالفرض د قیامت ورځ قائمه نه شي نو په دواړو صورتونو کښې به مساوات راشي).

[۲۹] (ای پیغمبره! دا قرآن کریم یو) داسې کتاب دی چې تاته (بل چا نه بلکې) مونږ درنازل کړی دی (دا په دنیا او آخرت کښې ډېر) برکتناک (کتاب) دی، (البته دا) د دې دپاره چې خلک یې په ایتونو کښې تدبر (او تفکر) وکړي (او خپل مشکلات ورباندې حل کړي) او (هم) د دې دپاره چې د عقلونو خاوندان ترې پند واخلي (او په سمه سیده لاره باندې روان شي).

ارتباط او توضیحات

۱ـ وړاندېني ایتونه د ﴿ يَوْمَ ٱلْحِسَابِ ﴾ په ذکر باندې ختم شوي وه، او په دې ایتونو کښې د همدغې ورځې په واقعیت او ضرورت باندې رڼا اچولې شوې ده چې په لاندې ډول د الله ﷻ په توفیق توضیح کېږي:

۲ـ په ﴿ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَـٰطِلًا ﴾ کښې د "باطِل" کلمه د "حَق" د کلمې نقیضه ده. او د ضیاع (عبث) معنی ورکوي[۱]. یعنې مونږ دنیا بې حکمته نه ده پیدا کړې چې عبثه وي او په نتیجه کښې حساب کتاب ونه لري.

په همدې مضمون باندې بل ایت هم دلالت کوي چې: ﴿ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَـٰكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۵۶؛ القاموس المحیط ج۱ ص۲۸۸

إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴾ [المؤمنون: ۱۱۵] يعني ايا تاسو گومان کوئ چې يقيناً مونږ تاسو عبث (بې حکمته) پيدا کړي ياست او يقيناً تاسو به مونږ ته راجع نه کړی شئ؟ (دا گومان مه کوئ).

۳_ د ﴿ أَمْ نَجْعَلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ الآية- په مضمون باندې نور ايتونه هم نازل شوي دي چې د قيامت د قيام په ضرورت باندې دلالت کوي لکه [الجاثية: ۲۱] ايت.

۴_ مونږ په ﴿ كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ مُبَٰرَكٌ ﴾ کښې د ﴿ مُبَٰرَكٌ ﴾ کلمه د [الأنعام: ۹۲] ايت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده _والحمد لله ﷻ_ چې بيا شرحه کولو ته يې اړتيا نه گورو، هيله ده چې د قرآن کريم د برکاتو د پېژاندلو دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

﴿ وَوَهَبْنَا لِدَاوُۥدَ سُلَيْمَٰنَ ۚ نِعْمَ ٱلْعَبْدُ ۖ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿٣٠﴾ إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِٱلْعَشِىِّ ٱلصَّٰفِنَٰتُ ٱلْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ إِنِّىٓ أَحْبَبْتُ حُبَّ ٱلْخَيْرِ عَن ذِكْرِ رَبِّى حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِٱلْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَىَّ ۖ فَطَفِقَ مَسْحًۢا بِٱلسُّوقِ وَٱلْأَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَٰنَ وَأَلْقَيْنَا عَلَىٰ كُرْسِيِّهِۦ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ ٱغْفِرْ لِى وَهَبْ لِى مُلْكًا لَّا يَنۢبَغِى لِأَحَدٍ مِّنۢ بَعْدِىٓ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ ٱلرِّيحَ تَجْرِى بِأَمْرِهِۦ رُخَآءً حَيْثُ أَصَابَ ﴿٣٦﴾ وَٱلشَّيَٰطِينَ كُلَّ بَنَّآءٍ وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾ وَءَاخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى ٱلْأَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هَٰذَا عَطَآؤُنَا فَٱمْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَإِنَّ لَهُۥ عِندَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَـَٔابٍ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۰] او مونږ داوُد ﷺ ته سليمان ﷺ (زوی) وربښلی وه، چې (زمونږ) ډېر ښه بنده وه، يقيناً سليمان ﷺ (خپل رب ﷻ ته) ډېر رجوع کوونکی وه.

[۳۱] (ته هغه) وخت (ياد کړه) چې په سليمان ﷺ باندې په ببگاه مهال کښې کره (او) گړندي آسونه وړاندې کړی شو (ترڅو يې معاينه کړي).

[۳۲] نو سليمان ﷺ وويلې چې: يقيناً زه د خير (آسونو) محبت د خپل رب ﷻ د ذکر (او جهاد) د کبله خوښوم.

(د آسونو وړاندې کولو ترهغه وخته ادامه وکړه) ترڅو چې د لمر ټيکلی په حجاب (أفق) کښې شو (او غروب يې وکړ).

[۳۳] (سليمان ﷺ خپل عساکر مخاطب کړه چې) تېر شوي آسونه په ما باندې بېرته راناو کړئ. (کله چې ورباندې بېرته راستانه کړی شو) شروع يې وکړه چې د آسونو پنډې او غاړې يې (په خپلو لاسونو سره مسه او خرخره کړې) مسه کول (خرخره کول).

[۳۴] او یقیناً موږ سلیمان ﷺ په امتحان (ازموینه) کښې واقع کړ او د ده ﷺ په تخت باندې ص(۳۴)
مو یو جسد (د غوښې بوټی) ورواچاوله (چې سمدستي سلیمان ﷺ پوه شو او) بیا یې (خپل رب ﷻ
ته) رجوع وکړه.

[۳۵] (او) ویې ویلې چې ای زما ربه! ماته (د خلاف الأولی د ارتکاب) مغفرت وکړې او داسې پاچاهي راوبښې (راکړې) چې زما څخه په غیر بل هیچا ته مناسبه نه وي، بې شکه ته همدا ته ډېر ښونکی یې.

[۳۶] نو موږ سلیمان ﷺ ته باد (هوا) مسخره کړه چې د ده ﷺ په امر به هغه ځای ته نرمه چلېده کوم ته به چې هغه ﷺ اراده کړې وه (چې لاړ شي).

[۳۷] او (موږ سلیمان ﷺ ته) شیطانان هر تعمیر جوړوونکي او په دریاب کښې هر غوپه وهونکي (هم مسخر کړي وه).

[۳۸] او (موږ سلیمان ﷺ ته) نور سرکشه شیطانان (هم) په داسې حال کښې (مسخر ګرځولي وه) چې په زنځیرونو (او ولچکونو) کښې پیوسته کړی شوي (تړلي شوي) وه (ترڅو تادیب شي او خلک یې د ضررونو څخه بچ شي).

[۳۹] (ای سلیمانه!) دغه زموږ بدون د حسابه ورکړه (عطیه) ده، نو ته (یکښې) احسان کوه، یا یې سپموه (په تاباندې هیڅ نیونه نشته).

[۴۰] او یقیناً زموږ په نزد د سلیمان ﷺ دپاره نژدې رتبه او د بېرته ورتګ ښایسته ځای دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندې څخه په دې کښې خبره را روانه ده چې نبي کریم ﷺ ته د داؤد ﷺ د حالاتو په ذکر باندې تسلي او ډاډ ورکړی شي ترڅو د کفارو په مقابل کښې صبر او استقامت ته ادامه ورکړي. خو د څه مناسباتو د کبله په وړاندېنیو نژدې ایتونو کښې د قیامت د ورځې د راتللو په ضرورت باندې هم رڼا واچولی شوه.

په دې ایتونو کښې یو ځل بیا د کلام مخ د نبي کریم ﷺ د ډاډ او تسلي لور ته اړولی شوی دی، او دا ځل د همدغه مطلب دپاره د سلیمان ﷺ د حالاتو ذکر صورت نیولی دی، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د خپل ځان د ډاډینې دپاره او صبر ته د ادامې ورکولو دپاره لاندې مطالب په ذهن کښې ونیسه

۱ـ کوم فضائل چې موږ داؤد ﷺ ته ورکړي وه د هغو څخه یو فضیلت دا وه چې موږ ورته د سلیمان ﷺ غوندې زوی ورسلی وه، چې لاندې صفات یې درلوده

الف: سلیمان ﷺ زموږ ډېر ښه بنده وه او په بندګۍ کښې ډېر مخلص وه.

ب: سلیمان ﷺ د خپل پلار (داؤد ﷺ) غوندې موږ ته ډېر رجوع کوونکی وه، او د خلاف الأولی په ارتکاب باندې ډېر زر پښېمانه کېدونکی وه

ج: سلیمان ﷺ لوی مجاهد وه او جهادي وسائل یې ډېر خوښېده. د مثال په توګه:
د: نه هغه وخت یاد کړه چې د جهادي آسونو معاینه او کتنه یې سبا ته ټال نه کړه او خپلو نوکرانو ته یې امر وکړ چې د بېګا د پلوه یې ورباندې وړاندې کړي چې لیدنه یې وکړي او مزه ترې واخلي.
ه: نه هغه وخت یاد کړه کله چې په سلیمان ﷺ باندې کړه (صافن) اسونه وروړاندې کړی شوه، چې په تللو کښې ډېر ګړندي (بیرغه) وه او د درېدلو په وخت کښې به په درېوو پښو درېده او د څلورمې پښې فقط د سوم نوک به یې په ځمکه لګاوه.
و: نو سلیمان ﷺ وویلې چې: زه د جهادي اسونو مینه او محبت د خپل رب ﷻ د ذکر د کبله خوښوم چې دا د جهاد وسائل دي او د الله ﷻ د توحید کلمه ورباندې لوړېږي.
ز: ذکر شوي اسونه د سلیمان ﷺ د کتنې څخه تېرېدل، آن تردې چې د لمر ټیکلي غروب وکړ او د اُفق څخه ښکته شو.
ح: په دغه وخت کښې یې نوکرانو ته امر وکړ چې ذکر شوي جهادي اسونه یو ځل بیا په ماباندې راتاو کړئ چې د لیدلو څخه یې یو ځل بیا خوند او لذت واخلم او یو ځل یې بیا وګورم.
ط: کله چې نوکرانوورباندې اسونه بېرته وروګرځول نو دا ځل یې یوازې په لیدنه او کتنه باندې اکتفاء ونه کړه بلکې په پښو او غاړو سره یې خرخره کړه او په خپلو مبارکو لاسونو باندې یې یالونه دربرابر کړه او د جهاد محبت یې ټولو ته ډېر ښه ورڅرګند کړ.
۲ـ ای پیغمبره! سلیمان ﷺ د عالي شان سره-سره مونږ د امتحان لاندې ونیوه او د امتحان په نتیجه کښې مو د هغه په تخت باندې یو بنیادم ورواچاوه چې خلقت یې ناقص وه، نو سمدستي سلیمان ﷺ په خپله ناکامۍ باندې پوه شو او خپل رب ﷻ ته یې رجوع وکړه او سوال یې وکړ چې:
الف: ای زما ربه! ماته مغفرت وکړې او د عتاب څخه راتېر شې چې په امتحان کښې پاتې راغلم.
ب: ای زما ربه! ماته برسېره په مغفرت داسې پاچاهي راوبښې چې زما څخه وروسته بل چاته مناسبه نه وي.
ترڅو ترې په جهاد کښې کار واخلم او ستا د توحید کلمه په ډېر قوت سره خوره کړم او د دنیا هرې څنډې ته یې ورسوم.
ج: ای ربه! بې شکه یوازې همدا ته ډېر بښونکی او مهربان یې چې هرڅه دې د وسې پوره دي او هرڅه کولی شې.
۳ـ ای پیغمبره! مونږ د سلیمان ﷺ سوال قبول کړ او برسېره په مغفرت مو ورته داسې مثالي پاچاهي ورکړه چې ممیزات یې دا دي:
الف: مونږ سلیمان ﷺ ته باد مسخر کړ چې د ده ﷺ په امر سره به ډېر پوست او نرم چلیده او هر خای ته به چې سلیمان ﷺ نیت او اراده وکړه هملته به په ډېرې اسانۍ سره ورالوت.
ب: مونږ سلیمان ﷺ ته پیریان (دېوان) او قوي شیطانان هم تابع ګرځولي وه او د همدوی د جملې څخه د تعمیراتو هر یو جوړونکی ورته منقاد وه، او په دریاب کښې هر یو غوټه وهونکی

ورته غاړه ایښودونکی وه چې ملغلرې او نور جواهر ورته راوباسي.

ج: په دې باندې علاوه خینې نور شریر پیریان مو هم ورته مسخر کړخولي وه چې د سلیمان علیه السلام په امر باندې به په زولنو او غورابونو کښې تړلي شوي او بندیان کړی شوي وه.

د: مونږ سلیمان علیه السلام مخاطب کړی وه چې ذکره شوې قوې پاچاهي یوازې زمونږ ورکړه ده چې تاته مو په امتیازي توګه دربښلې ده، نور نو ستا اختیار دی چې په چا باندې احسان کوې او که ترې نیسي یې، او هم ستا خوښه چې د بندیانو څخه څوک خوشې کوې او که په بند کښې یې ساتې، په تاباندې زمونږ د پلوه هیڅ محاسبه نشته، او د قیامت په ورځ به یې درڅخه پوښتنه ونه کړه شي چې دا دې ولې کړې دي او هغه دې ولې نه دی کړی؟.

۴ــ ای پیغمبره! یقیناً زمونږ په نزد د سلیمان علیه السلام دپاره ډېره نژدې رتبه ده او هم ورته زمونږ په نزد د بهرته ورګرځېدلو ډېر ښه او ښایسته ځای دی.

توضیحات

۱ــ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده.

الف: په ﴿ إِذۡ عُرِضَ عَلَیۡهِ بِٱلۡعَشِیِّ ﴾ کښې د "عَشِيّ" کلمه ــلکه چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [ص:۱۸] ایت لاندې لیکلي دي ــ د هغه وخت دپاره وضعه شوې ده کوم چې د لمر د زوال څخه پیل کېږي او په سهار باندې ختمېږي. خو ذکره شوې کلمه کله-کله یوازې د ورځې په آخر (مازیګر) باندې هم دلالت کوي او بس[۱].

مونږ ته په دې مقام کښې همدغه معنی په زړه پورې برېښي چې د ﴿ تَوَارَتۡ بِٱلۡحِجَابِ ﴾ د جملې سره ډېر ښه تړاو لري چې تحقیق یې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

ب: په ﴿ ٱلصَّٰفِنَٰتُ ٱلۡجِیَادُ ﴾ کښې د "صَافِنَات" کلمه د "صافن" جمعه ده چې د هغه آس او یا اسپې دپاره وضعه شوې ده کوم چې د درېدلو په وخت کښې خپلې درې پښې په ځمکه باندې کلکې کېږدي او د څلورمې پښې د سوم څوکه د ځمکې سره وصل کوي[۲].

ج: او د ﴿ ٱلۡجِیَادُ ﴾ کلمه پکښې د "جَوَاد" ــلکه "سَرَاب"ــ جمعه ده، "جَوَاد" د هغه آس یا اسپې دپاره وضعه شوې دی کوم چې په خپل ټول قوت سره ځغلي او لتي او سستي نه کوي[۳].

د: څرنګه چې د آسونو صفات (مذکر او مؤنث) دواړه په سالمه مؤنثه جمعه باندې جمعه کېدی شي[۴]، نو د ﴿ ٱلصَّٰفِنَٰتُ ﴾ کلمه دلالت نه کوي چې په ذکرو شوو آسونو کښې نر آس موجودیت نه درلود او ټولې به ښځې اسپې وې.

---

(۱) القاموس المحیط ج۳ ص۲۳۵
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۲۴۸
(۳) مفردات الراغب ص۱۰۱
(۴) روح المعاني ج۱۳ ص۱۹۰

ه: د دغو آسونو په تعداد کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۱] لکه: شل زره، یو زر، دیارلس زره او فقط شل، خو مونږ ته بهتره برېښي چې د دغو آسونو تعداد به هغې اندازې ته رسېده د کومو چې د مازیگر په لنډ وخت کښې معاینه کول ممکن وه، نو پوره واضحه ده چې شمېر به یې زرو یا زرونو ته نه رسېده، بلکې د شلو څخه نیولې تر شپېتو شاوخوا به وه، والله ﷻ اعلم.

و: د ذکرو شوو آسونو په معاینه باندې څکه سلیمان ﷺ ناوخته (مازیگر) پیل کړې وه ـ والله ﷻ أعلم ـ چې هغه ډېر عجیبه وه چې[۲]:

اول: د یو پلوه د دریاب څخه په خارق العاده توگه وروېستلي شوي وه.

دوهم: او د بله پلوه یې دوه دوه وزرې درلودې، د دغه ډول آسونو ورکړې د الله ﷻ د پلوه په سلیمان ﷺ پورې اختصاص درلود.

ز: همدې مضمون ته عائشه رضی الله عنها په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کوي او وایي چې: زه کوچنۍ ماشومه وم په نانزکو (گوډیو) مې ساتیرې کوله په دغو نانزکو کښې داسې یو آس هم شامل وه چې د کپړې دوه وزرې یې درلودې، نو نبي کریم ﷺ زما څخه پوښتنه وکړه چې ایا آس هم وزرې لري؟ نو ما جواب ورکړ چې: «أَمَا سَمِعْتَ أَنَّ لِسُلَيْمَانَ خَيْلًا لَهَا أَجْنِحَةٌ» ایا تا نه دي اورېدلي چې یقیناً د سلیمان ﷺ په ملکیت کښې داسې آسونه هم شامل وه چې وزرې یې درلودې؟، «فَضَحِكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حَتَّى رَأَيْتُ نَوَاجِذَهُ»[۳] یعنې نو نبي کریم ﷺ (زما د حاضر جوابۍ د امله) وخندل آن تردې چې ما یې دواړه انیاب غاښونه ولېدل (کوم چې د نورو غاښونو څخه لږ څه لوړ دي).

ح: په ﴿إِنِّيٓ أَحۡبَبۡتُ حُبَّ ٱلۡخَيۡرِ﴾ کښې د "خَيْر" د کلمې څخه په دې مقام کښې آسونه مطلب دي[۴]، چې خیر ورسره تړلی دی. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الْأَجْرُ وَالْغَنِيمَةُ»[۵] یعنې آسونه چې دي په اوچولو کښې یې خیر غوټه کړی شوی دی چې تر قیامته به دوام وکړي، خیر د اجرونو او غنیمتونو څخه عبارت دی.

ط: په ﴿عَن ذِكۡرِ رَبِّي﴾ کښې د "عَنْ" توری په ﴿أَحۡبَبۡتُ﴾ پورې تعلق نیسي، دا د یو پلوه، او د بله پلوه دغه توری تقریباً د لسو معناوو دپاره استعمالېږي[۶]، چې یوه معنی یې تعلیل ده، او په دې مقام کښې همدغه معنی بهتره برېښي. یعنې زه د جهادي آسونو محبت د خپل رب ﷻ د ذکر د کبله خوښوم ترڅو ورباندې جهاد وکړو.

ي: په ﴿حَتَّىٰ تَوَارَتۡ بِٱلۡحِجَابِ﴾ کښې د ﴿حَتَّىٰ﴾ توری د ﴿إِذۡ عُرِضَ﴾ سره ارتباط لري.

---

(۱) زاد المسیر ج۶ ص۳۳۴، تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۳۳
(۲) الدر المنثور ج۷ ص۱۷۷
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۳۱۹
(۴) تفسیر الکشاف ج۴ ص۹۲
(۵) سنن النسائي ج۲ ص۱۳۳
(۶) القاموس المحیط ج۳ ص۳۳۳

یا ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ تَوَارَتْ ﴾ ضمیر ﴿ ٱلصَّـٰفِنَـٰتُ ٱلْجِيَادُ ﴾ ته راجع ګڼلی دی[۱]، یعنې آن تردې چې آسونه د سلیمان ﷺ د نظره په حجاب او پرده کښې پرېوتل.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې ذکر شوی ضمیر به د "الشمس" کلمې ته راجع وي، په کومې باندې چې د ﴿ بِٱلْعَشِيِّ ﴾ کلمه د اشارې په توګه دلالت کوي؛ یو ځل وړاندې د "الف" نکتې ته مراجعه وکړئ.

مونږ ځکه ذکره شوې مرجع غوره کړه چې د لمر د ټیکلې څنډې ته "حاجب" وایي[۲] چې د ﴿ بِٱلْحِجَابِ ﴾ سره ډېر ښه تناسب لري. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «إِذَا بَدَا حَاجِبُ الشَّمْسِ فَأَخِّرُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تَبْرُزَ وَإِذَا غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَأَخِّرُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تَغِيبَ»[۳] یعنې کله چې د لمر د ټیکلې څنډه د اُفق څخه څرګنده شي نو تاسو لمونځ وروسته کړئ آن تردې چې ښه څرګنده شي (او د اُفق څخه را اوچته شي)، او کله چې د لمر د ټیکلې څنډه په اُفق کښې غائبه شي نو (دلته هم) لمونځ تر هغه وخته پورې وروسته کړئ ترڅو چې ټول ټیکلې غائب شي او د اُفق څخه ښکته شي.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې د آسونو معاینې تر هغه وخته دوام وکړ ترڅو چې د لمر ټیکلې د اُفق څخه ښکته شو او مابنام شو. یا په بل عبارت: سلیمان ﷺ د آسونو معاینه په رڼا کښې په سترګو وکړه او په تیاره کښې یې په مبارکو لاسونو معاینه کړه چې خرخره یې کړه.

یب: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ رُدُّوهَا عَلَيَّ ﴾ په ضمیرونو کښې څه غیر متبادر احتمال لیکلي دي[۴]، خو کوم احتمال چې متبادر دی هغه دا دی چې:

د ﴿ إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ ﴾ څخه څرګندېږي چې په ﴿ رُدُّوهَا عَلَيَّ ﴾ کښې به په مرفوع ضمیر سره خدمتګاران (د آسونو وړاندې کوونکي) مخاطب ګرځولی شوي وي او منصوب ضمیر به پکښې آسونو ته راجع وي، چې بحث پکښې روان دی.

یج: ځینو مفسرینو کرامو په ﴿ مَسْحًا بِٱلسُّوقِ وَٱلْأَعْنَاقِ ﴾ کښې د ﴿ مَسْحًا ﴾ کلمه د "ضربًا" په معنی سره اخستې ده او د مجبوریت د کبله یې د "بالسیف" کلمه دلته مقدره ګڼلې ده[۵]. یعنې سلیمان ﷺ شروع وکړه او د جهادي آسونو پنډې او غاړې یې په توره سره ووهلې.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ مَسْحًا ﴾ کلمه په خپله متبادره معنی سره پاتې شي لکه چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوې ده[۶]، چې د مقام په لحاظ سره ترې په خرخره کولو سره تعبیر کولی شو.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۳۱
(۲) لسان العرب ج۱ ص۲۹۹
(۳) صحیح مسلم ج۱ ص۲۷۵، مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۲۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۱۹۶
(۵) تفسیر الکشاف ج۴ ص۹۳
(۶) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۱۵۶، الدر المنثور ج۶ ص۱۷۸

یعنې کله چې آسونه د دوهم ځل دپاره د سلیمان ﷺ په وړاندې راتاو کړی شوه نو سلیمان ﷺ په خپلو مبارکو لاسونو سره د تواضع په توګه او د جهاد په خاطر د هغو پښې او غاړې خرخره کړې، او مبارک لاسونه یې وربوري ومونښل.

همدې مضمون ته په لاندې احادیثو کښې اشاره شوې ده:

اول: «نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ نَتْفِ أَذْنَابِ الْخَيْلِ وَأَعْرَافِهَا وَنَوَاصِيهَا»[۱] یعنې نبي کریم ﷺ د آسونو د لکیو د ویښتانو او د آسونو د یالونو او هم د تندیو د ویښتانو د ویستلو څخه منعه کړې ده.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَارْتَبِطُوا الْخَيْلَ وَامْسَحُوا بِنَوَاصِيهَا وَأَعْجَازِهَا»[۲] یعنې او تاسو د جهاد دپاره آسونه وتړئ (وساتئ) او تندي او کوناتې یې مسه کړئ (خرخره کړئ).

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي: چې په ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَٰنَ﴾ کښې د ﴿فَتَنَّا﴾ د کلمې په بنیاد سلیمان ﷺ د الله ﷻ د پلوه د څه امتحان سره مخامخ شوی وه؛ نو دغه امتحان په څه ډول صورت نیولی وه؟

مونږ وایو چې: د دغه امتحان په هکله خینو مفسرینو کرامو زښتې ډېرې قیصې لیکلې دي چې خینې تکي بالکل د نبوت د منصب سره منافي دي[۳]. غالبه دا ده چې دغه قیصې به د اسرائیلیاتو څخه وي[۴]، که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.

خو کوم شی چې مونږ ته غوره برېښي او د ایت شریف سره نژدې ارتباط درلودلی شي هغه ته په یوه حدیث شریف کښې اشاره شوې ده:

ابو هریره ﷺ وایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ ﷺ قَالَ لَأَطُوفَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى سَبْعِينَ امْرَأَةً تَلِدُ كُلُّ امْرَأَةٍ غُلَامًا فَطَافَ عَلَيْهِنَّ فَلَمْ تَلِدْ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ إِلَّا امْرَأَةٌ نِصْفَ غُلَامٍ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَوْ قَالَ إِنْ شَاءَ اللهُ لَكَانَ كَمَا قَالَ»[۵].

دغه حدیث شریف په لږ تفاوت سره نورو محدثینو کرامو هم روایت کړی دی[۶] چې مونږ یې ـ د الله ﷻ په توفیق ـ په لاندې ټکو کښې په لږ څه شرحې سره خلاصه کوو:

الف: یوه ورځې سلیمان ﷺ په سوګند سره وویلې چې: زه به بېګاه شپې ته په خپلو اویا (۷۰) مېرمنو باندې د جنسي ارتباط په ملحوظ دوره ووهم، او په همدغې دوره کښې به تولې أمیدوارې شي او هره یوه به یو-یو هلک وزیږوي (چې د الله ﷻ په لاره کښې به جهاد وکړي).

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۰۰
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۹
(۳) المحرر الوجیز ج۱۲ ص۳۳؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۶۱؛ زادالمسیر ج۶ ص۳۳۸؛ تفسیرالقرطبي ج۱۵ ص۲۰۲؛ الدرالمنثور ج۷ ص۱۷۸
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۳۵
(۵) جامع الترمذي ج۱ ص۲۸۰
(۶) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۷؛ صحیح مسلم ج۲ ص۴۹

ب: سلیمان ﷵ د خپلې ذکرې شوې وینا سره د "ان شاء الله" کلمات ضمیمه نه کړه، نو څګه د خلاف الآولی مرتکب شو.

ج: په نتیجه کښې فقط یوه مېرمن اُمیدواره شوه او بس، او همدغې یوې مېرمنې هم داسې ماشوم ونه زېږاوه چې د جهاد قابل وي، بلکې یو ناقص الخلقت ماشوم یې وزېږاوه.

د: د همدغه ناقص الخلقت هلک څخه الله ﷻ په ﴿ جَسَدًا ﴾ سره تعبیر کړی دی[1] او همدغه هلک ته د بوټي غوښې لقب ورکړی شوی دی چې په جهاد کښې ترې کار نه اخستلی کېږي.

ه: د ذکر شوي نیمکله هلک د وربښلو څخه الله ﷻ په ﴿ وَأَلْقَيْنَا عَلَىٰ كُرْسِيِّهِۦ جَسَدًا ﴾ کښې په "إلقاء" (وراچولو) سره تعبیر کړی دی، چې د عتاب ورمه ترې پورته کېږي.

دا هم څه لرې نه ده چې د کومې خدمتګارې (وینځې) په لاس ذکر شوی ماشوم سلیمان ﷵ ته په داسې حال وړاندې کړی شوی وي چې سلیمان ﷵ په سلطنتي تخت باندې قرار درلود.

و: کله چې سلیمان ﷵ خپل ناقص الخلقت ماشوم ولید نو پوه شو چې په امتحان کښې اچولی شوی دی چې د خپل پخواني سوګند سره یې د "إن شاء الله ﷻ" کلمات نه دي ضمیمه کړي او په همدې سبب د خلاف الاولی مرتکب شوی دی، چې د ده ﷵ د عالي شان سره مناسب نه وه.

ز: همدغه مطلب ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې که سلیمان ﷵ د خپل سوګند سره ذکر شوي کلمات ضمیمه کړي وی نو همغسې به شوي وی لکه څنګه چې د سلیمان ﷵ نیت وه، یا په بل عبارت: الله ﷻ به ورته په همدغې یوې شپې کښې اویا (۷۰) تنه مجاهدین زامن وربښلي وی.

ح: کله چې د سلیمان ﷵ ذکر شوې فرضیه ناکامه شوه، نو بر سېره په مغفرت غوښتلو باندې یې د خپل رب ﷻ څخه دا هم وغوښتل چې: ای زما ربه! ماته بې مثله قوي پاچاهي راوبښې چې ستا په لاره کښې جهاد وکړم او په هر ګوټ کښې د توحید کلمه خوره کړم.

څو مطالب

۳ـ په دې مقام کښې باید لاندې څو مطالب په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: که څوک وايي چې الله ﷻ د سلیمان ﷵ د خولې څخه د سوالونو په لړۍ کښې د ﴿ وَهَبْ لِي مُلْكًا لَّا يَنۢبَغِي لِأَحَدٍ مِّنۢ بَعْدِيٓ ﴾ کلمات راحکایت کړي دي چې لږ څه د بخل ورمه ترې پورته کېږي، دا څکه چې د ﴿ مِّنۢ بَعْدِيٓ ﴾ کلمات مفسرینو کرامو په "مِنْ غَيْرِي" سره تفسیر کړی دی[2]، یعني ای ربه! ماته داسې پاچاهي راوبښې چې زما څخه په غیر بل چاته مناسبه نه وي.

مونږ وايو چې: د بخل ورمه به ترې په هغه وخت کښې پورته شوې وی چې د ﴿ لَا يَنۢبَغِي لِأَحَدٍ مِّنۢ بَعْدِيٓ ﴾ په عوض "لَا تُعْطِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي" کلمات راحکایت شوي وی، یعني ای ربه! ماته داسې پاچاهي راکړې چې زما څخه په غیر یې بل هیچا ته نه ورکوې (نه داسې پاچاهي چې زما څخه

---

(۱) روح المعاني ج۱۳ ص۱۹۸
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۲۰۰

په غیر بل چا ته مناسبه نه وي).

ب: د کومې پاچاهۍ سوال چې سلیمان ﷺ کړی وه، هغه ورته الله ﷻ قبول کړ، او مناسبه پاچاهي یې ورکړه چې څه امتیازاتو ته یې په ﴿ فَسَخَّرْنَا لَهُ ٱلرِّيحَ ﴾ الآیات- کښې اشاره شوې ده، چې تفصیل یې په [الأنبیاء:۸۲] او [سبا:۱۲، ۱۳] ایتونو کښې تېر شوی دی والحمد لله ﷻ.

ج: دا ډول پاچاهي ځکه د سلیمان ﷺ سره مناسبه وه چې په هغې زمانه کښې په پاچاهیو کښې منافسه او مفاخره روانه وه، نو د وخت پیغمبر ته داسې پاچاهي مناسبه وه چې هیڅوک ورسره یکښې سیالي ونه کړی شي او د نبوت دپاره یې معجزه وګرځي.

د: الله ﷻ هر پیغمبر ته د هغه وخت او د هغه د حال سره مناسب او مطابق معجزات ورکړي دي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د موسی ﷺ په زمانه کښې جادو ډېر پرمختګ کړی وه نو الله ﷻ هغه ﷺ ته د اژدها معجزه ورکړه چې د جادو بنیاد یې ورباندې وویست.

دوهم: عیسی ﷺ ته الله ﷻ د احیاء الأموات (د مړو د ژوندي کولو) معجزه ورکړه چې د وخت پرمختللي ډله (طبیبیان) ورته هک پک پاتې شوه.

دریم: څرنګه چې د محمد ﷺ د نبوت زمانه د قیامت تر ورځې پورې غزېدلې ده، چې وخت په وخت یکښې مختلف شیان اوج ته رسېږي او ترقي کوي، نو الله ﷻ خپل آخر الزمان پیغمبر ﷺ ته د قرآن کریم دائمي لویه معجزه ورکړه چې په هره زمانه کښې مترقي ډله په تحیر کښې اچوي او د معجزې په شکل ورځرګندېږي.

یا په بل عبارت: لکه څنګه چې قرآن کریم د نزول په ابتداء کښې فصیحان او بلیغان حیران کړي وه همدارنګه په هره زمانه کښې مترقي ډله حیرانوي او د معجزې په شکل خپل ځان ورڅرګندوي.

هـ: د ذکر شوي مناسبت د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ الْبَارِحَةَ لِيَقْطَعَ عَلَيَّ صَلَاتِي فَأَمْكَنَنِي اللهُ مِنْهُ فَأَخَذْتُهُ فَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبُطَهُ عَلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ فَذَكَرْتُ دَعْوَةَ أَخِي سُلَيْمَانَ ﴿رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾ فَرَدَدْتُهُ خَاسِئًا»[1] یعني یقیناً د پېریانو څخه یو لوي پیری په ماباندې تېره شپه ناڅاپه راخوشې شو، ترڅو راباندې لمونځ پرې کړي، خو الله ﷻ ماته ورباندې توان راکړ، نو کلک مې ونیوه، نو اراده مې وکړه چې د جومات د ستنو څخه یې په یوې ستنې پورې وتړم چې تاسو ټول یې وګورئ. خو په دغه وخت کښې د خپل ورور سلیمان ﷺ غوښتنه رایه زړه شوه چې: ای زما ربه! ماته مغفرت وکړې او داسې پاچاهي راوبښې چې زما څخه پرته بل هیچا ته مناسبه نه وي، نو د همدې کبله مې نوموړی د ذلت درلودلو په حال کښې ببرته وشاړه.

و: د ﴿ مُقَرَّنِينَ فِى ٱلْأَصْفَادِ ﴾ غوندې کلمات د [إبراهیم:۴۹] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۷

پوره تحلیل شوي دي چې تکراري تحلیلولو ته اړتیا نه ګورو.

ز: بالآخره سلیمان ﷺ خلوېښت کاله پاچاهي کړې وه، چې شل کاله عادي پاچاهي او وروستني شل کاله معجزانه پاچاهي وه[۱]. د بلقیسې قیصه په وروستنیو شلو کالو کښې پېښه شوې وه لکه چې د الله ﷻ په توفیق د [النمل ۴۴] ایت لاندې ورته اشاره شوې ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ هَٰذَا عَطَاؤُنَا ﴾ کښې په "هذا" سره څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: د دغې اشارې په ارتباط مفسرینو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۲]، مګر بهتره دا ده چې په "هذا" سره د مذکور په تاویل سره وړاندې ټولو مضامینو ته اشاره وکړه شي. یعنې: ای سلیمانه! مونږ تاته بې مثله پاچاهي درکړې ده او زښت ډېر امکانیات مو درته پکار کښې اچولي دي، خو د دې سره-سره په تاباندې هیڅ ډول مواخذه او نیونه نشته، ته په تصرف کښې ازاد یې، چې چاته څه ورکوې او که ترې یې ایساروې، همدارنګه پېریان هم ستا په اختیار کښې دي چې بندیان یې ساتې او که احسان ورسره کوې او د بندیتوب څخه یې خوشې کوې.

﴿ وَٱذْكُرْ عَبْدَنَآ أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَسَّنِىَ ٱلشَّيْطَٰنُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾ ٱرْكُضْ بِرِجْلِكَ ۖ هَٰذَا مُغْتَسَلٌۢ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنَّا وَذِكْرَىٰ لِأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَٱضْرِب بِّهِۦ وَلَا تَحْنَثْ ۗ إِنَّا وَجَدْنَٰهُ صَابِرًا ۚ نِّعْمَ ٱلْعَبْدُ ۖ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۱] او (ای پیغمبره!) زمونږ بنده ایوب ﷺ (هم د داوینې دپاره) یاد کړه، کله یې چې خپل رب ﷻ ته اواز (سوال) وکړ، چې: (ای زما ربه!) یقیناً زه په سختۍ او عذاب سره شیطان مسه کړی یم (نو ماته ترې نجات راکړې).

[۴۲] (مونږ یې سوال قبول کړ او ورته مو وویلي چې:) په خپلې پښې سره (ځمکه) ووهه (نو هغه ورکړه چې د لغتې سره سم چینه روانه شوه، نو مونږ ورته توصیه وکړه چې) دغه (چینه ستا) د غسل کولو یخ ځای دی او د څښلو اوبه دي (هم وربانډې غسل وکړه او هم پرې خپل ځان خړوب کړه).

[۴۳] او مونږ د خپله جانبه د لوی رحمت د کبله او د سوچه عقلونو خاوندانو ته د پند (او عبرت) د کبله ایوب ﷺ ته (هلاکه شوې) کورنۍ او د دوی سره د دوی مثل (هم وروبانډې د دوه چنده عوضونه مو ورکړه).

[۴۴] او (ارشاد مو ورته وکړه چې:) په خپل لاس سره د خاشاکو یوه موټی واخله، او (خپله

(۱) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۲۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۲۰۶

مرمن) ورباندې ووهه (چې د سوګند څخه خلاص شې) او (خپل خان) مه حانث کوه (چې خپل سوګند ترسره نه کړې).

یقیناً موږ ایوب ﷺ (په مصائبو کښې) صبر کوونکی موندلی کړ، (ایوب ﷺ زموږ) ډېر ښه بنده وه، یقیناً ایوب ﷺ (موږ ته) ډېر رجوع کوونکی وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د نبي کریم ﷺ ډاډېنه او تسلي په نظر کښې نیولې شوې ده او د ایوب ﷺ څه حالات پکښې نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي.

اې پیغمبره! د خپل ډاډ او تسلي دپاره زموږ د مخلص بنده ایوب ﷺ څه حالات درېه زړه کړه چې څومره صبر کوونکی وه او موږ ته څومره ښه راجع کېدونکی وه، هغه دا چې:

۱ـ ایوب ﷺ د خپل رب ﷻ د پلوه د امتحان او د درجاتو اوچتولو دپاره په څه مرض باندې اخته شو، چې څه وخت وروسته یې د سوال لاسونه پورته کړه او خپل رب ﷻ ته یې په اوچت اواز سره داسې سوال وکړ چې:

۲ـ اې زما ربه! یقیناً ماته شیطان مشقت او زحمت را رسولی دی او په عذاب باندې یې اخته کړی یم، یا په بل عبارت، که بالفرض زه د شیطان د وسوسې د امله د څه خلاف الاولی مرتکب شوی نه وی، نو په دغو مشکلاتو باندې به نه وی اخته شوی په کومو باندې چې اوس اخته یم.

نو اې زما ربه! ماته د دغو مشکلاتو څخه نجات راکړې.

۳ـ موږ د ایوب ﷺ سوال قبول کړ او ارشاد مو ورته وکړ چې:

الف اې ایوبه! دغه یخ او سړه چینه ده، چې ستا د غسل خای دی او هم پکښې سېڅلې اوبه بهېږي چې ستا د څښلو دپاره ډېرې مناسبې دي.

نو ته په دغې چینې کښې غسل وکړه چې ظاهري بدن دې روغ رمټ شي او هم د همدغې چینې د اوبو څخه څه نوش جان کړه چې د باطني مرض څخه خلاص شې.

ب ایوب ﷺ ذکر شوی ارشاد عملي کړه نو د ظاهري (جلدي) ناروغیو او هم د باطني (داخلي) ناروغیو څخه سمدستي خلاص شو او ظاهراً او باطناً روغ رمټ وګرځېد.

۴ـ ایوب ﷺ د بدني مصیبت څخه علاوه په نورو مصیبتونو باندې هم مبتلا شوی وه چې په خپل کور کښې یې یوازې مېرمن ژوندۍ پاتې وه او نور ټول اهل یې بوینا شوی وه او مالونه یې هم د هلاک سره مخامخ شوي وه.

نو کله چې د امتحان دوره پوره شوه د هلاکې شوې کورنۍ په تعداد مو ټول غړي وروښل بلکې زموږ د رحمت د کبله مو د کورنۍ تعداد دوه چنده وروبانه، او همدارنګه د هلاکو شوو مالونو تعداد مو هم په چندونو سره ورکړ.

۵ـ اې پیغمبره! په ایوب ﷺ باندې ذکر شوي انعام د دې دپاره صورت ونیوه ترڅو د قیامت تر ورځې پورې د عقلونو د خاوندانو دپاره د عبرت درس شي چې موقع په موقع ترې پند واخلي. او پوه

شي چې صبر تريخ دی خو ډېره خوږه او پرېمانه مېوه لري. ص (۳۸)

۶ــ برسېره په دې مونږ په ایوب ﷺ باندې يو بل رحمت هم ورعنايت کړه چې شرحه يې دا ده:

الف: ایوب ﷺ د خپل مرض په دوره کښې خپله مېرمن مخاطبه کړخولې وه چې که زه روغ شوم او د وهلو توان مې وموند، نو په الله ﷻ سوګند دی چې هرو مرو به دې سل لرګي ووهم.

ب: نو کله چې مونږ ایوب ﷺ روغ رمټ وګرځاوه نو په سوګند کښې مو د عدم حنث طريقه هم وروښودله چې:

ج: ای ایوبه! ته په خپل لاس سره د وښو يوه داسې موټۍ واخله چې د ډکو شمېر يې سلو ته رسېږي، او بيا وروباندې خپله مېرمن په يو خل ووهه، ترڅو ته د حنث څخه بچ شې او مېرمنې ته دې هم څه اذيت او ضرر ونه رسېږي، همدا عمليه زمونږ په نزد مقبوله ده.

د: ایوب ﷺ سمدستي ذکره شوې عمليه ترسره کړه او د حنث څخه وروباندې بچ شو.

هـ: مونږ څکه ایوب ﷺ ته دغه عمليه وروښودله او د ټولو بدني او مالي مصيبتونو عوضونه مو ورکړه چې نوموړی مونږ په مصائبو کښې صبر کوونکی موندلی کړ، چې ثبات او استقامت يې هيڅ خراب نه شو.

و: ایوب ﷺ زمونږ ډېر ښه مخلص بنده وه او يقيناً مونږ ته ډېر رجوع کوونکی وه.

توضيحات

۱ــ د ایوب ﷺ قيصه په ضروري تفصيل سرة د [الأنبياء:۸۳، ۸۴] ايتونو څخه لاندې د الله ﷻ په توفيق تېره شوې ده چې بيا تفصيلولو ته يې اړتيا نه ګورو، خو د مقام په ارتباط وروباندې څو مطالب وراضافه کوو. هغه دا چې:

سوال جواب

۲ــ که څوک وايي چې: په ﴿ أَنِّي مَسَّنِيَ ٱلشَّيْطَٰنُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴾ کښې الله ﷻ مونږ ته حکايت وکړ، چې ایوب ﷺ خپله سختي او درد او رنځ شيطان ته نسبت کړ، حال دا چې د هر شي خالق يوازې الله ﷻ دی؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو ذکر شوی سوال په متعددو لارو سره جواب کړی دی[۱]، خو کوم شی چې په جواب کښې بهتر برېښي هغه دا دی چې:

الف: ایوب ﷺ ته څه وخت په ذهن کښې تېره شوې وه چې نن ورځ زه د الله ﷻ په نعمتونو باندې شاکر يم خوکه بالفرض الله ﷻ زما څخه نعمتونه واخلي نو زه به په هغه وخت کښې پوره صابر جوړ شم[۲] (شايد چې "إن شاء الله" به ترې هم هېره شوې وي).

کله چې ترې الله ﷻ خپل نعمتونه واخستل نو ایوب ﷺ ته خپله پخوانۍ فکريه وريه زړه شوه او

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۱۸۴؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۴۲۸

(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۲۰۶

منسوبتي یې د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای زما ربه! ذکر شوې فکریه یوه شیطاني وسوسه وه او د همدغې وسوسې په سبب زه په مصائبو مبتلا شوم او د خلاف الاولی مرتکب شوم (چې "إن شاء الله" ویل مې هم هېر کړه)، ماته عفوه وکړه او د خلاف الاولی د ارتکاب څخه راتېر شه.

د دغه جواب یوه نظیر ته په [الکهف:۶۳] ایت کښې اشاره شوې ده او همدته وړاندې د الله ﷻ په توفیق سره رڼا اچولې شوې ده.

ب: د هر شي خالق (بې شکه) الله ﷻ دی او بس، خو د حسن ادب دپاره باید ورته مصائب او شرور نسبت نه کړی شي، چې د بې ادبی بوی ترې پورته کېږي. یا په بل عبارت: الله ﷻ د هر شي خالق دی چې بېزوګان او خنزیران او پلیت شیان هم پکښې تول شامل دي، خو هیڅا ته جواز نه لري چې روایې: "یا خالق القردة والخنازیر والقاذورات"، ای د بیزوګانو او خنزیرانو او د پلیتو شیانو خالقه![1]. د همدې مطلب لاندې وضاحتونه ولولئ:

اول: ابراهیم ﷺ خپله مریضتیا الله ﷻ ته نسب نه کړه، بلکې خپله روغتیا یې ورته منسوبه کړه. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴾ [الشعراء: ۸۰] یعنې او ابراهیم ﷺ کفارو ته د خپل رب ﷻ په وربېژندنه کښې وویلې، چې کله زه مریض شم نو ما رب العالمین روغوي (شفا راکوي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په خپله یوه اوږده دعاء کښې فرمایلي دي چې: «وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ»[2] یعنې ای الله! ټول خیر ستا په بلا کیفه لاسونو کښې دی، او ټول شرونه تاته (أدبًا) نه نسبت کېږي. دغه حدیث شریف ځینو شارحینو علیهم الرحمة ډېر ښه شرحه کړی دی[3].

دریم: که څوک د حسن ادب مراعات ونه کړي او یو دنیاوي پاچا مخاطب کړي، چې ای د غلو او سودخورو پاچا! نو څومره بد به ښکاره شي، حال دا چې د هرې زمانې خصوصاً د دې زمانې رعیت او وګړي په غلو او سود خورو باندې اشتمال لري او د واقع سره برابره خبره ده، څه دروغ پکښې نشته.

یادونه

۳_په ﴿ ٱرْكُضْ بِرِجْلِكَ ﴾ کښې د ﴿ ٱرْكُضْ ﴾ کلمه د "رَكْض" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنبياء:۱۲] ایت لاندې لیکلي دي چې "ارْكُضْ" د لغتې دپاره وضعه شوی دی. یعنې ای ایوبه! ته په خپلې پښې سره ځمکه په لغته ووهه چې چینه ترې جاري شي، نو په همدغې چینې کښې غسل وکړه، او ترې د ښکلو کار واخله چې ظاهراً او باطناً روغ رمټ شي.

څو مطالب

۴_په ﴿ وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا ﴾ الآية، کښې لاندې مطالب په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: د ﴿ ضِغْثًا ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۴۴] ایت لاندې شرحه کړې ده، چې د

---

(۱) شرح المقاصد في العقائد ج۲ ص۱۴۵
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۲۶۳؛ سنن النسائي ج۱ ص۱۴۲
(۳) شرح النووي على صحيح مسلم ج۱ ص۲۶۳

هغې موتې يا وړې ګېډۍ څخه عبارت ده کومې چې د مختلفو (وړو او غټو) ډکو څخه تشکيل موندلې وي، که بالفرض مونږ ترې په دې مقام کښې په "جارو" سره تعبير وکړو نو هم بده به نه وي.

ب: د ﴿فَٱضۡرِب بِّهِۦ﴾ دپاره مفعول ذکر نه دی، خو عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ـ د نورو علماوو په شمول ـ وايې چې دلته ورسره د "امْرأتكَ" کلمه مقدره ده[۱]. يعنې بيا ورباندې خپله مېرمنه ووهه.

ج: د ﴿وَلَا تَحۡنَثۡ﴾ د کلمې څخه ښکاره ږي چې ايوب عليه السلام خپلې مېرمنې ته سوګند ياد کړی وه چې د روغتيا په صورت کښې به يې يو سل لرګي ووهي[۲].

د: پاتې شوه دا خبره چې ايوب عليه السلام په خپله مېرمنه باندې په څه وجه په غُصه شوې وه چې ذکر شوی سوګند يې ورته ياد کړی وه؟ نو د دغې وجې په تعين کښې مفسرينو کرامو زښت ډېر وچ او لامده ليکلي دي[۳]، حتی ځينې وجهې خو بالکل د ايوب عليه السلام د نبوت د عالي شان سره منافي دي، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ دومره ليکو چې:

ذکر شوي سوګند په هغه کار باندې صورت نيولی دی کوم چې د مېړه او مېرمن ترمنځ واقع شوی وه، او د يوه راز حيثيت يې درلود، که بالفرض په ذکر کښې يې څه ګټه نغښتې وي نو ضرور به په ايت شريف کښې ورباندې صراحت شوی وی او يا به ورته اشاره شوې وی.

نو زمونږ په فکر دلته سکوت بهتر دی او که څه وايو نو بايد فقط همدومره وايو چې: ايوب عليه السلام مريض وه او مريض ډېر ژر په غُصه کېږي، نو څه لرې نه ده چې د خدمت په اجراء کښې به يې خپله بې بې قاصره ګڼلې وي او سوګند به يې ورته ياد کړی وي، والله جل جلاله اعلم.

هـ: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې ايوب عليه السلام ته الله جل جلاله د عدم حنث توصيه وکړه او د کَفارې په ارشاد باندې يې مخاطب نه کړ؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو د مفسرينو کرامو ليکلي دي[۴] چې د ايوب عليه السلام په شريعت کښې کَفاره مشروعه نه وه، خو دا يو عقلي احتمال بريښي، شايد چې د کَفارې توصيه به يې ورته ځکه نه وي کړې چې پخپله د "کَفارة" د کلمې څخه د عصيان وږمه پورته کېږي، اګر که د خلاف الاولی په ارتکاب سره وي. نو الله جل جلاله خپل مخلص بنده د دغې وږمې څخه هم بچ وساته، او هم يې د ده عليه السلام په خدمتګارې مېرمنې باندې رحمت عنايت کړ چې د وهلو څخه يې بچه کړه.

و: که څوک وايي چې ايا ذکر شوی حکم زمونږ په شريعت کښې معمول ګرځېدلی شي او هغه سړی د حنث څخه بچ پاتې کېدلی شي کوم چې د ايوب عليه السلام غوندې سوګند خپلې مېرمنې ته ياد کړي او بيا د همده عليه السلام غوندې عمليه اجراء کړي؟

مونږ وايو چې: که څه هم څه اختلاف پکښې شته مګر د حنفي مذهب په بنياد ذکر شوی حکم د

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۱۹۶
(۲) تفسير ابن کثير ج۴ ص۴۰
(۳) زاد المسير ج۶ ص۳۴۱، تفسير القرطبي ج۱۵ ص۲۱۲، حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۱۸۵
(۴) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۱۷۷

آخر الزمان پیغمبر ﷺ په شریعت کښې هم شرعي حکم دی[۱].

ز: که څوک وايي چې: ایا ذکر شوی حکم په حدودو کښې هم د اجراء قابل دی، یا په بل عبارت: ایا په هغې جارو باندې وهل د سلو دُرو ځای نیولی شي کومه چې سل ډکي ولري او غیر محصن زناکار ورباندې ووهلی شي؟

مونږ وایو چې: د حدودو په ارتباط په همدې هکله لاندې دوه احادیث روایت شوي دي

اول: د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې یو داسې غیر محصن مریض د زنا مرتکب شوی وه چې ډېر کمزوری وه او په هډوکو باندې یې فقط پوستکی خور وه او غوښه یې نه درلوده.

کله چې د نوموړي مریض د حد د اجراء موضوع نبي کریم ﷺ ته وړاندې شوه نو امر یې وکړ چې: «أَنْ يَأْخُذُوا لَهُ مِائَةَ شِمْرَاخٍ فَيَضْرِبُوهُ بِهَا ضَرْبَةً وَاحِدَةً»[۲] یعني حد اجراء کوونکی دې ورته سل ډکي واخلي (او جارو دې ورته جوړه کړي) نو په همدغو سلو ډکو باندې دې په یو ځل وهلو سره ووهي (او خوشې دې کړي).

دوهم: علي ﷺ وايي چې: زه نبي کریم ﷺ ولېږلم، چې په یوې زناکارې وینځې باندې د زنا حد اجراء کړم، نو څرنګه چې دغه وینځه په نفاس کښې وه او تازه یې بچی زېږولی وه، ما ورباندې حد اجراء نه کړ چې ونه وژله شي.

نو نبي کریم ﷺ راته وفرمایل چې: «أَحْسَنْتَ»[۳] یعني ډېر ښه کار دې وکړ، پرېږده چې روغه شي او نفاس یې تېر شي بیا ورباندې حد اجراء کړه.

تبصره

ح: ځینو مفسرینو کرامو د ذکرو شوو دواړو احادیثو په هکله داسې تبصره کړې ده[۴] چې: که د حد مستحق بنیادم داسې مریض وه چې د روغېدلو اُمید ورته نه وه لکه زوړ بوډا یا زږه بوډی، نو په کار دي چې په اولني حدیث باندې عمل وکړی شي، او که روغېدلو ته یې اُمید وه نو په کار دي چې حد یې وځنډول شي او دوهم حدیث معمول وګرځولی شي.

﴿وَٱذْكُرْ عِبَـٰدَنَآ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ أُو۟لِى ٱلْأَيْدِى وَٱلْأَبْصَـٰرِ ﴿٤٥﴾ إِنَّآ أَخْلَصْنَـٰهُم بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى ٱلدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّهُمْ عِندَنَا لَمِنَ ٱلْمُصْطَفَيْنَ ٱلْأَخْيَارِ ﴿٤٧﴾ وَٱذْكُرْ إِسْمَـٰعِيلَ وَٱلْيَسَعَ وَذَا ٱلْكِفْلِ ۖ وَكُلٌّ مِّنَ ٱلْأَخْيَارِ ﴿٤٨﴾﴾

[۴۵] او (ای پیغمبره!) ته زمونږ (مخلصان) بندګان ابراهیم ﷺ او اسحق ﷺ او (هم) یعقوب ﷺ

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۸۲

(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۵۸ - سنن ابن ماجه ص۱۸۵ - مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۱۷

(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۷۱

(۴) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۱۷۶

(د خپلې ډاډينې دپاره) ياد کړه چې (په طاعت او عبادت کښې) د لويو لاسونو (قوتونو) او (د الله ﷻ په پېژاندنه کښې) د لويو بصيرتونو خاوندان وه.

[۴۶] يقيناً مونږ دا (پيغمبران) په سوچه (خوی) سره سوچه ګرځولي وه، (د دوی خوی) د کور (آخرت) د يادولو څخه عبارت وه (چې همېشه به يې په نظر کښې ساته او همېشه به يې ورته دعوت چلاوه).

[۴۷] او يقيناً دوی (پيغمبران) زمونږ په نزد د غوره کړی شوو (او) بهترو (بندګانو) څخه وه.

[۴۸] او (ای پيغمبره! د خپل خان د تسلی دپاره) اسماعيل ﷺ او اليسع ﷺ او (هم) ذو الکفل ﷺ ياد کړه، او (دا خکه چې د دوی) هر يو د بهترو (بندګانو) څخه وه (چې په دعوت کښې يې زيات مشکلات ګاللي دي).

ارتباط او د توضيحات

۱ـ په دې ايتونو کښې هم د وړاندېنيو ايتونو غوندې د نبي کريم ﷺ د تسلی او ډاډينې دپاره د شپږو پيغمبرانو نومونه نازل شوي دي چې د کفارو د ضررونو په مقابل کښې بې حوصلې شوي نه وه، او هم د ازمېښتونو څخه کامياب وتلي وه. د مثال په توګه:

الف: ابراهيم ﷺ د نمرود په مقابل کښې مقاومت وکړ او په اور کښې د غورزول کېدو دوره يې تېره کړه.

ب: يعقوب ﷺ د يوسف ﷺ تريتم کېدلو سره د سخت امتحان څخه کامياب راووت.

ج: اسماعيل ﷺ په ډېرې خوښۍ سره خپل خان ذبحې ته تسليم کړ.

د: څه لرې نه ده چې الله ﷻ به د اسحاق ﷺ او اليسع ﷺ او هم د ذا الکفل ﷺ د امتحانونو صورتونه هم نبي کريم ﷺ ته په خفي وحې سره ښودلي وي.

د "أيدي" او "أبصار" معناوې

۲ـ په ﴿ أُوْلِي ٱلۡأَيۡدِي وَٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴾ کښې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول د خينو علماوو کرامو تفسير دا دی[۱] چې:

الف: د "أيدي" کلمه د "يَدْ" جمعه ده چې د لاس معنی ورکوي، خو دلته ترې په عبادت او اطاعت کښې قوت مطلب دی.

ب: د "أبصار" کلمه د "بَصَر" ـلکه "نَظَر"ـ جمعه ده چې د سر په سترګو د ليدلو معنی ورکوي، خو دلته د کنايې په توګه هغه ليدل مطلب دي کوم چې د زړه په سترګو صورت نيسي چې په بصيرت ترې تعبير کېږي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې، ذکر شوي پيغمبران هر يو په اطاعت او عملي عبادت کښې د لوی قوت درلودونکی وه، او هم د الله ﷻ په پېژاندنه کښې د قوي بصيرت خاوندان وه، يا

(۱) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۴۱؛ تفسير ابن کثير ج۴ ص۴۰؛ تفسير الطبري ج۲۳ ص۱۷۰

په بل عبارت: عملاً او عقیدةً د الله ﷻ مخلص بندګان وه، چې حوصلې یې لوړې او همتونه یې
بېه قوي وه.

یو نحوي تحلیل

۳ـ په ﴿إِنَّآ أَخْلَصْنَٰهُم بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى ٱلدَّارِ﴾ کښې علماوو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[1]،
خو کوم شی چې موږ ته بهتر او ښه بریښېدلی دی هغه په لاندې ډول شرحه کېږي.

الف: د "خَالِصَةٍ" کلمه د اسم فاعل صیغه ده، او موصوف یې مقدر دی چې په "خَصْلَة" سره ترې
تعبیر کولی شو.

ب: د ﴿ذِكْرَى﴾ کلمه تقدیراً مرفوعه ده چې د مقدرې مبتدا دپاره خبر واقع شوې ده، چې په
"هِيَ" سره ترې تعبیر کوو.

ج: د ﴿ٱلدَّارِ﴾ څخه د آخرت دار مطلب دی.

نو د ذکرو شوو ټکو په مراعات سره یې مضمون داسې راځېږي چې: یقیناً دغه پیغمبران موږ په
یوه عالي خصلت او خوی سره سوچه ګرځولي وه، چې دا عالي خوی د آخرت د یادښت څخه عبارت
دی چې په دوامداره توګه به یې په نظر کښې وه او په دوامداره توګه به یې ورته دعوت چلاوه، او په
حوصله او استقامتونو کښې به یې هیڅ سستي نه واقع کېدله او صبر او ثبات به یې نه خرابېده.

یادونه

۴ـ په ﴿وَٱلْيَسَعَ وَذَا ٱلْكِفْلِ﴾ کښې د "الْيَسَعَ" پیغمبر په هکله ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي
چې دا د إلیاس ﷺ د خادم نوم دی، چې په بني اسرائیلو باندې یې د خپل ځان د پلوه خلیفه
ګرځولی وه او په پای کښې الله ﷻ د نبوت تاج ورپه سر کړ[2] او د ذو الکفل ﷺ څخه سوانح د
[الأنبیاء: ۸۵] لاندې لیکلی شوي دي ـ والحمد لله ﷻ، چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

﴿هَٰذَا ذِكْرٌ ۚ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَـَٔابٍ (٤٩) جَنَّٰتِ عَدْنٍ مُّفَتَّحَةً لَّهُمُ ٱلْأَبْوَٰبُ (٥٠)
مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَٰكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ (٥١) وَعِندَهُمْ قَٰصِرَٰتُ ٱلطَّرْفِ
أَتْرَابٌ (٥٢) هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ ٱلْحِسَابِ (٥٣) إِنَّ هَٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُۥ مِن نَّفَادٍ (٥٤)
هَٰذَا ۚ وَإِنَّ لِلطَّٰغِينَ لَشَرَّ مَـَٔابٍ (٥٥) جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ (٥٦) هَٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ
حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ (٥٧) وَءَاخَرُ مِن شَكْلِهِۦٓ أَزْوَٰجٌ (٥٨) هَٰذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَّعَكُمْ ۖ لَا مَرْحَبًۢا

---

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص ۲۱۰، اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۴۳۲، تفسیر البغوي ج۴ ص۶۶
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص ۱۸۰، تفسیر البیضاوي في هذا المقام

بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا۟ ٱلنَّارِ ﴿۵۹﴾ قَالُوا۟ بَلْ أَنتُمْ لَا مَرْحَبًۢا بِكُمْ أَنتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ
ٱلْقَرَارُ ﴿۶۰﴾ قَالُوا۟ رَبَّنَا مَن قَدَّمَ لَنَا هَـٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِى ٱلنَّارِ ﴿۶۱﴾ وَقَالُوا۟ مَا لَنَا لَا
نَرَىٰ رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُم مِّنَ ٱلْأَشْرَارِ ﴿۶۲﴾ أَتَّخَذْنَـٰهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ ٱلْأَبْصَـٰرُ
﴿۶۳﴾ إِنَّ ذَٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ ٱلنَّارِ ﴿۶۴﴾ ﴾

[۴۹] دغه (ذکر شوی بیان) پند (او عبرت) دی، او (په دې باندې علاوه) یقیناً پرهېزګارانو ته ضرور د بېرته ورګرځېدلو ښایسته ځای دی (چې په آخرت کښې به ورداخل شي).

[۵۰] (دا ښایسته ځای) د اقامت د جنتونو څخه په داسې حال کښې عبارت دی چې دروازې به یې متقیانو ته (د ورلیدلو څخه وړاندې) بېرته کړی شوې وي.

[۵۱] په جنتونو کښې به (متقیان) تکیه وهونکي (ارام ناست) وي (او) دوی به هلته ډېر میوجات او (ډېر) د ښښکلو څیزونه (جوسونه) ورغواړي.

[۵۲] او متقیانو ته به د نظر بندونکې همزولې مېرمنې وي (چې د خپل خاوند څخه په غیر به بل چاته نه ګوري).

[۵۳] (ای متقیانو!) دغه (چې وړاندې بیان شوه) هغه شی دی چې تاسو ته یې د حساب د ورځې (د آخرت) دپاره وعده درکوله کېږي.

[۵۴] (هلته به درته وویلی شي چې) یقیناً دغه (نعمتونه) هرو مرو زمونږ (درکړه شوې) روزي ده چې هیڅ فنا (او ختم) نه لري.

[۵۵] دغه (د متقیانو نعمتونه په ذهن کښې ونیسی) او (په دې باندې علاوه) یقیناً خاص سرکشانو ته ضرور د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد ځای دی.

[۵۶] چې د جهنم څخه عبارت دی (او) سرکشان به دغه ته ورداخلېږي، نو (دغه جهنم) ډېره بده ارامګاه ده.

[۵۷] (سرکشانو ته به وویلی شي چې) دغه خوټېدونکې اوبه او زوې دي نو مزه یې وڅکي:

[۵۸] او (دغه) بل داسې عذاب دی چې په څېر یې (د عذاب نور) ډېر ډولونه دي (نو خوند یې واخلئ).

[۵۹] (مشران کفار به یو تر بله وایي او د کشرانو ډلې ته به اشاره کوي) چې دغه ډله ستاسو سره (دوزخ ته) داخلېدونکې (ډله) ده، دغې ډلې ته دې خوشالي (او هر کلی) نه وي، (او نه ورته شته چې) یقیناً دوی (هم ستاسو غوندې) اور ته داخلېدونکي دي.

[۶۰] کشران به (ورته په جواب کښې) ووایي چې: بلکې تاسو چې یاست تاسو ته دې خوشالي (او هر کلی) نه وي، (او دا ځکه چې) یقیناً همدا تاسو دا (عذاب) مونږ ته راوړاندې کړی دی، نو (دا

دوزخ) ډېر بد قرارځای دی (چې دواړه جانبه به یکښې دوامداره اوسېږو)

[۶۱] (بیا به) کښران کافران ووایي چې ای زمونږ ربه! هر چا چې مونږ ته دغه (عذاب) رامخې ته کړی دی (او پرې اخته کړي یې یاستو) نو هغوی ته په اور کښې غبرګ عذاب ورزیات کړه

[۶۲] او (ټول) دوزخیان به ووایي چې: مونږ لره څه دي چې مونږ داسې سړي (دلته په دوزخ کښې) نه ګورو چې مونږ به هغوی د اشرارو (بدانو) څخه شمېرل (د اشرارو لقب به مو ورکاوه)؟

[۶۳] ایا مونږ هغوی (په دنیا کښې) په ملنډو سره نیولي وه (خطا شوي وو) او که (هغوی دلته په دوزخ کښې شته خو) زمونږ سترګې ترې کږې شوې دي (او په نظر مو نه راځي)؟

[۶۴] (ای پیغمبره!) یقیناً دغه د اهل النار (ټولو دوزخیانو) جګړه ضرور حق ده (هرومرو پیښېدونکې ده).

ارتباطونه

۱ـ په [ص:۲۸] ایت کښې الله ﷻ اشاره کړې وه چې متقیان او فاجران سره یو برابر نه دي، په دې ایتونو کښې په عدم برابرۍ باندې لږ رڼا اچولې شوې ده چې د قیامت په ورځ به صورت ونیسي.

۲ـ د دې سورت "ص" په لومړنیو ایتونو کښې توحیدي عقیدې ته مشرکان د دلایلو په رڼا کښې هڅولې شوي وه، او بیا په هغو سپکو او سپورو خبرو باندې د صبر خپلولو دپاره نبي کریم ﷺ ته د نهو پیغمبرانو ذکر نازل شو چې هغوی پسې اقتداء وکړي او بې صبره او بې حوصلې نه شي.

په دې ایتونو کښې په دلایلو باندې علاوه، د ترغیب او ترهیب په توګه مشرکان هڅولی شوي دي چې د شرکي عقیدې څخه لاس واخلي او د توحید عقیده خپله کړي، نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! دغه د پیغمبرانو یادونه خو ستا دپاره یو ذکر او پند وه چې ته هم د هغوی په شان خپل استقامت او ثبات ته ادامه ورکړې او حوصله خرابه نه کړې، خو یو ځل بیا مشرکان د توحیدي عقیدې د خپلولو دپاره په ترغیب (هڅولو) او ترهیب (ډارولو) سره دعوت کړه او د متقیانو او مشرکانو اُخروي حال ورته بیان کړه چې:

۱ـ یقیناً د متقیانو او موحدینو دپاره په آخرت کښې ډېر عالي شان دی، لاندې څه مثالونه یې ولولئ:

الف: دوی ته هلته د بېرته ورګرځېدلو ډېر ښایسته ځای تیار کړی شوی دی چې ښایست یې د لیدلو پورې اړه لري.

ب: متقیانو ته داسې جنت د الله ﷻ د پلوه ورکولی کېږي چې د همېشه دپاره د اقامت ځای دی او دوی به ترې هیڅکله بهر نه کړی شي.

ج: ذکر شوی جنت به د متقیانو ورتګ ته منتظر وي حتی چې دروازې به یې ورته پرانستلې وي، ته به وایې چې د خپلو خاوندانو په انتظار کښې دي.

د: جنتیان به همیشه بالکل ارام وي او تکیا وهونکي به ناست وي، هسې نه چې خوراک او څښاک پسې تالاش وکړي.

ه: جنتیان به هلته د خپل خوراک او څښاک دپاره فقط بلل کوي چې دا راوړه او هغه راوڅښوه، نو د خپلو غوښتنو په مطابق به ورته ډېر میوجات د خوراک دپاره او ډېر جوسونه د څښلو دپاره وروړاندې کېږي.

و: د جنتیانو په نزد به هلته داسې مېرمنې موجودې وي چې د یو پلوه به یې نظر خپلو خاوندانو ته خانګړي وي، نه به پیري مسه کړې وي او نه بل بنیادم، او نه به د هغوی څخه په غیر بل چا ته ګوري؛ او د بله پلوه به د خپلو خاوندانو سره همزولې وي او هم به ورباندې عاشقانې وي.

ز: هلته به جنتیانو ته وویلی شي چې دغه نعمتونه هغه نعمتونه دي د کومو چې ستاسو سره د حساب کتاب د ورځې دپاره په دنیا کښې وعده کړی شوې وه، چې تاسو ته به درکولی کېږي.

یا دا چې: ای متقیانو! دا چې وړاندې ذکر شوه هغه نعمتونه دي د کومو چې نن ورځ تاسو ته د الله ﷻ د پلوه وعده درکوله کېږي چې د قیامت په ورځ به صورت ونیسي.

ح: ای متقیانو! دغه نعمتونه د بل چا د پلوه نه بلکې زمونږ د پلوه تاسو ته درکړی شوي دي چې په آینده کښې به هیڅ ډول زوال ونه لري، او همېشه به وي.

۲_ ای پیغمبره! دغه _چې وړاندې یې څه بیان نازل شو_ هغه نېکه جزا ده کومه چې متقیانو ته ټاکلې شوې ده، اوس د فاجرانو او سرکشانو څه اُخروي حال هم بیان کړه چې:

الف: سرکشانو او کفارو ته په آخرت کښې د ببرته ورګرځېدلو ډېر ناکاره او بدځای ټاکلی شوی دی چې د جهنم (دوزخ) څخه عبارت دی، هغوی به هلته ضرور ورداخلېږي او د نجات لاره به ترې مونده نه کړي، بلکې همدغه دوزخ به یې په دائمي توګه د ارام نیولو ځای وي چې د ارام نیولو دپاره ډېر شر ځای دی!.

ب: هلته به دوزخیانو ته زښت ډېر عذابونه وي چې کله به یوه او کله بل ته اشاره کېږي چې:

اول: دغه خوټېدلې اوبه دي، دوزخیان دې د دې څخه وڅکي.

دوهم: دغه د دوزخیانو زوې او نوونه دي، نو دا دي د عذاب په توګه وڅکي.

درېم: دغه بل عذاب دی _لکه مار او لړم او نور_ په دې باندې دې هم اخته کړی شي.

بلکې دوزخیانو ته به هلته د ذکرو شوو عذابونو په مثل او شکل ډېر ډولونه وي چې وار په وار به ورباندې مبتلا ګرځولی کېږي.

۳_ ای پیغمبره! د دوزخیانو دنیاوي مشران به د پیروانو څخه وړاندې دوزخ ته بوتللی شي، بیا نو چې کله د پیروانو ډله د ورداخلولو دپاره هلته وروستلی شي او د مشرانو ورباندې سترګې ولږي، نو دوی به یو تربله سره ووایي چې:

دغه دی بل ټولګی راوستلی شو چې دوی هم ستاسو سره دوزخ ته داخلېدونکی دی، دغو لره دې خوشالي نه وي او دغه دې د ستوماني څخه خلاص نه شي، که بالفرض په دنیا کښې دغې ډلې

زمونږ پیروي نه وی کړې نو زمونږ بغاوت به هم د حده تجاوز نه وی کړی.
۴_ کله چې پیروان د خپلو مشرانو خبرې واوري نو داسې جواب به ورکړي چې
الف مونږ نه ښېرا مه کوئ بلکې تاسو د ښېراوو مستحق یاست، تاسو خوشالي ومه گورئ، او تاسو د سوماني ځخه خلاص نه شئ او دا ځکه چې
ب ای دنیاوي مشرانو! دغه عذاب خو تاسو مونږ ته هلته راوراندې کړی وه. او همدا تاسو وربانديي مونږ اخته کړي یاستو.
ج نو دغه دوزخ د قرار نیولو د پر بد ځای دی چې نه ترې ستاسو خلاصی شته او نه ترې زمونږ.
د کثران او پیروان به د خپلو دنیاوي مشرانو په هکله الله ﷻ ته هم سوال وکړي چې ای زمونږ ربه! دغه عذاب او دغه د کفر کلمه چې هر چا مونږ ته راوراندې کړې وي همغوی ته په دوزخ کښې غبرگ عذاب ورکړه. او زمونږ عذاب هم وربانديې ورزیات کړه چې زمونږ د کافر پاتې کېدلو اصلي باعثین همدوی دي.
۵_ کفارو ته به د هغوی بو تربله ناندرۍ او سوال جواب هیڅ گټه ونه شي رسولی نو د همدې کبله به د بحث ځخه مخ واړوي او خپله تولہ توجه به د مسلمانانو حال ته ورواړوي او تول به په یوه خوله. د پښیمانتیا او خجالت د کبله وواییي چې
الف به مونږ څه شوي دي چې مونږ هغه کسان په دوزخ کښې نه گورو کوم به چې مونږ په دنیا کښې د اشرارو په نامه یادول او د همدې دلې ځخه به مو شمېرل؟
ب ایا مونږ په دنیا کښې خطا شوي وه، چې ذکر شوی لقب مو د ملنډو په توگه ورکړی وه او په حقیقت کښې هغوی اشرار نه وه. ایا هغوی جنت نه بیولي شوي دي؟ ایا مونږ اشرار وو چې په دنیا کښې د شیطان په لاره روان وو او اوس د ابد دپاره په دوزخ کښې واچولی شوو؟
ج یا هغوی ربښتیاني اشرار وه او هغوی هم زمونږ سره دلته په دوزخ کښې برانه دي خو زمونږ سترگې بل لور کړې شوي دي او یلې خوا ترې اووښتې دي چې نظر مو وربانديې نه نښلي؟
۶_ ای پیغمبره! ذکر شوی بیان حق او ضرور پېښېدونکی دی. هیڅ دروغ پکښې نشته. چې دغه بیان د دوزخیانو بو تربله جگړې دي او هم د هغوی د مؤمنانو په هکله یو تربله پوښتنه او گویگنه ده.

توضیحات

۱_ به م مُّفَتَّحَةً لَّهُمُ ٱلْأَبْوَٰبُ ﴾ کښې د جنت د دروازو په هکله د الله ﷻ په توفیق د [الحجر ۴۴] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې ښه مفصل بحث تېر شوی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه گورو خو د مقام په لحاظ وربانديې لاندې یو حدیث شریف وراضافه کوو
نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «آتي باب الجنة يوم القيامة فأستفتح فيقول الخازن من أنت فأقول محمد فيقول بك أمرت لا أفتح لأحد قبلك»[۱] یعنې زه به د قیامت په ورځ د جنت دروازې ته ورشم نو

[۱] صحیح مسلم ج۱ ص۱۱۲

د پرانستلو غوښتنه به یې وکړم. نو د جنت خازن به پوښتنه وکړي چې ته څوک یې؟ زه به په جواب کښې ووایم چې زه محمد یم نو د جنت خازن به راته ووایي چې زه (فقط) به همدا تا سره ملګرو شوی وم چې دروازه درته خلاصه کړم او چې ستا څخه وړاندې یې بل هیچا ته بیرته نه کړم

أتراب څه معنی؟

۲ـ په ﴿ قَٰصِرَٰتُ ٱلطَّرۡفِ أَتۡرَابٌ ﴾ کښې د ﴿ قَٰصِرَٰتُ ٱلطَّرۡفِ أَتۡرَابٌ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الصافات ۴۸] ایت لاندې تحلیله شوې ده. او د ﴿ أَتۡرَابٌ ﴾ کلمه پکښې د "تِرۡب" ـ لکه "ذِهۡن"ـ جمعه ده. "تِرۡب" هغه چا ته ویل کیږي کوم چې د بل چا سره همزولی وي

لکه چې دواړه د خپلو خپلو مورګانو څخه په یوه وخت کښې زیږیدلي وي او د "تُرَاب" خاورو سره یې تماس نیولی وي[1]

د جنت میرمنو ته دغه لقب تشبیهاً ورکولی شوی دی. یعني جنتي ښځې به د یو پلوه په خپلو منځو کښې همزولي او په حسن کښې برابرې وي او د بله پلوه به د خپلو خاوندانو سره هم د عمرونو په لحاظ مساوات لري، که بالفرض دوی په دنیا کښې موجودیت درلودی نو د همزولو لقب به ورکړی شوی وی.

نحوي تحلیلونه

۳ـ په دې مقام کښې باید لاندې نحوي تحلیلونه په ذهن کښې وساتل شي:

الف: په ﴿ هَٰذَاۚ فَلۡيَذُوقُوهُ حَمِيمٞ وَغَسَّاقٞ ﴾ کښې مفسرینو کرامو د اعراب په لحاظ متعدد تحلیلونه کړي دي[2]، خو کوم تحلیل چې موږ غوره کړي دي هغه په لاندې ټکو کښې شرحه کیږي:

اول: د ﴿ هَٰذَا ﴾ کلمه مبتدا ده او د عطف په لحاظ سره د ﴿ حَمِيمٞ وَغَسَّاقٞ ﴾ کلمې یې خبرونه دي

دوهم: د ﴿ فَلۡيَذُوقُوهُ ﴾ جمله معترضه جمله ده، چې د مبتدا او خبرونو ترمنځ واقع شوې ده.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ حَمِيمٞ ﴾ د کلمې څخه شرحه د الله ﷻ په توفیق د [إبراهيم ۱۶] ایت لاندې تېره شوې ده، چې خوښېدونکو اوبو ته ویل کیږي.

او د "غَسَّاق" کلمه په یوه حدیث کښې تفسیره شوې ده چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي «لَوْ أَنَّ دَلْوًا مِنْ غَسَّاقٍ يُهَرَاقُ فِي الدُّنْيَا لَأَنْتَنَ أَهْلَ الدُّنْيَا»[3] یعني که بالفرض د غساق د مردارو اوبو او زوو څخه یوه بوقه په دنیا کښې تویه کړی شي نو په ټولو دنیاوالو باندې به معیشت بدبویه کړي (دا به دوزخیانو ته د څښکلو دپاره ورکولی کیږي).

غالبه دا ده چې په [إبراهيم ۱۶] ایت کښې په ﴿ مَّآءٖ صَدِيدٖ ﴾ کلمه د همدغه "غَسَّاق" څخه عبارت وي، والله ﷻ اعلم

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۲۳۱، مفردات الراغب ص۷۰
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۲۱۵، اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۴۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶، مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۸

نو د یاسینو تکو په ملحوظ یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې په دوزخ کښې به کله حوېږدونکو اوبو ته اشاره کېږي او کله غساق ته، چې دغه دې هغوی وڅکي او د دغه مزه دې واخلي. چې د همدغو دپاره یې په دنیا کښې زیار ویستلی وه.

ب. همدارنګه په ﴿وَءَاخَرُ مِن شَكْلِهِۦٓ أَزْوَٰجٌ﴾ کښې هم مفسرینو کرامو زښت ډېر تحلیلونه لیکلي دي[۱]، خو موږ خپل غوره کړی شوی تحلیل په لاندې نکاتو کښې لیکو:

اول: د ﴿ءَاخَرُ﴾ کلمه موصوفه ده.

دوهم: د ﴿مِن شَكْلِهِۦٓ﴾ ضمیر همدغه "آخَرُ" ته راجع دی، چې د متعلق په لحاظ مقدم خبر دی.

دریم: د ﴿أَزْوَٰجٌ﴾ کلمه د ﴿مِن شَكْلِهِۦٓ﴾ دپاره موخره مبتدأ ده، چې د خپل خبر په ملحوظ د "آخَرُ" دپاره صفتیه جمله ده.

څلورم: د ﴿ءَاخَرُ﴾ کلمه د خپل صفت په لحاظ د مقدرې مبتدأ دپاره ـ چې په هذا سره ترې تعبیر کوو ـ خبر واقع کېږي.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: او یوه بل عذاب ته به هم اشاره وکړی شي چې کفار دې دغه عذاب هم وڅکي، چې د دغه عذاب په مثل ورته نور ډېر ډولونه عذابونه هم ټاکلي شوي دي چې مزه به یې واخلي.

ج. په ﴿لَا مَرْحَبًۢا بِهِمْ﴾ کښې دغه تحلیل په نظر کښې نیول په کار دي[۲]:

اول: د ﴿مَرْحَبًۢا﴾ کلمه اسم ظرف ده چې د "رَحُبَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "رَحُبَ" د پراخي معنی ورکوي[۳].

دوهم: دغه کلمه په مقدر "آتوا" سره دلته منصوبه ده، چې نحویان یې تقدیر واجب ګڼي.

دریم: په ﴿بِهِمْ﴾ کښې د "ب" توری د بیان دپاره دی چې د مقدر "آتوا" ضمیر یې څرګند کړی دی.

څلورم: ذکره شوې دعائیه جمله د اثبات په حال کښې د هر کلي په ځای استعمالېږي چې د خوشالی څخه نمایندګي کوي، خو چې کله ورباندې د نفي توری داخل شي ـ لکه چې دلته ورسره د "لا" توری نازل شوی دی ـ نو خوشالي او هرکلی منفي ګرځوي.

یعني مشران کفار چې کله د کشرانو کافرانو ډله وګوري چې د همدوی په لور دوزخ ته ورروانه ده نو ځینې به ځینې نور مخاطب کړي چې دغې ډلې ته دې خوشالي او هرکلی نه وي، دوی هم ستاسو سره دوزخ ته ورداخلېدونکي دي.

د. په ﴿لَا مَرْحَبًۢا بِكُمْ﴾ کښې ذکر شوی تحلیل کټ مټ تطبیقېږي چې حاصل یې داسې راځېږي: کشران کفار به ذکره شوې دعائیه جمله بېرته ورغبرګه کړي چې هرکلی او خوشالي دې تاسو لره

---

[۱] المحرر الوجيز ج۱۴ ص۴۴؛ البحر المحيط ج۹ ص۱۶۸

[۲] روح المعاني ج۲۳ ص۲۱۷

[۳] لسان العرب ج۱ ص۴۱۴؛ القاموس المحيط ج۲ ص۳۱۴

نه وي چې په دغه مصيبت باندې مو مونږ او خپل څانونه (دوا‌ړه) اخته کړي دي.

اشرار يعنې څوک؟

۴_ که څه هم ځينو مفسرينو کرام‌و ليکلي دي[١] چې دلته په ﴿ رِجَالاً كُنَّا نَعُدُّهُم مِّنَ ٱلْأَشْرَارِ ﴾ کښې د ﴿ رِجَالاً ﴾ کلمه د صهيب ﷺ، بلال ﷺ، خباب ﷺ او سلمان ﷺ څخه عبارت ده، چې د مکې مشرکانو به ورته د "اشرار" لقب ورکاوه. مگر ځرنګه چې په نصوصو کښې د مفهوم عموم ته اعتبار دی نو الله ﷻ ته اُميد دی چې افغان مجاهدين به هم په ايت شريف کښې شموليت ولري، او دا ځکه چې د جهاد په اوږدو کښې به روسانو او کمونستانو مونږ ته د "اشرار" لقب راکاوه.

﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ مُنذِرٌ ۖ وَمَا مِنْ إِلَـٰهٍ إِلَّا ٱللَّهُ ٱلْوَٰحِدُ ٱلْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾ رَبُّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفَّـٰرُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا۟ عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ أَنتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِىَ مِنْ عِلْمٍۭ بِٱلْمَلَإِ ٱلْأَعْلَىٰٓ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ إِن يُوحَىٰٓ إِلَىَّ إِلَّآ أَنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۶۵] (ای پیغمبره!) ووایه چې: یقیناً زه ډارووونکی (پیغمبر) یم، او (په حقه) هیڅ معبود نشته مگر یو قهرکوونکی الله ﷻ دی (په هر څا خپله اراده تحمیلولی شي).

[۶۶] چې (همدا الله ﷻ) د اسمانونو او ځمکو او د هغو شیانو چې د دغو دواړو ترمنځ دې د کلکې ارادې خاوند (او) بښونکی رب دی.

[۶۷] (ای پیغمبره!) ووایه چې: دا (قرآن کریم) ډېر لوی خبر دی (چې ما تاسو ته راوړی دی).

[۶۸] (خو) تاسو ترې اعراض کوونکي یاست (چې ایمان وربانديې نه راوړئ).

[۶۹] ماته په لوړ تولګي (پرښتو) باندې هیڅ علم نشته کله چې هغوی (په څه موضوع کښې) بحث کوي (مګر ماته په وحې سره معلومات راکولی کېږي).

[۷۰] ماته (د بل هیڅ وجې د کبله) وحې نه کېږي مګر (د دې کبله) چې یقیناً زه ښکاره ډاروونکی (پیغمبر) یم، (نو ځکه ماته د نبوت د راکړې څخه وړاندې هیڅ وحې صورت نه نیوه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه به چې مشرکانو د وړاندېنیو ایتونو په اوریدلو سره راپورته کوله چې: هغه ورځ په کومه کښې به چې مونږ (ستاسو په ګومان) د رنګارنګ عذابونو سره مخامخ شو، کله قیام کوي؟. نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! مشرکان خو ستا څخه د قیامت د ورځې د قیام تاکلی وخت غواړي.

۱_ ته ورته په جواب کښې ووایه چې:

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۳ ص ۱۸۰

الف. يقيناً زه فقط ډاروونکی یم، ماته د قیامت د قیام علم نه دی راکړی شوی، زه تاسو ته فقط هغه څه در رسوم د کومو په رسولو او ابلاغ باندې چې زه مکلفیت لرم او بس.

ب. د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ په حقه معبود هیڅ نشته، همدی ﷻ د هر حیثه واحد او لا شریک دی، همدی ﷻ د غلبې خاوند دی او هر چاته چې د ذلت اراده وکړي هغه ته ذلت ورکوونکی دی

کله چې الله ﷻ د قیامت د قیام اراده وکړي، نو هیڅوک یې مخنیوی نه شي کولی او هم په دغه وخت کښې هیڅ کافر د ذلت او خوارۍ څخه خپل ځان نه شي بچ کولی. او دا خکه چې

ج. یوازې الله ﷻ د اسمانونو، ځمکو او هغو شیانو رب دی کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موقعیت لري، بل هیچا ته پکښې واک او اختیار نشته، چې د همده ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ وګرځي.

د. همدی ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی نو هر وخت یې چې اراده وشي قیامت به قائم کړي، او همدی ﷻ بښونکی هم دی، که څوک په دنیا کښې خپله کفري عقیده په توحیدي عقیدې باندې بدله کړي نو په پخوانیو کفریاتو به یې ونه نیسي.

۲_ دا هم ورته ووایه چې:

الف. ای مشرکانو! ما خو تاسو ته د قیامت د قیام په هکله عظیم الشان خبر راوړی دی چې قرآن کریم راباندې نازل شوی دی، دا قرآن کریم بالکل حق دی او هیڅ کوزوږاس پکښې نشته، تاسو همدغه خبر په خپلو غوږونو کښې کلک ونیسئ او فرعي پوښتنې مه کوئ چې حساب کتاب به څه وخت پیل شي او قیامت به کله قائم شي او څو کاله ورته پاتې دي او داسې نور.

ب. په تاسو افسوس دی چې په فرعي پوښتنو مصروف شوئ او په اصلي مهم خبر باندې مو خپل غوږونه کاڼه کړه او لا ترې اعتراض کوونکی جوړ شوئ.

ج. بدون د وحې څخه ماته هیڅ علم او پوهه نشته چې د پرښتو لوړ ټولګی په څه شي کښې بحث کوي او څه موضوع یې د بحث دپاره مطرحه کړې ده، نو د قیامت د قیام علم به ماته د کومه شي حال دا چې لوړ ټولګی هم پکښې بحث نه کوي او نه ورباندې علم لري، بلکې دغه علم په هر اړخیزه توګه د الله ﷻ پورې مختص دی او بس.

د. لنډه دا چې ما ته د غیبي أمورو په هکله د بل هیڅ شي د کبله وحې نه کېږي مګر د دې کبله چې زه ښکاره ډاروونکی او رښتیانی پیغمبر یم، که بالفرض زه رښتیانی پیغمبر نه وی نو تاسو ته به مې نه د جنت نعمتونه بیان کړي وی او نه به مې د دوزخ په عذابونو باندې خبر درکړی وی، لکه چې د نبوت څخه وړاندې مې په خپل څلوېښت کلنې عمر کښې دا کار نه شو کولی.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ ﴾ کښې ﴿ هُوَ ﴾ څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: د دغه ضمیر د مرجع په تعین کښې مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي[1] او

[1] تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۲۴؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۴۵۲

مختلف مراجع يې ورته ټاکلي دي چې ټولې د وړاندېني کلام څخه فهمېږي، لکه قرآن، بعث بعد الموت، د محمد ﷺ پيغمبر ګرځېدل او داسې نور. خو مونږ ته د مجاهد عليه الرحمة قول بهتر برېښي چې دغه ضمير قرآن ته راجع دی، چې په نورو ټولو مراجعو باندې مشتمل دی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وايي: په ﴿ بِٱلْمَلَإِ ٱلْأَعْلَىٰٓ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴾ کښې د لوړ ټولګي څخه څوک مراد دي او د دوی بحث په کومه موضوع کښې صورت نيسي؟

مونږ وايو چې: د جمهورو مفسرينو کرامو په نزد لوړ ټولګی د پرښتو د ټولګي څخه عبارت دی[1]، اما د دوی د بحث په هکله لاندې دوه وضاحتونه ولولئ:

الف: ځينې مفسرين کرام وايي[2] چې په ﴿ يَخْتَصِمُونَ ﴾ کښې هغه بحث ته اشاره ده کوم چې د پرښتو او الله ﷻ ترمنځ د آدم عليه السلام په پيداکولو او په ځمکه کښې د خليفه ګرځولو په ارتباط صورت نيولی وه، چې په [البقرة: ۳۰] ايت کښې پرې صراحت شوی دی او په راتلونکو ايتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: ځينې نور مفسرين کرام وايي چې دلته هغه بحث مراد دی کوم چې په يوه اوږده قدسي حديث شريف کښې روايت شوی دی[3]، چې د څه برخې مضمون يې دا دی:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: ماته مې خپل رب ﷻ وويل چې د پرښتو لوړ ټولګی په څه شي کښې بحث کوي؟ نو زه نه پوهيدم، خو کله چې ورباندې الله ﷻ ماته علم راکړ نو پوه شوم او د الله ﷻ په حضور کښې مې عرض وکړ چې: «فِي الدَّرَجَاتِ وَالْكَفَّارَاتِ وَفِي نَقْلِ الْأَقْدَامِ إِلَى الْجَمَاعَاتِ وَإِسْبَاغِ الْوُضُوءِ فِي الْمَكْرُوهَاتِ وَانْتِظَارِ الصَّلَاةِ»[4] يعنې پرښتې په لاندې کارونو کښې بحث کوي:

اول: په کومو عبادتونو باندې درجات لوړېږي.

دوهم: په کومو کارونو باندې ګناهونه محوه کېږي.

درېيم: د جمې لمونځونو ته پياده تلل څومره ډېر اجرونه لري.

څلورم: د مشقاتو ګاللو سره-سره د اودسه په تکميل کښې هم ډېر اجرونه دي.

پنځم: د يوه لمانځه څخه وروسته بل لمانځه ته انتظار کول هم د لوی اجر سبب دی.

تبصره

۳ـ زمونږ په نزد مفسرينو کرامو به د پرښتو د بحث محض يو-يو مثال ذکر کړی وی او حصر به يې مطلب نه وي، نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: زه بدون د وحي څخه د پرښتو په يوه بحث

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۲۰۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۹؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۴۹
(۳) تفسير ابن كثير ج۴ ص۴۲؛ تفسير البغوي ج۴ ص۶۹
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۹

باندې هم پوهه نه لرم، چې په څه موضوع کښې بې بحث کړی دی او یا به بې په رانلونکې کښې وکړي، دا د وحې برکت دی چې زه تاسو ته د پرښتو د بحث موضوع هم بیانولی شم

﴿ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى خَٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن طِينٍ (۷۱) فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن
رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ (۷۲) فَسَجَدَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۷۳) إِلَّآ إِبْلِيسَ
ٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ (۷۴) قَالَ يَٰٓإِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىَّ
أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ ٱلْعَالِينَ (۷۵) قَالَ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِى مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِن طِينٍ
(۷۶) قَالَ فَٱخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (۷۷) وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ (۷۸) قَالَ رَبِّ
فَأَنظِرْنِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۷۹) قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ (۸۰) إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ
(۸۱) قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۸۲) إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ (۸۳) قَالَ
فَٱلْحَقُّ وَٱلْحَقَّ أَقُولُ (۸۴) لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ (۸۵) ﴾

[۷۱] (ای پیغمبره!) هغه وخت یاد کړه چې ستا رب ﷻ د پرښتو ټولګي ته وویلې (په دوی کښې ابلیس هم شامل وه) چې یقینًا زه د خټو څخه د یوه مخلوق پیدا کوونکی یم (چې ټول بدن به یې په وینښتانو پټ نه وي).

[۷۲] نو کله چې ما نوموړی بشر (د اندامونو د حیثه) برابر کړ او خپل روح مې پکښې پو کړ نو تاسو ورته (په ځمکه باندې) سجده کوونکي پرېوځئ.

[۷۳] نو ټولو پرښتو په اجتماعي توګه (نوموړی بشر آدم ﷺ ته) سجده وکړه.

[۷۴] مګر (یوازې) ابلیس (د سجدې څخه منعه وکړه او) خپل ځان یې لوی وګاڼه او نوموړی (د الله ﷻ په ازلي علم کښې) د کفارو د ډلې څخه وه.

[۷۵] ستا رب ﷻ وویلې چې: ای ابلیسه! ته څه شي منعه کړې چې هغه بشر ته سجده وکړې کوم چې ما په خپلو (بلا کیفه) لاسونو سره پیدا کړی دی؟ ایا تا لویي (تکبر) وکړ، یا ته (رښتیا) د لوړو (لویانو) څخه یې.

[۷۶] ابلیس وویلې چې: زه د ده څخه بهتر یم، چې زه دې د اور څخه پیدا کړی یم او هغه دې د خټې څخه پیدا کړی دی (نو زما سجده هغه ته مناسب کار نه دی).

[۷۷] ستا رب (ورته) وویلې چې: (ای ابلیسه!) د پرښتو د ټولګي څخه ووځه، ځکه چې یقینًا ته رټلی شوی یې (او زما د طرفه مبغوض شوی).

[۷۸] او یقینًا زما لعنت د جزا تر ورځې پورې په تا باندې (مخ په زیادت) دی، (او د عذاب سره به هلته مخامخ شې).

[۷۹] ابلیس وویلې چې: ای زما ربه! ماته تر هغې ورځې پورې مهلت راکړه په کومه کښې چې مړي (د قبرونو څخه) راپورته کړی شي.

[۸۰] ستا رب ﷻ وویلې چې: نو یقینًا ته د مهلت ورکړی شوو څخه یې. (خو:)

[۸۱] د معلوم وخت تر ورځې پورې (چې د اولنی شپېلی د وخت څخه عبارت دی).

[۸۲] ابلیس وویلې چې: (ای ربه!) ستا په عزت مې دې سوګند وي چې زه به هرومرو او ضرور د (نوموړي) بشر ټول اولادونه بې لارې کړم (چې زما د ملعونیت سبب جوړ شوه).

[۸۳] مګر د دوی څخه ستاسو سوچه کړی شوي بندګان (به بې لارې نه کړی شم).

[۸۴] ستا رب ﷻ وویلې چې: نو (دا خبره) حقه ده (چې ته زما مخلص بندګان نه شې ګمراه کولی)، او (زه) حق (وایم)، زه وایم چې:

[۸۵] هرومرو او ضرور به زه ستا څخه او د هغه چا څخه کوم چې د بنیادمانو څخه ستا پیروي وکړي (ستاسو) ټولو څخه دوزخ ډک کړم.

ارتباطونه

۱_ په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحیدي عقیدې دلایل نازل شوي وه، او په دې ایتونو کښې د کفارو غبرګون ته اشاره شوې ده چې عنادًا په کفري عقیده کلک شوه او د ابلیس لاره یې خپله کړه.

۲_ په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو د ﴿إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾ د جملې دپاره یو مثال نازل شوی دی. چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د پرښتو د بحث یو مثال قرائت کړه چې د یو پلوه ستا د نبوت دپاره غټ دلیل دی او د بله پلوه پکښې کفارو ته ارشاد نغښتی دی چې د عناد د کبله د ابلیس لاره خپله نه کړي او د کفري عقیدې څخه لاس واخلي. هغه دا چې:

۱_ هغه وخت یاد کړه چې ستا رب ﷻ ټولې پرښتې په داسې حال کښې مخاطبې کړې، چې ابلیس هم پکښې شامل وه، او ورته یې وویلې چې:

الف: یقینًا زه د خټو او خاورو څخه د داسې یو مخلوق پیدا کوونکی یم کوم به چې لوڅه څېره ولري او ټول به په وېښتو کښې پټ نه وي. همدغه مخلوق به آدم ؑ نومېږي او زه به یې په ځمکه کښې د خلیفه په حیث ودروم، او ځمکه به د همده په اولاده ابادة کړم.

ب پرښتو د خپلو خانونو د پوه کولو دپاره ستا د رب ﷻ سره بحث پیل کړه، او پوښتنه یې وکړه چې: ای زمونږ ربه! ایا ته په ځمکه هغه څوک خلیفه ګرځوې چې هغه به پکښې فسادونه کوي او نا حقه وینې به پکښې توېه وي، حال دا چې مونږ ستا پاکي بیانوو او د تنزیه نسبت درته کوو؟

ج: ستا رب ﷻ جواب ورکړ چې: زه پوهېږم او تاسو نه پوهېږئ، او بیا یې په علمي توګه قناعت ورکړ.

۲_ ستا رب ﷻ د پرښتو ذکر شوي ټولګي ته دا هم وویلې او ارشاد یې ورته وکړ چې کله ما خاورین مخلوق د اندامونو د حیثه برابر کړ او هم مې پکښې د خپل باعزته روح څخه پو کړ او وربانديې ژوندی مې کړ، نو تاسو ټول ورته په سجده شئ او په خمکه کښې خلافت یې قبول کړئ.

۳_ ای پیغمبره! کله چې ستا رب ﷻ ذکر شوی تازه پیدا کړی شوی مخلوق (آدم ﷺ) په مشرف روح سره ژوندی کړ، نو ټولو پرښتو ورته په یو خل د عبادت نه، بلکې د انقیاد او تعظیم سجدې کېښودلې او خپل مکلفیت یې اداء کړ.

مګر یوازې ابلیس د خپل مکلفیت اداء کولو ته حاضر نه شو او خاورین مخلوق (آدم ﷺ) ته یې سجده ونه کړه، بلکې تکبر یې وکړ او په څرګنده توګه د کفارو په ډلې کښې داخل شو که څه هم ستا د رب ﷻ په علم کښې لا د پخوا څخه په همدغې کفري ډله کښې شامل وه، نو د همدې کبله ستا رب ﷻ ورسره داسې سوال جواب وکړ:

الف: ستا رب ﷻ ورته وویلې چې: ای ابلیسه! ته څه شي منعه کړې چې هغه مخلوق ته سجده وکړې کوم چې ما په خپلو بلاکیفه دوه وو لاسونو باندې پیدا کړی دی؟، چې د آدم ﷺ څخه عبارت دي. ایا تا تکبر وکړ او بدون د استحقاقه دې خپل ځان وربانديې عالي وګاڼه، او یا دا چې ته د لوړو کسانو د ډلې څخه وې او د لویی مستحق وې؟

ب: ابلیس _علیه اللعنة_ په دوهم شق سره جواب ورکړ چې: ای ربه! زه د لویانو او عالیانو څخه یم، زه د آدم ﷺ څخه بهتر یم، په کار دا دي چې هغه ماته سجده وکړي. او دا خکه چې زه دې د اوره پیدا کړی یم او هغه دې د ختې څخه پیدا کړی دی، څرنګه چې زما اصل (اور) د هغه د اصل (خاورې) څخه بهتر دی چې زما اصل رڼا لري او د هغه اصل رڼا نه لري، نو زه د هغه څخه بهتر یم. یا په بل عبارت: ای ربه! تا غیر مناسب کار وکړ چې زه دې د هغه په سجده کولو مکلف کړم.

۴_ د همدغه اعتراض د کبله د ابلیس کفري خبره برښنده شوه، نو ستا رب ﷻ مخاطب وګرځاوه چې:

الف: ای ابلیسه! سمدستي د پرښتو د عالي الشان ټولګي څخه بهر شه. او دا خکه چې یقیناً ته د همدغه اعتراض په سبب رټلی شوی او د عالي رتبې څخه غورزولی شوی یې.

ب: او برسېره په دې په تاباندې زما لعنت دی چې د قیامت تر ورځې پورې به ورځ په ورځ زما د رحمت څخه تېل وهلی کېږې، او ورځ په ورځ به ستا د لعنت په پیتې کښې زیادت صورت نیسي چې د ټولو ملعونانو په لعنت کښې به برخه درلودونکی وګرځې.

هـ: ای پیغمبره! ابلیس په خپل اعتراض باندې پښېمانه نه شو، او توبه تائب ونه ګرځېد. بلکې ستا د رب ﷻ لعنت یې قبول کړ، نو فقط دا سوال یې وړاندې کړ چې:

الف: ای ربه! ماته ترهغه وخته پورې مهلت راکړه او د مرګ څخه مې بچ کړه چې مخلوقات د

مرګ څخه وروسته بېرته راژوندي کړی شي او د قبرونو څخه را اوچت کړی شي.

ب: ستا رب ﷻ جواب ورکړ چې: ته د مهلت ورکړی شوو څخه يې تاته مهلت دی، خو د هغه وخت پورې نه کوم چې ته يې غواړې، بلکې تر ټاکلي او معلوم وخت پورې کوم چې ستا د مرګ دپاره ټاکلی شوی دی چې هغه د اولنۍ شپېلۍ د وخت څخه عبارت دی.

۶_ بيا ابليس وويلې چې: ای ربه! نو زما دې ستا په عزت باندې سوګند وي، چې زه به د همدغه تازه مخلوق (اولاده) ټول بې لارې کړم، او د خپل ځان پېرو به يې جوړ کړم، مګر د دوی د جملې څخه به يوازې ستا مخلص بندګان بچ پاتې شي چې زما د ګمراه کولو د اثر لاندې به واقع نه شي.

۷_ خو ستا رب ﷻ ابليس مخاطب کړ او ورته يې وويلې چې: همدا خبره حقه ده چې ته زما مخلص بندګان نه شې بې لارې کولی، او دا خبره هم په غوږ کښې ونيسه چې زه وايم حق، زه وايم چې هرو مرو او ضرور به په تا سره او ستا په اولادې سره او هم د بنيادمانو څخه په هغو کسانو سره دوزخ ډک کړم کوم چې ستا پيروي وکړي، او تاسو ټول به په اور کښې ورواچوم.

توضيحات

۱_ د آدم ﷺ د پيدا کولو او مسجود ګرځولو دواړه قيصې په متعدد ايتونو کښې نازلې شوې دي، لکه په [البقرة: ۳۰_ ۳۸]، [الأعراف: ۱۱_ ۲۷]، [الأسراء: ۶۱]، [الکهف: ۵۰]، [طه: ۱۱۶_ ۱۲۳] ايتونو کښې؛ چې مونږ ورباندې په هر ځای کښې مناسب توضيحات ليکلي دي _والحمد لله ﷻ، نو که په دې مقام کښې د چا ذهن ته څه اشتباه ورپورته شي هيله ده چې هملته مراجعه وکړي، اُميد دی چې اشتباه به يې جوابه شي، خو دلتهورباندې د ايتونو د اړوند د کبله د الله ﷻ په توفيق څه توضيحات وراضافه کوو. هغه دا چې:

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: په ذکرو شوو پنځو واړو سورتونو کښې قيصه يوه ده، خو د کلماتو اختلاف پکښې د نظر لاندې راځي، لکه چې په دې سورت کښې د ابليس سوګند داسې حکايت شوی دی چې: ﴿ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ ﴾، او په بل سورت کښې داسې ليدل کېږي چې: ﴿ قَالَ رَبِّ بِمَآ أَغْوَيْتَنِى ﴾ [الحجر: ۳۹] او داسې نور. نو پوښتنه دا ده چې د دغه اختلاف څه وجه ده؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو په دې مقام کښې ذکر شوی سوال ډېر ښه جواب کړی دی[۱]، خو مونږ ته هغه جواب بهتر برېښي کوم چې د موسی ﷺ او د فرعون په قيصه کښې د [الشعراء: ۲۳] ايت لاندې تېر شوي دي چې د کلماتو اختلاف د تکلماتو په تعدد باندې صورت نيولی دی، چې په يوه سورت کښې د يوه تکلم کلمات حکايت شوي دي او په بل سورت کښې د بل تکلم کلماتو ته اشاره شوې ده، والله ﷻ أعلم.

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۲۳۰

د بَشَر د کلمې توضیح

۳ـ په ﴿ إِنِّي خَٰلِقُۢ بَشَرًا مِّن طِينٍ ﴾ کښې د "بشر" کلمه په لاندې ډول توضیح کیږي:

الف: دغه کلمه اصلاً د انسان ظاهر پوستکي ته ویل کیږي، چې ټول پوستکی یې په ښکلو او وړیو او نورو ویښتانو باندې پټ نه دی، زیاته برخه یې لوڅه ده[۱].

ب: الله ﷻ په دې مقام کښې د "آدم ﷺ" څخه په "بشر" سره تعبیر وکړ، خو د ده ﷺ ټوله اولاده هم په همدغه لقب باندې یادیږي، او د همدې کبله آدم ﷺ د "أبو البشر" لقب لري[۲].

ج: که څه هم د "بَشَر" کلمه په ځینو ځایونو کښې مثنی هم ګرځي خو په دې کلمه کښې مفرد او مثنی او جمعه او هم مذکر او مؤنث ټول یو برابر دي[۳].

پوښتنې او جوابونه

۴ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: د ﴿ ٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾ څخه معلومیږي چې ابلیس په عدم سجدې سره کافر شو، لکه چې الله ﷻ ته په آزل کښې معلوم وه. نو پوښتنه دا ده چې ایا په عدم عمل سره سړی کافر کیږي لکه چې څوک فرضي لمونځ قصداً فوت کړي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ ﴾ څخه څرګندیږي چې ذکر شوی عدم عمل د اعتراض څخه نمایندګي کوله، چې دغه امر غیر مناسب دی، او په الله ﷻ باندې اعتراض کول خو کفر دی.

ب: که څوک وایي چې: د څه غرض دپاره ابلیس د الله ﷻ څخه په ﴿ فَأَنظِرْنِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴾ کښې د بیا راژوندي کولو پورې مهلت وغوښت حال دا چې د نوموړي د عملیاتو ساحه خو په لومړۍ شپېلۍ باندې ختمیږي؟

مونږ وایو چې: د ابلیس غرض دا وه چې په دغه سوال سره خپل ځان د مرګ څخه بچ کړي او دا ځکه چې د بیا راژوندي کولو څخه وروسته مرګ نشته.

یو نحوي تحلیل

۵ـ په ﴿ فَٱلْحَقُّ وَٱلْحَقَّ أَقُولُ ۝ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ ﴾ کښې مفسرینو کرامو د اعراب په لحاظ متعدد تحلیلونه کړي دي[۴]، کوم تحلیل چې مونږ ته غوره برېښېدلی دی نو هغه په لاندې څلورو ټکو کښې واضحه کیږي:

الف: د ﴿ فَٱلْحَقُّ ﴾ کلمه د مقدرې مبتدأ (هُوَ) دپاره خبر ده.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۵

(۲) القاموس المحیط ج۱ ص۲۷۸

(۳) لسان العرب ج۴ ص۶۰

(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۴۶۱؛ تفسیر الطبري ج۲۳ ص۱۸۷

ب: دغه ضمیر (هُوَ) د وړاندېنۍ جملې مضمون ته راجع دی، چې ابلیس د الله ﷻ مخلصان بندګان نه شي بې لارې کولی.

ج: د ﴿وَٱلْحَقَّ﴾ کلمه په مقدر "اقولُ" سره منصوبه ده چې مذکور ﴿أَقُولُ﴾ یې تفسیر واقع شوی دی، د همدې ډول اعراب یو نظیر د [الإسراء: ۱۲] ایت لاندې بنه پوره شرحه شوی دی، والحمد لله ﷻ

د: د ﴿لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ﴾ جمله د ﴿وَٱلْحَقَّ﴾ دپاره تفسیر واقع شوی دی.

یعنې ای ابلیسه! نو دا خبره حقه ده چې ته زما مخلصان بندګان نه شې اغواء کولی، او زه حق وایم چې هرومرو به زه ستا او ستا د پیروانو، ستاسو د ټولو څخه دوزخ ډک کړم.

﴿قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُۥ بَعْدَ حِينٍۭ ﴿٨٨﴾﴾

[۸۶] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: زه ستاسو څخه په دې قرآن کریم باندې هیڅ أجرت (او مزدوري) نه غواړم، او نه زه (په همدې ارتباط) د خپله خانه د جوړوونکو د ډلې څخه یم (چې په الله ﷻ مې دروغ تړلي وي).

[۸۷] دا (قرآن کریم) نه دی مګر د ټولو عالمونو (پیریانو او بنیادمانو) دپاره پند (او عبرت) دی.

[۸۸] او هرومرو او ضرور به تاسو څه وخت وروسته د قرآن کریم (د حقانیت) په خبر پوه شئ.

ارتباط او توضیحات

۱ـ په دې ایتونو کښې په هغه مضمون باندې یو ځل بیا صراحت شوی دی د کوم د اثبات په هکله چې د [ص: ۷۵-۶۹] ایت څخه را په دېخوا خبره را روانه وه. هغه دا چې:

زه (محمد ﷺ) په حقه یم، که نه نو ما به تاسو ته د غیبي أمورو یوه کوچنۍ خبره هم نه وی حکایت کړې او نه به مې درته د آدم ﷺ او ابلیس د قیصې کومه کړې دراوړولی وی.

۲ـ په ﴿قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ﴾ کښې د نبي کریم ﷺ د نبوت یوه بل دلیل ته اشاره ده چې: که بالفرض زه د الله ﷻ د پلوه په حقه نه وی رالېږلی شوی، نو ما به ضرور ستاسو څخه په خپل دعوت باندې څه رتبه او څه أجرت غوښتی وی، لکه چې دا د دنیا پرستانو عادت دی، حال دا چې زه ورباندې ستاسو څخه هیڅ شی نه غواړم.

تکلف څه معنی؟

۳ـ په ﴿وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ﴾ کښې د "مُتَکَلِّفِینَ" کلمه د "تَکَلُّف" څخه اشتقاقه شوې ده، "تکلُّف" دېته ویل کېږي چې څوک خپل ځان خلکو ته په داسې صفت باندې ور وپېژني چې په واقع کښې د هغه درلودونکی نه وي[۱]. یعنې ای پیغمبره! خلکو ته دا هم ووایه چې زه د متکلفینو څخه نه یم چې

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۵۵

خپل خان درته په دروغو پیغمبر وتراشم، او هغه څه تاسو ته ابلاغ کړم د کومو په ابلاغ باندې چې زه نه یم مکلف شوی. د دې معنی د ښه وضاحت دپاره لاندې اثار ولولئ:

الف: أمیر المؤمنین عمر ﷺ وایي چې: «نُهِينَا عَنِ التَّكَلُّفِ»(۱) یعنې مونږ د نبي کریم ﷺ د پلوه د تکلف څخه منعه کړی شوي یاستو چې خلکو ته خپل خانونه د حقیقت په خلاف وروپېژنو.

ب: عبد الله بن مسعود ﷺ په یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ عَلِمَ شَيْئًا فَلْيَقُلْ بِهِ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلْ اللهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ اللهُ أَعْلَمُ»(۲) یعنې ای خلکو! څوک چې په څه شي باندې پوهېږي نو خبره دې ورباندې وکړي (د سوال په صورت کښې دې بیان کړي)، او څوک چې نه پوهېږي نو ودې وایي چې الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي، ځکه دا هم پوه ده چې د هغه شي په هکله په کوم باندې چې نه پوهېږي ووایي چې: الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي، زه نه پوهېږم.

سوال جواب

۴_ په ﴿ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ ﴾ کښې د ﴿ حِينٍ ﴾ کلمه د کوم وخت څخه عبارت ده؟

مونږ وایو چې: دغه کلمه په مبهم وخت باندې دلالت کوي(۳) خو په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې معناوو سره تفسیره کړې ده(۴):

الف: دلته د ﴿ بَعْدَ حِينٍ ﴾ څخه هغه وخت مراد دی کله چې اسلام ظهور وکړي او کمزوري یې ختمه شي.

یعنې هغه وخت ډېر ژر راتلونکی دی چې اسلامي حکومت قائم شي او د کفر جرړې وباسي، هلته به تاسو د قرآن کریم په حقانیت پوه شئ چې خلک به پکښې په ډلـېزه توګه داخلېږي.

ب: دلته ترې د مرګ څخه وروسته وخت او یا د قیامت ورځ مطلب ده، چې په دغه وخت کښې به کفارو ته د قرآن کریم حقانیت څرګند شي خو د ایمان راوړلو فرصت به یې د لاسه وتلی وي.

مونږ ته داسې برېښي چې ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري، ځکه چې کفارو ته په دنیا کښې هم د اسلام حقانیت څرګند شو چې په معجزانه توګه خور شو، او د قیامت په ورځ بلکې د مرګ څخه وروسته به هم د قرآن کریم په حقانیت پوه شي خو څه ګټه به ورته ونه شي رسولی.

د الله ﷻ په توفیق د "ص" سورت په پښتو ژبه ترجمه او تفسیر ختم شو.

د الله ﷻ څخه نور زیات توفیق هم غواړو.

وصَلَّى اللهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ. اللَّهُمَّ أَجِرْنَا مِنَ النَّارِ وَمِنْ شَرِّ الْكُفَّارِ وَمِنْ غَضَبِ الْجَبَّارِ.

۱۱/رمضان/۱۴۲۲ هـ ق = ۱۳۸۰/۹/۵ هـ ش.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۸۳
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص ۷۱
(۳) مفردات الراغب ص۲۹۱ ۰ تفسیر الطبري ج۲۳ ص۱۸۹
(۴) الدر المنثور ج۷ ص۲۰۹ ۰ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۱۹۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۴۴

الزمر (۳۹)

سریزه

۱ـ د دې سورت نوم (الزُمر) په [۷۱، ۷۳] اېتونو کښې نازل شوی دی او دا سورت په همدغه نامه باندې د قاریانو د اسانۍ دپاره ونومولی شو، ترڅو د نورو سورتونو څخه جدا شي

۲ـ که څه هم د دې سورت په ځینو اېتونو کښې اختلاف شته مګر ټول اېتونه یې په عمومي توګه مکي دي او د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي[۱].

۳ـ د دې سورت (الزمر) اعداد په لاندې ډول دي[۲].

الف. د اېتونو تعداد یې پنځه اویا (۷۵) دی.

ب. د کلماتو شمېر یې یو زر یو سلو دوه اویا وو (۱۱۷۲) ته رسېږي

ج. بالآخره د تورو شمېر یې څلور زرو نهو سوو او اتو (۴۹۰۸) تورو ته پوره شوی دی.

د دې سورت محتویات

۴ـ د دې سورت محتویات هم د نورو سورتونو غوندې د احاطې لاندې نه راځي خو اکثره بحثونه یې د عقیدوي احکامو په محور باندې څرخېږي، لکه مبدأ، معاد، د قیامت د ورځې څه حالات او داسې نور، خو ډېر زور پکښې د توحید په اثبات اچولی شوی دی.

د دوارو سورتونو تناسب

۵ـ د "ص" او د "الزمر" دوارو سورتونو ترمنځ په اکثرو مضامینو کښې ورته والی موجود دی، چې دواړه په عقیدوي احکامو پورې زیات تړاو لري، او په دې باندې علاوه.

الف. په دوارو کښې د قرآن کریم حقانیت ته اشاره شوې ده

ب. په "ص" کښې د آدم ﷺ د پیدا کولو قیصه نازله شوې ده او په "الزمر" کښې د ده ﷺ د مېرمنې (حواء رضي الله عنها) او د اولادونو په پیدا کولو رڼا اچولې شوې ده، او داسې نور

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ۝١ إِنَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ فَٱعْبُدِ
ٱللَّهَ مُخْلِصًا لَّهُ ٱلدِّينَ ۝٢ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلْخَالِصُ ۚ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ
مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلْفَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِى مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۗ إِنَّ 31

(۱) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۵۷
(۲) تفسير الخازن ج۵ ص۱۹۷

اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ سُبْحَانَهُ ۖ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱] د دې کتاب (قرآن) نازلول د ګلکې ارادې (او) د حکمت د څښتن الله ﷻ د پلوه (متحقق شوي) دي

[۲] (اې پيغمبره!) يقيناً موږ همدا تاته (ذکر شوی) کتاب په حقه درنازل کړی دی، نو ته د الله ﷻ عبادت ته په داسې حال کښې ادامه ورکړه چې خپل دين (انقياد) ورته سوچه ګرځوونکی يې (چې نه پکښې عقيدوي شرک موجوديت ولري او نه عملي شرک).

[۳] (خلکو ته ووايه چې) اګاه اوسئ چې خاص الله ﷻ ته (مقبول دين د) سوچه دين (څخه عبارت) دی. او هغه کسان چې د الله ﷻ څخه په غير يې نور دوستان (معبودان) نيولي دي (وايي چې) موږ د خپلو معبودانو عبادت د بل هيڅ وجې د کبله نه کوو مګر د دې کبله چې دوی موږ الله ﷻ ته ورنژدې کړي نژدېکت (او د دوزخ څخه نجات راکړي).

(د مشرکانو ګومان څکه غلط دی چې) يقيناً يوازې الله ﷻ به (د قيامت په ورځ) د دوی (اهل الأديانو) ترمنځ په هغه شي کښې حقه فيصله وکړي په کوم کښې چې دوی (په دنيا کښې لګيا دي) اختلاف کوي (د هغوی معبودان په فيصله کښې هيڅ مداخله نه شي کولی).

الله ﷻ هغه چاته هدايت نه کوي (چې مطلب ته ورسېږي) کوم چې ډېر دروغژن ډېر ناشکره دی.

[۴] که (بالفرض المحال) الله ﷻ اراده کړې وی چې (د خپل خان دپاره) ولد ونيسي (لکه چې مشرکان ګومان کوي) نو هرومرو به يې د هغه مخلوقه چې همدی يې پيدا کوي هغه څوک (په همدې حيث) نيولی وي چې اراده يې ورته شوې وي (حال دا چې نظر الله ﷻ ته ولديت د مخلوقيت سره متناقض او منافي دی).

الله ﷻ ته (د ولديت او نورو نواقصو څخه) پاکي ده، همدی ﷻ ډېر قهر کوونکی يو الله دی (شريک نه لري او خپله اراده په هر شي باندې تحيلولی شي، هيڅا ته اړ او محتاج نه دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د هغه سورت (ص) د وروستنيو ايتونو مضمون دا وه چې قرآن کريم د ټولو عالمونو دپاره پند او نصيحت دی چې څه وخت وروسته به يې هر چاته حالات ځرګند شي. په دې ايتونو کښې د همدغه مضمون دليل ته اشاره کېږي چې حاصل يې داسې راځي:

اې پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته خپل اُمت ته دا مطالب بيان کړه:

۱ ـ دا قرآن کريم څکه د ټولو عالمونو دپاره پند او نصيحت دی چې دا د هغه الله ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی چې د لاندې صفاتو درلودونکی دی:

الف- الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، چې هیڅوک او هیڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی چې د اجراء مخه یې بنده کړي.

ب- الله ﷻ د حکمت څښتن دی، چې مناسب احکام یې په مناسب وخت کښې نازل کړي دي چې ټول عالمونه ورته اړ او احتیاج دي.

۲- دا قرآن کریم -چې د عزت او حکمت ننبې نښانې پکښې د ورایه برېښي- مونږ په تاباندې په حقه نازل کړی دی، چې ته د همدې کتاب دپاره مناسب پیغمبر یې او تا پکښې هیڅ تغیر نه واقع کړی دی او نه پکښې تغیر واقع کولی شي.

۳- نو په همدې بنیاد د هر چا څخه وړاندې پخپله ته -ای پیغمبره!- الله ﷻ ته د غاړې ایښودل سوچه کړه (د خپل دین سوچه توب او خلوص ته ادامه ورکړه).

۴- په دې باندې علاوه د الله ﷻ د پلوه په ډاګه اعلان وکړه او خلک خبر کړه چې: ای خلکو! اګاه اوسئ چې خاص الله ﷻ ته مقبول دین او مقبول انقیاد سوچه دین او سوچه انقیاد دی، چې د شرک څخه بالکل پاک وي، نه پکښې عقیدوي شرک وي او نه عملي.

۵- ای پیغمبره! یقیناً کومو کسانو چې د الله ﷻ څخه پرته نور دوستان او معبودان نیولي دي د هغوی بهانه دا ده چې دغه دوستان به مو الله ﷻ ته ورنږدې کړي (او د عذاب څخه به نجات راکړي).

خو ته خلکو ته اعلان کړه چې: یقیناً الله ﷻ به د دغو مشرکینو او د موحدینو مخلصینو ترمنځ د قیامت په ورځ په هغه دین کښې په حقه فیصله وکړي په کوم کښې چې دغه دواړه ډلې نن ورځ اختلاف لري، نو مخلصین به جنت ته داخل کړي او مشرکین به په دوزخ کښې ور واچوي او معبودان (بوتان) به ورته هیڅ ګټه ونه شي رسولی.

۶- بې شکه الله ﷻ هغه چا ته هدایت نه کوي او مطلب ته یې نه رسوي کوم چې ډېر دروغژن او هم ډېر ناشکره وي، چې دروغ او ناشکري یې عادت ګرځېدلي وي او یا ورباندې عناد کلک کړي وي.

۷- ای پیغمبره! دا هم خلکو ته اعلان کړه چې: الله ﷻ به د قیامت په ورځ د موحدینو او د هغو مشرکینو ترمنځ هم ذکره شوې فیصله عملي کړي کوم چې الله ﷻ ته په ولدیت قائل او معتقد دي، حال دا چې ولدیت د الوهیت سره سل په سلو کښې مناقض دی.

۸- الله ﷻ نه ولد نیسي او نه ورته اراده کوي، که بالفرض المحال الله ﷻ ورته اراده وکړي نو ضرور به د خپل مخلوق څخه کوم یو په ولدیت سره ونیسي، چې ټول حادث دي او ازلي نه دي (د ده ﷻ څخه په غیر خو نور ټول موجودات حادث دي یو هم ازلي نه دی).

حال دا چې په ذکر شوي فرضي صورت کښې باید په ولدیت سره نیولی شوی مخلوق ازلي وي چې د ازلي جزء به وي، دا نه دی مګر تناقض دی.

۹- نو په همدې بنیاد الله ﷻ د ولدیت او نورو ټولو نواقصو څخه پاک او منزه دی چې:

الف- الله ﷻ د هر حیثه واحد دی او ولدیت د تجزیه کولو څخه نمایندګي کوي.

ب: الله ﷻ قهار دی، خپله اراده په زور تحمیلولی شي او هر شي ته موجودیت ورکولی شي، نو د ولدیت څخه بې پروا او بې نیاز دی.

توضیحات

۱_ په ﴿ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ﴾ کښې د ﴿ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ کلمات مبتدأ ده او د متعلق په اعتبار د ﴿ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ﴾ کلمات يې خبر دی، يعنې هغه کتاب (قرآن کريم) چې د ټولو عالمونو دپاره د قيامت تر ورځې پورې پند دی د الله ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی چې هم عزيز او هم حکيم دی، نو د همدې کبله په دې کتاب کښې د عزت او حکمت اثار څرګند دي چې نه يې څوک مخنيوی کولی شي، او نه پکښې څوک څه نواقص موندلی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ذکر شوی مضمون خو په ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ ﴾ بيا تکرار شوی دی، نو په دغه تکرار کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: د دواړو ايتونو په مضامينو کښې تکرار نشته ترڅو جواب ته اړتيا پېښه شي، او دا ځکه چې په اول ايت کښې د قرآن کريم عالي شان نازل شوی دی او په دوهم ايت کښې د نبي کريم ﷺ عالي شان ته اشاره شوې ده، چې همدغه کتاب په تاباندې مونږ نازل کړی دی تا د خپله خانه نه جوړ کړی دی او نه يې د جوړولو توان لرې.

يو نحوي تحليل

۳_ د ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ أَوۡلِيَآءَ ﴾ په نحوي تحليل کښې مفسرينو کرامو ډېرې وجې ليکلي دي[۱]، کوم تحليل چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی هغه په لاندې پنځو ټکو کښې توضيح کېږي:

الف: د ﴿ وَٱلَّذِينَ ﴾ موصول د خپلې صلې سره مبتدأ ده.

ب: په ﴿ مَا نَعۡبُدُهُمۡ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلۡفَىٰٓ ﴾ کښې د ﴿ زُلۡفَىٰٓ ﴾ کلمه اسم دی خو د مصدر (قُرْبَة) په ځای باندې ولاړ دی[۲]، او د ﴿ لِيُقَرِّبُونَآ ﴾ دپاره من غير اللفظ مطلق مفعول دی.

ج: دغه جمله د "يَقُولُونَ" په تقدير سره د ذکرې شوې مبتدأ خبر ده.

د: په ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ فِي مَا هُمۡ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ﴾ جمله کښې د مشرکانو د ذکرې شوې وينا او خبر رد ته اشاره شوې ده.

هـ: په ﴿ بَيۡنَهُمۡ ﴾، ﴿ هُمۡ ﴾، ﴿ يَخۡتَلِفُونَ ﴾ کښې درېواړه د جمعې ضميرونه اهل الاديان ته راجع دي په کوم باندې چې وړاندېنی کلام دلالت کوي، چې سوچه دينه او غير سوچه دينه کسان دي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۳ ص۲۳۵، اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۴۶۹

(۲) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۲۳۳، زاد المسير ج۷ ص۳

نو د پاسنیو ټکو په نظر کښې نیولو سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: هغه کسان کومو چې د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان او معبودان نیولي دي، د بهانې په توګه وایي چې: مونږ د دغو معبودانو او دوستانو عبادت د بل هیڅ غرض دپاره نه کوو مګر فقط د همدې دپاره چې مونږ الله ﷻ ته په رتبه کښې نږدې کړي نږدېکت، چې د دوزخه نجات راکړي.

خو د دغو مشرکانو بهانه واقعیت نه شي موندلی او دا څکه چې د قیامت په ورځ به یوازې الله ﷻ د ټولو اهل الادیانو ترمنځ په هغه شي کښې په حقه فیصله وکړي په کوم کښې چې دوی نن ورځ اختلاف کوي. همدغه به مشرکانو ته ورڅرګنده شي چې ذکره شوې بهانه او وینا بالکل بې اثره ده، نو باطل معبودان نه خپل عابدین الله ﷻ ته ورنږدې کولی شي او نه ترې د دوزخ د عذاب څخه نجات ورکولی شي.

﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۖ يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ ۖ
وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ أَلَا هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفَّٰرُ ﴿٥﴾ خَلَقَكُم
مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْأَنْعَٰمِ ثَمَٰنِيَةَ أَزْوَٰجٍ ۚ يَخْلُقُكُمْ
فِى بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمْ خَلْقًا مِّنۢ بَعْدِ خَلْقٍ فِى ظُلُمَٰتٍ ثَلَٰثٍ ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ ٱلْمُلْكُ ۖ
لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾ إِن تَكْفُرُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ عَنكُمْ ۖ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ
ٱلْكُفْرَ ۖ وَإِن تَشْكُرُوا۟ يَرْضَهُ لَكُمْ ۗ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ
فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۚ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿٧﴾ ﴾

[۵] الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه پیدا کړي دي (عبث نه دي، او هم) شپه په ورځې باندې ورځرخوي او ورځ په شپې باندې ورځرخوي (یوه په بلې کښې ننباسي)، او هم یې لمر او سپوږمۍ (د خلکو دپاره) مسخر کړي دي، چې هر یو تر ټاکلي نېټې پورې روان دي (خپله دوره په مستمره توګه پوره کوي).
(ای خلکو!) اګاه اوسئ چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر بښونکی دی.

[۶] الله ﷻ تاسو د یوه نفس (آدم ﷺ) څخه پیدا کړي یاست، بیا یې د همدغه یوه نفس څخه د ده جوړه (حواء رضي الله عنها) هم ګرځولې (پیدا کړې) ده.
او تاسو ته یې د څارویو څخه (لکه اوښان، غوایان، ګډې او اوزې) اته جوړې (نر او ښځه) نازل کړي (پیدا کړي) دي.
الله ﷻ تاسو د خپلو مورګانو په ګېډو کښې د یو ډول پیدایښت څخه وروسته په بل ډول پیدایښت

سره په درېو تیارو کښې پیدا کوي (چې د ګېډې، رحم او د پېروانو د تیارو څخه عبارت دي)
(ای خلکو!) دغه الله ﷻ ستاسو پالونکی دی (او) همده ﷻ ته واکداري (مختصه) ده، (په حقه معبود نه دی مګر همدی ﷻ دی، نو تاسو کومې خواته اړولی کېږئ (چې د غیر الله ﷻ عبادت کوئ).
[۷] (ای خلکو!) که تاسو ناشکري (کفر) غوره کړئ نو (دا تاسو ته ضرر دی څکه چې) یقینًا الله ﷻ ستاسو (د عبادت) څخه بې پروا (او بې نیاز) دی، او د خپلو بندګانو دپاره کفر نه خوښوي (که څه هم اراده یې پکښې شته).
او که تاسو شکرګزاري وکړئ (او د کفر څخه ځانونه بچ وساتئ) نو الله ﷻ دا (شکرګزاري د خپل ځان دپاره نه بلکې) ستاسو دپاره خوښوي.
او هیڅ بار اوچتوونکی نفس د بل نفس بار نه اوچتوي (د هر چا ګناه په خپله غاړه ده.
ای خلکو!) بیا (د مرګ څخه وروسته) ستاسو ورتاوېدل (فقط) خپل رب ﷻ ته دي نو په هغو اعمالو باندې به مو خبر کړي کوم چې تاسو یاست چې کوئ یې (نتائج به یې درڅرګند کړي).
یقینًا ستاسو رب ﷻ په داسې حالاتو هم پوه دی چې د سینو خاوندان دي (او ستاسو په زړونو کښې پټ دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې په توحیدي عقیدې باندې توصیه شوې وه او شرکي عقیده رده شوې وه، په دې ایتونو کښې په همدغو مطالبو باندې څه دلایل نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د الله ﷻ د وحدانیت په ارتباط په خپل اُمت باندې څه دلایل قرائت کړه ترڅو توحیدي عقیده خپله کړي او د کفري او شرکي عقیدې څخه لاس واخلي:
۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اسمانونه او ځمکې یې په حقه سره پیدا کړي دي چې هیڅا ورسره پکښې اشتراک نه دی کړی او نه یې پکښې کولی شو.
۲ـ په پیدا کولو باندې علاوه د اسمانونو او ځمکو په روزمره کیفیاتو کښې یې هم هیچا ته برخه نه ده ورکړې او فقط د همده ﷻ په اراده باندې څرخېږي او بس. مثلاً:
الف: شپه په ورځې باندې ورتاوه وي، چې رڼا ترې پورته کوي او توره تیاره ورباندې ورخوروي.
ب: بالعکس ورځ په شپه باندې ورتاوه وي، چې د تیارې په عوض رڼا ته وده ورکوي.
ج: الله ﷻ لمر او سپوږمۍ د مخلوقاتو دپاره مسخر کړي دي چې د همدوی په ګټه په مستمره توګه راځېږي او پرېوځي.
د: دغو دواړو ته یې په دورو کښې نېټې ټاکلي دي چې د ټاکلو شوو نېټو څخه بالکل تخلف نه کوي، او همدارنګه الله ﷻ د دواړو دپاره نهایي وخت هم ټاکلی دی چې د هغه په رسېدلو سره به دواړه د حرکته لوېږي.

ای خلکو! اګاه اوسئ چې الله ﷻ د ټولګي ارادې خاوند دی، د ده ﷻ په روزمره اجراآتو کښې هېڅوک ګوتې نه شي وهلی.

خو د دې سره سره بښونکی هم دی که مشرکان د خپلو کفرياتو او شرکياتو څخه توبه تائب شي نو په تېرو شوو جنايتونو باندې به سزا ورنه کړي.

۳ـ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې يو نفس (آدم ﷺ) يې د خاورو څخه پيدا کړی دی او بيا يې د همدغه يو نفس څخه تاسو ټول پيدا کړي یاست. او ځمکه يې درباندې آباده کړې ده او هرې ځنډې ته يې ورخواره کړي یاست.

البته چې ستاسو پيدا کول د هغه وخت څخه وروسته صورت ونيوه چې د همغه يو نفس څخه يې هغه ته جوړه هم پيدا کړه چې ستاسو د مور (حوا رضي الله عنها) څخه عبارت ده.

۴ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو د ګټو او استفادو دپاره يې نور ساکښان خلق کړي دي او خاصتاً اته ډوله څاروي يې درته پيدا کړي دي چې هغه د اوښانو، غوايانو، ګډو او اوزو څخه عبارت دي، چې هره يوه جوړه د نر او ښځې څخه جوړښت مومي چې اته نوعې ترې جوړېږي.

۵ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو په مسترهٔ توګه د مورګانو په ګېډو کښې په مراحلو سره پيدا کوي او د يوې مرحلې څخه مو بلې مرحلې ته ورانتقالوي.

دغه مرحلوي پيدايښت په درېوو تيارو (خايونو) کښې صورت نيسي، چې د ميندو ګېډې، رحمونه او پيرواتونه دي.

۶ـ ای بنیادمانو! تاسو خپل رب ﷻ وپېژنئ، دغه الله ﷻ (چې ذکر شوي کارونه کوي او هېڅوک ورسره پکښې اشتراک نه شي درلودلی) ستاسو رب ﷻ دی چې ټول واک او اختيار همده ﷻ پورې اختصاص لري.

همدغه الله ﷻ د عبادت مستحق دی، بلکې په حقه معبود نه دی مګر همدی ﷻ دی او بس، نو تاسو کوم طرف ته اړولی کېږئ چې ذکر شوو اعجازي کارونو ته نه ګورئ او بوتانو مو په الوهيت سره نيولي دي، حال دا چې د هر حيثه ناتوانه دي.

۷ـ ای بنیادمانو! الله ﷻ ستاسو عبادت ته څه اړتيا نه لري.

الف- نو که تاسو ټول کفر غوره کړئ فقط خپلو ځانونو ته به ضرر ورسوئ، الله ﷻ ستاسو څخه بې پروا او بې نياز دی، خو د دې سره سره د خپلو بندګانو دپاره کفر نه خوښوي چې عاقبت يې ابدي دوزخ دی.

ب- او که تاسو شکرګزاري وکړئ او خپل رب ﷻ وپېژنئ چې هېڅوک او هېڅ شی ورسره په عبادت کښې برخوال نه دئ، نو دا شکرګزاري ستاسو دپاره ستاسو رب ﷻ خوښوي او رضامندي يې درباندې حاصلېږي چې عاقبت يې ابدي جنت دی.

۸ـ ای بنیادمانو! تاسو لاندې ارشادات هم په اذهانو کښې وساتئ:

الف- د الله ﷻ په نزد هېڅ بار اوچتوونکی نفس د خپل بېټې څخه پرته د بل چا بېټې نه اوچتوي،

د هر چا گناه په خپله غاړه ده، نو که تاسو ته څوک د گناهونو د اوچتولو وعده درکړي، هغه دروغ وايي، چې ورباندې ونه غولېږئ.

ب: د دغه دنیاوي ژوند څخه وروسته ستاسو رجوع خپل رب ﷻ ته حتمي ده چې په دغه وخت کښې به مو هرومرو په هغو ټولو کړو وړو باندې خبر کړي کوم چې تاسو په دنیا کښې لگیا یاست چې کوئ یې او بیا یې هېروئ.

ج: په دې باندې علاوه الله ﷻ په هغو حالاتو باندې هم پوه دی کوم چې ستاسو زړونو او سینو سره ارتباط لري، نو د قیامت په ورځ به مو په دغو قلبي حالاتو باندې هم خبر کړي چې ستا دا عقیده وه او تا په دنیا کښې دا عقیده خپله کړې وه.

توضیحات

۱ـ په ﴿يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ﴾ کښې د "يُكَوِّرُ، يُكَوِّرُ" دواړه کلمې د "تَكْوِيْر" څخه اشتقاقي شوې دي، "تَكْوِيْر" د تاوولو معنی ورکوي لکه د پگړۍ ولونه چې یو په بل تاوو کېږي[1]، خو په دې مقام کښې لاندې معناوې درلودلی شي:

الف: الله ﷻ په مستمره توگه شپه او ورځ یو د بل په تعقیب داسې چورلوي چې نه دواړه سره اجتماع موندلی شي او نه د دواړو ترمنځ فاصله صورت نیسي.

همدې معنی ته الله ﷻ په بل ایت کښې اشاره کړې ده چې: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ خِلْفَةً﴾ [الفرقان: ۶۲] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې شپه او ورځ یې یوه د بلې خلیفه او نائبه گرځولې ده چې یوه د بلې ځای نیسي او یوه د بلې په تعقیب چورلېږي.

ب: الله ﷻ شپه په ورځ باندې ورتاووي، چې د ورځې ځینې برخې په شپه کښې ننباسي او بالعکس د شپې ځینې برخې د ورځې برخې گرځوي او په ورځ کښې یې رانغاړي.

همدا مضمون د یو تفسیر په بنیاد په دې ایت کښې په نظر کښې نیولی شوی دی چې: ﴿تُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَتُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ﴾ [آل عمران: ۲۷] یعنې ای الله! ته شپه په ورځ کښې ننباسې او ورځ په شپه کښې ننباسې (یوه د بلې په برخو باندې اوړدوې).

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: د ﴿ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ جمله د ﴿خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ﴾ په جمله باندې عطفه ده، خو د ﴿ثُمَّ﴾ د توري څخه څرگندېږي چې د بنیادمانو پیدایښت د خپلې مور (حواء رضی الله عنها) څخه وړاندې صورت نیولی دی، حال دا چې دا معنی د واقع مخالفه ده، لکه چې پوره بیان یې د [البقرة: ۳۵] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

---

(۱) مفردات الراغب، ص: ۴۴

مونږ وایو چې: د دغه سوال دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه لیکلي دي[۱]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ ﴾ څخه د عالم الذر پیدا کول مطلب دي چې د حواء رضي الله عنها د پیداینښت څخه وړاندې یې صورت نیولی وه[۲]، د عالم الذر د پیداکولو مفصل بیان د [الأعراف: ۱۷۲] ایت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ب: د ﴿ ثُمَّ ﴾ توری دلته د زماني تاخیر دپاره نه دی[۳] ترڅو اعتراض وارد شي بلکې د ذکري تاخیر دپاره دی، لکه چې یو نظیر یې په [البقرة: ۲۹] ایت کښې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ. یعنې الله ﷻ تاسو د یوه نفس څخه پیدا کړي یاست بیا لا دا خبره هم په یاد کښې وساتئ چې الله ﷻ د همدغه یوه نفس جوړه د همده څخه پیدا کړې ده.

یادونې

۳ــ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب په یاد وساتل شي:

الف: په ﴿ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلۡأَنۡعَٰمِ ثَمَٰنِيَةَ أَزۡوَٰجٖ ﴾ کښې د ﴿ ثَمَٰنِيَةَ أَزۡوَٰجٖ ﴾ کلمه په [الأنعام: ۱۴۳] ایت کښې واضحه شوې ده ــ والحمد لله ﷻ ــ، چې دلته لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

ب: په ﴿ خَلۡقٗا مِّنۢ بَعۡدِ خَلۡقٖ ﴾ کښې د بنیادم د پیداینښت مراحلو ته اشاره ده چې د الله ﷻ په توفیق د [الحج: ۵] ایت لاندې یې شرحه تېره شوې ده، او د المؤمنون د سورت تقریباً په اولنیو ایتونو کښې هم ورته اشاره شوې ده، هیله ده چې د زیات تفصیل دپاره همهلته مراجعه وکړی شي.

ج: دا د یو پلوه، او د بله پلوه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په ﴿ فِي ظُلُمَٰتٖ ثَلَٰثٖ ﴾ کښې د ﴿ ظُلُمَٰتٖ ثَلَٰثٖ ﴾ کلمات داسې تفسیر کړي دي چې: درې تیارې د مور د ګېډې او د مور د رحم او هم د پیروان څخه عبارت دي[۴]، چې جنین پکښې رانغښتی وي او د الله ﷻ څخه په غیر پکښې هیڅوک تصرف نه شي کولی.

د اهل السنت والجماعت عقیده

۴ــ په ﴿ وَلَا يَرۡضَىٰ لِعِبَادِهِ ٱلۡكُفۡرَ ﴾ کښې د اهل السنت والجماعت عقیده منعکسه شوې ده[۵]، هغه دا چې:

الف: لکه څنګه چې نیک کارونه د الله ﷻ په اراده موجودېږي همدارنګه د بدو کارونو ــ لکه ظلم او کفر ــ موجودیت هم د همده ﷻ په اراده صورت نیسي.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۴۷۴؛ روح المعاني ج۲۳ ص۲۴۰

(۲) تفسیر الطبري ج۲۳ ص۱۹۴

(۳) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۱۴

(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۴۶؛ الدر المنثور ج۷ ص۲۱۲

(۵) شرح العقائد ج۲ ص۱۴۵؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۷۲؛ تفسیر المظهري ج۷ ص۱۹۸

همدې مطلب ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې ﴿ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُۥ يَجْعَلْ صَدْرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجًا ﴾ [الأنعام ۱۲۵] یعنې او هر چاته چې الله ﷻ د گمراه کولو اراده وکړي نو د هغه سینه تنگه وگرځوي (ډیره تنگه (مسلماني ورته سخته ښي).

ب: الله ﷻ بدو کارونو ته په خپلې ارادې سره موجودیت ورکوي خو وریاندې خوښ نه دی، د همدې کبله ترې منعه کوي. او ناخوښي یې د دې کبله نه ده چې ده ﷻ ته څه نقصان دی بلکې د دې کبله ده چې بد کارونه د ده ﷻ بندگانو ته په ضرر تمامیږي.

ج: اما نیک کارونه یې خوښیږي هم، د همدې کبله وریاندې امر کوي، خو د خپل اقدس ذات دپاره نه، بلکې د خپلو بندگانو دپاره چې همدوی ترې گټه پورته کوي.

د: نو په همدې بنیاد رضامندي د ارادې څخه مغایره ده او ورسره مرادفه نه ده. لکه څنگه چې أهل الاعتزال خیال کوي.

لنډه دا چې په اراده باندې د یوه کار کول توقف لري چې بایده ترې وړاندې وي، او رضامندي د کار د کولو په تعقیب صورت نیسي[۱]

ه: په همدې موضوع کښې د [الأنعام ۱۴۸] ایت لاندې څه نور تفصیل هم تېر شوی دی وللحمد لله ﷻ والمنة والشکر، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُۥ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُۥ نِعْمَةً مِّنْهُ نَسِىَ مَا كَانَ يَدْعُوٓا۟ إِلَيْهِ مِن قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَندَادًا لِّيُضِلَّ عَن سَبِيلِهِۦ ۚ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا ۖ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَٰبِ ٱلنَّارِ ﴿٨﴾ أَمَّنْ هُوَ قَٰنِتٌ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ سَاجِدًا وَقَآئِمًا يَحْذَرُ ٱلْءَاخِرَةَ وَيَرْجُوا۟ رَحْمَةَ رَبِّهِۦ ۗ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى ٱلَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۗ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٩﴾ ﴾

[۸] او کله چې (کافر) انسان ته څه ډول ضرر ورسیږي نو خپل (حقیقي) رب ﷻ په داسې حال کښې بلي چې ورته رجوع کوونکی (او زاری کوونکی) وي.

بیا چې کله ورته خپل رب ﷻ د خپله جانبه نعمت ورکړي نو (سمدستي) خپل هغه حال هېر کړي کوم ته به یې چې وړاندې (د خپل رب ﷻ په حضور کښې) بلنه کوله (او سوالونه به یې کول)، او (په دې باندې علاوه) الله ﷻ ته د دې دپاره سیالان (او شریکان) گرځوي چې (نور خلک هم د خپل خان په شان) یې لارې کړي.

(ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې په خپل کفر سره لږ وخت (په دنیا کښې) گټه واخله (او په آخرت کښې) یقیناً ته د اور (دوزخ) د (دائمي) ملگرو څخه یې.

---

(۱) البحر الوجیز ج۴ ص۴۴

[۹] (ایا دغه ذکر شوی کافر بهتر دی او) که هغه څوک (بهتر دی) کوم چې د شپې په برخو کښې په داسې حال اطاعت کوونکی وي چې سجده کوونکی او درېدونکی (لمونځ کوونکی هم) وي، (او په همدغه حال کښې) د وروستنۍ ورځې (د عذاب) څخه ډارېږي او (په هر حال) د خپل رب ﷻ د رحمت اُمید کوي (ورته په تمه وي).

(ای پیغمبره! خلکو ته) ووایه چې: ایا هغه کسان کوم چې پوهېږي او هغه کسان کوم چې نه پوهېږي سره یو برابر دي؟ (هیڅکله نه).

یقیناً د سوچه عقلونو خاوندان (د الله ﷻ د ارشاداتو څخه) پند اخلي (او بس).

ارتباط او توضیحات

۱ــ په وړاندېنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د وحدانیت دلایل او د همده ﷻ د کامل قدرت څه مثالونه نازل شوي وه، په دې ایتونو کښې د دلایلو په وړاندې د انسان عکس العمل بیان شوی دی او هم یې د عکس العمل نتیجې ته اشاره کېږي. هغه دا چې:

الف: کله چې یوه کافر ناشکره انسان ته څه مصیبت او مشقت ورسېږي نو سمدستي خپل باطل معبودان هېروي او یوازې خپل حقیقي رب ﷻ ته په داسې حال کښې سوالونه کوي چې په ډېر اخلاص سره ورته رجوع کوونکی وي، ته به وایې چې هیڅکله یې د بوتانو عبادت نه دی کړی.

ب: بیا چې کله ورته خپل رب ﷻ په خپل فضل سره نعمت ورکړي او د مصیبت په عوض ورته عافیت په نصیب کړي نو سمدستي خپل پخوانی حال هیروي چې خپل حقیقي رب ﷻ ته به یې سوالونه کول او عافیت به یې ترې غوښت. په دغه وخت کښې خپل ځان داسې بې پروا نیسي لکه چې هیڅکله یې خپل رب ﷻ ته سوال نه وي کړی او په هیڅ شي کښې ورته نه وي اړ شوی.

ج: په دغه وخت کښې یوازې په هېرولو اکتفاء نه کوي بلکې د خپل رب ﷻ سره په عبادت کښې شریکان او سیالان هم دروي، ترڅو وړاندې د خپل ځان په څېر نور جهال هم بې لارې کړي.

د: ای پیغمبره! ذکر شوی کافر انسان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

ای ناشکره! د څه لنډ او لږ وخت دپاره په خپل کفر او کفریاتو باندې مزې او چړچې وکړه کوم چې ستا د ژوند دپاره ټاکلې شوې دي، خو په دې پوه شه چې ته به د دغه لږ وخت د پوره کولو څخه وروسته د اور او دوزخ د اندېوالانو څخه وګرځې چې هیڅکله به دې ورسره اندېوالي قطعه نه شي.

یو نحوي تحلیل

۲ــ په ﴿أَمَّنْ هُوَ قَـٰنِتٌ﴾ الآیة کښې لاندې تحلیلونه په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: دلته یوه متعادله جمله مقدره ده[۱]، چې مونږ ترې په "أَهَـٰذَا ٱلْكَافِرُ خَيْرٌ" سره تعبیر کوو.

ب: د دغې جملې په تقدیر باندې لاندې دوه دلیلونه دلالت کوي:

(۱) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۶۸؛ الدر المنثور ج۷ ص۷۳

اول: وراندېنی کلام ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَـٰنَ ضُرٌّ ﴾ الآية.

دوهم: وروستنی کلام ﴿ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى ٱلَّذِينَ يَعْلَمُونَ ﴾ الآية.

ج: د ﴿ أَمَّنْ ﴾ کلمه په اصل کښې "اَمْ مَنْ" وه چې د استفهامي "اَم" د "م" توری د موصولي "مَنْ" د "م" په توري کښې ادغام شوی دی.

د: موصولي "مَنْ" د خپلې صلې په ملحوظ مبتدا ده او د "خَيْر" مقدره کلمه يې خبر دی.

نو د ذکر شوو تحليلونو په نظر کښې نيولو سره يې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: ای پيغمبره! ايا دغه کافر -چې وړاندې يې حال ذکر شو- بهتر دی او که هغه څوک چې لاندې صفات ولري؟:

اول: چې د شپې په برخو کښې خپل رب ﷻ ته په عبادت مشغول وي او د قيام او سجدې په حالونو کښې ورته اطاعت کوي (او شپه په لمونځونو سبا کوي).

دوهم: چې عقيده يې د دنياوي نعمتونو په موجوديت او زوال پورې موقوفه نه وي بلکې د مشقت او خوشالۍ په دواړو حالونو کښې د وروستنۍ ورځې د محاسبې څخه دارېږي.

دريم: همدارنګه په هر حال د خپل رب ﷻ د رحمت اُميد کوي او ورته په تمه وي.

څوک قانت جوړېدلی شي؟

۳ـ په ياد ولرئ چې نبي کريم ﷺ د ذکر شوي ايت په ارتباط د ﴿ قَـٰنِتٌ ﴾ د کلمې دپاره په يوه حديث کښې هغه څوک هم مصداق ګرځولی دی چې په يوه شپه کښې د قرآن کريم سل ايتونه په لمانځه کښې قرائت کړي. هغه دا چې:

«مَنْ قَرَأَ بِمِائَةِ آيَةٍ فِي لَيْلَةٍ كُتِبَ لَهُ قُنُوتُ لَيْلَةٍ»[1] يعنې هغه څو چې په يوه شپه کښې سل ايتونه قرائت کړي نو هغه ته به د يوې شپې قنوت وليکل شي (او د همدغې شپې دپاره به ورباندې قانت صادق شي).

﴿ قُلْ يَـٰعِبَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ٱتَّقُوا رَبَّكُمْ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِى هَـٰذِهِ ٱلدُّنْيَا حَسَنَةٌ ۗ وَأَرْضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةٌ ۗ إِنَّمَا يُوَفَّى ٱلصَّـٰبِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾ قُلْ إِنِّىٓ أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ ٱللَّهَ مُخْلِصًا لَّهُ ٱلدِّينَ ﴿١١﴾ وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿١٢﴾ قُلْ إِنِّىٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ ٱللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَّهُۥ دِينِى ﴿١٤﴾ فَٱعْبُدُوا مَا شِئْتُم مِّن دُونِهِۦ ۗ قُلْ إِنَّ ٱلْخَـٰسِرِينَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓا أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ۗ أَلَا ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْخُسْرَانُ

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۳۷

﴿ ٱلْمُبِينُ ﴿١٥﴾ لَهُم مِّن فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِّنَ ٱلنَّارِ وَمِن تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ۚ ذَٰلِكَ يُخَوِّفُ ٱللَّهُ بِهِۦ عِبَادَهُۥ ۚ
يَٰعِبَادِ فَٱتَّقُونِ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِينَ ٱجْتَنَبُوا۟ ٱلطَّٰغُوتَ أَن يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ ۚ
فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ ٱلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَىٰهُمُ ٱللَّهُ ۖ
وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمْ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٨﴾ ﴾

[۱۰] (ای پیغمبره! زما د پلوه) ووایه چې: ای زما هغو بندګانو کومو چې ایمان راوړی دی تاسو د خپل رب ﷻ (د عذاب) څخه وډار شئ (او نعمتونو ته یې په تمه شئ او دا خکه چې:)

خاص هغو کسانو ته چې په دغې نژدې حقیرې دنیا کښې یې نیکی کړې دي (په دنیا او آخرت کښې) نیکی دي.

او د الله ﷻ ځمکه پراخه ده (که په یوه خای کښې تقوی نه شئ کولی بل خای ته هجرت وکړئ).

یقیناً (په هجرت او نورو مشقتونو باندې) صبر کوونکو ته (د الله ﷻ دپلوه) بې حسابه اجرونه ورکولی کېږي.

[۱۱] (دا هم ورته) ووایه چې: یقیناً ماته امر کړی شوی دی چې په داسې حال کښې یوازې د الله ﷻ عبادت وکړم چې د خپل انقیاد (بندګی) ورته سوچه جوړونکی یم.

[۱۲] او ماته امر کړی شوی دی چې: زه د (ټولو) غاړې اینښودونکو لومړی غاړه اینښودونکی شم.

[۱۳] (ورته) ووایه چې: یقیناً که زه (بالفرض المحال) د خپل رب ﷻ څخه عصیان وکړم، نو د لويې ورځې (قیامت) د عذابه دارېږم.

[۱۴] (ورته) ووایه چې: زه خاص الله ﷻ ته په داسې حال عبادت کوم چې د خپل دین (انقیاد) لره ورته سوچه جوړوونکی یم.

[۱۵] نو (چې تاسو زما دعوت نه قبلوئ) د الله ﷻ څخه په غیر د هغه شي عبادت وکړئ کوم چې ستاسو خوښ وي (نتیجه به یې وګورئ).

(ورته) ووایه چې: یقیناً (کامل) زیانکاران هغه کسان دي چې خپل خانونه او خپل اهل (پیروان) یې د قیامت په ورځ په تاوان کښې اچولي وي. اګاه اوسئ! چې: دغه (ذکر شوی زیان) همدا څرګند زیان (او تاوان) دی (چې هیڅ جبیره نه لري، او دا خکه چې:)

[۱۶] دوی لره (په دوزخ کښې) د دوی د پاسه هم د اور څخه سوري دي او د لاندې څخه یې هم (د اور) سوري دي (د هرې خوا ورباندې اور احاطه کړې ده).

(ای پیغمبره!) دغه عذاب چې دی په دې سره الله ﷻ خپل بندګان داروي، (نو) ای زما بندګانو! زما څخه وډار شئ (او د جنایتونو څخه اجتناب وکړئ).

[۱۷] او هغه کسان کوم چې د طاغوتانو (بوتانو) څخه خان په څنګ کوي چې عبادت یې وکړي

او الله ﷻ ته رجوع کوي د همدوی دپاره (په جنتونو سره) زیری دی.

نو (ای پیغمبره!) زما بندگانو ته زیری ورکړه.

[۱۸] (البته) هغو بندگانو ته کوم چې خبره (قرآن کریم) اوري، نو د ډېرې ښې خبرې یې پیروي کوي (چې تولې ښې خبرې دي)

دغه (چې وړاندې ذکر شوه) هغه کسان دي کومو ته چې الله ﷻ هدایت کړی دی (مطلب ته یې رسولي دي) او دغه کسان چې دي همدوی د سوچه عقلونو خاوندان دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې تمام شوی وه چې پوه کسان هوښیاران دي، چې د خپلو عقلونو په ذریعه د دلایلو څخه پند اخلي، خو ناپوه کسان دا کار نه کوي چې د همدې کبله د جهالت په خوب ویده پراته دي.

په دې ایتونو کښې د ترغیب او ترهیب په شمول څو نصائحو ته اشاره کېږي ترڅو غافلان د غفلت د خوبه راویښ شي او د خپلو عقلونو څخه د خپلو خانونو په گټه استفاده وکړي، نو حاصل یې داسې راخېژي:

ای پیغمبره! د نصائحو په لړ کښې دا مطالب قرائت کړه:

۱_ زما د پلوه زما بندگانو ته ووایه چې:

الف: ای زما هغو بندگانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ، او په ډېر اخلاص خپله توحیدي عقیده کلکه وساتئ، او خپلو نیکو اعمالو ته ادامه ورکړئ، او دا خکه چې:

ب: ستاسو د رب ﷻ په نزد د هغو کسانو دپاره کوم چې په دې دنیا کښې عقیدةً او عملاً نیکي کوي، په دنیا او آخرت کښې ښه ښایسته او لوړه رتبه او عوضونه دي، تاسو زیار وباسئ چې دغه دنیاوي او أخروي عوضونه درڅخه فوت نه شي.

ج: ای زما بندگانو! که تاسو د معاندینو جاهلانو د فشار لاندې واقع شوئ چې خپله عملي تقوی مو نه شوه پیاده کولی او عقیدوي تقوی مو نه شوه څرگندولی، نو د خپل استوگنځای څخه بل وطن ته هجرت وکړئ، او د هغوی د فشار څخه خانونه خلاص کړئ، د الله ﷻ خمکه خو پراخه ده، او د ده ﷻ بندگي د خمکې په یوه گوټ پورې خانگړې نه ده، تاسو چې هر ځای ته لاړ شئ هغه د الله ﷻ په واکداري کښې شامل دی.

د: څه لرې نه ده چې تاسو ته په هجرت کښې مشقتونه او زحمتونه ورسېږي، خو تاسو ورباندې صبر وکړئ. خکه چې یقیناً د الله ﷻ د پلوه صبر کوونکو ته د دوی أجرونه په دنیا او آخرت کښې بې حسابه ورکولی کېږي چې د بندگانو علم ورباندې احاطه نه شي کولی.

نو تاسو هیله وکړئ چې په دنیا کښې د نعمتونو هغه پراخي درکړي د کومې به چې تاسو گومان

هم نه کوئ او په کومې باندې به چې ستاسو دښمنان د سخت خفګان سره مخامخ شي.

۲_ ای پیغمبره! د دې دپاره چې ستا اُمت په تا پسې اقتداء وکړي، یو ځل بیا ورته خپله تګلاره بیان کړه:

الف: ورته ووایه چې: زه د الله ﷻ د پلوه مامور کړی شوی یم چې په اخلاص سره ورته عبادت وکړم او خپل انقیاد ورته د عقیدوي او عملي شرکونو څخه بچ وساتم.

ب: زه په دې مامور یم چې په ټولو غاړې اېښودونکو کښې اول نمره جوړ شم، یا په بل عبارت: که بالفرض هیڅوک الله ﷻ ته غاړه کښېنږدي هم زه به ورته غاړه اېښودونکی یم.

ج: ای زما اُمته! یقینًا زه هم د لوېې ورځې (قیامت) د عذابه ډارېږم که بالفرض زه د خپل رب ﷻ عصیان وکړم، نو تاسو هم ترې وډار شئ چې شرکي عقیده هیچا ته نه عفوه کېږي.

د: نو په همدې بنیاد ورته ووایه چې: ای زما امته! زما دریغ خو دا دی چې زه خاص د الله ﷻ عبادت په داسې حال کوم چې خپل دین او عقیده مې ورته سوچه ګرځولې ده او په هیڅ ډول سره شرک پکښې نشته.

هـ: دا زما دریغ دی نو تاسو ته دعوت درکوم چې په ما پسې اقتداء وکړئ او د شرکیاتو څخه خانونه بچ وساتئ او یا ترې لاس واخلئ: که تاسو ما پسې اقتداء نه کوئ نو ستاسو خوښه چې د الله ﷻ څخه په غیر د هر شي عبادت کوئ ویې کړئ، خو د ډېر تاوان سره به مخامخ شئ.

و: ای پیغمبره! بالآخره دا هم ورته ووایه چې: یقینًا کوم کسان چې په تاوان کښې کامل دي او پوره تاوانیان دي هغوی هغه کسان دي کومو چې خپل خانونه او خپل کور کهول (خپل پیروان) ټول د قیامت په ورځ د زیان سره مخامخ کړي دي، نو په هغې ورځ کښې به یې په سر کښې روان وي. او دوزخ ته به یې ورداخل کړي.

۳_ ای پیغمبره! دغه زیان _چې انتهاء یې ابدي دوزخ دی_ څرګند زیان دی، ځکه چې په دوزخیانو باندې به د پاسه هم د اور لمبو احاطه کړې وي، او لکه غرونه غرونه به ورباندې راتاوې شوې وي او د لاندې خوا څخه به یې هم د اور لمبې وي (توشک او برستن دواړه به یې د اور څخه جوړ وي).

۴_ ای پیغمبره! دغه عذاب _چې وړاندې ورته څه اشاره وشوه_ هغه سخت عذاب دی په کوم سره چې الله ﷻ خپل بندګان ډاروي چې پکښې واقع نه شي. نو یو ځل بیا ورته زما د پلوه اُبلاغ کړه چې: ای زما بندګانو! زما څخه وډار شئ او د کفریاتو څخه خانونه بچ وساتئ او یا یې ترې بچ کړئ، چې د دوزخ څخه نجات مونده کړئ.

۵_ ای پیغمبره! بالمقابل هغو کسانو ته په جنت سره زیرې دی کوم چې لاندې صفات لري:

الف: هغه کسان کوم چې د بوتانو او سرکشانو څخه اجتناب کوي او خپل خانونه د دې څخه په څنګ ساتي چې عبادت یې وکړي.

ب: هغه کسان کوم چې په هر شي کښې الله ﷻ ته رجوع کوي، په خوشالۍ کښې يې شکرګزاري کوي او په زحمتونو او مشقتونو کښې صبر کوي او يوازې د همده ﷻ څخه عافيت غواړي.

۶ـ اې پيغمبره! زما هغو بندګانو ته زما په رضامندۍ او په جنتونو سره زېرې ورکړه کوم چې زما خبرې (قرآن کريم) د زړه په غوږونو اوري، نو سمدستي يې پيروي کوي ځکه چې زما خبرې ټولې ډېرې ښايسته او ډېرې ګټورې دي.

۷ـ اې پيغمبره! په پای کښې ابلاغ کړه چې: دغه د قرآن کريم پيروان هغه کسان دي کومو ته چې الله ﷻ هدايت کړی دی او مطلب ته يې رسولي دي، او هغه کسان دي کوم چې د سوچه عقلونو خاوندان دي او د خپلې پوهې او خپل عقل څخه ګټه پورته کوي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ په مطابق نبي کريم ﷺ مامور وه چې د خپل اُمت په ټولو مسلمانانو کښې په لاندې لحاظونو اول لمبر شي[1]:

الف: چې د هر چا څخه وړاندې په خپل نبوت باندې عقيده خپله کړي او په همدې هکله د خپل رب ﷻ امر ته غاړه کېږدي، دغه مضمون ته په [الأعراف:۱۵۸] ايت کښې اشاره شوې ده.

ب: چې په اخلاص او د ايمان په سوچه والي کښې د هر چا څخه مخکښې وي، پوره واضحه ده چې د پيغمبر ﷺ اخلاص ته د هيچا اخلاص نه شي رسېدلی.

ظل څه معنی؟

۲ـ په ﴿ لَهُم مِّن فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِّنَ ٱلنَّارِ وَمِن تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ﴾ کښې د ﴿ ظُلَلٌ ﴾، ﴿ ظُلَلٌ ﴾ دواړه کلمې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [لقمان:۳۲] ايت لاندې شرحه کړې دي، چې هره يوه د "ظُلَّة" جمعه ده او "ظُلَّة" هغه شي ته ويل کېږي کوم چې د چا په سر باندې سورې جوړوي لکه وريځ او نور.

خو په دې مقام کښې ذکر شوې دواړه کلمې د احاطې څخه کنايه دي[2] د همدې کبله په ﴿ وَمِن تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ﴾ کښې هم د ﴿ ظُلَلٌ ﴾ کلمه نازله شوې ده، حال دا چې سورې د سر دپاسه صورت نيسي نه د پښو د لاندې.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د دوزخيانو دپاره به د هره طرفه د اور احاطې وي او يوه خوا به يې هم خالي نه وي.

همدغه مضمون ته په [الأعراف:۴۱] او [العنکبوت:۵۵] ايتونو کښې په نورو کلماتو سره اشاره شوې ده.

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۲۰۱، تفسير ابن کثير ج۴ ص۴۸
(۲) روح المعاني ج۲۳ ص۲۵۱

متعدد تفسیرونه

۳_ علماوو کرامو د ﴿ ٱلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ﴾ کلمات په متعددو ډولونو سره تفسیر کړي دي[۱]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ ٱلْقَوْلَ ﴾ کلمه ټولو اقوالو ته شامله ده، برابره خبره ده چې وحې وي او که نه. او د ﴿ أَحْسَنَهُ ﴾ څخه أحسن الأقوال مطلب دي، چې قرآن کریم دی، یا مطلقې وحې ده او یا نورې د خیر خبرې دي. یعنې هغوی هر ډول خبرې اورې خو یوازې د شرعي احکامو پیروي کوي او د خير د خبرو پسې تاند وهي.

ب: د ﴿ ٱلْقَوْلَ ﴾ څخه قرآن کریم مراد دی، نو "أَحْسَنَ الْقَوْل" د هغو ایتونو څخه عبارت دی کوم چې محکمات وي، یعنې هغوی د قرآن کریم ټولو ایتونو ته غوږ ږدي خو پیروی دپاره محکمات غوره کوي او د متشابهاتو څخه ځانونه ساتي.

تبصره

۴_ زمونږ په نظر دلته لاندې ټکي په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: په ذکرو شوو دواړو تفسیرونو سره باید د "أَحْسَن" کلمه د تفضیلي معنی په لحاظ وانخستله شي. او دا ځکه چې:

ب: ترڅو د لومړي تفسیر په بنیاد ذکر شوی بشارت هغه چاته هم شامل شي کوم چې هر ډول خبرې اورې خو د شرونو څخه يې ځان ساتي او د حَسَن او احسن (ښه او ډېر ښه) دواړو پیروي کوي هسې نه چې یوازې د "احسن" په پیروی اکتفاء کوي.

ج: ترڅو د دوهم تفسیر په بنیاد اعتراض وارد نه شي، ځکه چې د قرآن کریم ټول ایتونه د متشابهاتو په شمول أحسن (ډېر ښایسته) دی، لکه چې په راتلونکي [الزمر:۲۳] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې ﴿ ٱللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ ٱلْحَدِيثِ كِتَٰبًا ﴾ الآية- هسې نه چې خینې د احسن (ډېر ښه) د درجې څخه ټيټ دي.

د: د "أَحْسَن" د کلمې (په ذکر شوي لحاظ سره) یو نظیر د "خَيْر" کلمه ده، چې بیان يې د [البقرة: ۲۷۱] ایت لاندې تېر شوي او بل نظیر يې په "الله أكبر" کښې د "أكبر" کلمه ده چې پوره بیان يې د [الأعراف:۱۴۵] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

﴿ أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ ٱلْعَذَابِ أَفَأَنتَ تُنقِذُ مَن فِي ٱلنَّارِ ۝١٩ لَٰكِنِ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِّن فَوْقِهَا غُرَفٌ مَّبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَعْدَ ٱللَّهِ لَا يُخْلِفُ ٱللَّهُ ٱلْمِيعَادَ

10
32

(۱) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۲۴۴؛ تفسير البغوي ج۴ ص۷۵؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۷۳

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِۦ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُۥ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَىٰهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ حُطَٰمًا ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢١﴾ أَفَمَن شَرَحَ ٱللَّهُ صَدْرَهُۥ لِلْإِسْلَٰمِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِۦ ۚ فَوَيْلٌ لِّلْقَٰسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ ٱللَّهِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٢٢﴾﴾

[۱۹] (ای پیغمبره!) نو ایا هغه څوک چې د الله ﷻ د عذاب خبره ورباندې ثابته شوې وي (چې ضرور به معذبیږي. ته هغه ته هدایت کولی شې)؟. ایا نو ته هغه څوک خلاصولی شې کوم چې (د الله ﷻ د ازلي علم مطابق) په اور کښې وي؟

[۲۰] مګر هغه کسان کوم چې د خپل رب ﷻ څخه ډاریږي، خاص همدوی ته داسې ماڼۍ دي چې د پاسه یې نورې ماڼۍ دي (دا لوړې ماڼۍ لا پخوا) جوړې کړی شوې دي، چې لاندې ترې (څلور) ویالې بهیږي. (الله ﷻ وعده کړې ده) د الله ﷻ وعده کول، الله ﷻ په وعده کښې خلف (بې لوظي) نه کوي.

[۲۱] ایا ته نه ګورې چې یقیناً الله ﷻ د اسمان څخه اوبه رالیږلې کوي، نو په ځمکه کښې موجودو چینو کښې یې ننباسي، بیا په دې اوبو سره (د ځمکې څخه) په داسې حال کښې کښتونه راوباسي چې رنګونه (او ډولونه) یې مختلف وي، بیا دغه (کښتونه) وچ کلک شي چې ته یې (د شین رنګ څخه وروسته) په زیړ رنګ کښې ګورې، بیا الله ﷻ همدا (کښتونه د ډېر وچوالي د کبله میده‌میده) مات‌مات ګرځوي (چې بادونه یې یوه خوا او بله خوا الوزوي).

یقیناً په دغې (ذکره شوې عملیه) کښې د سوچه عقلونو خاوندانو دپاره لویه پند (او عبرت) دی.

[۲۲] نو ایا هغه څوک چې سینه یې الله ﷻ د اسلام دپاره پرانستې وي (د هغه چا په شان دی چې زړه یې ډېر کلک وي)؟ نو دا (چې سینه پرانستې وي) د خپل رب ﷻ د پلوه (د هدایت) په رڼا باندې دی (په روښانه لاره روان دی).

نو د هغو کسانو دپاره هلاک (او افسوس) دی کومو چې د الله ﷻ د ذکر څخه زړونه سخت وي (ترې غافل وي)، دغه (کسان) په ښکاره ګمراهۍ کښې (واقع) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندینۍ ایتونه د ﴿أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ﴾ په کلماتو باندې ختم شوي وه، په دې ایتونو کښې د یوه پلوه په همدغو کلماتو باندې یوه تبصره نازله شوې ده او د بله پلوه پکښې نبي کریم ﷺ ته د جهالو په کرنلاره تسلي ورکړه شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د عاقلانو او بې عقلانو په حالاتو باندې لاندې تبصره قرائت کړه:

۱ـ بې عقلان او جهال (کفار) د هوښيارانو د حالاتو سره متناقض حالات لري هغه دا چې:
الف: کفار (چې خپل عقلونه په کار نه اچوي) د هوښيارانو غوندې نه دي بلکې دوی خېرې اوري خو د خير څنډه يې نه خوښوي بلکې شر پسې تاند وهي.
ب: د همدې کبله هغوی په لوی لاس خپل ځانونه په اور کښې اچوي او د الله ﷻ د تعذيب خبره ورباندې په اثبات رسوي.
ج: ای پيغمبره! ته د جهالو په ايمان نه راوړلو باندې ډېر مه غمژن کېږه، او دا خکه چې: ايا ته هغه چا ته د اور څخه نجات ورکولی شې کوم چې په خپل کفر باندې کلک وي او د الله ﷻ د تعذيب خبره ورباندې ثابته شوې وي؟
۲ـ ای پيغمبره! که څه هم ستا دعوت او ارشادات جهالو او عنادي کفارو ته څه ګټه نه رسوي مګر هغو کسانو ته ګټه رسوي کوم چې د خپل رب ﷻ څخه ډارېږي او خپل عقلونه په کار اچوي. نو:
الف: همدغو هوښيارانو ته د خپل رب ﷻ په نزد په جنت کښې داسې ماڼۍ تيارې شوې دي چې د هغو د پاسه به نورې ماڼۍ وي، او چت په چت به اوچتې شوې وي.
ب: دغه ماڼۍ به د هغوی د ورتګ څخه لا وړاندې جوړې کړی شوې وي او د سرو زرو او سپينو زرو خښتې به پکښې کارولی شوې وي.
ج: ذکر شوې ماڼۍ به د دنيا د ماڼيو په شان نه وي چې يوازې په لاندېنې چت کښې يې اوبه بهېږي، بلکې د هغو ماڼيو په هر يو چت کښې به څلور ډوله ويالې رواني وي، چې د شودو، شاتو، اوبو او شرابو د ويالو څخه عبارت دي.
د: دغه وعده د بل چا وعده نه ده بلکې د الله ﷻ وعده ده، او يقيناً الله ﷻ هيڅکله به خپله وعده کښې خلاف نه کوي چې وعده کړی شوی شی ورنه کړي، نو د الله ﷻ څخه زيات هيڅوک په خپل لوظ باندې کلک نه دی.
۳ـ ای پيغمبره! هوښياران خکه په حقيرې دنيا باندې زړه نه تړي چې دلته هر شی د زوال سره مخامخ کېدونکی دی، ايا ته نه ګورې چې:
الف: يقيناً الله ﷻ د اسمانه اوبه (باران) را اوروي، نو دغه باراني اوبه په هغو چينو کښې ننباسي کومې چې د ځمکې په داخل کښې خورې ورې دي، او ځای په ځای د سيندونو او کاريزونو او هم په نورو شکلونو کښې د ځمکې څخه راوخي او رابهېږي.
ب: په همدغه اوبو سره الله ﷻ د ځمکې څخه مختلف کښتونه او رنګارنګ نباتات راوباسي، او خکه ورباندې سنګاروي.
ج: څه وخت وروسته همدغه کښتونه او نباتات مراوي کېږي او وچېږي چې تاته ـ بلکې هر چا ته ـ زېړ رنګې په نظر درځي چې تازګي يې د منځه تللې وي.
د: بيا الله ﷻ همدغه زېړ رنګې او وچ شوي نباتات ميده-ميده ګرځوي چې د خپله ځايه يې

بادونه یو پلو او بل پلو ته الوزوي او د ځمکې مخ ترې خالي کوي، ته به وایې چې دلته به هیڅ نبات موجودیت نه وی درلودلی.

هـ: یقیناً د نباتاتو په ابتداء او انتهاء کښې د هوښیارانو دپاره ډېر لوی پند او د عبرت درس نغښتی دی، د همدې کبله دوی په دنیا زړونه نه تړي او په هر شي کښې اصلي هدف آخرت ګرځوي چې دائمي دی او زوال نه لري.

۴ـ ای پیغمبره! د ذکر شوي بیان په ملحوظ ایا هوښیاران او غیر هوښیاران (جهال) یو برابر دي؟. پوره څرګنده ده چې جواب منفي دی نو:

الف: الله ﷻ چې د چا سینه د اسلام د قبول دپاره پراخه کړې وي هغه د خپل رب ﷻ د پلوه په لویه رڼا باندې دی او په پوره بصیرت سره په روښانه لاره باندې روان دی.

ب: او څوک چې الله ﷻ یې سینه تنګه کړې وي او د توبې توفیق یې نه وي ورکړی، د هغوی زړونه د حق د قبول څخه د ډېرې په شان کلک دي چې د توحید کلمه یې په زړونو کښې ځای نه نیسي، نو د همدې کبله هغوی ته افسوس او د دوزخ کنده ده، او همدغه کسان په څرګنده ګمراهۍ کښې دي چې د څارویو غوندې د خوراک او څښاک څخه په غیر په بل شي نه پوهېږي او بل شی نه پېژني.

توضیحات

۱ـ د ﴿أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ ٱلْعَذَابِ﴾ کښې د اعراب په لحاظ مفسرینو کرامو دوه وجې لیکلې دي[1] چې په دواړو وجو سره په مضمون باندې چندان اثر نه پرېوځي خو کومه وجه چې مونږ ته بهتره برېښېدلې ده هغه په لاندې ټکو کښې شرحه کېږي:

الف: د "ف" توري په وړاندېنې کلام باندې د تفریع دپاره دی خو څرنګه چې د استفهام همزه (ء) د صدارت غوښتونکې ده، نو صرف په تکلم کښې په "ف" باندې وړاندې ده، او په معنی کښې ترې وروسته ده[2].

ب: د "من" کلمه موصوله ده چې د خپلې صلې سره مبتدا ده، او خبر یې مقدر دی چې په "تهدي" سره ترې تعبیر کولی شو.

ج: د ﴿أَفَأَنتَ تُنقِذُ مَن فِي ٱلنَّارِ﴾ جمله د وړاندېنۍ جملې تاکید دی.

یعنې: نو د وړاندېني بیان په بنیاد تاته دا پوښتنه راجع کېږي چې: ایا ته هغه چا ته هدایت کولی شې او مطلب ته یې رسولی شې په کومو باندې چې د الله ﷻ په نزد د عذاب خبره ثابته شوې وي چې ضرور به معذبېږي؟ یا په بل عبارت: ای پیغمبره! ایا ته هغه چا ته نجات ورکولی شې کوم چې د الله ﷻ په ازلي علم کښې د اهل النار (دوزخیانو) څخه وي؟

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۲۱؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۴۹۴؛ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۷۳
(۲) البحر المحیط ج۹ ص۱۹۳

سوال جواب

٢_ كه څوک وايي چې: په ﴿ لَٰكِنِ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ رَبَّهُمۡ ﴾ کښې د "لَكِنْ" توری د استدراک دپاره دی او په هغه ځای کښې استعمالیږي په کوم کښې چې د وړاندېنې کلام څخه څه توهم صورت ونیسي، نو پوښتنه دا ده چې دغه توهم په دې مقام کښې څه شی دی؟

مونږ وایو چې: د وړاندېني کلام مضمون دا وه چې نبي کریم ﷺ دوزخیانو ته نجات نه شي ورکولی، نو د دې دپاره چې د نبي کریم ﷺ په ارشاداتو باندې څوک مطلقًا گومان ونه کړي چې گټه به نه شي رسولی، نو د متقیانو د حال سره ذکر شوی توری نازل کړی شو، او د ذکر شوي توهم مخه ونیوله شوه، والله ﷻ أعلم.

څو نکات

٣_ په ﴿ لَهُمۡ غُرَفٌ مِّن فَوۡقِهَا غُرَفٌ مَّبۡنِيَّةٌ تَجۡرِي ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ غُرَف، غُرَف ﴾ دواړه کلمې د "غُرْفَة" _لکه "قُدْرَة"_ جمعې دي، که څه هم "غُرْفَة" د هغې بنگلې نوم دی کومه چې د بلې بنگلې یا کوټې دپاسه جوړه شوې وي، مگر د جنت ټولې کوټې او بنگلې په همدغه نامه یادیږي[١].

ب: مونږ د الله ﷻ په توفیق د جنتي بنگلو د تفسیر په هکله د [الفرقان:٧٥] ایت لاندې یو حدیث لیکلی دی خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې یو بل حدیث هم وراضافه کوو:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظُهُورُهَا مِنْ بُطُونِهَا وَبُطُونُهَا مِنْ ظُهُورِهَا»[٢] یعني یقینًا په جنت کښې هرومرو داسې بنگلې دي چې ظاهر یې د باطن څخه او باطن یې د ظاهر څخه د ډېرې صفایی د کبله لیده کېدلی شي.

ج: د ﴿ مَّبۡنِيَّةٌ ﴾ د کلمې څخه څرگندیږي چې جنتي ماڼۍ او بنگلې لا د پخوا څخه جوړې کړی شوي دي، هسې نه چې وروسته به جوړیږي، خو جوړښت یې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې داسې تشریح کړی دی چې: «لَبِنَةٌ مِنْ فِضَّةٍ وَلَبِنَةٌ مِنْ ذَهَبٍ وَمِلَاطُهَا الْمِسْكُ الْأَذْفَرُ وَحَصْبَاؤُهَا اللُّؤْلُؤُ وَالْيَاقُوتُ وَتُرْبَتُهَا الزَّعْفَرَانُ»[٣] یعني د جنت د ساختمان یوه خښته د سپینو زرو ده او بله خښته یې د سرو زرو ده، او کوم شی چې د خښتو په منځکښې کارولی کېږي هغه خوشبویه مشک دي، او همدارنگه د جنت شگې ملغلرې او یاقوت دي او خاوره یې زعفران ده.

د څو لغاتو معناوې

٤_ په ﴿ أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ الآية- کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولی:

---

(١) مفردات الراغب ص٣٧٢
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٧٩
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص٧٩

الف: په ﴿ فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ يَنَٰبِيع ﴾ کلمه د "يَنْبُوع" جمعه ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء: ۹۰] ایت لاندې لیکلي دي چې "یَنْبُوع" د اوبو د چینې معنی ورکوي. یعنې الله ﷻ ذکر شوي باراني اوبه په هغو چینو کښې ورننباسي او ورباندې اضافه کوي یې کومې چې د ځمکې په داخل کښې خورې ورې دي او ځای په ځای پکښې راڅرګندېږي.

ب: په ﴿ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَىٰهُ ﴾ کښې د ﴿ يَهِيجُ ﴾ کلمه د "هِيَاج" ـ لکه "قِتَال" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "هِيَاج" د تازه بوټي د زیاتو وچېدلو معنی ورکوي[1]. یعنې کوم نباتات چې په اسماني اوبو سره د ځمکې څخه ښه تازه راوټوکېږي هغه د وخت په تېرېدلو سره ډېر زیات وچ شي، لکه چې هیڅکله یې تازګي نه وي لیدلې.

ج: په ﴿ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ حُطَٰمًا ﴾ کښې د "حُطَام" کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې د ډېر وچوالي د کبله میده میده وګرځي[2]. یعنې بیا الله ﷻ ذکر شوي نباتات د ډېر وچوالي د کبله میده میده کړي او بالکل یې د منځه یوسي، همدغه د ټولې دنیا حال دی.

یو نحوي تحلیل

۵ـ په ﴿ أَفَمَن شَرَحَ ٱللَّهُ صَدْرَهُۥ لِلْإِسْلَٰمِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾ کښې باید د اولنۍ توضیح نحوي تحلیل تطبیق شي چې ښه وضاحت یې لاندې لوستلی شي:

الف: په ﴿ أَفَمَن ﴾ کښې د "ف" توری په استفهامیه همزه "أ" باندې معناً مخکښې دی.

ب: د "مَنْ" کلمه پکښې د خپلې صلې سره مبتدا ده او خبر یې مقدر دی چې په "كَمَنْ قَسِيَ قَلْبُهُ" سره ترې تعبیر کولی شو، چې ﴿ فَوَيْلٌ لِّلْقَٰسِيَةِ قُلُوبُهُم ﴾ جمله ورباندې دلالت کوي.

ج: د ﴿ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾ جمله د ذکرې شوې جملې مضمون تاکیدوي.

یعنې ای پیغمبره! د وړاندې بیان په بنیاد تاته یوه پوښتنه راجع کېږي هغه دا چې: ایا هغه څوک د کوم سینه چې الله ﷻ د اسلام دپاره پراخه کړې وي نو د خپل رب ﷻ د پلوه په روښانه رڼا باندې وي، د هغه چا غوندې دي چې زړه یې کلک وي او په توره تیاره کښې تیندکونه خوري؟.

﴿ ٱللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ ٱلْحَدِيثِ كِتَٰبًا مُّتَشَٰبِهًا مَّثَانِىَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهْدِى بِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾ أَفَمَن يَتَّقِى بِوَجْهِهِۦ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ وَقِيلَ لِلظَّٰلِمِينَ ذُوقُوا۟ مَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ

(۱) لسان العرب ج۲ ص۳۹۵
(۲) مفردات الراغب ص۱۲۲؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۴۹۸

﴿فَأَذَاقَهُمُ ٱللَّهُ ٱلْخِزْيَ فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ ٱلْءَاخِرَةِ أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾﴾

[۲۳] الله ﷻ ډېر ښایسته (او خوږ) کلام کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی (البته) په داسې حال کښې چې (مضامین یې په اعجاز او نورو صفاتو کښې) متشابه دي (او) بیا-بیا نازل کړی شوي دي.

د دې کتاب (د هیبت) څخه د هغو کسانو پوستکي څګه کېږي (او زړونه یې رېږي) کوم چې د خپل رب ﷻ څخه ډارېږي، بیا یې پوستکي او زړونه د الله ﷻ ذکر ته ارامېږي (او اطمنان مونده کوي).

دغه کتاب (چې څه صفات یې ذکر شوه) د الله ﷻ هدایت دی چې هغه چا ته ورباندې لارښوونه کوي کوم ته یې چې (د هدایت) اراده وشي، او الله ﷻ چې هر چا لره ګمراه کړي (هدایت ورته ونه کړي) نو هغه ته هیڅ لارښودونکی نشته (او نه به ورته مونده شي).

[۲۴] نو ایا هغه څوک چې د قیامت په ورځ د بد (او سخت) عذاب څخه د خپل مخ په ذریعه (د خپل ځان) ساتنه (او دفاع) کوي؟!

(یا په بل عبارت: ایا هغه څوک چې د قیامت په ورځ د عذاب دپاره هیڅ دفاع نه لري د هغه چا غوندې دی کوم چې په دغې ورځ کښې بالکل د عذابه په آمن کښې وي؟).

او ظالمانو ته به (په دغې ورځ کښې توبیخًا) وویلی شي چې: د هغو کړو وړو (سزا) وڅکئ کوم چې تاسو په دنیا کښې وئ چې کسب کول به مو.

[۲۵] (ای پیغمبره!) هغو کسانو هم (خپلو پیغمبرانو ته) د دروغو نسبت کړی وه کوم چې د دوی څخه پخوا تېر شوي دي، نو د داسې طرفه ورته عذاب ورغی چې شعور (لږ علم) یې (هم) ورباندې نه درلود.

[۲۶] نو هغوی ته الله ﷻ په حقیر ژوند کښې رسوایي وروڅکله او هرومرو د وروستنۍ ورځې عذاب خو ډېر لوی دی (چې د بچ کېدلو او خلاصون توان ترې نشته)، که دوی (د دې زمانې کفار) پوهېدلی (نو د هغوی څخه به یې د عبرت درس اخستی وی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېني متصل ایت کښې الله ﷻ د کفارو سختو زړونو ته اشاره کړې وه چې د ډېرو غوندې سخت دي او شرعي دعوت پکښې نفوذ نه کوي. په دې ایتونو کښې بالمقابل د مؤمنانو د زړونو ذکر نازل شوی دی چې د پیغمبر ﷺ د دعوت په هکله په نرمۍ کښې د مومو مثال لري. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قرآن کریم د اثر په ارتباط څه نور مطالب هم قرائت کړه چې:

۱ـ الله ﷻ تاسو ته احسن او ډېر ښایسته کلام درنازل کړی دی چې د هر یوه ایت د مقابلې څخه

يې ټول مخلوقات عاجز دي او د ټولو دپاره رحمت دی. او دا صفات لري:

الف: قرآن کريم داسې کتاب دی چې ايتونه يې سره يو ترېله په صدق او اعجاز او نورو صفاتو کښې متشابه دی او مضامين يې يو بل ته ورته دی.

ب: نو که څه هم يو مضمون پکښې مکرر نازل شوی وي خو په هر مقام کښې بېل بېل امتيازات لري، چې د همدغو امتيازاتو د کبله اتحاد او عينيت باقي نه پاتې کېږي يوازې تشابه باقي پاتې کېږي، د همدې کبله يې په هر ځل نزول کښې جدا-جدا اثر دی.

ج: د قرآن کريم په اورېدلو او لوستلو سره د هغو کسانو په پوستکو کښې ځيګوالي پيدا کېږي کوم چې د خپل رب ﷻ څخه ډارېږي.

يا په بل عبارت: د قرآن کريم د کلماتو څخه د الله ﷻ عالي شان د ورايه برېښي چې په اورېدونکو باندې د ډار اثر غورزوي.

د: په عين حال کښې د قرآن کريم په کلماتو کښې د الله ﷻ مهرباني او زيات رحمت هم په ډاګه ځرګندېږي. نو د همدې کبله د ډارېدونکو بندګانو پوستکي بېرته نرموالي او پوستوالي ته ورګرځي او زړونه يې هغه اطمنان ترلاسه کوي کوم چې د الله ﷻ د ذکر پورې تړاو لري.

لنډه دا چې د قرآن کريم ﷺ په اورېدلو سره په مؤمنانو باندې د خوف او رجاء (ډار، اُميد) دواړه حالونه ورعارضېږي، چې په بشري کلام کښې دغه دواړه حالتونه صورت نه شي نيولی.

هـ: ای پيغمبره! دا قرآن کريم د الله ﷻ هدايت دی چې هغه چاته ورباندې هدايت کوي او مطلب ته يې رسوي کوم ته يې چې اراده وشي. بالمقابل هر چاته چې الله ﷻ هدايت ونه کړي (توفيق ورنه کړي) او د ګمراهۍ په خوا يې روان کړي، نو هغه ته بيا د سمې لار هيڅ لارښود نشته.

۲ـ ای پيغمبره! نو ايا هغه څوک چې د قيامت په ورځ د سخت او بد عذاب څخه فقط د خپل مخ په ذريعه خان بچ کوي، يا په بل عبارت: چې سخت عذاب يې مستقيماً په مخ پورې تماس نيسي او د نجات ټولې لارې ورباندې بندې وي؛ د هغه چا غوندې کېدلی شي چې هلته د هر ډول عذاب څخه مامون وي او د جنت د بې شماره نعمتونو څخه ګټه پورته کوونکي وي؟

۳ـ په دغې ورځ کښې به د زيات تخجيل په غرض ذکرو شوو ظالمانو او ګمراهانو ته وويلی شي چې د خپلو هغو کړو وړو سزا وڅکئ کوم چې تاسو په دنيا کښې کسب کول.

۴ـ ای پيغمبره! د خپل اُمت د کفارو په تکذيب باندې ډېر مه متاثر کېږه. او دا څکه چې:

الف: د دوی څخه پخوا هم ډېرو کفارو خپلو-خپلو پيغمبرانو ته د دروغژنانو نسبت کړی دی، خو په ناڅاپي توګه ورباندې عذاب ورنازل شوی دی، نو په دغه کفارو باندې به هم په ناکلي وخت کښې عذاب ورنازل شي.

ب: الله ﷻ هغوی ته د رسوايۍ او شرمندګۍ عذاب په دغه حقير او نږدې ژوند کښې وروڅاکه او هرومرو د آخرت عذاب خو لا ورته په مخکښې دی چې هغه ډېر لوی عذاب او ډېر

دروند عذاب دی، دا عذاب د دنیاوي عذاب غوندې پای نه لري.

ج: که بالفرض ذکر شوي ظالمان نن ورځ د نوموړي عذاب په سختوالي او اوږدوالي باندې پوهېدی نو کفري او شرکي عقیدې ته به يې ادامه نه وی ورکړې.

توضيحات

۱ـ په ﴿ ٱللَّهُ نَزَّلَ أَحۡسَنَ ٱلۡحَدِيثِ ﴾ الآية- کښې لاندې ټکي په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: په ﴿ كِتَٰبٗا مُّتَشَٰبِهٗا ﴾ کښې ټول قرآن کریم ته د "مُتَشَابِه" لقب ورکړی شوی دی، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران:۷] ایت لاندې لیکلي دي چې ټول قران کریم ته هم د "متشابه" لقب ورکولی کېږي، خو په دې معنی نه چې په مقابل کښې يې د "محکم، محکمات" کلمات استعمال وومي، بلکې په دې معنی چې د قران کریم ټول ایتونه په اعجاز او نورو قرآني صفاتو کښې سره تشابه لري. په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

ب: د ﴿ مَّثَانِيَ ﴾ کلمه د [الحجر:۸۷] ایت لاندې ډېره ښه تحلیله شوې ده ـ والحمد لله ﷻ، خو په دې مقام کښې دغه لقب ټول قرآن کریم ته د دې کبله ورکړی شوی دی چې: که څه هم په قرآن کریم کښې یو مضمون په تکراري ډول نازل شوی وي خو په هر ځل کښې بېل-بېل امتیازات لري چې لوستونکی او اورېدونکی يې حس کولی شي.

د مثال په توګه، د توحید دلایل په قرآن کریم کښې په مکرره توګه نازل شوی دی خو په هر ځل نزول کښې د جدا اثر درلودونکي دي. دا هم د قرآن کریم د حقانیت یو دلیل دی ځکه چې بشري کلام په تکراري لوستلو یا اورېدلو سره نوی او تازه اثر نه غورزوي.

ج: د ﴿ تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ جُلُودُ ٱلَّذِينَ ﴾ په ارتباط مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال:۲] ایت لاندې څه شرحه لیکلې ده او د [النساء:۴۱] ایت لاندې مو د تفسیر په حیث یو حدیث رانقل کړی دی، نو هلته یو ځل مراجعه کول به ـ إن شاء الله ـ په ګټه تمام شي.

یو نحوي تحلیل

۲ـ په ﴿ أَفَمَن يَتَّقِي بِوَجۡهِهِۦ سُوٓءَ ٱلۡعَذَابِ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾ کښې د "مَن" کلمه د خپلې صلې سره مبتدا ده، او خبر يې مقدر دی چې مونږ ترې په "كَمَنْ هُوَ آمِنٌ مِنَ الْعَذَابِ" سره تعبیر کولی شو[1]، یعنې نو ایا هغه څوک چې د قیامت په ورځ د خپل مخ په ذریعه خپل ځان د عذابه ساتي (دفاع نه لري)، د هغه چا غوندې دی کوم چې هلته د عذابه په امن کښې وي او د نعمتونو درلودونکی وي؟

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: ایا دوزخیان به د مخونو څخه د وقایو کار اخلي، حال دا چې دا کار خو

(۱) تفسير البغوي ج۴ ص۷۷

په دنیا کښې د لاسونو څخه اخستل کېږي؟
مونږ وایو چې(۱):
الف: څرنګه چې د ورغورزولو په وخت کښې د کفارو لاسونه ولچک وي نو د مجبورۍ د کبله به دوی هلته د لاسونو په عوض خپل مخونه د وقایو په توګه استعمال کړي، خو څه ګټه به ورته ونه رسوي.
ب: د ﴿ بِوَجْهِهِ ﴾ کلمات د دې څخه کنایې دي چې کفار به د عذاب په مقابل کښې هیڅ وقایه ونه لري چې خپل ځانونه ورباندې بچ کړي، که بالفرض وقایه ولري نو هغه به د دوی مخونه وي.
ج: په مخونو سره وقایه په دې مقام کښې په مخونو باندې به دوزخ کښې د ورغورزولو څخه کنایه ده، الله ﷻ په بل ایت کښې همدې مضمون ته اشاره کړې ده چې ﴿ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ ﴾ [النمل: ۹۰] یعنې د بدوکارانو (کفارو) مخونه به په اور کښې وغورزولی شي (سر به ځړې به یکښې ورواچولی شي).

﴿ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۝ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ۝ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ ۝ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِندَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ۝ ﴾

[۲۷] او یقیناً مونږ د خلکو (د ګټې) دپاره په دغه قران کریم کښې د هر ډول مثال څخه (مثالونه) وهلي (بیان) کړي دي، شاید چې دوی ترې پند واخلي (او فائده ترې پورته کړي).
[۲۸] په داسې حال کښې چې (دغه قرآن کریم) په عربي (فصیحه) ژبه لوستلی کېږي (او په داسې حال کښې) چې د کوږوالي سره د مغایرت خاوند دی، بنایي چې خلک پرهیزګاري وکړي (او زمونږ څخه ودار شي).
[۲۹] الله ﷻ یو داسې (مملوک) سړی مثال ګرځوي چې داسې (مالکان) پکښې شریکان (برخوال) وي چې یو تربله تضاد لري (او یو د بل سره د اسانۍ او نرمۍ نیت نه لري). او (بالمقابل د موحد کس دپاره یو) داسې (مملوک) سړی (مثال ګرځوي) چې د یوه سړي (مالک) دپاره سوچه وي (او هیڅوک ورسره پکښې اشتراک ونه لري).
ایا دغه دواړه (مملوکان) د مثال (او صفت) د حیثه یو برابر دي؟ خاص الله ﷻ ته حمد او ثناء ده (چې دغسې واضحه مثال یې نازل کړه).

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۲۵؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۵۰۵

(هغه دواړه برابر نه دي) بلکې د خلکو اکثریت نه پوهېږي (چې دواړه ورته برابر برېښي یا ورته لومړنی مملوک بهتر ښکاري).

[۳۰] (ای پیغمبره!) یقینًا ته مړکېدونکی یې، او یقینًا دوی (ستا دعوتي اُمت "کفار" هم) مړه کېدونکي دي.

[۳۱] بیا به یقینًا تاسو ټول (دواړه جانبه) د قیامت په ورځ د خپل رب ﷻ په حضور کښې جګړې کوئ (یو به په بل پړه وراچوئ، نو هلته به ستاسو ترمنځ حقې فیصلې وکړی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې ختم شوی وه، چې که کفار پوهېدلی نو په کفري عقیده به کلک نه وی پاتې شوي چې په دنیا او آخرت کښې ورته په ضرر تمامېږي. په دې ایتونو کښې د قرآن کریم څه امتیازاتو ته اشاره شوې ده چې د پوهېدلو دپاره او د غفلت څخه د راببدارېدلو دپاره په ډېره ګټه تمامېږي، نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! مونږ د خلکو په پوه کولو کښې قصور نه دی کړی او د پوهې کافي وسائل مو ورنازل کړي دي. مثلاً:

۱ ـ مونږ قرآن کریم ورنازل کړی دی چې د لاندې صفاتو درلودونکی دی:

الف مونږ د خلکو د فهم او علم دپاره په قرآن کریم کښې په مختلفو موضوعاتو او په تېره بیا د توحید په عقیده کښې هر ډول مثالونه بیان کړي دي. ترڅو دوی پند او عبرت واخلي او د شرکي عقیدې په عوض توحیدي عقیده ونیسي.

ب: دا قران کریم په خلکو باندې لوستل کېږي چې سمدستي لیکلی شوی نه دی. یا په بل عبارت لیکلی شوی مو نه دی نازل کړی چې د عربو اکثریت یې ونه شي لوستلی.

ج بلکې دا قرآن کریم په عربي فصیحه ژبه نازل شوی دی چې لومړني مخاطبین (عربان) ورباندې ډېر ښه پوهېږي او په فقط په اورېدلو سره ترې مطلب اخستی شي.

د: په دې قرآن کریم کښې هیڅ کوږوالی او تناقض نشته او نه به پکښې مونده شي، که بالفرض په مضامینو کښې یې څه تضاد او اختلاف موجودیت درلودی نو د پوهېدلو په وړاندې به خنډ واقع شوی وی.

دا ټول د دې دپاره چې خلک پوه شي او د شرکیاتو او کفریاتو څخه پرهېزګاري وکړي او د الله ﷻ د عذابه خانونه بچ کړي.

۲ ـ ای پیغمبره! د قرآن کریم د مثالونو څخه یو مثال په خپل اُمت باندې قرائت کړه ترڅو ورسره د توحیدي عقیدې په خپلولو کښې کومک وکړي. هغه دا چې:

الف. الله ﷻ د هغه یو سړي حال او صفت بیانوي چې غلام (مملوک) وي. خو مالکان یې متعدد وي او ټول بدخویه او بد اخلاقه وي چې په دوامداره توګه په اختلاف او جګړو اخته وي او هر یو

ورباندې د خپل خدمت دپاره زور اچوي.

نو ذکر شوی مملوک حیران وي چې د خپلو بدخويه مالکانو څخه کوم يو خوشاله کړي او د کوم يوه ډېر مراعات وکړي.

ب: د يو بل سړي حال هم د مثال په توګه بیانوي چې دا هم غلام او مملوک وي خو مالک يې فقط يو سړی وي او خاص همدغه يوه سړي ته تسليم وي، چې د همدغه يوه خاوند د رضامندۍ ګرځولو انديښنه په نظر کښې لري.

ج: نو پوښتنه دا ده چې ايا ذکر شوي دواړه غلامان سره يو برابر دي؟ ايا د دواړو حال او صفت يو شان دی؟

د: پوره واضحه ده چې جواب منفي دی، نو ايا هغه څوک چې د متعددو باطلو معبودانو عبادت کوي او غواړي چې په خپل عبادت سره ټول راضي کړي او ټول ترې خوشاله وګرځي، د هغه چا د حال سره يو برابر دی چې فقط د الله ﷻ عبادت کوي او صرف د همده ﷻ په رضامندۍ حاصلولو کښې تاند وهي؟

هـ: الله ﷻ ته حمد او ثناء ده چې په خومره څرګند مثال کښې يې د کفر او شرک ابطال او د توحيد احقاق او اثبات واضحه کړ چې هيڅ خفاء پکښې نشته، بايد چې هرڅوک پوه شي خو د خلکو اکثريت ورباندې خپل خانونه ناپوه اچولي دي، بلکې نه پوهېږي او يا عناد نيولي دي.

۳ـ اى پيغمبره! د قيامت ورځ راروانه ده، او ته او هم ستا دښمنان (کفار) ټاسو ټول مړه کېدونکي ياست بلکې داسې وګڼه لکه چې همدا اوس مړه ياست.

نو په همدغه ورځ کښې به د خپل رب ﷻ په حضور کښې يو تربله جګړې او بحثونه وکړئ، نو لکه چې نن ورځ ستا دښمنان د استدلال په ميدان کښې مغلوبان دي همدارنګه به هلته هم د مغلوبيت سره مخامخ شي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ ﴾ کلمات د ﴿ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ ﴾ څخه درې حالونه دي، دا د يو پلوه، او د بله پلوه دلته د ﴿ قُرْءَانًا ﴾ کلمه د "مَقْرُوءًا" په معنی سره ده، او د ﴿ عِوَجٍ ﴾ کلمه د کوږوالي څخه عبارت ده، چې دلته د اختلاف او تناقض معنی ورکوي.

يعني: مونږ دغه قرآن کريم په داسې حال کښې نازل کړی دی چې د يو پلوه د مکتوب په شکل نه بلکې د تلاوت په شکل نازل شوی دی، او د بله پلوه به د قيامت تر ورځې پورې د مسلمانانو ترمنځ تلاوت کېږي. همدارنګه دا قرآن کريم په عربي فصيحه ژبه نازل شوی دی چې اولين مخاطبين يې ورباندې ډېر ښه پوهېږي، او بالآخره په داسې حال کښې مو نازل کړی دی چې هيڅ اختلاف او تناقض پکښې نشته، که بالفرض المحال دا قرآن کريم بشري کلام وی نو په دې کښې به ډېر اختلافات او تناقضونه موندلی شوي وی.

يو اعرابي تحليل

۲ـ په ﴿ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ ﴾ كښې لاندې نحوي تحليل ولولئ[۱]:

الف: د ﴿ ضَرَبَ ﴾ كلمه د "بَيَّنَ" په معنى سره ده، او د "جَعَلَ" معنى ته متضمنه ده.

ب: د ﴿ مَثَلًا ﴾ كلمه د ﴿ ضَرَبَ ﴾ دپاره دوهم مفعول ده، چې "جَعَلَ" ته متضمنه ده.

ج: د ﴿ رَّجُلًا ﴾ كلمه د ﴿ ضَرَبَ ﴾ لومړى مفعول ده، او په متصلې جملې سره موصوفه ده. كومه چې لاندې تحليليږي:

د: د ﴿ فِيهِ ﴾ كلمه د متعلق په لحاظ مقدم خبر دى.

هـ: د ﴿ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ ﴾ كلمات (موصوف او صفت) موخره مبتدا ده.

دا جمله (مبتدا او خبر) د ﴿ رَجُلًا ﴾ دپاره صفت دى.

و: د "و" توری په وړاندېنې ﴿ رَجُلًا ﴾ باندې د عطف دپاره دى چې د عطف په غوښتنه يې عبارت داسې جوړېدلى شي چې: "ضَرَبَ مَثَلًا رَجُلًا".

ز: نو دغه ﴿ رَجُلًا ﴾ موصوف دى او ﴿ سَلَمًا لِّرَجُلٍ ﴾ يې صفت دى، چې موصوف د خپل صفت سره د مقدر "ضَرَبَ" دپاره لومړى مفعول دى، او مقدر "مَثَلًا" يې دوهم مفعول دى.

دا د يو پلوه او د بله پلوه د خينو لغاتو معناوې يې دا دي چې:

ح: د ﴿ مُتَشَاكِسُونَ ﴾ كلمه د "تَشَاكَسَ" ـلكه "تَضَارَبَ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "تَشَاكَسَ" د تضاد او يو تربله په تنګولو باندې دلالت كوي[۲].

ط: په ﴿ سَلَمًا لِّرَجُلٍ ﴾ كښې د ﴿ سَلَمًا ﴾ كلمه مصدر ده[۳]، خو په دې مقام كښې علماوو كرامو په "خَالِصًا" سره معنى كړې ده[۴].

نو د ذكرو شوو ټكو په پام كښې نيولو سره يې د معنى حاصل داسې راځېږي چې:

د دې دپاره چې الله ﷻ خلكو ته د موحد او مشرک حال ښه څرګند كړي، د دوه وو مملوكانو (غلامانو) سريو مثالونه په لاندې ډول بيانوي:

د مشرک دپاره هغه مملوک مثال ګرځوي كوم چې د متعددو مالكانو ترمنځ شريک وي، په داسې حال چې ټول مالكان يې يو تربله تضاد لري او يوه د بل سره د رقابت لاره خپله كړې وي ترڅو په مقابل جانب باندې تنكسه راولي. په دې باندې علاوه هر يو د مملوک څخه يوازې د خپل

---

(۱) البحر المحيط ج۹ ص۱۹۷؛ روح المعاني ج۲۳ ص۲۶۱

(۲) لسان العرب ج۶ ص۱۱۲

(۳) مفردات الراغب ص۲۴۶

(۴) روح المعاني ج۲۳ ص۲۶۲؛ تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۵۳

خان اطاعت غواړي خو د مملوک د احتیاج څخه اوږې خالي کوي چې د بل شریک څخه یې غوښتنه وکړي.

او د موحد دپاره الله ﷻ هغه مملوک سړی مثال جوړوي کوم چې فقط یو مالک ولري، یوازې د همدغه مالک اطاعت کوي او یوازې د همده ﷻ څخه د خپلو اړتیاوو د پوره کولو غوښتنه کوي او بس.

نو پوښتنه دا ده چې ایا ذکر شوي دواړه مملوکان سره په فراغت او اطمنان کښې یو برابر دي؟ پوره واضحه ده چې جواب منفي دی، نو همدارنګه موحد او مشرک هم سره نه شي برابرېدلی.

سوالونه او جوابونه

۳ـ د ﴿ فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ ﴾ په ارتباط د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي:

الف: که څوک وایي: مشرکانو خو خاص خاص بوتان درلوده او هر چا د بېل-بېل بوت عبادت کاوه، نو په هغوی باندې د ذکر شوي مملوک مثال تطبیق نه شي موندلی چې د بوتانو په تعدد باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې: ټولو مشرکانو په خپل-خپل بوت باندې علاوه د الله ﷻ عبادت هم کاوه، نو دلته د ﴿ شُرَكَاءُ ﴾ د جمعې څخه ما فوق الواحد (د یو څخه وروسته عدد) مطلب دی، نو په ذکر شوي مثال باندې تطبیق کېدلی شي چې یو معبود یې الله ﷻ او بل معبود یې خپل بوت وه.

ب: که څوک وایي: بوتان خو جمادات وه نو په مثال کښې د ﴿ مُتَشَاكِسُونَ ﴾ کلمه ورباندې نه شي تطبیق کېدی، چې تضاد او تخالف نه شي کولی او یو په بل باندې د تنګسي وروستلو توان نه لري؟

مونږ وایو چې: بوتان جمادات دي خو د ﴿ مُتَشَاكِسُونَ ﴾ کلمه ورباندې نظر د مشرکانو فاسدې عقیدې ته تطبیق موندلی شي، ځکه چې هغوی ورته د الوهیت عقیده درلوده او د الوهیت غوښتنه دا ده چې د خپلو عابدینو څخه په عبادت کښې د یوازېتوب غوښتنه وکړي او د نورو معبودانو سره مزاحم واقع شي.

څو نکات

۴ـ په ﴿ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِندَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په وړاندېنې ایت کښې یوازې نبي کریم ﷺ مخاطب ګرځولی شوی وه چې ﴿ إِنَّكَ ﴾، او کفارو ته د غائب ضمیر راجع کړی شوی وه چې ﴿ وَإِنَّهُم ﴾، خو په دې ایت کښې د تغلیب په توګه نبي کریم ﷺ او د ده ﷺ کفار أمت ټول مخاطب ګرځولی شوي دي چې ﴿ ثُمَّ إِنَّكُمْ ﴾ الآیة- یعني ای پیغمبره! ته او ستا کافران دعوتي امتیان به د قیامت په ورځ د خپل رب ﷻ په حضور کښې جګړې وکړئ چې هغوی به ستا د دعوت څخه انکار وکړي او ته به ورباندې د اندامونو شاهدان تېر کړې.

ب- څرنګه چې په خصوصي ډول کې د مظلوم ظالم څخه انتقام اخلي، او په حدیث شریف کې دي چې حتی تر دې
چې د ظالمانو کومې جګړې چې د قیامت په ورځ حقوق ورسیږي او دا ځکه چې

ج- کله چې دا کریمه آیت شریف نازل شو، نو الزبیر رضي الله عنه د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ای
د الله رسوله! ایا کومې جګړې چې زموږ او ستاسو ترمنځ په دنیا کې شوي دي هغه به د قیامت په ورځ
په موږ باندې تکرار شي، ایا هغه بیا راتاوېږي؟ نو نبي کریم ﷺ ځواب ورکړ چې: «نعم»[1] هو
بیا نو زبیر صحابي رضي الله عنه وویل چې: یقیناً په دې کې ډېره سختي ده.

د نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أول ما يقضى بين الناس في الدماء»[2] یعنې د قیامت په ورځ
به د هر څه څخه وړاندې د خلکو ترمنځ په وینو کې فیصله وکړل شي چې یو د بل وینې تویې
کړي دي.

د نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لتؤدن الحقوق إلى أهلها يوم القيامة حتى يقتص للشاة الجلحاء من
الشاة القرناء تنطحها»[3] یعنې د قیامت په ورځ به ټول حقوق خپل اهل ته ورکړل شي، آن تر دې د
ګلې اوزې بدله به د ښکرورې اوزې څخه واخستل شي چې په دنیا کې یې په ښکرو باندې
وهلې وه (هغه به یې بالمقابل په ښکرو باندې ووهي).

اللهم حاسبنا حساباً يسيراً

د زمر شریفه سورت په پښتو ترجمې او تفسیر سره د الله ﷻ په توفیق ختمه شوه

د الله ﷻ څخه د نور توفیق غوښتنه لرو

۱۴۲۲/۹/۲۵ هـ ق = ۱۳۸۰/۹/۱۹ هـ ش

[1] جامع الترمذي ج ۲ ص ۱۵۹
[2] صحیح البخاري ج ۲ ص ۱۰۱۴
[3] مسند احمد بن حنبل ج ۲ ص ۸

﴿ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَبَ عَلَى ٱللَّهِ وَكَذَّبَ بِٱلصِّدْقِ إِذْ جَآءَهُۥٓ ۚ أَلَيْسَ فِى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَـٰفِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَٱلَّذِى جَآءَ بِٱلصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِۦٓ ۙ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ عِندَ رَبِّهِمْ ۚ ذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ ٱلَّذِى عَمِلُوا۟ وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۳۲] نو د هغه چا څخه سخت ظالم بل څوک دی چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او یا رښتیاوو ته د دروغو نسبت کوي (البته) کله چې ورته ورشي (سمدستي ورباندې بې فکره حکم کوي).

ایا په جهنم کښې د کافرانو دپاره دائمي استوګنځای نشته؟ (بلکې ورته شته).

[۳۳] او هغه څوک چې په رښتیا خبرې (قرآن کریم) سره راغی او هم یې په همدې (رښتیا خبره) باندې تصدیق وکړ (او پیروانو یې هم خپلې اتباع ته ادامه ورکړه) دغه ډله (پیغمبر او پیروان یې) همدوی متقیان (پرهېزګاران) دي.

[۳۴] دوی لره د خپل رب ﷻ په نزد هغه نعمتونه دي کوم چې دوی یې غواړي (او ورته شوقمند دي. (ای پیغمبره!) دغه د محسنانو (نېکو کارانو) جزا ده.

[۳۵] (البته) دا د دې دپاره چې الله ﷻ ترې هغه سخت بد (او بد) ګناهونه (ټول) ورژوي (او په خپل فضل سره یې پټ کړي)، کوم چې دوی (په دنیا کښې) کړي وي، او چې الله ﷻ ورته خپل اجرونه د هغو ډېرو ښو (او ښو) کارونو په سبب ورکړي کوم چې دوی (په دنیا کښې) وه چې کول به یې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې تمام شوی وه چې د قیامت په ورځ به د فیصلو دپاره خصومتونه صورت ونیسي، او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د فیصلو معیار او بنیاد ښودلی شوی دی چې د صدق څخه عبارت دی، او د بله پلوه د فیصلو نتائجو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د قیامت په ورځ به منازعات او جګړې د حق او باطل او هم د صدق او کذب په معیار او بنیاد فیصله کېږي د مثال په توګه:

۱ـ هغه چا چې په الله ﷻ باندې دروغ تړلي وي لکه چې څوک خپل خان په دروغو پیغمبر وتراشي، او یا یې رښتیاوو ته د دروغو نسبت کړی وي لکه مشرکان او کفار. نو دغو دواړو ډلو ته په دوامداره توګه دوزخ استوګنځای ګرځولی شوی دی. او دا ځکه چې

د هغه چا څخه بل غټ ظالم بل څوک دی چې په الله ﷻ باندې دروغ وتړي او په دروغو د نبوت دعوه وکړي؟ همدارنګه د هغه چا څخه غټ ظالم بل څوک دی چې رښتیاوو ته د دروغو نسبت وکړي او د حقاني پیغمبر څخه انکاري وګرځي؟

نو په همدې بنیاد ایا په دوزخ کښې د کفارو دپاره په دائمي توګه استوګنځای نه دی ګرځولی شوی؟ بلکې ورته ګرځولی شوی دی.

۲_ بالمقابل هغه چا چې رښتیانی پیغام راوړی وي او په حقه پیغمبر وي او یا هغه څوک چې په همدغه رښتیانی پیغام باندې بې ایمان راوړی وي او باور یې ورباندې کړی وي، نو همدغه دوارړه ولې د مراتبو په تفاوت سره همدوی متقیان دي او د الله ﷻ د عذابونو څخه په وقایه کښې دي چې:

الف: همدغو متقیانو ته د خپل رب ﷻ په نزد په جنتونو کښې هغه نعمتونو ورکړی شوي دي کوم چې د دوی خوښېږي او کوم یې چې زړونه غواړي، کوم چې په دنیا کښې نه سترګو لیدلي دي، نه غوږونو اورېدلي دي او نه د بنیادمانو په زړونو کښې تېر شوي دي.

ب: ای پیغمبره! ذکر شوي نعمتونه د دغو متقیانو (نیکو کارانو) ته د دې کبله د دنیاوي کړو وړو جزا او عوض ټاکلی شوی دی ترڅو الله ﷻ د دوی څخه بد عملونه لا څه چې د دوی ډېر بد عملونه هم محوه کړي کوم چې په دنیا کښې ترې بالفرض یا په حقیقت سره صادر شوي وي.

او ترڅو الله ﷻ دوی ته خپل اجرونه د هغو کړو وړو موافق ورکړي کوم په چې دوی په دنیا کښې ډېر ښه او ښایسته عملونه کول. یا په بل عبارت: ترڅو د دوی ټول نېک اعمال په ډېره ښه درجه کښې وټاکلی شي او په چندونو اجرونه ورکړی شي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ ﴾ کښې د "الَّذِي" کلمه مفسرینو کرامو په متعددو مصداقاتو سره تفسیره کړې ده. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دغه موصول (الَّذِي) د مقدر (فَوْج) دپاره صفت دی[۱]، نو په دې تقدیر نبي کریم ﷺ او ټول مؤمنان په دغه موصول کښې مستقیماً شاملېږي. یعنې هغه ډله کومې چې د قیامت په ورځ باندې رښتیا ایمان راوړی وي او په رښتیاوو باندې یې تصدیق کړی وي نو همدوی متقیان او د راتلونکو اجرونو درلودونکی دی.

ب: ذکر شوی موصول (الَّذِي) د نبي کریم ﷺ څخه عبارت دی، او نور مؤمنان پیروان ورسره یکښې په طفیلي توګه شمولیت لري[۲]، نو د همدغو پیروانو په ملحوظ ورته په راتلونکو جملو کښې د جمعیت په نظر کتلی شوي دي. یعنې نبي کریم ﷺ او د ده ﷺ پیروان چې دي همدوی متقیان او د نعمتونو خاوندان دي.

سوالونه او جوابونه

۲_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: په ﴿ لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ ﴾ کښې د ﴿ عَنْهُمْ ﴾ ضمیر هغه "الَّذِي" ته راجع دی په کوم کښې چې

---

[۱] المحرر الوجیز ج۱۴ ص۸۵
[۲] روح المعاني ج۲۴ ص۲

نبي کريم ﷺ شامل دی او يا پخپله د نبي کريم ﷺ څخه عبارت دی، نو پوښتنه دا ده چې ايا ذکره شوې جمله د پيغمبرانو د عصمت سره منافي نه برېښي؟

مونږ وايو چې په اولنۍ صورت کښې ذکر شوی ضمير ورته د نبي کريم ﷺ څخه په غير فقط د نورو مؤمنانو په لحاظ راجع ګرځولی کېږي او بس، او په دوهم صورت کښې ورته دغه ضمير د اتباعو او پيروانو په ملحوظ راجع کېږي.

ب که څوک وايي چې په دغه ايت کښې د ﴿أَسْوَأَ الَّذِي﴾ او ﴿بِأَحْسَنِ الَّذِي﴾ د دواړو کلمو څخه ظاهراً داسې برېښي چې نېکوکارانو ته صرف د ډېرو بدو ګناهونو د محوه کولو او په ډېرو ښو عملونو باندې د اجرونو ورکولو وعدې ورکړې شوې دي او بس، او دا ځکه چې د "أَسْوَأَ، أَحْسَنَ" دواړه کلمې د تفضيل صيغې دي، نو ايا دا معنی صحت لري؟

مونږ وايو چې په دې مقام کښې دغه دواړه کلمې د تفضيل په حيث نه دي استعمالې شوې ترڅو اعتراض وارد شي، د همدې جواب د تائيد په غرض لاندې وضاحتونه ولولئ:

اول په بل ايت کښې د "أَحْسَنَ" په مقابل کښې د "أَسْوَأَ" کلمه نه ده نازله شوې، بلکې د "سَيِّئَاتٌ" کلمې نزول موندلی دی چې ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ﴾ [الأحقاف:١٦] يعنې دغه توبه کوونکې ډله هغه کسان دي د کومو څخه چې مونږ ډېر ښه هغه عملونه قبلوو کوم چې دوی کړي دي او د بديو (ګناهونو) څخه ورتېرېږو.

دوهم: عرب وايي چې "يُوسُفُ أَحْسَنُ إِخْوَتِهِ" يعنې يوسف عليه السلام په خپلو ورونو کښې ډېر ښايسته وه، هسې نه چې ورونو يې هم ښايست درلود.

درېم: د همدې موضوع په ارتباط د [الزمر:١٨] ايت لاندې څه نور وضاحتونه هم تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ ۖ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِن دُونِهِ ۚ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾ وَمَن يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّضِلٍّ ۗ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انتِقَامٍ ﴿٣٧﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلْ أَفَرَأَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ ۚ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ ۖ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٤٠﴾ إِنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ ۖ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ ۖ

وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۖ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ ﴿٤١﴾

[۳۶] ایا الله ﷻ خپل بنده ته کافي (بس کېدونکی) نه دی؟ حال دا چې مشرکان تا په هغو بوتانو سره ډاروي کوم چې (دوی یې) د الله ﷻ څخه په غیر (عبادت کوي)، او هر چا لره چې الله ﷻ ګمراه کړي نو هغه ته هیڅ لاربښودونکی نشته.

[۳۷] او هر چاته چې الله ﷻ هدایت وکړي نو هغه ته هیڅ ګمراه کوونکی نشته. ایا الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د انتقام اخستلو خاوند نه دی؟

[۳۸] او که چېرته ته د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي، نو هرومرو او ضرور به دوی (په جواب کښې) ووایي چې (دا ټول) الله ﷻ (پیدا کړي دي).

(ته ورته) ووایه چې: نو ما ته د هغو بوتانو (په هکله) خبر راکړئ کوم چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلئ (داسې خبر چې) که چېرته الله ﷻ ماته په ضرر (سختۍ) رسولو سره اراده وکړي نو ایا دا (بوتان) د الله ﷻ د ضرر لرې کوونکی دی؟ (چې ما ترې خلاص کړي)، او که الله ﷻ ما ته په رحمت سره اراده وکړي نو دوی (بوتان) یې د رحمت بندوونکی دی؟ (چې مخه یې ونیسي).

(ای پیغمبره! ورته) ووایه چې: الله ﷻ ماته بس کېدونکی دی (چې هر څه یې په اختیار کښې دي ما ورباندې توکل کړی دی) او خاص په همده ﷻ باندې باید توکل کوونکی توکل وکړي (او بس).

[۳۹] (دا هم ورته) ووایه چې: ای زما قومه! (د دعوت د عدم قبول په صورت کښې) تاسو په خپل (شرکي) حالت باندې عمل وکړئ، زه هم (په خپل توحیدي حالت باندې) عمل کوونکی یم، نو زر به (په آینده کښې) پوه شئ چې:

[۴۰] هغه څوک دی کوم چې داسې عذاب ورځي (ور روان دی) چې وبه یې شرموي، او (هغه څوک دی) چې دائمي عذاب به ورباندې ورښکته شي. (معلوم به شي چې په دنیا او آخرت کښې څوک د عذاب سره مخامخ کېږي).

[۴۱] (ای پیغمبره!) یقیناً مونږ په تاباندې د خلکو (د هدایت) دپاره کتاب (قرآن کریم) په حقه درنازل کړی دی. نو څوک چې (پرې) لاره مونده کړي نو د خپل ځان دپاره یې (ګټه) ده او هرڅوک چې بې لارې شي (هدایت ورباندې قبول نه کړي) نو یقیناً هغه په خپل ځان باندې (د ګمراهۍ ضرر) ورواچاوه. او ته خو په خلکو باندې وکیل (ساتونکی او مراقب) نه یې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندې څخه د شرک په ابطال او د توحید په اثبات کښې د دلایلو لړۍ راروانه ده خو د څه مناسباتو د امله د هغو فیصلو په بنیاد باندې هم څه رڼا واچوله شوه کومې چې د قیامت په ورځ صورت نیسي. په دې ایتونو کښې یو خل بیا د کلام مخ ذکرو شوو دلایلو ته اړولی شوی دی او هغه ترهیب جوابېږي کوم به چې د دلایلو په نتیجه کښې د مشرکانو د پلوه نبي کریم ﷺ ته ورکول کېده. نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د مشرکانو د ترهیب جواب ورکړه او ورته ووایه چې:

١_ ایا الله ﷻ د خپل بنده (محمد ﷺ) دپاره بس نه دي او ورته کفایت نه کوي چې د هر ډول آفتونو او مصیبتونو څخه یې وساتي؟ یقیناً الله ﷻ ورته د هر حیثه کفایت کوي خو مشرکان یا نه پوهېږي او یا یې خپل خانونه ناپوهان اچولي دي چې تا په هغو باطلو (ناتوانه معبودانو) سره ډاروي کوم چې دوی یې د الله ﷻ څخه په غیر په عبادت مشغول دي.

نو د همدې کبله تاته وایي چې زمونږ د معبودانو د ابطال څخه لاس واخله که نه نو څه ضرر به در ورسوي او په څه مصیبت به دې اخته کړي.

٢_ ای پیغمبره! مشرکان ځکه غواړي چې تا په بوتانو سره وډار کړي چې الله ﷻ دوی د حقې لارې څخه بې لارې کړي دي او هر څوک چې الله ﷻ یې بې لارې کړي نو هغه ته هیڅ لاره ښودونکی نه شي موندل کېدلی. یا په بل عبارت: حقه لاره همدغه یوه لاره ده په کومې باندې چې ته روان یې، د همدغې لارې څخه په غیر هیڅوک مطلب ته نه شي رسېدلی.

بالمقابل هر چاته چې الله ﷻ هدایت وکړي نو هغه هیڅوک نه شي گمراه کولی او هیڅوک دوکه نه شي ورکولی.

٣_ نو د مشرکانو په مذبوحانه هلو ځلو او سپکو سپورو خبرو مه غمږن کېږه، او دا ځکه چې: ایا الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی نه دی او هم د انتقام خاوند نه دی؟ نو ضرور به مشرکان د مصیبت سره مخامخ شي او د الله ﷻ د ارادې په وړاندې به خنډ جوړ نه شي.

٤_ ای پیغمبره! مشرکان د خپلو معبودانو په ناتوانۍ باندې پخپله اعتراف کوي او دا ځکه چې: که ته ترې پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړې دي ایا ستاسو معبودان پکښې څه اشتراک او برخه لري؟ نو هرومرو او ضرور به هغوی جواب درکړي چې اسمانونه او ځمکې یوازې الله ﷻ پیدا کړي دي او زمونږ معبودان پکښې هیڅ اشتراک نه لري او نه پکښې برخوال دي.

٥_ خو د ذکر شوي اعتراف سره‌سره بیا مشرکان تاته اخطار درکوي چې د بوتانو څخه وډار شه چې په کوم مشکل کښې دې واقع نه کړي. نو د هغوی د تخجیل په غرض ورته ووایه چې:

ای مشرکانو! تاسو ماته خبر راکړئ او دغو پوښتنو ته جواب ورکړئ:

الف: که بالفرض الله ﷻ اراده وکړي چې ما په څه سختۍ باندې مبتلا کړي او څه مصیبت راورسوي، نو ایا ستاسو معبودان کولی شي چې ما د سختۍ او مصیبت څخه خلاص کړي؟

ب: او که الله ﷻ اراده وکړي چې په ماباندې خپل لا زیات رحمتونه او مهربانۍ راورروي، نو ایا ستاسو باطل معبودان یې د ارادې په وړاندې څه خنډ واقع کېدلی شي چې د رحمتونو مخه یې بنده کړي؟

پوره واضحه ده چې په دواړو پوښتنو کښې جواب منفي دی، نو ورته ووایه چې: ای مشرکانو! تاسو څومره غټه سپینې سترگې کوئ چې ما په خپلو باطلو معبودانو سره ترهیبوئ او ډاروئ.

دا هم ورته ووایه او خبر ورکړه چې: زما دپاره یوازې الله ﷻ بس دی چې د هر آفت څخه نجات

راکړي او د رحمتونو باران راباندې وکړي، په همده ﷻ باندې زما اعتماد او توکل دی بلکې باید ټول توکل کوونکي په بل چا نه بلکې یوازې په الله ﷻ باندې توکل وکړي، چې په هرڅه باندې کامل قدرت لري او هر کار یې پخپله قبضه او واک کښې ساتلی دی.

۶_ ای پیغمبره! د ذکر شوي بیان په نتیجه کښې مشرکان په ښه خوږه لهجه مخاطب کړه چې:

ای زما قومه! کله چې تاسو زما د ارشاداتو څخه انکاري یاست او د خپل انکار دپاره کوم دلیل هم په لاس کښې نه لرئ چې اعتمادورباندې وکړئ، نو تاسو په خپل کفري حال عمل ته ادامه ورکړئ او خپله تګلاره تعقیب کړئ او زه په خپلې تګلارې باندې تلونکی یم، نو څه موده وروسته به ضرور پوه شئ، چې:

الف: په مونږ او تاسو کښې هغه څوک دی چې په دنیاوي رسوا کوونکی عذاب باندې اخته کېږي، او ورباندې شرمنده جوړېږي.

ب: د آخرت دائمي عذاب په چا باندې وربنکته کېږي، په ما او زما په ملګرو او یا په تاسو باندې؟ خو د ذکرو شوو وختونو پوهه او ندامت به تاسو ته په ګټه تمام نه شي.

۷_ ای پیغمبره! د مشرکانو او کفارو په کافر پاتې کېدلو باندې ډېر مه غمژن کېږه او دا خکه چې یقینًا مونږ د خلکو د هدایت دپاره په تاباندې قرآن په حقه نازل کړی دی چې خپل حقانیت پخپله په اثبات رسوي، نو:

الف: هرڅوک چې په دغه قرآن کریم سره هدایت مونده کړي او په ارشاداتو باندې یې عقیده او عمل وکړي نو ګټه یې فقط د خپل ځان دپاره ده، چې د ابدي دوزخ څخه یې خپل ځان بچ کړ.

ب: او هرڅوک چې ورباندې لاره ونه مومي او ارشادات یې د پښو لاندې کړي نو د ګمراهۍ ضرر یوازې د همدغه ګمراه په اوږو بار دی، بل هیچا ته یې ضرر نه رسېږي.

ج: په دې باندې علاوه د قیامت په ورځ د خلکو د ګمراهۍ پوښتنه تاته نه راجع کېږي چې ولې دې په سمه لاره باندې نه دي روان کړي، ځکه چې ستا په غاړه خو فقط ابلاغ او دعوت دی او بس، ته خو په خلکو باندې د وکیل او مراقب په صفت نه یې استولی شوی چې پوښتنه یې درڅخه وشي.

توضیحات

۱_ الله ﷻ په ﴿ وَيُخَوِّفُونَكَ بِٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ ﴾ کښې اشاره کړې ده چې مشرکانو به نبي کریم ﷺ د خپلو بوتانو څخه ـ د دوی په ګومان ـ ډاراوه چې د عبادت په ضد یې دعوت مه چلوه که نه نو څه ضرر به درته ورسوي.

همدغه ډول دړکې نورو پیغمبرانو ته هم د خپلو ـ خپلو قومونو د پلوه شوې دي لکه چې الله ﷻ د هود ﷺ د قوم د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ إِن نَّقُولُ إِلَّا ٱعْتَرَىٰكَ بَعْضُ ءَالِهَتِنَا بِسُوٓءٍ ﴾ [هود: ۵۴] یعني مشرکانو هود ﷺ مخاطب کړ چې ستا په هکله مونږ بله هیڅ خبره نه کوو مګر همدا یوه چې ته زمونږ معبودانو په بدۍ سره لوځ کړی یې او لیونی یې درڅخه جوړ کړی دی چې اوتې بوتې وایې.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: ورانديې په ﴿ وَيُخَوِّفُونَكَ بِٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦ ﴾ کښې الله ﷻ د بوتانو څخه د "الذين" په کلمې سره تعبير کړی دی چې د مذکر دپاره وضعه شوې ده، نو د څه حکمت په بنياد الله ﷻ په ﴿ هَلْ هُنَّ كَٰشِفَٰتُ ضُرِّهِۦٓ ﴾ کښې او په ﴿ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَٰتُ رَحْمَتِهِۦ ﴾ کښې د همدغو بوتانو څخه په موئنثو کلمو سره تعبير وکړ، او هم يې ورته موئنث ضمائر راجع کړه؟

مونږ وايو: دا د دې دپاره ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د مشرکانو په زيات حماقت باندې دلالت وکړي چې د يو پلوه ورته په نفعې او ضرر قول کوي او د بله پلوه يې په موئنثو نومونو سره يادوي لکه "لات، منات، عزی" او داسې نور.

په کار دا وه چې د خپلو خيالونو مطابق يې ورباندې د نارينه وو نومونه ايښي وی چې د نفعې او ضرر توان پکښې ظاهراً د ښځينه وو په نسبت زيات وی، او همدارنګه مشرکانو ته نارينه د ښځينه وو په پرتله ډېر قدر او عزت لري، د همدې کبله لورګانې ژوندۍ ښخوي او زامن ژوندي پرېږدي.

مَكَانَة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ ٱعْمَلُوا۟ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ ﴾ کښې د "مَكَانَة" کلمه د منزلة او رتبې دپاره وضعه شوې ده[1]، خو په دې مقام کښې مفسرينو کرامو په حالت سره تفسيره کړې ده[2]. يعني اې مشرکانو! څرنګه چې تاسو زما دعوت ته غاړې نه ږدئ نو تاسو خپل شرکي حالت تعقيب کړئ او زه د خپل توحيدي حالت تعقيبوونکی يم، نو په راتلونکي کښې به ګورو چې د چا حالت واره دار دی.

﴿ ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَٱلَّتِى لَمْ تَمُتْ فِى مَنَامِهَا ۖ فَيُمْسِكُ ٱلَّتِى قَضَىٰ عَلَيْهَا ٱلْمَوْتَ وَيُرْسِلُ ٱلْأُخْرَىٰٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾ أَمِ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ شُفَعَآءَ ۚ قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا۟ لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُل لِّلَّهِ ٱلشَّفَٰعَةُ جَمِيعًا ۖ لَّهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۲] الله ﷻ روحونه (ارواګانې) د دوی د مرګ په وخت کښې اخلي، او هغه روحونه د دوی د خوب په وخت کښې (اخلي) کوم چې مړه شوي نه وي (د بدنونو څخه بالکل نه وي جدا شوي)، نو (بيا) الله ﷻ هغه روحونه ايساروي په کومو باندې يې چې د مرګ فيصله کړې وي، او نور روحونه (چې د خوب په وخت کښې يې قبض کړي وي) تر ټاکلې نېټې پورې راخوشې کوي (د مرګ تر وخته پورې همدغه عمليه ادامه لري).

---

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۳۶۵؛ القاموس المحيط ج۴ ص۲۰۱۳
(۲) روح المعاني ج۲۴ ص۶

یقیناً په دغه (ذکر شوي بیان او ذکرو شوو عملیاتو) کښې د داسې قوم دپاره (د کامل قدرت) زښت ډېر دلایل (نغښتي) دي کوم چې (په دلایلو کښې) سوچ کوي.

[۴۳] ایا مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر (خپل بوتان) د شفاعت کوونکو په حیث نیسي؟

(ای پیغمبره! ورته) ووایه چې: ایا تاسو دغه کار کوئ اگر که ستاسو بوتان د هیڅ شي ملکیت (او وسه) نه لري، او نه (عقل لري چې) د خپلو هوښیاریو څخه کار واخلي؟

[۴۴] (همدارنگه د هغوی د خبرې په رد کښې) ووایه چې: ټول (او هر ډول) شفاعت په الله ﷻ پورې خاص دی (د همده ﷻ په اختیار کښې دي، او دا ځکه چې) خاص همده ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واکداري ده (او) بیا به خاص همده ﷻ ته تاسو ورتاو کړی شئ (چې د تښتېدلو دپاره به هیڅ لاره مونده نه کړئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې مطلب باندې هم مشتمل وه چې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت څښتن دی او بوتان (باطل معبودان) په هیڅ شي باندې وسه او توان نه لري، په دې ایتونو کښې همدغه مطلب په مثالونو کښې واضحه شوی دی، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د وړاندېني بیان په تعقیب خپل امت ته د الله ﷻ کامل قدرت او د بوتانو (باطلو معبودانو) ناتواني په مثالونو کښې شرحه کړه چې:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د ساکښانو ارواګانې په دوه ډوله اخلي:

الف: د ساکښانو څخه د هغوی ارواګانې (روحونه) د مرګ په وخت کښې اخلي، چې ساکښان د حس او حرکت او هم د پوهې شعور څخه لوېږي او بدنونه یې د انحلال سره مخامخ کېږي.

ب: هغه ارواګانې (روحونه) هم اخلي کوم چې د مرګ وخت ته نه وي رسېدلي بلکې د خوب حالونه وربانديې ورشي او ویده شي.

۲ـ په لومړي ډول اخستلو کښې الله ﷻ اخستلې شوې او قبض کړی شوې ارواګانې په خپلو غیبي خزانو کښې ساتي ترڅو چې د قیامت ورځ قائمه شي او دوهمه شېبلۍ ووهلی شي، نو په دغه وخت کښې به قبض کړی شوي ارواګانې د دوهم ځل دپاره د خپلو ابدانو سره وصل کړي او د دوهم ځل دپاره به یې وربانديې ژوندي وګرځوي.

اما په دوهم صورت کښې یې تر څه وخته د ایسارولو څخه وروسته بېرته خپلو بدنونو ته ورخوشې کوي چې ترڅو وربانديې راویښ شي او په تازه توګه کاروبار ته جوړ شي. البته چې ذکر شوي ایسارول او بیا ورخوشې کول تر ټاکلې نېټې (مرګه) پورې په مسلسله توګه ادامه لري او فقط په مرګ سره پای ته رسېږي.

۳ـ ای پیغمبره! یقیناً د ارواګانو په هکله په دغې ذکرې شوې عملیه کښې هرومرو د الله ﷻ د کامل قدرت زښت ډېر دلایل نغښتي دي خو د داسې قوم دپاره کوم چې فکر کوي او د سوچ او تدبر څخه کار اخلي.

۴_ لکه څنګه چې باطل معبودان نه څوک مړ کولی شي، نه يې ويده کولی شي او نه يې راويښولی شي، همدارنګه هغوی د شفاعت کولو توان هم نه لري. ايا د دغې ناتوانۍ سره سره مشرکان ورته په تمه دي او شفاعت کولو ته يې سترګې په لار دي؟

۵_ اى پيغمبره! ته مشرکان مخاطب کړه او ورته ووايه چې:

الف: ايا تاسو خپلو باطلو معبودانو ته د شفاعت په تمه ياست؟ اګر که هغوی نه د کوم شي ملکيت لري او نه د عقلونو درلودونکي دي چې ستاسو اړتياوې وڅيړي او سنجش يې وکړي.

ب: دا هم ورته ووايه چې: ټول شفاعت او هر ډول شفاعت د الله ﷻ په اختيار کښې دي چې د اسمانونو او ځمکو واکداري وريورې اختصاص لري. يا په بل عبارت: د شفاعت کولو اجازه او هم د شفاعت قبول په الله ﷻ پورې اختصاص لري او ستاسو په هکله نه چا ته د شفاعت اجازه کوي او نه شفاعت قبلوي.

ج: اى مشرکانو! ستاسو ټولو رجوع خاص الله ﷻ ته ده او بس، تاسو د هيڅ تېښتېدلو لاره نه لرئ چې د رجوع څخه ځانونه بچ کړئ.

توضيحات

۱_ په ﴿ ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته غور پکار دی:

الف: د ﴿ يَتَوَفَّى ﴾ کلمه د "تَوَفِّي" څخه اشتقاقه شوې ده چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران: ۵۵] ايت لاندې ښه شرحه کړې ده چې متعددې معناوې لري، خو په دې مقام کښې ترې د روح د قبض کولو معنی مراده ده[۱].

ب: په ايت شريف کښې د روح د قبض کولو لاندې دوه وو ډولونو ته اشاره شوې ده[۲]:

اول: يو کامل قبض دی چې د مرګ څخه عبارت دی او هر ساکښ مخلوق ورسره يو ځل مخامخ کېدونکی دی چې د قيامت تر ورځې پورې دوام کوي، او هلته به يو ځل بيا هر يو روح د خپل خپل بدن سره پيوسته شي او ورباندې ژوندی به شي. د دغه قبض سره د بدن انحلال منافي نه دی بلکې د همدغه قبض په نتيجه کښې بدن د خاورو سره خاورې کېږي خو د خپل روح سره يې علاقه بالکل د منځه نه ځي، که څه هم په ځمکه کښې تيت پرک شي.

دوهم: بل ناقص قبض دی چې د خوب په وخت کښې تحقق مومي، او د بېدارۍ تر وخته پورې ادامه پيدا کوي.

ج: په ايت شريف کښې د روحونو د قبضولو پورتنيو دواړو ډولونو ته اشاره شوې ده چې دواړه په الله ﷻ پورې خانګړي دي او د ده ﷻ څخه پرته پکښې هيڅوک او هيڅ شی مداخله نه شي کولی.

د: همدارنګه ناقص قبض په کامل قبض باندې غټ دليل دی چې بيا-بيا د هر انسان په خپل بدن

---

(۱) لسان العرب ج۱۵ ص۴۰۰؛ القاموس المحيط ج۴ ص۶۳۸؛ البحر المحيط ج۹ ص۲۰۷

(۲) تفسير ابن کثير ج۴ ص۵۵

کښې صورت نیسي او بیا ژوندي کېدل وريه یادوي خو د تفکر خاوندان ترې ګټه پورته کوي او بس.

هـ: لنډه دا لکه څنګه چې د [الإسراء: ۸۵] ایت مطابق د روح حقیقت پېژاندل یوازې په الله ﷻ پورې اختصاص لري همدارنګه د قبض کولو په ډولونو او کیفیتونو باندې یې هم د همده ﷻ څخه په غیر نه څوک په بشپړه توګه پوهېدلی شي او نه وریاندې قدرت لري.

و: د ایت شریف څخه د سړي ذهن ته په تبادر سره ورځي او اکثرو علماوو کرامو هم څرګنده ګڼلې ده چې هر ساکښ یو-یو روح لري او بس، خو د هر یوه تعلقات د خپل بدن (جسد) سره په متعددو صورتونو کښې تحقق مومي[۱]، نه دا چې د ژوند یو روح دی او د بیداري بل روح[۲].

ز: د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: کله به چې نبي کریم ﷺ د ویده کېدلو دپاره اړخ ولګاوه نو ویلې به یې چې: «بِاسْمِكَ نَمُوتُ وَنَحْيَا». ای الله! ستا په نامه سره مونږ مړه کېږو (اودېږو) او ستا په نامه سره مونږ ژوندي کېږو. نو کله به چې د خوب څخه راپېدار (ویښ) شو، نو ویل به یې چې: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ»[۳] هغه الله ﷻ ته حمد او ثنا ده چې مونږ یې زمونږ د مرګ څخه وروسته راژوندي (راویښ) کړو او خاص همده ﷻ ته ورخوربدل (ورتولېدل) دي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ حِينَ شَاءَ وَرَدَّهَا عَلَيْكُمْ حِينَ شَاءَ»[۴] یعنې یقینًا الله ﷻ ستاسو ارواګانې (روحونه) هغه وخت قبض کوي چې اراده یې وشي او بېرته یې په تاسو باندې درتاووي چې په کوم وخت کښې یې اراده وشي.

درېم: نبي کریم ﷺ مونږ ته یوه بله دعاء هم راښودلې ده چې باید د ویده کېدلو په وخت کښې یې ووایو هغه دا: «بِاسْمِكَ رَبِّ وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَاغْفِرْ لَهَا وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ»[۵] یعنې ای زما ربه! ستا په نامه مې خپل اړخ کېښود (ولګاوه) او ستا په کومک یې پورته کوم، که چرته زما روح د خپل اقدس ذات سره ټینګ کړې (او راخوشې یې نه کړې چې وریاندې راویښ شم) نو ته ورته مغفرت وکړې او که چرته یې راخوشې کړې نو ته یې (د جنایتونو څخه) په هغه شي سره وساتې په کوم سره چې ته خپل صالح بندګان ساتې.

یو نحوي تحلیل

۲_ په ﴿ أَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴾ کښې مفسرینو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[۶]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته لنډ او بهتر برېښېدلی دی هغه دا دی چې د "أ" توری د

---

(۱) البحر المحیط ج۹ ص۲۰۷؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۲۶۱

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۵۲۰

(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۰

(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۸۳

(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۰؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۴۹؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۷

(۶) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۵۷؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۸۱؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۳۱؛ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۸۹

انکاري استفهام دپاره دی چې مدخول يې مقدر دی او وړاندېنۍ جمله ورباندې دلالت کوي خو مونږ ترې په "أَتَتَّخِذُونَ الْأَوْثَانَ مِنْ دُونِ اللهِ شُفَعَاءَ" سره تعبير کوو.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: ای مشرکانو! ايا تاسو خپل بوتان د الله ﷻ څخه په غير د شفاعت کوونکو په حيث نيسئ؛ اگر که هغوی نه د څه شي واکداري لري او نه د عقل درلودونکي دي چې کار ترې واخلئ؟!

﴿ وَإِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَحْدَهُ ٱشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ ۖ وَإِذَا ذُكِرَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦٓ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾ قُلِ ٱللَّهُمَّ فَاطِرَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ عَـٰلِمَ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ أَنتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِى مَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مَا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُۥ مَعَهُۥ لَٱفْتَدَوْا۟ بِهِۦ مِن سُوٓءِ ٱلْعَذَابِ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ۚ وَبَدَا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا۟ يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا۟ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾

[۴۵] او په هغه وخت کښې چې الله ﷻ (بې د بوتانو څخه) يوازې ياد کړی شي نو د هغو کسانو زړونه نفرت (او کرکه) کوي کوم چې په وروستنۍ ورځې سره ايمان نه راوړي. او کله چې هغه بوتان ياد کړی شي چې (دوی يې) د الله ﷻ څخه په غير (عبادت کوي) نو ناڅاپه دوی خوښېږي (چې خوښي او خوشالي يې د ورايه په څېرو کښې ښرگندېږي).

[۴۶] (ای پیغمبره!) ووايه چې: ای الله! د اسمانو او ځمکو پيداکوونکيه!، ای د پټو او ښکاره وو عالمه! (بل څوک نه، بلکې يوازې همدا) ته د خپلو بندگانو په منځو کښې د هغو (مسائلو) په هکله حکم (او فيصله) کوې په کومو کښې چې دوی دي چې په مستمره توگه پکښې اختلاف کوي (نو زما او د مشرکانو فيصله ستا په اختيار کښې ده).

[۴۷] او که چرته (بالفرض د قيامت په ورځ) هغو کسانو ته چې ظلم (او کفر) يې اختيار کړی دی هغه ټول شيان (ملکيت) شي کوم چې په ځمکه کښې موجود دي او د هغو مثل هم ورسره (د دوی په ملکيت کښې يو ځای) شي، نو دا (ټول) به د قيامت په ورځ د بد عذاب څخه فديه کړي (ترڅو ترې نجات ومومي).

او (په دې باندې علاوه) همدغو (ظالمانو) ته به د الله ﷻ د پلوه هغه څه ورڅرگند شي کوم چې دوی (په دنيا کښې) نه وه چې گومان يې کاوه.

[۴۸] او هم به کفارو ته د خپلو هغو کړو وړو بدۍ ورڅرگندې شي کوم چې دوی کسب کړي دي، او هم به ترې هغه شی (د عذاب په حيث) راچاپېر شي کوم چې دوی (په دنيا کښې) وه چې په

مستمره توګه به یې ورباندې خندنې کولې (او ملنډې به یې ورباندې وهلې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو یوه جهالت ته اشاره شوې وه چې د بې عقله جماداتو (بوتانو) څخه د شفاعت کولو تمه لري، او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د هغوی یو بل جهالت ته اشاره کېږي چې د الله ﷻ د نامه څخه نفرت کوي او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته پکښې په ذکرو شوو جهالتونو باندې تسلي او ډاډینې توصیه شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د مشرکانو د یو بل جهالت بیان هم قرائت کړه هغه دا چې:

١ـ کله چې یوازې الله ﷻ یاد کړی شي چې هر څه د همده ﷻ په اختیار کښې دي او هیڅوک یې په کارونو کښې مداخله نه شي کولی، نو د هغو کسانو زړونه په نفرت کښې واقع کېږي او کرکه ترې کوي کوم چې په وروستنې ورځ (قیامت) باندې عقیده نه خپلوي او ورباندې کافر پاتې دي.

او که د الله ﷻ څخه په غیر د هغو بوتانو نومونه یاد کړی شي کوم چې مشرکان یې عبادت کوي نو ناڅاپه ورباندې خوشالېږي، حتّی خوشالي یې په څېرو کښې د ورایه ښکاري.

٢ـ نو ای پیغمبره! د دغو جهالتونو په لېدلو او اورېدلو سره خپله حوصله مه خرابوه او د ډاډینې (اطمنان) حاصلولو دپاره الله ﷻ ته رجوع کوه او وایه چې:

الف: ای الله! چې ته د اسمانونو او ځمکو د نشت څخه پیدا کوونکی یې، او هر څه ستا په واک او اختیار کښې دي.

ب: ای الله! چې ته د پټو او ښکاره وو په حال باندې پوه یې، ستا علم ته پټ او ښکاره یو نسبت لري، زما زړه هم درته معلوم دی چې څومره غمژن یم او د مشرکانو جهالتونه هم درته څرګند دي چې څومره ورباندې کلک دي.

ج: ای الله! چې ته د ذکرو شوو عالي صفاتو درلودونکی یې، نو ته د خپلو بندګانو ترمنځ په هغه شي کښې فیصله وکړه په کوم کښې چې دوی اختلاف کوي.

یا په بل عبارت: زما او د مشرکانو اختلاف ته پخپله فیصله کړه او حق د حق په صفت او باطل د باطل په صفت څرګند کړه چې هر چا ته معلوم شي.

٣ـ ای پیغمبره! ته خپله حوصله لوړه وساته، د فیصلې ورځ در روانه ده چې همغه فیصله به پکښې صورت ونیسي چې ته یې غوښتونکی یې، په دغې ورځ کښې به د مشرکانو حال داسې دی چې:

الف: که بالفرض د قیامت په ورځ دوی ته (چې په خپلو ځانونو باندې یې د کفر او شرک په غوره کولو سره ظلم کړی دی) هغه شیان ټول د ملکیت په حیث وی کوم چې په ځمکه کښې موجودیت لري، او د دغو شیانو مثل هم ورسره ضمیمه وی، چې ټول یې په اختیار کښې وی، او بالفرض بیا د ذکرو شوو ظالمانو څخه وغوښتل شي چې د دغې ورځې د سخت عذاب څخه د نجات دپاره خپل ټول ملکیت فدیه کړئ. نو مشرکان به هرومرو دغه کار وکړي، خو افسوس چې هلته به هغوی نه ملکیت ولري، نه به ترې د فدیې ورکولو غوښتنه وکړی شي او بالآخره نه به هلته فدیه قبلېږي.

ب: په دغې ورځ کښې به مشرکانو (کفارو) ته د الله ﷻ دپاره هغه څه ورڅرګند شي په کوم چې دوی دنیا کښې ګومان نه کاوه. یا په بل عبارت: نن ورځ د هغوی ګومان نه دی چې بوتان او باطل معبودان به یې د شفاعت کولو څخه عاجز او ناتوانه وي خو هلته به ورڅرګند شي او په خپلو سترګو به یې وګوري چې هیڅ شی یې د لاسه پوره نه دی.

ج: په دغې ورځ کښې به هغوی ته د خپلو کړو وړو بدی، ورڅرګندې شي او پوه به شي چې بالکل په غلطه لاره باندې روان وه.

د: بالآخره هلته به ورباندې هغه عذابونه احاطه وکړي او تر یې راچاپېر به شي کوم چې هغوی ورباندې نن ورځ ملنډې وهي او ورته دروغ برېښي.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَإِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَحۡدَهُ ٱشۡمَأَزَّتۡ﴾ کښې د ﴿ٱشۡمَأَزَّتۡ﴾ کلمه د "اشْمِئْزَازْ" ـلکه "اقْشِعْرَار"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "اشْمِئْزَاز" د نفرت او تکبر معنی ورکوي[1]. یعني کله چې الله ﷻ په وحدانیت سره یاد شي، چې هیڅ شریک نه لري او هرڅه یې په اختیار کښې دي، نو مشرکان د همدغې خبرې څخه نفرت او کرکه کوي، او د قبول څخه یې په تکبر کښې واقع کېږي. خو بالمقابل کله چې بوتان په دروغینو صفاتو سره وستایل شي چې شفاعت کوونکی دی نو هغوی وباندې خوشالېږي او د همدغې دروغینې خبرې قائل ته آفرین وایي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿وَإِذَا ذَكَرۡتَ رَبَّكَ فِي ٱلۡقُرۡءَانِ وَحۡدَهُۥ وَلَّوۡاْ عَلَىٰٓ أَدۡبَٰرِهِمۡ نُفُورٗا﴾ [الإسراء: ۴۶] یعني ای پیغمبره! کله چې ته خپل رب ﷻ په قرآن کریم کښې په وحدانیت سره یاد کړې، نو مشرکان د نفرت (کرکې) د کبله په خپلو پوندو باندې ببرته تاوېږي.

یادونه

۲ـ د ﴿وَلَوۡ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ مَا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ الآیة- په مضمون باندې یو بل ایت هم وړاندې په [المائدة: ۳۶] ایت کښې تېر شوی دی او مونږ د الله ﷻ په توفیق په یوه حدیث شریف سره تفسیر کړی دی، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿فَإِذَا مَسَّ ٱلۡإِنسَٰنَ ضُرّٞ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلۡنَٰهُ نِعۡمَةٗ مِّنَّا قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمِۭۚ بَلۡ هِيَ فِتۡنَةٞ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ۝٤٩ قَدۡ قَالَهَا ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ فَمَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ۝٥٠ فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُواْۚ وَٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡ هَٰٓؤُلَآءِ سَيُصِيبُهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُواْ وَمَا هُم بِمُعۡجِزِينَ ۝٥١ أَوَلَمۡ يَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ

(۱) لسان العرب ج۵ ص۳۶۲

لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يُؤۡمِنُونَ ﴿٥٢﴾

[۴۹] نو کله چې انسان ته څه ډول ضرر ورسېږي (د خپل طبیعت په مقتضی فقط) مونږ بلي (چې د ضرر مخ ترې واړوو)، بیا چې کله ورته مونږ د خپله جانبه (وړیا) څه نعمت ورکړو نو وایي چې: یقیناً دا (نعمت) ماته د پوهې (او لیاقت) په بنیاد راکړی شوی دی (یا دا چې الله ﷻ ته زما فضیلت معلوم دی).

(دغسې نه ده لکه چې نوموړی خیال کوي) بلکې (د) نعمت (ورکړه یو) امتحان (او ازمېښت) دی مگر اکثره خلک نه پوهېږي (چې د اعزاز گومان وربانديې کوي).

[۵۰] یقیناً همدا خبره هغو کسانو هم ویلې (کړې) ده، کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي (او د عذاب سره مخامخ شوي دي) نو هغه شي ترې (د عذاب) مخه وانه ړوله کوم چې دوی وه چې په مهارت سره به یې کسب کول (او راغونډول).

[۵۱] نو دوی ته د هغو بدیو (سزا) ورسېده کومې چې دوی کسب کړې وې (او مرتکب شوي یې وه)، او د دغو (د دې زمانې د کفارو) څخه هغه کسان چې دي کومو چې ظلم (کفر) غوره کړي دي، دوی ته به هم د هغو بدیو (سزا) ورسېږي کومې چې دوی کسب کړي دي، او دوی (هم د هغوی غونډې د الله ﷻ) عاجز گرځوونکي نه دي (چې وربانديې زورور شي او د ارادې مخه یې بنده کړي).

[۵۲] او ایا (ذکر شوي) انسانان نه پوهېږي چې: یقیناً الله ﷻ هغه چا ته روزي پراخوي (ډېر نعمتونه ورکوي) کوم ته یې چې اراده وشي او (هغه چا ته یې) تنگوي (کوم ته یې چې اراده وشي. پراخول او تنگول د اعزاز او توهین نښه نه ده).

(ای پیغمبره! یقیناً په دې (ذکر شوي بیان او یا د روزۍ په ورکړه) کښې د داسې قوم دپاره (د الله ﷻ د کامل قدرت) زښت ډېر دلایل نغښتې دي کوم چې په الله ﷻ باندې ایمان راوړي (او په کامل علم او کامل قدرت یې عقیده لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د مشرکانو د هغه جهالت په تعقیب کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه، په دې ایتونو کښې د هغوی یوه بل جهالت ته اشاره کېږي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! خپل اُمت ته د کفارو یو بل خوی او خصلت ذکر کړه هغه دا چې:

۱ـ کله چې کافر انسان ته څه ضرر او سختي ورسېږي نو سمدستي یوازې مونږ بلي او خپل باطل معبودان هېروي، د همدغه حال سره په بېړیو کښې سواره کفار ډېر خله مخ کېږي.

دغه کافر انسان یا کفار انسانان خو نور څوک نه دي بلکې همغه خلک دي چې کله ورته زمونږ نوم (الله ﷻ) یاد کړی شي نو نفرت ترې کوي، او چې د باطلو معبودانو ذکر وشي نو ورته خوشالېږي.

۲ـ بیا چې کله مونږ د ذکر شوي کافر بنیادم څخه د ضرر مخه ونیسو او د خپله جانبه ورته نعمت ورکړو (خوشالي وربانديې وروړلو) نو سمدستي مونږ هېروي او د نعمت ورکړه علم ته نسبتوي،

چې زه د دغه نعمت لیاقت لرم او زما د مهارت او پوهې د کبله ما ته راکړې شوی دی.

۳ـ دغسې نه ده لکه چې ذکر شوی کافر انسان ګومان کوي چې: د نعمت ورکړه یې استحقاق او د نعمت زوال یې امتحان دی، مګر اکثره خلک نه پوهیږي چې: نعمت ورکړه ورته د الله ﷻ له خوا اعزاز ورښي او زوال یې ورته توهین ګرځیږي.

۴ـ ای پیغمبره! ذکر شوې خبره پخوانیو کفارو هم کړې وه، چې موږ ته د نعمتونو راکړه زموږ په لیاقت او د الله ﷻ په علم صورت نیولی دی او زموږ د کړو وړو څخه الله ﷻ راضي دی ځکه یې راباندې د نعمتونو باران اورولی دی.

خو د دغې خبرې سره سره الله ﷻ ورباندې عذاب ورنازل کړ نو هغو مالونو ترې د عذاب مخه وانه ړوله کوم چې دوی راټول کړي او کسب کړي وه.

یا په بل عبارت که د نعمتونو ورکړه د الهي اعزاز نښه وی، لکه چې دوی خیال کاوه نو دوی به د عذاب سره نه وي مخامخ شوي.

۵ـ لیدل دا چې پخوانیو کفارو ته د خپلو هغو ګناهونو سزا ورسېده کومې چې هغوی کسب کړې وې او په شرمونکي عذاب باندې اخته کړی شوه.

۶ـ نو ای پیغمبره! د دغو کفارو څخه به هم ـ چې ته ورته د پیغمبر په حیث استولی شوی یې ـ هغو کسانو ته د خپلو جنایتونو او ګناهونو سزا هرومرو ورسیږي کوم چې په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی او په کفر باندې علاوه د ذکر شوې ناشکره خبرې قائلین هم دي. او دا ځکه چې

لکه څنګه چې پخواني کفار په الله ﷻ باندې نشو بریالي او نه ګرځیده او د عذابه یې ځانونه بچ نه کړی شوه همدارنګه د دې زماني کفار هم توان نه لري چې الله ﷻ عاجز کړي او د قدرت مخه یې ونیسي د عذابه یې ځانونه بچ کړي، نو دوی به د خپلې کفري ویناء مزه وڅکي.

۷ـ ای پیغمبره! ایا کفار نه پوهیږي چې د نعمتونو ورکړه د الله ﷻ په وړاندې د اعزاز نښه نه ده او د نعمتونو زوال په توهین باندې دلالت نه کوي؟

بلکې الله ﷻ په خپله خوښه د ارزاقو ویش کوي، نو د خپلې ارادې په مطابق یې په چا پراخوي او په چا یې تنګوي، او په دواړو صورتونو کښې یې امتحان او آزمېښت د نظر لاندې دی.

۸ـ ای پیغمبره! په ذکر شوي بیان کښې د داسې قوم دپاره د عبرت ډېر لوی درسونه دي کوم چې د الله ﷻ په کامل قدرت عقیده لري او ایمان یې ورباندې راوړی دی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ﴾ کښې د "هُ" ضمیر مذکر دی او د «نِعْمَةً» کلمې ته راجع دی چې مونث ده. نو د څه حکمت په بنیاد "ها" نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې دغې ارجاع د معنی په لحاظ صورت نیولی دی[1] چې مونږ ترې په "شَيْئًا مِنَ النِّعَمِ"

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۲۴

سره تعبیر کوو. یعني: کله چې مونږ ناشکره انسان ته د خپلو نعمتونو څخه لږ څه ورکړو هم خپل ځان ته یې نسبتوي او مونږ هېروي.

دوه ډوله تفسیر

۲ـ د ﴿ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍ ﴾ جملې ته ورته جمله الله ﷻ په [القصص:۷۸] ایت کښې د قارون د خولې څخه راحکایته کړې ده، چې مونږ هلته ـ د الله ﷻ په توفیق ـ په دوه ډوله تفسیره کړې ده، نو په کار دي چې همغه دواړه تفسیرونه دلته هم په نظر کښې ونیولی شي هغه دا چې:

الف: د ﴿ عِلۡمٍ ﴾ څخه د الله ﷻ علم مراد دی، یعنې کوم مال چې ماته راکړی شوی دی هغه د الله ﷻ په علم سره راکړی شوی دی چې زه یې لیاقت لرم او زه ورته معزز یم.

ب: د ﴿ عِلۡمٍ ﴾ څخه د مالداری علم مطلب دی، یعنې زما مال او ثروت د هغې پوهې او مهارت په بنیاد صورت نیولی دی د کوم چې زه درلودونکی یم چې په راغونډولو باندې یې ډېر ښه پوهېږم.

نو هیله ده چې د تفصیل دپاره هلته مراجعه وکړی شي چې بیا تفصیلولو ته یې اړتیا نه ګورو، یوازې همدومره لیکو چې:

په ذکرو شوو دواړو تفسیرونو کښې مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې او بهتر برېښي ځکه چې په بل ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ فَلَمَّا جَآءَتۡهُمۡ رُسُلُهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ فَرِحُواْ بِمَا عِندَهُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ ﴾ [المؤمن:۸۳] یعنې نو کله چې پخوانیو کفارو ته د هغوی پیغمبران په معجزاتو (او دلایلو) سره ورغله نو هغوی په هغه شي باندې خوشاله شوه کوم چې د هغوی په نزد موجود وه چې د مادي علومو څخه عبارت وه (او د پیغمبرانو علومو ته یې شا کړه بلکې ملنډې یې ورباندې خپلې کړې).

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ قَدۡ قَالَهَا ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾ کښې د "ها" ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: دغه ضمیر د "جُمۡلَة" یا "كَلِمَة" په تاویل سره د ﴿ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍ ﴾ کلام ته راجع دی[۱]. دا د یو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې ذکره شوې جمله یوازې قارون نه وه ویلې بلکې ډېرو کفارو ورباندې خولې ښوروللې وې، خو په قرآن کریم کښې یوازې د "قارون" په نامه صراحت شوی دی او نورو ته دلته په ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمې سره اشاره شوې ده.

﴿ قُلۡ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسۡرَفُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ لَا تَقۡنَطُواْ مِن رَّحۡمَةِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَغۡفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًاۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلۡغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ۝٥٣ وَأَنِيبُوٓاْ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ وَأَسۡلِمُواْ لَهُۥ مِن قَبۡلِ أَن يَأۡتِيَكُمُ ٱلۡعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ۝٥٤ وَٱتَّبِعُوٓاْ أَحۡسَنَ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكُم مِّن رَّبِّكُم مِّن قَبۡلِ أَن

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۲۶۶؛ تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۵۹

يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾ أَن تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ مَا فَرَّطتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِن كُنتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾ أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾ أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٥٩﴾

[۵۳] (ای پیغمبره! زما د پلوه) ووایه چې: ای زما هغو بندګانو کومو چې په خپلو ځانونو باندې (په ګناهونو کښې) د اندازې څخه تیرې کړې دي! تاسو د الله ﷻ د لوی رحمت څخه مه نااُمیده کېږئ (او دا ځکه چې) یقیناً الله ﷻ ټول ګناهونه ښني (چې د کفر په حال کښې یې صورت نیولی وي او بیا په ایمان سره مشرف شي)، بې شکه الله ﷻ همدی د ډېر ښونکی (او) ډېر مهربان دی (نو باید چې تاسو د نااُمیدۍ د کبله په کفر کښې پاتې نه شئ).

[۵۴] او تاسو خپل رب ﷻ ته (په توبې سره) رجوع وکړئ او د هغه څخه وړاندې ورته غاړې کېږدئ چې تاسو ته عذاب درشي (چې) بیا به درسره کومک ونه کړی شي.

[۵۵] تاسو د هغو ډېرو ښایسته وو احکامو پیروي وکړئ کوم چې تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه درنازل کړی شوي دي، (البته) د هغه څخه وړاندې چې تاسو ته ناڅاپه په داسې حال کښې عذاب درشي چې تاسو وربادې شعور نه لرئ (او بالکل مو ورته فکر هم نه وي).

[۵۶] (د هغه څخه وړاندې د ما أنزل الله پیروي وکړئ) چې ځینې نفسونه (کافران) ووایي چې: ای زما حسرته! (البته) په هغه تقصیر باندې چې ما د الله ﷻ په طرف (حق) کښې کړی دی، او (دا ځکه چې) یقیناً زه (په دنیا کښې د ما أنزل الله په هکله) د ملنډو وهونکو د ډلې څخه وم.

[۵۷] یا ځینې نفسونه ووایي چې: که چرته یقیناً ماته الله ﷻ هدایت کړی وی (ما أنزل الله یې را استولي وی) نو هرو مرو به زه د متقیانو د ډلې څخه ګرځېدلی وی.

[۵۸] یا ځینې نفسونه په هغه وخت کښې ووايي کله چې عذاب وګوري چې: کاش چې ماته یقیناً بېرته (دنیا ته) ګرځېدل وی، نو زه به د نېکو کارانو څخه جوړ شوی وی.

[۵۹] دغسې نه ده (لکه چې ته خیال کوې) یقیناً تاته زما ایتونه درغلي وه خو تا ورته د دروغو نسبت وکړ او (د قبول څخه) دې تکبر وکړ او ته (وربادې) د کافرانو د ډلې څخه ګرځېدلی وې.

ارتباط او شان نزول

په دې ایتونو کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د مشرکانو اذهانو ته ورپورته شوې وه هغه دا چې کله د جنایتونو په ارتکاب باندې سزا ورکول حتمي کار دی نو مونږ ته به ایمان راوړل څه ګټه ورسوي؟ ایا مونږ ته به د عذاب څخه نجات راکړي؟ مونږ خو د ډول ډول جنایتونو مرتکب شوي یاستو.

اما د دې ايتونو د شان نزول په هکله متعدد صورتونه روايت شوي دي[١]، چې ان شاء الله ﷻ په توضيحاتو کښې به وروباندې رڼا واچوله شي، خو مونږ دلته د لاندې يوه روايت په خلاصه باندې اکتفاء کوو:

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) وايي چې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته د مشرکانو يوه ډله ورغله او ورته يې وويلې چې: ته چې څه وايې هغه ډېر ښه دي او کوم دين ته چې ته دعوت چلوې هغه ډېر ښه دين دی، خو ای کاش چې مونږ ته خبر راکړئ چې: «أَنَّ لِمَا عَمِلْنَا كَفَّارَةً»[٢] يقيناً د هغو جنايتونو دپاره کفاره شته کوم چې مونږ کړي دي او مونږ يې مرتکب شوي ياستو؟ نو الله ﷻ د [الفرقان: ٧٠] ايت او هم دغه ايت چې بحث پکښې روان دی نازل کړه، نو حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! زما د پلوه زما بندګانو ته ابلاغ کړه او ورته ووايه چې:

١ـ ای زما هغو بندګانو! کومو چې په خپلو ځانونو باندې د حده تجاوز کړی دی او کفر يې غوره کړی دی، تاسو د الله ﷻ د رحمت څخه نااُميدي مه کوئ چې که ايمان راوړئ نو پخوانی ګناوې به درته ونه بښلی شي او وروباندې به معذب کړی شئ: او دا خکه چې:

الف: يقيناً الله ﷻ ستاسو د ايمان راوړلو په صورت کښې د پخواني کفر په شمول پخواني ټول ګناهونه ښښي، لکه چې د موره تازه تولد شوي ياست.

ب: يقيناً الله ﷻ همدی ﷻ ډېر ښښونکی او ډېر مهربان دی چې د ګناهونو په مغفرت باندې علاوه د نېکيو توفيق ورکوونکی هم دی.

٢ـ ای زما مسرفانو بندګانو! تاسو خپل رب ﷻ ته رجوع وکړئ او د غير الله د عبادت څخه راوګرځئ او خاص همده ﷻ ته په اخلاص سره د هغې ورځې څخه پخوا غاړه ايښودونکي جوړ شئ چې تاسو ته دنياوي عذاب درشي او بيا د هيڅ طرف څخه ستاسو سره کومک او نصرت صورت ونه شي نيولی او نه به څوک نجات درکړی شي.

٣ـ ای زما مسرفانو بندګانو! تاسو د کفرياتو د پيروي څخه لاس واخلئ او د هغه ډېر ښايسته قرآني احکامو پيروي وکړئ کوم چې تاسو ته د بل چا د پلوه نه بلکې د خپل رب ﷻ د پلوه درنازل کړی شوي دي او ستاسو د دنيا او آخرت ښېګڼې پکښې نغښتې دي.

البته د هغې ورځې څخه وړاندې ذکره شوې پيروي خپله کړئ چې تاسو ته اُخروي عذاب درشي او د قيامت د قيام شپېلی په ناڅاپي توګه پوکړی شي حال دا چې تاسو وروباندې شعور ونه لرئ او وروباندې خبر نه اوسئ.

٤ـ ای زما بندګانو! تاسو زما ذکر شوي ارشادات وړاندې د هغه په عمل کښې پياده کړئ چې:

(١) تفسير البغوي ج٤ ص٨٣، اسباب النزول للواحدي ص٢٤٨: تفسير المراغي ج٢٤ ص٢٢
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٧١١: صحيح مسلم ج١ ص٧٦

الف: خپلې نفسونه به خپل حسرت او ندامت ته اواز وکړي چې واشه څه څه دي وخت دی څه چې ما د الله ﷻ په طرف کښي قصور کړی دی چې د ده ﷻ احکامو مې په عمل کښي نه دي پوره کړي او زه به بې پروايي سره مې د پښو لاندې کړي دي، او همدا رنګه یقیناً زه د الله ﷻ په احکامو پاندې د مسخرې کوونکو د ډلي څخه وم، ما ته د مرګ څخه وروسته بیا د ژوندي کیدل دروغ او ټوکې ښکاریدلې.

ب: یا به خپلې کسان هغه به افسوس سره ووايي چې که ما ته الله ﷻ هدایت کړی وی او د خپل پیغمبر په لاس يې شریعت رالیږلی وی نو خامخا به نن ورځ زه د متقیانو د ډلې څخه ګرځیدلی وی زه ځکه کافر پاتې شوم چې ما ته هدایت نه وه راغلی.

ج: یا به خپلې کسان او خپلې نفسونه په هغه وخت کښي ووايي کله چې د دوزخ عذاب وګوري ای کاش! چې نن ورځ زه بیرته دنیا ته د دوهم ځل دپاره ورستون شوی وی، که دغه کار صورت نیولی وی نو زه به ضرور د نیکو کارانو د ډلې څخه ګرځیدلی وی او د خپلو پخوانیو کفرياتو څخه به مې خپل ځان بیچ ساتلی وی.

د: ای پیغمبره! دغو کسانو ته به د قیامت په ورځ په جواب کښي وویلی شي چې دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، بلکې تاسو ته زما ایتونه درغلي وه خو تاسو ورته د دروغو نسبت وکړ او ملنډې مو ورباندې پیلې کړې او هم ورسره د کافرانو او منکرانو د ډلې څخه وګرځیدلئ.

نو نن ورځ ستاسو حسرت بې ګټې دی او د هدایت انکار درته څه ګټه نه شي رسولی او بالاخره بیرته دنیا ته هم نه شئ ورتلی، که بالفرض تاسو بیرته ورتلو کړی شئ نو بیا به خپل پخواني تکذیب ته د دوهم ځل دپاره ورواوړئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿ قُلْ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُوا ﴾ الآیه کښي ځینو مفسرینو کرامو د "عِبَادِ" کلمه په مؤمنانو سره معنی کړې ده[۱] یعني ای زما هغو مؤمنو بندګانو کومو چې د ګناهونو په ارتکاب سره په خپلو ځانونو باندې د شرعي حد څخه تجاوز کړی دی! تاسو د الله ﷻ د رحمت څخه مه ناامیده کیږئ.

دغه تفسیر په لاندې پوښتنو او جوابونو کښي واضحه کیږي:

الف: که څوک وايي چې په ﴿ يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًا ﴾ کښي د "ذُنُوب" کلمه خو کفر ته هم شامله ده نو ایا مؤمنانو ته کفر او شرک هم بښلی کیږي؟ دا د یو پلوه. او د بل پلوه بله پوښتنه دا ده چې ایا په ذکر شوي تفسیر سره د آیت شریف څخه نه څرګندیږي چې هلی زر شی ګناهونه وکړي؟

مونږ وایو چې: دغه دواړه پوښتنې الله ﷻ په بل ایت کښي په ډېر صراحت سره جواب کړې دي چې: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ [النساء ۴۸] یعني یقیناً الله ﷻ

(۱) تفسیر المراغي ج۲۴ ص۲۲؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۹ ص۲۸؛ روح المعاني ج۲۴ ص۱۲؛ تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۵۹

دا نه ښيي چې شرک او کفر ورپورې وتړلي شي او د کفر او شرک څخه په غير نور ګناهونه د هغه چا دپاره ښښي کوم ته يې چې اراده وشي.

نو په ايت شريف کښې مطلب دا دی چې نااُميده کېږئ مه، نه دا چې هرومرو به درته ګناهونه ښنلي کېږي هلئ ژر شئ ګناهونه وکړئ.

ب: که څوک وايي چې: ايا د هغه عاصي مؤمن په هکله د ګناه مغفرت په الله ﷻ باندې واجب نه دی کوم چې د ګناهونو څخه توبه تائب جوړ شي؟

مونږ وايو چې: په الله ﷻ باندې د هيڅ طرفه څه شی واجب او ضرور نه شي ګرځېدلی[١]، هو! دا بېله خبره ده چې په خپل اقدس ذات باندې يې پخپله ضرور کړي.

لنډه دا چې توبه د الله ﷻ خوښه ده او قبول يې د ده ﷻ د ارادې څخه وتلی نه دی، په همدې ارتباط ځينو مفسرينو کرامو ډېر احاديث راغونډ کړي دي چې د توبې په قبول باندې دلالت کوي[٢].

٢ـ خو اکثره مفسرين کرام د "عِبَاد" کلمه په دې مقام کښې په عامه معنی سره تفسيروي چې کافر او مؤمن دواړو ته د قيامت تر ورځې پورې شموليت لري[٣].

تبصره

٣ـ الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي، زمونږ په نظر که څه هم په اشارة النص سره د "عِبَادِيَ" کلمه مؤمنانو ته شامله برېښي مګر په عبارة النص سره ـ په دې مقام کښې ـ په کفارو او مشرکانو پورې اختصاص لري. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکات ولولئ:

الف: سباق او سياق (وړاندې او ورسته) ايتونه د کفارو په هکله نازل شوي دي نو ظاهره دا ده چې په ذکرو شوو ايتونو کښې به هم همدوی ته اشاره وي او په منځکښې به مؤمنان نه وي مطرح شوي.

ب: په ﴿ وَأَنِيبُوٓاْ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ وَأَسۡلِمُواْ لَهُۥ ﴾ کښې د "أَنِيبُوا" او "أَسْلِمُوا لَهُ" دواړه جملې د کفارو سره ښه تناسب لري چې نه يې خپل رب ﷻ ته رجوع کړې ده او نه ورته منقاد ګرځېدلي دي.

ج: د ﴿ وَإِن كُنتُ لَمِنَ ٱلسَّٰخِرِينَ ﴾ جمله هم په کفارو پورې اختصاص لري چې په پيغمبر ﷺ پورې همدوی ملنډې وهې او په غير مناسب لقبونو باندې يې يادوي.

د: د ﴿ لَوۡ أَنَّ ٱللَّهَ هَدَىٰنِي لَكُنتُ مِنَ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴾ جمله هم د کفر څخه نمايندګي کوي چې د قيامت په ورځ به د هدايت د ورتګ څخه انکار وکړي او د تقوی ارماني به وګرځي.

او دا ځکه چې د قيامت په ورځ خو يوازې کفار د هدايت د ورتګ څخه انکار کوي، لکه چې نبي کريم ﷺ د نوح ﷺ د قوم په ارتباط په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې کله د هغوی څخه پوښتنه وکړی شي چې ايا تاسو ته نوح ﷺ د الله ﷻ هدايات ابلاغ کړي وه؟ نو دوی به ترې

---

(١) شرح المقاصد ج٢ ص٢٤٣

(٢) الدر المنثور ج٧ ص٢٣٨؛ تفسير البغوي ج٤ ص٨٤

(٣) البحر المحيط ج٩ ص٢١١؛ تفسير ابن کثير ج٤ ص٥٨؛ تفسير الطبري ج٢٤ ص١٦

سمدستي انکاري وکړخي چې: "لَا مَا جَاءَنَا مِنْ نَبِيٍّ"[١] يعنې نه! مونږ ته هيڅ پيغمبر نه دی راغلی (نو څکه په جهالت کښې پاتې شوو).

ه: د ﴿لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً﴾ په جمله کښې خو کفري حال د ورايه بربښي چې د قيامت په ورځ به يوازې کفار دنيا ته د ورستنېدلو په ارمان وي چې خپل ځان د متقيانو څخه جوړ کړي.

و: په ﴿بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ﴾ الآية- کښې د ﴿فَكَذَّبْتَ﴾، ﴿وَاسْتَكْبَرْتَ﴾، ﴿وَكُنتَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ دريواړه جملې بالکل په ډاګه دلالت کوي چې په دې مقام کښې د "عِبَادِيَ" د کلمې څخه کفار مطلب دي، چې تکذيب او استکبار همدوی کوي او همدوی د همدغې مردودې ډلې څخه شمېرل کېږي.

ز: که څوک وايي د "عِبَادِيَ" د اضافت څخه معلومېږي چې دلته به د "عِبَاد" کلمه د کفارو څخه نه بلکې د مؤمنانو څخه عبارت وي، او دا څکه چې اضافت په تشريف باندې دلالت کوي[٢] چې د مؤمنانو سره ښه تناسب لري، لکه چې په [العنکبوت: ٥٦] ايت کښې ذکره شوې کلمه د تشريف دپاره الله ﷻ خپل اقدس ذات ته مضافه نازله کړې ده؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې اضافت د تشريف دپاره نه بلکې د ترغيب دپاره دی ترڅو د کفارو هغه نااُميدي د منځه يوسي کومه چې د هغوی په اذهانو کښې ګرځېده.

دغه نااُميدي د شان نزول په روايت کښې په ډېر وضاحت سره څرګندېږي، لکه چې لږ وړاندې تېر شو، والحمد لله ﷻ.

ح: که څوک وايي چې: د ځينو روايتونو څخه څرګندېږي چې ذکره شوې د "عِبَادِيَ" کلمه کفارو ته شامله نه ده بلکې په مؤمنانو پورې اختصاص لري، هغه دا چې:

يوه ورځې نبي کريم ﷺ ذکر شوی ايت شريف قرائت کړ او ډېره خوښي يې ورباندې څرګنده کړه، خو يوه سړي ترې پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! ايا څوک چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شريک دروي هغه هم په ايت شريف کښې شامل دی؟ نو نبي کريم ﷺ د لږ سکوت څخه وروسته جواب ورکړ چې: «إِلَّا مَنْ أَشْرَكَ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ»[٣] يعنې هغه څوک پکښې شامل نه دی کوم چې د شرکي عقيدې درلودونکی وي، دغه خبره يې درې ځله تکراره کړه؟

مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې د هغو مشرکانو او کفارو په هکله بحث راروان دی کوم چې ژوندي وي او د ﴿وَأَنِيبُوا﴾ او ﴿وَأَسْلِمُوا لَهُ﴾ دواړو جملو ارشادات په عمل کښې پياده کړي. نو کوم کفار چې د شرکي او کفري عقيدې په درلودلو سره مړه شوي وي، او يا ژوندي وي خو ذکر شوي دواړه ارشادات يې په خپلو ځانونو باندې نه وي تطبيق کړي، هغوی ته مغفرت نشته.

لنډه دا چې د کافر د مغفرت دپاره توبه تائب ګرځېدل ضرور دي اما د مؤمن مغفرت په توبه تائب

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٤٧٠
(٢) تفسير ابي السعود ج٧ ص١٥٩
(٣) مسند أحمد بن حنبل ج٨ ص٣٢٠

گرځېدلو پورې توقف نه لري[۱]، بلکې توبه حسنه او نېک عمل دی چې مؤمن ورباندې موفق شي. اما د گناهو د محوه کېدلو په هکله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كَفَّارَةُ الذَّنْبِ النَّدَامَةُ»[۲] يعنې د گناه کفاره او د منځه تلل پښېماني ده.

نو شايد چې په ذکر شوي حديث شريف کښې به هغه مشرک ته اشاره وي کوم چې د شرک په حال کښې مړ شوی وي، او يا ژوندی وي خو ذکر شوو دوارو ارشاداتو ته تن نه ورکوي. نو د ايت او حديث ترمنځ منافات موجوديت نه شي درلودلی.

ط: په ذکر شوي جواب باندې لاندې احاديث هم دلالت کوي:

اول: په يوه اوږده حديث کښې يوه ورځې نبي کريم ﷺ عمرو بن العاص د بيعت کولو په وخت کښې مخاطب کړ چې: «يَا عَمْرُو! بَايِعْ فَإِنَّ الْإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ»[۳] او په بل روايت کښې د «يَهْدِمُ» کلمه روايت شوې ده[۴] چې د «يَجُبُّ» سره مرادفه ده. يعنې ای عَمره! په ډاډه زړه بيعت وکړه (ايمان راوړه) ځکه چې اسلام هغه ټول گناهونه محوه کوي (ساقطوي) کومو چې د اسلام څخه وړاندې صورت نيولی وی، او بيعت کوونکی يې مرتکب شوی وی.

دوهم: يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: الله ﷻ د خپل بنده توبه قبلوي (او مغفرت ورته کوي) خو ترڅو يې چې د قبول ترمنځ حجاب نه وي واقع شوی، چا ترې پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! حجاب يې څه شی دی؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَنْ تَمُوتَ النَّفْسُ وَهِيَ مُشْرِكَةٌ»[۵] يعنې د توبې د عدم قبول حجاب دا دی چې يو نفس په داسې حال کښې ومري چې د شرکي عقيدې درلودونکی وي.

درېيم: يوه ورځې د نبي کريم ﷺ سره يوه بوډا سړي (چې لکړه يې درلوده) داسې سوال جواب وکړ:

بوډا: ای د الله رسوله! زه ډېر غدرونه او ډېر گناهونه لرم، ايا ماته به مغفرت وکړی شي؟

نبي کريم ﷺ: ايا ته د توحيد شهادت ورکوې (ايا ته مؤمن يې)؟

بوډا: هو، زه مؤمن يم.

نبي کريم ﷺ: «قَدْ غُفِرَ لَكَ غَدَرَاتُكَ وَفَجَرَاتُكَ»[۶] يعنې يقيناً الله ﷻ تاته ستا غدرونه او فجورونه (گناهونه) وبښل.

څلورم: يوه ورځې نبي کريم ﷺ ذکر شوی ايت شريف قرائت کړ او بيا يې وفرمايل چې: «وَلَا يُبَالِي»[۷] يعنې الله ﷻ ټول گناهونه بښي، او هيڅ پروا نه لري.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۲۶۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۲۰
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۳۲
(۴) صحيح مسلم ج۱ ص۷۶
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۲۲
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۱۱
(۷) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۹

یادونه

۴_ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د عدم قنوط په هکله ګڼ شمېر احادیث راغونډ کړي دي[1] الله ﷻ دې نېکه بدله ورکړي، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

ځو نکات

۵_ په ﴿ أَن تَقُولَ نَفۡسٌ ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ أَن تَقُولَ ﴾ جملې په محلي اعراب کښې مفسرینو کرامو ګڼ شمېر احتمالات لیکلي دي[2]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې یا د ﴿ أَن يَأۡتِيَكُمُ ٱلۡعَذَابُ ﴾ څخه بدل واقع شي او یا ورته د عطف بیان په توګه ومنلی شي.

ب: د ﴿ نَفۡس ﴾ کلمې څخه ځینې نفسونه مراد دي[3] په همدې مطلب باندې یې نکارة دلالت کوي.

ج: په ﴿ يَٰحَسۡرَتَىٰ ﴾ کښې د "الف" توری د متکلم د "ي" څخه بدل دی[4]، او د "ي" په صورت لیکلی شوی دی، که نه نو خپل صورت یې داسې دی چې: "يَاحَسْرَتَا".

د: په ﴿ عَلَىٰ مَا فَرَّطتُ ﴾ کښې د "عَلىٰ" توری د تعلیل دپاره دی، او د "مَا" توری پکښې مصدري دی[5].

ه: په ﴿ فِي جَنۢبِ ٱللَّهِ ﴾ کښې د "جَنْبِ" د کلمې معنی خو معلومه ده چې څنګ او جانب ته ویله کېږي، خو په دې مقام کښې د "حَق" څخه کنایي ده[6].

نو پورتنیو نکاتو ته په پام سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: ای کفارو! تاسو د هغې ورځې څخه وراندې د ما انزل الله پیروي وکړئ په کومه کښې به چې ځینې نفسونه چې کفر او شرک یې غوره کړی وي وواییې چې: ای زما حسرته! راشه چې همدا دې وخت دی، زه په خپل هغه تفریط او قصور باندې حسرت کوم د کوم چې زه د الله ﷻ په حق کښې مرتکب شوی وم، د ده ﷻ ارشادات مې د پښو لاندې کړي وه او بالآخره ملنډې او خندنې مې ورپورې کړې وې.

ای کفارو! که تاسو نن ورځ خپل رب ﷻ ته رجوع ونه کړئ نو تاسو به هم د قیامت په ورځ په ذکره شوې حسرت کوونکې ډله کښې شمولیت ولرئ.

﴿ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ تَرَى ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ عَلَى ٱللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسۡوَدَّةٌۚ أَلَيۡسَ فِي جَهَنَّمَ مَثۡوٗى لِّلۡمُتَكَبِّرِينَ ۝٦٠ وَيُنَجِّي ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ بِمَفَازَتِهِمۡ لَا يَمَسُّهُمُ ٱلسُّوٓءُ وَلَا هُمۡ

(۱) تفسیر الخازن ج۵ ص۳۲۵
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۵۳۱؛ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۹۶
(۳) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۳۶
(۴) تفسیر المظهري ج۷ ص۲۲۸
(۵) روح المعاني ج۲۴ ص۱۷
(۶) تفسیر ابي السعود ج۷ ص۲۶۰؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۸۵

يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾ ٱللَّهُ خَـٰلِقُ كُلِّ شَىْءٍ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَّهُۥ مَقَالِيدُ
ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَـٰسِرُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾

[٦٠] او (ای پیغمبره!) د قیامت په ورځ به ته هغه کسان وګورې کومو چې (په دنیا کښې) په الله ﷻ باندې دروغ تړلي وي، چې مخونه به يې تک تور وي

ایا په دوزخ کښې د تکبر کوونکو بندګانو دپاره دائمي استوګنځای نه دی (تیار کړی شوی)؟!

[٦١] او الله ﷻ به (په همدغې ورځ) هغو کسانو ته د دوی د کامیابۍ د کبله نجات ورکړي کومو چې (د کفر څخه خپل) خانونه په ژغایه کښې ساتلي وي، (او د الله ﷻ څخه په دنیا کښې ډارېدلي وي. نو) نه به څه بدي (او زحمت) دوی مسه کړي (چې ورته ورسېږي) او نه به دوی غمژن شي (چې جنت ته داخل نه شي).

[٦٢] الله ﷻ د هر شي خالق (پیدا کوونکی) دی، او همدی ﷻ په هر شي باندې وکیل دی (چې څارنه يې کوي او کارونه يې ورجوړوي).

[٦٣] خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو کونجیګانې (یا خزانې) دي (تول اختیار د همده ﷻ سره دی).

او هغه کسان کومو چې د الله ﷻ په ایتونو (او دلایلو) سره کفر غوره کړی دی، همدغه کسان چې دي همدوی زیانکاران (او تاوانیان) دي (چې تاوان او زیان يې نه جبیره کېږي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د قیامت د ورځې په ځینو حالاتو باندې څه رڼا اچولې شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه چې:

١ـ په دغې ورځ کښې به ته هغه کسان وګورې کومو چې په الله ﷻ باندې دروغ تړلي وي چې په عبادت کښې شریک لري او نور، چې مخونه به يې د ډېر حسرت او افسوس د کبله تک تور اوښتي وي او په همدغه حال کښې به دوزخ ته ورټېل وهلی شي، چې په دائمي توګه به پکښې پراته وي.

ایا په دوزخ کښې د متکبرینو او سرکشانو دپاره دائمي استوګنځای نه دی تیار کړی شوی؟

٢ـ بالمقابل به الله ﷻ هغو کسانو ته د دوزخ څخه نجات ورکړي او ترې بچ به يې پرېږدي، کوم چې متقیان دي او د خپل رب ﷻ څخه ډارېږي او په توحید باندې کلک دي

الله ﷻ به همدغه کسان په دائمي جنت باندې فائز او کامیاب کړي، چې نه به ورته پکښې څه بدي او خفګان ورسېږي او نه به دوی هلته غمژن کېږي، بلکې د تل دپاره به پکښې خوشاله اوسېږي. او دا ځکه چې

٣ـ الله ﷻ د جنت په شمول د هر شي خالق او پیداکوونکی دی، او د جنتیانو په شمول په هر شي

باندې وکیل دی چې، هر چاته مناسب کاروبار ورجوروي او چاره سازي یې کوي.

۴ـ په دې باندې علاوه خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو خزانې دي او د همده ﷻ په اختیار کښې د ټولو خزانو کونجیګانې دي، چې د ده ﷻ څخه په غیر پکښې هیڅوک تصرف نه شي کولی.

۵ـ ای پیغمبره! هغه کسان د جنت څخه بې برخې دي او دائمي استوګنځای یې دوزخ دی کوم چې د الله ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي، نو په حقیقت کښې همدغه کسان همدوی ښه پاخه زیانکاران دي چې زیان او خساره یې بالکل نه شي جبیره کېدلی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ ﴾ کښې د تکبر کوونکو په اړه نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْثَالَ الذَّرِّ فِي صُوَرِ النَّاسِ يَعْلُوهُمْ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الصَّغَارِ حَتَّى يَدْخُلُوا سِجْنًا فِي جَهَنَّمَ يُقَالُ لَهُ بُولَسُ فَتَعْلُوهُمْ نَارُ الْأَنْيَارِ يُسْقَوْنَ مِنْ طِينَةِ الْخَبَالِ عُصَارَةِ أَهْلِ النَّارِ»[1] یعنې د قیامت په ورځ به متکبران د سرو کوچنیو مېږتنو په مثلونو د انسانانو په څېرو کښې حشر کړی شي چې د ذلت د کبله به وربانديې هرشی دپاسه وي (چې د ټولو خلکو د پښو لاندې به وي او د ذلت سره به مخامخ کړی شي)، حتی چې په دوزخ کښې به یوې بندیخانې ته ورداخل کړی شي چې "بُولَسُ" ورته ویل کېږي، نو په دوی باندې به د اورونو اور د پاسه وي چې د زوو د ختیو څخه اوبه به ورڅښولی کېږي چې د أهل النار د زېښلو څېرو څخه عبارت دي.

۲ـ په ﴿ بِمَفَازَتِهِمْ ﴾ کښې د "ب" توری د سببیت دپاره دی، چې په "يُنَجِّي" پورې تعلق نیسي[2]، او د "مَفَازَة" کلمه مصدر ده چې د فلاح او کامیابۍ معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې په متصلې جملې ﴿ لَا يَمَسُّهُمُ ٱلسُّوٓءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ سره تفسیره شوې ده[3].

یعنې متقیانو ته به الله ﷻ د کامیابۍ په سبب د دوزخ او د ذلت څخه نجات ورکړي، کامیابي یې د دې څخه عبارت ده چې نه به ورته څه بدي (سختي) ورسېږي او نه به غمژن شي (په دائمي توګه به په جنت کښې خوشاله اوسېږي).

مقالید څه معنی؟

۳ـ په ﴿ لَّهُۥ مَقَالِيدُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د ﴿ مَقَالِيد ﴾ کلمه جمعه ده، خو مفرد نه لري[4]، اما ځینې مفسرین کرام وایي چې مفرد یې "مِقْلَاد" دی، لکه "مِفْتَاح" او "مَفَاتِيح"، او یا یې مفرد "مَقْلِيد" دی لکه "مَنْدِيل" او "مَنَادِيل".

په هر صورت دغه کلمه په دوه وو معناوو سره استعمالېږي، چې یوه د کونجیګانو معنی ده، او

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۹۶
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۶۱
(۳) البحر المحیط ج۹ ص۲۱۶
(۴) لسان العرب ج۲ ص۳۶۶

بله د خزانو معنی ده"[1] نو څه اړې نه ده چې په دې مقام کښې د بدلیت په لحاظ سره دواړه معناوې مرادې کړې شي، خو دواړه معناوې یې دلته د کاملې واکدارۍ او کامل ملکیت څخه کنایه دي.

یعنې خاص الله ﷻ ته د ځمکو او اسمانونو خزانې یا کونجیګانې دي، چې یوازې د همده ﷻ واکدارۍ او اختیار پکښې چلېږي او بس.

﴿قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ۝٦٤ وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۝٦٥ بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَكُن مِّنَ الشَّاكِرِينَ ۝٦٦ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ۚ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝٦٧﴾

[۶۴] (ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: ایا نو زه د الله ﷻ څخه په غیر د بل شي (بوتانو) عبادت وکړم؟ تاسو ماته (په همدې کار) امر کوئ ای ناپوهانو!

[۶۵] او یقینًا تاته او هغو (پیغمبرانو) ته کوم چې ستا څخه وړاندې تېر شوي دي (ستاسو هر یوه ته داسې) وحې کړه شوې وه چې که (بالفرض المحال) ته په شرک باندې معتقد شې نو هرو مرو او ضرور به دې (نېک) عمل ضائع شي او هرومرو ضرور به ته د زیانکارانو څخه وګرځې.

[۶۶] بلکې نو ته یوازې د الله ﷻ عبادت کوه، او (په همدې باندې) د شکرګزارانو د ډلې څخه جوړ شه (چې په توحید یې مشرف کړی یې).

[۶۷] او مشرکانو د الله ﷻ د تعظیم د حق په اندازه تعظیم نه دی کړی، حال دا چې ټوله ځمکه به د قیامت په ورځ د الله ﷻ په بلا کیفه موټي کښې وي او ټول اسمانونه به د ده ﷻ په بلا کیفه ښي لاس سره راتاو کړی شوي وي.

(نو) الله ﷻ ته (د هر نقص څخه) پاکي ده، او همدی ﷻ د هغو (شریکانو) څخه اوچت دی کوم چې کفار یې ورسره شریکان کښي.

ارتباط او شان نزول

وړاندې په [الزمر: ۳۶] ایت کښې الله ﷻ د مشرکانو یوه جهالت ته اشاره کړې وه، او په [الزمر: ۴۵] ایت کښې یې د هغوی د بل جهالت بیان نازل کړی وه، خو د ایتونو په منځو کښې یې د ځینو ارتباطاتو د کبله څه نور مطالب هم عنایت فرمایلي وه.

په دې ایتونو کښې د هغوی د جهالتونو لړۍ د دریم جهالت په ذکر سره اوږده شوې ده چې د وړاندېنیو دواړو جهالتونو څخه لوی جهالت دی، چې په شان نزول کښې د ېر ښه واضحه کېږي.

---

[1] مفردات الراغب ص۲۲۷

د مکې مشرکانو د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې خپل توحیدي دین پرېږده او زمونږ شرکي دین ته راواوړه او د بوتانو په عبادت مشغول شه[١]، نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او نبي کریم ﷺ ته یې د هغوی د دعوت رد وروښود چې دغسې جواب ورکړه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! مشرکان خو د ډېر عناد د کبله ستا دعوت نه قبلوي بلکې بالمقابل بل چاته نه بلکې تاته دعوت درکوي چې د دوی غوندې په بوت پرستۍ باندې اخته شې. نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې: ای مشرکانو! ستاسو دین عقلاً او نقلاً په لاندې تفصیل سره باطل دی:

١_ د الله ﷻ څخه پرته د غیر الله (بوتانو) عبادت هغه کسان کوي کوم چې د خپلو عقلونو څخه کار نه اخلي او نه ګوري چې پیداکوونکی او روزي ورکوونکی یې څوک دی؟ که ذکر شوي کسان لږ غور وکړي نو یوه به شي چې د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ شی د عبادت وړ نه شي جوړېدلی.

نو ای ناپوهو مشرکانو! ایا تاسو بل چاته نه بلکې ماته امر کوئ چې د غیر الله (بوتانو) عبادت وکړم، حال دا چې ما خپل عقل په کار اچولی دی او زه پوهېږم چې د عبادت مستحق یوازې الله ﷻ دی او بس.

٢_ د توحید د حقانیت او د غیر الله د معبودیت د بطلان د نقلي دلیل تفصیل دا دی چې:

الف: ای پیغمبره! یقیناً ستا په شمول د الله ﷻ د پلوه هغو ټولو پیغمبرانو ته کوم چې ستا څخه پخوا تېر شوي دي، وحي کړه شوې ده او هر یو په خپل خپل وخت کښې مخاطب ګرځولی شوی دی چې: که بالفرض المحال ته د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریک ودروې نو هرو مرو به ستا نېک عملونه ضائع شي او ضرور به ته د تاوانیانو د ډلې څخه وګرځولی شې.

یا په بل عبارت: په ایمان راوړلو سره پخواني ټول ګناهونه ساقطېږي او تازه مؤمن ورباندې نه نیولی کېږي، بالمقابل په مرتد ګرځېدلو سره پخواني ټول حسنات د منځه ځي او تازه مرتد (کافر) ته څه ګټه نه شي رسولې.

ب: بلکې د الله ﷻ د پلوه هر یوه پیغمبر ته په خپل-خپل وخت کښې ویلی شوي وه، او امر ورته کړی شوی وه چې: ته یوازې د الله ﷻ عبادت کوه او د همدغه عبادت دپاره دعوت چلوه چې نور خلک هم ستا تګلاره تعقیبه کړي.

ج: هر یو په دې مخاطب ګرځولی شوی وه چې د توحید عقیده خپلول فقط همدا تاته په ګټه تمامېږي، الله ﷻ ستا د عبادت څخه بې نیازه او بې پروا دی.

د: په دې باندې علاوه دا هم ورته ویل شوي وه چې ته د شکرګزارانو څخه جوړ شه چې الله ﷻ د توحیدي عقیدې درلودونکی وګرځولې، او ستا مسلمان أمت دې هم د الله ﷻ شکر اداء کړي.

٣_ ای پیغمبره! که څه هم مشرکان په خپلو ګومانونو سره د الله ﷻ تعظیم کوي خو کوم تعظیم

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۶۱

چې د الله ﷻ د شان سره مناسب دی او د بنیادمانو د توانه پوره دي په هغې اندازې سره یې ورته تعظیم نه دی کړی بلکې په عبادت کښې ورته په شریک یا شریکانو باندې قائل شوي دي، حال دا چې د الله ﷻ عالي شان د شرک څخه ډېر لوړ دی، د مثال په توګه:

الف: د قیامت په ورځ به ټولې ځمکې د الله ﷻ په بلا کیفه یوه موټې کښې وي او د دنیا پاچایان او تصرف کوونکي به هلته د ظاهري تصرف دعوه هم ونه کړی شي.

ب: همدارنګه به هلته ټول اسمانونه د الله ﷻ په بلا کیفه ښي لاس کښې قرار ولري او د همده ﷻ په کامل قدرت سره به تاو کړی شوی جوړ شي.

ج: نو الله ﷻ ته د هر نقص څخه پاکي ده او همدی ﷻ د هغو ټولو باطلو خیالاتو څخه اوچت دی د کومو چې مشرکان مرتکب کېږي او په اشتراک ورته قول کوي.

توضیحات

۱ ـ د ﴿ قُلْ أَفَغَيْرَ ٱللَّهِ تَأْمُرُوٓنِّيٓ أَعْبُدُ ﴾ کلمات مفسرینو کرامو د نحویت په لحاظ په متعددو وجوهو سره تحلیل کړي دي[1]، کوم تحلیل چې مونږ ته غوره برېښي هغه په لاندې ټکو کښې واضحه کوو:

الف: د همزې "أ" توری په حقیقت کښې په یوه مقدره جمله باندې داخل دی چې د عاطفه "ف" توری ورباندې دلالت کوي.

ب: د "ف" توری د عطف دپاره دی او د ﴿ أَفَغَيْرَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په ﴿ أَعْبُدُ ﴾ سره منصوبه ده.

ج: د ﴿ تَأْمُرُوٓنِّي ﴾ جمله د معترضې جملې په حیث د ناصب او منصوب ترمنځ واقع ده چې مونږ ترې داسې تعبیر کولی شو چې: "ءَأَكْفُرُ فَغَيْرَ اللهِ أَعْبُدُ تَأْمُرُونِي بِذٰلِكَ".

یعني ای مشرکانو جاهلانو! ایا زه د توحید دلایل د پښو لاندې کړم او ورباندې کافر شم نو د غیر الله (بوتانو) عبادت وکړم؟! تاسو په دغې جاهلانه خبره زور اچوئ او ماته ورباندې امر کوئ او بالآخره تاسو غواړئ چې ما هم د خپلو ځانونو غوندې په جهل اخته کړئ.

هېر مو نه شي!

۲ ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكَ ﴾ کښې د "و" توری د عطف دپاره دی، چې مفسرینو کرامو پکښې ډېر څه لیکلي دي[2]، خو کوم شی چې زمونږ په ذهن کښې ناست دی هغه دا دی چې دلته عطف په لاندې دوه ډوله صورت نیولی شي:

الف: عطف د مفرد په مفرد، چې د تغلیب په لحاظ ټول پیغمبران د "كُلُّ وَاحِدٍ" په ملحوظ سره مخاطب وګرځولی شي، او د ﴿ لَئِنْ أَشْرَكْتَ ﴾ کلمات آن تر ﴿ وَكُن مِّنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴾ پورې د "هٰذَا الْكَلَامُ" په تاویل سره د ﴿ وَلَقَدْ أُوحِىَ ﴾ دپاره د فاعل نائب وګڼل شي، نو حاصل به یې هغسې

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۵۳۹؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۰۰؛ تفسير المظهري ج۷ ص۲۳۱

(۲) روح المعاني ج۲۴ ص۲۳؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۰۱؛ نظم الدرر ج۶ ص۴۶۸؛ تفسير الطبري ج۲۴ ص۲۴

راوخېږي کوم ته چې په خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده.

ب: عطف د جملې په جملې باندې، چې د ﴿ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكَ ﴾ دپاره بل "وَلَقَدْ أُوحِيَ" مقدر وګڼو او نائب فاعل يې هم ذکر شوې کلمات د "هَٰذَا ٱلْكَلَام" په تاويل سره مقدر فرض کړو چې مذکور نائب فاعل ورباندې دلالت کوي.

نو څه لرې نه ده چې داسې تعبير ترې وکړو: "وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتُمْ" آن تر "وَكُونُوا مِنَ الشَّاكِرِينَ"، نو دغه جمله به په ﴿ وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ ﴾ په جمله باندې عطفه شي، او حاصل به يې داسې راوخېږي چې: يقيناً ټولو پيغمبرانو ته په خپلو-خپلو وختونو کښې د الله ﷻ د پلوه وحې کړه شوې وه چې که بالفرض المحال تاسو په شرکي عقيده معتقد شئ نو ضرور به ستاسو اعمال ضايع شي او ضرور به د زيانکارانو څخه وګرځئ. په وحې کښې دا خبره هم شامله وه چې بلکې تاسو يوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ، او د همدې توحيدي عقيدې په خپلولو سره د شکرګزارانو څخه وګرځئ چې الله ﷻ د همدغې عقيدې د خپلولو دپاره توفيق درکړ.

څرنګه چې ذکر شوې دواړه ډوله عطفونه په اصلي مطلب کښې څه تفاوت نه لري او په دوهم ډول کښې ډېرو تقديراتو ته اړتيا پېښېږي، نو مونږ ته لومړي ډول بهتر برېښي. والله ﷻ أعلم.

څو نکات

٣_ په ﴿ وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦ ﴾ الآية- کښې لاندې نکات په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: دې جملې ته ورته جمله په [الأنعام: ٩١] ايت کښې هم نازله شوې ده، خو دواړه سره دومره توپير لري چې هغه د اهل الکتابو په هکله نازله شوې وه او دلته د مشرکانو حال ته اشاره شوې ده.

ب: د "قَدَر" کلمه د مقدار معنی ورکوي[١]، چې مونږ ترې په اندازې سره تعبير کوو. خو دلته د تعظيم اندازه مطلب ده، يعني: نه أهل الکتابو او نه مشرکانو د الله ﷻ په هغې اندازې سره تعظيم کړې دی څومره چې د ده ﷻ د تعظيم حق دی[٢].

ج: حق تعظيم هغه تعظيم دی په کوم باندې چې بنيادم مکلف ګرځولی شوی دی چې شرکي او کفري عقيده ونه لري او شرعي ارشادات قبول کړي، او انکار ترې ونه کړي. يا په بل عبارت: حق تعظيم د ايت شريف په آخر کښې تفسير شوی دی چې: ﴿ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴾ يعني: الله ﷻ ته پاکي ده او د هغو څيزونو څخه اوچت دی چې مشرکان يې ورسره شريکان ګڼي.

که بالفرض د حق تعظيم څخه هغه تعظيم مراد شي کوم چې د الله ﷻ د عالي شان سره په نهايي توګه مناسب دی نو دا ډول تعظيم خو نه د چا د توانه پوره دی او نه پرې څوک مکلف شوی دی.

د: په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو[٣] په ايت شريف پورې تړلي ډېر احاديث راغونډ کړي

---

(١) لسان العرب ج٥ ص٧٦

(٢) تفسير القرطبي ج١٥ ص٢٧٧؛ القاموس المحيط ج٣ ص٥٧٠

(٣) تفسير ابن كثير ج٤ ص٦٣؛ الدر المنثور ج٧ ص٢٤٦

دي الله ﷻ دې نبکه بدله ورکړي. خو موږ فقط د لاندې يوه حديث په ذکر باندې اکتفاء کوو نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چي «يقبض الله تبارك وتعالى الأرض يوم القيامة ويطوي السماء بيمينه ثم يقول أنا الملك أين ملوك الأرض»[١] يعني د قيامت په روځ به الله ﷻ ټولې ځمکې په خپل بلا کيفه موټي کښې واخلي (ونيسي) او اسمانونه به هم د ده ﷻ په بلا کيفه ښي لاس سره راتاو کړی شوي وي بيا به ووايي چي زه (د هر شي) واکدار يم. د ځمکې واکداران او پاچايان نن ورځ چېرته دي (چي د واکدارۍ دعوې به يې کولې)؟

خو په ياد ولرئ چي په ذکر شوي حديث شريف کښې د «بيمينه» ځخه د بندګانو غوندي ښي لاس مطلب نه دی. الله ﷻ فرمايلي دي چي ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ [الشورى: ١١] يعني د الله ﷻ غوندي هيڅ شی نشته: بلکې دلته ترې هغه ښي لاس مراد دی کوم چي د الله ﷻ د شان سره مناسب وي. يا په بل عبارت. دلته د "يمين" کلمه د الله ﷻ د صفاتو ځخه ده چي موږ ترې په بلا کيفه "يمين" سره تعبير کولی شو او بس.

نو د همدې کبله چي په حديث شريف کښي د "يمين" د کلمې ځخه د بندګانو غوندي يمين مطلب نه دی. نبي کريم ﷺ په يوه حديث شريف کښې فرمايلي دي چي «وكلتا يديه يمين»[٢] يعني د الله ﷻ دواړه بلا کيفه لاسونه ښي دي. حال دا چي د بندګانو دواړه لاسونه ښي نه شي ګرځېدلی.

﴿ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ ۖ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ ﴿٦٨﴾ وَأَشْرَقَتِ ٱلْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ ٱلْكِتَـٰبُ وَجِا۟ىٓءَ بِٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَقُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾

[٦٨] او په شپېلۍ کښې به پوکی وکړی شي، نو هغه کسان به بې خوده او مړه شي کوم چي په اسمانونو کښې دي او کوم چي په ځمکو کښې دي (هيڅوک به ژوندي پاتې نه شي) مګر هغه کسان کومو ته چي الله ﷻ (تر څه وخته پورې د ژوندي پاتې کېدلو) اراده کړې وي.

بيا به په شپېلۍ کښې بل ځل پوکی وکړی شي. نو ناځاپه به (ټول) مړه شوي کسان (د قبرونو ځخه) راودرېدونکي (راپورته کېدونکي) وي (او) انتظار به کوي (چي اوس به څه کېږي).

[٦٩] او ځمکه به د خپل رب ﷻ په (قدرتي) نُور سره روښانه کړی شوې وي. او د عملونو جمع کتاب به کېښودل شي. او هم به پېغمبران او شهادت ورکوونکي (د فيصلې مقام ته) راوستلی شي.

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٣٧٠
(٢) صحيح مسلم ج٢ ص١٢١

او (بالآخره) د خلکو په منځکښې به په حقه (عدل) سره په داسې حال فیصله وکړی شي چې په دړې به (هیڅ ډول) تیری ونه کړی شي.

[۷۰] او هر نفس (هرچا) ته به د هغو کړو وړو پوره (جزا یا سزا) ورکړی شي کوم چې هغه (په دنیا کښې) کړې وه. او (په شاهدانو باندې علاوه) الله ﷻ په هغو کارونو باندې ډېر ښه پوه دی کوم چې خلک لګیا دي کوي يې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېني متصل ایت مضمون تعقیب شوی دی چې د قیامت د ورځې په څه نورو حالاتو باندې رڼا اچولې شوې ده، نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د محشر د ورځې څه حالات هم قرائت کړه:

۱_ د قیامت د ورځې د قیام په وخت کښې به په قدرتي شپېلۍ کښې پوکی وکړی شي چې اواز به یې ټولو ساکښانو ته ورسېږي. نو د دغه اواز په اورېدلو سره به ټول هغه کسان کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه کسان یا هغه شیان کوم چې په ځمکو کښې دي بې هوښه وګرځي او د بې هوښۍ په تعقیب به مړه شي چې هیڅوک او هیڅ شی به ژوندی پاتې نه شي، مګر فقط هغه څوک به تر څه وخته پورې ژوندي پاتې شي د کومو ژوند ته چې د الله ﷻ اراده وي.

په دغه وخت کښې چې د چا اراواګانې نه وي قبض کړی شوې نو څه وخت وروسته به د هغوی روحونه هم قبض کړی شي، کله چې دوی هم مړه شي نو یوازې الله ﷻ به پاتې وي چې أزلي او أبدي دی، او د هر ډول نواقصو او عیوبو څخه پاک او منزه دی.

۲_ بیا به په شپېلۍ کښې بل ځل پوکی وکړی شي، نو په دغه ځل سره به د لومړي ځل په خلاف ټول مړه شوي کسان او شیان بېرته راژوندي کړی شي او په ناڅاپي توګه به په یوه لحظه کښې راپورته شي او اخوا دا خوا به ګوري چې اوس به څه کېږي.

۳_ ای پیغمبره! په دغه وخت کښې به لاندې کیفیات رامنځته شي:

الف: ټوله ځمکه به په غیبي رڼا سره رڼا شي، هغه رڼا چې د لمر او سپوږمۍ څخه به یې منشا نه وي نیولې بلکې د ځمکې رب ﷻ به په قدرتي توګه ځمکه رڼا کړي ترڅو حساب کتاب صورت ونیسي.

ب: په دغه وخت کښې به د عملونو کتابونه د فیصلو دپاره کېښودل شي البته هغه کتابونه چې د هر چا دنیاوي کړه وړه به پکښې په دقیقه توګه ثبت وي.

ج: ټول پیغمبران به همدغه مقام ته راوستلی شي ترڅو هر یو پیغمبر په خپل اُمت باندې شاهدي ورکړي چې ښه یې کړي دي او یا یې بد کړي دي.

د: بالآخره نور شهادت ورکوونکي به هم د شهادت ورکولو دپاره حاضر کړی شي.

هـ: نو د خلکو ترمنځ به په حقه او په کامل عدل سره فیصلې صورت ونیسي چې په هیچا به تیری او تجاوز ونه کړی شي.

و او هر چا ته او هر نفس ته به د خپلو هغو کړو وړو پوره جزا یا سزا ورکړی شي کوم چې هغه په دنیا کښې کړي وي.

۴ـ د قیامت په ورځ د محاکمو ذکر شوی صورتحال به د خلکو د قناعت دپاره تحقق ومومي که نه نو الله ﷻ خو په هغو ټولو کارونو باندې ښه پوره عالم دی کوم چې په دنیا کښې خلک لګیا دي کوي یې، بلکې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی او هیڅ شی ترې پټ نه دی

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ﴾ الآية- په ارتباط لاندې مضامین وړاندې لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو:

الف: د "صُور" د کلمې صرفي تحلیل او د احادیثو په رڼا کښې یې څه وضاحت، او دا چې د شپېلۍ وهونکې پرښته د مشهور قول په بنیاد اسرافیل ؑ دی [الأنعام ۷۳] ایت.

ب: په ﴿إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ﴾ سره څوک څوک مستثنی شوي دي خو دا او هغه دومره فرق لري چې هلته د ﴿فَفَزِعَ مَن﴾ الآية- څخه استثناء صورت نیولی وه، او دلته د ﴿فَصَعِقَ مَن﴾ الآية- څخه صورت نیسي [النمل:۸۷] ایت.

د نفخاتو شمېر

۲ـ د نفخاتو (شپېلۍ وهلو) په تعداد کښې علماء کرام په لاندې درېوو ډلو ویشلي شوي دي:

الف: جمهور علماء کرام وایي چې د قیامت د قیام دپاره به دوه کرته شپېلۍ ووهلې شي، چې په لومړي ځل به ټول ژوندي ساکنان مړه شي او په دوهم ځل به ټول بېرته راژوندي کړی شي[۱].

ب: ځینې علماء کرام وایي چې د شپېلۍ نفخات درې دي، دوه هغه چې وړاندې ذکر شوه او درېمه نفخه د نفخة الفزع (د ډار د نفخې) څخه عبارت ده چې د ذکرو شوو دواړو نفخو څخه وړاندې به په دنیا کښې صورت ونیسي[۲].

یو شمېر علماء کرام لا وایي چې د ډار شپېلۍ به د ذکرو شوو دواړو شپېلیو څخه وروسته د محشر په میدان کښې پو کړی شي[۳].

ج: ځینې نور وایي چې: د شپېلۍ نفخات څلور دي[۴]، دوه هغه دي په کومو باندې چې جمهور علماء کرام قائل دي، درېمه نفخه د بې خودۍ ده او څلورمه به د بې خودۍ څخه وروسته په خود کېدلو دپاره صورت ونیسي چې دغه دواړه به د قیامت په ورځ د خلکو د بیا راژوندي کېدلو څخه وروسته متحققي شي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۳۱؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۲۴۰؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۵۰۲
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۱۳۵
(۳) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۲۱۵
(۴) نظم الدرر ج۶ ص۴۷۰

د لومړي قول تفصيل:

۳ـ د جمهورو علماوو کرامو د قول تفصيل په لاندې ډول وړاندې کېږي:

الف: په اول ځل شپېلۍ وهلو باندې ډېر نصوص دلالت کوي لاندې يو مثال يې ولولئ:
الله ﷻ فرمايي: ﴿ مَا يَنظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَآ إِلَىٰٓ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴾ [يس:۴۹، ۵۰] يعنې کفار انتظار نه کوي مګر يوه داسې اواز ته چې دوی په داسې حال کښې ونيسي چې يو تربله به سره جګړې کوي (په معاملاتو به اخته وي) نو دوی به د وصيت کولو توان ونه لري او نه به خپل أهل ته بېرته ورستانه شي.

او د دوهم ځل شپېلۍ وهلو په ارتباط الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ فَإِذَا هُم مِّنَ ٱلْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنسِلُونَ ﴾ [يس:۵۱] يعنې او په شپېلۍ کښې به (بل ځل) پوکۍ وکړی شي نو ناڅاپه به ټول مړه شوي د خپلو قبرونو څخه خپل رب ﷻ ته وروځغلي (او د حشر ميدان ته به ورغونډ شي).

او بالآخره همدغه ايت [الزمر:۶۸] په دواړو شپېليو باندې دلالت کوي.

ب: دوی وايي چې: په ايت شريف کښې د "صَعِقَ" کلمه د "صَعْق" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې دوه معناوې لري[1]، يوه مړه کېدل او بله بې هوښه (بې خوده) کېدل دي.

خو په دې مقام کښې د "ما يطلق عليه الصعق" (هر هغه شی چې د صعق اطلاق پرې کېږي) په اعتبار سره دواړه معناوې مرادې دي[2]، چې په همدغې لومړۍ شپېلۍ سره به د ﴿ مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ څخه په غير ټول ژوندي مړه شي او هم به وړاندې د ټولو مړو ارواګانې بې هوښه (بې خوده) شي، خو په دوهمې شپېلۍ سره به ټول مړي راژوندي شي او ټول بې هوښه (بې خوده) مړي به را په هوښ کړی شي. لکه چې په لاندې احاديثو کښې ورته اشاره شوې ده:

د: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې يوه ورځې دغه ايت شريف ﴿ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ فَصَعِقَ ﴾ الآية- قرائت کړ، او بيا يې وفرمايل چې: «فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ رَفَعَ رَأْسَهُ فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ فَلَا أَدْرِي أَرَفَعَ رَأْسَهُ قَبْلِي أَمْ كَانَ مِمَّنْ اسْتَثْنَى اللهُ»[3] يعنې نو زه به هغه لومړی کس يم چې خپل سر به راپورته کړي (او را په خود به شي) خو زه به په دغه وخت کښې ناڅاپه وګورم چې موسی ﷺ به د عرش العظيم د ستنو څخه د يوې ستنې نيوونکی وي (او زما څخه وړاندې به راپه خود شوی وي)، نو زه به پوه نه شم چې موسی ﷺ به زما څخه وړاندې خپل سر راپورته کړی وي (را په خود شوی به وي) او که هغه به په ﴿ إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ کښې شامل وي او د بې هوښۍ (بې خودۍ) څخه به الله ﷻ مستثنی کړی وي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۱۹۸
(۲) روح المعاني ج۲۴ ص۲۹؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۲۸۱
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۰

ه: نبي كريم ﷺ همدغه مضمون ته په يوه بل اورېده حديث كښې هم اشاره كړې ده چې: «فأكُونُ فِيْ أوَّلِ مَنْ يُفِيقُ فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ فَلَا أدْرِي أكَانَ فِيمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي أوْكَانَ مِمَّنْ اسْتَثْنَى اللهُ»[1] يعنې د قيامت په ورځ به ټول خلک بې هوښه (بې خوده) شي نو زه به د هغې ډلې په اول سر كښې يم كوم چې را په خود شي نو ناڅاپه (به وګورم) چې موسى عليه السلام د عرش العظيم د يوې څنډې نيوونكى وي، نو زه به پوه نه شم چې ايا موسى عليه السلام په هغو خلكو كښې شامل وه چې بې خوده شوى وه خو زما څخه وړاندې راپه خود شوى دى، او يا موسى عليه السلام د هغو كسانو څخه وه كوم چې الله ﷻ د بې خودۍ څخه استثناء كړي دي.

و: دوى (جمهور علماء كرام) وايي چې: په ﴿ وَيَوْمَ يُنفَخُ فِي ٱلصُّورِ فَفَزِعَ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِي ٱلْأَرْضِ إِلَّا مَن شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ [النمل:۸۷] ايت كښې د "فزِعَ" كلمه د "فزِعَ" ـلكه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د ډار معنى وركوي، خو دلته هغه ډار مطلب دى د كوم سره چې مرګ ملګرى وي[2]، او يا د بې خودۍ سره انډيوال وي.

نو د دې ايت مضمون چې بحث پكښې روان دى د هغه ايت د مضمون سره كوم چې وړاندې په "النمل" سورت كښې تېر شوى دى په مصداق كښې متحد دى، كه بالفرض دا د هغه څخه غير وى نو د شپېلۍ وهلو خلونه به د دوه وو خلونو څخه درېوو خلونو ته ورپورته شوي وي.

ز: د لاندې دوه وو احاديثو څخه هم د جمهورو علماوو كرامو د قول تائيد معلومېږي:

اول: نبي كريم ﷺ په ډېر اورېده حديث كښې فرمايلي دي چې: «ثُمَّ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ ... وَيَصْعَقُ النَّاسُ ثُمَّ يُنْزِلُ اللهُ مَطَرًا... ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ»[3] يعنې كله چې لومړۍ شپېلۍ ووهلى شي نو ټول خلک به صعق (مړه) شي، بيا به الله ﷻ په ځمكه باندې باران ووروي، بيا به په شپېلۍ كښې بل ځل پوكى وكړى شي نو ناڅاپه به ټول مړه شوي د قبرونو څخه راولاړ (را اوچت) شي، او انتظار به كوي چې څه به ورپېښېږي.

دوهم: أبو هريره رضي الله عنه په يوه حديث كښې د نبي كريم ﷺ څخه روايت كړى دى چې: «مَا بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أرْبَعُونَ»[4] يعنې د دواړو شپېليو ترمنځ به څلوېښت وي.

نوموړي صحابي رضي الله عنه په خپل روايت كښې د «أرْبَعُونَ» كلمه شرحه نه كړه چې څلوېښت ورځې يا څلوېښت مياشتې او بالآخره يا څلوېښت كاله به وي، والله أعلم بحقيقة الحال.

د دوهم قول تفصيل:

۴ـ دوهم قول په لاندې ټكو كښې راخلاصه كېږي:

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۵

(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۴۳۱

(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۳

(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۱؛ صحيح مسلم ج۲ ص۴۰۶

الف. لومړۍ شپېلۍ په [یس ۴۹، ۵۰] ایتونو سره په اثبات رسېږي او په دوهمه شپېلۍ باندې [یس ۵۱] ایت دلالت کوي، لکه چې وړاندې تېر شو. او همدارنګه دغه ایت [الزمر ۶۸] چې بحث پکښې روان دی، په ذکرو شوو دوارو شپېلیو باندې صراحت کوي.

ب. په [الزمر ۶۸] ایت کښې د "صَعِقَ" کلمه د هغه "صَعْقٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، کوم چې د هلاک معنی ورکوي او د بې خودۍ (بې هوښۍ) معنی پکښې شمولیت نه لري.

بالمقابل همدغه د "صَعِقَ" کلمه د درېمې توضیح په "د" حدیث کښې د بې هوښه (بې خوده) کېدلو په معنی سره ده.

ج. او په [النحل ۸۷] ایت کښې چې کومې شپېلۍ ته اشاره شوې ده، چې د ﴿مَن شَآءَ ٱللَّهُ﴾ څخه په غیر به ټول خلک وریاندې د دار سره مخامخ شي، نو دا درېمه شپېلۍ ده چې د قیامت په ورځ به د ټولو خلکو د ژوندي کېدلو څخه وروسته د حشر په میدان کښې صورت ونیسي او ذکر شوې دار به تر څه وخت پورې ادامه ولري او بیا به بدون د بلې شپېلۍ وهلو څخه د منځه لاړ شي.

ځیني علماء کرام لا دغه درېمه شپېلۍ په موجودیت کښې د ټولو څخه وړاندې ګڼي چې په دنیا کښې به صورت ونیسي، لکه چې وړاندې په اجمال کښې ورته اشاره شوې ده.

د درېم قول تفصیل:

۵ـ د درېم قول څه تفصیل لاندې لوستلی شئ:

الف. لومړۍ شپېلۍ ته په [یس ۴۹، ۵۰] ایتونو اشاره شوې ده، او په دوهمه شپېلۍ باندې په [یس ۵۱] ایت کښې صراحت شوې دی. په دغو دوارو شپېلیو باندې به ټول ژوندي مړه شي او هم په وریاندې بیا ټول مړي راژوندي شي او د حشر په میدان کښې به د حساب کتاب دپاره ودرېږي.

ب. درېمې او څلورمې دوارو شپېلیو ته په همدغه ایت [الزمر ۶۸] کښې اشاره شوې ده چې بحث پکښې روان دی.

ج. دلته د "صَعِقَ" معنی هلاک نه دی، بلکې بې خودي او بې هوښي ده.

د. کوم دار ته چې په [النحل ۸۷] ایت کښې اشاره شوې ده، هغه به هم د محشر په میدان کښې صورت ونیسي او درېمې شپېلۍ سره به ملګرې وي چې د ډېر شدت څخه به یې خلک د بې خودۍ سره مخامخ شي.

هـ. خو په څلورمې شپېلۍ سره به دار او بې خودي دواړه د منځه لاړ شي لکه چې هغه احادیث وریاندې دلالت کوي کوم چې د جمهورو د قول په شرحه کښې لږ وړاندې راحکایت شوه.

تبصره

۶ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو د نصوصو د ښه انتظام دپاره دوهم قول ته ترجیح ورکړې ده[۱].

---

(۱) شرح صحیح مسلم للامام النووي ج۲ ص۲۶۸

مګر خرنګه چې د نفخاتو په تعدد پورې زمونږ کوم عمل څه توقف نه لري، ترڅو پکښې ضرور يوه قول ته د عمل دپاره ترجيح ورکړو، نو بهتره دا ده چې د "وربه شي خبر به شي" په بنياد پکښې توقف خپل کړو او الله ﷻ ته يې وسپارو، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وبحقيقة المآل.

څو نکات

۷_ په ﴿ وَأَشْرَقَتِ ٱلْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا ﴾ الآية- کښې بايد لاندې نکاتو ته توجه وکړو:

الف: په ﴿ بِنُورِ رَبِّهَا ﴾ کښې د "نُور" کلمه د "نَاقَةُ الله" غوندې د تشريف دپاره مضافه شوې ده.

په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو ذکره شوې کلمه د عدل څخه کنايې اخستې ده[۱]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې پخپله معنى باندې پرېښودله شي. يعنې په دغه وخت کښې به تولـه څمکه په غيبي او قدرتي نور (رڼا) سره روښانه وګرځي چې د لمر يا سپوږمۍ او يا بل کوم روښانه جسم څخه به يې روښانتيا نه وي استفاده کړې شوې.

ب: په ﴿ وَوُضِعَ ٱلْكِتَٰبُ ﴾ کښې د "كِتَاب" څخه د اعمالو جنس کتاب مطلب دى، يعنې: په دغې ورځ کښې به د هر چا د اعمالو کتاب د محاسبې دپاره په ميدان کښې حاضر کړى شي.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَوُضِعَ ٱلْكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ ﴾ [الكهف:۴۹] يعنې د اعمالو کتاب به د فيصلې دپاره کېښودلى شي نو ته به مجرمان ګورې چې د هغو جنايتونو څخه به ډارېدونکى وي کوم چې په کتاب کښې ثبت وي.

ج: په ﴿ وَجِاْيٓءَ بِٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلشُّهَدَآءِ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې د محاسبې په وخت کښې به پيغمبران هم وپوښتلى شي، الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [الأعراف:۶] يعنې او هرومرو ضرور به مونږ د پيغمبرانو څخه هم (په کفارو باندې د حجت د اتمام دپاره) پوښتنې وکړو چې: ايا تاسو زمونږ ارشادات خپلو- خپلو أمتونو ته رسولي دي؟

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د "الشُّهَدَاء" کلمه د "شَاهِد" جمعه ده چې ځينو مفسرينو کرامو دلته د [البقرة:۱۴۳] ايت په مطابق په آخر الزمان أمت سره تفسيره کړې ده، چې دوى به د پيغمبرانو په ابلاغ باندې شهادت ورکړي[۲].

خو مونږ ته بهتره برېښي چې ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي ترڅو هغو تولو شاهدانو ته شموليت ولري کوم چې د محشر په ورځ شهادت اداء کوي، لکه دغه أمت، د هر چا اندامونه، د اعمالنامو ليکونکي پرښتې کومو ته چې په [ق:۲۱] ايت کښې اشاره شوې ده او داسې نور.

﴿ وَسِيقَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَٰبُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَآ

(۱) تفسير الكشاف ج۴ ص۱۴۵
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۰۵

أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۚ قَالُوا۟
بَلَىٰ وَلَٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ ٱلْعَذَابِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٧١﴾ قِيلَ ٱدْخُلُوٓا۟ أَبْوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ
فِيهَا ۖ فَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾ وَسِيقَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ رَبَّهُمْ إِلَى ٱلْجَنَّةِ زُمَرًا ۖ
حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَٰبُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَٱدْخُلُوهَا
خَٰلِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا۟ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى صَدَقَنَا وَعْدَهُۥ وَأَوْرَثَنَا ٱلْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ
ٱلْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَآءُ ۖ فَنِعْمَ أَجْرُ ٱلْعَٰمِلِينَ ﴿٧٤﴾ وَتَرَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ حَآفِّينَ مِنْ حَوْلِ
ٱلْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ۖ وَقُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْحَقِّ وَقِيلَ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٧٥﴾

[۷۱] او هغه کسان به دوزخ ته ډلې ډلې ورشړلی کېږي کومو چې کفر غوره کړی دی (او ورټېل وهلی کېږي به) آن تردې چې دوی دوزخ ته ورشي (ور ورسېږي) نو دروازې به يې (ورته) پرانستلې شي او د دوزخ خازنان به ورته (د تخجيل دپاره) ووايي چې:

(ای دوزخيانو!) ايا تاسو ته همدا ستاسو (د جنس) څخه داسې پيغمبران نه وه درغلي چې په تاسو باندې يې ستاسو د رب ﷻ ايتونه لوستل او ستاسو د دغې (سختې) ورځې د ملاقات (پيوستون) څخه يې ډارولی؟

هغوی به (په جواب کښې) ووايي چې ولې نه، (مونږ ته راغلي وه) مګر (د الله ﷻ د پلوه) د عذاب خبره (زمونږ په شمول) په ټولو کفارو باندې ثبوت ته رسېدلې ده (د خپلې بدبختۍ د کبله مو د هغوی دعوت قبول نه کړ).

[۷۲] (بيا به کفارو ته) وويلی شي چې: دوزخ ته په داسې حال ورننوځئ چې پکښې به همېشه ياست، نو د تکبر کوونکو استوګنځای ډېر بد ځای دی (چې همدغه د دوزخ څخه عبارت دی).

[۷۳] او هغه کسان به جنت ته ډلې ډلې ور روان کړی شي (وروبللی شي) کوم چې د خپل رب ﷻ څخه (په دنيا کښې) ډارېدلي وي (او د کفر څخه بچ پاتې وي).

آن تردې چې کله دوی جنت ته په داسې حال ورشي (وروررسېږي) چې (د يو پلوه ورته) د جنت دروازې پرانستلې شوې وي او (د بله پلوه) ورته د جنت خازنان ووايي چې: په تاسو باندې دې سلام وي تاسو ډېر پاکېزه ياست د همدې کبله تاسو جنت ته په داسې صفت ورننوځئ چې تاسو به (دلته) همېشه ياست (نو جنتيان به په دومره اندازه خوشاله شي چې په دنيا کښې يې څوک اټکل نه شي کولی).

[۷۴] او وبه وايي چې: هغه الله ﷻ ته حمد (او ثناء) ده چې مونږ ته يې خپله وعده رښتيا کړه او

د جنت ځمکه (استوګنځای) یې وریا راکړه چې مونږ د (خپل-خپل) جنت څخه په هغو ځایونو کښې اوسېدلی شو کوم چې زمونږ خوښ شي.

نو (د نېک) عمل کوونکو اجر ډېر ښه دی (چې د جنت څخه عبارت دی).

[٧٥] او (ای پیغمبره!) ته به پرښتې په داسې حال کښې وګورې چې د عرش عظیم څخه به کړی کېدونکې (طواف کوونکې) وي (او) د خپل رب ﷻ د حمد سره به تسبیحات وایي.

(نو) د خلکو په منځکښې به په حقه فیصلې وکړی شي او (د هره طرفه) به ویلی کېږي چې جنس حمد (او ثناء) خاص الله ﷻ لره ده چې د ټولو عالمونو رب دی (نو په همدې حمد باندې به د دنیا پروژه اختتام ومومي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د حقوّ فیصلو نتائجو ته په اجمال سره اشاره شوې وه چې هر چاته به د خپلو کړو وړو پوره سزا یا جزا ورکړی شي، او په دې ایتونو کښې د همدغو نتائجو څه تفصیل نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې د فیصلو نتائج په تفصیل سره قرائت کړه چې:

١ـ د هغو کسانو د محاسبې د نتیجې تفصیل دا دی کومو چې کفر غوره کړی دی:

الف: د هرڅه څخه وړاندې به کفار د خپلو کفریاتو د قوت او ضعف په لحاظ ګروپ بندي کړی شي او مختلفې ډلې به ترې جوړې کړی شي.

ب: بیا به هره یوه ډله په خپل-خپل وار سره دوزخ ته ورټېلوهلی شي نو د ټولو څخه وړاندې به هغه کفار په دوزخ کښې ورواچولی شي کوم چې د ټولو څخه په کفر کښې سخت وه، او وروستنۍ به هغه ډله پکښې ورټېلوهلی شي کوم چې د ټولو څخه په کفریاتو کښې کمزورې وه.

ج: کفار به د دوزخ په لور ترهغه ټېلوهلی کېږي ترڅو چې دوزخ ته وررسولی شي چې تردې وخته پورې به یې دروازې تړلې او بندې وي.

د: خو کله چې کفار هلته ورشي نو د دوزخ تړلې دّروازې به ورته پرانستلې شي، او سر په څړی به پکښې ورواچولی شي، العیاذ بالله ﷻ.

هـ: خو په دغه وخت کښې به د دوزخ خازنان د دوزخیانو سره داسې سوال جواب وکړي:

خازنان: ای دوزخیانو! ایا تاسو ته همدا ستاسو د جنس څخه پیغمبران نه وه درغلي چې په تاسو باندې یې ستاسو د رب ﷻ ایتونه تلاوت کول؟، ایا تاسو د همدغو پیغمبرانو څخه د خپل رب ﷻ ارشادات زده نه کړه؟ که بالفرض تاسو دغه کار کړی وی نو نن ورخ به د دغه کړاو سره مخامخ نه وی.

ایا تاسو خپلو پیغمبرانو د دغې سختې ورځې څخه نه وئ ډار کړي چې تیاری مو ورته نیولی وی او د بېچ کېدلو لارې مو تعقیب کړې وي؟

دوزخیان: ولې نه، مونږ ته خپلو پیغمبرانو د خپل رب ﷻ ارشادات راوړي وه او مونږ یې د همدغې سختې ورځې څخه ډارولې وو، خو مونږ ورباندې عقیده ونه کړه او د تکذیب لاره مو غوره کړه، مونږ په خپل قصور اعتراف کوو.

مونږ ته سمه لاره ښه پوره واضحه کړی شوې وه مگر په مونږ بدبختو باندې زمونږ د کفر د امله د عذاب خبره ثابته شوې وه، چې دا دی ورباندې اخته شوو او هیڅ د نجات وجه نه لرو او نه اعتذار وړاندې کولی شو.

و: د ذکر شوي سوال جواب څخه وروسته به کفار مخاطب کړی شي او ورته به وویلی شي چې:
ای کفارو! د دوزخ په دروازو کښې په داسې حال ورادخل شئ چې تاسو به دلته همېشه یاست او هیڅکله به ترې بهرته رابهر نه شئ، تاسو د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې تکبر کړی دی نو د متکبرانو د اوسېدانې ځای ډېر بد او ناکاره ځای دی چې د همدغه دوزخ څخه عبارت دی.

٢ـ بالمقابل د مؤمنانو او متقیانو د محاسبې نتائج به په لاندې ډول صورت ونیسي:

الف: په دغې ورځ به هغه کسان هم د تقوی په معیار په مختلفو مراتبو سره گروپ بندي کړی شي کومو چې په دنیا کښې تقوی غوره کړې وه.

ب: بیا به همدغه کسان په ډېر اعزاز سره جنت ته روان کړی شي کوم چې په دنیا کښې د خپل رب ﷻ څخه ډارېدلي وي او د کفریاتو څخه یې خانونه بچ کړي وي. یا په بل عبارت: ټولې ډلې به د مراتبو په تفاوت سره لمبر په لمبر د جنت په لور وخوځولی شي.

ج: آن تردې چې کله متقیان جنت ته په داسې حال وررسېږي چې د جنت دروازې به د دوی د وررسېدلو څخه وړاندې د همدوی د احترام دپاره پرانستې وي، نو دوی به هلته د هغې خوشالی سره مخامخ شي کوم چې لیدلو پورې اړه لري او اندازه یې په دنیا کښې د خلکو د اذهانو څخه اوچته ده.

د: په دغه وخت کښې به د جنت خازنان جنتیانو ته وایي چې:
ای جنتیانو! په تاسو باندې سلامتیا ده او زمونږ د پلوه سلام قبول کړئ، تاسو په جنت کښې خوشاله اوسئ. نو بسم الله کړئ او جنت ته په داسې حال ورداخل شئ چې تاسو به دلته همېشه یاست او هیڅکله به ترې رابهر نه کړی شئ.

هـ: په دغه وخت کښې به جنتیان (متقیان) د الله ﷻ شکر اداء کړی او وبه وایي چې:
اول: هغه الله ﷻ ته حمد او ثناء ده چې زمونږ سره یې خپله هغه وعده رښتیا کړه کومه یې چې مونږ ته د پیغمبرانو په ذریعه په دنیا کښې راکړې وه.
دوهم: همدغه اقدس ذات ﷻ ته حمد او ثناء ده چې مونږ ته یې د جنت ځمکه وړیا (په خپل فضل او رحمت سره) راکړه او مونږ ته یې اختیار راکړ چې مونږ د جنت څخه په هر ځای کښې اوسېدانه کولی شو کوم ځای چې زمونږ خوښ شي او زمونږ زړه یې وغواړي.
درېم: نو دغه جنت د عمل کوونکو دپاره ډېر ښه او ډېر لوی اجر دی چې مونږ ته د خپل رب ﷻ د پلوه عنایت شوی دی.

۳_ ای پیغمبره! ته به پرښتې ګورې چې د عرش العظیم څخه به راګرې شوې وي. چې د خپل رب ﷻ د تحمیداتو سره به یې تسبیحات ضمیمه کړي وي او "سبحان الله والحمد لله والله اکبر" به وایي.

یا په بل عبارت: لکه څنګه چې جنتیان د الله ﷻ په حمد او ثناء باندې مشغول وي همدارنګه به پرښتې هم د خپل رب ﷻ تسبیحات او تحمیدات وایي.

۴_ لنډه دا چې د مخلوقاتو ترمنځ به په حقه فیصلې وکړې شي او هر حقدار ته به حق ورسولی شي، او په پای کښې به د "الحمد لله رب العالمین" کلمات ولوستلی شي، او په دې سره به دغه حشر او د فیصلو محفل ختم شي چې: الله ﷻ ته چې د ټولو عالمونو رب دی حمدونه دي.

توضیحات

۱_ په ﴿ إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ﴾ کښې د ﴿ زُمَرًا ﴾ کلمه د "زُمْرَة" _لکه "غُرْفَة"_ جمعه ده، "زُمْرَة" د خلکو ټولګي ته وضعه شوې ده. یعنې کفار به دوزخ ته د ټولګیو او ډلو په صورت کښې ورټېل وهلی شي.

او دا څکه چې:

د یو پلوه کفر په ډېرو ډولونو باندې وېشلی شوی دی نو هر یو کافر به په هغې ډله کښې شامل کړی شي کومه چې ورسره په کفر کښې سیاله وي لکه دهریت او نور، او د بله پلوه څینې کفار په کفر باندې علاوه د نورو جنایتونو هم مرتکب شوي دي، لکه چې د موسی ﷺ د زمانې فرعون به د بني اسرائیلو زامن ذبحه کول او داسې نور.

د دې زمانې فرعون څوک دی؟

۲_ زمونږ د زمانې فرعون د امریکا جمهور رئیس (بوش) دی چې په کفر باندې دپاسه یې زښتو ډېرو جنایتونو ته لاس اچولی دی. د مثال په توګه:

دغه فرعون او د ده متحدینو تقریباً درې میاشتې کېږي[1] چې په افغانستان باندې بې رحمه بمبار او د توغندیو توغول پیل کړي دي.

د ایران رادیو د نشریاتو په مطابق[2] نوموړي فرعون تراوسه پورې دوه لکه او څلور څلوېښت زره (۲۴۴۰۰۰) بمونه او مزایل (توغندي) په افغانستان باندې ورولي دي، حتی چې څینو بمونو یې د افغانستان په وزني مقدار دیارلس خرواره وزن درلود، چې تقریباً د اوه نیم زره (۷۵۰۰) کیلو ګرامه سره سمون خوري.

په دې باندې علاوه، نوموړي فرعون د زهرجنو بمونو په استعمال باندې هم صرفه نه ده کړې بلکې داسې بمونه یې هم استعمال کړي دي چې په ټوله نړۍ کښې یې دا لومړی ځل استعمال وه، او د دغو بمونو څخه وروسته فقط اتوم بم دی چې پخوا امریکایانو په جاپان باندې استعمال کړی وه.

---

(۱) ۱۴۲۲/۷/۱۹ هـ ق – ۱۳۸۰/۷/۱۴ هـ ش.

(۲) ۱۴۲۲/۱۰/۸ هـ ق – ۱۳۸۰/۱۰/۱ هـ ش.

د ذکرې شوې رادیو د وینا په مطابق تر اوسه پورې په بمبارد سره څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) بې ګناه مسلمانان شهیدان شوي دي، او همدارنګه اوه زره (۷۰۰۰) مسلمانان د نوموړي فرعون او د ده د متحدینو د لښکریانو دپلوه اسیران شوي دي چې ځینې یې د افغانستان په داخل کښې بندیان دي او ځینې یې بهرنیو زندانونو ته لیږدولي دي.

د دې زمانې د فرعون بمبار او اسیرول اوس هم جاري دي[1] الله ﷻ دې هر ښه پوهیږي چې ترڅه وخته پورې به ادامه وکړي. دغه فرعون ذکره شوې ټوله کاروایي د ځینو بې عقله او بې مروته افغانانو په همکارۍ ترسره کړه او لا ترسره کوي یې.

اللَّهُمَّ النَّجَاةَ اللَّهُمَّ النَّجَاةَ. اللَّهُمَّ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ وَزَلْزِلْهُمْ، وَأَرْسِلْ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ، فَجَعَلْهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ، اللَّهُمَّ قَطِّعْهُمْ تَقْطِيعًا كَمَا قَطَّعْتَ الرُّوسَ الْمُتَجَاوِزَةَ، آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

شرط او جزا

۳ـ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوهَا فُتِحَتۡ أَبۡوَٰبُهَا ﴾ کښې د ﴿ إِذَا ﴾ کلمه شرط ده او د ﴿ فُتِحَتۡ ﴾ کلمه ورته جزا واقع شوې ده، د همدې کبله ورسره د "و" توری نه دی نازل شوی چې د جزاتوب سره منافي دی. یعنې د دوزخ دروازې به ترهغه بندې وي ترڅو چې هلته دوزخیان وروستلی شي، نو بیا به دوزخیانو ته ببرته کړی شي او د دوی د ورننویستلو څخه وروسته به سمدستي دوهم وار بندې کړی شي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د الله ﷻ په توفیق د "أَبْوَاب" کلمه د [الحجر:۴۴] ایت لاندې ډېره ښه تحلیله شوې ده چې د "بَاب" جمعه ده او دوه معناوې درلودلی شي. همدارنګه هلته د جنت د اتو دروازو او د دوزخ د اوو دروازو په باب د احادیثو په رڼا کښې څه بیان لیکلی شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو په همدې موضوع کښې زښت ډېر احادیث راغونډ کړي دي[2]؛ چې یو ځل لوستل یې په ګټه تمامیږي، مونږ دلته د اوږدوالي د غمه را انتقال نه کړه.

دا اعتراف دی اعتذار نه دی

۴ـ د دوزخ د خازنانو په جواب کښې د کفارو دا جمله چې: ﴿ بَلَىٰ وَلَٰكِنۡ حَقَّتۡ كَلِمَةُ ٱلۡعَذَابِ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾ اعتذار نه دی، که نه نو همدا اعتذار به یې د فیصلې او استنطاق په وخت کښې وړاندې کړی وی، بلکې په خپلو کفریاتو باندې اعتراف دی چې: په کفارو (مونږ) باندې د الله ﷻ د عذاب خبره په اثبات رسېدلې ده چې دوزخ راباندې ډک کړي، مونږ د همدغه عذاب لیاقت لرو.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې د کفارو دوزخیانو د خولو څخه په صراحت سره حکایت شوی دی چې: ﴿ قَالُواْ بَلَىٰ قَدۡ جَآءَنَا نَذِيرٞ فَكَذَّبۡنَا وَقُلۡنَا مَا نَزَّلَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٍ ﴾ [الملك:۹]

(۱) ۱۴۲۲/۱۰/۲۰ هـ ق - ۱۳۸۰/۱۰/۲۰ هـ ش
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۶۵

يعني كفار (دوزخيان) به د دوزخ د خازنانو په جواب كښې ووايي چې ولې نه. يقيناً مونږ ته داروونكى (پيغمبر) راغلى وه، خو مونږ يې تكذيب وكړ او ومو ويلې چې الله ﷻ هيڅ شى نه دى نازل كړى (ستا د نبوت دعوه دروغ ده).

سوال جواب

٥_ كه څوک وايي چې: په ﴿ وَسِيقَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْاْ رَبَّهُمْ ﴾ كښې د "سيقَ" كلمه د "سَوْق" _لكه "قَوْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَوْق" د دې دپاره وضعه شوې دى چې يو شى په سپكاوي او شدت سره هغه ځاى ته ورټېلوهلى شي كوم ته يې چې خوښه نه وي[١] او رضايت ورباندې نه لري

نو پوښتنه دا ده چې د څه حكمت په بنياد دلته د "سيقَ" كلمه نازله شوه، حال دا چې جنتيان خو په جنت ته د ورداخلېدلو رغبت لري، نه دا چې رضايت به ورباندې نه لري؟

مونږ وايو چې: دغې پوښتنې ته مفسرينو كرامو[٢] په ګڼ شمېر كښې جوابونه كړي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: وراندې د دوزخيانو په هكله د "سيقَ" كلمه نازله شوې وه، نو ذكره شوې كلمه د جنتيانو په ارتباط د مشاكلت د امله نازله شوه[٣].

ب: د "سَوْق" معنى فقط د تلونكي تېزول دي چې مطلب ته ژر ورسېږي، او سپكاوى يې په مفهوم كښې شامل نه دى[٤]. يعني جنتيان به په تېزۍ سره جنت ته ورسولى شي.

د جنتيانو ډلې

٦_ په ﴿ إِلَى ٱلْجَنَّةِ زُمَرًا ﴾ كښې د ﴿ زُمَرًا ﴾ كلمه _چې په اوله توضيح كښې د لغت د حيثه معنى شوې ده_ دې ته اشاره ده چې: جنتيان به هم د تقوى د مراتبو په اعتبار او د مختلفو عبادتونو په ملحوظ په متعددو ټولګيو باندې ووېشلى شي او د مراتبو په تفاوت سره به جنت ته داخل كړى شي، چې په همدې ارتباط څېنو مفسرينو كرامو[٥] د نبي كريم ﷺ زښت ډېر احاديث راغونډ كړي دي، خو مونږ فقط د لاندې نبوي احاديثو په ليكلو سره اكتفاء كوو چې څېنې يې د اوږدو احاديثو څه برخې دي:

الف: «يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ»[٦] يعني زما د أُمت څخه به اويا زره كسان بدون د محاسبې جنت ته داخل شي.

---

(١) مفردات الراغب ص٢٥٥ ؛ تفسير المراغي ج٢٤ ص٣٥
(٢) التفسير الكبير ج٢٧ ص٢٢ ؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٦ ص٥٥٣ ؛ تفسير الكشاف ج٤ ص١٤٧
(٣) روح المعاني ج٢٤ ص٣٣
(٤) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٤ ص٢١٧
(٥) تفسير ابن كثير ج٤ ص٦٦
(٦) صحيح البخاري ج٢ ص٩٥٨

ب: «أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ وَالَّذِينَ عَلَى إِثْرِهِمْ كَأَشَدِّ كَوْكَبٍ إِضَاءَةً»[١] يعنې اولنۍ ټولګۍ چې جنت ته ورداخلېږي (صورتونه به يې) د څوارلسمې شپې د سپوږمۍ په صورت سره وي او هغه کسان کوم چې همدوی پسې وروسته وي (دوهم لمبر وي، نو د هغوی مخونه) به د رڼا د حيثه د قوي رڼه ستوري غوندې وي.

ج: «وَالزُّمْرَةُ الثَّانِيَةُ عَلَى لَوْنِ أَحْسَنَ مِنْ كَوْكَبٍ دُرِّيٍّ فِي السَّمَاءِ»[٢] يعنې او دوهم ټولګۍ به په داسې رنګ سره وي چې په اسمان کښې به د روښانه ستوري څخه ډېر ښايسته وي.

د: «...ثُمَّ هُمْ بَعْدَ ذَلِكَ مَنَازِلُ»[٣] يعنې بيا به د دغه وروسته جنتيان د مراتبو خاوندان وي (او هرڅوک به په ټاکلې رتبه جنته ته ورداخل شي).

هـ: «إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا وَآخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا الْجَنَّةَ رَجُلٌ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ حَبْوًا»[٤] يعنې زه د دوزخيانو په يو کس علم لرم چې د دوزخ څخه د وتلو د حيثه وروستنی کس دی او د جنتيانو په يو کس هم علم لرم چې جنت ته د ورداخلېدلو د حيثه وروستنی کس دی.

نو دغه کس (په دواړو صورتونو کښې) يو داسې سړی دی چې د دوزخې دوړې د پوره کولو څخه وروسته به د دوزخ څخه په خاپوړو رابهر شي (او جنت ته به ورداخل شي).

و: او «...آخِرُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ رَجُلٌ فَهُوَ يَمْشِي مَرَّةً وَيَكْبُو مَرَّةً وَتَسْفَعُهُ النَّارُ مَرَّةً»[٥] يعنې وروستنی هغه څوک چې (بدون د دوزخې دوړې د تېرولو) جنت ته داخل شي داسې يو سړی دی چې نوموړی به يو ځل په پښو روان وي او بل ځل به په مخ پرېوتلی وي (په سينه به ښوېږي) او (بالآخره) يو ځل به يې مخ اور سوزوي.

څو نکات

٧ـ په دې مقام کښې بايد لاندې نکات په ذهن کښې وساتلې شي:

الف: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَٰبُهَا ﴾ کښې د "إِذَا" کلمه د شرط دپاره ده، چې جزا او جواب غواړي، نو مفسرينو کرامو يې په تعين کښې متعدد صورتونه ښودلې دي[٦] کوم صورت چې مونږ ته بهتر او د مقام سره مناسب برېښي هغه په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي:

اول: د ﴿ جَآءُوهَا ﴾ څخه نيولې آن تر ﴿ خَٰلِدِينَ ﴾ پورې ټول کلمات د ذکر شوي شرط ﴿ إِذَا ﴾ مربوطات دي.

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص ٤٦٠
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٤ ص٣٥
(٣) مسند احمد بن حنبل ج٣ ص٥٨
(٤) صحيح مسلم ج١ ص١٠٥
(٥) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٨١
(٦) زاد المسير ج٧ ص٢٩؛ تفسير القرطبي ج١٥ ص٢٨٥

دوهم: د دغو مربوطاتو څخه وروسته د "إذا" دپاره جزا او جواب مقدر دي چې مونږ ترې په "سروا كثيرا" سره تعبير كولى شو، يعني ډېر به خوشحاله شي.

دريم: په همدغې مقدرې جزا او جواب باندې په ﴿ وَقَالُواْ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ﴾ كښې د "و" توری دلالت كوي چې د عطف دپاره دی او د همدغې مقدرې جملې څخه په غير ورته بله مذكوره جمله د عطف دپاره مناسبه نه برېښي.

څلورم: شايد چې د جزا او جواب په عدم ذكر كښې به حكمت دا وي ترڅو چې د جنتيانو په ډېر زيات سرور او خوشالى باندې دلالت وكړي.

يعني: كله چې جنتيان جنت په داسې حال ورشي چې د يو پلوه يې ورته دروازې پرانستې وي او د بله پلوه ورته د جنت خازنان تبريكات هم تقديم كړي نو دوى به دومره خوشاله شي چې په دنيا كښې يې څوک تصور نه شي كولى، نو د همدې كبله به د الله ﷻ په حمد او ثناء باندې شروع وكړي چې: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي ﴾ الآية.

ب: كوم كيفيت چې وړاندې نازل شوى دى چې د جنت دروازې به ورته خلاصې پرتې وي، دا د نبي كريم ﷺ څخه په غير د نورو جنتيانو حال دى، اما نبي كريم ﷺ خپل حال داسې شرحه كړى دى چې: «أَنَا أَكْثَرُ الْأَنْبِيَاءِ تَبَعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ يَقْرَعُ بَابَ الْجَنَّةِ»[1] يعني زه به د قيامت په ورځ د پيروانو د حيثه د ټولو پيغمبرانو څخه زيات يم او هم به زه په دغې ورځ كښې هغه اولنى كس يم كوم چې د جنت دروازه وټكوي (چې پرانستلى شي).

يا په بل عبارت: كله چې د نبي كريم ﷺ دپاره د جنت دروازې خلاصې كړى شي نو د نورو جنتيانو دپاره به پرانستې پرتې وي.

همدغه مضمون په هغه حديث كښې هم روايت شوى دى كوم چې مونږ ان شاء الله ﷻ په توفيق د [ص: ٥٠] ايت لاندې رانقل كړى دى.

ج: په ﴿ وَأَوۡرَثَنَا ٱلۡأَرۡضَ ﴾ كښې د ﴿ ٱلۡأَرۡضَ ﴾ د كلمې څخه دغه ځمكه مراده نه ده كومه چې د اسمان په مقابل كښې پرته ده بلكې دا كلمه د كنايې په توګه د هغه استوګنځاى څخه عبارت ده كوم به چې جنتيانو ته ټاكلې شوې وي.

د: همدارنګه په ﴿ نَتَبَوَّأُ مِنَ ٱلۡجَنَّةِ ﴾ كښې د ﴿ ٱلۡجَنَّةِ ﴾ د كلمې څخه د هر جنتي خپل خپل معهود جنت مراد دى، يعني مونږ كولى شو چې د خپل خپل جنت څخه په هر ځاى كښې استوګنه غوره كړو، او ټول جنت مراد نه دى.

ه: نبي كريم ﷺ د سوګند د يادولو څخه وروسته په يوه حديث كښې فرمايلي دي چې: «لَأَحَدُهُمْ أَهْدَى بِمَنْزِلِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا»[2] يعني هرومرو به هر يو جنتي خپل جنتي كور ته د

(١) صحيح مسلم ج١ ص١١٢
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٩٦٧

هغه څخه ډېر ښه لاره موندونکی وي چې نوموړی به په دنیا کښې خپل دنیاوي کور ته لاره موندونکی وه.

و: که څوک وايي چې: په ﴿ وَقُضِىَ بَيْنَهُم ﴾ کښې د "هُم" ضمير د محشر خلکو ته راجع دی حال دا چې د ﴿ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ﴾ ضمائر پرښتو ته راجع دي. نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه (د ضمائرو تفکیک او انتشار) د بلاغت سره منافي کار نه دی او د قرآن کريم د شان سره غير مناسب نه دی؟

مونږ وايو چې: د ضمائرو تفکیک او انتشار په هغه وخت کښې د بلاغت سره منافي ګرځي چې کله ترې التباس او خلاف المقصود (د اصلي مطلب څخه بدله معنی) رامنځته کېږي[1]، او په دې مقام کښې التباس صورت نه نیسي او دا ځکه چې د پرښتو ترمنځ مظالم نشته ترڅو فیصلو ته اړتیا پیښه شي، بلکې فیصلې د محشر په خلکو پورې اختصاص لري.

ز: هېر مو نه شي چې په ﴿ وَقِيلَ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې دا دنیا به د الله ﷻ په حمد او ثناء سره پای ته ورسېږي، لکه څنګه چې د الله ﷻ په حمد او ثناء سره شروع شوې ده.

الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ﴾ [الأنعام: ۱] يعني هغه الله ﷻ ته حمد او ثناء ده چې اسمانونه او ځمکې يې پيدا کړي دي.

اللَّهُمَّ نَسْأَلُكَ جَنَّةَ الْفِرْدَوسِ وَنَعُوذُبِكَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ آمِينَ.

د "الزمر" سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق بشپړ شو، والحمد لله ﷻ وله الشکر.

۱۴۲۲/۱۰/۳۰ هـ ق - ۱۳۸۰/۱۰/۲۳ هـ ش.

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۳۷

المؤمن (٤٠)

سریزه

۱_ دا سورت په لاندې درېوو نومونو سره نومولی شوی دی(۱):

الف: د "المؤمن" سورت، چې دغه نوم يې د همدې سورت د [۲۸] ايت څخه اخستل شوی دی، او په همدې نامه سره زيات شهرت لري(۲).

ب: د "غافر" سورت يې دوهم نوم دی.

ج: د "الطول" سورت يې دريم نوم دی.

دغه وروستني دواړه نومونه يې د همدې سورت د دريم ايت څخه اخستلي شوي دي.

۲_ د دې سورت د ايتونو تعداد پنځه اتياوو (۸۵) ته پورته شوی دی(۳) چې ټول ايتونه يې په اجماع سره مکي دي او د هجرت څه وړاندې نازل شوي دي(۴)، بلکې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په روايت دغه اوه سورتونه چې په ﴿ حمٓ ﴾ سره پيل شوي دي اوه واړه په مکه کښې نازل شوی دی(۵).

۳_ د دې سورت د کلماتو او حروفو تعداد په لاندې ډول دی(۶):

الف: د کلماتو شمېر يې يو زر يو سلو نهه نوي (۱۱۹۹) دی.

ب: د حروفو شمېر يې څلور زره نهه سوو او شپېتو (۴۹۶۰) ته رسېږي.

۴_ که څه هم د دې سورت محتويات د نورو مکي سورتونو غوندې د اکثريت په لحاظ په عقيدې پورې تعلق نيسي، لکه د الله ﷻ توحيد، د نبي کريم ﷺ نبوت، د قيامت د ورځې حالات، د جنت او دوزخ پورې مربوط کيفيات او داسې نور، مګر د ناحقه جګړه مارانو د اقناع دپاره په دې سورت کښې زښت ډېر دلايل نازل شوي دي، او په رنګارنګ اساليبو سره د ناروا جګړو مخنيوی پکښې شوی دی. ترڅو هغوی په توحيد او په بعث بعد الموت او په نورو عقيدوي اُمورو کښې جګړې پرېږدي او مقبوله شرعي عقيده خپله کړي.

۵_ څرنګه چې وړاندې سورت (الزمر) هم مکي سورت وه نو د دې سورت او د هغه سورت تناسب په وضاحت سره څرګندېږي، چې دواړه په عقيدوي احکامو پورې زيات تماس نيسي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ۝٢ غَافِرِ ٱلذَّنۢبِ وَقَابِلِ ٱلتَّوْبِ شَدِيدِ ٱلْعِقَابِ ذِى ٱلطَّوْلِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ ٱلْمَصِيرُ ۝٣ مَا يُجَٰدِلُ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ إِلَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَا

(۱) تفسير القاسمي ج۱۳ ص۲۲۲
(۲) زاد المسير ج۷ ص۳۱
(۳) تفسير الطبري ج۲۴ ص۳۹
(۴) البحر المحيط ج۹ ص۲۳۱؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۱۱
(۵) الدر المنثور ج۷ ص۲۶۸
(۶) تفسير الخازن ج۵ ص۳۳۶؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳

يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي ٱلْبِلَٰدِ ۝٤ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَٱلْأَحْزَابُ مِنۢ بَعْدِهِمْ ۖ وَهَمَّتْ
كُلُّ أُمَّةٍۭ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ ۖ وَجَٰدَلُوا۟ بِٱلْبَٰطِلِ لِيُدْحِضُوا۟ بِهِ ٱلْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ
كَانَ عِقَابِ ۝٥ وَكَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۝٦ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

[۲] د قرآن کریم نازلول د الله ﷻ د پلوه دي چې د کلکې ارادې خاوند (او په هر شي باندې) پوه دی.

[۳] (همدا الله ﷻ) د ګناه مغفرت کوونکی او د توبې قبلوونکی دی (او هم کفارو ته) سخت عذابه دی (او مؤمنانو ته) د پراخه نعمت خاوند دی، (په حقه) د عبادت لایق نشته مګر همدې ﷻ دی، همده ﷻ ته بېرته ورګرځېدل (ورستنېدل) دي.

[۴] د الله ﷻ د ایتونو (قرآن کریم) په هکله هیڅوک جګړې نه کوي مګر هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی، نو تا دې د کفارو په ښارونو کښې (په خوشالی سره) ګرځېدل راګرځېدل تېر نه باسي (چې فقط څو ورځې دوام کوي او په عاقبت کښې ورته دوزخ تاکلی شوی دی).

[۵] (ستا د زمانې) د کفارو څخه وړاندې د نوح ﷺ قوم (خپل پیغمبر ته) د دروغو نسبت کړی وه، او د دغه قوم څخه وروسته ډېرو کفري ډلو هم، او (همدارنګه) هر کفري ټولګي خپل پیغمبر ته قصد کړی وه چې ویې نیسي (او د مرګ په شمول ډول-ډول ضرورونه ور ورسوي). او هرې کفري ډلې په باطله (ناجائزه طریقه) د دې دپاره جګړه کوله چې حق ورباندې د منځه یوسي. نو (ما په عذاب سره ونیول وګوره چې) زما عذاب څنګه وه (ایا د دوی بنیاد یې ونه ویست؟).

[۶] (ای پیغمبره!) همدغه ډول ستا د رب ﷻ خبره په هغو کسانو باندې ثابته شوې ده کومو چې (په دې زمانه کښې) کفر غوره کړی دی (او ورباندې کلک دی. ستا د رب ﷻ خبره دا ده) چې یقیناً دوی د اور ملګري دي (چې هیڅکله به یې ورسره اندیوالي پرې نه شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغه مضمون باندې دلایل اقامه کړی شوي دي په کوم باندې چې وړاندېنې سورت (الزمر) تمام شوی وه، چې د قیامت په ورځ به خلک په دوه وو ګروپونو ووېشلی شي، څوک به په دوزخ کښې اچولی کېږي او څوک به جنت ته ننوځي، نو حاصل یې داسې راخېژي: ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته دا مطالب قرائت کړه:

۱ـ د قیامت په ورځ به خکه ټول خلک د حقو فیصلو په بنیاد په جنت او دوزخ باندې توزیع کړی شي چې الله ﷻ د دغو صفاتو درلودونکی دی:

الف: الله ﷻ د هغه کتاب نازلوونکی دی کوم چې خپل حقانیت پخپله په اثبات رسوي.

او دا ښکه چې دا کتاب د هغو تورو څخه جوړ دی د کومو څخه چې د خلکو کلامونه جوړېږي او روزمره ورباندې محاورې او بحثونه کوي، لکه ح، م او داسې نور، خو د دې سره-سره ټول وړاندېنې او ېرتنې خلک د دې کتاب د یوه ایت سره سیالي نه شي کولی چې په شریکه د دې کتاب د یوه ایت غوندې یو ایت جوړ کړي، او نه یې توان لري. که بالفرض د دې کتاب توري د خلکو د کلامونو د تورو څخه مغایر وی نو بیا به خلکو په خپل عجز او ناتوانۍ باندې څه پرده اچولې وی چې مونږ د دې کتاب سره سیالي نه شوه کولی چې د هغه حروف زمونږ د حروفو څخه جدا دي.

نو دا کتاب په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی او ټولې وعدې او ټول وعیدات یې حق دي، چې هیڅکله به پکښې تخلف واقع نه شي.

ب. الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی.

ج. د کاملې پوهې درلودونکی دی او د مؤمنانو او کفارو دنیاوي کړه وړه ورته هوبهو معلوم دي.

د. د هغو ګناهونو ښونکی دی کوم چې د کفر څخه په غیر وي، البته د هغه چا دپاره کومو ته یې چې اراده وشي.

ه. بالمقابل د توبې قبلوونکی هم دی، نو کوم کفار چې په دنیا کښې د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شي هغوی په پخوانیو کفریاتو باندې نه نیسي.

و. خو د دې سره-سره د سخت عذاب درلودونکی هم دی، نو کوم کفار چې د مرګ د وخته پورې خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړي هغوی به ضرور په دوزخ کښې د سخت عذاب سره مخامخ کړي.

ز. د کامل قدرت او د پراخه نعمتونو څښتن هم دی، د همدې کبله جنتیانو ته په جنت کښې د بې حسابه نعمتونو ورکوونکی دی.

ح. په دې باندې علاوه، د الله ﷻ څخه پرته په حقه بل معبود نشته. نو ښکه مؤمنانو ته په حق عبادت باندې جزا ورکوي او کفار په باطل عبادت باندې د سزا سره مخامخ کوي.

ط. الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خاص همده ﷻ ته بېرته ورتلل دي چې نه به ترې څوک خپل ځان په ځنګ کړي او نه به د په ځنګ کېدلو توان ولري.

٢_ ای پیغمبره! خو کله چې د قرآن کریم اعجاز بالکل څرګند دی او هرڅوک پوهېږي چې دا د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل شوی دی، نو د دې کتاب په حقانیت کښې یوازې هغه کسان مجادله او جګړه کوي کومو چې کفر غوره کړی دی او عناد نیولي دي.

نو د دغو عنادي کافرانو په ښارونو کښې ګرځېدل راګرځېدل او د دغو د نعمتونو پراخي دې تا تېر نه باسي چې د کفر سره-سره په خوشالیو کښې ژوند کوي، او دا ښکه چې دا فقط څو ورځې ژوند دی دا به ډېر ژر ختم شي او بیا به په دوزخ کښې د دردناک عذاب سره مخامخ شي.

٣_ همدارنګه ستا د زماني د کفارو غوندې الله ﷻ د کفارو ډېرو ډلو ته ښه پوره فرصت ورکړی وه چې په ښارونو کښې ګرځې راوګرځي خو بیا یې په ناکلي وخت کښې په پوړنا کوونکي عذاب سره نیولي دي. د مثال په توګه:

الف: د نوح ﷺ قوم د خپل پیغمبر تکذیب کړی وه او همدارنګه د دوی څخه وروسته د کفارو ډېرو ډلو همدغه کړنلاره غوره کړې وه.

ب: بلکې هرې یوې ډلې خپل پیغمبر ته قصد کړی وه چې د اسیر په حیث یې ونیسي او د دعوت مخه یې بنده کړي، ترڅو په نتیجه کښې حق د پښو لاندې کړي او باطل ته وربانديې غلبه ورکړي، او حتی په ځینو پیغمبرانو باندې یې د وژلو صرفه هم نه ده کړې.

ج: خو په عین حال کښې ما دغه سرکشان او جګړماران کفار په خپل عذاب سره ونیول او خپلو پیغمبرانو ته او هغه چاته مو نجات ورکړ کوم چې په ایمان باندې مشرف شوی وه.

د: نو ته وګوره چې زما عذاب ورته څنګه بنیاد ویستونکی وګرځېد او څنګه یې پرېنا کړه.

ه: همدارنګه ستا د رب ﷻ خبره په هغو کسانو باندې هم ثابته شوې ده کومو چې په دې زمانه کښې کفر غوره کړی دی او ستا تکذیب ته ادامه ورکوي هغه دا چې یقیناً دوی د همېشه دپاره د اور (دوزخ) اندیوالان دي چې هیڅکله به یې ورسره اندیوالي ونه شکېږي، برابره خبره ده چې په دنیاوي عذاب اخته شوي وي او که نه.

توضیحات

۱ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې د ﴿حمٓ﴾ کلمات په ډېرو معناوو سره تفسیر کړي دي[۱]، مګر موږ ته بهتره برېښي چې دا کلمات هم د هغو کلماتو او تورو غوندې مقطعات وګڼلی شي کوم چې د ځینو سورتونو په شروع کښې نازل شوي دي لکه ﴿الٓمٓ، صٓ﴾ او نور.

په جهاد کښې د شپې نوم

۲ـ نبي کریم ﷺ په یوه غزا کښې مجاهدین مخاطب کړه او ورته یې وویلې چې «إِنْ بُيِّتُّمُ الْعَدُوَّ فَقُولُوا حم لَا يُنْصَرُونَ»[۲] یعنې که د شپې په تیاره کښې په تاسو باندې دښمن (کفارو) حمله وکړه نو د «حم لا يُنْصَرُونَ» کلمات ووایاست، ترڅو د یو پلوه تاسو ته د خپلو ملګرو د پېژندلو دپاره د شپې نوم وګرځي او د بله پلوه د همدغو کلماتو په برکت هغوی د شکست سره مخامخ شي.

د "توب" او "طول" معناوې

۳ـ د ﴿وَقَابِلِ التَّوْبِ﴾ کښې د "توب" کلمه د "تَابَ يَتُوبُ" مصدر دی چې د رجوع معنی ورکوي او یا د مصدر "تَوْبَة" ـ لکه "رَحْمَة" ـ جمعه ده[۳]. یعنې الله ﷻ د جنس توبې او یا د توبو قبلوونکی دی.

او په ﴿ذِي الطَّوْلِ﴾ کښې د "طَوْل" کلمه په خپلو ډېرو معناوو کښې د پراخۍ او شتا (عدم احتیاج) په معناوو هم استعمالېږي[۴] چې په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضی الله عنه په همدغې

---

(۱) زاد المسیر ج۷ ص۳۲ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۸۹

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۷

(۳) لسان العرب ج۱ ص۲۳۳ - روح المعاني ج۲۴ ص۴۲

(۴) لسان العرب ج۱۱ ص۴۱۴

معنی سره تفسیره کړې ده[۱]. یعنې الله ﷻ د پراخه نعمتونو خاوند دی او د کاملې غنا درلودونکی دی چې هیڅ ته څه اړتیا نه لري.

أخذ څه معنی؟

۴_ په ﴿ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ ﴾ کښې د ﴿ لِيَأْخُذُوهُ ﴾ کلمه د "أخذ" _لکه "ضَرْب" _ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د اخستلو او رانیولو معنی ورکوي[۲]، خو په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په قتل (وژلو) سره تفسیره کړې ده[۳].

اما مونږ ته داسې برېښي _والله ﷻ أعلم_ چې دلته به د "أخذ" څخه عامه معنی مراده وي، ترڅو وژلو او هر ډول ضرر رسولو ته شامله شي. او دا ځکه چې کفارو د خپلو پیغمبرانو په هکله په هیڅ ډول ضرر باندې صرفه نه ده کړې. نو شاید چې په همدې بنیاد به د رئیس المفسرین ﷺ حصر مطلب نه وي او محض د نیولو یوه مثال ته به یې اشاره کړې وي.

د "إدحاض" معنی

۵_ په ﴿وَجَٰدَلُواْ بِٱلْبَٰطِلِ لِيُدْحِضُواْ بِهِ ٱلْحَقَّ﴾ کښې د ﴿ لِيُدْحِضُواْ ﴾ کلمه د "إدْحَاض" _لکه "إكْرَام" _ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۵۶] ایت لاندې لیکلي دي چې د یو شي زائل کولو او د له منځه وړلو ته "إدحَاض" ویل کېږي.

او پوره واضحه ده چې د حق د له منځه وړلو دپاره جګړه او بحث کول د کفر څخه په غیر بل شی نه دی. همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «الْمِرَاءُ فِي الْقُرْآنِ كُفْرٌ»[۴] یعنې د قرآن کریم په هکله په دې غرض جګړه کول کفر دی چې خلکو ته پکښې شکونه ورواچوي.

﴿ ٱلَّذِينَ يَحْمِلُونَ ٱلْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُۥ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِۦ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَٱغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُواْ وَٱتَّبَعُواْ سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ ٱلْجَحِيمِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّٰتِ عَدْنٍ ٱلَّتِي وَعَدتَّهُمْ وَمَن صَلَحَ مِنْ ءَابَآئِهِمْ وَأَزْوَٰجِهِمْ وَذُرِّيَّٰتِهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٨﴾ وَقِهِمُ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ۚ وَمَن تَقِ ٱلسَّيِّـَٔاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُۥ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٩﴾ ﴾

[۷] هغه پرښتې کومې چې عرش اوچتوي او هغه پرښتې کومې چې د عرش په شاوخوا کښې

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۲۷۱
(۲) لسان العرب ج۳ ص۴۷۲
(۳) تفسیر البغوي ج۴ ص۹۱
(۴) سنن ابي داود ج۲ ص۲۷۶

موجودیت لري (دوی تولې) د خپل رب ﷻ د حمد (ثناء) سره تسبیحات وایي او په خپل رب ﷻ باندې ایمان راوړي (او په توحید ورته معتقدې دي) او هغو کسانو ته (د خپل رب ﷻ څخه) د مغفرت غوښتنه کوي کومو چې (په خپل رب ﷻ باندې) ایمان راوړی دی (او د توحید د عقیدې درلودونکي دي. نو پرښتې وایي چې): ای زمونږ ربه! تا هر شی د رحمت او علم د حیثه خای کړی دی (ستا رحمت او علم ورته رسېدلی دی)، نو ته هغو کسانو ته مغفرت وکړې کومو چې (تائبه) رجوع کړې ده او ستا د لارې پیروي کوي، او هم یې د دوزخ (د اور) څخه وساتې.

[۸] ای زمونږ ربه! ته دوی (مؤمنان) د دائمي اقامت هغه جنت ته ورداخل کړې کوم چې تا ورسره وعده کړې ده، او هم د دوی د پلرونو او د دوی د مېرمنو او د دوی د اولادونو څخه، چې ځا صلاح خپله کړې ده (او صالحان دي، هغه هم ورداخل کړې).

(ای ربه!) یقینًا ته د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن یې.

[۹] او (ای ربه!) دوی د ګناهونو (د سزا) څخه وساتې، او هرڅوک چې ته یې په دغې ورځ (قیامت) کښې د ګناهونو (د سزا) څخه وساتې نو یقینًا تا ورباندې رحم (او مهرباني) کړې ده.

او (ای پیغمبره!) دغه (چې څوک جنت ته داخل کړی شي پرښتې ورته مغفرت غواړي) همدا لویه کامیابي ده.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې دېته اشاره وه چې اوسنی کفري تولنې د پخوانیو کفري تولنو غوندې غواړي چې خپل پیغمبر (محمد ﷺ) او مؤمنانو ته په ضرر رسولو باندې هیڅ صرفه ونه کړي؛ په دې ایتونو کښې دوی ته تسلي ورکړه شوې ده چې تاسو د کفارو د ایذاء څخه هیڅ تشویش مه کوئ، چې د عرش عظیم د حاملینو پرښتو په شمول تولې پرښتې ستاسو دوستانې دي او د مغفرت غوښتنه درته کوي، نو تاسو داډه اوسئ چې په دنیا او آخرت کښې کامیابي همدا ستاسو په برخه ده او بس.

۲ـ وړاندېني ایتونه په دې تمام شوي وه چې کفار د اور اندېوالان دي او په دې ایتونو کښې مونږ ته د اشارې په توګه د مغفرت د غوښتلو طریقه راښودله شوې ده، چې د الله ﷻ څخه د خپلو ګناهونو بښنه وغواړئ ترڅو د اور د اندېوالانو څخه ونه ګرځئ او لویه کامیابي مو په برخه شي.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! د خپل ځان د تسلي او د مؤمنانو د اطمنان دپاره په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه، ترڅو ترې تر قیامته پورې دوی ګټه پورته کړي:

۱ـ مؤمنان د توحیدي عقیدې په درلودلو کښې یوازې نه دي بلکې هغه پرښتې کومې چې عظیم الشان (الهي) عرش پورته کوي، او هم هغه پرښتې کومې چې د عرش العظیم په چارچاپېر کښې موجودیت لري چې په تعداد او اندازې باندې یې د الله ﷻ څخه پرته بل هیڅوک نه پوهېږي،

دغه ټولې د خپل رب ﷻ د حمد سره د همده ﷻ تسبیحات وايي او عقیده لري چې الله ﷻ د هر حیثه واحد او لا شریک دی. یا په بل عبارت، دوی ټولې د مؤمنانو سره همعقیده دي.

۲ـ دغه ټولې پرښتې خپلو همعقیده ملګرو (مؤمنانو) ته د الله ﷻ څخه د ګناهونو مغفرت غواړي چې:

الف: ای زمونږ ربه! ته د علم او رحمت د حیثه هر شي ته رسیدلی یې، ستا علم او رحمت هر شي ته شمولیت لري، نه دې په علم کښې قصور شته او نه دې په رحمت کښې.

ب: ای زمونږ ربه! نو ته هغو کسانو ته مغفرت وکړې کوم چې د کفر څخه توبه تائب شي او ستا د لارې پیروي خپله کړي.

ج: ای زمونږ ربه! دغه کسان د دوزخ د ګرم اور څخه بچ کړې کوم چې تا د کفارو دپاره تیار کړی دی او د همدوی سره دې انډیوال ګرځولی دی.

د: ای زمونږ ربه! دغه ذکر شوی مؤمنان (چې زمونږ سره په عقیده کښې متحد دي) هغه جنت ته داخل کړې کوم چې د همیشه اوسېدانې ځای دی د کوم وعده چې تا ورکړې ده، نو په خپل فضل سره ورته وعده پوره کړه.

هـ: ای زمونږ ربه! د هغو کسانو درجات هم اوچت کړې کومو چې د ایمان سره صالح اعمال ملګري کړي دي او د خپلو ځانونو په اصلاح بوخت دي، البته چې دغه کسان د مؤمنانو د پلرونو او مېرمنو او هم د دوی د اولادونو څخه عبارت دی، ترڅو وربانديې دوی خوښ او خوشاله شي او بې غمي یې لا اضافه شي.

و: ای زمونږ ربه! یقیناً ته د کلکې ارادې درلودونکی یې او هر کار دې د حکمت څخه ډک دی نو د مؤمنانو ذکرو شوو خپلوانو ته د درجاتو اوچتول ستا د شان سره ډېر مناسب کار دی.

ح: ای زمونږ ربه! ته ذکر شوي مؤمنان او د دوی خپلوان د قیامت په ورځ د عذابونو څخه وساتې او په دغې ورځ کښې چې ته هرڅوک د عذابونو څخه بچ کړې نو په هغوی بانديې تا په یقین سره لویه مهرباني او رحم کړی دی، نو ته دوی هم په رحم کړی شوو کښې شامل کړې.

۳ـ ای پیغمبره! او دغه ډېره لویه کامیابي ده چې د مؤمنانو په برخه شوې ده، چې ګڼ شمېر پرښتې ورته د الله ﷻ څخه مغفرت او بښنه غواړي، نو دوی ته په کار دي چې د پرښتو مغفرت غوښتنې ته د قبول ډېر اُمید وکړي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ٱلَّذِينَ يَحۡمِلُونَ ٱلۡعَرۡشَ وَمَنۡ حَوۡلَهُۥ﴾ د وضاحتونو په ارتباط ځینو مفسرینو کرامو زښت ډېر احادیث او آثار راغونډ کړي دي[1] الله ﷻ دې اجرونه ورکړي، مونږ د لاندې وضاحتونو په ذکر بانديې اکتفاء کوو:

---

(۱) تفسیر البغوي ج۴ ص۹۲؛ الدر المنثور ج۷ ص۲۷۴

الف: د حملة العرش (د عرش عظيم د پورته کوونکو پرښتو) د عدد په هکله الله ﷻ فرمايلي دي چې د ﴿ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَٰنِيَةٌ ﴾ [الحاقة:١٧] يعنې او اى پيغمبره! ستا د رب ﷻ عرش به په دغې ورځ (قيامت) کښې اته تنه پرښتې د خپلو څانونو د پاسه اوچت کړي.

ب: نبي کريم ﷺ د همدې ډلې پرښتو په باره کښې فرمايلي دي چې: «أُذِنَ لِي أَنْ أُحَدِّثَ عَنْ مَلَكٍ مِنْ مَلَائِكَةِ اللهِ تَعَالَى مِنْ حَمَلَةِ الْعَرْشِ إِنَّ مَا بَيْنَ شَحْمَةِ أُذُنِهِ إِلَى عَاتِقِهِ مَسِيرَةُ سَبْعِ مِائَةِ عَامٍ»[١] يعنې ماته اجازه راکړه شوې ده چې د الله تعالى د پرښتو څخه چې د عرش العظيم پورته کوونکي دي، د يوې پرښتې په هکله بيان وکړم، هغه دا چې يقيناً د غوږ د نرمى او د اوږو ترمنځ په فاصله کښې يې اوه سوه کاله مزل دى! (او الله ﷻ پوهېږي د دغه مزل سرعت به په کومې اندازه وي).

ج: د ﴿ وَمَنْ حَوْلَهُۥ ﴾ په ارتباط مونږ فقط دا ايت شريف ليکو چې: ﴿ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ ﴾ [المدثر:٣١] يعنې اى پيغمبره! ستا د رب ﷻ په لښکرو باندې هيڅوک نه پوهېږي چې څومره دي مګر همدى ﷻ او بس.

د: ځينې مفسرين کرام وايي چې: په ﴿ ٱلَّذِينَ يَحْمِلُونَ ٱلْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُۥ ﴾ کښې چې کومو پرښتو ته اشاره شوې ده، دوى د "کروبيون" په لقب هم يادېږي[٢].

هـ: د "کَرُوْبِيُّون" کلمه د "کَرُوب" _لکه "مَلُوع"_ جمعه ده، چې د "کَرُب" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د قرب (نږدېکت) معنى ورکوي[٣]، بيا پکښې د مبالغې دپاره مشدده "ي" اضافه کړى شوې ده، او په روغه جمعه باندې يې جمعيت مونډلى دى[٤].

څو نکات

٢_ په دې مقام کښې په ذهن کښې د لاندې نکاتو ساتل په کار دي.

الف: که څه هم د الله ﷻ په وحدانيت باندې د پرښتو ايمان د بديهياتو څخه دى، صراحت ته څه ارتيا نه لري، مګر په دې مقام کښې ورباندې الله ﷻ د ﴿ وَيُؤْمِنُونَ بِهِۦ ﴾ د جملې په نازلولو سره د دې دپاره صراحت وکړ _والله ﷻ أعلم_ چې:

اول: ترڅو کفارو ته د ايمان او توحيدي عقيدې تعظيم او اهميت ښه څرګند شي. او دا خکه چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [المائدة:۴۴] ايت لاندې ليکلي دي چې د صفت ذکر کله-کله د موصوف د تقييد يا وضاحت دپاره نه بلکې پخپله د صفت د اهميت او تعظيم دپاره صورت نيسي. يعنې ايمان دومره عالي صفت دى چې مقربې پرښتې هم ورباندې موصوفې دي.

همدې مطلب ته الله ﷻ په بل خاى کښې داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ لَّن يَسْتَنكِفَ ٱلْمَسِيحُ أَن

(١) سنن ابي داؤد ج٢ ص٢٩۴

(٢) تفسير البغوي ج۴ ص٩٢

(٣) لسان العرب ج١ ص٧١۴

(۴) روح المعاني ج٢۴ ص۴٦

يَكُونَ عَبْدًا لِّلَّهِ وَلَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ٱلْمُقَرَّبُونَ ﴾ [النساء ١٧٢] يعني هيڅکله المسيح (عيسى ﷺ) د دې څخه ډډه نه کوي چې خاص د الله ﷻ بنده دې وي، او نه ترې مقربې پرښتې ډډه کوي (چې د بندګۍ څخه يې خانونه په څنګ کړي).

دوهم: ترڅو د مومنانو دپاره د پرښتو د طرفه د مغفرت د غوښتلو وجې ته اشاره وکړی شي. يعني د الله ﷻ څخه ورته څکه پرښتې مغفرت غواړي چې دوی ورسره په توحيدي عقيده (ايمان) کښې همعقيده دي.

ب: د ﴿ وَمَن صَلَحَ مِنْ ءَابَآئِهِمْ وَأَزْوَٰجِهِمْ وَذُرِّيَّٰتِهِمْ ﴾ غوندې جمله په [الرعد ٢٣] ايت کښې تېره شوې ده چې نه خوندور بحث ترې لاندې ليکلی شوی دی والحمد لله ﷻ، هيله ده چې هلته يو خل مراجعه وکړی شي.

ج: په ﴿ وَقِهِمُ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ۚ وَمَن تَقِ ٱلسَّيِّـَٔاتِ يَوْمَئِذٍ ﴾ الآية- کښې د ﴿ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ﴾. ﴿ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ﴾ دواړه کلمې په دې مقام کښې مفسرينو کرامو [1] په لاندې دوه وو دولو سره تفسيري کړې دي.

اول: دغه دواړه کلمې دلته خپلې متبادرې معناوې ورکوي چې ګناهونه دي. نو په دې تفسير سره د ﴿ يَوْمَئِذٍ ﴾ څخه دنيا مطلب ده، يعني: ای ربه! په دنيا کښې مومنان د ګناهونو د ارتکاب څخه وساته. او هرڅوک چې ته په دنيا کښې د ګناهونو د ارتکاب څخه وساتې نو يقيناً تا په هغوی باندې رحم او مهرباني کړې ده.

دوهم: د دغو دواړو کلمو څخه يا د مجاز په توګه د ګناهونو جزاوې مرادې دي او يا په دواړو خايونو کښې ورسره د "جزا" کلمه مقدره ده. نو په دې تفسير سره به په ﴿ يَوْمَئِذٍ ﴾ کښې د قيامت ورځې ته اشاره وي، يعني: ای زمونږ ربه! ټول مومنان د قيامت په ورځ د عذابونو يا د ګناهونو د جزاګانو څخه وساتې. او يقيناً هرڅوک چې ته يې په دغې (د قيامت په ورځ) کښې د عذابونو يا د ګناهونو د جزاګانو څخه وساتې نو په هغوی باندې تا خپل رحمت او مهرباني کړې ده. چې همدا ډېره لويه کاميابي ده.

د که څه هم په ذکر شوو دواړو تفسيرونو کښې د اولني تفسير مضمون وړاندې په ﴿ وَقِهِمْ عَذَابَ ٱلْجَحِيمِ ﴾ کښې تېر شوی دی، مګر څرنګه چې دا مقام د سوال او زاريو مقام دی نو دلته تکرار او بيا بيا غوښتل نه مناسب دي چې په ډېرې عاجزۍ او لا زياتې بندګۍ باندې دلالت کوي. او د قبول پلو ته ترجيح ورکوي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ مِن مَّقْتِكُمْ أَنفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى ٱلْإِيمَٰنِ فَتَكْفُرُونَ ۝ قَالُوا۟ رَبَّنَآ أَمَتَّنَا ٱثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا ٱثْنَتَيْنِ فَٱعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا

(1) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١٧، روح المعاني ج٢٤ ص٤٨

﴿فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ ۝ ذَٰلِكُم بِأَنَّهُۥٓ إِذَا دُعِىَ ٱللَّهُ وَحْدَهُۥ كَفَرْتُمْ ۖ وَإِن يُشْرَكْ بِهِۦ تُؤْمِنُوا۟ ۚ فَٱلْحُكْمُ لِلَّهِ ٱلْعَلِىِّ ٱلْكَبِيرِ ۝﴾

[۱۰] یقیناً هغو کسانو ته به (د دوزخ په داخل کښې) اواز وکړی شي کومو چې کفر غوره کړی دی، چې بې شکه ضرور (په تاسو باندې نن ورځ) د الله ﷻ غضب په خپلو ځانونو باندې ستاسو د غضب څخه ډېر لوی (او سخت) دی. ځکه چې تاسو (په دنیا کښې) په مستمره توګه ایمان ته بلل کېدلئ خو تاسو په مستمره توګه کفر غوره کاوه.

[۱۱] کفار به ووایي چې: ای زمونږ ربه! تا خو مونږ دوه کرته مړه کړو او دوه کرته دې راژوندي کړو، نو مونږ په ګناهونو باندې اعتراف کوو، نو ایا (دنیا ته) د وتلو څه لاره شته؟ (هیله ده چې په مونږ باندې یو ځل مرګ او ژوند بیا تکرار کړې).

[۱۲] (په جواب کښې به ورته وویلی شي چې:) دغه (د لارې عدم موجودیت) د دې کبله صورت نیولی دی چې کله به (په دنیا کښې) الله ﷻ یوازې وبلل شو، نو تاسو به (ورباندې) کفر غوره کاوه، او که (په عبادت کښې) به یې په اشتراک قول وکړی شو، نو تاسو به ورباندې باور کاوه (دا ستاسو عادت وه، نو که بالفرض تاسو ته د وتلو لاره درکړی شي نو تاسو به ضرور بیا خپل عادت ته ورتاو شئ).

دغه حکم (د لارې عدم موجودیت) خاص الله ﷻ لره دی چې (د هر شرک او هر نقص څخه) اوچت (او) لوی دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په وروستنۍ جملې ﴿وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ﴾ باندې څه وضاحت وراضافه کړی شوی دی چې د کفارو حال ته پکښې اشاره شوې ده، خلک وایي چې: هر شی د خپل ضد په پېژاندلو سره ډېر ښه پېژاندل کېږي. نو حاصل یې داسې راخېژي:

یعنې ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو د هغه وخت څه حال قرائت کړه کوم چې په هغوی باندې د دوزخ په داخل کښې ورتلونکی دی، ترڅو ښه واضحه شي چې په دنیا کښې ایمان راوړل او په نتیجه کښې جنت ته داخلېدل څومره لویه کامیابي ده. هغه دا چې:

۱ـ کله کفار دوزخ ته داخل کړی شي او مؤمنان جنت ته بوتللی شي او هم کله چې په کفارو باندې د خلود فیصله تطبیق کړی شي او د هرې خوا څخه ورته د ملامتۍ ګوته ونیوله شي چې دا ستاسو خپل قصور دی او بس، نو دوی به په خپلو ځانونو باندې زښت ډېر په غُصه او په غضب شي او لعنت به ورباندې وایي.

نو په عین حال کښې به ورته اواز وکړی شي چې: ای کفارو! نن ورځ چې تاسو په خپلو ځانونو باندې په غضب یاست د دې غضب څخه په تاسو باندې د الله ﷻ د هغه وخت غضب ډېر لوی وه.

چې کله به تاسو ایمان ته دعوت کېدلی؛ او تاسو به کفر غوره کاوه او دعوت به مو نه قبلاوه.

یا په بل عبارت: ستاسو غضب ستاسو د کفر نتیجه ده نو که بالفرض تاسو په دنیا کښې د کفر په غوره کولو سره د الله ﷻ غضب نه وی ګټلی نو نن ورځ به نه دوزخ ته داخل کړی شوی وی او نه به په خپلو ځانونو باندې په غضب شوي وی.

یا دا چې نن ورځ تاسو خپلو ځانونو ته دومره په غضب نه یاست لکه څومره چې تاسو ته الله ﷻ په غضب دی، او دا ځکه چې تاسو په دنیا کښې د ایمان دعوت په مستمره توګه رد کړې وه او په عوض کښې مو کفر غوره کړی وَه.

۲_ نو کفار به د ذکر شوي اواز په اورېدلو سره یو ځل بیا د سوال لاسونه پورته کړي او په زاریو سره به ووایي چې:

الف: ای زمونږ ربه! مونږ ستا د کامل قدرت لاندې یاستو، چې دوه خله دې مړه کړو او دوه خله دې راژوندي کړو.

یا په بل عبارت: ای ربه! تا زمونږ بدنونه د بې روحه شیانو څخه جوړ کړه او بیا دې پکښې روحونه پو کړه او په دنیا کښې دې ورباندې ژوندي کړو، بیا دې زمونږ روحونه قبض کړه، چې په خاورو کښې خاورې شوو، نو بیا دې د قبرونو څخه راپورته کړو او زمونږ خاورې شوي بدنونه دې بېرته راژوندي کړه.

ب: ای زمونږ ربه! مونږ په خپلو ګناهونو باندې اعتراف کوو، مونږ ته ستا دعوت رارسېدلی وه خو مونږ نه وه قبول کړی، ټوله ملامته همدا مونږ ته راجع ده.

ج: ای زمونږ ربه! ایا د دوزخ څخه د وتلو کومه لاره شته؟ ایا زمونږ ارزو به ستا د پلوه پوره کړی شي چې مونږ یو ځل بیا دنیا ته بوتللی شو او د دریم ځل دپاره مړه او بېرته راژوندي کړی شو؟

۳_ د کفارو ذکره شوې غوښتنه به داسې جوابه کړی شي چې: ای کفارو! د کوم حالت سره چې نن ورځ تاسو مخامخ یاست دا ستاسو د خپلو کړو وړو نتیجه ده او ستاسو د مستمر عادت محصول دی. او دا ځکه چې:

الف: په دنیا کښې ستاسو عادت وه، چې کله به یوازې الله ﷻ وبللی شو نو تاسو به ترې انکار کاوه چې دا عقیده باطله ده. او چې کله به ورسره په عبادت کښې شریک یا شریکان ودرولی شو؛ نو تاسو به ورباندې عقیده خپلوله چې دا عقیده حقه او ربښتیا ده.

نو که بالفرض تاسو بېرته دنیا ته ورستانه کړی شئ؛ نو ضرور به تاسو بېرته خپل پخواني عادت ته وروګرځئ؛ او کفري (شرکي) عقیده به خپله کړئ.

ب: څرنګه چې بېرته دنیا ته ستاسو د ورګرځېدلو حکم په الله ﷻ پورې اختصاص لري چې د اوچتوالي او کبریاء (لویې) خاوند دی، نو دغه حکم هیڅکله د الغاء قابل نه دی، او تاسو به هیڅکله د دوزخ څخه بهر نه کړی شئ؛ دا ستاسو دائمي کور دی او تاسو یې دائمي اندیوالان یاست، همدا کور تاسو خپلو ځانونو ته پخپله ګټلی دی.

توضيحات

١ـ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يُنَادَوْنَ ﴾ الآية- كښې بايد لاندې نكات په ذهن كښې وساتل شي:

الف: علماء كرام وايي چې: په ﴿ يُنَادَوْنَ ﴾ كښې هغه منادات (اوازكولو) ته اشاره ده كوم به چې د كفارو سره د پرښتو د پلوه د دوزخ په داخل كښې صورت ونيسي[1]. په همدې مطلب باندې لاندې ايتونه دلالت كوي:

اول: ﴿ فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ ﴾ [المؤمن:١١] يعنې ايا نو د دوزخ څخه د وتلو دپاره كومه لاره شته؟

دوهم: ﴿ وَتَرَى ٱلظَّٰلِمِينَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِّن سَبِيلٍ ﴾ [الشورى:٤٤] يعنې كله چې ظالمان (كفار بالفعل) عذاب وګوري نو وايي به چې ايا بېرته دنيا ته د ستنېدلو دپاره كومه لاره شته؟

ب: د ﴿ مَقْتِكُمْ ﴾ كلمه د سخت غضب دپاره وضعه شوې ده[2]، څه لرې نه ده چې مونږ ترې په لعنت سره تعبير وكړو.

ج: ځينو علماوو كرامو په دې مقام كښې د ﴿ أَنفُسَكُمْ ﴾ څخه حقيقي معنى مراده كړې ده[3]، او په ﴿ إِذْ تُدْعَوْنَ ﴾ كښې يې د "إِذْ" توري ته په ﴿ لَمَقْتُ ٱللَّهِ ﴾ پورې ارتباط وركړى دى[4].

يعنې اى كفارو! نن ورځ چې تاسو هر يو خپل خان ته په سخت غضب ياست او لعنت ورباندې واياست، ستاسو د غضب څخه په هغه وخت كښې د الله ﷻ غضب په تاسو باندې ډېر وه په كوم كښې به چې تاسو ايمان ته دعوت كېدلئ او تاسو به ترې انكار كاوه او نه به مو قبلاوه. تاسو ته په كار وه چې هلته په دنيا كښې په خپلو خانونو باندې په غضب شوي وى او د دعوت قبول ته مو نه وى شا كړې ترڅو يې درته نن ورځ ګټه رسولې وى.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د ﴿ أَنفُسَكُمْ ﴾ څخه به دلته د كنايې په توګه نور كفار مطلب وي[5] چې ټول كفار يو ملت دى.

دا ډول تعبير د قرآن كريم په نورو ايتونو كښې نظاير لري، مثلاً الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [النساء:٢٩] يعنې اى مؤمنانو! تاسو خپل خانونه (نور مؤمنان) مه وژنئ.

په ذكر شوي مضمون باندې په بل ايت كښې صراحت شوى دى چې: ﴿ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا ﴾ [العنكبوت:٢٥] يعنې اى كفارو! نن ورځ خو تاسو په

---

(١) تفسير ابن كثير ج٤ ص٧٢؛ تفسير البغوي ج٤ ص٩٢؛ الدر المنثور ج٧ ص٢٧٧

(٢) لسان العرب ج٢ ص٩٠؛ مفردات الراغب ص٤٩٠

(٣) تفسير ابي السعود ج٧ ص٢٦٩

(٤) التفسير الكبير ج٢٧ ص٣٨

(٥) المحرر الوجيز ج١٤ ص١١٨

خپلو منخو کښې کفر د دوستۍ وسیله ګرځولې ده، مګر بیا به د قیامت په ورځ ستاسو ځینې کسان د ځینو نورو کسانو د دوستۍ څخه انکار کوي او هم به ځینې په ځینو نورو باندې لعنت وایي او خپله بېزاري به ترې اعلانوي

نو په دې تفسیر سره به یې د معنی حاصل داسې راوځېږي چې: ای کفارو! تاسو خو یو تر بله په سخت غضب یاست، او یو تربله لعنت استوئ، خو نن ورځ ستاسو د غضب څخه به تاسو باندې د الله ﷻ غضب ډېر لوی دی.

یا په بل عبارت: تاسو یو تربله دومره په غضب نه یاست لکه چې الله ﷻ په تاسو ټولو باندې په غضب دی او لعنت درباندې وروي (د خپل رحمت څخه مو لرې کوي). او دا ځکه چې: په دنیا کښې تاسو ته د استمرار په توګه د پیغمبرانو د پلوه ایمان راوړلو ته دعوت درکول کېده خو تاسو دعوت نه قبلاوه او په مستمره توګه به مو کفر ته ادامه ورکوله.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿ قَالُوا۟ رَبَّنَآ أَمَتَّنَا ٱثْنَتَيْنِ ﴾ الآية- کښې دوه کرته مړه کولو او دوه کرته ژوندي کولو ته اشاره شوې ده. څرنګه چې دوه کرته ژوندي کول څرګند دي، چې یو کرت دنیاوي ژوند دی او بل کرت أُخروي ژوند، نو پوښتنه دا ده چې دوه کرته مړه کول کوم کوم دي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ أَمَتَّنَا ﴾ کلمه د "إماتة" _لکه "إضافة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې لاندې دوه معناوې درلودلی شي[1]:

اول: د یوه بې روحه شي پیدا کول (لکه نطفه).

دوهم: د یوه ژوندي شي روح قبض کول.

په دې مقام کښې د ﴿ أَمَتَّنَا ﴾ کلمه د هغه "إماتة" څخه اشتقاقه ګڼله کېږي کوم چې د "ما يطلق عليه الإماتة" (هر هغه شی چې د إماتة اطلاق پرې کېږي) په اعتبار سره ذکرو شوو دواړو معناوو ته شمولیت لري. د دې ډول اطلاق یو نظیر دا دی چې څوک خیاط مخاطب کړي چې: "ضَيِّق لِيَ الثَّوْبَ" یعنې جامه راته تنګه کړه او یا یې راته تنګه وګنده.

یعنې دوزخیان به ووایي چې ای ربه! تا خو مونږ دوه کرته مړه کړي یاستو، چې په لومړي خل دې د بې روحه (مړې) نطفې په شکل پیدا کړو، بیا دې په لومړي خل د ژوند راکولو څخه وروسته د دوهم خل دپاره بې روحه او مړه وګرځولو، او دغه دی اوس دې د دوهم خل دپاره د حساب کتاب دپاره راژوندي کړو. نو هیله ده چې دغه عملیه یو خل بیا تکرار کړې او مونږ دنیا ته بېرته بوځې، ترڅو مړه کول او ژوندي کول هر یو درې درې خله صورت ونیسي.

یا په بل عبارت: ای زمونږ ربه! مونږ یو خل بیا دنیا ته ورتاو کړه او د څه عمر څخه وروسته مو

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۵۴

مړه کړه او د حساب کتاب دپاره مو بیا راژوندي کړه.

ذکر شوی مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی(١) چې: ﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ﴾ [البقرة:٢٨] یعنې ای کفارو! تاسو څنګه (په کوم دلیل) په الله ﷻ سره کفر غوره کوئ، حال دا چې تاسو مړه وئ (الله ﷻ بې روحه پیدا کړي وئ) نو په روح سره یې ژوندي کړئ، بیا تاسو مړه کوي بیا به مو (د قیامت په ورځ) بېرته ژوندي کوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ په ﴿ فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ ﴾ کښې د کفارو د خولو څخه غوښتنه راحکایت کړې ده، نو په دې کښې څه حکمت دی چې د هغوی غوښتنې ته جواب ورنه کړی شو، لکه څنګه چې په نورو ایتونو کښې جواب ورکړی شوی دی. د مثال په توګه: ﴿ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴾ [المؤمنون:١٠٨] یعنې ای کفارو! په دوزخ کښې چیغې شئ او زما سره خبرې مه کوئ.

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو دغه جمله استفهامیه جمله نه ده ګڼلې چې جواب ته اړه شي، بلکې په دغې جمله کښې د هغوی فقط تمنی (ارزو) راحکایت شوې ده چې د ډېرې نااُمیدۍ په حال کښې به یې د خولو څخه ووځي(٢).

مګر بهتره دا ده چې: ذکره شوې جمله استفهامیه جمله وګڼله شي نو جواب ته به یې په ﴿ ذَٰلِكُم بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ ﴾ الآية- کښې اشاره شوې وي.

یعنې ای کفارو! نن ورځ چې تاسو د کوم تعذیب سره مخامخ یاست د دې وجه دا ده چې په دنیا کښې د الله ﷻ سره په اشتراک باندې عقیده کول ستاسو عادت ګرځېدلی وه. که بالفرض تاسو بېرته دنیا ته ستانه کړی شئ نو ضرور به تاسو بېرته خپل پخواني عادت ته ورواوړئ. د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولی:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴾ [الأنعام:٢٨] یعنې او بالفرض که کفار بېرته دنیا ته ورتاو کړی شي نو ضرور به دوی (د خپل عادت په مطابق) هغو جنایتونو ته بېرته وروګرځي د کومو څخه چې دوی منعه کړی شوي وه، او یقینًا دوی دروغژنان دي (چې دوی به صالح خلک جوړ شي او توحیدي عقیده به خپله کړي).

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا سَمِعْتُمْ بِجَبَلٍ زَالَ عَنْ مَكَانِهِ فَصَدِّقُوا وَإِذَا سَمِعْتُمْ بِرَجُلٍ تَغَيَّرَ عَنْ خُلُقِهِ فَلَا تُصَدِّقُوا بِهِ وَإِنَّهُ يَصِيرُ إِلَى مَا جُبِلَ عَلَيْهِ»(٣) یعنې کله چې تاسو واورېدل چې یو غر د خپله ځایه لرې شوی (ښورېدلی) دی نو باور وربانديې وکړئ، او کله چې تاسو واورئ چې کوم سړی د

(١) المحرر الوجيز ج١٤ ص١١٩؛ تفسير ابن كثير ج٤ ص٧٣
(٢) روح المعاني ج٢٤ ص٥٤
(٣) مسند احمد بن حنبل ج١٠ ص٤٢٠

خپل خوی (عادت) ښخه اووبښتی دی (او تغییر یې خوړلی دی) نو تاسو یې تصدیق مه کوئ. او یقینًا دا سړی هغه خوی ته ورګرځي کوم چې وربانديې د غره غونډې تثبیت شوی دی (او ځای یې پکښې نیولی دی).

﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ وَيُنَزِّلُ لَكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ رِزْقًا ۚ وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَن يُنِيبُ
(١٣) فَٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَٰفِرُونَ (١٤) رَفِيعُ ٱلدَّرَجَٰتِ ذُو
ٱلْعَرْشِ يُلْقِى ٱلرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ لِيُنذِرَ يَوْمَ ٱلتَّلَاقِ (١٥) يَوْمَ هُم
بَٰرِزُونَ ۖ لَا يَخْفَىٰ عَلَى ٱللَّهِ مِنْهُمْ شَىْءٌ ۚ لِّمَنِ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ ۖ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ (١٦) ٱلْيَوْمَ
تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ ۚ لَا ظُلْمَ ٱلْيَوْمَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ (١٧) وَأَنذِرْهُمْ
يَوْمَ ٱلْءَازِفَةِ إِذِ ٱلْقُلُوبُ لَدَى ٱلْحَنَاجِرِ كَٰظِمِينَ ۚ مَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ
(١٨) يَعْلَمُ خَآئِنَةَ ٱلْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِى ٱلصُّدُورُ (١٩) وَٱللَّهُ يَقْضِى بِٱلْحَقِّ ۖ وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ
مِن دُونِهِۦ لَا يَقْضُونَ بِشَىْءٍ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ (٢٠) ﴾

[۱۳] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې (په مستمره توګه) تاسو ته خپل (د وحدانیت) دلایل درلیده کوي (درښايي). او هم ستاسو دپاره د اسمان ښخه روزي (باران) راښکته کوي.

او (په دغو دلایلو سره) پند نه اخلي مګر هغه څوک کوم چې (الله ﷻ ته) رجوع کوي.

[۱۴] نو (ای مومنانو!) تاسو الله ﷻ په داسې حال کښې وبلئ چې د خپل انقیاد ورته (د شرکیاتو ښخه) سوچه ګرځوونکي یاست. او (تاسو په همدغې توحیدي عقیدې باندې کلک شئ) که څه هم (دا عقیده) کفار نه خوښوي.

[۱۵] (الله ﷻ خپلو مخلصو بندګانو ته) د مراتبو اوچتوونکی (او) د عرش العظیم خاوند دی (هر شی یې په واک او اختیار کښې دی).

الله ﷻ د خپل امر (فرمان) په بنیاد د خپلو بندګانو ښخه په هغه چا باندې وحې وراچوي (ورنازلوي) کومو ته یې چې اراده وشي. (البته) د دې دپاره چې د پیوستون د ورځې ښخه (خلک) ودار کړي.

[۱۶] (د پیوستون ورځ) هغه ورځ (ده په کومه کښې به) چې خلک (د قبرونو ښخه) راڅرګندېدونکي (را اوچتېدونکي) وي.

د خلکو ښخه به (په دغې ورځ کښې) هیڅ شي په الله ﷻ باندې نه پټېږي (چې په څمکه کښې ترې خپل ځان غلی کړي).

(الله ﷻ به په دغې ورځ کښې ووايي چې) نن ورځ پوره واکداري خاص چا لره ده؟
(الله ﷻ به پخپله په جواب کښې ووايي چې: نن ورځ ټوله واکداري ظاهرًا او باطنًا) خاص الله ﷻ لره ده چې واحد (او لا شريک) دی (او هم په خلکو باندې) د خپلې ارادې تحميلوونکی دی (هيڅوک ورته خنډ نه شي واقع کېدلی).

[۱۷] په دغې ورځ کښې به هر چاته په هغه کړو وړو سره جزا ورکړی شي کوم يې چې (په دنيا کښې) کسب کړی وي، په دغې ورځ کښې به په هيڅ ډول سره ظلم نه وي.
يقينًا الله ﷻ تونـد حسابي دی (په تونـدۍ سره حساب کوونکی دی).

[۱۸] او (ای پيغمبره!) د ډېرې نژدې راتلونکې ورځې څخه خلک وډار کړه، (البته) کله چې زړونه په داسې حال کښې ستونو (چنغرکونو) ته ورسېږي چې ډېر به غمژن (او د غمونو زغمونکي) وي. ظالمانو (کفارو) ته به (په دغې ورځ کښې) هيڅ دوست نه وي او نه به (ورته) داسې شفاعتګر وي چې شفاعت يې قبول کړی شي (بلکې هيڅ شفاعتګر به ورته ونه موندلی شي).

[۱۹] الله ﷻ په خيانتګرو سترګو باندې پوهېږي او په هغو شيانو باندې هم چې سينې (زړونه) يې پټوي.

[۲۰] او الله ﷻ په حقه فيصلې کوي، او هغه (بوتان) چې مشرکان يې د الله ﷻ څخه په غير بلنه (او عبادت) کوي، په هيڅ شي کښې فيصله نه شي کولی (او نه يې توان لري).
يقينًا الله ﷻ (د ټولو اقوالو) اورېدونکی (او د ټولو کړو وړو) ليدونکی دی (خو بوتان نه څه اورېدلی شي او نه څه ليدلی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې دې ته هم اشاره شوې وه چې د قيامت په ورځ به د دوزخ په داخل کښې يو ځل بيا کفار خپله غوښتنه وړاندې کړي چې موږ دنيا ته ورستانه کړه. په دې ايتونو کښې هغوی په غوږ وهلی شوي دي چې د توحيد د دلايلو څخه ګټه پورته کړئ چې دنيا ته بېرته راګرځېدل نشته. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! خپل دعوتي اُمت مخاطب کړه او د توحيد څه نور دلايل هم ورباندې قرائت کړه، ترڅو د قيامت په ورځ ونه شي کړی چې د څه دليل په بنياد دنيا ته د بېرته ورګرځېدلو غوښتنه وړاندې کړی شي. هغه دا چې:

۱ ـ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته د خپل وحدانيت ډېر دلايل درښايي. د مثال په توګه:

الف: هر مخلوق په ډاګه دلالت کوي چې خالق يې يوازې الله ﷻ دی چې ازلي او ابدي دی او هيڅ شريک نه لري.

ب: الله ﷻ ستاسو دپاره د اسمانه روزي درنازلوي، چې باران درباندې د غيبو څخه ورو‌ي چې

تاسو ترې د خوراک او څښاک استفاده کوئ.

ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک یو څاڅکی باران ورولی شي؟ همدا یو دلیل هم کفایت کوي چې د الله ﷻ وحدانیت وربانديې وپېژاندلی شي، خو د دې څخه صرف هغه څوک عبرت اخلي او ګټه ترې پورته کوي کوم چې عناد نه وي نیولي او خپل رب ﷻ ته رجوع کوي.

ج: نو ای الله ﷻ ته رجوع کوونکو مؤمنانو! تاسو الله ﷻ په داسې حال کښې بلئ او عبادت یې کوئ چې د خپل انقیاد ورته سوچه ګرځوونکي یاست. که څه هم کفار دغه ډول سوچه انقیاد نه خوښوي. خو تاسو همدغه ډول انقیاد خپل کړئ او اخلاص ښه پوره کامل کړئ. او دا ځکه چې:

د الله ﷻ د عبادت او اخلاص په معیار د مراتبو او درجاتو پورته کوونکی دی او خپل اقدس خان ته یې نژدې کوونکی دی.

ه. الله ﷻ د عرش العظیم خاوند دی چې ټول مخلوقات د همده ﷻ په ولکه کښې دي، او هیڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی.

و. الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې فقط د خپل امر په بنیاد د خپلو بندګانو څخه په هغه چا باندې وحې ورنازلوي کوم ته یې چې د پیغمبر جوړولو اراده وشي، البته دا د دې دپاره چې:

ز: ترڅو د هغې ورځې څخه خلک وډار کړي په کومه کښې به چې دوی د حساب کتاب دپاره د خپل رب ﷻ سره ملاقي شي، په کومه کښې به چې دوی ټول د خپلو قبرونو څخه راپاڅېدونکي او په ځرګنده بهر راوتونکي وي.

ح: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د مخلوقاتو هیڅ شی وربانديې پټ نه دی او هرڅه یې ورته پوره ځرګند دي، که څه هم دوی په خاوره کښې میده-میده او لیت پیت شي.

ه: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ازلي، ابدي او همېشه باقي دی، د ده ﷻ څخه په غیر نور ټول مخلوقات هرومرو د مرګ سره پیوسته کېدونکي دي، او هیڅوک به ترې نجات مونده نه کړي. حتی داسې وخت هم راتلونکی دی چې فقط یوازې الله ﷻ به باقي وي او نور ټول به هلاک کړی شوي او مړه شوي وي.

ي: نو په دغه وخت کښې به الله ﷻ ووایي چې: نن ورځ پاچاهي او واکداري د چا ده؟ (نن ورځ د دنیا فراعنه څه شوه چې د واکدارۍ دعوې به یې کولې)؟

با: بیا به الله ﷻ پخپله وفرمایي چې: بې شکه ټوله واکداري په الله ﷻ پورې اختصاص لري چې په هر چاباندې په زور او قوت سره د خپلې ارادې تحمیلوونکی دی. د همدې کبله د دنیا ټول متکبران نن ورځ د مرګ سره مخامخ دي او هیڅوک خپل سر نه شي راپورته کولی.

۲ـ ای پیغمبره! بیا به الله ﷻ ټول هلاک شوي مخلوقات بېرته راژوندي کړي او د حساب کتاب دپاره به یې په میدان کښې ودروي، نو په دغې ورځ کښې به هر چاته د خپلو کړو وړو په مطابق سزا یا جزا ورکړی شي او په هیچا باندې به په دغې ورځ کښې ظلم او تېری صورت ونه نیسي. او نه به په دغې ورځ کښې تېل ماتېل وي چې ځینو ته د محاسبې فرصت لاس ته ورنه شي او دا ځکه چې

يقيناً الله ﷻ تېز حسابي دی هيڅوک ترې نه شي بچ کېدلی.

٣_ ای پيغمبره! ته هم د هغو کسانو د جملې څخه يې کومو ته چې د خلکو د ډارولو دپاره وحې ورنازله شوې ده، نو د قيامت د ورځې څخه خلک وډار کړه کومه ورځ چې د لاندې صفاتو درلودونکې ده:

الف: دا ورځ ډېره نژدې در روانه ده چې ډېر ژر به درسره پيوسته شي.

ب: دا داسې سخته ورځ ده چې د ډېر خفګان او وارخطايۍ د کبله به پکښې زړونه ستونو ته وربورته شي او هرڅوک به ګومان کوي چې زړه يې د بدن څخه بهر شو.

ج: په دغې ورځ کښې به ظالمانو (کافرانو) ته هيڅ ګرم (مخلص) دوست موجوديت ونه لري چې د دوستۍ څخه يې څه استفاده وکړي. او نه به هلته ورته کوم شفاعت کوونکی په لاس ورشي چې شفاعت يې د چا په هکله قبول وګرځي او خبره يې ومنله شي.

۴_ د الله ﷻ د توحيد د دلايلو څخه دا هم ده چې الله ﷻ د خاينو سترګو په اشارو باندې ډېر ښه پوهېږي د کومو څخه چې د اسلام د توهين په غرض مشرکان کار اخلي.

په دې باندې علاوه، الله ﷻ په هغو خبرو باندې هم پوه دی چې د مشرکانو په شمول د خلکو زړونه يې پټې ساتي او په خپلو سينو کښې خای ورکوي. حال دا چې د مشرکانو باطل معبودان نه د سترګو په اشارو پوهېږي او نه په زړونو باندې څه پوهه درلودلی شي.

۵_ دا هم د توحيد د دلايلو څخه يو دليل دی چې الله ﷻ په حقه فيصلې کوي چې په دنيا او آخرت دواړو کښې صورت نيسي. حال دا چې کوم باطل معبودان چې مشرکان يې د الله ﷻ څخه په غير بلې او عبادت يې کوي، هغوی په هيڅ شي کښې فيصله نه شي کولی او نه د فيصلو توان لري.

او دا خکه چې: الله ﷻ همدی اورېدونکی او لېدونکی دی، او باطل معبودان نه اورېدل کولی شي او نه د ليدلو توان لري بلکې سوچه بې روحه جمادات دي.

توضيحات

١_ په ﴿ وَيُنَزِّلُ لَكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ رِزْقًا ﴾ کښې د "رزق" کلمه په دې مقام کښې د باران څخه کنايه ده، چې د "رزق" روزۍ سبب دی. په همدې مطلب باندې په بل ايت کښې ښه پوره وضاحت نازل شوی دی، چې: ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ﴾ [الجاثية:٥] يعنې د مؤمنانو دپاره په هغه شي کښې هم د قدرت لوی دلايل پراته دي کوم چې الله ﷻ يې د اسمان څخه رانښکته کوي چې د رزق (روزۍ) څخه عبارت دی، نو په همدغه رزق (باران) سره خمکه راژوندی کوي (البته) د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته.

دوه تحليلونه

٢_ په ﴿ رَفِيعُ ٱلدَّرَجَٰتِ ﴾ کښې د ﴿ رَفِيعُ ﴾ کلمه په لاندې دوه وو ډولونو سره تحليله شوې ده[1]:

(1) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص٢٢۵؛ اللباب في علوم الكتاب ج٣ ص٢٣

الف: دا کلمه د "رَفَعَ يَرفَعُ" ـ لکه "مَنَعَ يَمنَعُ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د هغه "رَافِعٌ" مبالغه ده[۱] کوم چې د الله ﷻ د نومونو څخه يو نوم دی او د (اوچتوونکي) معنی ورکوي.

نو په دې تحليل سره به د "دَرَجَات" کلمه د مراتبو معنی ورکړي.

يعنې الله ﷻ د خپلو پيغمبرانو او خپلو اولياوو مراتب په دنيا او آخرت کښې لوړوي او همدارنګه د هغو کسانو علمي، اخلاقي او همدارنګه ارتزاقي او نورې مرتبې هم اوچتوي کومو ته يې چې اراده وشي.

په همدې مضمون باندې نور نصوص هم دلالت کوي لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: ﴿ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُ ۖ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَٰتٍ ﴾ [البقرة:۲۵۳] يعنې الله ﷻ ځينو پيغمبرانو ته په ځينو نورو باندې فضيلت ورکړی دی چې د ځينو سره يې خبرې کړې دي او ځينو نورو ته يې مراتب اوچت کړي دي.

دوهم: ﴿ نَرْفَعُ دَرَجَٰتٍ مَّن نَّشَآءُ ﴾ [يوسف:۷۶] يعنې مونږ هغو کسانو ته مراتب او رتبې اوچتوو کومو ته چې زمونږ اراده وشي.

دريم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه حکايت کوي چې: «وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِمِثْلِ أَدَاءِ الْفَرَائِضِ وَمَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ إِنْ سَأَلَنِي أَعْطَيْتُهُ وَإِنْ دَعَانِي أَجَبْتُهُ»[۲] يعنې او ماته زما بنده د فرائضو د اداء کولو غوندې په بل عبادت سره نه شي نژدې کېدی، او يو بنده هميشه وي چې ماته په نوافلو سره نژدې کېږي آن تردې چې زه يې خپل محبوب وګرځوم، چې که څه راڅخه وغواړي هغه ورکوم او که سوال راڅخه وکړي هغه ورنه قبلوم.

ب: د ﴿ رَفِيعُ ﴾ کلمه صفت مشبه ده، او د "رَفُعَ، يَرْفُعُ" ـ لکه "شَرُفَ، يَشْرُفُ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده[۳]، چې د (اوچتوالي درلودونکي) معنی ورکوي.

نو په دې تحليل سره د "دَرَجَات" کلمه د عالي صفاتو معنی ورکوي، يعنې: الله ﷻ د لوړو صفاتو او عالي شان درلودونکی دی چې هيڅوک او هيڅ شی ورسره سيالي نه شي کولی.

همدې مضمون ته الله ﷻ په بل ايت کښې اشاره کړې ده چې: ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ [الشورى:۱۱] يعنې د الله ﷻ په مثل هيڅ شی نشته.

تبصره

۳ـ څرنګه چې ذکر شوې دواړه تحليلونه سره څه منافات نه لري او وړاندې ببرته اينونه د دواړو سره ډېر ښه پيوستون نيسي، نو که د بدليت په لحاظ دواړه اراده کړی شي هيڅ باک يې نشته.

---

(۱) البحر المحيط ج۹ ص۲۴۳
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۱۱۲
(۳) القاموس المحيط ج۲ ص۳۶۶

د دین تجدید

۴_ د ﴿يُلْقِى ٱلرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ﴾ جملې ته ورته جمله په [النحل: ۲] ایت کښې تېره شوې ده _والحمد لله ﷻ_ نو هیله ده چې د ښه وضاحت دپاره هملته مراجعه وکړی شي، خو په دې مقام کښې وربانديې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: څرنګه چې په روح سره مړي ژوندي کېږي او په وحې (قرآن کریم) سره مړه زړونه ژوندي ګرځي، نو په دې مقام کښې وحې ته د "روح" لقب ورکړی شوی دی[1].

ب: په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿يُلْقِى﴾ کلمه مضارع ده چې په راتلونکي زمانه کښې د استمرار په توګه د وحې په تجدد او تحدث بانديې دلالت کوي.

خو د ذکرې شوې کلمې په مفهوم کښې د وحې روښانه کول هم شمولیت لري، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ يَبْعَثُ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةِ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا»[2] یعني یقیناً الله ﷻ د دغه (وروستني) اُمت دپاره د هرو سلو کالو په لومړي سر کښې یو داسې څوک یا یو داسې ډله مبعوثوي (پیدا کوي) کوم به چې ذکر شوي اُمت ته دین تجدید او تازه کړي (کوم بدعتونه چې وړاندې د تېرو سلو کالو په اوږدو کښې ننبلولی شوي وي هغه به ترې لرې کړي).

د مثال په توګه زمونږ په خیال د دغې پنځلسمې پېړۍ یو مجدد به اسامه بن لادن _حفظه الله_ وي چې د همدغې پېړۍ د سر څخه یې د کفارو او مبتدعانو سره په جهاد پیل کړی دی، نو د افغان مجاهدینو په همکارۍ سره یې روسیانو او کمونستانو ته ماتې ورکړه او اوس د افغانانو په شمول د ټولې دنیا د مجاهدینو په همکارۍ د صهیونستانو او امریکایانو (د دې زمانې د فراعنه وو) سره په جهاد بوخت دی. اللَّهُمَّ أَيِّدْهُمْ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَانْصُرْهُمْ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ.

د قیامت د ورځې دوه لقبونه

۵_ د قیامت ورځ د قرآن کریم په مختلفو ایتونو کښې په ډېرو لقبونو سره یاده شوې ده، خو په دې مقام کښې یې لاندې دوه وو لقبونو ته اشاره شوې ده:

الف: په ﴿لِيُنذِرَ يَوْمَ ٱلتَّلَاقِ﴾ کښې د "يَوْمَ التَّلَاق" په نامه یاده شوې ده. او دا ځکه چې:

د ﴿ٱلتَّلَاقِ﴾ کلمه د تفاعل د باب څخه مصدر دی او مجرد یې د "لِقَاء" کلمه ده چې د پیوستون معنی ورکوي او په دې ورځ کښې زښت ډېر پیوستونونه صورت نیسي. لاندې مثالونه یې ولولئ[3]:

اول: هرڅوک به د الله ﷻ د محاسبې سره پیوسته شي، لکه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّكُمْ مُلَاقُو اللهِ حُفَاةً عُرَاةً مُشَاةً غُرْلًا»[4] یعني یقیناً تاسو به د الله ﷻ سره په داسې حال کښې ملاقي شئ

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۲۹۹

(۲) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۳۳

(۳) تفسير ابن كثير ج۴ ص۷۴

(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۶؛ صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۴

چې پښې ابله، برېنډ، پیاده او نا ستنه به پاست.

دوهم: ارواګانې به د خپلو بدنونو سره پیوستون ومومي، الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِذَا ٱلنُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴾ [التكوير ۷] يعنې او کله چې ارواګانې د خپلو بدنونو سره جوړه کړی شي.

دريم: وړاندېني خلک او وروستني خلک به سره اتصال مونده کړي، الله ﷻ فرمايي: ﴿ قُلْ إِنَّ ٱلْأَوَّلِينَ وَٱلْآخِرِينَ ۝ لَمَجْمُوعُونَ ﴾ [الواقعة ۴۹. ۵۰] يعنې اى پيغمبره! ووايه چې يقيناً وړاندېني او وروستني خلک (د قيامت په ورځ) هرو مرو راغونډ کړی شوي دي.

څلورم: هرڅوک به د خپلو کړو وړو (د اعمالنامو) سره پيوسته شي او ورته به وويلى شي چې: ﴿ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ ﴾ [الإسراء ۱۴] يعنې خپل کتاب دې پخپله قرائت کړه، چې تا په دنيا کښې هر څه کړي وه هغه ټول پکښې ستا په وړاندې حاضر دي.

ب: د قيامت ورځ به ﴿ وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ ٱلْـَٔازِفَةِ ﴾ کښې د "يَوْمَ الآزِفَة" په لقب ياده شوې ده. د "آزِفَة" کلمه د "أَزِف" ـ لکه "شَرِف" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د نژدېوالي معنى ورکوي، او دغه ورځ ډېره نژدې راروانه او راتلونکې ده چې د [الأحزاب ۶۳] ايت لاندې ورباندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

دوه ډوله تفسير

۶ـ په دې خبره کښې ټول مفسرين کرام متفق دي چې د قيامت په ورځ به الله ﷻ وفرمايي چې ﴿ لِّمَنِ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ ﴾ يعنې نن ورځ کامله واکداري په چا پورې اختصاص لري؟ ايا نن ورځ څوک د واکدارۍ او پاچاهۍ دعوه کولى شي؟

مګر دوى د ﴿ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ ﴾ په تفسير کښې په لاندې ډول اختلاف لري[1]:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې: ذکره شوې پوښتنه به الله ﷻ په هغه وخت کښې مطرحه کړي چې د پرښتو په شمول د ټولو ساکښانو ارواګانې قبض کړی شوې وي، او د الله ﷻ څخه په غير ـچې ازلي او ابدي دىـ هيڅوک ژوندى پاتې نه وي.

نو الله ﷻ به پخپله وفرمايي چې ﴿ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ ﴾ يعنې نن ورځ هيڅوک د ظاهري واکدارۍ دعوه ګير هم نشته، او ټوله واکداري په الله ﷻ پورې اختصاص لري چې د هر حيثه واحد دى او په هر چا باندې خپله اراده په زور تحميلولى شي.

ب: ځينې علماء کرام وايي چې: الله ﷻ به ذکره شوې پوښتنه په هغه وخت کښې مطرحه کړي کله چې ټول مړه شوي ساکښان بېرته راژوندي کړی شي.

(۱) زاد المسير ج۷ ص۲۳۷؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۱۶؛ تفسير الطبري ج۲۴ ص۵۱؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۰۷۴؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۲۳؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۳۰.

نو په دغه وخت کښې به د کفارو په شمول ټول مخلوقات په يوه خوله وايي چې بې شکه ټوله واکداري په الله ﷻ پورې اختصاص لري او ظاهري دعوه کوونکي هم موجوديت نه لري.

تبصره

٧_ مونږ ته داسې برېښي _والله ﷻ أعلم_ چې ذکره شوې پوښتنه به دوه کرته صورت ونيسي او د همدغې پوښتنې دپاره چې کوم جواب الله ﷻ ورکړی هغه جواب به په دوهم ځل کښې د ټولو مخلوقاتو د پلوه هم وويلی شي.

حَنَاجِر څه معنی؟

٨_ مونږ د الله ﷻ په توفيق په ﴿ إِذِ ٱلْقُلُوبُ لَدَى ٱلْحَنَاجِرِ ﴾ کښې د "حَناجِر" کلمه د [الأحزاب ١٠] ايت لاندې ډېره ښه تحليله کړې ده او ليکلي مو دي چې ستونو ته د زړونو پورته کېدل د ډېر غم او ډېرې وارخطايي څخه عبارت دی.

خو په دې مقام کښې د حقيقي معنی اراده کول هم څه مانع نه لري چې د کفارو زړونه حقيقتاً د خپلو ځايونو څخه پورته شي او ستونو ته ورسېږي[١]. خو د دې سره-سره هغوی به مړه کېږي نه، چې هلته مړه کېدل نشته.

هېر مو نه شي

٩_ هېر مو نه شي چې په ﴿ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴾ کښې د ﴿ يُطَاعُ ﴾ جمله د ﴿ شَفِيعٍ ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده، خو نفي صفت او موصوف دواړو ته متوجه ده. يعنې د قيامت په ورځ به ظالمانو (کفارو) ته داسې شفاعتګر موجوديت ونه لري چې شفاعت يې منل کېږي بلکې هلته به ورته هيڅ شفاعتګر موجود نه وي.

د ذکرې شوې نفي يو نظير وړاندې تېر شوی دی چې: ﴿ سَنُلْقِى فِى قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلرُّعْبَ بِمَآ أَشْرَكُوا۟ بِٱللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ سُلْطَٰنًا ﴾ [آل عمران: ١٥١] يعنې ای مؤمنانو! ډېر ژر به مونږ د هغو کسانو په زړونو کښې کومو چې کفر غوره کړی دی د دې کبله رعب واچوو چې هغوی د الله ﷻ سره په عبادت کښې هغه شيان شريکان ګڼي د کومو په ثبوت باندې چې الله ﷻ کوم دليل نه دی نازل کړی. يا په بل عبارت، هغه شريکان چې نه ثبوت لري او نه يې په ثبوت باندې کوم دليل شته چې الله ﷻ نازل کړی وي.

خائنة څه صيغه ده؟

١٠_ په ﴿ يَعْلَمُ خَآئِنَةَ ٱلْأَعْيُنِ ﴾ کښې د ﴿ خَآئِنَةَ ﴾ کلمه مفسرينو کرامو په لاندې دوه ډولونو سره تفسيره کړې ده[٢]، چې دواړه تفسيرونه تقريبا يوه مطلب ته راجع کېږي.

---

(١) روح المعاني ج٢٤ ص٥٨
(٢) البحر المحيط ج٩ ص٢٤٧

الف: د ﴿ خَآئِنَةَ ﴾ کلمه مصدر ده لکه څنګه چې "عَاقِبَة، عَافِيَة" مصدرونه دي. يعنې الله ﷻ د سترګو په خيانت باندې پوهېږي چې په غير مشروعو کارونو کښې استعمال شي.

ب. دغه کلمه په حقيقت کښې د ﴿ ٱلْأَعْيُنِ ﴾ دپاره صفت ده او د اسم فاعل مونثه صيغه ده. يعني الله ﷻ په خيانتګرو سترګو باندې پوهېږي، نو د سترګو خيانت (د سترګکونو اشارې) ترې نه شي پټېدلی:

﴿ أَوَلَمْ يَسِيرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ كَانُواْ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَانُواْ هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَءَاثَارًا فِى ٱلْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ ٱللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن وَاقٍ ﴿٢١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَت تَّأْتِيهِمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَـٰتِ فَكَفَرُواْ فَأَخَذَهُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّهُۥ قَوِىٌّ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢٢﴾ ﴾

[۲۱] ايا (کفار په خپل کفر باندې کلک دي) او په ځمکې کښې نه ګرځي راګرځي، ترڅو وګوري چې د هغو (کفارو) عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه وړاندې (په کفر باندې کلک) وه؟

حال دا چې هغوی د دوی څخه د قوت د حيثه سخت (کلک) وه، او په ځمکه کښې (ترې) د نښو نښانو د حيثه (هم پياوړي وه)، نو الله ﷻ هغوی په خپلو ګناهونو (کفرياتو) سره ونيول او هغوی لره د الله ﷻ څخه هيڅ ساتونکی (بچ کوونکی) نه وه.

[۲۲] دغه (هلاکول) په دې سبب (پېښ شوه) چې يقيناً هغوی ته خپل پيغمبران په معجزاتو (او دلايلو) سره ورغلي وه، خو هغوی (ترې) انکار وکړ (او کفر ته يې ادامه ورکړه).

نو الله ﷻ (په بنياد ويستونکي عذاب سره) ونيول، يقيناً الله ﷻ ډېر زورور سخت عذابی دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د أخروي عذاب څخه د دې زمانې کفار ډارولی شوي وه او په دې ايتونو کښې هغوی د دنياوي عذاب څخه ډارولی کېږي، چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! خپل دعوتي أمت دې په لاندې ډول سره د دنياوي عذاب څخه وډار کړه ترڅو د کفرياتو څخه لاس واخلي او په ايمان باندې مشرف شي:

۱ـ خپل دعوتي أمت ته ووايه چې: تاسو لاړ شئ او په ځمکه کښې د عبرت دپاره وګرځئ راوګرځئ چې د کفارو انجام څه شي ته رسېږي؟

نو ايا دوی عبرتي سير نه کوي ترڅو وګوري چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شو کومو چې د دوی څخه پخوا کفر غوره کړی وه او وړاندې کلک ولاړ وه لکه عاديان، ثموديان، فرعونيان، نمروديان او داسې نور په داسې حال کښې چې هغوی د دې زمانې د کفارو څخه د قوت د حيثه ډېر

پیاوړي وه او ډېر اوږده عمرونه یې درلوده، او همدارنګه په ځمکه کښې هغوی ډېر اثار او نښاني هم پرېښې دي چې په زیات قوت باندې یې دلالت کوي حتی تر ننه ورځې پورې یې ځینې اثار او نښاني باقي پاتې دي؟

۲ـ خو کله چې هغوی په خپلو کفرياتو باندې کلک شوه او خپلو جنايتونو ته يې ادامه ورکړه، نو الله ﷻ په ډول-ډول عذابونو سره ونيول، چې ځینې يې په يو ډول عذاب سره هلاک کړه او ځینې يې په بل ډول، نو ټول يې پوپنا کړه، او د الله ﷻ د عذابه ورته هيڅ ساتونکی او بچکوونکی مونده نه شو

۳ـ د ذکرو شوو دنياوي عذابونو د نزول وجه دا وه چې هغوی ته خپل خپل پيغمبران د معجزاتو سره ورغلي وه، خو هغوی قبول نه کړه او خپلو کفرياتو ته يې ادامه ورکړه

يا په بل عبارت: هغوی په هغه عادت باندې کلک پاتې شوه په کوم باندې چې د دې زماني کفار کلک ولاړ دي. نو بايد چې دوی د هغوی د حالاتو څخه عبرتي درس واخلي

۴ـ نو الله ﷻ په عذابونو سره ونيول او بنيادونه يې ور ورېستل او دا ځکه چې الله ﷻ په يقيني توګه د قدرت خاوند دی او عذاب يې ډېر سخت دی چې هېڅوک يې مخه نه شي نيولی

توضيح

د ذکرو شوو ايتونو مضمون د قرآن کريم په نورو ډېرو ايتونو کښې هم نازل شوی دی. د مثال په توګه په [الروم: ۹] ايت کښې وړاندې تېر شوی دی، او په [محمد: ۱۳] ايت کښې وروسته راروان دی.

د الله ﷻ په مرسته او توفيق په همدې ځای باندې لسم جلد پای ته ورسيد

اللهم آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار

اللهم وفقنا لما تحب وترضى، آمين يا رب العالمين.

د لسم ټوک
محتویات

الأحزاب (۳۳)

سبأ (۳۴)

الصافات (۳۷)

المؤمن (۴۰)

کفایت دینی کتب خانہ
رابطہ نمبر
کفایت اللہ ٹیلی گرام واٹس
ایپ نمبر
+923247442395
واٹس ایپ
+923052488551